MAIRONIS

RAŠTAI

TRYS TOMAI

VILNIUS 1992

MAIRONIS
RAŠTAI

III
TOMAS

ANTROJI KNYGA

LIETUVOS PRAEITIS
TRUMPA VISUOTINĖS LITERATŪROS ISTORIJA
APSAKYMAI APIE LIETUVOS PRAEIGĄ
STRAIPSNIAI APIE VISUOMENĘ
IR LITERATŪRĄ

VILNIUS 1992

UDK 888.2-8
Ma-181

Redakcinė komisija
JUSTINAS MARCINKEVIČIUS (pirmininkas)
VITAS AREŠKA
VANDA ZABORSKAITĖ

Įvadą, komentarus parašė,
knygą parengė
IRENA SLAVINSKAITĖ

M $\frac{4702390106-021}{M852(08)-92}$ 143—91

MAIRONIS — VISUOMENININKAS ŠVIETĖJAS

Rengdamas spaudai savo „Raštus", Maironis neapsiribojo grožiniais tekstais; du paskutiniuosius tomus jis paskyrė istorijai („Lietuvos praeitis") ir „Trumpai visuotinės literatūros istorijai". Taip rašytojas pats paliudijo, kad jam artima ne tik literatūrinė, bet ir kur kas platesnė, jo epochos dvasią atitinkanti kultūrinė šviečiamoji raiška.

Maironio kūryba dvejopa. Viena jos dalis abstraktesnė, susijusi su bendresne žmogaus situacija, kita neatsiejama nuo istorinės aplinkos, nuo pagrindinio kūrybos objekto — Lietuvos. Pastaroji dominantė akivaizdi ir Maironio visuomeninėje veikloje, ir tuose rašto darbuose, kurie ją atspindi. Tikslo vientisumas sutelkė Maironio interesus ir veiksmus, susiejo juos į darnią visumą. Todėl taip paranku kalbant apie Maironį poetą pereiti nuo vieno žanro prie kito — nuo eilėraščio prie poemos ar dramaturgijos, nuo straipsnio prie stambesnio kultūrologinio darbo. Kaip minėjo Vaižgantas, cituodamas K. Būgą, „visų Maironies raštų objektas tėra vienas, Lietuva — Tėvynė:

O tu tik viena širdies raktą radai
Slapta savo skausmo gilybe"[1].

Maironis orientavosi į visa, kas jo epochoje sudarė Lietuvos idėją, kas buvo reikalinga jai realizuoti. Maironiškasis patriotizmas ne tik poetiškas, bet ir racionalus, pagrįstas visuomenine mąstysena, politine strategija bei logika. Šiuos rašytojo kūrybinės individualybės bruožus pra-

[1] *Tumas J.* Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Apžvalgos" grupė. Jonas Maironis-Mačiulis.— Kaunas—Marijampolė 1924.— P. 74.

dėjo apmąstyti dar jo bendražygiai ir bendraamžiai. Pasak Vaižganto, Maironis visose kūrybos srityse buvęs praktikas ir pragmatikas: toks poezijoje, toks publicistikoje, toks teologijoje. Kiekvienas jo žodis buvęs pasvertas, apgalvotas, apibūdino konkrečias problemas bei veiksmus. O kokia forma tai padaryti — mokslu ar menu,— jam esą buvę tas pats[2]. Pagrindinis tikslas buvęs kurti tautinio atgimimo teoriją, skleisti tautos išsilaisvinimo iš carizmo jungo idėją. Vaižgantas pažymėjo ir tai, kad XIX amžiaus pabaiga Lietuvai yra virtusi lyg ir kokia renesanso epocha[3], kurioje nepaprastai staigiai aktyvizavosi visuomeninė mintis, išryškėjo visiškai naujos problemos ir skirtingi požiūriai; jie pakeitė ne tik atskirų žmonių mąstyseną bei patriotinę idėjinę orientaciją, bet ir ištisų visuomeninės sąmonės sričių — religijos, humanizmo, progreso — traktuotę.

Tautinio atgimimo teorija kilo pirmųjų nelegalių laikraščių, visų pirma „Aušros", puslapiuose, apėmė naująją, iš valstiečių kilusią lietuvių inteligentiją, suteikė jai realią ir veržlią kryptį, pati įgavo jėgų ir impulsų plėstis. Literatūra, ypač poezija, aktyviausioji XIX amžiaus pabaigos lietuvių literatūros forma, ir publicistika ėjo ranka rankon, sudarė daugybę pereinamųjų formų, nepajėgė viena be kitos plėtotis. Taip susiformavo savotiškas to metų idėjų ir poetinės raiškos vidurkis.

Ir vis dėlto individo įtaka XIX amžiaus pabaigos lietuvių visuomenei buvo labai stipri. Tautinio išsivadavimo judėjimas per asmenybę apeliavo į mases. Skaidymasis į atskiras socialines grupuotes tam metui nebuvo būdingas, o bendram reikalui netgi žalingas. Pasiryžusių be išlygų veikti Lietuvos labui inteligentų buvo nedaug, todėl jiems tenkanti atsakomybė savaime išaugo. Todėl kaip tik pirmasis lietuvių atgimimo laikotarpis subrandino tokių tautos pasišventėlių, kokie buvo Lietuvai J. Basanavičius ir V. Kudirka. Maironis irgi yra viena iš šios plejados asmenybių. Būdamas talentingas poetas, jis pakluso laiko poreikiams, atsidėjo ir platesnei patriotinei veiklai. Vaižgantas, pirmasis Maironio biografas, apgailestavo: „Didžiąją dalį, ir žymiai didžiąją, Maironies

[2] Ten pat, p. 101.
[3] Ten pat, p. 102.

poezijos sudarė ne Parnasas, ne jo duktė poezijos *Mūza*, tik lyg nieko bendra su ja neturį šaltiniai — mokslo, istorijos — dalykai. Gyvenimo nenormalumai išvedė *M.* [aironį — *I.S.*] iš tikrosios dailininko vagos; o jis visa savo širdimi, visu savo esmės sudėjimu — parnasistas, poezininkas, ne kovotojas už politinius ar visuomeninius idealus"[4]. Iš tikro, būtų buvę kitokie laikai, gal turėtume ir kitokį Maironį, gal jo poezija ir būtų laisvesnė nuo visuomeninių rūpesčių, gal jie ne tokią didelę poeto gyvenimo dalį būtų pasiglemžę. Bet istorija bei individualūs polinkiai šiuo atveju sukūrė organišką ir harmoningą sintezę. Maironio paklusimas, jo tariamas ribotumas ir konservatyvumas tėra didžiulė pilietinė aistra. Kaip tik todėl ir Maironio estetinis žodis toks veiksmingas bei stiprus.

Dar jaunystėje Maironis domėjosi stiprios asmenybės psichologija, buvo įsitikinęs, kad žmogus gimsta ne pats sau, o visuomenei, kad yra patikrinamas rūsčios istorijos aplinkybėse, kurios iš jo gali pareikalauti visko, netgi gyvybės. Viename pirmųjų publicistinių straipsnių „Žodis prie lietuvių, mylinčių tėvynę" (1887), jausdamas istorijos įpareigojimus, Maironis rašė: „Devynioliktas amžius yra ne kaipo amžiumi pakilimo iš miego daugumo giminių, kurios jau galima buvo skaityti užmigusius ant visados". Tais pačiais metais straipsnyje „Gromata lietuvio" pastebėjo: „Dėl mūsų reikia labai daugel, nes mes tepradedame gyventi kaip tauta". Ši mintis lygia greta formavosi ir poezijoje. Straipsnyje „Gromata lietuvio" kaip pavyzdį tautai Maironis iškėlė inteligentiją, priminė, kad naujosios mąstysenos inteligentų tėra grupelė, bet šie žmonės stiprūs, nes dirba negailėdami savęs. Inteligentiškumo, ypač tautinės inteligencijos bruožų ugdymas konkrečioje veikloje tapo vienu svarbiausių uždavinių.

Rašytojas pabrėžė abipusę asmenybės ir visuomenės teigiamą ir palankią sąveiką, teigė, kad kilnus tikslas verčia žmogų herojumi. Ne tik eilėraščiais, bet ir savo šviečiamaisiais veikalais Maironis kėlė mintį, kad geriausia, kai visuomeninė nuostata nepavėluota, kai sutampa su natūralia asmenybės raida ir nereikalauja visada tokios skausmingos

---

[4] Ten pat, p. 78.

pertvarkos. Pačioje jaunystėje užsimezgė Maironio patriotinė veikla. „Mokslo vyras ir dainius, jis nuo 1884 metų laiko nustvėręs plunksną, neapleisdamas nė tada, kada pačiam reikėjo dar mokslus eiti, ne kiti mokyti"[5],— palankiai atsiliepė Vaižgantas. Maironio asmenybė ir kūryba be gyvenimo impulsų nebūtų buvusi tokia natūrali ir veiksminga. Skaitydamas paskaitas Kauno universitete ir stengdamasis suformuoti rašytojo paveikslą iš įvairiai į visumą sueinančių gijų, Vaižgantas šiuos momentus ir akcentavo, pridurdamas, kad net Maironio kūrybinių jubiliejų datą reikia nukelti į 1883 metus (Vaižganto per neapsižiūrėjimą paminėti 1884 metai — *I.S.*), į tą laiką, kai Maironis Kijeve parašė pirmąją publicistinę žinutę į laikraštį „Novoje vremia".

Asmenybės ir visuomenės, individo ir tautos santykis liečiamas Maironio straipsniuose apie K. Donelaitį, paskaitos apie A. Baranauską eskizuose, net darbuose, kurie subrendo gerokai vėliau. Juose irgi išlikę tie patys psichologiniai akcentai. Brandi asmenybė, anot Maironio, turi sutapti su tauta, slopinti asmeninius polinkius. Aktyvumas čia suprantamas savaip — ne kaip pastangos aprėpti daugybę veiklos formų ir darbo barų, o atkaklumas, padedantis susitelkti į pagrindinį, visuomenei tuo metu reikalingiausią tikslą. Entuziazmas, kaip konstatavo Maironis, skatintinas, bet tik toks, kuris pasireiškia siekių ir veiksmo vienove. Labai reikliai Maironis žiūrėjo į talentą, kuris turįs pernelyg neišsišakoti, nes išsenka, kartu atneša menkesnę naudą visuomenei. Palaikyti ir puoselėti talentą, kaip ypatingą savęs atnašavimo formą, Maironį mokė jo istorinė epocha.

Mintys, išreikštos paskaitoje apie A. Baranauską, yra Maironiui tipiškos. Jos kartojasi netgi epistoliniame rašytojo palikime. Ir publicistika, ir laiškai rodo, kad Maironiui svarbiausia buvo vieningas darbas. Jam netiko K. Jauniaus gyvenimo ir darbo būdas, nes daugelis garsaus kalbininko pastangų nepasiekė tikslo. Pasak Maironio, K. Jaunius „turi didį garsą, gilų protą, yra nuo širdies lietuvis, bet pozityviško darbo nuo jo vargiai galima tikėtis"[6] .

K. Jauniaus likimas, matyt, kažkaip ypatingai jaudino

---

[5] Ten pat, p. 2.

[6] Iš 1902.III.10 d. laiško A. Jakštui-Dambrauskui.

poetą, nes, artimai pažinojęs šį mokslininką, Maironis paminėjo jį ir dar viename laiške A. Jakštui. Čia jis rašė: „Mes, lietuviai, nemokame citi lygiu keliu ir mėgstame perdėti, gyvus purvais apdrėbdami, o mirusius į padanges iškelti. Apie a. a. kun. Jaunių ne mano vieno iš lietuvių nuomonė, kad, tikrai sakant, jisai, turėdamas tokį Dievo talentą ar net genijų, mus nuskriaudė, kad ne Būga, kas būtų labai jo palikęs. Žinoma, daug liga prisidėjo, bet jau viską ant jos versti negalime; buvo ir apleidimas nežmoniškas, kursai nevaldomas, žinoma, auga kaip ir kiekviena yda ir galų gale stojos nepergalimas. Kiek aš privargau, prašydamas, kad bent kalbamokslį peržiūrėjęs sutvarkytų ir perdirbtų; buvo ant galo pradėjęs, du arkušu buvo net atspausdinusi mokslų akademija, ir metė paskui į šalį, nes dirbo ne tą, kas visuomenei naudinga matė, bet kas jam ypatiškai toje valandoje patiko; jam gulėjo ant širdies pati filologija kaipo tokia, o ne tiek Lietuvos reikalai. Gerbiu jį kaip didį mokslo vyrą, net genijų, kursai galėjo daug Lietuvai padaryti... Bet apie tai man nemalonu ir rašyti; per daug gal keista pasirodys mano nuomonė“[7]. Iš šio laiško daug kas paaiškėja ir apie patį Maironį: ir jo reiklumas lietuviui inteligentui, ir orientacija į literatūros idėjinę paskirtį.

Maironio grožinės kūrybos, profesinių, visuomeninių darbų santykis nepastovus. XIX amžiaus pabaigoje parašęs kūrinius, kurie padėjo pelnyti Lietuvos „poetos“ vardą, energingai reiškęsis XX amžiaus pradžioje, vėliau Maironis kiek pritilo, daugiau atsidėjo nebe literatūrai, o tiesioginei profesijai. Maironis juto laiko pulsą, skyrė kas jau reikia dirbti, o kas dar nebūtina. Jis visada stengėsi būti pozityvus ir rezultatyvus, tad kaitaliojo dominantes. Didelis rašytojo nuopelnas yra tas, kad jis nepalankiausiomis aplinkybėmis sugebėjo išsaugoti norą dirbti, žvalią dvasią ir intelekto pajėgumą. Būtent šiomis savybėmis jį taip patraukė ir J. E. Smolerio, serbų nacionalinio veikėjo, asmenybė.

Į „Aušrą“ 1885 m. parašytas straipsnis apie J. E. Smolerį iškelia asmenybės iniciatyvą, kai istorijoje pribręsta atitinkamas poreikis ir sąlygos, kai yra reikalingos ir naujos idėjos, ir jas įkūnijantys veiksmai. Ši Maironio publikacija

---

[7] Iš 1908.IX.5 d. Maironio laiško A. Jakštui-Dambrauskui.

rodo, kaip svarbu visuomenei, kad individo intelektas ir valia sugebėtų pakilti virš bendro lygio, koreguoti ir veikti savo aplinką ir kartu išliktų istoriškai motyvuoti bei objektyvūs. Ne asmenybė, o istorija yra gyvenimo pagrindas, teigė Maironis; prieš ką nors pradedant rimta, būtina žinoti situaciją, matyti dabartį praeities ir ateities perspektyvoje. Šitoks požiūris atsispindėjo daugelyje rašytojo publikacijų, taip pat ir straipsnio „Historiškosios moralinės teologijos apžvalga" metodologinėse pastabose.

Maironis nemanė, kad visuomenei ir individui tobulėti lengva. Šiame kelyje jis matė daugybę kliūčių. Apie jas rašė, pripažino, jog kiekvienam žmogui, deja, yra būdinga klysti, kad reikia pastangų ir laiko, padedančių suvokti tautos rūpesčius. Visuomeninę žmogaus vertę geriausiai liudija senatvė, nes ji kaip J. E. Smolerio atveju parodo, ko žmogus buvo vertas, ar jis sugebėjo ištverti pasirinktame kelyje, ar liko ištikimas jaunystės idealams, idėjoms, ar nepametė jų pusiaukelėje. Tačiau tauta vienintelė, Maironio supratimu, garantuoja išliekamąją asmenybės ir jos darbų prasmę. Visa Maironio kūryba pilna tautos visuotinės pagarbos atskiram asmeniui pavyzdžių. Šis požiūris liudijo ir savitą rašytojo patriotinės nuostatos demokratizmą, orientuotą į plačiausias lietuvių visuomenės mases.

Laipsniško, bet aktyvaus patriotinio darbo idėją Maironis pagrindė realiai, nagrinėjo jos lietuviškąją tautinę specifiką, susijusią su mažos ir ilgai engtos tautos padėtimi. Šiuo klausimu rašė, kad lietuvių tauta XIX a. pabaigos sąlygomis negali tikėtis staigiai atsitiesti. Jos savimonė pernelyg ilgai slopinta, patyrusi neigiamų, savarankiškumą ir iniciatyvą kaustančių veiksnių, pažeista atskirų luomų susiskaidymo. Maironio publicistikoje atsispindi poezijoje dažnai esanti tautinė nuoskauda. Maironio santykis su savo tauta buvo dvejopas — kritiškas ir meilus, branginantis. Rašytojas negarbino savo tautiečių, jei jie pasirodydavo to neverti. Aštresnės kritikos susilaukė du lietuvių visuomenės tarpsniai — XIX a. pabaigos ir nepriklausomoji Lietuva. XIX a. pabaigoje, kai tautinis sąjūdis vykdė pirmąsias patriotines akcijas, kai Lietuvą alino tarpusavio nesutarimai ir vaidai, nacionaliniam judėjimui trūko taip būtinos vienybės, visuomenė sunkiai ėmėsi ligi tol jai neįprastų poelgių — netgi skleisti

savišvietą buvo sunku. Šiuo klausimu straipsnyje „Gromata lietuvio“ Maironis reikliai rašė: „Daugumas iš mūsų atsisako nemokėjimu ir sunkumu lietuviškos kalbos; vienok, man rodosi, jog toksai teisinimasis daugiaus tiktai pakaltina žmogų. Jei vokietis ir kiti prašalaičiai gali išsimokyti mūsų kalbos, kodėl gi lietuvis, gimęs ir užaugęs tarp savo brolių, negalėtų to pačio padaryti jau dėl to vieno, jog ta kalba jam brangi“.

Švietėjiškoje Maironio programoje, kaip ir J. Basanavičiaus, buvo labai svarbu, kad lietuviai bent jau išmoktų rašto, bet tuo pačiu rūpėjo žymiai platesni tautos kultūros aspektai — norėta, kad Lietuva pradėtų orientuotis į labiau pažengusį pasaulį, kad imtų siekti to, kas reikalinga Vakarų Europai — vokiečiams, anglams, prancūzams. Kaip ir kiti „Aušros“ epochos veikėjai Maironis tikėjo, kad jo tauta įgaus reikiamą kultūros pagreitį, kad sugebės bent jau neatsilikti nuo panašaus likimo kaimynių — latvių ir suomių — tautų. Kaip XIX amžiaus pabaigos švietėjas „aušrininkas“ Maironis teigė, kad prisikeliančiai visuomenei reikalavimai išauga, kad sąmoningas tautos būvis įpareigoja, laisvėjanti tauta mąsto kitaip negu gyvenanti priespaudoje. Todėl matydamas objektyvią padėtį, Maironis dar aštriau kritikavo daugybę neigiamų savo meto visuomenės bruožų — tingumą, vienybės stoką, abejingumą dvasinėms, kultūrinėms reikmėms, atskirų žmonių išpuolius prieš vadinamuosius „litvomanus“, tariamą aktyvumą, kuris rėmėsi tik žodžiais ir pažadais („daugiaus žodžių be naudos“, „Lietuva neturi savo tikrų darbinykų“).

Tačiau Maironis atsvarą ir galimybes Lietuvai sutvirtėti įžvelgė lietuvio dvasinės kultūros tradicijoje, jos skatintoje pagarboje raštui, demokratams šviesuoliams, kurių poveikis išliko labai gyvas. Maironio publicistika liudijo M. Valančiaus ir kitų, visų pirma švietėjų dvasininkų atlikto darbo vertę, mokė, kaip naujomis sąlygomis reikia remtis konsoliduota pasaulietine ir religine išmintimi. Ypač aštriai Maironis pasisakė prieš „Aušros“ mėginimą palaikyti netikinčius inteligentus, skeptiškai vertinti religijos naudą, neigti pozityvaus dvasininkijos poveikio tautiniam sąjūdžiui galimybes.

Tauta ir Dievas — du pagrindiniai Maironio patriotinės ideologijos taškai, dvi lygiai stiprios, bet pajungtos viena

kitai pasaulėžiūros ašys. Vis dėlto Dievo koncepcija čia stipresnė. Ne ji pajungiama tautai, o tauta jai. Lietuvos praeitį ir ateitį Maironis laikė priklausomomis ne tik nuo individo ir visuomenės pastangų, bet ir nuo Aukščiausios valios, nuo amžino proto, nuo pasaulį iš tolo stebinčios bei koreguojančios jėgos. Tiek grožinė kūryba, tiek kiti Maironio darbai remiasi šia nuostata, iš jos kyla apeliavimas į Dievą sunkią valandą, kai, regis, nebėra jokios išeities. Skaitydamas Maironį, matai, kaip santykiauja kuriančios žmogaus galios ir patriotiškai nusiteikusi savimonė, kaip kyla ir atslūgsta išorinių pavojų ir vidinio nerimo bangos, kaip pagaliau prisiglaudus prie Dievo visada nurimsta širdis. Iš tikėjimo į Dievą, iš krikščioniškosios etikos ir maldos išplaukia visos esminės Maironio pažiūros. Poetas buvo įsitikinęs, kad pareiga ir darbas, kaip ir mokslas, jei nebus prisodrinti religijos palaikomų siekių, neduos teigiamų rezultatų, nes jiems pritrūks pusiausvyros, dvasingumo, kurie žmogui taip reikalingi, bet, deja, nepatvarūs ir sunkiai atrandami. Trokšdamas, kaip rašė viename savo straipsnių, „kad dvasia siektų plačiau negu kūno sienos“[8], Maironis ir šiuo atveju rėmėsi ne tik kultūrine „Aušros“ epochos savimone, bet ir gilesne tikinčiojo dvasine projekcija.

Religinis Maironio šviečiamosios veiklos pobūdis kategoriškas ir polemiškas. „Tėvynės meilė negali būti be Dievo meilės“,— skelbė „Apsakymų apie Lietuvos praeigą“ įžanga. Šią mintį kiek vėliau atspindėjo poema „Tarp skausmų į garbę“ ir libretas „Kame išganymas“. Ji glūdėjo ir „Pavasario balsų“ eilėraščių potekstėje, aktuali ir kituose Maironio veikaluose. Nors pripažindamas, kad kunigijoje „tarp grūdų yra ir pelų“, Maironis, gindamas religinį visuomenės pamatą, tuojau pat prislopindavo kritinę įtampą, pabrėždavo šviesiuosius dvasininkijos poveikio tautai momentus, primindavo tuos, kurie gelbėjo Lietuvą. Tokiais atvejais Maironio bene dažniausiai minimi M. Valančius ir A. Juška. Galutinė išvada buvo, kad, toldami nuo religijos ir kunigijos, nutolstame nuo tautos; tėvynei visi jos nariai reikalingi, kiekvienas turi darbuotis savo srityje, bet visi drauge bendru krikščionybės pagrindu. Religija ir mokslas yra šviesos šal-

[8] Iš Maironio pasisakymo, skirto Nepriklausomybės dienai, Vasario 16-ajai.

tiniai, nes vienas yra tiesa, o kitas veržiasi į ją.

Lietuvybės ir krikščionybės susiliejimą atspindėjo Maironio drauge su kitais dviem Peterburgo dvasinės akademijos profesoriais, A. Jakštu-Dambrausku ir P. Būčiu, 1907 m. parengtas „Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programo projektas". Išpažįstant ištikimybę Dievui ir tikėjimui, šiuo dokumentu norėta atskirti besitelkiančius krikščionis demokratus nuo socialdemokratų ir demokratų, kurių vieni „tikėjimo nepripažįsta ir jį atmeta", o kiti „apie jį nekalba nei nesirūpina". Bendraisiais bažnyčios klausimais projektas orientavosi į Vilniaus vyskupo E. Ropo sukurtą Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinę katalikų partiją (LBKKP). Jame atsispindėjo ir Maironio akcentuojama būtinybė įvesti lietuvių kalbą į sulenkintą Lietuvos bažnyčią, pastangos kovoti su pravoslavijos išpuoliais. Bet svarbiausia programos projekte buvo noras visos tautos egzistenciją pagrįsti religija: „Jėzaus mokslą mes priimame ir Jo prisakymus apsiimame pildyti. Ne vien savo naminiame gyvenime, bet ir aprūpinime tautos reikalų apsieisime taip, kaip krikščionių mokslas liepia". Tikybą ir tautą programa apsiėmė ginti vienodu atsidėjimu: „Į savo susivienijimo vardą įdėjome žodį lietuviai, nes Lietuva mūsų tėvynė ir ją mylime kaip vaikai savo motiną". Nors programos autoriai yra trys asmenys, pastaroji frazė neabejotinai Maironio. Ji paimta iš „Apsakymų apie Lietuvos praeigą" pratarmės: „Žemė, kur mes gimėme, augome ir pasenome, yra mums brangi ir miela; mylime ją kaipo vaikai savo motiną...".

Maironio visuomeninė veikla remiasi tomis pačiomis koncepcijomis, nors jos raidoje pastebimi poslinkiai. Jų priežastys dvejopos — psichologinės ir istorinės. Kintant situacijai kito ir „Aušrai" atstovauto tautinio sąjūdžio formos bei išsivadavimo tikslai. Tik dalis visuomenės veikėjų, kurie išėjo į gyvenimą su „Aušros" idėjomis, sugebėjo keistis. Jiems teko išsikovoti spaudos lotyniškais rašmenimis grąžinimą, tiesti tautos valstybingumo pagrindus. Maironio visuomeninėje praktikoje šie kaitos procesai labai ryškūs.

Pirmasis Maironio visuomeninės veiklos tarpsnis apima laikotarpį iki spaudos grąžinimo (1904). Poeto gyvenime — tai periodas maždaug iki 1909 metų, iki grįžimo į Lietuvą iš Peterburgo dvasinės akademijos. Būtent šį Maironio biogra-

fijos laiko tarpą Vaižgantas yra apibūdinęs kaip konspiracinį, prasidėjusį vos poetui įžengus į tautinio atgimimo judėjimą. Apie Maironį, jo padėties dvilypumą Vaižgantas, kaip paprastai, vaizdžiai ir emocingai rašė: „Viešas slapukas! Lyg būtų nesąmonė, tačiau taip buvo rusų valdžios suterorizuoti mūsų inteligentai. Nejaugi tokiame sielos padėjime teks Mačiuliui išbūti visą ketvirtį amžiaus, iki pat 1904 m. bal. 24 d., kol šis lietuvių vargas bus galų gale didžiausiomis visų mūsų pastangomis pašalintas? Tai ne! Mačiulis-Maironis dės drauge su kitais visas pastangas sugriauti šiam politikos prietarui“[9]. Konspiracijos būtinybė sąlygojo Maironio visuomeninį brendimą, įpareigodama ir baugindama, trukdydama ir aktyvindama, teikdama papildomų rūpesčių ir tam tikro romantinio įkarščio. Iki spaudos grąžinimo Maironis, kaip lietuvių atgimstančios visuomenės veikėjas, buvo priverstas naudotis pseudonimais, juos kaitalioti, dalyvauti nelegalioje spaudoje, palaikydamas ryšį su patikimais žmonėmis, kurie padėdavo perduoti rašinius į Rytų Prūsiją spaudai. Šitaip išvydo pasaulį Maironio straipsniai, „Apsakymai apie Lietuvos praeigą“, poema „Tarp skausmų į garbę“, libretas „Kame išganymas“, pirmieji „Pavasario balsai“. Prievartinė konspiracija Maironio veiklai suteikė kai kurių kraštutinumų (melodramatikos, kartais per aštrios polemikos ir nesiskaitymo su kitų nuomone), kuriuos Vaižgantas apibūdino kaip „poetinius nenormalumus“, tiesiog neišvengiamus ano meto kontekste.

Svarbiausias tautinio sąjūdžio pirmojo tarpsnio tikslas buvo propaguoti lietuvybę. Ši akcija buvo garbinga ir pavojinga. Ji tiesiogiai lietė visus lietuvius — ir tuos, kurie skelbė naują žodį, ir tuos, kuriems jis buvo skirtas. Nelengva buvo išmokti pasijusti lietuviais tiek asmeniniame, tiek viešame gyvenime. Tam trūko tradicijų, oficialių sluoksnių palankumo, bendro požiūrio. Visai senajai kartai pradžia lietuvybės atrodė kažkas nepaprasta, keista, o ir jaunuomenė viešai tevartojo lenkų kalbą. Dvasininkijai lenkų kalbos atsisakymas atrodė susijęs su katalikybės atsižadėjimu. Maironis, gindamas lietuvių kalbos viešąsias teises, buvo ypač veiklus. Kaip mini biografai, Kauno dvasinėje seminarijoje jis jau mėgino lietuviškai šnekėti, ragino tai daryti ir

[9] *Tumas J.* Min. veik., p. 29—30.

kitus. Mokydamasis Peterburge, Maironis padėjo vienytis studentams tautiečiams, kurie jau bandė ieškoti tarpusavio ryšių ir bendros tautinės veiklos formų. Baigiamajame vakare Maironis išdrįso lietuviškai perskaityti referatą apie Dantę. Akademijoje jis paveikė lenkiškos orientacijos savo bičiulius, tarp jų ir L. Biesiekierskį, kuris, Maironio įtakoje, ėmė versti jo eilėraščius į lenkų kalbą. Tolesnė Maironio kova už lietuvių kalbą vyko vėl Kaune, kur jis trumpai, bet sėkmingai dirbo dėstytoju — skaitė „Platų katekizmą" ir lietuviškai, kad klierikai geriau suprastų. Lygia greta su šiomis akcijomis Maironis aktyviai kūrė poeziją, rašė publicistinius straipsnius ir Lietuvos istoriją, savaime formuodamas lietuvių literatūrinės kalbos funkcinius stilius. Kaip pažymėta V. Mykolaičio-Putino, pats Maironio įsijungimo į tautinį judėjimą faktas yra susijęs su lietuvių kalbos teisių gynimu — pirmąja žinute į spaudą. Ir daugelyje kitų darbų Maironis šią problemą tautinio sąjūdžio programoje iškėlė kaip svarbiausią. Anot V. Mykolaičio-Putino, pirmasis nacionalinio judėjimo etapas apėmė 1880—1900 metus ir buvo pats sunkiausias, nes vyko caro režimo ir lietuvių visuomenės sustingimo bei susiskaidymo sąlygomis.

Patriotinė aušrininkų koncepcija buvo nekonkreti, rėmėsi kultūriniais aspektais. Kultūra buvo suvokiama plačiai, kaip būtinas visų visuomenės gyvenimo sričių — ekonomikos, politikos, ideologijos — momentas ir buvo vertinama visos tautos ir jos vienovės požiūriu. Gimtoji kalba, istorija, mokslas, menas, moralė, švietimas, ekonomika (aušrininkų terminologija, „medegiškas tautos būvis"), papročiai ir tradicijos — visa tai sudarė epochos tautinę sąmonę, apimančią daugybę poveikio grandžių. Kultūros ilgesys buvo apgaubtas romantiškos ir idealistiškos dvasios, siejamas su viltimis pataisyti visuomenę, nutiesti Lietuvai realius šviesios ateities kelius. Visi šie momentai atsispindėjo ir Maironio ideologijoje, jo tuometinės veiklos pobūdyje, sumanymuose ir veikalų turinyje.

Kad Maironis buvo tipiškas „Aušros" epochos atstovas, liudija ir jo jaunystės metų pirmasis stambesnis darbas — Lietuvos istorija, kuri iš pradžių išėjo kiek beletrizuotu pavadinimu „Apsakymai apie Lietuvos praeigą". Tai pirmoji populiari Lietuvos istorija gimtąja tautos kalba, skaityta

net kelių kartų. Joje Maironis apžvelgė lietuvių tautos istorinį likimą iki pat XIX amžiaus pabaigos, ja ugdė visiškai naujo tipo tautinį mąstymą, pagrįstą optimizmu ir dar neužgesusios valstybingumo viltimi. „Apsakymai apie Lietuvos praeigą" bei jų vėlesnioji redakcija buvo deramai lietuvių visuomenės įvertinti, pritaikyti kaip istorijos vadovėlis, kaip pirmamokslis savo tautos istorijai pažinti. „Apsakymų..." nuopelnas tuo didesnis, kad jie gaivino lietuvybę, palaikė visuotinai paplitusią ir valstietijoje labai gyvą krikščionišką patriotinę dvasią. „Apsakymai apie Lietuvos praeigą", kaip ir kiti Maironio darbai, teigė tėvynės meilę esant savaime egzistuojančią, bet sykiu pabrėžė, kad įgimtas patriotizmas turįs būti sąmoningai prižiūrimas ir plėtojamas. Taigi galima teigti, kad ši Lietuvos istorija XIX amžiaus šviečiamajame fone viena pirmųjų taip rimtai prabilo apie tėvynę, patriotizmą, atskleisdama jo psichologinį bei socialinį istorinius aspektus, kurie ilgainiui keičiasi ir kurie reikia suprasti ir įsisąmoninti. Šiuos momentus Maironis įtraukė į tėvynės meilės sampratą, pabrėžė, kad ji privalanti būti išmintinga ir tikra. Ši mintis įvairiopai vilnija per visą Maironio estetinę kūrybą, kur taip pat yra ne tik romantinė idealistinė deklaracija, bet ir problemų deklaracija.

„Apsakymai apie Lietuvos praeigą" yra reikšmingas Maironio literatūrinio palikimo faktas, nes pavojaus valandą sugebėjo teigti, kad tautos dvasinė būtis yra atspari, kad, susidarius bent kiek palankesnėms sąlygoms, ji suklesti. Šią idėją autorius grindė Lietuvos istorijos faktais ir pavyzdžiais, apeliavo į kiekvieną lietuvį, norėjo būti suprantamas ir demokratiškas. Dar XIX a. pabaigos situacijoje tiek savo publicistika, tiek platesne veikla Maironis akcentavo tautos vienybę konsoliduojantį įvardį „mes": „Negalime tikrai ir išmintingai mylėti savo žemės, nežinodami jos praeigos ir istorijos". „Apsakymais apie Lietuvos praeigą" Maironis atskleidė kadaise stiprios, bet vėliau priešų nuniokotos mūsų tėvynės romantinę dramą; visose kūrinio redakcijose išliko mintis apie valstybingumo ir tautos dvasinio stovio paraleliškumą. Pasak Maironio, apsupta priešų ir tarpusavio vaidų alinama, feodalinė Lietuva nesuvokė savo dvasinio savitumo, todėl jis pamažėle geso su nykstančiu valstybiniu savarankiškumu, gimtąja kalba ir kultūra. „Trumpoje lie-

tuvių rašliavos apžvalgoje“ Maironis išryškino valstybės ir kultūros paralelę, kartu pabrėžė, kad gyva yra tik ta tauta, kurios kalba ir literatūra gyvos. Pasak Maironio, net tokių genialių politikų ir karvedžių kaip Vytautas Didysis išmintis negalėjo išgelbėti Lietuvos.

Maironio nuopelnas, kad jis XIX amžiaus pabaigos sąlygomis pažymėjo, jog tauta brangiai moka už jai įdiegtą nepilnavertiškumą, iš kurio vien dėl psichologinių priežasčių išsivaduoti sunku, nes biologinė prigimtis, kaip rašoma „Apsakymuose...“ (p. 180), nelinkusi staiga keistis. Todėl „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ kalbama ir apie skaudų mūsų praeities švietėjų atotrūkį, apie kultūrinės tradicijos fragmentiškumą ir spontaniškumą. Maironis rašė apie tai, kokie didžiuliai laiko nuotoliai tarp M. Mažvydo, K. Bogušo, M. Giedraičio ir K. Donelaičio, L. Jucevičiaus, M. Valančiaus. Deja, šių teiginių jaunas autorius dar nesugebėjo plačiau išplėtoti.

Bene Maironis irgi vienas iš pirmųjų iškėlė XIX amžiaus pabaigos lietuvių literatūros koncepciją, kuri grindžiama tautinės savimonės atbudimu. „Trumpoje rašliavos apžvalgoje“ teigiama, kad XIX amžiaus pabaigos lietuvių literatūra brendo naujai susiklosčiusioje išorinėje situacijoje, kad ją veikė slavų mažųjų tautų kultūrinis atgijimas, kitataučių susidomėjimas Lietuva, jos istorija ir kalba bei vidinės raidos aplinkybės — jau buvo panaikinta baudžiava, augo sava inteligentija, stiprėjo laisvės ilgesys. A. Baranausko kūryboje Maironis įžvelgė šių procesų pradžią. Visa, kas vyko Lietuvoje nuo 1861 metų, „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ apibūdinta kaip šuolis: „Nuo to laiko lietuvystė per 20 metų tiek jau pašoko į priešakį, jog ir negalima buvo daugiaus vilties; atspausdinimas gi vyks. Baranausko „Anykščių šilelio“ yra tartum pradžia naujos eros arba laiko; tada tai pasirodė ir pirmas lietuviškas laikraštis „Aušra“[10].

Šitokios nuomonės Maironis laikėsi ir meninėje kūryboje: beveik kartu su „Apsakymais apie Lietuvos praeigą“ rašytoje poemėlėje „Lietuva“, poemoje „Tarp skausmų į garbę“,

---

[10] Lietuvos istorija ir Lietuvos rašliavos apžvalga. Parašė Maironis.—

kur labai pagarbiai minimi ir A. Baranausko, ir „Anykščių šilelio“ vardai.

Maironio Lietuvos istorijos (1906) paskutinės gaidos optimistinės, nes autorius rado objektyvių prielaidų tikėti, jog lietuviai atsilaikys, o ilgaamžė prievarta tik sustiprins jų dvasią. „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“ nuosekli, chronologiška, sisteminga. Čia autorius stengėsi ne tik pateikti elementariausias faktines žinias, bet ir, kiek įmanoma, pagal išgales, apibendrinti lietuvių istoriografinę patirtį, susieti istorinį ir kultūrinį lietuvių visuomenės raidos aspektus. Literatūra Maironiui visų pirma buvo bendro tautos likimo dalis.

Maironis apie literatūrą sprendė ir kaip poetas. Jis iškėlė senosios lietuvių literatūros poetiškumą, minėjo „senovės perlus“. Ypač grožėjosi išraiška. Poetinė klausa lėmė, kad „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ visiškai sukritikuota M. Olševskio „Broma atverta ing viečnastį...“ ir „Altorius duchavna kvepenčia smilkimo...“ bei netikusios maldų knygos, kurios „milžiniškai prisidėjo prie sudarkymo ir gyvos tarp žmonių kalbos“[11]. Bendras senosios religinės literatūros vertinimas Maironio koncepcijoje griežtas ir reiklus, nes orientuotas į literatūros pažangą.

Lietuvių kultūroje Maironis ieškojo visų pirma lietuvybės atspindžių, viso, kas atitiko demokratišką, lenkybės neužterštą patriotinę dvasią. Todėl „Trumpoje rašliavos apžvalgoje“ skeptiškai aptartas Vilniaus universiteto vaidmuo XIX amžiaus pradžioje, nepilnaverčiais laikomi net ir A. Mickevičiaus meilės Lietuvai poetiniai pasisakymai. A. Mickevičių Maironis šiuo požiūriu minėjo ne vieną kartą, ir visada, nors ir labai brangino jo kūrybą ir ja žavėjosi, daug ko iš jo mokėsi, lietuviškojo tautinio patriotizmo aspektu vertino neigiamai. Maironis greičiau galėjo padaryti nuolaidų kūrinio estetikai, bet ne idėjiniam turiniui, iš kurio reikalavo daug — ir rimtumo, ir kilnumo, ir būtinai tautiškumo, kurį suprato kaip atstovavimą tautos interesams ir jų gynimą. XIX amžiaus pradžios demokratų — D. Poškos, A. Strazdo, S. Stanevičiaus — kūrybos vaizdas „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ šviesus, nors literatūrinę šių rašytojų kūrybos kryptį autorius ir pavadino skeptiškai „natūralizmu“: tokiai

[11] Ten pat, p. 220.

literatūrai esą trūko estetinio skonio, kurio pirmiausia galima išmokti iš pasaulinės literatūros.

Be abejo, Maironio požiūris į literatūrą buvo individualus, bet apskritai „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“ pateikė gana objektyvų lietuvių literatūros proceso vaizdą, kuris rodė, kad XIX amžiuje literatūra Lietuvoje augo, telkėsi rašytojų pastangos rūpintis liaudimi, valstietija, brandinti ir ugdyti bendrinę kalbą. Apibendrindamas spontaniškas, bet ryškias XIX a. lietuvių raštijos pastangas, Maironis rašė: „Visi virš paminėti Lietuvos rašytojai nebuvo kokie ten mūsų rašliavos galiūnai, bet visgi nemenkai prisidėjo prie jos rūmo, dėdami pagal išgalių kiekvienas savo akmenėlį“[12]. Visiškai panaši koncepcija yra V. Mykolaičio-Putino „Naujojoje lietuvių literatūroje“, kur taip pat pažymima, kad tėvynės meilė ir demokratizmas bei noras ugdyti lietuvių literatūrinę kalbą buvo pagrindinis XIX amžiaus pradžios ir vidurio lietuvių literatūros bruožas.

Save ir savo amžininkus „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ Maironis vadino iš esmės pakitusios, naujos istorinės formacijos rašytojais, pabrėžė išskirtinę paskutiniojo XIX amžiaus ketvirčio vietą lietuvių literatūros istorijoje, pažymėjo tokios nuomonės motyvus: „... kas kartą platinas ir subrenda grynas, be svetimos varsos, tautiškas visuomenės susipratimas...“[13]. Kartu autorius pabrėžė, kad objektyviam įvertinimui jis dar neturįs pakankamo istorinio pagrindo, kad viską parodys ateitis. Bet ir šiuo atveju Maironis siekė sisteminti, sukurti savo meto apibendrintą vaizdą, nusakyti bent jau pagrindines raidos linkmes — kelią, vedusį tautinę kultūrą per Maskvos ir Petrapilio universitetus, vėliau per lietuvių dvasines seminarijas ir Prūsų Lietuvą bei „Aušrą“, „Varpą“, „Ūkininką“, „Tėvynės sargą“. Nuo 1889 metų tautiškasis lietuvių judėjimas, Maironio manymu, pradėjęs reikštis JAV, kur vis daugiau lietuvių vyko nuo 1879 metų. Nors ir labai konspektyviai pareikštos, šios išvados jau galėjo būti pritaikytos naujosios — XX a. lietuvių literatūros — istorijai.

Antrasis stambus Maironio visuomeninės veiklos tarpsnis

[12] Ten pat, p. 235.

[13] Ten pat, p. 248.

prasidėjo spaudos grąžinimu ir tęsėsi iki poeto mirties. Jis irgi turi smulkesnę chronologiją, irgi motyvuojamas objektyvių ir subjektyvių veiksnių. Spaudos grąžinimą Maironis sutiko iš išorės kaip visada santūriai, bet džiugiai. Ta proga 1904 m. „Lietuvių laikraštyje“ išspausdino specialų straipsnį „Lietuviškų raidžių klausimu“, kuriame apžvelgė ilgą ir sunkų lietuvių tautos rusinimo kelią, pabrėžė aušrininkų kultūros darbo svarbą, jų konspiratyvaus pasipriešinimo racionalumą, sugebėjimą, atsiribojant nuo atvirai antimonarchistinių nuotaikų, pasinaudoti politinės konjunktūros galimybėmis. Maironis manė, kad ir šiuo atveju istorijoje laimėjo ne kraštutinė nuomonė, o apdairi ir diplomatiška, bet principinga pozicija, kuri XIX amžiaus paskutiniojo ketvirčio ir XX amžiaus pradžios padėtyje sugebėjo prislopinti nesutarimus. Todėl Maironis pabrėžė ne tiek istorinės situacijos išorinę pusę, kiek atskirų asmenų itin diplomatiškus sugebėjimus, atsiskleidusius vyriausybinių sluoksnių užkulisiuose. Šiuo atžvilgiu autoriaus pozicija nesutapo su „Varpo“ ir kairiosios bei revoliucinės spaudos linija. Kaip rodo ir „Krikščionių demokratų susivienijimo programo projektas“, Maironis pasikliovė būsima Rusijos konstitucine demokratine reforma (kadetais), tikėjosi iš jos sulaukti Lietuvos autonomijos su seimu, kuris padėtų spręsti ir kultūrinio šviečiamojo, ir socialinio ekonominio pobūdžio problemas.

Maironis iš jaunumės domėjosi sociologija, o būdamas Peterburgo dvasinės akademijos profesoriumi, rūpinosi įsteigti sociologijos katedrą, kuri čia ir buvo įkurta 1906 metais. Poetas tikėjosi, kad socialinį teisingumą garantuos specialūs įstatai ir darbo inspekcija, plėtojama labdara ir keliamas švietimas. Socialinėje srityje Maironis buvo priešingas radikaliems sprendimams, akcentavo moralines skurdo priežastis, ieškojo nuosaikių būdų, kurie padėtų išvengti kraštutinio išnaudojimo ir visiško skurdo. Šie požiūriai atsispindėjo straipsnyje „Apie Lietuvos elgetas (ubagus)“ ir krikščionių demokratų susivienijimo programos projekte. Visų luomų ir socialinių grupių sugyvenimas krikščioniška dvasia Maironiui atrodė teisingiausias. Šią idėją buvo išsakęs librete „Kame išganymas“, kai, remdamasis prancūzų buržuazinės revoliucijos iškeltais šūkiais, polemiškai rašė:

Brolystė, lygybė — tie gražūs ryšiai
(Žmonijai juos apskelbė Kristus seniai)
Tik amžiais per Dievą sutaikins visus!
Be Dievo visur vien tik pragaras bus.

Išreikšdamas socialinę katalikybės doktriną, kuri buvo susisteminta XX amžiaus pradžioje, Maironis kovojo su antikrikščioniškomis ideologijomis, išreiškė katalikų bažnyčios požiūrį į proletarinį revoliucinį sąjūdį ir jo marksistinę teoriją. Ši doktrina rėmėsi krikščioniškosios etikos principais, pabrėžė pacifizmo svarbą, orientavo į popiežiaus Leono XIII encikikas „Rerum novarum" (1891) ir „Graves de comuni" (1901), atsižvelgdama į naujas aplinkybes, koregavo jų socialinę problematiką. Disertacijoje „Praelectiones de iustitia et iure" Maironis irgi priėjo išvadą, kad socializmas „ad extrema recta vis ad comunismum, tandem nihilismum ducit" (p. 108).

1921 metais Maironis pademonstravo savo socialines pažiūras, nepritardamas žemės reformos sumanymui. Apie tai rašydamas M. Vaitkus pažymėjo, kad ši reforma buvo sumanyta kaip pasipriešinimas 1918 metų revoliucinei doktrinai Lietuvoje, kuri rėmėsi šūkiu žemė — žemdirbiams[14]. Bet didžioji dalis smulkiųjų žemvaldžių, sulenkėjusi miesčionija ir dvasininkija nenorėjo reformos. Katalikiškuosiuose sluoksniuose imta skelbti, kad ši reforma priešinga krikščioniškosios dorovės mokslui ir todėl imtasi šį klausimą plačiau teoriškai svarstyti. Ieškant kompetentingų, galinčių pareikšti svarią, autoritetingą nuomonę referentų akys nukrypo į Maironį. Šis jau seniai vengė kištis į einamuosius politikos reikalus ir, M. Vaitkaus prašomas, nesutiko rašyti straipsnio į „Ganytoją", 1919 m. pradėtą švento Kazimiero draugijos leisti mėnraštį, bet, įsikišus vyskupui P. Karevičiui, nors ir laikydamasis neigiamo požiūrio į reformą, kurią privačiame pokalbyje su M. Vaitkumi pavadino rusiškai — „Grabiož na bolšoj dorogie"[15],— sutiko ir parašė į „Draugiją" straipsnį „Žemės savastis teologijos supratimu". Šis darbas irgi parašytas iš tų pačių pozicijų, kurias Maironis išsakė dar

[14] *Vaitkus M.* Nepriklausomybės saulėj. 1918—1940. Atsiminimai. VI t., II d.— Londonas, 1968.— P. 144.
[15] *Vaitkus M.* Min. veik., p. 159

XIX amžiaus pabaigoje. Krikščionių demokratų partijos centro komiteto projektą, siūlantį dvarininkų ir bažnyčios žemes išskirstyti varguomenei, Maironis paskelbė skubotu ir iš viso abejotinu. Krikščioniškojo socialinės tvarkos mokslo principai atsispindėjo ir 1906 metų sausio 5 dieną Maironio skaitytoje paskaitoje socialiniuose kursuose „Krikščioniškasis socialinės tvarkos mokslas pagal Leono XIII encikliką".

Švietimu, sociologija, katalikų bažnyčios problemomis Maironis rūpinosi, ištisą penkiolika metų dirbdamas Peterburgo dvasinėje akademijoje. Tai rodo poeto korespondencija, adresuota A. Jakštui-Dambrauskui. Laiškai liudija, kad Maironis domėjosi švietimo būkle Lietuvoje, kad 1907 metais aukojo pinigų Kauno „Saulės" draugijai, mokytojų internatui Kaune, kitoms švietimo organizacijoms, kad rūpinosi J. Jablonskio sudaryta programa lietuvių kalbos mokytojams ir mokiniams. Kai ši programa buvo nusiųsta tvirtinti į Maskvą, į Švietimo ministeriją, Mokymo komitetą (учебный комитет), Maironis per savo bičiulį A. Smilgą tą dokumentą spėjo išgauti, juo drauge su P. Matulioniu pasidomėti, parašyti pastabas, paryškinančias tai, kas lietuviams naudingiau. Programa buvo patvirtinta su papildymais. Tai rodo 1908 metų vasario 11 dienos laiškas A. Jakštui. Tuo pačiu metu Maironis stengėsi patraukti į Peterburgo dvasinę akademiją lietuvius dėstytojus, kurių taip nepageidavo prolenkiška akademijos vyriausybė. Maironis skundėsi, kad visa, kas jo rekomenduota, atrodą įtartina, todėl turįs būti labai atsargus. 1907 metais Maironis drauge su A. Jakštu rūpinosi, kaip geriau būtų pasiųsti slaptą lietuvių katalikų reikalus ginančią delegaciją į Romą, kur lenkų įtaka buvo labai stipri, stengėsi, kad į Romoje įsteigtą Rusijos ir Lenkijos seminarijas baigusiems klierikams internatą patektų ir lietuvių. Dar 1901 metais Maironis domėjosi lietuvių bažnyčios Vilniuje reikalais, rašė skundą vyskupui, prašė, kad „nesigailėtų trokštantiems lietuviams dvasiško peno ir per tai prašalintų priežastis agitacijų, kurios neatneš Bažnyčiai jokio pelno" (iš laiško A. Jakštui-Dambrauskui, rašyto 1901.V.16). Kitame laiške Maironis džiaugiasi, kad šv. Mykolo bažnyčioje jau sakomi lietuviški pamokslai (1902 m.). Bet kai M. Krupavičius Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje dėjo pastangas

įkurti stiprią politinę katalikų partiją, kuri galėtų atsverti socialdemokratų ir socialistų liaudininkų įtaką besiartinančiuose seimo rinkimuose ir tolesniame valstybiniame Lietuvos gyvenime, Maironis į šią akciją neįsitraukė. Jis nemėgo partijų politikos, visuomeninę dvasininkijos funkciją suvokė plačiau, be diferencijuoto užsiangažavimo, tarpusavio lenktynių ir neišvengiamų vaidų.

1909—1920 metais, grįžęs į Lietuvą, Maironis savo name leido burtis lietuviškoms įstaigoms, dėl ko vietinių žydų buvo pašiepiamas, jo namą vadinant „Lietuvių Ildiz Kiosk" (Lietuvių sultono rūmais). Kaip yra pažymėjęs Vaižgantas, „čia radę buvo vietos Katalikų Viešasis knygynas, Katalikių moterų draugija ir kitos tokios" (min. veik., p. 66). Maironis galutinai įvedė lietuvių kalbą seminarijoje. Rektoriauti jis nesiveržė, kaip rašė laiške A. Jakštui, nes Peterburgo dvasinėje akademijoje buvo visiškai apsipratęs ir algą gaudavęs ten kur kas didesnę, bet atlikti savo misiją tėvynėje buvo pasirengęs. Užsiėmęs tiesioginiu darbu, Maironis neįsitraukė į platesnes visuomenines akcijas, vengė masiškumo, dirbo konkrečiai. Kad poetas buvo visa širdimi už laisvą, nepriklausomą Lietuvos valstybę, rodo 1920 metais baigta rašyti poema „Mūsų vargai", kurioje randame daugybę istorinių realijų. Šiame kūrinyje Maironis paskutinį kartą sukūrė išplėtotą, beveik simbolinę laisvos tėvynės metaforą.

Kaip ir kitas žymus mūsų tautos veikėjas J. Basanavičius, taip ir likęs „Aušros" epochos simboliu, Maironis norėjo regėti Lietuvos ateitį tik kilnią ir gražią. Šios epochos išugdytiems žmonėms atrodė, kad savarankiška tautinė ir valstybinė būtis apvalys tėvynę nuo bet kokių su aukštais siekimais nesuderinamų užmačių. Deja, gyvenime aušrininkų idėjos ėmė atrodyti pernelyg abstrakčios ir praktiškai neįgyvendinamos, senosios kartos ideologija imta laikyti pasenusia, jai palikta tik reprezentacinė patriotinė prasmė.

Ir XIX amžiaus pabaigos — XX amžiaus pradžios sąlygomis Maironis tautos dvasinio vadovo pripažinimą buvo laimėjęs per kovą. Jo priešai asmeninėje bei visuomeninėje plotmėje buvo lenkomanai, senojo tipo dvasininkai. Su Maironiu diskutavo pasauliečiai socialdemokratai (S. Matulaičio atsiliepimas apie libretą „Kame išganymas"), dar vėlėliau studentas A. Voldemaras „Vilniaus žiniose" karštai

puolė Maironio Lietuvos istorijos metodologiją. Nepriklausomoje Lietuvoje, kilus platesnei diskusijai dėl literatūros tautiškumo, Maironis imtas laikyti netgi neigiamu pavyzdžiu (B. Sruogos straipsnis „Skaitymų“ XVII kn.). Pakitęs istorinis kontekstas, ne tik atskiri asmenys tarsi traukėsi nuo Maironio. Kai kam Maironio, tautos patriarcho ir poeto klasiko, buvimas savotiškai netgi trukdė. Pastabų ir nepasitenkinimo jo pažiūrų adresu daugėjo. Kaip spėjama, dėl to, kad Maironis nepritarė kunigų veržimuisi į krikščionių demokratų veiklą, viešą smūgį spaudoje jam sudavė ir Paparonis — A. Šmulkštys[16]. Prieštaringus lietuvių visuomenės santykius nepriklausomoje Lietuvoje Maironiui išgyventi buvo sunku. Jis nepasitraukė iš savo senųjų pozicijų, santūriai, bet atkakliai konfrontavo su aplinka.

Lietuvos visuomeninį gyvenimą ardė veidmainystė, socialinės ydos, korupcija. Ne tik Maironis, bet ir visi jo bendraminčiai, tarp jų ir A. Jakštas, XX amžiaus pradžioje tikėjo, kad lietuvių tautą gali išganyti kultūros pažanga, švietimas, tikėjimas į Dievą. Atgavus nepriklausomybę, tauta kilo naujiems žygiams, bet nepajėgė išsigydyti senųjų žaizdų. Pasikeitus aplinkybėms, atslūgus romantiškos ir žūtbūtinės kovos įkarščiui, daug kas nebebuvo pasiryžęs kentėti už visuomenės idealus, nebesiaukojo, nesivadovavo religijos skiepijama dora, susmulkėjo, subuitiškėjo, prisitaikė prie naujų politinių ir socialinių sąlygų. Realusis ir idealusis veiksniai susikovė. A. Nyka-Niliūnas rašė: „... nepriklausomos Lietuvos praktika ėmė atrodyti esanti ne visą amžių puoselėto idealo įsikūnijimas, bet greičiau to paties idealo parodija“[17]. Maironis gyveno tylaus kartėlio laikus, bet galutinai nenusivylė ir nerezignavo. Suvokęs realią savo ir naujosios Lietuvos padėtį, poetas galutinai atsisakė atviros polemikos, kiek įmanoma, vengė oficialiai pasisakyti, labai daug dirbo. Dėl tokios savitvardos į gyvenimo pabaigą Maironis sugebėjo nemažai reikšmingo nuveikti. Literatūrinį jo palikimą papildė plati istorinė drobė apie Vytautą Didįjį, pluoš-

[16] Plg. *Natkevičius V.* Skausmas ir kančia Maironio gyvenime ir patriotinėje lyrikoje.— „Aidai“, 1982.— Nr. 5.— P. 332.

[17] *Nyka-Niliūnas A.* Maironio likimo paraštėje.— Kn. Maironis.— Bruklinas, 1963.— P. 12—13.

tas eilėraščių (tarp jų ir garsiosios satyros). Aktyviai Maironis veikė lietuvių jaunimą, matyt, į jį dėjo ypatingas viltis, norėjo kiek įmanoma įdiegti jam patriotinio altruizmo ir idealizmo idealus. Šie momentai išryškėjo Kauno dvasinės seminarijos buvusių studentų atsiminimuose. Maironio auklėtiniai matė ir suprato liūdnas rektoriaus nuotaikas, suvokė, jog jis yra tipiškas senosios kartos idealistas. Atrodė natūralu, kad Maironis, o ne kas kitas dėstė Lietuvos istorijos kursą — „paprastai, dalykiškai, nenukrypdamas į šalį, neakcentuodamas išvadų dabarčiai ir ateičiai, bet vis dėlto maironiškai, pereidamas į tuos pačius tonus, kuriais skambėjo jo poezija“[18]. Studentai matė ir džiaugėsi, kad „niekad seminarija nebuvo taip visuomeniškai pakelta ir įveiksminta, kaip jam esant rektoriumi“[19]. Maironis nedraudė klierikams dalyvauti įvairiapusėje to meto visuomeninėje veikloje, tuo tarsi skatino auklėtinius išgyventi savo jaunystę taip pat aktyviai ir prasmingai, kaip buvo išgyvenęs pats.

Kad Maironis ir į pačią gyvenimo pabaigą išliko ne tik romantikas, bet ir pragmatikas praktikas, susirūpinęs savo tauta, liudija jo sumanymas apibendrinti ir paskelbti paskaitas iš seminarijoje dėstomo visuotinės literatūros kurso. „Trumpa visuotinės literatūros istorija“ išėjo 1926 metais kaip penktasis Maironio „Raštų“ tomas. Jos įžangoje autorius rašė: „Neturėdamas laiko gilesnėms visuotinės literatūros studijoms, vis dėlto norėdamas šiek tiek padėti šiame dalyke studijuojančiai mūsų jaunuomenei, pagaminau kad ir netobulą ir trumputę visuotinės literatūros istoriją. Mano svajonė — klasiškų, pasaulinės literatūros veikalų žymesnes ir gražesnes vietas lietuviškai išversti ir jų rinkinį pagaminti greta šio istoriško konspekto; bet tai per didis darbas ir ne vieno pečiams pakeliamas“.

Abejotina, ar, rašydamas visuotinės literatūros istoriją, Maironis pretendavo į gilesnį mokslinį objektyvumą — greičiau atspindėjo savo nuomonę, kuri buvo brangi, nes tada, kai studentai per egzaminą mėgindavo papildyti autorių ir išdėstyti savą požiūrį, Maironis supykdavęs. Nepretendavo savo darbe ir plačiau orientuotis į kitus jau esamus visuoti-

---

[18] *Yla St.* Maironis rektorius ir mokytojas.— Min. veik.— P. 22.
[19] Ten pat, p. 27.

nės literatūros vadovėlius, vien trumpai konstatavo: „Visuotinei literatūrai pažinti lietuvių kalboje turime tuo tarpu tik Dubo „Įvadą į bendrąją literatūrą“ ir Petkevičaitės Pasaulinės liter. Istor. Vadovėlį I d.“ (p. 4). Tiksliau būtų pasakyti, kad turėtas netgi tik vienas vadovėlis, V. Dubo, nes G. Petkevičaitės parengta mokymo priemonė apėmė tik Rytų literatūrą ir tesudarė mažiau kaip penkiasdešimt puslapių.[20]

Maironio požiūris į visuotinę literatūrą daugeliu aspektų savitas. Pirmiausia krinta į akis tai, kad ir čia, kaip ir „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“, literatūra laikoma giliai tautiniu reiškiniu, kuriame atsispindi tautos savimonė ir realus gyvenimas. Kaip tik todėl Maironis teigiamai vertino nacionalinį epą, kurį suprato kaip tautos estetinę refleksiją, prisodrintą abiejų elementų — ir tikroviškumo, ir meninės išmonės, pasireiškiančios vėlgi tautai būdingomis mąstymo formomis. Jis netgi netikėjo visiškai lietuvių epo nebuvus, manė, kad jis tiesiog užmirštas. Tiek epą, tiek visą literatūrą rašytojas laikė tautos garbės reikalu, teigė, kad kuo literatūra esanti senesnė, tuo jai atstovaujanti tauta pelnanti daugiau garbės.

„Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje“ ne kartą pabrėžiama, kad kurti literatūrą gali tik tos tautos, kurių sąmonė perdėm neužgožta prakticizmo, nes praktinė ir estetinė plotmės yra nesuderinamos. Vargas esąs toms tautoms, kurios nebegali įvertinti meno grožio, kurios atmeta poetiškumą kaip nevertą dėmesio. Taip tautoje žūvanti jos gyvybingoji esmė. Todėl Maironis labai vertino lietuvių sugebėjimą ir sunkiomis sąlygomis kurti, dvasia pakilti virš materialumo. „Trumpoje lietuvių rašliavos apžvalgoje“ rašoma, kad lietuvių literatūra pasiekdavusi savo viršūnių kaip tik tada, kai tautai būdavę sunku.

Maironis pabrėžė tris literatūros funkcijas — pažintinę, auklėjamąją ir estetinę, kurią traktavo kaip grožio ir jo ugdymo galimybę. Maironis literatūrą dėstė emocionaliai, savotiškai sentimentaliai, nors nemėgo sentimentalių rašytojų, pasisakė prieš sentimentalizmą kaip literatūros kryptį, prieš jos nenatūralų jausmingumą. Kaip rodo „Trumpa vi-

---

[20] II G. Petkevičaitės vadovėlio dalis „Graikai“ išėjo 1924 m., ją sudarė 67 puslapiai, bet Maironis šio veikalo nemini.

suotinės literatūros istorija“, Maironiui imponavo proporcijų harmonija, tokia estetinė pusiausvyra, kurią jis visų pirma matė liaudies dainoje ir klasikinėje poezijoje. Ši nuostata bene akivaizdžiausiai išsakyta požiūryje į Getę: „... jo tvariniuose nieko nėra dirbtinio, tik nuoširdus, natūralus jausmas, rūpestingai daili forma, grožio ir saiko skonis, o vienkart viskas taip vokiška jaučias“ (p. 198). Dar viena Maironio estetinės nuostatos išraiška yra reikalavimas, kad menas nevirstų gryna „proza“ be „poezijos“, arba literatūra be „širdies“. Literatūra gyvenanti ir protu, ir jausmu, bet turinti išlaikyti jų harmoningą dermę. Taipogi ji neturėtų kopijuoti tikrovės, nors jos pažintinė funkcija ir labai svarbi. Aklą tikrovės kopijavimą atsveriąs aukštų idealų siekis ir „poetiška tvėryba“. Poetiškumas esąs privalomas visiems žanrams, ne tik poezijai.

Traktuodamas meną kaip auklėjimo formą, Maironis pabrėžė moralinės funkcijos svarbą. Dėl to B. Sruoga, kaip matyti iš jam priklausiusio „Trumpos visuotinės literatūros istorijos“ egzemplioriaus, kuris saugomas MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, paraštėse išlikusių įrašų, Maironį vadino didaktu ir moralistu. Iš tikro, moralizavimo tendencija Maironio veikale tiek stipri, kad net neobjektyvi, o kartais ir įkyri. Tik teoriniuose samprotavimuose veikalas sugebėjo išlaikyti požiūrio į moralės vaidmenį literatūroje saiką. Tiesmukam moralizavimui Maironis priešpriešino išmintį (Konfucijaus kūrybos pavyzdys), filosofinę mintį, glaustą sentenciją ir aforizmą. Apskritai, nors Maironio „Trumpa visuotinės literatūros istorija“ ir nėra bent kiek rimtesnis užsienio literatūrai studijuoti tinkamas darbas, ji labai praverčia rašytojo estetinėms pažiūroms pažinti. Berods, kad dar nesame pakankamai pasinaudoję šiuo maironianos šaltiniu.

Maironio požiūrį į lietuvių literatūrą atspindi ir keletas rašytojo straipsnių apie K. Donelaitį ir paskaitos apie A. Baranauską rankraštis. Visa tai medžiaga, liudijanti, kad rašytojui mokslinė pedagoginė lietuvių literatūros problematika buvo labai artima. 1923 m. rudens semestre ir 1924 m. pavasario semestre Kauno universitete Teologijos-filosofijos fakultete jis skaitė lietuvių literatūros istorijos kursą „Donelaičio kūryba ir lietuvių poetai pirmosios XIX a. pusės“. Tai

faktas, kuris rodo, kad Maironis buvo pripažintas universitetiniu žmogumi. Kaip pažymėta V. Zaborskaitės, gilesnis Maironio sąlytis su Donelaičio kūryba leido jam prieiti išvados, kad rašytojas yra visos grožinės lietuvių literatūros pradininkas, iki kurio meninis tautos genijus tesireiškė žodine liaudies kūryba. Maironis buvo pirmasis taip ryžtingai atmetęs senosios religinės lietuvių literatūros dominantę. „Metodologijos prasme Maironis įsijungia į pozityvizmo mokyklą, pabrėždamas visuomeninės ir kultūrinės aplinkos svarbą bei poveikį literatūros procesui"[21]. Universiteto pripažintas Maironiui garbės profesoriaus vardas buvo pelnytas ne tik paskutiniaisiais, tiesiogiai su aukštąja mokykla susijusiais, bet ir jo ankstesniais darbais.

Maironis aktyviai ugdė lietuvių tautinę savimonę, lygia greta vykdė įvairiopus jo daliai tekusius darbus. Jis nesipuikavo esąs tik garsus lietuvių poetas, neišskyrė literatūros iš šviečiamosios veiklos visumos, ėmėsi netgi to, kas jam, kaip rašytojui, galėjo būti ir nevisiškai paranku, ką lyg ir būtų turėjęs teisę palikti kitiems — politiškesnės ar kasdieniškesnės mąstysenos žmonėms. Bet tada tokių sąlygų nebuvo, ir Maironio asmenyje susiformavo ypatingas, XIX amžiaus pabaigos — XX amžiaus pradžios lietuvių tautinio sąjūdžio išugdytas poetas, aktyviai aprėpęs skirtingus tautinės savimonės stiprinimo barus.

V. Mykolaitis-Putinas rašė: „J. Mačiulis-Maironis buvo turtingos sielos ir visokeriopų gabumų žmogus. Jis pats kartais sakydavo, kad tikrasis jo pašaukimas — tai ne menas, ne poezija, bet mokslas. [...] Galimas daiktas, kad patraukimas į mokslo ir praktiško gyvenimo bei veikimo sritį neleido jam visiškai atsidėti literatūrinei kūrybai, kurios vaisių jis yra palikęs palyginti nedaug"[22].

Irena SLAVINSKAITĖ

[21] *Zaborskaitė V.* Maironis.— V., 1968.— P. 341.
[22] *Mykolaitis-Putinas V.* Naujoji lietuvių literatūra, I t.— K., 1936.— P. 241.

LIETUVOS PRAEITIS

PRATARMĖ

Homines historiarum ignari semper sunt pueri

Pirm 40 metų, nesant lietuviškai rašytų Lietuvos istorijos vadovėlių, pasiryžau bent kiek tą spragą užkišti. Būdamas dar mokiniu, vasaros poilsio valandomis ėmiausi to darbo ir 1886 metais jį pabaigiau; bet atspausdinti jisai man pasisekė tik 1890 m. Tilžėje, pasirinkus Zanavyko pseudonimą.

Mano veikalas buvo silpnokas; bet trūkstant kitų toj srity geresnių leidinių, buvo palankiai skaitomas ir dar du kartu — 1903 m. ir 1906 m. perspausdintas.

Kadangi šiandieną po tiek metų ir lietuvių kalba daug pažangos yra padariusi, ir jos rašyba žymiai pasikeitė, kadangi patsai praeities nušvietimas mano veikalo vietomis per daug naivus dabar man atrodė, tai perspausdindamas atskirais tomais kitus savo veikalus, pasiryžau, kiek man laikas leido, ir šį savo jaunų dienų veikalėlį iš naujo peržiūrėti ir gerokai jį pertaisyti.

Kam mano veikalėlis pasirodys naudingas, galės juo naudotis, kam nepatiks, tasai tegul pasirūpins mums pagaminti geresnį, nepasitenkindamas vien lengva ir tuščia kritika. Mūsų kai kurie šaunūs vyrai nepraleidžia progos, neparodę savo gilios erudicijos, skaudžiai kitus kritikuodami, bet patys pozityvaus darbo veikalais nemėgsta pasirodyti.

PIRMIEJI APIE LIETUVIUS SPĖLIOJIMAI

Visos tautos, dabar Europoje gyvenančios, be abejo, atėjo iš Azijos, bet atėjo ne vienu kartu, ir sunku tikrai pasakyti, kada tai atsitiko.

Lietuviai, prieš ateidami į dabartinę panemunę, turėjo kai kurį laiką klaidžioti kitose šalyse. Kuriais keliais jie ėjo iš Azijos ir kuomet atvyko į dabartinį savo kraštą, galima tik maždaug spėlioti.

Yra davinių manyti, kad žiloje senovėje buvo apsigyvenę šiltose šalyse: mėnesių vardai (gruodis, sausis, vasaris), saviški kai kurių šiltojo krašto žvėrių pavadinimai (liūtas — levas, rainys — tigras, beždžionė, kuprys), taip pat alyvų medis, dažnai liaudies dainose minimas,— vis tai sakyte sako lietuvius gyvenus tokiuose kraštuose, kur ir oras buvo minkštesnis, ir pietų žvėrys buvo žinomi.

Vieni mano, kad lietuviai atėjo iš Azijos per Kaukazą ir pietų Uralą, kaip daugelis kitų tautų; kiti tos nuomonės, kad jie bus atėję per Balkanų (baltų kalnų) pusiasalį; senovės to pusiasalio vietų ir upių vardai, senuose (Ptolemėjo) žemėlapiuose pažymėti ir gana lietuviškai skambą, kaip tik, rodos, patvirtina pastarąją nuomonę. Dunojaus vandenėlis, mūsų liaudies dainose dažnai minimas, irgi lyg rodo, kad lietuviams Dunojus buvo žinomas.

Kada lietuviai atėjo į Baltijos pamarį, lig šiolei istorija to klausimo neišrišo; galima tiktai spėlioti, kad į Europą persikėlė pirm sarmatų slavių, o gal ir germanų, nes lietuviai davė vardą Baltomsioms marioms, kurio kitos tautos tūr būti paskui atėjusios nebemainė.

Kadangi apie pirmykštę lietuvių tautos gyvatą ir apie jos keliones tikrų žinių neturime, o patsai klausimas lietuviui be galo įdomus, tai galima tik spėliojimų daryti, daugiau ar mažiau panašių į tiesą.

Pirmiausia nereikia užmiršti, kad tautos vardas, ypač kai neturi tauta pastovaus gyvenimo ir kilnojasi iš vienos vietos į kitą, ilgainiui mainosi. Ji gauna vardą nuo naujos vietos, nuo būdo, nuo naujų kaimynų ir kitų apystovų. Pavyzdžiui, žemaičiai, zanavykai, veliuoniškiai, girininkai ir t.t. galėjo gauti dabartinį savo vardą, be abejo, tik atvykę į dabartinę vietą. Mūsų proseniai irgi turėjo ne kartą mainyti savo vardą: senovėje galėjo vadintis masagetais, skitais, gelonais; vėliau aisčiais, galop lietuviais.

Yra davinių manyti, kad senovės skitai — dabartinių lietuvių protėviai.

Skitai, kaip žinome, yra viena seniausiųjų Europos tautų, dar prieš Trojos išgriovimą apgyvenusi didžius žemės plotus, kurie traukė nuo Dunojaus visais Pajuodmariais, Paazoviais ir Pakaspijais, ir gerokai į šiaurę. Rytuose jie susisiekė su persais, ugnies garbintojais, vakaruose su makedoniečiais graikais ir su jų kolonijomis Pajuodmariais.

Tie skitai negalėjo būti pelazgais ar keltais, nes šie buvo germanų nustumti į Italiją ir toliau į vakarus. Nebuvo skitai slaviais, nes tie žymiai vėliau persikėlė per Kaukazą ir Uralą į Europą. Negalėjo tie skitai irgi būti germanų kilmės, nes graikų istorikas Herodotas, V amžiuje prieš Kristų pats jų kraštą aplankęs, piešia juos tokiomis ypatybėmis, kurios ne germanams, o greičiau lietuviams pritaikinamos: skitai buvę žmonės labai gražūs, augaloti, turėję šviesius plaukus, žydras akis, ilgas barzdas, malonų veidą, buvę ramaus būdo, labai vaišingi, mylėję labai arklius, gerai sugyvenę su kaimynais, ypač graikais, mėgę taikų gyvenimą, bet kovoje būvę drąsūs ir laikėsi taktikos, kuria ir paskui, istorijos laikais, kaip žinome, lietuviai pasižymėjo karuose.

Skitų vieni gyvenę pastoviai vietoje, užsiimdami žemdirbyste, kiti klajojo po tyrų platybes, ganydami bandas. Žymiausis jų karaliaus miestas buvęs Karkinitis; stovėjęs maždaug toje vietoje ant Dnepro, kur dabar Kijevas stovi.

Žymesnieji skitai ir jų karaliai mirę būdavo laidojami tolimoje gerų žemėje, plaukiant į šiaurę Boristeno Dnepro upe; ant numirėlio kapo supildavę piliakalnį. Lelevelis spėja, kad tų kapinių vieta galėjusi būti apie dabartinį Rogačiovą, kurio apylinkės sėte nusėtos senais kapais piliakalniais (kurganais). Reikia pažymėti, kad Dnepro slenksčių akmenų

(porohi) pavadinimai, iki šiolei išlikę, pasak kai kurių kalbos žinovų, gana lietuviškai skambą.

Gausinga skitų tauta dalinosi į keletą gimininškų šakų: kolchus, masagetus, kimbrus, getus, gelonus, budinus, mežus, dakus.

Kolchai žinoję daug gamtos paslapčių, gydę ligas žolėmis, pagarsėję turtais; pirmiausia gyvenę ties Kaukazu. Jazono su argonautais žygis į Kolchidę, sulyg graikų padavimu, buvęs į Kaukazo šalį. Bet istorikas Narbutas mano, kad tai buvusi graikų kelionė Dnepru ir Nemunu į Pabaltmarį gintaro ieškoti.

Masagetai gyvenę apie Kaspijos marias. Herodotas pasakoja, juos užpuolęs 529 m. prieš Kr. gim. persų karalius Kyras. Masagetai nemėgę stoti į atvirą kovą, bet užpuldinėdami iš pasalų, ilgą laiką varginę Kyro kariuomenę. Galop iš visų pusių ją apsupę ir nugalėję. Pats Kyras mūšy kritęs. Masagetai nukirtę jam galvą ir įmetę ją į šikšninį maišą, kraujo pripiltą, sakydami: gėrei žmonių kraują, gyvas būdamas, prisilak lig soties ir miręs. Tikrai lietuviškas pasakymas.

Kimbriai (cimrai), save vadinę sembi (Samlandija), iki šiolei buvo laikomi germanų tauta. Bet greičiau tai bus buvę lietuvių giminaičiai. Jau VII amž. prieš Kristų jie apleido Juodmario pakraščius ir persikėlė į Pabaltmarį, kame vėliau apsigyveno prūsai. Čia nuošaliai gyveno ramiai 500 metų. Antrame amžiuje buvęs baisus Baltijos siaubimas per 12 metų, užliejęs toli pakraščius, salas, net upių vagas kitur nukreipęs. Pabūgę kimbrai su visu turtu, su moterimis ir vaikais traukė į pietus per čekų kraštą ing Ilyriją, kame susidūrė su romėnais ir sumušė prieš juos pasiųstą prokonsulą Papirijų Karbą. Tačiau bent kiek vėliau 101 metais prieš Kr. buvo tų pačių romėnų baisiai sumušti. Žuvę tuomet apie 140 000 kimbrų. Kimbrų moterys, matydamos savųjų vyrų galą, pačios žudžiusios savo vaikus ir save. Atsiminkime panašų įvykį Gedimino laikais (1336 m.) su Pilėnų kunigaikščiu Margiu.

Tolimiausiai į vakarus artimais graikų kaimynais gyveno skitų šakos: getai Dunojaus pakrančiais ir dar toliau į vakarus karingi dakai, rasit dabartinių dzūkų protėviai, kurie ir dabar iš graikiško ištaria: Dzievs.

Į šiaurę nuo kitų skitų gyveno budinai ir gelonai (galiniai, galiūnai). Teod [oras] Narbutas manė, kad jie nebuvę skitų padermės, bet susidarę iš graikų ir pelazgų mišinio ir kad iš jų vienų kilusi lietuvių tauta. Bet kur dingo skitai, negali paaiškinti. Tas pats Narbutas mano, kad jotvingiai buvę skitų kilmės; o šiandieną jau neabejojama, kad jotvingiai buvo lietuvių giminaičiai.

Šeštame amžiuje prieš Kr. skitų tautos buvo priverstos traukti į šiaurę. Persų karalius Darijus Histaspas (persiškai Vistacpa) — 520—485 surengė didžiausį žygį į skitų žemę ir nuo jų karaliaus Idato pareikalavo dukters sau už žmoną Bet persų pasiuntiniai pašiepti grįžo tuščiomis.

Supykęs Darijus su didžiausia kariuomene, 70 000 gerai apginkluotų vyrų, liepęs padirbti didžiausius tiltus per Bosforą ir Dunojų, užpuolė skitų kraštą, daug sudegino pilių ir pasiekė net tolimą gelonų ir budinų šalį.

Skitai su taip skaitlingu ir gerai apsiginklavusiu priešu vengė stoti į atvirą mūšį, bet visą savo turtą sunaikinę, net šulinius užpildami, traukė į šiaurę, tiktai užpuolimais iš pasalų vargindami persų kariuomenę.

Persų karalius, per toli nuėjęs į nežinomą šalį ir nieko nelaimėjęs, buvo priverstas grįžti. Bet ir skitų kraštas tapo baisiai nuteriotas.

Nors skitai bent kiek vėliau dar buvo sumušę makedoniečių vadą, Aleksandro D. pasiųstą, sunaikindami net 30 000 jo kariuomenės; bet netrukus paskui ir tų pačių makedoniečių ir narsios trakų tautos spaudžiami iš vakarų, o rytuose stumiami einančių iš Azijos alanų ir per Uralą sarmatų, buvo priversti IV amž. prieš Kr. gim. dangintis į šiaurę, eidami sau žinomo Dnepro pakraščiais ir pasiekdami Nemuno upę.

Pirmieji, nesakant' apie kimbrus, pasiekė Baltijos pajūrio aisčiai, Kristaus laikais apsigyvenę tarp Vyslos ir Nemuno žiočių. Apie juos rašo istorikas Tacitas ir vadina ramia tauta, prekiaujančia gintaru, rūpestingai auginančia javus ir ne tokią kalbą vartojančią kaip germanų tautos. Ptolemėjas II amž. po Kr. greta aisčių, kurie nuo X amž. pradeda vadintis prūsais, mini galindus ir sūdus, arba sūduvius. Aisčių apgyventas pamarys iki X amž. Aismarėmis vadinosi. Kitos lietuvių tautos šakos, kaip sėliai, kuršiai, žiemgaliai, latgaliai (latviai), lietuviai, jotvingiai, į savo dabartines sodybas

atkeliavo bent kiek vėliau, rodos, VI amžiuje, stumiami nuo Dnepro ir Sožos paupių krievų (krivičių) ir slovėnų, pasijudinusių iš Pavyslio ir dabartinės Volynės. Krievai užėmė Polocko žemę, slovėnai plotus į vakarus nuo Minsko ir į pietus nuo Gardino.

Sėliai su kuršiais, sudarydami kalbos atžvilgiu vieną grupę, buvo užėmę Baltijos pajūrį Klaipėdos, Palangos ir Ventspilės apylinkėje. Nuo jų į šiaurę, už Dauguvos maždaug iki Lielupės žiočių (A a), įsigyveno žiemgaliai, o nuo tų į rytus iki Režyčios (Rezeknės) dešiniame Dauguvos šone — latviai latgaliai.

Lietuviai, skaitlingiausioji aisčių padermės šaka, slavų stumiami, užėmė Nemuno, Neries apylinkes, šiaurėje Dvinsko žemę ir Dauguvos dešinį šoną dabartinėje latgalių žemėje, pastūmę latvius į šiaurę ir į vakarus.

Į pietus nuo lietuvių kaimynais mozūrų ir prūsų aisčių buvo jotvingiai, irgi aisčių kilmės tauta, kuri XIII amž. sumišo su slovėnais volynėnais, netekusi savo pirmykštės kalbos.

Kadangi Baltijos pamariai buvo nuošaliai nuo didžiojo tautų kelio, ėjusio dabartinės pietų Rusijos lygumomis iš Azijos į Europą, tai lietuviai ilgokai galėjo sau ramiai gyventi naujose sodybose, niekieno nekliudomi ir kitiems nežinomi. Taigi dėl to taip maža apie juos randame žinių.

Jei lietuviai tie patys heruliai (giruliai), kaip mano garsus istorikas Lelevelis (Rzut oka na Herule), Kraševskis (Litwa. Starożytne Dzieje) ir kai kurie kiti, tai jau V amž. lietuviai gyvenę prie Gintarų jūrių, turėjo būti žymūs ir garsūs, nes Teodorikas Didysis telkė juos į karą prieš germanus.

Šeštojo amžiaus istorikas Jordanas irgi mini aisčius kaip ramius anapus Vyslos gyventojus, kurie žymiai skyrėsi savo būdu nuo plėšrių germanų.

Bent kiek daugiau žinių apie lietuvių tautą randame iš IX ir X amžiaus, kada lietuvių kraštą pradeda lankyti skandinavai ir katalikų tikėjimo skelbėjai misionieriai kaip Olavus, Vulfstanas, Vaitiekus, Bruno ir kiti. Jų kai kurie paliko savo kelionių užrašus, ar iš jų pasakojimų pasinaudojo kiti, kaip antai XI amž. rašytojas Adomas iš Brėmeno.

Bet ir tomis šykščiomis žiniomis reikia naudotis atsar-

giai, atsimenant, kad svetimtaučiui, pripuolamai patekus į svetimą šalį, nelengva arčiau ir giliau jos gyventojai pažinti ir kad rašytojai dažnai duoda žinių, iš trečiųjų lūpų girdėtų.

Patys lietuviai, užsiėmę ar apsigynimu nuo kaimynų, ar ūkio ir medžioklės darbais, nesirūpino savo tolimiems ainiams surašyti savo darbų ir įvykių. Galima labai irgi abejoti, ar turėjo savo runas, arba savotišką raštą, nors istorikas Narbutas nurodo net jų pavyzdžius.

Jei ką galime sužinoti ar spėlioti apie senovės lietuvius iš jų pačių, tai tik iš pačios kalbos tyrinėjimų, vietos vardų, iš senų liaudies dainų ir pasakų, galop iš senovės liekanų, kapuose ir pilkalniuose iškasamų. Iš tų davinių, ypač iš kalbos, taip turtingos ir tokios sinonimingos, spėjama, kad lietuvių tauta esanti labai sena, pergyvenusi didžių pervartų, kitados valdžiusi labai plačius Europoje plotus, buvusi skaitlinga, susidurdavusi su graikais, romėnais, slavais ir suomiais. Naujausios Prišmantų (tarp Palangos ir Kretingos) ir Rucavos iškasenos parodė, kad VIII amž. po Kr. kultūra lietuvių tarpe buvo aukštesnė negu pas jų kaimynus.

GYVENAMOJI VIETA

Kraštas, senovės lietuvių apgyventas, buvo apaugęs didžiausiomis giriomis, tarp kurių tvyksojo versmės, balos ir ežerai. Visa šalis buvo tankiai išvagota upėmis ir upeliais. Miškai buvo tokie tankūs, kad dar XVI amžiuje negalima buvo per juos kelio išvesti: kai Žygimantas Augustas norėjo išmatuoti Lietuvą, tai matininkai kai kada nė su kirviu negalėdavo į girias įlįsti. Ypač plačiai neįžengiamais miškais buvo apaugusi siena tarp prūsų ir lietuvių XIII ir XIV amžiais, kai prasidėjo nuolatiniai kryžiuočių užpuldinėjimai, ir gyventojai, apleidę savo sodybas pasieniais, danginosi į šalies gilumą.

Keliai buvo bemaž netaisomi, todėl ir susisiekti jais bu davo sunku. Dažniausiai žmonės gyvendavo paupiais, nes upėmis ir žiemą ledu, ir vasarą laivais buvo patogesnis susisiekimas; prie upės sekdavosi ir žuvies gauti

Giriose buvo daugybė paukščių ir žvėrių; todėl lietuvis jau iš mažens pratinosi medžioti. Šautuvų senovėje nežinota; jie atsiranda tik XIV amž.: žvėris ar strielomis iš kilpinių šaudydavo, ar raguotais iešmais permaudavo. Didieji kunigaikščiai ir menkiausieji ūkininkai mėgo medžioti lokių, šernų, briedžių, taurų ir kitų žvėrių.

AISČIŲ GIMINĖS ŠAKOS

Žiloje senovėje visi taip vadinami aisčiai sudarė vieną giminę, turėjo tą pačią religiją, tuos pačius papročius, būdą ir bendrą visiems suprantamą kalbą. Ilgainiui atsiranda jų tarpe skirtumų; toje pačioje kalboje įvairios tarmės taip nutolsta viena nuo kitos, jog susidaro atskiros kalbos. Tuo būdu pirmiausia nuo bendro kamieno atskilo prūsai ir jotvingiai. Prof. Būga mano, kad tai galėjo įvykti ne vėliau kaip II amž. prieš Kr. gim. Latvių ir lietuvių kalbos, Būgos nuomone, galutinai atsiskyrė tik VII amž., kai latviai, lietuvių stumiami, ištraukė anapus Dauguvos į Latgalą ir į vakarus nuo jos.

Kadangi prūsai istorijos aikštėje pasireiškė pirmieji ir bent nuo II amž. po Kr. (Tacitas, Ptolemėjas) iki X amžiaus galo vadinosi aisčiais, o kitų jų giminaičių senovės vardai tikrai nėra žinomi, tai mokslininkai visą proistoriškąją mūsų giminę vadina bendrai aisčiais.

Kur teka Nemunas, Neris, Nevėžis, Dubysa, Šventoji, Šešupė, apsigyveno lietuviai aukštaičiai ir žemaičiai, kurie tuo tesiskyrė, kad žemaičiai gyveno žemumoje (ne dabartiniuose kalnuose), o aukštaičiai aukščiau, Lietuvos rytų (Vilniaus, Ašmenos, Švenčionių, Lydos) kalnuose. Žemaičiai pasiekė Baltijos pajūrį ties Palanga, rodos, tik XII a. gale, pastūmėdami sėlius ir kuršius į šiaurę, ar su jais susiliedami.

Lietuviai, sudarydami senovės Lietuvos branduolį, per kelis šimtus metų kariavo su aplinkiniais priešais ir, nors daug prityrė nuo jų nelaimių, bet jiems nepasidavė, vieni iš visų aisčių sugebėjo sutverti galingą valstybę, sulaikė vokiečių veržimąsi į rytus ir patys pasiekė kardu Juodąsias marias. Apie jų praeitį ir darbus bus plačiau ir pasakojama.

Į šiaurę nuo vidurinės Lietuvos gyveno kuršiai, žiemgaliai ir lietgaliai, arba latgaliai. Kuršiai užėmė Baltijos pajūrį iš kairiosios Dauguvos pusės iki Bartuvos upės, žiemgaliai apgyveno Baltijos pajūrį iš dešiniosios Dauguvos pusės, lietgaliai nuo jų į rytus. Kuršiai, žiemgaliai ir vakarų lietgaliai laikui bėgant sudarė vieną latvių tautą. Rytų lietgaliai, arba tikriau latgaliai, susimaišę su lietuviais, VII—VIII amžiuje ten per Dauguvą persikėlusiais, ir nuo Mindaugo laikų visados priklausę Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžiai, sudarė laikui bėgant atskirą grupę. Nors šiandieną latgaliai sudaro su latviais vieną valstybę, bet reikalauja sau autonomiškų teisių ir jų kalba daug kuo skiriasi nuo latvių kalbos; ji pusiau suprantama lietuviui. Latgalių kaimynai buvo Polocko krievai.

Latviai ir latgaliai, nesudarę tvirtos tarpusavy vienybės, nuo XII amžiaus vokiečių kalavininkų spaudžiami, jau XIII ir XIV amžiaus pradžioje patenka į jų verguvę.

Į pietus nuo vidurinės Lietuvos buvo apsigyvenę jotvingiai, arba sūdai (sūduviai). Per jų kraštą tekėjo Bugas, Narevas, Pripetė, Jotvė, Ančia, Seira, Kirsna. Jų rankose buvo irgi Suvalkija beveik iki pat Marijampolės. Nedzingės, Leipalingio, Šutronių, Seirijų, Kirsnos vardai jotvingiški.

Jotvingių kaimynais buvo mozūrai, prūsai, gudai drevlianai. Smailasis jų krašto galas siekė Volynę. Gudų ir lenkų rašytojai, pasakodami apie jotvingius, rašo juos buvus be galo narsius ir karingus: kariaudami su užpuolikais, turėję ar juos pergalėti, ar kovoje žūti. Visa jų nelaimė, kad nebuvo gerai susitvarkę.

Galicijos kunigaikštis Romanovo Danielius, su mozūrų kunigaikščiu Konradu susitarę, keletą kartų ėjo prieš jotvingius ir daugybę jų išžudė. Paskui badas ir nesiliaują karai dar daugiau juos praretino. Galop likučiai, susilieję su atėjūnais slaviais, o Suvalkijoj su lietuviais, kaipo tauta visai žuvo, ir šiandieną jų kalbos pėdsakai tik vietų varduose kai kur beužsiliko. Jų krašto dalis paskui buvo vadinama Padliachija, t. y. Palenkė.

Į vakarus nuo vidurinės Lietuvos buvo apsigyvenę prūsai, užėmę Baltijos pamarį nuo Vyslos iki Labguvos Auksinės ir Pisos. Dabartinės Klaipėdos, Tilžės, Įsruties apylinkių gyventojai bent nuo XIII amžiaus buvo ne prūsai,

bet lietuviai. Prūsų vardas pirmą kartą minimas tik X amž. gale; pirma prūsai vadinosi aisčiais; taip juos tebevadina dar Vulfstanas.

Prūsų šalis dalijosi į daugelį sričių. Gyvendami greta su Vakarų Europa, prūsai buvo šviesesni už kitas lietuvių gimines. Čia buvo irgi daugiau įsišaknijęs ir pagonių tikėjimas, čia pradžioje gyveno ir aukščiausis lietuvių dvasiškis, krivių krivaitis; čia buvo ir Romuvos aukurai. Į prūsus buvo atvykę ir pirmieji katalikų tikėjimo misionieriai.

Prūsų kalba, kryžiuočių persekiojama ir slopinama, šiandieną taip pat mirusi kaip ir jos artimiausioji sesuo — jotvingių arba sūdų kalba. Prūsų kalba išliko tik iki XVI amžiaus. Tąja kalba parašyta du katekizmu beliko.

LIETUVIŲ TIKĖJIMAS

Žmogui yra įgimta Aukščiausiojo šio pasaulio Kūrėjo sąmonė, bet ne visi vienodai Jį supranta ir ne vienaip Jam duoda garbę. Prieš Kr. gim. tik žydų tauta turėjo tikrą supratimą apie vieną Dievą; kitos tautos Jo vietoje garbino padarus: saulę, žvaigždes, girias, upes, net gyvulius. Senovės lietuviai buvo irgi stabmeldžiais.

Senolių lietuvių tikėjimu vyriausias dievas buvęs Perkūnas. Jį vaizdavosi lietuviai kaip amžiaus vyrą, garbiniuota barzda, ant galvos tvaskančiomis liepsnomis, rankose laikantį strėles; užpykęs danguje baldėsi ir mėtė žemyn žaibus. Jam buvo pašvęstas ąžuolo medis.

Antrasis lietuvių dievaitis buvęs gražus, linksmo veido jaunikaitis Patrimpas. Jo galva buvusi varpų vainiku apskleista. Buvęs tai pavasario dievaitis, laimės ir brandos davėjas, gyvulių ir javų globėjas. Jo aukai degindavo žmonės gintarą, vašką, jo garbei lakindavo pienu ir varpose gulindavo žaltį.

Tretysis dievaitis buvęs išblyškęs, į numirėlį panašus, rūstaus veido senis, kurį žmonės vadinę įvairiais vardais: Giltine, Pikuoliu, Pragaru, Kipšu, Velniu. Buvęs tai piktas dievaitis, kurį tik kruvinos aukos tegalėdavusios numaldyti.

Be tų didžiųjų dievaičių būta dar žemesniųjų, antraeilių kaip antai: karo dievaitis — Kovas, meilės deivė — Milda,

miškų dievaitė — Lazdona, Kaukas, Aitvaras, Praurimė, Jūratė ir kiti.

Kai kurių istorikų, kaip antai Daukanto, Antonovičiaus, pastebėta, kad lietuviai žiloje senovėje neturėję padirbintų savo dievaičių stabų ar paveikslų, kas nurodytų kilnesnį, dvasišką jų dievų supratimą. Tik nuo XII amžiaus, jiems arčiau susidūrus su kitomis tautomis, ypač su vokiečiais, pradeda atsirasti jų maldyklose stabų.

Lietuviai tikėjo ir antrąjį gyvenimą, kuriame doros numirėlių dvasios (vėlės) besilinksminančios, saldų midų gerdamos, baltus drabužius dėvėdamos, plačiose lovose gulėdamos, vokiečiams patarnaujant. Nedorų žmonių vėlės ėjusios ne į dangų, tik į gyvulių kūnus, medžius, ežerus, upes, kentėdamos badą, neturtą, kartais naktimis apsireikšdavusios gentims ir vaitojimais prašydavusios sau pagalbos. Labai nedorų, nuožmių žmonių vėlės ėjusios į pragarą.

Žmogui mirus, susirinkdavo gentys ir kaimynai apraudoti velionies; turtingieji net samdydavo tam tyčia raudotojų bobų. Po kelių dienų numirėlį ar kapuose laidodavo, ar degindavo ant laužo, šalip dėdami jo amato įrankį: kirvį, verpstę, kilpinį (šaujamą lanką); garsesnio karžygio mylimą žirgą, kardą degindavo drauge su numirėliu. Sudeginę kūną, ant tos vietos sukasdavo žemės. Labai garsiems tautos karžygiams supildavo aukštus kalnus, jų vardu paskui vadinamus.

Garsiausioji šventovė (žinynas) buvo Romuva, ne per toli nuo Nemuno žiočių; ten stovėjo aukštas ir storas ąžuolas, žiemą ir vasarą žaliavęs. Vokiečiai 1250 metais užpuolę iš pamatų išgriovė tą maldyklą.

Vėliau buvo garsi Vilniaus maldykla, stovėjusi toje vietoj, kur dabar šv. Stanislovo katedra; ji, rodos, buvo įkurta 1265 metais Lietuvos kunigaikščio Šventragio.

Paskutinė šventovė prieš apkrikštijant buvo Betygaloje ant Dubysos kranto; čia miręs ir paskutinysis krivių krivaitis Gintautas.

Buvę dar ir mažiau garsių šventviečių: Raseiniuose, Dievaltuvoj, arba Deltuvoj, ant Šatrijos ir Medvėgalio kalnų, Palangoj ir kitur. Kai kurios girios buvo laikomos šventomis; tai būdavo dažniausiai ąžuolynai, alkais vadinami, dievams pavesti. Pati ugnelė lietuvių buvo (ir tebėra!)

laikoma šventa, didžiausiai gerbiama, kas lyg sakytų apie senovės lietuvių santykiavimą su persais, ugnies garbintojais.

Visų dvasiškių, arba dvasininkų, dabar kunigais vadinamų, vyriausis vadinosi krivių krivaitis (Daukantas jį pavadino kūrėjų kūrėją). Tai paprastai būdavo 70—80 metų senelis. Jis būdavo apsidaręs ilgu baltu apdaru, trišaka kepure, ant kurios viršaus aukso burbulas spindėjęs. Jį net aplinkiniai gudai gerbdavę ir vadindavę „biely car". Žmonėms tesirodydavo labai retai. Siųsdamas kokį nors įsakymą per žemesniuosius dvasiškius vaidilas, žynius, burtininkus, įduodavo jiems valdžios ženklą, kreivą lazdą. Tokio įsakymo turėdavo klausyti patys kunigaikščiai, seniau kunigais vadinti.

Buvo vaidilomis, dievų tarnais, ne tik vyrai, bet ir netekėjusios mergaitės. Jos darydavo skaistybės apžadus, turėjo sergėti maldyklą ir kurstyti šventąją ugnį. Jos vadinos vaidelytės. Birutė, kurią kunigaikštis Kęstutis paėmė sau per pačią, buvo irgi vaidelytė.

Žemesniųjų kunigų vieni mokydavę žmones padoriai elgtis, kiti, vaikščiodami per kaimus (vaidelučiai), apgiedodavę garsius pranokėjų darbus, senovės atsitikimus, ėjusius padavimais; kiti vėl aiškindavę dievų valią, laimindavę žmones, prižiūrėdavę maldyklose šventąją ugnį.

VYRIAUSYBĖ

Senovėje lietuviai neturėjo pasaulinės vyriausybės: tie patys kunigai mokė žmones dvasiškų dalykų, juos teisė susivaidinus, savo rankose laikė ir pasaulinę valdžią. Tiktai paskui, kai lietuvius pradėjo užpuldinėti priešai kaimynai, atsirado karo vadų.

Kilus karui vyrai susibūrę rinkdavo iš savo tarpo narsiausį ir sumaningiausį vyrą, pavadindami jį karvedžiu. Išrinkę karvedžiu ir iškėlę ant pečių, nešiodavę po kareivių eiles, rodydami, ko reikią klausyti.

Karui pasibaigus tasai karvedys vėl palikdavo tuo, kuo pirma buvęs, tik didesnė grobio dalis jam po karo tekdavo. Ilgainiui, kilus bemaž nesiliaujantiems karams, karo vadai

kaskart įgauna didesnę ir pastovesnę valdžią ir jos iš rankų nebepaleidžia net pasibaigus karui.

Iš tų karvedžių kyla paskui kunigaikščiai, o iš jų artimesnių pagelbininkų ir sumanesniųjų karo sądarbininkų didikai bajorai, kuriems žemesni ūkininkai pavaldiniai turėdavo kai kuriuos darbus nudirbti. Dar žemiau stovėjo vergai, per karą į nelaisvę paimti.

Kai lietuviai susiprato, kad susiskaidę, tvirtai tarpusavy nesusiglaudę, negalės atsispirti užpuolantiems priešams, kad vienas kuris ne didžio apskričio kunigaikštis nepajėgs atsiginti nuo užpuolikų, iškilo supratimas visiems lietuviams bendrai susispiesti ir vienos galvos klausyti. Tokiu būdu visi susitelkia po vienu kunigaikščiu, kursai gauna didžiojo kunigaikščio vardą. Mindaugas, Gediminas ir jų įpėdiniai jau vadinami karaliais; tik Jogailai tapus Lenkų karaliumi, Lietuvos valdovams nenorėta pripažinti karaliaus vardo. Tie didieji kunigaikščiai, paskui karaliai gyveno Naugarduke, Kernavėj, Trakuos; galop įsisteigė sostinę Vilniuje.

Jau žiloje senovėje Lietuva dalijos į sritis; tos sritys (provincijos) į apskritis (pavietus). Kad tos apskritys nedidelį plotą užimdavo, galima iš to spręsti, kad vienuose Žemaičiuose jų buvo 20 su viršumi.

Apskrity vyresniaisiais buvo tėvūnas, arba seniūnas, ir karužasis: tėvūnas žiūrėjo tvarkos, teisė nusikaltusius, karužasis turėjo pas save vėliavą ir sąrašą visų į karą šaukiamų vyrų.

NAMŲ GYVENIMAS

Senovės lietuviai paprastai gyveno vienkiemiais, tokio atstumo vienas nuo kito, kad būtų girdėti lojant kaimyno šunį. Tiktai Žygimantas Augustas, norėdamas įvesti griežtesnę baudžiavą, nuo 1562 metų paliepė žmonėms gyventi sodžiais.

Gyvenamas butas būdavo pailgai ketvirtainis su nuleistais skliautais galuose. Vidury aslos būdavo duobė, kur ugnis kūrendavosi valgiui virti ir butui apšildyti. Krosnys, arba pečiai, atsirado vėliau, ir tai iš prieangio kūrenami.

Kaminų ūkininkų trobose iki XIX amžiaus nebūdavo, ir troba prieidavo pilna dūmų, kuriems išleisti būdavo lubose atidaromas aukštinis.

Apdarą, drabužį jau senovėje lietuviai siūdindavosi iš linų, vilnų ir kailių (Sk. Dusburgo Kroniką); milinė žemiau kelių, ant galvos barsukinė ar lapinė, ant kojų dažniausiai vyžos, į karą jojant batai, briedžio diržas su žibančia sagtimi, milinės kelinės — tai paprastas lietuvio apdaras. Moterys tik sėjonu tesiskyrė nuo vyrų; žmonos ir našlės savo galvas baltais nuometais rutuliavo.

Svarbiausias lietuvių užsiėmimas buvo žemės dirbimas, gyvulių, ypač arklių auginimas ir medžiojimas. Jau Tacitas, o vėliau Jordanas, rašydamas apie Baltijos pamario gyventojus aisčius, sako, kad jie rūpestingiau auginą javus negu vokiečiai.

Buvo lietuvių tarpe ir amatininkų, kurie mokėjo dirbti balnus, odas, kalti geležinius ginklus, žalvarinius ir auksinius papuošalus rankoms, geležinius skydus ir kitus daiktus. Apie tai liudija ne tiktai senovės kronikos, bet ir pilkalnių iškasenos net iš VIII amžiaus. Sunku tikėti, kad visi tie daiktai, kurių nemaža vartota ir kuriais mes šiandieną stebiamės, būtų buvę iš kitur gabenami.

Kaip karo metu lietuviai būdavo narsūs ir baisūs, taip namų gyvenime, priimdami pakeleivį, buvo jaukūs ir malonūs, vaišindami svečią su didžiausiu žmoniškumu ir atvira širdimi. Vaišindavo jį alum ir midum, kuriuos mokėjo gerai dirbti.

Pasilinksminimo įrankiais buvo kanklės, skudučiai, trimitas. Trimitas — ilgas, pusantro sieksnio vamzdis, iš trijų apvalaus medžio skilčių sudėtas, tošimis apvyniotas. Tais trimitais skatindavo kareivius į mūšį, pūsdavo dievams aukodami, nabašninkus laidodami. Kartais vieni pūsdavo trimitus, kiti pritardami dainuodavo, vadinosi tatai sutartinės. Dar XIX amžiaus pradžioje tos sutartinės gyvavo; bet paskui išnyko, kai lietuviai griebėsi kitų svetimų muzikos įrankių, kaip antai: smuiko, klarnetų, armonikų, net rusiškų balalaikų.

Nė viena tauta neturi tiek dainų kaip lietuviai: visas gyvenimas, jo vargai ir linksmumai, visi darbai ir įvykiai randa ten vietą kaip kokiame veidrody. Didžiausis vokiečių

poeta Goethe, jų keletą vertime pažinęs, jas vadino poezijos perlu. Tiktai negalima atsigailėti, kad tų dainų nė pusės neišliko iki mūsų dienų. Išsilaikė tik dainos iš paprasto kasdieninio gyvenimo. Dainos apie senovės laikus ir jų įvykius, apie karus ir senovės tikėjimą, kurias dainuodavo vaidelučiai, bemaž visai užmirštos (palygink rusų bylinas). Tokių senų dainų, kaip va: „Visi bajorai į Rygą jojo", „Siuntė mane matušėlė į Dunojų vandenėlio", „Kuninge Sudaičių", tiktai kelios beišliko.

PREKYBA

Jau prieš Kristaus gimimą Baltijos pamario gyventojai prekiavo su fenikiečiais, kurie čia gintarą pirkdavo. Paskui platoka prekyba ėjo su graikais ir romėnais, kurie čia atplaukdavo laivais. Romėnų įtaka lietuvių pasaulėžvalgai ir jų kalbai gana žymi.

Viduramžiais lietuviai pradeda prekiauti su žuvėdais, nuo kurių gauna geležį, varį, druską. Žymesnės tuomet prieplaukos uostai buvo Klaipėda, Liepoja, Palanga, Ventspilė. Nuo XIII amž. prekyba mariomis pradeda mažėti, kai vokiečių ordinai įsistiprino Baltijos pamariais ir ėmė lietuvius nuo jų stumti. Tuokart platesnė prekyba prasideda sausais keliais su lenkais, maskoliais ir totoriais.

Ypatingai Vytautas Didysis rūpinosi prekybą praplatinti; tam tikslui jis suteikė kai kuriems miestams ypatingų teisių, Magdeburgo teisėmis vadinamų, sulig kuriomis patys miestai galėjo savarankiškai tvarkytis ir rūpintis, kas galėtų praplatinti jų prekybą ir pajamas. Vytautui D. valdant, du uostu prekybai turėjo Lietuva: Palangos prie Baltijos ir Kačibėjų (dabartinę Odesą) prie Juodųjų marių.

Paprastai lietuviai leisdavo į svetimas šalis gintarą, javus, vašką, apynius, degutą, lokių, bebrų, ūdrų ir kitų žvėrių kailius. Pirkdavo gi svetur ar už savo prekes išmainydavo geležį, varį, sidabrą, auksą, druską ir kitus daiktus, kurių Lietuvoj trūko.

KARYBA

Per amžius lietuviams netrūko priešų — užpuolikų. Senų seniausi padavimai sako apie užpuolimus ir karus su skandinavais ir mozūrais, paskui su lenkais ir gudais. Bet pavojingiausia ir baisiausia buvo kova su vokiečiais, kurie įsisteigę kardininkų ir kryžiuočių ordinus, kovoja nepaliaudami amžiną ir sistemingą kovą prieš Lietuvą.

Lietuviai, iš prigimties ramaus ir taikaus būdo, nuolat kovodami su užpuolikais, ilgainiui taip prie tų kovų priprato, jog ir patys ėmė kaimynus užpuldinėti, iš pradžios tik pasiplėšdami grobio, o paskui kunigaikščių vedami, net svetimas gudų šalis užkariaudami.

Tuose karuose artimiausiu lietuvio draugu buvo jo mylimas žirgas juodbėrėlis. Žemaičių arklių veislė buvo plačiai žinoma savo dailumu, patvarumu ir greitumu. Traukdami į karą, lietuviai aprišdavo žirgą plaušomis, kad apsaugotų nuo šalčio ir darganų, kadangi karo žygiai dažniausiai būdavo žiemos metu. Senovėje jodinėdavo lietuvis be balno ir kilpų, bet taip tvirtai ant arklio sėdėdavo, jog nelengva būdavo jį nublokšti. Balnų pradeda atsirasti tik paskesniais laikais, susipažinus su vokiečiais.

Lietuvis kareivis eidavo į karą, lokio ar briedžio kailiu apsisiautęs, kartais žvėries galvą ant galvos užsivožęs, labiau priešams bauginti. Prie šono prisegtas ilgas kardas, rankoje ragotinė, pailgas apvalus skydas, iš medžio ištašytas ar iš žilvičių nupintas ir vario skarda apdėtas, kartais kilpinis ar buožė — tai buvo paprastas senovėje lietuvio apsiginklavimas. Šautuvais tiktai Gedimino, o patrankomis (armatomis) Kęstučio laikais pradėta mėginti šaudyti.

Traukdami į karą, lietuviai imdavo džiovintos mėsos ir žalių burokų su duona. Bet daug pavіržio su savimi neimdavo, kad per daug neapsunkinus arklio, nes svetimoj šaly jo gaudavo. Karo žygius svetimose šalyse dažniausiai atlikdavo žiemos laike, kai užšąla versmės ir upės ir kada vyrai liuosesni būdavo nuo darbų.

Žiloje senovėje pastovios kariuomenės lietuviai, be abejo, neturėjo. Užpulti svetimą šalį ir pasiplėšti grobio ėjo susibūrę savanoriai; savo krašto ginti stojo kiekvienas, kas galėjo valdyti ginklą. Įsigalėjus didžiųjų kunigaikščių

valdžiai, į karą privalėjo stoti tam tikras ginkluotų vyrų skaičius nuo keletos dūmų (namų).

Nuo Gedimino laikų atsiranda Lietuvoje jau pastovi nors nedidelė kariuomenė, didžiojo kunigaikščio tarnybai ir valstybės pasieniais pilių įguloms. Samdomoji kariuomenė tik Žygimantui Seniui viešpataujant atsiranda.

Skirstėsi lietuvių kariuomenė į karužystes; kiekviena karužystė turėjo savo vėliavą ir savo viršininkus (karužasis, šimtininkai, dešimtininkai). Prieš eidami į priešų šalį, šiaip rinkdavosi kariuomenė: vadas ar karužasis pjaudavo ožį, šlapindavo krauju strėlę ir kartu su apdegusiu medgaliu siųsdavo per žmones nuo vieno kiemo į kitą; buvo tai ženklas, kad bus baudžiami ugnimi ir mirtimi, kas galėdamas nestotų į kareivių eiles. Paskesniu laiku būdavo siunčiamas tam tikras šauklys, kursai jodinėdamas šaukdavo vyrus į karą.

Jei priešai netikėtai užpuldavo Lietuvos žemę, tai pirmieji pasienio žmonės kurdavo ant piliakalnių didžią ugnį; tolimesnieji pamatę nepaprastą ugnį, irgi ant savo piliakalnio pakurdavo laužą. Tuo būdu visa apylinkė greit sužinodavo priešo užpuolimą ir slėpdavosi ar miškuose, ar artimoj pily.

Traukdami į karą, lietuviai dar pagonys teiraudavos ir klausdavo žynių — kunigų — dievų valios pareiškimo. Jei kariuomenei einant pasergėta, kad iš užsienio į Lietuvą lekia erelis, karvelis, kranklys ar gervė, buvo tai ženklas, kad žygis pasiseks laimingai. Bet jei kely pasitikdavo briedis, lūšis, kiškis, ligotas žmogus ar moteriškė, tai būdavo nelaimės ženklu.

Senų senovėje lietuviai užpuldavo svetimas šalis nedidžiais būriais, keletas šimtų vyrų susibaudę raiti, ar žiemos metu į rogutes prisėdę. Bet ir mažas jų būrelis būdavo kaimynams baisus. Paskui, jau didiesiems kunigaikščiams vadovaujant, eidavo į karą po kelias dešimtis tūkstančių vyrų, raitų ir pėsčių. Rimgaudo tėvas Algimantas 1226 metais jau su 7000 vyrų užpuolęs Smolenską.

Stodavo į mūšį lietuvių kariuomenė ne visa susyk, bet pasidalinus būriais ir priešą užpuldavo netikėtai. Jei nepasisekdavo perlaužti priešo eilių, greit išsisklaidydavo į šalis, supūtus trimitui, kad užpultų vėl iš kitos pusės netikėtai. Vieta, kur atsitikdavo mūšys, būdavo laikoma didžioj pa-

garboj, aptveriama akmenimis, vadinama paprastai milžinų kapais (milžinkapiais).

Senų senovėje lietuviai, rodos, neturėjo pilių: neįžengiamos girios ir pelkės užtekdavo apsiginti nuo priešo. Rodos, pirmieji žuvėdai, lankydami žemaičių šalį ir norėdami ją pagrobti, ėmė pamariais statyti pilis. Nuo jų išmokę ir lietuviai pilti pilis tarpgiriuose, ant kalnų ir upių vingiuose. Buvo tai tam tyčia supilti kalnai, aptverti į žemę susmeigtais rąstais. Tvirtesnieji piliakalniai paskesniu laiku buvo statomi iš akmens ir plytų. Vidury tokio supilto ir aptverto, dažniausiai pačios gamtos apsaugoto piliakalnio, būdavo nemaža trobesių valgymų ir ginklų sandėliams.

Priešui užpuolant aplinkiniai gyventojai subėgdavo į tokias pilis su visu turtu. Čia budėdavo ir nuolatinė kareivių sargyba, kuri visai apylinkei pranešdavo apie pavojų, uždegdama pilies aukštoj vietoj ugnį.

Kartais pilys būdavo rengiamos ir žemose tarp pelkių vietose, o keliai į jas būdavo išvedami po vandeniu, išgrįsti akmenimis ar smaluotais rąstais, stačiai įkaltais. Kad nežinančiam priešui būtų sunkiau tas kelias surasti, jis būdavo vingiuotas ir tik vietiniams gyventojams žinomas. Tokių po vandeniu paslėptų kelių likučiai Žemaičiuose vadinas kūlgrindos (kūliais, t. y. akmenimis grįsti). Iš tokių pilių kartais požemiais būdavo išvedami urvai.

Toksai sumaningas pilių rengimas rodo nežemą lietuvių kultūros pažangą jau žiloje senovėje. Bet didesnių lietuviškų miestų bent iki XII amž. negirdėti. Seniausieji Lietuvos miesteliai minimi šie: Kaunas, Ukmergė, Jurbarkas, Gardinas, Ariogala, Betygala, Voruta, Kernavė.

SENIAUSIEJI PADAVIMAI

Tautos istorijos pradžia paprastai yra tamsi, trūkstant tikrų, aiškių žinių; mat senovės laikų atminimai nesurašyti, eidami per amžius iš lūpų į lūpas, esti arba užmirštami, arba iškraipomi visokiais priedais, kurie ne visados lengva atskirti nuo tikrų atsitikimų.

Kiekviena tauta turi savo pasakas apie senovės laikus, kuriose vos dešimta tiesos dalis tėra.

Lietuvių padavimuose minimi kai kurie vardai, apie kuriuos nieko tikro negalima pasakyti, kaip antai: Alkis, Nemunas, Vaidevutis, Kernius, Kukavaitis, Palemonas, Barkus ir kiti.

Kitos tautos tokius pasakų vyrus vadina pusdieviais, lietuviai šventbroliais, milžinais. Ar tai buvo atėjūnai iš Skandinavijos, ar garsesnieji iš pačių lietuvių karo vadai, ar tai žmonės kuo nors sau garbę ir vardą kaimynų tarpe įgiję, sunku dabar pasakyti.

Apie Vaidevutį ir Prutenį taip sako prūsų padavimas. Prutenis buvęs pirmuoju krivių krivaičiu, jo brolis Vaidevutis — pirmuoju pasauliniu prūsų lietuvių valdytoju ir karo vadu. Jie sutvarkę ir suvieniję iki šiolei pasiskirsčiusius prūsus ir suvienytomis jėgomis išvadavę juos nuo mozūrų verguvės; jie davę pirmus įstatymus ir išmokę kaip dievams tarnauti.

Susilaukęs senatvės Vaidevutis visą prūsų kraštą išdalinęs dvylikai savo sūnų, o pats su Pruteniu žmonių akivaizdoj pasiaukojęs dievams ant uždegto laužo. Buvę tat VI amž. po Kr. gim.

Palemonas buvęs vienas iš Skandinavijos atėjūnų, lankiusių Lietuvos šalį plėšimo tikslais. Palemonas atvykęs su 500 Skandinavijos vyrų, paėmęs Lietuvą ir čia su savo palydovais pasilikęs. Jisai irklavęs Nemunu, paskui Dubysa iki Čekiškės, Ariogalos ir Betygalos. Kai kurios dabartinės lietuvių pavardės, turinčios skandinavišką kilmę, kaip tik, rodos, ir pritaria tiems pasakojimams, kad bent kai kurie Skandinavijos atėjūnai tikrai Lietuvoj apsigyvenę ir su vietiniais gyventojais susilieję. Danų ir žuvėdų senovės raštai irgi pasakoja apie skandinavų žygius į Lietuvos kraštą.

Skandinavijos atėjūnai, rodos, pirmieji pradėjo pamariais statyti pilis, kad tvirčiau įsiviešpatautų Lietuvos šaly. Jie atplaukdavo savo laivais ar prekiauti, ar plėšti ir grobti. Mūsų proseneliai, be abejo, buvo priversti gintis nuo tų plėšikų, kariauti su jais. Tačiau žinių apie tas kovas vis neturime, išskyrus senovės liekanų dainose apie barzdotus užmario vyrus, išmynusius rūtų darželius.

Alkis, ar Alcis, buvęs Žemaičių milžinas karžygys, kuris mylėjęs gražią žemaitę Jauterytę ir drauge su ja kariavęs

su priešais. Kai Jauterytė mūšy kritus, tai Alcis iš Baltijos pamario pasisėmęs smelčių į pirštinę ir užpylęs mylimosios kūną; tuo būdu atsiradęs Šatrijos kalnas.

Antrasis Žemaičių milžinas buvęs Džiugas, kursai rovęs iš šaknų tvirčiausius ąžuolus, vienu buožės užsimojimu kryžiuočius šimtais žudydavęs, kalnus iš vienos vietos į kitą perkeldavęs; jisai savo rankoms iškasęs Telšių ežerą ir Džiugo kalną savo kapui supylęs.

APIE LIETUVIUS PRIEŠ XIII AMŽIŲ

Mozūrų ir skandinavų, paskui vokiečių užpuldinėjimai turėjo sužadinti mylinčius ramumą lietuvius. Pasimokę atsiginti nuo užpuolikų, lietuviai XI ir XII amžiais pradeda patys pulti svetimus kraštus, pasiekdami kai kada Sandomerą, Volynę ir Polocką.

Pradžioj puldavo lietuviai ne svetimų šalių pagriebti į savo rankas, bet pasiplėšti svetimų gėrybių ir parsivaryti vergų, kurie laukus nudirbtų.

Savo puolimais lietuviai gerokai įkyrėjo gudams ir lenkams. Gudų giesmininkas „Slovo o polku Igorevie" giesmėje skundžias, kad nemaža kenčia rusiškoji žemė nuo stabmeldiškos Lietuvos.

Įpykę kaimynai ima keršyti lietuviams. Boleslovas Narsusis keliais atvejais buvo įsigrūdęs į vakarų Lietuvą. Taip pat Jaroslavas Gudrusis, Kijevo kunigaikštis, užpuldinėjo jotvingius, o paskui ir lietuvius aukštaičius 1040 m. Tačiau neįžengiamos girios, balos ir versmės dangstė lietuvius nuo priešų, ir tie nedaug galėjo kenkti mūsų proseneliams. Kai kada patys priešai kaimynai, tarpusavy susivaidiję, telkdavo lietuvius vieni prieš kitus.

Nuo XII amžiaus žymesnieji ir sumanesnieji lietuvių vadai, užpuolę gudų šalis ir radę ten tarpusavy vaidus ir nesusipratimus, ne tiktai prisiplėšdavo grobio, bet kai kada ir pačią šalį paimdavo valdyti. Taip antai ne vienas jų atsisėdo valdyti Polocke, Minske, net Pskove. Bet tuokart paprastai užmiršdavo savo gimtinę šalį, priimdavo svetimą tikėjimą ir naujos tėvynės papročius pasisavindavo.

Tokie svetimų kraštų užėmimai maža naudos tesuteikdavo pačiai Lietuvai, ją tik silpnindavo, juo labiau kad Lietuva, susiskaldžiusi į daugybę labai mažų kunigaikštysčių, neturėjo savitarpy nė jokio politiško sąryšio.

Kitaip dalykai virsta nuo XIII amžiaus, kai iš vakarų ima veržtis į lietuvių šalį vokiečiai organizuotomis jėgomis ir prasideda karai su kryžiuočių bei kardininkų ordinais. Lietuvių tarpe bręsta tuomet susipratimas, kad tik bendromis, suvienytomis jėgomis galima atsispirti priešams.

Pirmam, rodos, Rimgaudui pasiseka paimti visi lietuviai po savo valdžia, ir jisai pirmasis pradeda save vadinti didžiuoju kunigaikščiu. Nuo jo prasideda naujas lietuvių tautos gyvenimas.

Bet pradedant istoriją nuo didžiojo Lietuvos kunigaikščio, reikia bent trumpai pirma papasakoti apie kryžiuočių ir kardininkų ordinus, kurie XIII amžiaus pradžioje įsikūrė Baltijos pamariais ir ilgainiui pavergė prūsų ir latvių šalis. Jie sužadino, taip sakant, lig šiolei miegančius žemaičius ir aukštaičius lietuvius, su kuriais per 200 metų su viršumi nuolatos kariavo.

KARDININKŲ ORDINAS

Padauguvio šalį, kur buvo apsigyvenę kuršiai, lyviai ir žiemgaliai, XII amžiuje pradeda lankyti vokiečiai nuo Brėmeno prekybos reikalais. Kadangi pirmiausia su lybiais, arba lyviais, vokiečiams teko čia susidurti, tai jie tą kraštą ir pavadino Livonija.

Vietiniai gyventojai jau nuo pat pradžios žiūrėjo su nepasitikėjimu į tuos apsiginklavusius atėjūnus; bet paskui apsiprato ir ėmė su jais prekiauti.

Sužinojęs apie tai, Brėmeno antvyskupis pasiuntė čia misionierių Meinhardą (1186 m.), kursai, nesigailėdamas darbo ir savo sveikatos, uoliai skelbė Kristaus tikėjimą tarp to krašto stabmeldžių gyventojų.

Lipšniai apsieidamas su lyviais ir kuršiais, nemaža jų apkrikštijo.

Bet atsirado priešų iš uolesnių pagonių tarpo, kurie ėmė

kurstyti prieš atėjusius iš užmario naujo tikėjimo platintojus. Kai kada reikėdavo apsigynimui prieš juos net ginklo griebtis. Kad geriau nuo užpuolimų apsiginti, Meinhardas įkūrė Ikskiulio pilį.

Matydamas, kad Kristaus tikėjimas platinti kaskart sunkiau, Meinhardas išvažiavo pas papą Aleksandrą III į Rymą pasitarti kas daryti. Ryme pašvęstas vyskupu ir sugrįžęs į Padauguvį, greit pasimirė, nesulaukęs gero savo darbų vaisiaus.

Jo įpėdiniai, nežiūrėdami savo aukšto pašaukimo, ėmė platinti krikščionišką tikėjimą ne meilės žodžiais, tik prievarta ir kardu. Spraudės į Padauguvį ne tiek rūpindamies latvius apšviesti, kiek jų žemę pagrobti ir gyventojus pavergti. Ne tiek jiems rūpėjo stabmeldžių protas apšviesti šv. tikėjimu, kiek priversti naujiesiems valdovams mokėti dešimtinę, javus pilti, laukus nudirbti.

Todėl pakrikštytų daugelis tiktai krikščionišką vardą tedėvėdavo, širdy pasilikdami stabmeldžiais. Ne vienas apsikrikštijęs skubėdavo į Dauguvos upę nusiplauti krikšto, sakydamas: „tegul jisai sau grįžta, iš kur atėjęs!“.

Toksai vokiečių pasielgimas buvo labai nekrikščioniškas, todėl ir jų darbas neturėjo Dievo palaiminimo, o latviams ir lyviams atnešė nesuskaitomų nelaimių.

Meinhardui mirus į Padauguvį atvyko Bertoldas (1196 m.), kuris pradėjo apaštalauti kardu, nuo kurio greit ir patsai žuvo, užmuštas kovoje.

Tuo padrąsinti lyviai pasiryžo vokiečius visai išvyti iš savo krašto, išžudė net savo tautiečius, kurie buvo priėmę Kristaus tikėjimą. Bet pasirodė, kad ne taip lengva nusikratyti vokiečių.

Tretysis Padauguvio vyskupas buvo Albertas Buksgeudenas. Tasai atvyko į Livoniją su ginkluota kariuomene ir apsiginti pastatė tvirtą Rygos pilį (1201 m.).

Paskui įsteigė tam tikrą ginkluotą vyrų broliją, kurios uždaviniu buvo ginti katalikų tikėjimas nuo pagonių. Tos brolijos raiteliai kareiviai prie paprastų apžadų, vienuolynuose daromų, dar prisiekdavo kovoti su pagonimis ir kaipo ordino ženklą vilkėjo baltais apsiaustais, ant kurių buvo išsiūti raudonas kryžius ir kardas. Nuo kardo jie buvo va-

dinami kardininkais. Vyriausis jų viršininkas buvo magistras.

Kardininkų magistras pradžioj privalė klausyti Rygos vyskupo. Bet ilgainiui nuo jo globos atsipalaidavo.

Kardininkų ordino uždavinys buvo šelpti silpnus, gelbėti prispaustus, platinti šv. tikėjimą. Bet jie to nežiūrėdami įtempė visas savo jėgas, kad pagriebtų svetimą kraštą į savo rankas ir pavergtų laisvą tautą.

Iš to kilo didžiausia vokiečių neapykanta, kuri po tiek šimtų metų išsilaikė iki šiolei. Kilo smarkiausių karų, nes vietiniai gyventojai nenorėjo gera valia pasiduoti į verguvę. Bet vokiečiai, gerai apsiginklavę ir į karą įpratę, dažniausiai imdavo viršų.

Latviai ir lyviai vienų vieni negalėdami apsiginti, telkė lietuvius, arčiau Dauguvos tuomet gyvenusius; bet ir tie ne visados galėdavo įveikti geležimi apkaltus vokiečius. Kad lengviau palenktų gyventojus po savo valdžia, vokiečiai sėdavo jų tarpe nesutikimus, o paskui jais pasinaudodavo. Ypač jie išnaudojo nesutikimus tarp lyvių ir latvių. Latviai, nekęsdami lyvių, lengviau krikštijos, manydami tuo būdu atsipalaiduosią nuo savo kaimynų lyvių ir estų. Lyviams tikrai užkenkė, prisidėdami prie jų sunaikinimo; bet nepoilgo patys pateko į didesnę verguvę.

Pirmų pirmiausia kardininkai užgriuvo ant žiemgalių. Albertas, užpuolęs (1208) su kardininkais Visvaldį, sudegino jo pilį, jo žmoną Dangerutę nužudė. Visvaldis iš gailesčio patsai nusižudęs. Visa Livonija ir žymi estų (arba igaunių) dalis 1225 m. teko vokiečiams.

Bent kiek ilgėliau gynėsi latgaliai ir kuršiai, kuriems talkininkavo žemaičiai ir aukštaičiai lietuviai. Bet ilgai ištverti neišgalėjo prieš geležinį kardininkų ordiną, kursai ypačiai sustiprėjo, kai susivienijo su antru, dar karingesniu ordinu — kryžiuočiais. Visas tuomet Padauguvio kraštas pateko į baisiausią verguvę.

Rymo papos kartkartėmis rašydavo, įspėdami ginkluotus vienuolius, kad krikščioniškai elgtųsi su vietos gyventojais, neatiminėtų jiems žemės, grąžintų tėvams įkaitais paimtus vaikus, neplėštų turto.

Bet tie įspėjimai nedaug tegelbėjo. Patsai Rygos arkivyskupas nemaža kentėdavo nuo tų kardininkų, priverstas

skųstis šventajam tėvui arba net šauktis Lietuvos kunigaikščių pagalbos. O ką besakyti apie užkariautus vietos gyventojus, kurie neturėjo galios nė pasiskųsti Romai.

KRYŽIUOČIŲ ORDINAS

Prūsai buvo artimiausi Vakarų Europos kaimynai; todėl čia dar anksčiau kaip į Padauguvį pradėjo lankytis misionieriai. Tačiau pasisekimo jie ilgai neturėjo, nes stabmeldiškas tikėjimas čia buvo labai įsikerėjęs; čia iki XIII amž. gyveno pats krivių krivaitis; čia buvo ir visų garsiausia lietuvių šventovė Romuva.

Pirmasis, kur tarp prūsų mėgino skelbti Kristaus tikėjimą, regis, buvo šv. Vaitiekus, paskui Adalbertu pramintas, Prahos vyskupas. Neilgai apsakinėjęs Dievo žodį, buvo prūsų nužudytas, kadangi drįso įžengti į dievams pašvęstą girią. Jo kūną išpirko už didelius pinigus Boleslovas Narsusis, Lenkų kunigaikštis.

Paskui kiek laiko prūsams apaštalavo šv. Olavas, Norvegų kunigaikštis, keliaudamas per Prūsus pas Jaroslavą, Rusų kunigaikštį.

Laimingiau sekėsi šv. Brunonui, kursai pametęs Otono ciesoriaus dvarą ir Magdeburgo arkivyskupo palaimintas, atvyko į Prūsus, kur didžiai uoliai ir atsidavęs skelbė Kristaus mokslą, nemaža ir apkrikštijo. Bet paskui 1009 m. ir tasai buvo nužudytas. Juo, rodos, ir pasibaigė pirmieji mėginimai apaštalauti prūsams.

XIII amž. pradžioje nauji misionieriai, paraginti gandais apie sėkmingą katalikų tikėjimo platinimą Livonijoje, einą į Prūsus ir dabar jau su didesniu pasisekimu. Jų tarpe žymiausis buvo Kristijonas, cistersų vienuolis, kursai, maloniai elgdamasis su stabmeldžiais, nemaža jų išmokė tikrą Dievą garbinti.

Papa Inocentas III, patyręs apie tai, rašė Gnezno arkivyskupui, įspėdamas, kad Dievo žodžio skelbėjai kartais neskriaustų naujų bažnyčios sūnų savo gobšumu, kad geruoju apsikrikštijusius nuo stabmeldžių keršto gintų, jei prireiks, net ginklu, tačiau nedrįstų niekam priverstinai primesti krikščionių tikėjimo.

Kristijonas, nuvykęs 1215 m. į Romą, buvo ten pašvęstas vyskupu. Bet grįžęs į Prūsus, rado čia kitaip, negu buvo palikęs. Prūsai, įpykinti užpuldinėjančio mozūrų kunigaikščio Konrado, šoko deginti ne tik Mozūrų miestų, sodžių ir bažnyčių, bet ir namie ėmė neapkęsti krikščionių, o jų turtą naikinti.

Lenkai skundėsi šv. tėvui, kad prūsai deginą ir naikiną jų kraštą, o ramius žmones į nelaisvę imą. Kristijonas, norėdamas įbauginti prūsus ir priversti juos klausyti, papos pritartas, paskelbė vadinamąjį, paskui dažnai vokiečių atkartojamą, kryžiaus karą.

Rymo papos leisdavo su tam tikrais atlaidais kryžiaus karą prieš pagonius, nes vokiečiai ir mozūrai apie prūsus skelbdavo nebūtus daiktus, apgaudinėdami papas: prūsai ir lietuviai gyvuliškai kaip laukiniai gyveną, belaisvius degįną ir kankiną, sodžius siaubią, krikščionius kaip įmanydami žudą ir esą Europai lygiai pavojingi kaip ir turkai.

Kryžiaus karai buvo vykdomi šitokiu būdu: papa išsiuntinėjęs raštus į visus kraštus, kviesdavo vokiečiams į talką kariauti prieš pagonius, suteikdamas visuotinus atlaidus tiems, kurie, atlikę išpažintį, per paskirtą laiką dalyvaus šventame kare. Ant to balso rinkdavosi prieš prūsus ginkluoti vyrai iš visų žemių: iš Prancūzų, Austrų, Ispanų, Anglų ir iš kitur. Juos vokiečiai vadindavo svečiais.

Nors tie talkininkai duodavo gerą paspirtį vokiečiams kovose su prūsais, tačiau atlikę savo darbą ir išbuvę paskirtą laiką, grįždavo namon, palikdami vienus vokiečius, o prūsai įpykinti skubėdavo jiems atkeršyti.

Tuomet Kristijonas, pasitaręs su Konradu, įsteigė vadinamuosius „Dobrynės žemės brolius“, kurie pastoviai turėjo ginti nuo stabmeldžių. Bet tie broliai, nuolatos kariaudami su prūsais, greit visi žuvo.

Tada atėjo Konradui nelaiminga mintis — pergabenti prieš prūsus raitelių kryžiuočių ordiną iš Jeruzalės, kur jisai rūpinosi ligonimis.

Tasai kryžiuočių ordinas, įgijęs sau garsų vardą karuose su turkais ir gerokai pralobęs, persikėlė paskui iš Šventosios Žemės į Europą. Čia valdžios ir viešpatavimo geidulys ištrynė visai jų pirmutinį aukštą pašaukimą — tarnauti artimui

ir ginti Bažnyčią. Jie tegeidė žemės, kad įsteigtų savo pasaulinę viešpatiją.

Todėl jų viršininkas, magistras Hermanas Zalcas, dabar džiaugdamasis priėmė pavestą jam Kulmos žemę, kuri buvo pasieny, Prūsų ir Mozūrų tarpe, pasiimdamas ant savęs pareigą ginti krikščionis nuo stabmeldžių. Buvo tai 1228 metais. Nuo to laiko prasideda nuolatinis kruvinas karas prūsų, o paskui lietuvių su tais kryžiuočiais.

Kryžiuočių apdaras — baltas apsiaustas, ant kurio būdavo išsiuvamas juodas kryžius.

Pradžioje kryžiuočių buvo nedaug; todėl jiems padėti plūdo iš visos Europos ginkluotų vyrų, vadinamų maldininkais, kurie manydavo darą išganomą darbą.

Kryžiuočiai ėmė tuojau statyti naujai užgrobtuose plotuose pilis, iš kurių išpuldami, geležiniais šarvais apkalti, ant arklių irgi apšarvuotų, naikindavo apylinkes, skleisdami ugnį, palikdami tyrus ir įsiverždami vis gilyn į Prūsus. Žvėriškai elgdamiesi su vietos gyventojais, greitu laiku susipyko ir su Kristijonu.

Prūsų buvo ir skaičiumi daugiau už latvius; ištverme jie buvo irgi patvaresni, todėl ilgiau prieš kryžiuočius laikės. Bet vargu buvo kariauti prieš geležinę kryžiuočių tvarką nelaimingiems prūsams, kurių tarpe dargi trūko vienybės. Jau 1233 m. pagonių prūsų kraštas pateko į kryžiuočių rankas, nors gynėsi atkakliai. Paskui iš eilės kryžiuočiai puolė artimiausius.

Prūsai dažniausiai ar žūdavo, ar pasitraukdavo giliau į savo žemę. Ordinas, užėmęs tuščias vietas, gabendavo iš Vokietijos gilumos savo tautiečių, jais apgyvendindavo naujas šalis ir tuo būdu eidavo vis gilyn į rytus (Drang nach Ost — varžtas į Rytus). Naujakuriai įsigyvenę padėdavo reikale kryžiuočiams ir kariauti prieš prūsus.

Prūsai, nuveikti kovoje, kartais pasiduodavo ordinui, priimdavo krikštą, bet gavę progos, vėl sukildavo prieš savo engėjus, mėgindavo juos išvyti iš savo krašto. Kartais prūsams pavykdavo kryžiuočius sumušti ar, subėgusius į savo tvirtoves pilis, badu išmarinti. Bet vis dėlto galų gale prūsai, silpniau apsiginklavę ir silpnai susiorganizavę, buvo nuveikti, ypač kai kryžiuočiai susivienijo su Rygos kardininkais.

LIETUVOS VALSTYBĖS TVĖRIMASIS

Kai iš vienos pusės lyvius ir latvius puolė kardininkai spausti, iš antros pusės prūsus kryžiuočiai, vis gilyn skverbdamies į jų žemę, žemaičiai ir aukštaičiai lietuviai buvo susiskaidę į daug mažų vienetų, kurių vadai, karaliukais vadinami, dažnai tarpusavy kovodavo.

Tačiau iki vokiečiai suspėjo sumindžioti ir pavergti prūsus bei latvius ir iki prisiartino tuo būdu prie vidurinės Lietuvos, ši pastaroji, pasijutusi esanti pavojuje, turėjo laiko susiorganizuoti ir sugebėjo įsisteigti vieną tvirtą valstybę.

Vienybės reikalas ne visų tautos vadų iš karto buvo suprastas; bet ta nuovoka nuo XIII amž. pradžios aiškiai bręsta žymesniųjų kunigaikščių tarpe, kurie nepasitenkindami vien apsigynimu, kaip kad darė latviai ir prūsai, patys didesniais būriais ima užpuldinėti kaimynus.

Nuo XIII amž. pradžios aiškiai matyti lietuvių kunigaikščių ekspansijos (išsiplėtimo) noras. Kovose su latgaliais, estais, gudais lietuviai dažniausiai ima viršų ir savo sumanumu ir geresniu apsiginklavimu. Vieni vokiečiai tampa jiems pavojingi priešai.

Iš žymesnių to laiko kunigaikščių, kurie galėjo varžytis dėl pirmenybės, galima paminėti šie: Žvalgaitis, Mingaila, Rimgaudas, Utenis ir k.

Žvalgaitis, galingas žiemių Lietuvos kunigaikštis, 1204 m. žiemą su dviem tūkstančiais raitelių ėjęs pro Rygą į estų žemę. Rygiečiai vokiečiai persigandę vaišino juos gerindamiesi. Tačiau kai lietuviai su didžiu grobiu grįžo pro Rygą, žiemgaliai su vokiečiais iš pasalų juos užpuolė nakčia ir daugumą išžudė. Žuvo ir pats Žvalgaitis, per daug patikėjęs vokiečių vaišingumu.

Mingaila 1190 m. užpuolęs Polocką ir nepaisant smarkaus pasipriešinimo jį paėmęs valdyti. Nuo to laiko lietuviai

padauguviečiai per Latgalius pro Polocką užpuldinėdavo Pskovą, net Naugardą. Mingaila buvęs Naujapilio kunigaikščiu, šių dienų Trakų apskrity.

Utenis, rytų šiaurinės Lietuvos kunigaikštis, kelius kartus laimingai prieš kardininkus kariavęs ir juos pergalėjęs. Bet nelaimingas jo buvo prieš kardininkus žygis 1227 m., kai arti Kandavos pilies jo kariuomenė po ilgo ir smarkaus mūšio buvo beveik visai sunaikinta.

Rimgaudo tėvas Algimantas, rodos, žuvo 1226 m., kai 7000 lietuvių, naikindami Smolensko ir Naugardo kunigaikštijas ir pasiekę net Toržką ir Toropecą, buvo užpulti iš pasalų ir pergalėti.

RIMGAUDAS. 1226—1240

Rimgaudui pasisekė ne tiek prievarta ir jėga, kiek sumanumu ir taikumu paimti į savo rankas visas Lietuvos šalis, ir jisai pradeda vadintis didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Sostinę perkelia iš Kernavės į Naujapilį.

Matydamas, kad kardininkai vis daugiau spaudžia lyvius, latvius ir latgalius, Rimgaudas kartkartėmis eina prieš vokiečius, talkininkaudamas savo tautiečiams. Nors ne visados grįžta pergalėtoju, tačiau kardininkai jau supranta, kad su lietuviais ne taip lengva kariauti, kaip buvo su latviais.

Kova ties Mogilna 1234 m. Rimgaudo sūnus Erdvilis su stipria kariuomene užėmė Gardiną, Drohičiną, Mozyrių ir kitus gudų miestelius. Gudų kunigaikščiai suvienytomis jėgomis susitarė nusikratyti lietuvių kunigaikščio valdžios. Lucko kunigaikštis Dovydas patelkė Sviatoslavą, didžiojo Kijevo kunigaikščio brolį, Volynės Leoną ir Drucko kunigaikštį Dimitrą, pasamdę dar polaučius, stojo visi į kovą prieš Lietuvą.

Rimgaudas, sužinojęs apie kylančią prieš jį audrą, prisiruošė irgi rimtai sutikti priešus. Susirėmė abi pusės žiemos rytuos ant Nemuno kranto, kur Dzitva įteka. Rimgaudas, mažiau teturėdamas vyrų ir nepasitikėdamas savo jėgomis, apsirinko sau patogesnę apsiginti vietą, Nemuno ir Dzitvos trikampy.

Kova buvo kruvina ir ėjo bemaž ištisą dieną su įnirtimu. Galop lietuviai ėmė viršų. Priešų žuvo daugybė, ir didis grobis teko pergalėtojams: žirgai, ginklai, vežimai. Ta vieta paskui gudiškai buvo vadinama „Mogilna“ arba Kapais. Po tos pergalės Rimgaudo valstybės siena nukilo iki Polocko, Mozyriaus ir Pripetės upės.

Bet užgriebęs nemaža gudų žemės, Rimgaudas mokėjo išmintingai juos tvarkyti, nevaržydamas jų tikėjimo, kalbos, papročių, savivaldybių, kaip ir tolimesnieji jo įpėdiniai, didieji Lietuvos kunigaikščiai, kurie visados pasižymėjo savo plačia tolerancija (apykanta). Tuo būdu lietuvių to laiko ekspansija nesutiko ir didžio pasipriešinimo iš gudų pusės.

Kova ties Karsakiškiu 1236 m. Rimgaudo pergalė ties Mogilna, plačiai pagarsėjusi, nugąsdino vokiečius kardininkus, ir jie ėmė šaukti, kad lietuviai kaip turkai esą pavojingi Europos krikščionijai. Papa, jų įtikintas, apgarsino prieš Lietuvą kryžiaus karą. Kardininkai išsiuntinėjo raštus į visas šalis, melsdami pagalbos. Susirinko į Padauguvį labai daug savanorių raitelių.

Kardininkų magistras buvo tuomet veiklus Folkvinas. Surinkęs ir sutvarkęs tuos visus „maldininkus“ į didžiausią to laiko kariuomenę, Folkvinas perėjo per Dauguvą ir Nemunėlio paupiu traukė tiesiog ant Kernavės. Nesutikdamas pakeliui nė kokio pasipriešinimo ir nė vieno ginkluoto kareivio, jisai svajoja kiaurai pereisiąs visą Lietuvą ir ją be didesnio mūšio užkariausiąs.

Tuo tarpu tarp Lėvens upės ir Karsakiškių, išėję iš miškų į lygius laukus, kardininkai ir jų talkininkai išvydo plevėsuojančias lietuvių vėliavas ir kariuomenę, pasirengusią stoti į mūšį.

Rimgaudas čia, kaip ir ties Mogilna, pasirinko gintis patogiausią prie upės vietą, kad nebūtų apsuptas ar iš užpakalio užpultas, ir įveikė priešą.

Buvo rugsėjo šv. Maurikijaus 21 d. Kardininkai, net iš kelio neatsilsėję, nes jau saulė iš pietų sukosi, puolė lietuvius, savo magistro įskatinti. Susirėmimas buvo labai smarkus, bet vokiečiai nė kokiu būdu neįstengė perlaužti lietuvių grandinių.

Jau saulė leidos, kai nekantrus Folkvinas, nematydamas kito būdo, pasiryžo ar garbingai žūti, ar perlaužti Rimgaudo

kariuomenės vidurį. Išsirinkęs 48 drąsių drąsiausius raitelius apkaltus geležimi, puolė į lietuvių kariuomenės vidurį, kad jį sutriuškintų. Tačiau perlaužti lietuvių grandinių nepasisekė: pats galą gavo, ir visa jo kariuomenė ėmė bėgti. Lietuvių raitarija vienu akimirksniu jąją apsupo, ir maža kas jos gyvas beišspruko.

Tos didžios pergalės Rimgaudas nesunaudojo. Jei būtų ėjęs tuomet ant Rygos, būtų galėjęs vokiečių kardininkų ordiną visai sutriuškinti ir iš Livonijos išvyti. Bet Rimgaudas ar manė kardininkus esant bent lig laiko jau nebepavojingus, ar rasit jo akis atkreipė naujas iš pietų slenkąs pavojus, t. y. totoriai, kurie, didžiomis miniomis atsigrūdę iš Azijos ir pergalėję suvienytas rusų kunigaikščių jėgas, žygiavo dabar į Lietuvą.

Kardininkų ir kryžiuočių susivienymas 1237 m. Kardininkai, Rimgaudo pergale įbauginti ir pasinaudodami tuo, kad duota jiems laiko, nutarė susivienyti su kryžiuočių ordinu. Tam tikslui Rygos vyskupas nuleido pasiuntinius į Romą, kad papa sujungtų tuodu ordinu, kad juodu iš vieno galėtų kovoti prieš lietuvius ir gintų krikščionius nuo pagonių.

1237 metais ordinų sujungimas tikrai buvo patvirtintas. Kryžiuočių magistras buvo pavadintas didžiuoju magistru, kurio kardininkų magistras turėjo klausyti. Nuo to laiko ir kardininkai pradeda dėvėti juodą kryžių ant balto apsiausto.

Kryžiuočių ir kardininkų ordinų susivienymas labai sustiprino Lietuvos priešus, kurie dabar sistematingai ir sutartinai ėmė ją spausti iš dviejų pusių ir ilgainiui lietuvius visai atstūmė nuo marių.

Lietuvai dabar ima slinkti artyn tasai pats pavojus kaip prūsams ir latviams. Tik Lietuvos kunigaikščių sumanumas ir begalinis tautos patvarumas per 200 metų išlaikė į rytus besiveržiančius vokiečius, iki galop Vytautas Didysis juos visai sutriuškino Žalgirio kovoje.

ERDVILIS IR MINDAUGAS

Rimgaudas, sumanus valdovas ir drąsus karžygys, padėjo stiprius pamatus Lietuvai, bet neilgai teviešpatavo. Jam apie 1240 m. mirus, liko du sūnu — Erdvilis ir Mindaugas.

Pirmasis pasiėmė valdyti Žemąją Lietuvą, antrasis Aukštąją.

Jųdviejų jau už gyvos tėvo galvos, matyti, dalyvauta žymesniuose įvykiuose, nes, jei tikėtina Volynės kronika, jų dviejų jau dalyvauta 1219 m. sutarty su Volynės kunigaikščiu Danielium prieš vengrus ir lenkus: tarp kitų po sutartimi pasirašiusių vardų skaitome Mindaugo ir Erdvilio vardu.

Erdvilis pagarsėjo savo kovomis su totoriais. Totoriai, užkariavę visas rusų šalis, vieni pasisuko į vengrų žemę, kiti, vadovaujant Baidarui ir Kaidanui, traukė į Lenkus, bet pakely sudegino Pinską, Slonimą, Gardiną, kurie priklausė Lietuvai.

Totoriams pasitraukus į lenkų kraštą, Erdvilis užėmė vėl šalį tarp Pripetės ir Bugo, o totorių baskakus, arba duoklės rinkikus, išblaškė.

Totoriai, lig šiolei visur pergalėtojai, baisiai įnirto, ir jų vadas Šeibakas su stipria kariuomene iš Volynės ėjo dabar prieš Lietuvą. Pirmieji lietuvių būriai buvo jo pergalėti ir priversti trauktis atgalios. Totoriai, degindami viską pakely, traukė į šiaurę prieš Lietuvą.

Išėjo tada prieš totorius Erdvilis ir dabartiniame Lydos apskrity juos sumušė laukuose, kurie paskui buvo vadinami „Šeibakpole“.

Juos vydamas, Erdvilis antrą kartą su jais susikovė jau Volynėje, kur totoriai buvo lietuvių irgi nugalėti, bet pats Erdvilis žuvo, pervertas strėlės. Gudai ilgai garbino savo dainose Erdvilį — totorių pergalėtoją.

MINDAUGAS. 1242—1263

Erdviliui žuvus, paliko trys jo sūnūs — Trainaitis, vadinamas Viskintu, Daumantas, arba Arvydas, ir Tautvila. Mindaugas pasiskelbė didžiuoju visos Lietuvos kunigaikščiu, Trainaičiui paliko Žemaičius valdyti, jo priklausant, o Daumantui ir Tautvilai pavedė sergėti rytus, paskyręs jiems Vitebską ir Polocką.

Tautvila ir Daumantas, vedę žmonas gudes, greit patys sugudėjo ir nebenorėjo Mindaugo klausyti, ypač Tautvila,

pasitikėdamas artima giminyste su Aleksandru Neviškiu, garsiu rusų kunigaikščiu, kurio žmonos seserį buvo vedęs.

Mindaugas, sudrausti nepaklusniems brolvaikiams, ypač Tautvilai, kurs daugiausia kurstė savo brolius į maištą, beregint užpuolė Polocką. Tautvila pabėgo pas kardininkus, Arvydas-Daumantas pas rusinų kunigaikštį Danielių.

Kardininkai ir Danielius labai apsidžiaugė ta proga užpulti Lietuvą. Galicijos kunigaikštis seniai su pavydu ir nepasitikėjimu žiūrėjo į augančią kaimynystėje Lietuvą; todėl dabar ne tiktai pažadėjo Mindaugo giminaičiams pagalbą, bet dar kvietė ir Lenkus pulti Mindaugą.

Lenkai, labai nuvarginti totorių, negalėjo prisidėti prie karo, bet kardininkai džiaugdamies priėmė pakvietimą, juo labiau kad Tautvila ir Daumantas, į Rygą atvykę, ne tiktai patys priėmė katalikystę, bet pasižadėjo ir visus Žemaičius pavesti ordino globai, jei pasiseks nuo Mindaugo atimti. Danielius irgi prie tos progos manė atsiimsiąs nuo Mindaugo visas gudų šalis.

Negana to, pačiuose Žemaičiuose, kurstant Trainaičiui, net ir Aukštoje Lietuvoje atsirado Mindaugo priešų: geležinė jo ranka ir griežtas reikalavimas jo klausyti nepatiko žemesniems kunigaikščiams, norintiems savarankiškumo, o brolvaikių kurstymai dar daugiau prisidėjo prie visuotinos suirutės.

Sunkios dienos atėjo Mindaugui ir Lietuvai. Tačiau, nors iš visų pusių priešų apsuptas, Mindaugas nenusiminė, drąsiai stojęs ginti savo krašto.

Pirmiausia pasiryžo atsiimti Polocką, kur sugrįžęs dabar sėdėjo Tautvila su Danieliaus ir kardininkų atsiųsta įgula. Jau buvo beįsiveržę lietuviai į miestą, bet atėjo Polockui į pagalbą pats Aleksandras Neviškis. Lietuviai turėjo pasišalinti, nustoję savųjų apie 8000 vyrų.

Tuo pačiu metu Danielius, susitaręs su kitais gudų kunigaikščiais, pergalėjo lietuvių kariuomenę Slonimo laukuose ir slinko į šiaurę.

Mindaugas, sutraukęs stiprią apie 30 000 kariuomenę, puolė į Kuršą, kur kardininkai, per Dauguvą persikėlę, dabar buvo įsiveržę. Jei ne visas Kuršas, tai bent žymi jo dalis tuomet dar priklausė Lietuvos kunigaikščiams.

Mindaugas Kurše apgulė Ambotės pilį, bet jos paimti jam

nepasisekė: pats magistras atėjo jai į pagalbą. Kardininkai, nors nemaža čia turėjo nuostolių, bet privertė Mindaugą iš Kuršo pasitraukti.

Tuomet Mindaugas pasisuko prieš Tautvilą, kurs išėjęs iš Polocko, siaubė Lietuvą rytuose. Tautvila buvo išvytas. Tuo tarpu Danielius, nerasdamas pasipriešinimo, brido vis gilyn į Lietuvą, užėmęs Volkoviską ir net Gardiną.

Matydamas, kad ginklu savo priešų nenuveiks, Mindaugas sumanė kitu būdu gelbėti Lietuvą. Pirmiausia pasirūpino susitaikinti su Danielium, atiduodamas jam Slonimą ir Volkoviską ir išleisdamas savo dukterį už Danieliaus sūnaus Švarno; o taikai aptarti ir patvirtinti atsiuntė savo sūnų Vaišvilką, kursai pas Danielių ir pasiliko.

Apsisaugojęs iš pietų pusės nuo Danieliaus, Mindaugas dar kartą mėgino laimės kardu su šiaurės priešais kardininkais, kurie, užėmę Kuršą ir Žiemgalius, įsiveržė į Žemaičius; su jais susidėjo ir Trainaitis. Kardininkai siaubdami buvo atsibastę iki Neries upės, kurios dar nė karto nebuvo vokiečiai lig šiolei pasiekę.

Bet Mindaugui ir šį kartą nepavyko vokiečių nuveikti. Vokiečių pergalėtas, užsidarė savo tvirtovėje Vorutoje. Kardininkai, tiesa, tvirtovės negalėjo paimti ir buvo priversti grįžti namo, bet baisiai sunaikino visą kraštą.

Nebematydamas kito kelio, Mindaugas sušaukė į Kernavę visuotiną didikų seimą pasitarti, kas daryti. Čia buvo nutarta su kardininkais taikintis, neatsižvelgiant į sunkiausias sąlygas, nors tai reikalautų didžiausių aukų.

Leidžia tada Mindaugas pasiuntinius pas kardininkų magistrą Andrių Stüklandą su gausiomis dovanomis — auksiniais ir sidabriniais daiktais bei daugybe arklių — ir meldžia, kad tasai pats atvyktų su juo pasikalbėti, laiduodamas neliečiamybę. Magistras sutiko ir atvyko į Mindaugo buveinę.

Čia magistras kunigaikščiui pasakė aiškiai: neišsigelbėsi, jei nepriimsi krikšto su visa tauta ir nepavesi ordino globai Žemaičių šalies, ką jau Mindaugo brolvaikiai buvo pažadėję.

Mindaugas matė, kad lietuviai, iš visų pusių krikščionių apsupti, vis tiek neišgalės ilgai pasilikti stabmeldžiais; antra vertus, kito kelio Mindaugui ir nebuvo išsigelbėti nuo priešų, juoba kad Danielius, nors buvo padaręs su Mindaugu taiką,

vis dėlto nesiliovė prieš jį veikęs ir net lenkus į talką vėl prieš jį kvietė.

Mindaugo krikštas 1252 m. Mindaugas, ilgai nesvyravęs, apsikrikštijo kartu su savo žmona, kuriai buvo duotas Mortos vardas, su dviem sūnum ir su nemažu didikų būriu. Paskui, magistrui patariant, išleido pasiuntinius į Romą, pranešdamas apie savo krikštą Inocentui IV, prašydamas sau karališko vainiko, kaip jau magistro buvo žadėta, ir kad papa paimtų naują Lietuvos karalystę į savo ypatingą globą.

Papa Inocentas IV džiaugdamasis priėmė žinią apie Mindaugo krikštą ir vienu raštu Livonijos vyskupams įsakė prižiūrėti, kad niekas nedarytų jokių kliūčių Lietuvos karaliui, o kitu raštu Livonijos magistrui Stüklandui liepė, pasikvietus Kulmo vyskupą Enriką, su dvasiškiais ir kardininkais raiteliais nuvykti į Lietuvą ir apvainikuoti Mindaugą jo sostinėje Naujapily arba Vorutoje, kas tikrai įvyko 1252 m. rugsėjo 8 dieną. Pats Rygos arkivyskupas atvykęs dalyvavo nepaprastose iškilmėse.

Pirmuoju Lietuvos vyskupu buvo paskirtas vokietis iš Livonijos, mokąs bent kiek lietuviškai, Kristijonas, kursai jau prieš apvainikuojant mokė Mindaugą ir jo žmoną krikščioniškų tiesų. Su Mindaugu priėmė krikštą apie 600 Lietuvos bajorų. Nuo tų metų ir reikėtų mums skaityti Lietuvos krikštą.

Bet priimdamas krikštą, Mindaugas buvo priverstas pavesti ordino globai bemaž visus Žemaičius, kurie, tiesą pasakius, jau buvo vokiečiams pažadėti brolvaikių maištininkų.

Naujajam vyskupui išlaikyti Mindaugas užrašė pusę žemių: Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos valsčiuose. Iš to užrašo galima spėti, kad ir paties vyskupo buveinė ir Naujapilis, kur Mindaugas buvo apkrikštytas, o kurio vieta šiandieną nėra tikrai žinoma, galėjo būti ne per toli nuo paminėtų vietų, bent ne per toli nuo Žemaičių sienos.

Nenorėdamas pasiduoti vokiečių ordino įtakai, Mindaugas išgavo iš papos sutikimą, kad Lietuvos vyskupas priklausytų ne Rygos arkivyskupo, bet stačiai Rymo. Papa, priimdamas Lietuvą ir Mindaugą į savo globą, naujam karaliui atidavė visas stabmeldžių šalis, kurias tasai jau valdė ir kurias apims valdyti.

Mindaugo krikštas ir jo karaliumi apvainikavimas buvo

labai svarbus įvykis Lietuvos istorijoje. Jisai būtų turėjęs labai didžių ir Lietuvai naudingų išdavų, kad jų nebūtų sutrukdę vokiečių ordino atkaklumas ir Mindaugo brolvaikių kerštas.

Vokiečių ordinas būtų nustojęs pamato kariauti su stabmeldžiais lietuviais, Lietuva būtų pusantro šimto metų anksčiau prisidėjusi prie kultūringųjų vakarinės Europos valstybių kaip lygiateisė karalija, ir tai be lenkų tarpininkavimo; pusantro šimto metų anksčiau būtų prasidėjęs mūsų krašte ramus kultūros darbas. Kiek tai būtų sutaupyta jėgų, žmonių! Būtų buvę sulaikyta ir gudų tikėjimo, ir jų kalbos įtaka Lietuvos rytų šone. Patys prūsai būtų susilaukę nemaža paramos iš Lietuvos pusės ir bent dalimi išlikę nuo pražūties.

Mindaugui apsikrikštijus ir su Livonijos ordinu šiaip taip susitarus, nurimo ir Galičo kunigaikštis Danielius, kursai jau turėjo su Lietuvos valdovu dabar daugiau skaitytis. Jojo sūnus Romanas, Mindaugo žentas, gavo valdyti Slonimą, Volkoviską ir visą taip vadinamąją Juodąją Rusiją, bet su sąlyga, kad pripažins Mindaugo globą ir valdys jojo vardu.

Brolvaikiai irgi turėjo nusilenkti prieš Mindaugą ir bent paviršutinai su juo susitaikinti. Tautvila vėlei gavo Polocko žemę, Daumantas Utenos apskritį, o Trainaitis Žemaičius, pripažindamas ant savęs viršenybę ir Mindaugo, ir iš dalies kardininkų magistro.

Tuo būdu susitaikęs su savo priešais, Mindaugas praplėtė savo karalijos ribas į rytų pietus: užėmė Černigovo ir Brianske kunigaikštijas. Todėl kovoj su galingais savo priešais Mindaugas, tikrai sakant, nedaugio galutinai tenustojo. Bet ordinas ir brolvaikiai tik lig laiko ir veidmainingai buvo susitaikinę ir savo tikslų išsižadėti nemanė.

Ordinas, nepasitenkindamas sau pavesta Žemaičių globa, kad ten įvestų Kristaus tikėjimą, ryžosi tvirtai įsiviešpatauti tame krašte amžių amžiais; net, rodosi, buvo išgavęs nuo Mindaugo raštą, kad visa Lietuva teksianti vokiečiams globoti, jei karalius mirtų bevaikiu. Ypač vokiečiai pasiryžo tvirtai užimti visą pamarį — vadinamą Sembiją, kad Lietuvą atstumtų nuo marių ir sujungtų kryžiuočių bei kardininkų šalis.

Bet Žemaičiai, ne visai tepripažindami Mindaugo valdžią, dar mažiau buvo linkę pasiduoti vokiečių jungui. Prasidėjo nesiliaujama žemaičių kova su kardininkais. Į tą kovą įsikišdavo kartais kuršiai ir prūsai. Mindaugas laikėsi nuošaliai, nors kaskart daugiau jam aiškėjo, kad ordinui rūpi ne tikėjimo dalykai, bet grobiama politika.

Toje vietoje, kur kardininkų ordino žemė sueina su kryžiuočių prūsų žeme, vokiečiai pastatė stiprią Klaipėdos tvirtovę. Antrą tvirtovę įsisteigė apie dabartinę Kuldingą. Tų tvirtovių žemaičiai nestengė sugriauti. Bet jie sumušė ordino kariuomenę prie Skuodo ir neleido įkurti trečios tvirtovės ties Durbės ežeru, ant Kuršių ir Žemaičių sienos.

Įnirtimas tose nuolatinėse kovose iš abiejų pusių — iš vokiečių ir žemaičių — buvo baisus. Kardininkai viską plėšė, degino ir naikino, bepalikdami rūstus tyrus. Nutverdami vaikus ir moteris, būriais juos kaip gyvulius varydavo į nelaisvę. Kai kryžiuočiai, Otokaro padedami, užėmė Sembiją, tai vienas jų viršininkas liepęs visai vietinei diduomenei susirinkti į vieną butą ir tą butą uždegęs, kad paskui lengviau būtų suvaldyti vietos gyventojai, pasilikę be savo vadų. Žemaičiai patys deginę savo namus ir su savo šeimynomis ir daiktais slapstęsi giriose, iš jų užpuldinėdami ant savo skriaudėjų ir nenorėdami per prievartą krikštytis.

Vokiečiai, negalėdami perlaužti žemaičių užsispyrimo, skelbė visai Europai, kad tie pagonys esą nepaprastai žiaurūs ir visai krikščionijai pavojingi. Skelbiama buvo kryžiaus karas, ir gaujos maldininkų plūdo kryžiuočių ordinui į talką.

Kova ties Durbės upe. Kai Žemaičiuose pasklido gandas, kad Mindaugas priverstas užrašęs visą savo karalystę ordinui, jei mirtų bevaikiu, įnirtimas prieš vokiečius dar daugiau pakilo.

Mindaugas gana ilgai toje žemaičių kovoje su vokiečiais laikėsi nuošaliai, laikydamasis padarytosios sutarties. Bet jo padėjimas vis sunkėjo. Lietuvių dauguma nepasekė savo diduomenės pavyzdžiu ir, pasilikusi pagonimis, šnairavo į savo karalių kataliką. Negalėjo jisai pats ramiai žiūrėti į baisią ir pražūtingą savo brolių žemaičių kovą su kitataučiais.

Mindaugo brolvaikiai irgi visais būdais rūpinosi įtraukti jį į kovą su ordinu. Polocko kunigaikštis Tautvila jam laidavo, kad pats Aleksandras Neviškis ateisiąs į talką prieš

vokiečius. Žemaičių kunigaikštis Trainaitis pranešė, kad prieš ordiną ne tiktai latviai ir lyviai, bet irgi prūsai pasiryžę sukilti ir laukią tik Mindaugo balso.

Mindaugas, gal nelabai pasitikėdamas savo brolvaikiais, gal nenorėdamas laužyti sutarties, kad nesukeltų prieš save Europos ir Romos, ilgai svyravo.

Tuomet pats Trainaitis atvykęs pas Mindaugą ir jam pasakęs: „jei vokiečiai ims viršų ir galutinai pavergs Žemaičius, tai ir visa Lietuva kartu su savo karaliumi turės pagaliau pasiduoti jų valdžiai. Bet jei ordinas liks nugalėtas, tada ne tik Žemaičiai, bet ir Latviai ir Lyviai, net patys Prūsai pasiduos su noru vyriausiai Mindaugo globai“.

Mindaugas, matydamas, kad sutartis su vokiečiais atnešė Lietuvai tik nesuskaitomų nelaimių ir kad visa šalis kreivai žiūri į jo bendravimą su krikščionimis, galų gale susideda su žemaičiais ir stoja į atvirą kovą su ordinu, pranešęs apie tai kardininkų magistrui.

Ar Mindaugas, stodamas į kovą su vokiečiais, vienkart atsižadėjo ir krikščionių tikėjimo, kaip tai ordinas po visą Europą paskui iš neapykantos skelbė, iki šiolei nėra išaiškinta. Tiek tėra žinoma, kad jojo žmona mirė katalike.

Kryžiuočiai ir kardininkai, pajutę pavojų, stojo į kovą iš vieno ir paskelbė kryžiaus karą. Iš visų Europos kraštų bėgo maldininkai gelbėti ordino. Atėjo vokiečiams į pagelbą Žuvėdų ir Danų karalaitis Karolis.

Ordinas manė, kad Lietuvą sugniauš savo galybe. Bet kaipgi apsigavo, kai dar į Lietuvą neįžengę vokiečiai ant Kuršo sienos sutiko stiprią lietuvių kariuomenę, kurią vedė pats Mindaugas karalius.

Kova buvo labai smarki. Joje dalyvavo narsiausieji ir geriausieji kryžiuočių vadai: karuose pražilęs marčelga Enrikas Botelis, kardininkų magistras ir kiti žymesnieji vyrai. Bet geležinės lietuvių grandinės perlaužti neišgalėjo. Kuršiai, kurie buvo vokiečių eilėse, perėjo į lietuvių pusę ir sukirto kardininkams iš užpakalio. Magistras ir marčelga su daugybe ordino diduomenės čia gavo galą. Garsi ta Mindaugo pergalė ties Durbės upe atsitiko 1261 m. liepos 13 d. Pirmutinis jos vaisius tai Žemaičių išsivadavimas nuo kardininkų ordino.

Mindaugo mirtis 1263 m. Mindaugo pergalės atbalsiai

pasklido po Prūsus, ir visa šalis, kryžiuočių pavergta, sukilo prieš savo skriaudėjus. Kryžiuočiai keliose kovose buvo jų supliekti. Pilys viena po kitos patenka į prūsų rankas. Kryžiuočiai, negalėdami niekur atsispirti, norėjo žvėrišku pasielgimu juos užbauginti: dvylikai prūsų vadų, kurie buvo įkaitais pas kryžiuočius, išlupta akys; bet tik didesnis kerštas prieš save sukelta.

Pagčionija, Notangija, Varmija užsiėmė kaip gaisras. Garsių garsiausis prūsų vadas Andrius Montė buvo vokiečiams tikra baidyklė.

Kad kryžiuočiai neapgaudinėtų papos, prūsai kreipėsi į Krokuvos vyskupą, melsdami pranešti šventajam tėvui, kad jie ne krikščionių tikėjimo neapkenčią, bet tik vokiečių, kurie juos žudą. Pats Žemaičių kunigaikštis Trainaitis atvyko prūsams pagelbėti.

Tokiomis sunkiomis kryžiuočiams dienomis pats jų didysis magistras žuvo. Jau laisvės ir rimties aušra buvo beauštanti Prūsams ir visai Lietuvai. Bet gudri vokiečių ranka pasėjo kerštą ir pavydą pačių Lietuvos kunigaikščių tarpe.

Pavydėdami Mindaugui pirmenybės, susitarė prieš jį brolvaikiai — Žemaičių kunigaikštis Trainaitis, Utenos kunig. Daumantas ir Polocko Tautvila. Mindaugas, nieko apie tai nežinodamas, pavedė savo kariuomenę Daumantui, kad eitų prieš Briansko kunigaikštį. Tasai netoli Dauguvos apstojo patį Mindaugą ir nužudė jį patį bei du jo sūnu — Rupeikį ir Ruklį. Taip pabaigė gyvatą vienas didžiausių XIII amž. kunigaikščių, kursai mokėjo ne tik gelbėti, bet ir išaukštinti Lietuvą sunkiausiose apystovose.

Mindaugo netikėta ir ankstyba mirtis buvo didžiausiu smūgiu ne tiktai Lietuvai, bet ir Prūsams ir Latviams. Vokiečių ordinas, baisiai Mindaugo neapkęsdamas, ne tik jam gyvenant, bet ir mirus, visokius prieš jį šmeižtus Europoje skleidė, net patį jo vardą iškreipdamas į Mendogą (mendax-melagis), vadindamas jį renegatu, atkritėliu nuo krikščioniško tikėjimo, nors nėra tikrų įrodymų, kad Mindaugas, pradėdamas karą su ordinu, tikrai būtų sugrįžęs į pagoniją.

Kai kurie rašytojai ne be pamato spėja Mindaugą kaip tik buvus nužudytą savo brolvaikių dėl tikėjimo. Papa Klemensas VI, po Mindaugo mirties rašydamas į Čekų karalių Oto-

karą, vadina jį garbingos atminties Lietuvos karaliumi ir apgailestauja, kad nedorų žmonių buvęs nužudytas.

Kai kurie rašo Daumantą už tai Mindaugą nužudžius, kad tasai jo pačią pasisavinęs. Bet tai paprastas ir negudrus vokiečių ar pačių jo brolvaikių šmeižtas. Nejaugi Mindaugas būtų buvęs toks kvailas, kad būtų pavedęs Daumantui savo kariuomenę, jei tikrai būtų jį nuskriaudęs?

TRAINAITIS. 1263—1265

Mindaugui nelaimingai žuvus, per 20 metų iki Vytenio viešpatavimo Lietuvos šalis gyveno nelaimingus laikus. Nebuvo joje tvarkos ir vienybės; kuo pasinaudojo josios priešai. Per tuos 20 metų viešpatavo daug kunigaikščių, kurie keldami tarp savęs vaidus ir kerštą, šalį naikino; tik retas iš jų savo mirtimi pasimirė. O kai Lietuvoj viešpatavo vaidai, kerštas ir netvarka, viengenčių Prūsų šalis ir visa Livonija, nešelpiami lietuvių, galutinai pateko į vokiečių verguvę.

Mindaugui žuvus, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu pasiskelbė Trainaitis. Bet Tautvila irgi norėjo paimti į savo rankas valdžią ir tik laukė progos slapta nužudyti savo brolį. Trainaičiui pasisekė apgauti neatsargus brolis: pasikvietęs jį pas save neva pasitarti, kaip pasidalinus Lietuvos kraštą, jį nužudė, o Polocką, pasiuntęs kariuomenę, užėmė.

Bet ir Trainaitis neilgai viešpatavo, pasižymėjęs nepaprastu žiaurumu, persekiodamas Mindaugo gentis, šalininkus, juos žudydamas. Savo žiaurumu sukėlė prieš save visą kraštą ir pats liko kareivių nugaluotas.

Gavęs žinią apie jo mirtį, vyriausias Mindaugo sūnus Vaišvilka grįžo į Lietuvą ir liepė Kernavėj susirinkusiai diduomenei jį paskelbti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu 1265 m.

VAIŠVILKA. † 1267

Kai Mindaugas taikės su Galičo kunigaikščiu Danieliumi, Vaišvilka buvo pasiųstas pas jį taikos aptarti ir patvirtinti. Būdamas pas Danielių, Vaišvilka priėmė gudų tikėjimą ir, išsižadėjęs savo gimtinės, net vienuoliu paliko, visai sugudėjęs.

Gavęs žinią apie Trainaičio mirtį, Vaišvilka pabėgo iš vienuolyno ir, atvykęs į Lietuvą, pasiskelbė didžiuoju kunigaikščiu. Jo tėvo šalininkai iš pradžių buvo jį priėmę su džiaugsmu. Tačiau neužilgo Vaišvilka visus prieš save sukėlė žiaurumu, žudydamas visus, kuriuos kuo nors įtardavo.

Dar už gyvos tėvo galvos, valdydamas vadinamuosius Juoduosius Gudus su Slonimu ir Volkovisku, buvo pasižymėjęs kerštingu ir žiauriu būdu. Paskui liko vienuoliu, lyg atgailą darydamas už nusidėjimus.

Dabar vėlei atsiliepė jam įgimta kraugerystė: žudė ir galavo visus, ką tik įtardamas arba kas jam nepatikdavo, ypač Trainaičio ir Tautvilos giminaičius. Daumantas, Utenos kunigaikštis, pabėgo į Pliskuvą (Pskovą), kur paskui pagarsėjo kaip sumanus ir drąsus to miesto valdovas.

Matydamas aplink save vien neapykantą, Vaišvilka galop atsisakė nuo valdžios, pavedęs Lietuvą savo svainiui Švarnui, Danieliaus sūnui, o pats išvažiavo vėl į vienuolyną. Tuo būdu kai kurį laiką Lietuva buvo sujungta su Volynės ir Galičo kunigaikštijomis.

Švarno brolis Levas, rūstaudamas ant Vaišvilkos, kad ne jam tasai pavedė Lietuvos kraštą, pasikvietė jį į savo sostinę Vladimirą į vaišes ir čia nužudė. Švarnas irgi neilgai tevaldė Lietuvą, greitu laiku miręs.

LIETUVOS SUIRIMAS

Vaišvilkai mirus, pasibaigė viešpataujanti didžiųjų kunigaikščių eilė. Lietuva, netekusi vienos valdančios galvos, suskyla į atskiras kunigaikštystes; josios vienybė bent trumpam laikui išyra. Tasai laikotarpis Lietuvos istorijoje tamsokas, nes daugel kunigaikščių vienkart pradeda valdyti. Jų veikalai maža tėra žinomi, ne visai iki šiolei išaiškinti.

Po Vaišvilkos mirties kunigaikščiu buvęs pakeltas Šventragis, 96 metų senelis, kursai Vilnelės ir Neries santakoje įkūręs maldyklą.

Toliau dar minimi vardai kunigaikščių — Gerimanto, Giliginio, Romundo, Trabo, Narimundo,— apie kuriuos niekas tikrai pasakyti negalima.

Be jų dar minimas Gerdenys, buvęs Polocko kunigaikščiu,

Burkivydas, padaręs sutartį su Volynės kunigaikščiu Danieliaus Mstislovu. Žemaičių kunigaikštis Butegaidė gana sėkmingai kariavęs su kardininkais.

Iš tų visų kunigaikščių tarpo ypač vienas pasižymėjo, plačiau pagarsėjęs ir, rodos, net visos Lietuvos kraštą paėmęs valdyti į vienas rankas. Tai buvo Kernavės kunigaikštis Traidenis (1270—1272). Buvo tai drąsus ir sumanus vyras, kursai vienas tais nelaimingais laikais gelbėjo Lietuvą nuo aplinkinių priešų, kai kiti kunigaikščiai vien tik vaidus tarpusavy kėlė.

Jisai gana laimingai kariavo ir su kardininkais, ir su Volynės kunigaikščiais, ir du kartu su Lenkais, nueidamas iki Liublino ir Sandomiro. Kovodamas su pietų gudais, Traidenis rūpinos Lietuvos pasienius apgyvendinti Prūsų išeiviais, kurie tuomet buvo iš naujo ginklą pakėlę prieš savo skriaudėjus kryžiuočius, bet vieni nieką tegalėjo įstengti.

Sūduviai, artimiausioji Žemaičiams Prūsų šaka, išrinkę sau sumanų karui vadą Skumantą, pakėlė prieš kryžiuočius maištą ir nemaža jiems įkyrėjo, siaubė Kulmą, pasiekę net Marienburgą (Malburgą). Kryžiuočiai atkeršydami siuntinėjo piktadarius, kurie degino sūduvių sodžius, Skumantas, iš visur suspaustas, turėjo galutinai pasiduoti ir patsai apsikrikštijo. Sūduvių dauguma, nebepakeldami sunkaus jungo, persikėlė į Lietuvą, kur Traidenis jiems pavedė šalis apie Gardiną ir Slonimą.

Tuo pačiu metu Traidenis kariavo laimingai su kardininkais, vieną kartą atsidūręs net Ezelio saloj. Traideniui nemaža padėdavo kuršiai ir žiemgaliai, sukilę prieš kardininkus. Iš žiemgalių tarpo ypač pagarsėjo jų vadas Nameiksis, gudrus, sumanus ir drąsus vyras.

Du kartu Traidenis labai sumušė kardininkus. Mūšy ties Akmene pats kardininkų magistras Receburgas su daugybe raitelių krito. Kad geriau atsigintų nuo lietuvių, kardininkai įkūrė ant Dauguvos kranto Dinaburgo pilį, kurios Traideniui nepasisekė sugriauti. Atvirame prieš Traidenį mūšy kardininkai retai bedrįsdavo stoti.

Kariavo Traidenis gana sėkmingai ir su totoriais, kuriuos Levas, Vaišvilką nužudęs ir bijodamas lietuvių keršto, buvo užsiuntęs ant Lietuvos. Totorių chanas Nogajus, talkininkaujant Ra donųjų Rusų kunigaikščiams, buvo užpuolęs

Lietuvos dalį ir gana giliai įsiveržęs; tačiau buvo lietuvių galų gale sumuštas. Žemaičius toje kovoj vedęs kažin koks Sirputis.

VYTENIS. 1293—1316

Traideniui mirus, kunigaikščių tarpe pradeda pasižymėti ypač Ariogalos kunigaikštis Liutavaras. Jo sūnus Vytenis jau paima į savo rankas visos Lietuvos valdžią ir pradeda vadintis didžiuoju kunigaikščiu. Nuo jo prasideda nauja viešpataujanti kunigaikščių giminė, kuri pasižymi veikliais ir labai sumaniais valdovais. Jiems valdant, Lietuva pasiekia aukščiausią savo galybės laipsnį ir stoja kaip lygi greta didžiausių Europos valstybių.

Ištisas Vytenio viešpatavimas — tai nuolatinė kova su kryžiuočiais, kardininkais ir iš dalies su lenkais. Tiktai iš gudų pusės per visą Vytenio viešpatavimą buvo ramu; gudai dažnokai patys dalyvauja Vytenio žygiuose prieš vokiečių ordinus. Lietuvos siena su Gudais siekia tuomet Bugo upę, ir nėra tikros žinios, kada Brast ir Juodieji Rusai sugrįžo Lietuvai nuo Volynės kunigaikščių. Gudų šalys, tuomet patekusios į sunkų totorių jungą, pradeda žiūrėti į lietuvius kaip į savo gelbėtojus ir noromis pasiduoda jų globai, kad pasiliuosuotų tuo būdu nuo totorių.

Daugiausia Vytenis kariavo su vokiečių ordinais. Iki to laiko lietuviai dažniausiai kariaudavo su kardininkais; nuo kryžiuočių pusės juos skyrė dar nepavergta Prūsų dalis. Bet kai kryžiuočių ordinui pateko ir Sūduviai, o per Sembijos pamarį abudu ordinu pasidavė sau rankas, prasideda kruvinos Vytenio ir jo įpėdinių kovos ne tik su kardininkais, bet ir su vakarų kryžiuočiais.

Tose su kryžiuočiais kovose Vyteniui gana sekės, bet dažniausiai viskas baigdavos pasiplėšimais grobio. Tos kovos eina juo tolyn, juo smarkyn.

Kryžiuočiai buvo lietuviams baisesnis priešas negu kardininkai; bet ir lietuviai tose kruvinose imtynėse pasirodė atsparesni ir galingesni nekaip prūsai, kurių tarpe visados trūko vienybės. Tiesa, ir žemaičiai turėdami net iki 1444 m. atskirus savo kunigaikščius, ne visada tenorėdavo klausyti

Vytenio ir kitų didžiųjų kunigaikščių, gindami savo autonomijos (savivaldybės), bet vis dėlto, kilus didesniems pavojams, jungdavosi su Aukštąja Lietuva.

Vyteniui viešpataujant, Žemaičių vakarai buvo patekę į kryžiuočių rankas ir mokėjo jiems duoklę. Kryžiuočiai jau buvo įsikūrę ten pilį, kur susitinka Nemunas su Dubysa, ir tos pilies komtūras (komendantas) Liebencelis per 5-ius metus valdė apylinkę. Bet kai žemaičiai pamėgino vokiečių jungo, pasikvietė Vytenį ir jojo padedami iššlavė kryžiuočius iš savo krašto.

Kad pigiau būtų kovoti su Lietuva, ordinas steigė pasieniais ir kitur pilių, kaip kad Tilžės, Ragainės, Skirsnemunės, kur buvo nuolatinės kareivių įgulos. Tačiau ir lietuviai dar daugiau pristatė Žemaičiuose ir ant Nemuno pilių, kaip antai: Junigėdą, Bisėnus, Kolainius, Medvėgalį, Puteniką, Antkaimį (Betygalą) ir kitas.

Tose pilyse paskirtas tam tikras kareivių, apylinkės vyrų, būrys ėjo nuolatinę sargybą. Lietuvių pilys būdavo taip sumaniai įtaisomos ir ginamos, kad retai kada pasisekdavo kryžiuočiams į jas įsigriauti. Bet užtat apylinkės buvo be pasigailėjimo vokiečių deginamos ir naikinamos.

Dėl nuolatinių užpuldinėjimų, ir kryžiuočių, ir lietuvių, dideli plotai tarp Prūsų ir Žemaičių pavirto tyrais, užaugo neįžengiamais miškais. Per tuos tyrus du keliu ėjo į Lietuvą: vienas panemunėmis ant Kauno, antras stačiai ant Gardino. Lietuviai, atkeršydami vokiečiams, siekdavo dažnai gilokai į Prūsus, net iki Kulmos ir Varmijos kraštų.

Ypač pasunkėjo lietuviams kovos su kryžiuočiais, kai didysis jų magistras iš Venecijos galutinai persikėlė į Prūsus ir apsirinko sau buveinę Marienburge, o turėdamas galybę surinktų turtų, jų negailėdamas, samdėsi visur kareivių ir priiminėjo raitelius vienuolius, nežiūrėdamas jų doros.

Vyteniui ypač nepasisekė 1311 metais žygis į tolimą Varmijos šalį. Su dideliu grobiu grįždamas, Vytenis neatsargiai apsistojo arti savo sienos tyruose atsilsėti ir dievams aukoti, manydamas, kad užpakaly iškirsti ir ant kelio užversti medžiai užtenkamai jį giną nuo netikėto kryžiuočių užpuolimo. Vokiečiai netikėtai užpuolė iš šono, atėmė visą grobį ir savuosius į nelaisvę varomus žmones (apie 1400), baisiai sumušė lietuvių kariuomenę. Pats Vytenis vos beišspruko,

sužeistas į galvą. Daugiau kaip 2800 žirgų pateko į priešo rankas.

Kyžiuočių džiaugsmas buvo neapsakomas. Per amžius tai pergalei atminti Torne buvo tuomet įsteigtas moterų vienuolynas.

Kovos su kardininkais. Artimiausi Žemaičių kaimynai — kuršiai ir Dauguvos kairėsės pusės žiemgaliai kai kurį laiką priklausė Lietuvos kunigaikščiams. Bet kardininkai, apėmę latgalius ir dešinės pusės žiemgalius, ėmė spausti pietų žiemgalius ir kuršius. Vyteniui viešpataujant, bėgdami nuo vokiečių jungo, daugelis kuršių ir žiemgalių persikėlė į Žemaičius ir čia susiliejo su vietos gyventojais. Kurie pasiliko savo šaly, buvo priversti vokiečiams pasiduoti ir apsikrikštyti.

Kariaudamas su kryžiuočiais, Vytenis kariavo ir su kardininkais, gelbėdamas kuršius ir žiemgalius, o tose kovose su kardininkais netikėtai rado talkininką — patį Rygos arkivyskupą.

Jau nuo pat įsikūrimo kardininkų ordino prasidėjo ginčai tarp ordino magistro, kurio rankose buvo pasaulinė valdžia, ir tarp Rygos arkivyskupo, kuriam priklausė Rygos miestas, jo apylinkės ir kiti vyskupai su savo bažnytinėmis žemėmis (beneficijomis). Magistras stengėsi, kad jo klausytų ir pats arkivyskupas. Tasai, gindamas savo teises, šaukėsi didžiojo Lietuvos kunigaikščio pagalbos.

1294 metais kardininkų magistras, užpuolęs iš pasalų arkivyskupą, pasodino jį į kalėjimą, kur tasai ir mirė. Jo įpėdinis padarė sutartį su Vyteniu, ir tasai, susijungęs su Rygos piliečiais, užpuolė kardininkus ir juos po ilgos kovos sumušė pamary. Žuvo ir pats magistras Brunas ir daugel vienuolių raitelių.

Vaidai tarp kardininkų ir Rygos arkivyskupo 1305 m. vėl iškilo. Arkivyskupas pasitelkė Vytenį, kardininkai danus. Negana to — arkivyskupas skundėsi papai, paskelbdamas visas ordino nedorybes,— kad jie išpjovę žiemgalių ir latgalių diduomenę, o jų valsčius ir turtus pasisavinę, kad jie neleidžią kunigams mokyti gyventojų šventojo tikėjimo, nenorėdami nustoti kariavimo priežasties, kad dėl Lietuvai daromų skriaudų ir Mindaugas buvęs priverstas sutraukyti su jais sutartį ir pakelti ginklą prieš skriaudėjus.

Šv. tėvas paskelbė ordinui dvasišką bausmę — interdiktą

(1309 m.). Tačiau kardininkai, įsivyravę ir turėdami galingą kumštį, maža teatbojo papos bausmių, o jei kiek teisinos, tai tik tam, kad nenustotų Europoje gero vardo ir jos paramos, ištikus reikalui.

Vytenio mirtis. Vytenis kariavo ir su Lenkais. Jau už gyvos savo tėvo galvos jisai su kardu žygiavo į Lenkus. Palikęs didžiuoju kunigaikščiu, Vytenis dar septynius sykius ėjo į Lenkus, pasiekdamas kai kada Kalyšų, Lenčicą, Sieradzą ir grįždamas su dideliu grobiu. Lenkai nedrįso jam kelią užstoti, nes susiskaldę tuomet mažomis kunigaikštystėmis, buvo patys silpni.

Pasimirė Vytenis 1316 m. kely, grįždamas nuo Skirsnemunės pilies, kurią kryžiuočiai buvo neseniai įkūrę. Pradžioj vokiečiams nesisekė pastatyti tos pilies. Vytenio pasiųstas karvedys Surminas sudegino kryžiuočių laivus su visa prirengta medžiaga ir daug vokiečių nuskandino Nemuno vilnyse. Bet vėliau ordinui pasisekė pastatyti pilis, kurios ir pats Vytenis nebeįveikė sugriauti.

LIETUVOS GALYBĖ

GEDIMINAS. 1316—1341

Lietuva jau buvo turėjusi garsius ir sumanius karvedžius; bet tikru valstybės valdovu ir tvarkytoju buvo pirmasis Gediminas, Vytenio brolis. Nuo jo prasideda Lietuvos galybė, kuri augte auga prie jo sumanių įpėdinių, o Vytautui valdant, pasiekia aukščiausią laipsnį. Gediminas ne tiktai nenustojo nė mažiausio savo karalystės ploto, bet dar ją žymiai padidino plačiais gudų kraštais.

Viduje Gediminas taip sutvarkė Lietuvą, kad atskiros jos dalys sudarė tvirtą vienetą. Tiesa, kai kurias karalystės šalis jis pavesdavo valdyti ar savo sūnums, ar vietiniams kunigaikščiams; tačiau jų valdžia buvo gana apribota; turėjo visur klausyti didžiojo kunigaikščio ir buvo laikomi jo vietininkais. Nei Gediminui viešpataujant, nei jojo sūnums, Lietuva nebuvo taip susiskirsčiusi į dalis kaip gudų šalys. Lietuvos kunigaikščiai, net vesdami ar savo dukteris išleisdami, turėdavo klausti didžiojo kunigaikščio patarimo.

Lietuva, viešpataujant Gediminui, randasi tvirta savo vienybe, pavojinga savo kaimynams patvaria kariuomene, garsi Europoje savo pergalėmis. Tiesa, baisiausias jos priešas — kryžiuočiai ir kardininkai — po vienu didžiuoju magistru susijungę ir tvirtai įsigyvenę užimtose šalyse,— augo irgi savo galybe, o maža besirūpindami krikščionių tikėjimo platinimu, turėjo omeny bemaž tik politikos siekius.

Prisiplėšę turtų, turėdami užtenkamai samdytos kariuomenės ir nemaža savanorių, pristatę mūro tvirtovių ir miestų, suspaudę Lietuvą iš dviejų pusių, vokiečių ordinai buvo labai pavojingas Lietuvai priešas, ir reikėjo jai įtempti visos jėgos, norint prieš jį atsispirti. Tik Gedimino ir jo gabių įpė-

dinių patvarumo dėka Lietuva garbingai išliko iš kruvinų imtynių su kryžiuočiais ir kardininkais, jų neperblokšta.

Matydamas, kad kryžiuočiai vis auga į didesnę galybę, Gediminas suprato, kad vieniems lietuviams bus sunku jie atremti. Todėl viena, jisai didina savo karalystę, prijungdamas sau Gudų kraštus; antra, mėgina susitarti su Lenkais prieš bendrą priešą; o kad atimtų ordinui kariavimo priežastį (pretekstą), rašo į Romą papai, norįs priimti krikštą.

Be to, Gediminas rūpinos ir lietuvių apšvietimu, kviesdamas iš Vakarų Europos amatininkų, pramoninkų ir pirklių, apsiimdamas juos globoti.

Prijungęs prie Lietuvos antra tiek Gudų kraštų, Gediminas pradeda vadintis Lietuvių ir Gudų karaliumi. Jeigu dar paminėsime jam viešpataujant Vilniaus sostinės įkūrimą, tai ir bus svarbiausieji to valdovo darbai ir nuopelnai.

Pirmieji Gedimino žingsniai. Paskutiniais Vytenio viešpatavimo laikais Lucko kunigaikštis Levas buvo užėmęs Drohičiną ir Brestą. Gediminas buvo pasiųstas jo iš ten išvyti. Toje kovoje Levas gavo galą, ir Gediminas paėmė valdyti jojo šalį. Čia gavo žinią apie brolio mirtį ir pasiskubino į Lietuvą užimti Lietuvos valdovo sostą.

Tuo tarpu kryžiuočiai, sužinoję apie Vytenio mirtį, pasiryžo tuo pasinaudoti; įpuolė į Žemaičius, sudegino Bisenės pilį ir baisiai nusiaubė visą šalį. Gediminas, apie tai sužinojęs, išėjo prieš juos su kariuomene, liepęs Gardino pilies komendantui užeiti vokiečiams iš šono. Kryžiuočius vedė marčelga.

Kova įvyko ties Žeimiais, kur vokiečiai buvo baisiai sumušti. Čia toje kovoje pirmą kartą, kaipo Gedimino karvedys, minimas Goštautas. Išlikusiems mūšy priešams žemaičiai užvertė kelius medžiais. Pats marčelga gavo galą, o žemaičiai sugavę garsų kryžiuotį Gerardą Rūdeną ir gyvą sudeginę, aukodami dievaičiams. Po to nuopuolio didysis kryžiuočių magistras Frier'as dvejiems metams padaręs su Gediminu paliaubas.

Susirašinėjimas su Roma dėl krikšto. Gediminas gerai žinojo, kad taika su kryžiuočiais ilgai nepatvers; tuo tarpu visa Lietuvos šalis dėl nesiliaujamų kovų Vyteniui viešpataujant buvo baisiai nuvargusi. Reikėjo jai parūpinti patvaresnę ramybę jos vidui sutvarkyti. Todėl Gediminas sumanė

atimti vokiečių ordinams patį pretekstą užpuldinėti Lietuvą kaipo pagonių šalį.

Šviesus ir išmintingas valdovas Gedïminas gal būti suprato, kad stabmeldiškas lietuvių tikėjimas, iš visur apsuptas krikščionių, vis tiek ilgai neišsilaikys. Patariamas Rygos arkivyskupo, jam labai palankaus Prodrikio Lobenstato, kurs kaip tik tuomet varė bylą Romoje su vokiečių ordinu, siunčia Gediminas du raštu (1322 ir 1323 m.) papai Jonui XXII, skųsdamasis ant kryžiuočių ir išreikšdamas norą atsiduoti jo globai.

„Šventasis tėve,— rašo Gediminas,— mes ne dėl to kariaujame prieš krikščionis, kad neapkęstumėme krikščioniško tikėjimo, bet ginamės nuo baisių kryžiuočių neteisybių. Štai dėl jųjų nedorybių ir persekiojimų karalius Mindaugas buvo priverstas išsižadėti tikėjimo, mano pirmtakūnas Vytenis veltui kvietė į Lietuvą krikščionių kunigus, pavesdamas jiems savo krašte bažnyčią: kunigų kryžiuočiai nepraleido ir bažnyčią sudegino“. Skųsdamasis kryžiuočiais, Gediminas meldžia juos sudrausti ir pasižada klausyti papos, kaip ir kiti krikščionių karaliai klauso.

Tuo pačiu (1323) metu siunčia Gediminas raštus į Saksoniją ir Sileziją, kviesdamas pranciškonų ir dominikonų kunigų, kad atvyktų į Lietuvą šviesti žmonių, pranešdamas, kad dvi katalikų bažnyčios pastatytos Vilniuje, o viena Naujapily. Keletą kunigų vienuolių tikrai atvyko į Lietuvą.

Kryžiuočiai, sužinoję apie Gedimino raštus, pasiųstus į Romą, ėmė nerimastauti. Patsai didysis magistras Karolis Beffartas nuvyko į Romą, kad perkalbėtų papą Gedimino priekaištus esant neteisius ir pasižadėjimą krikštytis veidmainišką.

Papa, nežinodamas, kas bemanyti, pažadėjo atsiųsti vyrų vietoje reikalo ištirti; tuo tarpu uždraudė užpuldinėti ir naikinti Lietuvą. Tačiau kryžiuočiai, nepaisydami papos draudimo, paskelbė kryžiaus karą ir ėmė siaubti Žemaičius.

Gediminas, pamatęs ir papą negalint kryžiuočių sudrausti, kad Lietuvos neužpuldinėtų, labai įpyko. Todėl, kai papos pasiuntiniai atvyko į Rygą, o iš čia į Vilnių, nors Gediminas priėmė juos iškilmingai, sėdėdamas ant sosto, stovint aplink dvylikai senatorių, bet krikštą priimti patsai atsisakė, nors

pareiškė pranciškonams ir dominikonams leidžiąs laisvai Lietuvoje gyventi ir skelbti krikščionišką tikėjimą.

Prie tokio Gedimino atsakymo prisidėjo ir kitokių aplinkybių: Gedimino pasiuntinius į Rygą kardininkai kely sugavę ir Ašerodės pily nugalavę. Žemaičiai, sužinoję apie išleistus į Romą Gedimino raštus ir jo pareikštą norą apsikrikštyti, dargi pačių vokiečių pakurstyti, pradėjo prieš jį šiauštis. Kadangi Gedimino valstybėje buvo jau daug gudų stačiatikių, tai ir tiems Lietuvos karaliaus sumanymas pasiduoti Romos papos globai buvo nemalonus ir galėjo sukelti nepasitenkinimą.

Taigi dėl šitų priežasčių Gediminas pasiuntė į Rygą savo rūmų vyrą Šilgalį, kursai Gedimino vardu papos pasiuntiniams pareiškė, kad kryžiuočiams rūpi ne Dievo žodis skelbti lietuvių tarpe, bet vien tik Lietuva pavergti. Todėl Lietuvos karalius atsisakąs nuo savo pasižadėjimo.

Papos pasiuntiniai vis dėlto, matyti, nebuvo nustoję vilties, kad Gediminas ilgainiui gali apsikrikštyti išnykus kliūtims; todėl jie įsakė ordino vienuoliams per ketverius metus gyventi santaikoj su Gediminu.

Tačiau kardininkai to paliepimo nepaklausė. Susitarę su Naugardu, užpuolė Rygos arkivyskupą ir ėmė siaubti Lietuvą. Tuomet Rygos arkivyskupas atskyrė vokiečių ordiną nuo Bažnyčios, jį iškeikdamas (1325 m.) ir viešai paskelbdamas, kad savo nedoru pasielgimu kardininkai sulaikę Gediminą priimti katalikų tikėjimą.

Atkeršydamas kardininkams ir užtardamas arkivyskupą, Gediminas su didele kariuomene persikėlė per Dauguvą ir smarkiai sunaikino Livoniją, o Dinamundės pilį sudegino. Tačiau Gediminui sugrįžus namo, kardininkų magistras apsiautė Rygą ir privertė arkivyskupą atsisakyti nuo sutarties su Gediminu.

Galų gale ordino magistras padarė su Gediminu dešimčiai metų taikos sutartį ir iki jo gyvos galvos maždaug jos laikėsi.

Rūpinimasis apšvietimu. Gediminas rašė laiškus ne tiktai papai, rūpindamasis apšviesti tautą dvasiškai. Jisai leido laiškus į garsesnius pramonės ir prekybos miestus; kaip tai Liubeką, Rostoką, Štetiną, Gotlandą, kviesdamas į Lietuvą mūrininkų, siuvėjų, kurpių, kalvių, dailidžių, pirklių ir kito

amato žmonių, pažadėdamas juos globoti ir atleisti nuo muito bei kitų mokesčių.

Kiek galima manyti iš pilkalnių iškasenų, žemė Lietuvoje buvo išgyvenama bent ne menkiau kaip kad kaimynų tautų; pramonė, amatai ir prekyba irgi buvo nekiek atsilikę nuo Vakarų Europos. Bet Gediminui, perkėlus savo sostinę iš Kernavės į Trakus, o paskui į Vilnių, labai rūpėjo šią naują savo buveinę veikiau praplatinti, padidinti ir apgyvendinti. Todėl ir kvietė iš visur gyventojų, ypač amato žmonių, duodamas jiems dovanai žemės ir suteikdamas pašalpas.

Apie **Vilniaus įkūrimą** taip sako senų padavimas. Vieną kartą, medžiodamas su savo bajorais Panerių kalnuose, Gediminas ilgai gainiojęs ir galų gale užmušęs nepaprastai gražų taurą. Būdamas pavargęs, negrįžęs tą vakarą į Trakus, bet ten pat kalnuose apsinakvojęs. Čia ant balno galvą paguldęs ir sapnavęs geležinį vilką, kursai žiūrėdamas į karalių, kalęs dantimis; jo vidury dar buvę 100 kitų vilkų. Šitie taip baisiai staugę, jog girios ir tyrai skambėję.

Patsai negalėdamas to sapno sau išaiškinti, pasivadinęs Gediminas aukščiausiąjį kunigą Lizdeiką, dėl to taip pavadintą, kad kūdikiu buvo rastas erelio lizde. Lizdeika šit kaip sapną išaiškinęs: sapnas reiškiąs laimę, šarvuotasis vilkas — galingą miestą su pilaitėmis, kurį šviesusis karalius turįs čia įkurti. To miesto sostinės garsas pasieksiąs tolimiausias pasaulio šalis. Toks sapno aiškinimas Gediminui patikęs ir jisai čia, Neries ir Vilnelės santakoje, perkėlęs iš Trakų savo buveinę, kurią pavadinęs Vilniumi (1322 m.).

Kai Gedimino piliai kasta pamatai, norint, kad jos niekas nepajėgtų išgriauti, nutarta dėti tvirčiausį kertinį akmenį. Kunigai vaidilos pataria padėti po pamatu jaunikaitį, kurį tikra motina paaukotų. Paskelbus tokią dievų valią, atsirado Lietuvoj motina, kuri aukojo savo vienturtį sūnų. Sūnus irgi sutikęs pasiaukoti, jei vaidilos prirodysią, tokia esanti dievų valia, o prirodysią, atspėdami mįslę, kas pasauly saldžiausias, kiečiausias ir lengviausias. „Saldžiausias,— atsakė vaidilos,— medus, kiečiausias — akmuo, lengviausias — pūkai". „Ne,— tarė jaunikaitis,— vaidilos mįslės neatspėjo, tai jie ir nežino tikros dievų valios; nesą jam irgi reikalo be dievų valios pasiaukoti. Saldžiausias — miegas, lengviau-

sias — kūdikis motinai ant rankų, kiečiausi — ta jo motinos širdis, kuri sūnų mirčiai aukoja".

Tada vaidilos paskelbė, kad po kertiniu akmeniu reikią padėti nekalta vienturtė mergaitė, kuri pati pasiaukotų. Atsirado tokia mergaitė, rūtomis vainikuota. Bet kai ritino akmenį į duobę, kur stovėjo nekalta mergaitė, laikanti rankoj gėles, tai akmuo teužgavo gėles ir, iš rankų išmušęs, prislėgė. Pati mergaitė išliko gyva.

Santykiai su Gudais. Gediminas nemaža prie Lietuvos prijungė Gudų žemės, ne tiek ginklo užkariaudamas, kiek ramiu būdu paimdamas valdyti per susigiminiavimą. Gudų žemės buvo tuomet suskilusios į daugybę mažų kunigaikštijų ir, patekusios į totorių jungą, mielai pasiduodavo Lietuvos globai, kad išvengtų totorių priespaudos.

Pliskuviečiai (Pskovas), kardininkų spaudžiami, du kartu šaukėsi Gedimino pagalbos, jos negaudami iš didžiojo Naugardo. Gediminas pasiuntė jiems Dovydą Daumantaitį, Gardino komendantą, kursai, pergalėjęs kardininką, pasiekė net Revelį ir persivarė apie 5000 vokiečių belaisvių.

Tvėrės kunigaikštis Aleksandras, bėgdamas nuo totorių chano Uzbeko, ieškojo prieglaudos irgi pas Gediminą.

Gedimino sūnų Narimantą pasirinko sau apgynėju didysis Naugardas, pavedęs jam 1333 m. valdyti Ladogą, Ižorą ir Kareliją. Valdydamas tą kraštą Naugardo vardu, Narimantas buvo sumanęs visai nusikratyti Naugardo globos ir savaimingai tvarkytis; bet tatai jam nepasisekė. Paskui gavo valdyti Turovą ir Pinską.

Gedimino duktė Aigustė ištekėjo už Simano Ivanaičio, didžiojo Maskvos kunigaikščio. Gedimino sūnus Algirdas vedė sau žmoną Mariją, Vitebsko kunigaikštytę, ir paliko Vitebsko valdytoju. Vladimiro miestas su Volyne pateko Gediminui, kai jojo sūnus Liubartas vedė vienatinę tos šalies kunigaikštytę.

Gediminui valdant, Lietuvai priklausė Juodieji Gudai, Minskas, Pinskas, Vitebskas, Turovo kunigaikštija, Brasta, Kobrinas, Drohičinas, Mielnikas, Kamenecas, Vladimiras. Kai dėl Kijevo, tai vieni griežtai sako, kad Gediminas jį paėmęs valdyti 1333 m. kartu su Ovruču ir Žitomiru; kiti rašo, kad Kijevas Lietuvai galutinai patekęs, tik viešpataujant Algirdui.

Santykiai su Lenkais. Valdant Gediminui kaimyniški santykiai su Lenkais pagerėjo. Jau Mozūrų kunigaikštis sau žmoną paėmė Gedimino dukterį Danutę. Tačiau dar svarbesnis buvo jo susigiminiavimas su Lenkų karaliumi Vladislovu Lokietka (Alkūnėle), kursai, norėdamas nuo kryžiuočių atsiimti užgriebtą Kulmą ir ieškodamas sau talkininkų, atleido pasiuntinius į Vilnių (1325 m.) sutarčiai padaryti prieš vokiečių ordiną, o tai sutarčiai patvirtinti meldė Gedimino dukters Aldonos savo sūnui Kazimierui už moterį. Gediminas priėmė pasiuntinius su didžia iškilme ir, juos pavaišinęs, atleido Aldoną, o su ja paleido iš nelaisvės 24000 lenkų, per karus paimtų į nelaisvę. Aldona per krikštą gavo Onos vardą.

Karai su kryžiuočiais. Susitaręs su Lenkų karaliumi Vladislovu, Gediminas kitais metais (1326) pasiuntė Gardino komendantą Dovydą su 10000 stiprios raitarijos, kuri drauge su lenkais, persikėlusi per Vyslą, baisiai nuteriojo Brandenburgą. Antrais metais lietuviai, vadovaujant Gedimino sūnui Algirdui, pasiekė net Magdeburgo miestą, nusiaubė Frankfurtą ir grįžo su didžiu grobiu, o kryžiuočiai neišdrįso jiems kelio užstoti, neturėdami tuomet atvykstančių iš Europos svečių.

Bet itin skaudūs vokiečiams buvo 1331 m., kai lietuviai su lenkais ties Pulaucais kryžiuočiams baisų smūgį uždavė. Garsas apie tą kryžiuočiams nelaimingą mūšį pasklido po visą Europą. Bet Vladislovo sūnus Kazimieras (1343 m.), vengrams nenorint su lietuviais pagonimis bendrauti, greit susitaikino su ordinu, neatsiėmęs tų žemių, dėl kurių jo tėvas buvo pradėjęs karą. Per tatai ir Gediminui kovoti su kryžiuočiais pasidarė sunkiau.

Visi kryžiuočių su lietuviais karai, Gediminui viešpataujant, vargiai begalima apsakyti. Kariaujama buvo nuolatos. Vien didžiųjų karų, vadinamųjų kryžiaus karais, kryžiuočių pradėtų, skaitoma penki. Už juos Gediminas irgi lygiai atsimokėdavo.

Vienas iš tų kryžiaus karų ypatingai įgarsino lietuvių vardą nepaprastu drąsos ir pasiaukojimo garsu. Buvo tai 1336 m. Kryžiuočiams atvyko iš Vokietijos galybė svečių maldininkų. D. magistras, surengęs stiprią kariuomenę, netikėtai įsiveržė į Lietuvą ir apstojo Pilėnų, arba Punios, pilį

ant Nemuno kranto (netoli Alytaus). Į pilį subėgo apylinkės gyventojai, ieškodami uždangos nuo baisaus priešo. Pilies komendantu buvo Margis, kursai vos 4000 ginkluotų vyrų teturėjo, o geležim apkaltų vokiečių apstojo 20000. Vokiečiai dieną naktį pilies sienas ardė tam tikrais muštuvais taranais, akmenis ir strėles kaip krušą į pilį berdami.

Lietuviai gynėsi kaip liūtai, bet kai kryžiuočiai padegė pilį, Margis pamatė, kad nėra jokios vilties apsiginti. Gediminas ateiti skubiai į pagalbą negalėjo. Tuomet buvo nutarta geriau visiems žūti, negu vokiečiams į verguvę pasiduoti. Buvo sukrautas didžiausias laužas, sunešti visi turtai ir gėrybės, sukurta ir kunigų vaidilų pašvęsta didžiausia ugnis. Lietuviai susitarę vieni kitus kapojosi, turtus mėtė į ugnį ir patys į ją šoko, kad gyvi priešams nepatektų į rankas. Vokiečiai stebėjos, kad niekas negesina ugnies ir kad lietuviai nustojo ginti sienas. Pradėjo grūstis į degančią pilį. Vienas Margis užstojo jiems kelią, idant tuo tarpu suspėtų visi pasiaukoti dievams, sušokdami į ugnį.

Galop ir patsai Margis nusižudė. Kryžiuočiai, įsigrūdę į pilį, pamatė ant aukštų papėdžių sėdinčią, šventais drabužiais apsitaisiusią kunigę su kirviu rankoje. Kai jie prisiartino, ji paskutiniam kareiviui nukirto galvą ir pati nušoko į ugnį. Šiurpulys apėmė kryžiuočius, ir jie nebedrįso giliau besiskverbti į Lietuvą. Bėgo namon ir savo metraščiuose įrašė tokį nepaprastą pasakojimą.

Gediminui jau gerokai pasenus, jo viešpatavimo pabaigoje kryžiuočiams pasisekė bent kiek giliau įsiskverbti į Lietuvą, ir jie pastatė ant Nemuno Bajerburgo tvirtovę ir antrąją, Marienburgą, Nemuno ir Dubysos santakoje. Bet sunku buvo vokiečiams ginti taip giliai įsikišusias į Lietuvos šalį pilis, ir jos, rodos, didesnės svarbos neturėjo.

Gedimino mirtis. Gediminas žuvo ties Bajerburgo pilimi (Veliuonoje), į kurią jisai buvo mėginęs įsilaužti. Netikėtai kryžiuočių apsuptas, norėjo persimušti per jųjų grandines, bet buvo pašautas per pečius iš šautuvo, kurie pirmą kartą buvo pradėti tuomet vartoti.

Gediminui mirus, pasiliko jo brolis Voina, kurs valdė Polocko kunigaikštiją, ir septyni sūnūs: Manvydas valdė Kernavę ir Slonimą, Narimantas — Turovą ir Pinską, Algirdas — Krėvą ir Vitebską, Kęstutis — Žemaičius, Trakus ir

Gardiną, Karijotas — Naujapilį ir Volkoviską, Liubartas — Volynės šiaurę su Lucku. Jauniausiasis Gedimino sūnus Jaunutis gyveno Vilniuje prie tėvo.

JAUNUTIS. 1341—1345

Gediminas dar prieš mirtį paskirstė valdyti atskiras šalis savo sūnums; tik jie privalė jo klausyti ir, didesniam pavojui atsiradus, stoti iš vieno prieš bendrą priešą. Vienas Jaunutis, būdamas prie tėvo, neturėjo savo dalies. Tėvas dar gyvas pareiškė norą jam palikti Lietuvos centrą — Vilnių, Ašmeną, Ukmergę, Braclavą ir tuo pačiu paskirti savo brolių viršininku. Tėvui mirus, niekas iš Jaunučio brolių neprieštaravo tam tėvo norui. Jaunutis per ketverius metus vyriausiojo Lietuvos valdovo bent vardą dėvėjo; nors tikrai sakant visi broliai elgėsi savarankiškai, kaip kuriam pareidavo, nesiklausdami Jaunučio. Tasai, būdamas jaunesnių metų už kitus, nepasižymėjo dargi ir sumanumu.

Taip antai, vyriausiasis brolis Manvydas kariavo su kryžiuočiais, užpuolusiais Žemaičius, juos pergalėjo ir su magistru padarė sutartį, po kuria pasirašė Algirdas ir Kęstutis. Jaunutis čia nedalyvavo.

Liubartas susipyko su Lenkų karaliumi Kazimieru dėl Haličo. Liubartui čia talkininkavo Kęstutis, Jaunutis visai nesikišo į tuos dalykus.

Kęstutis padarė vienas sutartį su Anglais dėl prekybos. Prekių sandėliu buvo paskirta Palangos uostas, kursai, matyt, dar nebuvo patekęs į vokiečių rankas.

Algirdas 1341 m. ėjo kariauti į Možaiską, o antrais metais drauge su Kęstučiu, gelbėdami kardininkų užpuitą Pliskuvą, baisiai nusiaubė Livoniją ir buvo sukėlę prieš ordiną igaunius (estus), latgalius ir kuršius.

Kryžiuočiai, pasergėję, kad tarp Lietuvos kunigaikščių nėra tikros jungės, sumanė tuo pasinaudoti. Pirmų pirmiausia susitaikino su Lenkų karaliumi Kazimieru. Paskui nuo Danų karaliaus gavo sau Revelį su visa Estija; atnaujino Bajerburgo ir Marienburgo tvirtoves, Jurbarke naujai įrengė ir pradėjo rinkti savanorius, kviesdami iš Europos svečius į karą prieš Lietuvą.

Matydami savo kraštui didį pavojų ir suprasdami Jaunutį esant per daug silpną, kad pajėgtų apginti Lietuvą, Algirdas ir Kęstutis nutarė iškelti jį iš Vilniaus ir patiems paimti į savo rankas visos Lietuvos vairą. Kęstutis šieno vežimuose įveždino savo kareivius į Vilnių ir užėmė aukštąją ir žemąją pilį. Atvyko iš Krėvės Algirdas, ir buvo apskelbtas vyriausiu Lietuvos valdovu arba karaliumi, kurio turėjo klausyti visi broliai. Kęstutis apsiėmė jam visur padėti; ką abudu užkariaus, dalytis pusiau.

Jaunučiui už Vilnių pavedė valdyti Zaslavlio kraštą su Minsku.

ALGIRDAS IR KĘSTUTIS. 1345—1377

Jųdviejų būdas. Algirdas ir Kęstutis buvo gabiausi Gedimino sūnūs; pirmasis — kaip sumanus tvarkytojas ir valdovas, antrasis — kaip drąsus ir akylas vadas kovose. Abudu duoda gražiausį pavyzdį broliškos sutarties ir meilės. Vienas antrą šelpdami ir iš vieno eidami, juodu ne tiktai kad nenustojo nė vieno žemės sklypelio, tėvo palikto, bet dar ją praplatino.

Algirdui viešpataujant, Lietuvos priešų skaičius žymiai padidėjo: nesakant apie kryžiuočius ir kardininkus, amžinus lietuvių priešus, Lietuva tame laikotarpy susiremia su Lenkais dėl Galicijos ir vakarinės Volynės. Totoriai pajunta, kad lietuviai vis daugiau atima Gudų krašto iš po jų rankų, ir susirėmimas su jais liekti neišvengiamas. Auganti didžioji Maskvos kunigaikštija irgi pradeda varžytis su Lietuva dėl pirmenybės ir dėl pasienio plotų.

Kad tose apystovose, varžytinėse Lietuva liktų pergalėtojas, reikėjo jai nepaprastai gabių ir sumanių valdovų. Algirdas ir Kęstutis, vienas kitą papildydami, kaip tik ir buvo tokiais vadais, kokių reikalavo rimtos apystovos.

Apie Algirdą anų laikų metraščiai pasakoja, kad jisai neapkentęs nei vyno, nei stipro midaus, nei puotų, o kai kiti gerdavę ir linksmindavosi, jisai tardavęsis su išmintingais vyrais ir rymodamas mąstydavęs, kaip savo Lietuvą praplatinti ir sustiprinti. Nors miręs ir palaidotas stabmel-

džiu, tačiau krikščionių nepersekiojęs. Elgęsis su visais maloniai ir mandagiai.

Pirmąją žmoną vedęs iš Vitebsko kunigaikštytę *Marę*, o jai mirus antrąją Julijoną, Tverės kunigaikštytę. Buvęs bent kiek surusėjęs, bet vis dėlto prie dvaro, Algirdui persikėlus iš Vitebsko į Vilnių, lietuvių kalba viešpatavusi. Rengdamasis į karą ar ką kitą sumanęs, nemėgdavęs Algirdas niekam apie tai iš anksto pasakoti, viską savy paslėpdamas. Savo valdžią ir autoritą (orumą) tarp kunigaikščių mokėjęs aukštai laikyti, pasižymėjęs išmintimi ir tvirtu, rimtu būdu.

Kiek Algirdas buvo gudrus valdovas, tiek Kęstutis sumanus karo vadas. Užaugęs ir pasenęs tarp lietuvių ir žemaičių, jisai buvo daugiausia jų mylimas. Jo vardas iki šiolei tebėra minimas liaudies dainose. Žmoną sau vedė Birutę Vidimantaitę, žemaičių bajoro dukterį, buvusią Palangoje vaidelutę prie Praurimės ugnies.

Visas Kęstučio gyvenimas nuėjo nuolatinėse kovose su kryžiuočiais, su kuriais daugiausia jisai vienas ir tekariavo, tik svarbesniuose atsitikimuose pasitelkdamas savo brolį Algirdą. Du sykiu patekęs į nelaisvę vokiečiams ir vieną kartą lenkams, Kęstutis visados mokėdavo pasprukti iš sunkiausių pinklių. Tasai gal per didelis pasitikėjimas savo sumanumu ir privedė galop prie tragingos jo mirties Krėvės kalėjime.

Palikdamas iki pat mirties stabmeldžiu, Kęstutis savo pasielgimu buvo tikras krikščioniškas viduramžio raitelis karžygys, ką pripažįsta jam patys vokiečiai ir lietuvių nemėgęs lenkų rašytojas Dlugošas. Eidamas su kuo į karą, iš anksto apie tai pranešdavo. Jei kam duodavo žodį, tai jį ir ištesėdavo.

Karai su vokiečių ordinais. Kryžiuočiai, nieko nežinodami apie įvykusias permainas Lietuvoje, norėjo pasinaudoti Jaunučio silpnumu ir užpulti Lietuvą. Jiems besirengiant į karą, atvyko į talką Čekų karalius Jonas ir Vengrų Liudvikas su stipriomis kariuomenėmis. Įpuolę į Žemaičių kraštą, baisiai ėmė jį naikinti. Algirdas ir Kęstutis, neturėdamu užtenkamai prirengtos kariuomenės, nedrįso stoti su jais į atvirą mūšį; paleido gandą, kad, aplenkę vokiečių sparną, einą siaubti Prūsų. Kryžiuočiai pasiskubino grįžti namon,

savo šalies ginti, tačiau pasirodė apgauti: lietuviai metės ne į Prūsus, bet į Livoniją, kurią baisiai sunaikino.

Kryžiuočiai, supratę apgavimą, norėjo grįžti į Žemaičius, bet ankstybas pavasaris paleido žiemos kelius, ir baisus kryžiaus karas nuėjo niekais. Kryžiuočiai, įpykę ant savo magistro Kenigo, jį atstatė ir į jo vietą išsirinko kitą — Dusemerą. Bet ir šisai nieku ypatingu nepasižymėjo.

Nuo 1351 metų didžiuoju magistru buvo išrinktas fon Kniprodė, vienas veikliausių ir sumaningiausių magistrų. Bet ir tasai, nors ir mokėjo, tiesa, Lietuvai nemaža kenkti, tačiau josios užkariauti ir manyti nemanė. Algirdui viešpataujant, Lietuva nenustojo nė mažiausio ploto savo žemės.

Kryžiuočiai, susipratę jau nebeužkariausią sustiprėjusios Gudų kraštais Lietuvos, nustojo eiti į jos šalį didžiomis gaujomis ir ieškoti aiškios atviros kovos: pasitenkindavo paprastai vienais siaubimais, norėdami Lietuvos pasienius paversti apleistais tyrais, kad paskui rasit paimt į savo nagus ir apgyvendinti naujakuriais vokiečiais; apsiginti nuo lietuvių stato vis daugiau pasieniais tvirtovių su įgulomis.

Algirdui valdant tik keletą buvo didesnių ordino užpuolimų. Mažesniais gi būriais tame laike kryžiuočiai buvo užpuolę Lietuvą apie 70 kartų, ir kardininkai apie 30 žygių padarę. Būdavo metų, kad vokiečiai, tiesa, mažais būriais net po 4 sykius per metus įpuldavo į Lietuvą plėšti gyventojų. Tuos žygius jie atlikdavo dažniausiai raiti ar kartais susėdę į laivus, plaukdami Nemunu. Svarbiausis dalykas buvo užpulti netikėtai. O kadangi tokiems užpuolimams didžiausia kliūtis būdavo lietuvių pilys, pasieniais tankiai įrengtos su sargybomis, tai vokiečiai, ar iš pasalų užpuldami, ar parsidavėlius papirkdami, stengėsi, kiek įmanydami, jas ardyti ir griauti.

Viena svarbiausių Lietuvos pilių buvo Kaunas, Nemuno ir Neries upių santakoj. Kadangi ta tvirtovė labai kliudė vokiečiams giliau į Lietuvą įsigriauti, tai jie kelius kartus mėgino ją sugriauti; tačiau lietuviai, suprasdami josios svarbą, gerai ją sustiprino.

1362 metais d. magistras fon Kniprodė, sulaukęs daug svečių iš Europos ir parengęs stiprią kariuomenę, pasiryžo galutinai ją sugriauti. Pakvietęs dar kardininkus, apgulė

Kauną, kurį gynė Kęstučio sūnus Vaidotas, turėdamas apie 2 000 kareivių įgulos.

Bemaž du mėnesiu gynėsi lietuviai, užsidarę tvirtovėje, kaip liūtai. Buvo atvykę pagelbėti Kęstutis ir Algirdas, bet nesuspėję sutraukti užtenkamos kariuomenės, nieko negalėjo padaryti gausingiems vokiečiams, apsikasusiems grioviais.

Kai dauguma pilies gynėjų krito, Vaidotas, nematydamas kitokios išeities, liepė uždegti pilį, o patsai su likusia vyrų saujele mėgino prasimušti per kryžiuočių eiles, kalaviju sau kelią skindami. Pjūtis buvo baisi; bet apsiausti iš visų pusių kaip juodu debesiu, vieni nuo kalavijo žuvo, kiti su pusgyviu Vaidotu pateko į nelaisvę.

Lietuviai neužilgo tvirtovę vėlei atstatė, bent kiek žemiau, ant Nemuno salos, pavadinę ją Naujuoju Kaunu. Kryžiuočiams pasisekė sugriauti ir toji pilis. Bet 1376 m. lietuviai čia įrengė tokią tvirtą pilį, jog kryžiuočiai ir nebandė josios ardyti.

Pagarsėjo taip pat lietuvių su kryžiuočiais susirėmimai ant Strėvos upės 1348 m. ir ties Rudava (arti Karaliaučiaus), kuriuos vokiečiai plačiai paskelbė kaipo didžius savo laimėjimus, norėdami tuo sutraukti daugiau svečių iš Europos, ieškančių sau garbės ir garso. Tiedvi kovi tikrai įvyko, lietuviai buvo jose pergalėti; bet susirėmimas buvo nedidžiomis kariuomenėmis, ir jose krito, kaip dabar istorikų yra ištirta, ne kiek daugiau kaip 1 000 lietuvių.

Bent kiek skaudesnis Lietuvai buvo vokiečių užpuolimas 1365 m., kai Kęstučio sūnus Bytautas, susipykęs su tėvu, parsidavė vokiečiams. Magistras, prirengęs stiprią kariuomenę ir paėmęs maisto ištisam mėnesiui, Bytautui rodant kelią, įpuolė į Žemaičius, nusiaubė Nevėžio ir Šventosios kraštą, aplenkęs Ukmergę, pasiekė net Vilnių. Tačiau neradęs Bytauto šalininkų, buvo priverstas skubiai atgali grįžti į Prūsus.

Jau prieš pat Algirdo mirtį 1377 m. vokiečiai, rimtai į karą prisirengę, buvo užpuolę Žemaičius, kai ordinui atėjo į talką Austrijos kunigaikštis Albertas III su 62 riteriais ir 2 000 raitų kareivių. Tačiau pasiekę Dubysą ir sudeginę keletą sodžių, grįžo kryžiuočiai namo be ypatingo laimikio.

Atsimokėdami vokiečiams už jųjų siaubimus ir skriaudas, lietuviai taip pat užpuldavo Prūsų ir Livonijos kraštus, pakelium viską degindami ir plėšdami. Tokių lietuvių užpuolimų į Prūsus, Algirdui valdant, skaitoma apie 30 ir į Livoniją 11.

Lietuviai užpuldavo rečiau kryžiuočių šalis, bet sunaikindavo jas baisiau, nes pasiekdavo kai kada labai tolimą kraštą ir braudavosi didesniais būriais. Prūsų kraštas buvo tankiau apgyventas, turėjo daug sustiprintų miestų, kur buvo nuolatinės įgulos; todėl su menkomis jėgomis lietuviai nedrįsdavo ten pasirodyti. Tankiau gyvenamame ir gana turtingame krašte daugiau galima buvo pasipelnyti ir lengviau buvo lietuviams su maistu negu kryžiuočiams Lietuvoje.

Iki gyvos Kęstučio galvos kryžiuočiai, nors visos Europos šelpiami, negalėjo nė vieno žemės ploto atimti Lietuvai, kuri tiek sustiprėjo ir susitvarkė, jog drąsiai stoja į kovą su ordinu. Ordino ir Lietuvos jėgų, matyti, tuomet būta lygių. Nors vokiečiai buvo stipriau apsiginklavę, bet Lietuvos plotas ir gyventojų skaičius su prijungtais Gudų kraštais buvo gerokai didesnis.

Karai su Lenkais dėl Volynės ir Galicijos. Gedimino sūnus Liubartas vedė Galicijos ir Volynės kunigaikščio Levo dukterį. Mirus uošviui ir nesant artimesnių giminaičių, Liubartui turėjo atitekti visas tasai kraštas. Bet ir Lenkų karaliui Kazimierui Didžiajam pasinorėjo to krašto, kas paskui laikui bėgant praskinti sau kelią į Juodąsias marias. Iš to kilo karų tarp lietuvių ir lenkų, kurie trūko ne tik per visą Algirdo viešpatavimą su pertraukomis, bet ir vėliau, net iki Liublino unijos buvo priežastimi nesutikimų tarp jų.

Jau 1340 m. Kazimieras įsiveržė į Galiciją, paėmė Lvovą, o pats Liubartas pateko į nelaisvę. Kęstučiui užtariant buvo paleistas.

1347 m. ateina Liubartui į pagalbą Kęstutis, ir Kazimieras esti priverstas prašyti taikos. Tačiau po dviejų metų vėlei Kazimieras užpuola. Pradžioj jam sekasi; net patį Kęstutį paima į nelaisvę. Tuomet lietuviai pasikviečia į talką totorius, ateina pats Algirdas; lenkams talkininkauja vengrai.

Lietuviai ima viršų*. Tačiau Algirdas, norėdamas taikiu būdu užbaigti ginčą, sutinka, kad vakarinę to krašto dalį valdytų Karijoto sūnus, priklausydamas Kazimiero, o pati Volynė pasiliktų Liubartui. Taika ištvėrė dešimtį metų.

1366 m. vėl prasidėjo karas, trukęs vienuolika metų ir užsibaigęs jau valdant Kazimiero įpėdiniui Liudvikui (1377 m.). Abi šali nemaža per tą laiką privargo. Lietuviai savo žygiais pasiekė Liubliną, Sandomirą, net arti Krokuvos buvo nuėję, pakeliui viską naikindami. Galop jau prieš pat Algirdo mirtį buvo padaryta sutartis: didesnioji to krašto dalis, pati Volynė su Lucko, Ostrogo, Vladimiro miestais teko Lietuvai, o Galicija su Lvovu, Chelmu, Belzu Lenkams.

Totorių pergalėjimas ir Podolėje įsiviešpatavimas. Gediminas, regis, vengė susiremti su totoriais, nepasitikėdamas savo jėgomis: per daug totoriai buvo galingi. Algirdas stojo su jais į aiškią kovą. Susirėmimo priežastimi, rodos, buvo totorių užpuolimai Volynės ir Kijevo kraštų ir jų siaubimas. Totorių tarpe jau nebebuvo tos vienybės, kuri buvo kitados jų galybe. Tiesa, pati jų sostinė, vadinamoji Aukso Orda (Gauja) dar buvo užtenkamai galinga ir baisi. Bet ilgainiui pradeda nuo jos atskilti kai kurios šakos. Viena tokių šakų buvo Podolė — šalis, kitą kartą buvusi labai vaisinga ir graži.

Algirdas su narsiais Karijoto sūnumis išėjo prieš Podolės totorius jų sudrausti ir, sutikęs tris jų chanus ties Mėlynaisiais Vandenimis (1362 m.), kruvinoje kovoje pergalėjo. Užėmęs visą Podolės kraštą, pavedė jį valdyti ir tvarkyti keturiems Karijoto sūnums, kurie gana sumaningai čia šeimininkavo.

Grįždamas iš Podolės, Algirdas užsuko į Kijevą, nukėlė Teodorą, Gedimino čia pasodintą, ir valdžią pavedė savo sūnui Vladimirui.

Santykis su Rusų kraštais ir kova su Maskva. Lietuva ir Maskva vis augdamos turėjo galop susiremti dėl pirmenybės. Algirdas per visą savo viešpatavimą turėjo atkreip-

---

* Sutarčiai patvirtinti Kęstutis (1351 m.) nuvykęs į vengrų stovyklą ir ten prisiekęs stabmeldžių būdu: jautį papjovus, kraują lašinant nuo kardo ašmens. Priesaikos žodžiai buvę: reg aki narosn'en, aki gos, Pana'ni! Spėjant a. a. K. Jauniui, tas reikštų: regėk į mūsų norus, į jautį, mūsų Viešpatie!

tas akis į rytų šalis ir nuolatos kišosi į rusų ir gudų reikalus, norėdamas pamažu ten įsiviešpatauti. Pliskuvoj (Pskove) kai kuriam laikui Algirdas buvo pasodinęs savo sūnų Andriejų. D. Naugardas, būdamas savarankis, svyravo čia į lietuvių pusę, čia į Maskvos pusę. 1346 m. Algirdas, įpykęs ant Naugardo, labai nusiaubė jo apylinkes. Naugardiečiai neišdrįso išeiti prieš jį su kariuomene, priversti buvo nusilenkti, padaryti su juo sutartį ir nuo to laiko rūpinosi gyventi su juo santaikoje.

Smolenskas su savo apylinkės valsčiais nors dar ne visai Algirdo priklausė, nors dar turėjo atskirą savo kunigaikštį Sviatoslavą Ivanovičių, bet tasai visuose svarbesniuose dalykuose tardavosi su Algirdu ir jo žygiuose prieš Maskvą turėdavo talkininkauti.

1355 metais Algirdas apėmė valdyti ir visą vadinamąją Seversko šalį, arba Briansko ir Černigovo kunigaikštijas su Trubčevsko, Mogiliovo, Naugardo, Severiškio miestais ir pasodino čia valdyti savo sūnus — Kaributą bei Dimitrą — ir Narimanto sūnų Patrikį.

Tokiu būdu Algirdo valstybė traukėsi nuo Baltijos iki Juodųjų marių, nuo Palangos iki Možaisko, netoli Maskvos.

Artindamasis vis daugiau prie Maskvos, Algirdas galop turėjo susiremti su pačia Maskva, kur tuomet buvo didžiuoju kunigaikščiu Dimitras, Doniškiu vadinamas. Priežastį davė Tverės kunigaikštis, kurio seserį Julijoną Algirdas buvo vedęs.

Maskva, platindama savo valstybės sienas ir užiminėdama apylinkėje mažesniąsias kunigaikštijas, norėjo užgriebti ir Tverės kunigaikštiją. Tverės kunigaikštis Mykolas šaukdavosi gelbėti Aukso Ordos, čia Algirdo. Totoriai, Maskvos paperkami, maža teužtardavo kunigaikštį. Kitaip elgėsi Algirdas. Jisai pasinaudojo tąja proga, kad susilpnintų Maskvą.

Algirdas tris kartus buvo net pačią Maskvą apgulęs su savo kariuomene. Tačiau didesnių vaisių tie Algirdo žygiai neturėjo, nors Dimitras ir buvo priverstas nusižeminti prieš Algirdą ir neskriausti Tverės kunigaikščio.

Pirmą sykį Algirdas, kartu su Kęstučiu, užpuolė netikėtai neprisirengusį Dimitrą 1368 m. Smolensko kunigaikštis talkininkavo lietuviams. Dimitras buvo pasiuntęs prieš

Algirdą savo vadą Mininą. Lietuviai, sutikę jį ties Trostnės upe, pergalėjo. Kovoje žuvo daug maskolių diduomenės (bajorų) ir patsai vadas.

Algirdas apgulė pačią Maskvą, o Dimitras, užsidaręs Kremliaus tvirtovėje, priverstas buvo nusižeminti ir Mykolui sugrąžinti Tverės kunigaikštiją. Apleisdamas Maskvą, Algirdas trenkė savo kalaviją į Maskvos sieną, kad tolimos kartos atmintų čia buvus Didįjį Lietuvos valdovą.

Užtardamas Tverės kunigaikštį, Algirdas dar du kartu buvo pasiekęs Maskvą su savo kariuomene, nors didesnių susirėmimų išvengta. Galutinai tarp Lietuvos ir Maskvos buvo nustatyta siena ties Možaisku ir Ugros upe. Keliai ir kastinės, kurie Algirdo kariuomenei teko per miškus taisyti, einant į Maskvą pro Polocką, ilgai buvo vadinami Algirdo keliais (Olgerdove dorogi).

Rasit į atvirą ir galutinę dvikovą su Maskva Algirdas ir nenorėjo ar nedrįso stoti dėl to, kad Maskvos užpakaly stovėjo vis dar galinga Aukso Orda, kurios globoje ir priklausomybėje Maskva tuomet buvo, dar nenusikračiusi totorių jungo.

Tarybos dėl krikšto. Algirdui viešpataujant, trejetą kartų buvo tartasi dėl Lietuvos krikšto, bet rimtesnių išdavų tos tarybos neturėjo. Jau 1349 m. Kęstutis buvo davęs vilties Lenkų karaliui Kazimierui priimti katalikų tikėjimą, o tasai pasiskubino apie tai pranešti Romai. Bet tuo viskas ir pasibaigė.

Po šešerių metų naujas papa Inocentas VI vėlei leidžia raštus į Vengrų karalių ir Lietuvos kunigaikščius per Krokuvos kunigą Dobrogostą, ragindamas krikštytis. Po dviejų metų pats Kęstutis, nuvykęs į Austrijos ciesoriaus Karolio IV sostinę Niurnbergą, savo ir Algirdo vardu pareiškė lietuvius apsikrikštysiant katalikais, jei vokiečių ordinai liausis užpuldinėję Lietuvą ir jai sugrąžins užgrobtąsias šalis.

Derėtis dėl krikšto sąlygų Karolis pasiuntė į Lietuvą savo įgaliotinius, kurių tarpe buvo Prahos arkivyskupas. Derybos nuėjo niekais, nes Lietuvos valdovai pareikalavo, kad ordinas grąžintų Lietuvai neteisėtai išplėštus Prūsų, Latgalių ir Žiemgalių kraštus, o patys persikeltų ant Dniepro ir Dono ginti krikščionių šalių nuo totorių. Tokių sąlygų vokiečiai priimti nesutiko, ir tarybos niekais pasibaigė. Ne-

turėjo pasisekimo nė papos Grigaliaus XI raštas į Algirdą, Kęstutį ir Liubartą.

Bet pats netapęs krikščionimi, Algirdas nedraudė savo valdiniams būti, kas kurio nori tikėjimo. Didesnioji jo karalystės gyventojų dalis buvo stačiatikiai (pravoslavai) gudai. Pačiame Vilniuje buvo dvi katalikų bažnyčios: pranciškonų ir dominikonų. Paties Algirdo sūnūs iš pirmosios žmonos Marės Vitebskienės buvo stačiatikiais krikštyti. Persikėlęs iš Vitebsko į Vilnių ir užėmęs karališką sostą, Algirdas nuo antrosios žmonos Julijonos Tveriškės (vedė ją 1350 m.) vaikus augino pagoniškame tikėjime, kad nesukeltų prieš save lietuvių dvasininkų, tačiau kitiems nedraudė katalikais būti.

Petras Goštautas, buvęs Podolėje valdininku, ten apsikrikštydino kataliku, o į Vilnių sugrįžęs ir čia užėmęs pas Algirdą žymią vietą, globojo atvirai pranciškonis. Kai, ištraukus Algirdui su kariuomene į Maskvą, lietuvių vaidilos sukėlė žmones prieš pranciškonis ir kai kuriuos net nužudė, tai Algirdas, sugrįžęs į Vilnių, maištininkus smarkiai nubaudė, o Goštautui leido pačiam likti pranciškoniu ir antra tiek persikviesti iš Vakarų Europos vienuolių, visai nevaržydamas jų misijos.

Pats tačiau Algirdas mirė Vilniuje (1377 m.) stabmeldžiu ir senu aukštų valdovų papročiu buvo sudegintas ant aukšto laužo šarvuotas, su karo žirgu, sakalais ir pėdsekiais. Stabmeldžių vaidilos, aplinkui stovėdami ir mėčiodami į ugnį lokių ir lūšių nagus, raudomis garbino jo garsius ir didžius veikalus.

JOGAILA. 1377—1381

Mirdamas Algirdas paliko 12 sūnų: iš pirmosios žmonos Marės penkis, iš antrosios Julijonos septynis. Mylimiausias jam buvo antrosios žmonos Jogaila. Sutinkant Kęstučiui, Jogaila ir buvo paskirtas aukščiausiu Lietuvos valdovu arba karaliumi Vilniuje, o Kęstutis pasižadėjo broliui šelpti jį patarimais ir kalaviju.

Jogailos broliai, matydami, kad už jį stovi Kęstutis dėdė, nedrįso prieštarauti. Tiktai vyriausias Jogailos brolis And-

rius Vingaudas, kurs valdė Polocką, buvo pradėjęs kelti vaidus, susidėjęs su Maskvos kunigaikščiu Dimitru ir su kardininkais. Tas maištas nebuvo per daug pavojingas. Bet neužilgo kilo nesutikimai tarp paties Jogailos ir Kęstučio, kurie pridarė Lietuvai baisybę nelaimių ir sutepė Jogailos vardą.

Jogaila teturėjo 26 metus, kai paėmė į savo rankas visos Lietuvos vairą. Buvo tai jaunikaitis negilaus proto ir silpno būdo, lengvai pasiduodąs svetimai įtakai ir greitas įtarti. Ypač negerą įtaką turėjo jam Vaidila, žemos kilmės žmogus, kursai prie Algirdo buvo duonkepiu karaliaus rūmuose. Turėdamas gerą liežuvį ir būdamas suktas ir apsukrus, Vaidila greit įsigijo ypatingos pas Jogailą malonės, buvo paskirtas Lydos komendantu, vedė Jogailos seserį našlę Marę, galop tapo artimiausiu jauno karaliaus patarėju. Vaidila neapkentė Kęstučio, o tasai jo už liežuvavimą ir žemą būdą. Vaidila ėmė įkalbinėti Jogailai, kad Kęstučiui betrūkstą tik aukščiausiojo Lietuvos valdovo vardo, kad jo visi klausą, jį gerbią ir kad jam visai nesunku esą iš Trakų užpulti Vilnių ir Jogailą nužerti nuo sosto.

Kęstutis, baigdamas garbingą savo amžių, apie tai visai nemanė, bet Jogailai nebuvo sunku įkalbėti pavojus. Vaidilos gundomas jisai daro slaptą sutartį su kryžiuočiais prieš Kęstutį: Bytautas, Augmanas ir Vaidila pakvietė kryžiuočių įgaliotinius neva į medžioklę; kad geriau sumetus pėdas, net Kęstučio sūnus Vytautas buvo pakviestas ir medžioklėje dalyvavo, nieko nenuvokdamas. Čia ir buvo svarstytos ir aptartos taikos smulkmenos.

Kryžiuočiai džiūgaudami pasinaudojo tais nesutikimais Lietuvos valdovų tarpe ir dabar, nebeturėdami pavojaus iš Jogailos, ėmė baisiai siaubti ir varginti Kęstučio Žemaičius. Matydamas, kad Jogaila neina jam į talką prieš kryžiuočius, net kviečiamas visaip išsisukinėja, Kęstutis pradėjo suprasti, kas yra, ėmė įtarti Jogailą susirišus sutartimi su vokiečiais; gal ir gandai pasiekė Kęstučio ausis.

Tačiau Vytautas savo jaunų dienų draugą, su kuriuo itin gerai gyveno ir sutarė, Jogailą visuomet prieš savo tėvą užtardavo, nenorėdamas tikėti, kad tasai drįstų susirišti su amžinais tėvynės priešais. Galop Kęstutis gauna nuo sau palankaus Osterodės komendanto Libnšteino Jogailos raštą,

siųstą d. magistrui Kniprodei. Ilgiau abejoti buvo nebegalima, ir Kęstutis laukė tik progos brolvaikiui nubausti.

Kai Jogaila pasiuntė su kariuomene savo brolį Skirgailą prieš Polocko kunigaikštį, savo brolį iš kitos motinos Andrių Vingaudą, Kęstutis, išrinkęs 300 ištikimų žemaičių, liepė jiems susieiti į Vilnių su kuriais nors reikalais ir ten ginkluotiems laukti tolimesnio įsakymo. Paskui 600 ginkluotų pėstininkų įvežė į Vilnių, paslėpdinęs juos šieno vežimuose, o patsai su 1000 parinktų raitininkų apstojo miestą. Jogaila nieko panašaus nesitikėjo, ir Kęstutis lengvai paėmė Vilnių, o su juo Jogailą, jo nedorą motiną Julijoną ir patį Vaidilą. Vaidų priežastis Vaidila buvo pakartas, o Kęstutis paskelbtas aukščiausiuoju Lietuvos valdovu karaliumi.

Skirgaila, nieko neveikęs Polocke ir sužinojęs įvykusias Lietuvoje permainas, nuvyko pas kryžiuočius, prašydamas Jogailai pagalbos ir pažadėdamas jiems Žemaičius.

Atvyko į Vilnių ir Vytautas. Jam užtariant Jogaila nebuvo per daug nubaustas: prisiekęs niekados nekelti kalavijo prieš savo dėdę ir jo klausyti, buvo iš kalėjimo paleistas ir gavo valdyti Vitebską bei Krėvę, kuriuos kitą kartą valdė jo tėvas.

KĘSTUTIS. 1381—1382

Tarp Kęstučio ir kryžiuočių visą rudenį ir žiemą ėjo kova nesustodama. Tuo metu lietuviai pirmą kartą pradeda vartoti armotas, arba patrankas. Kęstutis, tapęs plačios Lietuvos valdovu, karuose pražilęs, neieškojo ir senatvėje atilsio, tik savo krūtine dangstė brangią tėvynę nuo priešų. Bet jo padėtis nebuvo lengva: be kryžiuočių jisai turėjo priešais visus Algirdo sūnus, kurie buvo tvirtai įsigyvenę Gudų kraštuos. Pats Jogaila laukė tik patogesnės progos atsiimti nuo dėdės Vilnių ir visos Lietuvos valdžią. Laukti neteko ilgai.

Kaributas, vienas iš Jogailos brolių, Trubčevsko kunigaikštis, atsisakė klausyti Kęstučio. Tasai buvo priverstas jį sudrausti ir liepė eiti į talką ir Jogailai. Tasai surengė kariuomenę, bet iš kelio staigiai pasisuko ant Vilniaus, kur

buvo palikta nedaug sargybos ir kur Jogaila turėjo savo šalininkų gudų tarpe.

Vilniaus miesto viršininkas Hanulas perėjo į Jogailos pusę, ir Vilnius buvo užimtas. Iš čia Jogaila su stipria kariuomene ir su atvykusiais į pagalbą kryžiuočiais pasisuko ant Trakų, kuriuos užėmęs sudegino. Vytautas, turėdamas nedaug kareivių ir užpultas netikėtai, negalėjo atremti sujungtos priešų kariuomenės ir pasišalino į Gardiną, iš kur skubotai apie viską pranešė tėvui.

Atvyko Kęstutis ir su Vytautu stojo prieš Jogailą tarp Vilniaus ir Trakų. Jogailos jėgos buvo žymiai didesnės negu Kęstučio, bet vis dėlto nelabai jomis tepasitikėdamas, jisai nusiuntė į Kęstučio stovyklą savo brolį Skirgailą, pranešdamas nenorįs pralieti savitarpy kraujo ir prašydamas Vytautą atvykti bendrai pasitarti dėl taikos sąlygų ir prižadėdamas neliečiamybę. Kęstutis ir Vytautas, nieko pikto nemanydami ir nenorėdami namų karo, atvyko į Jogailos būklę; bet čia buvo tuojau paimti į nelaisvę ir išgabenti į Vilnių, o jųdviejų kariuomenei buvo pranešta, kad kunigaikščiai tarpusavy susitaikinę ir ji galinti skirstytis namo.

Kęstučio mirtis. Jogaila liepė savo dėdę apkalti ir Skirgailai nulydėti į Krėvės pilį, kur buvo užrakintas šaltame ir drėgname urve, o penktą dieną pasmaugtas. Paleista gandas, kad Kęstutis patsai pasismaugęs. Jo kūną pervežė į Vilnių, kur stabmeldžių papročiu jį sudegino Šventragio pakalnėje, kardu apjuostą, su karo žirgu, pėdsekiais ir sakalais.

Taip pabaigė gyvatą visų didžiausis Lietuvos karžygys, geriausis ano amžiaus karvedys, per 50 metų dangstęs savo krūtine tėvynės laisvę, mylimas savųjų, gerbiamas net priešų kaimynų, gražiausis viduramžio raitelio pavyzdys, žuvęs ne karuose, tik nuo nedorų ir žemų giminaičių.

Kęstutis buvo skaistaus veido, liesas, augalotas, žibančių akių (lang, hager, feurige Augen), barzda ilga, ant galvos plaukai reti. Jam supykus, kaktoje iššokdavo gyslos (Kotzebue Ältere Geschichte Preussens t. II). Miegodavęs labai maža. Buvo irgi labai sumanus: sunkiausiose aplinkybėse mokėdavo greit susivokti (orientuotis).

1366 m. kryžiuočių magistras kviečia jį į Įsrutį pasimatyti. Kęstutis sutinka; bet kely netikėtai į lietuvių stovyklą

įbėga strėle pervertas tauras. Kęstutis tuojau suprato, ką tai reiškia. Visi sėdo ant arklių ir, jodami į tą pusę, iš kur pasirodė tauras, užklupo stiprų kryžiuočių būrį, kursai norėjo jį užpulti netikėtai iš užpakalio ir kaipo belaisvį pristatyti į Įsrutį. Nepasijuto, kaip patys pateko į lietuvių rankas.

Du sykiu Kęstutis buvo pakliuvęs į kryžiuočių nagus ir mokėjo iš jų pasprukti. Antrą kartą jam patekus į kryžiuočių nelaisvę, buvo liepta iš džiaugsmo Marienburgo bažnyčiose net pamaldas laikyti, o prie kunigaikščio* pristatyta ypatinga sargyba. Aukštai gerbdamas Kęstutį, didysis magistras laikė jį labai gerai, bet ir sergėjo kaip akį, pristatęs ištikimiausį savo tarną Alpį, krikštytą lietuvį. Kęstutis išsėdėjo kalėjime bemaž 8 mėnesius ir, kalbėdamas vakarais su Alpiu lietuviškai, taip mokėjo jo širdy sužadinti gimtojo krašto meilę, jog tasai pasiryžo su kunigaikščiu pabėgti. Kęstutis geležies lazda naktimis išmušė mūruose skylę ir tamsią naktį nusileido virve nuo sienos, kur Alpis jo laukė su dviem žirgais ir su kryžiuočių apdaru. Pilies vartų sargas nepažinęs kaip kryžiuočiams atidarė angos vartus ir išleido. Prijoję prie girios, paliko nuilsusius žirgus, o patys miškais per Mozūrus pasiekė Trakus, iš kur Kęstutis nurašė d. magistrui, sakydamas ačiū už vaišes ir prisižadėdamas dar geriau vaišinti ir akyliau sergėti magistrą, jei kuomet patektų į nelaisvę lietuviams.

JOGAILA. 1382—1387 (†1434)

Antrą kartą įlipęs į Vilniaus sostą per Kęstučio lavoną, Jogaila ir ant jo giminių giežė apmaudą: Butrimas, Vidimantas buvo nukirsti, kiti arkliais sutraukyta. Ypač nukentėjo Kęstučio žmonos Birutės giminės. Sako, pati Birutė buvusi nuskandinta; kiti mano ją slapsčius Brastoj.

Tas pats likimas kaip tėvo laukė ir Vytauto, kursai buvo pasodintas tame pačiame Krėvės kalėjime, kur nužudyta jo tėvas. Nors jį ten jautriai sergėjo, bet, lankant jį jo žmo-

* Vokiečių kronikos Kęstutį vadina — rex arba priceps, arba Koning Kynstod; Algirdą — rex Lituanorum, Koning Algart.

nai Onai Sudmantaitei su savo tarnaite, pasisekė kunigaikščiui pabėgti, persivilkus tarnaitės drabužiais. Pasiaukojusi tarnaitė taip mokėjo apsimesti sergančiu kunigaikščiu, jog kai kurį laiką sargai nesusigriebė.

Vytautas nuvyko pas Mozūrų kunigaikštį Jonušą, kur buvo vedęs jo seserį Danutę Mariją.

Vytautas pas kryžiuočius. Vytautas, atvykęs pas Jonušą, iš čia meldė Jogailos sugrąžinti jam tėvo palikimą, pasižadėdamas nekeršyti už tėvo nužudymą ir klausyti kaip aukščiausiojo valdovo. Jogaila apie tai girdėti nenorėjo, atidavęs Trakus Skirgailai, o kryžiuočiams pusę Žemaičių iki Dubysos už talkininkavimą prieš Kęstutį. Kryžiuočiai reikalavo dar daugiau.

Kadangi Jogaila, dabar nereikalaudamas kryžiuočių pagalbos, nenorėjo nusileisti derybose su jais, tai kryžiuočiai su mielu noru priėmė Vytautą, kai tasai, nenorėdamas užtraukti Jogailos rūstybės ant Jonušo, iš Plocko nuvyko į Marienburgą.

D. magistras davė Vytautui nemaža kareivių; atėjo jam 3000 žemaičių, ir su tąja kariuomene pasisekė Vytautui atsiimti Trakai (1383 m.; nuėjo jisai net iki Vilniaus, bet jo paimti negalėjo), o kai kryžiuočiai sugrįžo į Prūsus, Vytautas vienas nepajėgė Trakuose atsilaikyti ir buvo priverstas vėl grįžti pas kryžiuočius.

Čia d. magistrui turėjo raštu pasižadėti pavesiąs jam visą Žemaičių kraštą, jei pasiseksią priveikti Jogailą, ir patsai būsiąs ordino vasalu. Pasižadėjimui patvirtinti priėmė krikštą ir pats, ir jo broliai — Žygimantas ir Tautvilas.

D. magistras pavedė Vytautui valdyti naujai įkurtą Naująjį Marienburgą su apylinke. Čia pradėjo kaskart daugiau spiestis Vytauto šalininkų ne tik žemaičių, bet ir aukštaičių lietuvių, kurie ėmė Jogailos neapkęsti už jo nedorą pasielgimą su savo giminaičiais.

Kai Jogaila pamatė, kad Vytauto šalininkų skaičius kasdien auga, kad ne tik Žemaičiai, bet ir Trakų apskritis perėjo į Vytauto pusę ir kad pačių lietuvių tarpe auga juo nepasitenkinimas, pasiryžo su Vytautu taikintis; pradėjo slapta siuntinėti pas jį savo įgaliotinius.

Buvo ir kita priežastis, kuri spyrė Jogailą greičiau susi-

tarti su Vytautu, kad turėtų laisvas rankas: jį masino Lenkų sostas ir jų jauna karalaitė Jadvyga.

Jogailos susitaikinimas su Vytautu. Vytautui, be abejo, įkyri buvo kryžiuočių globa; tik priverstas jai buvo atsidavęs, manydamas ilgainiui atitaisysiąs savo kraštui daromas skriaudas. Todėl labai apsidžiaugė, matydamas, kad Jogaila nori susitaikinti. Tačiau taika ne iš karto įvyko. Vytautas reikalavo viso savo tėvo palikimo su Trakais.

Jogaila bent tuojau to ištesėti negalėjo: Trakai buvo pavesti Skirgailai. Galų gale buvo sutarta, kad Vytautas tuo tarpu pasitenkinsiąs Drohičinu, Brasta ir Lucku, o Trakus gausiąs, kai Skirgailai atiteksiąs Polockas, kuris dar reikėjo atimti nuo vyresniojo Jogailos brolio Andriaus Vingaudo, atsisakiusio klausyti Lietuvos karaliaus.

Tuo būdu slapta susitaikinęs su Jogaila, Vytautas, rodydamas norįs eiti prieš Lietuvą, patelkė kryžiuočių diduomenę talkininkauti. Bet, pasiekęs Žemaičių sieną, staiga su savo svainiu Sudimantu užpuolė kelias kryžiuočių pasienio pilis ir jas sudegino.

Paskui Vytautas susijungė su Skirgailos ir Jogailos kariuomene, ir visi iš vieno apgulė Kauno pilį, neseniai patekusią į kryžiuočių rankas ir gerokai sustiprintą. Nors atėjusiam pagelbėti kryžiuočių marčelgai Valenrodui ir pasisekė maistu aprūpinti įgulą, vis dėlto lietuviai, per 4 savaites griaudami sienas patrankomis, galop paėmė tvirtovę. Nemaža ordino raitelių vienuolių ir paprastų kareivių pateko į nelaisvę.

Tuo būdu visa Žemaičių šalis buvo išvaduota ir kryžiuočių pasienio pilys nugriautos. Susitaikinus Lietuvos valdovams tarpusavy, galima buvo tikėtis šviesesnės ateities. Bet čia įvyko tokių dalykų, kurie turėjo Lietuvai didžiausių pasekmių ir jos istorijos ratą pasuko visai į naujas vėžes. Buvo tai Lietuvos ir Lenkų unija, susijungimas dviejų tautų, ir dviejų valstybių, suėjimas į vieną valstybę dviejų tautų, kuriedvi ir kilme, ir būdu, ir tikėjimu didžiausiai skyrėsi, susivienijimas pradžioj labai silpnas, bet ilgainiui kaskart tampresnis ir realesnis, iki galutinio Lietuvos bemaž ištautėjimo ir nuslopinimo.

Tačiau tas dviejų kaimynių valstybių susibendravimas, toks pragaištingas Lietuvai, turėjo ir gerų pusių: jisai pakreipė lietuvių tautą į Vakarų kultūrą, apsaugojo nuo rytų pravoslavijos ir lietuvių sugudėjimo, galop sustabdė vokiečių veržimąsi į rytus, sulaužęs kryžiuočių ordino galybę, kuri per du šimtu metų smaugė Lietuvą.

ASMENINĖ LIETUVOS UNIJA SU LENKAIS
1385—1569

Lenkai prieš susidedant su Lietuva. Jau 965 metais, viešpataujant Mečislovui I, Lenkai priėmė katalikų tikėjimą ir prisišliejo prie Vakarų kultūros. Turėdami kai kurių sumanių ir drąsių kunigaikščių, o paskui karalių, Lenkai sukūrė gana žymią valstybę, kuri tačiau tvirto pamato ir šviesios ateities neturėjo. Iš vienos pusės ji buvo atskirta nuo marių. Baltijos mares anksti jai užstojo tvirtai įsikūręs kryžiuočių ordinas; į Juodąsias marias jai užkirto kelią Lietuviai, užėmę Volynę ir Podolę.

Antra vertus, Lenkų diduomenė, augdama savo įtaka ir teisėmis, skriaudė žemesniuosius luomus, miestelėnus, o ypač valstiečius (chlopus), siaurino ir savo karaliaus valdžią. Tik Kazimieras Didysis buvo suvaldęs didikus ir gerokai sutvarkęs viduje valstybę, rūpindamasis valstiečių gerove ir jų naštos palengvinimu. Už tat jį didikai ir pavadino pašiepdami valstiečių karaliumi (król chłopów).

Kazimierui D. mirus ir juo pasibaigus vyriškai karalių eilei, didžiūnai vėl pasipūtė, o Vengrų karalius Liudvikas, Kazimiero sesers sūnus, buvęs vienkart ir Lenkų karaliumi, norėdamas, kad jam mirus Lenkai išrinktų sau karalaite vieną iš jo dukterų, buvo priverstas 1374 m. didikams ypatingu raštu pripažinti ir patvirtinti jų privilegijas. Tas privilegijas didžiūnai sunaudojo ne tėvynės labui, bet tik savo naudai ir savitarpio kerštams bei vaidams, kas silpnino valstybę.

Bet lenkų tarpe buvo irgi vyrų, kurie matė toliau negu asmens reikalus. Jie matė, kad Lenkai, iš visų pusių apsupti tvirtų kaimynų priešų, viduje gerai nesusitvarkę ir nustumti nuo marių, vieni neturi ateities ir negalės ilgai laikytis. Jie atkreipė tuomet akis į savo kaimynę Lietuvą, kuri, val-

dant Gedimino ainiams, susitvarkė viduje, rėmėsi į Baltiją ir Juodąsias marias ir žemės plotais buvo tris kartus didesnė už Lenkus.

Jau Vladislovas Alkūnėlė (Lokietek) ieškojo lietuvių draugijos ir savo sūnui Kazimierui parinko už moterį Gedimino dukterį Aldoną, norėdamas tuo būdu susiartinti su Lietuva.

Ypatingai Lenkams buvo reikalinga glaudžiau susijungti su Lietuva, kai ant jų sosto užsėdo jauna karalaitė Jadvyga, Vengrų karaliaus duktė, susižadėjusi su Austrijos karalaičiu Vilhelmu, ir kai Lenkams buvo arti pavojus patekti Austrijos ciesoriams, kaip pateko jiems Vengrai ir Čekai. Bijodami paskęsti vokiečių jūroje, Lenkai pasiryžo neleisti savo karalaitei tekėti už Viliaus, bet nutarė kviestis karaliumi Jogailą, pranešdami jam apie tai.

Jogailos tuštybei ir ambicijai Lenkų pasiūlymas labai patiko. Pritarė jam ir Vytautas, gal daug nemąstydamas apie pasekmes, o gal jau tuomet svajojęs, kad, Jogailai persikėlus į Lenkų sostinę Krokuvą, jam atiteksianti visa Lietuva ir jisai mokėsiąs geriau lemti josios ateitį.

Jadvyga. Jadvygai buvo vos 15 metų amžiaus, kai ji paliko Lenkų karalaite valdove. Buvo tai jauniausioji Vengrų karaliaus Liudviko duktė. Augo kartu su Vilhelmu, Austrijos kunigaikščiu, kurį buvo pamilusi ir su juo susižadėjusi, net už jo ištekėjusi, kaip mano kai kas. Lenkų didikai dėl politikos tą ryšį taip pat suardė, kaip paskui norėjo būtinai suardyti moterystės ryšį Žygimanto Augusto su Barbora Goštautiene.

Gavę palankų Jogailos atsakymą, Lenkų didikai turėjo dabar perkalbėti savo jauną karalaitę, kad tekėtų už Lietuvos valdovo. Tačiau tai buvo nelengvas darbas, ypač kai Vilhelmas, patyręs apie vedamas su Jogaila derybas, pats slapta atvyko į Krokuvą ir pasimatė su savo sužadėtine.

Ilgai lenkų dvasininkai įrodinėjo Jadvygai, kokių nuopelnų ji turėsianti prieš Dievą ir prieš savo tautą, apsikrikštijus Lietuviams ir susijungus su Lenkais, bet veltui: toji nenorėjo nė klausyti apie Jogailą, kurio nebuvo mačiusi ir apie kurio nedorą pasielgimą su savo dėde Kęstučiu, be abejo, buvo girdėjusi. Tuomet lenkų didžiūnai pašalino iš Krokuvos Vilhelmą, o Jadvygos rūmų vartus užrakino,

kad juodu negalėtų daugiau besimatyti. Karalaitė, pagriebusi kirvį, ėmė skaldyti vartus.

Valstybės iždininkas galop Jadvygą prikalbėjo slapta pasiųsti į Lietuvą ištikimiausį savo tarną, kursai, viską apie Jogailą ištyręs ir matęs, jai praneštų. Jadvyga pasiuntė išmintingą vyrą Zavišą, o tasai sugrįžęs jai pranešė, jog Jogaila gražus esąs ir malonus jaunikaitis.

Krėviškė unija. Gavęs lenkų pakvietimą, Jogaila 1385 m. pradžioje išleido iškilmingai pasiuntinius į Krokuvą, o iš ten į Vengrus pas Jadvygos motiną Elžbietą. Pasiuntiniais nuvyko Skirgaila, Vygandas, Vilniaus prievaizda Hanulas ir kiti. Jogailos vardu, daug nesiderėdami, jie priėmė pakištas jiems sąlygas, gal jų nelaikydami svarbiomis: apsikrikštyti su visa Lietuva, prijungti prie lenkų visus Lietuvos kraštus, Lenkams atvaduoti vokiečių užgriebtus Pamarį, Kulmą, Sileziją, Dobrynę, išmokėti Austrijos karalaičiui Vilhelmui 200 000 florinų už sulaužymą moterystės sutarties su Jadvyga.

Toms sąlygoms smulkiau aptarti sykiu su grįžtančiais lietuvių pasiuntiniais atvyko lenkų pasiuntiniai į Krėvės pilį, kur jų laukė Jogaila ir nemažas Lietuvos didžiūnų būrys. Čia įvyko pirmasis bendras lietuvių ir lenkų seimas, arba suėjimas. Čia padarytą sutartį Jogaila patvirtino tam tikru raštu, ant kurio padėjo savo parašus irgi Skirgaila, Kaributas, Lengvenis ir Vytautas.

Taip įvyko pirmoji Lietuvos unija su Lenkais kaip tik toje vietoje, kur prieš trejetą metų buvo nusmaugtas Kęstutis! Tos sutarties žadiniai Lietuvių buvo padaryti be jokio ypatingo reikalo ir sprendimo. Atrodo, lyg kad Lietuvos valdovai, juos lengva širdimi darydami, nemanė jais varžytis ar save jais tikrai rišti. Laikas parodė, kad skaudžiai apsirikta.

Jogailos krikštas ir jungtuvės 1386 m. Kryžiuočių ir kardininkų ordinai, sužinoję apie lietuvių pasitarimus su lenkais ir kerštaudami, kad jiems iš po rankų sprunka priežastis toliau kariauti su Lietuviais, ketinančiais per Lenkus apsikrikštyti katalikais, su didele kariuomene pasiskubino dar sykį užpulti Lietuvą, nuėjo net anapus Vilniaus, iki Ašmenos. Tačiau sutikę stiprų pasipriešinimą, buvo priversti grįžti namo be ypatingo pasisekimo. Tai buvo 1385 m. rudeny.

Laimingai bent tuo tarpu apsigynęs nuo kryžiuočių ir

kardininkų, Jogaila su savo broliais ir didikais pasiskubino į Krokuvą. Netoli miesto jį pasitiko su palydovais raiteliais Spitka iš Melštino, lenkų karvedys.

Ant rytojaus, vasario 15 d. 1386 metais, Gnezno arkivyskupas Bodzanta Jogailą pakrikštijo ir tą pačią dieną sujungė moterystės ryšiu su Jadvyga, o trečioje dienoje apvainikavo Lenkų karaliumi. Jogailai krikšto tėvu buvo pakviestas d. kryžiuočių magistras Zölneris Rotenšteinas, bet tasai išsikalbinėdamas neatvyko, nes Lietuvos krikštas ordino nedžiugino.

Drauge su Jogaila apsikrikštijo ir jo jaunieji broliai. Vytautas jau buvo anksčiau apsikrikštijęs, kai buvo pas kryžiuočius iš Krėvos pabėgęs. Dabar tik naują Aleksa..dro vardą sau gavo.

Andriaus Vingaudo maištas. Jogailai apsikrikštijus ir tapus Lenkų karaliumi, Lenkų didikai Krokuvoje tuojau pareikalavo, kad Jogaila tikrai ištesėtų savo pasižadėjimą, t.y. kad Lietuvos kraštai priklausytų Lenkų karaliui kaipo neatskiriama jojo karalystės dalis. Tam laiduoti Jogaila buvo priverstas net savo brolius įkaitais atiduoti. Bet kai Andrius Vingaudas vėlei pakėlė maištą prieš Jogailą ir panorėjo visą Lietuvą jam atimti, kad arčiau su rusais, ne su lenkais, susibendrautų, Jogailai pasisekė išvaduoti Vytautą ir Skirgailą, siunčiant juos prieš maištininką.

Vingaudas, susitaręs su kardininkais ir jų padedamas, įsilaužė į Polocką ir ėmė naikinti ir deginti viską, pasiekęs net Ašmeną. Su Vingaudu susirišo ir Smolensko kunigaikštis Sviatoslavas, kursai su stipria kariuomene apstojo Oršos pilį bei Vitebską; bet, negalėdamas jų paimti, siaubė apylinkes.

Pasiųsti Vytautas ir Skirgaila nespėjo pavyti kardininkų, kurie su didžiu grobiu grįžo į Padauguvį. Bet Vingaudas buvo nugalėtas, pateko į nelaisvę ir buvo nusiųstas Jogailai į Krokuvą. Sviatoslavas, irgi nugalėtas, krito kovoje Mstislavlio laukuose. Jo sūnus Jurijus atgavo Smolenską, prisiekęs klausyti Lietuvos.

Lietuvių krikštas 1387 m. Išbuvęs Krokuvoj bemaža ištisus metus, Jogaila su Jadvyga, su Gnezno arkivyskupu ir kitais lenkų dvasininkais, lydimas lietuvių ir lenkų diduomenės, žiemos metu atvyko į Vilnių. Čia buvo sušauktas

didesnis Lietuvos bajorų susirinkimas, kur nutarta priimti katalikų tikėjimą.

Pažadindamas uoliau krikštytis, Jogaila išleido vasario m. 20 d. raštą, kuriuo suteikė ypatingų teisių katalikams, neduodamas jų pravoslavų tikėjimo piliečiams, nors ir tųjų tikėjimo laisvės nevaržė.

Iki šiolei politiškos moterystės tų kunigaikščių ir didžiūnų, kuriems pavedamos buvo valdyti atskiros didesnės sritys, būdavo varžomos Lietuvos karaliaus: reikėjo jo sutikimo. Taip pat iš paties Lietuvos karaliaus gautų valdyti iki gyvos galvos žemės plotų, vadinamų lėnų, negalima buvo palikti savo vaikams ar ištekant dukterims duoti be ypatingo karaliaus leidimo. Dabar bajorai katalikai gavo čia daugiau laisvės, o pravoslavas neturėjo teisės vesti katalikės. Dvasiškijai buvo pripažintos ypatingos privilegijos, atleidžiančios katalikų kunigus nuo mokesčių ir kitų sunkenybių.

Žemesniojo luomo žmonėms, paraginant krikštytis, buvo dalijama dovanų — drabužių ir baltų drobių. Einančių krikštytis visų luomų buvo labai daug. Kunigai nespėję jų po vieną krikštyti: buvę žmonės renkami būriais ir krikštijami pašlakstant. Kad būtų buvę kaip nors stabmeldžių ar jų kunigų pasipriešinta, bent Vilniuje ir rytų Lietuvoje, neužsiliko žinių.

Didžiausias vargas buvo tas, kad atvykę lenkų kunigai visai nemokėjo lietuviškos kalbos ir, jei kiek mokė tikėjimo tiesų, tai vien su vertikų pagalba. Jei kas bent kiek mokėjo lietuviškai, tai vien pranciškonys, užsilikę Vilniuje nuo Algirdo laikų. Sako, patys Jogaila ir Vytautas mokę katalikų tikėjimo, kad bent kiek prirengtų lietuvius stabmeldžius prie krikšto.

Pačioje pradžioje tas naujo tikėjimo priėmimas buvo daugiau paviršutinis; buvo tai tik senojo tikėjimo griovimas: buvo paliepta dievaičių stabus daužyti, šventąją ugnį, dievų garbei kūrenamą, gesinti, namuose laikomus žalčius mušti, šventuosius ąžuolynus kirsti.

Kur pirma Vilniuje Perkūno maldykla stovėjo ir augo ąžuolynas, ten arkivyskupas Bodzanta pašventė vietą šv. Stanislovo katedros bažnyčiai. Pirmuoju Vilniaus vyskupu papa Urbonas VI paskyrė Andrių Vasilą, kurs dar Algirdo

laikais gyveno Vilniuje kaip pranciškonis, o paskui prie Vengrų karalienės Elžbietos sekretoriavo.

Paskui Karalienė Jadvyga išvažiavo atgalios į Krokuvą ir, rūpindamasi naujos vyskupijos apšvietimu, įsteigė savo lėšomis Prahoje stipendijas dvylikai lietuvių kunigų.

Jogaila ir Vytautas iš Vilniaus važinėjo į kitus Lietuvos miestus, visur ragindami lietuvius krikštytis ir žymesnėse vietose statydami bažnyčias. Tuo būdu buvo įsteigtos bažnyčios Ukmergėje, Krėvoje, Ašmenoje, Lydoje, Trakuose, Švenčionyse, Volkoviske, Giedraičiuose, Gardine, Brastoje ir kitur.

Kaip tos naujai įsteigtos bažnyčios buvo aptarnaujamos lenkų kunigų, lietuviškai nemokančių, nėra žinios. Padavimas sako, patys Vytautas ir Jogaila mokinę žmones naujo tikėjimo tiesų, net „Tikiu į Dievą Tėvą“ lietuviškai išvertęs Jogaila.

Pas visas Europos tautas krikščioniško tikėjimo pradžia paprastai supuola su pirmuoju tautos pasireiškimu istorijos arenoje, su tos tautos atgimimu, su jos kultūros augimu. Lietuvių tauta sudaro retą, liūdną išimtį. Lietuvos krikštas — tai tas jos istorijoje momentas, nuo kurio ji pamažu slenka žemyn, nustodama kaskart daugiau savo politiškos reikšmės, savitos jau gana žymios kultūros savarankiškumo. Kuo tai galima išaiškinti?

Lietuvių tautos tragizmas pirmiausia, kad Kristaus mokslas ėjo į Lietuvą ne su kryžiumi, tik su kardu, ginkluotų ordinų per prievartą brukamas. Lietuviai, amžiais gindamies nuo vokiečių priešų ir nuo brukamo tikėjimo, jautė kariaują už savo būvį, už tautos gyvybę, ir jų sąmonėje ilgainiui krikščionių tikėjimas susikristalizavo kaip mirtinas tautos priešas, o savo, stabmeldiškasis, kaip tautos gyvybės ir jos nepriklausomybės reiškėjas. Kai tas krikščionių tikėjimas, lenkų atneštas, galų gale vis tik ėmė viršų, Lietuvių tauta savo kovoje pasijuto tarytum perblokšta, mirtinai nugalėta, neteko pasitikėjimo savimi ir ėmė merdėti.

Antra, mūsų tautos tragizmas, kad Kristaus mokslą galutinai jai atnešė ne idėjiniai misionieriai kaip kitoms tautoms, iešką vien Dievo garbės, šviečią kilnių dorybių pavyzdžiais, pilni dvasios, aukoją net savo gyvybę,— atnešė Lietuvai Kristaus evangeliją Lenkų politika, grynas šaltas nau-

dos apskaitliavimas, nešė tą mokslą lenkai kunigai, kurie, eidami į svetimą kraštą apaštalauti, net svetimos kalbos nepasirūpino išmokti; apaštalavo ne tik pradžioj, bet dar ilgais amžiais per vertėjus; juk XVI amž. pabaigoj (1596 m.) Klemenso VIII įgaliotas Aleksandras Komulavičius, aplankęs Vilniaus vyskupiją, atrado daug tokių parapijų, kuriose sėdėjo kunigai, visai nemoką lietuviškai. Tokie nebyliai kunigai negi galėjo Lietuvių tautai įkvėpti naujos dvasios, ją atgaivinti, Kristuje atnaujinti, įnešti naujų jėgų?

SKIRGAILA. 1387—1392

Apkrikštijęs bent daugumą aukštaičių lietuvių, Jogaila turėjo grįžti į Lenkus ir lenkams duotais pažadėjimais iš jų sostinės Krokuvos valdyti Lietuvą bei Lenkus kaipo suvienytas valstybes. Tačiau, matyti, ir pats Jogaila, darydamas net raštu pažadėjimus, nemanė jais labai varžytis, ir pats gyvenimas parodė, kad dvi savaimingos valstybės, gyvenusios iki šiolei visai atskirai ir kitoniškai, negali iš karto susilieti į vieną organizmą, arba kūną. Jogailai tiesiog negalima buvo pačiam iš tolimos Krokuvos kartu tvarkyti Lenkų ir pačios Lietuvos.

Patys lietuviai labai nepalankiai žiūrėjo į tai, kad jų karalius išvažiuoja gyventi į svetimą šalį. Todėl Jogaila paveda Lietuvą valdyti savo broliui Skirgailai, įsakydamas visiems jį aukščiau laikyti už kitus savo brolius ir pakeldamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, sau gi pasilikdamas karaliaus vardą. Tuo būdu, be abejo, lenkų didžiūnams patariant, buvo nuskriausta Lietuva, nes jai atimta karalystės vardas, nuo Mindaugo laikų jai teisėtai priklausęs.

Skirgailos paskyrimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu buvo didi Jogailos klaida. Skirgaila, negana to, kad buvo pravoslavų tikėjimo ir netiko naujiems katalikams lietuviams, jisai maža ir tesirūpino valstybės reikalais, nuolatos girtas, puotaudamas per dienas ir naktis. Dažnai įkaitęs nuo midaus ar vyno, taurę sukuldavo į savo ištikimiausio tarno kaktą. Tokiu savo pasielgimu Skirgaila negalėjo patraukti prie savęs lietuvių, ir jo pradėta stačiai nekęsti.

Lietuvių dauguma, norinti tėvynei gero, linko prie Vytauto, kursai visus kunigaikščius buvo peraugęs šviesiu protu ir tvirtu būdu. Bet Jogaila jo bijojo, kad, iškilęs į viršų, nepasidarytų jam pavojingu. Ne tiktai nepaskyrė jo didžiuoju kunigaikščiu, jam įsakęs klausyti girtuoklio Skirgailos, ne tik neištesėjo visų savo pasižadėjimų, nesugrąžinęs jam tėvo Trakų, bet dar apstatė jį savo žvalgais, kurie turėjo skaityti visus jo žingsnius ir pranešinėti apie viską.

Vytautas kitados visą karštą jaunystės širdį Jogailai buvo atidavęs ir ne kartą prieš savo tėvą užtardavo; dabar tasai atmoka jam nelabu nedėkingumu. Galima iš to spręsti, kaip turėjo tą viską atjausti Vytautas. Tačiau jisai tylėjo; gal laukė patogesnio laiko. Pagaliau ir jam išseko kantrybė.

Didysis Maskvos kunigaikštis Vasilijus, suprasdamas, kad Vytautas gali būti ilgainiui jam reikalingas, atvyko į Vytauto buveinę Lucką, kur buvo maloniai vaišinamas ir susižadėjo su Vytauto dukterimi Naste, ją pavadinęs išmintinga Sofija. Skirgaila pranešė karaliui Jogailai Vytautą darant slaptas sutartis prieš jį su maskoliais.

Vytautas buvo priverstas net prisiekti Liubline klausysiąs Skirgailos. Negana to: Vytautą pareikalavo Jogaila į Krokuvą; tasai nusiuntė į Lenkus savo ištikimą rūmininką, kursai išrodytų karaliui Vytauto nekaltybę. Tą pasiuntinį Jogaila, uždaręs kalėjime, liepė kankinti, kad išgautų nuo jo pripažinimą Vytauto sutarties su Maskva. Galų gale Vytautui buvo pranešta, kad Skirgaila norįs jį nužudyti kaipo pavojingą priešą ir ieškąs tik progos.

Matydamas, kad gali susilaukti savo tėvo Kęstučio likimo, jei sėdės ilgiau sudėjęs rankas, ir pasiremdamas visuotinu Lietuvoj nepasitenkinimu dėl Jogailos ir Skirgailos pasielgimo, Vytautas pasiryžo užimti netikėtai Vilnių, kad atgautų Lietuvai visišką nepriklausomybę nuo Lenkų, o sau karaliaus sostą.

Kaip kitą kartą Kęstutis, taip dabar jo sūnus Vytautas mėgino šieno vežimuose įvežti paslėptus kareivius į Vilniaus pilį. Bet sumanymas nepasisekė. Tuomet Vytautui nieko kito nebeliko, kaip bėgti pas kryžiuočius.

Sustiprinęs savo įgulomis Gardiną, Suražą, Brastą ir Kamenecą, Vytautas su savo jaunesniaisiais broliais Žygimantu ir Tautvilu, seserim Ringaile ir su daugiau negu 100 savo

šalininkų didžiūnų nuvyko pas tuos kryžiuočius, kurie jau kartą buvo jį priėmę, o kuriuos jisai buvo paskui skaudžiai užvylęs.

Savaime kyla klausimas, kodėl Vytautas neieškojo pagalbos didžiojo Maskvos kunigaikščio, savo dukters sužadėtinio? Matyti, būdamas gilus politikas, Vytautas suprato, kad kryžiuočiai, norėdami išnaudoti progą, greičiau panorės įsikišti į Lietuvos kunigaikščių nesutikimus negu Maskvos valdovas, kursai dargi savo jėgomis galėjo nepasitikėti.

Kryžiuočiai tikrai ir šį kartą neatsakė šelpti Vytauto, bet jau pareikalavo nuo jo brangių įkaitų: brolio Žygimanto, sesers Ringailės ir atvykusių žemaičių bajorų. Vytautas dar buvo priverstas pasižadėti ištesėti sutartį, padarytą su ordinu 1384 metais, t.y. Žemaičius pavesti kryžiuočiams.

Kai kas rašo, nors tai nėra patikrinta, Vytautas buvęs priverstas kryžiuočiams įkeisti net savo sūnus: Joną ir Jurgį, kurie paskui, Vytautui su Jogaila susitaikinus, buvę kryžiuočio Šenenbergo, ar Šunbernio, nužudyti d. magistrui įsakius.

Vytauto kova su Jogaila. Vytauto susidėjimas su kryžiuočiais buvo Jogailai labai neparankus: pasodinęs savo brolį Lengvenį kunigaikščiu didž. Naugarde, jisai buvo ketinęs su juo drauge pulti Maskvą. Dabar, gresiant pavojui iš kryžiuočių pusės, buvo priverstas atsisakyti nuo savo sumanymo. Užėmęs visus kraštus ir jų pilis, buvusias Vytauto valdžioj, rengėsi kovoti su ordinu.

Didysis ordino magistras Valenrodas, sulaukęs iš Europos nemaža svečių ir prirengęs apie 40 000 kariuomenės, drauge su Vytautu, kurs vedė žemaičius, pasiuntė ją per Kauną ant Vilniaus. Skirgaila mėgino jiems užstoti kelią, bet Eišiškių laukuose (netoli Neries upės) buvo Vytauto nugalėtas ir priverstas bėgti, nes jo kareivių lietuvių dalis perėjo į Vytauto pusę. Mūšio dalyviai kareiviai lenkai buvo paimti į nelaisvę ir su savo žirgais (apie 2000) nusiųsti didž. magistrui.

Paskui Vytautas su kryžiuočiais apgulė Vilnių, kurį gynė dvi pili: aukštoji, kur buvo užsidarę lenkų kareiviai su vadu Moskožovskiu, ir žemoji, kur gynėsi Jogailos brolis Kazimieras Karigaila.

Gerai aprūpintas ginklais ir maistu, Vilnius ilgai galėjo gintis, bet galop pasisekė Vytautui įsilaužti į žemąją pilį ir

ją sudeginti. Karigaila su 14 000 kareivių ją gindami žuvo. Iš Vytauto pusės krito mūšy jo brolis Tautvilas. Užėjęs vėlyvas ruduo su šalčiais ir darganomis neleido Vytautui įsilaužti į aukštąją pilį; jisai buvo priverstas grįžti į Prūsus, gerokai apnaikinęs Lietuvą.

Gyvendamas ordino paskirtoje Bartenšteino pily, Vytautas rengė naują žygį į Lietuvą. Čia jisai susilaukė nuo didžiojo Maskvos kunigaikščio Vasilijaus pasiuntinių, su kuriais išleido savo dukterį Sofiją. Čia vis ėjo daugyn Vytauto šalininkų, kurie nekentė Skirgailos ir Jogailos dėl jų bendravimosi su lenkais.

Didysis kryžiuočių magistras Konradas Valenrodas ruošėsi irgi į karą su Lietuva ir, surinkęs didžiausią kariuomenę, kokios iki šiolei dar nebuvo buvę (apie 70 000), vėl su Vytautu pasiryžo paimti Vilnių.

Jogaila, ne per daug pasitikėdamas Skirgailos sumanumu, Vilnių pavedė ginti lenkui Jonui Olesnickiui, kursai kryžiuočiams besiartinant per 5 mylias liepė nudeginti Vilniaus apylinkes. Kryžiuočiams tasai kryžiaus karas labai nepasisekė; Vilniaus jie paimti nepaėmė, tik Lietuvą smarkiai sunaikino.

Tačiau Vytautas vėl pergalėjo Skirgailą netoli Šventosios upės ir, augant savo šalininkų skaičiui, užėmė Gardino ir Merkinės pilis. Čia lietuviai, Vytauto šalininkai, perėję į jo pusę, nuginklavo savo draugus lenkus, ir tie pateko į nelaisvę. Galop visas Žemaičių kraštas iki Kauno ir Gardino atiteko vėlei Vytautui.

Jogaila, ilgomis naminėmis kovomis nuvargintas ir matydamas, kad Vytautas nenustos kariavęs iki pasieks visos Lietuvos sosto, ryžosi geruoju su juo taikintis. Jisai pasiuntė pas Vytautą Plocko kunigaikščio sūnėną Henriką Zemovitą, Krokuvoje studijavusį teologijos mokslus ir jau kai kuriuos šventinimus priėmusį. Tasai, dar Plocke įsimylėjęs gražią Vytauto seserį Ringailę ir su ja susižadėjęs, dabar atvyko į Prūsus ją vesti.

Kryžiuočiams nė į galvą neatėjo, kad Henrikas atvyko ne tiek piršlyboms, kiek deryboms, su slapta nuo Jogailos misija. Tasai Jogailos pasiuntinys meldė Vytautą atsisakyti nuo bičiuolystės su kryžiuočiais ir pareiškė, kad Jogaila galop

sutinkąs jam atiduoti ne tik jojo tėviškę, bet ir visą Lietuvą valdyti, sau tepalikdamas Lietuvos karaliaus vardą.

Vytautui seniai įkyrėjo ištrėmimas, su vokiečiais kryžiuočiais bendravimas ir savo tėvynės naikinimas, todėl su džiaugsmu priėmė pasiūlymą.

Išleidęs savo gentis ir žymesnius šalininkus į Lietuvą, kiek tai galėjo be įtarimo padaryti būdamas apsuptas kryžiuočių šnipų, tik savo brolio Žygimanto nespėjęs išvaduoti (nelaisvėje pasiliko iki 1398 m.), Vytautas persiskyrė su kryžiuočiais tuo pačiu būdu kaip ir anuomet: paėmęs staiga Gardiną, Kauną ir kitas pilis, kuriose buvo pirma priverstas pastatyti komendantais kryžiuočius, ir jose dabar palikęs savo įgulas bei viršininkus, pasiskubino į Lydą, kur jojo laukė Jogaila su Jadvyga.

Iš Lydos visi nuvyko į Vilnių. Olesnickis sutiko juos iškilmingai; visi lietuviai su neapsakomu džiaugsmu sveikino naują savo valdovą, o kartu ir taiką, įvykusią kunigaikščių tarpe.

Šv. Stanislovo katedroje pirmasis Vilniaus vyskupas Andrius Vasila uždėjo ant Vytauto galvos didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kepurę, o vienas iš senatorių didžiūnų padavė jam kalaviją, žemės galybės ženklą, ir malonės ženklą — lazdą. Kartu buvo apvainikuota ir Vytauto žmona Ona, neatskiriamoji jo draugė kalėjime, kelionėse ir karuose.

Apšauktas didžiuoju visos Lietuvos kunigaikščiu, kurio privalė klausyti visų Lietuvos sričių kunigaikščiai ir jų pavaldiniai, pats Vytautas turėjo pasižadėti raštu ir tą pasižadėjimą patvirtinti priesaika, reikale eisiąs su pagalba Lenkų karalystei, niekuomet nuo jos nesiskirsiąs, klausysiąs Jogailos ir Jadvygos — aukščiausiųjų savo valdovų.

Skirgailai už Vilnių pažadėta Kijevas su aplinkiniais kraštais.

Tas Vytauto apsirašymas tuo buvo lietuviams geresnis už aklą Jogailos su lenkais Krėvoje (1385 m.) padarytą sutartį, kad dabar visa Lietuva buvo pripažinta neskaldomu vienetu, kuris susijungia per Jogailos asmenį su Lenkais; Krėvoje gi visi Lietuvos kraštai ir kiekvienas atskirai, kaipo Jogailos savastis, buvo Lenkams priskirti kaip jų karalystės dalis. Dabar buvo padaryta su Lenkais unija, tuomet gi visiškas Lietuvos inkorporavimas (įjungimas) be jokių sąlygų.

VYTAUTAS DIDYSIS ALEKSANDRAS I. 1392—1430

Per pastaruosius kunigaikščių vaidus ir kovas vyriausiojo Lietuvos valdovo autoritas ir valdžia žymiai susilpnėjo ir nupuolė; pačios Lietuvos padėtis ir stovis ir iš vidaus, ir iš lauko buvo tikrai sunkūs. Vytautui reikėjo padėti daug darbo, norint neužvilti pavaldinių ir užgydyti žaizdas, kurias pats padarė, norėdamas paimti Lietuvos vairą į savo rankas iš žmonių, galėjusių ją visai pražudyti.

Bet Vytautas kaip tik ir buvo toksai Dievo duotas Lietuvai valdovas, kursai sunkiausiose apystovose ir didžiausiuose pavojuose nežinojo, kas tai yra nusiminti, kursai savo drąsą, aukštą protą, geležinę valią ir nepaprastą darbštumą atidavė savo karštai mylimos tėvynės labui.

Pirmų pirmiausia reikėjo panaikinti įsivyravusią atskirų kunigaikščių sauvalę. Jogaila, pats netvirto būdo, susirūpinęs Lenkais, maža ką teišgalėjo; Skirgaila irgi tvarkos palaikyti nesugebėjo. Sričių valdytojai kunigaikščiai darė, kas kam patiko, nejausdami ant savęs jokios drausmės iš aukšto, o didesnių provincijų valdovai net laikė save tartum savarankiais.

Vytautas nepakentė nepaklusnumo ir tuojau pasiryžo parodyti, kad jis vienas tėra tikras visos Lietuvos valdovas ir, kam nori, gali suteikti valdžią. Pats Jogaila turėjo pasitenkinti Lietuvoje karaliaus vardu. Ypač Jogailos broliai iš pradžių nenorėjo klausyti Vytauto, tačiau greitai pajuto geležinę jo ranką ir tvirtos valdžios vairą.

Skirgailai buvo pažadėtas Kijevas; bet jis nenorėjo išleisti iš savo rankų ir plačiosios Polocko kunigaikštijos; net vokiečių pagalba norėjo ją sau pasilaikyti. Jam buvo pasisekę net Vitebskas užimti. Tačiau galų gale buvo Vytauto nugalėtas, išvarytas, nusižemino ir gavo laikinai Kamenecą ir Stožką iki pasiliuosuos Kijevas.

Kijevą tuomet valdė dar Algirdo pastatytas jo sūnus Vladimiras. Šisai irgi nenorėjo pripažinti Vytauto savo viršininku. Vytautas, nieko nelaukęs, užėmė Ovručą, Žitomirą, ir Vladimiras turėjo nusižeminti. Jisai gavo valdyti, priklausydamas Vytauto, šalį apie Slucką. Nuo jo veda savo genealogiją (gentystę) Slucko kunigaikščiai Aleknavičiai, pagarsėję paskui kovose su totoriais.

Kijevą gavo valdyti Skirgaila, bet valdė neilgai. Jam mirus, Vytautas pasodino ten savo ištikimą tarną, draugą laimėje ir nelaimėse, Alšėnų kunigaikštį Joną Algimantaitį. Buvo atsisakę klausyti Vytauto Severijos ir Seversko kunigaikštis Kaributas ir Podolės kunig. Karijoto sūnus Teodoras. Vytautas pirmiausia užpuolė Kaributą, kursai, nepasitikėdamas savo jėgomis, pasitelkė Riazanės kunigaikštį. Vytautas juos sumušė ties Nekuduvu (Kalugos gub.). Kaributas pasižadėjo visados klausyti didžiojo kunigaikščio ir gavo valdyti Podolės dalį su Braclavo ir Kremeneco miestais. Seversko kunigaikštiją Vytautas pavedė valdyti Sanguškai. Nuveiktas buvo ir Karijoto sūnus, nusižemino ir atsidavė Vytauto malonei.

Tuo būdu atskiros kunigaikštijos, buvusios iki šiolei pusiau savarankės ar menkai teklausiusios aukščiausiojo Lietuvos valdovo, pateko ar ištikimiesiems Vytauto pastatytiems kunigaikščiams, ar stačiai pačiam Vytautui valdyti.

Paėmus Vytautui tvirtai į savo rankas valdžią, nurimo Lietuvoj kunigaikščių savitarpio kovos, Lietuva, varginta iki šiolei nuolatiniais karais, Vytautui valdant gauna atsikvėpti ir nuo pašalinių užpuldinėjimų. Berods ir Vytautas kariavo nemaža didžių karų su kaimynais, tačiau buvo kariaujama daugiau svetimose ar bent tolimose nuo Lietuvos vidurio šalyse. Pati Lietuva Vytautui viešpataujant rečiau begauna matyti įpuolantį priešą. Vokiečių ordinai pradeda vengti užpuolimų, bijodami Vytauto keršto.

Vytauto santykiai su rusų kraštais. Tvirtindamas savo valdžią Lietuvos viduje, Vytautas neišleido iš akių ir Rusų, stiprindamas ten savo įtaką kaipo jųjų globėjas (hospodar), o kai kurias jųjų sritis visai prie Lietuvos prijungdamas. Pirmenybė Lietuvai ir Maskvai, svyravusi į abi šali Algirdui kariaujant, dabar aiškiai pakrypsta į Vytauto pusę.

Bet, norint griežčiau elgtis rytuose, Vytautui reikėjo pirma apsisaugoti iš vakarų pusės nuo kryžiuočių ordino. Ir Jogaila, ir pats Vytautas per daug buvo žadėję ordinui aplinkybių verčiami; reikėjo tie visi pažadai ir sutartys šiaip taip likviduoti. Galutinai baigti jų ginklu Vytautas dar nesijautė užtenkamai tvirtas; reikėjo bent tuo tarpu taikintis.

1398 metais suvažiavus su ordino magistru Nemuno saloje tarp Nevėžio ir Dubysos, buvo padaryta neva amžina tai-

ka, kuria Žemaičiai iki Nevėžio atiduota kryžiuočiams, kad jie įvestų katalikų tikėjimą ir kad Vytautui paliktų palaidas rankas rytuose, o reikale talkininkautų.

Pasibaigus deryboms buvo surengtas pokylis, per kurį suvažiavusi Lietuvos diduomenė paskelbė Vytautą karaliumi.

Vokiečiai jau 1390 metų sutarty, padarytoje su Vytautu, jį rašo karaliumi. Pats Vytautas 1398 m. sutarty su ordinu pasirašo: „Supremus dux Lituaniae et Rusiae", t.y. aukščiausiasis valdovas, o ne didysis kunigaikštis, kaip lenkų istorikai mėgsta vadinti. Mindaugui apsivainikavus karaliumi, tas titulas teisėtai priklausė ir jojo įpėdiniams. Gediminas aiškiai save vadino „Rex lituanorum et rutenorum". Vokiečiai net Kęstutį raštuose dažniausiai vadina karaliumi (König). Todėl nėra jokio teisėto pamato Lietuvą Algirdo et Vytauto laikais vadinti didžiąja kunigaikštija, o ne karalija.

Padaryta sutartimi apsisaugojęs nuo ordino, Vytautas ėmė griežčiau elgtis su rusų kunigaikščiais. Kai Smolenske pradėjo nebesutikti kunigaikščiai, Vytautas įsikišo į jų ginčus. Pašalinęs kitus, valdžią pavedė vienam Glebui, o įžengęs iškilmingai į miestą, pasiskelbė vyriausiu jojo valdovu; 1405 m. jį galutinai prijungė prie Lietuvos.

Pliskuva keletą kartų pažino skaudžią Vytauto ranką, nusižemino ir mokėjo jam duoklę (1409).

D. Naugarde buvo pasodintas Vytauto pusbrolis, kunigaikštis Lengvenis. O kad paskui 1428 m. Naugardas panorėjo nusikratyti Vytauto globos ir buvo atsisakęs jo klausyti, Vytautas, jau 80 metų amžiaus senelis, surinkęs stiprią kariuomenę, patsai traukė į šiaurę, išleidęs pirma 10 000 vyrų skinti miškų ir kelio taisyti kariuomenei per balas ir versmes.

Paėmęs pakeliui Porkavą, Vytautas buvo jau nebetoli nuo paties Didž. Naugardo. Išsigandę naugardiečiai turėjo užmokėti atsipirkdami 15 000 rublių, labai didžius anais laikais pinigus.

Vytautas ilgainiui prijungė prie Lietuvos Velikije Luki, Rževą, Odojevą, Bielevą, Karačevą ir visą vadinamą Seversko šalį iki pat Kursko. Kijevas buvo bemaž pačiame jo karalijos vidury. Tverės ir Riazanės kunigaikščiai vadino Vytautą savo „hospodariumi", pripažindami irgi ant savęs šiek tiek jo valdžią ir globą.

Neišleido Vytautas iš akių pačios Maskvos, kur viešpatavo jo žentas, jaunas Vasilijus I. Švitrigaila, kursai nuolatos kėlė maištus prieš Vytautą, buvo pabėgęs į Maskvą. Tris kartus Vytautas rengėsi eiti ant Maskvos, tačiau kovoti neteko, nes Vasilijus ir taip jo klausė, o svarbesniuose reikaluose ar pats vykdavo, ar siųsdavo savo bajorus su pačia Sofija Vytautyte permaldauti užpykusio Vytauto. Švitrigaila galop pateko į Vytauto rankas ir buvo uždarytas kalėjime.

SANTYKIAI SU TOTORIAIS IR MŪŠIS ANT VORSKLOS UPĖS 1399 M.

Savo viešpatavimo pradžioje Vytautas manė su totoriais gyventi taikoje, kad jų pagalba nugalėtų Maskvą, o jau paskui gal ir totorius paimtų į savo globą. Tačiau aplinkybės privertė jį anksčiau stoti į atvirą kovą su jais.

Kaip tik tuo laiku totoriai pradeda vėl būti pavojingi Europai, sužadinti turkų pergalėmis, kurie galutinai buvo sumušę serbus Kosovo laukuose. Azijoje pakilo baisus Tamerlanas ir, Astrachanės lygumose pergalėjęs Tochtamyšą, užsodino ant Aukso Ordos savo Timur Kutlubą.

Tochtamyšas, pasitikėdamas didžia Vytauto galybe, šaukėsi jo pagalbos. Vytautas pasinaudojo proga ir pasiryžo įsikišti į totorių reikalus; priėmė Tochtamyšą maloniai, paskyrė jam buveinę Lydos pily ir pažadėjo užsodinti ant Aukso Ordos sosto su ta sąlyga, kad tasai jam padės įsigyti Maskvos sostą.

Vytautas ėmė rengtis į didį karą ir skelbė visur, išvarysiąs iš Europos totorius, kurie krikščionijai buvo lygiai pavojingi kaip ir turkai. Tuo tarpu pasiuntė savo vadą Patrikį Narimundaitį su kariuomene už Dono pasiteirauti apie totorių jėgas.

Visa krikščioniškoji Europa ilgėdamasi laukė, kuo baigsis ta tikrai milžiniška kova. Daugelis atkalbinėjo Vytautą nepradėti pavojingo su totoriais karo, bet Vytautas, pasitikėdamas savo žvaigžde, nenorėjo klausyti patarimų.

Kijevas buvo paskirtas kariuomenės susirenkama vieta. Atvyko apie 75 000 kareivių. Iš čia vedė kariuomenę pats

Vytautas ir susitiko su totoriais, jau pasirengusiais į mūšį ant Vorsklos upės.

Timur Kutlubas, kursai vadovavo totoriams, buvo pradėjęs derybas su Vytautu, lyg norėdamas geruoju susitaikinti, net pripažindamas Vytautui viršenybę. Šis reikalavo, kad ir totorių pinigai būtų mušami su Vytauto paveikslu.

Bet atvyko su antra totorių kariuomene murza Edigėjus ir derybas nutraukė, reikalaudamas dabar, kad Vytautas prieš jį, kaipo senesnį, nusilenktų. Pasirodė, kad totoriams buvo reikalinga derybomis užtęsti laiką ir sutraukti visas jėgas.

Totorių kariuomenės buvo apie 150 000. Kai kurie iš lenkų, matydami neapregimas totorių eiles, įkalbinėjo Vytautui nepradėti nelygios kovos, juo labiau kad pats Edigėjus galop buvo linkęs taikintis ir tereikalavo išduoti totoriams pabėgusį ir dabar ketinantį stoti prieš juos į mūšį Tochtamyšą. Tačiau Vytautas, pasitikėdamas savo sumanumu ir savo kariuomenės narsumu, liepė keltis per Vorsklą ir pūsti trimitus.

Buvo rugpjūčio 12 d. 1399 m. Prasidėjo baisi ir smarki kova. Lietuvių kariuomenei buvo bent kiek į talką atėję lenkų, kryžiuočių, bet daugiausia gudų ir rusų. Vytautas savo kariuomenę surikiavo smailiu trikampiu, kuri, rodydama narsumo stebuklus, pradžioje turėjo didį pasisekimą, savo trikampiu buvo giliai įsikirtusi į totorių vidurį ir daug jųjų paklojusi. Bet ilgainiui totoriai, savo raitarijos gausumu žymiai pranešdami, pradėjo supti lietuvių sparnus, apeidami net iš užpakalio. Lietuvių kariuomenėje pasidarė spūstis ir netvarka. Pabėgo pirmasis Tochtamyšas.

Istorikas Narbutas rašo, kad tame mūšy kritę 74 kunigaikščiai ir apie 10 000 lavonų nukloję laukus. Vytautas nustojo visko ir tik žirgo greitumu vos patsai išsigelbėjo. Totoriai vijosi iki pat Kijevo. Patsai miestas, jų apsuptas, turėjo išsipirkti, užmokėdamas 3000 rublių sidabru.

Tais pačiais metais, dar prieš Vorsklos mūšį, sutiko Vytautą ir kita nelaimė: baisiai išdegė Vilniaus vidurys; supleškėjo katedros bažnyčia, kunigaikščio rūmai, iždinė, arklidės ir labai daug brangenybių. Nuostoliai siekė 60 000 rublių, tuo laiku baisiai didelė suma.

Tačiau Vytautas ir po tų smūgių nenusiminė. Supratęs

totorių nenuveiksiąs ginklu, pasiryžo gudrumu į juos paveikti, kas jam ilgainiui ir pavyko. Jau 1412 m. jam pasisekė ant Aukso Ordos sosto pasodinti Tochtamyšo sūnus Zelenis sultonas. Senis Edigėjus, keršydamas Vytautui, dar buvo 1416 metais išplėšęs Kijevą, bet, pabėgęs Vytauto rūstybės, tuojau atsiuntė pas jį pasiuntinius su gausiomis dovanomis: kupranugariais ir gražiais arkliais, gerindamasis ir prašydamas susitaikinti (1419 m.).

Jau prieš pat Vytauto mirtį Aukso Ordoje vėl kilo maištai ir nesutikimai, ir totoriai šaukėsi Vytauto tarpininkauti. Tasai pakėlė į totorių chanus Devletą Hadžį, viešėjusį tuomet Lietuvoje ir, jį apvainikavęs Vilniuje, pasiuntė į Aukso Ordą valdyti.

Neužkariavęs totorių ginkluota jėga, Vytautas juos pavergė sumanumu ir gudria politika; jie gerbė jį kaip tarpininką savo ginčuose ir savo globėją. Jo vardas ilgą laiką užsiliko totorių atminime. Jo nė tik privengė totoriai; jį ir mylėjo. Kai kurie net persikėlė į Lietuvą gyventi, gavę nuo Vytauto žemės Vilniaus, Trakų ir Lydos apylinkėse.

Tokiu būdu, turėdamas didžią įtaką pas totorius ir sutulėjęs juos nuo nuolatinių užpuldinėjimų ir siaubimų, Vytautas įvedė visur savo valstybėje ramų gyvenimą, tvarką ir teisybę. Nepaprastu darbštumu ir sumanumu jis viską užmatė ir visu kuo rūpinosi.

Išplėtęs savo viešpatiją iki pat Juodųjų marių, Vytautas vieną sykį įjojo į marias ir, pakėlęs aukštyn kalaviją, pasiskelbė jų valdovu.

Santykiai su Lenkais. Jogaila, pavesdamas Vytautui visos Lietuvos vairą, sau pasiliko vyriausiojo jos valdovo bei karaliaus vardą. Tačiau Vytautas nuo pat pradžios savo viešpatavimo ėmė elgtis visai savarankiškai, net svarbesniuose atsitikimuose nesiklausdamas Lenkų karaliaus patarimo.

Jau 1398 metais padaręs su kryžiuočių ordinu taikos sutartį, po ja pasirašė vyriausiuoju Lietuvos valdovu, kas bent vardu priklausė Jogailai. Tame pačiame suvažiavime su vokiečiais, pasibaigus taryboms, per pokylį Lietuvos diduomenė paskelbė Vytautą Lietuvos karaliumi, ir jisai prieš tai neprotestavo.

Toksai Vytauto elgesys ir jo savarankiškumas negalėjo

patikti lenkams, kurie tame matė separatizmą, arba norą visai atsiskirti nuo jų. Patsai Jogaila, netoli matąs, į tai gana pasyviai per pirštus žiūrėjo.

Tuomet lenkai įkalbėjo Jadvygai, kaipo Lenkų karalienei, pareikalauti iš Vytauto bent kokio mokesčio, kaipo ženklo Lietuvos priklausymo Lenkų karaliams. Išdidus Vytautas, užuot atsakęs, sušaukė visos Lietuvos diduomenę ir paklausė, ar jie pripažįsta save Lenkų pavaldiniais. Kilo didžiausis triukšmas. Visi šaukė: buvome visados laisvi; mūsų protėviai niekam nemokėjo duoklės, ir mes nemokėsime.

Tada Vytautas paima nuo jų paklusnumo priesaiką ir praneša apie viską Jadvygai. Lenkai tuo ir turėjo pasitenkinti, ypač patyrę apie Vytauto sutartį, padarytą su vokiečių ordinu.

Tačiau, kai Vytautas buvo totorių ant Vorsklos baisiai sumuštas, Lenkai pasinaudojo jo laikina silpnybe ir pareikalavo iš jo ir iš Lietuvos didikų, kad naujais raštais patvirtintų Lietuvą priklausant nuo Lenkų, kas ir buvo padaryta Vilniuje 1401 m., verčiant sunkioms aplinkybėms. Vytautas buvo priverstas pasirašyti gavęs Lietuvą valdyti tiktai iki gyvos galvos; jam mirus visos jo žemės turinčios grįžti Lenkų karaliui. Didikai turėjo raštu pasižadėti, Vytautui mirus, nerinksią sau atskiro karaliaus.

Santykiai su kryžiuočiais. Lietuviams apsikrikštijus ir tapus katalikais, kryžiaus karai prieš Lietuvą nebeturėjo mažiausios prasmės. Tačiau vokiečių ordinas ne tuojau atsisakė nuo savo politikos siekių: užkariauti ir pavergti jei ne visą Lietuvą, tai bent Žemaičius; tą tikslą kryžiuočių ordinas vaikėsi jau nuo Mindaugo karaliaus laikų.

Žemaičių kraštas kryžiuočiams buvo reikalingas, kad betarpiškai susisiektų su kardininkų ordinu ir kad, užkirtus Lietuvai priėjimą prie marių, galėtų paimti į savo rankas josios prekybą. Todėl, išnaudodami sunkią padėtį ar Jogailos 1382 m., ar Vytauto 1384 m., kryžiuočiai sau išsidera dalį Žemaičių bent iki Dubysos, o 1398 m. Vytautui rengiantis į didį karą su totoriais, ordinas privertė jiems atiduoti Žemaičius net iki Nevėžio upės.

Bet žemaičiai nė girdėti nenorėjo apie bent kokį atsidavimą vokiečių globai. Per 150 metų nuolatos prieš vokiečius kariaudami ir savo krauju gindami laisvę, sergėjo ją kaip akį.

Jie kai kada ir Lietuvos valdovams mokėdavo pasipriešinti, valdydamiesi gana autonomiškai.

Vytautas, nemėgdamas, kad kas jam prieštarautų, gal iš dalies ir tam perleido Žemaičius ordinui, kad jie paragautų svetimos globos ir daugiau brangintų savąją. O kryžiuočiams negana buvo gauti teisė turėti Žemaičius; jiems reikėjo jie su ginklu rankose užkariauti ir apkrikštyti.

Kai kurie žymesnieji žemaičių vadai, padarę kryžiuočiams žalos, dažnai bėgdavo į Vytauto Lietuvą; kryžiuočiai reikalaudavo juos išduoti. Iš to kilo ne vienas ginčas tarp Vytauto ir ordino.

Kryžiuočiai net Romai skundė Vytautą ir Jogailą, kad jie nesilaiką sutarčių ir palaiką stabmeldžius. Tačiau ordinas jau nebeturėjo to papų pasitikėjimo, kokį turėjo anksčiau, ir papa Bonifacas IX išleido bulę, griežtai drausdamas kryžiuočiams užpuldinėti su ginklu Lietuvą.

Kai Vytautas, pralaimėjęs karą su totoriais, pasiryžo atsilyginti sau rusų kraštais ir net ketino paimti į savo globą Maskvos valstybę, kryžiuočiai vėl pasinaudojo Vytauto kovomis rytuose ir pareikalavo nuo jo ne tik griežčiau pasižadėti nebeužtarti Žemaičių, bet dar padėti juos ginklu malšinti. Tatai ir buvo sutarta, suvažiavus Vytautui, Jogailai ir didžiajam kryžiuočių magistrui 1405 m. Bet tai buvo paskutinis Vytauto nusileidimas.

Pabaigęs vykdyti savo sumanymus rytuose, rusų kraštuose ir ganėtinai sutvirtinęs ten savo valdžią bei įtaką, lygiai ir su Lenkais susiėjęs į geresnius santykius, Vytautas pasiryžo galutinai baigti reikalus su vokiečių ordinu ir ėmė rengtis į kovą su tuo amžinu priešu; o tuo tarpu per savo slapta pasiųstus agentus platino žemaičių tarpe vokiečių neapykantą ir norą nusikratyti jų jungo.

Kryžiuočiai, norėdami užkirsti kelią tiems kurstymams, pasiryžo visai uždaryti Žemaičių sieną rytuose ir reikalavo, kad ir Vytautas nebeleistų savo pavaldinių į Žemaičius nei pabėgėlių nepriiminėtų. Vytautas teisinos, kad lietuviai ir žemaičiai artimi giminaičiai, turi nemaža bendrų reikalų pasieniais gyvenantieji, ir jisai negalįs jiems drausti susisiekti.

Vokiečiai, lyg nujausdami, kad nebeilgas jų viešpatavimas Žemaičiuose, norėjo trumpu laiku čia tvirtai įsigyventi: ėmė

nuo tėvų vaikus įkaitais, statė ant Dubysos tvirtoves, atsiuntė iš Vokietijos naujakurių, kurie vienkart buvo čia jų šnipais; o kad užgerintų Vytautą ir užmigdytų jo atsargumą, susirašinėjimuose jam pataikavo ir gyrė kaip ypatingą savo geradarį.

Vytautas irgi politikavo raštais lyg nieko nematydamas; o tuo tarpu rengėsi iš peties į galutiną kovą su ordinu, gerai žinodamas, kad priešas yra galingas, ir karas su juo bus sunkus. Galop, kai užtenkamai prisirengė, betrūko tik progos; o tos laukti ilgai neteko: patys kryžiuočiai, pasitikėdami savo galybe, tarytum tyčiojos iš suvienytų Lietuvos ir Lenkų, reikalaudami kaskart griežčiau nuo Lietuvos visų Žemaičių, o nuo Lenkų Dobrynės žemės.

1408 metais suvažiavo į Kauną Vytautas, Jogaila, didysis kryžiuočių magistras Jungingenas ir kardininkų magistras. Ginčas kilo dėl Drezdenkos apskrities, kurios kryžiuočiai reikalavo iš Lenkų. Išrinko Vytautą tarpininku. Vytautas atiteisė ją lenkams. Iš to kilo dar didesnė Vytauto neapykanta kryžiuočių tarpe.

Kad sekančiais metais Lietuvoje kilo badas ir Jogaila laivais siuntė Žemaičiams duonos, kryžiuočiai užpuolė laivus ir viską atėmė. Karas jau kybojo ore; abi šali suprato, kad jis neišvengiamas, ir pradėta iš peties rengtis į karą iš abiejų pusių. Žemaičiai visi kaip vienas sukilo prieš vokiečius, išvijo jų valdininkus ir griovė pilis.

Kad sustabdytų plaukiančius iš Europos ordinui savanorius, kryžiaus karų mėgėjus, Jogaila ir Vytautas išsiuntinėjo atskirus raštus į Romą ir kitur, nusiskųsdami, kad kryžiuočiai, net priėmus lietuviams katalikų tikėjimą, nesiliaują naikinę jų krašto, net deginą naujai pastatytas bažnyčias.

Kryžiuočiai irgi siuntinėjo pasiaiškinimus, kad Vytautas ir Jogaila veidmainiškai tepriėmę katalikystę ir sėbraują su stačiatikiais bei totoriais.

Negana to, kryžiuočiai mėgino tarp Jogailos ir Vytauto sužadinti nepasitikėjimą, skųsdami Vytautą, kad tasai per daug savarankiškai elgiąsis ir netiesioginiai drįso teirautis, ar Jogaila palaikysiąs Vytautą, jei kiltų karas tarp jo ir ordino. Jogaila davė aiškiai suprasti, kad kovoje eisiąs iš vieno su Vytautu.

Susivažiavę į Brastą, Vytautas ir Jogaila slapta susišnekėjo, kaip ir kada pradėti karas. Vytautas jau tuomet buvo bemaž visai pasirengęs. Lenkai, vis dar nelabai tetikėdami esant pavojaus, rengėsi į karą pamažu. Plockas buvo paskirtas vieta abiem susieiti kariuomenėm ir sandėliu maistui bei ginklams.

Kryžiuočiai, pasinaudodami tuo, kad Lenkai dar neprisirengę, užpuolė Dobrynės žemę ir ją užėmė. Tarpininkaujant Čekų karaliui Vaclovui, buvo padaryta paliaubos iki 1410 m. šv. Jono. Iki to laiko turėjo Vaclovas ištirti ginčijamus dalykus ir pareikšti savo nuomonę.

Tuo tarpu abi šali skubiai ginklavosi. Kryžiuočių tarpe buvo matyti didžio pakilimo dvasios ir pasitikėjimo savimi. Karo tiesiog laukte laukta kaip išganymo ir galutinio ginčų išsprendimo. Didysis jų magistras Ulrichas fon Jungingenas gyrėsi turįs aukso bokštą, kuriuo užkariausiąs 10 tokių karalysčių, kaip kad Lenkų. Ir tikrai, visur — Silezijoj, Tiuringijoj, Čekuose, Vengruose — samdėsi ir traukė savanorių.

Vaclovas ir Dobrynės žemę, ir sukilusius Žemaičius atiteisė kryžiuočiams. Kadangi su tokiu jo sprendimu nei Vytautas, nei Jogaila negalėjo sutikti ir jų pasiuntiniai tatai pareiškė, tai Vaclovas užsirūstinęs pasižadėjo eiti išvien su ordinu ir dar patraukti į talką ir savo brolį Zigmantą, Vengrų karalių.

Vytautas, geisdamas atitraukti Zigmantą nuo talkininkavimo ordinui, pats nuvyko į Kezmaro miestą su juo pasitarti. Čia Zigmantas pasižadėjęs Vytautui parūpinti karaliaus vainiką ir norėjęs tuo būdu jį atitraukti nuo Lenkų. Vytautas vylių supratęs ir nuo vainiko atsisakęs, norėdamas pirma užbaigti ginčus ir kovą su kryžiuočiais. Deryboms su kryžiuočiais nutrūkus, ginklas turėjo galutinai išspręsti ginčus.

Kova ties Grünvaldu (Žalgiriu) 1410 m. Paliauboms po šv. Jono pasibaigus, karas prasidėjo. Kaip buvo anksčiau slapta nutarta, Vytauto ir Jogailos kariuomenės ėmė rinktis Plocko šaly. Lietuviai spietės ties Narevo upe, dešinėje Vyslos pusėje, lenkai kairėje. Ties Červinsku jau anksčiau buvo liepta permesti per Vyslą ant laivų plaukiančius tiltus.

Jogaila su savo vyriausiu vadu Zindramu Maškoviečiu vedė 50 pulkų lenkų ir bent kiek čekų, kuriems pasamdyti

Vytautas buvo pasiuntęs Jogailai 20 000 kapų grašių; čekus vedė Žižka. Pats Vytautas atvedė 42 pulku lietuvių ir gudų ir dar pasamdė apie 30 000 totorių su jų vadu Saladinu. Iš viso suvienytos kariuomenės galėjo būti apie 150 000.

Kadangi toji gausinga kariuomenė ėjo gana plačiu ruožu, šalimis naikindama ir keldama baimę (paniką), tai kryžiuočiai pradžioje negalėjo suvokti, kur josios centras ir katroje Vyslos pusėje teks susidurti su priešu. Buvo pasirengę užstoti jam kelią kairėje Vyslos pusėje ir manė, kad priešas nedrįs įžengti pirmas į svetimą šalį.

Tuo tarpu, kaip buvo Vytauto sumanyta, Jogaila ties Červinsku netikėtai permetė kariuomenę į dešiniąją Vyslos pusę ir staiga, susivienijęs su Vytautu, kurs stovėjo ties Narevo upe, įžengė į kryžiuočių valdomą kraštą, o čia per Bendziną, Neidenburgą ir Lautenbergą ėmė stačiai eiti ant Marienburgo, kryžiuočių sostinės.

Dabar tesuprato kryžiuočių magistras savo priešų gudriai sugalvotą planą, turėjo skubiai permesti savo kariuomenę į kitą Vyslos pusę ir vytis priešą, kad užstotų jam kelią.

Liepos 14 d. lietuvių—lenkų kariuomenė sustojo Soldau apylinkėje tarp Tannenbergo ir Grünvaldo sodžių. Čia apsistojusi pernakvojo ir atsilsėjo. Kryžiuočiai ėjo, visą naktį nemiegoję, kad pasivytų priešą. Jiems einant, pakilo nakčia baisi audra, smarkus vėjas su lietumi ir perkūnija. Nuvargę per visą naktį, kryžiuočiai dar tik ieškojo sau patogesnės vietos, o Vytautas savo kariuomenei jau paskutinius paliepimus davinėjo, parengęs viską prie mūšio.

Nežiūrint į nepatogias sau apystovas, kryžiuočių magistras vis dėlto pasiryžo stoti į mūšį, pasitikėdamas savo jėgomis. Kryžiuočių buvę apie 80 000, t.y. bemaž du kartu mažiau negu jų priešų, bet jie buvo nepalyginti geriau apginkluoti negu lietuviai ir lenkai; ypač jie daug turėjo patrankų, kuriomis labai pasitikėjo Ulrichas fon Jungingenas ir nekantravo pradėti mūšį.

Lietuvių ir lenkų kariuomenės buvo surikiuotos medžiais ir krūmais apaugusioje vietoje, todėl vokiečių raitarijai, nepratusiai kovoti tarp medžių, buvo nepatogu pradėti kovai; ji laukė, kad patsai priešas išeitų į priekį.

Tuo tarpu Jogaila vis meldėsi tam tyčia parengtoje palapinėje. Vytautas, sustatęs kariuomenę į tris eiles, keletą

kartų įbėgdamas, bandė pertraukti karaliaus maldą, kad duotų ženklą kovai pradėti. Nekantravo ir kryžiuočiai; jų marčelga neva suteikti drąsos atsiuntė Jogailai ir Vytautui du kardu. Tačiau jųjų magistras Jungingenas prieš patį mūšį lyg ką nujausdamas apsiverkė.

Saulė pakilo jau arti pietų, ėmė kaitinti ir šviesti stačiai į akis kryžiuočiam, sunkiai apsiginklavusiems. Galop Jogaila išėjo iš palapinės ir, pamatęs neapregimus laukus kareiviais nustotus, sušuko: „Viešpatie, būk man liudytoju, kad aš priverstas pakėliau kardą prieš krikščionius, vien tik gindamas savo tautą nuo kraugerių“!

Paskui, paėmęs sau sargybą iš 60 vyrų ir nuošaliai ant kalnelio pasitraukęs, davė ženklą kovai pradėti. Vytautas be jokios sargybos, vien pasitikėdamas savo laime ir narsumu, vedė patsai grandines į mūšį. Supūtė lietuvių trimitai, užgiedojo lenkai „Boga rodzica“, ir prasidėjo baisi kova, viena iš didžiausių viduriniais amžiais.

Sujungtos kariuomenės dešinįjį sparną laikė lietuviai ir totoriai; jiems ir teko pirmiesiems išlaikyti smarkiausis kryžiuočių puolimas: magistras pasiryžo pirmiausia sutriuškinti dešinįjį sparną, jį pirmiausia ir puolė, pasiuntęs rinktinę kariuomenę. Kairysis lenkų sparnas mūšy ilgai nedalyvavo, laukdamas įsakymo. Po valandos smarkiausio mūšio, lietuvių ir totorių eilės pradėjo irti ir galop bėgti, patraukdamos iš mūšio paskui save žymią vokiečių kariuomenės dalį.

Vidury fronto stovėjo Smolensko pulkai, vedami narsaus kunigaikščio Lengvenio, ir jie ilgai išlaikė vokiečių spaudimą, nepasiduodami baimei. Tuo tarpu Vytautas puolė į kairįjį sparną, kur rikiavo Zindramas Maškovietis, kad jį padrąsinęs savo asmenimi, vestų į kovą. Mūšys prasidėjo su nauju įnirtimu.

Tačiau, kai kryžiuočiai, nuviję lietuvius ir totorius, ėmė grįžti ir griūti iš antros pusės, pradėjo svyruoti ir silpnėti net vidurys ir kairysis lenkų sparnas. Didžioji karališka lenkų vėliava jau buvo bemaž patekusi į kryžiuočių rankas, ir jie kaip pergalėtojai užtraukė velykinę giesmę „Kristus kėlės“.

Matydamas baisų pavojų pralaimėti, pats Jogaila sėdo į žirgą, kad pakeltų savųjų dvasią, o Vytautas pastatė paskutiniuosius rezervus, dar nedalyvavusius lietuvių pulkus, bet

ir jų nebūtų užtekę išdrįsusiems kryžiuočiams perlaužti. Tačiau čia atsitiko tas, ko nei vokiečiai, nei lenkai visai nesitikėjo.

Lietuviai ir totoriai, lengvai apginkluoti, pabėgę iš mūšio, kryžiuočiams nustojus vyti, savo taktikos prisilaikydami, grįžo netikėtai atgalios ir uždavė priešui paskutinį smūgį. Kryžiuočiai, supratę, kad dabar jau vilties nebėra išlaikyti, meldė Jungingeno, kad su likučiais savo kariuomenės gelbėtųsi ir užsirakinęs savo tvirtovėse gintųsi. Bet puikusis didysai magistras nenorėjo pergyventi tokio savo ordino pažeminimo ir bevelijo rasti garbingą mirtį kovoje.

Suspietęs apie save geriausius riterius, patsai ant balto žirgo puolė ten, kur plevėsavo karališkoji lenkų vėliava, gal dar turėdamas vilties perlaužti priešo grandines ar gal stačiai ieškodamas mirties. Du kartu mirtinai sužeistas, krito negyvas. Su juo krito ir dauguma kryžiuočių diduomenės. Išlikę gyvi pasileido bėgti; prasidėjo tikra žmonių pjūtis, kurią tepertraukė tamsi naktis. Diena pasibaigė visišku ordino kariuomenės sunaikinimu.

Ta lietuvių—lenkų pergalė sutriuškino galutinai ordino galybę. Nuo to laiko jau jisai nebeatsigavo amžinai. Kadangi ir tą karą surengė Vytautas ir pačiame mūšy savo drąsa ir sumanumu daugiausia su lietuviais nusvėrė laimėjimą, tai lenkų tapytojas Mateika ir pirmą vietą, ir pergalės nuopelną teisingai priskyrė jam.

Sako, apie 40 000 kryžiuočių kritus toje kovoje, o 15 000 pakliuvus į nelaisvę. Bet ir mūsiškių bemaž tiek pat čia galvas paguldė. Kryžiuočių stovykloje buvo rasta šimtai bosų vyno. Kad kareiviai kartais nepasigertų, Jogaila liepė bosų lankus nudaužyti ir vyną paleisti. Paleistas vynas susimaišė su kraujais ir paplūdo kaip raudonos marės.

Torno taika. Neapsakomas buvo lietuvių ir lenkų džiaugsmas, laimėjus mūšį ties Žalgiriu. Vytautas buvo tuojau beeinąs ant Marienburgo, kryžiuočių sostinės, kur nuo Žalgirio buvo už 15 mylių. Vytauto lengvai apginkluota kariuomenė galėjo jį pasiekti trečią dieną po mūšio.

Marienburgas buvo visai tuščias: ta puiki kryžiuočių sostinė viena diena neteko savo didžio magistro, savo komandorių, savo kariuomenės. Paduoti pagalbos nebuvo kam. Visi

čia laukė ateinant sujungtos lietuvių—lenkų kariuomenės, kad atiduotų miesto raktus ir maldautų pasigailėti.

Vytautas gerai numanė, kad reikia naudotis momentu iki kryžiuočiai nusiminę ir išblaškyti nesuspėjo susitvarkyti, kad laiminga užbaiga pridera nuo skubotumo. Tačiau Jogaila, kaip visados sunkus ir rambus, nesiskubino.

Dvi dieni kariuomenė ilsėjosi vietoje ir tvarkė lavonus. Paskui, eidama pamažu, gaišo pakeliui, Jogailai priiminėjant visokias vietos gyventojų atstovybes ir jų pareiškimus. Jogailai tarsi norėjosi ilgiau gėrėtis savo pergale, einant per nusiminusių priešų žemę. Tiktai vienuoliktą dieną Jogaila apgulė Marienburgą.

Per tą laiką komandoras Henrikas fon Plauenas suskubo surinkti ir sutvarkyti raitelių likučius, sutaisė pilies sienas, apsirūpino bent dviem mėnesiam maistu ir su 5000 įgulos pasiryžo gintis iki galo.

Apgulimas užsitęsė; Jogailos kariuomenėje kilo maras ir badas. Apylinkių gyventojai, baisiais plėšimais ir siaubimais nualinti ir įnirtę, ėmė kilti prieš atėjūnus, ir Jogailos kariuomenė, apgulusi Marienburgą, pasijuto pati šalies gyventojų apgulta.

Vytautas su savo kariuomene buvo priverstas grįžti į Lietuvą pačioje apgulimo pradžioje, kadangi Livonijos kardininkai, skubindamiesi į pagalbą Marienburgui, pakeliui naikino Žemaičius.

Po dviejų mėnesių Jogaila, nepaėmęs Marienburgo, turėjo grįžti namo, kadangi ir Vengrų karalius Zigmantas ėmė grasyti Lenkams; o grįždamas prarado ir tas kryžiuočių pilis, kurias pirma pakeliui buvo užėmęs.

Tačiau ir paties dabar išrinkto didžiuoju magistru Plaueno padėtis buvo sunki: ordino kasa ištuštėjo, savanorių talkininkų pritrūko, paties naujo magistro griežtumas ne visiems kryžiuočiams tepatiko, prisidėjo pavydas ir intrigos ordino tarpe.

Galų gale prasidėjo derybos, pasibaigusios Torno taika 1411 m. vasario mėn., kuria kryžiuočiams sugrąžinta visos jų žemės; tik Dobrynės šalis, jų neseniai užgriebta, buvo dabar atiduota Lenkams, o Žemaičiai — Vytautui ir Jogailai iki gyvos galvos; paskui turėję grįžti ordinui, bet 1422 m.

ordinas buvo priverstas galutinai nuo jų atsisakyti. Išpirkti paimtiems į nelaisvę kryžiuočiams ordinas dar apsiėmė išmokėti 100 000 kapų grašių; bet jų tik dalį teišmokėjo.

Taikos sąlygos ordinui buvo labai lengvos; tačiau pats ordinas, kartą suklupęs, jau nebepajėgė atsikelti. Jisai nustojo būti pavojingas Lietuvai ir Lenkams. Nors Vytautui viešpataujant dar du kartu tenka Lietuvai (1414 ir 1422 m.) su juo susiremti; bet jis žymiai slenka į kapą, iki galop, seniui Žygimantui valdant, žlunga visiškai.

Žemaičiai katalikais 1413 m. Atėmęs kryžiuočiams Žemaičius, Vytautas pradėjo rūpintis jų apkrikštymu. Lietuviams aukštaičiams priėmus katalikų tikėjimą, žemaičiai, daugiau prisirišę prie savo senoviško tikėjimo, kai kurį laiką dar buvo pasilikę pagonimis. Vytautas nenorėjo vartoti tame dalyke prievartos, kadangi jie turėjo ir didesnę savivaldybę, Lietuvos valdovų mažiau tepriklausydami.

Ordinas, laikydamas Žemaičius savo rankose nuo 1398 iki 1409 m., irgi nesirūpino čia katalikų tikėjimu, gal dėl to, kad turėtų teisę su jais elgtis kaip su pagonimis. Bent savo skundoje Konstancos Bažnyčios santaryboms žemaičiai pareiškė, kad jų krašte kryžiuočiai nepastatę nė vienos bažnyčios, nė vieno kunigo neatsiuntę krikštyti.

Iš Horodlės seimo Jogaila ir Vytautas atvyko į Vilnių ir čia nutarė krikštyti žemaičius; su katalikų kunigais, su Jadvyga ir Ona, Vytauto žmona, ir su daugybe kitų palydovų važiavo į Kauną. Čia palikę savo žmonas, Jogaila ir Vytautas su kunigais plaukė Nemunu iki Dubysos, paskui iki Betygalos, kur gyvenęs paskutinis krivių krivaitis Gintautas. Senelis turėjęs pasišalinti ir neužilgo miręs. Dievaičių stabai buvo sudaužyti, šventvietės ugnys užgesinta, šventosios girios kertamos.

Iš čia Vytautas ir Jogaila važinėjo į kitas žymesnes dievaičių garbinamas vietas. Žemaičiai priiminėjo krikštą iš baimės, kad neužrūstintų savo aukščiausiojo valdovo, bet nenoromis ir porą kartų buvo grįžę į stabmeldišką savo tikėjimą, išvarydami katalikų kunigus ir žudydami tuos didikus bajorus, kurie buvo priėmę krikštą. Bet Vytautas nemėgo pasipriešinimo ir skaudžiai baudė maištininkus. Žemaičiai galų gale turėjo išsižadėti savo senoviškojo tikėjimo ir klausyti kunigų, skelbiančių katalikų tikėjimą.

Kadangi tuo laiku Vakarų Europoje Konstancos mieste buvo Bažnyčios vyskupų santarybos, tai Vytautas pasiuntė ten dvidešimtį su viršum žemaičių, apkrikštytų bajorų, kurie savo asmenimis geriausia galėjo parodyti, kad Žemaičiai — katalikų šalis, ir išsklaidyti visas neteisingas žinias, ordino skleidžiamas apie Lietuvą, Jogailą ir Vytautą.

Žemaičių pasiuntiniai raštu įteikė vyskupų susirinkimui skundą prieš vokiečių ordiną ir meldė, kad jisai pasiųstų į Žemaičius ką nors iš savo tarpo dalykams ištirti ir naujai vyskupijai steigti.

Žemaičių pasiuntiniai padarė geriausį įspūdį; o kryžiuočiai dar daugiau sau pakenkė, kai per savo kraštą nepraleido į Žemaičius pasiųstų vyskupų. Pasiuntiniai, atvykę aplinkiniais keliais kartu su Vytautu į Varnius Medininkų apskrity, įsteigė čia 1417 metais naują vyskupiją; pirmuoju josios vykupu paskirta Motiejus Vilnietis.

1421 metais papa Martynas V, išleidęs bulę, patvirtino naują Žemaičių vyskupiją. Vytauto lėšomis buvo pastatyta Varniuose katedra ir devynios parapinės bažnyčios: Veliuonoj, Ariogaloje, Betygaloje, Raseiniuose, Vidukiėje, Kražiuose, Kelmėje, Kaltinėnuose ir Luokėje.

Sutvarkęs tuo būdu Žemaičių dvasios reikalus, Vytautas irgi pasirūpino įkurti geresnę pasaulinę to krašto tvarką. Kadangi Žemaičiai seniai buvo pripratę prie savivaldybės, tai Vytautas josios nepanaikino, bet vis dėlto patsai jiems paskyrė atskirą seniūną arba storastą Kęsgailą, kad jisai valdytų ir tvarkytų šalį vyriausiojo valdovo vardu.

Įsteigimas atskiros Kijevo metropolijos. Rūpindamasis Žemaičių krikštu, Vytautas neišleido iš akių dvasios reikalų ir tųjų Gudų, kurie priklausė jo valstybei. Lietuvos gudai ir rusai buvo stačiatikiai ir savo dvasios dalykuose priklausė metropolito, kursai sėdėjo Maskvoje. Toks priklausymas svetimoje valstybėje sėdinčio hierarcho (viršininko) buvo Vytautui nepageidaujamas, ir jisai, norėdamas savo stačiatikius visai atskirti nuo Maskvos, prašė Konstantinopolio patriarchą įsteigti Lietuvos stačiatikiams naują atskirą metropoliją Kijeve.

Konstantinopolio patriarchas, gaudamas iš Maskvos kunigaikščių algą, Vytauto prašymui nepritarė. Tada tasai liepė savo stačiatikių vyskupams susirinkti ir pasiskirti metropoli-

tu mokytą bulgarą Grigalių Camblaką, ką tie ir padarė 1415 m. Buveinę jam Vytautas paskyrė Kijeve.

Negana to, Vytautas buvo sumanęs savo valstybės stačiatikius ne tiktai atskirti nuo Maskvos įtakos, bet ir suvienyti juos su katalikų Bažnyčia. Tam dalykui pasiuntė minėtąjį metropolitą Camblaką į Konstancos vyskupų santarybas tartis dėl Rytų ir Vakarų Bažnyčių susijungimo. Nors susivienijimas neįvyko, vis dėlto didis Vytauto sumanymas nepasiliko bergždžias: jisai buvo įvykdytas XVI amžiuje.

Horodlės unija 1413 m. Pirmoji lietuvių su lenkais Krėvoje 1385 m. padaryta unija buvo tiesiog įterpimas Lietuvos, kaipo dalies, į Lenkų karalystę. Matyti, Lietuvos valdovai ir didikai po jąja pasirašydami, patys netikėjo tais savo pažadais, kuriuos davė neapsvarstę. Jogaila manė, kad pats būdamas Lenkų karaliumi, valdys ir elgsis, kaip jam patiks.

Bet lenkai nuo tų lietuvių pasižadėjimų nemanė nusileisti ir stengėsi juos išnaudoti iki galo. Kai jie pamatė, kad Vytautas, tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, elgėsi visai savarankiškai, neleisdamas išnaudoti Lietuvos, tai tik laukė progos, kad galėtų priversti pasižadėjimus patvirtinti. Tokia proga buvo Vytauto pralaimėjimas ties Vorskla.

Prislėgtas nelaimės Vytautas buvo priverstas pasirašyti naują su lenkais uniją, padarytą 1401 m. Vilniuje. Toji unija, nors sunkiose Vytautui apystovose padaryta, vis dėlto Lietuvai buvo minkštesnė negu pirmoji krėviškė. Lietuvos valstybė buvo pripažinta kaipo atskiras vienetas, valdoma Vytauto iki jo gyvos galvos.

Be abejo, Vytautas buvo tikras, kad, sustiprėjęs ir kai kurį laiką Lietuvą pavaldęs, ilgainiui nusikratys visos ir tos unijos su Lenkais.

Po Žalgirio kovos, kai vokiečių ordinas radosi visai nebepavojingas Lietuvai ir Lenkams, ir kai lenkai ėmė įtarinėti Vytautą, kad tasai norįs Lietuvą visai atskirti nuo jų karalystės, jie ėmė rūpintis vėl atnaujinti uniją tvirtesniais ir pastovesniais ryšiais. Kadangi to reikalavo ir lenkų spiriamas Jogaila, tai Vytautas sutiko sušaukti dviejų tautų atstovus į bendrą seimą Horodlėje (ant Bugo upės) pasitarti dėl unijos sąlygų.

Nebebūdamas tokiose sunkiose apystovose kaip anuomet ir jausdamas tvirtesnį po savimi pamatą, Vytautas dabar

galėjo išsiderėti geresnes sąlygas negu 1401 m. Vilniuje. Dabar Lietuva pripažinta savaimine, nepriklausoma valstybe ne tik iki Vytauto gyvos galvos, bet ir jam mirus, galėjo sau rinktis atskirą valdovą, didįjį kunigaikštį, jei prieš jo asmenį neprieštaraus Lenkų karalius. Taip pat ir lenkai, jei Jogaila mirtų be įpėdinio, pasižadėjo nesirinkti karaliaus be lietuvių sutikimo. Be to, buvo atnaujinti abiejų tautų pasižadėjimai vienybės ir brolybės.

Katalikų bažnyčiai ir josios dvasininkams buvo pripažintos tos pačios teisės ir pirmenybės, kurių jie turėjo Lenkuose. Katalikams buvo duotos platesnės teisės nekaip kito tikėjimo piliečiams, ir vien tik katalikai galėjo būti Lietuvos aukštesniais valdininkais. Tos privilegijos paskui už Kazimiero, ypač valdant Aleksandrui, visai nebuvo vykdomos.

Tame pačiame Horodlės seime Jogaila, norėdamas, kad susidėtų artimesni ir draugiškesni santykiai tarp lietuvių ir lenkų, įnešė sumanymą, kad Lietuvos bajorai priimtų lenkų bajorų žymes, ženklus, iš vokiečių kalbos herbais vadinamus. Lietuviai iš pradžių pasipriešino, teisindamiesi tuo, kad turį savo herbus* ir kad jų bajorija, nuo romėnų išvedama, esanti ankstybesnės kilmės nekaip lenkų, kurie savo herbus gavę nuo čekų.

Jogailai griežtai reikalaujant, lietuviai galų gale vis dėlto nusileido, kai jiems, ypač žymesniems bajorams, buvo pažadėtos tokios laisvės ir teisės, kuriomis naudojosi Lenkų šlėktos.

Nors Horodlėje padaryta su Lenkais unija palyginti buvo Lietuvai geresnė, nekaip pirma įvykusios, tačiau buvo kai kas ir aiškiai kenksminga. Neminint to, kad Lietuvos diduomenė, taip kaip ir Lenkuose, buvo paskirstyta į tris laipsnius: valdovus kunigaikščius, didikus ir smulkesniuosius bajorus — buvo dar sumanyti Lietuvoj' ir valdininkai Lenkų pavyzdžiu, kaip antai: vaivadai, kaštelionys, storastos (seniūnai) ir kiti.

Lietuvos didžiūnų taryba buvo sutvarkyta Lenkų senato

---

* Kai kurie Lietuvos didikai tikrai jau anksčiau turėjo bajorijos žymes, arba herbus, ir ant savo antspaudų vartojo. Taip antai: vytis, bokštai (Gedimino ženklas), hippocentauras, radastos — tai tikrai lietuviškos kilmės herbai.

pavyzdžiu; o visa tat žymiai prisidėjo prie artimesnio susiglaudimo ir asimiliavimosi abiejų valstybių ir tautų, kad galų gale net teko padaryti nelaimingą Lietuvai Liublino uniją.

Ypač labai kenksmingas Lietuvai pasirodė savo tolimesniais vaisiais suteikimas platesnių teisių žemajai bajorijai, sulyginus ją su Lenkų šlėkta. Ta žemesnioji bajorija, ilgainiui siekdama vis didesnių laisvių ir norėdama teisėmis susilyginti su Lietuvos didikais („szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie"), linko kaskart daugiau į Lenkus, kur tikėjosi veikiau pasiekti savo tikslą.

Bendra Vytauto darbų apžvalga. Vytauto viešpatavimas — tai garbingiausis lietuvių istorijos lapas. Niekados Lietuva nei pirma, nei paskui nebuvo tokia galinga ir tvirta kaip Vytautui valdant; jo laikotarpis gali teisingai vadintis kulminacinis lietuvių veikaluose.

Nedidžio ūgio, šviesaus veido Vytautas, apsivilkęs moteriškais rūbais, Krėvos kalėjime buvo tikrai panašus į mergaitę; tačiau veikaluose nebuvo jam lygaus vyro tame amžiuje. Todėl ir teisingai ne tik lietuviai, bet ir kai kurie svetimtaučiai jį pavadino Didžiuoju.

Šviesaus ir gilaus proto, pilnas drąsos, geležinės valios, nepaprastos energijos, jisai dargi pasižymėjo ypatingu darbštumu. Visados užimtas darbais, jis nežinojo, kas tai atilsis; savo valstybėje jisai buvo valdovu, teisdariu, Bažnyčios gynėju, valdinių tėvu, karuose drąsiu ir sumaniu strategu.

Vilnių ne tiek mėgo kiek Trakus, kuriuose dažniau sėdėjo; bet dar dažniau būdavo kelionėje. Mažiausis vargdienis galėjo prieiti prie jo, o didžiūnai ir kunigaikščiai jautė ant savęs geležinę jo ranką.

Teisybė ir ramumas viešpatavo valstybės viduje, apšvietimas, prekyba* ir pramonė pakilo, o tolimiausios kartos atminė ir gyrė garbingas Vytauto viešpatavimo dienas.

Lietuva nebijojo priešo, nurimo ir atprato nuo užpuolimų bei siaubimų. Tiesa, ir Vytautas kariavo karus, ir gana di-

* Du uostu prekybai turėjo tuomet Lietuva: Palangoj prie Baltijos ir Kačibėjų (dabartinę Odesą) prie Juodųjų marių.

džius, bet jie buvo priešų kraštuose, ir lietuviai jų bemaž nejautė.

Vytautas vienas buvo Lietuvai tuo, kuo Kęstutis ir Algirdas drauge, ir net daugiau: Kęstutis buvo garsus karuose su kryžiuočiais, kurių mokėjo įgyti aukštą pagarbą, Vytautas amžiams laužo jų galybę, o tie nusižeminę jį vadina savo geradariu. Algirdas įgijo didį autoritetą rusų kraštuose, Vytautas nukelia savo viešpatijos sienas iki pat Maskvos, o rusų kunigaikščiai vadina jį savo gospodarium, tenkina mažiausias jo užgaidas; didysis Maskvos kunigaikštis Vasilijus I mirdamas palieka jam globoti ir užtarti savo sūnų. Totoriai tolimiausiais laikais atmena Vytautą kaip savo geradėją. Pats papa jį gerbia ir skiria apgynėju Rygos arkivyskupo, o matydamas didžią jo galią, įkalbinėja jam išvaryti iš Europos turkus. Čekai, vokiečių spaudžiami ir susiskaldę dėl Huso, meldžia kaip didžiausios malonės, kad jis juos paimtų į savo globą. Vytautas, nenorėdamas patsai kištis į religinius Čekų ginčus, siunčia jiems (1422 m.) savo giminaitį Žygimantą, Dimitro Kaributo sūnų, kurį tačiau po kelių metų atšaukia, nenorėdamas vaidų su Austrijos ciesorium Zigmantu.

Prisaikintas visame klausyti Jogailos, kaip savo viršininko, Vytautas greitu laiku pasidaro ne tiktai visai savarankis, bet patsai Jogaila pasiduoda visiškai jojo įtakai ir neatlieka jokio svarbesnio reikalo, pirma nepasitaręs su Vytautu. Lenkų diduomenė irgi visuose svarbesniuose dalykuose klausdavosi Vytauto nuomonės. Jadvygai 1399 m. mirus, Vytautas buvo paskelbtas oficialiu Lenkų globėju ir patarėju.

Pasirašęs po Vilniaus ir Horodlės sutartimis su Lenkais, Vytautas visuose savo reikaluose elgiasi visgi savarankiškai ar eina stačiai į užbrėžtąjį tikslą — neduoti Lietuvos pažeminti ir atpalaiduoti ją nuo tų pančių, kuriais Jogaila buvo ją surišęs su Lenkais.

Tų pančių, tiesa, jisai nesutraukia iš karto, nes kai kurį laiką vienybė su Lenkais buvo Lietuvai reikalinga nuveikti kryžiuočių vokiečių ordinams ir Lietuvai pakreipti į Vakarų Europos kultūrą.

Antra vertus, Vytautas gerai suprato, kad jo sumanymams — išsivaduoti iš Lenkų priklausomybės — jisai susi-

durs su stipriu pasipriešinimu; todėl, kad prieš laiką nesukeltų audros, jis elgėsi šituo reikalu atsargiai ir į tikslą ėjo pamažu, tvirtindamas tuo tarpu po savimi pamatą, o rasit manydamas, kad pagyvens ilgiau už Jogailą ir, tam mirus bevaikiu, asmeninė unija su Lenkais tuo pačiu savaime nutrūks.

Tačiau 1425 m. gimė Jogailai iš jo ketvirtosios pačios Sonkės (Zosės) Alšėnaitės pirmasis sūnus Vladislovas, o pačiam Vytautui jau ėjo aštunta dešimtis metų amžiaus, ir ilgiau belaukti nebuvo galima.

Suvažiavimas Lucke 1429 m. Vytautas sukvietė į Lucką didžiausius to laiko Europos valdovus pasitarti apie Huso šalininkų reikalus Čekuose ir apie pašalinimą turkų pavojaus, kurie baugino visą Europą.

Atvyko į Lucką Vokietijos ciesorius Zigmantas, Lenkų karalius Jogaila, didysis Maskvos kunigaikštis Vosylius, Konstantinopolio ciesorius, papos pasiuntiniai, kryžiuočių ir Livonijos magistrai, mongolų chanai ir daugybė kitų didikų palydovų.

To suvažiavimo šeimininkas Vytautas tikrai karališka iškilme ir nepaprastu duosnumu vaišino savo rūmuose tuos gausingus ir aukštus svečius.

Pabaigus svarstyti kitus klausimus, Zigmantas, ne be Vytauto pritarimo, pradėjo kalbą apie jo apvainikavimą karališku vainiku už didžius nuopelnus, padarytus platinant katalikų tikėjimą.

Jogaila, apie tai užkalbintas, lengvai su tuo sutiko ir savo sutikimą antrą dieną po to pasikalbėjimo su Zigmantu atkartojo Vytautui. Bet tasai, žinodamas lengvą ir nepastovų Jogailos būdą, norėjo, kad ir lenkai sutiktų su tuo sumanymu; todėl patarė jam pasiklausti tame dalyke nuomonės savo artimiausių lenkų didikų. Pats Vytautas apie tą sumanymą pranešė saviesiems lietuviams didžiūnams.

Lietuviai su didžiausiu džiaugsmu pritarė Vytauto apvainikavimo sumanymui, matydami tame Lietuvos garbę, bet lenkai griežtai pasipriešino, o jų kancleris Olesnickis stačiai pasakė: „Kunigaikšti! Tu jau pakilai aukščiau visokios žemės didybės ir dėl to tau pridera atminti priesaika, rišanti tave su Lenkais“.

Vytautas supyko ir pasakė ir be lenkų sutikimo apsivaini-

kuosiąs karaliaus vainiku. Lietuviai irgi jautėsi labai įžeisti savo didžiojo kunigaikščio užgavimu. Lenkai tą pačią naktį su Jogaila apleido Lucką, manydami, kad dėl to patsai sumanymas bus atidėtas neapribotam laikui.

Vytautas, nežiūrėdamas lenkų prieštaravimo, ėmė rengtis vykdinti savo siekį: nuleido į papą pasiuntinius, sukvietė į Trakus tuos pačius svečius, paskyrė apsivainikavimo dieną. Zigmantas prižadėjo atsiųsti karaliaus vainiką (karūną).

Lenkai nusiminė. Du kartu rinkosi į seimą tartis šituo dalyku, leido pasiuntinius pas Vytautą jo permaldauti ir atkalbinėti nuo pasiryžimo, bet viskas buvo veltui. Tuomet lenkai įkalbėjo seneliui Jogailai, kad pats atsižadėtų Lenkų karaliaus vainiko ir pavestų jį Vytautui.

Tačiau Vytautui ne pati tuščia garbė ir ne Lenkų sostas rūpėjo, tik Lietuvos išaukštinimas ir josios sulyginimas su Lenkais, kaipo savaiminė valstybė; todėl ir Jogailos auką jis atmetė, neatsisakydamas nuo savo pasiryžimo.

Kviestieji svečiai 1430 metais pradėjo rinktis į Trakus į paskirtą rugsėjo 8 d.; atvyko ir patsai Jogaila, nenorėdamas dėl to su Vytautu pyktis.

Tuomet lenkai nutarė nepraleisti į Lietuvą Zigmanto pasiuntinių su vainiku, apstatę pasienius savo raitais sargais. Zigmanto pasiųstas teisių daktaras, kursai turėjo Vytautui išaiškinti vainikavimo apeigas, buvo ant sienos sugautas ir jo vežami daiktai atimti. Bet vainiko tarp tų daiktų nebuvo; jis buvo siunčiamas aplinkiniais keliais; sutrukdytas savo laiku ateiti į Vilnių nesuskubo, ir apvainikavimas turėjo būti atidėtas. Tačiau Vytautui jau nebebuvo žadėta sulaukti jo gyvam.

Nesulaukęs savo laiku karaliaus vainiko ir susikrimtęs dėl pažeminimo senatvėje po tiek garbingų darbų, Vytautas apsirgo, o kad jodamas su Jogaila iš Vilniaus į Trakus nukrito nuo arklio, atgulė į lovą, iš kurios jau nebepakilo.

Susitaikinęs su Dievu, pasimirė spalių 27 d., turėdamas apie 80 metų amžiaus. Paskutinieji jo žodžiai buvę tarti į Jogailą, kad šis rūpintųsi Lietuva tėvyne ir neleistų jos skriausti. Mirė Trakuose, bet palaidotas savo statytoje

Vilniaus katedros bažnyčioje. Karūnai galop atėjus, apvainikuotas karste*.

Taip pabaigė amžių vienas iš žymiausių to laiko Europos valdovų, didžiausis vyras, kurį yra davusi lietuvių tauta: didis politikas, didis vidaus tvarkytojas ir didis karo vadas, nenuilstąs iki žilos senatvės veikėjas.

Niekas taip aiškiai neparodo valdovo didybės, kaip tikras ir nuoširdus visos šalies gailesis jam mirus. „Ir pakilo Lietuvoje,— rašo vienas istorikas,— verksmas ir graudus vaitojimas per 8 dienas... Visi verkė, nustoję tėvynės tėvo ir tartum jausdami, kad krikščioniškos Lietuvos didybė su juo iškilo ir su juo pasibaigė". „Tai buvo didis, jei ne didžiausis, savo amžiaus žmogus,— sako J. Kraševskis,— jo gyvenimas — tai poetiškiausis Lietuvos istorijoje laikotarpis; jojo giesmė, jei kada poeta išdrįs apie jį giedoti, bus tikra epopėja, kupina rimtumo ir didybės. Smulkiame jo kūne glūdojo toji galinga dvasios jėga, kuri iki mirties nežinojo, kas tai yra negalima".

Paėmęs iš Skirgailos rankų suirusią ir nualintą Lietuvą, Vytautas Didysis įvedė joje griežtą monarchišką (vieno asmens) valdžią, panaikino savivalę ir netvarką, paliko ją žydinčią, turtingą ir galingą, kurios reikšmė visoje Europoje buvo labai žymi.

LIETUVOS PUOLIMAS

ŠVITRIGAILA. 1430—1432

Vytautui mirus ir vaikų nepalikus, Lietuvos diduomenė buvo linkusi didžiuoju kunigaikščiu išrinkti Vytauto brolį Žygimantą, kursai tuomet valdė Starodubo kunigaikštystę. Bet lenkams tasai, kaipo Vytauto brolis ir jo politikos šalininkas, nebuvo pageidaujamas. Todėl jųjų įtakoje Jogaila

* Yra gyvų liudytojų, kaip p. Malinauskas, Vilnijos dvarponis, kurie tvirtina, lenkai prieš didįjį karą tą karūną nakčia išgabenę Dievas žino kur iš Bažnyčios rūsio.

panorėjo didžiuoju kunigaikščiu paskirti savo jaunesnį brolį Švitrigailą.

Nors Lietuvos diduomenė už gyvos Vytauto galvos buvo įpratusi dalyvauti svarbesniuose pasitarimuose ir jų patarimai buvo klausomi ir vertinami, bet dabar jie seneliui Jogailai prieštarauti nedrįso.

Tačiau Jogaila greit susiprato apsirikęs, paskirdamas Lietuvai Švitrigailą, pravoslavų tikėjimo valdovą, žmogų neramaus būdo ir girtuoklį, kaip ir jo brolis Skirgaila. Jogailai dar iš Vilniaus neišvažiavus, kai čia atėjo žinia, kad lenkai užėmė Podolės kraštą ir lietuvių valdininkus — Daugirdą, Gedgaudą ir kitus iš ten išvijo, Švitrigaila paskelbė Jogailą savo kaliniu iki lenkai sugrąžins, kas Lietuvai priklauso. Tik pasižadėjęs sugrąžinti užgrobtą kraštą, Jogaila buvo išleistas.

Tačiau lenkai sugrąžinti užimtųjų Podolės miestų nesutiko. Kilo karas, Švitrigaila pasitelkė į pagalbą kryžiuočius. Tačiau karas jam nesisekė; lenkai jį sumušė prie Styro, sudegino Vladimirą, apgulė Lucką.

Kad geriau prisiruoštų prie karo, Švitrigaila buvo priverstas padaryti su Lenkais dvejiems metams taiką. Pasinaudodamas tuo laikotarpiu, ieškojo sau talkininkų, derėdamasis su kryžiuočiais ir ciecoriu Zigmantu, kurį prašė atsiųsti jam karaliaus vainiką. Žodžiu sakant, buvo pradėjęs varyti Vytauto politiką, bet neturėjo nei jo gabumo, nei lietuvių pasitikėjimo kaipo surusėjęs ir mėgiąs girtuokliauti. Tuo pasinaudojo Lenkai.

Matydami, kad Švitrigaila užvylė ir elgiasi savarankiškai, lenkai per savo pasiuntinį Zarembą pakurstė Žygimantą, Vytauto brolį, atimti iš Švitrigailos Lietuvos valdžią, laiduodami Jogailos pritarimą ir paramą. Švitrigaila, Ašmenoje puotaudamas, nieko nesitikėjo, kai Žygimantas jį užpuolė ir, jo kariuomenę sumušęs, užėmė Vilnių. Švitrigaila vos suskubo išbėgti į Polocką.

Užėmus Žygimantui Vilnių, Trakus, Gardiną ir pasiskelbus didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, reikėjo dar atkariauti nuo Švitrigailos gudiškąsias Lietuvos šalis, kurios aiškiai linko į Švitrigailą. Vienų vienas neišgalėdamas to padaryti, Žygimantas turėjo melsti Jogailos ir Lenkų pagalbos ir su jais daryti sutartį, patvirtinti lietuvių ir lenkų vienybę,

išsižadėti Podolės, niekados nesivadinti Lietuvos karaliumi, o prieš mirtį ir Volynę atiduoti Lenkams.

Sunkių aplinkybių priverstas padaryti tokią sutartį, Žygimantas manė ilgainiui jos nusikratysiąs ir, kaip jo viešpatavimas rodo, tikrai stengėsi nusikratyti; bet tatai jam nepavyko.

ŽYGIMANTAS I. 1432—1440

Žygimanto viešpatavimas buvo Lietuvai labai nelaimingas; bemaž visas praėjo naminiais karais tarp Žygimanto ir Švitrigailos. Tas karas iš vienos pusės pridarė žmonėms daug vargo, iš antros pusės susilpnino didžiojo Lietuvos kunigaikščio drausmę ir autoritetą, leisdamas didikams savivaliauti, persimetant čia į vieną, čia į kitą pusę. Galop pasinaudojo tąja Lietuvos netvarka ir lenkai, talkininkaudami Žygimantui ir priversdami jį arčiau su jais susirišti.

Tame Švitrigailos ir Žygimanto kare galima pastebėti varžytines dviejų Lietuvoje gaivalų už pirmenybę: lietuviškai katalikiško ir gudiškai pravoslaviško. Laimė abiem ilgą laiką svyravo; Žygimantą maždaug šelpė lenkai; Švitrigailos tvirtai laikėsi gudai, kuriems talkininkavo kardininkai. Švitrigaila buvo patelkęs ir totorius prieš Žygimantą, bet tie, sužinoję kely, kad Vilniuje sėdi didžiojo Vytauto brolis, atsisakė prieš jį kariauti.

Žygimantui didi parama buvo jo sūnus Mykolas, kursai daugiausia vadovaudavo kovoms su Švitrigaila. Buvo tai drąsus, sumanus ir gabus jaunikaitis.

Kova ties Ukmerge 1435 m. Lenkų karalius Jogaila pasimirė 1434 metais. Lenkai išrinko vyriausį jo sūnų Vladislovą, kursai viešpatavo neilgai, kritęs nelaimingoje su turkais kovoje ties Varna, šių dienų Bulgaruose.

Jogailai mirus Švitrigaila manė, kad dabar bus jam lengviau nuveikti Žygimantą. Todėl, pasitelkęs sau kardininkų ir gavęs paspirties iš Maskvos, nauju įnirtimu puolė Žygimanto Lietuvą. Tasai pasiuntė prieš jį savo sūnų Mykolą, kuriam atėjo talkininkauti Jokūbas Kobylinskis su 8 000 lenkų.

Priešai susitiko netoli Ukmergės ant Šventosios upės. Švitrigailos kariuomenė buvo gausesnė, tačiau, išskiriant kardininkus, buvo tai ginkluota minia, iš visur surinkta, be tvarkos. Mūšys buvo kruvinas, bet neilgai tetruko: Švitrigaila buvo nugalėtas ir bėgo į Pietų Rusus. Kovos vieta nuo to laiko pavadinta iš lenkiškos kalbos Pabaisku, arba Kova.

Kadangi mūšy dalyvavo Livonijos magistras su visa kardininkų jėga ir buvo užmuštas, o jo kariuomenė bemaž visai sunaikinta, tai šis mūšys buvo tuo pačiu kapu *kardininkams*, kuo Žalgiris kryžiuočiams.

Po to Švitrigailos pralaimėjimo Žygimantui pasidavė Polockas, Smolenskas, Vitebskas. Patsai Švitrigaila ilgą laiką dar gynėsi, užsirakinęs Volynės pilyse, ir kartkartėmis užpuldinėdavo Lietuvą. Likęs Lenkams nebepavojingas, buvo su jais susitaikinęs; tačiau Žygimantas griežtai atsisakė su juo taikintis ir pasidalyti Lietuvoj valdžią. Matydamas nieko neveiksiąs nei geruoju, nei kardu, galų gale išsidangino į Valachus.

Žygimanto būdas ir mirtis. Žygimantas per 9 metus kalėdamas pas kryžiuočius ir prisižiūrėjęs jų suktybių bei vylių, pasidarė įtarįąs, niekuo nepasitikįs, visur matydamas pavojų ir sankalbį prieš save. Pagrįžęs iš nelaisvės, gavo nuo brolio (Vytauto) Starodubą, bet neparodė gabumo, ir per visą Vytauto viešpatavimą apie jį kaip ir nebuvo girdėti.

Tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, norėjo jos gero, norėjo toliau varyti su Lenkais Vytauto politiką, bet ir nesugebėjo, ir kliudė nuolatinis karas su Švitrigaila. Buvo besitarįąs su Austrų ciecorium Albertu ir su kryžiuočių ordinu, kad nusikratytų Lenkų globos, bet derybos neatvedė į tikslą, kadangi pačioje Lietuvoje didikų tarpe pradeda rastis Lenkų šalininkų. Žygimantas priverstas savo ir sūnaus Mykolo vardu duoti raštu pasižadėjimą laikytis Lenkų vienybės ir mirštant Lietuvą grąžinti Lenkų karaliui.

Nepasiekęs tikslo, pažemintas, įtūžęs prieš diduomenę, mato Žygimantas visur pavojų ir sąmokslus. Įtariamus didikus ima persekioti, galabyti, pasisavindamas jųjų turtus ir valsčius. Taip žuvo narsusis karvedys Rumbautas, Trakų vaivada Manvydas ir kai kurie kiti, įtariami palankumu Švitrigailai. Švitrigailos pasiuntinius, sako, liepęs nu-

skandinti. Paėmęs į nelaisvę jojo žmoną, ilgai ją laikė, nesugrąžindamas vyrui; net papa Eugenijus (1434 m.) gavo užtarti ją raštu.

Būdamas žiaurus ir kerštingas su didikais, Žygimantas ieškojęs paramos žemesniuose luomuose ir skirdavęs valdininkais kai kada net ne bajorus, kas anais laikais buvo nepaprasta; todėl liaudis jį mylėjusi.

Būdamas šykštokas, vis dėlto, kaip ir Vytautas, pastatė nemaža bažnyčių ir jas aprūpino savo lėšomis. 1437 metais davė didikams raštą, vadinamą „*charta magna*", kuriuo jiems pripažino privilegijas, jau Vytauto Didžiojo jiems duotas.

Įkyrėjęs didžiūnams, jų neapkenčiamas ir visus įtardamas, užsidarė Trakuose, bemaž visai nebesirūpindamas valstybės reikalais ir vengdamas žmonių. Čia ir buvo Verbų sekmadienį nužudytas. Žudyti susibaudė Vilniaus karvedys Daugirdas, Trakų karvedys Leliušas, Žygimanto žirgininkas Skabeika ir Liubarto sūnūs Jonas bei Aleksandras Čartoriskiai.

Susirinkę į Trakus po Žygimanto mirties didžiūnai, kad nesukeltų prieš save žmonių, patariant Goštautui ir Kęsgailai, iškilmingai palaidojo nužudytąjį valdovą ir paguldė jį šalip brolio Vytauto Vilniaus katedroje.

KAZIMIERAS JOGAILAITIS. 1440—1492

Žygimantui mirus ginčai ir kova didikų tarpe Lietuvoje ne tik nenurimo, bet dar padidėjo. Dabar varžėsi trys partijos: Mykolo Žygimantaičio, Švitrigailos ir antrojo Jogailos sūnaus Kazimiero. Iš pradžių Lenkai nė vieno iš tų kandidatų nenorėjo praleisti į Vilniaus sostą, sakydami, kad Lietuva turinti priklausyti jųjų karaliui Vladislovui.

Lietuvos didikai, išauklėti Vytauto mokykloje, savarankiškumo išsižadėti nemanė. Tinkamiausiu į didžiuosius Lietuvos kunigaikščius buvo, be abejo, gabus Žygimanto sūnus Mykolas. Tačiau vieni, kaip antai tėvo užmušėjai, bijojo keršto; kiti manė, kad valdant savarankiam ir subrendusiam Mykolui, neturėsią tokios įtakos ir svarbos kaip prie nepilnamečio Kazimiero, 13 metų jaunikaičio.

Kadangi Kazimiero šalininkų buvo daugiausia ir jiems pritarė iš dalies net lenkai, o senas Švitrigaila maža teparodė veiklumo, tai Kazimiero partija ėmė viršų ir, susirinkusi Brastoj, pakvietė jį iš Krokuvos greičiausia skubėti į Vilnių.

Kazimieras atvyko į Vilnių su būriu lenkų patarėjų. Jį čia iškilmingai sutiko vyskupas Motiejus, Augmantai, Daumantai, Manvydai, Gįedraičiai, Sanguškos, Kaributai, Karijotai ir kiti galiūnai. Vilniaus katedroje buvo apvainikuotas Vytauto Didž. kepure.

Lenkų patarėjų Lietuvos didikai neįsileido, ir tie turėjo grįžti namon. Tačiau kadangi Kazimieras buvo per jaunas, tai jam buvo priskirta patarėjais Lietuvos didžiūnų, kurių žymiausis buvo Jonas Goštautas, vyras išmintingas, sumanus, tikrai mylįs savo kraštą.

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžia iki Vytauto Didž. mirties buvo neapribota; nieks negalėjo pasipriešinti jų įsakymams. Bet per naminius karus tarp Švitrigailos ir Žygimanto, ypač dabar, užsėdus Lietuvos sostą jaunam Kazimierui, didikai įgauna kaskart daugiau galios ir reikšmės.

Mykolo kerštai. Mykolas, aiškiai matydamas Kazimiero viršų, iš pradžių vien prašė, kad jam sugrąžintų tėvo Trakus ir nubaustų tėvo užmušėjus. Kazimieras su tuo sutiko; bet Žygimanto mirties kaltininkai nebuvo per daug nubausti: vieniems, kaip kad Čartoriskiams, buvo leista pabėgti į Maskvą, Daugirdas išsiteisino, Leliušas buvo pašalintas iš senatorių tarpo, kitiems atimta valsčiai.

Mykolas jautėsi nepatenkintas; ieškojo tik progos užimti Vilniaus sostą; turėjo ir savo šalininkų, o Žemaičiai griežtai buvo atsisakę klausyti Kazimiero; tik Goštauto sumanumu pasisekė be ginkluoto susirėmimo palenkti Žemaičius į Kazimiero pusę, duodant jiems viršininką žemaitį Kantautą, išmintingą vyrą ir jų mylimą.

Negalėdamas ginklu paveržti iš Kazimiero Vilniaus sosto, Mykolas buvo sumanęs su savo šalininkais Kazimierą nužudyti medžiojant giriose tarp Trakų ir Merkinės. Bet laiku apie tai buvo sužinota, ir Mykolas gavo bėgti į Maskvą.

Maskvos padedamas du kartu buvo beįsiveržiąs į Seversko šalį, bet žymesnio pasisekimo neturėjo. Galų gale užsidarė Maskvos vienuolyne, kur apie 1452 m. žuvo nunuodytas. Taip užbaigė amžių gabus kunigaikštis, paskutinis iš

Kęstučio giminės Lietuvos sosto pretendentas, kuriam nepalankios apystovos neleido naudingai patarnauti savo tėvynei.

Kazimiero viešpatavimo pradžia. Persikėlęs iš Krokuvos į Vilnių, Kazimieras gan greit susigyveno su Lietuva, pamilo savo naują tėvynę, išmoko lietuviškai ir rūpestingai ėmė tvarkyti Lietuvą, klausydamas išmintingų didikų patarimo. Ypač didžią įtaką turėjo Jonas Goštautas ir vyskupas Motiejus.

Kazimierui gerai sutariant su diduomene, greitu laiku Lietuva nurimo nuo Mykolo šalininkų, padarė sutartis su vokiečių ordinais, su Pliskuva bei Naugardu, kurie ieškojo Kazimiero globos.

Galop atvyko į Lietuvą iš Krymo totorių pasiuntiniai, prašydami Kazimiero, kad jiems duotų valdovu chanu Devlet Hadži Girėjų, kurs tuomet valdė Lydos pilį. Kazimieras iškilmingai paskelbė jį Krymo chanu, apvilkinęs raudonu drabužiu, ir Lietuvos marčelgai Jurgiui Radvilai liepė su raitarija nulydėti į vietą. Hadži Girėjus per visą savo ilgą viešpatavimą išliko ištikimas Lietuvai kaimynas ir talkininkas.

Nurimusi Kazimiero Lietuva vėl buvo tokia galinga, kaip Vytautui Didž. viešpataujant. Tačiau santykiai su Lenkais, ypač dėl Podolės ir Volynės, buvo tamsiu debesėliu; o kai Kazimieras tampa Lenkų karaliumi, Lietuvos reikalus pradeda apleisti, ir jos savarankiškumas ima siaurėti.

Kazimieras — Lenkų karalius 1447 m. Vladislovui, vyresniajam Kazimiero broliui ties Varna negarbingai žuvus, Lenkai pasijuto esą be karaliaus. Todėl, atsiuntę pas Kazimierą pasiuntinius, meldė jį būti jų karaliumi, norėdami tuo būdu surišti Lenkus su Lietuva vienu karaliaus asmeniu.

To visai nenorėjo Lietuvos didžiūnai ir griežtai atsisakė išleisti iš Vilniaus savo valdovą. Kazimieras ir patsai nenorėjo Lenkų sosto, bijodamas nustoti Lietuvos, kurios iki šiolei nebuvo atsižadėjęs Mykolas Žygimantaitis.

Keturis kartus leido lenkai savo pasiuntinius į Vilnių, kviesdami lietuvių didikus pasitarti dėl to reikalo į Piotrkovą ir į Parčevą, bet veltui. Tuomet, kad pabaugintų Kazimierą, pastatė į Lenkų karalius kandidatus Mozūrų kunigaikštį

Boleslovą, netikrą Mykolo Žygimantaičio brolį. Šis, tapęs Lenkų karaliumi, būtų rėmęs Mykolą.

Kazimieras pajuto pavojų ir pradėjo rimtesnes derybas su Lenkais Brastoje. Tačiau derybos ilgai negalėjo pasibaigti, kadangi lenkai, užgriebę dar Žygimantui valdant Podolę ir Volynę, nenorėjo jų grąžinti Lietuvai. Jie matė, kad visos Lietuvos savarankiškumo negalės iš karto panaikinti, taigi sumanė ją paglemžti dalimis, atplėšdami Lietuvai atskiras sritis.

Lietuvos didikai griežtai atsisakė išleisti Kazimierą iki raštu pasižadės sugrąžinti lietuviams užgriebtas lenkų sritis. Galop Kazimieras pavedė Lucką su visomis apylinkėmis valdyti sugrįžusiam iš Valachų dėdžiui Švitrigailai, o galutinai sutaikinti lietuvius ir lenkus dėl Podolės ir Volynės pasižadėjo, tapęs abiejų tautų valdovu.

Negana to, išvažiuodamas į Lenkus, Kazimieras raštu dar pasižadėjo ir priesaika patvirtino nesiaurinti Lietuvos ribų, kokios buvo prie Vytauto, ginti jos savarankiškumą, valdyti abi šali pakaitais iš Vilniaus ir iš Krokuvos, skirti Lietuvai aukštesniuosius valdininkus tik vietos žmones, ne Lenkų pavaldinius.

Tuo pačiu raštu Kazimieras žymiai praplatino bajorų teises, atiduodamas iš dalies jų valiai valstiečius, o siaurindamas didžiojo kunigaikščio valdžią. Taip antai kunigaikštis atsisako teisti ponų pavaldinius ar priimti pas save pabėgusius nuo jų darbo žmones.

Nesutikimai dėl Podolės ir Volynės truko bemaža per visą ilgą Kazimiero viešpatavimą. Abi pusi — lietuviai ir lenkai — rinkdavosi į seimus Liubline, Parčeve, Piotrkove, Brastoj, bet įsipykę ir įsikarščiavę neprieidavo prie jokio galo.

Pats Kazimieras laikėsi nuošaliai, norėdamas vien tik taikos ir sau ramumo. Lietuviams prisiekęs neatiduosiąs Lenkams Vytauto įgytų žemių, per 6 metus, būdamas jau Lenkų karaliumi, atidėliojo paprastai karalių daromą priesaiką, nes toje priesaikoje buvo žodžiai, reikalaują prijungti Lietuvą prie Lenkų ir grąžinti jiems Podolę bei Volynę. Galop prisiekė bendrais žodžiais, kad sugrąžinsiąs Lenkams neteisingai jiems atimtas žemes ir neskirsiąs nuo jų Lietuvos. Tuo būdu klausimas neišspręsta.

Ypač ginčai paaštrėjo tuomet, kai Švitrigaila mirdamas atidavė Lucką ir visą Volynę Lietuvos valdininkams. Karščiausiais Lietuvos reikalų gynėjais buvo Jonas Goštautas ir Vilniaus vysk. Motiejus.

Koks buvo lietuvių tarpe nepasitikėjimas lenkais, galima suprasti iš Parčevo seimo 1451 m. Lietuviai, vykdami į tą seimą, apsistojo Brastoje ir nuo lenkų reikalavo laiduoti raštu, kad jiems nieko pikta negresia. Kai kurie įširdę sugrąžino lenkams bajorystės ženklus, arba herbus, Horodlėje paimtus (Goštautas, Manvydas, Kęsgaila, Mangerdavičius ir kiti). Atvykę į Parčevą, nėjo į pilies rūmus, tik apsistojo papily ir apsikasė grioviais, o į seimą nusiuntė vieną vysk. Motiejų, griežtai pareikšdami, kad Podolės ir Volynės lenkams neužleisią, nes lietuviai dar už Algirdo čia liejo kraują, išvaduodami tas šalis nuo totorių. Derybos pasibaigė niekais.

Lietuviai jau buvo sumanę visai nuo Lenkų atsiskirti ir didžiuoju kunigaikščiu pakelti Simoną Olelkaitį. Kazimieras vos apgesino gaisrą, žadėdamas jiems savo sūnų; nors pažadėjimo paskui neištesėjo.

Kazimieras, norėdamas sutaikinti lietuvius ir lenkus, nemokėjo įtikti nei vieniems, nei antriems: lietuviai jį pravardžiavo lenku, nes nesilaikąs Vilniuje duotos priesaikos ir pataikaująs lenkams. Lenkai su panieka jį vadino „litvinu“, nes medžiokle užsiėmęs, maža tesirūpinąs valstybės reikalais ir po pusmečius sėdįs Vilniuje, ne Krokuvoje.

Tuo tarpu miršta 1453 m. vysk. Motiejus. Jonas Goštautas, įkyrėjęs karaliui prieštaravimais, nustoja jo pasitikėjimo; galop ir jisai 1459 m. miršta. Lietuvos didžiūnai, paskendę gašlumuose, maža besirūpina tėvynės reikalais, ir ginčai dėl Podolės bei Volynės pamažu nurimsta. Lenkai jose įsiviešpatauja.

Tais lenkų ir lietuvių nesutikimais pasinaudojo Užvolgio Kipčako totoriai. Hadži Girėjui mirus, jo įpėdinis Menglis Girėjus, Krymo chanas, ėmė irgi užpuldinėti ir naikinti Podolę bei Volynę. Lietuviai ir lenkai vieni kitus įtarinėjo, kad tyčia iš keršto užsiundę totorius, o ginti jų neskubėjo.

Gražios ir turtingos Vytautui viešpataujant šalys dabar liko be priežiūros; tvirtos kitados pilys liko nugriautos ir išdegintos. Tik prieš Kazimiero mirtį 1489 m. pasiųstas jo sūnus Jonas Olbrachtas bent kiek numalšino totorius.

Karas su kryžiuočiais 1454—1466. Kazimieras ilgokai kariavo su kryžiuočiais. Lenkai, ypač lietuviai, tame kare dalyvavo be ypatingo noro; o kadangi jisai užsitęsė ir savo išlaidomis įkyrėjo, tai lietuviai Goštautui vadovaujant bemaž visai atsisakė jame dalyvauti, tik retkarčiais mokėdami karo išlaidas, arba atsitikus progai, suteikdami lenkams pagalbą. Taip antai 1465 m. žemaičiai ties Palanga sumušė stiprų kardininkų raitelių pulką, einantį kryžiuočiams į talką.

Pasibaigus karui Lenkai gavo visą pamarį apie Danską ir visą Kulmą; kryžiuočiams bepaliko tik rytų Prūsai su Karaliaučiumi. Lietuva tąja Torno sutartimi negavo nieko, nors galėjo, jei lenkai būtų tam pritarę, atsiimti bent Klaipėdą ir žemutinę Nemuno dalį.

Iš to kilo dar didesnė prieš lenkus neapykanta ir ginčai savitarpy: vieni šaukė, kad Lietuvai reikėję aktingiau dalyvauti kare, kiti buvo tos nuomonės, kad reikėję pasinaudoti sunkia lenkų padėtimi ir atsiimti Podolę ir Volynę.

Santykiai su Maskva. Nors aiškaus karo tarp Lietuvos ir Maskvos Kazimierui viešpataujant nebuvo, neskaitant mažesnių užpuldinėjimų ir susirėmimų pasieniais, tačiau kaimynų santykiai buvo nekokie. Lietuvos padėtis per Kazimiero nerangumą eina kaskart menkyn. Tuo tarpu veiklus ir sumanus didysis Maskvos kunigaikštis Ivanas III naudojasi kiekviena proga savo valstybės sienoms praplėsti, susidraugaudamas su Kazimiero priešais.

Apsiskelbęs aukščiausiuoju visų Rusų valdovu, Ivanas pradėjo pamažu, bet patvariai glausti visus rusiškuosius kraštus po viena savo valdžia; pirmiausia tuos kraštus, kurie buvo tik tolimesnėje Lietuvos globoje, o paskui ir tų, kurie jau buvo su Lietuva organiškai surišti.

Pirmiausia Ivanas III užėmė ir prie Maskvos prijungė Tverės kunigaikštiją, esančią Lietuvos įtakoje. Paskui teko maskoliams didysis Naugardas, garsus savo turtais ir prekyba, buvęs Lietuvos globoje ir jai mokėjęs duoklę. Ivanas III tvirtai pasiryžo jį užgriebti. Veltui naugardiečiai su savo valdove našle Morta Boreckiene šaukėsi Kazimiero pagalbos; tasai per savo nerangumą nesiskubino su pagalba, ir Ivanas III užėmė Naugardą; trims šimtams įtakingesniųjų nukapodino galvas, pasisavino jų turtus, išplėšė iždą

ir, prisikrovęs 300 vežimų aukso bei sidabro, sugrįžo į Maskvą. Nuo to laiko Naugardo prekyba visai sunyko.

Kai 1480 metais Ivanas III atsipalaidavo nuo totorių jungo, jisai ėmė dar drąsiau elgtis ir jau nuo pačios Lietuvos atplėšė Velikije Luki ir rytinę dalį Seversko, teisindamasis tuo, kad patys pasienio kunigaikščiai — Vorotinskiai, Odojevskiai ir kiti — panorėję prisidėti prie Maskvos.

Kazimieras vis dėlto vengė aiškaus susirėmimo su Maskva, ne visai pasitikėdamas savo rusiškais kraštais ir teisindamasis čia tuo, kad iždas tuščias, čia kad lenkai nenorėsią Lietuvai talkininkauti — bet daugiausia per savo nerangumą. Daugiau jam rūpėjo, kad Vengrų bei Čekų karalystės tektų jo sūnums, ne kaip Lietuvos reikalai; tik retkarčiais ją aplankydavo ir atsitiktinai aprūpindavo; dažniausiai josios reikalus pavesdavo didžiūnų tarybai.

Veltui didžiūnai, savo tarpe nesutikdami, meldė Kazimierą duoti jiems vieną savo sūnų; Kazimieras iki gyvos galvos nenorėjo išleisti Lietuvos vairo iš savo rankų, imdamas ant savo pečių visos Lietuvos ir Lenkų valdymo naštą, ko nedrįso padaryti nė Jogaila.

Kazimiero viešpatavimas. Kazimieras pirmasis buvo vienkart ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, ir Lenkų karaliumi. Lietuvą valdė 52 metus, Lenkų karaliumi išbuvo 45 metus. Lietuvai jo ilgas viešpatavimas davė, tiesa, taikų ir ramų gyvenimą, bet buvo ir pradžia josios žlugimo bei sienų siaurėjimo.

Didžiūnai, jam per jaunam pradėjus viešpatauti, įgauna vis didesnę reikšmę ir valdžią, daugiau prisisavina teisių, bet tomis teisėmis ne tėvynės labui pasinaudoja*. Kariuomenės skaičius mažėja, nors taupumu Kazimieras nepasižymėjo, ir iždas dažniausiai būdavo apytuštis. Tiesa, ima kilti mokslas, prekyba, amatai ir daugėti gyventojų. Šviesuomenė pradeda plačiau vartoti lotynų kalbą.

Tačiau Kazimiero vardas net tolimosiose šalyse buvo garsus, nes vis dėlto suvienyta Lietuvos ir Lenkų valstybė vienose rankose buvo labai žymi galybė. Papa jam rašė, ragindamas stoti prieš turkus ir išvaduoti nuo jų Europą.

* Kazimieras 1468 m. Piotrkovo seime žymiai padidino bajorų privilegijas, o susiaurino miestelėnų ir valstiečių teises. Nuo to laiko pradeda įsigalėti baudžiava.

Steponas, Valachų ir Moldavų valdovas, kelis kartus meldė jo pagalbos prieš turkus. Net iš tolimųjų Persų žemės buvo atvykęs nuo šacho Užango pasiuntinys Izaokas iš Trapezundo, žadėdamas talką prieš turkus.

Bet Kazimieras nemokėjo naudotis savo galybe ir pasitaikiusia proga,— daugiau rūpinosi savo sūnų vainikais: vyriausiąjį savo sūnų Vladislovą pasodino ant Čekų sosto. Paskui, norėdamas antrajam sūnui šv. Kazimierui išrūpinti Vengrų sostą, be reikalo įsipainiojo į ilgą karą su Motiejum Huniadžiu, kurį viena Vengrų dalis buvo išsirinkusi karaliumi.

ALEKSANDRAS. 1492—1506

Skubiai atvykęs iš tėvo laidotuvių su Lietuvos senatoriais į Vilnių, Aleksandras buvo Lietuvos didžiūnų, nelaukiant lenkų pritarimo, paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu. Lenkai, supykę už tai, buvo jau berenką savo karaliumi ne jo brolį Joną Olbrachtą, tik Mozūrų kunigaikštį Jonušą iš Piastų giminės. Tik ačiū savo motinos Elžbietos apsukrumui, Jonas Olbrachtas buvo galų gale išrinktas karaliumi Piotrkovo seime. Ir Lietuvos, ir Lenkų diduomenė, nepaisydamos a. a. Kazimiero paskyrimo, pačios jau savinasi teisę rinkti valdovus.

Liepos 30 dieną Aleksandras buvo Vilniaus katedroje apvainikuotas. Apsisiautęs karališku apsiaustu, ant galvos perlais ir brangiais akmeninais išsagstyta Gedimino kepure arba mitra Aleksandras, lydimas didikų, ėjo per didžiąsias bažnyčios duris ir prisiartino prie sosto pas didįjį altorių. Čia didikai jį savo rankomis užkėlė ant sosto; vyskupas atlaikė iškilmingai mišias.

Paskui didysis Lietuvos marčelga Jonas Litavaras Chreptavičius padavė Aleksandrui kalaviją ir karaliaus lazdą — drausmės bei malonės ženklus,— pratardamas, kad valdytų tėvynę ne svetimais, bet lietuviškais papročiais kaip Vytautas Didysis. Užbaigė savo kalbą žodžiais: „Jei seksi to didžio pranokėjo pavyzdžiu, tai ta kunigaikštystė atstos tau visas kitas karalystes ir būsi lygus bet kuriam karaliui. Jei Vytauto neseksi, būsi ir mūsų, ir savo pražūties priežastimi“.

Kaip parodė paskui nelaimingas jo viešpatavimas, Aleksandras nepasekė Vytauto pavyzdžiu, neturėjo tam nei gabumo, nei tvirto būdo, nei valios, neturėjo nei tiek darbštumo kiek jo tėvas.

Kaip Kazimieras, taip ir jojo sūnus Aleksandras, apimdamas Lietuvos valdžią, turėjo raštu pripažint bajorijos teises, kurias dargi žymiai padidino. Be didikų ir seimo pritarimo didysis kunigaikštis negalėdavo pradėti nieko svarbesnio — nei mokesčių dėti, nei žemių ar žymesnių vietų skirstyti. Ūkininkai palieka pririšti prie žemės ir pradeda vaikščioti po dvi dieni per savaitę dvarams dirbti.

Nieku patsai nenusimanydamas valstybės tvarkyme, visa ko bijodamas, Aleksandras duoda didžią galią didžiūnų tarybai, į kurią su Glinskiu daugiausia patenka gudai pravoslavai; jie už Aleksandro, ypač jam vedus Maskvos kunigaikštaitę Eleną, nustumia lietuvių katalikų įtaką.

Iš rytų Maskva kas kartą skverbias giliau į Lietuvą, užimdama jos pasienius; Podolę ir Volynę naikina totoriai, pasiekdami kartais net Minską ir Naujapilį; kryžiuočiai irgi pradeda pakelti galvą, o Aleksandras be jokio reikalo įsipainioja su broliu Jonu Olbrachtu į nelaimingą ir beprasmį karą su Valachais, kur žuvo daug žmonių; mirus gi Jonui Olbrachtui, daugiau rūpinasi Lenkų karūna ne kaip Lietuvos apgynimu nuo josios priešų. Toks tai bendras vaizdas Aleksandro viešpatavimo.

Santykiai su Maskva. Nesutikimai su Maskva dėl Seversko pasienio sričių prasidėjo jau už Kazimiero. Bet Vasilijaus Ivanas vis dar tuomet vengė aiškių nesusipratimų, pribijodamas atviro karo. Dabar gi, supratęs silpną Aleksandro būdą, ėmė graibyti kaskart daugiau Lietuvos pasienių. Aleksandras ne kardo griebėsi gintis, bet siuntinėjo kartkartėmis pasiuntinius, tuščia reikalaudamas grąžinti užgriebtąsias sritis.

Galop sumanė Aleksandras susigiminiauti su Ivanu, vesdamas jo dukterį Eleną ir vienkart išsižadėdamas jau Ivano užimtų kraštų su sąlyga, kad tasai pasižadėtų Lietuvos daugiau nebeskriausti.

Bet ši taika su Ivanu III nebuvo ilga; tasai vėl ėmė ieškoti visokių priekabių: čia Aleksandras varžąs Eleną stačiatikių tikėjime, čia spaudžiąs gudų tikybą, čia patys Seversko

kunigaikščiai norį pasiduoti Maskvos globai. Galop užėmė Brianską, Černigovą, Rylską ir Naugardą Severiškį.

Veltui Aleksandro pasiuntinys Strumila reikalavo teisybės,— Ivanas savo bajorų taryboje, vadinamoje dūmoje, aiškiai pasisakė priimsiąs visus, kas prie jo glausis, ir niekas negalįs jam to prikišti ar drausti. Negana to, nieko nelaukdamas su stipria kariuomene patsai užpuolė Lietuvą.

Aleksandras noroms nenoroms buvo priverstas griebtis ginklo ir, surinkęs vos 14 000 kariuomenės, pasiuntė prieš Ivaną savo vadą Konstantiną, Ostrogo kunigaikštį. Tasai mušėsi kaip liūtas ties Vedrošos upe, arti Dorogobužo, bet prieš keletą kartų didesnę maskolių kariuomenę neatsiturėjo, patsai pateko į nelaisvę (1500 m.). Kalbinamas tarnauti Maskvos kunigaikščiui, nesutiko ir buvo grandinėmis apkaltas.

Aleksandras buvo patsai beišeinąs su antra kariuomene prieš maskolius, bet sužinojęs apie nelaimingą mūšį, sugrįžo į Polocką, o maskoliai užėmė bemaž visą Seversko kraštą. Ivano pakurstytas Krymo chanas užpuolė iš pietų ir baisiausia sunaikino Volynę, pasiekęs Vladimirą ir Brastą.

Maskoliai su didžia kariuomene apgulė Smolenską, bet Mikalojui Glebavičiui su didžiausiu atsidavimu jį ginant, paimti jo negalėjo.

Lenkai tame Lietuvos kare su Ivanu nedalyvavo; tik Jonas Albrechtas buvo nuo savęs pasiuntęs į Maskvą pasiuntinį, užtardamas brolį, tačiau viskas žodžiais ir pasibaigė.

Tame kare su Maskva lietuvių talkininkais netikėtai randasi Kipčako chanas Šich-Achmetas, kursai, su žymia totorių kariuomene persikėlęs per Volgą ir Doną, puolė maskolius, šeimininkavusius Seversko krašte. Iš kitos pusės Livonijos Magistras Pletenbergas irgi stojo prieš maskolius su stipria raitarija ir keletą kartų juos suplIekė.

Bet miršta tame tarpe netikėtai Lenkų karalius Jonas Olbrachtas, ir Aleksandras, viską metęs į šalį, vien tesirūpina, kad Lenkų sostas atitektų jam, o ne jo broliui Vladislovui ar Žygimantui.

Veltui Šich-Achmetas, Krymo chano Mengli Girėjaus užpultas, šaukias Aleksandro pagalbos,— tasai pasitenkina savo talkininkams vien patarimus ir paraginamus raštus besiuntinėjęs, o kai pergalėtas Šich-Achmetas bėgo į Lie-

tuvą, tai čia buvo paimtas kaip belaisvis ir apgyvendintas Kaune, kur ir mirė.

Likęs Lenkų karaliumi (1502 m.) Aleksandras dabar galėjo išvesti ir lenkus prieš maskolius į kovą. Tačiau ir lenkai neturėjo noro talkininkauti Lietuvai, ir patsai Aleksandras bevelijo derėtis su Ivanu III, išleidęs pasiuntinius į Maskvą. Galų gale 1503 m. vargais negalais buvo padaryta šešeriems metams taika, kuria visas Seversko kraštas atiduota Maskvai su Putivlio, Dorogobužo, Toropeco, Černigovo, Briansko, Starodubo, Naugardo, Seversko ir kitais miestais, t. y. bemaž visa Uždneprė.

Ivanas III sau reikalavo net Smolensko ir Kijevo; bet kadangi jųdviejų nebuvo paėmęs, tai Aleksandras nesutiko jų atiduoti Maskvai.

Tikėjimo dalykai. Ivanui kovoti su Aleksandru daug padėjo Elenos tarnai — kunigaikštis Romodanovskis ir podjačis Šostakas, pristatyti prie jos neva sergėti, kad ji nepriimtų katalikų tikėjimo.

Pati Elena, nors išlikusi pravoslavų tikėjime, pamilo Lietuvą, buvo ištikima Aleksandro žmona ir gynė savo vyrą ir jo reikalus raštais, siuntinėtais į Maskvą. Bet prie josios pristatyti tarnai buvo tiesiog Ivano šnipais, pranešdami jam apie visa, kas Lietuvoj atsitikdavo. O kai Ivanui reikdavo priekabės karui pradėti, jie siųsdavo melagingų žinių apie persekiojimą pravoslavų tikybos ir Elenos vertimą į katalikus.

Jogaila ir Vytautas Didysis, kaip uolūs nauji katalikai, buvo suteikę raštais didesnes teises katalikams negu pravoslavams Lietuvoje. Tačiau jau Vladislovas Varniškis Lenkuose, o jo įpėdinis Kazimieras 1443 m. ir Lietuvoje sulygino katalikų ir pravoslavų didikų teises.

Valdant Kazimierui pravoslavų skaičius Lietuvoj buvo žymiai didesnis negu katalikų. Vyskupijų jie turėjo 12—15 su Kijevo metropolitu. Nors Kijevo metropolijos unija su Roma ne visai įvyko, kaip norėjo Vytautas Did., bet santykiai buvo gana draugiški, ypač su papa Sikstu IV; Kijevo metropolito santykiai su Roma buvo daug artimesni ne kaip su Maskvos metropolitu, nes Maskva su Kijevu varžėsi dėl pirmenybės.

Aleksandras ne tiktai pravoslavų tikybos nepersekiojo ir savo žmonos tikėjimo nevaržė, bet dar daugiau jiems pataikavo negu katalikams, ypač kai marčelga Mykolas Glinskis, pravoslavas, bemaž visiškai buvo paėmęs Aleksandrą į savo rankas, turėdamas begalinį jojo pasitikėjimą.

Ivanas III, sumanęs atplėšti nuo Lietuvos visus stačiatikius gudus, skleidė plačiai gandus, kad pravoslavija Lietuvoj esanti persekiojama, kad jai gresiąs pavojus nuo Rymo papos ir kad patsai Kijevo metropolitas esąs įtariamo tikėjimo.

Pasigarsinęs pravoslavų tikėjimo gynėju ir visų rusų valdovu, Ivanas III su tais obalsiais ir karus kariavo prieš Aleksandrą. Ypač gavo progos Ivanas skleisti savo paskaloms, kai Vilniaus vysk. Taboras apgyvendino Lietuvoj bernardinus, ir tie turėjo nemažą pasisekimą rusų gudų tarpe.

Totorių užpuldinėjimai. Krymo totoriai, talkininkaudami Maskvai, pradeda juo toliau, juo drąsiau ir plačiau siaubti Lietuvą, nerasdami čia tikro pasipriešinimo. Kai kada jie pasiekia ne tik Slucką ir Minską,— patsai Vilnius pradeda bijoti jųjų užpuolimų.

Aleksandras buvo įsakęs medinių sienų vietoj apvesti Vilnių mūro sienomis. Tačiau kadangi dėl Aleksandro nerangumo jojo įsakymuose nebuvo griežtumo, tai tas darbas kas metai atidėliota, iki galutinai tuo dalyku pasirūpino veiklus Vilniaus vysk. Taboras, kursai savo energija privertė vilniečius išmūryti ir sustiprinti miesto sienas, o vartų, arba bromų, skaičių sumažinti iki penkių ir juose laikyti nuolatinę sargybą (1506 m.).

Pasibaigus karui su Maskva, Aleksandras galėjo sudrausti Krymo totorius, bet nei pats neturėjo tiek energijos, nei diduomenė tuo labai nesirūpino vien tik kerštus ir vaidus bekeldama savo tarpe.

Daugiausia sukėlė vaidų Glinskis, kursai, Aleksandro pasitikėjimą išnaudodamas savo tikslams, ir savo priešams keršydavo be atodairos. Jo paklausęs, Aleksandras be jokios kaltės Krištupui Iliničiui atėmė Lydą, o Manvydui — marčelgystę.

Sukilo prieš Glinskį Glebavičius, Zaberezinskis, Kiška,

Mykol. Radvila ir Goštautas. Glinskis buvo sumanęs ir juos pašalinti iš kelio; kaip spėjama, net svajojo, sergančiam bevaikiui Aleksandrui mirus, palikti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Vos Jonui Laskiui, kancleriui, ir vyskupui Taborui pasisekė bent kiek atidaryti Aleksandrui akis ir padėtį nušviesti.

Totoriai, pasinaudodami tąja namine Lietuvos netvarka, jąją užpuldinėjo ir naikino, nė kieno nedraudžiami. Tuo metu plačiai pagarsėjo Slucko kunigaikštienė našlė Anastazija Olelkienė, kuri du kartu apsigynė nuo totorių, surinkusi apylinkės gyventojus ir drąsiai stojusi į kovą su užpuolikais.

Bet skaudžiausį smūgį totoriai gavo prieš pat Aleksandro mirtį. Didžios Krymo totorių minios užpuolė Lietuvą ir siaubdamos ėjo vis gilyn. Aleksandras, įtartino gydytojo, Glinskio pristatyto, slaugomas, pavojingai sirgo. Buvo bajorams įsakyta greičiausia ginkluotis ir rinktis. Tačiau įsakymo maža kas teklausė ir rinkosi labai tingiai. Susirinkusi maža kareivių saujelė atsisakė eiti prieš totorius be didžiojo kunigaikščio. Turėjo sergantį Aleksandrą kartu su žmona vežti į Lydą, ant kurios tiesiog plūste plūdo totorių gaujos.

Vos didysis kunigaikštis atvyko į Lydą, ateina žinia, kad totoriai nebetoli. Kilo dar didesnis sumišimas ir išgąstis. Bemaž mirštantį Aleksandrą gabena atgalios į Vilnių, o kariuomenė pavedama St. Kiškai ir Glinskiui. Kiška irgi staiga susirgo. Tik vienas Glinskis nenusiminė ir, turėdamas vos 12 000 kareivių, išėjo drąsiai prieš keletą kartų gausingesnius totorius, kuriuos ties Klecku baisiausiai sugrūdo, paleidęs apie 40 000 vienų belaisvių, totorių paimtų.

Kai toji žinia pasiekė Vilnių, mirštąs Aleksandras jau gulėjo be žado.

Aleksandro viešpatavimas buvo neilgas ir labai nelaimingas Lietuvai. Ji nustojo didžių žemės plotų, totorių nuolatos siaubiama; viduje įsivyravo netvarka ir vaidai didikų tarpe. Turėdama neramų kaimyną Ivaną III, Lietuva savo kovose su juo ir su totoriais neturėjo bemaž jokios pagalbos iš lenkų.

Pats Aleksandras buvo silpno ir proto, ir būdo, nerangus ir tingus, o vienkart užsispyrėlis ir linkęs prie rūstybės. Valstybės turtą gerokai išeikvojo neprotingu dosnumu visai

neužsitarnavusiems žmonėms. Žydams iš pradžių buvo gana palankus; bet paskui ėmė jų neapkęsti ir net buvo pasiryžęs juos visai iš Lietuvos išvaryti, kai žmonės pašnekėjo, kad žydė, gydydama Eleną, savo vaistais padariusi ją nevaisinga.

Aleksandrui viešpataujant nieko svarbesnio nebuvo daroma — nei kariuomenė šaukiama, nei mokesčių dedama — be seimo sutikimo. Iš pradžių tai buvo daroma dėl atsargumo; o nuo Radomo seimo 1505 m. virto teise ir prievole, varžančia didįjį kunigaikštį ir siaurinančia jo valdžią.

Mirė Aleksandras vos 46-tų metų amžiaus ir palaidotas Vilniuje, šalip savo brolio šv. Kazimiero. Lietuvos didžiūnai bijojo jo lydėti į Krokuvą, kad Glinskis, nuo Lydos sugrįžęs pergalėtoju, jiems nesant Vilniuje, nepasiskelbtų didžiuoju kunigaikščiu.

Greit palaidoję Aleksandrą Vilniuje ir nelaukdami lenkų sutikimo, Lietuvos didikai paskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Aleksandro brolį Žygimantą ir kvietė kuo greičiausiai atvykti iš Silezijos, kurią tuomet jisai valdė.

ŽYGIMANTAS II SENIS. 1506—1548

Bemaž visas Žygimanto II viešpatavimas — tai karas su Maskva. Jau už Aleksandro maskoliai, atplėšę nuo Lietuvos didžius plotus, tuo nesitenkino. Žygimantui įsiviešpatavus trejetą kartų užpuola maskoliai Lietuvą, norėdami nuo jos atimti visus rusų ir gudų kraštus, Žygimantas ginasi, tačiau be gyvesnės energijos, nerasdamas pritarimo bajorų ir didikų tarpe. O kas vien tik ginasi, galop turi pralaimėti.

Glinskio maištas. Pasibaigus šešerių metų paliauboms, dar Aleksandro padarytoms, Vasilijus III, didysis Maskvos kunig., pradėjo vėlei karą su Lietuva. Bet Lietuvos padėtis tuo buvo dabar geresnė, kad valdžią laikė rūpestingas ir sumanus valdovas, kursai ir su valstybės iždu elgėsi taupiau negu Aleksandras. Bet Maskva rado sau talkininką pačioje Lietuvoje; tatai buvo Glinskis ir jojo šalininkai.

Mykolas Glinskis, totorių kilimo, buvo vyras apsukrus, sumanus, iškalbingas, plačiai apsišvietęs, jaunystėje aplankęs bemaž visą Vakarų Europą. Aleksandras ir jo žmona

Elena juo visiškai pasitikėjo ir savo malonėmis apdovanojo. Bet jisai per savo išdidumą įsigijo nemaža ir priešų, kurie net teismo reikalavo, kad Glinskio nedorybės aikštėn iškeltų.

Žygimantas Glinskiui nepasitikėjo, tačiau, žinodamas, kad tasai turi nemaža šalininkų, lig laiko tylėjo; tik jau Glinskis į jo malonę įsipirkti nebegalėjo. Galop matydamas, kad jo rolė Lietuvoje baigta, surinkęs savo raitarijos apie 700, nakčia užklupo savo didžiausį priešą Joną Zaberezinskį, Lietuvos marčelgą, nužudė jį ir jo žmoną ir su savo šalininkais persidavė maskoliams, tuomet jau kariavusiems prieš Lietuvą.

Vasilijus III, užėmęs ir sunaikinęs likusiąją Lietuvoj Seversko dalį, atėjo iki pat Žitomiro ir Slucko. Glinskis su kita maskolių kariuomene ir su savo šalininkais buvo net Minską apstojęs. Tačiau, išėjus į karo lauką pačiam Žygimantui, maskoliai buvo priversti trauktis atgal, o ties Orša gausinga jų kariuomenė liko visai išblaškyta.

Žygimanto karvedžiai Stanislovas Kiška ir pabėgęs iš Maskvos kalėjimo Konstantinas Ostrogiškis, gerokai apnaikinę priešo kraštus, grįžo laimingai į Smolenską. Galop tarp Vasilijaus ir Žygimanto buvo padaryta 1509 m. taika: abi pusi sugrąžino paimtuosius belaisvius, o Vasilijus išsižadėjo tų kraštų, kuriuos Glinskio pagalbą buvo užgriebęs po Aleksandro mirties.

Patsai Glinskis pasiliko Maskvoje; likę Lietuvoje jo dvarai ir turtai buvo atiduoti valstybės iždui. Pasilikę Lietuvoje jo šalininkai buvo teisti, bet lengvai nubausti, o kai kurie išteisinti.

Antrasis karas su Maskva. Taika su Maskva nebuvo pastovi: Vasilijus nenorėjo išsižadėti gudiškosios Lietuvos dalies, o Glinskio kurstymai paskubino taikos sulaužymą. Po penkerių metų, kuriuos Vasilijus III sąmoningai sunaudojo prisirengimui, vėl prasidėjo karas, kursai tęsėsi ištisus aštuonerius metus.

Žygimantas nebuvo užtenkamai prisirengęs, nerado ir savo didikų paspirties: kariuomenė rinkosi nenoromis, nenoromis ir nereguliariai buvo mokami ir mokesčiai karo išlaidoms padengti.

Vasilijus su didele kariuomene pirmiausia apstojo Smolenską, Glinskio patartas, kad tai svarbiausias rytų Lietuvos

miestas ir visų gudų raktas. Jurgis Sologubas ilgai gynė miestą, teturėdamas vos 8 patrankas. Bet kai gausingos Glinskio patrankos gerokai apgriovė sienas ir kai pačiame mieste atsirado papirktų Glinskio šalininkų, Sologubas noroms nenoroms buvo priverstas maskoliams atidaryti pilies vartus (1514 m.).

Kai kurie Smolensko gyventojai buvo pakarti, daugelis išvaryta į Rusų gilumą. Nuo to laiko Smolensko prekyba, kitą kartą plati, bemaž visai žlugo, kaip kitados ir Didžiojo Naugardo.

Vasilijus buvo žadėjęs Smolenską pavesti Glinskiui valdyti, bet to neištesėjo. Tada nusivylęs Glinskis pasiryžo grįžti į Lietuvą ir permaldauti Žygimantą. Tačiau Vasilijus, patyręs apie tai, liepė jį apkalti ir išsiuntė į Maskolijos gilumą.

Mirus Vasilijui, Glinskis buvo vėl įgavęs Maskvoj įtakos, bet greit užsitraukė rūstybę valdytojos našlės Elenos, pateko į kalėjimą ir čia jam išlupo akis.

Paėmęs Smolenską, kurio Žygimantas nepasiskubino gelbėti, Vasilijus, iki šiolei vengdamas atviros kovos su lietuviais ir Lietuvai daugiau siaubimais kenkdamas, dabar padrąsintas ir sutraukęs iki 80 000 kariuomenės, išėjo drąsiai prieš lietuvių kariuomenę, kuri buvo tris kartus mažesnė; bet ją vedė prityręs kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis.

Priešai susitiko vėl ties Orša (1514 m.). Nors maskoliams talkininkavo totorių chanas Čeladinas, betgi jie visi buvo baisiausiai sumušti.

Toji pergalė, nors labai didi ir garsi, vis dėlto neišvadavo Smolensko. Žygimantas nemokėjo ja pasinaudoti, ir karas užsitęsė, nors didžių susirėmimų daugiau nebebuvo. Maskoliai stengėsi Lietuvai įkyrėti savo siaubimais, reikale pasislėpdami pilyse. Žygimantas vien tik gynėsi, neįtempdamas jėgų.

Lietuviams kai kada talkininkaudavo Krymo chanas Machmet Girėjus, kuriam už tai kasmet būdavo mokama po 15 000 raudonųjų. Bet tie patys totoriai kai kada užpuldavo Podolę, Volynę, net Kijevą pasiekdami. Ypač įkyrėjo lietuviams Machmeto tėvas Mengli Girėjus.

Galų gale ilgas karas įgriso ir maskoliams, ir lietuviams.

1522 metais buvo padaryta taika dešimčiai metų. Smolenskas, toji svarbiausia Lietuvos rytų tvirtovė, neatvaduotas galutinai teko Maskvai su artimiausiomis apylinkėmis; kitos sienos pasiliko tos pačios, kaip buvo prieš karą.

Trečiasis karas su Maskva 1533—1537. Vasilijus III, besirengdamas į naują karą su Lietuva, prieš pat padarytos taikos galą pasimirė. Paliko trejų metų sūnus Ivanas IV ir motina Elena. Jų globėjais ir patarėjais buvo paskirti iš ištrėmimo sugrąžintasai Glinskis ir Telepniovas Obolenskis. Glinskis greit buvo nužudytas; beliko tikru valdytoju Obolenskis.

Pasibaigus taikos metams, Žygimantas manė galėsiąs išnaudoti Maskvos suirutę ir pareikalavo Smolensko ir kitų Maskvos paglemžtų Lietuvos kraštų. Maskoliai su tuo nesutiko, ir Telepniovas, surengęs didžią arti 150 000 kariuomenę, patsai ją išvedė į karą. Lietuviai visai nebuvo prisirengę ir to nesitikėjo; maskoliai, nerasdami niekur tikro pasipriešinimo, baisiai sunaikino Lietuvą; pasiekę net Molodečną. Patsai Vilnius buvo pavojuje; tik pavasario atlydys ir neišbrendami keliai privertė maskolius skubintis namo.

Antraisiais karo metais lietuviams, bent kiek prisirengus, sekėsi geriau: atsiėmė Gomelį, o Jurgis Radvila su 40 000 kariuomenės prie Starodubo baisiausiai sumušė patį Obolenskį ir jo gausią kariuomenę: buvo paimta 72 patrankos ir tiek belaisvių, kiek pačios lietuvių kariuomenės buvo iš viso.

Po tos pergalės viena lietuvių kariuomenės dalis nuėjo ant Smolensko, užimdama pakeliui išgriautas tvirtoves ir sudegintus miestus, kita dalis su vadu Nemyra pasuko ant Černigovo. Smolensko atsiimti nepasisekė; atstatyti sugriautų tvirtovių ir sergėti atimtųjų miestų irgi nebuvo kuo.

Žygimanto įsakymas visiems ginkluotis, duodant kas aštuonioms duboms vieną raitą kareivį, irgi buvo šaltai vykdomas ir nedaug tedavė kariuomenės. Tada Žygimantas sumanė pastatyti prieš maskolius samdytinę kariuomenę ir uždėjo karo išlaidoms mokesčius, kurių susirinko apie 130 tūkstančių kapų lietuviškų skatikų, arba grašių. Už aviną tuo metu mokėta 6 skatikai, už žąsį vienas skatikas.

Vakarų Europoje samdytinė kariuomenė buvo tuomet įprastas dalykas; ji versdavosi karu kaip amatu ir buvo laikoma geriausia. Tačiau Žygimantas už surinktus Lietuvoj mokesčius nedaug tegalėjo jos pasisamdyti.

Vienoje pusėje mirus Elenai ir Obolenskiui, antroje Žygimantui Seniui, ieškant vien ramumo, buvo pradėta derėtis dėl taikos. Kadangi Maskva jokiu būdu nenorėjo sugrąžinti Lietuvai Smolensko, tai taika buvo padaryta tik penkeriems metams. Lietuva atsiėmė vien tik Gomelį.

Po penkerių metų Lietuvai buvo labai palankios apystovos karui pradėti dėl netvarkos Maskvoje; bet nei Žygimantas, nei Lietuvos bajorija karo nenorėjo, ir taika buvo prailginta dar septyneriems metams.

Lenkai tuose Lietuvos karuose su Maskva kaip ir nedalyvavo, norėdami, kad lietuviai, sunkių aplinkybių priversti, patys ieškotų artimesnio sąryšio su jais, tuo būdu versdami Lietuvą prie unijos.

Krymo totoriai ir Zaporogo (Užuslenkstės) kazokai. Totoriai, už gyvo Algirdo ir Vytauto Didžiojo buvę lietuvių drausmėje, už Kazimiero Kryme įsisteigę sau atskirą vienetą, pradeda ilgainiui užpuldinėti ir naikinti Volynę, Podolę ir Padnepres, paversdami jas bemaž tyrais. Lietuviai ir Lenkai, dėl šalių besiginčydami, nei vieni, nei kiti nesirūpino energingai jų ginti.

Nusiaubtose ir sunaikintose Padneprėse, ypač žemiau Dnepro slenksčių, pradeda spiestis iš visų kraštų pabėgėliai, nusikaltėliai, o daugiausia Rusų baudžiauninkai. Jų branduoliu buvę Kaukazo kosogai čerkesai, religijos stačiatikiai, nors nemaža buvo joje muhamediškosios priemaišos.

Tasai visokių tautų mišinys, ilgainiui pasivadinęs kazokais, amžinai kovojo su Krymo totoriais, bent kiek uždengdamas ir apgindamas pietų Lietuvą. Tos kovos jau prasideda nuo Kazimiero laikų. Tačiau maža tepriklausydami Lietuvos ir neturėdami savo tarpe geros tvarkos, kazokai kai kada kenkdavo ir pačiai Lietuvai, susidėdami net su josios priešais.

Kazokų sutvarkymu rūpinosi Žygimantas Senis ir davė jiems Daškevičių (1514 m.) atamanu, pavesdamas jam

Kanevą ir Čerkasus. Daškevičius bent kiek juos sutvarkė savo energijos dėka, apginklavo, padalijo pulkais, įvedė drausmę. Paskui kazokus dar tvirčiau suvaldė Steponas Batoras, Lietuvos ir Lenkų karalius.

Tačiau vieni kazokai neišgalėjo užtenkamai ginti Lietuvos nuo totorių. O kadangi Žygimantas ne visados laiku suspėdavo užpuolusius totorius atremti, tai 1527 m. kunigaikščiai Sanguška, Jurgis Radvila, Čartoriskis, Višnioveckiai ir Daškevičius susitarė laikyti pastovų kareivių skaičių pietuose, eiti sargybai nuo totorių pusės. Tos sargybos viršininku buvo išrinktas Ostrogo kunigaikštis Konstantinas, kursai ne vieną kartą smarkiai nubaudė užpuolikus.

Lietuvių Statuto įvedimas 1529 m. Vienas iš svarbiausiųjų įvykių, valdant Žygimantui, buvo sutraukimas visų Lietuvoj išleistųjų įstatymų ir teisių į vienas knygas. Iki Žygimanto įstatymai, kuriais tvarkėsi Lietuvos valstybė ir teismuose vadovavosi teisėjai, nebuvo sutvarkyti.

Senovėje lietuviai vadovavosi senais papročiais, kunigaikščių ir jų vietininkų žodžiu duotais įsakymais, išmintingų vyrų ir kunigų patarimais. Vytautas su Jogaila duoda pirmuosius, kiek žinoma, raštu įstatymus, nustatydami daugiausia bajorų teises ir jųjų santykius su didžiuoju kunigaikščiu. Žygimantas I, Kazimieras ir Aleksandras tas bajorų teises praplatino naujais raštu įstatymais, nustatydami aiškiau teismų tvarką ir bajorų santykius su kitais žemesniaisiais luomais — miestelėnais ir valstiečiais.

Reikalui atsitikus, išeinant naujiems įstatymams ir pasikeičiant ilgainiui papročiams, susidarė gyvenime daug painijos ir neaiškumo; prireikė visa tai sutvarkyti į vieną rinkinį, kas ir buvo padaryta Žygimantui Seniui paliepus, prižiūrint Martynui Goštautui, Lietuvos kancleriui.

Lietuvių Statutas — tai civilinių ir baudžiamųjų įstatymų rinkinys. Pirmasis to Statuto leidinys buvo paskelbtas 1529 m. Vilniaus seime nuo 1530 metų pradžios kaipo privalomas. Išleistas jis buvo iš pradžių slavų gudų kalba, kuri tuomet buvo vartojama raštuose; bet sudarė tą rinkinį daugiausia lietuvių papročiai; kai kurių dalykų net terminologija pasiliko lietuviška, pavyzd.: mezliava, svirnas, talka, raitininkai, dailidė, klėtis ir t. t.

Antrasis (1566 m.)* ir trečiasis (1588 m.) leidiniai išėjo žymiai praplatinti ir rimtai sutvarkyti; juose matyti jau net Romos teisdavystės įtakos. Bausmės už prasikaltimus paskesnėse laidose nustatomos sunkesnės; dažnai minima net mirties bausmė, nors retai ji tebūdavo vykdoma.

Tretysis Statutas, kaip teisių knygos, į lenkų kalbą išverstas, Lietuvai buvo taikinamas iki 1840 m., kai jį užvadavo Rusų įstatymai.

Galutinas kryžiuočių ordino žlugimas. Kryžiuočių ordinas Žygimantui II viešpataujant vos bekvėpavo; tik rytinė jųjų dalis su Karaliaučiumi buvo beišlikusi laisva. Bet ir čia buvo plačiai įsivyravęs ištvirkimas ir iširimas. Vienuoliai raiteliai, senovės ordino garbei palaikyti, rinkdavosi sau magistrais žymiausius Vokietijos kunigaikščius. Jų paskutinysis buvo Brandenburgo kunigaikštis Albertas Hohenzolernas, susigiminiavęs su Žygimantu Seniu.

Iš pradžių Albertas, papirktas Maskvos sidabru, buvo bepradėjęs karą (1519) prieš savo dėdę Žygimantą, talkininkaudamas maskoliams; bet pasisekimo neturėjo. Tuomet metęs su kitais vienuoliais raiteliais vienuolio rūbus ir priėmęs Liuterio mokslą, jau kaip pasaulinis valdovas, pasidavė Žygimanto II globai. Jo viešpatija kaip autonomiška dalis buvo įterpta į Lietuvos—Lenkų viešpatiją.

Taip pabaigė gyvatą kryžiuočių ordinas, kariavęs neva už tikėjimą ir per 300 metų išžudęs milijonus lietuvių, kursai pats galop išsižadėjo katalikų tikėjimo ir pateko į lietuvių lenkų rankas. Kardininkai bent kiek ilgiau dar laikėsi, gerindamiesi Lietuvai. Bet už Žygimanto Augusto ir jie pasidavė lietuviams.

Žygimanto II viešpatavimas. Žygimantas valdė Lietuvą 41 metus; mirė turėdamas 81 metus amžiaus. Buvo tai visų Jogailaičių išmintingiausis, tačiau, kaip jie visi, sunkaus ir nerangaus būdo. Rūpinosi pavaldinių gerove, buvo geros širdies; nors linkęs į rūstybę, bet mokėjo susivaldyti. Kiek galėdamas vengė karo, todėl per daugel nusileisdavo maskoliams, kurie jam valdant galutinai užima svarbiausį tuomet Lietuvos punktą — Smolenską. Maskoliai jau tiek įsi-

* Žygimantui Augustui viešpataujant Augustinas Rotundas išvertė antrąjį leidinį į lotynų kalbą.

gali ir savimi pasitiki, jog laiko sau pažeminimu kur kitur, ne Maskvoje derėtis dėl taikos.

Valstybės ūkį vedė Žygimantas gana taupiai, bet nuolatinis karas su Maskva, paskui be jokio reikalo susirėmimas su Valachais—Moldavais nemaža apaikvojo valstybės iždą. O kai jau apysenis Žygimantas vedė antrąją žmoną, Medijolano kunigaikštytę Boną Sforcą, garsią savo puikybe, intrigomis ir gobšumu, tai valstybės iždas dar daugiau nukentėjo.

Sako, kad Bona, mirus Žygimantui kai važiavus 1556 m. iš Lenkų į Italiją, tai penki šimtai arklių vežę josios turtą ir pinigus. Galėjo taip būti, kaip spėja istorikas Narbutas, apie 200 milijonų lenkiškųjų auksinių!

Viešpataujant Žygimantui Seniui Lietuvoje įvyksta didžių atmainų: vyrai pradeda kirpti plaukus trumpai, dėvėti ilgus apdarus. Bajorai be kalavijo viešai nesirodo, nors drąsumu kovose su priešu nepasižymi. Išlepę ir atpratę nuo karo, maža tesirūpina savo krašto sienų gynimu ir nelabai teklauso Žygimanto raginimo, kai reikia stoti prieš Maskvą ar totorius.

Lietuvių bajorų tarpe pradeda platintis apšvietimas ir noras mokslo. Kai kurie didžiūnai siunčia mokytis savo vaikus į Vakarų Europą, kur jie užsikrečia Liuterio ir Kalvino klaidomis.

Vienkart Lietuvos didikai, priversti bendrauti su lenkais seimuose ir kur kitur*, ir savo tarpe ima mažiau bevartoti lietuviškąją kalbą, o didikų pavyzdį paseka ir mažesnieji bajorai bei miestelėnai. Pusė Vilniaus gyventojų jau šneka lenkiškai, o šv. Jono bažnyčioje pamokslai sakomi lietuviškai ir lenkiškai.

Didžiūnai, kas kartą daugiau pavergdami valstiečius ir iš jų darbo suimdami visą pelną į savo rankas, pradeda be galo puoštis: aukso sagtys, auskarai ir deimantai puošia moteris. Kai teutonų ciecorius Maksimilijonas 1515 m. pakvietė Žygimantą į Presburgą apsilankyti, tasai nuvyko

* Nemaža Lietuvos didikų jaunuomenės sutraukia ir ją lenkina Krokuvos universitetas, nuo 1400 m. virtęs tikru universitetu. Tiktai paskui 1544 m. įsteigtas Karaliaučiaus universitetas Lietuvos jaunuomenės dalį atitraukė.

su didžiu didikų būriu; jų balnai ir apdaras žibėjo auksu ir perlais.

Mikalojus Radvila ir Stanislovas Goštautas, neskaitant kitų rūmininkų, laikė prie savęs vienų muzikantų po 100 žmonių.

ŽYGIMANTAS III AUGUSTAS. 1544—1572

Žygimantui Seniui buvo jau 53 metai amžiaus, kai jam gimė pirmasis ir vienintelis teisėtas sūnus, Žygimantas Augustas. Dukterų turėjo tris: Kotryną, Oną ir Sofiją. Kotryna ištekėjo už Jono Vazos, kurios sūnus — Zigmantas IV, Ona buvo žmona Stepono Batoro.

Žygimantas Augustas, amžiaus vos 9 metų sulaukęs, buvo apvainikuotas Vilniaus katedroje didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, o ateinančiais 1530 metais ir Lenkų karaliumi Krokuvoje paskelbtas. Tačiau faktinai Lietuvą gavo valdyti prie gyvos tėvo galvos tik 1544 metais, kai Žygimantas Senis, slegiamas senatvės, sau bepaliko tik Lenkų sostą.

Augusto motina karalienė Bona, ir pati sugedusio būdo, ir parinkusi mokytų, bet netikusio būdo italų auklėtojų mokytojų, nesugebėjo tinkamai išauginti ir išlavinti savo sūnaus. Neįgijo jisai nei didžio mokslo, nei savo silpno ir lengvo būdo neišlavino; mėgo linksmybes, juokavimus, žarstė be reikalo pinigus, tikėjime netvirtas lengva širdimi žiūrėjo į juo tolyn, juo labyn įsivyraujantį Lietuvoje Kalvino mokslą.

Bet iš prigimimo Augustas buvo geros širdies, mylėjo Lietuvą, ypač Vilnių, kurį dažnai lankė, jau būdamas Lenkų karaliumi, ir kaip įmanydamas puošė.

Karų neapkentė kaip ir tėvas ir bevelijo derybomis nuo jų gintis. Pertat Lietuva viešpataujant Ž. Augustui ne tik neatsiima pirma prarastų savo kraštų, bet dar nustoja naujų, kaip antai Polocko, nežiūrint to, kad karo reikalams dažnai užkraunama mokesčių ir įvedama pastovi pėstininkų kariuomenė (kwarciane wojsko) iš miestelėnų bei valstiečių su karininkais iš bajorų (Vilniaus seimas 1550 m.), kuriai išlaikyti paskirta mokėti po 5 grašius nuo žagrės arba poros jaučių.

Augustas buvo vedęs tris kartus. Pirmoji žmona buvo

Austrijos karaliaus Ferdinando duktė Elžbieta Habsburgaitė, dora ir graži tik 16 metų mergaitė (1543 m.), bet ji Augustui greit atsibodo. Persikėlęs su ja gyventi į Vilnių, čia įsitaisė puikiausį dvarą, kuris išlaikyti atsiėjo du kartu tiek, kiek jojo tėvo dvaras. Arklidėse laikė 400 arklių; prie vienos karalienės pristatė 114 tarnų.

Tam visam ne tik kad neužteko metinės sumos, iš valstybės iždo tėvo paskirtos, bet ir visas žmonos kraitis, 100 tūkstančių auksinų, buvo išaikvota per dvejus metus. Prie dvaro daugiausia rūmininkų buvo lenkai, kalba irgi lenkiška.

Po dvejų metų Elžbieta mirė, o Žygimantas Augustas, susipažinęs su greta jo rūmų gyvenančia jauna ir gražia našle Barbora Goštautiene Radvilaite, be tėvų žinios ją slapta vedė, ilgai nenašlaudamas. Tėvui greit mirus, savo moterystę paskelbė viešai.

Lietuviai labai nesipriešino tai moterystei su savo pavaldine; bet lenkai, ypač Bonos kurstomi, ilgai nenorėjo sutikti, kad Barbora būtų vainikuota Lenkų karaliene, o Gnezno arkivyskupas primas Dzežgovskis su kai kuriais didikais stačiai reikalavo moterystę panaikinti.

Žygim. Augustas, niekur neparodęs tvirto būdo, čia mokėjo nenusileisti ir ištverti, pareikšdamas triukšminguose lenkų seimuos, greičiau atsisakysiąs Lenkų sosto, bet ne savo teisėtos žmonos. Lenkai turėjo nusileisti. Tačiau gražuolė Barbora, visa tai aplinkui girdėdama ir daug iškentėjusi, visai trumpai vainikuota karaliene tegyveno, o motina Bona įtariama prie josios mirties prisidėjusi per savo gydytoją.

Paskui Žygim. Augustas vedė trečią žmoną, pirmosios seserį Kotryną, bet Barboros negalėjo užmiršti visą gyvenimą.

Žygim. Augustui viešpataujant Lietuvoj įvyksta labai žymių politikos, ekonomijos ir religijos srityse permainų. Patsai Augustas prie jų nedaug teprisidėjo. Rods, gabumų, gerų norų ir išsilavinimo jam netrūko, bet trūko energijos ir patvaros. Įvykusios jo metu permainos buvo greičiau vaisius susidėjusios iki tolei politikos gyvenimo, paskutine grandimi tosios grandinės, kuri Lietuvą surišo su Lenkais.

Svarbiausieji to laikotarpio įvykiai buvo šie: a) valstybės iždo atskyrimas nuo asmeninių didžiojo kunigaikščio turtų (1569 m.) ir kunigaikščio dvaruose įvedimas valakų siste-

mos; b) galutinas pasiskirstymas luomų ir sulyginimas teisėmis mažųjų bajorų su didikais (1566 m.); c) Liublino unija; d) Livonijos prijungimas prie Lietuvos ir karas dėl josios su Maskva; e) įsigalėjimas protestantizmo.

Didž. kunigaikščių turtai. Senovės Lietuvoje vyriausiais valdovais, paskui didžiaisiais kunigaikščiais tapdavo ne tik sumaningiausieji ir veikliausieji vyrai, bet, be abejo, ir turtingiausieji, kurie galėdavo savo lėšomis pastatyti daugiau apsiginklavusių vyrų.

Toksai d. kunigaikštis, paėmęs kartą į savo rankas valdžią, būdavo laikomas ne tik viso krašto šeimininku, bet iš dalies jo ir savininku: vienos to krašto žemės valdovui tepriklausė vardu, turėdamos faktinai savo tikrus savininkus, kurie kunigaikščiui pareikalavus turėdavo stoti į karą su savo ginklais, turtingesnieji ir su savo arkliais, rengti tvirtoves apsigynimui, eiti sargybą, pilti pyliavą; antrosios žemės visiškai priklausė didžiajam kunigaikščiui; buvo tai jojo paties dvarai, kuriuos jo vardu valdė ir prižiūrėjo vietininkai.

Tokių dvarų Lietuvos didieji kunigaikščiai daugiausia turėjo Žemaičiuose, Vilniaus ir Trakų apskrityse. Ilgainiui užkariaujant svetimas šalis tųjų dvarų padaugėjo. Bet tolimesniuose kraštuose įgytus dvarus kaipo sunkiau prižiūrimus kunigaikščiai dažniau dalydavo užsitarnavusiems vyrams ar iki gyvos jų galvos, kartais su sąlygomis, kartais be jokių sąlygų, ar visai dovanodami.

Kunigaikščio dvaruose vietininkais būdavo vyrai kuo nors pasižymėję, ir jiems būdavo pavedama valdyti dvarai, atsilyginant už nuopelnus, prasigyventi ir išsimaitinti. Vietininkas, atskaitęs savo šeimynos išlaikymą ir kitas reikalingas ūkiui išlaidas, trečdalį gryno pelno sau pasiimdavo, o dvi kitas įnešdavo į didžiojo kunigaikščio iždą.

Iždininkas iš pradžių buvo vienas; ilgainiui atsiranda jų du: žemės, arba valstybės, iždininkas ir dvaro, arba didž. kunigaikščio, iždininkas. Pradžioj iždininkas vien tik raktus teturėdavo, įnešdamas ar išimdamas iš iždo pinigus kanclerio paliepimu. Už Žygim. Augusto iždininkas tampa tikru pinigyno ministeriu, tvarko valstybės turtus, dvaro sąmatas, veda ūkį, laiko kasą, ginklų, provianto sandėlius ir t.t.

Didž. kunigaikščio dvarams ir jų plotams augant, patys kunigaikščio vietininkai su savo pagelbininkais — tėvūnais

ir pristovais — išauga visos apylinkės valdininkais. Jie ne tiktai prižiūri kunigaikščio dvarus; jie renka į jo iždą mokesčius nuo valstiečių, ant savęs gyvenančių, javais ir pinigais, nuo pirklių muitą, nagrinėja valstiečių, smulkesniųjų bajorų ir miestelėnų, neturinčių Magdeburgo teisių, bylas, prižiūri savo apylinkės tvirtoves, karui ištikus tampa savo būrių kuopų vadais.

Didesnių apskričių viršininkais, vietininkų perdėtiniais, buvo nuo Horodlės unijos vaivadai. Tokių vaivadų buvo 12: Žemaičių vaivadas, kurs tačiau vadindavosi seniūnu (storasta) ir valdė iki Nevėžio upės; 2) Trakų vaivadas: Panevėžys, Kaunas, Gardinas; 3) Vilniaus v. su Ukmerge, Breslauja, Ašmena, Lyda; 4) Naugarduko v. su Slonimu ir Volkovisku; 5) Volynės su Brasta (marčelga); 6) Minsko v.; 7) Mstislavlio; 8) Vitebsko; 9) Polocko; 10) Smolensko; 11) Latgalių Vidžemė ir Rezeknė; 12) Latvių Kuršas.

Žemaičiuose, Trakų ir Vilniaus vaivadijose Žygim. Augustas, kaip did. kunigaikštis, savo dvaruose iš viso turėjo iki milijono desetinų žemės neskaitant miškų. Gudų ir rusų kraštuose jo dvarų buvo žymiai mažiau. Tikroje (etnografiškoje) Lietuvoje ir žemė buvo geriau dirbama, ir tirščiau žmonių apgyventa; iš čia ir kariuomenės daugiau į karą stodavo.

Kiek didž. kunigaikščio dvarai ir pavaldinių duoklė kas metai duodavo iždui, sunku pasakyti. Daugiausia duodavo pelno Žemaičių žemė, paliovus užpuldinėti kryžiuočiams: mažiausiai Gudų kraštai, Maskvos ir Volynės pasieniai, nuolatiniais maskolių ir totorių karais ir siaubimais nualinti. Tuo tarpu tie pasieniai daugiausia reikalaudavo lėšų: tvirtovėms rengti, sargybai laikyti ir k. r.

Į didž. kunigaikščio iždą plaukdavo pinigai, javai, medus, retesnių žvėrių kailiai, nuo pirklių — prekės. Tomis pajamomis didž. kunigaikštis apmokėdavo valdininkus, laikė ir rengė tvirtoves, kartais samdydavosi svetimos kariuomenės, laikė dvarą.

Tikruoju viso iždo savininku buvo laikomas did. kunigaikštis. Ilgainiui kunigaikščio asmens turtai ir valstybės turtas pradedamas atskirti. Galutinas tų turtų atskyrimas įvyko už Žygim. Augusto, kai atsiranda žemės (valstybės) iždininkas ir atskiras dvaro iždininkas.

Žygim. Augusto metinės vadinamosios karališkos pajamos neperviršindavo 600 000 muštinių talerių (apie 5 400 000 lenk. auksinų), iš kurių 150 000 t. eidavo gvardijai ir dvaro kariuomenei laikyti, 65 000 tvirtovių įguloms, 100 000 t. karaliaus dvarui, 60 000 t. karalienei bei karalaitėms, 50 000 t. pasiuntinybėms, dovanoms, rūmams taisyti ir t.t.

Žemės padalinimas valakais. Didž. kunigaikščio dvarams apdirbti jo vietininkai turėdavo vergų, samdydavo bernų ir laisvų žmonių. Bet toksai šeimininkavimas ne visados buvo tikęs: vieni vietininkai žiūrėjo į dvarus kaipo į versmę pasipelnyti, spaudė žmones darbais, o iždui tekdavo tiek, kiek pats šeimininkas norėjo. Kiti lengvesnio būdo vietininkai maža težiūrėjo bernų darbo ir jų prižiūrimi dvarai nedaug teduodavo pelno.

Kad dvarų pelnas nepereitų vien tik nuo geros vietininkų valios, Žygimantas Senis ir savo valstybės dvarus mėgino nuomoti bajorams ar vadinamiesiems laisviems žmonėms. Tačiau toksai šeimininkavimas pasirodė nepraktiškas: nuomininkai rūpindavosi kiek galint išnaudoti žemę ir nualinę ją pamesdavo.

Tada Žygimantas II pamėgino savo valstybės dvarus laisvai nuomai leisti. Nuoma tam kartui pelną pakėlė, bet nuomininkai dar daugiau nugyvendavo ir apleisdavo žemę negu pirma vietininkai.

Už Žygimanto Augusto buvo sumanyta kitaip sutvarkyti valstybės dvarų ūkis. Buvo pakviesta mokytų matininkų, kad išmatuotų visas vadinamąsias karališkas žemes, atimtų kai kur ponų neteisėtai paimtas, išlygintų mainais išsikišusias sienas.

Paskui tas žemes, kurios buvo nuomojamos valstiečiams, padalyta į lygias dubas po valaką ir amžinai valstiečiams atiduota, su sąlyga kas metai mokėti tam tikrą mokestį daiktais ar pinigais nuo 14—54 grašių už valaką, žiūrint žemės rūšies ir našumo, ir su sąlyga kas savaitė dirbti dvarui po dvi dieni.

Valstiečiai, gavę tuo būdu dubas, kaip jų savininkai, paskui negalėdavo jų parduoti nei nuo jų pasitraukti; liko pririšti prie žemės. Bajorai tokiomis sąlygomis nenorėjo imti dubų ir nebuvo verčiami, bet turėjo išrodyti savo bajorystes.

Atskirti vieniems nuo kitų buvo daromi tam tikri sąrašai: valstiečiai baudžiauninkai būdavo įrašomi į vadinamąsias „skaskas“, bajorai įtraukiami į maršalkų rašomus sąrašus.

Kadangi toksai dubų išdalinimas valstiečiams pasirodė labai naudingas iždui, tai pačių dvarų skaičius buvo sumažintas, paliekant svarbesniuosius ir su geresne žeme, vadinamuosius raktus, aplink prastesnę žemę atidalijant nuo dvaro aplinkiniams valstiečiams; tie valstiečiai, eidami dvarui dienas, nudirbdavo visus jo ūkio darbus. Pačiame dvare buvo palikti tiktai reikalingiausi tarnai rūmų ruošai ir dvarininko patarnavimui.

Pamatę, kad tokia tvarka gana pelninga, panašiai sutvarkė savo dvarus ir ponai, padaliję savo valstiečiams mažus apylinkės ūkius, išdalytus valakais ir uždėję baudžiavą. Bet karališkųjų baudžiauninkų padėtis buvo lengvesnė negu ponų, nes karališkųjų dvarų vietininkai nebuvo taip suinteresuoti spausti žmones, kaip kad darė ponai.

Didž. kunigaikščio autoritetas. Senovės Lietuvoje didysis kunigaikštis, paskui karalius, valdė šalį autokratiškai. Tiktai labai nepaprastais atsitikimais, kaip antai viešpataujant Mindaugui, būdavo šaukiami pasitarti kunigaikščiai ir didikai. Gediminas ir Algirdas, karaliai, patarėjų nesiklausė, aukštai iškėlę Lietuvos autoritetą.

Vytautui su Jogaila besivaržant dėl valdžios, tasai autoritetas bent kiek mąžta: Vytautas, išdidus ir nemėgiąs pasipriešinimo, sudraudęs atskirų kunigaikščių savivalę, vis dėlto svarbesniuose dalykuose, kaip kad unija su Lenkais, šaukia didikus pasitarti.

Prie pirmųjų Vytauto D. įpėdinių Lietuvos valdovų autoritetas dar labiau puola. Viešpataujant jaunam Kazimierui susidaro didikų taryba, kuri ne tik duoda patarimus, bet jau savinas teisę rinkti pačius Lietuvos valdovus.

Aleksandras jau raštu patvirtino didikų teises, pasižadėdamas nieko svarbesnio nevykinti be jų pritarimo. Už Žygimanto II buvo nustatyta tos didžių ponų tarybos posėdis. Ją sudarė vyskupai, vaivados, maršalkos, kurie žiūrėjo tvarkos prie rūmų ir seime, iždininkas ir kancleris (didž. kunigaikščio raštinės viršininkas, pas kurį buvo laikomas valstybės antspaudas). Tolimųjų kraštų vaivadoms dėl karų sunkiau buvo pasitraukti iš savo vietos ir dalyvauti tarybos

posėdžiuose, todėl skubotiems reikalams buvo mažesnioji taryba, prie kurios priderėjo Vilniaus vyskupas, Vilniaus ir Trakų vaivados.

Bajorų ir didikų sulyginimas teisėmis. Į didikų tarybą svarbiais atsitikimais pradėta kviesti ir mažesniųjų bajorų, tokios tarybos buvo pradėta vadinti seimais arba suėjimais (sueigomis). Iš pradžių bajorai buvo kviečiami tiktai išklausyti ar pranešinėti vietos reikalus, be balso teisės.

Bet šaukiant seimus vis dažniau, bajorai pradeda juose dalyvauti sprendžiamuoju balsu, viešpataujant Žygimantui II, o už Žygim. Augusto bajorai pareikalauja ir galų gale 1563 m. Belsko seime sau iškariauja lygias teises su didikais ne tik seimuose, bet ir teismuose.

Pirma vien didikai didž. kunigaikščio vardu tegalėdavo teisti bylas; dabar ir bajorams buvo leista rinktis iš savo tarpo teisėjų, nesėdinčių kitose vyriausybės vietose. Lietuva buvo tuomet padalyta apskritimis (pavietais) ir įkurti apskričių teismai.

Tačiau didesnius kriminalinius nusikaltimus teisdavo ar patsai didysis kunigaikštis, ar jo vietininkas (pilies teismas). Nuo 1581 m. Stepono Batoro buvo įsteigtas aukščiausiasis teismas — Lietuvos Tribunolas, kursai teisė bylas pakaitomis Vilniuje ir Minske. Teisėjus į tąjį Tribunolą vieniems metams rinkdavo apskričių seimeliai, mat įkūrus apskričių teismus, buvo sumanyta ir apskritiniai seimeliai, kuriuose svarstydavo vietos reikalus, rinkdavo apskrities teisėjus ir atstovą į didįjį seimą.

Tuo būdu bajorai dalyvaudavo ir seimeliuose, ir didžiame seime kartu su didžiūnais. Didžiūnai betgi pasilaikė išimtinai sau vieniems aukščiausią tarybą, arba senatą.

Bajorai, stengdamiesi susilyginti su didžiūnais ir įsigyti kuo daugiausia teisių, valstybės reikalais vis dėlto tesirūpino maža, kuo mažiausia priedermių prisiimdami; o kad didž. kunigaikščio autoritas ir drausmė irgi mažėjo, tai ir Lietuvos valstybė nuo Vytauto Didž. mirties juo tolyn, juo slydo žemyn.

Antra vertus, įsigalėję bajorai kitų luomų, kaip miestelėnų, o ypač valstiečių, stengėsi neprileisti prie dalyvavimo savo teisėmis, užkrauti ant jų visas sunkenybes; nebajoras net valdiškos vietos negalėjo užimti. Jau Aleksandras 1501

m. pasižadėjo nekelti į aukštesnes vyriausybės vietas nebajorų.

Svarbiausioji, o vienkart ir garbingoji bajorų prievolė buvo stoti į kariuomenę. Už Aleksandro vienas ginkluotas ir raitas kareivis nuo 5 dubų, už Žygimanto Senio vienas nuo 8 dubų privalė stoti į karą. Kadangi didikai valdė didžiausius žemės plotus, tai sulyg jų turėjo statyti ir raitų kareivių nemaža. Pavyzdž., trys Kęsgailos, jodami į karą, atsiveda tik 53 raiteliais mažiau negu visa Volynės žemė: jie stato 763 raitelius. Radvilai stato 621, Goštautai 466 raitelius. Nuo Žygim. Augusto laikų į kariuomenę jau imami raikale ir valstiečiai, bet tiktai į pėsčiųjų kuopas.

Nebajorų luomas dalijosi į miestelėnus, laisvus žmones, dažniausiai amatininkus, ir valstiečius baudžiauninkus. Vergai, kurie senovės Lietuvoje buvo imami iš belaisvių per karą, ilgainiui nyksta, palikdami paprastais bernais baudžiauninkais.

Mažesnioji bajorija, kariaudama už lygias su didikais teises, savo kovoje rėmėsi daugiausia Lenkų bajorų pavyzdžiu, kur tikrosios kariuomenės buvo daug mažiau negu Lietuvoje ir kur bajorija daug anksčiau įgavo sau lygias teises su didžiūnais. Lietuvos žemesnioji bajorija, matydama Lenkuose savo siekių paramą, daugiau ir linko į uniją su jąja; priešingai, Lietuvos didžiūnai prieš tą uniją su Lenkais buvo labai griežtai nusistatę.

Liublino unija 1569 m. Daug buvo priežasčių, kurios privedė prie Liublino unijos. Iš vienos pusės sunki Lietuvos politikos padėtis: jos neramus kaimynas Maskva kasdien auga ir eina galingyn. Lietuvai gresia iš tos pusės labai didis pavojus. Ji nuo Aleksandro laikų nustoja vis naujų plotų. Maskva atima jai svarbiausius rytuose miestus ir pasiekia Dneprą.

Lenkai toje kovoje atsisako talkininkauti, norėdami tuo būdu Lietuvą priversti prie galutinos unijos. Turėdama sau atskirą valdovą, Lietuva rasit būtų toje kovoje išsilaikiusi; bet, valdoma Lenkų karaliaus, sėdinčio Krokuvoje ir tik atsitiktinai teapsilankančio Vilniuje, apleista Lietuva ėjo vis menkyn.

Pačioje Lietuvoje atsiranda šalininkų artimesnės unijos su Lenkais; tai žemesnioji bajorija, kuri Lenkuose matė savo

siekių paramą. Kovodama su didžiūnais dėl teisių lygybės, kokias jau buvo išsikovoję lenkų bajorai, Lietuvos bajorija galutinai 1563 m. sau iškariavo jų pripažinimą; bet gyvenime tos teisės nebuvo dar visai įvykdytos: didžiūnų taryba dar nebuvo įsileidusi į savo tarpą smulkesnės bajorijos.

Tačiau ir mažesnieji bajorai nenorėjo tokios unijos, kokios reikalavo lenkai, t. y. be jokio savarankiškumo. Lietuvos gi didžiūnai unijos su Lenkais visai nenorėjo, jos kratėsi visomis keturiomis, bijodami nustoti tuo būdu savo užsilikusių privilegijų ir tų dvarų, kurių visiškos savasties sau pripažintos neturėjo ir kurie buvo laikomi valstybine žeme, jiems už nuopelnus iki gyvos galvos pavesta.

Kai kurie didikai buvo ir giliau supratę savo krašto reikalus; bet tasai supratimas neturėjo tvirto tautiško pagrindo, kadangi ir tokie Lietuvos savarankiškumo gynėjai, kaip Mikalojus Radvila Juodasis ir Jonas Katkevičius-Katkus, buvo vedę lenkes moteris ir, namuose lenkiškai kalbėdami, tuo pačiu atsiskyrę nuo savo tautos branduolio, lietuvių liaudies. O kad lenkiška kalba jau tuomet žymiai skverbėsi į Lietuvos didžiūnų rūmus, matome iš patrioto Daukšos Postilės įžangos.

Lenkai prie unijos ėjo sąmoningai nuo Jogailos laikų, pasinaudodami kiekviena proga. Jiems toji unija ne tiktai davė priėjimą prie marių ir padėjo nuveikti kryžiuočių ordiną; ji buvo reikalinga ypač dabar, valdant Žygim. Augustui, kai Europai, ypatingai Lenkams, ateina didis pavõjus iš pietų šalies nuo turkų, kurie, užkariavę Dunojaus valstybes ir Besarabiją, pradeda pulti pačius Lenkus. Artimesnė su Lietuva unija Lenkams buvo gyvybės klausimu.

Žygimantas Augustas matė, kad vieni Lenkai neišsilaikys prieš turkus, o viena Lietuva prieš maskolių pavojų; antra vertus, kad jam mirus bevaikiui Lietuvos ryšys su Lenkais gali visai iširti. Jam rodės, kad vien tik tvirta galutina tų dviejų valstybių unija gali jas išgelbėti nuo gresiančio pavojaus; todėl pasiryžo jas amžinai surišti, į vieną kūną sulieti.

Be abejo, teisingais ir išmintingais pamatais padaryta tų dviejų tautų sutartis būtų galėjusi būti abejoms naudinga. Bet Liublino unija, atidavusi Lietuvą Lenkams lyg kokią

neatskiriamą provinciją, buvo tiesiog jos politinio savarankiškumo kapais.

Žygim. Augustas, jausdamas savo sveikatą einant silpnyn, dar prieš Liublino seimą keletą kartų kėlė unijos reikalingumo klausimą: 1563 m. Varšuvoj ir Belske, tardamasis su lenkais dėl unijos sąlygų, ir 1566 m. su lietuviais Brastoje. Lenkai reikalavo visiškai prijungti Lietuvą, nenorėdami palikti lietuviams jokio kito savarankiškumo, kaip tik vietos gyventojų administraciją. Jie dar reikalavo, kad Volynės ir Kijevo vaivadijos būtų ir administratyviai priskirtos prie Lenkų ir kad lenkai galėtų Lietuvoje užimti aukštesnes vietas, kas jiems iki šiolei buvo griežtai draudžiama Lietuvos Statuto.

Lietuviai, net unijos šalininkai, sutikdami rinkti kartu su lenkais karalių ir didįjį kunigaikštį tą patį asmenį, vis tik reikalavo, kad rinkimams vieta būtų skiriama abiejų valstybių pasieny, kad išrinktasis valdovas būtų atskirai vainikuojamas Krokuvoje ir Vilniuje, kad seimai būtų arba atskiri abiem tautom, arba, jei bendri, tai paeiliui vieną kartą šaukiami Lenkuose, kitą kartą Lietuvoj, kad prieš bendrus priešus abi žemi kariautų iš vieno, suprask prieš maskolius, totorius, turkus ir žuvėdus, iš kurių ėjo tuomet pavojus. Taip pat lietuviai nenorėjo jokiu būdu atsižadėti derlingų Kijevo ir Volynės kraštų, nusiskųsdami, kad ir taip jau nustoję Smolensko, Polocko ir visos Seversko žemės lenkams nepadedant.

Didžiausiais unijos priešais buvo tikrosios Lietuvos didikai vadovaujant Mikalojui Radvilai*, Vilniaus vaivadai kancleriui, ir Jeronimui Katkevičiui, Vilniaus kašteliónui. Silpniau unijai priešinosi Kijevo ir Volynės didikai.

Galų gale 1569 m. Žygimantas Augustas sušaukė Lietuvos ir Lenkų atstovus į Liubliną. Iš Lietuvos atvyko atstovai didikų tarybos, arba senato, kunigaikščių, mažesniųjų bajorų, net miestelėnų.

Lenkai pareikalavo sau Kijevo ir Volynės šalių. Lietuviai griežtai pasipriešino. Ž. Augustas ilgai laikėsi nuošaliai, neįsileisdamas į ginčus; tiktai, kad užgerinti lietuvių didikus,

---

* Radvilų šeimyna XVI amž. tokią pat svarbią role lošė Lietuvos veikaluose, kokią XV amžiuje Goštautai.

pasižadėjo nebereikalauti nuo didžiūnų tų dvarų, kurie jiems buvo duoti lig laiko už nuopelnus, jų atsižadėdamas. Bet tuo didžiūnų nepapirko.

Tuomet jau be didikų pritarimo pats, kaipo didysis Lietuvos kunigaikštis ir josios kraštų valdovas bei savininkas, priskyrė minėtąsias sritis prie Lenkų, kas buvo aiškiai prieš duotą priesaiką ir prieš Lietuvos Statutą. Negana to, net Livonijos kraštą, vadinamuosius Inflantus, neseniai (1561 m.) atsidavusius Lietuvai ir jos apgintus nuo maskolių, pavedė bendrai Lietuvos ir Lenkų žinybai.

Lietuvos didikai tuomet net suklaupę prieš karalių su ašaromis maldavo neskriausti Lietuvos, o Katkevičius (Radvila jau buvo 1565 m. miręs) priminė Žygim. Augustui priesaiką, kuria did. Kunigaikštis pasižadėdavo nesiaurinti Lietuvos kraštų.

Kai niekas negelbėjo, Lietuvos didžiūnai išvažiavo iš Liublino, net neatsisveikinę su Augustu. Tačiau Kijevo vaivada kunigaikštis Ostrogiškis ir Volynės kunig. Aleksandras Čartoriskis pasiliko ir pasirašė po Augusto nutarimu, o karalius paskelbė atimsiąs didikams minėtuosius dvarus. Didikai buvo priversti sugrįžti į Liubliną ir, jau nepajėgdami nusikratyti unijos, derėjosi tik dėl geresnių sąlygų.

Galų gale buvo nutarta turėti vienas bendras seimas Varšuvoje, vienas senatas, vienas bendras renkamas iki gyvos galvos respublikos valdovas — karalius ir did. kunigaikštis; sutartys su kitomis valstybėmis daroma iš vieno; taip pat bendrai kariaujamas karas.

Lietuvai buvo palikta tik savivaldybės teisių: turėti savo atskira kariuomenė, teismas, iždas ir savo vyriausybė. Tačiau lenkams buvo leista ir toje administracijoje užiminėti vietos ir pirktis dvarų. Rods, lenkai ir pirma, apeidami Lietuvos Statutą, skverbėsi į Lietuvą, bet neteisėtai tai darė; dabar galėjo tai daryti atvirai.

Jei po tos Liublino unijos Lietuva dar kurį laiką turėjo bent šešėlį savarankiškumo, tai tik naudodamasi sutarties neaiškumais ir savo atsparumu. Bet lenkų kalba ir kultūra juo tolyn, juo labyn skverbdamasi į bajorų namus, ilgainiui užtrynė paskutines savarankiškumo liekanas; lietuvystė galop beužsiliko tik po šiaudiniu stogu.

Atplėštos nuo Lietuvos sritys nesuteikė ir Lenkams lai-

mės: ilgainiui kaip tik jos kazokų sukilimais ir prisidėjo prie Lenkų valstybės žlugimo.

Kardininkų ordino žlugimas. Liuterio mokslas, prasiplatinęs kryžiuočių tarpe ir nemaž prisidėjęs prie jų ordino žlugimo, greit persimetė ir į Livoniją. Kardininkai, seniai ištvirkę ir užmiršę savo pašaukimą, metė vienuolių rūbus ir, atsiskyrę nuo Romos, priėmė liuterių tikėjimą.

Kardininkų magistras Fürstenbergas grobstė bažnyčių turtus, persekiojo josios kunigus, plėšė pačias bažnyčias. O kai Rygos arkivyskupas jam pasipriešino, magistras, atėmęs jo turtus, patį pasodino į kalėjimą.

Žygim. Augustas, užstodamas arkivyskupą, siunčia savo pasiuntinį; jį kardininkai kely nužudo.

Žygim. Augustas supykęs surinko geroką kariuomenę ir pasiryžo pulti Livoniją. Fürstenbergas tegalėjo prieš jį pastatyti vos 8000 kareivių, todėl ir nemėgino stoti į kovą, tiktai, atvykęs į Ž. Augusto kariuomenės stovyklą Pasvaly su 300 kardininkų, prašė nusižeminęs taikos (1557 m.).

Galutinai, vedant derybas Mikalojui Radvilai, buvo sutarta, kad Livonija pasiduoda Lietuvos globai, magistras grąžina arkivyskupui laisvę ir turtus, Lietuvai karo išlaidas ir kad, užpuolus Maskvai Lietuvą ir Livoniją, abidvi kariaus ir ginsis nuo priešo iš vieno.

Maskvos caras Ivanas IV, kursai seniai rengėsi užgriebti Livoniją, kad tuo būdu pasiektų Baltijos mares, pasinaudojo proga, kad kardininkai sulaikė Vakarų Europos pirklius, keliaujančius per Livoniją į Maskvą, skubiai surinkęs labai gausingą kariuomenę, netikėtai užpuolė Livoniją, baisiausiai jąją sunaikino, užėmė Narvą, Viljandį, Dorpatą; priešakinės kariuomenės dalys pasiekė Kuršą, net Klaipėdą.

Turtinga pirma šalis pavirto tyrlaukiais. Viena Ryga išliko sveika. Dorpate į maskolių rankas pakliuvę 500 patrankų. Patsai magistras, Dorpato vyskupas ir daug kardininkų diduomenės buvo paimti į nelaisvę ir ištremti į Maskvos gilumą.

Naujas Livonijos magistras Gotardas Ketleris šaukėsi Ž. Augusto pagalbos. Tasai klausėsi lenkų patarimo. Nenorėdami karo su Maskva, lenkai atsisakė talkininkauti kardininkams. Tada Augustas kreipėsi į lietuvius, sušaukęs Vilniuje seimą.

Atvyko į Vilnių patsai Ketleris, atsiduodamas Lietuvos globai, išsižadėdams Livonijos savarankiškumo ir savo gražia iškalba palenkdamas lietuvių širdis. Lietuviams Livonijos prijungimas prie savo krašto pasirodė labai naudingas: tuo būdu prijungę sau naujus kraštus ir padidėję, jie manė lengviau atsispirsią ir prieš Maskvą, ir nuo unijos su lenkais atsikratysią.

Sumanus Lietuvos kancleris Mikalojus Radvila Juodasis padarė galutinai su Ketleriu tokią sutartį: Kuršą ir Žiemgalius Ketleris pasilaiko sau su hercogo titulu ir su Mintauja kaipo sostine, pasižadėdamas visame Lietuvos didž. kunigaikščio klausyti. Hercogui mušant pinigus, turi būti žymimas vienoj pusėj Kuršo, antroje Lietuvos herbai.

Kita didžioji Livonijos dalis, Inflantais vadinama, visai prijungiama prie Lietuvos ir pavedama valdyti Žemaičių seniūnui Jonui Katkevičiui (1561 m.). Gyventojams paliekama laisvė būti Liuterio tikėjimo, įstaigose ir mokyklose vartoti vokiečių kalbą; valdininkais gali būti irgi vietos gyventojai, moką vokišką ar vietos liaudies kalbą; vienuolynai panaikinami.

Tą sutartį savo parašu patvirtino 1562 m. Rygos arkivyskupas, atsižadėdamas Lietuvos valstybės naudai kai kurių bažnytinių savo žemių. Taip pabaigė gyvavęs kardininkų ordinas.

Karas su Maskva dėl Livonijos. Paėmus Livoniją į savo globą, lietuviams teko tuojau stoti į karą su Maskva, kurios caras norėjo būtinai prasimušti prie Baltijos. Karas nusitęsė iki 1570 metų ir buvo sunkus. Ypač nukentėjo Gudų šalis, iš dalies ir pati Livonija.

Iš lietuvių tarpo tame kare pasižymėjo ne vienas vadas, kaip antai Mikalojus Radvila, Jonas Katkevičius, Sanguška. Nemaža savo patarimais padėjo lietuviams ir kunigaikštis Kurbskis, nustojęs Ivano IV malonės ir perėjęs į Lietuvos pusę 1563 m.

Lietuvių vadai atvirame mūšy paprastai imdavo viršų, tiktai jų veikime nebuvo vienodumo ir patvarumo. Daug kenkė pats Ž. Augustas savo nerangumu ir noru susitaikinti derybomis.

Į karą dėl Livonijos įsimaišė ir Žuvėdai bei Danai. Žuvėdai

užėmė Estų kraštą, Danai — salas. Maskoliai pasižymėjo tame kare nepaprastu žiaurumu ir siaubimais.

1563 metais pats Ivanas Baisusis žiemos metu apgulė Polocką. Gyventojai, nesulaukdami pagalbos, buvo priversti pasiduoti gana geromis sąlygomis, tik jų Ivanas paskui nesilaikė: visos katalikų bažnyčios buvo sulygintos su žeme, trylika bernardinų vienuolių papjauta, žydus krikštijo ar skandino, turtus išplėšė. Buvęs pirma turtingas miestas nuo to laiko nebegalėjo daugiau pakilti.

Mikalojus Radvila, surinkęs nedidį būrį kareivių, skubinosi Polockui pagelbėti, tačiau buvo jau per vėlu.

Apskritai imant, maskoliams nelabai tesisekė tasai karas, ypač atvirame lauke: 1566 m. Mikalojus Radvila ir Katkevičius baisiai sumušė maskolių vadą Šuiskį Ivansko laukuose, kur krito 25 000 maskolių ir patsai Šuiskis. Antras maskolių vadas Serebrianas, stovėdamas netoli ties Orša ir sužinojęs apie Šuiskio žuvimą, ėmė irgi bėgti; Oršos komendantas Kmita, užstojęs jam kelią, irgi nemaža maskolių paguldė.

Paskui tas pats Kmita užėmė turtingą maskolių vietovę Počepą, kur apsistodavo turkų pirkliai, keliaudami į Maskvą.

Ivanas IV Baisusis, daug žmonių pražudęs ir prityręs nemaža nuostolių, 1566 m. sušaukė Maskvoje bajorų susirinkimą pasitarti ar kariauti toliau su Lietuva, ar atsižadėti Livonijos. Bajorai patarė nenusileisti; bet karas jiems nesisekė ir toliau.

1568 metais Sanguška labai sumušė maskolius, paėmęs Ulą ant Dauguvos. Karas truko iki 1570 m. Galop abi šali nuvargusi padarė sutartį: didžioji Livonijos dalis pasiliko prie Lietuvos, bet Polocko miesto maskoliai jau nebesugrąžino. Estų kraštas su Reveliu teko Žuvėdams; salos su Ezeliu — Danams.

Kalvinų įsigalėjimas Lietuvoje. Šešioliktojo amžiaus pradžioje Vakarų Europoje pradeda plėstis Liuterio ir Kalvino klaidos, atskeldamos nuo katalikų Bažnyčios, ypač Vokietijoje, ištisas sritis. Jau už Žygimanto Senio Liuterio mokslas pateko į Prūsus, kur įvedė jį 1525 m. kryžiuočių d. magistras Albertas Hohencolernas. Bent kiek vėliau už Žygim. Augusto jis buvo įvestas magistro Fürstenbergo Livonijoje.

Tuo pačiu laiku, ypač Kalvino mokslas, ėmė greit platintis ir Lietuvoje. Buvo tam dvi svarbiausi priežasti: lietuvių katalikų tarpe didis tamsumas tikėjimo dalykuose ir Lietuvos didikai, užsikrėtę nauju mokslu užsienio mokyklose.

Lenkų kunigai, už Vytauto didž. ir Jogailos apkrikštiję lietuvius, patys nesirūpino išmokti lietuvių kalbos; todėl ir Lietuvos apkrikštymas buvo daugiau paviršutinis. Tiesa, didieji kunigaikščiai ir turtingi didžiūnai statydavo bažnyčių, bet tos bažnyčios būdavo ar be kunigų, ar patys kunigai nemokėdavo vietos gyventojų kalbos ir buvo nebyliais mokytojais.

Jei XVI amžiaus pabaigoje, kai Vilniaus vyskupiją aplankė papos Klemenso VIII įgaliotas Aleksandras Komulavičius 1595 m., pasirodė daug parapijų be kunigų, kitose kunigai, nemoką lietuviškai ir žmonėms nenaudingi, tai XVI amž. pradžioje tokių reiškinių galėjo būti ir daugiau.

Komulavičius įsakė iš vyskupijos pinigų paskirti Vilniaus seminarijai 10 000 florinų stipendijoms, kad joje 10—15 lietuvių rengtųsi į kunigus. O XVI amž. pradžioje net ir seminarijų nebuvo Lietuvoje; kunigais likdavo ar iš kitur atvykę kunigai, nemoką lietuviškai, ar vietos jaunikaičiai, bent kiek pasimokę prie vyskupo skaityti ir rašyti.

Parapijos dėl kunigų stokos buvo didelės; Žemaičių vyskupo Domanevskio laikais (1556—1563 m.) jo vyskupijoje tebuvo 38 parapijos, kurias užtenkamai aptarnauti kunigai nepajėgė; todėl ir baisus buvo žmonių tarpe tamsumas tikėjimo dalykuose.

Vilniaus vyskupas, lankydamas 1523 m. karališkus Šiaulių valsčius, užtiko Pakuršėje daug lietuvių, kurie apie katalikų tikėjimą neturėjo mažiausio supratimo, augo stačiai pagonimis. Apie Palangą žmonės viešai degino dievaičiams aukas ir juos garbino.

Esant žmonėms tokiems tamsiems tikėjimo dalykuose ir taip apleistiems, neįstabu, kad jiems katalikystė ar Liuterio mokslas rodėsi vis viena.

Iš antros pusės, labai prisidėjo, ypač prie kalvinizmo išsiplatinimo Lietuvoje, didžiūnai. Jų sūnūs, siunčiami į užsienius mokytis, užsikrėtę nauju mokslu, jį pernešė į Lietuvą. O kadangi kunigaikščiai ir turtuoliai, statydami savo lėšomis bažnyčias, savinosi teisę ir skirti savo noru kunigus prie

jų (jų patronatus), tai parapijų aprūpinimas parėjo ne tiek nuo vyskupų, kiek nuo pačių didžiūnų.

Papa Aleksandras VI dėl to skundėsi didžiam kunigaikščiui Aleksandrui, ir tasai atsisakė pats skirti klebonus į bažnyčias, didžiųjų kunigaikščių įsteigtas. Bet didžiūnai nepanorėjo išsižadėti tos teisės, o užsikrėtę kalvinizmu, ir savo bažnyčias pavedė kalvinams, versdami savo žmones baudžiauninkus į naują tikėjimą.

Ypatingu uolumu tame dalyke pasižymėjo Radvilų šeimyna; o kadangi už Žygimanto Augusto Mikalojus Radvila Juodasis, labai tėvynei patarnavęs, turėjo begalinį jo pasitikėjimą ir įtaką, tai patsai Ž. Augustas, kalvinų didikų apsuptas, ėmė linkti į kalvinizmą, bent žiūrėjo į naują atskalą pusiaumirka.

Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus didis uolumas praplėšė galop Ž. Augustui akis ir nebeleido jam svyruoti: karaliui einant Vilniuje į kalvinų pamaldas, Radvilų surengtas, vyskupas su procesija užstojo kelią, išėjęs iš šv. Jono bažnyčios ir sugrąžino Augustą atgalios.

Jėzuitų pakvietimas į Lietuvą. Kalvinizmas taip ėmė plėstis, jog Žemaičiuose beliko tik 7 katalikų kunigai. Patsai Žemaičių vysk. Jurgis Petkevičius buvo abejotino tikėjimo; tik amžiaus gale, supratęs klaidą, užrašė 1700 kapų lietuviškų grašių, kad už tuos pinigus mokytųsi Vilniuje 12 jaunikaičių, norinčių eiti į katalikų kunigus.

Galų gale dvasininkai, supratę didį kalvinizmo ir liuteranizmo pavojų Lietuvoje ir Lenkuose, ėmė busti iš miego. Didžiausiais Lietuvoje veikėjais raštu ir žodžiu buvo Vilniaus vysk. Protasevičius ir Žemaičių vysk. kunigaikštis Merkelis Giedraitis.

Vysk. Protasevičius 1570 m. pargabeno į Vilnių jėzuitų, kurie prie šv. Jono bažnyčios įkūrė pirmąją rimtesnę mokyklą; ją ėmė lankyti ir didikų vaikai. Paskui 1579 m. karalius Steponas Batoras pakėlė ją į akademiją. Jėzuitai mokyklomis ir uoliais pamokslais atgaivino katalikų dvasią; nemaža didžiūnų atitraukė nuo kalvinizmo.

Žemaičiuose tikruoju katalikų tikėjimo gaivintoju buvo vysk. kunigaikštis Giedraitis, kursai pasikvietė iš Vilniaus kunigų, mokančių lietuviškai, ir patsai važinėjo po vyskupiją, skelbdamas pamokslus. Vilniuje iš vysk. Petkevičiaus už-

rašų 1581 m. pastatė lietuviams klierikams namus mokytis; du jėzuitu teologu pasikvietė į Varnius, pavesdamas jiems mokyti vietoje kandidatus į kunigus.

Tuo būdu žymiai padaugėjo dvasininkų, mokančių lietuviškai, pakilo jų uolumas ir dauguma kalvinų sugrįžo į katalikų bažnyčią. Kalvinų bepaliko tik mažos salelės apie Biržus, Papilę ir iš dalies apie Kelmę.

Prie dvasios pakilimo katalikų tarpe ir prie jų dvasios atgimimo daug prisidėjo naujos reformos, Bažnyčios tėvų Santarybose Tridente nutartos, kurių vykdymu Lietuvoje ir Lenkuose uoliai rūpinosi Varmijos vyskupas kardinolas Hozijus ir papos pasiuntinys Lenkams Komendoni's ir papos Pauliaus IV nuncijus Lietuvai Lipomani's, ilgai gyvenęs ir veikęs Vilniuje (1555 m.).

Tautų santykiai iki Liublino unijos. Iki Jogailos laikų senovės Lietuvoje, bendrai imant, tebuvo tik dvi tauti: lietuviai ir gudai rusai. Etnografinė siena tarp tų dviejų sienų supuolė maždaug su dabartine siena tarp katalikų ir pravoslavų, nes XIV amžiuje katalikų tikėjimą priėmė tik lietuviai, o gudai jau tuo metu buvo pravoslavais, Krėvos, Ašmenos, Lydos, Gardino, Suvalkų apylinkės buvo, be abejo, lietuvių apgyventos. Pavienės kolonijos siekė Brastos ir Slonimo, Traidenio laikais prūsais išeiviais apgyvendintos.

Iki Lietuvos krikšto tos tautos labai gerai sugyveno vienoje valstybėje. Gudų šalys, kaip Minskas, Slonimas, Brasta, Mindaugo karaliaus ir jo artimesniųjų įpėdinių prie Lietuvos prijungtos, ilgainiui taip susigyveno su lietuviais, kad buvo ir paliko visados ištikimiausiais Lietuvos piliečiais, nepareikšdamos bent kada mažiausio noro nuo jos atsiskirti.

Bet ir vėliau Algirdo ir Vytauto Didž. užkariauti rusų kraštai, rasdami Lietuvoje pilną tikėjimo ir tautybės laisvę, jos globą ir pasiliuosavimą nuo totorių jungo, nerodė separatizmo, nesijautė Lietuvos valstybėje svetimi, daugiau linko į Lietuvos, ne į Maskvos pusę.

Tiktai kai Lietuva priėmė krikštą 1387 m. ir kai Jogaila bei Vytautas suteikė katalikams didesnes teises, rusai pravoslavai rasis jautėsi nuskriausti, nors Vytautui geležine ranka valdant to neparodė. Bet Žygimantui ir Švitrigailai varžantis dėl Lietuvos sosto, tas separatizmas pasireiškia pas

tolimesniuosius rytuose ir pietuose rusus, kurie aiškiai stoja Švitrigailos, pravoslavo, pusėje. Tasai separatizmas bent kiek jaučiasi ir kai kuriuose Lietuvos rusų metraščiuose iš to laikotarpio.

Tačiau nuo Kazimiero, ypač nuo Aleksandro laikų, kai buvo Maskvos kunigaikščio nuo Lietuvos atplėštos jos rytų šalys ir kai pačioje Lietuvoje katalikų ir pravoslavų teisės buvo vėl sulygintos, santykiai tarp lietuvių ir gudų kaskart gerėja, ypač akivaizdoje naujo bendro priešo: lenkų veržimosi į Lietuvą.

Lietuvos rusų metraščiai, tame laikotarpy pasirodę, yra nusistatę valstybiniai, girdami ir pasididžiuodami mini Vytauto Didž. laikus, o Lietuvos kare su Maskva aiškiai stoja Lietuvos pusėje.

Tuo tarpu lietuvių ir gudų santykiai su lenkais iš pat pradžios buvo nedraugingi, ir tasai jų nedraugingumas auga iki pat Liublino unijos. Bet, gindami savo teisių ir savarankiškumo, lietuviai vis dėlto jų kaskart daugiau nustoja, nejučiomis pasiduoda lenkų įtakai, ypač lenkiška kalba vis daugiau skverbiasi į Lietuvą.

Rods, XV ir XVI amž. pas kai kuriuos žymesnius lietuvius atsiranda aiškesnė tautiška sąmonė ir noras nepasiduoti lenkų kultūros įtakai, tačiau pavienios pastangos nepajėgia sustabdyti bendros gyvenimo srovės. Tie pirmieji sąmoningi Lietuvos patriotai buvo tai dažniausiai didikų sūnūs, užsieniuose baigę universitetus. Ten susipažinę su lotynų kalba ir joje patėmiję daug bendro su lietuvių kalba, daro išvadą, kad lietuviai yra tiesiogini romėnų ainiai.

Vieni tos rūšies patriotai nedrįsta lietuvių kalbos vartoti raštuose dėl to, kad ji esanti pagadinta lotynų kalba; todėl geriau esą vartoti gryną. Susirinkę 1568 metais Gardine, bajorai prašo didžiojo kunigaikščio įsteigti Vilniuje ar Kaune gimnaziją su dėstoma lotynų kalba. Mokytas lietuvis Mikalionis 1550 m. rašo, kad lietuviams, romėnų ainiams, nedera rusiškosios mokytis kalbos. Antras mokytas lietuvis, Vilniaus miesto vaitas Augustinas Rotundas tuo metu išverčia į lotynų kalbą Lietuvos Statutą.

Kiti Lietuvos patriotai, kaip Žemaičių vysk. kunigaikštis Merkelis Giedraitis 1609 m., Žemaičių kapitulos pralotas Mikalojus Daukša stengėsi tautiečiams įkvėpti savo tėvų

lietuviškos kalbos pagarbą bei meilę ir leidžia pirmąsias lietuviškas knygas didžiojoje Lietuvoje.

Nemaža prisidėjo savo laike prie tautiškos lietuvių sąmonės sužadinimo Lietuvos metraštis (Lietuvos istorija), atsiradęs apie 1520 m., kuriame lietuvių kilmė išvedama nuo romėnų, o Lietuvos kunigaikščių eilė nuo Romos karvedžio Palemono, pabėgusio į Lietuvą Nerono laikais. Išvada aiški — lietuvių tauta aukštesnės kilmės nekaip lenkai.

Kunigaikščių eilėje tarp kitų minimi Kaunas, Borkus, Kernius, Nemunas, Erdvilis, Daumantas ir kiti. Kadangi kunigaikščių skaičius nuo I amž. iki XII amž. palyginamai per mažas ir jame apleista net toks istoriškas kaip Mindaugo vardas, tai paskesniuose Lietuvos metraščio nuorašuose naujais padavimais ir vėlybesniais įvykiais papildytuose, jau ir Mindaugas įterpta, ir Palemonas nukelta į V amž. Atilos laikus. Taip pataisytas ir papildytas Lietuvos metraštis, 1564 m. išleistas, vadinama Bychovco kodeksu.

Tasai Lietuvos metraštis augo bei didėjo ir toliau naujais papildymais iš kitų metraščių ir vėlybesnių įvykių aprašymais ir, nors turi nemaža iš piršto išlaužtų ir lakios lietuvio patrioto vaidentuvės sugalvotų priemaišų, vis dėlto savo laike sulošė nemenką rolę; ypač vėlesniais tikrų įvykių aprašymais yra svarbus istoriškas dokumentas.

Nežiūrint į visas pavienių lietuvių patriotų pastangas, vis dėlto lenkų įtaka, apsukrių jų politikų varoma, ilgainiui didėja, lenkų kalba, ypač Žygim. Augustui Vilniuje su dvaru gyvenant, kaskart daugiau didikų ir bajorų tarpe platinasi, nuslopindama lietuviškąją. Gi nuo Liublino unijos pati lietuvių tautiška sąmonė ilgainiui užmiega, o lietuvių kalba užsilieka tik pas valstiečius baudžiauninkus ir smulkesniųjų bajorų tarpe.

LIETUVA — AUTONOMIŠKA LENKŲ DALIS

1569—1795

Nuo Liublino unijos Lietuva, aplinkui apkarpyta, užsilikusi tik savo branduoly, nustojusi savarankiškumo, pavirto vien autonomiškąja Lenkų provincija, nors ir tebedėvėjo didžiosios kunigaikštijos vardą. Visas svarbesnis josios po-

litikos gyvenimas persikėlė į Lenkus, kur gyveno karalius, buvo bendras senatas, seimas, bendra susirinkimuose lenkų kalba.

Pirmieji bendrai renkami karaliai dar atskirai prisiekdavo Lenkams ir Lietuvai; paskui ir tas paprotys buvo užmirštas. Lietuvai, tikrai sakant, bepaliko tik savo Statutas, kuriame lyg pasityčioti be prasmės buvo skelbiama, kad didysis Lietuvos kunigaikštis pasižada nesiaurinti Lietuvos ribų, kas jai atimta, sugrąžinti, ir kad Lietuvoj į vyriausybės vietas gali sėsti vien vietos piliečiai.

Žygimantas Augustas, miręs 1572 m. bevaikiu, nepaliko sau įpėdinio. Visa vyriškoji Jogailos giminė išsibaigė. Nuo to laiko prasideda vadinamieji rinktiniai karaliai, kurių valdžia tolydžio buvo siaurinama; galop pasiliko josios tik šešėlis, viena graži iškaba pagarbai.

Didžiūnai ir bajorai, rinkdami naują karalių, vis daugiau išsidera sau teisių; be jų pritarimo karalius negali nei svarbesnio įsakymo paskelbti, nei mokesčių uždėti, nei kareivių gintis nuo priešo rinkti. Viskas turėjo pereiti per seimą, kurs buvo Varšuvoje kas dveji metai, o reikalui esant ir dažniau šaukiamas.

Iš pradžių tuose seimuose buvo sprendžiama balsų dauguma ir buvo dar bent kokia tvarka. Bet ilgainiui, bajorų puikybei augant, buvo prieita prie to, jog buvo reikalaujama, kad visi svarbesni dalykai būtų sprendžiami vienu balsu; mat ir vieno bajoro balsas negalėjo nueiti niekais. O kadangi atsirasdavo ar piktos valios žmonių, dargi neišmanančių viešų reikalų, ar priešo papirktų, tai tie, pasipriešindami viso seimo nutarimams, sušukę „veto“ (neleidžiu), patį seimą niekais paleisdavo.

Pirmasis toks nelaimingas seimas atsitiko, valdant Jonui Kazimierui, 1652 m., kai Upytės atstovas Čičinskas sušuko: „Veto!“ Paskui tokie seimų gaišinimai vis dažniau atsikartodavo, ir galop retas seimas pasibaigdavo laimingai. Neretas būdavo atsitikimas, kad ginkluoti bajorai susiginčiję mirtinai užsikapodavo vienas kitą.

Nelaimingiausis būdavo laikas, kai reikėdavo, karaliui mirus, rinkti naujas. Svetimų valstybių agentai papirkimais ir visokių laisvių pažadėjimais piršdavo savo kandidatus; suvažiuodavo apsiginklavę išrinkti apskrityse didikai,

atsivesdavo ginkluotų kareivių būrius, prasidėdavo varžytinės ant vadinamojo „Volia“ lauko ties Varšuva. Kartais viena partija apskelbdavo karaliumi vieną kandidatą, kita kitą. Išrinktieji kandidatai turėdavo ginklu išspręsti klausimą, kuriam turi tekti sostas.

Nuo karaliaus mirties iki jojo išrinkimo, per vadinamąjį „bekaralmetį“, visą valdžią turėdavo savo rankose Gnezno arkivyskupas primas. Jisai nuskirdavo dieną seimui rinktis (dies convocationis) ir dieną karaliui rinkti (dies electionis). Rinkimų dieną sėdėdamas ant širmo žirgo, jodinėdavo nuo vieno atstovų būrio prie kito, klausinėdavo, už ką kas balsuoja, prikalbinėdavo taikintis ir balsuoti už vieną. Kad galų gale sutardavo ką vieną, tuomet visas seimas užgiedodavo „Te Deum“.

HENRIKAS VALUA (DE VALOIS) 1574 M.

Žygimantui Augustui mirus be didelių ginčų buvo karaliumi išrinktas prancūzų karaliaus Karolio IX brolis Henrikas Valua, Valezu vadinamas, kurio agentai nesigailėjo visokių pažadėjimų, kaip antai: išmokėti Žygimanto Augusto skolas, įrengti Baltijoje laivyną, savo lėšomis atsivesti ir išlaikyti 4000 pėstininkų kareivių iš Prancūzijos, nieko svarbesnio nedaryti be senato ir seimo nutarimo, patvirtinti pacta conventa ir t. t.

Išrinkus Henriką karaliumi, tuojau buvo išleista į Paryžių garbės pasiuntinybė iš didikų, kurie šaunia išvaizda, brangiais apdarais, švelniu apsiėjimu, įvairių kalbų mokėjimu net prancūzus nustebino.

Tačiau Henrikas, apvainikuotas Krokuvoje karaliumi ir didžiuoju kunigaikščiu, neilgai Lenkuose teviešėjo, vos kelis mėnesius. Pripratęs Prancūzijoje prie kitokio pavaldinių elgimosi su savo karaliumi, negalėjo ramiai žiūrėti į tai, kaip puikūs lietuvių ir lenkų didikai nemokėjo gerbti savo karaliaus, nenorėjo prieš jį nusilenkti. Juk buvo prieita prie to, kad jaunas Samuelis Zborovskis ties pat karaliaus rūmų anga negyvai užkapojo kaštelioną Vapovskį.

Matydamas Lenkuose tokią netvarką, tokią bajorų sauvalią ir suprasdamas jos nepataisysiąs, Henrikas vos tik

išgirdo apie savo brolio, Prancūzų karaliaus mirtį, nieko nelaukdamas, slapta išvyko į Prancūziją. Senatui paliko raštą teisindamasis ir žadėdamas grįžti; tačiau grįžti nebegrįžo.

STEPONAS BATORAS. 1576—1586

Henrikui Valua nebegrįžtant buvo nutarta rinkti Respublikai naujas karalius; sušaukta seimas. Čia balsai pasidalijo: vieni aprinko teutonų ciecorių Maksimilijoną (lietuviai norėjo jojo sūnaus Ernesto), kiti, vadovaujant Jonui Zamoiskiui, balsavo už Oną, Žygim. Augusto seserį, skirdami jai vyru Steponą Batorą, Septynpilio kunigaikštį.

Batoras pasiskubino pirmas atvykti, Krokuvoje apsivainikuoti, ir dauguma tuo įvykiu pasitenkino. Tiktai Danskas ilgai nenorėjo jo pripažinti; už tatai paskui turėjo 250 000 auksinų sumokėti pabaudos. Maksimilijonas netrukus mirė ir tuo išgelbėjo kraštą nuo naminio karo.

Batoras pasirodė vyras protingas, energingas ir kare sumanus. Matydamas didžią netvarką savo naujoje valstybėje, tvirtai pasiryžo ją sutvarkyti ir viduje, ir iš lauko; o kada kai kurie didikai mėgino jam pasipriešinti, tai Torunėje drąsiai pasisakė nemanąs būti dažytu karaliumi.

Zbarauskiai daug prisidėjo prie Batoro išrinkimo, todėl tikėjosi prie jojo pirmą vaidmenį vaidinti. Bet karalius daugiau pasitikėjo labai išmintingu Jonu Zamoiskiu, Zbarauskių priešininku, ir tie pradėjo kelti kerštus, o Samuelis Zbarauskis, patekęs į kazokų atamanus, ėmė kelti maištą. Užtat buvo teistas ir nukirstas.

Batoras pasirūpino *sutvarkyti kazokus*: suskaidė juos pulkais, paskyrė jiems vyresniuosius, aukščiausį valdovą atamaną palikdamas išsirinkti patiems; karalius jį tik tvirtindavo. Kad geriau būtų kazokai suvaldyti, sumažino ginkluotųjų skaičių iki 6000 vyrų, kuriuos pavadino registruotais. Į tą skaičių nepakliuvę, turėjo būti paprastais baudžiauninkais darbininkais.

Tačiau visiškai kazokų sutvarkyti ir suvaldyti nepavyko. Ypač vėlesniais laikais, pripratę kariauti su Krymo totoriais, lenkų didžiūnų kolonistų išnaudojami ir verčiami eiti baudžiavą, kazokai dažnai kelia maištus, atkreipdami ginklą

ir prieš „Rzeczpospolitą“, tai yra Lietuvos—Lenkų respubliką. Sunku buvo jie laikyti drausmėje.

Bet didžiausis Batoro nuopelnas — tai laimingas *karas su Maskva*. Ivanas IV, manydamas pasinaudosiąs Lenkų—Lietuvių valstybės netvarka, staiga įpuolė į Livoniją ir daug miestų užėmė. Batoras sušaukęs seimą, privertė su lietuviais stoti į karą su Maskva ir lenkus.

Surinkęs iki 30 000 kariuomenės, Batoras persikėlė per Dauguvą ir apsupo Polocką, apsikasusį stipriais grioviais. Pilis ilgai neišturėjo: buvo atsiųsti pasiuntiniai, kurie, atsiklaupę prieš karalių ir kaktomis žemę mušdami, atidavė jam miesto raktus. Paskui buvo užimta mažesnių pilaičių, kaip kad Sokolo, Turvolės, Sušos.

Užėjus žiemai karalius paliko kariuomenę žiemoti vietoje, o pats nuvyko į Vilnių ir čia Jėzuitų mokyklą pakėlė į akademiją. Paskui Lenkuose sušaukė seimą, kuriame, nors bajorai spyrėsi, uždėjo mokestį po vieną auksiną nuo valako žemės karui su Maskva.

Pavasarį Batoras sugrįžo prie kariuomenės, užėmė Didžiuosius Lukius, Vitebską, galop Pskovą. Ivanas Baisusis šaukėsi papos Grigaliaus XIII tarpininkauti, kursai atsiuntė jėzuitą Antaną Poseviną. Tam tarpininkaujant įvyko taika ties Kiverova Horka (1582 m.) dešimčiai metų.

Karas pasibaigė garbingai, bet nedavė tiek pelno, kiek galėjo, kadangi lenkai labai nenoromis jį kariavo ir pasinaudojo pirma proga jam užbaigti. Vis dėlto Maskva atsisakė nuo Livonijos ir Polocko žemių.

Ivanui IV mirus ir caru palikus silpnapročiui Teodorui, Batoras ketino pradėti antrą karą su maskoliais, o juos nuveikęs, svajojo ginklą pakelti prieš totorius bei turkus, juos išvaryti iš Europos. Jam tame sumanyme žadėjo padėti papa ir kiti krikščionių karaliai; tačiau netikėta karaliaus mirtis Gardine išblaškė tuos plačius sumanymus.

Batoras įsteigė Lietuvai aukščiausiąjį teismą, pavadintą Tribunolu, kursai teisė svarbiausias bylas Vilniuje ir Minske. Teisėjus ir maršalką (pirmininką) tam teismui rinko patys dvarininkai apskričių seimuose; tvirtino juos karalius.

Rūpindamasis geriau sutvarkyti Livoniją, ją padalijo į tris prezidentūras: Vendenio, Dorpato ir Pernavos. Matydamas, kad jėzuitai naudingi savo gerai pastatytomis mokyklomis,

jiems padėjo įsisteigti kolegijas (gimnazijas) Gardine, Polocke ir Vilniuje.

Batoras buvo vyras vidutinio ūgio, labai mokytas, veiklus, pilnas energijos, kalbėti malonus, teisingas ir vargdienių globėjas. Ankstyba mirtis jam neleido sutvarkyti irstančios lietuvių ir lenkų valstybės.

ZIGMANTAS IV. 1587—1632

Steponui Batorui mirus atgijo Lenkuose keršto vaidai tarp Zbarauskių ir Zamoiskių: didikai, rinkdami naują karalių, pasidalino į dvi partijas; vieni išrinko Austrijos Maksimilijoną, o Zamoiskis, primas ir pati karalienė stojo už Žuvėdų karalaitį Zigmantą, Žygim. Augusto sesers Kotrynos sūnų. Maksimilijonas su 6000 kariuomenės mėgino įsiveržti pirmasis, bet Zamoiskis pastojo jam kelią prie Byčinos, pergalėjęs patį paėmė į nelaisvę. Tuo tarpu atvyko Zigmantas ir buvo Krokuvoje apvainikuotas.

Ilgas Zigmanto IV viešpatavimas buvo nelaimingas, nors aplinkybių būta gan palankių valstybei padidinti ir sutvarkyti; būta nemaža tuomet ir gabių vyrų, kaip antai: Zamoiskio, Žolkevskio, Katkevičiaus, Leono Sapiegos, Liubomirskio ir kitų. Bet Zigmantas nemokėjo jų tinkamai sunaudoti; nepasinaudojo jisai ir to meto Maskvos netvarka.

Karas su Žuvėdais dėl sosto. Žuvėdų karalius Jonas, Zigmanto IV tėvas, apie 1592 m. pasimirė. Sostas turėjo tekti Zigmantui IV. Tasai, nuvykęs į Stokholmą, apsivainikavo Žuvėdų karaliumi, bet ten nepasiliko: sugrįžo į Lenkus, savo vietininku išrinkęs Zudermanijos kunigaikštį Karolį, savo dėdę, ir pavedęs jam, kaipo savo įgaliotiniui, valdžią. Bet tasai taip vedė reikalus, jog 1600 m. pats apsivainikavo Žuvėdų karaliumi.

Zigmantas išsižadėti sosto nenorėjo ir įpainiojo Lietuvą į karą su Žuvėdais. Buvo ir kita karo priežastis: Zigmantas, priimdamas Lietuvos ir Lenkų sostą, buvo jiems pasižadėjęs atiduoti Estų žemę. Karolis jos išsižadėti nesutiko. Kilo karas, kuriame iš lietuvių pusės pasižymėjo Kristupas Radvila ir Karolis Katkevičius, bet per Zigmanto nerangumą

ir per nesutikimus didikų su karaliumi nesunaudota kai kurių žymių pergalių.

Žuvėdų karalius Karolis buvo net Rygą apsupęs; Karolis Katkevičius, turėdamas tik 5500 kariuomenės, baisiausiai sumušė 14 000 žuvėdų ties Kirchholmu. Žuvėdų Karolis sužeistas vos nepateko pats į nelaisvę. Po to smūgio Karolis, surinkęs Žuvėduose naują kariuomenę, vėl buvo apsiautęs Rygą. Katkevičius sudegino jojo laivyną ir, patį nuo Rygos atstūmęs, atėmė net Pernavą ir 1609 m. padarė gana naudingą taikos sutartį.

Apie 1625 m. kilo antras karas su Žuvėdais, kadangi Zigmantas nenorėjo atsisakyti nuo Žuvėdų karaliaus titulo. Karolio sūnus Gustavas Adolfas užėmė bemaž visą Livoniją ir karą perkėlė net į Prūsus.

Lietuvių didikų tarpe kilo vaidų. Kristupas Radvila, užpykęs, kad po Katkevičiaus mirties buvo atiduota ne jam vyriausiojo etmono, arba karvedžio, buožė, o Leonui Sapiegai, visai atsisakė dalyvauti kare.

Po šešerių karo metų galop buvo susitaikinta, tačiau žymi Padauguvio dalis su Ryga ir Prūsais, Lenkams priklausę, dabar atiteko Žuvėdams.

Karas su Maskva. Maskvoje, išmirus carų Riurikų giminei, atsirado daug norinčių įsiveržti į Maskvos sostą. Iš pradžių caru buvo išrinktas Godunovas. Jam mirus kažin koks pabėgėlis vienuolis, pasivadinęs Ivano IV sūnumi Dimitru ir kazokų palaikomas, buvo paskelbtas caru. Jį bojarai nužudę, buvo išrinkę caru Šuiskį.

Pasinaudodamas tokia maskolių suirute, Zigmantas sutraukė nemažą kariuomenę, apstojo ir paėmė Smolenską. Pats caras Šuiskis išėjo gintis, bet ties Klušinu buvo nugalėtas Zigmanto karvedžio Žolkevskio. Vydamas Šuiskį, Žolkevskis net Maskvą paėmė, o bojarai, nustūmę Vosylių Šuiskį nuo sosto, caru buvo išrinkę Zigmanto sūnų Vladislovą.

Tačiau Zigmantas, labai karštas katalikas, sūnaus į Maskvą neleido, kadangi bojarai pastatė sąlygą, kad tasai pereitų į pravoslavų tikėjimą; pasiryžo patsai užimti Maskvos sostą be sąlygų.

Žolkevskis, negalėdamas įkalbėti Zigmantui, kad atsiųstų į Maskvą sūnų, pats pasišalino iš Maskvos, palikęs valdžią

Gonsevskiui. Bojarų tarpe kilo prieš Zigmantą nepasitikėjimas, pravoslavų dvasininkai sukėlė minias prieš lenkus, ir tie buvo iš Maskvos išvyti. Maskolių bojarai caru išsirinko Mykolą Romanovą.

Karas nusitęsė iki 1618 metų; galop Devuline buvo susitaikinta 14,5 metų. Smolenskas ir žymi Seversko krašto dalis sugrįžo prie Lietuvos.

Karas su Turkais. Kazokai savo užpuldinėjimais įpykindavo ne tik totorius, bet ir turkus. Tie reikalavo iš Lenkų, kad juosius valdytų; bet nelengvas tai buvo uždavinys, ypač kai Austrijos ciecoriai ėmė jiems siuntinėti raštų, pinigų, vėliavų, patrankų, juos siundydami ne tik ant Turkų, bet ir ant Lenkų.

Kazokai, atamano Nalivaikos vedami, net Ukrainą ėmė siaubti. Stan. Žolkevskis 1596 m. juos sudraudė, o jų vadą už maištus liepė nužudyti. Bet kazokai ir paskui nesiliovė kėlę riaušių.

Kazokų įerzintas Turkų sultonas Osmanas II pasiuntė prieš Lenkus 100 000 kariuomenės. Žolkevskis su 8 000 kareivių buvo bepastojąs jiems kelią, bet pats žuvo ties Cicera ant Pruto upės 1620 m. Osmanas II, didžiuodamasis pergale ir sutraukęs dar didesnę kariuomenę, ėjo į Lenkus.

Katkevičius ir Liubomirskis, turėdami tik 75 000 k., nedrįso stoti į atvirą kovą, tik apsikasė ties Chocimu, ant Lenkų sienos. Nepaisant netvarkos ir nepaklusnumo, įsivyravusių lenkų kariuomenėje, turkams vis dėlto nepasisekė paimti Chocimo, ir jie turėjo taikintis. Katkevičius dėl vargų rūpesčių ir kareivių neklusnumo apkasuose pasimirė.

Už Zigmanto IV kerštai ir vaidai valstybės viduje kaskart daugiau įsivyrauja. 1607 m. didžiūnai buvo pakėlę ginklą net prieš patį karalių. Tiktai Katkevičius su Žolkevskiu, užstoję karalių, maištininkus ties Guzovu numalšino.

Bažnytinė Brastos unija 1596 m. Jau Vytautas Didysis rūpinosi Lietuvos stačiatikius suvienyti su katalikų Bažnyčia, pasiuntęs jų metropolitą Camblaką į Konstancos bažnyčios tėvų santarybas. Nors tuomet unija nepavyko, vis dėlto Vytauto mintis nemirė.

Vytauto D. sumanymas suvienyti pravoslavus su Romos katalikais atnaujinta per visuotinąsias Florencijos santa-

rybas, kuriose dalyvavo ir Kijevo metropolitas Izidorius. Stačiatikių Bažnyčia pasižadėjo tuomet priimti visus Romos katalikų tikėjimo dogmatus ir klausyti papos, bet senoviškas apeigas sau pasiliko.

Toji pasirašyta unija vis dėlto neįvyko, nes Maskvos kunigaikščiai jai griežtai pasipriešino. Nuo to laiko Kijevo metropolitai dažniausiai linkdavo į uniją, nors ne visi, o Maskvos metropolitai buvo nusistatę prieš ją. Bet kadangi Maskvos įtaka buvo žymi ir Kijevo metropolijoje ir kadangi tamsieji pravoslavų dvasininkai su įvairiomis brolijomis žiūrėjo į Romą su didžiu nepasitikėjimu ir neapykanta, tai faktinai unija ir Lietuvos valstybėje nebuvo visai įvykinta. Tarp pačių stačiatikių vyskupų buvo tame dalyke nevienodas nusistatymas.

Šešioliktam amžiui baigiantis jėzuitai, pasėkmingai kovodami prieš liuterius, sumanė ir Bažnyčių uniją Lietuvoje įkūnyti. Jiems pritarė stačiatikių vyskupai Kirilas Terleckis ir Brastos vysk. Ignacas Pociejus, kurie patraukė į savo pusę ir Kijevo metropolitą Ragozą.

Terleckis ir Pociejus, nuvykę į Romą, ten atnaujino uniją su Katalikų Bažnyčia. Unijai labai pritarė ir Zigmantas IV ne tiktai kaip uolus katalikas, bet ir dėl to, kad pačiai valstybei yra naudingiau turėti vienodas tikėjimas gyventojų tarpe.

Sugrįžus vyskupams Terleckiui ir Pociejui iš Romos, sušaukta stačiatikių dvasininkų susirinkimas Brastoj, kur ir paskelbta Bažnyčių unija. Po ją ja pasirašė penki vyskupai su metropolitu Ragoza; du atsisakė pasirašyti. Prasidėjo dvasininkų tarpe religinė kova.

Unijai irgi pasipriešino kai kurie stačiatikių didžiūnai, kurie savo galinga įtaka, kaip kad Konstantinas Ostrogiškis, labai daug pakenkė unijos vykinimui. Nepalaikė unijos ir katalikiškoji bajorija: seimas atsisakė duoti vietos senate unitų vyskupams ir teisėmis sulyginti juos su katalikų vyskupais.

Į uniją katalikų visuomenė žiūrėjo su nepasitikėjimu, unitų dvasininkus žemino. Stačiatikių didžiūnai bevelijo geriau virsti katalikais nekaip unitais. Unitais beliko tik liaudis ir miestelėnai,— aukštesni luomai josios vengdavo.

Unija bent kiek buvo sutvirtėjusi, kai Kijevo metropolitu

tapo Ignacas Pociejus, karštas josios šalininkas. Jam padėjo Vitebsko vyskupas Juozapotas Kuncevičius, kursai, būdamas dar bazilijonų vienuolių viršininku, juos sutvarkė katalikiškai, įvedęs griežtesnę regulą, ir kartu su Benjaminu Rutskiu padarė iš jų uolius unijos darbuotojus.

Ilgainiui Lietuvoje ir Lenkuose bepaliko tik vienas pravoslavų vyskupas ne unitas. Bet 1620-siais metais atvyko į Kijevą Jeruzalės patriarchas Teofanas stačiatikis ir, nieko nesiklausęs, vėl įšventė tiek stačiatikių vyskupų, kiek buvo vyskupų unitų.

Nors Zigmantas karalius naujai įšvęstųjų vyskupų nepripažino, bet jie vis dėlto ėjo savo pareigas, ir bažnytinė kova vėl užsikūrė: Vitebske arkivyskupas Kuncevičius užmušta; Kijevo brolijos, Maskvos remiamos, varė žodžiu ir raštais didžiausią agitaciją.

Toje kovoje katalikiškoji diduomenė unitų užtenkamai nerėmė, net už pikta laikė, kad dėl unijos valstybėje kilo ginčų ir vaidų. Galų gale Ukrainoje ėmė viršų stačiatikių tikėjimas, Guduose unijos šalininkai.

Ginčai dėl bažnytinės unijos, kerštai didikų tarpe, suvaržymas ir nusmukimas prekybos bei miestų, didžiausis liaudies prispaudimas baudžiavos vargais — visa tai Zigmanto viešpatavimą padarė nelaimingą. Buvo tai Respublikos galo pradžia.

VLADISLOVAS VAZA. 1632—1648

Zigmantui IV mirus išrinkta karaliumi visų mylimas ir gerbiamas jo sūnus Vladislovas, kursai viešpatavo trumpiau, bet daug laimingiau. Vladas nemaža rūpinos sutvarkyti irstančią karalystę, bet rankas turėjo surištas ir bajorų sauvalios vis dėlto nepajėgė užtenkamai sudrausti.

Zigmantui mirus maskoliai be laiko sulaužė Devuline padarytas paliaubas ir jųjų vadas Šeinas apsiautė Smolenską. Kristupas Radvila su lietuviais ir pats Vladas, skubiai surinkęs ne per daug lenkų, pasiskubino Smolensko gelbėti. Šeinas, pergalėtas, viską palikęs, bėgo. Maskoliai prašė taikos, kuri ir buvo padaryta: Maskva atsisakė nuo

Smolensko, Seversko su Černigovo miestu ir užmokėjo 20 000 sidabro rublių.

Vladislovui taika su maskoliais buvo labai reikalinga, nes iš pietų buvo įpuolę 50 000 totorių ir turkų. Apsidirbęs su maskoliais, Vladislovas dabar galėjo stoti prieš tuos priešus, kuriuos ties Kamenecu ant Dniestro irgi sumušė. Vladui pavyko irgi net be karo ir be kraujo praliejimo atimti Žuvėdams pirma jiems patekusi Prūsų dalis.

Vladui apgynus laimingai karalystę nuo kaimynų priešų, viduje josios ramumą sudrumstė kazokai, lenkų didikų spaudžiami. Nuo Liublino unijos gavę sau teisę įsigyti dvarų apytuščioje Ukrainoje, kazokų ir mažrusių (chachlų) apgyventoje, lenkų bajorai ėmė būriais dangintis į tas turtingas sritis, susikrovė turtus, įsisteigė dvarus ir norėjo šeimininkauti kaip Lenkuose, laikydami savo kareivių būrius, įvesdami čia baudžiavą, spausdami vietos gyventojus dvarams nudirbti.

Tačiau kazokai, картiprаtę prie laisvės, nenorėjo jos atsižadėti, šaukėsi Vlado užtarti. Tasai, pats turėdamas surištas rankas, nieką tegalėjo padaryti. Į kazokų skundas atsakęs: „Atriškite man rankas, tuomet aš jus užtarsiu“.

Lenkų seimas 1638 metais nustatė laisvųjų, į regestrus įtrauktų kazokų skaičių 7 000. Bet ir tiems atimta savivaldybės teisė, uždedant jiems viršininku lenkų bajorą. Netekę kantrybės kazokai pakėlė ginklą prieš savo vargintojus. Maištas buvo tam kartui nutildytas. Mikalojus Potockis sumušė kazokus ties Kuneika ir Borisovu, o patį jų vadą Pauliuką be teismo liepė nukirsti.

Maištui šį kartą nuslopinus, dauguma kazokų išsikėlė tada pas vadinamus žemutiniuosius savo draugus apie Dnepro slenksčius, kur nesiekė ponų valdžia, o Ukrainoje lenkai ėmė šeimininkauti dar atkakliau, bet neilgam!

JONAS KAZIMIERAS II. 1648—1668

Prieš pat Vladislovo mirtį kazokai pakėlė maištą, kursai Lietuvos—Lenkų valstybę išjudino iš pačių pamatų, privesdamas ją prie bedugnės krašto, ir buvo pradžia jos visiško

žlugimo. To maišto vadu buvo vienas kazokų viršininkas Bogdanas Chmelnickis.

Vieno pono nuskriaustas, Chmelnickis veltui ieškojo teisybės pas Lenkų vyresnybę. Karalius Vladas, pats negalėdamas suvaldyti ir sudrausti bajorų sauvalios, Chmelnickiui pasakęs: „esi kazokas, turi kalaviją!“ Tada Chmelnickis pasiryžo patsai ieškoti teisybės, pakėlęs kazokų maištą.

Mykolas Potockis, Krokuvos kaštelionas, to maišto nelaikydamas svarbiu, pasiuntė prieš sukilėlius savo sūnų Steponą su 6 000 kareivių. Tasai ties Geltonaisiais Vandenimis pats gavo galą. Chmelnickis dar sumušė lenkus prie Krutos Balkos, Korsunio, Konstantinovo ir apsupo Lvovą. Dabar ne tiktai kazokai, bet ir spaudžiami bajorų valstiečiai būriais bėgo prie Chmelnickio, po jo vėliava kovoti už laisvę.

Tuo tarpu miršta Vladas karalius. Išrinktas į jo vietą karaliumi jojo brolis Jonas Kazimieras, surinkęs nemaža kariuomenės, patsai išėjo prieš Chmelnickį, bet apsuptas ties Zboražu 200 000 kazokų ir totorių, buvo priverstas pradėti su Chmelnickiu derybas.

Sutartis buvo padaryta šiomis sąlygomis: pripažinta Ukrainai savivaldybė, registrinių kazokų skaičius pakeltas iki 40 tūkstančių, stačiatikių metropolitui pažadėta Lenkų senate vieta.

Bet nei Chmelnickis negalėjo priversti kazokų, nepatekusių į regestriniuosius, grįžti į baudžiavą, nei Lenkų didikai nenorėjo atsisakyti nuo šeimininkavimo Ukrainoje. Karas ir maištas ėjo kaip ėję. Karalius paskelbė visuotinąją mobilizaciją (pospolite ruszenie) ir, surinkęs 100 000 kariuomenės, ties Berestečku (1651 m.) sumušė kazokus.

Chmelnickis buvo priverstas nusileisti. Sutartis padaryta Baltoje (Bieloj) Cerkvėj: regestrinių kazokų skaičius liko sumažintas iki 20 tūkstančių. Tačiau nei seimas, Čičinskui surikus „veto“, nepatvirtino tos sutarties, išsiskirstęs ir nieko nenutaręs, nei Chmelnickis negalėjo josios ištesėti.

Karas su Maskva ir Žuvėdais. Pergalėtas Chmelnickis kreipėsi į Maskvą, pasiduodamas josios globai ir gaudamas gana geras kazokams sąlygas: registrinių kazokų skaičius buvo nustatyta 60 tūkstančių; buvo pripažinta jiems teisė patiems rinktis atamanus ir turėti savivaldybę.

Tuokart caras Aleksejūs Mikailovičius pasiuntė kazokams pagelbėti 40 000 kariuomenės, o patsai su 100 000 kareivių užpuolė Lietuvos šalį. Nerasdamas rimtesnio pasipriešinimo ir pergalėjęs ties Šklovu Joną Radvilą, užėmė Smolenską, Mogiliovą, Polocką, Vitebską. Baisiausiai sunaikinęs visus Gudus, žudydamas ypač unitus ir jų bažnyčias degindamas, įsiveržė į pačią Lietuvos širdį, paėmė Vilnių, daug žmonių čia išžudęs, sudegino Kauną, užėmė Gardiną. Iš kitos pusės maskolių vadas Kovanskis, susidėjęs su Chmelnickiu, pasiekė Vyslos.

Negana to, pasinaudodamas tokia sunkia Lietuvos—Lenkų padėtimi, iš šiaurės stojo naujas smarkus priešas, Žuvėdų karalius Karolis Gustavas (1655 m.). Buvo iš tiesų baisi šalies padėtis; tvarkos viduje nebuvo; seimai rėkavo, nieko nenutardami; kareiviai, negaudami algos, atsisakydavo kariauti ir patys plėšė savo sodžius bei gyventojus.

Nesant kitokios išeities su Maskva buvo 1656 m. padaryta taika, ir jiems atiduota Gudai ir Ukraina su mažrusiais. Tuo tarpu nelaimingas karas su Žuvėdais vyko toliau, paversdamas visą kraštą tyrlaukiais. Karolis Gustavas užėmė bemaž visą Lietuvą ir Lenkus, o patsai karalius Jonas Kazimieras pabėgo į Sileziją.

Lietuva, nematydama kitokios išeities, pradėjo linkti į Žuvėdų pusę. Didysis Lietuvos etmonas Jonušis Radvila ir jojo brolvaikis Boguslovas padarė Kėdainiuose su Karoliu Gustavu sutartį, vienijančią su Žuvėdais Lietuvą tomis pat sąlygomis, kuriomis ji buvo susidėjusi su Lenkais. Tačiau ne visa katalikiškoji Lietuvos bajorija pritarė tam Radvilų sumanymui susivienyti su Žuvėdais liuteriais. Ypač žiaurus, nežmoniškas žuvėdų elgimasis su užimtojo krašto gyventojais sukėlė prieš juos visuotiną neapykantą.

Iš vienos pusės milžiniškas žuvėdų apsiaustos Čenstochovos patvarumas ir lenkų vado Stepo Čarneckio energija pakėlė nusiminusių Lenkų dvasią, iš antros pusės netikėta etmono Jonušo Radvilos mirtis, o paskui ir paties Gustavo Karolio mirtis prisidėjo prie karo užbaigimo. Varšuva, o paskui ir žymesnė dalis Lenkų buvo Žuvėdams atimta.

Karas persikėlė į Pomeraniją ir galų gale po šešerių metų užsibaigė. Olivos vienuolyne Prūsuose 1660 m. įvyko sutartis; Žuvėdams buvo atiduota Livonija su Rygos miestu,

prie Lietuvos bepaliko tik Kuršas. Buvo irgi paskelbta nepriklausoma Brandenburgo kunigaikštija, iš kurios ilgainiui išaugo pavojinga Prūsų karalystė.

Dar nepasibaigus karui su Žuvėdais, vėl kilo karas su Maskva, kuri norėjo pasinaudoti sunkia Lietuvos ir Lenkų padėtimi. Tačiau dabar jiems ne per daug tesisekė, nes žymi kazokų dalis, arčiau susidūrusi su maskoliais, su savo atamanu Vigausku atsimetė nuo Maskvos ir padarė sutartį su Lietuva bei Lenkais (1658 m.) šiomis sąlygomis: Ukraina jungiasi su laisvomis Lietuvos ir Lenkų valstybėmis lygiomis teisėmis, kaipo trečiasis vienetas su atskira savo vyriausybe; stačiatikių tikėjimas Ukrainoje pripažinta viešpataujančiu.

Seimas tą sutartį patvirtino, tik pravoslavų vyskupams atsisakė duoti vietos senate. Tačiau ne visi kazokai tai sutarčiai pritarė. Nemaža jų dalis su Chmelnickio sūnumi pasiliko ištikima Maskvai.

Čarneckis, grįžęs iš Pomeranijos, stojo į kovą su maskolių kariuomene, kurią vedė generolas Kovanskis ir kruviname mūšy ties Kolomna baisiausiai ją sumušė: paėmė 40 armotų ir 146 vėliavas. Maskolių užimtas Vilnius buvo dabar atvaduotas, o jame žiauriai šeimininkavęs maskolių kunigaikštis Mišeckis buvo nužudytas.

Gudai unitai, paragavę Maskvos šeimininkavimo, irgi sukilo prieš maskolius, ir visas kraštas bemaž iki Smolensko atvaduota nuo priešų. Ukrainoje St. Potockis ir Jurgis Liubomirskis su sau palankiais kazokais ties Čudnavu pergalėjo antrą Maskvos kariuomenę; jos vadas Šeremetjevas pateko į nelaisvę.

Bet tolimesnį lietuvių ir lenkų kariuomenės pasisekimą sutrukdė kilę kareivių tarpe maištai. Kariuomenė, nesulaukdama išmokant algos, atsisakė eiti toliau, plėšė gyventojus, ėmė žudyti savo vadus: ties Vilnium Žiromskį kardais sukapojo, Vincą Gonsievskį, laukinį etmoną, sušaudė. Kazokai su savo atamanu Dorošenka pasidavė Turkų globai ir vėl pakėlė ginklą prieš Respubliką.

Visa tai privertė greičiausiai taikintis su Maskva. Andrusove 1667 m. įvyko taika, kuria Livonija, Vitebskas, Polockas grąžinta Lietuvai; Maskvai atiteko Smolenskas, Severskas, Černigovas ir dalis Ukrainos anapus Dnepro su Kijevu.

Katalikams, atitekusiems Maskvai, buvo leista laikyti pamaldas tiktai privatiniuose namuose; unija visai uždrausta. Prislėgtas krašto nelaimių, Jonas Kazimieras 1668 m. atsisakė nuo sosto ir išvažiavo į Prancūziją, kur 1672 m. staiga mirė, išgirdęs, kad turkai užėmė Podolės Kamenecą. Visas Jono Kazimiero viešpatavimas — tai nuolatinis karas, per kurį žuvo apie 3 milijonai gyventojų ir nustota daug žemių. Maskva gi iš to karo išėjo padidėjusi, o gavusi Kijevą, žymų apšvietimo centrą su savo mokyklomis, kultūriškai ėmė kilti.

MYKOLAS KARIBUTAS VIŠNIOVECKIS. 1669—1674

Jonui Kazimierui atsisakius nuo sosto, po didžių tarpusavio barnių mažosios bajorijos balsais buvo netikėtai išrinktas karaliumi Mykolas Višnioveckis, nieku nepasižymėjęs, garsaus prieš kazokus kariavusio Jeremijo sūnus. Primas Pražmovskis, didysis Lenkų etmonas Sobieskis ir kiti didikai trukdė, varžė visus jojo geriausius sumanymus. Kazokai su savo atamanu Dorošenka pasiduoda Turkams, ir Muhamedas IV 1672 m. paima Kameneco miestą. Lvovas tik atsiperka, sumokėdamas turkams 7 000 muštinių.

Traukdamas prieš turkus, Mykolas kely miršta. Jau po jo mirties atėjo žinia, kad Sobieskis ties Chocimu sumušęs turkus.

JONAS SOBIESKIS. 1674—1696

Garsus turkų pergalėtojas ties Chocimu Jonas Sobieskis, iš lenkų didikų išrinktas karaliumi, ne vieną kartą pasižymėjo karuose su turkais, ypač išvaduodamas Austrų sostinę Vieną, kai ją buvo apstojęs Kara Mustafas labai gausinga turkų kariuomene. Tačiau to laimėjimo vaisius buvo tas, kad ir Austrų ciecorius Leopoldas žiūrėjo į Sobieskį nepasitikėdamas, o Prancūzai, patys pakurstę Turkus prieš Austrus, tiesiog pyko.

Sobieskis, pradėjęs karą prieš Turkus, ketino užkariauti Moldavus ir Valachus, bet neturėjo pasisekimo, išgaišinęs čia veltui daug kariuomenės. Sobieskis svajojo net visai išvaryti turkus iš Europos; buvo dėl to net su Maskva susitaręs, kuri buvo atsiuntusi Galiciną su 150 000 kariuomenės tam sumanymui vykdyti. Bet sumanymas nuėjo niekais nepritariant Austrams.

Sobieskiui kariaujant su Turkais, valstybės viduje netvarka augo. Turkų pergalėtojas buvo savo žmonos Marijos Kazimieros vergas. Ta, kaip antroji Bona, kėlė didikų tarpe kerštus ir viską norėjo paglemžti į savo rankas. Seimuose nebuvo teisybės, nes viskas ėjo pardavingos karalienės noru.

Ypač Lietuvoje buvo neapkenčiamas Sobieskio viešpatavimas. Lietuviai pyko, kad karalius, svajodamas išvaryti iš Europos turkus, be reikalo aikvoja kariuomenę pietuose, o nesirūpina atimti Maskvai Smolensko, Černigovo, Kijevo, o ypač Žuvėdams Rygos, per kurią ėjo Lietuvos prekyba ir kur Žuvėdai plėšė neapsakomus muitus.

Pačioje Lietuvoje kilo vaidų ir kerštų didikų tarpe, ypač tarp Lietuvos etmono Kazimiero Sapiegos ir Vilniaus vysk. Bžostovskio. Sapiega matė, kad irstančiai Lietuvai itin reikalinga gerai sutvarkyta kariuomenė; todėl ir rūpinosi ją padauginti ir geriau aprūpinti. Bet ėmęs ją statyti maitintis į didžiūnų, kunigų, net paties vyskupo dvarus, sukėlė prieš save ir prieš visus Sapiegas, Oginskius, Višnioveckius, Pacus: tie į savo pusę palenkė ir visą žemesniąją bajoriją. Vyskupas už bažnyčios turtų panaudojimą etmoną įsakė kunigams bažnyčiose iškeikti; ne visi paklausė. Skundos pasiekė net Romą. Prasidėjo tikra naminė kova, kuri pasibaigė tik Augustui II viešpataujant (1700 m.) kruvinu mūšiu ties Alkininkais, kur Sapiega buvo pergalėtas, ir etmono sūnus paimtas į nelaisvę ir kardais sukapotas. Sapiegos išbėgiojo; jų dvarus pasidalijo pergalėtojai. Sobieskis buvo norėjęs Sapiegas savo laiku gelbėti, bet nieko nepadarė.

FRIDRIKAS AUGUSTAS II. 1697—1733

Renkant naują karalių kilo didžiausia netvarka. Galop išrinkta Saksonijos kunigaikštis Fridrikas Augustas, neseniai priėmęs katalikų tikėjimą, kad lengviau laimėtų jo kandidatūra. Buvo išrinktas karaliumi tiktai dėl to, kad jojo pasiuntinys, atvykęs į Varšuvą į rinkimus, ne tiktai daugiausia žadėjo, bet ir atsivežė pilniausią maišelį pinigų rinkikams papirkti.

Pirmuoju jo darbu buvo taika su Turkais, padaryta Karlovicose 1699 m. Turkai ne ginklu priversti, tik tarpininkaujant svetimoms valstybėms, sugrąžino Lietuvai—Lenkams Kamenecą, Podolę, užgriebtąją Ukrainos dalį ir pasižadėjo sulaikyti Krymo totorius nuo užpuldinėjimų.

Pradėjęs gana laimingai viešpatauti taika su Turkais, Augustas II, be jokio reikalo ir seimo nesiklausęs, įsipainiojo į nelaimingą karą su Žuvėdais, kur tuomet viešpatavo jaunas karalius Karolis XII.

Agituojant ypač Karolio priešui Jonui Reinaldui Patkoliui, prieš Žuvėdus susitarė Rusų caras Petras Didysis, Augustas II ir Danai.

Karolis, pergalėjęs Danus ir sumušęs Rusų kariuomenę ties Narva, įpuola į Lietuvą—Lenkus ir greitu laiku pereina visą kraštą išilgai ir skersai, besivaikydamas Augustą. Galop smarkiausiai sumušęs ties Kališu ir Pultusku Lenkų kariuomenę, užima Varšuvą ir liepia Augustą atstatyti nuo sosto, o išrinkti naują karalių.

Sapiegos, negaudami teisybės, pirmieji perėjo į Žuvėdų pusę. Primas Radziejovskis ir kiti Augusto priešai didikai, nekęsdami saksų, pasinaudojo irgi šia proga: išrinktas buvo karaliumi Stanislovas Leščinskis, Poznanės vaivada (1705 m.), kursai ir karaliavo iki 1709 m.

Manydamas tuo užbaigęs kovą su Augustu, Karolis XII vėl puolė Petrą Didįjį, bet netikėtai buvo nugalėtas ties Poltava 1709 m. ir bėgo į Turkiją, kur pateko į nelaisvę. Augustas grįžo į sostą, o Leščinskis pasišalino į Prancūziją. Karas tuo nepasibaigė: truko iki 1721 m.

Žuvėdai buvo galų gale nugalėti, turėjo išsižadėti Livonijos ir Suomių įlankos. Bet tos sutarties vaisiais pasinaudojo tik Rusų caras, prasimušęs tuo būdu prie Baltijos

pamario. Lenkai ir Lietuva nė kiek nepasinaudojo tuo karu, buvo baisiai nualintos ir tai ne vien žuvėdų priešų, bet ir savo draugų talkininkų rusų.

Caras Petras šeimininkavo Lietuvoje ir Lenkuose kaip savo krašte, rinkdamasis savo kariuomenei naujokų, plėšdamas maistą, uždėdamas rinkliavas; o kadangi ėmė vis daugiau įsigalėti netvarka ir bajorų sauvalė, tai tvarkai palaikyti Rusų caras dalį savo kariuomenės paliko Lenkuose. Nuo to laiko prasideda Lenkuose viešpatauti ir šeimininkauti Rusų globa, kuri galų gale ir priveda prie Lietuvos—Lenkų padalijimo.

Nelaimingas karas ir viduje didžiausia netvarka kraštą galutinai suardė. Kerštai ir vaidai išdidžių bajorų tarpe, neapykanta tarp kareivių saksų ir lenkų, barniai dėl tikėjimo, didžiausis prispaudimas valstiečių baudžiauninkų, bajorų puotavimas ir girtuokliavimas — visa tai buvo ženklai valstybės puvimo ir artimo josios galo.

Seimai rinkdavosi, bet, nieko nenutarę, skirstydavosi, įsivyravus galingajam „veto", miestai tuštėjo, sodžius grimzdo į skurdą, mokslai sunyko, viešpatavo plačiausiai tamsybė, didikuose apmirė paskutinė kibirkštėlė tėvynės meilės, o josios vietoje įsivyravo savingumas, savimeilė, puikybė ir gobšumas. Į prigimtosios kalbos vietą įsibrovė iškraipyta su vietos priemaišomis lotynų kalba (makaronizmas).

Karaliaus valdžios bepaliko tik šešėlis; nes ir kuo galėjo būti karaliaus valdžia tame krašte, kuris vadinosi respublika. Kariuomenės skaičius sumažinta iki 24 tūkstančių: 18 000 lenkų ir 6 000 lietuvių. Didžiausiai netvarkai pateisinti buvo sugalvota, kad tokia iširusi valstybė, nebūdama kaimynams pavojinga, niekam nerūpėsianti, niekam nepastosianti kelio (Polska nierządem stoi).

Pamatinė valstybės tvarkymo klaida buvo per didelis bajorų ir didikų luomų įsigalėjimas, nuskriaudžiant ne tik valstiečius ir miestelėnus, bet ir karaliaus valdžią. Bajorija, arba tikriau sakant didikai, pasisavino visas teises, nenorėdami eiti jokių pareigų. Seimuose ir balsavimuose žemesnioji bajorija, tiesa, buvo laikoma lygia su didikais, bet faktinai pareidama nuo didžiūnų ir tarnaudama jųjų dvaruose, balsuodavo taip, kaip kad norėdavo didikai.

Karaliaus valdžiai bepalikus tiktai tuščiu be prasmės žodžiu, bemaž išnyko ir vykdomoji valdžia: jei seimo ir apskričių seimeliai kada ką ir nutardavo, tai plačiausiai viešpataujant „liberum veto", nebuvo kam tų nutarimų vykdyti, nes bajoro negalima buvo varu versti. Teismo nusprendimai dažniausiai būdavo vykdomi privatine prievarta, užpuolant (najazdy).

FRIDRIKAS AUGUSTAS III. 1734—1763

Mirus Augustui II visuotinasis Varšuvos seimas buvo išrinkęs Stanislovą Leščinskį karaliumi, kursai gyveno ištremtas Prancūzijoje ir buvo įgijęs didžią lenkų simpatiją, rūpindamasis Lenkų padėtimi ir globodamas jųjų išeivius. Buvo tai mokytas ir kilnių norų vyras.

Tačiau Austrai ir Rusai pareikalavo, kad karaliumi būtų paskirtas Augusto II sūnus, Augustas III, ir Lietuva—Lenkai nusileido. Rusų carienė Kotryna II laikė savo kariuomenę Lenkuose ir čia šeimininkavo nevaržoma, kišdamasi į visus karalystės reikalus, o Kurše sodino ką norėjo į hercogus.

Augustas III nekariavo jokių karų, bet jo valstybė buvo kaip kokie užeinamieji namai, kuriuose kaimynai darė, kas kam patiko kaip savo namie, nesiklausdami šeimininko. Rusai kariavo su Turkais, ir Rusų kariuomenė nieko nesiklausus ėjo per Lenkus ir čia maitinosi. Ta pati Rusų kariuomenė, kariaudama su Prūsų karaliumi Fridriku II (1757 m.), ėjo sauvališkai per Lietuvą ir ją pakeliui naikino kaip priešų šalį. Pats Fridrikas II rinkosi Lietuvoj—Lenkuose kariuomenės ir maisto per prievartą, ėmė net mokesčius nuo gyventojų, o mūsų respublika net žodžio prieš tarti nedrįso.

Augusto III laikas — tai valstybės užmirimo bei susmukimo apogėjus. Pats silpno ir sunkaus būdo Augustas leido laiką medžioklėms ir puotoms, maža tesirūpindamas karalystės tvarka, pavesdamas visus josios reikalus savo mylimam ministeriui Bryliui (Brühl), kur turėjo begalinį karaliaus pasitikėjimą, bet visų buvo nekenčiamas. Tamsybė,

girtavimas ir paleistuvystė viešpatavo karalystėje nekliudomai, pasiekę aukščiausią laipsnį.

Tačiau viešpataujant Augustui III galima pasergėti ir kai kurių, rods, dar silpnų naujo atgimimo reiškinių. Stanislovas Konarskis, pijoras, raštais ir gyvu žodžiu nemaža prisideda prie geresnio mokyklų sutvarkymo ir jaunuomenės auklėjimo. Prieš Konarskį ir pijorus sukyla jėzuitai, kurie iki šiolei laikė savo rankose mokyklas; jųjų varžytinės sužadina jų tarpe nemaža miegančių jėgų ir talentų.

Jėzuitai, ypačiai Stepo Batoro ir Zigmanto IV globojami, buvo paėmę į savo rankas bemaž visą aukštesnįjį apšvietimą; nes patiems bajorams žmonės šviesti maža terūpėjo. Jėzuitai buvo įsisteigę savo gimnazijas kolegijas Polocke, Rygoje, Gardine, Kražiuose (1626 m.), Dinaburge-Dvinske, Kaune (1624 m.) ir gerokai pasidarbavo, šviesdami šalį.

Bet ilgainiui ėmė jėzuitai apsileisti ir atsilikti nuo gyvenimo. Jų penkių klasių gimnazijose buvo mokoma daugiau teorijos mokslų: lotynų, graikų, iš dalies prancūzų ir vokiečių kalbų, visuotinosios istorijos, iškalbos retorikos, geografijos; kai kuriose kolegijose dar filosofijos ir teologijos. Pijorai gimnazijose įvedė septynias klases, padidindami valandų skaičių matematikai, gamtos mokslams, istorijai; rūpinosi daugiau praktiškaisiais dalykais.

Tačiau pijorams nelengva buvo varžytis su jėzuitais; tie daugiau turėjo ir išteklių, ir mokytų vyrų. Jų ir pačių buvo nemaža. Augustui III pradedant valdyti Lietuvos krašte (provincijoje) jųjų buvo 1144; pijorų gi, karaliaus Vladislovo pirmą kartą 1657 m. pargabentų, dabar buvo tik apie 200. Ilgainiui jie atidarė savo gimnazijas Vilniuje, Geranainiuose, Ukmergėje, Želvoje, Raseiniuose, Panevėžy.

Vyskupai ir kai kurie didikai (Valavičius, Pacas, Povilas Sapiega, Karolis Katkevičius) pergabeno į Lietuvą ir kitų vienuolių: bernardinų, domininkonų, karmelitų, kurie irgi turėjo įsisteigę savo aukštesniųjų mokyklų.

Pradžios mokyklos, vyskupams liepiant, buvo steigiamos prie bažnyčių ir prižiūrimos vietos kunigų. Visose vienuolių mokyklose buvo mokoma dovanai. Tiesa, po karų su Žuvėdais mokyklų skaičius žymiai buvo mažtelėjęs, bet ilgainiui, ypač viešpataujant Stanislovui Augustui, ėmė vėlei kilti.

Bet ne vien tik mokyklų steigimu rūpintasi. Zaluskiai, Krokuvos ir Kijevo vyskupai, naudingai pasidarbavo, kurdami senų knygų ir rankraščių rinkinius-knygynus. Čartoriskių ir Šaniauskių namuose ne vienas rasdavo dvasios pastiprinimo ir pažadinimo darbuotis Lenkų tėvynės naudai. Tiktai darbuotojų tarpe nebuvo nuomonių vienodumo ir sutarties: Radvilos ir Potockiai norėjo valstybės vairą ir visą valdžios aparatą palikti, kaip buvo lig šiolei, ponų rankose, kiti gi, kaip kad Čartoriskiai, rūpinosi daugiau pakelti karaliaus autoritą (orumą) ir jojo rankose sukoncentruoti visą valdžią, kad apsaugotų valstybę nuo iširimo ir netvarkos.

STANISLOVAS AUGUSTAS IV PONIATOVSKIS

Stanislovas Aug Poniatovskis, artimas Čartoriskių giminaitis, išrinkta karaliumi, liepiant Rusų carienei Kotrynai II ir paremiant Prūsų karaliui. Būdamas Lenkų pasiuntiniu Petrapily, Poniatovskis patiko Rusų carienei, ir toji, turėdama Varšuvoje per savo pasiuntinį begalinę įtaką, liepė seimui išrinkti Stanislovą Augustą, būdama tikra, kad tuomet visą Lenkų vairą paims į savo rankas.

Poniatovskis teturėjo 32 metus amžiaus, buvo gana mokytas vyras, švelnus, gerų norų, bet lengvo būdo ir neaukštos doros.

Rusų carienė nuo to laiko pradeda kištis į visus svarbesnius Lenkų valstybės reikalus. Pirmiausia jinai pareikalavo, kad Lietuvoj—Lenkuose stačiatikiai ir protestantai būtų sulyginti teisėmis su katalikais ir tuo būdu išrištas vadinamas disidentų klausimas.

Radome susirinkusi konfederacija, Nesvyžiaus Radvilai Karoliui maršalkai pirmininkaujant, carienės reikalavimus pripažino už teisingus. Bet stačiatikių Lietuvoj—Lenkuose buvo nedaug: dauguma buvo ar uniją priėmę, ar stačiai virtę katalikais; tik Mogiliovo vyskupijoje buvo pasilikę stačiatikių. Bet carienei ne religijos globa rūpėjo, tik noras ir proga šeimininkauti irstančioje valstybėje.

Čartoriskiai, iš pradžių carienės remiami, mėgino pada-

ryti kai kurias naudingas valstybei reformas: panaikinti nelaimingą „liberum veto“, žudantį valstybę ir ją atiduodantį į parsidavėlių rėksnių vergovę, bent kiek pagerinti ir suminkštinti baudžiauninkų padėtį, kuri nuo 1573 m. atidavė valstiečius visiškai bajorų sauvalei ir slėgė juos, išskiriant karališkus ir kuniginius baudžiauninkus, sunkiau kaip Vakarų Europoje. Čartoriskiai troško sustiprinti ir karaliaus valdžią.

Bet carienė greit suprato, kad Čartoriskiai nori savarankiškai, be jos vadovavimo pravesti naudingų valstybei atmainų, ją sutvarkyti ir paliuosuoti nuo svetimos nepageidaujamos globos, todėl ir atsisakė jas remti, net tiesiog stengėsi palaikyti respublikos suirutę. Nesunku buvo prieš naujas atmainas sukelti ir tamsi žemesnioji bajorija.

Seimas 1768 metais atėmė bajorams teisę bausti prasikaltusius baudžiauninkus mirtimi, bet teisti ir plakti negynė. Tačiau kai tame pačiame seime buvo pasiūlyta duoti kai kurių kitų palengvinimų baudžiauninkams, tai seimas uždraudė net kelti kada nors tokius klausimus seime.

Rods, pasitaiko atskirų atsitikimų švelnesnio didikų elgimosi su valstiečiais, kaip kad kun. P. Ksavero Bžostausko ar Jokimo Litavoro Kreptavičiaus, kurie savo valstiečius paleido nuo baudžiavos; bet panašūs reiškiniai labai reti. Bendrai imant XVIII amžiuje valstiečių padėtis buvo Lietuvoje dar labai sunki, nors Vakarų Europoje jie buvo susilaukę žymių naštos palengvinimų.

Carienės Kotrynos II kišimasis į Lietuvos—Lenkų reikalus galų gale įkyrėjo kai kuriems patriotams. Prieš Radomo konfederaciją protestuoti susikūrė kelios kitos konfederacijos. Jų geriausioji, prie kurios prisiplakė ilgainiui visos kitos, buvo Baro konfederacija.

Tos Baro konfederacijos didžiausi veikėjai buvo Pulauskiai ir Adomas Krasinskis, Kameneco vyskupas. Konfederantai mėgino paimti į nelaisvę ir patį karalių, kad priverstų jį prisidėti prie konfederacijos, bet tai nepasisekė: suvienytos karaliaus ir carienės kariuomenės išblaškė konfederantus.

Didesnei mūsų respublikos nelaimei Ukrainoj kilo kazokų maištas, kuriam vadovavo Maksimas Železniakas. Humanės miesto gyventojai buvo išpjauti.

Carienė Kotryna II, pasinaudodama ta suirute, užėmė savo kariuomene kraštus anapus Dauguvos ir Berezinos: Polocką, Vitebską, Mogiliovą, Mscislavį. Austrai užėmė Galiciją, Prūsų karalius vadinamuosius karališkus Prūsus, be Dansko ir Torno, ir net dalį grynųjų Lenkų iki Notecos upės. Tuo būdu įvyko pirmasis Lietuvių—Lenkų respublikos padalijimas (1772 m.).

Tuo pirmuoju mūsų respublikos padalijimu buvo atimta jai keturi milijonai su viršumi gyventojų. Bepaliko apie 8 mil., Lietuvoj ne visai trys milijonai. „Liberum veto" buvo sugrąžinta, karaliaus valdžia kaip anuomet susiaurinta; vykdomajai valdžiai išrinkta 36 vyrų taryba, kuriai karalius buvo tik pirmininku; kariuomenė sumažinta iki 30 000.

Po pirmojo smarkaus Lietuvos—Lenkų respublikos apdraskymo šalis ima susiprasti ir busti iš miego. Pats karalius pradeda rimčiau rūpintis valstybės reikalais; mokslai kyla; atsiranda nemaža vyrų, kurie supranta padėties rimtumą ir susirūpina tautos reikalais.

Iždas gausėja; praplatinti prekybai kai kurios upės suvedamos perkasais (Oginskio kanalas); įkuriama karininkų mokykla, įsteigta patrankų dirbtuvių. Jaunuomenė auklėjama mylėti tėvynę. Tačiau netrūko ir šalies pardavikų, Rusų pinigais apmokamų.

Reformų šalininkai, pasinaudodami tuo, kad Rusų carienė kariavo tuomet su Turkais ir Žuvėdais, nutarė įvesti kai kurias pamatines tvarkos atmainas krašto gerovei ir nusikratyti įkyrios Rusų globos. Buvo sušauktas 1788 m. kaip paprastai seimas, bet jisai truko nepaprastai ilgai: ketverius metus ir daug jame buvo padaryta naudingų reformų.

Rusų carienė, pasisavinusi globėjos vaidmenį ir kaip tvarkos palaikytoja, prieš tas atmainas per savo pasiuntinį Varšuvoje užprotestavo, bet, kariaudama su Turkais, savo protesto negalėjo paremti jėga; o Prūsų karaliaus pasiuntinys Varšuvoj veidmainingai įtikino seimą būsią naudinga su juo padaryti sutartis, kuri ir įvyko tikrai.

Rusų ir Austrų kariuomenės buvo tuomet priverstos išeiti iš Lietuvos—Lenkų respublikos ribų. Seimas, prirengęs naują konstituciją ir numatydamas nemaža jai priešininkų,

pasinaudojo tuo, kad jos priešų dauguma išvažinėjo Velykų šventėms, paskelbė ją gegužės 3 dieną 1791 m.

Tąja konstitucija seimui buvo palikta leisti įstatymai, karaliui ir jojo ministeriams visa vykdomoji valdžia. Liberum veto panaikinta; kariuomenės skaičius nustatyta 100 000; miestelėnams buvo suteikta teisė turėti net seime savo atstovą. Valstiečiams, rods, nebuvo suteikta tuo tarpu teisių, tik pažadėta didesnė globa. Stanislovui Augustui mirus ir išrinkus naują karalių, nutarta jo giminę paskelbti viešpataujančia ir paveldėjančia Lietuvos—Lenkų sostą. Konfederacijas, privatiniu sumanymu šaukiamas, nutarta buvo esant nereikalingas ir kenksmingas. Vis dėlto konfederacija atgimė, ir tai anksčiau, nekaip kad buvo tikėtasi. Aršiausieji naujosios konstitucijos priešai, Ukrainos didikai Ščensnas Potockis, Ksaveras Branickis ir Severinas Rzevuskis, sušaukę Targovicose konfederaciją, kreipėsi į Rusų carienę Kotryną II, prašydami jos pagalbos apginti savo laisvėms. Rusų kariuomenė tuojau įžengė į Lietuvos—Lenkų kraštą. Prūsų karalius, neseniai padaręs Varšuvoje su Lenkais sutartį, ne tiktai kad josios nepaisė, bet ir pats susidėjo su Rusais.

Lietuvių—Lenkų kariuomenei vadovavo Juozas Poniatovskis ir Kosciuška. Juodu mėgino sulaikyti rusų kariuomenę, bet ties Dubenka buvo nugalėtu. Karalius Stanislovas Augustas patsai buvo priverstas pristoti prie Targovicos šalininkų, o rusų kariuomenė įėjo į Varšuvą. Žymesnieji karininkai ir naujosios konstitucijos šalininkai buvo priversti bėgti į užsienį.

Įvyko *antrasis Lietuvos—Lenkų respublikos padalijimas 1793 m.* Rusai užėmė Volynę, Podolę, Kuršą ir Lietuvą iki Nesvyžiaus bei Pinsko. Prūsams teko vadinamieji Didieji Lenkai su Poznane ir Danskas su Tornu. Austrai tame padalijime nedalyvavo.

Tam mūsų respublikos padalijimui patvirtinti buvo sušauktas Gardine seimas, kursai neišdrįsdamas nei protestuoti, nei pritarti, klausimą išsprendė tylėdamas. Kariuomenės skaičius buvo sumažinta Lietuvai iki 6,5 tūkstančio, Lenkams iki 8,5 tūkstančių kareivių.

Tokio tėvynės pažeminimo ir tokios skriaudos lietuviai ir lenkai negalėjo pakęsti. Visi griebėsi ginklo gelbėti skęs-

tančios tėvynės. Buvo tokių, kurie visą turtą paaukojo karo reikalams; tačiau buvo per vėlu, ir po antrojo sudraskymo Lietuva bei Lenkai teišsilaikė nepriklausomą valstybę vos keletą mėnesių.

Krokuvoje buvo paskelbtas sukilimas, ir generolas Tadas Kosciuška pašaukta vyriausiuoju vadu bei viršininku. Tasai išleido atsišaukimą lietuviškai ir lenkiškai, kuriame valstiečiams pažadėjo asmens laisvę, sumažino lažo (baudžiavos) dienas už žemę ir uždraudė ponams atiminėti iš valstiečių žemę, jei jie atlieka savo prievoles. Tuo būdu Kosciuška norėjo pritraukti daugiau šalininkų prie visuotinojo sukilimo.

Trūkstant ginklų buvo liepta ginkluotis ietimis ir dalgiais. Į valstiečius, kurie iki šiolei buvo laikomi tamsumoje ir visai nedalyvavo politikos gyvenime, tasai Kosciuškos atsišaukimas, rodos, gyviau neatsiliepė ir jo pažadėjimai taip ir paliko tuščiu raštu.

Kariuomenės, nors silpnai apginkluotos, buvo surinkta iki 70 000. Kovos pradžia nepavyko: Austrai užėmė Krokuvą, Rusai su Prūsais apsiautė Varšuvą. Kosciuška iš visų pusių buvo apsuptas. Bet Dambrauskas, Madalinskis ir Manevskis sukelia vadinamuosius Didžiuosius Lenkus, pulkininkui Jasinskiui pavyksta išvaryti Rusų kariuomenė iš Vilniaus; apsiautę Varšuvą rusai priversti atsitraukti. Bet džiaugsmas buvo neilgas.

Nauja Rusų kariuomenė, Suvorovo vedama, įeina į Lietuvą—Lenkus ir, aplenkusi Brastą, skuba susivienyti su antruoju Rusų vadu Fersenu. Kosciuška, norėdamas jai kelią pastoti, apsikasa ties Macejovicais, liepdamas generolui Pominskiui ateiti į pagalbą.

Bet Pominskis pakeliui užgaišta ir pasivėlina į mūšį. Kosciuška, teturėdamas tik 8 000 kariuomenės, buvo nuveiktas, sužeistas ir pateko į nelaisvę. Suvorovas įsilaužė į Varšuvą; Lenkų kariuomenė ties Konskiu padėjo ginklus. Įvyko *trečiasis ir paskutinysis mūsų respublikos pasidalijimas 1795 metais.*

Stanislovas Augustas buvo priverstas išsižadėti karaliaus sosto ir, išvežtas į Petrapilį, ten 1798 metais mirė. Rusai pasiėmė didesniąją dalį grynos Lietuvos iki Nemuno su Kaunu, Vilnium ir Gardinu Austrams teko Krokuva su

Liublinu iki Bugo; Prūsai užgriebė dalį Lietuvos, kairiąją Nemuno pusę, vadinamą Suvalkiją, ir likusią Lenkų dalį su Varšuva.

Rusai per tris kartus pasidalindami užgriebė 6,5 milijono gyventojų, Prūsai tris ir Austrai keturis milijonus. Nuo to laiko Lietuva ir Lenkai iki 1918 m. nustojo gyvavusios kaip savarankės valstybės.

MAŽOJI LIETUVA

Mažoji Lietuva, siekianti vakaruose Deimės, Priegliaus, Auksinės ir Geldapo ežero, jau XIII amžiuje kartu su senovės Prūsais pateko kryžiuočių ordinui. Vytautas Did., atvadavęs nuo kryžiuočių Žemaičius po mūšio ties Žalgiriu, vis dėlto dešinėsės žemutinės panemunės nuo Smalininkų iki Palangos neatsiėmė. Buvo atsiėmęs tik Palangą ir jos uostą Šventosios žiotyse, paskui Žuvėdų 1701 m. per kerštą užverstą akmenimis.

Senovės Prūsų ir Mažosios Lietuvos sostinė kryžiuočių laikais buvo Marienburgas. Bet Kazimierui karaliui Prūsų dalį užkariavus ir prijungus prie Lenkų valstybės, sostinė 1457 m. iš Marienburgo perkelta į Karaliaučių.

Albertas Hohencolernas, paskutinysis kryžiuočių magistras, priėmęs 1525 m. Liuterio tikėjimą, viso krašto gyventojus privertė likti protestantais. XVII amžiaus pradžioje Mažoji Lietuva atiteko antrajai Hohencolernų linijai, viešpatavusiai Brandenburge.

Trisdešimties metų karas (1618—1648), paskui Karolis Gustavas, Žuvėdų karalius, kariaudamas prieš Lietuvos—Lenkų respubliką, Maskolių vadas Kovanskis su kazokais, galop marai ir badas, kilę 1709—1711, baisiausiai sunaikino kraštą: Mažojoje Lietuvoje žuvę apie 150 tūkstančių žmonių. Daug sodžių apie Įsrutį, Gumbinę, Ragainę likę visai tuščių. Į tas tuščias vietas XVIII amž. atvyko kolonistai iš kitų šalių: arijonai (1660 m.) ir Lenkų išvyti, hugenotai (1685 m.) iš Prancūzijos, škotai iš Anglijos; bet ypač daug buvo Pričkaus Viliaus atgabenta vokiečių nuo Zalcburgo.

Pričkus (Fridrikas) Hohencolernas 1701 m. Karaliaučiuje apsivainikavo pirmuoju Prūsų karaliumi. Jisai buvo gana

palankus lietuviams. Tačiau tikru ir sumaniu Prūsų tvarkytoju buvo Pričkus Vilius (1713—1740). Jisai rūpinosi ir ūkio pagerinimu, duodamas smulkiausius nurodymus vokiškoje bei lietuviškoje kalboje, gabeno į tuščias vietas naujakurius, steigė liaudies mokyklas. Lietuviški Biblijos vertimai ir kitos dvasinės knygos, berods protestantizmui platinti, buvo jo rūpesčiu ir jo pinigais spausdinami ir leidžiami.

Pirmieji tautiško susipratimo žingsniai Mažojoje Lietuvoje pasireiškė jau XVI amžiuje. Rapalionis, Mažvydas, Bretkūnas pirmieji mėgina spausdinti ir platinti lietuviškas knygas. Pričkus Vilius 1723 m. įkūrė Karaliaučiuje prie universiteto lietuvišką seminariją, kur paskui mokėsi mūsų didis poeta Kristijonas Donelaitis (1714—1780), joje mokytojavo lietuviškos kalbos mylėtojai tėvas ir sūnus Ruigiai, mokėsi Milkus, 1790 m. išvertęs vokiškai kai kurias lietuvių dainas, nurodydamas jųjų grožybę. XIX amž. pradžioje čia rektoriavo mokytas filosofijos ir teologijos daktaras Rėza (1840 m.), atspausdinęs atrastus Donelaičio veikalų rankraščius ir surinkęs nemaža lietuviškų dainų. Jo įpėdinis ir mokinys buvo Fridrikas Kuršaitis (1806—1884), garsus lietuvių kalbos žinovas, išleidęs jos gramatiką ir platų lietuviškai vokišką žodyną.

1795 metais, kaimynams galutinai pasidalijus Lietuvos bei Lenkų respubliką, Prūsų karaliui pateko Lietuvos dalis kairėje Nemuno pusėje, vadinamoji Suvalkija. Bet Napoleonui I sumušus Prūsus ir įvykus Tilžėje sutarčiai, toji Lietuvos dalis atiteko vadinamajai Varšuvos kunigaikštijai ir ten buvo tuomet įvestas civilinis Napoleono Kodeksas.

Prūsų karalius Fridrikas Vilius III 1807 m. buvo ketinęs įsteigti lietuvių vaikams stipendijas, kad mokslus išėję galėtų būti vietos valdininkais, mokančiais lietuviškai. Bet jojo sumanymas nebuvo įvykdytas. Tat įvykdė 1844 m. Fridrikas Vilius IV, paskyręs lietuvių vaikams 12 stipendijų, kad jų šeši, pabaigę mokslus, taptų pastoriais, o kiti šeši valdininkais, mokančiais lietuviškai susikalbėti su vietos gyventojais.

Kai tautiškasis susipratimas nuo XIX amž. pusės ėmė atgyti ne tik atskirų lietuvių tarpe, bet ir platesniuose liaudies sluoksniuose, Prūsų valdžia, ypač nuo Bismarko laikų, pradėjo žiūrėti į lietuvius nepasitikėdama ir varžyti jųjų kalbą. Valdžios įstaigose ir mokyklose buvo tepripažinta

vien vokiečių kalba (1876 m.). Lietuviškai buvo leista tik religiją dėstyti ir tiktai ten, kur lietuvių vaikų būdavo dauguma.

Prieš tokius kalbos varžymus lietuviai siuntinėjo viešpačiui karaliui prašymus ir parlamentui protestus, bet tie nieką tegelbėjo.

Tautos susipratimas vis dėlto augo. Nuo 1848 m. pradėta leisti pirmasis Prūsų lietuvių laikraštis „Keleivis“; čia nuo 1882 m. pradėjo eiti ir pirmasis aukštaičių lietuvių laikraštis „Aušra“. Čia buvo įsteigta 1885 m. pirmoji lietuviška mokslo draugija „Birutė“.

Galop 1898 metais lietuviai čia savo balsais išrinko pirmą lietuvį atstovą Smalakį į bendrą Vokiečių parlamentą ir 1903 m. pastorių Gaigalaitį atstovu į Prūsų seimą.

Lietuvių skaičius bent oficialiai paskesniais laikais Mažojoje Lietuvoje (Prūsuose) žymiai sumažėjo, jei palyginsime 1848 m. ir 1878 m. Prieš pat paskutinįjį didįjį karą oficialiai lietuvių Mažojoje Lietuvoje buvę tik apie 100 000.

Versalio taika 1919 m., iš pradžių ketinusi visą Mažąją Lietuvą, visą dešinį Priegliaus šoną atskirti nuo Vokietijos, per mūsų diplomatų kaltę galų gale atskyrė tik dešinę žemutinę panemunę su Klaipėda ir Šilute, pavesdama tą plotą laikinai valdyti prancūzams. Lietuviai, nesulaukdami prancūzų šeimininkavimo galo, 1922 sukilo prieš įkyrėjusius naujus šeimininkus, juos išvarė ginklu ir pasiskelbė prisijungią prie Didžiosios Lietuvos. Vadinamoji Europos Santarvė galop susitaikė su įvykusiu faktu, tiktai išderėjo atskirtajai nuo Vokietijos Mažajai Lietuvai autonomines teises.

RYTŲ LIETUVA 1795—1918 M.

Kotryna II. Visos Lietuvos žemės, prijungtos prie Rusų per paskutinį jos suskaldymą 1795 metais, buvo padalytos į dvi guberniji — Vilniaus ir Slonimo — ir pavestos valdyti gubernatoriams. Prie Vilniaus gubernijos, pavadintos lietuviškąja, priskirta Kaunas, Gardinas, Vilnius — žemės daugumoje grynai lietuvių apgyventos; tik Lydos apskritis prijungta prie gudiškosios Slonimo gubernijos.

Lietuvai patekus Rusų carienės Kotrynos II valdžion, žy-

miai pablogėjo ir valstiečių baudžiauninkų, ir katalikų bažnyčios padėtis, nesakant apie unitus, kurie buvo tiesiog persekiojami ir verčiami į pravoslaviją.

Valstiečių baudžiava Rusuos buvo tuomet dar sunkesnė negu Lietuvoje. Dabar lietuviai baudžiauninkai buvo sulyginti su rusais baudžiauninkais. Ypač pablogėjo karališkųjų ir bažnytinių žemių baudžiauninkų padėtis, kadangi karališkosios ir daug bažnytinių žemių Kotrynos II išdalyta rusų generolams ir aukštiesiems valdininkams.

Pablogėjo ir katalikų bažnyčios padėtis: vyskupams buvo uždrausta laisvai susisiekti su Romos papa; viskas turėjo eiti per rusų valdžios kontrolę. Vienuolynams neleista susirašinėti su savo viršininkais, esančiais užsieny. Nemaža bažnyčios turtų iždui paimta ar išdalyta generolams. Unitų vyskupijos liko panaikintos; bepaliko tik Polocko vyskupija.

Pradėjusi rusinimo darbą užgrobtoje Lietuvoje Kotryna, be abejo, būtų ir mokyklas kitaip joje sutvarkiusi, tik staiga (1796 m.) mirtis Lietuvą nuo to išgelbėjo. Mokyklos paliko kaip buvusios.

Jėzuitų ordinas 1773 metais buvo panaikintas. Jo turtai ir mokyklos atiduota vadinamajai Edukacinei (Auklėjamajai) Komisijai, kuri nemaža turtų išaikvojo, per pigiai ir netiksliai juos pardavinėdama; bet vis dėlto nemaža jų dalis buvo sunaudota švietimo reikalams.

Pačios mokyklos buvo kitaip sutvarkytos, įgavo daugiau valstybinį pobūdį ir mokslai jose buvo imta dėstyti lenkiškai, ne lotyniškai kaip kad pirma. Žymesnės mokyklos tuomet buvo Vilniuje, Kaltinėnuose, Lydoje, Merkinėje, Gardine, Kaune, Ukmergėje, Troškūnuose, Panevėžy, Dotnuvoje, Raseiniuose, Kražiuose, Padubysy, Telšiuose.

Teismuose palikta Lietuvos Statutas ne tiktai lietuviškoje gubernijoje, bet ir Gudų krašte ir net Ukrainoje.

Povilas I ir Aleksandras I. Kotrynai II carienei mirus prijungtoje prie Rusų Lietuvos daly gyventojų padėtis bent kiek pagerėjo, valdant jos įpėdiniams Povilui I ir Aleksandrui I. Unijos naikinimą jie sustabdė; vietos bajorai galėjo rinktis į apskričių seimelius ir ten skirti sau valdininkus.

Buvusioji Vilniuje jėzuitų akademija, Edukacinės Komisijos pertaisyta į vyriausiąją Lietuvos mokyklą, už Aleksandro I buvo praplatinta į lenkišką universitetą, kuriam buvo pa-

vestos visos Lietuvos mokyklos globoti ir valdyti. Tasai universitetas buvo gana gerai aprūpintas ir labai sulenkino Lietuvą.

Bet iš to universiteto mokinių išėjo ir lietuviškos pakraipos veikėjų bei rašytojų. Jų vieni buvo dar „gente lituani, natione poloni", kaip kad poeta Mickevičius, istorikai Teod. Narbutas, pralotas Bauža (Bohužas), kiti jau visai lietuviškų pažiūrų, kaip antai vysk. J. A. Giedraitis, vysk. M. Valančius (1801—1875), istorikas Simonas Daukantas (1793—1864), kun. Stanevičius, kai kurį laiką buvęs profesorium prie Vilniaus universiteto, Dionizas Poška ir kiti.

Napoleonui I įsteigus 1807 m. Varšuvos kunigaikštiją ir prijungus prie jos Suvalkiją, čia buvo baudžiava panaikinta, bet valstiečiai gavo tik asmens laisvę, o žemės negavo ir paliko vien nuomininkais.

Lenkams gavus bent Varšuvos kunigaikštiją, Lietuvos bajorai, vadovaujant kunigaikščiui Oginskiui, irgi davė prašymus Aleksandrui I, kad atgaivintų didžiąją Lietuvos kunigaikštiją. Caras Aleksandras prašymą priėmė, net derėjosi, kuriomis sąlygomis tai įvykdyti, bet dalyką tęsė ir nieko nedarė.

1812 m. karui prasidėjus Napoleonas I paskelbė manifestą, kuriuo panaikino baudžiavą ir didžiojoj Lietuvoj, pažadėdamas jai ir politikos laisvę; tačiau Napoleono žygiui nepasisekus, visi jojo pažadėjimai nuėjo niekais.

Pats Vilniaus universitetas, įtartas priešvalstybiniu sąmokslu, susilaukė kratų; studentų kuopelės buvo uždraustos, kai kurie asmenys ištremti į Rusijos gilumą, universitetas suvaržytas griežtesne Rusų valdžios globa, o po 1831-jų metų lenkų maišto dalimis iškeltas į Kijevą ir Charkovą su svarbesniais knygynais ir kitais turtais. Vilniuje buvo palikta tiktai aukščiausioji dvasininkų mokykla (Główne Seminaryum). 1842 metais ir toji buvo perkelta į Petrapilį ir pavadinta R. K. Dvasiškoji Akademija.

Mikalojus I. 1825—1855. Jau Aleksandro I viešpatavimo gale prasidėjo didesnis varžymas ir lenkų, ir lietuvių. Per Vienos kongresą (1815 m.) duotoji plati autonomija Rusų carų globoj Lenkų kunigaikštijai su Varšuvos sostine ir su prijungta Suvalkija buvo pradėta varžyti, net mėginta atimti neva dėl to, kad Lenkai patys negalį išsimokėti skolų.

Aleksandro I vietininkas, jo brolis Konstantinas, Varšuvoje ėmė gana sauvališkai elgtis ir kelti nepasitenkinimą. Bet ypač pradėjo griežtai varyti rusinimo sistemą Aleksandro įpėdinis ir brolis Mikalojus I. O kadangi ir Vakarų Europoje tuomet buvo neramumų — Prancūzai išvarė viešpataujančius Burbonus, Belgai sukilę atsiskyrė nuo Olandų, tai ir Lenkai pakėlė ginklą prieš Rusų vyriausybę 1830 m.

Lenkų kariuomenės surinkta iki 75 000. Generolai Gelgudas ir Dembinskis, atsiųsti į Lietuvą, irgi mėgino sukelti platesnius sluoksnius. Tačiau čia maištas greitai buvo numalšintas. Rusų kariuomenė, generolo Paškevičiaus vedama, paėmė Varšuvą.

Lenkų autonomija buvo dabar visai panaikinta. Prasidėjo ir Lenkuose ir Lietuvoje sistematingas rusinimas. Daugybę dvarų vyriausybė bajorams atėmė, uždėjo kontribuciją. Lenkiškos mokyklos buvo uždarytos, jų vietoje įsteigta rusiškų; bajorų savivaldybės panaikinta. Lietuvoje valdininkais bent kiek svarbesniais galėjo būti vien rusai; įstaigose įsiviešpatavo rusiška kalba.

Daug atimta turtų Bažnyčiai, daug uždaryta vienuolynų, unija 1839 m. visoj Lietuvoj visai panaikinta, unitai ir jų bažnyčios prijungta per prievartą prie stačiatikių cerkvės. Galop 1840 metais buvo atšaukta ir Lietuvos Statutas, į jo vietą atsistojo rusų įstatymai.

Tačiau valstiečių padėtis bent kiek pagerėjo. Jau Povilas I buvo ponams uždraudęs reikalauti iš valstiečių daugiau darbo per 3 dienas savaitėje. Aleksandras I buvo leidęs, kas norėjo, ponams paleisti baudžiauninkus, bet be žemės. Kai kurie ponai, kaip antai Ignas Karpis, tikrai buvo valstiečiams suteikę laisvę.

Kurše ir Livonijoje jau 1816 metais buvo įsakyta baudžiauninkus paleisti, bet irgi be žemės. Mikalojus I 1837 m. valstiečiams suteikė bent šiokią tokią valsčių savivaldybę su savo teismais ir savo vyriausybe.

Aleksandrai II ir III. Rusų carui Mikalojui pralaimėjus ties Sevastopoliu karą su Turkais ir Prancūzais ir dėl tos priežasties nusinuodijus, jo sūnus Aleksandras II rusinimo politikos Lietuvoje nepakeitė, o po lenkmečio 1863 m. pradėjo ją varyti vis aiškiau ir smarkiau. Priėjo prie to, jog lietu-

viams norėjo įbrukti net rusiškas raides, griežtai uždraudęs lotyniškąsias.

Tačiau toks per daug smarkus ir aiškus rusinimas kartu su didžiausiu varžymu ir persekiojimu Katalikų Bažnyčios po priedanga josios atpalaidavimo nuo lenkiškosios neva politikos vienus (Lietuvos didikus ir bajorus) dar daugiau pastūmėjo į lenkų pusę, kitų — valstiečių lietuvių tarpe — sužadino reakciją prieš rusinimą bei pravoslaviją ir sukėlė tautiškąjį susipratimą.

Prie didesnio tautiško lietuvių tarpe susipratimo nemaža prisidėjo ir kita aplinkybė. Aleksandras II 1861 metais, atleisdamas visoj Rusijoj nuo baudžiavos valstiečius ir aprūpinęs juos žeme su teise už ją išsimokėti ilgais metais, išrišo iš baudžiavos ir Lietuvos valstiečius, aprūpindamas juos išperkama per 49,5 metų žeme geriau (gausiau) negu rusus valstiečius, norėdamas tuo būdu juos pritraukti simpatijomis prie Rusų valdžios ir išvaduoti nuo dvarponių lenkų priklausomybės ir įtakos (divide et impera!).

Tas paleidimas valstiečių iš baudžiavos padėjo tvirtą pamatą turtingesniam valstiečių luomui. O kadangi lietuvių kalba buvo užsilikusi bemaž vien tik po šiaudiniu valstiečio stogu, tai dabar, valstiečiui ekonomiškai pakilus, buvo nenoromis palengvinta apsišviesti ir tautiškai susiprasti.

Aleksandras II 1881 m. buvo nužudytas. Jojo sūnus Aleksandras III rusinimo darbą ėmė varyti dar smarkiau: iš visų net žemiausių vyriausybės įstaigų pašalinta vietos valdininkai katalikai, o į jų vietas atsiųsti iš Rusų gilumos rusintojai (abrusiteliai) su aiškiai nustatyta rusinimo programa.

Katalikų Bažnyčia buvo baisiausiai persekiojama; uždrausta net savo lėšomis taisyti bažnyčias, kryžius prie kelio statyti, kunigams be tam tikro leidimo išvažiuoti iš savo parapijos net į artimiausius atlaidus, daug bažnyčių paversta į cerkves ar uždaryta, uždrausta viešai kalbėti lenkiškai, o teismuose bei mokyklose ir lietuviškai; katalikus moksleivius prievarta varyta į cerkves ir įsakyta melstis rusiškai; dar už Aleksandro II uždraudus visai bent ką spausdinti lotyniškomis raidėmis, dabar smarkiausia persekiojo ir iš žmonių plėšė žandarai maldaknyges, Prūsuose lotyniškomis raidėmis spausdinamas, ir t.t.

Bet juo didesnis buvo iš Rusų caro spaudimas, juo didesnis kilo lietuvių tarpe tautos susipratimas. Kauno seminarijoje kunigai — Baranauskas, paskui Jaunius, mokydami lietuviško kalbamokslio, auklėjo tautiškai susipratusių dvasininkų kartą; dr. Basanavičius, inž. Petras Vileišis, Marijampolėje Kriaučiūnas ir daugel kitų pasaulininkų jaunuomenės tarpe gaivino tautos susipratimą.

Prasideda akcija prieš uždraudimą vartoti lotyniškas raides lietuvių rašyboje. Ta akcija tiktai po 40 metų tepasiekia savo tiesioginį tikslą, bet labai daug prisideda prie tautos sužadinimo.

1883 metais išeina Prūsuose „Aušra", pirmas grynai lietuviškas laikraštis. Paskui ima eiti „Varpas", „Apžvalga" ir kiti. Vienkart spausdinama ir kitokių lietuviškų raštų, dažniausiai liaudies reikalams, bet pasirodo spaudoje ir rimtesnių veikalų.

Kai rusų valdžiai įsikišant buvo pradėta net Prūsuose varžyti lietuvių leidinius, kai kurie veiklesni vyrai, kaip antai kun. Burba, kun. Kaupas, dr. Jon. Šliūpas, kun. Miliukas, persikėlė į Ameriką, kur pirmųjų lietuvių kolonistų pradeda atsirasti nuo bado metų (1867 m.) ir kur ilgainiui persikelta iki 600 tūkstančių lietuvių, pastatydinta 107 savų bažnyčių, įsteigta mokyklų, draugijų, 1916 metais turėta jau 24 laikraščiai.

Viešpataujant carui **Mikalojui II** kilo 1904 m. karas su Japonais, kursai Rusams pasibaigė nelaimingai. Rusų visuomenė to nelaimingo karo kaltę suvertė ant caro autokrato ir ant savo biurokratijos. Prasidėjo neramumai, suirutė. Mikalojus, caras, kad bent kiek visuomenę apramintų, buvo priverstas 1905 metais Spalių 17 d. išleisti manifestą, pažadėdamas įvesti konstituciją su žymiomis reformomis.

Metais prieš tai balandžio 24 d. panaikinta lietuviškai lotyniškų raidžių vartojimo uždraudimas, išleista pirmasis Rusuose lietuviškas laikraštis ir pradėta spausdinti ir kitokių lietuviškų raštų. Per 40 metų varžomas ir slopinamas lietuvių tautos judėjimas, dabar užtvankai išnykus, prasidėjo su nauju nepaprastu gaivumu.

1905 m. lapkričio 22 dieną buvo sušaukta Vilniuje labai gausingas lietuvių susirinkimas (seimas), į kurį atvyko iš visų šalių iki 2000 atstovų, ir čia buvo pareikalauta Lietuvai

autonomijos su seimu Vilniuje, lietuviškų mokyklų ir vartojimo lietuviškos kalbos etnografiškoje Lietuvoj.

Nors, rusų visuomenei bent kiek nurimus, pažadėtos pamatinės reformos nebuvo įvykdytos, išskyrus Dūmos sušaukimą, vis dėlto lietuvių tautos susipratimas ir judėjimas ėjo stipryn. Buvo įsteigta švietimo draugijų, kaip antai: Mokslo, šv. Kazimiero, Saulės, Ryto, Žiburio draugijos, atidaryta renkamomis aukomis pradžios mokyklų, kur mokslas buvo lietuviškai dėstomas, išleista nemaža leidinių gana rimto turinio. Po 10 metų nuo leidimo lietuviškai spausdinti jau buvo leidžiama 25 laikraščiai.

Rusų valdžia, pamačiusi, kaip sparčiai eina lietuvių tarpe tautos susipratimas, buvo pradėjusi iš naujo varžyti ir lietuvių draugijas, ir atidarytąsias lietuviškas mokyklas; o iš antros pusės, pradėjo sistematingai kolonizuoti Lietuvą atėjūnais rusais, įsteigusi tam dalykui valstiečių banką; to banko pagalba supirkinėjo dvarininkų dvarus ir juos pusiau veltui dalydavo rusams pravoslavams, varžydama tuos dvarus pirkti vietos lietuviams.

Bet nei nauji suvaržymai, nei Lietuvos kolonizavimas nepasiekė savo tikslo, nes tą pragaištingą darbą sukliudė iškilęs 1914 m. rugpjūčio 1 d. pasaulinis, vadinamas didysis karas.

LIETUVA VĖL NEPRIKLAUSOMA

Iškilus Europoje Didžiajam karui Lietuvos padėtis buvo baisi: ji pateko į patį karo sūkurį, vidury kariaujančių tarp savęs galingiausių Europos valstybių. Jai turėjo tekti pirmieji smūgiai, per ją turėjo pereiti kariaudamos ir viską griaudamos, naikindamos didžiausios kariuomenės. Ateity gi nebuvo matyti šviesesnės vilties, nes logingai sprendžiant buvo tiktai tokia alternatyva: karą laimės arba Rusai — tuomet kaip pergalėtojai paims visą Lietuvą į savo geležines rankas, arba pergalės Vokietija, tuomet Lietuva, atitekusi jai, pasijus vokiečių vidury tarp Prūsų junkerių ir Pabaltjūrio baronų.

Tačiau Dievo Apveizda kitaip lėmė. Lietuva tikrai buvo baisiausiai sunaikinta, išdeginta, vokiečių okupantų apiplėš-

ta; bet ji atgavo, atstatė savo nepriklausomybę ir tai, ko nieks negalėjo anksčiau numatyti, ji tą nepriklausomybę išsikariavo pati, puolant bolševikams ir vadinamiems bermontininkams, kliudant apsigynimą vokiečiams, lenkams, net prancūzams.

Pasaulinis karas iš pradžių sekėsi vokiečiams ir jų talkininkams. Užėmę 1915 metais visą Lietuvą iki Dvinsko ir Pinsko, vokiečiai ją suspaudė geležinėmis replėmis ir per trejus metus traukė iš jos visus gyvybės syvus, apkrovė sunkiausiomis rekvizicijomis, už jas nieko bemaž nemokėdami, gaudė vyrus į darbo batalionus, išsiųsdami juos į Vokietiją, iš kurios daugelis nukankintų visai negrįžo, plėšė sauvališkai turtus, vagonais ir automobiliais veždami į savo žemę, naikino be atodairos miškus, šalį užpylė specialiai dirbtais Lietuvai popieriniais pinigais (obostais), netekusiais paskui bent kokios vertės, paėmė į savo rankas visų pabėgėlių dvarus, užtraukdami ant jų skolas, pristeigė vokiškų mokyklų, uždraudė lietuviškus laikraščius, be specialaus leidimo gyventojas negalėjo išeiti iš savo parapijos ar valsčiaus.

Be to, atvirai skelbėsi ir laikraščiuos rimtai svarstė karui pasibaigus paimsią visus dvarus vokiškai kolonizacijai, sutraukdami į Lietuvą ir į Padauguvį vokiečius kolonistus iš Saratovo, Samaros, Simferopolio ir kitur.

Tačiau 1917 metais Vokiečiai, ypač Amerikai susidėjus su jų priešais, ėmė susiprasti, galutinai karą vargiai belaimėsią. Tuomet, norėdami prie savęs patraukti okupuotąsias tautas, Lenkams davė lyg autonomišką savivaldybą, žadėdami ateity nepriklausomybę Pavyslio kraštui nuo Rusų atimtam.

Lietuvius irgi pradėjo vilioti neaiškiais pažadėjimais, o tuo tarpu leido jiems sušaukti 1917 metais rugsėjo 18—23 d. Vilniuje konferenciją, kurioje dalyvavo su viršumi 200 atstovų iš visų luomų ir srovių.

Ta Vilniaus konferencija nutarė, kad Lietuva turi sudaryti nepriklausomą valstybę etnografinėmis sienomis; nustatyti josios santykiams su kaimynų valstybėmis turi būti sušaukta steigiamasis seimas; kaipo vykdomasis Lietuvos organas ir josios reiškėja buvo išrinkta Taryba iš 20 žmonių su kooptavimo teise. Žydai ir gudai į ją įėjo; lenkai atsisakė joje dalyvauti.

Ta Taryba, kurią greitu laiku pripažino ir užsienių lietu-

viai, iš pradžių taip buvo vokiečių okupantų suvaržyta, jog nieko negalėjo veikti; buvo tik tuščia vokiečiams iškaba prieš Europą. Vis dėlto ji 1918 m. vasario 16 d., anuliuodama pirma padarytą su Vokiečiais sutartį, pasiskelbė atstatanti Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje, kurios valdymo formą nustatysiąs steigiamasis seimas.

Vokiečiai galop susiprato karą pralaimėję ir paprašė savo priešų derėtis dėl taikos. Tuo tarpu kyla Vokietijos suirutė, jos laivynas, o paskui ir visa kariuomenė atsisako kariauti ir būriais grįžta savo valia iš okupuotų kraštų namo. Būriais apleisdami Lietuvą, vis dėlto ją trukdo organizuotis ir ginkluotis prieš naują slenkančią iš rytų bolševikų audrą.

Nuvertę liberalią Kerenskio vyriausybę, nužudę carą ir Rusuose įsivyravę bolševikai, Europos šmėkla, slenka iš rytų į bėgančių namo vokiečių vietą. Lietuviams nesuspėjus susitvarkyti, bolševikai pagrobia Vilnių, Panevėžį, Šiaulius, Telšius, galop Kėdainius. Pirmojo Tarybos kabineto nariai išvažinėja į užsienį.

Taryba su antruoju Myk. Šleževičiaus kabinetu, susispietusi Kaune, pradeda organizuotis, jaunuomenės būriai, net dvasinių mokyklų auklėtiniai savanoriai stoja į kariuomenės eiles ir nepaprastu pasiaukojimu bei drąsa ima stumti bolševikus, o paskui ir vadinamus bermontininkus iš Lietuvos. Pasinaudodami tuo, kad lietuviai kovoja su bolševikais, lenkai įsiskverbia pirmieji į Vilnių, Lietuvos sostinę.

Vargais negalais Taryba, iššlavusi iš krašto bolševikų gaujas, išrenka laikinai valstybės prezidentą, grįžusį iš užsienio, Tarybos pirmininką Ant. Smetoną, kursai 1920 m. gegužės 15 d. sušaukia Steigiamąjį seimą Kaune. Dabar Tarybai ir prezidentui atsisakius paima į savo rankas valstybės vairą seimas, kurio absoliučią daugumą sudaro krikščionys demokratai, išrinkdami iš savo tarpo laikinu, o paskui ir tikru prezidentu seimo pirmininką Aleks. Stulginskį.

Seimas, dvejus metus posėdžiaudamas, išdirba taisykles žemės reformai ir sustato konstituciją (rugpjūčio 1 d.), paskelbdamas Lietuvą nepriklausoma respublika.

Su bolševikais galutinai buvo padaryta 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartis, kuria Rusai pripažino Lietuvą nepriklausoma valstybe ir atsisakė nuo visų jos teisių. Siena pietuose buvo nustatyta — Gorodniankos, Sidros, Induros, Svislo-

čės upeliai, Nemunas, rytuose — Berezinos upė, Molodečnos miestelis, Medžiolo ir Drujos ežerai.

Atsipalaidojusi nuo bolševikų Lietuva nieku būdu negalėjo susitarti su Lenkais, kurie kaip rusinus ir gudus, tai lygiai ir lietuvius norėjo pasigrobti. Kilo nesusipratimai, galop karas. Europos Santarvė, kraujo praliejimui išvengti, kelis kartus nustatinėjo jų tarpe demarkacijos linijas, bet Lenkai be atodairos jas laužė, kadangi Santarvė pasitenkindavo protestavusi vienais žodžiais.

Galop lenkai su lietuviais buvo padarę Suvalkų sutartį, nustatydami laikinai pietuose Merkinės—Bastūnų demarkacijos liniją, bet į trečią dieną po tos sutarties pasirašymo, lenkų generolas Želigovskis smurtu įsiveržė į Vilnių (Vilnius buvo neseniai bolševikų atimtas nuo lenkų ir lietuviams grąžintas) ir ėmė žygiuoti gilyn į Lietuvą; tiktai ties Giedraičiais lietuvių sumuštas, buvo sulaikytas. Lenkai iš pradžių atsisakinėjo nuo Želigovskio, tačiau jo užgrobtų plotų Lietuvai nesugrąžino.

Versalio taika, 1919 m. įvykusi, Lietuvos padėties nenustatė, palikdama ją savo likimui. Kuomet Lietuva pati ėmė tvarkytis, Europos Santarvė berods pripažino patį Lietuvos egzistavimo faktą, bet ilgai atidėliojo pripažinti ją juridiniai (de jure), būtinai norėdama, ypač Prancūzija, vėl ją sujungti su Lenkais ir tuo būdu tarp Rusų bolševikų ir Vokietijos sudaryti tvirtą galingą Lenkų valstybę.

Tačiau lietuviai, negalėdami užmiršti to, kaip Lenkai išnaudojo istoriškąją Liublino uniją, kaip ištautino ir sulenkino jųjų bajoriją, brukdami per prievartą savo kultūrą ir savo kalbą, kaip pačią Lietuvos valstybę buvo pavertę savo provincija,— visa tai atmindami, lietuviai dabar kratėsi nuo peršamos jiems unijos, griežtai atmetę (1921 m.) vadinamąjį Hymanso sumanymą, pripažįstantį Lietuvai Vilnių, bet pačią Lietuvą atiduodantį Lenkų suprematui.

Ilgainiui visos valstybės, pradedant nuo mažesniųjų, pripažino Lietuvos nepriklausomybę de jure. Ilgiausia vilkino Santarvė, Lenkams intriguojant ir Prancūzams vadovaujant.

Vien tik savo pastangomis iškariavusi ir atstačiusi savo nepriklausomybę, nors ir netekusi laikinai trečdalio savo etnografinių ribų ir Vilniaus sostinės, brolių (!) lenkų už-

grobtų, Lietuva labai greit viduje susitvarkė, atstatė, užgydė karo smūgius bei žaizdas ir per aštuonerius metus padarė žymią pažangą visose srityse: įvedė savo tvirtai pastovią valiutą (Petrulis, Jurgutis), įvykdė žemės reformą (Krupavičius), pristeigė ištisą tinklą aukštesniųjų mokyklų gimnazijų, Kaune atidarė savo universitetą, pravedė bemaž be svetimos paskolos naujų geležinkelių, pradėjo rengti Šventosios žiotyse žvejų uostą ir tvarkyti Klaipėdos uostą ir t.t. Pati laikinoji sostinė Kaunas sparčiai auga ir gražėja.

Visa tai rodo nepaprastą atstatytos tėvynės gaivumą, darbštumą ir šviesią ateitį. Viena tik negyja Lietuvos žaizda: jos amžiais buvusi sostinė Vilnius pasilieka iki šiolei lenkų grobikų rankose.

TRUMPA VISUOTINĖS LITERATŪROS ISTORIJA

ĮŽANGA

Visuotinės literatūros mokslas įdomus ir naudingas: įdomus, nes literatūra gyviau už istoriją atvaizduoja tautos gyvenimą, jos kultūrą, jos sielą; literatūra — tai viso kultūrinio tautos gyvenimo veidrodis, begalinė gyvų ir įvairių tipų galerija. Literatūros mokslas yra ir naudingas: jisai lavina protą, praplėsdamas žmogaus regratį, auklėja širdį švelnesniais jausmais, bet ypač tobulina grožio skonį; visuotinės literatūros pažinimas tai geriausia lavintis priemonė, tikriausias būdas estetiniams jausmams ugdyti.

Bet visuotinės literatūros mokslas, kaip ir kiekvienas mokslas, tuomet geriau pasiekia savo tikslą, juo plačiau ir rimčiau žmogus su juo susipažįsta, juo daugiau į jį įsigilina. Be to, kad geriau pažinti bent kokią literatūrą, negana skaityti jos tvarinių recenzijas ir kritikas; reikia skaityti pačiam bent žymesnius veikalus origanale ar geruose vertimuose. Deja, mums, lietuviams, studijuojant visuotinę literatūrą, ši sąlyga maža prieinama tuo tarpu, nes trūksta vertimų net klasiškų veikalų.

Kiekvienos tautos literatūra turi ir bendrus su kitų tautų literatūroms bruožus, turi ir savotiškumus; juo kuri literatūra, prisilaikydama bendrų grožio ir dailės dėsnių, turi daugiau savotiškumo, tuo yra įdomesnė ir daugiau branginama. Į tas savotiškas ypatybes ir reikia daugiausia kreipti dėmesį.

Visų tautų literatūros prasideda nuo taip vadinamos kalbamos arba dainuojamos literatūros, nuo pasakų, dainų, mįslių; rašomoji literatūra atsiranda vėliau. Antra visoms literatūroms bendra žymė, tai tikybinis jų pradžioje elementas, kursai, kaip svarbiausias žmogaus gyvenime klausimas, visur užima pirmąją vietą; karžygiški pasakojimai ir individualio jausmo pasireiškimai lyrikoje atsiranda vėliau.

Visuotinei literatūrai pažinti lietuvių kalboje turime tuo tarpu tik Dubo „Įvadą į bendrąją literatūrą“ ir Petkevičaitės „Pasaulinės liter[atūros] istor[ijos]“ vadovėlio 1 d.

Neturėdamas laiko gilesnėms visuotinės literatūros studijoms, vis dėlto norėdamas šiek tiek padėti šiame dalyke studijuojančiai mūsų jaunuomenei, pagaminau kad ir netobulą ir trumputę visuotinės literatūros istoriją. Mano svajonė — klasiškų pasaulinės literatūros veikalų žymesnes ir gražesnes vietas lietuviškai išversti ir jų rinkinį pagaminti greta šio istoriško konspekto; bet tai per didis darbas ir ne vieno pečiams pakeliamas.

KINŲ LITERATŪRA

Kinų tauta — viena seniausių. Jau pirm dviejų tūkstančių metų, Kristui dar negimus, kinai sudarė savo valstybę, ir ta valstybė išliko iki mūsų dienų. Tas nepaprastas jų patvarumas — dalinai pasekmė jų atsiskyrimo nuo viso pasaulio, savy užsidarymo, ypatingo savimi pasitikėjimo. Kad išvengus svetimos įtakos, kinų ciesoriai net ilgiausia mūro siena apsitveria nuo kitų tautų.

Tuo būdu ilgiausiais amžiais savy užsidarę, kinai išlaikė savo ypatingą savotiškumą, bet vienkart užkirto kelią pažangai; juk buvo laikas, kad kinai savo kultūra viršijo europiečius; šiandieną jie gerokai atsiliko, virto tartum suakmenėjusi tauta, paskendusi formalizme, smulkmenose, tuščių apeigų vergijoje; visur trūksta natūrališkumo.

Daug kenkia pažangai pati jų rašyba: kiekvienai sąvokai skiriama kitas ženklas, ir tų ženklų yra iki 40 000; rašoma nuo viršaus žemyn. Suprantamas daiktas, kaip sunku tokios rašybos išmokti, kuri tiktai išrinktiesiems prieinama, ir kaip ji trukdo pažangą.

Tokios savotiškos tautos, taip savy užsidariusios, siekiančios labai gilios senovės, literatūra būtų labai įdomi; bet ji nėra turtinga, nes kinas vadovaujas šaltu protu, ne širdimi, gyvena proza, ne poezija; trūksta jam lakios vaizduotės, aukštesnių idealų, poetiškos tvėrybos.

Prie seniausių kinų literatūros dokumentų priklauso penkios kanoniškomis arba šventomis vadinamos knygos ir keturios klasiškos. Iš kanoniškų svarbiausioji šidzingas (giesmių knyga), kurią sudaro giesmės, arba odės, daugiausia religinio turinio ir trumpi episki pasakojimai, skaičiumi 306. Dailės žvilgsniu tie tvariniai nestovi aukštai: daugiau juose

didaktiško moralizavimo nekaip tikros poezijos. Tačiau kai kada pasitaiko juose ir gilesnio jausmo. Pavyzd.

Nuvyto, nudžiuvo slėny žolelė;
Žmoną nuo vyro skiria likimas.
Draugo ji savo žmonelė nustojo:
Kas pasakys, ar jis grįš, ar negrįš?
Verkia ji vargšė, skirdamos rausta;
Sielvartą tokią kaip išgyventi?

Tos kanoniškos ir klasiškos knygos, lygiai kaip ir jų rinkėjas **Konfucijus** (Kung-fu-tsei), pas kinus yra didžiausioje pagarboje, tiesiog dievinami.

Konfucijus (562—479 pirm. Kr.g.) buvo didis kinų išminčius ir patriotas. Matydamas, kad Kinų valstybei dėl vienybės stokos gresia pavojus suirti, Konfucijus kiaurai ir išilgai išvaikščiojo Kinus, rinkdamas giesmes, padavimus, mįsles ir kas tik galėtų pakelti tautos vardą, patriotizmą ir pranokėjų pagarbą. Tuo būdu Konfucijus sužadino tautos sąmonę, pakėlė jos dvasią, pasitikėjimą savimi, tautiečius surišo tampriais vienybės ryšiais, o vienkart pas juos įgijo tokią meilę, kokios niekas kitas nesusilaukė savo krašte.

Konfucijus buvo ne tik savo liaudies folkloro rinkėjas, bet ir pats rašė arba tvėrė. Tačiau jo parašytas veikalas Tšun-tsiu (Pavasaris ir ruduo), tikrai sakant, Šandungo (jo gimtinės) kronika neturi didžios poetiškos vertės.

Antras kinų išminčius **Lao-tse**, gimęs 604 m. pirm. Kr. g., stovi už Konfucijų aukščiau, yra gilesnis, bet pas tautiečius neturėjo tokios pagarbos ir nebuvo taip populiarus kaip Konfucijus. Apie Laotsę pats Konfucijus taip atsiliepia: žinau, kaip žvėrį pagaunama kilpa, žuvį meškere, paukštį vilyčia; bet nežinau, kaip pagauti šmėklą. Esmi matęs Laotsę ir su juo kalbėjęs; galiu jį sulyginti su šmėkla.

Kaip mokslo pavyzdį, galima nurodyti kelius Laotsės posakius: kas stengiasi stovėti ant pirštų galų, ilgai nepastovės.— Kas tik save matyti rūpinas, tas nieko aiškiai nemato.— Kas savy turi meilės, to siela stipri.— Kas per daug savimi rūpinasi, iš to žmonėms nedaug bebus naudos.— Išminčius privalo ne sau vienam laikyti žinias, bet jas platinti žmonių tarpe.

Pirmame Kristui gimus amžiuje patekęs iš Indijos į Kinus budizmas supažindino juos su Indijos šventyklų architektūra, jos tapyba ir kitais dailės ir meno tvariniais, bet daug įnešti gyvybės negalėjo, kaip svetimas šaltam ir praktiškam kinų būdui.

Paskui amžiai slenka Kinuose, nepalikdami žymesnių gyvybės ir tvėrybos pėdsakų, ir tik aštuntame amžiuje bent kiek žymesni atsiranda kinų poetai, kaip **Vang Vėjus, Du Fu, Li Dai-bo,** kurie sudaro literatūros žydėjimo periodą. Bet ir tie, palyginamai žymūs rašytojai, neįstengė visai nusikratyti siauro, amžiais įsivyravusio formalizmo, beprasmių suvaržymų, tuščių įpročių; atvirkščiai, patys dar daugiau suvaržė gyvą žodį subtiliškomis formomis: kinų versifikacija (eiliavimas) viena sunkiausių; jų tai įvesta pirmiausia rimai; reikalaujama, kad mintis būtų vienoje eilutėje baigta; išgalvota aliteracijos, paralelizmai ir t.t.; žodžiu sakant, viskas nukreipta į išviršinę formą, ne į įtalpą. Pati įtalpa gana siaura, neturtinga; lyrika be gilesnio jausmo, daugiau didaktiško pobūdžio; epo visai nežymu; namų ir šeimynos meilė, vyresniųjų gerbimas ir privengimas, tėvų valiai paklusnumas užima daugiausia vietos minėtų poetų tvariniuose.

Bent kiek daugiau už kitus parodė jausmo ir laisvo įkvėpimo **Li Dai-bo** († 762) dainius girtuoklis, kurio pati mirtis charakteringa: girtas plaukė laivu ir, norėdamas priglausti prie širdies atsispindusį vandeny mėnulį, išgriuvo iš laivo ir prigėrė.

Jo eilių pavyzdžiu gali būti šios:

Dang-Tsen — tai praeities garbė,
Ir Nan-kin turi garsų vardą;
Bet kas iš jų dviejų beliko?
Gyvybė — momento liepsnelė:
Tik sužėrėjo ir išnyko!
O danguje ir amžiai — niekas!
Bet kuomet rankoj taurės skamba,
Šalin tos visos abejonės!
Jei tavo taurė sklidina,
Ko lauki, sveikas? Gerk, brolyti!

Nuo IX amžiaus kinų literatūra vėl pateko į letargą, kurio iki šiolei nenusikratė. Bendrai imant, kinų nei epas, nei

drama aukštai nepažengė; bent kiek daugiau išsivystė lyrika, ypač didaktiškoji. Rods, dar galima paminėti romanų ir novelių rašytoją natūralistiškoje pakraipoje **Vang Ši-tšengą** († 1593), bet jo veikaluose, nepaprastai ilguose, nesimato poetiškos tvėrybos, vien detališkiausi smulkmenų aprašymai, baisiai nuobodūs, be gyvesnės minties. Šių dienų kinų novelės ir romanai ar versti iš svetimų kalbų arba, jei originalūs, tai atsižymi nepaprastu ilgumu iki 100 tomų, neįdomūs, negyvi. Taip pat ir dramatiškieji kinų veikalai be didesnės vertės ir nežengia aukščiau žemo, be skonio farso. Bent kiek pas kinus rimčiau stovi istoriški veikalai.

Bet užtai nei viena pasaulio tauta neturi tokios enciklopedijos kaip kinai. Jau X amž. jie turėjo enciklopediją iš 1000 tomų. Šių dienų jų enciklopedija susideda iš 29 937 knygų; bet ji nėra spaudinta, tik trijuose nuorašuose laikoma.

JAPONŲ LITERATŪRA

Nors per paskutiniuosius 50 metų japonai labai žymiai pažengė kultūroje, tačiau jų literatūra, galima pasakyti, stovi dar žemiau, ypač originali, už kinų literatūrą. Mat japonai, nors turi savotišką ir kalbą, ir rašymo būdą, tačiau iki pastarųjų laikų jų mokslo ir literatūros veikalai buvo rašomi kinų kalba.

Japonų literatiški veikalai siekia septintojo amžiaus prieš Kristų; yra tai dvi šventosios knygos: Kodzikis, arba legendos ir padavimai apie pasaulio pradžią, ir Nihongis, arba eilėtos kronikos. Todvi knygos turi dabar tik archeologišką vertę.

Dabartiniai japonų romanai panašūs į tos pačios rūšies kinų veikalus, kurių patys vardai gana apibūdina jų turinį: pavyzdžiui: aštuonių šunų istorija, raišo arklio nuotykiai ir t.t. Japonai šiandieną pagarsėjo savo militarine jėga, savo chrizantemomis ir geišomis, savo išviršine kultūra, bet savo literatūra, savo meno ir dailės tvariniais europiečiams dar nėra įdomūs.

INDŲ LITERATŪRA

Indų literatūra griežtai skiriasi nuo kinų literatūros, kaip skiriasi ir patys tų šalių gyventojai savo būdu ir kilme: kinai — mongolai, gi indai — arijų rasės atėjūnai, sumišę su vietiniais gyventojais; kinai — žmonės šalto proto ir sunkaus būdo, indai — daugiau svajotojai su gyva, nevaržoma vaizduote.

Indų literatūra nepalyginamai turtingesnė už kinų. Rods, nėra ji klasiška, kuri galėtų būti pavyzdžiu: veikalai be saiko dideli, kartais iki 200 000 eilučių, pertat ir negali būti taisykliškai sutvarkyti; orientalė vaidentuvė juose begalinė, kuri nežino ribos tarp galimo ir negalimo; greta kilnių jausmų ir poetiškiausių vietų sutinki tiesiog šlykščius vaizdus ir pornografiškus be skonio aprašymus. Bet vis dėlto indų literatūra, ypač senoji, dar sanskritų kalba rašyta, gana įdomi, kuri pastaraisiais laikais suinteresavo europiečius, ir kasmet daugiau atsiranda jos vertimų į europiečių kalbas.

Indų literatūrą galime suskirstyti į du periodu: senąjį ir naujesniąjį; vėlgi senąjį į religinį ir karžyginį.

Šventosios indų knygos, kurių turinys labai ilgai buvo vien žmonių atminty ir tiktai paskiau tapo surašytas, tai seniausias pasauly literatūros veikalas. Jos vadinasi vedomis, kas reiškia: žinoti dievų žmonėms pareikštą. Vedos sudėtos braminų, turėjusių begalinį pas indus autoritetą ir buvusių vienkart kunigais, dainiais ir vieninteliais žmonių mokytojais ir švietėjais.

Vedų keturios dalys arba knygos. Pirmoji visų seniausioji ir svarbiausioji — *Rigveda,* rinkinys iš 1017 giesmių ar himnų, kuriais garbinama šventoji ugnelė (Agnis), vyriausias dievas Varuna, saulė Sura, aušra, prašoma sau, darbams, karvėms palaimos ir t.t. Tų himnų tarpe pasitaiko ir pasaulinio turinio giesmės. Gražiausias ir stebėtinai gilus yra himnas apie „Daiktų pradžią" (Sk. Maironio Raštai t. I, Vertimai iš Rigvedos). Antroji (Samaveda) ir trečioji (Jadžurveda) vedos dalys — tai rinkinys maldų, kurios buvo kalbamos visokiose iškilmėse ar svarbesniuose žmogaus gyvenimo atsitikimuose.

Iš karžyginio turinio veikalų paminėtinos dvi seniausios poemos: *Mahabharata* ir *Ramajana.*

Mahabharata — tai atbalsis tų labai senų laikų, kai vietos gyventojai kovojo su arijais atėjūnais. Poemą parašęs Vjasas; tačiau rasit bus daugiau pamato manyti, kad ta ilga poema iki 200 000 eilučių gal kaip ir graikų *Iliada* augo amžiais ir turėjo daug autorių; ypač į tai nurodo ir tvarkos stoka, ir nevienodas stilius: greta labai gražių ir poetingų vietų pasitaiko įterpti nuobodūs be skonio aprašymai. Bendrai imant, poemos turinys — kova tarp Bharatos sūnų: Kuravo ir Pandavo ir tarp jų šalininkų, kova už pirmenybę. Toje kovoje gerasis Pandavas ima viršų. Poemoje jau žymu ir naujo tikėjimo budizmo įtaka, kaip antitezė senojo bramizmo.

Be saiko ilgoje, kupinoje fantastiškiausių pasakojimų, į vienetą nesurištų, kartais gerokai nuobodžioje *Mahabharatos* poemoje yra keletas labai gražių epizodų, ypač 26 giesmės apie Nalą ir Damajantę, pasakojimas apie gražiąją Savitrę ir giesmė prieš kovą, vadinama *Bagavadgita.*

Giesmė apie Nalą ir Damajantę esanti gražiausioji meilės poema visoje pasaulinėje literatūroje, kur piešiama begalinė mylinčios moters ištikimybė savo numylėtajam vyrui. Liet. išvertė N. Kamantauskas.

Gražios Savitrės istorijoje irgi apgiedama moters meilė stipresnė už mirtį. Graži karaliaus duktė, įsėdus į aukso vežimą, keliauja ieškoti sau vyro. Jį randa, bet dievai ją perspėja, kad jisai su ją́ja tik metus tegyvensiąs. Savitrė nuo savo numylėtojo vis dėlto neatsisako. Po metų vyras miršta, ir mirties angelas nešasi jo sielą. Savitrė seka angelą, ir tasai nei kokiais pažadais negali jai įkalbėti, kad ji grįžtų į gyvųjų tarpą. Galop angelas, pasigailėjęs jos begalinės meilės, dovanoja jos jaunikaičiui dar 400 metų šiame pasauly gyventi.

Bagavadgitoje karžygiui, kursai prieš kovą griaudinasi mintimi, kad daug bus žuvusių, dievas Višnus sako, kad mirties tikrai sakant nėra; yra tik gyvybės pasikeitimas: kaip žmogus vakare nudėvėtus nusivelka rūbus, kad iš ryto apsivilktų naujais, taip žmogaus siela per mirtį įgyja tik naują išvaizdą; gyvybės niekas panaikinti negali; ji amžina; mainosi tik kūnas kaip sielos apvalkas ir jos šešėlis. Todėl kovok drąsiai, karžygy! taip baigia Višnus: temiršta tie, kurie nemiršta niekados!

Antroji poema *Ramajana,* jau vėlesniais laikais Valmikio poetos parašyta, daugiau sutvarkyta ir išlyginta. Nėra ji ir taip plati kaip *Mahabharata*: turi 40 000 eilučių. Joje apgiedama nuotykiai Ramos, kuriame dievas Višnus įsikūnijęs veikia.

Rama, savo pamotės neapkenčiamas ir per jos vylių savo tėvo ištremtas iš savo karalystės, per 14 metų kariauja su visokiomis demono pinklėmis. Demonas jam buvo žmoną Sitą pavogęs ir į Ceilono salą nugabenęs, bet šis su beždžionių karaliaus pagalba ją iš ten išvadavo. Galop po 14 metų įvairiausių įvykių, kuriuos tik nieko nevaržoma orientalė vaidentuvė gali išgalvoti, Rama laimingai grįžta į savo šalį.

Ramajana dailės žvilgsniu stovi aukščiau už *Mahabharatą,* nors ir jos pasakojimuose sunku atskirti, kame baigiasi gyvenimo stebuklai ir kur prasideda pasakų sapnai. Joje irgi gyvai atvaizduota orientališkas asketizmas ir begalinis braminų dvasininkų autoritetas. Tuo būdu charakteringi yra epizodai apie Višvamitros ir Hariščandros atgailą.

Višvamitra karalius užsigeidė bramino karvės; duoda už ją 11 000 arklių ir 800 vežimų aukso; bet braminas vis dėlto nesutinka jos parduoti. Tada karalius užgrobia ją jėga, bet karvė, baubimu sunaikinus visą Višvamitros kariuomenę, grįžta pas braminą. Višvamitra mato, kad jis tik tada įgys karvę, kai šventumu susilygins su braminu. Tam tikslui jis stovi tūkstantį metų ištiestomis rankomis, pasistiepęs ant pirštų galų. Dangaus ir žaibų dievas Indras už tai jam suteikia galią svaidyti degančias strėles, kurias Višvamitra ima mėtyti į bramino namą. Braminas pakelia lazdelę, ir vilyčios nieko negali jam kenkti; patys dangaus skliautai prieš ją lenkias ir dreba. Tada Višvamitra vėl stovi tūkstantį ir antrą tūkstantį metų ant pirštų galų. Bet čia jį suvilioja graži deivė, su kuria jisai ima gyventi, metęs atgailą. Tačiau supratęs klaidą, vėl stovi tūkstantį metų. Tada dievai, pabūgę, kad jisai atgailaudamas savo šventumu nesusilygintų su jais, suteikia jam bramino vardą.

Antras atgailos pavyzdys — Hariščandra, kursai, nieko nežinodamas apie Višvamitro atgailą, įsiveržia su triukšmu į jo butą ir sutrukdo atgailą. Supratęs savo kaltę, jos atlyginimui Hariščandra išsižada savo karalystės ir siūlo Višvamitrai dar 100 aukso gabalų. Šis sutinka atleisti kaltę su

sąlyga, kad auksas būtų paimtas ne iš Hariščandros karalystės, nes toji visa jau jam priklausanti. Tada Hariščandra už 50 aukso gabalų parduoda save į verguvę, o už antruosius 50 aukso gabalus savo žmoną ir vaiką. Verguvėje Hariščandra kenčia didžiausių pažeminimų ir duoda pavyzdį nepaprasto savęs išsižadėjimo.

Penktame amžiuje prieš Kristų Indijoje plinta Budos tikėjimas (Buda †480), kursai paskui su įvairiomis vietinėmis priemaišomis — priedais pasiekia Tibeto, Siamo, Kinų ir Japonų kraštų. Tos naujos tikybos pas indus išliko dvi knygos: *Tripitaka* — rinkinys pamokančių sakinių ir *Džataka*, kurioje pasakojama, kuo buvęs Buda, kai dar nebuvęs gimęs.

Budizmas sielos vietoje stato taip vadinamą karmą, kuri irgi nemirštanti. Žmogui ar gyvuliui mirus, jų vietoje gimstąs kas kitas, būdu ir įpročiais maždaug panašus į mirusį, tiktai jau tobulesnis. Tasai atsigimimas pasikartojąs, iki karma pasiekianti tokio tobulumo, kad jau nebeturinti jokių troškimų, pertat ir jokių kančių; gyvybės šaltinis tuomet tuo užmiegąs; tai nirvana — budisto idealas.

Buda mokė: kalbėk tiesą, kovok su rūstybe, sušelpk nedrąsiai prašantį! Tais trimis darbais pasieksi nirvanos. Kaip lietus pro kiaurą stogą taip visokios netikusios pagundos veržias į žmogaus širdį, jei jis gyvena rimtai negalvodamas.

Budos mokslas su savo nirvanos idealu pasirodė poezijai ir indams kenksmingas, per ištisą tūkstantį metų užmigdęs tautą. Tik neobramizmui pakeitus budizmą, indų tvėryba ir poezija pradeda atgimti.

Visų pirma apie V amž., Kristui gimus, pasirodo pas indus pirmieji sakmių rinkiniai. Sakmės — tai indų tvarinys ir išdava jų tikėjimo, sulig kuriuo gyvuliai ir mąsto, ir gyvena kaip žmogus. Jau *Ramajanoje* minimas beždžionių karalius, kurs daug padeda Ramai. Pasakojimai iš gyvulių gyvenimo ir jų prietykių, kuriuose buvo dedama pamokymo ar pašiepimo mintis, pagimdė sakmę. Indų sakmėse tankiai figūruoja rainys (tigras), kurs senatvėje tampa pamaldus, katinas, kurs pasenęs pasidaro pamaldus ir šventąsias vedų knygas skaito, gudruolė lapė ir t.t.

Aukščiausio žydėjimo laipsnio indų literatūra pasiekė VI amžiuje, kai gyveno ir rašė Kalidasa.

Kalidasa, didžiausias indų poeta, pasižymėjo ir episkais

veikalais, ir lyrikoje, bet ypač savo dramomis. Iš jo epiškų veikalų reikia paminėti *Kumarazambavą* (Meilės dievo gimimas), iš lyriškų *Mega Duta* (Debesis pasiuntinys). Šiame pastarame elegijos formoje pasakojama, kaip Deva, iš dangaus pašalintas ir nuo žmonos atskirtas, mato debesį, skrendantį į jo gimtinę, ir tam debesiui skundžiasi melsdamas, kad jo kančias praneštų žmonai ir ją paguostų. Ta elegija — per ilga, pertat jai trūksta nuoširdaus jausmo ir natūralumo.

Bet Kalidasa ypač žymus dramaturgas. Geriausia jo drama septyniais aktais parašyta — *Sakuntalė*. Kai kurie europiečiai, duokime, Getė, neranda žodžių, iškeldami į padanges *Sakuntalę;* tačiau tie pagyrimai bent kiek perdėti: vėlybesni kritikai, šalčiau įkainodami tą dramą, randa joje nemaža netobulumų: kai kur veiksmas eina šuoliais, nenatūrališkai, be nuoseklumo ir t.t.

Sakuntalės dramos turinys toks: karalius medžiodamas sutinka Sakuntalę, ją pasižada paimti žmona ir atsisveikindamas duoda jai žiedą. Sugrįžęs į savo sostinę, karalius visai užmiršta savo sužadėtinę. Nesulaukusi karaliaus pasiuntinių ir jo išsiilgusi, Sakuntalė pati keliauja į sostinę, eina prie karaliaus, bet tasai jos nebeprimena, nes ji, dievams baudžiant, pametė žiedą. Atstumta savo meilužio, ji savo motinos dievaitės paimama su gimusiu sūnumi į dangų. Tuo tarpu atneša karaliui rastą žuvį skrodžiant žiedą. Karalius atsimena savo sužadėtinės, keliauja jos ieškoti net į dangų, ten ją ir savo sūnų randa, su kuriais ir grįžta laimingai į sostinę.

Drama pas indus bent Kalidasos laikuose jau buvo gana išsivysčiusi ir jos struktūra smulkiai nustatyta; dramų rūšių buvo skaitoma iki 28: tragedija, komedija, melodrama, opera, baletas ir t.t. Bet žymesnės dvi rūšys: rimtos dramos (nataka), kuriose būdavo nuo 6 iki 10 aktų, ir lengvesnio turinio dramos (trotaki), kur būdavo 5 ir mažiau aktų, net vienas. Visos dramos pas indus turėdavo pasibaigti laimingai, niekuomet mirtimi ar kita kokia nelaime. Prasidėdavo malda, o paskui įžanga, kurioje dialogo forma du asmenys aiškindavo, koks dalykas bus vaidinamas, kokio autoriaus, kokioje vietoje ir kokiame laike eina veiksmas, galop prašoma žiūrovų atidos.

Antras Kalidasos dramatiškas veikalas, jau antrosios trotaki rūšies — *Vikramorvazi,* kuriame pristatoma karaliaus Pururavo ir Urvašės deivės meilė. Veikimo scenos tai indų danguje, tai karaliaus sostinėje. Kaip *Sakuntalėje,* taip ir tame veikale, nors yra trūkumų, tačiau scenos kupinos vaizdingumo ir efekto, akcija gyva. Sako, Kalidasa be tų dramų dar vienuolika kitų dramų parašęs.

Be Kalidasos indai turėjo dar daugiau nepaprastai gabių poetų daugiau realistinių, tačiau Kalidasa viršija juos visus savo genialiu talentu; jo išvedami asmenys „tirpte tirpsta gėlių kvepėjime, rytų aušroje, loto žiedų ir slėpiningų vandens lelijų lingavime, skęstančiame Gango upės bangose" (Petkevičaitė. Pasaulinės liter. istor. vadovėlis I d., l. 20). Turkams užkariavus Indiją, žūsta dailei palankios gyvenimo apystovos.

Be Kalidasos lyrikoje dar žymesni skaitosi **Bhartriharis, Amarus ir Bilhana***, tačiau jų lyrika, ypač Amaro, suteršta palaidos meilės geiduliais, nėra taip skaisti ir kilni kaip pas Kalidasą. Dvyliktame amžiuje dar žymus laikomas lyriškai dramatiškas veikalas *Gitagovinda* (Govinda giesmėje), kuriame piešiama Krišna — dievo meilė prie piemenės Rados.

Nuo XII amž. indų poezija bemaž visai užmiega. Tik XIX amž. gale senąją jos garbę stengiasi ne be pasekmės pakelti Rabindranatas Tagorė. Tačiau jo veikaluose gerokai žymi naujesnės europiečių literatūros srovės įtaka: ieškoma nepaprastų formų, naujų kelių, žaidžiama liguista vaizduote, tamsiais posakiais, jungiama poeziją su filosofija.

PERSŲ LITERATŪRA

Persai kaip ir indai priklauso indogermaniškai arba ariškai rasei; apsigyveno Irane, kur šviesus, giedras dangus, turtinga gamta. Jų senovės kalba buvo zendiška; jų tikėjimas, kur ugnies garbinimas užima žymią vietą, surašyta jų šventose knygose, kurios vadinama *Avesta*, arba kartais Zend Avesta. Tas šventąsias knygas, kaip sako padavimai,

* Sk. Maironio Raštai I t. „Čiaurika pančasika".

surašęs jų didžiausias išminčius Zoroaster, kartais Zaratustra vadinamas. *Avesta* buvo surašyta apie VII amž. prieš Kristų; yra tai rinkinys padavimų, patarimų, giesmių ir religinių apeigų. Poezijos žvilgsniu *Avesta* stovi žemiau už indų *Rigvedą*. Bet ji yra svarbus dokumentas: joje atsispindi visas senovės persų tikėjimas ir jų pažiūros į dorą. Nuo amžių prieš šviesų ir gerąjį dievą Ormuzdą kovoja tamsybių dievas Arimanas, pikto ir melo tėvas, pragaro kunigaikštis. Galų gale laimės Ormuzdas, nuplaudamas pasaulio nuodėmes. Senovės persų tikėjime nėra to pasyviškumo, kurį matome pas indus; čia skatinama prie ištvermės, prie kovos su piktu. Gal prie tos persų pasaulėžiūros, prie jų energijos prisidėjo jų nuolatinės kovos su šiaurinėmis Turano tautomis.

Islamui Azijoje įsivyravus buvo ir persai priversti jį priimti; šventosios *Avesta* knygos buvo liepta naikinti; senovės poezija buvo užmiršta. Tačiau Sasanidų dinastijoje, ypač Mahmudui viešpataujant, persų literatūra ima vėl dar gražiau kilti; prasideda gražiausias jos žydėjimo periodas ir tęsiasi iki XIV amž.

Dešimtojo amžiaus pradžioje pasižymėjo lyrikoje **Rudaki** savo kasidomis ir didaktiškais veikalais. Dar garsesnis lyrikoje už Rudaki buvo XII amž. **Nizami**, išleidęs *Divan* arba rinkinį iš 20 000 eilučių. Be jo dar žymūs lyrikai buvo **Saadis** (†1291), **Hafizas** (†1289), parašęs irgi *Divan* ir paskutinysis iš klasiško periodo **Džamis** (†1492). Visi jie buvo gabūs ir talentingi lyrikai, kupini gilaus jausmo. Šachų globojami, jų garbei po jų įtaka jie ir rašė.

Bet persų literatūra žydėjimo periode ypač pasižymėjo episkais veikalais. Persų epo tėvu skaitosi **Dakikis** (976—997), kursai skambiomis eilėmis apgiedojo Guštaspo viešpatavimą, bet jaunas liko nužudytas. Jo fragmentus paskui Firdousi patalpino, nemainęs, savo *Šachnamė* veikale.

Ypatingu poezijos mėgėju ir globėju buvo Mahmudas, kursai, išrinkęs septynius geriausius poetus, liepė jiems sutvarkyti į vieną veikalą tautos padavimus ir giesmes, bendrai vadinamą Bastanamė. Iš tų poetų gabiausiu pasirodė Anzari savo giesmėmis apie Zorabą; už tai poetų karaliumi pavadintas. Tačiau ir Anzari sau pavesto uždavinio neįveikė įvykdyti; reikėjo didesnio tam dalykui genijaus, ir tokiu

pasirodė jo įpėdinis, dažniausiai vadinamas Firdousi, arba dangiškasis; tikras jo vardas buvo Izaak Ibu Šerefah Abul Kazem Mansur.

Daržininko sūnus **Firdousi** nuo jaunų dienų pamėgo bočių padavimus ir tautos giesmes; todėl su ypatinga meile ir visu atsidavimu ėmėsi pavesto darbo, kai šachas Mahmudas jį išrinko savo sumanymo vykintoju. Trisdešimtį metų darbavosi Firdousi ir parašė poemą, vadinamą *Šachnamė* (Karališką knygą).

Šachnamė susideda iš 60 000 beitų, arba dvieilių. Tame kolosaliame veikale poeta apgieda visą persų istoriją iki muhamedanizmo įsivyravimo; tačiau temos platumas nekenkia veikalo vienetui. Tikrai, istorijos įvykiai taip artistiškai pinasi su vaizduotės tvariniais ir tautos giesmėmis, kalba taip graži ir turtinga, kad Muhamedas sužavėtas pasižadėjo poetui tiek išmokėti auksinių, kiek bus veikale beitų, arba kiek gali jų panešti dramblys. Bet savo vizirio perkalbėtas savo pažado neištesėjo, išmokėjęs tokį pat kiekį tik sidabro. Poeta, tuo įžeistas ir užviltas, sidabrą išdalino tarnams, o šachą pašiepęs skaudžia satyra, pasislėpė ir neužilgo 1020 metais jau senelis pasimirė.

Šachnamė poema sudėta iš dviejų dalių. Pirmoje vyriausias asmuo, apie kurį sukasi visas veiksmas, tai Rustamas, antroje Iskanderis (Aleksandras D.). Pirmoje daly ir kalba turtingesnė, ir poemos sutvarkymas geresnis; antroje, nors poeta pasilieka kaip pirma nepaprastai talentingu, vis dėlto jo vaizduotė jau nėra tokia gyva, nėra ir to gražaus dalių surišimo kaip pirmoje: antrąją dalį Firdousi rašė jau senelis ir gerokai pavargęs; be to dar, apgiedodamas paskesniuosius ne visai sau simpatingus įvykius, regimai nejautė ir tokio įkvėpimo kaip pirma.

Rustamas — mitologiškas persų karžygys. Vos aštuonerių metų Rustamas jau apleidžia tėvo namus, gavęs nuo jo Samą vėzdą ir išsirinkęs Rėkšą žirgą. Šarvu apsiginklavęs, prisijuosęs milžinišką kalaviją, ant galvos užsivožęs rainio galvą, Rustamas, kai užsėdo žirgą, buvo taip galingas kaip daugelis dramblių ir šimtas liūtų. Jo balsas buvo girdėtis nuo dviejų mylių; medžius rovęs su šaknimis; kai pasijudindavęs, tartum kalnas judėjęs; valgęs laukinių asilų

mėsą; gėręs iš aukso taurės, kurią vos dešimtis vyrų pakelti galėję.

Rustamas ypač atsižymėjo kovose Keikavuso prieš Mazanderaną. Mazanderanas — tai šalis ties Kaspijos marėmis, pilna žalčių, gyvačių, piktų dvasių, devais vadinamų, ir įvairių paslapčių. Keikavusas pradeda prieš jį kovą, bet Irano karžygiai, magiškomis jėgomis sužavėti ir tamsybėmis apsupti, grimzta į bedugnes, kur 2 000 piktų devų juos sergsti. Jų pagalbai eina Rustamas ir po daugelio karžygiškų kovų ir stebuklingiausių nuotykių paliuosuoja Irano milžinus.

Griaudus yra epizodas, kai Rustamas, nepažinęs savo sūnaus Zorabo, stoja su juo į dvikovą, jį nuveikia, paskui su savo žmona Temina pažinę verkia savo sūnaus mirties. Žūva Rustamas savo brolio įduotas Kabulo šachui ir nuo aukščiausios uolos vylingai nustumtas.

Nors poemos pasakojimuose nemaža stebuklingumo, bet nesimato ir nesijaučia to perdėjimo, kursai paskui žymus pas Firdousi pasekėjus ir abelnai rytų literatūrose. Kalba pilna pažibų, vaizdų, bet natūrali ir aiški.

Firdousi be *Šachnamė* poemos yra dar parašęs žymiai trumpesnę romantišką poemą *Jussuf ir Suleicha*, kur žymu atbalsiai egiptiškojo Juozapo.

Žymiausiu Firdousi įpėdiniu skaitoma **Nizami** (1140—1202), kursai ne tik lyriškais tvariniais pagarsėjo, bet dar parašė ir penkius epiškus veikalus romantiškos rūšies; paminėsime *Chosrovas ir Širinė, Leila ir Medžnūnas, Septynios gražuolės.* Pirmame veikale poetiškai apgiedama persų šacho Chosrovo meilė prie armėnų kunigaikštytės Širinės. Antroje poemoje pasakojama nelaiminga dviejų meilė, tėvų ir likimo kliudoma. Medžnūnas iš meilės nustoja proto ir miršta ant numylėtosios kapo. Veikalas turi bent kiek panašumo į italų veikalą *Pašėlusį Orlandą.*

Dar persų mahometonų labai aukštai vertinamas XIII amž. poeta **Džalalis ad din Rumis**, parašęs mistiškai alegorišką poemą *Mesnevi*, kurioje vyrauja panteistiškos pažiūros. Bet tasai poeta, persų vadinamas žmogaus gyvenimo lakštingala ir mahometonų pasauly labai aukštai vertinamas, ne visai patenkina europiečio skonį: o veikale — mi-

šinys didaktizmo, rytų asketizmo, alegorijų ir misticizmo; legendos paskolintos iš Korano.

Drama pas persus bemaž visai neišsivystė.

Nuo XIV amž. persai, galima sakyti, kaip ir neturi originališkų, savotiškų veikalų. Jei rašoma, tai dažniausiai pamėgdžiojama europiečių rašytojų veikalus romanais, novelėmis ir kitais panašiais rašiniais.

ARABŲ LITERATŪRA

Arabijos gyventojai — semitų kilmės, beduinais vadinami, iki šiolei veda daugiausia klajūnų gyvenimą, kurių pastogė — ožkos kailių palapinė, turtas — kupranugaris, greitas žirgas, prijuostas kalavijas. Būdami narsūs ir pamilę nevaržomą laisvę, vedė arabai tarpusavy nuolatines kovas, iki Mahometo tikėjimas įvairias jų padermes ir gentis surišo vienybės ryšiais ir padėjo jiems istorijoje sulošti žymią rolę.

Prieš Mahometą arabai, be abejo, turėjo savo dainių, kaipo tauta gyva, narsi ir veikli, bet jų veikalų nedaug kas beišliko; kai kurių poetų, kaip **Fariso, Šanfary Amrilkais**, vieni bemaž vardai atminimuose bepaliko ir keletas kasidų, arba giesmių, jambais sudėtų, kurių ritmas primena supimąsi ant kupranugario nugaros.

Mahometas († 632), davęs arabams naują tikėjimą, pats poezijos ir poetų nemėgo, persekiojo ir senovės atsiminimus, skelbdamas tik karą netikintiems jo mokslu. O vis dėlto jo mokslas, jam mirus, eilėmis surašytas ir Koranu arba *Alkoranu* vadinamas, turi nemaža ir poezijos, nors nėra vienodas: daugumoje gerokai nuobodus, turi ir gražių, poetiškų vietų; tikinčiųjų mahometonų danguje linksmybės, o netikinčiųjų pragare degančių kančios vaizdžiai ir gyvai nupieštos.

Mahometas liepia tikėti į vieną Dievą ir Jo pranašą Mahometą, ir daryti šešius gerus darbus: kariauti prieš netikėlius, melstis, praustis, išmaldas dalinti, pasninkauti ir bent vieną kartą savo gyvenime atlikti kelionę į šventą Mekos miestą, kur yra Kaaba, t. y. šventykla su įmūrytu juodu akmenimi, neva Gabrieliaus arkangelo iš dangaus atneštu.

Mahometui mirus jo įpėdiniai kalifai naujais užkariavimais išplėtė savo valstybę, sostinę iš Mekos perkėlė į Bagdadą, o savo dvarą apstatė poetais, kurie arba apgieda savo valdovų garbę, arba rašo didaktiškus pamokinančius eilėmis veikalus. Tokia poetų padėtis, be abejo, nepadeda poezijai laisvai vystytis, ir pas arabus nesimato žymesnių poetų. Arabai mini tarpe savo žymesnių poetų **Abu Nuvasą** (762—815), kurį kai kas lygina su pašiepiančiu vokiečių Heine, ir Mutanabijų, kursai norėjo būti nuo kalifų nepriklausomas, bet turėjo daugiau tuštybės ir savimeilės negu tikro talento.

Rašomos buvo pas arabus ir sakmės, bet originališkumo jose nedaug besimato; jos daugumoje skolintos nuo indų ir mėgiamos tos, kuriose kas nors stebuklinga pasakojama. Bendrai arabams ypač patinka, kas nepaprasta, stebuklinga. Tuo atžvilgiu ypač charakteringas arabų tvarinys, vadinamas *Elf Leilia* arba *Tūkstantis ir viena naktis,* veikalas nepaprastai populiarus, išverstas bemaž į visas pasaulio kalbas, kuriame stebuklingiausi nuotykiai, orientalė laki vaizduotė, puikiausi gamtos reginiai piešiami. Čia sutinki diemanto kalnus, auksaplunksnius paukščius, užburtus rūmus, kuriuose galima rasti, ko tik širdis panorėti gali. Pasakojimų karžygiu tankiausiai esti Harun al Rašidas, kalifas, įsikūnijusi išmintis ir teisybė.

Kada *Elf Leilia* veikalas pirmą kartą pasirodė ir kas jo autorius, nėra žinios; spėjama, kad Mansurui, kalifui, viešpataujant sudėta jo pradžia, po įtaka panašių persų pasakojimų. Veikalas laikui bėgant augo ir galutine savo išvaizda užbaigtas XV amž.

Tame veikale apie 200 pasakų, kurias sugalvojusi Šachrazada, vizirio duktė. Koks tai šachas, moterims keršindamas, kas naktį vesdavęs naują žmoną ir paskui tuojau ją nužudydavęs. Šachrazada, nauja žmona, nuo pirmo vakaro pradėjusi šachui pasakoti įdomias pasakas, iki šachas, nuvargęs ir pasakojimo neišklausęs iki galo, užsnūsdavęs, o ant rytojaus norėdavęs pasakos galo išgirsti. Tuo būdu Šachrazada per tūkstantį ir vieną naktį taip mokėjusi sužadinti šacho žingeidumą, kad tasai galop dovanojęs jai gyvybę ir ją vedęs visam gyvenimui.

XV amžiuje arabų poeta **Harizi** parašė pusiau proza,

pusiau eilėmis veikalą, kursai apima 50 pasakojimų. Tų pasakojimų turinys — kokio ten poeto Abu Seido klajonės. Nėra čia tiek stebuklingų nuotykių, kaip *Elf Leilioje*, bet patys pasakojimai įvairūs, įdomūs, vaizdūs, kupini tai lyrizmo, tai sąmojingo pašiepimo ir juoko. Pasakojimų vieta tai Arabijos tyrlaukiai su beduinais, tai persų šacho sostinė, tai Damasko miestas, tai Egiptas ar Sacharos smiltynai.

Nuo XII amž. arabų literatūra bemaž visai nustojo savitumo. Tiktai arabų šaka, užvaldžiusi kai kuriam laikui Ispaniją, buvo ten sutvėrusi savo ypatingą mauritanišką poeziją, turėjusią, kaip spėjama, nemaža įtakos savo divanais į ispanų ir provansalų trubadūrų giesmes.

Be to, arabai buvo savo laiku pragarsėję irgi matematikoje, filosofijoje, medicinoje ir kitose mokslo šakose.

Turkai osmanai, nors buvo savo laiku galingi ir garsūs karo pergalėmis, savitos literatūros kaip ir neturėjo, nesulošę pasaulinėje literatūroje nei kokios rolės.

ASIRIEČIŲ IR BABILONIEČIŲ LITERATŪRA

Trikampy tarp Eufrato ir Tigro upių, nepaprastai derlinguose slėnyse labai anksti, dar 3 000 metų prieš Kristų, jau susidarė babiloniečių valstybė, kuri turėjo savotišką kultūrą. Pirmykščiais šio krašto gyventojais buvo šumerų tauta, rodos, ne semitiškos kilmės. Paskui iš įvairių semitiškos kilmės atėjūnų ir vietos gyventojų susidarė babiloniečių ir asiriečių kaimynės tautos, kurios vartojo bemaž tą pačią kalbą, buvo bemaž to pačio tikėjimo ir tos pačios kultūros, skyrėsi tik politiškai, kaipo kaimyninės valstybės, kurios pakaitais varžėsi dėl pirmenybės.

Apie babiloniečius ir asiriečius per ilgus amžius tik tiek težinota, kiek iš Šventraščio Sen. Test. Ne per seniai, atkasus Ninevijos miestą, kursai ilgus metus buvo tos šalies sostine, atrasta Sardanapalo rūmuose knygynas, taip vadinamais kylraščiais arba kabliais ant degintų molinių plytelių rašytas: kyliais stačiais, gulsčiais ir pakrypusiais. Giliau juos tyrinėjant mokslo vyrų susekta, kad tie kyliai, arba vąšai, reiškia ne garsus kaip dabartinėje mūsų rašy-

boje ir ne atskirus žodžius ar daiktus kaip pas egiptiečius, bet kelių garsų skiemenis.

Iš perskaityto knygyno ir iš panašių plytelių, 1887 metais atkastų ant viršutinio Nilo upės kranto ties El Amarna ir siekiančių XVI amž. prieš Kristų, paaiškėjo, kad babiloniečių ir asiriečių kultūra siekia labai gilios senovės ir pasižymėjo tos tautos ne tiktai astronomijoje, matematikoje ir kitose mokslo šakose, bet turėjo ir savo meną, ir savo epą. Menas buvo tampriai susirišęs su tikyba: viena gražiausių šventyklų buvo Balio dievaičio, papuošta sparnuotais iš alebastro liūtais su žmogaus galva ar žmonių išvaizdomis su paukščio galva.

Iš vieno didesnio epo išlikęs yra aprašymas, kaip dievas Mardukas sutvėrė pasaulį, jo kova ir pergalė prieš piktą deivę Tiamatą.

Mažesniame epe apsakoma deivės *Ištarės kelionė* į požemius, kuri primena graikų Afroditės mitą: ieškodama savo mirusio sūnaus, Ištarė nusileidžia į pragarą, kur viešpatauja nuolatinė tamsuma, iš kur nėra galimybės išeiti. Eidama per septynius vartus, Ištarė turėjo palikti pas kiekvienus savo rūbų dalį. Galų gale prieš tamsybių karalienę Alatą ji priversta pasirodyti nunuoginta. Karalienė ją užlaiko ilgesnį laiką pragare, ir viskas ant žemės nyksta ir žūva. Tada dievai įsako Alatai atleisti Ištarę, kuri grįždama prie kiekvienų vartų atsiima savo rūbus-papuošalus, ir ant žemės pamažu vėl grįžta gyvenimas, džiaugsmas ir meilė.

Bet rasit svarbiausias babiloniečių epas laikomas taip vadinamas *Nimrodd* epas, kuriame poetiškai pasakojama Gilgamešo karžygio nuotykiai, jo kova su dangaus jaučiu, jo 45 dienų kelionė mirties upe į palaimintųjų karalystę. Kaip epizodas tame epe aprašyta visuotinis tvanas, kaip bausmė už nuodėmes, kursai labai primena Biblijos aprašymą.

Be minėtų epiškų tvarinių, išliko dar ir lyriški babiloniečių eilėraščiai arba giesmės, kurias vokiečių mokslininkų sutvarkyta į vieną rinkinį ir pavadinta babiloniečių atgailos psalmėmis.

Iš kylraščių, kurių vis tik daugelį laikas sunaikino, išskaityta gana vaizdžiai babiloniečių ir asiriečių istorija: labai anksti susidarė pirmiausia babiloniečių valstybė. Paskui

maždaug nuo 1100 m. prieš Kristų įsigali asiriečiai; ypač pergalėmis atsižymi Salmanasaras (860—825), kursai užkariauja Babilono sostinę; jo įpėdinis užvaldo izraelitus, net Egiptą. Paskui asiriečius vėl nugali babiloniečiai; ypač garsus jų valdovas Nabuchodonosaras. Bet galutinai ir babiloniečius Baltazarui valdant pavergia medų karalius Kyras.

ŽYDŲ LITERATŪRA

Žydų tautos, arba Izraelio sūnų, istorija kiekvienam nuo mažų dienų gerokai žinoma. Būdami kaimynais su babiloniečiais ir egiptiečiais, žydai, be abejo, ir patys bent kiek turėjo pasiduoti jų įtakai ir vienkart į juos daryti įsravos. Bet, bendrai imant, buvo tai tauta labai savy užsidariusi, giliai įsitikinusi esanti Dievo išrinktoji ir pertat žemai maniusi apie kitas tautas. Nesugebėdami objektingai galvoti, linkę prie kraštutinumo, žydai nepajėgė pagaminti nei žymesnio epo, nei dramos. Nerandama irgi pas juos nei tapybos, nei skulptūros. Trūksta jiems ir gilesnio dailės supratimo ar jos branginimo. Vien lyrikoje žydų siela giliau pasireiškė.

Pirmieji žymesni lyriški žydų tvariniai — tai *Mozės giesmė,* perėjus žydams Raudonąją jūrą: čia garbinama Viešpats, žirgą ir raitelį jūroje nuskandinęs (Exod. XV, 1—21); toliau *Deboros giesmė,* kurioje aukštinama Debora, žiauriai nužudžiusi Kanaano karalių Gisarą, jo motinai pro langą žiūrint ir verkiant (Judic. V); čia pasireiškia charakteringa žydų tauta beširdė. *Joathamo palyginimais* išvadžiojimai apie karaliaus reikalingumą (Judic. IX, 7—20) irgi gana poetingi.

Įsisteigus pas žydus karališkai valdžiai, prasideda pas juos žymiausias literatūros periodas, o jame kaip tik ir pasireiškia pirmieji karaliai: Dovydas ir Saliamonas.

Dovydas karalius įgarsėjo savo psalmėmis, nors ne visos jo paties sudėtos. Tos psalmės visos pasižymi kilniu religiniu turiniu, bet ne visos lygiai gražios savo forma ir poetiškumu. Išverstos į visas žymesnes kalbas religiniame

gyvenime lošia labai svarbią rolę. Ypač giliu jausmu pasižymi taip vadinamos *Septynios atgailos psalmės.*

Psalmės, kaip ir kiti žydų poezijos tvariniai, neturi dabartinio ritmo ar rimo. Jų savotiškas ritmas paremtas arba antitezėmis, arba paralelizmais: pirmoje eilutės pusėje išreikštoji mintis arba pasikartoja sinonimiškais žodžiais antroje eilutės dalyje, arba išreiškia visai priešingą mintį (antitezę), arba ritmiškai panašiu skambesiu gyvai atkartoja pradžioj pasakytą mintį.

Apie karalių **Saliamoną** Šventasis Raštas sako, kad jisai sudėjęs tūkstantį ir penkias giesmes. Jam priskaitoma ir vienas gražiausių ir jautriausių visuotinėje literatūroje lyriškų tvarinių: *Sir Haširim* arba *Giesmių giesmė*, kurioje apgiedama Sulamita, jos prisirišimas prie Libano kalnų ir prie savo numylėtinio piemens; karaliaus rūmai jos negali pavilioti. Bažnyčia mistiškoje prasmėje tą giesmę pritaiko santykiams Bažnyčios su Kristumi. Toje giesmių giesmėje prie turinio puikiai pritaikintas ir scenos pagrindas (fonas): „balandžiai burkuoja, vynuogynai kvepia, datulė žydi, granatų pumpurai sprogsta, o čia reiškiasi karščiausi širdies jausmai, stipriai susipynę su aukštu doros supratimu, kursai užkerta kelią visoms pagundoms" (Petkevičaitė) .

Saliamonui priskaitoma ir trys tūkstančiai patarlių.

Mirus Saliamonui karaliui, jo valstybė, pasidalinusi į Judo ir Izraelio karalystes, susilpnėjo, pasidavė kaimynų jėgai ir įtakai, užsikrėtė svetimų dievų garbinimu ir pamažu net savarankiškumo neteko. Tokiuose sunkiuose tautai laikuose kėlė jos dvasią pranašai, žadindami ją tai Dievo bausmių grūmojimais, tai įkvėptais ir kilniais atgailos paskatinimais. Pranašus ne be pamato vadinama atsiliepusia tautos sąžine.

Pranašų knygose daug gilaus jausmo, drąsių nepaprastų palyginimų, daug grynos poezijos, ypač pas Izają ir Jeremiją. Pranašų žymiausias **Izajas**, kursai didingais vaizdais ir palyginimais, kilniais, iškalbingai gražiais žodžiais, nepaprasta jėga atsiliepia savo rašiniuose į savo numylėtą Jeruzalę ir į savo tautą, ragindamas tikėti į vieną Dievą, pranašauja Babilono nupuolimą, jautriai piešia vergijos kančias.

Pas **Jeremiją** pranašą ne tiek grožio, kiek jausmo, skausmo ir gilių minčių. Ypač jautrios ir griaudžios jo raudos. Rodos, jo rašyta ir 136-oji psalmė:

Svetur ant krantų Babilonijos upių
Sėdėjom ir verkėm, Sioną atminę.

Prie lyriškų, o dalinai episkai dramatiškų tvarinių galima priskirti **Jobo knygas**, kurios ne tik kelia pasaulinės svarbos klausimus, bet ir savo nepaprastais palyginimais ir vaizdais žeria gyviausios poezijos pažibais. Kaip pavyzdį galima nurodyti Jobo kn. XXXVIII perskyrimą, kur Dievas atsiliepia į Jobą, bardamas ir slėgte slėgdamas savo galybe. Šventųjų knygų Naujo įstatymo poetiškiausia savo didingais vaizdais, nežemiškais regėjimais **šv. Jono Apreiškimo** knyga.

Naujoji žydų poezija buvo bent kiek atgimusi XII amžiuje Ispanijoje, kur žydai tame laike nemažą rolę lošė ir viešajame gyvenime. Žymesniais tuomet jų poetais, žadinusiais neužmiršti senovės tėvynės Palestinos, buvo **Mozė ben Ezra, Saliamonas ben Gabirol** († 1064), bet ypač **Juda Halevi.**

Paskesniais laikais žydų rašytojai paprastai pasiduoda tos tautos literatūros įtakai, kur gyvena, net jos kalbą pasisavindami. Tokie rašytojai, nustoję savitumo, prie žydų literatūros vargiai priskaitomi.

EGIPTIEČIŲ LITERATŪRA

Ilgus amžius Egipto praeitis bemaž tiek buvo težinoma, kiek apie jį mini Šventasis Raštas. Napoleonui I Bonapartui kariaujant Egipte su mameliukais, nuvyko su prancūzų kariuomene į šalį ir keletas mokslininkų ją tyrinėti. Atrasta ir nutraukta egiptiečių užrašai ant plytelių, papirusų, sarkofagų ir piramidžių, kuriuos laikui bėgant mokslininkui Šampoljonui pasisekė perskaityti. Pasirodė, egiptiečių raštai vieni rašyti demotiniais ženklais, kurių kiekvienas reiškia atskirą žodį ar daiktą ir kurie lengviau prieinami net neapšviestam žmogui, kiti rašyti hieratiniais šventais raštženkliais, vienų dvasiškių išskaitomais.

Ant kiek tų užrašų išliko ir ant kiek pasisekė lig šiol juos perskaityti, pasirodė, nors Egipto kultūra aukštokai buvo pakilusi ir išsiplėtojusi, bet savo žymesnių poetų, rodos, neturėjo. Visa egiptiečių poezija, galima sakyti, glūdi ne raštuose, bet statyboje: piramidėse, milžiniškose šventyklose, sfinksuose, tūkstančiais metų slaptingai spoksančiuose į Sacharos tyrus.

Iš egiptiečių lyrikos atrasta himnas saulei, Nilo upės garbinimas, keletas meilės dainelių ir laidotuvių giesmių. Bet joms trūksta gilesnio jausmo, gyvesnių vaizdų.

Iš epo rasta trumpas pasakojimas, kaip Ramzis II faraonas, priešų apsuptas, šaukęsis saulės dievo, ir tasai jį išgelbėjęs.

Yra dar keletas išlikusių sakmių, apysakaičių ir taip vadinamos *Mirusiųjų knygos*, kuriose numirėliui būdavo duodami patarimai, į karstą įdedami, kaip teisintis prieš gyvųjų apkaltinimus ir kitame pasauly akivaizdoje Ozirio ir 42 teisėjų, nurodoma maldelės, ginančios nuo demonų, giesmės, kunigų giedamos ir t. t. Tai bemaž visa, kas galima prie egiptiečių literatūros priskirti.

GRAIKŲ LITERATŪRA

Bent iš trijų pusių apsupta marėmis, pertat labai patogi lengvam susisiekimui su tolimiausiomis šalimis, gausiai gamtos apdovanota, turtinga ir graži senovės graikų žemė davė galimybės labai anksti savo sūnums išvystyti dailės skonį ir visas bemaž meno šakas taip aukštai ir harmoningai ištobulinti, kad ilgus amžius ir visoms tautoms jos buvo pavyzdžiu ir mastu.

Ypač graikų literatūra pasiekė tokio aukščio, kad nei viena pasaulio tauta nėra jos lig šiol neperaugus; nepaprastai turtinga anglų literatūra rasit galėtų su ja varžytis. Pati graikų kalba, ypač Atėnų tarmė, skambi ir balsėmis turtinga, kaip tik ir buvo sutverta saldžiam poezijos skambesiui. Taip pat išbujojęs pas graikus individualizmas ir jų pasidalinimas į keletą valstybėlių, nors politiškai tautą silpnino ir privedė galutinai prie romėnų vergijos, bet dailės ir meno srity nemaža prisidėjo prie pažangos.

Visos literatūros rūšys pas senovės graikus bemaž lygiai turtingai pasireiškė: epas, lyrika, drama; gal bent kiek silpniau lyrika.

GRAIKŲ EPAS

Graikų epas, vystydamasis taisyklingai, seniausiai buvo religiniai mitiškas, paskui karžyginis, galop visuomeninis. Seniausias mitiškas poeta buvo Orfėjas, apgiedojęs senovės graikų dievus ir Argonautų žygį.

Apie IX amž. prieš Kristų (sulyg kitų apie VIII amž.) tikrai gyveno **Heziodas**, kursai parašė *Teogoniją* ir *Heraklio Skydą*. Pirmame veikale apgiedama senųjų dievų kova su naujaisiais, antrame kova antraeilių dievų savitarpy ir su milžinais, titanais. Be tų tvarinių Heziodo dar parašyta *Darbai ir Dienos*, kur daug matosi panašumo su Vergilijaus „Georgika" ir mūsų Donelaičio „Keturiais Metais": apgiedama ūkio darbai; poemos dalys palaidai surištos; įterpta ir asmeniški poeto dalykai: čia prie progos poeta plaka teisėjus, kurie jo tėvo paliktą ūkį priteisė broliui, o ne jam.

Didžiausiais karžyginio epo veikalais yra *Iliada* ir *Odisėja*, o jų autorium skaitosi neregys poetas **Homeras.** Pirmieji Aleksandrijos graikų mokslininkai pradėjo abejoti, ar tų gražiausių poemų dainiumi buvo tikrai Homeras, ir tas klausimas iki šiol nėra galutinai išrištas. Vis dėlto reikia manyti, jei ne visa tų poemų tvėryba išimtinai priklauso Homerui, tai bent atskiras ir palaidas liaudies ar nežinomų pirmiau giesmininkų sudėtas rapsodas giesmes Homeras apdailino, sutvarkė ir į dvi poemi suvedė. Nėra irgi ligi šiol nustatyta, kada ir kur jisai gimė: septyni graikų miestai varžės dėl tos garbės; dauguma mano, Homero gimtinė buvusi Mažoj Azijoj ar kur ant artimos salos. *Iliadoje* apgiedama paskutinieji Trojos miesto apgulimo metai, *Odisėjoje* — Odisėjo klajonės, jam grįžtant iš Trojos į savo Itakės salą.

Ypač *Iliada* pasiliks amžiais gražiausiu poemos pavyzdžiu. Ji sudėta iš 24 giesmių, rapsodomis vadinamų, ir prasideda šiais žodžiais:

Pyktį Achilo Pelaičio, dievaite, padėk apdainuoti.
Daugel padariusi vargo, nelaimių didžių achejėnams.

Didesnė poemos dalis (XVII giesmių) pavesta, kaip sako jau įžanginės eilutės, Achilo pykčiui ir jo pasekmėms apsakyti. Likusioje daly apdainuojama Hektoro šalmablizgančio, trojėnų vado, žuvimas, jo tėvų ir žmonos širdgėla ir karžygio palaidojimas. Greta tų dviejų didžiausių karžygių — išdidaus, baimės nepažįstančio ir neįveikiamo Achilo iš graikų pusės ir simpatingo trojėnų vado Hektoro *Iliadoje* apgiedama svarbesni Trojos karo epizodai ir ryškiai piešiama ištisa kitų karžygių eilė: tautų ganytojas Agamemnonas, jo brolis šviesiaplaukis Menelajus, sumanus ir gudrus Odisėjas, senas ir išmintingas Nestoras, tvirtas ir galingas Diomedas, drąsus ir karštuolis Ajaksas, gražus, bet silpnabūdis Parisas ir t. t.

Karas kilo dėl to, kad Trojos karaliaus Priamo sūnus Parisas, kuriam dievaitė Afroditė pažadėjo gražiausią žmoną, išvogė Spartos karaliaus Menelajaus žmoną, gražią Eleną. Visų graikų valstybėlių valdovai, vadovaujant Agamemnonui, atkeršydami apgulė Troją. Per 10 metų žudė graikai achajai apgultus trojėnus, ypatingai pasižymint neįveikiamam karžygiui Achilui. Dešimtais apgulimo metais Achilas susipyko su Agamemnonu dėl belaisvės Brazeidos, kurią tautų ganytojas nuo jo atėmė. Achilas atsisakė tada dalyvauti kovose, o jo motina dievaitė Tetida išmeldė nuo dievų tėvo Dzeuso trojėnams pasisekimo, iki Achilui nebus atlyginta skriauda.

Prasideda mūšis Skamandro slėny; nors dvikovoj tarp Pariso ir Menelajaus šis ima viršų (ko reikalavo ir teisybė), nors graikų pusėje atsižymi jų didvyriai: broliai Ajaksai, Diomedas, Odisėjas ir kiti, vis dėlto trojėnai, kuriems vadovauja garbingas Hektoras, priverčia graikus bėgti prie savo laivų su didžiais nuostoliais; tik naktis užbaigia baisias žudynes. Ant rytojaus kova vėl prasideda; graikams pagalbon Achilas leidžia savo draugą Patroklą, jam pavesdamas ir savo mirmidonus; bet ir Patroklas žuvo nuo Hektoro rankos.

Tada ir Achilas stoja į baisią kovą, kurioje patys dievai dalyvauja, pasidalinę į dvi pusi: vieni, kaip Atėna, Poseido-

nas, Hera, padeda graikams, kiti — Apolonas, Afroditė, Arėjus, trojėnams. Achilas trojėnų eilėse daro didžiausių žudynių; nuo lavonų daugybės Skamandro upė išsilieja iš krantų.

Griaudžiai atsisveikinęs su savo žmona Andromacha ir mažučiu sūnumi, išeina prieš Achilą Hektoras ir dvikovoj žūva; Achilas prisirišęs jo kūną prie savo vežimo, velka jį su paniekinimu per visą kovos lauką, o paskui nepalaidotą pameta, kad paukščiai ir šunys draskytų.

Senas Priamas su dovanomis verkdamas ateina nakčia į graikų stovyklą maldauti sūnaus kūno, kad jį palaidojus. Achilas, tėvo ašaromis sugriaudintas, grąžina tėvui sūnaus lavoną, ir trojėnai iškilmingai jį laidoja.

Antrosios poemos *Odisėjos* toksai turinys: gudrus Odisėjas, Trojai puolus, grįžta į savo Itakės salą, bet užrūstintas Poseidonas sudaužo jo laivus; žūva visi jo draugai; patsai jis patenka į Ogigijos salą, kur jį įsimyli deivė Kalipsė ir nori sau per vyrą jį pasilaikyti.

Tuo tarpu pas jo žmoną Penelopę renkasi jaunikiai, puotauja, gaišina Odisėjo turtą ir peršasi Penelopei, kad jų vieną pasirinktų už vyrą. Ta nesutinka, bet neturi galios juos iš namų pašalinti. Jos sūnus Telemakas, patariant deivei Atėnei, keliauja pas Nestorą, paskui pas Menelajų teirautis, ar ko nesužinos apie tėvo likimą.

Dievams liepiant Kalipsė galop atleidžia nuo savęs Odisėją, bet Poseidonas vėl sukelia audrą, ir jūra išmeta Odisėją į feakų šalies krantą, kur Alkinojas karalius jį vaišingai priima. Čia Odisėjas ilgai pasakoja apie savo klajones ir paskutiniuosius Trojos karo įvykius. Iš čia Odisėjas grįžta į savo Itakę ir, savo sūnui Telemakui padedant, išžudo puotaujančius jo namuose jaunikius.

Abidvi poemos sueilėtos šešiamasčiais (hegzametrais), parašytos joniškiu dialektu ir vienodu stiliumi; turi bent kiek ir skirtumų: *Iliada* statoma aukščiau; joje daugiau poetiškos jėgos, vaizdai gyvesni, *Odisėjoje* daugiau matosi kultūros žymių graikų gyvenime.

Dėl tų tai skirtumų jau II amž. prieš Kristų Aleksandrijos mokslininkai manė, *Iliadą* ir *Odisėją* ne tas pats poeta sudėjęs. Kiti gi mano, *Iliadą* rašęs Homeras dar jaunas būdamas, pilnas jėgų, *Odisėją* gi žymiai senesniame amžiuje sudėjęs.

Abejose poemose atvaizduota visas senovės graikų gyvenimas: religinis, politinis ir šeimyninis ypač aukštesnio žmonių luomo. *Iliadoje* nupiešta gyvenimas po karo. Tam atvaizdavimui poeta vartoja paprasčiausias priemones: jo kalba aiški, vaizdi, visai natūrali; keliais bruožais, kartais vienu epitetu poeta moka asmenį ar gamtos reginį taip ryškiai nupiešti, kad jis gyvai mums stovi akyse. Kai kada net į smulkmenas įsileisdamas, moka dainius išlaikyti saiką, nebūdamas nuobodus, pavyzd., aprašydamas Achilo skydą. Pats būdamas graikas, poeta objektyviai piešia graikų ir trojėnų kovas: abejose poemose paties dainiaus kaip ir nesimato; pasakojimas eina be jokios lyriškos ar subjektyvios priemaišos. Vis dėlto iš poemų matosi, kad dainius — tikras poeta-artista iš Dievo malonės, gerbiąs dievus ir jų pasitikįs teisybe, kuri piktus baudžia, geriems atlygina. *Iliadoje* vyriausias didvyris Achilas — karžygys idealista, nepanašus į kitus valdovus, godumo pilnus; jam graikų reikalai ir garbė terūpi. *Odisėjoje* didžiausiu karžygiu — Odisėjas, kuriame įkūnyta gudrybė, atsargumas, sumanumas, prityrimas.

Senovės graikams *Iliada* ir *Odisėja* buvo tarsi šventosios knygos: jos buvo mokykloje aiškinamos, atmintinai mokomos; poetai iš jų sėmė sau įkvėpimą, filosofai ir moralistai pasielgimo taisykles, menininkai pavyzdžius. Dar ir paskui ilgais amžiais kitų tautų poetai sekė ir lig šiol stengiasi sekti tais nepasiekiamais tikro grožio pavyzdžiais. *Odisėja* lietuviškai gana vykusiai išversta Dr. Ralio.

Prie visuomeninio graikų epo priklauso Ksenofonto *Kiropedija*, Ezopo sakmės ir Teokrito idilės.

Ksenofonto *Kiropedija* savo forma bent kiek primena šių dienų didaktiškos rūšies apysakas. Čia apsakoma Kyro karalaičio auklėjimas, jo gyvenimas, po priedanga apysakos duodama patarimai, pamokymai, o vienkart atvaizduojama ir visuomeninis tų laikų gyvenimas.

Žymiausias graikų *sakmių* rašytojas buvo **Ezopas**, gyvenęs VI amž. prieš Kristų. Graikų sakmė gimė iš mitologiškai didaktiškų pasakojimų; jos užuomazgą randame jau Heziodo tvariniuose. Graikų sakmės turi nemažą panašumą į indų sakmes, ir lig šiol nėra dar išrištas klausimas, koks tarp jų ryšys ir santykiai.

Trečiame prieš Kristų amžiuje graikų kultūros centras iš Atėnų persikėlė į Aleksandriją, kur gimė ypatinga epo rūšis — idilė. Jos tėvu buvo sirakūzietis **Teokritas.** Puikus tada, triukšmingas, ištvirkęs didžių centrų miestų gyvenimas sukėlė kaipo reakciją norą ramiai atilsėti sodžiuje, gėrėtis gamtos gražybėmis, gyventi tarpe nesugedusių žemesnio luomo žmonių: piemenėlių, ūkininkų, žvejų, juos idealizuoti.

Teokritas parašė įvairios įtalpos 30 idilių. Geriausia skaitosi *Sirakūzietės*, kurioje vaizdžiai atpasakojama, kaip sirakūzietės atvyksta pas savo gimines į Aleksandriją, mato išdidumo, lėbavimo ir ištvirkimo pilną sostinės gyvenimą, valdant Ptolomėjams, ir savo naiviškumu visam kam stebiasi.

GRAIKŲ LYRIKA

Dainiai poetai pas graikus buvo didžioje pagarboj; nei vienos didesnės iškilmės be jų negalėdavo apsieiti; ir tų dainų buvo nemaža. Apgiedodami kaip Homeras senovės didvyrių veikalus, paskui pradeda prie tų pasakojimų savo asmeniškus jausmus reikšti žodžiais, šokiais, net muzika lyra, o vietoje sunkaus ir monotoniško hegzametro pasirenka sau lengvesnį pentametro ritmą su jambais ir chorėjais. Tos lyriškos giesmės, tankiausiai elegijomis vadinamos, buvo ar paties poeto giedamos, lyrai pritariant, ar dainuojamos mergaičių choro. Jos buvo įvairio turinio: erotinės, pergalėjimo giesmės (epinikijos), laidotuvių giesmės (trenai), Apolonui ir kitiems dievams pagerbti (pejanės), Dionizui dainos (ditirambai), pajuokimui giesmės (satyros) ir kt.

Senovės graikų lyrika jau VII amž. prieš Kristų pasiekė gana aukštą laipsnį ir turėjo nemaža tos rūšies poetų, bet jų veikalų išliko ne per daug; žymi dalis žuvo. Prie seniausių lyrikų priklauso **Sapfo**, poetė iš Lesbo salos, pragarsėjusi savo erotinėmis giesmėmis, kurių tik menki fragmentai (apie 200 eilučių) išliko.

Satyromis-elegijomis garsūs buvo **Archilochas** ir didis moterų priešas **Semonidas** (650—600); ypač pirmasis buvo

graikų aukštai vertinamas, bet ir iš jo veikalų nedaug kas beliko.

Karo motyvai lyrikoj geriausia buvo išreikšti **Tirtėjo** dainiaus, kursai atėniečių buvo pasiųstas Spartai pagalbon, jai kariaujant su mesenais. Dainius savo karingomis giesmėmis taip pakėlė Spartos ūpą, kad ji nugalėjo savo priešą. Pagrindinė tų giesmių mintis, kad nėra nieko kilnesnio kaip mirtis mūšy už tėvynę.

Garsus graikų teisdavėjas **Solonas** († 560) rašė irgi patriotiškas elegijas, skatindamas tautiečius į kovą su megarais, kurie buvo užgrobę Salaminos salą.

Laimingesnis už virš minėtus lyrikus pasirodo **Bakchilidas** (V amž.), kurio neseniai 15 tvarinių atrasta surašytų ant egiptiško papiruso; jie ar epinikijos, ar peanai.

Bet nei vienas graikų lyrikas nerado paskesniuose laikuose pas visas tautas tiek pasekėjų pamėgdžiotojų kaip Sapfo iš Lesbo vientautis **Anakreontas** VI amž., meilės, vyno, linksmybių ir epikūrinių pažiūrų dainininkas. Nepaprastai lengva jo giesmelių forma ir dar lengvesnė jų įtalpa buvo priežastimi jų didžio populiarumo. Nebuvo graikų jūrėse nei vieno laivelio, kur nebūtų skambėjusi jo dainelė, ir greit uolų aidas pernešė tas daineles nuo salų į kontinentą. Anakreontas, jau pražilęs senelis, nenustojo savo linksmo ūpo.

Nors ne taip populiarus kaip Anakreontas, tačiau talentu daug aukštesnis, lyrikos karalius buvo **Pindaras** iš Tėbų (522—446), įgarsėjęs savo odėmis epinikijomis, pavestomis garbei pergalėtojų olimpiadų ir istmo žaidimuose. Pindaras gyveno tais laikais, kai graikai grūmės su persais, ir iš vietinio Tėbų patrioto pasidarė paskui visos Graikijos patriotu. Parašė labai daug įvairiausio turinio lyriškų veikalų: ditirambų, trenų, himnų, giesmių chorui ir k. Iš jų išliko tik virš minėtos epinikijos. Iki pat 80 metų senatvės rašė Pindaras, visados dvasia ir ūpu būdamas jaunas.

GRAIKŲ DRAMA

Senovės graikų drama pamažu išsivystė iš religinių apeigų ir žaidimų, Dionisui dievaičiui pagarbinti du kartu į metus, rudenį ir pavasarį apvaikščiojamų. Paprastai tuo

metu steigdavo aukurą, ir ties juo choras, pasidalinęs į dvi pusi, dainuodavo rudenį liūdnus, pavasarį linksmus ir juokingus nuotykius iš Dioniso-Bakcho gyvenimo.

Laikui bėgant Atikoje, kad paįvairinus tas apeigas įvesta ant scenos vienas veikėjas, kursai, pasikeisdamas su choru, pasakodavo ką nors žingeidesnį, tik mažą sąryšį beturintį su Dionisu. Eschilas savo tragedijose įveda ant scenos jau du veikėju aktoriu vienkart, o Sofoklis ir trečią. Tuo būdu chorui pasilikdavo vis mažesnė rolė tuose žaidimuose, kurie su laiku jau nei kokio ryšio nebeteko su Bakcho apeigomis. Taip gimė ir išsitobulino senovės graikų drama, tragedija ir komedija.

Graikų dramos buvo lošiamos ant atviro oro. Vidury buvo rengiama scena, ant kurios buvo skiriama tam tikros vietos orkestrui,' chorui ir veikėjams aktoriams. Iš vienos pusės scenos pusračiu ir amfiteatru, t. y. laipsniais vis aukštyn buvo įrengtos vietos žiūrėtojams. Iš kitos pusės scena atsiremdavo į sieną su trejetu durų; jų kiekviena turėjo savotiškos reikšmės: jei artistas išeidavo ant scenos iš dešinės nuo žiūrėtojų, reiškė, kad atvyksta iš užsienio ar iš provincijos; artisto pasirodymas iš kairės reiškė, jis ateinąs iš uosto ar miesto; vidurinės durys tragedijose reiškė karaliaus rūmus, komedijose privatinį namą. Scenose įrengimas buvo be ypatingų dekoracijų, net scenos uždangalo visai nebuvo; tik dievams iš dangaus nusileisti, kad veikime dalyvautų, buvo įtaisytos tam tikros mašinos; iš čia posakis: deus ex machina. Lošimai buvo rengiami valdžios ir jos apmokami; tik chorus dažnai savo lėšomis išlaikydavo didesnieji turtuoliai.

Drama pas graikus buvo labai mėgiama ir turtingai išsivystė; minima virš 30 dramų rašytojų ir iki 400 dramatiškų veikalų, kurių tačiau dauguma žuvo, išlikus tik jų titulams. Garsiausias tragedijų rašytojas buvo Eschilas, Sofoklis ir Euripidas; geriausias komedijų rašytojas ne tik pas graikus, bet visoje pasaulinėje literatūroje, be abejo, Aristofanas.

Eschilas (525—456) graikų tragediją, dar tik užmazgoje tebesančią, iš karto pastatė ant rimto dailės laipsnio ir, galima sakyti, tiek jai padarė, kiek Dantė italų literatūrai. Eschilas nuo pat jaunystės priklausė prie scenos, dalyvaudamas chore ir vaidinimuose. Kilus karui su persais, jis

dalyvavo mūšiuose ties Maratonu ir Salaminu, o į aštuntus metus po karo parašė vieną geriausių istoriškų dramų *Persus*. Iš viso jo parašyta virš 70 tragedijų, išliko iki mūsų laikų tik septynios: *Persai, Prikaltasis Prometėjas, Septyni vadai prieš Tėbus, Šaukiančios pagalbon* ir trilogija *Orestėja*.

Visose Eschilo tragedijose žymiausią rolę lošia likimas (Moira), nuo kurio priklauso patys dievai, pasaulis ir žmogus; nei vienas nusikaltimas negali palikti nenubaustas; vaikai ir ainiai turi kentėti už savo tėvų nuodėmes. Jo tragedijose irgi choras užima per daug vietos, per tatai akcija gana menka ir ne tiek įdomi. Tą akcijos trūkumą Eschilas papildo nepaprasta, titaniška veikiančiųjų asmenų dvasios jėga; jo tragedijų asmenys tai titanai pusdieviai.

Persų tragedijos turinys toks: persų senelių choras nekantriai laukia žinių nuo savo karaliaus Kserkso, išvykusio su didžia kariuomene Graikijos užkariauti. Atosa, Kserkso motina, pasirodo ant scenos, nujausdama ką tai negera. Atvykęs iš Graikijos pasiuntinys praneša apie baisų Kserkso kariuomenės likimą. Padėties tragizmą dar padidina mirusio karaliaus Darijo pasirodžiusi dvasia, kuri primena anuomet buvusią persų valstybės galybę. Choras gieda raudą. Galop pasirodo pats Kserksas, buvęs pasirengęs taip daug užkariauti, o čia dabar visko netekęs, apiplyšęs, vos gyvas grįžta.

Prikaltojo Prometėjo tragedijoje perstatoma Prometėjo kančios, prie uolos dievų prikalto ir arelio draskomo už tai, kad iš dangaus pavogęs ugnį, žmonėms ją atnešdamas ir juos išmokydamas įvairių amatų. Baisiausiai kankinamas Prometėjas vis dėlto savo išdidume nenori nusilenkti prieš Dzeusą ir kitus dievus, pranašaudamas jų žuvimą. Prometėją, rodos, reikia suprasti ne ką kita, kaip išdidų žmogaus protą.

Orestėjos trilogija susideda iš trijų tragedijų, kurių turinys nuosekliai rišasi. Pirmoje tragedijoje perstatoma, kaip Agamemnoną, grįžtant jam iš Trojos, Kasandra pranašė perspėja, kad namie jam gresia baisus pavojus; bet šis netiki. Tikrai namie jį nužudo jo žmona Klitemnestra, susidėjusi su savo meilužiu Egistu. Antroje tragedijoje Agamemnono sūnus Orestas, keršydamas už tėvo mirtį, nužudo

savo motiną Klitemnestrą, pranešęs apie tai savo seseriai Elektrai. Trečioje tragedijoje Orestas, deivių erinijų (sąžinės graužimų) baisiai persekiojamas ir kankinamas, Apolonui patariant, kreipia į Atėnų areopagą (teisėjų tarybą), kursai jį išteisina; tada erinijų vietą užima eumenidės, gerosios dievaitės.

Sofoklis (496—406), gimęs ties Atėnais, Kolono vietovėje, augo geresnėse sąlygose negu Eschilas, nes kai šis viską bemaž pats iš savęs priverstas buvo tverti, Sofoklis jau turėjo tokį žymų pirmtakūną ir pavyzdį. Sofoklio tėvai buvo gana turtingi ūkininkai ir sūnui davė rimtą apšvietimą ir auklėjimą, todėl šis ir turėjo galimybės savo genijų išvystyti.

Jau 28 amžiaus metų Sofoklis išlošė varžytines su savo pirmtakūnu. Tikrai pas jį matome tragedijose žymią pažangą: pas Sofoklį greta choro ant scenos kai kada veikia vienkart trys lošikai; pertat jų veikimas gyvesnis, įvairesnis; atvirkščiai, choro rolė susiaurinta, jis mažiau dalyvauja. Nors ir pas Sofoklį likimas turi įtakos į veiksmą, bet jo rolė žymiai susiaurinta: žmonių gyvenimas ir nuotykiai daugiau priklauso nuo pačių žmonių būdo, nuo susipynusių siekių ir kęsmų.

Sofoklis ir labai ilgai gyveno, ir parašė daugiau kaip šimtą tragedijų, iš kurių tačiau išliko iki mūsų laikų vos septynios: *Edipas karalius, Edipas Kolone, Antigonė, Trachinietės, Ajantas, Filoktetas.*

Geriausia ne tik Sofoklio tragedijų, bet ir visoje pasaulinėje literatūroje laikoma trilogija: *Edipas karalius, Edipas Kolone* ir *Antigonė.* Jų turinys toks: Edipas išrinkta Tėbų karaliumi. Tėbuose ima siausti baisiausias maras. Edipas teiraujasi Apolono Delfuose, kieno tai kaltė; sužino, kad pats yra priežastimi tos bausmės, nes nežinodamas baisiausiai nusikalto prieš gamtą, vedęs savo motiną Jokastę kaip žmoną. Tada sau akis išlupęs, savo dukters Antigonės lydimas, Jokastei nusižudžius, apleidžia Edipas Tėbus, daug klaidžioja ir prisikentėjęs galop mirty randa atilsį ir pasiliuosavimą nuo kančių.

Jam apleidus Tėbus, jo sūnūs kariauja savitarpy už sostą ir žūva, o karaliumi tampa jų dėdė Kreontas, kursai Polineiko, kaipo miesto užpuoliko, neleidžia palaidoti, kad

šunys ir paukščiai jį draskytų; o jo brolį palaidoja iškilmingai. Antigonė, nebijodama mirties bausmės, brolį palaidoja, už ką mirtimi ir baudžiama. Tuo būdu žūva visa Edipo šeimyna.

Toje trilogijoje Sofoklis parodo, kad ir pats žmogus, ir jo ainiai atsakomingi už nusikaltimą prieš gamtą, kad žmogaus laimė nepastovi, kad reikia vengti puikybės ir per didelio savimi pasitikėjimo. Edipo ir Antigonės asmenyse duodama irgi didi pasiaukojimo pavyzdžiai. Scena, kurioje Edipas, auksinėmis Jokastės sagutėmis išdūręs sau akis prie jos lavono, susikruvinęs atsisveikina su vaikais ir su Tėbais ir eina patsai į ištrėmimą, yra viena jautriausių pasaulinėje literatūroje. Bendrai sakant toje trilogijoje Sofoklis tobuliausiai pasiekia to tikslo, kurio nuo tragedijos reikalauja Aristotelis: nusistebėjimo, baimės, pasigailėjimo. *Antigonė* lietuviškai išversta Samajausko.

Elektros tragedijoje Sofoklis tą patį tematą ima pagrindan, kaip ir Eschilas Orestėjoje: Klitemnestros užmušimą; bet pas Eschilą pirmąją rolę tame nužudyme lošia sūnus Orestas, likimo stumiamas ir tą sunkią priedermę paveldėjęs kaip tėvo įpėdinis; pas Sofoklį pirmąją rolę nužudyme lošia duktė Elektra, daug su savimi kovojusi ir kentėjusi dėl motinos puolimo.

Trachiniečių tragedijoje, Deijaneira, įtardama savo vyrą Heraklį, iš meilės pavydo įduoda jam užnuodytus marškinius, o paskui sužinojus, kad jos įtarimas buvo be pamato, pati iš skausmo nusižudo.

Kitoje tragedijoje *Ajantas* nori keršyti graikų vadams, kad po Achilo mirties ne jam priteista Achilo šarvai; tačiau Atėnė jį paverčia bepročiu, ir tas užpuola kapoti su kardu jaučių bandą, įsivaizdinęs, kad tai esą graikų vadai. Paskui susipratęs iš gėdos pats nusižudo.

Graikų tragedijoje Sofoklio genijus pasiekė aukščiausio laipsnio. Sofoklis gyveno dar tais laimingais graikų laikais, kai religija, dora, tėvynės meilė buvo aukštai vertinama. Kupinas vilties ir pasitikėjimo žmonėmis, Sofoklis juos piešė tokiais, kokiais jie privalo būti; todėl jo kūryboje daug idealizmo ir, taip sakant, romantizmo, kiek jisai priešingas realizmui ir natūralizmui.

Sofoklio įpėdinis **Euripidas** (480—406), jau užsikrėtęs

savo laiko skepticizmu, piešia žmones tokiais, kokie jie iš tikrųjų buvo: politinių kovų įnirtimas, tėvynės meilės sunykimas, doros puolimas, filosofiniai ginčai, sofistika ir skepticizmas Euripido kūryboje atvaizduota realiai. Du kartu vedęs ir šeimyniškame gyvenime nelaimingas Euripidas buvo gyvenime skeptikas ir moterų priešas. Gimęs ant Salaminos salos, užbaigė gyvenimą Makedonijoje; vieni rašo, buvęs paleistuvių sudraskytas, kurias savo kūriniuose, progai pasitaikius, be pasigailėjimo plakė; kiti sako, buvęs pasiutusių šunų suplėšytas.

Euripidas parašęs 60 su viršum veikalų, iš kurių išliko iki mūsų dienų 17 tragedijų ir viena dramatiška satyra *Kiklopas*. Prie geriausių tragedijų priklauso *Ifigenija Aulidėje, Ifigenija Tauridėje, Pasiutęs Heraklis, Medėja, Hipolitas.*

Pirmoje tų tragedijų Ifigenija turi būti dievams paaukota, kad graikai laimėtų karą prieš Troją. Veltui jos motina, Achilas ir ji pati stengias atsipalaiduoti nuo to paskyrimo. Galop ji pati sutinka su savo likimu, net džiaugias galinti pasiaukoti savo tautos laimei.

Antroje tragedijoje Ifigenija jau šventyklos tarnaitė — vaidilutė. Pas ją į šventyklą atveda du jaunikaičiu, kad juos dievams ji paaukotų, nes norėję išvogti iš šventyklos dievaitės Artemidės statulą. Jų vienas pasirodo besąs jos brolis Orestas, antrasis — jos numylėtinis Piladas. Ifigenijai pasiseka abudu išgelbėti ir su Artemidės statula visiems kartu pabėgti į Atėnus, kur įkuriama Artemidės šventykla, ir čia Ifigenija pasilieka dievaitei tarnauti. Abejose tragedijose Ifigenija perstatoma kaip nekaltos mergaitės idealas. Antrosios tragedijos Ifigeniją irgi artistiškai paskui atkartojo vokiečių Goethe; pirmosios tragedijos Ifigeniją ne taip vykusiai pamėgdžioja prancūzų Rasinas.

Trečioje Euripido tragedijoje dievaitė Hera atima Herakliui protą, pastumia į pasiutimą. Šisai pašėlęs žudo savo žmoną ir vaikus, manydamas keršijąs savo priešui. Praėjus pašėlimui, susipranta, ką padaręs, nori iš nusiminimo pats nusižudyti, bet jį gelbsti Tesėjas, pateisindamas nuo kaltės.

Medėja viena charakteringiausių Euripido tragedijų; joje atsispindi gašlumo ir tikybinio indiferentizmo epocha. Parsidavimas, melas, kerštas, visa žemiausių geidulių suma išreikšta toje tragedijoje; Euripido pesimizmas ir jo neapy-

kanta moterų čia ypač aiškiai pasireiškia. „Nėra laimės čia žemėje,— sako Euripidas vieno veikėjo lūpomis,— gyvenimą, rods, gali padaryti malonų turtai, bet laimingu niekas“.

Tragedijos turinys toks: Medėja, sužinojus, kad vyras nutarė ją mesti ir politiniais tikslais vesti Korinto karaliaus dukterį, slapta pasiryžo dėl paniekintos meilės baisiai jam atkeršyti. Ji nuduoda sutikusi su savo likimu ir vyro noru, rengia jaunajai dovanoms vainiką. Vestuvių dienoje vaikai jai liepiant įteikia jaunajai užnuodytą vainiką, ir toji baisiausiose kančiose miršta. Vaikus Medėja irgi nužudo, žūva ir pati. Ypač dramatingai perstatyta tragedijoje vidujinė Medėjos kova, jai pasiryžus keršyti taip baisiomis žudynėmis.

Hipolito tragedijoje ir užvilta meilė lošia pirmutinį vaidmenį. Fedra, karaliaus Tesėjo žmona, pamyla savo posūnį Hipolitą, o tą nuodėmingą meilę joje sužadina Afroditė, tuo būdu nutarusi jį pražudyti už tai, kad jisai neapkenčia moterų ir per tatai negarbina jos pačios, meilės dievaitės. Veltui Fedra kovoja su savo piktais geiduliais; galop patariant jos bobutei nori pasiduoti pagundai, atidengdama posūniui savo jausmus; tačiau Hipolitas su panieka ją atstumia. Tada Fedra nusižudo, bet prieš mirtį, keršydama už paniekintą meilę, palieka Tesėjui laišką, kuriame jį nekaltai įskundžia kaip savo išgėdintoją. Tesėjas posūnį prakeikia, ir tasai nelaimingai žūva po ratais. Galop Tesėjas sužino tiesą, bet jau po laiko.

Euripido tragedijos, sulyginus su Sofoklio tragedijomis, menkesnės ne tik turiniu ir idėjomis, bet ir savo forma. Pas Euripidą daugiau filosofavimo nekaip veiksmo (akcijos), o kad daugiau sužadinus susidomėjimo, poeta sumano įvairiausius nepaprastus nuotykius, painias, nenatūralias stengias piešti padėtis ir intrigas, kurias sunku paskui galutinai išrišti; per tatai tragedija turi kartais baigtis nenatūraliu dievų įsikišimu (Deus ex machina).

Antra vertus, Euripido tragedijų veikią asmenys, nors dažnai nėra simpatingi, bet daugiau panašūs į gyvus žmones su savo silpnybėmis ir geiduliais. Pas jį tragedijose matosi daugiau psichologizmo, mažiau estetikos ir idealizmo. Aristotelis vis dėlto stato Euripidą labai aukštai ir vadina jį tragiškiausiu tragiku.

Graikų komedija išsivystė, kaip ir tragedija, iš to paties

Dioniso dievaičio apeigų, šokiais, linksmomis dainomis ir visokiais šposais pavasario pradžioje apvaikščiojamų. Graikų komedija bent pačioje pradžioje nestatė sau bent kokio aukštesnio tikslo; juokinti, linksminti, pašiepti žmones buvo vienintelis jos uždavinys. Tam tikslui visos priemonės buvo leistos: šlykščiausios scenos buvo perstatomos, rimčiausi vyrai, kaip Sokratas ir demagogas Kleonas, buvo išjuokiami ir tai asmeniškai, net jų apdaras, judesys, veidas ant scenos buvo pamėgdžiojami. Taip pat pajuokiami būdavo ciniškai dievai ir didvyriai; tik vėliau jau Aristofano pradėta komedijose siekti užbrėžto sau tikslo pajuokiant. Komedijos lopšiu laikoma Megara. Iš komedijų rašytojų daugiau žinomi Kratinas, Aristofanas, Menandras.

Kratino rolė komedijoje kai kada graikų lyginama su Eschilo tragedijoje. Bet nei vienos jo pilnos komedijos neišliko; todėl ir apie jį iš nedidelių liekanų sunku dabar ką nors spręsti.

Aristofanas (445—388) priklauso prie geniališkiausių pasaulinių komedijos rašytojų; pašiepimo sąmojingumu net prancūzų Volteras prieš jį niekai. Buvo jis atėnietis, nors pripuolamai jam gimus užsieny, Kleonas ir nenorėjo jam pripažinti Atėnų pilietybės. Pradėjo Aristofanas rašyti komedijas vos 17 metų amžiaus teturėdamas; pirmosios buvusios silpnokos, ir jos žuvo. Iš viso buvę jo parašyta iki 40 komedijų; tos vienuolika, kurios iki šiolei užsiliko, skaitoma geriausiomis pasaulinėmis komedijomis. Aristofanas priklausė prie konservatorių, buvo Atėnų patriotas, mylėjo jų praeitį, nemėgo Euripido, aukštai vertino Sofoklį, nekentė savo laikų demokratizmo ir jo demagogų, neapkentė irgi sofistų, nuo kurių neskyrė ir Sokrato, jo nesupratęs. Geriausiomis jo komedijomis laikoma *Raiteliai, Debesys, Varlės, Vapsvos.*

Raitelių komedija tuo vardu dėl to pavadinta, kad joje dalyvauja raitelių choras. Išjuokiama joje demagogų įtaka minioms ir parodoma visos demokratizmo ydos: išnaudojimas, kyšių ėmimas, vogimas, savo pareigų nežinojimas, meilinimasis prie minių ir joms pataikavimas, savo tik gero ir patogumų ieškojimas ir pamėgimas.

Vyriausias šios komedijos asmuo — Demosas, nedidelio proto, nepastovus senis. Jis turi vergą Kleoną, kursai senį

už nosies vedžioja. Kažkoks Atėnų mėsininkas stoja su Kleonu į varžytynes dėl įtakos pas Demosą. Kleonas sako Demosui: aš tave taip myliu, kad už tave tegul mane sukapoja: tepjausto diržus iš mano nugaros! Mėsininkas, jį pertraukdamas, sako: o mane už tave tesupjausto į gabaliukus ir teverina! Kleonas šaukia: aš prižadu tau daug pinigų, o už tai tau nieko nereikės dirbti. Mėsininkas: o aš nuskusiu tavo žilus plaukus ir grąžinsiu tau jaunystę ir t.t.

Komedijoje *Debesys* išjuokiama sofistika. Joje dalyvauja debesų choras — simbolis sofistinių neaiškumų, šviesos aptemdymo. Svarbiausias joje veikėjas Sokratas, kuriame Aristofanas be reikalo mato sofistų vadą. Komedijos turinys toks: naktis; Strepsiadas atėnietis vartosi lovoj: sūnaus skolos neduoda jam užmigti. Ateina jam į galvą puiki mintis leisti sūnų į tą išminčių mokyklą, kurioje susekta, kad dangus tai tik anglių katilo dangčiukas, o žmonės — anglys; ten galima išmokti dvejopos kalbos, iš neteisėto padaryti teisėtą, ten galima išmokti, kaip išsisukti nuo skolų mokėjimo. Strepsiadas baldos į Sokrato namus. Vienas iš filosofo mokinių išėjęs bara Strepsiadą, kam jis Sokratui kliudąs svarbų darbą: filosofas kaip tik dabar išmatavęs blusos pėdą ir kiek savo pėdų aukščio blusa gali nušokti; jis irgi suradęs, kad uodai pasturgaliu dainuoją. Galų gale Sokratas, besėdįs pakabintame krepšy, įsileidžia Strepsiadą. Tasai jo prašo išmokinti sūnų tos suktos kalbos, kurios pagalba šis galėtų skolų nemokėti, o už tai jam dievai atlyginsią. „Dievai,— jam atrėžia Sokratas,— mums nieko nereiškia; tikrus dievus aš tau tuojau parodysiu“.

Galų gale Strepsiado sūnus, Sokrato mokykloje išmokęs ir sofistiškų gudrybių, grįžta į tėvo namus. Čia tarp tėvo ir sūnaus prasideda ginčai, kurie tuo baigiasi, kad sūnus sumuša tėvą ir sofistiškai taip teisinas: „Tu anksčiau mane mušdavai“,— sako jis tėvui. „Taip! bet tik norėdamas tau gero“,— teisinas tėvas. Sūnus jam atsako: „Jei mušti tereikia vien gero noro, tai ar aš negaliu tavęs mušti, norėdamas tau irgi gero?“ Strepsiadas, matydamas sofistų mokyklos pasekmes ant savo kailio, eina ir padega Sokrato namus, iš kurių bėga išsigandę pseudofilosofai.

Varlių komedijoje išjuokiama Euripidas, kurio Aristofanas nekentė, nors tarp jų yra šis tas bendra: kaip Euripidas

tragedijose, taip Aristofanas komedijose įvedė tendenciją. *Varlių* komedijos turinys maždaug toks: Dionisas dievaitis, varlių choro lydimas, žengia į požemius per Stikso upę, kad iš ano pasaulio pergabentų Euripidą, kurs ten su Eschilu varžosi dėl pirmenybės. Dionisui tenka spręsti klausimas. Abudu dramaturgu stoja dievaičio akivaizdoje ir vienas kitam daro priekaištus, nurodo silpnąsias priešo puses, o savąsias teisina. Galop abiejų kūriniai dedami ant svarstyklių; Euripido veikalai, kaip menkesnės vertės, kyla į viršų, Eschilo juos nusveria; todėl šis grįžta į šį pasaulį, o Euripidas pasilieka požemiuose.

Komedijoje *Vapsvos* skaudžiai pajuokiama bjaurus atėniečių papratimas dėl niekų ilgiausiai bylinėtis, apleidžiant visus savo reikalus. *Vapsvos* choras lošia komedijoje rolę 6000 teisėjų, kurie gerai apmokami ir turi užtenkamai darbo Atėnuose.

Tokios Aristofano komedijos, kaip *Raiteliai* ir *Vapsvos*, nenustoja savo aktualumo ir mūsų Lietuvoje; tik negalima jų gyvai žodis į žodį versti: kai kurie išsireiškimai per daug drastiški ir ciniški.

Graikų literatūros puolimas. Nuo IV amž. prieš Kristų ne tik politinis graikų gyvenimas, bet ir jų literatūra žymiai slenka žemyn. Kilnesni tų laikų vyrai arba kaip istorikai tyrinėja savo tėvynės praeitį, arba ieško nusiraminimo filosofijoje, arba viešomis prakalbomis kaip sakytojai stengiasi miniose sužadinti kilnesnius jausmus. Jie visi nemaža prisidėjo prie prozos ištobulinimo.

Herodotas (480—425) vadinamas istorikų tėvu, Periklo šelpiamas, daug šalių pats aplankė, savo akimis jas matė ir jas aprašė. Tuose aprašymuose ir pasakojimuose pasitaiko per daug naiviškumo, bet nėra sąmoningo melo. Herodoto parašyta pirmoji pasaulio istorija, kurioje žymiausią vietą užima saulėtekio ir vakarų varžytinės, arba kova graikų su persais.

Herodoto įpėdinis **Tukididas** (455—400) parašė Peloponeso karo istoriją, kuriame patsai dalyvavo; veikalas pasižymi gražia, turtinga proza ir rimtu, objektyviu karo pasakojimu.

Ksenofonto (430—354) veikalai: a) *Graikų Istorija,* kurioje baigiama Peloponeso karo aprašymas; b) *Anabazis,* kame apsakoma vaizdžiai ir smulkiai, kaip 10 000 graikų grįžo į

tėvynę, dalyvavę Kyro kovose prieš jo brolį Artakserksą; c) *Kyro Auklėjimas,* kur kaip kokioje apysakoje nurodoma auklėjimo būdas ir jo idealas. Galop savo veikaluose: *Memorabilia* ir *Sokrato Apologijoje* gina Ksenofontas šio filosofo garbę.

Iš graikų kalbėtojų garsiausi buvo Demostenas (385—322) ir Aischinas (389—314). Iš daugelio graikų filosofų tikrais genijais skaitoma: Sokratas (470—399), Platonas (427—248) ir Aristotelis iš Stagiros (384—322).

Kai Aleksandras Didysis (356—323) užkariavo Graikijai didžiausius pasaulio plotus, ir kuomet Aleksandrijos miestas tapo susisiekimo, prekybos ir apšvietimo centru, čia kai kurį laiką buvo bepradedanti atgimti ir nupuolusi graikų literatūra, bet tik neilgai ir žymesnio aukščio nepasiekė. Iš to laikotarpio rašytojų paminėtini: **Apolonijas** iš Rodo (280—200), jo poema — *Argonautų žygis*; lyrikas, garsus idilių rašytojas **Teokritas**; galop komedijų rašytojas Menandras.

Menandras (342—291) parašęs nemaža komedijų, bet nei viena neišliko ištisa. Jo komedijos jau kitokios rūšies kaip Aristofano. Graikų valdovai demagogai, laikui bėgant paėmę į savo rankas visą valdžią, nepakentė kritikos, suvaržė rašytojų laisvę, užgynė komedijose ir satyrose paliesti politiškus klausimus, pašiepti aukštesnius asmenis; komedija priversta buvo pasitenkinti vien šeimyniško, privataus gyvenimo atvaizdavimu; o kadangi ištvirkimas, paleistuvystė, lėbavimas, gobšumas plačiausiai tuomet viešpatavo, tai ir komedijų turinys irgi buvo tos pačios rūšies. Pati komedijų pakraipa nestatė sau tikslo žmones mokyti ar dorinti, bet vien tik juos juokinti ir žadinti žingeidumą.

Kalbant apie graikų kultūrinį gyvenimą, negalima irgi nepaminėti pasaulinio vardo matematikų — Euklido ir Archimedo, matematiko geografo Ptolomėjo (II amž. po Kr.), geografo Strabono, gyvenusio Augusto ciesoriaus laikais, ypač Plutarcho (40—120 po Kr.), kurio garsių vyrų biografijos (paeiliui tai graiko, tai romėno) davė ne vienam rašytojui, ypač anglų Šekspyrui, daug medžiagos tvėrybai.

Paskutinis žymesnis graikų stabmeldžių rašytojas buvo **Lukianas** (gim. 125 m. po Kr.), kursai savo *Dialoguose* ir satyrų rinkiny *Tikrosios istorijos* skaudžiausiai viską, net dievus išjuokia.

Iš graikų krikščionių rašytojų, kurių veikalai bent turiniu turi pasaulinės reikšmės, reikia paminėti Bažnyčios tėvus: Origeną, šv. Atanazą, šv. Grigalių iš Nazianzo (rašė eilėmis), šv. Joną Auksaburnį. Tačiau jų raštų kalba gerokai nutolusi nuo klasiškos graikų kalbos.

ROMĖNŲ LITERATŪRA

Romėnai palyginti su graikais buvo daugiau praktiški žmonės, ne svajotojai; mažiau jiems rūpėjo dailė, grožis, menas, daugiau proto daviniai ir realus gyvenimas. Todėl tai jie pasižymėjo ypatingai savo karų metodu, praktiška ir pavyzdinga teisdavyste ir teisių mokslu, galop nepaprastu logingos iškalbos išsivystymu (eloquentia); literatūroje gi ir meno srity buvo ir pasiliko net trumpame savo literatūros žydėjimo laikotarpy graikų mokiniais.

Romėnai vos tik pradeda savo istorišką gyvenimą, kuomet pas graikus apšvietimas, literatūra ir dailė buvo jau pačiame žydėjime; todėl romėnai ir patenka graikų įtakai, su kuriais susidūrė savo užkariavimais ir per graikų kolonijas, kurios buvo gausingos pietų Italijoje ir Sicilijos saloje. Per karus daug graikų patenka romėnams vergais ir čia, kaip daugiau apsišvietę, patampa romėnų vaikų auklėtojais. Tuo būdu graikų apšvietimas, jų kalba romėnų tarpe ir jų literatūroje savo įtaka auga ir stiprėja.

Romėnų literatūra, sulyginus su graikų literatūra, vystėsi atvirkščiu keliu, nes atskyrus labai silpnas, primityviai religiškai mitiškas giesmes (versus fescennini et saturnii), jų rašyta literatūra prasideda nuo dramos komedijos. Tatai ir suprantama, nes lotyniškai pradėta rašyti kaip tik tuomet, kai pas graikus literatūra slinko žemyn, ir komedijas rašė Menandras.

Pirmasis romėnams davė rašytas komedijas Livijus Andronikas (apie 240 m. prieš Kr.), graikas. Patekęs pas romėnus vergu ir išmokęs jų kalbos, vertė jis graikų komedijas lotyniškai. Buvęs, sako, lotyniškai išvertęs ir *Odisėją*.

Pirmieji originalūs komedijų rašytojai buvo Plautas ir Terencijus; pirmieji tragedijų rašytojai — Enijus, Pakuvijus ir Atijus.

Romėnų komedijos buvo dvejopos rūšies; vienos vadinosi comoedia palliata (pallium — graikų apdaras), kuriose veikią asmenys scenoje ir jų apdarai pamėgdžiojo graikus; antros vadinosi comoedia togata, jose artistai lošdavo scenas iš romėnų gyvenimo; tos rūšies komedija buvo vadinama fabula praetexta (toga purpuru papuošta), jei jos turinys buvo paimtas iš aukštesnio luomo gyvenimo; jei scenos vaizdavo vidurinio luomo gyvenimą, pati komedija vadinosi fabula trabeata (trabeatus — raitelių purpurinė toga). Bet ypatingai romėnų minios buvo mėgiamos fabulae tabernariae (taberna — smuklė), kuriose perstatomas buvo žemesnio luomo gyvenimas.

Romėnų teatras buvo grynai valstybinė įstaiga; cenzorių pareiga buvo žiūrėti veikalo įtalpos, edilo — tvarkos, leidimą lošti duodavo konsulas. Nors teatro įtaisymui ir veikalų pastatymui, ypač cezarų laikais, nesigailėta milžiniškų valstybės išlaidų, vis dėlto romėnai sau bevelijo cirką su gladiatorių žaidimais negu teatrą. Tik comoediae tabernariae, arba vėliau atellanae, sujungtos su mimika, tankiai labai nepadoria, tiesiog begėdiška, turėjo ištvirkimo laikais didesnį populiarumą.

Daugiausia romėnų mėgiamu komedijų rašytoju buvo **Plautas** (254—184 prieš Kr.), kilęs iš liaudies ir gerai pažinęs jos gyvenimą. Jisai parašė gana daug komedijų, sekdamas graikų Menandru; bet ne visos jos lig šiolei išliko. Prie geresnių priklauso: a) *Miles gloriosus,* kurioje pajuokiama kareivis, mėgstąs pasigirti, kvailas ir savimi patenkintas; b) *Aulularia,* arba puodas su auksu, kur pašiepiama šykštuolis; ta komedija buvo pavyzdžiu prancūzų Moljerui, rašant komediją „L'avare"; c) *Captivi,* arba belaisviai, kurią vokiečių kritikas Lesingas priskaito prie geriausių pasaulinių komedijų.

Dauguma Plauto veikalų primena italų Bokačo *Dekameroną* ir pasižymi toli gražu neaukšta dora. Jo komedijų intriga paprastai nepaini, o kad žiūrėtojus suįdomintų, autorius nesigaili šaržo, visokių šposų ir qui pro quo; pavyzd., broliai dvyniai labai panašūs vienas į antrą. Plauto komedijų asmenys nėra gyvi žmonės, bet tam tikros teatralinės figūros, pasikartojančios įvairiose komedijose: moterys visuomet negražios, pliauškės, mergaitė — bekalbis asmuo, jauni žmo-

nės greit įsimyli ir gudrių vergų patarimais naudojasi, kareivis — pasigirti mėgsta ir kvailas ir t.t. Bet Plauto veikalų kalba labai gyva, vaizdi, artima liaudies dialektui ir jos būdui išreikšti.

Žymiausias Plauto įpėdinis buvo **Terencijus**, 185 m. gimęs Kartaginoje. Patekęs jaunas marių piratams į rankas, buvo perduotas kaip vergas Romos senatoriui Terencijui, kursai ne tiktai jam suteikė laisvę ir savo vardą, bet dar suvedė jį į artimesnius santykius su Romos šviesuomene.

Terencijaus žymesnės komedijos laikoma: a) *Andria*, arba mergaitė iš Andro, b) *Hecyra*, t.y. uošvienė ir c) gal geriausia — *Adelphi* — broliai, kuriai paskui panašią parašė prancūzų Moljeras, užvardinęs „Ecole des maris".

Terencijaus komedijos ir turiniu, ir rimta elegantiška kalba, ir psichologiškai gyvai nupieštais asmenimis stovi aukščiau už Plauto komedijas, bet kaip aristokratas dvasioje Terencijus nemokėjo taip įtikti liaudžiai, turinio rimtumu sudominti klausytojų; žodžiu, nebuvo populiarus kaip Plautas. Terencijus irgi mėgsta vartoti aforizmus, o kai kuriose jo komedijose pasireiškia sentimentalizmas, taip paskui įsivyravęs XVIII amž. pabaigoje Europos literatūrose.

Žymesni Romos tragikai buvo Enijus, Pakuvijus ir Atijus. Visi jie sekė graikiškais originalais, kai kada net patį tragedijos vardą pasiskolindami. Enijus sekė Euripidą, Pakuvijus — Sofoklį, Atijus — Eschilą.

Enijus, gim. 239 m., iš pradžių mėgino rašyti komedijas, bet negalėjo populiarumu susilyginti su Plautu. Tuomet ėmė rašyti tragedijas ir nemaža jų prirašė; tačiau iki mūsų laikų vien jų užvardinimai beišliko. Enijus pirmas iš romėnų mėgino ir epo, parašęs savo *Annales* (metraščiai), kuriuose poetiškai apgieda romėnų istoriją nuo Enėjo iki savo laikų.

Enijus nemaža pasidarbavo lotynų kalbos patobulinimui ir jos pritaikinimui poetiškiems išsireiškimams. Jisai pirmas su pasisekimu pradėjo lotynų poezijoje vartoti hegzametrą.

Iš **Pakuvijaus** ir **Atijaus** veikalų bemaž nieko neišliko. Iš Atijaus tragedijų tik keletą fragmentų beužsiliko jo *Trakiniečių* ir *Prometėjo*. Savo laiku jie buvo romėnų aukštai vertinami: Atijų Ciceronas vadina „summus poeta".

ŽYDĖJIMO PERIODAS

Antrojo amžiaus gale prieš Kr. Romos galybė pasiekė savo aukščiausio laipsnio, bet jos pilietiška dora ir laisvė puolė. Jau Jugurtos karo laikais (111—105) romėnų aristokratija ant tiek buvo puolusi ir ištvirkusi, kad Romoje galima buvo viską už pinigus pirkti ir papirkti (Romae omnia venalia). Senato kitą kartą galingas žodis dabar nieko nereiškė. Jau Sula 82 metais buvo paskelbtas diktatorium iki gyvos galvos. Metais 45 Cezaris pasiskelbė vieninteliu Romos valdovu. Nors laisvės patriotų jis buvo nužudytas, bet jau jo giminaitis Oktavianas 27 m. vėl pasiskelbė Augustu ir paliko imperatorium iki gyvos galvos.

Tačiau pilietiškos laisvės puolimas pas romėnus atsitiktinai subėgo su jų literatūros žydėjimu, kursai neilgai ir tęsėsi: nuo 80 m. prieš Kr. iki 20 m. po Kr.

To literatūros sužydėjimo artimiausios priežastys buvo: a) pirmieji cezarai, ypač Oktavianas Augustas, buvo tikrais literatų rėmėjais — mecenatais; b) Oktavianui paėmus valdžią į vienas rankas, nurimo karai su silpnais kaimynais, kurie dabar Romos privengė; įsiviešpatavo ramumas, taika, o su jais noras apšvietimo, dailės ir meno (intra arma musae silent); c) graikų kultūros įtaka, jau anksčiau prasidėjusi romėnų tarpe, dabar žymiai padidėjo, Graikijai tapus Romos imperijos dalimi, imta studijuoti giliau ne tik graikų literatūros pavyzdžius, bet ir jų filosofiją, ypač stoikų, ir istoriją, ir iškalbą. Vieni važiuoja į Atėnus retorikos mokintis, kiti pačioje Romoje steigia retorų mokyklas. Graikų kalba tampa romėnų šviesuomenės ir aristokratų kalba.

Žydėjimo periode pas romėnus ypač pakilo lyrika; epas bent kiek silpniau pasireiškė. Dramos kūriniai pas romėnus niekados didesnės pasaulinės svarbos neįgijo.

Proza tuo metu irgi didžią pažangą padarė; tapo išsireiškimais turtingesnė, lankstesnė. Iš prozaikų ypač žymūs: *a)* **Cezaris**, parašęs *Commentarii de bello gallico,* libri 7 ir *Debello civili,* lib. 3; b) **Saliustijus** *De conjuratione Catilinae, De Bello Jugurtino, Gistoriarum*, libri V; šio pastarojo veikalo tik menkutės nuotrupos beužsiliko; c) **Ciceronas** paliko tobuliausios lotynų prozos pavyzdžius ir atsižymėjo kaip didžiausias oratorius ypatingai gražiu rimtu stiliumi

savo labai gausingose prakalbose, taip pat savo filosofiškuose veikaluose ir savo laiškuose (virš 700); d) **Morkus Varnas,** vienas mokyčiausių romėnų, kurs savo laiku buvo tikra enciklopedija, labai daug ir rimtai įvairiausio turinio rašė proza ir eilėmis; bet iš jo veikalų maža kas beišliko; e) **Titas Livijus** (49 m. prieš Kr.—19 m. po Kr.) parašęs plačiausią 142 m. romėnų istoriją, bet iš jos vos 35 kn. iki mūsų laikų beišliko; savo patriotizmu, poetišku pasakojimu ir dalinai naiviškumu panėši Livijus į graikų Herodotą.

Romėnų lyrika, kaip ir visa jų literatūra, išaugusi graikų įsravoje, platesnei visuomenei buvo svetima, skiriama negausingai dvasios aristokratijai. Daugiau savitumo pasireiškė tik romėnų satyrose ir elegijose. Prie žymesnių lyrikų priklausė Lukrecijus, Propercijus ir Tibulas, kuriuos peraugo Horacijus ir Ovidijus.

Lukrecijus (95—53) gyvenime ir įsitikinimu buvo Epikūro pasekėjas. Savo materiališkas pažiūras poetiškai išdėstė veikale *De natura rerum.* Viskas, sulyg juo, išsivystė iš materijos atomų, net siela ir dvasia (anima et animus); dievai tai žmonių vaizduotės padaras.

Neveiziant į sausą protavimą (poezija nemėgsta filosofavimų) ir į materialistišką pasaulėžiūrą, poeta sugebėjo vietomis parodyti žymų poetinį talentą. Labai gaila, kad tą talentą nusmelkė ir pažemino savo epikūriškomis pažiūromis, o galų gale neradęs gyvenime aukštesnio tikslo, dar gana jaunas jį užbaigė savižudyste.

Katulas (87—54), **Tibulas** (55—19) ir **Propercijus** tai dainiai kūniškos, palaidos meilės, kuri tačiau skamba pas juos tankiausiai liūdnais elegijos tonais. Jų lyriniuose tvariniuose žymu įtaka erotinių Sapfo giesmių ir įtaka tų graikų heterų, išsilavinusių, bet gerokai ištvirkusių ir meilės dalykuose prityrusių, kurios iš Graikijos tuomet būriais suplūdo į Romą ir tvirkino romėnų jaunuomenę savo palaidomis, epikūriškomis pažiūromis. Katulas apgieda kokią tai Lesbiją, Tibulas Deliją, Propercijus Cintiją.

Katulas vienose savo eilėse taip atsiliepia:

Nulla potest mulier tantum se dicere amatam.
Vere, quantum a me Lesbia amata mea est.

Kaip pavyzdį Katulo eilių ir jų ritmo lengvumo galima nurodyti iš daugelio kitų šias eilutes:

Ille mi pas esse deo videtur,
Ille, si fas est, superare divos,
Qui sedens adversus, identidem te
spectat et audit
dulce ridentem.

Tibulo elegijos palyginti bent kiek padoresnės ir gal daugiau jose tikro nuoširdumo. Vienose eilėse jis taip atsiliepia į Deliją: „mane laiko savo valdžioje graži mergaitė; kai ateis mano paskutinė valanda, aš norėčiau tik į tave žiūrėti, tik tave laikyti silpnėjančia ranka; tada tu mane pabučiuosi, griaudžiai apsiverkus".

Pas Propercijų elegijose daugiau jėgos, nors ir jo mūza dažniausiai tik meilę gieda; per tatai nuolat pasikartodama, gerokai monotoniška; tengi, kur Propercijus pamėgdžioja aleksandrinio periodo graikų poetus ir stengiasi pasirodyti eruditu, tampa nenatūraliu.

Tibulas ir Propercijus nuo savo laiko politikos stovėjo nuošaliai. Katulas neapkentė triumvirų, ypač Cezario ir rašė prieš juos gana laisvai epigramas ir karčias satyras.

Horacijus (65—8), vienas didžiausių pasaulinių lyrikų; buvo paliuosuoto vergo sūnus, bet rimtai išsilavino Romoje ir Atėnuose. Iš pradžių buvo karštas respublikonas ir drauge su Brutu kovojo ties Filipais, kur respublikonai buvo nugalėti, ir Horacijus nustojo viso turto. Paskui susipažino su Vergilijų, kurį vadina animae dimidium meae, o per jį ir su Mecenatu, net su Oktavianu Augustu, kurių globa naudojosi.

Pirmieji Horacijaus kūriniai — įvairiausio turinio satyros ir epodai (jambai). Tose satyrose ne tiek skaudaus ir kartaus ydų plakimo, kiek sąmojingo, bet lengvo pašiepimo. Kaip pats poeta sako, jo uždavinys — ridendo verum dicere. Horacijus čia švelniai pajuokia kvailius, savo likimu nepatenkintus žmones, šykštuolius, gašlius, pašiepia eilių rašymo maniją, brangias puotas. Bent kiek gal skaudžiau čia tenka tiktai šykštuoliui Avidienui, kurs nuo penkių metų maitinas tik alyvos vaisiais ir laukinėmis varnomis, o į kopūstus lašais varvino aliejų, nuo kurio vieno kvapo galima apalpti.

Tačiau ypatingą garsą ar vardą Horacijus sau įgijo odėmis (*Carmina)* ne tik pas romėnus, bet ir vėlesniais laikais pas visas Europos tautas. Viduriniais amžiais Horacijus kartu su Vergiliju ir Ovidiju buvo populiariškiausi poetai, o Horacijaus odės, be *šv. Rašto* ir Tomo a Kempis *Kristaus Sekimo,* susilaukė daugiausia laidų. Pats Horacijus ne be pamato taip vienoje odėje apie save atsiliepia:

Exegi monumentum aere perennius
Regalique situ pyramidum altius.

Tų odžių carminų turinys nekoks: meilės ir vyno dainos, nedideli himnai, atsiliepimai į savo globėją Mecenatą, Epikūro dvasioje puotų giesmelės ir toje dvasioje draugiški patarimai (carpe diem), kai kada jaunuomenės paskatinimai prie senų romėnų doros (virtus) ir t.t. Nėra tose odėse nei Katulo nuoširdumo. Bet tiek jose grožio, poetiško skonio, formos tobulumo, ritmo lengvumo ir įvairumo, kalbos turtingumo, kad Romos šviesuomenė, pirmą kartą išgirdusi lotynų kalboje tokias skambias melodijas, negalėjo jomis atsigėrėti; jos pasirodė ne menkesnės net už Anakreonto perlus. Kaip pavyzdį eilių melodingumo, greta turinio menkumo, galima nurodyti odę, kuri taip prasideda:

Nunc est bibendum, nunc pede libero
Pulsanda tellus!

Arba dialogas meilužio su Lydija:

Donec gratus eram tibi
Nec quisquam potior brachia candidae
Cervici iuvenis dabat,
Persarum vigui rege beatior.

Savo gyvenimo gale Horacijus vėl nukrypo į satyras, kurias rašė laiškų (epistolae) forma. Jų žymiausia: *De arte poetica,* kurioje nurodo savo pažiūras į poezijos teoriją.

Horacijaus poezijos įvertinimas ne visados buvo vienodas: viduramžiais entuziastiškas, dabar bent kiek šaltesnis. Jo kūrinių turinio menkumas, pažiūrų lengvumas, ypač jo pataikavimas ir smilkimas Augustui, nežiūrint į tobuliausią eilių formą, žymiai jų vertę mažina.

Ovidijus (43 m. prieš Kr.— 17 m. po Kr.) buvo aukštos kilmės ir retorų mokyklose gavo rimtą išsilavinimą. Tėvo buvo skiriamas juristų pašaukimui, bet draugaudamas su Tibulu ir Properciju, jausdamas didį patraukimą prie poezijos ir turėdamas nepaprastą gabumą ir įgimtą lengvumą rašyti eilėmis, Ovidijus visa širdimi atsidavė mūzų tarnavimui. Nesusilyginęs su Tibulo nuoširdumu ir Propercijaus jausmų gilumu ir jėga, Ovidijus žymiai viršijo juos gyva, lakia vaizduote, eilių skambumu ir kalbos gražumu. Turinio gi nerimtumu stovi dar žemiau už Horacijų.

Pirmaisiais savo literatiško darbo metais, kaip ir jo draugai Tibulas ir Propercijus, rašė vien apie meilę. Prie to laikotarpio veikalų priklauso: a) *Amores;* b) *Heroides,* arba 21 laiškas, jaunų moteriškių savo meilužiams rašytas; c) *Ars amandi.* Tuose kūriniuose atsispindi visas tais laikais Romos diduomenės ištvirkimas ir pasileidimas, prie kurio savo skambiomis, melodingomis, bet stačiai pornografiškomis eilėmis pats Ovidijus nemaž prisidėjo, turėdamas ypač jaunimo tarpe didį pasisekimą, populiarumą ir pritarimą. Tas ištvirkimas užkrėtė paties Augusto šeimą: jis buvo priverstas, kad papiktinimą pašalintų, ir savo dukteriai ir šios dukteriai Julijai apleisti Romą, o rašytojams smarkiausiai uždrausti tvirkinančias eiles rašinėti.

Rasit šioj įsakymo įtakoje Ovidijus parašė knygą *Remedia amoris,* kurioje stengiasi nurodyti būdus prieš meilę kariauti. Jau rimtesnis jo kūrinys *Fasti,* kuriame distichais (dvieiliais) graikų ir romėnų mitologija ir senovės padavimai suimti.

Bet visų svarbiausias ir rimčiausias Ovidijaus veikalas, kur poetą pastatė greta Horacijaus ir Vergilijaus, yra *Methamorphoses* (Permainos). Čia poeta, pradėjęs nuo pasaulio ir žmogaus atsiradimo, puikiausiu hegzametru, vaizdžiai, gyvai, įdomiai aprašo kartais dramatiško dialogo formoje, dažniau poetišku, lengvu pasakojimu Graikijos ir Italijos mitiškus padavimus, atvesdamas juos iki Augusto viešpatavimo. Čia randame pasakas apie Laokooną, Fajetoną, Niobę, Orfėjų, apie persimainymus dievų į žmones ir gyvulius, žmonių į augmenus, akmenis, ar jų patalpinimą dievų tarpe ir t.t. Reikia pačiam skaityti tuos poetiškus pasakojimus, kad suprastumei jų grožį. Panašų veikalą galėtų su-

tverti labai talentingas lietuvių poeta, supoetizavęs ir į vienetą suvedęs visas dr. Basanavičiaus surinktas pasakas.

Methamorphoses dar nebuvo poeto paskelbtos, kai jam teko atsidurti ant Juodmario krantų (netoli dabartinės Odesos): jis tapo Augusto ten ištremtas iki gyvos galvos. Priežastis nėra tikrai žinoma; bene bus tik kokia romantinė istorija su imperatoriaus šeimyna. Ištremtas baisiai Romos ilgėjosi, bet veltui maldavo draugų užtarti pas Augustą; ištremtas ir mirė. Čia parašė elegijų rinkinį *Tristitia* ir laiškus *Epistulae ex Ponto.* Vienoje tų elegijų tokią sau prieš mirtį parašė epitafiją:

Hic ego, qui iaceo, tenerorum lusor amorum,
Ingenio perii Naso poeta meo.
At tibi qui transis, ne sit grave, quisquis amasti,
Dicere Nasonis molliter ossa cubent!

Ovidijus, kaip rodo jo *Fasti, Tristitia* ir ypač *Methamorphoses,* turėjo tikrai didį poetišką talentą; ritmų kalba jam tarsi pati bėgo iš lūpų, kaip pats sakosi: quod tentabam dicere, versus erat. Bet savo didžio talento vertai ir pilnai nesunaudojo, jį pažemindamas papiktinančiais šlykštumais ir pornografija.

Vienas didžiausių Romos poetų ir geriausių jos epikų buvo, be abejo, **Vergilijus** (70—19), gimęs šiaurės Italijoje ties Mantuja (Mantua me genuit) ir mokslus išėjęs Mediolane, o paskui Romoje. Turtingo ūkininko sūnus, Vergilijus bemaž viso turto buvo netekęs, Oktaviano Augusto legionams jo kraštą nuteriojus. Bet paskui buvo gausiai Mecenato atlygintas ir paties Augusto taip aprūpintas, kad neturėjo reikalo sielotis dėl rytojaus dienos ir galėjo laisvai ir visa širdimi atsiduoti poetiškai tvėrybai. Mirė Brundizijoje, grįždamas iš savo kelionės po Graikiją, palaidotas Neapoly. Jo veikalai: *Bukolika, Georgika* ir *Eneida.*

Pirmasis žymesnis Vergilijaus veikalas — *Bukolika* sudėta iš 10 eklogų, kuriose poeta, sekdamas kai kada net varduose Teokritu, idealizuoja piemenėlių gyvenimą. Tačiau tie piemenėliai visai ne sodžiaus vaikeliai: jie mąsto ir jaučia kaip jaunas išlavintas patricijus, kuriam atsibodo miesto triukšmas. Tas veikalas, kaip Teokrito pamėgdžiojimas, dar silpnokas, bet yra jame originalių poeto minčių; pavyzd.,

kad žmogus, arčiau gamtos gyvendamas, atjaunėja, arba kad sugrįš aukso amžius ir taika Augustui viešpataujant. Antrame savo veikale *Georgika* Vergilijus idealizuoja sodžiaus gyvenimą — ramų, dorą, laimingą ir simpatingą su jo žemdirbyste, vynynais, bitininkyste ir t.t., kad tuo būdu ištvirkusią miestuose romėnų inteligentiją patrauktų į sodžius, arčiau gamtos. Veikalas tikrai simpatingas ir neturi tų nenatūrališkumo ir dirbtinumo ydų, kurios žymu *Bukolikoje.*

Bet svarbiausias ir didžiausias Vergilijaus veikalas,— jo *Aeneis*, kur poeta, sekdamas Homeru, stengėsi sutverti veikalą panašų vienkart *Odisėjai* ir *Iliadai,* t.y. parašyti tautinę romėnų poemą, kurioje būtų atvaizduota galinga romėnų praeitis. Tam tikslui Vergilijus sunaudojo seną romėnų padavimą, sulyg kuriuo Trojos miesto įkūrėjais buvę Italijos išeiviai, o Trojai žuvus vienas trojėnų vadų Enėjas su likučiais atplaukė į Italiją ir čia įkūrė romėnų valstybę. *Eneidoje* dvylika giesmių. Pirmose šešiose giesmėse, sekant Odisėju, apgiedama Enėjo klaidžiojimas — kelionė iš Trojos iki Italijos. Antrose šešiose, panašiai *Iliadai*, apsakoma Enėjo karas su vietiniais Italijos valdovais, jų nugalėjimas ir Romos įkūrimas.

Kaip pas Homerą, taip ir Vergilijaus *Eneidoje* dievai dalyvauja žmonių veikaluose, pasidalinę į dvi priešingas puses. Priešingiems dievams veikiant, Enėjas daug turi iškentėti, iki galutinai pasiekia Italiją. Kai kuriam laikui vieton Italijos Enėjas patenka į Afrikos pakraštį, kur viešpatauja Didonė. Jai jis apsako savo kelionės nuotykius, ir įsimylėjusi karalienė nenori jo išleisti; tačiau būsinčios Romos dievams globėjams reikalaujant, Enėjas slapčia apleidžia Kartaginos miestą. Atvykęs į Italiją, jisai Kampanijoje ties Kuma, Sibilės vedamas, patenka į požemių šalį, kur stebuklingame reginy jis mato garbingą romėnų ateitį Augustui viešpataujant.

Geriausiai Vergilijui nusisekė pirmosios šešios poemos giesmės; antroji poemos dalis regimai nesuspėta galutinai išdailinti. Ypač gražios antroji giesmė, kur Enėjas vaizdžiai ir gyvai apsako karalienei Didonei nelaimingą Trojos išgriovimą, ketvirtoji, kurioje apgiedama Didonės meilė ir jos nusižudymas, Enėjui slapta ją apleidus, šeštoji, kurios

turinys — Enėjo regėjimas ir Kumos Sibilės pranašystės apie garbingą Romos ateitį. Visoje poemoje skamba gilaus patriotizmo styga ir apoteozuojamas Augustas cezaras, Enėjo ainis, suteikęs Romos viešpatijai galybę, amžiną taiką.

Ir poemos turiny, ir jos stiliuje, pačiame jos technikos būde matoma Homero poemų įtaka ir jų sekimas: kreipimasis į mūzą, poemos užvardymas, dievų pasitarimai, jų partyviškumas, atskirų epizodų įvedimas, nukrypstant nuo pasakojimų branduolio, metaforos, palyginimai, patys vaizdai labai ir labai primena Homerą. O kaip kiekvienas sekimas, taip ir *Eneida* negali susilyginti su originaliais Homero tvariniais. Prie *Eneidos* ydų galima priskirti ir paties Enėjo būdas, kursai poemoje pasireiškia per daug didžiu pasyviškumu: didžiausia Enėjo dorybė, kad jis „pius"; toli gražu jam nuo Homero didžiavyrių, jėgos ir aktingumo kupinų, jis — likimo žaislas — eina ir veikia, kur jį stumia likimas nežinomais keliais. Bet yra poemoje dalykų, kur Vergilijus net už Homerą stovi aukščiau: pas Vergilijų nemaž lyrizmo, kurio visai nėra pas Homerą; daug irgi gilaus tikybinio ir patriotiško jausmo ir daugiau moralio rimtumo ir dorovingumo.

Eneida padarė Vergilijų garsiu ne tik senosios Romos laikais, bet ir paskui, ypač viduriniais amžiais. Epizodas, kuriame atpasakojama, Enėjas įžengęs į požemių šalį, paveikė į Dantės „Dieviškosios Komedijos" struktūrą. Viduriniais amžiais, kai apie graikų epą neturėta supratimo, Vergilijus buvo laikomas vieninteliu didžiu epiniu poetu. Dantė jį vadino savo mokytoju. Kai kas jame matė krikščionybės pranašą, kai jis gieda apie artėjantį aukso amžių ir nekaltą mergelę, kuri atneš taiką ir ramumą.

ROM[OS] LITERATŪROS PUOLIMAS

Oktavianui Augustui cezarui 14 m. po Kr. mirus, puola romėnų politiškas gyvenimas; kas kartą daugiau įsigalint cezarų despotizmui, puola patriotizmas, dora, puola ir literatūra. Rimtesni vyrai ieško nusiraminimo ir užsimiršimo ar filosofijos ir praeities studijose, ar satyrų rašyme. Literatūros srity garsesnieji to laikotarpio rašytojai: Seneka,

Juvenalis, Lukanas, Fedras. Jei be tų dar paminėsime istorikus Tacitą, Svetonijų, Marceliną (IV amž.), Jaunesnį Plinijų †79 m. (*Naturalis Historia*), Kvintilioną †96 (*Institutio Oratoria*), tai bus bemaž visi žymesnieji paskutinio laikotarpio romėnų rašytojai.

Seneka, gimęs Ispanijoje (Kordova), buvo vienkart filosofas, kalbėtojas ir poeta. Savo filosofiškais raštais mėgo ypač etikos klausimus judinti, kuriuose pažiūras krikščionybei kai kada gana artimas išreiškia. Bet būdamas netvirto būdo, neturėdamas užtenkamai griežtumo tas pažiūras įskiepyti savo auklėtiniui Neronui, kuriam liepiant buvo galop priverstas 65 m. nusižudyti. Kaip literatas parašė, rodos, devynias tragedijas ir vieną satyrą prieš Klaudijų cezarą. Senekos tragedijos iš visų romėnų tragedijų vien ir teišliko. Tose jo tragedijose asmenys daug ir ilgai nors išmintingai kalba, bet maža veikia.

Juvenalis — skaudžiausiai plakančios satyros karalius; be pasigailėjimo, nešvelnydamas žodžių, Juvenalis savo satyrose plaka savo laiko moterų ištvirkimą, persidavimą, pralobusius niekšus, favoritų ir šnipų įsigalėjimą, patricijų doros puolimą, intrigas ir t.t. Jo satyrose kaip kokioj panoramoje ištisa galerija supuvusių romėnų visuomenės tipų. Vienoje satyroje taip pajuokia Juvenalis išsigimusius senatorius. Imperatoriui, vasaros metu viešiant Albanijos viloje, atneša sugavęs žvejys didelę žuvį. Imperatorius siunčia į Romą pasiuntinius ir kviečia senatorius į svarbų valstybės posėdį aptarti, kas daryti su žuvimi. Susirinkę senatoriai rimtai tariasi, sako žuvies garbei panegirikus; posėdis baigiama, ir senatoriai grįžta į Romą.

Juvenalio satyros kupinos pesimizmo: jis nemato niekur šviesesnio spindulio ir dažnai perdeda, piktą padidindamas. Jo satyrų drąsumas aiškinamas tuo, kad jos rašytos ir paskelbtos, Nervai ir Trajanui cezarams valdant, kuomet poetų laisvė nebuvo varžoma.

Pas satyriką **Marcialį** (gimė Ispanijoje), kursai trumpų epigramų ar kalambūrų formoje pašiepia savo amžiaus ydas, nėra to drąsumo, atvirumo ir tiek tulžies įnirtimo; čia daugiau lengvos, kartais dviprasmės, nepadorios ironijos.

Lukanas (39—65), pamėgdžiodamas Vergilijaus *Eneidą*, parašė poemą *Farsalija*, kurioje apgieda kovą tarp Cezario

ir Pompėjaus. Veikalui trūksta objektyviškumo (Lukanas buvo Pompėjaus ir respublikos šalininkas), natūralumo, ir jisai toli gražu negali susilyginti su *Eneida*. Autorius jaunas nusižudė liepiant Neronui.

Fedras, makedonietis, Augusto paleistas vergas, parašė gyvai ir trumpai apie 90 sakmių, sekdamas iš dalies graikų Ezopo pavyzdžiais. Tos sakmės romėnų liaudies tarpe turėjo didį pasisekimą ir populiarumą. Jomis paskui daug pasinaudojo prancūzų Lafontenas ir rusų Krylovas.

Tacitas — žymiausias romėnų istorikas, kursai rimtu ir pragmatišku netolimos praeities aprašymu drąsiai gali stoti greta graikų Tukidido ir romėnų Saliustijaus. Rašė savo veikalus Domicijonui ir Trajanui valdant. Pradėjęs nuo mažesnių monografijų, paskui parašė *Germania* (čia jis kalba ir apie aisčius: lietuvių protėvius), *Historiae lib. XII* ir *Annales*. Pastaruoju du dideliu veikalu tik dalimis, nepilnai išliko iki mūsų laikų.

Antrame amžiuje po Kr. romėnų literatūra kaip ir užsibaigia. Rods, IV amž. didesnę gyvybę romėnų kalba atgauna Bažnyčios tėvų raštuose: Tertuliono, šv. Cipriono, šv. Augustino, šv. Ambrozijaus, net Boetijaus ir šv. Grigaliaus; bet ta kalba jau ne klasika romėnų, tik lotynų kalba. Dar mažiau tikros klasiškos romėnų kalbos viduramžio teologų veikaluose.

PRANCŪZŲ LITERATŪRA

Dabartinis prancūzų kraštas senų senovėje buvo daugumoj apgyventas keltų. Julijui Cezariui užkariavus Galiją, romėnų kalba ir jų kolonizacija taip paveikė ir vietinius gyventojus, kad pirma aukštesnio, o paskui ir žemesnio luomo tarpe romėnų kalba paėmė viršų, nors su žymia keltiška priemaiša. Penktame amžiuje germanų šaka frankai, Klodvigui vadovaujant, užvaldė didesnę Galijos dalį ir nemažai irgi paveikė į vietos gyventojų kultūrą ir jų kalbą. Tuo būdu prancūzai ir jų literatūros įrankis kalba — mišinys keltų, romėnų ir iš dalies germanų.

Ilgainiui Galijos kalbų mišinys susiskirstė į dialektus, kurių žymesnieji buvo provansalis, gaskoniškasis ir norman-

diškasis. Pietuose viešpatavo, ypač trubadūrų dainose, provansalis dialektas, šiaurėje įsigalėjo laikui bėgant dialektas vadinamas d'oil, kursai nuo XIII amž. ėmė viršų visoje Prancūzijoje ir vadinasi dabar tiesiog prancūziškuoju.

Prie seniausių prancūzų literatūros paminklų, kurie siekia IX—XII amž., priklauso religinės legendos ir taip vadinamosios *chansons de geste*, arba istoriškos dainos, giedotos klajojančių poetų, šiaurėje vadinamų truverais, pietų Galijoje — trubadūrais.

Legendų populiariškiausia buvo apie San Gralį (sang real). Sangralis, sulyg ta legenda, tai smaragdinė taurė, iš kurios Kristus per paskutinę vakarienę gėręs. Ji nukritusi iš dangaus netoli Ronsevalio slėnio, apsupta kiparisų ir kedrų miškais, buvo sergima raitelių, prisiekusių išlaikyti skaistybę. Kas, savo laimei, paragaudavo iš tos taurės, atgaudavo jaunystę ir nemarumą. Kai pasaulis ištvirko ir tapo nevertas Sangralio, tasai su savo šventykla ir su savo skaisčiais raiteliais sargais perkeltas tapo į kokią ten Indijos šalį; bet niekas žmonių dabar nebežino tos vietos.

Istoriškųjų dainų turinys būdavo dažniausiai Karolio Didžiojo žygiai, jo vasalų — paladinų ištikimųjų ir neištikimųjų veikalai, Karolio Martelio ir Pipino kovos su saracėnais ties Narbonos miestu, galop kryžiaus karai.

Iš tų istoriškųjų dainų populiariškiausia buvo *La chanson de Roland*, parašyta dešimties pėdų eilėmis, surištomis asonansais (eilių galūnių šiokiais tokiais panašumais), iš kurių paskui atsirado rimai.

Tos *Rolando giesmės* toks turinys: Karolis Didysis, kovojęs prieš maurus ir saracėnus, grįžta pergalėtoju. Jo kariuomenės ariergarde (užpakaly) eina jo drąsusis paladinas Rolandas su savo karžygiais. Vienam iš Karolio paladinų Ganelonui persidavus saracėnams, Rolandas tampa jų iš pasalų Ronsevalio slėny apsuptas. Jis galėtų pūsti ragą, kurio balsas girdžias už 30 mylių, ir šauktis Karolio Didžiojo pagalbos: bet per didus ir nenori parodyti baimės. Drąsiai stojęs į nelygią kovą, galop mato, kad vilties nėra kovą laimėti. Iš visų pusių priešo apsuptas, kritus mūšy daugumai jo karžygių, galų gale jis pučia garsų ragą, bet jau per vėlu! Karolis išgirdo savo palydovo ragą, bet iki suspėjo ateiti

pagalbon, Rolandas, savo kardą sudaužęs į uolą, buvo saracėnų užmuštas, o jo siela angelų nunešta į dangų. Karolis skaudžiai nubaudė maurus už Rolandą, bet kai sugrįžo į savo sostinę, užklausė jo gražuolė Alda, kur jos sužadėtinis Rolandas? Imperatorius, ją ramindamas, pažada jai savo pirmgimį sūnų, kursai po jo mirties užsės sostą; tačiau Alda, sužinojus apie savo sužadėtinio mirtį, alpsta iš gailesčio ir krinta negyva ties imperatoriaus kojomis. Karolis sušaukė iš visos savo didžios imperijos paladinus išdavikui Ganelonui teisti.

Kita giesmė (*Pelerinage de Charlemagne*) apgieda, kaip Karolis, užsėdęs sostą, išsirenka 12 paladinų ir su jais vyksta į Šventąją Žemę, o ten ant šventojo karsto prisiekia kariauti prieš maurus ir saracėnus.

Turėjęs Karolis Didysis ir nepaklusnių paladinų — vasalų; jų tarpe ypač atsižymėjęs Doon, turėjęs 12 sūnų ir 12 dukterų. Iš to cikliaus dainų garsiausia *Les quatre filz Aimon*.

Kaip visoje Galijoje buvo populiarus ir dainomis garbinamas Karolio imperatoriaus asmuo, taip Bretanės anglų karalaitis Artūras. Apie jį ir jo karžygius: Tristaną, Merliną, Lanselotą, Persevalį buvo trubadūrų prancūziškai giedama ne tiktai Anglijoje (Anglijos aukštesnis luomas ypač prie dvaro iki XIV amž. kalbėjo prancūziškai), bet ypatingai Bretanėje.

Dvyliktame amžiuje tos dainos legendos davė medžiagą keliems romanams, kurių populiariškiausi buvo: *Le conte de la charrette*, kuriame žymiausias asmuo Lanselotas ir romanas apie Persevalį. Tuose romanuose ne vien kovos ir karžygiškumas kaip istoriškose dainose, bet jau ir meilė lošia žymią rolę.

Normanai, įėję nuo X amž. kaipo dalis į prancūzų tautą ir pasisavinę jos kalbą, turėjo irgi savo ypatingą epą ir savo didvyrius, pasižymėjusius laukiniu, nieko nevaržomu žiaurumu. Vienoje plačiai žinomoje eilėtoje kronikoje pasakojama apie Robertą velnią ir Rišardą be baimės. Robertas velnias, jau motinos įsčiuje prakeiktas, gema žaibuojant ir perkūnams griaunant. Užaugęs stato sau pilį tarp neprieinamų tyrų ir ten veda pilną nedorybių ir plėšrų gyvenimą. Tačiau paskui daro nepaprastą atgailą ir taikinas su Dievu.

Žiaurus irgi Rišardas be baimės: jisai persiduoda velniams, naktimis kelia orgijas, velniams padedant daro įstabiausius darbus ir vienkart iš tų pačių velnių besityčioja. Tose normandiškose eilėtose kronikose atsispindi dar laukinis senovės normanų žiaurumas ir dar neprigijusi krikščionybė.

Greta plačiai išbujojusio ir turtingo karžygiško epo, pasireiškusio istoriškų dainų ir romanų pavidale, kur bemaž išimtinai veikią asmenys — raiteliai, nuo XII amž. pasirodo apysakos iš visuomenės gyvenimo, kuriose veikia dvasiškija, žemesnioji bajorija, pirkliai ir ūkininkai. Tos rūšies apysakos vienos, vadinamos *contes*, buvo ilgesnės, rimtesnės įtalpos, kartais buvo rašomos alegorišku būdu. Kitos, vadinamos *fabliaux*, buvo trumpesnio turinio, satyriškoje, lengvai pašiepiančioje formoje rašytos, kartais nepadoriai šlykščios. Čia dažniausiai pajuokiama dvasiškija, vienuoliai, moterys ar kaimiečiai.

Iš tos visuomeninių apysakų rūšies savo laiku ypač buvo plačiai populiarios ir į kitas kalbas verčiamos: *Le Roman de Renard,* kur žvėrių asmenyse satyrišku būdu perstatoma gyvenimas prie karaliaus dvaro ir pašiepiama dvariškių intrigos. Antras plačiai žinomas *Le Roman de la Rose* po priedanga alegorijų išreiškia tų laikų pažiūras į meilę ir garbę. Pirmoji to veikalo dalis gan padori ir kukli; bet antroji, po 40 metų vėliau kito poeto parašyta, turi nemažai bjaurių ir šlykščių vietų. Tas veikalas, savo laiku labai populiarus, šiandieną dėl savo sunkaus alegoriško rašymo būdo gerokai nuobodus išrodo.

Bendrai sakant, senasis karžyginis prancūzų epas, pasireiškęs XII amž. istoriškose trubadūrų ir truverų giesmėse, o paskui rašytuose romanuose, nepalyginti turtingesnis ir poezijos žvilgsniu stovi daug aukščiau už lyriškas trubadūrų dainas. Ar tai tos dainos apgieda meilę, ar tai jos idealizuoja piemenėlių gyvenimą (pastourelles), jose daugiau dirbtinumo, retorikos, kartais lengvo pašiepimo, mažai tikro, gryno jausmo, kas ir dabar pas prancūzus galima patėmyti.

Keturioliktame ir penkioliktame amžiuose aiškus prancūzų rašliavos puolimas. Be istorikų Fruasarto (Froissart, 1337—1410) ir paskui Commynes, be poetės Kristinos Pizanietės, apdainavusios silpnutėmis eilėmis Orleano mergelę,

ir be poeto Filiono tikrai talentuoto, bet išdykusio ir keletą kartų nuteisto už vagystę, prancūzų neturėta žymesnių rašytojų. Rods, romanų skaičius net didėja; tačiau stebuklingo, fantastingo, nepaprastų nuotykių elementas visai nusmelkia tikrenybės ruožus, ir romanas turi dabar išimtinai patenkinti nesveiką žingeidumą ir niekuo nevaržomą vaidentuvę nepaprastais meilužių priepuoliais, užburtomis karalaitėmis, pakeltais į raitelių luomą jaunikaičiais. Nesveika tų romanų įtaka buvo taip kenksminga, kad protingesnių žmonių buvo kreiptasi į valdžią, kad tuos romanus šlamštus visai užgintų.

Tačiau kaip tik tais laikais iš bažnytinių per Kalėdas ir Velykas apeigų pradėta gimti ir išsivystyti naujoji drama. Pakėlimui krikščioniškų jausmų ir iškilmingesniam švenčių apvaikščiojimui atsiranda įvairios misterijos, mirakliai, passions, moralités, kuriose būdavo perstatoma su pamokymais scenos iš Kristaus, Marijos, Šventųjų gyvenimo ar vaizdai iš Senojo Testamento. Iš pradžių buvo lošiama pačiose bažnyčiose. Paskui, kuomet pasaulinis elementas ir paprasto, pilko gyvenimo scenos net sotties imta vaidinti, lošimai iš bažnyčios persikėlė į miestų aikštes. Vaidinimai misterijos kartais tęsėsi savaitėmis, o vaidintojų skaičius kai kada siekė šimto ir daugiau asmenų. Taip 1380 metais, įvažiuojant Karoliui VI į Paryžių, buvo lošimas, „kokio iki šiolei nematyta“. Seniausia prancūzų drama laikoma *Drame d'Adam*, kuri siekia XII amž.

XIV ir XV amž. literatūroje, nežiūrint į romanų ir dramų skaičių, jaučiasi įkvėpimo ir tikrų talentų stoka. Turinio ir tikro įkvėpimo stoką rūpintasi padengti nepaprasta, dirbtine forma, naujais apsunkinto eiliavimo būdais ir metrais, įvedant rimus ir t.t. To puolimo priežastys buvo ne viena; gal svarbiausioji — feodalizmo žlugimas. Pirma švietimo palaikytojais ir platintojais, trubadūrų globėjais buvo išimtinai raiteliai-feodalai ir dvasiškiai. Nuo Pilypo Gražiojo feodalizmas, o su juo ir raitelių reikšmė puola žemyn.

Šimtmetinis karas tarp anglų ir prancūzų dar daugiau prisideda prie raitelių luomo sumenkėjimo ir visos šalies nualinimo. O kadangi musae inter arma silent, tai savaime suprantama, kodėl pati literatūra ir jos kūriniai smunka. Be to dar, raitelių amžiui ir jų romanams žlugus, o naujoms formoms dar nesusidarius, atsirado tuštuma, iki paskui XVI

amž. reformacija ir renesansas neišjudino visuomenės iš snaudulio ir iki vadinamasis trečiasis luomas neužėmė raitelių vietos.

Viešpataujant Prancūzijoje Liudvikui XII ir Pranui I, santykiai tarp Prancūzijos ir Italijos tapo artimesni; o kadangi Italijoje tuo laiku renesansas ir senovės graikų ir romėnų poetų studijos jau buvo gerokai pirmyn pažengusios, tai tos pačios idėjos su gilesniu dailės ir meno pamėgimu ėmė įsigyventi ir prancūzų tarpe. Visų pirma atkreipta atida į pačios kalbos dailinimą, įvesta daug gyvai lotyniškų žodžių su prancūziškos kalbos galūnėmis. Kalbai tirti ir jai tobulinti susitvėrė tam tikra draugija (Défense et illustration de la langue française).

Prie žymesnių to laikotarpio rašytojų priklauso Marot, Ronsard, Jodelle, Garnier, Rabelais.

Maro (1495—1544), gan gabus lyrikas, rašė giesmes, balades, elegijas ir ypač mėgo eilėmis rašyti laiškus. Religijos dalykuose, kaip visi humanistai, buvo indiferentas; mėgo užvis meną ir dailę.

Ronsaras (1524—1585), talentu už Maro žemesnis, bet savo laiku turėjo didžiausią pasisekimą ir pats apie save labai aukštai manė. Pamėgdžiodamas trumpesniuose tvariniuose Pindarą, Anakreontą, Horacijų ir Petrarką, tikras buvo jiems esąs lygus. Tiesa, jo kalba ir tvarinių forma labai išdailinta, bet trūksta jiems gilesnio jausmo ir turinio. Norėjo Ronsaras susilyginti ir su Homeru: parašė *Fransiadą*, išvesdamas prancūzus nuo Hektoro sūnaus; darbavosi 30 metų, bet ta poema kaip tik menkiausia iš jo veikalų.

Dramos patobulinimui, sekdami klasikus, nemaža padarė **Žodelis** (1532—1573) ir ypač **Garnjė** (1534—1590). Jų pirmasis parašė *Cleopatre scaptive* ir paskui *Didon se sacrifiant.* Tos dramos nekaip pavykusios, bet savo laiku turėjo nemažą pasisekimą; jų kalba rūpestingai išdailinta. Žodelis pamėgdžiojo ne visai nusisekusias Senekos dramas. Garnjė sekė daugiau graikų pavyzdžiais.

Visus paminėtus rašytojus pervіršijo tikru talentu **Rablė** (1495—1553), pirma vienuolis, paskui pasaulinis kunigas, gydytojas, galop vien humanista, religijos dalykuose šaltas, abejutis. Jisai parašė komiškai satyrišką romaną *Gargantua ir Pantagruel*, kurio prologe pasisako jį parašęs garsiems

girtuokliams ir mieliausioms Veneros aukoms. Nėra tame veikale vientiso turinio, tik atskiros scenos ir vaizdai iš gyvenimo. Bet veikalas parašytas taip gyvai, tokia aiškia ir dailia kalba, tiek turi sąmojingumo ir prancūziško sarkazmo, kad ne tik savo laiku turėjo didžiausią pasisekimą (pats Rablė su cinizmu girias, jo romano per du mėnesiu daugiau išpirkta egzempliorių, negu Biblijos per 9 metus), bet ir šiandieną su įdomumu skaitomas jo veikalas, kad pažinus tų laikų visuomenės ydas ir auklėjimo būdą. Rods, Rablė ne kartą pašiepimuose ir sarkazme perdeda, neišlaikydamas saiko; net ciniški be skonio pasitaiko sakiniai, nekalbant apie jo religinį skepticizmą ir teisinimą seksualinių instinktų.

KLASIŠKAS PERIODAS

Nuo XVII amž. prancūzų literatūroje prasideda vadinamasis klasiškas periodas. Henrikui IV užsėdus prancūzų karalių sostą, pamažu nurimsta valstybėje religinės su hugenotais (kalvinais) kovos; valstybė ir karaliaus valdžia tvirtėja viduje ir užsieniuose, ypač valdant kardinolams Richelieu, Mazarini ir karaliui Liudvikui XVI. Prasideda daugiau įtemptas švietimo darbas. Augant karaliaus visagalei, visai žlunga raitelių feodalų reikšmė; jų vietą užima asmenys iš vidurinio luomo, kurie spiečiasi prie karaliaus dvaro ir nuo jo įgauna savo pasižymėjimą ir reikšmę. Liudviko XIV dvaras ir kai kurių įtėkmingų prie dvaro moterų saliūnai, ypač plačiai įgarsėjusios markizės Rambouillet saliūnas, tampa centrais, kur susirenka mokslo vyrai ir literatai, kur nustatoma kalbos taisyklės, skonio ir dailės dėsniai, kur bendrai skaitoma poetų veikalai ir juos kritikuojama.

Tokios apystovos nemaža prisidėjo prie kalbos ir skonio patobulinimo, bet, antra vertus, per daug suvaržė individualizmą ir literatūrą pavertė dvaro ir saliūnų verge. Išskyrus Moljerą ir Lafonteną, visi kiti žymesni to amžiaus rašytojai turėjo pataikauti dvaro skoniui ir su juo skaitytis.

Be to dar, nors studijuota ir pamėgdžiota graikų ir romėnų klasikus, bet nemokėta jų grožio suprasti ir atjausti; mat pas prancūzus visados ne tiek gryno jausmo, kiek skeptiško, lengvo protavimo. Todėl ir jų klasikų sekimas buvo

savotiškas, taip sakant, prancūziškas: graikų didvyriai, prancūzų dramos rodomi, mąsto ir protauja prancūziškai, ne graikiškai. Ta literatūros pakraipa, kurios prancūzai ilgai nesugebėjo nusikratyti, tas vergiškas senų klasiškų formų sekimas — pamėgdžiojimas, be senovės antiškos dvasios, paprastai vadinama pseudoklasicizmu.

Ta pakraipa atsižymėjo dar tuo, kad pamėgus svetimų nors ir klasiškus pavyzdžius, atitraukė literatūrą nuo gyvenimo, nutolo nuo savo liaudies, nuo savųjų motyvų. Literatūros tvariniai buvo dirbtini, per daug išdailinti, be gyvumo, be jausmo. Suprantamas dalykas, kad tokioje atmosferoje, kur poezija buvo varžoma taisyklėmis gal išmintingomis, bet vis dėlto trukdančiomis laisvą įkvėpimą (Boileau 1630—1711, *L'Art poétique)*, negalėjo bujoti nei lyrika, nei tautinis epas. Vien tik drama (tragedija ir komedija), karaliaus dvaro globojama, susilaukė pirmaeilių rašytojų

Žymiausiais tragedijų rašytojais laikomi Kornelis ir Rasinas, komedijų — Moljeras. Nuošaliai jų stovi sakmių rašytojas Lafontenas.

Visi paminėti dramų rašytojai buvo labai talentingi, tačiau ir jie nesugebėjo atsipalaiduoti nuo varžančių pseudoklasiškų taisyklių, dramos rašytojams nustatytų. O tos taisyklės visų pirma reikalavo, kad tragedijų tematas būtų paimtas iš mitologijos ar bent iš senovės istorijos. Toliau, buvo reikalaujama trejopo vienodumo: akcijos, vietos ir laiko. Kad privalo būti dramatiško veikalo vientisa akcija, suprantama. Bet reikalauti, kad visa dramos akcija ir scenos būtų toj pačioj vietoje ir baigtųsi veiksmas per 24 valandas ir, be to dar, kad kiekviena rimta drama būtinai susidėtų iš penkių aktų, buvo didis ir beprasmis tvėrybos suvaržymas.

Kornelis (1606—1684) iš pradžių buvo atsidavęs teisių studijoms, bet patraukimas prie poezijos ir teatro patarė jam mesti advokato užsiėmimą. Pirmoji jo tragedija, dar silpnoka, kuri tačiau turėjo nemažą pasisekimą, buvo *Mélite*. Statant ją teatre, Korneliui teko atvykti į Paryžių, ir čia jį paėmė į savo globą kard. Richelieu. Bet jų bičiulystė nebuvo ilga.

Geriausia Kornelio tragedija skaitosi *Sidas*. Medžiaga paimta iš ispanų dramaturgo del Castro, bet taip sumaniai

ir savotiškai apdirbta, kad nepalyginamai perviršija originalo vertę. Įtalpa tokia: jaunas Rodrigas Sidas, gindamas tėvo garbės, nukauna dvikovoje savo numylėtinės Chimenos tėvą. Chimenos širdy kyla kova tarp tėvo ir meilužio meilės: tėvo nužudymas reikalauja keršto. Tačiau kai Rodrigas, darydamas atgailą, eina drąsiai kariauti prieš maurus, o iš karo sugrįžęs nugali antroje dvikovoje Chimenos parinktą tėvo mirties keršintoją, Chimena, paklausiusi savo širdies, sutinka būti Sido žmona. Dramatizmą čia sudaro garbės ir meilės sau priešingi jausmai.

Į keturius metus Kornelis rašo naują tragediją *Horace*, jos siužetą pasiskolinęs nuo romėnų istoriko Livijaus: Horacijus, kariavęs už Romos garbę ir dvikovoje nugalėjęs tris Kuriacijus, grįžta pergalėtoju; sutinka savo mylimą seserį, kuri piktžodžiauja Romai, nes dėl jos garbės žuvo jos meilužis, vienas iš Kuriacijų. Horacijus iš patriotizmo žudo savo seserį. Dramatizmą čia sudaro sau priešais susidūrę tėvynės ir sesers meilės jausmai.

Tragedijos *Cinna*, arba *Augustas geraširdis* siužetas paimta iš Oktaviano Augusto laikų: Augustas dovanojo gyvybę Cinai, nors šis kėsinosi ant jo gyvybės, nes sužino, kad Cina tai padaręs iš meilės savo Emilijos, kurios tėvas buvo Augusto mirtimi nubaustas.

Tragedijos *Polyeucte* turinys paskolinta iš armėnų istorijos: Polieuktė, aukštos kilmės armėnas, iš pagonio tapęs krikščioniu, iš per didelio uolumo daužo pagonių dievaičių stabus, kad tuo būdu pasiektų krikščioniško kankinio vainiką. Jisai nemato to, kaip tat skaudu jo žmonai, Paulinai pagonei. Pamačiusi savo vyro, kaip kankinio, ištvermę iki mirties, galop ji pati atsiverčia į krikščionybę.

Geriausia Kornelio tragedija — *Sidas*. Trys vėliau rašytos tragedijos jau bent kiek silpnesnės. Bet jau rašytos dar vėliau žymiai menkesnės: jose Kornelis per daug vergiškai seka ispanų dramaturgų pavyzdžiais, žiūrėdamas ne tiek turinio ir natūralios akcijos, kiek dirbtinio efekto, nepaprastų nuotykių.

Bendra Kornelio tragedijų yda ta, kad jo didvyriai per dideli milžinai, kažkokie viršžmogiai, jo vaizduotės ir protavimo, o ne tikro, realaus gyvenimo produktai. Per daug idealizuodamas savo tragedijų asmenis, Kornelis juos

piešia tokiais, kokiais jie negali būti: per tatai jie išrodo nenatūralūs, negyvi ir širdies netraukia.

Didžiausiu savo tragedijų rašytoju prancūzai laiko **Rasiną** (1639—1699). Tiesa, Rasinas buvo tikrai labai gabus tragedijų rašytojas ir tuose suvaržymo retežiuose, į kuriuos poezijos tvėrybą buvo įspraudę to amžiaus kritikai ir karaliaus dvaro menininkai, parodė labai daug skonio ir talento. Bet vis dėlto ir jis nepasikėlė aukščiau savo amžiaus pažiūrų, kurios klaidingai suprato ir aiškino Aristotelio taisykles, poezijos tvariniams taikinamas, ir visai be reikalo varžė anais vienodumais, apie kuriuos buvo aukščiau kalbėta.

Rasinas kaip tik ir yra tipingiausias pseudoklasicizmo, arba prancūziško klasicizmo reiškėjas, kursai griežčiausiai laikėsi būtinai penkių aktų tragedijose ir virš minėtų vienodumų. Taip pat pas jį senovės graikai kalba, mąsto ir veikia kaip Liudviko XIV prancūzai dvariškiai. Jo tragedijoje Achilas tai tikras prancūzas džentelmenas, kurs gražiai ir mokytai kalba apie garbės jausmą ir gražuolių meilę, Ifigenija tai prancūzų dvaro lėlė panaitė, kiti veikią asmenys net patetiškiausiose scenose nesikarščiuoja, moka išlaikyti šaltą kraują ir neparodo, kad kas juos jaudintų.

Bet vis dėlto Rasinas, palyginus jį su Korneliu, padarė didžią tragedijų rašyme pažangą. Pas jį asmenų būdas išvesta nuosekliai ir natūraliai. Jis pasirodo ir nemažas psichologas; nėra pas jį to perdėjimo, kaip pas Kornelį; žmonės rodomi su savo silpnybėmis, kaip tikri gyvi žmonės.

Kadangi prancūzams jau buvo pakyrėję nenatūrališki Kornelio didžiavyriai su savo patriotizmu, išdidumu, karžygiškumu, tai Rasinas savo tragedijose, daugiausiai iš Euripido skolintose, kaip leitmotyvą dažniausiai praveda meilę; ta meilė kovoje su priedermėmis kartais perbloškia žmogų; vis dėlto nupuolęs kaltininkas negali išvengti bausmės.

Kalba Rasino tragedijose labai daili, taisyklinga, tikrai klasiška. Eilės skambios ir lengvos. Imdamas savo tragedijoms siužetą daugiausia iš Euripido, Rasinas savotiškai ir sulyg savo amžiaus skoniu jas perdirbo, taip sakant, prancūziška varsa jas nudažydamas. Pirmose savo tragedijose Rasinas dar seka Korneliu, bet paskui jau atsipalaiduoja nuo jo viršžmogiškų karžygių.

Rasinas parašė nemaža tragedijų. Jų žymiausios:

a) *Andromacha*, kuri pirmoji atkreipė į Rasino talentą visų domę; joje idealizuojama motinos meilė;

b) *Iphigénie*, kur perstatoma *Ifigenijos mirtis Aulidėje*; čia ypač žymu Euripido veikalo iškreipimas ir graikų tipų sudarkymas prancūziškais XVII amž. galantais;

c) *Phédre* viena geriausių Rasino tragedijų, kur asmenų būdas ir jų veikimas geriausiai psichologiškai pravestas ir iki galo išlaikytas. Bet tarp Rasino ir Euripido tragedijų čia tas skirtumas, kad pas Euripidą Fedra — prasikaltėlė, piktadarė, kuri nusižudo iš keršto; Rasinas ją perstato gana simpatinga net tuomet, kai ji neišlaiko kovos tarp meilės ir priedermės; ji kaip atgailą pati sau pasirenka mirtį;

d) *Britanikas* paimta iš Tacito istorijos: jaunas Neronas, sužinojęs, kad jo motina Agripina nori pasodinti į sostą Britaniką ir jį apvesdinti su Julija, Nerono irgi mylima, nunuodija savo priešą, nežiūrėdamas, kad tai jo brolis.

Nors iš Rasino tragedijų geriausia *Phédre*, tačiau jo priešams pasisekė taip ją sukritikuoti, kad pirmą kartą ją statant, ji neturėjo nei kokio pasisekimo. Tas nepasisekimas taip paveikė į Rasiną, kad jisai visai nustojo rašęs ir tik po 12 metų pertraukos, prašant poniai Maintenou, karaliaus meilužei, ir jai net siužetus nurodant, parašė iš žydų istorijos dvi tragedijas: *Esther* ir *Athalie*.

Atalijos tragediją galima drąsiai pastatyti greta Fedros; taip ji nusisekus. Čia Rasinas labai sumaniai įvedė, kaip ir graikų tragikai, chorą, ir to choro giesmės, tvirtu tikėjimu ir Dievo baime primenančios žydų psalmes, laikoma tikrais prancūzų lyrikos perlais.

Tragedijos turinys toks: karalienė Atalija, vyrui mirus, žudo visus Dovydo ainius, norėdama savo rankose palaikyti valdžią. Išlieka vienas Joas, kurį teta, aukščiausiojo kunigo žmona, slapčia augina prie šventyklos. Žiauri Atalija pradeda kovą prie Jehovą, bet galų gale ją pasiekia Dievo bausmė, susidarius prieš ją sąmokslui.

Molière (Poquelin, 1622—1673) didžiausias prancūzų komedijų rašytojas. Prancūzai jį laiko didžiausiu pasauliniu komedijų rašytoju, bet perdeda: Moljeras irgi nelaisvas nuo pseudoklasicizmo; jo komedijų veikią asmenys ne vi-

sados gyvi, realūs žmonės, iš tikro gyvenimo paimti, tankiausiai išgalvoti, kad pravedus kokią idėją ar apjuokus bent kokią ydą. Pati veikiančiųjų asmenų akcija ne tiek savaime plaukia iš jų būdų, kiek paties autoriaus išvedama, kad asmenys galėtų pasirodyti su savo ypatybėmis ir ydomis. Pačios asmenų dorybės ir ydos daugiau teoretinės, ne realios. Duokim, meilė ar šykštumas bus tokie patys kaip pas senius, taip ir pas jaunus, kaip pas kaimietį, taip ir pas inteligentą, pas vyrus lygiai kaip ir pas moteris.

Bet nežiūrint tų netobulumų Moljeras vis dėlto didis komedijų rašytojas ir prancūzų literatūroje turi didžius nuopelnus. Visų pirma, jo komedijos nepalyginamai arčiau stovi gyvenimo negu Kornelio ir Rasino tragedijos. Tų komedijų turinys paimta ne iš svetimo, tolimo pasaulio, bet iš kasdienio gyvenimo, kurį autorius gerai pažįsta, kuriame pats gyvena.

Antra, Moljeras suteikė komedijai rimtumą, atskirdamas ją nuo farso, nuo vienų šposų krėtimo, nuo karikatūros, iš gatvės perkėlė į rimtą teatrą, kur veikią asmenys — ne gatvės vaikai ir visuomenės atmatos, bet žmonės net iš gerbiamųjų tarpo; visokie markizai ir didžių saliūnų ponios su savo ydomis, silpnybėmis ir nuodėmėmis. Moljero komedijų eina žiūrėti net pats Liudvikas XIV su savo dvariškiais, pas kuriuos tono ir etiketo reikalavimai buvo taip aukštai statomi.

Pirmiau komedijos buvo statomos tik liaudies ir gatvės pasilinksminimui; kito aukštesnio tikslo tos visos sotties ir farces neturėjo, kaip tik juokinti karikatūromis ir šposais, kai kada labai riebiais, šlykščiais. Moljero komedijų tikslas — liepti žmogui juoktis per ašaras, t.y. ir juoktis iš ydų ir liūdėti, kad jos yra, įeiti giliau į savo sąžinę ir patį save plakti.

Galop Moljeras parodė savo komedijose neišsemiamus sąmojingumo turtus, retą talentą tverti juokingiausias ir nepaprastas scenas, sujungti juoką su skaudžiai plakančia satyra. Tačiau kai kada pats Moljeras nėra liuosas nuo perdėjimo, paversdamas pajuokiamas ydas karikatūromis.

Moljeras buvo karaliaus tarno sūnus. Rimtai išsilavinęs ir gavęs teisių mokslo diplomą, Moljeras vis dėlto nepanorėjo būti advokatu. Anksti pajutęs patraukimą prie teatro, jis sudarė sau artistų trupę, o neradęs iš pradžių pačiame Pary-

žiuje savo komedijoms pritarimo, vienuolika metų bastėsi po provinciją, apsirinkęs sau Moljero pseudonimą. Tikra jo pavardė — Poquelin. Galop grįžo į Paryžių gerokai pragarsėjęs ir čia įgijo sau globėją karaliaus brolį. Gyvenime buvo nelaimingas: jau 40 metų amžiaus vedęs jauną žmoną, buvo jos apgaudinėjamas, žinojo apie tai ir krimtos dėl jos lengvo būdo.

Komedijų Moljeras parašė gan daug; vienų turinys skolintas iš romėnų Plauto ir Terencijaus, iš ispaniškų ir itališkų pavyzdžių, kitos visai originalios. Jų geriausios: *Les Précieuses ridicules;* čia pajuokiamos tos ponios, kurios ėmė kvailiai pamėgdžioti markizės Rambouillet saliūną. Dvi jaunos panaitės su panieka atsisako tekėti už dviejų jaunikių, nes išrodo permaž romantiški ir nesilaiko saliūnuose priimtų kalboj išsireiškimų ir mados gestų. Tada tuodu, kad jas apjuokus, pasiunčia pas jas savo du tarnu, parėdę juos markizais ir išmokinę priimtų formų. Panaitėms jie baisiai patinka; jos pasižada už juos tekėti, bet čia netikėtai ateina jų ponai ir pragina tarnus, tuo pažeminę kvailias merginas. Komedijoje *L'Ecole des femmes* pajuokiama netikusis mergaičių lavinimas ir auklėjimas.

Kitos visuomenės ydos pajuokiamos komedijose: *Don Juan* (Palaidūnas), *Les femmes savantes* (Mokytos žmonos), *L'avare* (Šykštuolis), *Le Misanthrope* (Atsiskyrėlis surūgęs), kurių patys titulai jau užtenkamai nurodo jų turinį.

Geriausia Moljero komedija, kuriai nieko negalima prikišti, laikoma *Le Tartuffe* (Dievotas veidmainys). Jos turinys toks: Tartiufas, kurio vardas prancūzų kalboje dabar tapo bendravardžiu, yra tikras apgavikas, bet taip moka nuduoti dievotumą ir taip gudriai veidmainiauja, kad turtingas Orgonas jį pamyli kaip tikrą sūnų, ir visai juo pasitikėdamas, jau pasiryžęs už jo leisti savo vienturtę dukterį ir viską jam užrašyti. Bet netikėtai savo akimis galop pamato, kad tasai, neva šventasis, jo paties žmoną užpuola su paleistuvingais gundinimais.

Moljeras nemėgo gydytojų, jų receptais nurodytų gydyklų niekados nemėgino ir parašė prieš jų apgaules šarlatanerįją skaudžią komediją satyrą *Le Malade imaginaire* (Įsivaizdinęs sau ligonis). Ketvirtą kartą lošiant tą komediją,

Moljeras gavo ant scenos krūtinės spazmų ir, neprisišaukęs gydytojų, tą pačią naktį mirė.

Prie žymiausių XVII amžiaus prancūzų rašytojų priklauso irgi **Lafontenas** (1621—1695). Nuo pat jaunystės Lafontenas jautė nepergalimą rimtesnio darbo neapykantą. Jo didžiausias malonumas buvo nieko nedirbant vaikštinėti po laukus ir miškus, gėrėtis gamtos gražybėmis ar skaityti lengvo turinio knygas. Nieks nebuvo tiek įsiskaitęs į prancūzų ir italų romanus ir nebuvo pažinęs taip giliai visų pasakų kaip jisai. Hercogienei de Bouillon norint Lafontenas rašo *Les Contes et nouvelles en vers* (Pasakojimai ir novelės eilėmis) — rinkinį nepadorų ir stačiai papiktinantį.

Bet Lafontenas turėjo nepaprastą, stebėtiną tėmymo dovaną, pažino giliai žmonių silpnybes, gamtos ir žvėrių gyvenimą. Tasai jam buvo labai naudinga tam darbui, kuriam jisai neužilgo visa širdimi atsidavė ir parodė nepaprastą talentą. Tai buvo sakmių rašymas.

Sakmių prirašė Lafontenas 12 knygų. Jų dauguma skolinta iš graikų Ezopo, romėnų Fedro ir iš prancūzų liaudies pasakų. Bet taip jos perdirbtos, tiek jose matosi žmonių ir gyvulių gyvenimo ir jų būdo pažinimo, taip jose atsispindi visa to amžiaus žmonių ir tipų galerija, tiek parodyta tikro talento, kad pats Lafontenas teisingai galėjo pasakyti apie savo sakmių rinkinį, kad tai esanti gyva komedija iš 100 aktų. Lafontenas tikrai didžiausias pasaulinis sakmių rašytojas.

Prie XVII amž. literatūros veikalų dar priklauso vysk. **Fenelono** *Les Aventures de Telémaque* (Telemako nuotykiai). Yra tai simpatingas romanas, kuriame autorius savo auklėtiniui jaunam princui, Burgundijos hercogui, nurodo valdymo taisykles, kad galėtų būti tautai naudingas.

Aštuonioliktasis amžius tai amžius kriticizmo, protavimo, reformų reikalavimo, tai amžius, kurs galų gale prirengė prancūzų revoliuciją. Žymiausieji Prancūzijoje to amžiaus mokslo vyrai buvo arba išminčiai filosofai, arba teisių aiškintojai, kaip Diderot, d'Alemnert, Holbach, Montesquieu. Literatūra buvo tuomet antraeilis dalykas. Iš žymesnių to laikotarpio literatų galima nurodyti Lesage, Voltaire, Rousseau, de Saint Pierre, Chénier.

Lesažas parašė dvi apysaki: *Le Diable boîteux* (Raišas velnias) ir *Histoire de Gil Blas de Santillane* (Žil Blaso iš Santilenos istorija). Tos apysakos savo laiku buvo labai populiarios ir mėgiamos. Gilesnės minties, rimtesnio turinio, aukštesnės doros principų ten veltui beieškotumei. Be to, amžiaus visuomenės gyvenimas su savo silpnybėmis labai gyvai ir vaizdžiai čia nupieštas.

Pirmoje apysakoje velnias, priverstas tarnauti don Kleopui, Madride iš vieno aukšto bokšto jam rodo intymį įvairių žmonių ir sluoksnių gyvenimą, žavėtinu būdu pakeldamas jų namų stogą ir rodydamas vidų.

Volteras (1694—1778) savo amžiuje ne tiktai Prancūzijoje, bet ir visoje Europoje turėjo labai didį, nors neužtarnautą autoritą ir vardą. Apdovanotas nepaprastais įvairiausiais gabumais, turėjo bjaurią išviršinę išvaizdą, o dar bjauresnę sielą. Paryžiuje jėzuitų išlaikomoje mokykloje gavęs rimtą išsilavinimą, paskui savo geradariams bjauriausiai atsilygino. Susidraugavęs su ištvirkėliais, už savo satyriškus raštus ir šmeižtus keletą kartų buvo patekęs į Bastilijos kalėjimą.

Galop priverstas apleisti Paryžių kai kuriam laikui, gyveno Anglijoje. Čia nors susipažino su visais žymesniais anglų literatais, bet anglų literatūra jam pasiliko svetima; Šekspyro genijus jam buvo visai nesuprantamas; daugiau jį traukė anglų deistai ir laisvamaniai: Lokas, Šaftesbury, Bolingbrokas ir kiti panašūs.

Visa širdimi neapkęsdamas krikščionybės, jisai mielu noru draugavo tik su jos priešais; prieš ją raštu ir žodžiu kariaudamas, siundė ir kitus prieš ją veikti net šmeižtais: calomniez, calomniez! il en restera toujours quelque chose (šmeižkite, šmeižkite! visgi šis tas prilips). Arba jo įprasti žodžiai, krikščionybei taikomi: écrasez l'infame (sutriuškinkite niekšę).

Volteras rašė labai daug proza ir eilėmis. Jo veikalai nevienodos vertės. Didesnę svarbą turi jo proza rašyti veikalai, ypač istoriški, kaip *Histoire des Charles XII* (Karolio XII istorija), arba *Siècle de Louis XIV* (Liudviko XIV amžius). Eilėmis rašyti veikalai, išskyrus lengvo turinio lyriškus, neturi didesnės vertės. Bendrai sakant, Volteras nebuvo koksai genijus, kurs būtų pravedęs naujus žmonijai kelius

ar įnešęs žymų pliusą; bet vis dėlto turėjo didį talentą ir dar didesnį darbštumą, kurį tačiau sunaudojo neigiamai, milžiniškai prisidėjęs prie bedievystės išbujojimo ir doros puolimo ne tik Prancūzijoje, bet ir už jos sienų.

Poezijos srity jam geriau sekės lyriški ir satyriški tvariniai, ypač satyriški, kuriuose daug aštraus sąmojingumo. Savo dramose Volteras sekė, ne visados vykusiai, Korneliu ir Rasinu. Geriausia jo drama laikoma *Zaïre*: krikščionio karaliaus duktė dar maža patenka sultonui į nelaisvę ir tampa išauklėta musulmonų tikyboje. Sultonas ir ji mylisi. Nuo savo brolio sužinojusi, kas ji tokia, priima krikštą; bet sultonas, susekęs dalyką, žudo savo mylimąją, o paskui ir pats nusižudo.

Silpniausiai Volterui nusisekęs epas. Norėdamas būti prancūzų Homeru, Volteras parašė poemą *La Henriade*, kurioje apgieda Henriką IV. Bet tai buvo netikęs Homero pamėgdžiojimas, nors kalba ir eilės lengvos.

Dar daugiau nevykusi, ciniškai niekšiška jo poema *La Pucelle*, kurioje Orleano mergelė didvyrė, prancūzų tautos garbė, bjauriausiai piešiama ir teršiama. Vokiečių poeta Šileris protestantas tą pačią Mergelę mokėjo geriau suprasti ir pagerbti, nors ji buvo prancūzė ir katalikė. Tas pats Volteras gyviems potentatams, kaip Prūsų karaliui Fridrikui D. ir Rusų carienei Kotrynai II, mokėjo pagyrimais rūkyti ir prieš juos dvilinkas lenktis.

Kiek Volteras gyveno šaltu cinišku protu, tiek **Rousseau** (Ruso, 1712—1778) jausmais. Ženevos laikrodininko sūnus, iš prigimties gabus, bet negavęs rimto išsilavinimo, Ruso ilgą laiką blaškėsi po žmones, daug pergyveno, nerasdamas ramios sau vietos. Išsidirbo jame nepasitenkinimas dabartine sociale tvarka. Viso to negero priežastį matė jis kultūroje, kuri žmogų iškreipusi, atitolinusi nuo gamtos. Kad žmogus galėtų būti laimingas kaip kūdikis, reikią jam grįžti į gamtos motinos prieglobstį; o kad tą tikslą pasiektų, reikią permainyti dabartinį auklėjimo būdą nuo pat kūdikystės.

Kaip reikėtų žmones nuo pat kūdikystės auklėti ir kaip sutvarkyti socialį žmonių gyvenimą, Ruso mėgina nurodyti savo veikalais: *Emilis, arba apie auklėjimą, Julija, arba Nauioji Eloiza* ir tos pačios rūšies *Išpažintis*.

Pirmuose dviejuose veikaluose apysakos formoje pravedama ta mintis, kad vaikui reikią leisti pačiam lavintis, pačiam savo prityrimu viską pažinti ir kad gamta esanti geriausia auklė; net prie Dievo pažinimo reikią tuo būdu eiti. Pamatinė autoriaus mintis, jei ją paimsi visumoje, yra klaidinga: jei kiekvienas viską turi pats ištirti ir sužinoti, tai nebus nei kokios pažangos, nes kiekvienas tyrimo darbą pradės nuo protėvio Adomo, ir žmonija tūpčios vietoje. Bet yra pas Ruso daug irgi gerų, sveikų minčių. Veikalų stilius gražus ir gyvas, gamtos meilė ir jos grožio atjautimas nepaprastas.

Abudu pirmuoju veikalu turėjo labai didį pasisekimą, bet paveikė daugiau neigiamai į visuomenę. Nesakant apie klaidingas pažiūras į auklėjimą, Ruso tvariniai supopuliarizavo Prancūzijoje ir visoje Europoje iš Anglijos atneštą nesveiką, dirbtinį, perdėtą sentimentalizmą, kaip antrą kraštutinumą tuomet įsivyravusio šalto racionalizmo.

Didžią irgi rolę savo laiku sulošė Ruso *Išpažintis*, kur atvirai atpasakota visa to nepaprasto žmogaus istorija, jo auklėjimas, kovos, pergyvenimai, jausmai, ydos; žodžiu sakant, savęs analizavimas ir smulki autobiografija.

Dievo ir religijos Ruso neneigia, net su entuziazmu apie tuos dalykus rašo; bet jisai sakosi esąs priešas apreikštos religijos.

Vienas iš gausingų Ruso pasekėjų, jam panašus savo besiblaškymu ir neramiu gyvatos būdu, gamtos mėgėjas ir sentimentalis svajotojas buvo **Bernardin de Saint Pierre** (1737—1814). Jo įgarsėjęs romanas *Paulius ir Virginija* kupinas perdėto sentimentalizmo. Paulius ir Virginija auga vaikais kartu ant vienos salos, gamtos prieglobsty — Paulius kaimiečio sūnus, Virginija turtingo savininko duktė. Jie mylisi, bet Virginijos tėvai ją išveža į miestą, kad ten ji išaugtų didžia ponia. Ji tačiau mieste džiūsta, ilgiasi sodžiaus ir savo Pauliaus. Jau nebetoli gimtinis kraštas, jau matosi Paulius... Bet laivas sudūžta, ir Virginija skęsta vilnyse, savo meilužio akivaizdoje.

Chénier (1762—1794), paskutinis klasiškas poeta, turėjo didį lyrišką talentą, bet nesuspėjo visoje pilnumoje jo išvystyti. Gimęs Konstantinopoly iš motinos graikės jisai paveldėjo graikų senovės pamėgimą. Kupinas entuziazmo, prancūzų

revoliucijos pradžioje stojo už respubliką su laisvės kovotojais. Tačiau kai arčiau pažino revoliuciją, jos žiaurumą, su pasibjaurėjimu nuo jos nusigręžė ir drąsiai pakėlė savo įkvėptą balsą prieš naujo plauko tironus. Užtat savo galvą paguldė po ešafoto kirviu; revoliucija nepasigailėjo to nepaprasto jauno talento.

Mėgdamas senovės graikų literatūrą ir sumaniai jos pavyzdžiais sekdamas, Šenjė, kaip tikras ir įkvėptas lyrikas, mokėjo į senas antiškas formas įdėti naują sielą, naują dvasią. Todėl jo eklogai, elegijos, odės, taip vadinami jambai, pilni gilaus, natūralaus, neperdėto jausmo ir jautrumo. Prie gražiausių jo eklogų priklauso: *L'Aveugle* (Aklas), *Le Mendiant* (Elgeta). Populiariškiausis jo tvarinys — *La jeune captive* (Jauna belaisvė), kurį parašė savo kalėjimo draugei, ją paguosdamas.

ROMANTIZMAS

Po prancūzų revoliucijos ir kruvinų Napoleono karų žmonija ilgėjosi ramumo, atilsio; nuo karčios ir skaudžios realybės siekta į ideališkesnę sritį. Klasicizmas su savo griežtai nustatytomis formomis, senomis ir visiems žinomomis, nusibodo. Ieškota naujų kelių, naujų obalsių, širdžiai artimesnių. Nenatūralus, perdėtas sentimentalizmas neilgam laikui galėjo žmones patenkinti. Gema tuomet literatūroje individualizmas, kurs į vietą nustatytų taisyklių stato save, savo tikrus pergyvenimus, jausmus. Vienkart ieškoma motyvų poezijai ne iš tolimos praeities, ne iš aukštesnių luomų gyvenimo, bet iš artimos liaudies.

Ta naujoji literatūroje pakraipa, vadinama romantizmu, kurios programą išdėstė Viktoras Hugo savo dramos „Kromvell" įžangoje 1827 m., nemažą sukėlė riksmą senoje kartoje.

Romantizmo pirmtakūnais Prancūzijoje laikomi: poni **Staël**, kuri savo apysakose *Delphine*, o ypač *Corinne* daugiausia atpasakoja savo jausmus, įspūdžius, pergyvenimus, net savo biografiją, prisidengus tik kitu vardu.

b) **Chateaubriand** (Šatobrianas, †1848), kurs ypač savo veikalu *Les Martyres* (kankiniai) neapsakomai gražiu, gyvu

poetišku stiliu parašytu, stengėsi žmoniją, užkrėstą ir sukvailintą šaltu racionalizmu ir volteriška laisvamanybe, grąžinti krikščionybei ir apreikštoms tikybos tiesoms: krikščionybė grąžinanti žmogų į idealų sritį.

Prie žymesnių romantikų poetų priklauso Lamartinas, Viktoras Hugo, Vinji, Muse, Beranže.

Lamartine (1790—1869) laikomas vienas didžiausių prancūzų lyriku. Šatobriano įtakoje giliai tikįs katalikas, Lamartinas stengėsi savo eilėmis žadinti ir kelti savo tautiečių širdyse atšalusius religijos jausmus ir kilnias mintis. Turinys labai švelnių, lengvų ir harmoningų eilių tankiausiai: religija, meilė, gamta.

Pirmasis jo lyrinių eilių rinkinys *Méditations poetiques*, išleistas 1820 m., turėjo labai didelį pasisekimą. Žmonėms, atšalusiems, prisiskaičiusiems Voltero ir jam panašių racionalistų skeptikų, Lamartino eilės išrodė gaivia rasa, šviesiu spinduliu, tyru šaltiniu, kurios giliai prakalbėjo į širdį.

Paskui ėjo kiti panašių lyrinių tvarinių rinkiniai. Prie geriausių jo lyrikos tvarinių priklauso: *Malda, Dievas, Sielos šauksmas, Mirštąs krikščionis, Laisvė, Žmogus* ir p.

Iš epiškų Lamartino veikalų žymūs: *La chute d'un ange* (Angelo nupuolimas) ir ypač *Jocelyn*. Bet epiški jo tvariniai negali susilyginti su jo įkvėptomis giesmemis, kuriose tačiau kai kada pasireiškia bent kiek perdėtas sentimentalizmas. Išrinktas į prancūzų parlamentą, Lamartinas atsidavė politikai ir parašė *Žirondistų Istoriją.*

Viktoras Hugo (1802—1885) savo motinos buvo išauklėtas giliai tikinčiu kataliku ir rojalistu. Jaunystėje sudarė literatų ratelį, į kurį įėjo Vigny, Musset, T. Gautier ir garsus kritikas Sainte-Beuve; pats Hugo buvo to ratelio vadovu. Šatobriano ir Lamartino įtakoje išleido konservatyviai katalikiškos dvasios eilių rinkinį *Odes et Ballades*, kursai rado didį visuomenės pritarimą.

Paskui ėjo jo rinkiniai: *Vision, La Lyre et La Harpe.* Juose visuose pasireiškė Hugo kaip karštas, tikįs katalikas ir griežtai nusistatęs rojalistas. Tolimesniuose jo veikaluose, kaip *La chasse du burgrave* arba *Le Pas du roi Jean* romantiškai idealizuojama viduriniai amžiai.

Bet 1831 metais išeina Hugo *Les Feuilles d'automne* (Rudens lapai), ir čia jis pasirodo skeptiku, netekusiu tikėjimo,

nerandančiu jame vilties ir paguodos. Eilės, nors skambios ir dailios, bet pilnos nusiminimo, liūdnos ir skurdžios. Jose, kaip ir pirmame jo eilių rinkiny, idealizuojama šeimyniškas gyvenimas (nelaimingi namai, kur negirdėtis kūdikio klyksmo).

Paskesniuose lyrinių eilių rinkiniuose, kurių Hugo išleido nemaža, pirma buvęs rojalistas, dabar gieda laisvę, smerkia tironiją ir su ypatinga neapykanta rašo prieš Napoleoną III; už ką priverstas apleisti Prancūziją ir apsigyventi Briusely.

Epiškų jo tvarinių, chronologiškai imant, pirmasis žymesnis buvo *La légende des siècles*, kuriame poeta ypatingas pasaulinės istorijos epochas stengėsi charakteristiškai nupiešti tam tikrais vaizdais ir legendomis.

Paskui eina jo romanai, patekę į Indeksą (skaityti Bažnyčios užginti), *Les misérables* (Bedaliai) ir *Notre-Dame de Paris* (Kafedralė šv. Mergelės bažnyčia Paryžiuje). Pirmasis gerokai nuobodus romanas judina socialę problemą; antrame romane gyviau ir įdomiau piešiama Liudviko XI laikai. Autorius su ypatingu pamėgimu aikštėn išvelka kas bjauru, nepaprasta, netikėtina; plačiai aprašinėja tiesiog išsvajotas marių gyvių baisenybes, savo nesveikos vaizduotės produktus. Prie kiekvienos progos irgi Hugo neslepia savo neapykantos katalikų Bažnyčios. Nebūdamas gilesniu psichologu, nemoka jis irgi piešti žmonių ir jų būdo.

Rašė Hugo irgi dramatiškus veikalus, kaip va: *Le roi s'amuse* (Karalius žaidžia), *Hernani, Cromvell* ir kitus; bet jo dramoms trūksta akcijos, gyvumo, objektyviškumo. Jos greičiau tinka pasiskaitymui, o ne scenai.

Viktoras Hugo, be abejo, buvo žymus lyrinis poeta; jo lyrikoje daug jėgos ir vaizduotės; bet tos jo lyrikos turinys ir regratis ne per platus ir mintys ne per gilios. Epe ir dramoje jis neparodė didžio talento. Tačiau kalbos žinovas Hugo buvo nepaprastas ir ją vartojo kaip tikras artista prozoje ir eilėse; rods, jo prancūziška kalba skaitymui sunkoka tuo žvilgsniu, kad autorius mėgo vartoti žodžius rečiau vartojamus, mažiau girdėtus. Privatiniame gyvenime Hugo buvo pilnas tuštybės, savimeilės ir nemėgo sau lygių.

Alfred de Vigny (1797—1863) atsižymėjo savo lyriniais veikalais, kuriuose pasirodė gilesnis už Hugo; tik nesimato pas jį tiek gyvos vaizduotės ir tiek artizmo formoje. Kaip

svajotojas jisai turi daug panašumo su Lamartinu. Iš jo pusiau lyriškų, pusiau episkų eilėraščių rinkinio (*Poèmes antiques et modernes*) žymesni tvariniai: *Visuotinas Tvanas, Mozė, Ragas* (čia apgieda Rolando mirtį), ypač *Eloa* — ypatingos vaizduotės produktas, kurio toks turinys: Eloa — angelas, Dievo sutvertas iš Išganytojo ašaros. Meilės ir gailestingumo kupinas, jis nori paguosti ir gelbėti paklydusią dvasią, ją pamyli, bet ką ją būtų prie Dievo atvertęs, tai pats su ja nusideda ir nupuola. Paklydusi dvasia — šėtonas. Jo romanas *Cinq-Mars* gana vaizdžiai, nors nevisai tikrai piešia Liudviko XIII laikus; romane žymu Valter Skoto romanų įtaka. Jo dramatiški veikalai didesnės vertės neturi.

Alfred de Musset (1810—1857), jautrus ir švelnus poeta, savo talentu daug primena vokiečių Heinę jaunam esant. Būdamas ūpo žmogus, gyvo bet lengvo būdo, nevaržydamas savo geidulių ir gerdamas sklidina taure iš gyvatos šaltinio, Musė greit išeikvojo savo jėgas ir sveikatą, o neradęs savo geiduliams pasotinimo, persimetė į liūdintį nusiminimą ir pesimizmą.

Jaunas būdamas Musė sekė anglų Baironu ir tautiečiu Hugo. Paskui, įstojęs į savo kelią, parodė labai stambų lyrinį talentą. Vienas gražiausių jo tvarinių, prancūzų literatūros papuošalu, yra jo *Lettre a Lamartine* (Laiškas į Lamartiną). Gražūs irgi jo *Souvenir* (Atminimai) ir *Les Nuits* (Naktys), kupini elegiško jautrumo ir sopančio skundo. Viename savo tvariny Musė gailiai skundžias, kad bedievis Volteras jam išplėšęs tikėjimo laimę.

Vienas populiariškiausių prancūzų poetų XIX amžiuje, be abejo, buvo **Béranger** (1780—1857), kurio *Chansons* (dainos) visoje Prancūzijoje, visuose jos sluoksniuose plačiausiai dainuojamos. Tose dainose geriausiai atsispindi prancūzų lengvas su pašaipa būdas.

Gilių ir tvirtų pažiūrų Beranžė nebuvo; jos laikui bėgant mainėsi; jos irgi priklausė nuo ūpo. Jis neapkentė Burbonų, mėgo ir idealizavo Napoleoną I (*Le sinq mai 1821*), buvo irgi laisvos respublikos šalininku; tačiau kai Burbonai buvo iš naujo nuversti nuo sosto ir paskelbta Prancūzijos respublika, o Šatobrianas, jį sutikęs, atsiliepė: „štai dabar turi respubliką"; Beranžė jam atsakė: „taip! Bet bevelyčia ją svajoti, ne savo akimis matyti". Savo dainomis nemažai

prisidėjęs prie Napoleonų vardo populiarizavimo, Beranžė vis dėlto neieškojo sau karjeros ir nepasinaudojo jų palankumu.

Beranžė mėgino taipgi rašyti elegijas, idiles, buvo sumanęs parašyti ir poemą iš Merovingų laikų, svajoja dramas statyti. Bet galų gale apsistojo ant dainų, ir čia išvystė visą savo talentą. Prie jo geriausių dainelių priklauso: *Le petit caporal, Les souvenirs du peuple* (tautos atminimai), *Les hirondelles* (kregždės), *Les adieux de Marie Stuart* (Marijos Stiuart atsisveikinimas), *Le retour dans la patrie* (grįžimas į tėvynę).

REALIZMAS IR NATŪRALIZMAS

Įvykus Prancūzijoje taip vadinamai Liepos revoliucijai 1830 metais ir Liudvikui Pilypui užėmus sostą, romantizmas ima pamažu nusibosti, Napoleono I pergalių atsiminimai užsimiršta; ima viršų realus, pasakytumėm šių dienų terminologija, buržujis gyvenimas, ieškojimas sau ramios, šiltos, naudingos vietelės, pelningo uždarbio; auga kapitalizmas, ir svajonės žmonių nepatenkina. Ta realė visuomenės gyvenimo pakraipa atsiliepia ir literatūroje.

Prie realinės literatūroje pakraipos įsivyravimo Prancūzijoje nemaža prisidėjo irgi Konto filosofijos pozityvizmas ir įtaka anglų literatūros, kurioje realizmas anksčiau pasirodė veikaluose Dikenso, Tekerėjo, Elioto ir kitų.

Realizmas prancūzų literatūroje pasireiškė nevienodai: pas vienus rašytojus, kaip pas ponią George Sand, dar yra šiek tiek idealizmo; nurodoma, kaip realybėje turėtų būti. Pas kitus, kaip pas Floberą, Alfonsą Dodę ir dalinai pas Balzaką, piešiama gyvenimas toksai, kaip tikrai yra, su jo geromis ir atvirkščiomis pusėmis (ydomis). Galop pas trečius, kaip pas Zolą, Poldekoką, Eugenijų Sių, dalinai ir pas Aleksandrą Diumą su ypatingu pamėgimu velkama aikštėn, be jokio aukštesnio tikslo, gyvenimo purvai. Šis kraštutinis realizmas vadinama irgi natūralizmu.

Realizmas literatūroje sau apsirinko ypač romanų formą, nors kai kurie realistų mėgino ir dramų formą, būtent Aleksandras Diuma, Ponsardas ir kiti.

Realizmo pirmtakūnu skaitosi **George Sand** (Dudevant, 1804—1876), kurios gausinguose romanuose kovojama už moterų teises. Tuose romanuose dar daug subjektyviškumo ir pačios rašytojos pergyvenimų. Kadangi pati Sand (pseudonimas) privatiniame gyvenime nebuvo laiminga ir su vyru persiskyrė, tai gindama visuose savo romanuose moterų teises, Sand užsipuola prieš patį moterystės pastovų ryšį, jos nuomone, nemoralų, paverčiantį moteriškę vyro verge; ji reikalauja „laisvos meilės".

Balzakas (1799—1850) savo romanuose žmones piešia tokiais, kokiais gyvenime matė; o kadangi turėjo didžią pastebėjimo dovaną, tai jo veikalai tarytum galerija gyvų fotografijų iš įvairiausio žmonių luomo. Balzakas rašė labai daug: 70 didžių romanų.

Pirmasis tikrai milžiniškas Balzako romanas, kursai atkreipė į jį akis, buvo *La comédie humaine,* 45 tomais. Paskui eina ištisa eilė kitų, būtent: *La femme de trente ans, Père Goriot, Les lys dans la vallee* ir kiti.

Balzakas ne tiek aprašo asmenų tipus, kiek tą ratą (milieu), kuriame asmenys veikia, ir aprašo su mažiausiomis smulkmenomis. Jo romanų veikėjai — pilki žmonės, be aukštesnių idealų, kurių veikimo akstinas — pinigai ir savo nauda.

Rašydamas labai daug, savaime suprantama, Balzakas nelabai besirūpino stiliumi, kursai pas jį šiurkštokas, apsileidęs.

Flaubert (1821—1880) savo romanuose laikėsi to principo, kad menas negali turėti kito tikslo, kaip tik save patį. Floberas žiūri į žmonių ydas ir į jų gerąsias puses vienodai bešališkai ir su vienodu pamėgimu jas objektyviai piešia; tačiau savo ūpu jis linkęs į pesimizmą; visi jo romanų veikėjai baigia gyvenimą dažniausiai žūdami.

Žymiausias Flobero romanas — *Madame Bovary,* kuriame vyriausias asmuo — jauna moteriškė; prisiskaičiusi antireliginių romanų ir nieko neveikdama, ji pradeda moraliai leistis žemyn, užmiršta savo, kaipo žmonos ir motinos, priedermes, svetimoteriauja ir baigia savižudyste.

Kitame savo romane *Salammbô* Floberas labai gyvai, kaip gilus senovės žinovas, piešia senos Kartaginos laikus. Salammbô, Kartaginos vado Hamilkaro duktė, pasiauko-

dama dėl tėvynės, atsiduoda samdytos kariuomenės vadui; bet kai tėvas jį nužudo, ji iš gailesčio krinta negyva.

Flobero romanai neturi sau užsibrėžto tikslo (tendencijos), bet ir moralio jausmo jie neužgauna.

Alfonsas Daudet (1840—1897) savo romanuose nėra taip objektyvus kaip Floberas. Jis savo mažučius romanų veikėjus — asmenis piešia su ypatinga jiems rodoma simpatija, išlengva juos tačiau kai kada pašiepdamas, su retu prancūzuose jumoru, ir įneša daug pietų temperamento, judrumo ir švelnumo. Savo veikalų stilių Dodė rūpestingai dailino, vaizdus piešė gyvai ir simpatingai.

Ypač charakteringi jo romanai-pasakojimai *Tartarin de Tarascon* (išverstas lietuviškai) ir *Tartarin sur les Alpes,* kuriuose lengvai pašiepia savo provincijos Provanso tautiečius, mėgstančius pasigirti ir pasakojimuose perdėti.

Didesniuose savo romanuose Dodė gana realiai piešia dažniausiai Paryžiaus gyvenimą.

Zola (1840—1902) prancūzų literatūroje laikomas natūralizmo vadu. Tos pat pakraipos buvo Paul de Kock, Eugenijus Sue, Aleksandras Dumas; nekiek nuo jų skiriasi vėlesniuose savo romanuose ir Maupassant (1850—1893).

Daugumoje tų autorių romanai pateko į Indeksą, nes išvilkdami aikštėn vienus gyvenimo purvus, etiškai nesveikus tipus, svetimoterystes ir t.t., baisiai nemoraliai veikė į skaitytojus, juos tvirkino, tikėjimą slopino, nuodijo.

Minėti autoriai labai daug rašė, daug patraukė ir skaitytojų savo drastiškais veikalais; bet didesnio talento neparodė, gilesnės minties neįnešė. Kaip dailininkas jų gal didžiausias buvo Mopasanas, kurio stilius prancūzų prozoje laikomas pavyzdingiausias, kurio veikaluose, sako, nesą nei vieno nereikalingo, neapgalvoto žodžio.

Zola atkreipė į save akis romanu *Germinie Lacerteux,* kur vyriausi romano asmenys figūruoja du broliu Gonkūru. Čia visa, kas kilnu, aukšta, dora, ideališka, pašalinta; išvilkta aikštėn vien nesveiki, sudemoralizuoti, ištvirkę tipai.

Garsūs irgi jo romanai, kur juodais dažais piešiama Rymas ir Lurdas. Jo romanas *La Débâcle* piešia prancūzų su vokiečiais 1870 m. karą; veikalas, rods, religinių jausmų neužgauna, bet, įsileisdamas į detališkas smulkmenas ir realiai jas piešdamas, tampa nuobodus; vokiečiai perstatyti la-

bai žiaurūs, prancūzų vadai be jokio supratimo ir prisirengimo į karą.

Tokios pat niekšiškos vertės, kaip Zola romanai, yra savo laiku įgarsėję Eugenijaus **Siu**: *Paryžiaus paslaptys, Žydas amžinas klajūnas;* **Dumas**: *Trys muškietininkai, Karalienės karoliai.* Tos pat rūšies ir šlykštūs **Mopasano** romanai, kur daugiausia figūruoja paleistuvystė ir ištvirkimas. Juos mėgo Mopasanas aprašinėti, nes pats tuose purvuose nardėsi ir tuo būdu sutrumpino sau gyvenimą.

Dar prie didesnio, tiesiog liguisto, isteriško kraštutinumo priėjo ir savo romanuose, ir lyrikoje **Bodleras** (Baudelaire). Žymiausias jo lyros kūrinys: *Fleurs de mal* (Pikto gėlės). Jo pamatinė mintis ta: reikia būti amžinai girtu; vis vien: nuo vyno, nuo poezijos, geradarybės... kas kam patinka! Tik reikia būti nuolatos apsvaigusiam. Su cinizmu ir pasigėrėjimu piešia Bodleras bjauriausius ištvirkimo ir puolimo paveikslus.

NAUJOS LITERATŪROS SROVĖS

Romantizmo įvestas literatūroje individualizmas ir subjektizmas, laikui bėgant privedęs prie kraštutinio natūralizmo, galop susibakrutino. Zolios ištvirkęs natūralizmas ir isteriškai liguista Bodlero lyra negalėjo patenkinti rimtesnės ir moraliai sveikesnės visuomenės. Kilo ir visuomenėje, ir literatūroje reakcija; susitvėrė tam tikra, parnasistų vadinama, draugija, kurios nariai, vengdami asmeniškų pergyvenimų atvaizduoti, nutarė grįžti prie to, kas objektyviai gražu.

Reakcija prieš natūralizmą prasidėjo antroje XIX amžiaus pusėje ir romanuose, ir lyrikoje. Simpatiškesnėje pakraipoje romanus rašė **Anatolis France** (1844—1923), pas kurį tačiau bažnyčios neapykanta, kaip pas Volterą ir Renaną, žemina talentą. Už Fransą simpatiškesnis **Pierre Loti** (1850—1923) ir **Paul Bourget** (gim. 1852), kurio romanas *L'Etape* pakelia balsą prieš bedievystę.

Nuo tų romanų dvelkia kilnesnė dvasia, ramumas, grįžimas prie idealų, gamtos ir žmonių meilė.

Lyrikoje ta nauja prieš natūralizmą pakraipa pasireiškė tuo, kad pamėgta ir grįžta prie antiškų pavyzdžių, atkreipta ypatingą dėmesį į formos dailumą. Prie tos pakraipos lyrikų priklauso **Teofilis Gautier** (1811—1872), **Lisle** (1818—1894), išleidęs savo *Poèmes antiques,* **Sully Prudhomme** (1839—1907) *Stances et poèmes*, **François Coppée** (1842—1908) *Poésies modernes.* Sunkiai susirgęs Coppée grįžo prie tikėjimo ir savo atsivertimą atpasakojo tvariny *Bonne souffrance.*

Bet ta nauja lyrikoje pakraipa, vis daugiau nutoldama nuo realizmo ir ypatingą dėmesį kreipdama į formą, nuo 1880 priėjo antro kraštutinumo: pagimdė pirma simbolizmą, o galop dekadentizmą, kurio pirmtakūnu Prancūzijoje laikomas Paul Verlaine, o Belgijoje Maeterlinck. Pas juos forma ir miglotumas tai viskas. Žodžiai nebūtinai turi reikšti idėjas ar turėti prasmę; jie savo ritmika ir skambesiu privalo iššaukti, sudaryti tam tikrą ūpą, turi betarpiai taip veikti į žmogaus jausmus, kaip veikia be žodžių muzikos tonai.

Einant toje pakraipoje dar toliau, jau nebežiūrima net formos dailumo; reikia tik stengtis surasti, kas būtų nepaprasta, nors tai būtų net bjauru. Čia dekadentizmas privesta prie absurdo, vadinasi futurizmu ir yra tiesiog psichiška liga, iškrypimas, paneigimas sveiko proto. Filosofijoje ta nauja nesveika srovė pagimdė nitšeizmą, tapyboje impresionizmą.

Prancūzų drama XIX amžiuje nepasižymėjo stambesniais talentais. To amžiaus dramaturgų didžiausias nuopelnas buvo tas, kad jie galutinai atpalaidojo prancūzų dramą nuo tų pseudoklasicizmo suvaržymų, į kuriuos buvo ją įspraudęs XVII amžius nuo Kornelio laikų.

Prie žymesnių, plačiau žinomų dramatiškų XIX amž. rašytojų priklauso: Eugenijus Skribe (1791—1861), Pranas Ponsard, †1867, Emilius Augier, †1889, Aleksandras Dumas jaunesnysis, †1895, Eduardas Paillerons, †1899, Edmondas Rostand (1868—1918).

Kai kurie tų dramaturgų, pav. Ožjė, turėjo gerus tikslus: taisyti visuomenę, išvilkdami jos ydas ir nurodydami tų ydų pasekmes, ypač gobšumą, veidmainystę, egoizmą, sumaniai smerkdami iširusį šeimynišką gyvenimą ir t.t. Kiti, kaip Dumas, irgi išvelka aikštėn žmonių ydas, ypač paleistuvystę

ir svetimoterystę, bet savo drastiškomis, nepadoriomis scenomis gal daugiau tvirkino, nekaip taisė.

Tų dramaturgų jauniausias Rostand, nusikreipęs nuo natūralistiškos pakraipos, daugiau linkęs prie romantizmo, mėgsta istoriško turinio dramas rašyti. Jų, rodos, geriausia bus *Cyrano de Bergerac*, kurioje piešiama Liudviko XIV amžius. Pailleron's'o drama *Le monde où l'on s'ennuie* (nuobodžiaują žmonės) žinoma ir lošiama ne tik Prancūzijoje, bet ir platesnio pasaulio scenose.

ITALŲ LITERATŪRA

Italų literatūros pradžia siekia vos XII amžių, kada Prancūzija ir Ispanija jau turėjo gana turtingą rašliavą prancūzų, provansų ir katalonų kalba. Kad taip vėlai italų literatūra užsimezgė, priežastimi buvo, iš vienos pusės, nuolatiniai Italijoje karai: nuo romėnų imperijos sugriuvimo laikų Italija buvo nuolatinė vidujinių vaidų ir suiručių arena, susidarius skaitlingoms nepriklausomoms valstybėlėms; buvo irgi užpuldinėjama ir kitų tautų kaimynų. Iš antros pusės, lotynų kalba ilgiausiai išliko Italijoje kaip bažnyčios, valstybės ir šviesuomenės vartojamoji kalba.

Ilgainiui ėmė Italijos liaudy tvertis nauja, nuo lotyniškosios kalbos atskira ir į daugybę dialektų pasidalinusi tarmė. Iš tos dialektų daugybės laikui bėgant ėmė viršų populiariškiausioji ir gražiausiai skambanti toskaniškoji Florencijos tarmė, kuri nuo XIII amžiaus tampa literatiškąja.

Iki XIII amž. be lotyniškos kalbos buvo šviesuomenei, ypač prie dvarų, pavyzd., prie Sicilijos dvaro, žinoma ir vartojama provansališkoji kalba; ją populiarizavo prancūzų trubadūrai, mėgiami ypač Fridricho II, Sicilijos karaliaus (1194—1250). Spėjama, kad trubadūrų giesmės turėjo rasti pasekėjų ir toskaniškoj kalboj; bet jų išliko tik vadinamoji *Rosa fresca* — dialogas tarp bernužėlio ir mergaitės.

Italų literatūros ir tėvu, ir didžiausiu iki šiolei joje genijumi — **Dantė Alighieri** (1265—1321), kursai tačiau jau turėjo tokius pirmtakūnus, kaip Gvinicelį ir Gvidą Kavalkantį. Gvinicelį pats Dantė vadina saldžiu ir maloniu meilės dainų tėvu, o Gvidas Kavalkantis (1300) tas meilės dainas

dar daugiau patobulino, išvystė ir į savo kūrinius įnešė nemaž scholastiško mokytumo ir alegorijos. Ta pakraipa taip paskui žymi Dantės veikaluose, tik nepalyginamai tobuliau jo išvystyta ir geriau sunaudota.

Dantė priklauso prie pasaulinių literatūroje genijų: kaip Homeras, Firdousi, Šekspyras ir Getė.

Dantė gimė Florencijoje (Firenze). Jo jaunystė kaip tik supuola su tuo laikotarpiu, kai Toskaniškoji respublika pasiekė ir politikoje, ir dailės srity savo aukščiausį laipsnį, kai joje tapė Giotto, muzikos mokė Casella, retorikos Brunetto, Dantės mokytojai ir draugai. Labai rimtai išlavintas, Dantė pažino visą savo amžiaus mokslą, teologiją, istoriją, gamtos mokslus; bet ypač uoliai ir atsidėjęs tyrė graikų ir lotynų literatūras. Jo mylimiausias ir aukščiausiai vertinamas poetų tarpe buvo Vergilijus, kurį laikė savo mokytoju. Susipažino Dantė irgi su trubadūrų ir truverų kūriniais.

Dar 9 metų amžiaus Dantė pamilo tokio pat amžiaus mergaitę, kurią jis vadina Beatriče, ir ta meilė skaisti ir nesuteršta pasiliko jo visam amžiui; ją jis ir nuolat mini visuose savo tvariniuose.

Aukštos kilmės, gabus ir rimtai išsilavinęs, Dantė greit įgijo sau vardą ir užėmė labai aukštą Florencijoje vietą: tapo vienas iš šešių vyriausių teisėjų. Vedė sau žmoną Gemmą Donatį. Tačiau neužilgo Dantę pasiekė didžiausia nelaimė, kuri visą jo gyvenimą sulaužė ir iki mirties kankino: besivaidijant tuomet Florencijoje politinėms Gvelfų ir Gibelinų partijoms, Dantė, kaip gibelinas, carizmo šalininkas, buvo visam gyvenimui ištremtas iš tėvynės.

Savo ištrėmimą skaudžiai atjausdamas Dantė veltui stengėsi grįžti į savo mylimą Firencę, veltui jos ilgėjosi. Ilgai klajojęs, galop gavo prieglaudą Ravenoje pas Gvidą Polentą, kur 1321 metais ir pasimirė. Ten palaidotas iki šiolei tebesiilsi, net po mirties nesugrąžintas tėvynei.

Prie gyvos galvos išgėręs karčią taurę iki dugno, Dantė miręs susilaukė ne tik savo tėvynėje, bet ir visame pasauly didžiausios pagarbos ir amžino vardo. Jo tvarinys *Dieviškoji Komedija* išversta į visas žymesnes kalbas ir turi be galo daug, ištisą literatūrą, komentorių (aiškintojų).

Pirmieji Dantės kūriniai siekia 1283 metų; buvo tai kanconos, sestinos, baladės, daugiausia sonetai. Jų turinys —

meilė ir Beatričės atsiminimai. Sutvarkęs juos į vieną rinkinį, Dantė jį pavadino *Vita nuova*. Rašė jis ir proza mokslo dalykus, pavyzd., *De monarchia, De vulgari eloquentia*. Bet didžiausias monumentalis jo veikalas — virš minėta *Dieviškoji Komedija*.

Jau rašydamas sonetus savo Beatričei, Dantė svajojo parašyti jos išgarsinimui tokį veikalą, kokio nesusilaukė nei viena meilužė nuo savo numylėtinio. Paskui, savo priešų ištremtas, nutarė parašysiąs tokį veikalą, kuriuo amžina garbe apdengtų savo draugus, o priešus pasmerktų amžinu pažeminimu.

Kad geriau *Dieviškosios Komedijos* sumanymą sau išaiškinus, reikia atsiminti, kad Dantės laikais, nuolatiniams karams ir naminiams vaidams vyraujant, buvo gana prasiplatinusi nuomonė apie pasaulio pabaigą; daug buvo kalbama apie pasmerktųjų kančias pragare, apie darančius atgailą skaistykloje, apie amžiną išrinktųjų laimę danguje. *Dieviškosios Komedijos* sumanymą galėjo irgi įkvėpti Vergilijaus Eneidos šeštoji knyga, kur pasakojama, kaip Enėjas nužengia į požemius ir ten pasimato ir kalbasi su mirusiais draugais ir giminaičiais.

Didžiausias Dantės kūrinys jo paties buvo pavadintas *Komedija*, bet vėlesnieji amžiai tą *Komediją* pavadino dieviškąja. *Dieviškoji Komedija* sudėta iš trijų dalių ir 100 giesmių, parašyta tercinomis.

Pirmoje daly apsakoma vaizdžiai, kartais alegoriškai prakeiktųjų kančios, pradedant nuo mažesniųjų, kur bėga ašarų Acherono upė, baigiant baisiausiomis, kur keiksmų ir neapykantos Stiksas apsupa gilesniuosius požemių sluoksnius. Einant kas kartą gilyn, kankinami vis didesni prasikaltėliai: gašlieji, paleistuviai, gobšai, šykštuoliai, pikčiurnos ir t.t. Giliausiai trijuose paskutiniuose ratuose pasmerktieji kankinami ne ugnimi, tik baisiausiu šalčiu; pačiame pragaro dugne nugramzdinti, leduose, viso pragaro slėgiami, sėdi Liucipieris, Judas ir Brutas. Vedžioja Dantę po pragarą Vergilijus, kurs alegoriškai reiškia protą.

Antroje *Komedijos* daly piešiama atgailaujančių kančios su viltimi skaistykloje. Skaistykla vaizduojama kaip aukštas piramidalis kalnas, anapus pasaulio, pragaro, iškeltas. Čia irgi dar kenčia žmonės, bet tik tam tikrą laiką, su šviesia

viltimi ir pasidavę Dievo teisybei. Spinduliai tekančios saulės, garbingas Katono asmuo ant skaistyklos slenksčio, šviesus angelas, kurs lengvu laiveliu vežioja sielas per ežerą, skiriantį skaistyklą nuo pragaro,— vis tai daro malonų ir linksmą įspūdį po pragaro baisenybių.

Trečioje *Komedijos* daly vaizduojama Dangus neapimamoje planetų ir žvaigždžių platybėje, kurioje poetą vedžioja pati Beatričė — Dievo malonė, apreiškimas, teologija, ir kur regi Dantė Išganytojo, švenčiausios Marijos, visų šventųjų ir galop švenčiausios Trejybės neapsakomą garbę. Čia poetui šv. Pranciškus aiškina, kame tikras žmogaus turtas, šv. Dominikas dėsto tikrą vienuolių pašaukimą; pats poeta šv. Petro, šv. Jono ir šv. Jokūbo akivaizdoje išpažįsta savo tikėjimą, ir pasirodo, kad Dantės tikėjimas tas pats kaip ir apaštalų.

Prasideda *Komedija* maždaug tais žodžiais:

Gyvenimo atlikęs pusę kelio,
Aš įėjau į vieną tamsią girią,
Kur vieškelio nebėra nei takelio.

Įėjęs poeta į tamsią girią, paklysta; čia jį išgąsdina pastoję kelią žvėrys: pantera (paleistuvystė), liūtas (puikybė), vilkė (gobšumas). Dantė jau norėtų grįžti, bet Beatričės pasiųstas Vergilijus jį nuramina, pasižadėjęs vedžioti po pragarą ir skaistyklą; į dangų įeiti negalėdamas, pavesiąs jį pačiai Beatričei.

Dieviškoji Komedija — tai visų viduramžio mokslų suma; joje ir teologija, ir gamtos mokslai, ir astronomija, ir visuotinoji istorija; alegorijos priedangoje išreikštos giliausios katalikų tikėjimo paslaptys.

Talpindamas žymesnius mirusius žmones pragare, skaistykloje ar danguje sulyg jų nuopelnais, Dantė nedaro niekam išimčių, smerkdamas kai kuriuos net aukščiausius bažnyčios hierarchus. Bet ypač be pasigailėjimo talpina pragaran savo politiškus priešus gvelfus, draskiusius Italijos vienybę ir nenorėjusius pripažinti aukščiausios italų cezaro valdžios, kurioje Dantė matė savo tėvynės garbę ir vienintelį išganymą nuo nuolatinių barnių, vaidų ir karų savitarpy.

Bet *Komedija* ne tik savo turiniu nepaprastai turtinga, ne tik mintimis gili ir neišsemiama,— irgi savo forma, savo

kalba, savo lengvomis skambiomis tercinomis ji patenkina tobuliausiai išlavintą skonį. Ne veltui paskesnieji amžiai ją pavadino „Dieviškąja“. Kaip *Iliadoje* ir *Odisėjoje* gyvuoja susikristalizavusi senovės graikų praeitis, taip *Dieviškoje Komedijoje* paliks amžiais gyvi katalikybė ir viduramžiai.

Artimiausias Dantės įpėdinis, nors genijumi jam toli gražu nelygus, **Francesko Petrarca** (1304—1374). Gimęs Italijoje (Arezzo), praleido jaunystę Avinjone, kur tuomet gyveno Romos papa. Paskui blaškėsi po pasaulį, studijavo teologiją ir teises; net priėmęs mažuosius kunigystės šventimus. Bet daugiausia Petrarką traukė poezija ir klasikų studijos. Mėgo labai lotynų kalbą ir joje daugiausia ir rašinėjo moksliškus veikalus. Italų kalboje paliko tik vieną eilių rinkinį *Canzoniere*, ir kaip tik tasai jam nupynė nevystantį ir amžiną garbės vainiką.

Canzoniere susideda iš 300 sonetų, 29 canzonų, 9 sestinų, 7 baladžių ir 4 madrigalų. Susipažinęs su trubadūrų giesmėmis jų tėvynėje, Petrarka pasiryžo juos perviršyti, ir tikrai jo kūrinių, ypač sonetų, forma ir švelni kalba yra pasiekusi aukščiausį tobulumo laipsnį; sako, kiekvieną žodį, kiekvieną sakinį tekinte tekindavęs, net naktimis atsibudęs, keldavęs, kad pataisytų ar išlygintų vieną žodį.

Bet Petrarkos sonetuose daugiau refleksijos, skonio, grožio nekaip tikro, gilesnio jausmo. Jų turinys irgi ne per platus: daugiausia tai platoniška Lauros meilė ir įvairių įvairiausi meilužės atsiminimai; tik keliose kanzonose suskamba tėvynės meilė, o tercinose alegoriškos vizijos apie mirtį, garbę ir Dievą.

Du svarbiausiu momentu pabrėžia Petrarka savo gyvenime: 1327 metais pirmą kartą išvydęs Laurą ir 1341 metais Romoje ant Kapitoli tapęs laurais apvainikuotas. Kadangi sonetuose, Laurą apgiedančiuose, labai maža tikro, gilesnio jausmo, tai kai kas abejoja, ar Laura tikrai bebuvusi, ar nesanti ji vaizduotės padaras, garbės (laurų vainiko) personifikacija.

Petrarka ir kaip žmogus be pastovesnių principų ir būdo, ir kaip poeta be gilesnio turinio, stovi daug žemiau už Dantę. Bet italų literatūroje vis dėlto užima žymią vietą, ypač nepalyginamai tobula kūrinių forma.

Giovanni Boccaccio (1313—1375) buvo artimas Petrarkos

draugas, antrasai Dantės įpėdinis ir didis jo gerbėjas. Gimęs Paryžiuje iš motinos prancūzės, savo jaunas dienas praleido Florencijoje pas tėvą. Neapoly, studijuodamas teises, vedė labai linksmą ir gerokai ištvirkusį gyvenimą. Bet, sugrįžęs į Florenciją, surimtėjo, užiminėjo ten atsakomingas vietas ir buvo savo tautiečių gerbiamas.

Kaip Dantės ir Petrarkos, taip ir Bokačo pirmieji lyrikos tvariniai įkvėpti meilės, bet ne tokios kilnios ir idealios kaip anų dviejų. Tos rūšies yra jo *Fiametta, Filocolo* ir kiti, proza rašyti.

Tačiau didžiausią pasisekimą ir garsą savo amžiuje ir vėlesniais laikais gavo Bokačo *Dekameronas*, arba šimtas novelių, veikalas irgi proza parašytas.

Dekameronas prasideda tuo, kad septynios gražios florentietės ir trys jauni vyrai, bėgdami nuo siautusio 1348 metais Florencijoje maro, pasislepia viloje už miesto ir čia, linksmai praleisdami vakarus, kas dieną kiekvienas iš eilės pasakoja kokią nors istoriją juokingą, satyrišką, dažnai šlykščią, nepadorią, ypač trečiosios dienos pasakojimuose.

Dekamerono pasakojimai taip pat gyvai, vaizdžiai ir natūraliai piešia to amžiaus žmones su jų palinkimais ir ydomis, prozos stilius taip lengvas, taisyklingas ir pavyzdingas, kad *Dekameronas* ir šiandieną turi skaitytojų; nors jaunuomenei kaip nemoralio veikalo nepatariama jo skaityti. Jame piešiama ir puikus bajoras, ir vienuolis, ir pirklys, ir negudrus kaimietis.

Dekamerono novelių pavyzdžiui tokį galima trumpai nurodyti vienos turinį: vienas Paryžiaus pirklys turi savo ištikimą draugą, žydą Abraomą ir, norėdamas jį išgelbėti nuo pragaro kančių, įkalbinėja priimti katalikų tikėjimą. Žydas galop sutinka, bet sąlygą stato, norįs pirma pačioje Romoje, katalikų centre, įsitikinti, ar naujoji religija geresnė už senąjį žydų tikėjimą. Pirklys nusimina, žinodamas aukštesniosios dvasiškijos ištvirkimą. Kiek laiko praslinkus, žydas grįžta iš Romos ir, ko pirklys visai nesitikėjo, neatsisako priimti katalikų tikėjimo, savo pasiryžimą tuo motyvuodamas, kad religija, turinti tiek nevertų tarnų, o vis dėlto negriūvanti, negali be stebuklo gyvuoti ir nebūti tikroji.

Bokačas, tik savo draugams ir ypač savo gražioms ponioms prašant, sutiko išleisti *Dekameroną*. Paskui užsiėmė

jau visai rimtomis graikų literatūros, klasiškų mitų ir Dantės studijomis; parašė labai svarbią Dantės biografiją (*Vita di Dante*) ir *Dieviškosios Komedijos* aiškinimą (*Commento sopra la Commedia*).

Bokačui mirus italų literatūra ima merdėti. To puolimo priežastimi dalinai buvo tuo metu prasidėjęs Italijoje humanizmas. Humanistai, per daug garbindami ir keldami senovės graikų ir romėnų pasaulėžiūrą, iš vienos pusės, ne visai buvo korektingi santykiuose su krikščionybe; iš antros pusės, per daug nusmelkė italų kalbą, duodami aiškią pirmenybę senai romėnų kalbai.

Tačiau gilesnės klasikų studijos davė ir nemažą pliusą: jos prisidėjo prie geresnio dailės supratimo, išsidirbimo tobulesnio skonio, rimtesnio antiškų pavyzdžių pažinimo. Buvo humanistų, kurie, mėgdami renesansą ir jį palaikydami, vis dėlto mokėjo pasilikti su Bažnyčia tvarkoje; pavyzd., didžiausias humanizmo šulas, Florencijos valdovas Lorenzo de Mediči (1449—1492) ir jo sūnus, paskui Leonas X papa.

Prie žymesnių to neturtingo laikotarpio rašytojų Italijoje priklauso Liudvikas **Pulci**, parašęs poemą iš 18 giesmių *Il Morgante maggiore*, kur ironiškai pasakojama įvairiausios didvyrio Morgano (Rolando pagelbininkas) kovos su įvairiausiais galiūnais, net su požemių velniais.

Antras tų laikų rašytojas **Bojardo** (1434—1494) parašė poemą *Orlando innamorato* (Įsimylėjęs Rolandas), kurioje piešiama tikras, sulyg tų laikų nuomone, idealis raitelis su visomis jo dorybėmis. Veikalas būtų visai rimtas, tik gaila, kad poemos forma ir kalba gan apsileidusi. Pats veikalas ne visai užbaigtas; tolimesnę jo tąsą parašė Ariosto *Orlando furioso.*

Šešioliktame amžiuje italų literatūra vėl pakyla ir turi labai žymius poetus, kaip Ariostą ir Torkvatą Tasą, o proza rašytoją Makiavelį.

Liudvikas Ariosto (1478—1553) rašė ir sonetus, sekdamas Petrarka, ir satyras, pamėgdžiodamas Horacijų, net komedijas. Bet pasaulinį vardą jam davė *Orlando furioso* (Pasiutęs Orlandas, alias Rolandas), parašytas lengvomis ir skambiomis eilėmis. Tas veikalas — tolimesnė Bojardo Rolando tąsa ir be jo bemaž nesuprantamas. Tačiau koks skirtumas

kalboje, stiliuje ir pasakojimų vaizdingume! Kaip kokiame gyvame kaleidoskope keičiasi žmonės ir reginiai, tikro rašytojo artisto rodomi: užburtos karalaitės, stebuklingi rūmai, gyvi raiteliai didžiavyriai, o vienkart ir lengva sąmojinga ironija ir jausmingumas; rods, kai kada pasakojimas drastiškai nepadorus pasitaiko.

Antras dar žymesnis XVI amž. italų rašytojas ir didžiausias tais laikais epikas — **Torquato Tasso** (1544—1595). Rimtai ir giliai susipažinęs su senovės klasikais Homeru ir Vergilijum, lygiai kaip ir su naujesniąja italų literatūra, Tasas parodė gana anksti savo nepaprastą talentą. Jau 18 metų amžiaus būdamas per 10 mėnesių parašė savo pirmą epą *Rinaldo*, kurio turinys — tolimesnė Ariosto *Rolando* tąsa, ir jau tasai veikalas nemažą turėjo pasisekimą.

Feraros hercogo ir jo seserų aukštai gerbiamas ir prie jo dvaro nuoširdžiai globojamas, Tasas, nežinau kaip, sau įsivaizdino, kad jo nekenčia ir įtaria; slapčia apleidžia jis vaišingą dvarą, liguistas ir suvargęs blaškosi nuo vieno miesto į kitą ir kenčia neturtą. Galop draugai Romoje paėmė jį į savo globą; čia jis ir pasimirė.

Geriausias Taso veikalas — *Atvaduotoji Jeruzalė*, poema iš 20 giesmių. Toje poemoje apgiedama pirmasis kryžiaus karas ir Jeruzalės atvadavimas iš turkų rankų, vadovaujant Gotfridui Buloniečiui.

Jos turinys trumpai suglaudus toks: krikščionių kariuomenė apgula Jeruzalę, turkų užkariautą; toje kariuomenėje pasižymi Tankredas, Raimundas ir Gotfridas, bet Jeruzalę skirta pirmam paimti jaunam ir narsiam Rinaldui. Turkų burtininkas praneša Jeruzalės valdovui Aladinui, krikščionys nepaimsią miesto, jei šv. Mergelės paveikslas iš bažnyčios būsiąs perneštas į mečetę. Bet paveikslas iš nakties žūva. Sultonas žada visus krikščionis, mieste esančius, iššudysiąs, jei neatsirasiąs paveikslas. Tada du ką tik susižadėjusiu jaunavedžiu ima ant savęs kaltę ir pasmerkiami mirti, bet paskutinėje valandoje juos nuo mirties išvaduoja Korinda, turkų didvyrė.

Tada piktosios dvasios kitaip stengiasi sukliudyti miesto atvadavimą: į krikščionių kariuomenės stovyklą atvyksta Armyda, gražuolė burtininkė, ir prašo vylingai sau pagalbos nuo užpuoliko, kad tuo būdu atitraukus nuo apgulimo dalį

kariuomenės. Tikrai daug karžygių, jų tarpe ir Rinaldas, nesupratę vyliaus, eina su Armyda.

Krikščionims kovos su turkais nesiseka, nors Tankredas dvikovoje nugali turkų didvyrę Korindą, kuri prieš mirtį prašo ir apturi krikštą. Krikščionių vienuolis praneša saviesiems, kad miesto nepaimsią, iki nepergabensią atgal iš Armydos nelaisvės įsimylėjusio į ją Rinaldo, ir iki tasai iš užkeikto miško neatgabensiąs taranų miesto sienoms griauti. Galų gale Rinaldas su taranais atvyksta ir pirmasis įsilaužia į Jeruzalės miestą. Turkų kariuomenė sunaikinta, ir krikščionys eina prie Išganytojo karsto pasakyti ačiū už suteiktą pergalę.

Poema kupina įvairiausių atsitikimų, stebuklingų persikeitimų, mitologinių priemaišų; didvyriai veikia ne tik ant žemės: pragaras irgi kovose dalyvauja; įterpta visa eilė meilės intrigų, nors ta meilė pas Tasą labai nekalta, ideali, kilnesnė už Ariosto meilę.

Nors irgi Taso vaizduotė labai gyva ir turtinga, bet ji neišeina taip iš realybės ribų kaip pas Ariostą: jo žmonės vis dėlto gyvi žmonės, o ne gražūs poetingos Ariosto vaizduotės žaisleliai. Kai kurie poemos epizodai primena keletą *Iliados* vietų. Poemos kalba labai daili ir graži; daug yra vietų lyriškų, labai jautrių, ir jos ypatingai žavi skaitytoją.

Išskyrus Dantę, nei vienas poeta nėra italų taip mėgiamas, taip komentuojamas — aiškinamas ir iki šiol skaitomas, kaip Torkvatas Tasas.

Italų XVI amž. poetų tarpe reikia paminėti **Mikelandželą Buonarotį** (1475—1564), kursai irgi nemaža parašė sonetų, nors jis daugiau žinomas ir vertinamas kaip nepaprastas tapytojas, skulptorius ir architektas statytojas.

Prie didžiausių to amžiaus proza rašytojų priklauso **Mikalojus Machiavelli** (1469—1527). Gimęs Florencijoje, juristo sūnus, Makiavelis tarnavo įvairiose diplomatinėse pasiuntinybėse ir toje srity parodė stambius gabumus. Savo pažiūras išdėstė veikale *Il Principe.*

Jo pažiūros į valstybės tvarką visai nekrikščioniškos, bet jos padarė didžiausios įtakos; jų net ir dabar politikoje dažniausiai prisilaikoma: pavaldiniams ir piliečiams valstybė — tai viskas; jai turi tarnauti, prie jos gerovės taikintis privalo ir religija, ir etika; kas valstybei naudinga, nors tai būtų

apgaulė, žmogžudystė ar kas kitas, bus gera ir moralu. Valstybės galybė aukščiau vertinama už teisę. Valstybes tveria ir jas iškelia genialūs vyrai; minia tai tik pasyvi tam medžiaga.

Makiavelis buvo irgi žymus istorikas, parašęs pragmatiškai mokslišką veikalą *Istorie fiorentine*. Makiavelio proza italų literatūroje viena pavyzdingiausių.

Septynioliktasis amžius ir aštuonioliktojo pirmoji pusė italų literatūroje žymesniais rašytojais nepasireiškė. Bent kiek žinomesnis buvo **Marini** (1569—1625), parašęs poemą apie Venerą ir Adonį iš 20 giesmių ir 45 000 eilučių; rašė jis irgi *Ryme*. Antrasis **Tassoni** parašė komišką epą *La secchia rapita* (Pavogtas viedras).

Tačiau tame laikotarpy prasideda rimtesni dramatiškų veikalų mėginimai. Tie dramatiški veikalai, juos lošiant turtingesniuose namuose, ypač prie dvaro, pradėta jungti su muzika ir giedojimu. Tuo būdu pas italus pirmuosius atsiranda nuo XV amž. laikui bėgant opera, kuri XVII amžiuje italų scenose bemaž išimtinai viešpatauja. Žymiausias XVIII amž. tos rūšies kompozitorius Metastasio (1693—1782). XVIII amž. pradžioje iš dramaturgų tarpo tenka paminėti Scipioną **Maffei**, kursai, sekdamas graikiškais pavyzdžiais, parašė *Merope* tragediją, turėjusią savo laiku pas italus labai didelį pasisekimą ir susilaukusią 60 laidų.

Nuo XVIII amž. italų literatūra ima sparčiau atgimti, keltis iš savo snaudulio. Prie to prisidėjo Anglijos ir Vokietijos romantizmas, paveikęs į italų literatūrą; paskui rimtesnės Dantės studijos; galop nemaža padarė įsravos pasirodę tuo metu laikraščiai, kaip *Osservatore*, kuriuose rimta, kai kada net per aštri kritika buvo rašytojams akstinu rimčiau ir giliau žiūrėti į savo tvarinius. Prie daugiau ir plačiau žinomų to laikotarpio rašytojų priklauso: Goldoni, Alfieri, Manzoni, Leopardi.

Goldonis (1707—1793) buvo komedijų rašytojas. Nors talentu nesusilygino su prancūzų Moljeru, vis dėlto italų komedijai suteikė rimtumą, atskyręs ją nuo buvusio iki tol madoje farso. Turėdamas dovaną greitai tverti ir labai nesirūpindamas savo tvarinių dailinti, Goldonis 16 metų laikotarpy prirašė 60 komedijų. Jos savo laiku buvo Goldonio vardą padariusios labai populiariu Italijoje; bet irgi greit

paskui tapo bemaž užmirštos, gabesniems komedijų rašytojams atsiradus, kaip **Chiari** ir **Gozzi**. Goldonio *Mirandolina*, 3 aktų komedija (Viešbučio laikytoja), išversta lietuviškai ir Kaune buvo scenoje lošiama.

Alfieris (1749—1803) gana žinomas savo nepaprastais gyvenimo nuotykiais ir besiblaškymu po margą pasaulį, kuriuos savo veikale *Vita* pats yra atpasakojęs. Rašė tragedijas. Literatiška jų vertė, rods, ne per didelė; daugiau jose tendencijos negu tikro meno. Stengdamasis būti savistoviu, gyrėsi nieko iš literatūros neskaitąs; tačiau nėra jis visai laisvas nuo prancūzų pseudoklasikų įtakos.

Alfierio tragedijose nei veiksmo gyvumo, nei užtenkamo asmenų apibūdinimo nesimato. Kalba ir eilės šiurkščios, apsileidusios. Kaip žmogus karštas, veikėjas ir patriotas, Alfieris visose srityse reikalavo reformų ir savo tragedijomis norėjo savo tautiečius mokinti, pažangos dvasios įkvėpti, ją pakelti. Todėl jo tragedijų asmenys daugiau kalba, išmintingai ir sąmojingai protauja, bet maža veikia. Tuo būdu kaip tik charakteristiška jo karštai patriotinė tragedija *Filippo*. Geriausiai nusisekusi jo tragedija *Saulis*, kurios turinys paimta iš biblinės istorijos.

Manconis (1785—1873), didžiausias italų romantizmo šulas ir vienkart žymiausias jų poeta lyrikas iš XIX amž., kursai savo talentą išvystė rimtomis Dantės studijomis ir nemaža prisidėjo prie religinių jausmų sužadinimo ir atgimimo italų tarpe. Iš pradžių enciklopedistų ir Voltero šalininkas, Manconis paskui po įtaka savo žmonos, karštos katalikės, konvertitės iš kalvinų, grįžo prie tikėjimo ir Mediolano apylinkėje savo šeimynos rately laimingas ramiai praleido amžių iki žilos senatvės.

Savo atsivertimo jausmus ir laimę Manconis kilniai apgiedojo įkvėptuose *Himnuose*, kurie žavėte žavi savo švelnia ir harmoninga forma. Labai irgi graži, muzikali ir jautri jo odė, parašyta Napoleonui I mirus. Nemažos vertės irgi jo dvi dramos: *Grafas iš Carmagnola* ir *Adelchi*, kurių simpatingas turinys paimtas iš viduramžių.

Bet kapitalis Manconio veikalas — jo romanas *I promessi sposi* (Susižadėję), kuriame nepaprastu talentu piešiama atbudęs XVII amž. religinis Italijoje gyvenimas. Centraliniai

asmenys tai Renzo ir Lucija ir tragiški jų nuotykiai, kurie tačiau laimingai baigias vestuvėmis.

Manconis rado nemaža pasekėjų, kaip Peliko, kurio drama *Francesca da Rimini* gana populiari, Nikolini, Džiusti ir kt., kurie tačiau su juo susilyginti nesusilygino.

Leopardis (1799—1837), nuo mažens išauklėtas katalikų tikėjime, gana anksti jo nustojo, pasidavęs Bairono įtakai ir jo bevilčiai. Turtingas griovas, labai jautrios širdies ir trokštąs gyvenimo malonumų, bet gamtos skaudžiai nuskriaustas, liguistas, nuo 30 metų amžiaus tapęs aklas, Leopardis giliai jautė savo skriaudą.

Gilią savo melancholiją Leopardis išgiedojo eilėmis *Pansieri* (Mintys). Dar gilesnio pesimizmo įkvėptos jo *Canti* (Giesmės), kuriose vienkart reiškiasi ir italo patriotizmas, laukiąs Italijos šalių susivienijant. Eilės rūpestingai išdailintos, lengvos ir melodingos.

Naujesniaisiais laikais italų literatūroje irgi netrūksta žymesnių talentų, kaip Carducci, Gabriele d'Annunzio, Fogazzaro ir kt.

Kardučis (1836—1907), labai žymus ir talentuotas poeta lyrikas, kurio *Giambi ed Epodi* ir *Odi barbare* savo harmoningomis skambiomis ir jautriomis eilėmis labai primena Leopardį; bet jų turinys ir pakraipa kupini fanatiškos neapykantos viso, kas krikščioniška. Jo irgi parašyta himnas Liucipieriui. Politišku įsitikinimu Kardučis buvo karštas respublikos šalininkas.

Gabrielis D'Anuncijus (gim. 1863 m.), vienas gabiausių šios dienos italų rašytojų: ir kalba rašo vaizdžia ir dailia, ir grožio skonį turi nepaprastai išmiklintą, ir psichologas yra gan gilus; tačiau jo veikalai veikia neigiamai į skaitytojus, nes su ypatingu pamėgimu, kaip ir vyresnis už jį lyrikas Gerinis, rašo apie paleistuvystę ir iškelia nuogo kūno kultą.

Anuncijus rašė ir lyrinius eilėmis veikalus, kaip *Elegie Romane*, ir romanus, kaip *Trionfo della morte,* ir dramas, kaip *Francesca da Rimini* ar *Citta morta* (Išmiręs miestas).

Simpatiškiausias iš naujausių apysakų rašytojų Antanas **Fogacaras** (1842—1911), giliai įsitikinęs katalikas, nors savotiškas, su kurio visomis pažiūromis negalima sutikti. Prie žymesnių jo romanų priklauso: *Piccolo mondo antico* (Mažmožiai senovės pasaulio), *Il Santo* (Šventasis) ir *Lei-*

la. Šiame pastarame piešiama du asmenys, kurie vienas kitą myli, bet puikybė ilgai kliudo jiems susiprasti ir prisipažinti; galop grįžę prie tikėjimo, suranda bendrą žodį ir bendrą gyvenimo kelią.

Geriausiai gal Fogacarui nusisekęs jo romanas *Il Santo*, kur pasakojimas vystosi nepaprastai natūraliai ir nuosekliai; tik vyriausio tame romane asmens Piero Maironi'o pažiūros, nors gan simpatingos, ne visados sutinka su Bažnyčios pažiūromis.

Dar gana populiarios italų tarpe **Edmundo de Amicis** (gim. 1846 m.) novelės, ypač jo *Škicai* (bruožai) iš kariškių gyvenimo.

ISPANŲ LITERATŪRA

Pirmykšti Pirėnų pussalio gyventojai dar prieš Kr. buvo romėnų užkariauti ir pasidavė jų įtakai ir kolonizacijai; lotynų kalba tapo diduomenės kalba. Per didįjį tautų maišatį Europoje atsibastė į Ispaniją ir ją užkariavo vestgotai, germanų kilmės tauta; tačiau būdami žemesnės kultūros, greit susiliejo su vietos gyventojais, didžios įsravos nepadarę. Aštuntame amžiuje užkariauja bemaž visą Ispanijos šalį per Afriką atsigrūdę arabai ir ją valdo ilgus amžius, iki galop Ferdinandas katalikas 1492 m. atima iš jų rankų paskutinę Ispanijoje jų tvirtovę Granadą.

Tuo būdu ispanų tautoje, jų kalboje ir literatūroje žymu pėdsakai romėnų išdidumo, germanų jausmingumo ir išbujojusios arabų vaizduotės. Be to, dar nuolatinės kovos su arabais, šalies ir tikybos priešais, išugdė ir išvystė ispanuose karžygiškai raitelišką būdą ir religinį jausmą iki fanatizmui.

Ispanai jau Senekos laikais turėjo savo vietinę kultūrą ir literatūrą lotynų kalba; laikui bėgant lotynų kalba net liaudies tarpe buvo pusiau prigijus. Vestgotams, o paskui arabams tą kultūrą sunaikinus, lotynų kalba pamažu užsimiršta; jos vietoje tveriasi įvairūs dialektai, iš kurių Kastilijos dialektas ima viršų; jį padėta pagrindan literatūrai, kuri jau XII amžiuje gana žymi.

Pirmieji ir naujos krikščioniškos kultūros, ir ispanų li-

teratūros tverėjai buvo vienuoliai benediktinai. Pirmieji išlikę poezijos tvariniai dvejopos rūšies: karžyginis epas ar religinės legendos, kuriuose matosi prancūzų pavyzdžių įtaka.

Ispanų legendos kupinos misticizmo, stebuklingumo, religinio karščio ir naiviško tikėjimo. Populiariškiausiu legendų autorium buvo **Gonzales Borceo** (1198—1268), parašęs 9 legendas apie įvairius šventuosius, iš kurių ypač populiarios buvo apie šv. Daminiką ir apie šv. Melaniją. Jis irgi apgiedojo Aleksandro Didžiojo veikalus.

Maždaug tos pačios rūšies laikoma ir poema, nežinomo poeto parašyta, kurioje legendos formoje pasakojama, kaip Kastilija sau iškariavo nepriklausomybę nuo maurų, ir antroji apie Juozapą Egiptietį.

Karžyginis epas siekia gilesnės senovės nekaip legendc jis apgieda legendarį karžygį *Sidą Kampeadorą*. R mansų arba giesmių apie Sidą buvo šimtas. Jų autoriu nežinomas. Ilgais amžiais tos giesmės buvo liaudies giedamos iš atminties visokiais variantais ir tik XV amžiuje surinktos ir galutinai surašytos, jų rinkinį pavadinus *Poema del Cid*.

Toje poemoje apgiedama visas narsiausio ir nepergalimo karžygio Sido gyvenimas: nepaprasta drąsa, savęs gerbimas, karaliui ištikimybė tai gražiausios to vasalo dorybės. Nekaltai ištremtas į maurų žemę, ten veda sau žmoną Chimeną, susilaukia daug dukterų, jas išleidžia už vyrų. Žentai jį įžeidžia ir išniekina; Sidas jiems kerštu atsimoka ir priveda prie atgailos. Pilnas garbės senatvėje susilaukia to, kad rytų karaliai jam dovanas siunčia. Galop aprašoma Sido mirtis ir jo laidotuvės.

Dvyliktame amžiuje parašyta antra poema apie Sidą *Cronika rimada del Cid* (Kronika eilėmis apie Sidą), kurios vertė mažesnė. Ji aprašo Sido jaunystę ir tuo būdu papildo pirmąją poemą.

Tryliktajame amžiuje ne tiktai ispanų karalystėje, bet ir jų literatūroje centralinis asmuo — karalius **Alfonsas X** (1252—1282), pavadintas mokslinčium. Jisai literatūrą ne tiktai globojo, bet ir pats žymiausią tuomet rolę joje lošė, ypač daug prisidėjo prie ispanų prozos ištobulinimo kastiliškame dialekte. Jisai sutvarkė ispanų teisdavystę, išleidęs

įstatymų rinkinį; parašė rimtą ispanų istoriją; galop įgijo poeto vardą savo gražiomis, įkvėptomis giesmėmis *Cantigas a la Virgen*, kuriomis apgieda šv. Mariją.

Tame pačiame laike į ispanų kalbą pradėta versti garsesni veikalai iš kitų kalbų, ypač iš arabiškos ir žydiškos; išversta ispaniškai talmudas, Koranas, kai kurios arabų sakmės ir novelės.

Nors ispanai kryžiaus karuose prieš turkus nedalyvavo, turėdami užtenkamai karų namie su maurais, tačiau kryžiaus karų atgarsiai trubadūrų giesmėmis pasiekė ir Ispaniją; apgiedama buvo karai su netikėliais, Karolio Didž. ir jo paladinų veikalai, kaip ir legendos apie Gralį.

Karžygiškam kryžiaus karų ūpui Europoje atslūgus, trubadūrų giesmes dalinai pakeičia romanai, kurių turinys ne vien didvyrių raitelių drąsa, bet ir jų meilė. Tų romanų populiariškiausias buvo *Amadis de Gaula,* kurio autorius nežinomas.

Amadis, prancūzų karalaitis, pamyli anglų princesę Oraniją ir po stebuklingų ir nepaprastų nuotykių ir karžygiškų atsižymėjimų ją veda sau žmoną. Tasai romanas turėjo labai daug pasekėjų; turinys buvo bendrai tas pats, tik su įvairiausiais priedais ir kaskart didesniais stebėtinumais, kad sužadinus didesnį įdomumą.

Greta tų romanų apie Amadžio nuotykius, atsiranda romanai, nenatūraliai idealizuoją piemenėlių gyvenimą (novelės idilės), ir romanai lengvai satyriško, kartais nepadoriai komiško pobūdžio (*gusto picaresco).*

Piemenėlių novelės dažniausiai būdavo sudėtos iš dviejų dalių: pirmosios episkos ir antrosios lyriškos. Geriausias tos rūšies veikalas buvo parašytas **Jorge de Montemajor'o** (1520—1562) *Diana enamorada.* Jame pasakojama, kaip dievaitė Diana pamilusi piemenį Sereino. Episkoje daly daug naiviškumo ir dirbtinumo, bet lyriškoji dalis atsižymi tikru jausmu ir labai gražia kastiliška kalba.

Iš gusto picaresco romanų rūšies labai žinomas ir plačiai populiarus buvo savo laiku *Lazarillo de Tormes*; kieno parašytas, galima tik spėlioti. Tuo romanu pajuokiama Kastilijos gyventojų silpnybės ir nuodėmės, ypač puikybė, kuria serga net jų elgeta, pašiepiama ir svieto padaužos, kurių Ispanijoje, Ameriką atradus, atsirado nemaža.

Lazarillo — nusigyvenęs, bet daug matęs, daug prityręs ir apsukrus valkata. Galop jis persisamdo tarnu septynioms žmonoms: duonkepio, batsiuvio, kirpėjo ir t. t. Jų nei viena per savo tuštybę neišdrįsta išeiti į gatvę ar į bažnyčią be tarno palydovo, prisijuosusio prie šono špagą; o kadangi jos neturi tiek pinigų, kad pasisamdyti galėtų tarną kas sau atskirai, tai jį samdo susidėjusios.

Kaip Montemajor, taip ir Lazarillo autorius susilaukė daug pasekėjų. Jų romanai, dažniausiai proza rašyti, neturėjo rimtesnio tikslo, stengdamies vien tik žingeidumą sužadinti; tačiau jie kartu su istoriškos įtalpos veikalais nemaž prisidėjo prie ispanų prozos išvystymo ir patobulinimo ir galop pagimdė Servanteso *Don Kichotą*.

XIII—XV amžių laikotarpy turėjo ispanai ir lyrikų gana gabių, kaip štai Juaną **Ruiz'ą** (†1350), parašiusį eilių rinkinį įvairiausios įtalpos, bet daugiausia apie meilę, Lopez'ą **de Mendozą** (1398—1458), kurio lyrinėse eilėse žymiu ir itališkos alegorijos, ir provansališkų pavyzdžių įtaka, Enriką **de Vileną** (1384—1438), kurs ispaniškai išvertė Vergilijaus veikalus ir Dantės *Divina commedia,* Juan'ą **de Mena** (1411—1446), parašiusį *Laberinto,* kuriame sekė Dante, buvusiu tuomet labai madoje.

ŽYDĖJIMO PERIODAS

Nuo XVI amž. ispanų literatūroje prasideda žydėjimo laikotarpis. Ispanų rašytojai, kaip štai Cervantes, Lopez de Vega, Kalderonas, įgyja vardą ne tik savo šaly, bet ir toli už jos sienų Europoje. Prie to žydėjimo daug prisidėjo pakilusi šalies gerovė ir bendros kultūros pažanga, ypač užsimezgus plačiai prekybai su naujai atrasta Amerika, ir valdant tokiems sumaniems valdovams, kaip Ferdinandui ir Izabelei, o paskui Pilypui II.

Silpniausiai tuomet pasireiškė epas, kursai nesugebėjo tinkamai apgiedoti ispanų ginklo žvangėjimo, kuomet jisai garsiausiai pasauly skambėjo ir kuomet ispanų karalystėje saulė nenusileisdavo. Vienas **Ercilla y Zuniga** (1533—1594) savo veikale *Araucana* apgiedojo ispanų žygius prieš nar-

sius araukanus, Chili'o gyventojus, kuriuose mūšiuose pats dalyvavo.

Bent kiek stipriau pasižymėjo tuomet lyrika, ypač satyra. Prie geresnių lyrikų priklausė: **Boscan Almogaver** (1493—1542), kursai, sekdamas italų pavyzdžiais, rašė sonetus oktavomis ir tercinomis; **Garcilaso de la Vega**, labai švelnus, jautrus ir gabus poeta, bet jaunas žuvęs kovoje; **Castillejo**, poeta patriotas, kovą pradėjęs prieš italų pavyzdžių pamėgdžiojimą; **Diego de Mendoza**, rašęs sonetus, kanconas, ypač įgarsėjęs elegijomis ir poetiškais laiškais (cartas).

Kas kartą daugiau dailindami formą ir stilių, kai kurie lyrikai, kaip **Gongora** (1561—1627), pasiekė kraštutinumo, besigainiodami nepaprastų išsireiškimų, drąsiausių metaforų, dirbtinių pagražinimų. Gongorizmas rado nemaža pasekėjų, bet susilaukė ir aštrios pajuokos.

Tuo nepaprastai gabiu ir sąmojingu satyriku buvo **Quevedo y Villegas** (1580—1645), savo amžiuje vienas žymiausių išminčių ir mokslininkų. Kaip didis patriota ir sveikas protas, jisai savo garsiose *Suenos* (Svajonės) pakėlė skaudų balsą ir prieš doros puolimą visuomenėje, ir prieš dirbtinę poeziją. Rašė jis rimtai ir daug taip pat atskirose srityse.

Bet tobuliausiai žydėjimo periode išsivystė pas ispanus drama ir satyriškas pasakojimas. Pirmoje srity pasaulinės reikšmės turi Lope de Vega ir Kalderonas, antroje Servantesas.

Kaip kitur Europoje, taip ir Ispanijoje drama išsivystė iš bažnytinių apeigų ir misterijų. Ispanų dramos tėvu laikomas **Juan del Encina** (1469—1534), kursai pirmasis iš bažnytinių misterijų ėmė tverti dramą, duodamas jai pasaulinę pakraipą, skolindamas turinį ar iš piemenėlių gyvenimo, ar iš istorijos, kaip pavyzd., *Kolumbas Ameriką atranda*.

Toje pakraipoje dar toliau pažengė **Fernando de Rojas**; garsi buvo savo laiku jo drama *La Celestina*, kuri ilgais metais skaitėsi dramoms pavyzdžiu. Tačiau visų garsiausi ispanų dramaturgai, visoje Europoje plačiai žinomi, buvo Vega ir Kalderonas.

Lope de Vega (1562—1635), aukštos kilmės, gimęs Madride, nepaprastai anksti išsilavino: bemaž dar vaikų būda-

mas, jau lankė universitetą ir 14 metų amžiaus jau parašė pirmąją savo dramą. Būdamas iš prigimties gyvo būdo ir jautrios širdies, Vega turėjo savo gyvenime daug įvairių nuotykių, bet giliai tikįs, religiniai išauklėtas ir tiesaus būdo, mokėjo išlaikyti lygsvarą ir neperžengti doros ribų. Pirmajai ir antrajai žmonai mirus Vega pasirinko sau dvasinį luomą ir tapo kunigu. Kaip didis ispanų patriotas neapkentė anglų, sunaikinusių Ispanijos Armadą-laivyną, kuriame pats Vega dalyvavo.

Savo dramoms turinį Vega dažniausiai sėmė iš ispanų istorijos, kur galėjo ispanų vardą iškelti. Gal nei vienas pasauly rašytojas nebuvo taip vertinamas, mylimas ir didžiausiomis tautos ir karaliaus malonėmis ir gerybėmis apdovanotas prie gyvos galvos, kaip Lope de Vega, o paskui dar daugiau jo geniališkas įpėdinis Kalderonas. Bet to ir užsitarnavo abudu.

Visi dramatiški ispanų veikalai paprastai buvo vadinami komedijomis ir skirstomi sulyg turiniu į dvi rūši: dvasines ir pasaulines (*comedias divinas, humanas*). Pasaulinės komedijos buvo arba istoriško turinio (*heroica*), arba iš artimo gyvenimo paimtos, bet rimtesnio pobūdžio (*comedias de capa y espada* — komedijos apsiausto ir kalavijo), kurias lošiant kostiumai buvo vartojami išimtinai tik tautiškai ispaniški, arba galop dar komedijos *burlesca* vadinamos, kuriose greta rimtų vietų buvo daug pajuokiamai satyriško elemento ir įtalpa buvo imama dažniausiai iš liaudies ir žemesnio luomo gyvenimo.

Dvasinių komedijų turinys buvo imamas arba iš šventųjų gyvenimo, arba tai buvo Dievo Kūno vadinami aktai. Tos rūšies komedijos atsižymėjo giliu ispanų katalikų tikėjimu ir vienkart nepaprastu vaizduotės gyvumu, lakumu ir originalumu, kokio veltui ieškotumime pas kitas Europos tautas. Pavyzd., Dievo Kūno procesijos priešaky eina didžiulė baidyklė, tarasca vadinama, kuri žiopliams kepures nutraukia; paskui eina eilės vaikų vainikuotomis galvomis ir gieda bažnytines giesmes; paskui keletas persirėdžiusių milžinais juodaodžiais šokinėja ir gąsdina žiopsančius kaimiečius; galop rimtai žengia su žvakėmis dvasiškiai, ir kunigas po puikiu baldakimu neša monstranciją. Laikas nuo laiko procesija sustoja, atgieda klūpodami kunigai šventas giesmes,

ir prasideda čia pat iškilmei parašytos dažnai juokingos komedijos lošimas.

Lope de Vega rašė dramas visose virš nurodytose pakraipose. Turėdamas ypatingą gabumą daug ir greit tverti, Vega parašė apie 2 000 dramų, kurių iki šiol dar puspenkto šimto išliko ir esti lošiamos. Parašyti įdomiausią ir intrigomis painiausią dramatišką veikalą jam užtekdavo vienos dienos.

Taip greit tverdamas, de Vega, be abejo, neturėjo laiko nei galios jų per daug dailinti. Tačiau nebuvo nei vienos dramos, kuri būtų buvusi ar nuobodi, ar kurios kalba neužtenkamai taisyklinga. Visos jo dramos atsižymi akcijos gyvumu, įdomumu ir tokiu natūraliu, o vienkart taip artistišku dramos gijų sumetimu, kad iš kalno neatspėsi, kuo ji baigsis. Veikiančiųjų dramoje asmenų būdas irgi ryškus, psichologiškai pamatuotas.

Iš istoriškų Vegos dramų geriausia laikoma *Las Almenas de Toro* (Toro pilies bokštai); iš komedijų, vadinamų de capa y espada, skaitosi geriausia *Kaimietė nuo Chetafo* nepaprastu akcijos ir asmenų natūralumu ir linksmumu.

Prie žymesnių Vegos dramų priklauso dar šios: a) *Karalius — geriausias teisėjas*, b) *Kordobos komendantai*, c) *Sevilės žvaigždė*, kur idealizuojama kilnus ir tvirtas moters būdas, d) *Mylėti nežinant ką*, e) *Kas užvis negalima* (suprask: išdaboti moteriškę).

Iš dvasinio turinio komedijų dramų sulyginti geresnės — paimtos iš šventųjų gyvenimo; nors ir Dievo Kūno aktai (*auto*) gana originalūs, gyvi, atsižymi savotišku ispanų dievotumu ir, rodos, paties Vegos įvesti.

Lope de Vega, apdovanotas stebėtinu literatišku vaisingumu, rašė ne vienas komedijas. Jis dar paliko dvi poemas: *Angelika* ir *Užkariauta Jeruzalė*, apie dešimtį mažesnių istoriškos ir mitologiškos įtalpos kūrinių, nemaža sonetų, odžių ir dainų, kurios buvo dainuojamos, muzikai ir šokiams pritariant.

Bet tie Vegos kūriniai, nors gana nusisekę, toli gražu negali susilyginti su jo komedijomis dramomis, kurios ne tiktai ispanų literatūroje buvo jo įpėdiniams pavyzdžiais, bet jos padarė didžios įtakos italų, prancūzų, anglų ir vokiečių literatūrose.

Greta de Vegos buvo dar keletas gabių dramaturgų, kaip štai Servantes, Christoval de Virnes, Tirso de Molina, Juan de Alarcon y Mendosa, Juan Perez de Montalvan ir kiti, kurie tačiau negalėjo talentu ir populiarumu susilyginti su Vega.

Christovalis de Virnes parašė penkias visai nusisekusias tragedijas, kurios tik dėl to neturėjo didesnio pasisekimo, kad autorius nepasirūpino tragiškas scenas pinti su komiškomis, ko ispanų skonis reikalauja. Autorius sutrumpinant literatūroje dažnai vadinamas kapitonu, kadangi tame laipsny dalyvavo mūšy ties Lepanto.

Montalvanas, kurį pats Vega vadino savo mokiniu, ypač rūpinosi gyvai piešti istoriškų asmenų būdus, kaip prancūzų karaliaus Henriko IV, ispanų karaliaus Pilypo II ir kt.

Tirso de Molinos dramos pasižymi klasiška kalba, lengvomis eilėmis kaip ir Vegos dramos; sąmojingumu, komiškumu, gyvu dialogu gal net Vegą perviršija; bet jo dramos nėra taip moralios kaip Vegos; kai kurios meilės scenos net per daug drastiškos, kad labai įstabu, nes autorius, rods, jaunystę gan linksmai praleidęs, greit surimtėjo, paliko kunigu, paskui vienuoliu, galop vienuolyno perdėtiniu prioru. Jo dramų iki šiol išliko 70; jų geriausios: a) *Moteries išmintis,* b) *Don Gil žaliose kelnėse*, c) *Don Juan, suvedžiotojas iš Sevilės.*

Alarkonas y Mendoza (†1637) savo dramomis buvo užsibrėžęs ne tiktai linksminti ir žaisti, bet ir mokinti, dorinti. Gimęs Meksikoje, gyveno tai gimtinėje, tai paskui Ispanijoje. Nežiūrint stambaus talento, jam sunku buvo rivalizuoti su Vega ir Molina Tirso, ir savo laiku neturėjo didelio pasisekimo. Bet šiandieną jis priskiriamas prie didžiausių Ispanijos dramaturgų. Iš jo dramų geriausios laikoma: *Audėjas nuo Segovijos, Sienos turi ausis, Įtartina tiesa.*

Ką tik paminėti ispanų dramaturgai ar vienu, ar kitu atžvilgiu vis dėlto negalėjo susilyginti su Lope de Vega. Buvo tačiau vienas, kurs net Vegą peraugo, tai Pedras Kalderonas.

Pedro Calderón de la Barca (1600—1681) buvo tikras ispanų genijus, tuo įstabesnis, kad pasireiškė tuomet, kai Pilypui III ir Pilypui IV viešpataujant Ispanija visais kitais atžvilgiais slinko žemyn. Kalderonas, dar tik 13 metų am-

žiaus teturėdamas, parašė savo pirmąjį dramatišką veikalą. Baigęs universitetą 19 metų amžiaus parašė dramą *Dievotumas prie kryžiaus*, kuri turėjo didį pasisekimą ir Kalderono vardą plačiai išgarsino.

Aukštos kilmės ir karštas patriotas Kalderonas 10 metų tarnavo kariuomenėje, dalyvaudamas mūšiuose Italijoje ir Flandrijoje už ispanų garbę. Giliai tikįs ir pamaldus, jaunystei praūžus, Kalderonas paliko pavyzdingu ir uoliu kunigu. Nei vienas rašytojas, neišskiriant nei Vegos, nebuvo taip gerbiamas ir visų mylimas kaip Kalderonas, pradedant nuo karaliaus, baigiant žemiausio sluoksnio žmonėmis.

Kalderonas irgi priklauso prie rašytojų, kurie labai daug rašė, nors toli gražu ne tiek kaip Vega. Neskaitant mažesnių dalykėlių, Kalderonas paliko vienų didžių dramų tragedijų arti dviejų šimtų, ir tos dramos daug daugiau apdirbtos ir išdailintos nekaip Vegos kūriniai; čia ir kalba, ir eilės tobulesnės, ir kiekvienas scenos mažmožis apgalvotas, kad veiktų į žiūrėtojus. Kai kur kalba taip išdailinta, kad atsiduoda gongorizmu.

Kalderonas dar ir tuo stovi aukščiau už Vegą, kad jo dramų ir turinys kilnesnis, ir kad tose dramose moterų būdas, jų psichika giliau suprasta ir atvaizduota. Vegos dramos tankiausiai piešia paprastą pilką gyvenimą, kuriame meilė bemaž svarbiausią lošia rolę ir bemaž viską pateisina. Kalderono dramose ir meilė kilnesnė, ir ne vien ji lošia svarbią rolę, bet irgi raiteliškumas, savo garbės vertinimas, patriotizmas, tvirtas atsidavimas ir savęs aukojimas karališkam sostui.

Bet rūpindamasis technikos tobulumu, scenos efektais ir norėdamas daugiau sužadinti žiūrėtojų žingeidumą nuostabiais atsitikimais ir painiomis intrigomis, Kalderonas tam dalykui kai kada aukoja ir iškraipo istorinius ir geografinius davinius; pavyzd., pas jį Herodotas aprašė Ameriką, Kariolanas — Romulo vadas, Dunojaus upė teka tarp Švedijos ir Rusijos ir panašiai.

Taip pat Kalderono dramų didvyriai, vis viena kas jie bebūtų, veikia ir kalba kaip tikri ispanai savo būdu; pertat jo dramoms bent kiek trūksta pasaulinio regračio. Galop Vegos dramose daugiau realizmo, pas Kalderoną daugiau idealizmo, romantizmo, poezijos.

Iš Kalderono dramų žymesnės ir plačiau žinomos šios: a) *Mannanas de Abril y Mayo,* kur pravedama mintis, kaip menkas žmogaus protas sulyginamai su Dievo apveizda; b) *Tambien ay duelo en las Damas* — duota gražus ir kilnus pavyzdys, kaip raitelio garbės jausmas ima viršų sunkioje meilės kovoje; c) *La Nina de Gomez Arias* — turinys paimta iš maurų sukilimo Alpuharos kalnuose; d) *Vieša paslaptis* — vaizdžiai perstatoma Madrido dvaro gyvenimas; e) *Gyvenimas — tai sapnas;* f) *Salamėjos teisėjas.*

Iš religinės įtalpos dramų gal geriausiai nusisekusi: *El purgatorio de San Patricio* (šv. Patricijaus skaistykla). Iš jo komedijų — juokingiausia, primenanti Aristofano komedijas: *Vargas sergėti butą, turintį dvejas duris.*

Kalderonas savo dramatiniais kūriniais padarė didžios įsravos ir rado daug pasekėjų ne tik Ispanijoje, bet ir visoje Europoje, ypač pas prancūzų XVIII amž. pseudoklasikus dramaturgus. Jisai nedaug žemiau statomas už anglų Šekspyrą.

Greta Vegos ir Kalderono savo populiarumu stovi Servantes. Picaresco romanas *Lazarillo de Tormes,* turėjęs nepaprastą pasisekimą, susilaukė daug pasekėjų rašytojų ne tik Ispanijoje, bet ir kitose Europos šalyse. Tos pakraipos buvo prancūzų Lesažo romanas *Gil Blas*, vokiečių literatūroje *Simplicissimus*. Panašiais pavyzdžiais vaduodamasis, ir Servantesas sutvėrė savo pasaulinio garso romaną *Don Kichotą iš La Mančos.*

Miguel de Cervantes Saavedra (1547—1616) buvo aukštos kilmės. Baigęs mokslus, iškeliavo į Romą, kur patekęs tarnybon pas kardinolą Aquavivą, arčiau susipažino su italų literatūra. Paskui, kaip ispanas patriotas, dalyvavo mūšy ties Lepanto (1571) prieš turkus, kur neteko dešinės rankos. Nežiūrint į tai dalyvavo ir paskui mūšyje Afrikoje ir iš ten grįždamas pateko kely per mares į nelaisvę, iš kurios tik po 5 metų buvo išpirktas.

Būdamas nelaisvėje ir iš jos sugrįžęs į tėvynę, atsidavė Servantesas savo tikram pašaukimui, rašydamas veikalus. Nors tie veikalai aukštai iškėlė jo vardą ir plačiai jį išgarsino, tačiau autorius pasiliko kaip buvęs neturtingu vargšu, vis dėlto nenustodamas savo linksmo ūpo.

Meilė prie Katalinos de Palacios, kuri tapo paskui jo žmona, įkvėpė Servantesui veikalą *Galatea*, kurs labai primena Montemayor'o *Dianą*. Ne per didžios irgi vertės buvo jo dramatiški veikalai: *El Trato de Alger*, kuriame perstatomi jo kentėjimai nelaisvės metu, ir komedija *El Laberinto de Amor*. Tie veikalai negalėjo susilyginti su Vegos dramomis.

Tikras Servanteso pašaukimas, kur jisai parodė ypatingą talentą, buvo satyra. Tas jo satyriškas gabumas jau matosi jo veikale *Novelas efemplares* (Pavyzdingos novelės). Bet visoje savo pilnumoje tas nepaprastas talentas pasirodė jo veikale *Don Quijote*, kursai žinomas visame pasauly ir iki šiol tebeskaitomas.

Don Kichotas iš La Mančos tai vyriausias asmuo savo rūšies romano, kurį įprasta vadinti paskutiniuoju raitelišku romanu. Pamatinis autoriaus tikslas buvo kova prieš raiteliškų romanų maniją, kuriems tikrai ir tapo padarytas mirtinas smūgis. To satyriško romano turinys toks:

Don Kichotas — raitelis (hidalgo) entuziastas, geros širdies, pilnas savo garbės jausmo, be saiko prisiskaitęs romanų apie klajojančius raitelius, išeina iš proto ir nutaria pačiam pasidaryti keliaujančiu raiteliu, ieškoti nepaprastų nuotykių, ginti skriaudžiamųjų. Apsiginklavęs, paruošęs sau arklį Rosinantą ir pasirinkęs ginklanešiu Sančą Pansą, tamsų kaimietį, nuolatos mąstantį apie valgį, kaimietį juokingą, bet užtenkamai gudrų ir praktišką, Don Kichotas iškeliauja į pasaulį, pasiryžęs stoti į dvikovą su kiekvienu, kas ginčyti drįstų, kad jo išsvajota širdies karalienė, Dulsinėja iš Toboso, pasauly gražiausia.

Nesveika raitelio vaizduotė iš vėjo malūnų padaro priešą milžiną, iš avių būrio priešų kariuomenę, iš paprastos smuklės puikius rūmus ir t.t. Stodamas drąsiai į kovą prieš įsivaizdintus priešus, Don Kichotas tampa sužeistas, apdaužytas, galop po daugelio nepasisekimų grįžta su ginklanešiu kaip bepročiai namo. Tuo baigias pirmoji romano dalis.

Antroji veikalo dalis pasirodė 10 metų vėliau ir toji daug geriau nusisekusi. Joje ironija ir satyra aukštesnės rūšies. Čia autorius ne tik pašiepia, bet vienkart žadina kažkokią simpatiją nelaimingo, bet kilnių siekių raitelio svajotojo; greta pašiepimo jaučiasi kažkoks liūdesys dėl neįvykdomų idealų. Juokingai kvailas pirmoje daly, raitelis čia pavirsta

nepataisomu idealistu, svajotoju, kurį dažniausiai nugali žiauri ir neteisinga gyvenimo realybė.

Toje romano daly ir intriga įvairesnė, ir turinys turtingesnis, ir daugiau kūrybos ir meno matosi. Sančas Pansa palyginti su jo raiteliu valdovu daugiau realistas, kuriam ypač materialė gerovė rūpi, kursai svajoja, kaip kažkokioje Baratarės saloje bus gubernatorium. Bet ir šis antroje veikalo daly pasirodo gan simpatingas, geros širdies ir pakankamai turįs sveiko proto.

Don Kichoto veikalas didumoje rašytas proza; tik kai kurios vietos eilėmis. Kalba pavyzdinga, natūrali, turtinga. Tiktai atskiri pasakojimai epizodai ne visados tampriai ir nuosekliai surišti.

Servantesas, pasakodamas Don Kichoto nuotykius su įvairiausio luomo žmonėmis: raiteliais, dvasiškiais, pirkliais, kaimiečiais, tuo būdu puikiausiai atvaizduoja visą ispanų gyvenimą XVI amž.

Greta turtingos literatūros XVI amžiuje žydėjo Ispanijoje ir istoriškos studijos, ir ypač teologijos mokslas; ispanų teologai ir savo skaičiumi, ir veikalų rimtumu tuomet stovėjo visos Europos priešaky.

Nuo antrosios XVII amžiaus pusės viskas Ispanijoje ima kristi žemyn. Įsėdus ispanų karalių sostan Pilypui V prancūzui, ispanai pasiduoda prancūzų įtakai; tautinė ispanų literatūra užmirštama; ima viršų pseudoklasicizmas, pamėgdžiojimas, kas svetima. **Ignacio de Luzan** (1702—1754) savo veikale *Poetica* reikalauja dramatiniams tvariniams tokio pat varžančio vietos ir laiko vienodumo kaip ir prancūzų pseudoklasikai.

Bet jau nuo XVIII amž. prasideda vėl reakcija prieš prancūzų įsravą, tautiškoji pakraipa stiprėja. Prie žymesnių to laikotarpio rašytojų priklauso **Meléndez Baldes** (1754—1817), lyrikas švelnus, jautrus, nuoširdus. **Garcia de la Huerta** (1734—1787) parašė ypač stiprią tragediją *Raquel*, kurioje atvaizduojama Alfonso VII karaliaus ir gražios žydės Rakelės meilė. Jėzuitas **Jose de Isla** (1703—1781) įgarsėjo satyriškais romanais.

Nuo XIX amž. ispanų mokslas ir literatūra dar žymiau pradeda kilti aukštyn. Rods, iš pradžių ispanų rašytojai pasiduoda prancūzų revoliucijos obalsiams, anglų pesimis-

tiškam baironizmui, vokiečių skepticizmui. Bet kuomet ima įsigalėti romantizmas, ispanų literatūra gauna naujų jėgų, daugiau savitumo ir tautiškumo.

Romantizmo tėvu ispanų literatūroje laikoma **Angel Saavedra** (1791—1865), kursai savo kūriniams siužetus mėgo semti iš senos ispanų praeities. Ypač žinoma jo tragedija *Don Alvaro*.

Antras žymesnis tos pakraipos rašytojas **Garcia Gutierrez** (1818—1884), kurio veikalas *Trovador* davė impulsą italų muzikui Verdi parašyti operą.

Daug aukščiau už tuodu stovi José **Zorilla** (1817—1893), vienas žymiausių XIX amž. ispanų poetų, giliai tikįs, rimtų pažiūrų žmogus, nacionalis poeta. Gražios jo *Legendos* iš senovės laikų. Jo epas *Granada* gal bent kiek ištęstas, bet kupinas tikro jausmo. Rašė jis dramas, kurios turėjo nemažą pasisekimą; jų daugiau populiarios ir žinomos: *Batsiuvys ir Karalius, Don Juan.*

Tačiau dramose už Soriliją stovi aukščiau **Lopez de Ayala**, pas kurį daugiau realizmo ir gyvenimo pažinimo.

Žymus irgi **Martinez de la Rosa** (1789—1862), kurio drama *La conjuracion de Venecia* labai plačiai žinoma ir aukštai vertinama.

Prie žymesnių lyrikų dar priskaitoma Gustavo **Becquer** (1836—1870), vokiškos kilmės, kurį kai kada vadinama ispanų Heine, nors pas jį nesimato tos ironijos, kurios tiek Heinės kūriniuose. Ypač Bekerio *Legendos ir Novelės* ispanų labai mėgiamos.

Antrasis gana žymus vėlesniais laikais Katalonijos lyrikas Jacinto **Verdaguer** (1845—1902). Jisai įgarsėjo parašęs didžią poemą *Atlantida.* Bet tikrais jo kūrybos perlais reikia laikyti neilgus jo lyrinius kūrinius.

Greta virš minėtų poetų XIX amžius pasižymėjo irgi romanų rašytojais. Tos rūšies rašytojų eilę pradeda **Fernán Caballero** (1796—1877), moteriškė, parašiusi romantiškoj pakraipoje nemaž gyvų vaizdelių iš savo gimtinės Andalūzijos gyvenimo.

Tos pačios pakraipos irgi simpatiškas rašytojas, paeinąs iš tos pačios Andalūzijos, **Antonio de Trueba**, kurio plačiau žinomi *Pasakojimai apie gyvus ir mirusius.*

Trečias romantiškos pakraipos romanų rašytojas **José de**

Pereda (1834—1906). Jo apysaka *La Montalvez* gyvai ir tikrai piešia Madrido gyvenimą. Visi minėti romanų rašytojai — gyvai tikį katalikai.

Visus nurodytus romanų rašytojus talentu viršijo jėzuitas kunigas **Luis Coloma** (1851—1915). Jo romanas *Pequeneces* (Niekniekiai) nepaprastai gyvai piešia aukštesniųjų luomų gyvenimą Ispanijoje. Tas jo romanas tapo išverstas į daugelį kitų kalbų. Gal dar didesnės vertės jo vėlesnis romanas *Boy*, kursai artistiškai gyvai perstato visuomenės gyvenimą iš to laikotarpio, kai karlistai kovojo dėl sosto.

Prie žymesnių istoriško romano rašytojų priklauso **Patricio de la Escosura** (1807—1878) ir **Pérez Galdos.** Kaipo satyrikas paskutiniais laikais plačiau žinomas **de Larra.** Bendrai imant pastaraisiais laikais Ispanija ir jos literatūra vis daugiau reiškia gyvumo ir žymiai auga.

PORTUGALŲ LITERATŪRA

Portugalų literatūra Europos tautų šeimynoje žymesnės rolės nesulošė. Tačiau portugalai vis dėlto gali pasididžiuoti vienu rašytoju poetu, kurs turi pasaulinės reikšmės ir kurio vardas plačiausiai žinomas, tai Luis de Camoẽs (1524—1580), autorius poemos *Luziadai.*

Kamoinsas, aukštos kilmės, bet neturtingas, gimė Lisabonoje; mokslus baigė Koimbros universitete, kur rimtai susipažino ypač su klasiškomis ir romaniškomis literatūromis. Kai kurį laiką gyveno laimingas prie Lisabonos dvaro, karaliaus mylimas ir globojamas. Tačiau paskui, rodos, už savo elegijas buvo nuo dvaro ir net iš Lisabonos pašalintas. Nuo čia prasidėjo jo neramus ir nelaimingas gyvenimas.

Afrikoje Kamoinsas, kaip kareivis, viename mūšy neteko dešinės akies. Paskui iškeliavo į Indiją, pasiryžęs nebegrįžti į tėvynę. Čia, kaip karštas patriotas, dalyvavo irgi įvairiuose mūšiuose. Čia ant kiekvieno žingsnio matė Kamoinsas milžiniškus savo tautiečių bočių žygius, kurie, būdami maža tautele, sugebėjo savo energija įsteigti ir sutvarkyti plačiausias tolimuose kraštuose kolonijas. Ypač užgavo poeto patrioto vaidentuvę Vasko de Gamos drąsūs žygiai, kai tasai,

aplenkdamas Audrų iškyšulį, atrado turtingą rytų Indiją (Ostindiją).

Gyvendamas Indijoje ir kovose pats dalyvaudamas, Kamoinsas rašė čia savo nemirštamą poemą. Galop pasiryžo grįžti į tėvynę. Bet kely per vandenynus, audrai sudaužius laivą, nustojo viso sutaupyto turto, išgelbėjęs kažkaip vien tik savo poemos rankraštį. Grįžo 1570 m. į tėvynę nelabai kam žinomas, suvargęs, be grašio, kęsdamas neturtą ir čia 1580 m. mirė.

Kamoinsas rašė ir lyrinius veikalus: odes, sonetus, elegijas ir eklogus, kuriuose parodė labai žymų talentą. Rašė ir dramas, kurios jam mažiau vyko. Bet pasaulinį sau vardą įsigijo savo stebėtinai gražia poema *Luziadai*, parašyta oktavomis ir sudėta iš 10 giesmių, 9104 eilučių.

Poemoje apgiedama, kaip drąsus Vasko de Gama atranda marėmis kelią į Ostindiją ir, ją portugalams užvaldęs, grįžta garbingai į tėvynę. Bet aprašinėdamas nepaprastai vaizdžiai ir poetiškai tuos drąsius nuotykius ir žygius, poeta mokėjo įpinti į tą pasakojimą visą Portugalijos istoriją, jos gyvenimą, gražiausius gamtos reginius, pranašystes apie savo tėvynės ateitį ir t.t. Todėl galima pasakyti, kad vyriausias poemos asmuo ne tiek Vasko de Gama, kiek visa portugalų tauta. Pati poema pavadinta *Luziadai*, kas reiškia Luzo ainius; nes sulyg portugalų padavimais, Luzo buvęs jų tautos tėvu; nuo jo ir šalis kai kada vadinama Luzitanija.

Poemos turinys, trumpai suglaudus, toks: gana esą begarbinus senovės trojėnų ir romėnų darbus! Luzo sūnų žygiai irgi verti giesmės! Štai Vasko de Gama su savo draugais išplaukia drąsiai laivais ieškoti naujo kelio į rytų Indiją ir pasiekia Madagaskarą. Olimpo dievai, Joviui pirmininkaujant, susirūpinę tariasi dėl tos drąsios kelionės; pats Jovis, taip pat Marsas, bet ypač Venera tam milžiniškam žygiui pritaria; Bachas visokiais būdais stengiasi kliudyti, sukeldamas tai audras, tai Indijos gyventojus prieš atėjūnus.

Portugalams vis dėlto pasiseka nukariauti Indijos gyventojus, kad čia skleisti galėtų Kristaus mokslą pagonių tarpe. Tam krikščioniškam darbui vieni dievai pritardami laimina ir padeda, kiti kliudo. Galop Luzo sūnums nukariavus Indiją ir jiems grįžtant garbingai marėmis namo, dievai priešai

sukelia smarkiausią audrą, ir luzitanai šaukiasi puolę ant kelių Išganytojo ir Marijos pagalbos; jų maldas neša ant Olimpo Venera, ir šėlstanti audra nurimsta, vis dėlto sudaužiusi kai kuriuos laivus. Vasko de Gama patenka pas Melindos salos karalių, kurio vaišinamas apsako savo žygius ir savo tautos istoriją. Galop laimingai ir garbingai Vasko grįžta į Lisaboną. Poema baigias puikia prakalba į tuomet viešpatavusį jauną karalių Sebastjaną.

Kaip iš poemos turinio, trumpai atpasakoto, matoma, ji turi kai kurį panašumą į *Eneidą* ir *Odisėją*. Nemaloniai joje užgauna dabartinį poemos skaitytoją nenatūralus krikščioniškos tikybos supynimas su graikų dievaičiais.

Tačiau tas poemos ydas, anais laikais įprastas, gausiai užvaduoja nepaprastai graži, poetinga, palyginimais ir metaforomis turtinga kalba, skambios oktavomis eilės, puikūs ir majestatingi vaizdai, ypač marių audros reginiai, kuriuos pačiam poetui teko pergyventi, audrai suskaldžius jo paties laivą.

Prie gražiausių poemos vietų priklauso nepaprastai poetingas vaizdas, kaip Venera grįžta į Olimpo kalną II, 22—38, graudus pasakojimas apie nelaimingos Inez de Kastro likimą III, 119—135, aprašymas baisios ant marių audros VI, 70—85.

Bendrai ir visoje poemoje labai daug grožio, lyriško jausmo ir patriotizmo. Aprašant puikius pietinių šalių reginius, nežinomas salas, palmių girias, supančias mares, Kamoinso plunksnos pasiekta neregėto iki tolei varsų turtingumo ir grožio.

XVI amžiaus Portugalija tai stebėtinas reginys, kaip maža, nežymi šalis persikeičia į garsią ir turtingą jūros valstybę. Energingi Portugalijos jūrininkai, atradę visą eilę naujų žemių ir salų Afrikoje ir Azijoje, davė pradžią kolonialiai mažučio savo krašto galybei. Kai jie atrado trumpesnį jūrų kelią į Ostindiją, kai iš ten pradėta gabenti į metropoliją begalės prekių ir turtų, Lisabona virto pasauliniu prekybos centru. Bet neilgai tęsėsi toji Portugalijos galybė: jau prie gyvos poeto galvos pirmieji smūgiai pasiekė jo tėvynę. Aną tai garsųjį Portugalijos laikotarpį ir apgieda savo *Luziaduose* (Os Lusiadas) Kamoinsas.

Savo poemą rašė poeta 20 metų su viršum. Už gyvos jo galvos ji buvo atspausdinta du kartu. Visuomenė ją priėmė gana palankiai; karalius gi ne tik šaltai, bet net jautėsi užgautas patarimais ir atsiliepimais į jo asmenį poemos užbaigoje X, 146—156. Poetui mirus poema iš karto įgauna didžiausią populiarumą, kartkartėmis perspausdinėjama ir verčiama į įvairias kalbas.

ANGLŲ LITERATŪRA

Angų literatūra viena turtingiausių ir žymiausių pasauly literatūrų. Savo dramatiškais veikalais ji, be abejo, užima pirmąją vietą. Bet ir savo lyrika, ypač turtingu epu ji priklauso prie pirmaeilių pasaulinių literatūrų.

Anglų kalba, kaip ir pati jų tauta, amžiais sulipo iš gana įvairių elementų. Kiek siekia istorija, pirmykščiai Britanijos salų gyventojai buvo keltai. Pirmame po Kr. amžiuje, kai romėnai nukariavo tą kraštą, keltai jau buvo turėję savo gana žymią savotišką kultūrą, savo liaudies giesmes ir epą, savo ypatingus giesmininkus poetus, bardais vadinamus, kuriuos, kaip ir savo kunigus druidus, aukštai gerbė.

XVIII amžiuje **James Macpherson** (1736—1796) sakėsi iš tų giesmių išlikusias liekanas surinkęs, apdailinęs ir suvedęs į vieną poemą. Tą poemą jis pavadino *Osiano Giesmėmis*. Paskesnieji kritikai bent kiek abejoja dėl tų giesmių autentiškumo ir mano, kad jos paties Makfersono sukomponuotos, nors senas jų koloritas ir kalba labai gerai išlaikyta.

Osianas buvęs keltų bardas iš III amž. po Kr. Jo giesmių turinys — Fino, Osiano sūnaus, kovos už Erino arba Airijos laisvę ir nepriklausomybę. Tos giesmės apsuptos kažkokiu liūdesiu ir ilgesiu buvusių garsingų laikų, senų bočių meile. Ypač gilus jausmas jaučiama, kai giesmininkui bardui šešėliais iš debesų ima vaizduotis žuvę senovės milžinai karžygiai ir drauge su juo jie liūdi buvusios tautos didybės ir garbės.

Romėnai, pavergę keltus, vis dėlto žymesnės įsravos į jų kultūrą neįnešė; ne per ilgai jie čia ir viešpatavo, nes buvo priversti atitraukti savo legionus, kad apgintų savo imperijos sienas nuo germanų antplūdžio.

Penktame amžiuje keltus užpuola germanų šaka anglosaksai, nustumdami keltus į vakarų ir šiaurės kalnus, t.y į Valiją ir Škotiją, arba susimaišydami su pasilikusiais vietoje. Anglosaksai, nors tuomet dar neturėjo savo rašytos literatūros, bet jau buvo pasigaminę savo karžygiškų ir mitologiškų giesmių, kurios labai primena Skandinavijos giesmininkų, skaldais vadinamų, giesmes.

Seniausias ir anglosaksų kalbos, ir jų literatūros rašytas paminklas, iš VIII amžiaus pradžios išlikęs, tai giesmė apie karžygį *Beovulfą*. Jos turinys toks: danų karalius Grotgaras pastatė puikiausius rūmus, kuriuose naktimis rengia pokylius. Bet vieną naktį marių milžinas nužudo 30 danų ir velka juos į savo bedugnes. Nuo to laiko nei vienas danas neišdrįsta lankyti tų rūmų.

Tada atvyksta iš Žuvėdijos jaunas karžygis Beovulfas ir baisingoje kovoje nužudo marių milžiną. Už sūnaus mirtį keršija marių milžino motina, bet Beovulfas nukovia ir ją, pasinėręs į marių bedugnes. Gausiai apdovanotas jaunas karžygys ilgai ir laimingai valdo danų šalį. Jau susilaukus žilo plauko, jam dar tenka kovoti ir nugalėti ugnies slibiną. Po tos pergalės jisai neužilgo miršta.

Nuo VI amž. pradeda Britaniją lankyti misionieriai, ir VII amžiuje anglosaksai daugumoje priima krikščionių tikėjimą. Tada atsiranda pas juos nauja tvėrybos rūšis: šventos legendos, eilėmis sudėtos. Jų turinys semta arba iš Senojo Testamento, arba imta iš šventųjų gyvenimo. Bet tose legendose dar daug mitologinės priemaišos, daug karingos kovų dvasios; ypač jose matosi marių ir jomis kelionių pamėgimas.

Tos rūšies legendų rašytojas poeta buvo **Kedmonas**, vienuolių broliukas, kurį mini teologas Beda Venerabilis (672—735), kaip ypatingai aprūpintą giesmės dovana.

Dar garsesnis už jį buvo **Kinivulfas**, kurio parašyta žinomos legendos giesmės apie Kristų, apie šv. Julijoną kankinę, apie šv. apaštalų likimą ir galop apie šv. Eleną, Konstantino imperatoriaus motiną, atradusią šv. Kryžiaus medį.

Kai kurių manoma, kad kūriniai apie Feniksą ir Judytę, maždaug iš to paties laikotarpio, irgi Kinivulfo rašyti. Feniksas — paukštis, kaip išvardintame veikale apgiedama, gyvenąs tolimuose rytuose; vieną kartą į tūkstantį metų Feniksas

kraunąs lizdą aukštos palmės viršūnėje iš kvepiančių lapų ir jame save susideginąs, o iš ugnies dar gražesnis ir vėl jaunas išlekiąs.

Nuo VIII amž. anglų šalį ima užpuldinėti marių bastūnai — piratai iš Norvegijos, Žuvėdijos ir Danijos, bendrai vadinami danais. Dažniausiai ieškodami tik grobio prisiplėšti, jie baisiausiai naikino anglų šalį, degino butus, plėšė bažnyčias, sodžius; trumpą, rods, laikotarpį buvo danai net užvaldę Britanijos rytų dalį ir čia įsigyvenę.

Anglų karalius **Alfredas Didysis** (871—901), vienas geriausių ir rūpestingiausių valdovų, labai daug padarė ne tik šalies apsigynimui, sutvėręs rimtą kariuomenę, stiprų laivyną ir išvijęs plėšikus,— jisai pakėlė irgi šalies kultūrą ir apšvietimą; sutvarkė teisdavystę, daug svarbių veikalų moralio, istoriško ir filosofiško turinio išvertė iš lotynų kalbos į anglosaksišką ir teisingai laikomas anglosaksiškos prozos tėvu. Nuo jo prasideda ir vadinamoji *Saksų Kronika*; jo raštais ir vertimais užsibaigia pirmasis anglų literatūros periodas.

ANTRASIS PERIODAS

Paskutiniam anglosaksų karaliui Eduardui Išpažintojui 1066 m. mirus, diduomenė buvo išsirinkusi karalių iš savo tarpo, bet Normandijos hercogas Vilius, su stipria kariuomene persikėlęs į Britaniją ir kruviname mūšy ties Hastingsu nugalėjęs naujai išrinktą karalių, pats užėmė jo sostą. Nuo to laiko per pusantro šimto metų prancūziška kalba su priemaiša senosios normandų kalbos tapo diduomenės ir karališko dvaro kalba.

Anglosaksų kalba dabar buvo tik liaudies vartojama; pati anglosaksų literatūra, bent rašytoji, ilgam laikui sutrukdyta. Laikui bėgant tuodvi kalbi: anglosaksiška su keltiška priemaiša ir prancūziška su normandiškai daniška priemaiša Britanijoje susiliejo, susikristalizavo į vieną ir pasidarė dabartinė angliškoji kalba.

Normandų dinastijai įsėdus anglų sostą, kartu su prancūzų kalba platinosi Britanijoje ir prancūzų literatūros įsrava: senovės bardų ir skaldų vietą užėmė nauji giesmininkai,

ministreliais vadinami, kurie savo baladėse apie karžygius milžinus bent kiek įnešė prancūziško meilės elemento, nors tų baladžių tonas liūdnas ir rūstus ir tuo žvilgsniu nedaug kuo skiriasi nuo anglosaksiškų skaldų giesmių.

Iš to laikotarpio, kai naujoji anglų kalba dar nebuvo galutinai susiformavusi ir nusistovėjusi, kai pirmykštis anglosaksų elementas joje dar buvo labai žymus, paeina iš XII amž. įdomus veikalas, svarbus ypač kalbos žvilgsniu, parašytas vienuolio augustijono **Ormo**, sudėtas iš 20 000 eilučių. Jame atpasakojama Kristaus ir apaštalų gyvenimas, prisilaikant Evangelijų. Veikalas paprastai vadinamas *Ormulum.*

Panašaus religinio turinio kūrinių iki XIV amž. buvo ir daugiau. Kai kurių poetinė vertė buvo aukštesnė už *Ormulum.* Jų autoriai dažniausiai buvo dvasiškiai kaip Rolle, Langland ir kiti.

Nuo XIII amž., greta religinio turinio veikalų, po prancūzų įtaka pradeda atsirasti pasaulinio rašyto epo tvarinių. Juose arba minimi senovės vikingų (didžiavyrių) laikai, arba atpasakojama istoriškų asmenų nuotykiai, arba apgiedama tokie atsitikimai, kaip kryžiaus karai ir kovos su netikėliais. Tos rūšies kūriniuose dažniausiai minimi karalius Artūras, Havelotas, netekęs tėvo sosto ir po daugelio priepuolių ir kovų jį vėl atsiėmęs, Rolandas, Karolio Didž. paladinas, Varvikas, slibino milžino nugalėtojas, Ričardas Liūtaširdis, prancūzų literatūroje minimas Lanselotas, Tristramas ir kiti.

Iš tų visų karžygiškų pasakojimų gražiausias, poetiškiausias ir populiariškiausias buvo romansas apie *Serą* (poną) *Gaveiną ir žaliąjį raitelį,* kursai perneša klausytoją į senovės keltų pasakų sagų stebuklingą sritį.

Tame romanse, eilėmis rašytame, pasakojama apie Gaveiną, skaistų ir be ydos raitelį. Romanso autorius — nežinomas, bet tai buvo tikras iš Dievo malonės poeta.

Rodos, bus to paties autoriaus dar trys, irgi nemažos poetiškos vertės kūriniai: a) *Perla,* kurioje jautriomis eilėmis tėvas apverkia dukters mirtį; b) *Skaistybė* ir c) *Kantrybė.*

Bet didžiausiu antrame anglų literatūros periode rašytoju reikia, be abejo, laikyti Čoserį.

Geoffrey Chaucer (1340—1400), vynų pirklio sūnus, gimė Londone. Jau 16 metų amžiaus jaunikaitis pateko pažu prie karališko dvaro. Dalyvavo kare prieš prancūzus, jų buvo paimtas į nelaisvę ir paskui paleistas. Trijų iš eilės anglų karalių tai globojamas, tai pašalinamas, mirė ir palaidotas Londone.

Savo literatiško veikimo pradžioje Čoseris, sekdamas truverų ir trubadūrų pavyzdžiais, rašė balades ir meilės giesmes. Paskui, kaip anglų pasiuntinys, du kartu aplankęs Italiją, pamėgo Dantę, Petrarką, ypač Bokačą, bet jų pavyzdžiais vergiškai nesekė. Tuomet parašė: *Troilas ir Krizeidė, Paukščių parlamentas, Garbės rūmai*. Pastarame veikale pravedama ta mintis, kad dailė ir menas žmogų pakelia aukščiau gyvenimo prozos, suteikia jam laimės ir garbės, nors ir neieškotų jis tuščios garbės.

Bet geriausias Čoserio veikalas, kuriame jo talentas tobuliausiai pasirodė, tai *Kenterberio pasakojimai*. Jų turinys toks: Gražią pavasario dieną, kuomet gėlės žydi, paukščiai čiulba, susirenka viešbuty ties Londonu keliauninkų draugija, nutarusi pasimelsti Kenterbery prie šv. Tomo Beketo karsto. Draugija susideda iš įvairiausio plauko žmonių, skaičiumi 29 asmenys.

Pirmiausia autorius duoda puikią ir gyvą jų charakteristiką: čia matome garbų raitelį, kursai kariavo prieš netikėlius, jo sūnų, gyvumo kupiną jaunikaitį, rimtai išlavintą priorisą, puikiai kalbančią prancūziškai, vienuolius, kuriuose labai maža vienuolio dvasios, savimi patenkintą pirklį, moteriškę, turėjusią penkis vyrus, gudruolį juristą, kleboną, Oksfordo universiteto studentą, vaišingą ir mėgstantį gerai pavalgyti dvarponį ir kt.

Ta maldininkų draugija, kad nenuobodžiautų ir linksmiaū laiką praleistų kelionėje, savitarpy pasižada, kad kiekvienas iš jų dvi istorijas eidamas ir dvi kitas grįždamas iš Kenterberio visiems papasakos iš savo pergyvenimo Tuo būdu turėjo susidaryti nemažas pasakojimų skaičius; tačiau autorius jų surašė vos 24.

Kaip iš turinio matosi, *Kenterberio pasakojimai* turi kai kurį panašumą į Bokačo *Dekameroną*. Tačiau sulyginus tuodu veikalu, vis dėlto pasirodo Čoserio *Pasakojimai* aukštesnės vertės ir gilesnio talento kūrinys: Bokačo asmenys

priklauso prie vieno visuomenės luomo, Čoseris išveda visą galeriją įvairiausio luomo, sluoksnio, amžiaus, lyties žmonių. Jų pasakojimai kiekvienas atatinka tai visuomeninei padėčiai, kuriai pasakotojas priklauso, ir vienas pasakojimas su kitu nuosekliai rišasi. Pavyzd., moteriškė pasakoja juokingą novelę apie moterų norą valdyti, raitelis — romantinę istoriją, amatininkas — linksmus, bent kiek riebius anekdotus ir t. t.

Bendrai imant, pasakojimai labai įvairūs: čia rimti, čia juokingi, retai nepadorūs, visados švelnūs ir pilni angliško jumoro, nors gal nėra juose tiek elegancijos ir tiek gudriai sąmojingų išsireiškimų kaip pas Bokačą.

Pasakojimų eilės — lengvos, stilius — poetiškas. Ne be reikalo anglai laiko Čoserį savo literatūros tėvu.

Kaip pirmame taip ir antrame anglų literatūros periode turtingiausiai išsivystė epas. Kitos literatūros rūšys, kaip lyrika ir drama, mažai kuo pasižymėjo. Lyrika, kaip jausmo pasireiškimas, vos tik XIII amž. pradžioje ima aiškiau pasirodyti; buvo tai religinio turinio giesmės, daugiausia šv. Marijai pavestos. Paskui atsiranda ir pasaulinio pobūdžio giesmės, kurias pavadintumėme dainelėmis.

Čoserio laikais bent kiek žymesnis lyrikas buvo **Laurence Minot**, kursai rašė patriotiškas giesmes, garbindamas anglų pergales, kariaujant prieš prancūzus.

Dramatinių kūrinių užmazga ir pirmieji toje srity bandymai pas anglus nesiekia anksčiau XIII amžiaus ir, kaip bemaž visoje Europoje, taip ir Anglijoje išsivystė iš bažnytinių apeigų: misterijų, miraklių (stebuklų) ir morališkų pamokymų. Tiktai nuo XVI amž. tos rūšies kūriniai pradeda virsti pasaulinio pobūdžio veikalais ir iš bažnyčių persikelti į viešas aikštes ar privatinius rūmus.

Pirmosios žymesnės pasaulinio turinio dramos siekia vos XVI amžiaus pradžios. Iš geriausių dramatinių rašytojų, kurie tvėrė pirm Šekspyro ir pačiam Šekspyrui bent iš pradžių buvo pavyzdžiu, galima nurodyti **Marlowe**, parašiusį dramas: *Žydas iš Maltos, Daktaras Faustas, Eduardas II.*

TREČIASIS PERIODAS

Nuo XVI amž. prasideda naujasis literatūros periodas, kursai tęsiasi iki mūsų laikų ir sudaro tą nepaprastai turtingą laikotarpį, kuriame su mažomis išimtimis niekados netrūko didžių talentų, net genijų, ir kursai anglų literatūrą neginčijamai daro turtingiausiąja pasauly literatūra. Pradžioje prie jos atgaivinimo nuo Čoserio laikų prisidėjo renesansas ir humanizmas. Italijoje renesansas pasireiškė nuo XIII amž., kai ten pradėta su ypatingu pamėgimu studijuoti romėnų klasikai. Bet gilesnės klasikų studijos ir platesne srove humanizmas ėmė ypač tuomet plėstis, kai turkams nukariavus Konstantinopolį (1453 m.) ir pavergus graikų kraštą, Graikijos inteligentai pabėgėliai pasklido po vakarų Europą ir išnešiojo rimtesnį senovės graikų klasikų pažinimą.

Tačiau humanizmas, aukštai vertindamas senovės graikų klasikus, dalinai užsikrėtė ir jų antiška pagoniška pasaulėžiūra, jų dvasia. Ta nauja dvasia kai kur pasireiškė laisvamanyste, religiniu atšalimu, nepalankiu katalikų Bažnyčiai; germanų gi šalyse ir Anglijoje privedė prie visiško atskilimo nuo Romos.

Bet literatūroje humanizmas vis dėlto prisidėjo kaip kitur, taip ypač Anglijoje, prie žymaus jos atgimimo. To atgimimo pradžia XVI amžiuje pasireiškė lyrikoje ypač italų sonetų sekimais. **Wyatt** ir ypač **Sidney** (1554—1586) daugiausia ir rašė meilės sonetus.

Žymesnis už tuodu buvo **Edmund Spenser** (1553—1599), kursai rašė ne tik sonetus, eklogus, idiles, bet irgi išleido didžios svarbos alegoriškai karžygišką epą *Deivių Karalienę* (The Faerie Queene) iš VI knygučių, parašytą lengvomis ir skambiomis eilutėmis; apgieda poeta įvairias karžygių ir herojų dorybes; centraliniai asmenys — Artūras, krikščioniško raitelio pavyzdys, ir Glioriana, kurioje reikia suprasti karalienę Elžbietą. Laikotarpy nuo Čoserio iki Šekspyro Spenseris — didžiausias rašytojas.

William Shakespeare (1564—1616). Didžiausias dramų rašytojas ne tik Anglijoje, bet ir visame pasauly — Šekspyras, kurio tvėryboje drama pasiekė savo apogėjaus. Gimė Šekspyras netoli Warwick'o Stratfordo miestely ant Avono

upės. Buvo gana pasiturinčios šeimynos ir aukštesnės kilmės. Iki šiol klausimas nėra galutinai išrištas, ar Šekspyras buvo katalikas, ar anglikonų tikėjimo. Tėvams netekus savo turtų, jaunas Vilius 18 metų amžiaus vedė žmoną aštuoniais metais už save vyresnę. Po ketverių metų bendro skurdaus gyvenimo, palikęs vaikus ir žmoną, Šekspyras nuvyko į Londoną ieškoti laimės.

Londone Šekspyras, prisiplakęs prie artistų lošikų trupės, ėmė lošti pats scenoje, o vienkart ir perdirbinėti senus dramatinius kitų veikalus, juos patobulindamas ir daugiau pritaikindamas scenai. Laikui bėgant pradėjo mėginti savarankiškai rašyti dramas, semdamas turinį iš senų kronikų. Galop toje srity pasiekė aukščiausią laipsnį kaip nepaprastas genijus.

Ir kaip dramų rašytojas, ir kaip vaidila įgijo jau prie gyvos galvos ir didį vardą, ir nemažą turtą. Tada sugrįžo į savo gimtinį miestelį, kur ir pasimirė.

Šekspyras rašė tragedijas, dramas ir komedijas. Visose tragedijose, kurias tvėrė jau subrendęs, parodė stebėtiną, genialų dailės supratimą, įvairiausių žmonių būdo ir jų psichikos stačiai intuicinį pažinimą, turtingiausią tvėryboje vaizduotę ir vienkart natūrališkumą, galop labai gilų protą, kursai iškėlė kai kur savo veikaluose tokius klausimus, kuriems ir šiandieną žmonija nėra davusi atsakymo, išrišimo.

Pirmoji iš originalių Šekspyro dramų *Titas Andronikas* nieku ypatingai dar nepasižymi: per daug joje kruvinų scenų. Senų dramatinių veikalų vykęs perdirbinėjimas ir jų patobulinimas vis dėlto rodė Šekspyro šioj srity gabumus.

Tikras jau talentas, nors dar be geniališkumo žymių, jau matosi antrame Šekspyro tvėrybos periode, kai pasirodo tokios jo dramos, kaip štai *Romeo ir Julija* — meilės tragedija, *Venecijos pirklys, Vasaros nakties sapnas* ir kitos.

Paskui eina ištisa ilga istoriškų dramų eilė, kuriose kaip kokiame veidrody matoma gyvai visa bemaž anglų istorija ir svarbesnieji momentai iš romėnų praeities. Pradedant nuo palyginti silpnesnės dramos *Henrikas VI,* Šekspyro talentas kas kartą auga ir bręsta, iki dramose *Ričardas II* ir *Henrikas IV* pasiekia savo tobulumo. Dramoje *Henrikas V* Šekspyras pasirodo didžiu patriotu.

Iš anglų istorijos Šekspyro parašyta dešimtis dramų; kitos istoriškos jo dramos, kaip *Kariolanas, Julius Cezaris, Titas Andronikas* perstato romėnų praeitį.

Trečiame savo kūrybos periode Šekspyro genijus pasiekė savo aukščiausią laipsnį. Tame laikotarpy Šekspyras rašo giliausias, pasaulinės reikšmės, tragedijas: *Hamletą, Julių Cezarį, Otelą, Makbetą, Karalių Lyrą* (Lear).

Tos tragedijos tur būti niekados nenustos savo aktualumo ir vertės. Čia geniališkai Šekspyro nupiešti tipai: analitikas, be tvirtos valios filosofas Hamletas, pavyduolis Otelas, karalius kentėtojas, dukterų apleistas Lyras, išdidus ir savo išaukštinimui aukojąs sąžinę Makbetas, ištikima ir nelaiminga Dezdemona, išdykusi Kleopatra ir daug kitų asmenų pasiliks amžini visiems laikams ir tautoms meno šedevrai: taip jie natūralūs ir vienkart didingi, sakytum, pačios gamtos tvariniai.

Tose minėtose tragedijose matosi ne tiktai subrendęs ir prityrimo kupinas Šekspyro genijus, bet ir jo palinkimai vėlesniame amžiuje prie pesimizmo ir gilaus susimąstymo gyvenimo klausimais.

Hamletui, danų karalaičiui, pasirodo nužudyto tėvo šešėlis-dvasia ir reikalauja atkeršyti. Hamletas sužino, kad tėvo mirties kaltininkai — tikra jo motina Gertrūda ir jo dėdė; bet uždavinys atkeršyti jam pastatyta neišpildomas, virš jo jėgų: viską subtiliai analizuojąs, giliai suprantąs, viską nuodugniai apsvarstąs,— valios srity jis bejėgis, šaltas, pasyvus, kursai gali veikti tik retais stipraus impulso momentais, pav., kai nukauna karalių. Negalėjimas savęs priversti veikti yra jo dvasinių kančių šaltinis. Iš to plaukia ir jo nusivylimas, ir savimi, ir žmonėmis, kursai galų gale priveda jį prie žuvimo.

Tragedijoje *Julius Cezaris* idealistas Brutas nori gelbėti puolančią romėnų respubliką, jos dorą ir laisvę; žudo Cezarį kaip tos laisvės priešą, nors jame mato nepaprastai išmintingą valdovą ir nors tai jam artimas draugas. Paskui mato, kad jo auka nepasiekė tikslo; sąžinės graužimas, mylimos jo žmonos Porcijos mirtis, o paskui ir jo paties mirtis tai bausmė ir pasekmė susipynusių įvykių; tame ir veikalo tragizmas.

Tragedijoje *Otelas*, velnias, ne žmogus Jagas iš keršto

įkalba Otelui maurui, Venecijos vadui, kad jo žmona Dezdemona jam esanti neištikima. Otelas baisiai myli savo žmoną, bet pavydus, įtarimais kankinamas, galop ją nužudo; sužinojęs nekaltai ją nužudęs, patsai nusižudo.

Vienas tragingiausių Šekspyro veikalų — *Makbeto* tragedija. Karaliaus Dunkano giminaitis, jo pasiųstas prieš sukilusius Škotijos tanus (didikus), Makbetas juos nugali, bet po laimingo mūšio sutinka raganas, kurios jam pranašauja karališką sostą ir kad nei kalavijas, nei nuodai jam nepavojingi, iki nepasijudins iš vietos Birnamo miškas.

Dunkanas karalius atvyksta pas Makbetą viešėti. Tada Makbetui ir jo išdidžiai žmonai kyla pagunda, o paskui pasiryžimas karalių nužudyti ir jo sostą paveldėti. Nakčia prieš nužudymą Makbetą apima baimė, bet girdi jis skambutį, kuriuo ledi Makbet duoda vyrui ženklą, kad svečiai sumigo, ir tasai išpildo savo kruviną sumanymą.

Makbetas tampa karaliumi, bet nužudyto dvasia persekioja jį net per puotą, o jo žmona, sąžinės kankinama, kas naktį somnambulizme pradeda vaikščioti su žvake po kambarius, kaip vaikščiojo aną nelaimingą žudynių naktį, ir kartoti žodžius, kurie išduoda jos nusikaltimą.

Vienas iš Makbeto priešų pakelia maištą ir su stipria kariuomene artinas prie jo sostinės. Eidamas per Birnamo mišką, liepia kiekvienam kareiviui nusilaužti po didelę šaką ir nešti ją prieš save, kad tuo būdu paslėpus savo skaičių. Makbetui besirengiant atremti priešą, moterų šauksmas jam praneša staigią žmonos mirtį, o nusigandęs kareivis šaukia, kad artinasi prie sostinės nusileidęs nuo kalno Birnamo miškas. Įvyksta trumpa kova, Makbetas žūna, jo kruvinoji galva, ant durtuvo pamauta, pasirodo nešina, linksmai šaukiant sukilėliams „valio“ naujam karaliui.

Greta tragedijų ir dramų, kuriose gana tankiai didesniam tragizmo efektui pasitaiko komiškos scenos, rašė Šekspyras ir komedijas, kuriose jo genijus ne menkesnis pasirodo kaip ir tragedijose. Prie žymesnių jo komedijų priklauso: *Kaip jums patinka, Moterų šposai* arba *Linksmos Vindzoro kūmutės, Daug lermo dėl nieko* ir kitos.

Venecijos pirklys — drama, kurioje komiškos ir tragiškos scenos lygiagrečiai supintos. Yra tai viena geriausių tos rūšies dramų, Šekspyro sutvertų, kurioje tipiškai nupieš

tas šykštus, keršto ir užsispyrimo kupinas senas žydas Šailokas. Skolindamas tris tūkstančius aukso dukatų Venecijos pirkliui Antonijui, kaip garantijos jis reikalauja į sutartį įrašyti, galėsiąs išpjauti savo skolininkui mėsos svarą, iš kur jam pasinorės, jei savo laiku nebus grąžinta skola.

Iš komiškų tipų geriausiai Šekspyro nupiešta Džonas Falstafas, išvestas jo komedijoje *Moterų šposai* ir pakartotas dar keliose kitose jo dramose. Falstafas — tipingas senos, linksmos, girtos Anglijos iš XVI amž. pabaigos atstovas, iš tų laikų, kai gerdavo apie šimtą rūšių įvairių vynų, storpilvis, kurs nebeatsimena, kiek jau praėjo laiko, kada jis dar galėjo matyti abudu savo keliu. Jisai nepataisomas melagis, nesąžiningas, bailus, akyse pataikūnas, už akių išjuokiąs, raitelis be savigarbos ir doros, tačiau mėgstąs girtis ir lošti džentelmeno rolę. Lenkų literatūroje tą tipą labai primena Senkevičiaus Zagloba.

Yra dar tokių Šekspyro dramų, vėlesniame amžiuje rašytų, kur ne tiek tipiški asmenys veikia, kiek žiūrėtoją ir klausytoją žavi jautri lyrika, gražios grupių scenos, puikūs gamtos reginiai, nevaržoma realiu gyvenimu vaizduotė, nešanti į svajonių sritis. Prie tokių dramų priklauso: *Kaip jums patinka, Vasaros nakties sapnas, Audra, Cimbelinas.*

Anglų drama Šekspyro tvariniuose pasiekė aukščiausį laipsnį. Šekspyro veikalų studijos ir tyrinėjimai sudaro ištisą specialią ir turtingą literatūrą, kuri ir šiandieną auga naujomis kritikomis, naujais aiškinimais. Nesenėjančio, nemirtingo Šekspyro tvarinių pasisekimas slepiasi nuostabiame jo veikalų realizme, psichologinėje jo veikėjų tikrenybėje, giliame jų būdo analize, galop jo didvyrių pasauliniame maštabe taip, kad jie visiems amžiams ir visoms tautoms lygiai suprantami.

Kadangi Šekspyro veikaluose matosi ne tiktai įgimto genijaus, bet irgi daug gilaus mokslo, tai kai kurių kritikų nuomone, tikruoju veikalų autoriumi buvęs labai mokytas to laikotarpio kancleris Bekonas, kursai, užimdamas aukštą vietą, nenorėjęs savo tikru vardu pasireikšti; mat artisto ir dramų rašytojo pašaukimas tuomet neaukštai buvo vertinamas; sunku esą tikėti, kad Šekspyras, mažai mokytas,

būtų galėjęs turėti tokią daugybę žinių iš visų mokslo sričių, kokia matosi Šekspyro veikaluose.

Prie Šekspyro genijaus ypatybių dar reikia pabrėžti ir tą, kad jisai savo tvariniuose niekuomet nepasikartoja kaip gamta: vis nauji tipai, naujos veiksmo apystovos, nauja sudėtis. Prie Šekspyro tvėrybos ydų, nuo kurių nėra liuosi žmogaus darbai, reikia priskaityti jo kai kada mėgiami dviprasmiai nepadorūs sakiniai.

Šekspyras prie savo gyvos galvos turėjo didelį pasisekimą ir populiarumą; pats Elžbietos karalienės dvaras jį aukštai vertino ir lankė, jo dramatiškus veikalus lošiant. Bet neužilgo prasidėjo prieš Šekspyrą ir bendrai prieš teatrą kalvinų puritonų kova kaip prieš nuodėmingą pramogą. Bent kiek vėliau įsivyravęs Europoje pseudoklasicizmas visai bemaž užmiršo Šekspyrą. Tik XVIII amžiaus gale nuo Lesingo laikų, o ypač XIX amžiuje pradėta giliau suprasti ir aukštai vertinti Šekspyro genijus ir jo veikalai.

Žuvus nelaimingam Karoliui karaliui ir Kromveliui paėmus valdžią į savo rankas, įsivyravęs Anglijoje puritonizmas pasmerkė teatrą ir griežtą paskelbė kovą prieš dailę ir meną, kaipo velnio padarą pramogą. Nežiūrint to vis dėlto ir puritonų tarpe atsiranda poeta, kursai XVII amžiuje priklauso prie žymiausių; tai Jonas Miltonas, puritonų idealizmo dainius.

Jonas Miltonas (1608—1674) gimė Londone iš pasiturinčių miestelėnų, kurie pasirūpino jam duoti rimtą, mokslišką išsilavinimą; bet patys išsižadėję katalikų tikėjimo, išauklėjo ir sūnų puritonų dvasioje. Baigęs Kembridže universitetą ir savo rimtesniam išsilavinimui aplankęs Italiją ir kai kurias kitas šalis, Miltonas kalbėjo lotyniškai ir itališkai lygiai laisvai kaip ir angliškai.

Žymus Miltono poetiškas talentas pasireiškė gana ankstybuose jo plunksnos mėginimuose, ypač jo elegijoje *Lycidas*, draugui mirus parašytoje. Bet iškilus anglų revoliucijai, Miltonas, per daug karštai ir aktingai joje dalyvaudamas prieš karalių Karolį, kaip Kromvelio sekretorius, buvo visai pamiršęs poeziją. Rašė tame laike *Defensio pro Populo Anglicano*, pateisindamas karaliaus nužudymą.

Karoliui II įsėdus anglų sostą ir nurimus revoliucijai,

Miltonas jau apysenis grįžta prie poezijos ir rašo geriausius savo veikalus.

Šeimyniškame gyvenime Miltonas nebuvo laimingas, vedęs tris kartus. Su pirmąja žmona nesugyveno; jo dukterys irgi nekaip tėvą gerbė. Bet didžiausia Miltono nelaimė buvo ta, kad jisai nuo 1652 metų apako.

Poezijos žvilgsniu geriausias Miltono veikalas *Paradise Lost* (Nustotas rojus), parašytas nerimuotomis baltomis, bet skambiomis ir dailiomis eilėmis. Poemoje iš 12 giesmių apgiedama piktų angelų sukilimas prieš Dievą Liucipieriui vadovaujant.

Satana nenori nusilenkti prieš Dievo Sūnų ir savo puikybėje pakelia danguje maištą. Dvi dieni tęsiasi etero padangėse kova tarp gerųjų ir piktųjų dvasių. Tiktai trečią dieną, paėmus vadovauti Kristui, kurs užėmė vietą sužeisto arkangelo Mykolo, Satana su savo šalininkais lieka nugramzdintas pragaran į kančių vietovę, kur amžina tamsuma ir smilkstanti ugnis. Bet ir tada išdidus Liucipieris nepasiduoda, pasiryžęs tęsti kovą prieš Dangų vyliumi. Atsipeikėjęs bedugnėse ir sužadinęs prie keršto kitas piktąsias dvasias, Satana skrysta per tamsybes ir jų gale sutinka nuodėmę ir mirtį, kurioms į nelaisvę pasižada atiduoti naują Dievo tvarinį — žmogų. Kely dar jis sutinka Chaosą. Galop Satana pasiekia naujai sutvertą pasaulį, o jame pirmuosius laimingus žmones, kurie ramiai ilsėjosi, ties jų kojų gulint liūtams, rainiams ir panteroms.

Regint pirmųjų tėvų laimę prisiminė Satanai jo paties prarasta laimė, ir pagailo jam žudyti žmogaus laimę; bet tai buvo trumputė valandėlė; dabar, tarė sau, mano laimė — naikinti kitų laimę, keršijant Sutvertojui jo tvariniuose.

Nežiūrint Gabrielio ir Rapolo arkangelų globos, vis dėlto pasiseka Liucipieriui pirma Ievą, o paskui ir Adomą sugundinti ir atvesti prie nupuolimo, už ką abudu tampa išvaryti iš rojaus.

Miltono *Nustotas rojus* turi daug panašumo į Dantės *Dieviškąją Komediją*. Ir vienoje, ir antroje poemoje veiksmas eina danguje, pragare ir žemėje; abiejose poemose kalbama apie sielos išganymą, apie pikto ir gero klausimus. Yra ir kitų panašumų. Tačiau esama ir žymių skirtumų tarp šių veikalų: pas Dantę, ypač pragaro aprašyme, daug reališko

elemento, tuo tarpu kaip pas Miltoną viršija nevaržoma vaizduotė, kuri nieko bendro neturi su realia tikrenybe. *Dieviškąją Komediją* sutvėrė gilus katalikų tikėjimas, *Nustotas rojus* tai protestantizmo padaras, nuo kurio dvelkia kažkoks rūstus šaltis.

Miltono poemos vienodumui nemažai kenkia kartais per ilgos lyriškos vietos ir pasakojimų nukrypimai (digresijos). Vis dėlto kai kurios vietos stebėtinai gražios ir poetingos, kaip štai: pragaro ir chaoso vaizdai, nekalta pirmųjų tėvų idilė, himnas į šviesą ir t. t.

Poemos stilius visai atatinka jos aprašomiems asmenims ir momentams: vietomis jisai patetingai iškilmingas ar jautrus, vietomis gi švelnus ir lengvutis. Liucipieris ir savo nupuolime vaizduojamas nepaprastai išdidus, ir savo užsispyrimu ir ištverme baisus ir didingas.

Poema baigiasi tuo, kad pirmieji tėvai, po nupuolimo susipykę, galop susitaikina: Adomas, Dievo pašalintas iš rojaus, bevilty šaukiasi mirties. Ieva nori jį paguosti ir nuraminti, bet Adomas rūsčiai ją atstumia. Tada verkdama puola ji ant kelių sakydama: „tu nusidėjai prieš Dievą, aš — prieš Dievą ir tave". Adomas, jos ašaromis sugriaudintas, atsako: „kelkis, Ieva! gana tarpusavių priekaištų ir barnių! Neškime bendrais pečiais nelaimės naštą, o meilėje rasime paguodą".

Antroji Miltono poema *Paradise Regained* (Atvaduotas rojus), Mesijo atsiuntimas ir žmogaus atpirkimas, parašyta vėliau, žymiai silpnesnė už *Nustotąjį rojų*.

Paskutinis Miltono veikalas, parašytas senatvėje, tai drama *Samsonas kariautojas*. Toje dramoje nepaprastas Miltono talentas, kurį laiką tartum nusilpnėjęs, vėl atgauna savo jaunas jėgas.

Puritonų respublika išliko Anglijoje tiktai vienuolika metų ir, josios diktatoriui Kromveliui mirus, grįžo viešpatavusi Stiuartų dinastija. Karolis II įsėdo anglų sostą, o nuo jo viešpatavimo Anglijoje įsigali prancūzų pseudoklasicizmo pakraipa. Puritonų religinį suvaržymą ir rūstų skepticizmą pamaino palaidas gyvenimas, ištvirkimas, noras linksmintis.

Tas pseudoklasicizmo periodas, prasidėjęs nuo XVII amž. pusės, tęsiasi iki XVIII amž. pusės; jį pakeičia romantizmo

pakraipa, suteikusi literatūrai daugiau gyvybės ir tautiško, iš liaudies pasemto savitumo.

Anglų pseudoklasicizmas vis dėlto nepasekė prancūzų literatūros kraštutinumais ir pasižymėjo trejopoje pakraipoje: satyriškoje, sentimentališkoje ir humoristinėje.

Tą pareiginį literatūros laikotarpį pradeda **Draidenas** (Dryden) ir **Pope**. Draidenas rašė dramas ir komedijas. Bet jo dramatiškuose tvariniuose nesimato gilesnio veikiančių asmenų būdo išsivystymo; daugiau ieškoma efekto. Geriausia iš jo tragedijų *Sebastijonas, portugalų karalius*, kur atvaizduojama karaliaus meilė maurų princesės. Iš komedijų žymesnė *Dviejų mergaičių varžytinės.*

Popą anglai vadina rimų karaliumi ir proto poetu. Jo veikaluose nemaž humoro, daug sąmojingo protavimo, bet tikros, įkvėptos poezijos ne per daugiausia.

Abudu paminėtu poetu žymesnio, stambesnio talento neparodė. Jų atida buvo nukreipta daugiausia į formos dailumą, į kalbos ir eilių skambumą ir tobulumą; abudu buvo pseudoklasiku.

Daugiau talento tame laikotarpy matosi pas romanų, apysakų rašytojus. Dabar skaitytojų nepatenkina apysakos idilės kaip **Sidnio** *Arkadija*, kuriomis buvo idealizuojama piemenėlių ir žvejų gyvenimas, sekant italų ir ispanų pavyzdžiais. Dabar apysakose romanuose ieškoma reališkesnio gyvenimo atvaizdavimas.

Tos rūšies romanų rašytojų eilę pradeda **Danielis Defo** (1661—1731), įgarsėjęs savo talentingu romanu *Robinson Crusoe*, iki šiolei populiariu, verstu bemaž į visas Europos kalbas. Čia piešiama žmogus atsiskyrėlis, kursai, audros išmestas ant negyvenamos salos, būdamas vienut vienas, pradeda pirmykštį laukinį gyvenimą, bet laipsniais vis dėlto daro pažangos ir pamažu prieina prie šeimyniško ir religinio gyvenimo supratimo.

Antras irgi nepaprastai populiarus tame laike anglų **Sviftas** parašė *Guliverio Keliones*. Guliveris aplanko įvairias šalis, norėdamas arčiau pažinti jų papročius ir žmonių gyvenimą. Autorius prie tos progos skaudžia satyra plaka žmonių ydas ir jų ištvirkimą.

Richardson (1689—1761) laikoma šeimyninio romano tėvu. Jis savo veikaluose stengiasi piešti reališkesnį, tikre-

nybei artimesnį, savo amžiaus gyvenimą, ypač vidurinio luomo žmonių santykius. Tačiau autorius, nors parodo nemaž sugebėjimo, talento ir gerų norų, vis dėlto ne visados pasiekia savo tikslą: jo romanų asmenys arba per daug tobuli, be jokių ydų kaip Pamela ir Klarisa, arba paskutiniai paleistuviai kaip Lovelas.

Ričardsonas ėmė rašyti jau 50 metų amžiaus sulaukęs. Jis parašė tris romanus: *Pamelą, Klarisą, Grandisoną,* kurie susideda iš devyniolikos tomų ir šiandieną išrodo labai nuobodūs, bet savo laiku turėjo labai didelį populiarumą. Pirmuose dviejuose romanuose, laiškų formoje rašytuose, moterys mergaitės perstatomos su visomis dorybėmis, vyrai, ypač antrame romane Lovelas, kaip didžiausi pasileidėliai. Pirmieji romanai vis tik geriau nusisekę. Trečiame romane autorius panorėjo tobulybėmis idealizuoti vyrą Grandisoną, bet veikalas išėjo gana nevykęs, nenatūralus, dirbtinis ir pasisekimo neturėjo.

Jau Ričardsono romanuose pradeda pasireikšti paskui plačiau išbujojęs nenatūralus, perdėtas jausmingumas, literatūroje sentimentalizmu vadinamas. Tačiau tikru sentimentalizmo tėvu pas anglus skaitosi **Sterne** (1713—1767), parašęs sentimentalią *Joriko kelionę po Prancūziją ir Italiją,* kur aprašoma ne tiek šalys ir jų žmonės, kiek paties Joriko jausmai ir pergyvenimai.

Sentimentalizmas turėjo savo laiku bent tą gerą pusę, kad pagilino romanų tvėrybą. Nuo to laiko romane reikalaujama ne tik atpasakojimo išviršinių nuotykių įvykių, bet žvelgiama giliau į pačią veikiančiųjų asmenų psichiką, į paties būdo išsivystymą.

Toje naujoje pakraipoje ir rašo islandietis **Goldsmith**'as (1729—1774) savo veikalą *Vakefildo Vikarą* ir **Fielding**'as (1707—1754) savo romaną *Tom Jones arba Pamesto vaiko istoriją,* kur stengiamasi piešti gyvenimą tokį, koks jisai esti tikrai, žvelgiant vienkart giliau į veikiančiųjų asmenų vidujinį gyvenimą, į jų širdį. Jų romanuose irgi daug sąmojingos pašaipos ir humoro.

Už tuos vėliau **Sheridan** (1751—1816) ne be talento parašė gana vykusią komediją *Papiktinimo Mokyklą,* kurioje pašiepiama pataikavimo, apgaulės ir veidmainystės ydos, o asmenys bemaž gyvai paimta iš *Tom Jones* romano.

Visuose minėtuose romanuose, rašytuose po įtaka prancūzų pseudoklasicizmo ir dažniausiai šeimyniniais romanais vadinamuose, gana ryškiai atsispindi buržuazinis to laikotarpio gyvenimas, gyvenimas, taip sakyti, senos, linksmos, pasiturinčios Anglijos. Nuošaliai nuo šių romanų rašytojų stovi **Radcliff**, paskutiniųjų raiteliškų romanų autorius, pas kurį pasakojimuose pilna nepaprastų, stebėtinų, baisių nuotykių.

XVIII amžiuje dirbtinis pseudoklasicizmas, nutolęs nuo to, kas paprasta, natūralu, pradeda atsibosti; rašytojai ima grįžti prie gamtos, vengti išdailintų formų, kalboje dirbtinio stiliaus. Yra tai pereinamas laikotarpis tarp pseudoklasicizmo ir romantizmo. Pradžią tai pakraipai daro Tomsonas (1700—1748).

Thomson 1726 metais išleido savo *Žiemos aprašymą*, kur natūralia, paprasta kalba, bet su ypatinga gamtos meile piešia žiemos vaizdus. Kadangi veikalas susilaukė didžio pritarimo, tai Tomsonas paskui parašė *The Seasons* (Keturios metų dalys), kur greta gyvų gamtos vaizdų ir žmonių darbų įpinta daug filosofiškų ir istoriškų minčių. Tas veikalas buvo ne tik Anglijoje labai populiarus; jisai padarė įsravos ir vokiečių literatūrai (Kleisto *Pavasaris*, Hallero *Alpės*). Mūsų Donelaičio *Keturi metai* irgi nemažai primena Tomsoną.

Joung (1681—1765) parašė *Nakties mintis*, įkvėptas žmonos mirtimi ir kitais gyvenimo įvykiais. Čia krikščioniškoje dvasioje pravedama ta mintis, kaip mažas žmogus su savo kasdieniais nepasisekimais viso pasaulio akivaizdoje.

Už abudu ką tik minėtu gabesnis **Kuperis** (Cowper, 1731—1800), kurio veikaluose daug jausmo ir užuojautos ne tik žmonėms, bet ir gyvuliams. Pats autorius kovoje už būvį jautėsi per silpnas ir baigė hipochondrija; bet jo baladės kupinos humoro.

Geriausias jo veikalas *Uždavinys*, kur autorius piešia tylų, ramų gyvenimą, ir prie tos progos judina įvairius religijos, filosofijos, politikos ir kitus klausimus. Bendrai Kuperis savo natūraliu, konvencionalizmo nevaržomu stilium daug prisidėjo prie anglų literatūros atsipalaidojimo nuo pseudoklasicizmo.

Vienkart su gamtos pamėgimu auga pas anglus tolimos

praeities meilė. Toji meilė ypač žymi jau aukščiau minėto Makfersono veikale *Osiano giesmės*. Ji žymi irgi vyskupo **Percy** (1729—1811) angliškų ir škotiškų baladžių rinkiny, kursai padarė didžios įtakos vokiečių literatūrai: Getei, Herderiui, Bürgerui ir kt.

Tačiau didžiausias toje pakraipoje anglų—škotų lyrikas buvo **Bernsas** (Burns, 1759—1796). Neturtingo ūkininko škoto sūnus, negavęs rimtesnio mokslo ir išsilavinimo, neturėjęs galimybės susipažinti su klasiškais kūrybos pavyzdžiais, Bernsas, iš Dievo malonės poeta, vis dėlto parodė stambų įgimtą talentą. Kentėdamas neturtą, priverstas savo energija skinti sau gyvenimo kelią, Bernsas niekados nenustoja gero ūpo. Jo lyrika švelni, jautri ir gili.

Bernso giesmės pasidarė iš karto labai populiarios ne tiktai liaudies tarpe, bet ir pas šviesuomenę, nors rašytos vietiniu škotišku dialektu. Pradėta jas net į kitas kalbas versti.

Geriausi Bernso veikalai: a) baladžių rinkinys, pavadintas *Karalienės budėjimas*, b) lyrinė epinė poema *Linksmi elgetos* ir c) trumpesni lyriniai kūriniai, kaip va: *Saulutė, Šeštadienio vakaras pas ūkininką, Prie Marijos danguje* ir kt.

Saulutėje poeta gailias gražios laukinės gėlelės, kurią jo plūgas nenoromis nulaužė. *Šeštadienio vakaras pas ūkininką* duoda pilną nepaprasto ideališkumo vaizdelį iš Škotijos kaimiečio gyvenimo. Kūriny *Prie Marijos danguje* poeta šaukiasi jautriai ir nuoširdžiai mirusios sužadėtinės.

Bendrai sakant, menkiausias dalykėlis duoda poetui progą iššaukti kilniausius jausmus: poeta beardamas išgriovė laukinės peliukės lizdą ir savo giesmelėje gailisi suardęs jos menkutį namelį: „ir nerasi tu lauke daugiau samanų naujam nameliui, gailinas poeta, o piktas ir žiaurus staugia aplinkui vėjas“.

Plačiai irgi dainuojama jo giesmelė *Mano širdis kalnų šaly*. Bernsas — sentimentalizmo ir jau dalinai ir romantizmo pakraipos poeta.

ROMANTIZMAS

Pirmieji Anglijoje romantizmo skiepytojai buvo taip vadinamai Ežero mokyklos poetai: Wordsworth, Coleridge ir Southey. Kadangi jie kai kurį laiką drauge gyveno Kamberlando atkrantėse ir buvo maždaug vienodų pažiūrų, tai juos ir pavadinta Ežero mokykla.

Jų pakraipa literatūroje gali būti suvesta į tris dėsnius: a) gamtos ir jos gražių reginių pamėgimą; b) vidurinių amžių, savotiškai įsivaizduotų, idealizavimą; c) patraukimą prie viso, kas slaptinga, nepaprasta.

Wordsworth (1770—1850) gana gražios baladės ir kiti trumpesni dalykėliai; bet didesnės įtalpos tvariniai ne visai nusisekę.

Taylor Coleridge (1772—1834) buvo gabesnis už Vordsvortą, bet pradėjęs vartoti opiumą, neteko pastovesnės ištvermės ilgesniam darbui. Jo tvariniai — tik puikūs užsimojimai, pradėti, iki galo neišvesti. Geriausias jo veikalas — *Senas jūrininkas*. Jame jūreivis paslaptingai pasakoja savo svečiui, kaip jisai vieną kartą nušovęs albatrosą (didis marių paukštis) ir už tai vienut vienas didžiausiame išgąsty jis buvęs ilgai klaidinamas marėse už bausmę.

Southey (1774—1843) iš Ežero mokyklos poetų buvo talentu silpniausias nors rašė daug. Geriausias, eilėmis parašytas jo pasakojimas — *Roderikas — paskutinysis gotas.*

Greta Ežero mokyklos poetų galima pastatyti lyrikus: Tomą Murą ir Persį Šelį.

Kuomet Anglija turėjo savo genialų Baironą, Škotija Bernsą, bemaž tuo pačiu laiku Airija, nors talentu menkesnį, vis dėlto žymų dainių turėjo. **T. Moore** (1779—1852), kurs rašė odes ir eilėmis laiškus; bet ypač plačiai jis žinomas savo *Airiškomis melodijomis* (Irisch Melodies), kuriomis daugiausia apgieda savo tėvynės vargus.

Antras plačiai žinomas Muro veikalas — *Lalla Rookh,* kuriame gana gyvai atvaizduota rytų gamta ir žmonės. Čia įeina keturi epizodai į vieną epizodą suvesti: *Senyvas pranašas iš Karasano, Haremo šviesa, Peri ir Rojus, Saulės garbintojai.* Iš tų pasakojimų ypač poetingas *Peri ir Rojus,* kurį muzikas Šumanas panaudojo operai.

Muro tvariniuose nėra tiek gryno ir nuoširdaus jausmo kiek pas Bernsą, bet eilės labai švelnios ir muzikalios.

Shelley (1792—1822) buvo Bairono draugas ir kaip Baironas savo laiko tautiečių neužtenkamai įvertintas. Šelis buvo prancūzų revoliucijos šalininkas, entuziastiškas laisvės garbintojas ir griežtai nusistatęs ateistas, nors jo ateizmas savotiškas, panteizmui artimas. Pasimetęs su pirmąja žmona, gyveno kai kurį laiką Paryžiuje su kita.

Rašė Šelis nemaž įvairio turinio ir lyties veikalų; bet ypač jis žymus kaip lyrikas. Jo lyrika daugiau simpatinga nekaip jo gyvenimas. Kai kurie mažesni jo lyriški kūrinėliai laikomi tikrais perlais; nors bendrai imant, Šelio lyrika nėra populiari, daugiau metafiziška, daugumai nesuprantama.

Dramatiški Šelio mėginimai, kaip, pavyzdžiui, *Atpalaiduotas Prometėjas*, ne visai pavykę.

Bet didžiausiais ir geniališkiausiais anglų romantizmo šulais skaitosi Valteris Skotas, istoriškų romanų rašytojas, ir Baironas, poeta.

Walter Scott (1771—1832), gimęs Edinburge, aukštos kilmės, buvo išauklėtas senose tradicijose, prisirišęs prie savo gimtinio krašto, prie senų bočių ir jų padavimų. Tėvas norėjo, kad sūnus, baigęs universitetą, liktų juristu, bet jauną Skotą kur kitur traukė palinkimai; jisai su ypatingu pamėgimu studijavo istoriją, ir niekas taip giliai nebuvo pažinęs ir taip pamilęs viduramžio kaip jisai.

Nepaprastai gabus, lakios vaizduotės, visa širdimi pamilęs savo šalies praeitį, Valteris Skotas kaip tik tam, rodos, buvo ir sutvertas, ir pašauktas, kad savo romanais prikeltų iš kapų tą mylimą praeitį ir jai lieptų iš naujo prakalbėti ir gyventi.

Patsai Škotijos kraštas, savotiškas, nepaprastas, kalnais ir tarpukalnių slėniais tarsi atskirtas nuo pasaulio, savy užsidaręs, kur ant kiekvieno žingsnio pasakojama apie senus stebėtinus įvykius, prabočius didžiavyrius, kur baladėmis apgiedama jų darbai ir kovos,— vis tai iš mažens auklėjo gyvą ir lakią Skoto vaizduotę.

Vidurinių amžių jisai buvo taip didis mėgėjas, kad jau įgarsėjęs savo romanais ir įgavęs turto, pasistato netoli Edinburgo viduramžių gotiko stiliuje rūmus pilį ir juos

įrengė anų amžių skonio baldais, portretais ir kitais panašiais daiktais, savo butą pavadinęs panašiu sapnui.

Pradėjo Skotas savo tvėrybą baladėmis, kuriose stengėsi paimti liaudies toną. Paskui keturių jambų tonais parašė epišką veikalą *Marmion*, kuriame atpasakojama vieno anglo raitelio istorija, kaip tasai po įvairių įvairiausių nuotykių galų gale garbingai krito mūšy, tuo būdu nuplaudamas savo jaunystės klaidas.

Tačiau matydamas, kad eilėmis nesusilyginsi su Baironu, ėmė rašyti proza istoriško turinio romanus ir toje srity neturi sau lygaus tvėrėjo. Jo romanai kai kada vadinami gotiniais romanais, nes jais geriau ir vaizdžiau negu ilgais istorijos pasakojimais nušviečiama tie viduriniai amžiai, kuomet gotiškas stilius viešpatavo.

Pirmasis istoriškas jo romanas buvo *Waverley*, kuriame labai įdomiai pasakojama vieno anglo karininko nuotykiai Škotijoje per jakobitų sukilimą 1745 m.

Paskui eina ištisa istoriškų romanų eilė, kuriais labai įdomiai ir gyvai atvaizduojama įvairios anglų ir škotų istorijos epochos. Iš viso tų romanų pasirodė 27; tomų 74. Geriausi jo romanai laikomi: *Raudonasis Robertas, Kenilworth, Quentin Durward.*

Skoto romanai, kuriais piešiama įvairiausio luomo žmonės, jų politinis, šeimyninis ir religinis gyvenimas, labai įdomūs, iki mūsų laikų su pamėgimu ir žingeidžiai skaitomi ir verčiami į įvairias kalbas. Jais Valteris Skotas užėmė labai žymią vietą ne tik anglų, bet ir pasaulio literatūroje. Jisai sutvėrė istorinį romaną, kursai naujaisiais laikais užėmė vietą senovės epopėjų. Skaitydami plastiškus istorinius Skoto romanus, nepaprastai objektyviai vaizduojančius epochą ir jos žmones, visai nematome poeto asmens, tik jaučiama praeities meilė.

Antras ne menkesnis už V. Skotą anglų romantizmo šulas **Gordon Lord Byron** (1788—1824). Baironas buvo visas sutvertas iš priešingumų: buvo stebėtinai gražus ant veido, bet raišas ir tą fizinę ydą labai įkyriai jautė; turėjo labai didelį, gražų poetišką talentą, o būdo buvo šiurkštaus, aštraus, nesugyvenamo.

Bairono tėvas, irgi neramaus būdo žmogus, ankstokai pasimirė, trejų metų sūnui ir našlei žmonai palikdamas

aukštos kilmės puikybę, senus lordo rūmus, skolas ir neturtą. Prie sūnaus būdo nenormalumų daug prisidėjo ir netikęs jo motinos auklėjimas: motina sūnų mylėjo, bet pati mažai išlavinta, pilna prietarų, staigaus būdo, nuolatos kėlė ginčus ir barnius su sūnumi, kursai irgi nemokėjo nusilenkti, pilnas puikybės, staigus ir kerštingas.

Tokie santykiai su motina, neturtas, fizinė yda, rūstūs Škotijos kalnų reginiai vis tai paveikė į keistą Bairono būdą ir į jo poeziją, kupiną tulžies, sarkazmo, žmonių neapykantos ir gilaus pesimizmo. Kembridžo universitete studentaudamas, susibičiuliavo su draugais ištvirkėliais ir, mokslo nebaigęs, universitetą apleido.

Rašyti pradėjo Baironas ankstokai: 19 metų amžiaus išspausdino savo *Laisvąsias valandas*, kurias kritika sutiko labai nepalankiai, pašiepdama nesubrendusį poetą. Giliai įžeistas poeta iš karto atsistojo į savo vėžes, parašęs *Anglų poetai ir škotų kritikai,* kur be atodairos pliekė savo kritikus; o bent kiek vėliau ėmė atskiromis giesmėmis spausdinti *Čaild Haroldo klajones* (Childe Harold's Piligrimage). Negalėdamas sugyventi su Londono diduomene, pilnas puikybės dėl savo talento, ypač kai jo paties žmona nuo jo pabėgo, Baironas apleido Angliją, lankydamas Portugaliją, Ispaniją, Italiją, Graikiją ir Reino apylinkes. Didžiausias jo malonumas buvo kur nors ant marių krašto ar nuo kalno kriaušės valandomis žiūrėti į tolį, užmiršti visą pasaulį ir svajoti.

Pirmosios *Čaild Haroldo* giesmės, nežiūrint į kai kurių kritikų priekaištus, visuomenės buvo sutiktos su didžiausiu entuziazmu: pirmą dieną išpirkta buvę 14 000 egzempliorių. Tasai pasisekimas ir kelionė po svetimas šalis buvo bent kiek nuraminę Baironą: grįžo kai kuriam laikui į tėvynę. Čia buvo vedęs antrą žmoną, su kuria tačiau irgi neužilgo persiskyrė.

Vėl susipykęs su Londono aristokratija, apleido Angliją ant visados, apsigyvenęs kai kuriam laikui Šveicarijoje. Mirė Graikijoje, kariaudamas prieš turkus už graikų laisvę, kuriems nemaž simpatijos sužadino Europoje.

Čaild Haroldo poemos turinys labai nekomplikuotas: atpasakojama poetiškai eilėmis Čaild Haroldo kelionės įspūdžiai, jam aplankant įvairias Europos šalis. Čia poeta

greta gražiausių gamtos vaizdų, piešiamų nepaprastai artistiška ranka iš Ispanijos, Italijos, Graikijos, Reino krantų, su ypatingu įnirtimu, sarkazmu, pesimizmu kalba apie žmones, skaudžiai plakdamas Europos kultūrą, jos visuomenę, paskendusią veidmainystėje ir ištvirkimo purve. Pats aprašomasis Čaild Haroldas, kuriame poeta pats save piešia, irgi visai ne geresnis už iškrikusią ir plakamąją visuomenę.

Didelis pirmųjų Čaild Haroldo giesmių pasisekimas pažadino poetą prie intensyviškesnės tvėrybos: išeina spaudoje romantizmo pakraipoje eilėmis rašyti pasakojimai: *Giauras, Sužadėtinė nuo Abydoso, Korsaris, Lara.* Tačiau jie visi už *Čaild Haroldo keliones* silpnesni. Jau didesnės vertės pasirodę vėliau *Korinto apgulimas, Šiljono kalinys, Mazepa.*

Gyvendamas Italijoje, Baironas mėgino rašyti ir dramatiškus veikalus; jo tada spausdinta *Manfredas, Marino Faliero, Kainas* ir kiti. Bet tie kūriniai mažai taikinti lošimui scenoje, nedaug turi akcijos; tai dramos arba tragedijos pasiskaitymui.

Galop visą savo tulžį, sarkazmą ir pesimizmą Baironas išliejo savo satyriškoje poemoje *Don Juan*, kurios vyriausio veikiančio asmens vardas Donžuanas nuo to laiko tapo bendru ištvirkėlio-paleistuvio vardu. Čia greta poetiškiausių ir labai įspūdingų vietų per daug išvesta aikštėn moralio purvo, supuvimo, paleistuvystės.

Visuose Bairono veikaluose, galima sakyti, patsai autorius piešiamas įvairiausiuose nuotykiuose ir pergyvenimuose; todėl ir svarbesnieji jo kūrinių asmenys taip labai panašūs būdu vienas kitam. Tačiau tame savęs atvaizdavime daug ir perdėta; paprastai kiekvienas žmogus stengiasi kitų nuomonėje pasidaryti geresnis, ne kaip tikrai esąs; Baironas kaip tik ir čia eina prieš bendrą visų būdą: jisai save piešia juodžiausiomis varsomis ir tame, sakytumėme, savęs šmeižime ieško pasididžiavimo, niekindamas tuo būdu kitų nuomonę apie save.

Baironas teisingai priskaitomas prie didžiųjų pasaulinės reikšmės poetų. Jisai dėlto ir turėjo taip nepaprastą pasisekimą, kad pataikė savo laikotarpio visuomenei į pačią širdį, užgavęs jos jautriausias ir sopančias stygas. Bairono

veikalus ne tik skaityta ir versta į kitas kalbas, bet ir pamėgdžiota. Buvo laikas, kad ir žymesni poetai, kaip lenkų Mickevičius, rusų Puškinas, Lermontovas bent pradėdavo savo kūrybą baironizmų. Kiti pamėgdžiodavo Baironą gyvenime, užsikrėtę jo pesimizmu, sarkazmu, žmonių neapykanta, pasišalinimu nuo jų draugystės, nuduodami amžiną nepatenkinimą, nusivylimą gyvenimu, tarytum gyvenimo kankiniai esą pačiame jaunystės žydėjime.

Istoriškų Valterio Skoto romanų pasekėjais žymesni buvo Bulveris ir Kuperis. **Bulwer** (1803—1878) ypač nusisekęs romanas *Eugenijus Aram* ir *Paskutinės Pompėjos dienos*. Daug gabesnis už Bulverį ir savistovis buvo Kuperis amerikietis (žiūr. žemiau).

REALIZMAS

Istoriški romanai su romantizmo pakraipa buvo Anglijoje labai mėgiami bemaž iki XIX amž. pusės, kada Dikensas ir Tekerėjus savo romanais iš visuomenės gyvenimo davė anglų literatūrai realizmo pakraipą.

Dickens (1812—1870) buvo neturtingo valdininkėlio sūnus, kurio tėvas Portsmuto uoste vargingai tarnavo. Jau nuo jaunų dienų daug prityręs skurdo, net į kalėjimą kai kurį laiką už skolas patekęs, Dikensas savo laiku neturėjo galimybės rimčiau apsišviesti ir išsilavinti; nors paskui naudojosi kiekviena proga trūkumus papildyti.

Tačiau tas pergyventas skurdas ir neturtas Dikenso tvėrybai buvo ir naudingas: jisai davė jam progos arčiau pažinti ir pačiam pergyventi žemesnių luomų socialią padėtį ir tuos vargus savo jautria iš prigimties širdimi atjausti.

Pajautęs kūrybos pašaukimą, Dikensas ėmėsi ne praeitį, kaip Valteris Skotas idealizuoti, bet vaizduoti dabartį, jos trūkumus ir kančias. Ypač jam ant širdies gulėjo skurdas ir kančios vadinamojo ketvirtojo luomo žmonių. Jų sunkią padėtį vaizdžiai piešdamas ir pro ašaras su humoru pajuokdamas skriaudėjus, Dikensas stengėsi tuo būdu sužadinti nuskriaustiesiems užuojautos ir gydyti sociales visuomenės žaizdas.

Savo tvėrybą pradėjo Dikensas *Bozo škicais*. Paskui

eina jo romanai, kurių parašė 13. Jo geriausi laikomi: *Pikviko klubo užrašai, Oliver Twist, Nicholas Nickleby, Dombey ir sūnus.* Tuose romanuose, nušviečiant visuomenės ydas, greta humoro, paskesniais laikais anglų literatūroje taip mėgiamo, nemaža ir kartaus sarkazmo pasitaiko. Romanų turinys paimta iš gyvenimo, ir dažnai jaučiama, kad tai paimta iš paties autoriaus pergyvenimų ir atsiminimų. Paskutiniame aukščiau paminėtame romane vyriausias asmuo Dombis tai milijonierius pirklys, pilnas pasitikėjimo savo pinigine jėga, visados šaltas, nesujaudinamas, kursai dėl tuščios garbės mėto tūkstančiais, o vargšo pasigailėti nemoka. Pavaldiniai ir tarnai jo bijo ir dreba. Pirmoji žmona irgi jo bijojo kaip vergė; antroji nenori nusileisti ir galutinai priversta pabėgti. Kyla didis šeimynoje skandalas, Dombio puikybė viduje labai kenčia; bet išviršiniai jis pasilieka kaip buvęs šaltas ir ramus.

Dikenso romanai labai didžios vertės ir savo kilniu tikslu, užtardami nuskriaustuosius, ir savo turinio įdomumu, angIišku humoru ir gyvu realizmu. Bet kai kada jiems trūksta gerai iš anksto nustatyto plano. Jo romano asmenys, nors tikrai iš gyvenimo paimti, bet kad daugiau sužadintų skaitytojo užuojautos ar pasibjaurėjimo, perdėti, šaržuoti. Taip štai *Oliver Twist* išrodo ne visai natūralus; virš minėtame *Dombio* romane vaikai Nell ir Paul nupiešti kaip tikri angeliukai, be jokios ydos ir virš savo amžiaus išsilavinę; kai kurie jo geri žmonės tokie pasirodo geraširdžiai ir minkštaširdžiai, kad sunkesnio gyvenimo kovai visai netiktų. Tačiau tie trūkumai vis dėlto nenusmelkia nepaprasto Dikenso talento ir jo kilnių siekių.

Thackeray (1811—1863) buvo Dikenso bemaž bendrametis; bet kuomet Dikensas jau buvo plačiai skaitomas ir įgarsėjęs, Tekerėjus mažai kam žinomas rašė savo veikalus, ir tai buvo ne dėl to, kad jis būtų buvęs talentu žemesnis, bet kad buvo mažiau suprantamas ir gilesnis, reikalavo nuo skaitančiųjų didesnio išsilavinimo ir skonio.

Pas Dikensą daugiau optimizmo, lengvo humoro, romanų užbaiga dažniau laiminga, kas skaitytojams daugiau patinka. Pas Tekerėjų satyra skaudesnė, daugiau pesimizmo, romanų užbaiga daugiau reali, t. y. tokia, kaip gyvenime atsitinka dažniausiai; formoje matosi daugiau artizmo.

Dikensas ir Tekerėjus abudu priklauso prie tendentingų rašytojų; sukelti skaitytojams ydų pasibjaurėjimą — vienas iš svarbiausių jų tikslų. Pagrindinė jų idėja: ydos anksčiau ar vėliau bus nubaustos, geri darbai susilauks teisingo įvertinimo ir atlyginimo.

Pirmasis Tekerėjaus romanas, suteikęs jam garsų vardą, buvo *Tuštybių mugė* (Vanity Fair). Čia autoriaus išvesta ištisa įvairiausių tipų galerija, neaukštos moralės vertės žmonės. Žemiausiai stovi vyriausias romano asmuo Rebeka Sharp, kuri senus ir jaunus vyrus vedžioja už nosies, apsuka jiems galvą, bet pati nieko jų nemyli, tik žiūri, kaip aukso daugiau prisikrauti; kas jai dalinai ir pasiseka. Tačiau galų gale jos intrigos išeina aikštėn, ištinka visa eilė nepasisekimų; visų nekenčiama ir niekinama labai žemai nugrimsta.

Greta Rebekos Sharp autoriaus išvedama Amelija, geros širdies, dora mergaitė, nors ir mažiau apsukri; ji išteka už doro ir garbingo kapitono Dobino.

Tame romane ypač nemažai tenka aristokratams ir jų moterims, skaudžiai plakama sarkazmu jų savimeilė, išdidumas, pinigų aikvojimas, niekinimas tų, kurie neturi titulų ir t. t. Vienoje to romano vietoje Tekerėjus sako, kad aristokratėms moterims daugiau rūpėjo vakaras, hercogo Velingtono Briusely surengtas prieš garsų mūšį ties Vaterlo, negu to mūšio rezultatas.

Antras irgi simpatingos tendencijos Tekerėjaus romanas *Njukamo šeimyna,* kuriame irgi ištisa įvairaus būdo ir luomo žmonių galerija, gyvai ir įdomiai piešiama. Greta skaudžiai sarkastiškų ir juokingų scenų, autorius išveda ir labai jautrias, griaudinančias scenas.

Trečias žymesnis Tekerėjaus romanas *Henry Esmond* turi istorišką foną; jisai čia atvaizduoja visuomenės gyvenimą ir pažiūras, viešpataujant karalienei Onai, taip gyvai ir istoriškai tikrai, kad drąsiai gali lenktyniuoti su V. Skotu.

Greta Dikenso ir Tekerėjaus reikia paminėti **George Eliot** (1819—1880), nors talentu žemesnę, visgi žymią romanų rašytoją realistę, kurios veikaluose ypač daug užuojautos darbininkų luomo vargams. Geriausias jos romanas — *Adam Bede,* kur jaučiama nemaža pačios autorės gyvenimo bruožų.

Baironui ir Šeliui mirus anglų lyra buvo kai kurį laiką nutilus, bet neilgai. Dar pirmoje XIX amžiaus pusėje ji vėl atsiliepia, nors jau ne taip skambiai atsiliepia jos atgarsiai pasaulinėje literatūroje kaip pirma. Iš paskutinio anglų literatūros laikotarpio gana žymūs buvo poetai: Tenisonas, Brauningas, Rosetis, Svinbernas, Njumenas, nekalbant apie menkesnius.

Tennyson (1809—1892) vos ketvirtuoju savo lyriškai epiškų eilių rinkiniu, 1842 metais išleistu, atkreipė į save visuomenės atidą, o jau 1850 m., Wordsworth mirus, jis paskelbta poeta laureatu. Tenisonas parašė nemažai. Jo veikalų rasit geriausias *Karaliaus idilės,* kuriame jo mūza grįžta į pasakų sritį, apgiedodama pusiau mitiško karaliaus Artūro ir jo karžygių raitelių darbus. Čia poeta ne tik gražiomis, melodiškai skambančiomis eilėmis, bet dalimi ir archaiška kalba apgieda senovės didžiavyrių amžių.

Tenisonas buvo ne tik didis poeta ir išminčius, bet irgi simpatingas kaip žmogus, kursai kilniai ir rašė, ir gyveno. Buvo tai irgi didis anglų patriotas, kurio imperialistiškos plačios svajonės šiandieną anglų realizuotos.

Browning (1812—1889) buvo ir gilesnis už Tenisoną, ir talentu didesnis, ir platesnio regračio žmogus, bet jisai sau neįgijo lauruoto poeto garbės, nebuvo irgi nei tiek populiarus, nei tiek mylimas. Iš pradžių jisai sekė Bairono ir Šelio pavyzdžiais. Paskui jau savistoviame veikale *Paracelsus* matosi jo troškimas prie vis platesnio moksluose žinojimo ir koks tai panašumas į Getės Faustą.

Veikalas, kursai pirmas atkreipė visuomenės dėmesį į Brauningą, buvo jo *Pipa eina pro šalį* — lyriškai dramatiškas tvarinys. Bet geriausias, rodos, Brauningo veikalas bus *Žiedas ir knyga*, kuriame autorius pasirodo gilus psichologas, nušviesdamas žmogžudžio psichiką iš įvairiausių pusių.

Brauningo žmona Elžbieta irgi buvo rašytoja su talentu. Jos žymiausias veikalas — *Vaikų šauksmas*, kuriame autorė gina vaikų teises.

Rossetti (1828—1882) buvo tapytojas ir poeta. Kaip tapytojas jis sudarė vadinamąją secesijos arba prarafaelistų draugiją ir turėjo nemaža įsravos į tolimesnę anglų tapybos kryptį. Poezijoje irgi jis paėmė savotišką mistiškai simbolišką pakraipą. Prie geriausių jo lyriškų perlų priklauso *Pa-*

laiminta Mergelė — kūrinys, kuriame apgiedama mergelė danguose, anapus laiko ir erdvės, laukianti savo skaistybėje pasilikusio čia ant žemės mylimojo.

Graži irgi katalikiškoje dvasioje jo parašyta *Ave*: nors pats Rosetis, kaip žmogus, protu buvo linkęs į pozityvizmą, bet jo siela, kaip poeto, vis dėlto ilgėjos ko tai aukštesnio instinktyviai.

Swinburne (1837—1909) buvo fanatiškas krikščionybės ir ypač katalikų tikėjimo priešas, kurs savo erotinėse giesmėse doros dėsnių irgi nepripažino, kaip matosi iš jo eilių rinkinio *Poems and Ballads* arba antro *Giesmės prieš saulėtekį*.

Svinbernas rašė labai daug: rašė poemas, kaip štai *Atalanta Kalidone,* kurioje labai aiškiai kyša krikščionybės neapykanta; rašė irgi dramatiškus veikalus, kaip trilogiją *Marija Stiuart,* kuri tik pasiskaitymui, ne scenai tinka.

Svinbernas talentą, be abejo, tikrai turėjo; savo veikalų kalba ir eilių gražumu jisai tikrai didis artistas; bet jo tvarinių turinys didesnės vertės neturi.

Newman (1801—1890), iš anglikono tapęs kataliku, o galop net kardinolu, turėjo irgi didį lyrišką talentą ir buvo tikras angliško stiliaus artista. Žymesni jo lyriški veikalai: *Lyra Apostolica, Himnai, Pripuolamo turinio eilės* ir t.t. Su talentu Njumeno parašytas irgi romanas *Kallistra,* kursai tačiau stovi žemiau už kard. Wisemano *Fabiolą*.

Tarp labai žymių XIX amžiaus rašytojų, kurie prie anglų literatūros tiesioginiai nepriklauso, tačiau joje nemaža turėjo įtakos, reikia paminėti:

a) Raskiną (1819—1900), pirmaeilį meno žinovą ir filosofą sociologą, kursai ir socialiuose santykiuose, ir menui teisingai stato etikos reikalavimus.

b) Tomą Buckle (1821—1862), kursai utilitarizmo ir pozityvizmo dvasioje, bet vis tik giliai apgalvotą parašė *Civilizacijos istoriją* ir tuo veikalu daug nusvėrė Europos pasaulėžiūroje.

c) Carlyle (1795—1881), nepaprastą filosofą istoriką, meno žinovą ir žmogų, kupiną energijos ir veiklumo. Jis parašė *Prancūzų revoliucijos istoriją;* be to, dar *Kromvelio, Fridricho Didžiojo, Šilerio* gyvenimus.

Savo veikale apie *Didžiavyrius ir didžiavyrių pagarbą* Karlailis praveda tą mintį, kad didžiavyriai tai Dievo išrinktieji pasiuntiniai ir pranašai; jie tveria istoriją ir vedą minias, kurios savaime pasyvios; todėl didžiavyriai esą verti ypatingo garbinimo.

Pats Karlailis visą savo gyvenimą svyravo ir kariavo tarp tikėjimo, kurį jam širdis ir vidaus balsas bruko, ir tarp šalto skepticizmo ir pesimizmo.

Antroje XIX amžiaus pusėje iš tarpo romanų rašytojų žymesni skaitosi Meredith, Stevenson, Wilde, iš dramaturgų Shaw.

George Meredith (1828—1909) po Tekerėjaus laikomas giliausiu ir rimčiausiu rašytoju. Jis savo romanuose gyvai ir nuodugniai nušviečia socialį ir kitus aktualius klausimus, pasirodo gilus psichologas, aštrus visuomenės ydų kritikas, bet ne per daug populiarus, platesnei visuomenei sunkiau suprantamas.

Pirmasis žymesnis jo romanas — *Rišardas Feverelis*: gabus ir daug žadąs jaunikaitis Rišardas, savo tėvo išauklėtas sulyg jo išgalvota ypatinga sistema, pasirodo visai netinkąs gyvenimui.

Stivensono (1850—1894) romanuose daug vaidentuvės, nepaprastų įvykių, romantizmo, pasakojimas gyvas, įdomus, gamtos vaizdai, kaip pas V. Skotą, rūstūs ir didingi. Pirmasis veikalas, kursai atkreipė visuomenės dėmesį į Stivensoną, buvo vaikams parašytas, pusiau fantastiškas, bet žingeidus jo veikalas *Skarbų sala*, kur ypač gyvai nupiešta nepaprastas apgavikas Jonas Silveris, taip tipiškas, kaip Miltono Satana ar Bairono Kainas.

Kiplingas — gabus romanų rašytojas, didis vokiečių priešas, ilgus metus išbuvęs Indijoje ir ją gerai pažinęs. Tarp kitų jo veikalų žymūs jo *Paprasti pasakojimai iš kalnų*, kur ryškiai ir gyvai nušviečiama įvairūs Indijos gyventojai ir luomai.

Oskaras Vaildas († 1900) buvo dekadentas ir moralis bankrotas, kursai savo romane *Dorian Gray* kaip tik savo piešia gyvenimą, liuosą nuo bet kokio suvaržymo. Vaildui dailė ir menas tai viskas, tai vienintelė realybė ir tikrenybė, jo stačiai dievinama ir amžinai pastovi; atvirkščiai, gamta, žmonės, gyvenimo įvykiai tai chimera, menkutė dailės beždžionė,

neturį pastovumo, reliatyvus, netikri. Dorianas, sako jis virš minėtame savo romane, sensta, tampa raukšlėtas, gelsta, bet jo nupieštas paveikslas pasiliks amžinai gražus ir jaunas.

Rašo Vaildas gyvai, sąmojingai, mėgsta paradoksus, yra plačiai skaitomas, nors nėra mėgiamas. Gerokai įgarsėjęs savo ekscentriška pasaulėžiūra, kai vėliau ėmė nustoti savo mėgėjų, parašė keistą, nusiminimo kupiną *De profundis*.

Vaildas rašė ir dramatiškus veikalus, kurie kai kurį laiką turėjo pasisekimą savo originalumu; *Salomė* (aistringa ištvirkėlė), *Florentiškoji tragedija* ir kitos tikrai pasižymi sąmojingu ir gyvu dialogu; bet sceniškumo juose nedaug, nesakant apie jų netikusį turinį.

Bernard Shaw — karštas radikalas socialistas, kurio dramose veikią asmenys tokie pat radikalūs ir atkaklaus būdo kaip ir patsai autorius. Apie save aukštai manydamas, Šekspyrui ir Ibsenui didžios reikšmės ir talento Šo nepripažįsta. Nežiūrint jo radikalumo ir keistų naujų pažiūrų idėjų, vis dėlto Šo šiandieną pas anglus gerokai populiarus dėl nepaprastai turtingos jo kalbos, gyvo stiliaus, sąmojingumo ir skaudžios satyros. Jo veikalai irgi ne per daug sceniški. Lietuviškame vertime žinomos jo dramos: *Atskalūnas* ir *Šokoladinis kareivėlis*.

ANGLIŠKOJI AMERIKONŲ LITERATŪRA

Neminint Benjamino Franklino (1706—1790), kursai ne tik politikoje, bet ir literatūroje buvo didžios svarbos, pirmasis, kurs įtikino europiečius, kad Amerika turinti savo literatūrą, buvo **Vašingtonas Irvingas** (1793—1859), kurio *Braižinių* (škicų) *knygoje* ir garsiame romane *Alhambra* idealizuojama ramus gyvenimas, melancholiškai sielvartojama dėl legendarinės praeities žuvimo ir daug parodyta sąmojingumo ir humoro.

Greta Irvingo stovi talentu ne žemesnis, antras Amerikos rašytojas romantikas **Cooper** (1789—1851), kursai savo romanais (60 tomų) labai gyvai nušviečia kai kuriuos svarbesnius momentus iš Amerikos istorijos, sekdamas bent kiek Valterio Skoto pavyzdžiais.

Pirmasis jo romanas, kuriuo sujdomino skaitančią visuomenę, buvo *Šnipas*; čia autorius vaizdžiai piešia karą už Amerikos laisvę, taip pat įdomūs jo romanai: *Vairininkas* (The Pilot), kuriame perstatoma jūrininkų gyvenimas, *Paskutinysis iš Mohikanų* — geriausias iš Kuperio romanų, *Vadovas Tyruose* ir dar penki kiti romanai, kuriais piešiama indijonų gyvenimas. Tačiau šiuose pastaruose nemaž perdėta tuo būdu, kad per daug idealizuojama juose primityvūs žmonės, jų gerumas ir kilnūs žygiai, prisilaikant Ruso teorijos; kai kur irgi per daug prikimšta dirbtinių ir moralizuojančių dialogų, kurie tampa nuobodūs.

Prie žymesniųjų XIX amžiaus rašytojų priskiriama: Alanas Po, Hotornas, Longfelas, Holmsas, Markas Tvenas, Braunsonas, Emersonas.

Allan Poe (1809—1849) buvo labai gabus, didžio talento, bet rūsčiai mistiškos vaizduotės poeta, be to, dar ir be etiškų principų, girtuoklis, kursai netvarkingu gyvenimu jį gerokai sau sutrumpino. Rašymo būdu ir talentu bent kiek primena Coleridge.

Žymesnieji jo tvariniai: a) *Juodvarnis*, parašytas žmonai mirus, ir b) *Varpai*. Juose skamba rūstūs ir šiurpūs tonai, kurie atsiliepia disonansu amerikiečių optimizme. Po Alano įtaka net Europos literatūroje šiandieną jaučiama; ypač imta aukštai jį vertinti prancūzų tarpe, pradedant nuo Bodlero ir jo šalininkų.

Hawthorne (1804—1864), puritonas, parodė nemažą talentą, rašydamas daugiausia noveles ir romanus. Jisai dar jaunas būdamas sakydavo nenorįs būti gydytoju, kad nereiktų misti iš žmonių ligų, nei kunigu, kad netektų misti iš žmonių nuodėmių, nenorįs būti nei advokatu, nes priseitų gyventi iš žmonių barnių; jisai būsiąs rašytoju.

Hotornas bent kiek sekė Po, pamėgęs, kaip apie jį sakoma, irgi juodais žirgais jodinėti tamsioj nakty. Jo veikalai, tariant Strindbergo žodžiais, sako: aš tau nelinkiu linksmybės, nes linksmybės nėra; kad tik tu turėtumei užtektinai jėgos pakęsti gyvenimą.

Vis dėlto Hotorno pasakojimuose daugiau angliško humoro ir bent kiek moralios tendencijos. Daugiau jo tipingi: a) novelių rinkinys užvardytas *Gedulos varpai per vestuvių iškilmes* ir b) iš romanų: *Namas su septyniais bokštais* ir *Mar-*

moro Fauna. Pastarasis — vienas jo geriausių romanų, nors jo išvados — savotiškos, su kuriomis vargiai begalima sutikti.

Wadsworth Longfellow (1807—1882), naujųjų kalbų profesorius Harvardo universitete, kai kada amerikonų Tenisonu vadinamas. Nebuvo jisai genijus, be abejo; vis dėlto tai žymus ir amerikonų tarpe labai populiarus ir mėgiamas rašytojas, užkariavęs tautiečių širdis savo lengvomis, skambiomis ir simpatingomis eilėmis, kurių turinys: meilė, draugiškumas, ramus, pilnas vilties gyvenimas, naminės dorybės.

Kuomet Po ir Hotornas aikštėn vilkdavo tamsiąsias gyvenimo puses, Longfelas liesdavo linksmesnius gyvenimo reiškinius, įnešdamas šviesesnį spindulį, imdamas kūriniams turinį dažniausiai iš Amerikos gyvenimo arba iš jo praeities. Jo epiški veikalai puikiausiai supažindina skaitytoją su Amerikos gamtos vaizdais, piešia pirmųjų kolonistų puritonų įsikūrimą, jų kovas su indijonais, indijonų pažiūras, jų mitologiją ir t.t. Tokio turinio yra jo gražiausias epas *Giesmė apie Hiavatą*, lietuviškai išversta Račkausko.

Dramatiškiems savo veikalams Lonfgelas dažnai skolina iš europiečių literatūros; pavyzd., *Ispanų studentas* iš Servanteso novelės.

Bet ypač gražios Longfelo giesmės, kaip štai: *Sodžiaus kalvis, Angelo žingsniai* (pavesta mirusiai jaunai žmonai), *Gyvatos psalmė, Laivo statymas* (sekant gražiausia Šilerio giesme *Lied von der Glocke*) ir kitos.

Liberališkesnę dvasią į intelektualį Amerikos gyvenimą įneša **Holmes** (1809—1894), medicinos profesorius, pagarsėjęs savo sąmojingais, kupinais humoro, tai juokingais, tai rimtais pasakojimais *Autokratas prie pusryčių stalo*, kuriuose novelių forma lengvai, gražiai, įdomiai su filosofo šypsena paliečia įvairius gyvenimo klausimus. Tuose pasakojimuose randame tikrų poezijos perlų, kaip štai: *Tyli melodija, Tarp žibučių* ir kiti. Savo romane *Angelas sargas* Holmsas praveda mintį fizinio ir dvasinio paveldėjimo.

Pas **Marką Tveną** (1835—1911) jo įvairių nuotykių *Pasakojimuose*, pavyzd. *Gyvenime ties Misisipi*, linksmo humoro, kartais net per daug linksmo, dar daugiau kaip pas Holmsą;

nors paskesniame gyvenime Tvenas ėmė linkti prie sentimentalio romantizmo, pabėgęs į viduramžių pasaulį.

Emersonas (1803—1882) ir jo draugas **Augustas Braunsonas** (1803—1876) buvo ne tik stambūs literatai, bet gal dar daugiau mokslininkai. Braunsonas iš pradžių buvo unitarizmo ir transcendentizmo šalininkas, bet nuo 1844 m. priėmė katalikų tikėjimą ir pasidarė uolus jo gynėjas, labai rimtais straipsniais bendradarbiaudamas „Quartely Review". Labai irgi rimtas jo veikalas — *Liberalizmas ir Bažnyčia.*

Emersonas — rapsodinis filosofas, teisybės poeta, kunigas metafizikas, universiteto profesorius. Jisai sakydavo, kad be didelio entuziazmo niekas ir niekados nieko didžio nėra atsiekęs. Kai kada jis vadinama amerikietiško transcendentalizmo tėvu, kursai individumą aukščiau statė už visuomenę, liepia daugiau domėtis savo vidaus gyvenimu ir atsipalaiduoti nuo tradicijų. Jo puritonizmas susikristalizavo į gryną idealizmą.

Bemaž visi žymesni Amerikos rašytojai buvo iš Bostono, kursai yra Amerikos ne tik laisvės gimtinė, bet ir jos intelektualis centras, kaip Graikams Atėnai, Vokiečiams Miunchenas.

Su paminėtais rašytojais angliškoje Amerikos literatūroje pasibaigė gabių, kultūringų, akademinių rašytojų laikotarpis, puritoniškos poezijos, grožio ir amerikoniško romantizmo periodas. Iš naujosios pakraipos rašytojų verta paminėti Lovelį ir Vitmeną.

Whitman (1819—1892) labai originalus ir savitas rašytojas; jo eilėse ritmo, harmonijos ir kalbos grožio neieškok! Bet užtat stiliuje trykšta nepaprasta jėga ir gaivališkas laisvės ir gyventi troškimas. Ypač stiprios, kupinos ugnies jo karo giesmės (*Drum-Taps*). Su Vitmenu, kaip sakoma, galima nesutikti; jo ignoruoti negalima.

Bemaž tos pačios rūšies buvo ir **Lowell** (1819—1891), kurio plačiai žinomos satyros *Biglovo popieriai*, kur autorius paliečia svarbesnius gyvenimo įvykius, jų tarpe ir naminį amerikonų karą.

VOKIEČIŲ LITERATŪRA

Germanų tauta, nustūmusi keltus į vakarus, apsigyveno Europos vidury tarp Reino, Alpių, Dunojaus ir Labos. Čia jie susidūrė su romėnais, kurių istorikas Tacitas pirmasis apie juos plačiau rašo, gal per daug idealizuodamas jų vaišingumą, narsumą ir laisvės meilę. Jisai irgi rašo, kad germanai linkę prie girtuokliavimo, žaidimų ir šokių su giesmėmis, kuriose ar dievai garbinami, ar apgiedami karžygiai.

Tačiau tos pirmykščios stabmeldiškai religinės ir karžygines giesmės per didįjį IV ir V amž. tautų maišatį užsimiršo; jų vietą užima kitos, kuriose dažniausiai garbinamas Atila, hunų vadas, ir Teodorikas, ostgotų karalius.

Karolis Didysis, aukštai vertindamas liaudies epą, buvo įsakęs tautos dainas surašinėti. Bet kadangi tose giesmėse, nors germanai ir buvo jau priėmę krikštą, vis dėlto pagonijos atgarsiai tebesigirdėjo, tai dvasiškija žiūrėjo į tas giesmes su nepasitikėjimu, kreivai, ir jos pamažu nyko ir užsimiršo.

Iš tų giesmių iki šiol išlikusi *Hildebrandslied* paeina iš VII amž. Jos turinys toks: senas karžygys Hildebrandas, ostgotų karaliaus Teodoriko palydovas, ilgus metus su savo karaliumi gyvena pas hunų karalių Atilą. Galop po metų grįžta į savo tėvynę Veroną. Bet ant Italijos sienos sutinka jauną karžygį, kuriame pažįsta savo sūnų. Tasai nenori tikėti, kad tai jo tėvas, ir reikalauja dvikovos. Dvikova prasideda; abudu kovoja kaip milžinai, abiejų skydai lieka suskaldyti!.. ir čia giesmė nutrūksta.

Giesmė sudėta metriškomis eilėmis su aliteracijomis, pakartojant eilutėje tą patį garsą žodžių pradžioje.

Devintojo amžiaus pradžioje stabmeldiškai karžygišką epą pradeda nustumti giesmės legendos, kuriose krikščioniškos pažiūros nėra dar visai atsipalaidojusios nuo stabmeldiškos priemaišos, bet visgi vyrauja. Jų turinys dažniausiai Heliand (Išganytojas), Krist, arba pasaulio galas su vaizdžiu nupasakojimu pragaro kančių ir dangaus linksmybių.

Krikščionybei X amžiuje įsigalėjus germanų tautoje ir jų karaliams Otonams užmezgus artimesnius ryšius su Italija,

ima Germanijoje plėstis lotynų kalbos vartojimas. Iš to tai laikotarpio paeina epiškas veikalas *Valtharius manu fortis* (Drąsusis Valtaris), hegzametru parašytas vienuolio *Ekehardo* (†973). Veikalo turinys toksai: jaunas Valtaris, ilgus metus išbuvęs pas Atilą, galop nuo jo dvaro bėga su sužadėtine Hildegunda ir su brangiais turtais į savo Akvitanijos tėvynę. Vogėzų kalnuose jam kelią pastoja karalius Gunteris su 12 karžygių. Prasideda kova, kuri tačiau laimingai baigiasi taika, o Valteris, grįžęs namo, susituokia su savo sužadėtine.

Nuo XII amž. prasidėję Europoje kryžiaus karai stipriai paveikia į tautų vaidentuvę ir tveria religiniai karžygiškas giesmes; prasideda raitelių amžius, o su jais ir moteries idealizavimas. Po prancūzų trubadūrų įtaka atsiranda ir Germanijoje minezingeriai (minne — meilė, singen — giedoti), kurie kai kada net tuos pačius asmenis apgieda, kaip ir prancūzų trubadūrai: Karolį Did., Sangralį, Rolandą, Arturą, Parsivalį ir kt. Minezingerių tėvu laikomas Heinrich von Veldeke XII amž. gale.

Prie tautinės poezijos atgimimo tais laikais nemaža prisidėjo ir garsus ciecorių Hohenštaufenų viešpatavimas, kurie mėgo patys ir globojo giesmes ir giesmininkus prie dvaro.

Iš žymesnių to laikotarpio epiškų giesmių, kuriose germanų tautos įvykiai apgiedama, paminėti galima *Hercog Ernst*, kur atpasakojama Liudolfo sukilimas prieš savo tėvą ciecorių Otoną I ir švabų hercogo Ernsto sukilimas prieš patėvį Konradą II. Antrojo sukilimo pasakojimas davė medžiagos paskui Ulandui poetui parašyti dramą.

Gana charakteringas to laikotarpio minezingerio Ulriko von Lichtensteino poetiškas veikalas *Frauendienst*, kursai pasižymi ypač aukšta moteriškės pagarba. Bendrai imant, minezingeriai stovi žemiau už provansalų trubadūrus: pas juos bemaž išimtinai ir pertat iki nuobodumo giedama vien tik meilę.

Iš minezingerių apie meilę giesmių ir iš senų tautos padavimų, siekiančių Atilos ir tautų kilnojimos laikus, XII amž. gale nežinomo autoriaus parašyta vadinamoji *Nibelungų poema*, kuri germanams tokios pat vertės kaip *Iliada* graikams. Toji nepaprasta poema epopėja prasideda žodžiais: „Daug stebuklinga senose pasakose apie garsius didvyrius,

jų didžius darbus, jų nelaimes ir linksmybes, ašaras ir dejones ir t.t."

Nibelungų giesmės turinys toksai: Burgundų šaly Vormse ant Reino viešpatauja karalius Gunteris; prie jo sesuo gražuolė Krimhilda; dvariškių tarpe pasižymi vasalai Hagenas, Folkeris, Dankvartas ir kiti. Gražioji Krimhilda pasakoja savo motinai Utei sapną: ant jos sakalo užpuola du ereliu ir jį sudrasko.

Atvyksta į Vormsą iš Nyderlandų karalaitis Zygfrydas, garsus karžygys, prašyti Krimhildos rankos. Jis įgarsėjo tuo, kad, nuveikęs Nibelungų giminę, paėmė jų didžius turtus, o nukovęs baisų siaubą, išsimaudė jo kraujuose ir pasidarė neįžeidžiamas; tik jam besimaudant krito ant nugaros lapas ir paliko krauju neapmazgotą vietą, pertat paliečiamą.

Zygfrydas, gyvendamas pas Gunterį ir čia darydamas garsius žygius, tik po metų išvysta per puotą gražuolę Krimhildą, ir tuojau abudu vienas kitą pamyli. Bet Gunteris sutinka tik tuomet seserį išleisti, jei Zygfrydas padės jam vesti Islandijos karalienę gražią Brunhildą, kuri tik už to sutinka tekėti, kas ją dvikovoje nuveiktų. Daug didžiavyrių norėjo ją vesti, bet dvikovoje nuo jos žuvo; nes jos skydą vos keturi vyrai tegali pakelti, o akmenį, kurį ji laido iš kilpinės, vos dvylika vyrų tepaneša.

Gunteris ir Zygfrydas vyksta į Islandiją ir, Zygfrydui nematomu apsiaustu apsidengus padedant, Gunteris nuveikia gražią Brunhildą. Tada visi važiuoja į Vormsą, ir ten keliamos vestuvės: Gunterio su Brunhilda, Zygfrydo su Krimhilda. Po vestuvių Zygfrydas grįžta į Nyderlandus, kur tėvas mirdamas palieka jam sostą.

Po dešimties metų laimingo pagyvenimo Zygfrydas su Krimhilda aplanko Vormse gimines. Per iškilmingą puotą karalienės: Krimhilda ir Brunhilda, girdamosios savo vyrais, susipyksta: Brunhilda sužino, kad jos vyras Gunteris, tik Zygfrydui padedant, dvikovą laimėjęs: tuo būdu jaučiasi pažeminta ir, kad atkeršytų savo rivalei Krimhildai, nutaria nužudyti jos vyrą Zygfrydą. Savo nedoram sumanymui įvykdyti randa sau pagelbininką, ištikimą dvariškį Hageną, kursai medžioklės metu, kai ištroškęs Zygfrydas pasilenkė prie šaltinio atsigerti, smeigia jam į paliečiamą nugaros vietą ir nužudo.

Negana to, nedorasis Hagenas skriaudžia Krimhildą dar antru atveju: apgaulingu būdu sužinojęs, kur sudėti Nibelungų turtai, atveža juos į Vormsą ir Reine skandina. Griaudžiai verkdama savo mylimo vyro, Krimhilda ieško progos atkeršyti Hagenui ir burgundiečiams.

Trylika metų praslinkus nuo Zygfrydo mirties, miršta hunų karaliaus Etselio (Atilos) žmona, ir jisai siunčia piršlius pas Krimhildą. Ta sutinka tekėti ir važiuoja į Vieną, tikėdamasi tuo būdu, kaip galingo vaidovo žmona, galėsianti atmonyti savo piktadariams.

Po vestuvių į kiek laiko kviečia Krimhilda savo giminaičius pas ją viešėti. Hagenas, lyg ką negera nujausdamas, atkalbinėja karalių Gunterį nuo kelionės, bet šiam reikalaujant, vyksta visi su burgundiečiais į Vieną. Ties Viena Dunojaus undinė juos perspėja: „grįžkite, iki dar nevėlu! Kitaip nieks iš jūsų nebegrįš namo, išskyrus karaliaus kapelioną". Bet jie perspėjimo nepaklausė.

Vienoje, jiems apsinakvojus paskirtuose rūmuose, Krimhildos ištikimi raiteliai nakčia juos užpuola. Prasideda baisi skerdynė; mūšiui aptilus girdėtis, kaip srovena kraujas, kurs bėga į kiemą. Žūva visi burgundai. Gunteris ir Hagenas kovoj sužeisti ir paimti į nelaisvę, kuriuos Krimhilda pati savo ranka žudo. Tačiau vienas jos ištikimas karžygys Hildebrandas, kurs lig šiol prieš burgundus greta ostgotų karaliaus Dytricho (Teodoriko) drąsiai kovėsi, pasipiktinęs Krimhildos žiaurumu, pakėlė prieš ja pačią savo kardą ir sukapojo į gabalėlius.

Taip žuvo burgundų karžygiai ir Nibelungų turtai. Baigiasi epopėja žodžiais: „tiek tik jums dar pasakysiu, kad visi raiteliai ir gražios ponios ilgai verkė".

Ar ta tautiškoji germanų epopėja sudėta iš atskirų liaudies epinių dainų, sutvarkytų į vieną veikalą kokio nors nežinomo poeto, ar tai jos autoriumi buvęs austrų raitelis iš XIII amž. Kürenbergeris, nėra tikros žinios.

Poema parašyta eilėmis keturių metrų ir taip prasideda:

Uns ist in alten maeren wunders vil geseit
Von heleden lobebaeren, von grozer arebeit...

Poemos kalba sena, sunkokai dabar suprantama, bet vaizdi ir gyva. Asmenys, ypač Zygfrydas ir visos moterys labai ryškiai nupiešti.

Poema labai gyvai atvaizduoja tą pusiau laukinį, pusiau legendarinį laikotarpį, pilną žiaurumo, drąsos ir geležinio būdo žmonių, kuomet Europos tautos kilnojos iš vienos vietos į kitą, kariavo, maišėsi. Yra epopėjoje nemažai ir anachronizmo, kursai poezijai ne tiek kenkia. Taip Etselis (Atila) iš V amž. ir Dytrichas (Teodorikas ostgotų karalius) iš VIII amž. poemoje veikia viename laikotarpy. Nibelungų epopėja XIX amžiuje labai talentingai buvo perdirbta vokiečių poeto Hebelio į dramatišką trilogiją, kupiną gyvo veiksmo, stiprių įspūdžių ir pusiau mitiškų vaizdų.

Greta *Nibelungenlied* tame bemaž pačiame laikotarpy galima pastatyti antrą liaudies tvėrybos veikalą *Gudrunlied*, kuri nedaug žemiau vertinama už Nibelungų epopėją. Ji atsiranda XIII amžiuje; jos gimimo vieta — Bavarija ar Austrija. Nibelungų epopėja baigiasi tragiškai, *Gudrunos* poema, nors turi nemažai kruvinų scenų, tačiau baigiasi laimingai.

Gudrunos poemos turinys toks: Fryzų karaliaus dukteriai Gudrunai peršasi Normanų karaliaus sūnus Hartmutas ir Zelandijos karalius Hervigas. Gudruna atiduoda ranką Hervigui. Bet normanų karalius ir jo sūnus Hartmutas, nesant namie fryzų karaliui ir jo žentui Hervigui, užpuola fryzų šalį ir išsiveža Gudruną. Fryzai pasiveja užpuolikus ties marėmis: čia ant marių pakrančio ištinka mūšis, kuriame ypač atsižymi fryzų milžinas Vatė su uolektine barzda. Vis dėlto fryzai mūšį pralaimi, jų karalius krinta nelaimingoje kovoje užmuštas.

Normanai išsiveža Gudruną, kurią per prievartą veda dabar Hartmutas. Bet toji pasilieka ištikima savo pirmam vyrui; todėl Hartmuto motina Gerlindė visaip ją kankina, pavesdama jai žemiausius darbus atlikinėti. Tuo tarpu fryzų jaunimas auga į vyrus, tvirtai pasiryžęs normanams atkeršyti.

Vieną kartą Gudruna, Gerlindės pasiųsta, plauna baltinius marių pakrašty. Kaip tik tuomet atvyksta Hervigas su nauja fryzų kariuomene paliuosuoti Gudrunos ir ją randa baltinius beskalbiant. Jie, kaip raiteliai, nenori Gudrunos atsiimti vogtinai be kovos. Prasideda mūšis, kuriame krinta nukautas normanų karalius Liudvikas, o nedora

Gerlindė Vatės ranka nukirsta; jų sūnus Hartmutas paimtas į nelaisvę. Hervigas laimingai grįžta su ištikima Gudruna; o jos draugę Hildburgą veda laisvei grąžintas Hartmutas.

Ne per ilgą *Gudrunlied* vokiečiai vadina savo tautiškos poezijos perlu, nors ir mažesnės vertės negu *Nibelungenlied.* Veikiantys asmenys ir čia labai ryškiai apibūdinti: moters ištikimybė, karžygių narsumas ir teisybės viršus — pamatinės poezijos mintys.

Labai simpatiškai piešiamas Horantas, saldžių giesmių dainius: kai suskamba jo meili giesmė, užmiršta paukščiai rytmetinį čiulbėjimą, gyvuliai nustoja kandę pievoj žolę, žuvys vandenyse paliauja plaukusios. Įdomus irgi poemoje mitiškas fryzų milžinas Vatė.

Be virš minėtų poemų, kurias dalimi galima priskirti prie liaudies tvarinių, turėjo XII amžius vokiečių tautoje ir keletą poetų, epiškais veikalais ir lyrikoje bent kiek žymesnių. Iš jų galima nurodyti Hartman von Aue, Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburg, Valterher von der Vogelweide. Visi jie buvo daugiau ar mažiau prancūzų trubadūrų ir truverų įtakoje. Trys pirmieji daugiau pasižymėjo epiškais veikalais, Fogelveidė — lyrika.

Hartmanas be kitų dalykų yra parašęs: *Grigalių ant akmens* ir *Nelaimingąjį Enriką.* Pirmojo veikalo turinys — labai populiari viduramžy legenda, labai primenanti graikų *Edipą:* Grigalius nežinodamas veda moterį savo tikrą motiną. Sužinojęs, kame dalykas, jisai 17 metų daro atgailą atsiskyrėliu ant nuošalaus marių iškyšulio. Gavęs nuodėmės atleidimą, jisai palieka papa ir tuomet išriša ir savo motiną.

Antrojo veikalo turinys: švabų didikas Enrikas lėbaudamas gauna raupsų ligą. Salerno gydytojas jam sako, kad tik tada jis galėsiąs išsigydyti, kai nekalta mergelė jam paaukosianti savo širdies kraujo. Tikrai, vieno dvariškio duktė sutinka pasiaukoti, ir abudu vyksta į Salerno miestą, kad gydytojas perpjautų mergelės širdį. Bet paskutinėje valandoje Enrikas atsisako priimti tokią auką, stebuklingai išgyja be širdies kraujo ir veda gailestingąją mergaitę sau žmona.

Wolfram von Eschenbach parašė veikalą *Parzival,* ku-

riame ypač žymi prancūzų legendų įtaka. Parsivalis savo motinos auklėjamas toli nuo žmonių giriose, kad nežūtų nuo kalavijo kaip jo tėvas raitelis. Bet Parsivaliui užaugus jame atsiliepia tėvo kraujas: slapčia jis pabėga nuo motinos ir įgarsėja nepaprastais žygiais kaip raitelis. Galų gale po įvairių įvairiausių nuotykių pasiekia Gralio karalystę ir tampa jos karaliumi.

Volframas parašė ir daugiau veikalų. Visi jie, kaip ir Hartmano tvariniai, rimti savo turiniu, kilnūs, gryni: meilė juose idealizuojama skaisti, dvasinė. To negalima pasakyti apie **Gottfried von Strassburg** veikalą *Tristan und Isolde*, kur karštomis eilėmis apgiedama Tristano meilė, kūniškos aistros kupina, prie savo dėdienės Izoldos. Veikalo geroji pusė — graži kalba, lengvos eilės ir ryškus asmenų apibūdinimas.

To amžiaus lyrikoje daugiau matosi savistovumo ir gilesnio jausmo, mažiau provansalų trubadūrų įsravos. Lyrikos turinys: dažniausiai meilė ideali ir žemiška, garbinimas šv. Mergelės, gamta, tėvynė.

Lyriškus veikalus rašė ir ką tik paminėti epikai; bet žymiausias ir simpatingiausias XII amž. lyrikas **Walter von der Vogelweide**, tirolietis (1170—1230), miręs Viurcburge. Rods, gilesnės minties, naujų idėjų pas jį nėra, bet daug tyro jausmo, graži ir aiški kalba, lengvos eilės.

Fogelveidės lyrikos turinys dažniausiai: ideali moteriškės meilė, patriotizmas, gamta, kito geresnio gyvenimo viltis. Kaip vokiečių patriotas jis pasididžiuodamas apgieda Hohenštaufenų laikus. Jam kai kurie priskiria ir patriotišką vokiečių dainą: *Deutschland, Deutschland über alles*.

Nuo Valterio mirties minezingerių poezija žymiai puola. Minezingeriai, pirma iš raitelių luomo, laikui bėgant išsigima į meisterzingerius, giesmininkus iš vidurinio miestelėnų amatininkų luomo, gauna nuo Karolio II sau privilegijas, susiburia į giesmininkų draugijas, korporacijas, cechus, pavirsta savo rūšies amatininkais, išsidirba savo rūšies taisykles, tradicijas poetiškai tvėrybai, kur žiūrima ne tiek minties ir turinio, kiek išviršinių, dirbtinių formų. Taip susitvarkę jie išsilaiko bemaž iki XVIII amžiaus.

Prie minezingerių puolimo daug prisidėjo pačių raitelių nykimas ir išsigimimas. Kryžiaus karai vaduoti Šventąją Žemę jau nebežadina entuziazmo kaip pirmiau; riteriai arba patenka į neturtą, arba pavirsta paprastais banditais, vieni kitų pilis užpuldinėdami, savitarpy kariaudami.

Bet puolant minezingeriams ir meisterzingeriams, pradeda daugiau pasireikšti poezijoje liaudies tvėryba; atsiranda liaudies dainos ir pasakos. Tos pasakos, gal po Ezopo sakmių įtaka, mėgsta gyvulių gyvenimą atpasakoti. Laikui bėgant toms iš gyvulių gyvenimo pasakoms pradedama prikergti lengvo pašiepimo ir satyros elementas. Ypač mėgiami buvo pasakojimai iš vilko ir lapės gyvenimo. Iš tų liaudies pasakų apie lapę paskesniais laikais Getė sutvėrė savo pusiau satyrišką poemą *Reineke Fuchs*.

Greta tų pasakų, kurios po priedanga gyvulių pašiepia žmones ir jų ydas, atsiranda ir tikra neslepiama satyra. Žymiausiu tos rūšies rašytoju buvo Sebastionas Brantas štrazburgietis, tikįs humanista, kursai 1494 metais išleido veikalą *Das Narrenschiff* (Kvailių laivas).

Ant kvailių laivo susirinko 110 rūšių kvailių, ir jie plaukia į Naragoniją arba į Kvailiją. Čia labai gyvai ir satyriškai išvelkama aikštėn įvairiausios tų laikų ydos, kvailystės, iškrypimai, visuomenės nuodėmės.

Tuo pačiu laiku XIV ir XV amž. pradeda pas vokiečius užsimegzti pirmieji dramatiški veikalai. Jų genezė bemaž ta pati kaip ir pas prancūzus ar kitas romaniškas tautas; jos gimė iš misterijų ir bažnytinių apeigų. Pradėta šv. Rašto kai kuriuos tekstus dialogus versti į vokišką kalbą ir bažnyčiose skaityti pasiskirsčius rolėmis.

Laikui bėgant pradeda į šv. Rašto tekstą kaišioti juokinančius sakinius, priedus, kai kada ne visai padorius; tuomet tų dialogų deklamacija iš bažnyčių pašalinta ir perkelta į gatves.

Iki tie dialogai turėjo daugiau rimtą, religinį pobūdį, jie buvo sakomi per didžiąsias šventes: Kalėdas, Velykas, Dievo Kūną. Vienas iš daugiau nusisekusių tos rūšies veikalų buvo *Drama apie 7 išmintingas ir 7 kvailas mergaites* pasirodžiusi 1322 m. Eizenache.

Per Užgavėnes irgi buvo sakomi arba lošiami dialogai;

jie kai kada buvo ne tik satyriško pobūdžio, bet ir ne visai padorūs savo pasilinksminimais užbaigiant karnavalą.

Nors literatūra ir poezija XIV ir XV amžiais nebuvo turtinga Vokietijoje, tačiau mokslai tuo laiku, mokyklos ir mokslo židiniai universitetai ima kas kartą daugiau atgyti. Naujai išrastas knygų spausdinimo būdas kaip tik ir prisidėjo prie to gyvesnio mokslo klestėjimo.

Nuo XVI amž. prasideda Vokietijoje humanizmas ir renesansas, atėjęs čionai iš Italijos ir Prancūzijos; imta su ypatingu pamėgimu studijuoti klasikai. Ta naujoji srovė nemaž prisidėjo prie gilesnių studijų, prie rimtesnio pažinimo grožio, išlavinimo meniško skonio, bet per daug persiėmusi senovės graikų ir romėnų dvasia, krikščionijai ji pasireiškė priešinga.

Ta naujoji srovė buvo ir savitai vokiečių literatūrai gana kenksminga, kadangi su pamėgimu senovės lotynų kalbos ėjo greta savos vokiškos kalbos apleidimas, nustumiant ją į antrą eilę.

Tame XVI amžiuje, vokiečių literatūroje ne per turtingame, gana žymią rolę sulošė **Martynas Liuteris** (1483—1546). Rods, katalikų tikėjimui ir Bažnyčiai jis labai pakenkė; jisai irgi buvo priežastimi religinio suskilimo Vokietijoje ir kilusių religinių karų, kurie per 30 metų (1618—1648) baisiausiai sunaikino vokiečių šalis; tačiau vokiečių kalbai Liuteris nemažai pasidarbavo.

Visu pirmu Liuteris gana gera vokiška kalba išvertė šv. Raštą ne iš lotyniškos Vulgatos, Bažnyčios patvirtintos, bet iš žydiško ir graikiško teksto, pasinaudodamas toje srity Erazmo ir Reuchlino darbais.

Paskui, žinodamas, kokią svarbą religiniame tautos gyvenime turi šventosios giesmės, Liuteris jų sutvarkė virš 40, naujai pats jas rašydamas ar senąsias kalbos žvilgsniu išdailindamas. Tos giesmės, gana talentingai sustatytos, turi nemažą literatišką vertę. Be to, Liuterio pavyzdys paskui paskatino ir kitus šventųjų giesmių mėgėjus prie jų tvarkymo ir dailinimo.

Kiti bent kiek žymesni to laikotarpio rašytojai buvo pamėgę ypač satyriškoje pakraipoje rašyti; mat vokiečių tauta, religiniu žvilgsniu suskilusi į dvi sau priešingas kryptis, davė satyriškiems tvariniams nemaža medžiagos: liuteronai

katalikus, katalikai liuteronus ypač pašiepimo sąmojingumu stengės skaudžiau įžeisti ir nuveikti.

Von Hutten (1488—1523) rašo *Epistolae obscurorum virorum*, kur pajuokia katalikų vienuolius, **Murneris** (1475—1537) dar sąmojingiau rašo *Von dem grossen Lutherischen Narren*, lengvomis eilėmis pašiepdamas Liuterio pasekėjus.

Bet gal gabiausias to laikotarpio satyrikas buvo **Johann Fischart** (1545—1590), aršus katalikų, ypač jėzuitų priešas, kursai parašė nemažai satyriško turinio veikalų; iš jų ypač įgarsėjo *Geschichtsklitterung* — satyriškas romanas, kuriame autorius, sekdamas Rable veikalu *Gargantua ir Pantagruel*, pajuokia visuomenės ydas ir kvailystes labai sąmojingai, bet kai kada šlykščiai.

Galop prie XVI amž. priklauso vienas žymiausių vokiečių meisterzingerių **Hans Sachs** (1494—1576), Niurnbergo miesto batsiuvys, labai daug skaitęs ir buvęs miklus gyvenimo reiškinių tėmytojas. Jisai parašė virš 4 000 giesmių, kurių turinys paimta arba iš kasdienio gyvenimo, arba iš vokiečių praeities, arba galop paskolinta iš klasikų; bet daugiausia jis mėgo bibliškus tematus.

Tų taip gausingų giesmių vertė, be abejo, nevienoda: pasitaiko ir silpnokos. Gana talentingi irgi jo pasakojimai, kaip štai *Das Schlaraffenland*(Utopijų svajonių šalis). Jo dramatiški veikalai labai silpnoki; bent kiek geriau pasisekusi, Užgavėnėms parašyta, *Das Narrenschneiden.*

XVII amžiuje trisdešimties metų karas baisiausiai sunaikino vokiečių kraštą: laukai liko apleisti, miestai ir sodžiai išdeginti, gyventojų skaičius sumažėjo, mokyklos užsidarė, tikėjimas puolė, jo vietoje vyravo tamsūs prietarai ir religinė neapykanta; kai kurie vokiečių kraštai patėko žuvėdams ar prancūzams; patriotinis jausmas nuslopinta, prancūzų mados ir papročiai pamėgdžiojami.

Tokiose sunkiose vokiečiams apystovose nebuvo ir jų literatūroje žymesnių talentų. Patriotinis pulsas ir literatūroje gyvybė bent kiek daugiau pasireiškė Silezijoje, kuri tuo žvilgsniu pirmąją rolę tuomet lošė. Prie lyrikų bent kiek tame laikotarpy žymesnių priklauso **Opitz** (1597—1639), **Paulius Flemingas** (1609—1640), **Simon Dach** (1605—1659), kilęs iš Klaipėdos krašto, gyvenęs Karaliaučiuje.

Nors Flemingas savo pirmtakūną ir vadino vokiečių Pin-

daru, Omaru, Marotu, tačiau Opicas toli gražu tų palyginimų neužtarnavo. Jo lyrika pasižymi tik lengvu eiliavimo būdu. Jisai yra irgi parašęs apie vokiško eiliavimo būdus *Von der deutschen Poeterey*.

Daugiau talento ir tikro jausmo pas Flemingą ir Dachą; kai kurios jų nusisekusios dainelės ir šiandieną dar skaitomos ar dainuojamos. Flemingą kai kada laikoma Fogelveidės įpėdiniu, nors talentu vis dėlto jis silpnesnis.

Tų Silezijos dainių įpėdiniai laikui bėgant pasidavė per daug įtakai prancūzų literatūros ir lotynų Ovidijaus, kurs tuomet ypač buvo madoje; mėgo poezijoje nepadorius ir baisius tematus ir visa kas nepaprasta, nenatūralu. Ta kraštutinė kryptis neužilgo susilaukė reakcijos.

Bent kiek didesnę pažangą XVII amžiuje padarė drama: **Andrea Gryphius** (1616—1664) rašė ir tragedijas, ir komedijas, sekdamas Senekos ir kitų pavyzdžiais. Komedijos bent kiek geriau jam sekėsi, kuriose netrūksta natūralaus komiškumo. Grifijaus dramatiški veikalai bendrai imant, nors neturi didesnės vertės, nors daug matosi juose perdėjimo, trūksta akcijos sukoncentravimo, tačiau sulyginus juos su pirmaisiais XV amž. Niurnbergo dramų mėginimais, vis dėlto matosi dabar nemaža pažanga.

Iš daugelio to laikotarpio apysakų ir romanų, sekant prancūziškais ir ispaniškais pavyzdžiais rašytų, savo turiniu labai menkų, pilnų perdėjimo, nenatūralumo, šiandieną visai užmirštų, vienas tiktai iki mūsų dienų išliko nenustojęs savo vertės, su tikru talentu parašytas **Jakob Christoffel von Grimmelshausen** (1625—1676) iš Hesijos, tai *Simplicissimus*, kuriame labai vaizdžiai ir gyvai autorius piešia savo pergyvenimus ir atsiminimus iš 30 metų karo.

XVII amž. gale ir XVIII amž. pradžioje vokiečių literatūroje greta prancūzų įtakos atsiranda anglų — Ričardsono, ypač Tomsono įsrava: pradėta nusigręžti nuo nenatūralaus pseudoklasicizmo, gėrėtis ir idealizuoti gamtą; nuo šalto atsibodusio pseudoklasicizmo persimetama į antrą kraštutinumą, į sentimentalizmą.

Haleris (1708—1777), šveicarietis, savo veikale *Alpės* vaizdžiai ir su ypatinga gamtos meile piešia savo tėvynės kalnus ir jų gyventojus. Tos pačios pakraipos buvo ir mūsų Donelaičio bemaž vienmečiai iš Karaliaučiaus universiteto,

rasit jo draugai — **Evaldas Kleistas** (1715—1759), parašęs *Pavasarį*, ir **Gelertas** (1715—1769), sakmių ir pasakojimų autorius.

ŽYDĖJIMO PERIODAS

XVIII amžiaus galas ir XIX amžiaus pradžia pasireiškė pas vokiečius nepapraštu gaivumu, dvasios pakilimu ir pažanga visose gyvenimo srityse: politikoje (Fridrichas II Didysis), moksluose: istorijos, gamtos tyrimuose, ypač filosofijoje (Kantas, Fichtė, Šelingas, Hegelis), galop ir literatūroje, kurioje paprastai atsispindi tautos veidas ir jos pulsas.

Prie literatūros atgimimo prisidėjo ir bendras tautos pakilęs tuomet ūpas ir kai kurie specialūs veiksniai: Rousseau ir anglų rašytojų įtaka, atsipalaidojusi nuo šalto pseudoklasicizmo, grįžusi prie gamtos ir prie liaudies tvėrybos, prancūzų revoliucija, paskelbusi žmogaus teises ir pakėlusi pavienio žmogaus (individo) reikšmę, galop gilesnis klasiško grožio supratimas, vadovaujant tokiems meno žinovams ir kritikams, kaip Vinkelmanas ir Lesingas.

Pirmuoju žymesniu rašytoju, pradėjusiu vokiečių literatūroje naują epochą, be abejo, buvo **Fridrichas Klopštokas** (1724—1803), ėjęs aukštesnes studijas Jenos ir Leipcigo universitetuose, ilgokai gyvenęs Kopenhagoje prie danų karaliaus dvaro be ypatingų priedermių, miręs ir palaidotas Hamburge.

Didžiausias Klopštoko veikalas — jo *Mesiada*, poema iš 20 giesmių, hegzametrais parašytų, kurios poemos tvėrybai jis pašventė 25 metus, išleisdamas laikas nuo laiko atskiras giesmes. Pavyzdžiu jam buvo Miltono epopėjos *Prarasto rojaus* vokiškas vertimas, Rodmero išleistas.

Pirmosios trys giesmės Klopštoko *Mesiados*, 1748 metais atspaudintos, turėjo nepaprastą pasisekimą savo gyva, poetinga ir jautria kalba, nors pats eiliavimo būdas (hegzametras) pasirinkta sunkokas.

Poemos turinys — žmonijos atpirkimas. Vyriausias joje asmuo — Jėzus Kristus, Jo kentėjimai, mirtis ir prisikėlimas iš numirusiųjų.

Nors poemoje yra labai daug gražių, jautrių vietų, gilaus tikėjimo įkvėptų, tačiau pats veikalas palyginti žemesnės poetiškos vertės už *Prarastą rojų*: poemoje per daug lyrizmo, abstrakcijos ir stoka plastikos. Kai kurie kritikai Klopštoko veikalą vadina ne poema, bet ilgu himnu, Atpirkėjui pašvęstu. Vis dėlto Klopštoko poema savo laiku turėjo didelės įtakos ir svarbos; joje matyti nepaprastas poetiškas autoriaus talentas ir gilus, nuoširdus jo tikėjimas.

Be to, Klopštokas dar rašė giliai atjaustas ir nemažos vertės odes ir religines giesmes. Odžių turinys dažniausiai religinis ar patriotinis; rečiau meilė ir gamta.

Dramatiški Klopštoko veikalai, nors juose daug Dievo ir tėvynės meilės pareikšta, didesnės literatiškos vertės neturi: juose daug lyrikos, maža akcijos, veikiantiems asmenims trūksta ryškesnio apibūdinimo.

Kristupas Vylandas (1733—1813), pastoriaus sūnus, pradžioje savo poetiškos tvėrybos buvo Klopštoko pasekėju. Tos pakraipos yra jo eilėraščiai: *Išmėgintas Abraomas,* ypač *Krikščionio Pergyvenimai,* kur jisai aiškiai nusistatęs prieš Anakreonto šalininkus, prieš Bakcho ir Veneros mėgėjus.

Tačiau paskui savo vėlybesniuose romanuose patsai nusigręžia nuo krikščioniškai moralių pažiūrų, pasiduodamas senovės graikų įtakai, enciklopedistų pakraipai ir satyriškam Voltero skepticizmui.

Iš jo romanų ypač du — *Agatonas* ir *Oberonas* išgarsino Vylando vardą. Pirmame poeta stengiasi įpiršti savo pedagogiškas pažiūras ir įrodyti, kad prigimtis ir gyvenimas stipresni už išgalvotas ir svajojamas dorybes. Tuo romanu į save atkreipęs dėmesį, Vylandas buvo pakviestas į Erfurto universitetą profesoriauti, o paskui į Veimarą auklėti hercogo sūnų.

Dar didesnį pasisekimą turėjo Vylando romanas *Oberonas*, kuriame jis mėgino atvaizduoti viduramžius. Rods, gilesnio viduramžių supratimo ir jų dvasios atjautimo autorius neparodė, bet su jo vaidentuvės lakumu vargiai kas gali susilyginti. Tas romanas taip patiko Getei, kad jį pavadino gryniausios poezijos pavyzdžiu, kuriuo gėrėsis amžiai, iki poezija bus poezija, auksas auksu. Tasai pagyrimas

šiandieną atrodo gerokai perdėtas, nors kalbos tobulumu, eilių lengvumu ir vaizduotės turtingumu veikalas tikrai gražus.

Oberono turinys skolintas iš seno prancūzų romano *Huon de Bordeaux.* Huon'as užmušė Karolio Didž. sūnų ir už tai buvo ištremtas į Babiloną, kur jisai, kalifui su savo emyrais puotaujant už apskrito stalo, turėjo nukirsti galvą tam, kursai sėdės kalifo greta iš kairės, pabučiuoti viešai tris kartus sosto įpėdinio sužadėtinę, parvežti Karoliui dovanų: keturis jo dantis ir porą pluokštų iš žilos kalifo barzdos, galop su kalifo dukterimi grįžti į Europą; tik tada jam bus žmogžudystės kaltė dovanota.

Visa tai raitelis Huon'as išpildo su pagelba burtininko Oberono, bet grįždamas marėmis į Europą, kelionėje užmiršta perspėjimo išlaikyti skaistybę, iki papa palaimins jo jungtuves su kalifo dukterimi; už tai vėl jam tenka patirti įvairiausių priepuolių. Galų gale atvyksta į Paryžių stačiai į turnyrus ir čia kaip pergalėtojas gauna nuo Karolio D. kaltės dovanojimą, atgauna savo dvarus ir laimingai gyvena su savo žmona.

Vylandas savito, gilesnio talento neparodė; jo lyriniai veikalai silpnoki; bet vokiečių stilistikoje nemaži jo nuopelnai. Jisai irgi pirmasis iš vokiečių atkreipė dėmesį į Šekspyro dramas, kurių keletą išvertė vokiškai.

Prieš Vylandą, kaipo pasidavusį svetimai prancūzų, dalimi ir senovės graikų įtakai, susidarė Getingeno universiteto studentų ratelis (Hainbund), pastatęs sau uždavinį kariauti prieš visa, kas nevokiška, kas netikra; jiems idealas buvo Klopštokas.

Iš to tai ratelio daugiau už kitus įgarsėjo **Bürger** (1748—1794) savo baladėmis, jų turinį paimdamas dažniausiai iš liaudies pasakų ir jos motyvų. Populiariškiausia ir geriausiai nusisekusi jo baladė — *Lenora*, versta į daugelį kalbų. Rusų Žukovskis, laisvai ją išvertęs, pavadino *Liudmila.*

Lesingas ir Herderis labai daug nusvėrė vokiečių literatūroje ne tiek savo originaliais kūriniais, kiek giliu dailės ir meno supratimu ir labai rimtais kritikos rašiniais. Abudu buvo labai rimtai išsilavinę, ypač meno srity: tik Lesingas gal daugiau vadovavosi giliu, įgimtu, sveiku protu, Herderis daugiausia jausmais.

Lessing (1729—1781) baigė universitetą Leipcige; paskui kai kurį laiką gyveno Berlyne, draugaudamasis su žymesniais literatais. Paskirtas naujo teatro vedėju ir tvarkytoju Hamburge, nemažai ten pasidarbavo, duodamas jam naują sveikesnę kryptį ir paliuosuodamas jį nuo pseudoklasicizmo. Galop buvo bibliotekininku, visur rodydamas nepaprastą judrumą ir gilų susidomėjimą meno ir mokslo dalykais.

Lesingas pats sakėsi nesąs poeta: vis dėlto parašė nemažai dramatiškų veikalų. Pirmieji toj srity jo bandymai silpnoki; juose jisai dar sekė prancūzų pavyzdžiais. Prie tokių reikia priskirti *Miss Sara Sampson*, tragedija, kurios turinys iš pilko kasdienio gyvenimo paimtas.

Paskui Lesingas susipažįsta su Šekspyro tvėryba ir 1763 m. rašo gana sąmojingą komediją *Minna von Barnhelm;* jos turinys paimta iš vokiečių gyvenimo per septynerių metų karą. Čia jau matyti žymi pažanga tvėryboje; daug akcijos ir tipai ryškūs; ji laikoma viena geresniųjų vokiečių komedijų.

1772 metais Lesingas parašė pirmąją rimtą vokiečių literatūroje tragediją *Emilia Galotti*, kurios turinys daug turi panašumo su Virginijos istorija iš senovės romėnų praeities. Emilija, grovo sužadėtinė, prieš pat vestuves tampa kunigaikščio suvedžiota ir išniekinta; jos sužadėtinis nužudytas; ji irgi žūva nuo tėvo rankos. Nors tragedijoje daug dramatizmo ir akcija įdomi, vis dėlto veikalas silpnesnis už pirma parašytą komediją, kur veikią asmenys — ryškesni.

Paskutinis dramatinis Lesingo veikalas — *Išmintingas Natanas*; jo turinys — kryžiaus karas; veikalas su tam tikra tendencija: autoriaus norėta suderinti krikščionybę, muhamedizmą ir judaizmą.

Tačiau Lesingas daug rimtesnės ir didesnės padarė įtakos vokiečių literatūroje savo kritikos rašiniais. Prie žymiausių tos rūšies jo raštų priklauso: *Laokoonas* ir *Hamburgo dramaturgija*. Pirmoje studijoje Lesingas nurodo skirtumą tarp kalbančios ir vaizduojančios dailės, antrame veikale jisai kritikuoja prancūzų pseudoklasicizmą Kornelio ir Voltero dramose, iškeldamas Šekspyro genijų.

Herderis (1744—1803), mokytojo sūnus, gimęs rytų Prūsuose, baigė universitetą Karaliaučiuje, kur studijavo teologiją ir klausė Kanto filosofijos. Kai kurį laiką, bet neilgai, mokytojavo ir buvo pastoriumi Rygoje. Paskui aplankė Prancūziją, Strasburge susipažino su Gete ir jam tarpininkaujant 1776 m. buvo pakviestas į Veimarą, kur ir mirė konsistorijos pirmininku.

Herderis, kaip ir Lesingas, buvo labai plačiai ir rimtai apsiskaitęs ir gilus meno, ypač literatūros srity žinovas. Daug irgi toje srity rašė, savo sveikomis kritikomis ypač atkreipdamas dėmesį į originalią liaudies poeziją. Kai kurį laiką pats su Gete leido literatišką laikraštį *Blättern von deutscher Art und Kunst*. Aukštai vertino Šekspyrą, labai gėrėjosi *Osiano giesmėmis*, nuo literato reikalavo originalumo, savitumo.

Tiesioginiai prie vokiečių literatūros Herderis priklauso savo labai aukštos vertės veikalu *Stimmen der Völker in Liedern*, parengęs ir išleidęs labai vykusį įvairių tautų liaudies dainų vertimą. Yra tame rinkiny keletas irgi lietuviškų dainų*, kurios savo poetiškumu net Getę sužavėjo; jisai jas pavadino poezijos perlu. Tame vokiškame įvairių dainų vertime, matyti, autoriaus mokėta labai subtiliai suprasti ir atjausti kiekvienos tautos dainų sielą ir vykusiai ją išreikšti vokiška kalba.

Herderį kai kada vadinama literatūros istorijos tėvu. Jisai, kiekvieną kūrinį vertindamas, atsižvelgia į laiką, į apystovas, į tautos kultūrą, stengiasi susipažinti su poeto asmenimi, jo pergyvenimais ir t. t. Tuo būdu literatūros veikalams jis taikina naują istorišką kriterijų. Herderio mintį trumpai išreiškė Šileris:

Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.

---

* Auf, singe, Mädchen, Nicht! o warum nicht? O, warum aufgestützet?.. Dainuok, sesyte, Ko nedainuoji? Ko rymai ant rankelių? — Tief im Nacht, im Dunkel, Tief im dicken Walde. Žalioj girelėj, tamsioj naktelėj, Tenai jaunas bernužėlis kelio nežinojo.— Ich hab's gesaget schon meiner Mutter, Schon aufgesaget von Sommers Mitte. Such, liebe Mutter, dir nur ein Mädchen, Ein Spinnermädchen, ein Webermädchen... Aš atsisakiau savo močiutei, O aš nuo pusės jau vasarėlės... Ieškok, močiute, sau verpėjėlės, Sau verpėjėlės ir audėjėlės.

Lesingas ir Herderis, savo kritikų rašiniais pasmerkdami pseudoklasicizmą ir atgyvenusias formas, įnešė į vokiečių literatūrą naują gyvybę ir padarė nepaprastos įtakos į jaunuomenę, kuri pirmoji pagauna naujus obalsius. Bet toji įtaka, kartu su Ruso ir prancūzų revoliucijos obalsiais, iš pradžių į jaunimą paveikė per daug radikaliai, vienpusiškai. Pradėta reikalauti laisvės nuo viso, kas varžo, nuo visų taisyklių; menui reikalauta absoliučios nepriklausomybės; veržtasi audringai į ką tai nauja, nepaprasta.

Tasai laikotarpis, rods, palyginti trumpas, paprastai vadinama *Sturm und Drang* (audros ir varžto) periodu. Jam pirmoje jaunystėje pasidavė net tokie savistovūs poezijos galiūnai, kaip Getė ir Šileris, niekindami visokius autoritetus ir taisykles, ypač dramos srity. Tos rūšies yra Getės *Götz von Berlichingen* ir Šilerio *Die Räuber.*

Johann Wolfgang Goethe (1749—1832) gimė Frankfurte (ant Maino upės). Jo tėvas, pats rimtai mokytas, sąžiningai, nors per daug pedantiškai rūpinosi savo sūnų auklėti. Vienas prancūzas grafas, per septynerių metų karą tėvų namuose apsigyvenęs, jaunam Getei įkvėpė dailės ir teatro pamėgimą.

Pirmieji raštai, padarę gilesnės Getei įtakos, buvo Šventasis Raštas ir Klopštoko tvariniai; paskui Vylando ir Lesingo veikalai, su kuriais susipažino Leipcigo universitete, studijuodamas teisę. Iš Leipcigo po ketverių metų persikėlė į Strasburgo universitetą tolimesnėms studijoms, kur asmeniškai susipažino su Herderiu, ir tasai padarė Getei labai didelės įtakos, atkreipdamas jo dėmesį ypač į liaudies poeziją ir į tvarinius Homero, Šekspyro ir į *Osiano giesmes.*

Baigęs juridinį fakultetą, Getė trejetą metų buvo teisėju; galop 1775 m. buvo hercogo pakviestas į Veimarą prie jo dvaro, kur ir susilaukė žilos senatvės, tik trumpam laikui kai kada išvažiuodamas, duokime, 1786 m. in Italiją.

Jau pirmaisiais savo lyriškais eilėraščiais Getė pasirodė didžiu poetu artistu: jo tvariniuose nieko dirbtinio, tik nuoširdus, natūralus jausmas, rūpestingai daili forma, grožio ir saiko skonis, o vienkart viskas taip vokiška jaučias. Tarp kitų galima pabrėžti: *Wechsellied zum Tanze, Neue Liebe neues Leben Mailied, Der du von dem Himmel bist, Ulber*

allen Gipfeln; iš jo pirmųjų baladžių: *Erlkönig* (miškų karalius), *Fischer* ir kt.

Vienas pirmųjų didesnių Getės veikalų buvo istoriška penkiais aktais drama *Götz von Berlichingen;* ji parašyta dar tais jo jaunystės laikais, kai jis buvo *Sturm und Drang* periodo įtakoje. Veikalas kupinas ugnies ir energijos, piešia gyvai XVI amž. Jau tame jaunų dienų veikale Getė parodė sugebėjimą įsigilinti į kitų pergyvenimus ir psichiką.

Antras žymesnis Getės veikalas, turėjęs savo laiku labai didį pasisekimą ir populiarumą, parašytas sentimentalizmo įtakoje, buvo romanas *Jauno Verterio kančios,* kuriame laiškų forma, nepaprastai švelniu, jautriu ir psichologiškai giliu būdu atpasakojama Verterio įsimylėjimas į svetimą moterį ir galop jo nusižudymas.

Tasai veikalas, lygiai kaip *Naujoji Eloiza* Ruso, turėjo didžiausios įtakos Europos literatūrose, pagimdė ištisą pamėgdžiotojų eilę, sutvėrė kai kuriam laikui pakraipą, verterizmu arba weltschmerzu vadinamą.

Patekęs į triukšmingą Veimaro dvarą, pasidaręs hercogo ne tik draugu, bet ir pirmuoju patarėju, Getė gaišino laiką linksmoje draugijoje, kurios centrą pats sudarė. Rods, ir tuomet mūza jo neapleidžia; vis dėlto Getės genijus pradeda nepasitenkinti tąja nuolatine linksma draugija ir ilgėtis susikaupimo savy.

Galop 1786 metais Getė atlieka ilgesnę kelionę po Italiją, kur arčiau susipažįsta su klasišku pasauliu. Toji kelionė sudaro naują epochą Getės gyvenime, kurioje jo genijus bręsta ir persiima klasiškų pavyzdžių grožiu. Artimiausiu tos kelionės vaisiumi buvo jo *Romėniškosios elegijos.*

Paskui to paties klasiško grožio įtakoje rašo Getė dvi geriausias savo dramas: *Ifigeniją* ir *Torkvatą Tasą. Ifigenijos* turinys pasiskolinta nuo graikų Euripido, bet Ifigenijos asmuo, kaip nekaltos, krikščioniškai ideališkos, save aukojančios mergaitės, nepalyginti kilniaus ir ideališkiau Getės atvaizduotas negu Euripido.

Kaip *Ifigenijos,* taip ir *Torkvato Taso* dramoms ne be pamato kartais prikišama veiksmo (akcijos) stoka; bet užtat kiek subtiliško grožio ir estetiško pasigėrėjimo giliau išsilavinusiam skaitytojui!

Jau silpnesnė Getės drama *Egmont,* Romoje pabaigta,

kurios turinys paimta iš Nyderlandų kovų su ispanais už nepriklausomybę; čia dramos asmenys gana migloti, išskyrus patį dramos didvyrį Egmontą, kurs ryškiai ir didingai rūsčiame karų fone atsižymi.

Antrą žymią Getės gyvenime epochą sudaro jo pažintis ir artimas susidraugavimas nuo 1794 m. su Šileriu, kursai irgi buvo pakviestas į Veimaro dvarą. Laikinai pasiduodamas pats Šilerio įtakai, Getė rašo tokias stebėtinai gražias balades, kaip štai: *Zauberlehrling, Schatzgräber, Braut von Korinth, Gott und Bojadere* ir kitas.

Paskui išleidžia poemą idilę *Hermanas ir Dorotėja* ir romaną *Vilhelmo Meisterio klajonės*. Pirmoje poemoje, hegzametru parašytoje, bet natūralia, lengva kalba, Getė piešia ramų vokiškos šeimynos gyvenimą Prancūzijos pasieny revoliucijos metu.

Antrame romane, kursai ir šiandieną nenustoja savo aktualumo, Getė išveda savo pažiūras į dailę, meną, literatūrą, religiją, auklėjimą. Centralinis romano asmuo — Vilius Meisteris, pirklio sūnus, pamėgęs visa širdimi poeziją ir teatrą, apleidžia tėvo namus, prisiplaka prie skrajojančio teatro artistų grupės, su ja keliauja, keletą kartų įsimyli, galop veda grafaitę Nataliją.

Tačiau svarbiausias ir giliausias, bemaž viso Getės gyvenimo veikalas, kurį vos tik prieš pačią mirtį pabaigė, be abejo, jo *Faustas*. Yra tai pasaulinės reikšmės veikalas, kursai minčių gilumu ir užsimojimo platumu statomas greta *Dieviškosios Komedijos* ir *Hamleto* tragedijos.

Fausto motyvas paimta iš vokiečių liaudies pasakos apie moksluose pražilusį daktarą Faustą, kursai su velnio pagalba atgavęs jaunystę, pamyli dievotą nekaltą Gretchen, paskui ją apgauna, velnio gundomas. Apleista Gretchen žudo gimusį vaiką, patenka į kalėjimą ir ten išeina iš proto.

Tasai motyvas Getės paimta ir apdirbta labai giliai. Jo Faustas tai žmonijos nuo amžių tragedija, tos žmonijos, kuri klaidžioja, nupuola, nerami kovoja, veržiasi prie idealo, per skausmus siekia Dangaus.

Fausto dvi dalys. Pirmoji gana suprantama, geriau įsigilinus; antroji per daug tamsi, vargiai kam prieinama, net gilesniems žinovams ar kritikams. Pirmoji sutrumpinta *Fausto* dalis paimta kaipo libretto to paties vardo operai.

Getė buvo vienas didžiausių poetų ne tiktai vokiečių, bet ir visuotinėje literatūroje; o vienkart jis giliai tautiškas, vokiškas poeta, kurio kūriniuose tobuliausiu būdu susikristalizavo vokiečių siela. Tačiau negalima pasakyti, kad jisai būtų buvęs vokiečių patriota: kai vokiečiai Napoleono I laikais kariavo už garbę ir būvį su prancūzais ir buvo jų perblokšti, Getei tatai buvo tarytum visai svetimas dalykas, į kurį jis nė viena eilute nereagavo.

Tikėjimo dalykuose Getė buvo irgi indiferentas, kuriam terūpėjo kosmopolitiška žmonija ir žmoniškumas, o jaunatvėje „Wein, Weib und Gesang". Kai kada jį vadinama didžiu pasauliniu pagonimi, geresnėje to žodžio prasmėje.

Johann Friedrich Schiller (1759—1805) gimė Viurtenbergo karalystėje; buvo sūnus karininko ir dievotos, jautrios motinos. Tėvui norint Štutgarte studijavo mediciną; bet širdis daugiau jį traukė prie literatūros; mėgo labai skaityti ir skaitė, kas tik į rankas pateko; bet labiausiai mėgo Klopštoką, Šekspyrą, Ruso ir pasidavė „audros ir varžto" periodo įtakai.

Pirmasis žymesnis Šilerio veikalas, audros ir varžto įtakoje parašytas, buvo jo drama *Räuber* (Plėšikai), kupina jaunos energijos, blaškymosi, nepaprastų įvykių. Dramos kalba dar sunkoka, ne visai natūrali, veikiančiųjų asmenų tipai ne visai pavykę, nenuoseklūs, bet veikalas turėjo didelį pasisekimą, to laiko dvasiai pritapęs.

Dramos turinys toksai: grafas turi du sūnu; vienas jautrus, idealų kupinas, įsimyli ir be tėvo žinios veda žmoną. Antrasis, tuo pasinaudodamas, jį tėvui įskundžia, ir tasai jį prakeikia. Atstumtasis sūnus pasidaro plėšikų vadu ir su sėbrais galop užpuola savo tėvo ir brolio rūmus. Čia pasirodo, kad nelaimingas tėvas savo sūnaus kalėjamas. Atstumtasis sūnus jį iš kalėjimo paleidžia, bet tėvas, sužinojęs, kad šis jo sūnus — plėšikų vadas, iš širdies skausmo miršta. Jo pirmasis sūnus pats nusižudo, o antrasis, plėšikų vadas, žudo savo numylėtąją ir atsiduoda į teisybės rankas.

Maždaug tokios pat rūšies, „audros ir varžto" periodo įtakoje parašytos su savižudystėmis Šilerio dramos yra *Fiesco* (Fiesko sąmokslas Genujoje) ir *Kabale und Liebe* (Klasta ir meilė). Nors jos turėjo nemažo pasisekimo, sutap-

damos su to laikotarpio dvasia, bet poeto talentas dar jose ne visai subrendęs.

Daug rimtesnė už minėtąsias dramas tragedijas ketvirtoji Šilerio drama *Don Carlos*, užbaigta Drezdene, kur poeta buvo apsigyvenęs nuo 1785 metų. Dramos turinys paimta iš ispanų istorijos, Pilypo II karaliaus dvaro gyvenimo. Dramos leitmotyvas — meilė ir laisvė. Don Karlas pamyli savo pamotę, Pilypo II karaliaus žmoną.

Parašęs *Don Carlos*, Šileris kai kuriam laikui apleido poeziją ir atsidavė istorijos studijoms, ypač įsigilindamas į trisdešimties metų karą. Tos studijos jam atidarė kelią į Jenos universiteto profesorius ir pasirodė labai naudingos vėlesnių laikų tvėrybai.

Nuo 1794 m., suėjęs į artimesnę pažintį, net susidraugavęs su Gete, Šileris vėl grįžta prie poezijos ir rašo savo nemirštamas klasiško grožio balades, kaip štai: *Taurė, Pirštinė, Polikrato žiedas, Ibiko gandrai, Habsburgo grafas, Cereros skundai* ir kt.

Tvėrė irgi tame laikotarpy Šileris trumpesnius lyriškus eilėraščius, iš kurių gražiausiu perlu galima skaityti *Das Lied von der Glocke*, kuriame nepaprastai poetiškai visas žmogaus gyvenimas trumpai apgiedamas, lydint varpo balsui.

Lyriški Šilerio eilėraščiai nėra skaitlingi; bet juose matosi stebėtinai skaidri ir kilni jo siela; jais ypač Šileris ir pavergia jaunimo širdis, taip jų mėgiamas ir mylimas.

Istoriškos Šilerio studijos buvo jam akstinu parašyti vieną rimčiausių trilogijų: *Valenšteino stovykla, Pikolominis, Valenšteino mirtis.* Pirmoje dramoje rodo poeta margąją Valenšteino kariuomenę, iš visų kraštų sutrauktą, kur ir juokdarys, ir markitantės, ir ūkininkai su kareiviais maišosi, ūžia, riejasi, svajoja kare pralobsią, bet visi aklai tiki savo vadu Valenšteinu.

Antroje dramoje Valenšteinas ima svajoti apie karaliaus vainiką. Imperatorius pradeda jį įtarti išdavimu ir senam Valenšteino draugui Pikolominiui paveda jį slapta prižiūrėti. Tasai ne tiek dėl duotos priesaikos, kiek iš pavydo pranešinėja imperatoriui apie savo draugo sumanymus ir nutraukia su juo ryšius, neatsižvelgdamas į tai, kad tuo būdu

griauna savo sūnaus laimę, kurs myli Valenšteino dukterį Teklę, o priverstas dabar su ja skirtis.

Trečioje dramoje Valenšteinas pradeda tartis su žuvėdais, bet jo pasiuntinys patenka į imperatoriaus rankas. Generolai pradeda apleisti savo vadą; žmona, sesers ir duktė Teklė jam prikaišioja garbės troškimą, apleidžia su širdies skausmu ir jaunas Pikolominis. Valenšteinas lieka vienas be draugų, bet nenustoja energijos; teiraujas astrologo, kurs iš žvaigždžių bėgio jam pranašauja mirtį, kas neužilgo ir įvyksta: Valenšteinas žūva nuo išdaviko rankos.

Ypač griaudi scena, atsisveikinant jaunam Pikolominiui su Tekle: atsižadėdamas asmeninės savo laimės, slopindamas savy meilės jausmą, Pikolominis eina šventai savo pareigas ir išveda savo pulką iš Valenšteino armijos, o Teklė jam atsisveikinant sako: likimas mus skiria, bet mūsų širdžių jis neperskirs.

Taip pat labai nūsisekusios istoriškosios Šilerio dramos: *Marija Stiuart* iš anglų istorijos, *Orleano Mergelė* iš prancūzų, *Vilhelmas Telis* iš šveicariečių karų su austrais už laisvę, galop iš senovės graikų gyvenimo *Nuotaka iš Mesino*, kur likimas (moira) žymiausią rolę lošia.

Kiek *Mesino nuotakoje* žymu klasiškoji forma, tiek *Orleano Mergelėje* jau romantizmas jaučiasi. *Orleano Mergelė* — vienas simpatiškiausių Šilerio kūrinių; didvyrė perstatoma kažkokia nežemiška būtybė, kupina nekalto grožio, vykinanti ant žemės Dievo paskyrimą.

Vilhelmo Telio dramoje stebėtinas pas Šilerį vietos žmonių būdo ir Šveicarijos gamtos intuityvis atspėjimas ir gyvas, ryškus atvaizdavimas, nors Šveicarijoje Šileris nėra niekados buvęs. Keturi Šveicarijos kantonai, kurių karžygį Vilhelmą Telį drama perstato, Šileriui dėkingi, pagerbė jį, savo ežero antkrantėje, granito uoloje iškaldami autoriaus vardą.

Tame pačiame laike, kai rašė ir gyveno Getė ir Šileris, populiariškiausiu Vokietijos romanų rašytoju buvo **Jonas Paulius Richteris** (1763—1825), daugiau žinomas Zanpolio vardu. Gavęs gana paviršutinį išsilavinimą Leipcigo universitete, Zanpolis mėgo daug skaityti, kad papildytų trūkumus; vis dėlto sistematiško išsilavinimo jam visados trūko, nežiūrint plačių jo žinių.

Iš jo gausingų humoristiškų romanų žymesni: *Elegeljahre* ir komiška apysaka *Katzenbergeris Badereise*. Bendrai imant atskiros dalys ir epizodai parašyti artistiškai, bet nėra suvesti tvarkingai į vienetą, nėra irgi plastiškumo ir stiliaus vienodumo. Šiandieną Richterio romanai jau laikomi pasenėję ir mažai kieno skaitomi.

ROMANTIZMAS

Romantizmas pas vokiečius, kaip ir kitose Europos tautų literatūrose, atsiranda XVIII amžiui besibaigiant, naujam amžiui prasidedant. Pas vokiečius jis rišasi su „audros ir varžto" periodu, abudu kaip protestas prieš pseudoklasicizmą. Tačiau yra ir skirtumų tarp jų. „Sturm und Drang", verždamasis į laisvę, viską neigia griaudamas, net kultūros reikalavimus. Romantizmas kultūros neneigia, tiktai į senas formas įneša savo naują dvasią, individualizmą. Turinio romantizmas ieško liaudies tvėryboje (pasakose, dainose) ir viduramžiuose — kur tiek raiteliškumo ir misticizmo. Romantizme ne tiek vaduotasi protu ir objektyviu grožiu, kiek jausmais ir slaptingumo pamėgimu. Romantizmo pakraipa jaučiama ne tik dailėje, literatūroje, bet net tikėjimo tiesas aiškinant: Prancūzų Šatobrianas, Vokietijoje Šleijermacheris tikėjimo tiesas stengiasi ne tiek protu, kiek kilniais jausmais įrodinėti, prie jų palenkti.

Pirmieji Vokietijoje romantizmo pionieriai (platintojai) buvo broliai **Šlegeliai**, Augustas (1767—1845) ir Fridrichas (1772—1829), ne tiek savo originališkais tvėrybos veikalais, kiek savo kritika ir rimtomis literatūros istorijos studijomis. Be to, Augustas Šlegelis išvertė Šekspyro veikalus vokiškai ir tuo būdu supažindino savo tautiečius su genialiu anglų dramaturgu.

Fridrichas Šlegelis savo veikalais *Über Sprache und Weisheit der Inder* ir *Die Geschichte der alten und neuern Literatur*, pravesdamas naujus kelius, irgi parodė gilų susipažinimą su indų literatūra. Savo filosofiškomis studijomis, ieškodamas rimtai tiesos, Fridrichas Šlegelis atvirto prie katalikų tikėjimo.

Kiek broliai Šlegeliai savo kritiškais raštais, tiek No-

valis, Helderlinas, Tykas (Tieck) savo romanais ir novelėmis prisidėjo prie romantizmo srovės supopuliarizavimo vokiečių literatūroje.

Novalis (1772—1801, Hardenberg), nors mėgino ir romanų rašyti, buvo daugiau lyrikas, kursai jau Jenos universitete pasidavė Šilerio idealizmo įtakai ir mistiškai panteistiškai Fichtės filosofijai. Sutvėręs sau idealų pasaulį, jame jausmais gyveno, iš jo sau sėmė ir įkvėpimo. Jaunas miręs, neturėjo laiko išvystyti savo talento.

Hölderlin (1770—1843), pasidavęs anglų Shelley ir jo panteizmo įtakai, gyveno irgi ne tiek realiu gyvenimu, kiek svajonių pasauliu; bet savo romanams ir odėms turinį sėmė daugiau iš antiško graikų pasaulio negu iš viduramžių. Iš pradžių karštas prancūzų revoliucijos garbintojas, paskui su pasibjaurėjimu nuo jos nusigręžė, kai revoliucinė Prancūzija pakėlė ginklą prieš Vokietiją. Gal geriausiai nusisekęs Helderlino romanas *Hiperionas*, kurio turinys — graikų kovos su turkais už laisvę.

Liudvikas Tykas (1773—1853), berlynietis, kupinas sąmojingumo ir lakios vaizduotės, parašė nemažai apysakų ir legendų, kurios savo laiku buvo labai skaitomos, bet dabar bemaž visai užmirštos; jos nesiekia giliau į gyvenimą. Iš pradžių linksmo ūpo žmogus Tykas paskui bent kiek pasiduoda pesimizmui.

Tykas mėgo rašyti ne tik apysakas, noveles ir legendas pasakas, bet nemažai yra parašęs ir dramų, ir kritikos straipsnių, mažesnės tačiau vertės. Nemažas irgi Tyko nuopelnas — jo vokiškas Servanteso *Don Kichoto* vertimas, kuriuo vokiečiai pirmą kartą susipažino su geniališku ispanų rašytoju.

Kaip romantizmo pirmtakūnai spietėsi apie Jenos universitetą, taip vėlesnieji romantizmo šulai apie Heidelbergą. Prie šių priklausė Brentano, Arnim, Görres, Eichendorff, Kleist, dalinai ir Hoffmann.

Brentanas (1778—1842) ir **Arnimas** (1781—1831) buvo artimiausi draugai ir dideli patriotai, įsimylėję į Vokietijos praeitį. Abudu pergyvenę tikėjimo abejones, grįžo kaip uolūs katalikai prie kūdikystės dievotumo. Brentanas buvo gilus lyrikas, romanuose mažiau parodė talento. Arnimas

irgi rašė patriotines giesmes, bet jo talentas ypač žymu jo romanuose ir novelėse. Jo dramos — silpnokos.

Görres (1776—1848) buvo žymiu istoriku ir filosofu, ir rašytoju, galop žymiu veikėju patriotu. Kaip rašytojas nemažai pasidarbavo rinkdamas tautosaką, dainas, mitus, pasakas. Irgi labai rimtas jo veikalas *Mythengeschichte der aziatischen Welt*. Kaip ir Brentanas Görres atvirto į katalikų tikėjimą. Žinoma jo *Christliche Mystik*.

Eichendorff (1788—1857) kai kada vadinamas paskutiniuoju romantizmo riteriu. Jo dramos silpnokos, su lyrišku požymiu, nors poezijos turi daug. Romanai daugiau jam sekėsi; vienas žymesniųjų — *Robert und Guiskard*. Jo novelių geriausia galima laikyti *Aus dem Leben eines Taugenichts*, kurioje vienas nevykėlis svajotojas naiviškai apsako savo pergyvenimus ir atsitikimus.

Bet geriausiai Eichendorfui nusisekė giesmės ir romansai, taip nuoširdūs, vokiečių ūpui ir dvasiai taip atatinką, kad dauguma jų ir šiandieną dainuojama, sustačius Mendelsonui joms melodijas.

Henrikas Kleistas (1777—1811) buvo giminaitis Evaldo Kleisto. Karštas Prūsų patriota, visa širdimi neapkentė Napoleono I ir, negalėdamas pergyventi savo tėvynės pažeminimo, o dalimi ir dėl nepasisekimų gyvenime baigė savižudyste.

Kleistas buvo gabus dramų tragedijų rašytojas. Prie geresniųjų jo veikalų priklauso: *Der zerbrochene Krug* (Sudaužtas puodas), *Dàs Käthchen von Heilbronn* — drama idilė ir *Prinz Friedrich von Hamburg,* kurios tikslas buvo sužadinti patriotizmą.

Gana nusisekusios Kleisto ir novelės pasakojimai, kuriose ypač pasižymi išbujojusi romantinė vaizduotė.

Taip pat labai fantastiškos, nors savo laiku labai vokiečių mėgiamos, buvo novelės pasakojimai **Hofmano** (1776—1822). Kai kurie jo pasakojimai turi nemažai satyriškai humoristinio elemento. Hofmanas turėjo paskui įtakos į Hebelį, Ludvigą ir kitus vokiečių poetus.

Devynioliktojo amžiaus pradžioje vokiečių tauta susilaukė didžiausio pažeminimo: Austrija ir Prūsai buvo Napoleono I visai sumušti, perblokšti ir moraliai pavergti; Reino valstybėlės nuo Vokietijos atskilo ir kaip vasalės pasidavė

Prancūzijai. Vokiečių patriotų tarpe kilo tuomet reakcija, intensyvus darbas visose šakose, kad pakelti, atstatyti savo šalį. Karščiausiais tautos žadintojais buvo jos labai mylimi poetai: Arndt, Körner ir Šenkendorfas.

Arndtas (1769—1860), paprasto valstiečio sūnus, baigė Jenos universitetą, daug šalių aplankė, ypač gerai pažino žuvėdų kraštą, buvo kai kurį laiką net dviejuose universitetuose profesoriumi. Tačiau daugiausia įgarsėjo savo patriotiškomis, labai populiarėmis giesmėmis, kuriose atsispindi baisi prancūzų neapykanta; pavyzd., *Zu den Waffen* arba *Auf zur Rache.*

Teodoras Kerneris (1791—1813), gimęs Drezdene, buvo pradėjęs lankyti Leipcigo universitetą, bet greit jį apleido, pamėgęs teatrą, kuriam parašė keletą dramatiškų veikalų; tačiau žymesnio talento čia neparodė, nors jų kai kurie buvo Vienos teatre lošiami.

Didį talentą Kerneris parodė savo patriotiškomis karo giesmėmis, kurias, sūnui anksti mirus, atspaudino tėvas, davęs joms titulą *Leier und Schwert* (Lyra ir kardas). Kerneris buvo karštas patriotas ne vien žodžiais, bet ir darbais: pats stojo savanoriu į kovotojų eiles prieš prancūzus ir mūšy ties Gadebušu visai dar jaunutis žuvo.

Trečiasis vokiečių tarpe patriotizmo žadintojas, rytų Prūsuose gimęs, buvo **Schenkendorf** (1783—1817). Jo karo giesmėse gal nėra tiek ugnies kaip pas anuodu, bet yra daugiau jausmuose švelnumo. Savo romantizmo dvasia ir viduramžių pamėgimu jisai artimas Eichendorfui ir Novaliui. Kaip ir Kerneris stojo Šenkendorfas į kovotojų už tėvynę eiles. Abudu pasižymėjo giliu tikėjimu.

Friedrich Rückert (1789—1866), pasiduodamas bendram tautiečių ūpui ir ūpui virš minėtų patriotų, rašė irgi kariškas giesmes ir sonetus, kaip štai: *Geharnischten Sonette* ir *Kriegerischen Spott und Ehrenlieder.*

Tačiau jei Riukertas aukštai vertinamas ir kai kada net greta Getės ir Šilerio statomas, tai ne dėl tų giesmių. Dailės žvilgsniu daug didesnės vertės jo trumpi eilėraščiai, kuriais apgieda meilę, šeimą, gamtą.

Vienas Riukerto eilių rinkinys pavadintas *Liebesfrühling,* kuriame nemažai vietos pavesta jo paskesnei žmonai. Ant-

ras eilių rinkinys *Sterbende Blume* — trumputė poemėlė. Jausmo nuoširdumu ir formos žvilgsniu tai tikri perlai.

Gal dar didesnis Riukerto nuopelnas tame, kad jisai supažindino vokiečius su Rytų literatūra, išvertęs vokiškai kinų *Ši king*, indu *Mahabharatos* giesmes apie Nalą ir Damajantę, persų *Šachname* poemos epizodą apie Rustemą ir Zorabą, arabų Amvrilkais giesmes.

Riukertas buvo tos nuomonės, kad visų tautų poezija tikriems jos žinovams ir mėgėjams turi vieną bendrą suprantamą kalbą.

Liudvikas Ulandas (1787—1862), Švabijos patriotas, po Šileriu buvo populiariškiausias vokiečių poeta. Jo poezija kupina meilės tų viduramžių, kurių dvasia buvo giliai persisunkęs. Vienas žymesniųjų vokiško romantizmo šulų, Ulandas vis dėlto mokėjo išvengti romantizmo kraštutinumų.

Rašė Ulandas silpnokas dramas, užsiiminėjo politika, darė moksliškus tyrinėjimus, rausdamasis po įvairius knygynus, bet tapo populiariškiausias savo patriotinėmis, iš širdies plaukiančiomis giesmėmis ir romansais, o ypač labai natūralėmis ir gyvomis baladėmis.

Grovas **Augustas Platenas** (1796—1835) turėjo ne menkesnį lyrišką talentą už Ulandą. Tačiau jo giesmės ne tiek limpa prie širdies, kadangi jose ne tiek gryno jausmo, kiek dailės ir klasiško grožio. Plateno eilėraščiai pasižymi nepaprastu formos tobulumu.

Platenas iš pradžių romantikas, vėliau, ypač paskutinį dešimtmetį gyvendamas Italijoje, pamėgo graikų klasikus ir jais vykusiai sekė, rašydamas odes ir idiles. Iš jo rašytų giesmių ypač jausmingos *Polenlieder*.

Daug irgi jo parašyta baladžių ir romansų, kuriuose nemaža plastikos ir vaizdingumo. Jo sonetai primena klasiškus italų pavyzdžius. Gražūs irgi jo trumpučiai eilėraščiai, kuriais seka persų poetu Hafisu.

Vokiečių romantizmo periodas, palyginti daug davęs gana žymių poetų lyrikų, epe ir dramoje pasirodė ne per turtingas. Rods, minėtų lyrikų dauguma bandė savo jėgas ir romanuose, ir dramose, bet didesnio talento toje srity neparodė. Iš rimtesnių dramaturgų galima nurodyti tik Grillparzer, iš romanistų Immermann.

Karolis Imermanas (1796—1840) buvo savo laiku Plateno pašiepiamas kaip per didis romantikas. Tuo tarpu kaip tik priešingai: ne tiek pas jį romantizmo, kiek sveiko realizmo, ypač jo romanuose *Die Epigonen* ir *Münchhausen*, kur ir asmenys, ir to laikotarpio politiški, literatiški ir socialūs santykiai gana plastiškai atvaizduoti. *Epigonų* romane daugiau matosi karčios satyros, *Münchhausen* daugiau humoro ir švelnaus pašiepimo.

Be to, rašė Imermanas ir lyriškus eilėraščius, ir dramas, kaip štai *Aleksis* (Petro Didž. sūnus), bet toje srity neparodė didesnio gabumo; jo lyrikoje daugiau protavimo nekaip tikro jausmo.

Pranas Grilparceris (1791—1872) nepriklausė prie laimingųjų šio pasaulio žmonių; dalimi tam kaltas buvo jo per daug jautrus būdas, nemokėjęs prisitaikinti prie praktiško gyvenimo, dalimi nepalankios apystovos, kurios jam apkartino gyvenimą ir paveikė į jo būdą.

Pirmoji jo drama, parašyta jam einant 25 metus amžiaus, buvo *Die Ahnfrau*, kurioje nelaimingas šeimos likimas plaukia ne iš veikiančių asmenų būdo, bet iš išviršinių pripuolamų apystovų, kas kenkia, be abejo, dramos akcijai; vis dėlto daug joje gyvumo ir jėgos.

Antroji Grilparcerio drama — *Sapho*; čia autorius ne visai vykusiai seka klasiškomis Getės dramomis *Ifigenija* ir *Tasu*: graikų poetė pamyli vyrą, kursai pasirodo jos nevertas, žemas ir mylįs kitą jauną mergaitę Melitę. Susipratusi, kad tokia meile ji save žeminanti, nusivylusi Safo skandinasi marėse.

Toji drama daug rimtesnė ir daugiau už pirmąją pasisekusi; čia tragizmas plaukia iš asmenų būdo ir yra tiesioginė jų santykių išdava. Tačiau nors turinys paimta iš graikų gyvenimo, žmonių būdai gyvai vokiški.

Dramos leitmotyvas — rami laimė tai gyvenimo idealas. Panaši mintis, kad verčiau mirti, negu kad nustoti širdies ramumo, išreikšta ir geriausioje Grilparcerio trilogijoje *Aukso vilna*. Jos siužetas paimtas iš graikų padavimo apie argonautų žygį į Kolchidę aukso vilnai pagrobti.

Jasonui žygis pasiseka su Kolchidės karaliaus dukters Medėjos pagalba, kuri Jasoną pamilusi, bėga su juo į Graikiją, tėvo prakeikta. Nepastovus Jasonas ją apleidžia, susidėjęs

su antrąja, Korinto karaliaus dukterimi. Tada Medėja žudo savo rivalę, žudo ir vaiką, kad kančiomis ir pati, ir Jasonas kaltę atpirktų.

Rašė Grilparceris ir istoriško turinio dramas, kaip štai: *König Ottokars Glück und Ende, Ein Bruderzwist in Habsburg, Die Jüden von Toledo,* kuriose matosi jau visai subrendęs dramatiškas poeto talentas. Pirmose dviejose Grilparceris pasirodo Austrijos vokiečių patriotu; trečioje bent kiek seka Lope de Vega.

Gana nusisekusi Grilparcerio ir komedija *Vargas tam, kas meluoja.*

JAUNOJI VOKIETIJA

Bemaž su Getės mirtimi vokiečių literatūroje supuola romantizmo puolimas; kyla prieš jį reakcija. Politiškame gyvenime romantikų vokiečių svajonės neišsipildė: Vokietijos susivienymas tuo tarpu neįvyko. Nepasiekta irgi tos svajotos laisvės, kurią skelbė anglų išminčiai ir prancūzų revoliucija; kilo nepasitenkinimas, reakcija; prasidėjo varžymai ir vienkart vietinės revoliucijos (1848 m.).

Iš antros pusės, nauji išradimai technikos srity (geležinkeliai, garo jėga, telegrafai) ir gamtos mokslų pažanga iš svajonių ir romantizmo sričių pasuko žmoniją į realaus gyvenimo srovę.

Galop veržimasis į laisvę suprasta kaip panaikinimas bent kokio suvaržymo, bent kokio autoriteto, aukštesnių idealų, net Dievo ir krikščionybės neigimas (Strauss *Leben Jesu,* Feuerbach *Wesen des Christentums*).

Toji tat gyvenimo srovė, pasireiškusi ir literatūroje, įnešdama daug skepticizmo, nusigręžė nuo romantizmo ir užsimanė vardan laisvo tyrimo ir naujų kelių ieškojimo nutraukti nuo romantizmo šulų jų aureolę. Ji pasivadino Jaunąja Vokietija, o jos pirmtakūnai buvo žydai: Börne ir Heinė.

Börne (1787—1837) savo *Laiškais iš Paryžiaus* ir laikraščių straipsniais, turėdamas gabią plunksną ir gyvą rašymo būdą, kėsinosi žymiausius vokiečių literatūros, ypač romantizmo šulus išpeikti, pažeminti, nuvainikuoti, jų veikalus

vienašališkai kritikuodamas. Jo raštai neigiamai paveikė į vokiečių jaunuomonę, kuri visur greit pasiduoda naujoms srovėms.

Už Börne daug gabesnis buvo **Heinė** (1793—1856), nors savo būdu gal dar mažiau simpatingas. Gimęs žydu, nuo pat jaunų dienų buvo auklėjamas katalikų tikėjime; tačiau paskui priėmė liuteranizmą, o galop negerbė nei vieno, nei kito tikėjimo, užsikrėtęs skepticizmu ir viską pajuokdamas. Nors rašė Heinė vokiškai, bet vokiečių nemėgo; mėgo Prancūziją, ypač Napoleoną. Nuo 1831 m. ir apsigyveno Paryžiuje, kur ir mirė.

Heinė vienas žymiausių vokiečių lyrikų, nors jo lyrikos turinys, sarkazmo ir skepticizmo kupinas, lygiai pašiepiąs ir krikščionybę, ir žydų tikėjimą, tik neigiamai veikia į jauną sielą, o veikia į sielą tikrai savo nepaprastai lengva, muzikalia, švelnia forma ir sąmojingai pašiepiančiu tonu.

Kai kuriose lyriškose Heinės giesmėse pasitaiko irgi nors negilaus, vis dėlto švelnaus jausmo. Tos rūšies lyrinių jo eilėraščių nemažai rinkiny, pavadintame *Buch der Lieder*. Čia kai kurios giesmės — tikri perlai, kaip štai: *Im wunderschönen Monat Mai; Ich weiss nicht, was soll es bedeuten; Du bist wie eine Blume* ir kt.

Rašė Heinė irgi balades, kurių ypač labai populiari, jo parašyta 16 amžiaus metus einant, išversta į visas bemaž kalbas, apie du Napoleono grenadieriu, grįžtančiu iš nelaisvės.

Iš Heinės veikalų, proza rašytų, vienas žymesniųjų — *Reisebilder*, kur jisai skelbia visišką atsipalaidojimą nuo senų įpročių ir nuo bent kokio autoriteto. Viename tų laiškų jis duoda tokią Matildos charakteristiką: „esti širdys, kuriose juokavimas ir tiesa, piktas ir geras, šaltis ir šiluma taip nuostabiai pinasi ir susilieja, kad sunku ką griežtai apie jas pasakyti. Tokia ir ponios (lady) Matildos širdis. Kai kada ji — ledų sala, ant kurios stiklinio paviršiaus žydi puikiausios palmių girios, kai kada ji — ugnies vulkanas, užpiltas šypsančiomis pusnimis“.

Tais žodžiais Heinė geriausiai apibūdina patį save ir savo veikalus, kurie kupini prieštaravimų ir kontrastų nuo kilnumo iki žemo šlykštumo, o viskas apsupta artistine forma, subtilios poezijos šydu.

Kai kurie sako, Heinė vokiečių literatūroje buvęs tuo kuo Baironas anglams. Vis dėlto vargu begalima juos greta statyti; Baironas turėjo įtakos visose Europos literatūrose; apie Heinę to negalima pasakyti. Artistiškai natūralia savo eilių forma Heinė turi daug bendra su Bürgeru ir Ulandu.

Iš kitų „Jaunosios Vokietijos“ šulų galima dar paminėti Guckovą ir Liaubę, kurių romanai savo laiku buvo labai populiarūs, bet dabar bemaž kaip ir užmiršti. Ypač buvo skaitomas Guckovo romanas *Ritter vom Geiste* (Dvasios raiteliai), kur paliečiama socialūs klausimai.

„Jaunosios Vokietijos“ periodas, pastatęs sau tikslą kovoti visose gyvenimo srityse su supelėjusiu, kaip gyrėsi, konservatizmu, pasiskelbė norįs meną ir poeziją sujungti su tikrenybe, o iš tiesų skelbė kūno emancipaciją, t.y. laisvą seksualizmą ir kovą su nustatytomis jungtinių formomis. Ta literatūroje srovė savo neigiama kryptimi neilgai išsilaikė: maždaug iki 20—30 metų. Visuomenė greit atsibudo iš to košmaro, pradėjo pasigesti romantizmo; gema tuomet neoromantizmas kaipo pereinamas etapas prie realizmo. Neoromantizmo pakraipoje rašė Veberis ir vadinamoji Miuncheno mokykla: Geibelis ir Heizė.

Weber (1813—1894), geras katalikas ir vokiečių patriotas, savo gražiu epišku veikalu *Dreizehnlinden*, eilėmis rašytu, gyvai ir vaizdžiai piešia vidujinę jauno stabmeldžio kovą, jam pasirenkant tarp savo bočių pagonijos ir krikščionybės: jaunas aukštos kilmės stabmeldys saksas patenka į vienuolyną; čia su savimi ilgai kovoja ir, galutinai apsikrikštijęs, randa sielos ramumą.

Geibel (1815—1884) buvo labai gabus lyrikas ir savo patriotiškomis, skambiomis, muzikalėmis giesmėmis visoje Vokietijoje pasidarė labai populiarus. Išleido keletą lyriškų rinkinių. Iš jo patriotiškų giesmių galima nurodyti:

Nun lasst die Glocken von Turm zu Turm
Durchs Land frohlocken im Jubelsturm.

arba iš jo populiarių dainelių: Der Mai ist gekommen.

Rašė Geibelis ir dramas, bet jos dėl akcijos ir kitų trūkumų silpnokos, nors jų kalba graži ir lengva.

Heyse parašė labai daug. Jis pasirodė labai vykęs ir gabus romanų, ypač trumpų novelių autorius. Rašė irgi geras

dramas, net tragedijas (*Frančeska da Rimini*). Jo gražūs lyriniai tvariniai turi daugiau dailės, mažiau gilaus jausmo.

REALIZMAS

Neoromantizmas, bent toje formoje, kokioje pasireiškė pas Veberį, Geibelį ir Heizę, tęsėsi trumpai ir buvo tik epizodinis perėjimas į realizmą, kursai visose Europos literatūrose įsivyravo nuo 1850 metų ir pagamino ypač daug romanų. Realizmas stengėsi objektyviai, detaliai perstatyti gyvenimą tokiu, koks jisai yra tikrai, visai nepriklausomai nuo savo simpatijų ar antipatijų, jį giliai analizuodamas. Darbštūs, ištvermingi ir sumanūs rašytojai be ypatingo talento gali daug sukurti tokio romano srity, kur reikalaujama daugiau tėmymo dovanos nekaip kūrybinės vaizduotės, reikalaujama ne idealų srities siekti, bet piešti, ką mato aplinkui akis.

Realizmo pakraipoje nemažai vokiečių rašyta; kai kurie buvo tikrai gabūs ir talentingi novelių ir romanų rašytojai, kurie sugebėjo gyvai ir įdomiai atvaizduoti gyvenimą; bet labai didelių talentų, kurie būtų pasaulinėje literatūroje daug nusvėrę, vis dėlto nesimato.

Iš realistų rašytojų galima paminėti Onytę Drostę, Fridrichą Hebelį, Otoną Ludvigą, Freitagą, Kelerį ir kitus.

Annette von Droste (1797—1848), aukštos kilmės, gera katalikė, laikoma didžiausia vokiečių moterų poete. Jos raštai, nors realiai piešia savo krašto gamtą ir žmones, vis dėlto nemažai dar turi ir romantizmo pažymių; daug dar juose pačios poetės pergyvenimų atsispindi.

Lyriniuose Drostės kūriniuose dažniausiai figūruoja religiniai jausmai ir savo krašto gamtos meilė. Ypač žymus jos lyrinių eilėraščių (72) rinkinys *Geistlichen Jahr*. Rašė Drostė irgi balades; rašė nemažai ir proza. Tik rimtas ir gilus jos tvarinių turinys ne visados apvilktas švelnia ir aiškia forma; stilius kai kada šiurkštokas ir apytamsis.

Stifter (1805—1868) buvo gabus realistiškoje pakraipoje novelistas. Jo vardą įgarsino ypač nusisekęs trumpučių, bet gražių ir vaizdžių novelių rinkinys, pavadintas *Studien*.

Talentu daug žymesnis už Drostę ir Štifterį buvo **Fried-**

rich **Hebbel** (1813—1863), naujosios vokiečių dramos tėvas. Neturtingų tėvų sūnus, Hebelis išėjo sunkią ir karčią gyvenimo mokyklą, bet savo tvirtu būdu ir ištverme parodė, kad tikras talentas visados prasimuš aikštėn ir praskins sau kelią.

Kai kurie iš vokiečių ne be reikalo laiko Fr. Hebelį, Getei mirus, didžiausiu savo poetu. Jau savo lyriniais tvariniais ir baladėmis jis parodė stambų talentą. Dar didesnis jisai dramų rašytojas. Jo dramos ir tragedijos kupinos gyvumo; jose asmenų veikimas — natūrali išvada vidujinio žmonių nusistatymo ir jų būdo.

Pirmoji Hebelio drama buvo *Judita*, paimta iš žydų istorijos; čia karžygė nužudo Asirijos vadą Holoferną ne tiek iš patriotizmo kiek iš asmeniško keršto; o paskui pati save prakeikia.

Toliau eina drama: *Genovaitė*, visur labai populiari, lietuviškai versta, *Marija Magdalena, Erodas ir Mariamna* ir kitos. Geriausias Hebelio veikalas, be abejo, jo trilogija tragedija *Nibelungen*, kurioje senas vokiečių epas geniališkai sunaudota, kuri žiūrėtoją perkelia į mitišką žilą senovę.

Su Hebeliu daug turi panašumo antras žymus, nors talentu bent kiek menkesnis, realistas rašytojas **Otto Ludwig** (1813—1865), parašęs dvi dramas ir du pasakojimu, kuriuose pasirodė stambiu ir rimtu menininku.

Ludvigo dramose jaučiama Šekspyro įtaka, kurio studijas patsai rašė. Ypač aukštai vertinama jo tragedija *Makabėjai,* kurios turinys paimta iš Senojo Testamento. Žymiausią rolę joje lošia pilna išdidumo Makabėjų motina, savo puikybės nuodėmę atpirkusi kaip savo sūnų mirties liudytoja. Greta jos stovi tautos karžygys Judas.

Iš jo novelių pasakojimų ypač aukštai statoma *Tarp dangaus ir žemės*. Jos turinys — sena istorija, kaip du broliu pamyli tą pačią mergaitę; jų vienam per apgaulę pasiseka imti viršų, bet bijodamas brolio ir jį įtardamas, pasiryžta jį nužudyti, tik sumanymas nepasiseka; jis pats nelaimingai žūva.

Be minėtų rašytojų, dar žymūs **Freytag** (1816—1859), pagarsėjęs savo įvairiausio turinio romanais, ir greta jo gal geriausias XIX amžiaus novelistas, šveicarietis nuo Ciuricho **Keller** (1819—1890).

13*

Freitagas savo romanams ėmė turinį iš įvairių sluoksnių: sodžiaus gyvenimo, mokslininkų, žurnalistų, bet daugiausia iš vokiečių praeities. Ištisa eilė jo istorinių romanų, pradedant nuo IV amž., piešia svarbesniuosius vokiečių istorijos laikotarpius.

Keleris irgi rašė romanus, pasakojimus, lyriškus eilėraščius, bet ypač žymus kaip nepaprastai gabus novelių rašytojas, kuriose bent kiek jaučiama satyriško humoro. Geriausias jo novelių rinkinys — *Die Leute von Seldwyla.*

NAUJOJI LITERATŪRA

Realizmas kaip pas prancūzus, taip ir vokiečių literatūroje galutinai nukrypo į natūralizmą; tik čia jisai nepasiekė to kraštutinumo kaip pas Zolą, Siu, Mopasaną ir kt. Paskui kraštutinis natūralizmas persimetė į antrąjį kraštutinumą, į simbolizmą.

Simbolizmas subtiliais, neaiškiais, miglotais bruožais siekia nepasiekiamo, nesuprantamo, nematomo pasaulio, stengiasi įžvelgti į anapusį pasaulį, atskleisti, apšviesti mistinę bedugnę; juo toliau nuo realaus gyvenimo, juo arčiau simbolizmo ir misticizmo.

Simbolizmas, siekdamas vis didesnio neaiškumo, nustoja galop turinio, persimeta į vienpusišką dekadentizmą, į ieškojimą vien naujų išviršinių formų, harmoningo garsų suderinimo, jų ritmikos net be vidujinės prasmės, kad tik sukeltų tam tikrą ūpą.

Dekadentizmas galop absurdo pasiekia futurizme, kur beprasmių, o dažnai net nežmoniškų garsų suderinimas skaitosi poetinės kūrybos perlu. Toliau tos nesąmonės keliu eiti jau nebegalima.

Vokiečiai, kurie antroje XIX amžiaus pusėje pasiekė savo idealo politikoje, susijungdami 1870 m. į vieną imperiją, kurie davė pasaulinės reikšmės filosofų (Hartmanas, Nietsche), tapytojų (Böcklin, Feuerbach), muzikų (Wagner), sociologų (Marx, Lassal, Bebel), mokslininkų ir t.t., savo literatūroje nors turėjo gerokai gabių rašytojų, bet jų veikalai nieko bemaž nenusvėrė pasaulinėje literaturoje ir jų vardai tik savo krašte praskambėjo.

Nekalbant apie šių dienų rašytojus, kurių reikšmės kritika galutinai dar nenustatė, paminėsime Lylienkroną, Demelį, Hauptmaną, Zudermaną, Vildenbruchą, Ancengruberį, Fontanę, Mariją Ebner.

Lylienkronas (1844—1909) buvo karštas vokiečių patriotas. Jau pirmame savo lyrinių tvarinių rinkiny pasižymėjo subtiliai artistiška forma, turtinga gražia kalba ir jausmingu temperamentu, linkusiu į liūdesį. Ypač verta pažymėti jo *Auf dem Kirchhof, In einer Winternacht, Die Muzik kommt.* Gražios irgi jo *Kriegsnovellen.* Bet didesnių veikalų Lylienkronas nepajėgė sutverti.

Dehmel, gimęs 1863 m., buvo irgi lyrikas su žymia simbolizmo pakraipa. Išleido kelius lyrikos rinkinius. Be to, dar parašė eilėmis romaną *Zwei Menschen.* Tačiau žymesnio talento irgi neparodė.

Bent kiek gal daugiau talento parodė tame laikotarpy vokiečiai dramaturgai: Hauptmanas, Zudermanas, Vildenbruchas, Ancengruberis.

Gerhartas Hauptmanas* (gim. 1862 m. Silezijoje) turėjo ypatingą pastebėti dovaną ir mokėjo piešti žmones realiai; tik buvo linkęs į pesimizmą ir mėgo aikštėn vilkti socialinį skurdą.

Iš pradžių realizmo ir natūralizmo šalininkas, paskui nukrypo į simbolizmą. Toje pakraipoje žinomos lietuvių scenai jo dramos *Hanneles Himmelfahrt* ir *Die versunkene Glocke.* Pirmoje, dar realizmo pakraipoje, jo rašyta drama *Fuhrmann Henschel* irgi sulošta lietuvių scenoje.

Hauptmanas dabar gana aukštai vertinamas; net japonai išvertė į savo kalbą kai kurias jo dramas.

Zudermanas, gimęs 1857 m. Rytų Prūsuose vokietys, talentu už Hauptmaną silpnesnis, pradėjo savo literatišką darbą nuo romanų, kurie jam gana sekėsi rašyti. Bet paskui, kai jo drama *Ehre* susilaukė nemažo pasisekimo, persimetė į dramų rašymą; bet čia didesnio talento neparodė.

Lietuvių scenoje žinomos Zudermano dramos: *Joninės* ir *Gėlėse* ir komedija *Drugeliai. Joninių* dramoje figūruoja lietuvaitė ne visai tikusioje šviesoje neva paveldėjimo auka.

---

* Jo brolis Karolis (1858—1921) irgi rašė pusėtinai geras dramas ir jų parašė nemaža.

Bendrai imant Zudermanas mėgsta savo dramose įrodinėti paveldėjimą. Jo *Ehre* (Geras vardas) irgi išversta lietuviškai.

Wildenbruch (1845—1909) buvo karštas Prūsų patriotas ir Hohenzolernų gerbėjas. Būdamas ne menkesnių gabumų už anuodu, parašė nemažai dramų, imdamas turinį iš vokiečių praeities, pradėdamas nuo didžios tautų maišaties ir jų kilnojimos. Iš tų dramų kaip žymesnes galima nurodyti *Karolingern, Heinrich und Heinrichs Geschlecht, König Laurin* (iš tautų kilnojimos laikų), *Tochter des Erasmus* (iš reformacijos laikų), *Harold* (anglosaksų kova su normanais) ir kt.

Kai kurie tos nuomonės, kad Vildenbrucho pasakojimai, kaip štai *Kindertränen, Francesca von Rimini, Edles Blut*, kuriuose daug nuoširdaus jausmo, yra dar aukštesnės vertės už jo dramas.

Anzengruber (1838—1898), Austrijos vokietys, savo dramoms ima turinį dažniausiai iš valstiečių gyvenimo, kurį gerai pažįsta ir moka gyvai piešti. Iš jo dramų galima paminėti *Der Pfarrer von Kirchfeld, Doppelselbstmord, Der Meineidbauer* ir kt.

Fontane (1819—1898), vienas gabiausių romanų rašytojų XIX amžiuje vokiečių literatūroje. Savo poetišką tvėrybą jis pradėjo nuo baladžių. Paskui eina eilė jo istoriškų romanų. Bet rasit geriausi jo romanai pasemti iš dabartinio gyvenimo, kurį labai gyvai ir realiai autorius moka vaizduoti. Nežiūrint į apysenį autoriaus amžių, kuomet tuos romanus rašė, jis mokėjo suprasti ir atjausti naujausias gyvenimo sroves. Prie tos rūšies romanų priklauso *Irrungen und Wirrungen, Frau Jenny Treibel* ir kt.

Iš žymiausių XIX amžiuje moterų rašytojų vokiečių literatūroje, greta Onytės Drostės, galima dar paminėti **Marie Ebner-Eschenbach**, baronienę iš Vienos (1830—1916). Iš pradžių Ebnerienė mėgino rašyti dramas, bet jos nesisekė. Vėlesniame amžiuje pradėjo rašyti noveles ir romanus; čia pasirodė stambus jos talentas.

Iš Ebnerienės romanų rasit geriausias bus *Gemeindekind*; jame gyvai ir realiai piešiama asmuo, gamtos nuskriaustas ir žemos kilmės, kurs tačiau veržiasi į šviesą, kovoja už aukštesnį visuomenės gyvenime laipsnį. Kitas romanas *Unsühn-*

bar piešia aukštesnio luomo gyvenimą. Įdomus irgi jos *Meine Kinderjahre.*

Labai gražios jos irgi novelės; *Er lasst die Hand küssen* ir *Die Unverstandene auf dem Dorfe.*

Paskučiausiais laikais vokiečių literatūroje ypač prasiplatino kaip ir kitose literatūrose romanai, kuriuose pastebėti galima ir išsidirbusios technikos pažangą, ir gilesnį psichologijos žinojimą.

Istoriškų romanų gal gabiausioji dabar rašytoja skaitosi **Enrica Handel-Mazzeti**, gimusi 1871 m. Vienoje, kuri parašė nemažai; tačiau vėlesnieji jos rašyti romanai bent kiek jau silpnesni. Prie geresnių priklauso: *Die arme Margaret, Der deutsche Held, Jesse i Maria.*

Iš kitų moterų rašytojų dar galima paminėti ponią **Huch** (gim. 1867 m.), kurios romanuose bent kiek jaučiama simbolizmo. Tarp kitų jos romanų galima paminėti *Erinnerungen von Ludolf Ursleu, Vita somnium breve.*

SKANDINAVIJOS LITERATŪRA

Skandinavijos vardu čia suprantama žuvėdų, norvegų, danų ir islandų šalys. Tų kraštų gyventojai kalbos žvilgsniu ir šiandieną vieni kitiems artimi; senovėje gi jų kalba, be abejo, sudarė vieną bendrą, visiems suprantamą. Toje tat kalboje išliko labai turtingas, savotiškas, gilios senovės epas, kurį sutvėrė islandai ir bent kiek norvegai; žuvėdai ir danai jo tvėryboje kaip ir nedalyvavo.

Apie senojo skandinavų epo pradžią ir jo kilmę taip pasakojama. Devintojo amžiaus gale (872 m.) norvegų konungas Harfagri (gražplaukis), nugalėjęs kitus konungus, arba kunigaikščius, pasiskelbė visos Norvegijos valdovu. Kai kurie norvegai, nepatenkinti jo valdžia, išsidangino į tolimą Islandiją, kur įsigyveno ir susitvarkė iki XIII amž. nepriklausomai nuo Norvegijos, nors ir nenutraukę visų ryšių su savo senąja tėvyne.

Čia tai Islandijoje ir susidarė tasai savotiškai gražus ir turtingas tolimosios šiaurės epas, kuriame gyvai atsispindi stabmeldiškas senovės skandinavų tikėjimas su savo gerais ir piktais dievais (azais), su savo nepaprastais milžinais

karžygiais vikingais. Ilgais amžiais ėjęs iš lūpų į lūpas, galop XIII amžiuje surašytas, tasai epas dabar kaip didžiausia tautos brangenybė laikomas Stokholmo, Upsalės ir Kopenhagos knygynuose. To epo — trys rūšys: eda, skaldų giesmės ir sagos.

Iš pradžių Eda (naująja) buvo pavadintos tos proza rašytos skaldams giesmininkams taisyklės, kurias sustatęs Snoris Sturlusonas (1178—1241), žymus poeta. Paskui Edos (senosios) vardas duota seniausiam mitiškai karžyginiam epui, kursai susideda iš 29 giesmių ir buvo pačios liaudies tvėryba.

Senosios edos vienos giesmės grynai mitologiško turinio, kitos apgieda karžygius. Viena seniausių ir įdomiausių pirmosios rūšies giesmių laikoma Völuspa, kurioje pranašė Vali pranašauja senų dievų žuvimą už jų nuožmumą: saulė ir žvaigždės išnyks nuo dangaus, žemę užlies marės; tačiau paskui iš vandenų išsiners nauja žemė, užgims gražesni nauji laikai, nauji žmonės, nauji dievai. Čia stabmeldys skandinavas nujaučia krikščionybę, sugriausiančią senąją jo tikybą.

Kitose mitologiškose Edos giesmėse apgiedama vyriausio dievo Odino išmintis ir galybė, dievų kovos su milžinais ir demonais, dievo Odino patarimai ir įsakymai.

Graži ir stipri taip pat giesmė, kurioje atpasakojama dievo Toro kelionė į milžinų salą, atsiimti pavogtą milžino Trimo kūjį. Toras atsiima savo kūjį, nužudo ir Trimą, ir visą milžinų padermę.

Karžygiškos Edos giesmės apgieda trijų žymių šeimynų: Budlingų, Niflungų ir Volzungų garsius darbus ir didžias jų kančias. Tos giesmės, ypač apie Niflungus, turi daug bendro ir panašumo su vokiečių giesmėmis apie Nibelungus; net tie patys vardai, bent kiek iškraipyti, čia pasikartoja.

Vyriausias tose giesmėse asmuo, apie kurį daugiausia kalbama, jaunas, gražus ir drąsus Sigurdas (*Nibelunguose* Zygfrydas), kuriam likimas paskyrė žūti pačiam jaunystės žydėjime.

Sigurdas, paskutinysis iš Volzungų giminės, nužudo baisų Fafiurą žaltį ir pasisavina didžius jo turtus; bet tie užkeikti turtai ir jam, ir visiems jo draugams atneša pražūtį.

Vyksta Sigurdas į platųjį pasaulį ieškoti sau garso. Ant

aukšto kalno, skydais aptverto ir ugnies spinduliais nušviesto, jisai randa miegantį šarvuotą karžygį; nuima jam nuo galvos šalmą ir mato mergaitės veidą: buvo tai valkirija* Brinhilda, kurią dievas Odinas buvo nubaudęs amžinu miegu.

Sigurdas pamyli Brinhildą, bet jam nelemta jos vesti; jis veda gražiąją Gudruną, o jos broliui padeda vesti Brinhildą, pasižadėjusią tam atiduoti savo širdį ir ranką, kas nugalėjęs visas kliūtis, atvyks pas ją kaip sužadėtinis.

Sigurdas, pasivadinęs Gudrunos broliu, perbėgo per liepsnas, kuriomis Brinhilda buvo iš visų pusių apsisupusi savo rūmuose, ir tuo būdu išgavo jos sutikimą tekėti už Gudrunos brolio. Sužino paskui Brinhilda, kad kliūtis nugalėjęs ne jos vyras, tik Sigurdas ir iš apmaudo įkalba savo vyrui nužudyti Sigurdą, ką tas ir padaro.

Išgirdusi baisų Gudrunos verksmą vyrui žuvus, Brinhilda nusikvatoja žiauriu juoku, pareiškia kad taip žūsianti ir visa Niflungų giminė, o pati, apsisupusi baltu apsiaustu, apsišarvojusi valkirijos aukso šarvais, nusižudo.

Gražiausia ir vienkart tragingiausia Edos vieta — Gudrunos širdies skausmas Sigurdui žuvus:

„Nuliūdusi ji sėdėjo jo kojose; neaimanavo, nelaužė rankų, neverkė, kaip kitos moterys. Atėjo kunigaikščiai, kad ją paguostų ir pertrauktų jos tylą; nesiskundė ir neverkė Gudruna, nors širdis jai plyšo iš skausmo. Sėdėjo priešais ją kunigaikščių žmonos, auksu žibančios, ir jos seserys; kiekviena kalbėjo apie savo skausmus. Neaimanavo, neverkė Gudruna, tik jos širdis akmenėjo...

Tada Gilronda, Giukos duktė, nutraukė apdangalą nuo kunigaikščio galvos ir tarė Gudrunai: „pažvelk į mylimąjį ir prispausk savo lūpas prie jo lūpų, kaip bučiuodavai dar gyvą“. Pakėlė Gudruna akis ir pamatė kruvinus kunigaikščio plaukus ir jo akis, mirties migla aptrauktas, o krūtinę kiaurai pervertą. Krito tada aukštielninka, plaukai jai išsidraikė, o ašaros sraunai paplūdo. Tada pravirko Gudruna, Giukos duktė...

Volzungai ir Niflungai guli karstuose, bet giesmės apie

---

* Valkirijos — skandinavų mitologijoje tai Odino mergaitės, kurias jisai siunčiąs kariauti už žuvusius karžygius.

juos nenutilo: apgieda juos skaldai, kad priduotų drąsos vyrams ir nuramintų moterų liūdesį..." Taip baigiasi Senoji eda.

Antroji senojo Skandinavijos epo rūšis — skaldų giesmės. Nuo Senosios edos tuo skiriasi tos giesmės, kad tai nėra liaudies tvėryba, tik kūriniai tam tikrų pavienių giesmininkų, kurių žymesnės pavardės išliko žinomos.

Tie giesmininkai skaldai, giesmių dovaną gavę nuo dievo Odino, esą Bragi Bodasono, į Valhalę patekusio, įpėdiniai. Be abejo, buvo tai dažniausiai konungų-karalių palydovai, kurie, patys dalyvaudami jų karo žygiuose, paskui juos atpasakodavo.

Skaldai, sudarę tam tikrą draugiją, kurios amatu buvo giesmės ir muzika, buvo labai gerbiami. Skaldų žydėjimo periodas — X amžius. Paskui XII amžiuje jie pradeda nutilti, o jų vietą užima šventųjų legendų pasakotojai.

Pirmasis skaldas, kurio vardas išliko, buvo virš minėtas Bragis Bodasonas. Konungas Harfagris ypač mėgo prie savo dvaro skaldus. Skaldu buvo ir aukščiau minėtas iš XI amžiaus Snoris Sturlusonas. Jų giesmių turinys dažniausiai karžygiškas epas.

Nuo XII amž. skaldų giesmės kaip pagonijos atgarsis krikščionijai įsigalint pradeda nustoti savo aureolės; į jas imta žiūrėti skersai, su nepasitikėjimu; kai kur jos buvo net persekiojamos. Jas pamažu išstumia šventosios legendos, kuriose vis dėlto dar daug pagonijos ir senosios mitologijos priedo. Ir čia didvyriai virš paprasto masto, rauna iš šaknų šimtamečius ąžuolus, išgeria alaus statines, kaujas su raganomis; o vienkart pasižymi nepaprastai kilniomis atsižadėjimo, pasiaukojimo ir krikščioniškos meilės dorybėmis.

Iš tų pusiau krikščioniškų, pusiau dar pagoniškų legendų paskui susidarė labai gražios baladės. Jų seniausios *Kämperviser* (karo giesmės).

Trečioji senojo Skandinavijos epo rūšis — sagos (sögur), arba pasakos, kurios ilgai ėjo iš lūpų į lūpas ir tik vėlesniais laikais buvo surašytos. Jos dvejopos kilmės: vienos atsirado Islandijoje, kitos Norvegijoje. Buvo pasakojamos proza.

Sagų turinys: arba žymesnių įvykių atpasakojimas, kaip pavyzd. *Egilio saga* apie Egilį skaldą, arba vyskupų gyveni-

mas ir žymesnių Norvegijos karalių garbinimas, ypač konungo Harfagri, Olafo ir kitų. Iš tų pasakojimų pirmasis norvegų istorikas Snoris Sturlusonas ir parašė savo kunigaikščių istoriją.

NAUJESNIOJI SKANDINAVŲ LITERATŪRA

Naujesniais laikais iš Skandinavijos rašytojų, kurių vardai už jų tėvynės ribų plačiau visuotinėje literatūroje yra praskambėję, paminėsime šiuos žymesniuosius: iš danų Anderseną, Elenšlegerį, Brandesą, iš norvegų Bjornschernę Bjornsoną, Ibseną ir Knutą Hamsuną, o iš švedų Tegnerą ir Strindbergą.

Andersenas (1805—1875) įgarsėjo ir liko populiarus ypač savo nepalyginamomis pasakomis, išverstomis į daugelį svetimų kalbų; vokiškai pats jas yra išvertęs.

Be to, Andersenas dar rašė ir lyriškus, ir dramatiškus veikalus. Iš jo romanų psichologijos žvilgsniu geriausias bus *Improvizatorius*, kuriame Antonijaus, improvizatoriaus, pergyvenimai labai vykusiai atvaizduoti; tiktai vietos (Italijos) koloritas ne visai atatinka tikrenybei.

Oehlenschläger Adamas (1779—1850) — danų literatūroje romantizmo šulas, kurio poezijos ir veikalų turinys dažniausiai senovės skandinavų mitologija ir jų sagos. Rašė jisai romansus, karžygiškas poemas, noveles ir tragedijas. Iš jo lyriniai epiškų giesmių geriausias rinkinys — *Šiaurės dievai.*

Tragedijų parašė Elenšlegeris septyniolika, kurios užtenkamai nusisekusios ir visos išverstos vokiškai. Kai kuriuos lyriškus savo veikalus jis pats vertė vokiškai.

Elenšlegeris laikomas danų tragedijos tėvu, kaip jų komedijos ir bendrai naujosios danų literatūros tėvu yra skaitomas **Holbergas** (1684—1754).

Brandes (1842—1927) įgarsėjo kaip vienas žymiausių kritikų. Ypač labai aukštai vertinamas jo veikalas — *Svarbiausios srovės XIX amžiaus literatūrose.* Čia Brandes, kaip realista, atmeta šalin visas politiškas, etiškas, religines ir net estetikos tradicijas, į jų vietą skelbdamas naujas savo pažiūras.

Be to veikalo Brandes parašė dar daug kitų veikalų, daugiausia literatiškos kritikos srity, kaip štai: *Estetiškos studijos, Danų poetai, Studija apie Šekspyrą* ir kt. Jo įtaka ypač labai žymi Skandinavijos literatūrose.

Björnson Bjornschernė (1832—1910) pasižymėjo ypač savo novelėmis ir trumpais pasakojimais, kuriais labai įdomiai ir poetingai piešia Norvegijos gamtą ir jos ūkininkus valstiečius. Nors gal ne tiek, vis dėlto talentingi irgi jo lyriniai kūriniai ir dramos. Dramoms turinį jisai dažniausiai ima iš senų Norvegijos laikų: tik *Marija Stiuart* paimta iš anglų istorijos.

Kaip karštas šalininkas Norvegus atpalaiduoti nuo Žuvėdų priklausomybės ir, be to, dar naujesniųjų radikalų pažiūrų pionierius politikoje, religijoje ir socialiuose klausimuose, Bjornsonas vėlesniais laikais pradėjo per daug tendentiškai rašyti; per tatai paskesnieji jo romanai ir dramos meno atžvilgiu daug silpnesni.

Už Bjornsoną gilesnis ir kaip dramaturgas nepalyginti daug žymesnis ir Europoj žinomesnis **Henrikas Ibsenas** (1828—1906), iš pradžių vaistininkas, paskui teatrui atsidavęs dramų rašytojas. Gimęs Norvegijos pietuose, nemažai važinėjo po Europą, aplankęs žymesnius centrus, galop paskutiniuosius 15 metų išgyveno Kristijanijoj (Oslo). Ibsenas — žymiausias XIX amžiaus dramaturgas, naujų kelių ieškotojas, kuriam šis paprastas gyvenimas tai kalėjimas, pilnas idealo karikatūrų. Ibsenas savo pasaulėžiūra daug turi panašumo su Nyče. Jame ir pesimizmas su ypatingu naujųjų žmonių liūdesiu, ir vienkart optimizmas, kurs liepia kovoti, kad sukūrus ateity prasmingą geresnį gyvenimą.

Bet daugiausia pas Ibseną simbolizmo: jo dramų asmenys tai įkūnyti jausmai, ūpai, mintys, kurie su gyvenimo tikrenybe ne per daug turi sąryšio, kartais išrodo nenormalūs, psichiškai nesveiki, neaiškūs, paslaptingi.

Daugelyje Ibseno dramų, kurios dažniausiai philosophiško pobūdžio, centrinio simbolio rolę vaidina koks nors daiktas, apie kurį visas veiksmas ir grupuojasi. Tokiu daiktu dramoje *Gydytojas Štokmanas* yra ligoninė, *Šmėklose* — prieglauda, *Statytojas* — statyba, *Laukinė antis* — pašautoji antis, *Visuomenės šulai* — geležinkelio pravedimas ir t.t.

Be filosofiško turinio dramų, rašė Ibsenas irgi istoriškas, kaip štai *Helgelano kovotojai*, ar romantiško turinio, kaip *Katiliną*.

Bendrai imant pirmojo periodo Ibseno dramos gal technikos atžvilgiu bent kiek silpnesnės, bet jos daug simpatingesnės ir ne tiek prasilenkia su krikščioniška etika; jos rado ir didesnį visuomenės pritarimą.

Vėlybesnėmis dramomis Ibsenas nerado tiek sau palankumo. Čia Ibsenas savo pažiūromis nueina taip toli, kad nesiskaito nei su kokiais religiniais, etiškais, ar socialiais principais; ypač smerkia moterystę. Tos rūšies jo dramos: *Nora, Heda Gabler* ir kitos.

Knutas Hamsunas (gim. 1860 m.), žymus norvegų rašytojas, kaip ir Ibsenas, nepatenkintas dabartiniu kultūriniu gyvenimu ir jo melu, ragina grįžti prie gamtos, tapti gamtos kūdikiu, kuriam būtų suprantamas balsas kartų, gyvenančių jo kūne. Antras pagrindinis jo romanų motyvas tai meilė kaip nuolatinė kankintoja.

Prie žymesnių jo romanų priklauso *Panas* ir *Viktorija*. Pirmame romane leitenantas Glanas, medžiotojas, bėga iš didelio miesto į šiaurės Norvegiją, į miškus su savo šunimi, apsigyvena nuošaliai bakūžėje ir retkarčiais apsilanko artimame miestely, nusipirkti maisto ir parako. Susimyli su vieno pirklio dukterimi; bet toji meilė tai nuolatinė kančia su savo įtarimais, kaprizais ir kova. Galop jo simpatija išteka už nemylimo žmogaus, o Glanas važiuoja į Indiją ir ten žūva.

Glano jausmai nudažyti panteizmu: ir giria, ir žolelė, ir bitelė, ir tolimi kalnai, ir šuo, kurs uosto žemę,— vis tai į jį kalba savotiška kalba, ir jisai juos supranta.

Tegneras (1782—1846), švedų rašytojas, žinomas pasaulinėje literatūroje savo poema, sudėta iš 24 giesmių ir pavadinta *Fritjofo saga*, kurios turinys paimta iš senų Skandinavijos sagų: tvirtas Fritjofas ir graži Ingeborga, Skandinavijos karaliaus duktė, myli vienas kitą. Čia labai vykusiai atvaizduota senų skandinavų papročiai ir dar laukinis jų būdas.

Be tos poemos Tegneras, kaip žymiausias žuvėdų romantikas, rašė dar idiles, kaip štai *Vakarienės vaikai* ir poetiškus pasakojimus.

Strindbergas (1849—1912), radikališkiausių pažiūrų rašytojas, priešas dabartinės socialės ir valstybinės tvarkos, o drauge ir aršiausias moterų priešas, kursai savo įgimtus gabumus ir psichologinius pastebėjimus tartum tam tik ir panaudojo, kad pažemintų ir iškoneveiktų neapkenčiamą sau lytį.

Žuvėdų literatūroje Strindbergas natūralizmo šulas. Literatūrišku žvilgsniu gal geriausias jo kūrinys — *Kvailio išpažintis*. Be to, dar jis parašė romaną *Raudonasis kambarys* — anarchiškai revoliucinio turinio, *Dovanos* — novelių rinkinį, kuriame smerkia moterystę, *Utopijos ir tikrenybės* — romaną, kuriame perša komunizmą.

Vėlesniais savo veikalais, kaip štai *Gustavas Vaza, Erikas XIV, Gustavas Adolfas*, Strindbergas tartum stengiasi pataisyti, ką pirma rausė ir griovė.

SLAVIŲ LITERATŪRA

Iš slavių tautų žymiausi ir savo literatūra turtingiausi, be abejo, rusai ir lenkai. Tačiau ir kitos slavių šakos sulyginti nemenkais gali pasigirti savo literatūros kūriniais, kaip štai serbai ir čekai. Plačiau paliesime tik rusų ir lenkų rašliavą, kitus slavius tik bendrais bruožais trumpai paminėję.

Gana turtingą epą, ypač karžygišką turi **Serbai**. Jų karžygiškas epas eina nepertraukiamai su tautos istorija, pažymėdamas visus svarbesnius įvykius ir garsesnius didžiavyrius. Pirmoje eilėje čia stovi caras Steponas Dušanas, karališkos galybės ir autoriteto idealas. Greta jo vojevodos: Jugas Bogdanas ir Vukašinas, serbų gudrusis Odisėjas.

Tačiau simpatingiausiai serbų apgiedamas caras Lazaras, karžygio ir krikščionio tipas, kursai žuvo Kosovo laukuose, narsiai kovodamas prieš sultoną Amuratą I. Tos baisios kovos atpasakojimas — vienas gražiausių ir vaizdžiausių pasaulinėje literatūroje.

Antrasis karžygiškų giesmių rinkinys apgieda karalaitį Marką ir jo kovas už serbų nepriklausomybę.

Be karžygiško liaudies epo yra pas serbus ir visuomeninio epo, vėlesniais laikais apysakų ir romanų formoje pasireiškusio.

Turtingą savo liaudies epą surinko ir sutvarkė Vukas Stepanavičius **Karadžičius**.

Vėlesniais laikais vienas žymiausių serbų rašytojų buvo **Milutinoviecas**, parašęs poemą *Serbenką*, kurioje apgieda serbų kovas už nepriklausomybę 1804—1815 metais.

Čekų liaudies tvėryba nėra taip turtinga kaip serbų; tačiau čekai turi labai seną ir svarbų savo liaudies epą, vadinamą *Kroledvorska rukopis*, 1817 metais Vaclavo **Hankos** atrastą, kursai bemaža į visas Europos kalbas išversta. Yra tai rapsodų rinkinys, kur apgiedama serbų dar pagonių kovos su kaimynais krikščionimis.

Paskutiniaisiais laikais kritikai ėmė rimtai abejoti apie minėtų rapsodų tikrumą, įtardami, kad pats Hanka, rods, labai sumaniai tą rankraštį suklastavęs ir pagaminęs.

Vėlesniais laikais pas čekus įgarsėjo poeta Jonas **Kolaras**, parašęs patriotiškai alegorišką poemą *Slava Dčery* (Slavos duktė). Tas veikalas savo laiku turėjo labai didelį pasisekimą, daug prisidėjęs prie tautos ūpo ir jos patriotizmo sužadinimo; bet šiandieną jau žymiai jis neteko svarbos.

Dabar didžiausias čekų poeta **Vrchlickis** (Emilis Frida).

Žymiausieji rusinų poetai — **Kotlerevskis** ir **Tarasas Ševčenka**. Kotlerevskis yra rusiniškai išvertęs Vergilijaus *Eneidą*, rusinų liaudies būdu ją parodijuodamas.

Tarasas Ševčenka (1814—1861), gimęs Kijevo apygardoje, mirė Petrograde. Garsus jo lyrikos kūrinių rinkinys, pavadintas *Kobzar*, kur daug skurdaus jausmo ir gili melancholija pasireiškia. Iš jo epiškų veikalų žymesni *Haidamaki* ir *Katerina*. Pirmame daug lenkų neapykantos, antrame nelaimingas likimas merginos, maskolio suvedžiotos.

Gudų (baltgudžių) literatūra tik užmazgoje. Paminėtini jų poetai: Boguševičius, Nesluchovskis ir Janka Kupala.

RUSŲ LITERATŪRA

Rašomoji rusų literatūra, tikrai sakant, prasideda tik nuo XVIII amžiaus, kai caras Petras Didysis (1682—1725) perkėlė iš Maskvos sostinę į Petrogradą, o savo valstybei iškirto langą į Vakarų Europą ir jos kultūrą. Iki tam laikui

rusai, arba maskoliai, teturėjo bemaž tik savo liaudies tvėrybą: dainas, mįsles, pasakas, legendas.

Prie originališkų rusų liaudies tvarinių priklauso taip vadinamos bylinos, arba mitologiškai karžygiškas epas, kuriame apgiedama milžinai ir jų kovos, o vieta jų veikimo dažniausiai arba Kijevas su kunigaikščiu Vladimiru, arba turtingas Didysai Naugardas.

Tose bylinose apgiedami: Žaltys Goriničas, Volga Vseslavičius, Mikula Sieleninovičius, Dobrynė, Soloviejus Badimirovičius, Ilija Muromiecas, Vaska Boguslajevas, turtingasis svetys Sadka; vėlesniais laikais Jermakas ir Stenka Razinas.

Kaip kokia oazė tarpe tos liaudies tvėrybos stovi atskirai nežinomo dainiaus iš XII amžiaus parašyta episkai lyriška *Giesmė apie Igorio žygį* (Piesn o polku Igoreve). Yra tai labai žymus, nors neilgas veikalas, parašytas sena rusų kalba.

Tos *Giesmės* turinys toks: Igoris Sviatoslavičius, Severiškio Naugardo kunigaikštis, 1185 metais su trimis kitais kunigaikščiais, be žinios ir patarimo galingesniųjų kunigaikščių, išsirengė į karą prieš polovcus. Jau kely įvairūs ženklai jiems pranašauja nelaimę. Galop priešai susitinka; kova tęsiasi pustrečios dienos; Igoris patenka į nelaisvę. Kunigaikščio žmona, vyro namie nesulaukdama, aukštoj pily verkia ir aimanuoja. Galop Igoriui pasiseka iš nelaisvės pabėgti; visa rusų šalis tuo džiaugiasi.

Nors tas veikalas parašytas, kiek galima spėti, XII amžiuje, t.y. jau dviem amžiam praslinkus nuo rusų krikšto, tačiau giesmėje vis dar minimi stabmeldžių dievaičiai: Ladovas, Daždborgas, Stribogovas, Divai ir kt. Pats giesmininkas — Bajan vieščy, kai gudriais pirštais palyti stygas, garsai plačiai skelbia kunigaikščių garbę.

Rašomoji rusų literatūra, tikrai sakant, prasideda nuo pirmojo rusų satyriko **Kantemyro** (1708—1744) ir rusų literatūros tėvo, lyriko ir mokyto akademiko **Lomonosovo** (1712—1765). Kantemyras rašė satyras gana sąmojingas ir protingas, bet poezijos jose ne per daug; jų eiliavimas sunkus, silabiškas, rusų kalbai netikęs. Lomonosovas irgi daugiau mokslininkas negu įkvėptas poeta.

Carienei Katerinai II viešpataujant, rusų literatūra rimtė-

ja; atsiranda daugiau rašytojų ir pusėtinai talentuotų, kaip štai Deržavinas, Sumarokovas, Kniažninas, Fonvizinas, Cheraskovas, Karamzinas.

Deržavinas (1743—1816) buvo žymus lyrikas, atsipalaidojęs, nors dar ne visiškai, nuo pseudoklasicizmo, kursai buvo įsigalėjęs prie Lomonosovo. Iš Deržavino lyrikos ypač garsios dvi jo ilgokos odės: *Dievas* ir *Felica*. Antroji odė parašyta carienei Katerinai pagerbti, prilygintai rožei be dagių.

Sumarokovas, Kniažninas ir Fonvizinas buvo komedijų rašytojai; jų gabiausias, be abejo, buvo **Fonvizinas** (1744—1792), parašęs komedijas: *Brigadyrą* ir *Neūžaugą* (Niedorosl). Pirmoje gal daugiau karikatūros nekaip tikros komedijos. Antroji daug natūrališkesnė, kurioje pašiepiama tamsumas ir netikusio auklėjimo pasekmės. Abidvi komedijos savo laiku buvo labai populiarios.

Greta Fonvizino statoma kitas už jį gabesnis rusų komikas, gyvenęs bent kiek vėliau, **Gribojedovas** (†1829 m.), parašęs,be kitų silpnučių komedijų, ypač labai rimtą komediją *Vargas dėl proto* (Gore ot uma), kur su tulže pajuokiama netikęs rusų diduomenės auklėjimas, vergiškas svetimtaučių pamėgdžiojimas, savo tautos ir savo kalbos negerbimas.

Cheraskovas — rusų epikas, be kitų mažesnių veikalų, parašė ilgoką, bet visai nevykusią *Rosiados* poemą, kurioje vergiškai seka pseudoklasikais.

Karamzinas (1766—1826) laikomas rusų prozos tėvu. Ta jojo proza daili, stilinga, pasiliuosavusi nuo archaiškų, pasenusių formų, padauginta naujais, vykusiai įvestais žodžiais.

Karamzinas žymus kaip savo tautos istorikas, parašė 12 tomų rusų istorijos. Bet jis be to dar yra parašęs keletą apysakų ir savo įspūdžius, sentimentalizmu apvilktus, kai lankė Vakarų Europą. Iš Karamzino apysakų didžiausį pasisekimą turėjo *Nelaimingoji Liza* (Biednaja Liza).

Jei greta virš nurodytų rašytojų dar paminėsime **Ozerovą** (1770—1816), tragedijų rašytoją, sekusį prancūzų pseudoklasikais, tai ir bus bemaž visi bent kiek svarbesnieji XVIII amž. rašytojai.

Krylovą (1768—1844), sakmių rašytoją, galima lygiai pamatuotai priskaityti prie XVIII ir XIX amžių; o kas ypatin-

ga, tai ta aplinkybė, kai į Krylovo tvėrybą neturėjo jokios įtakos nei Karamzino XVIII amžiaus sentimentalizmas, nei vėliau Žukovskio ir Puškino XIX amž. romantizmas: Krylovas pasiliko savimi, visai nepasiduodamas jų įsravai, stovėdamas nuošaliai nuo tų savo laiko pakraipų literatūroje.

Anksti nustojęs tėvo, jaunas Krylovas, motinos rūpesniu, vis dėlto šiek tiek pramoko ir anksti ėmė valdininkauti Tverėje, Maskvoje, Rygoje, galop Petrograde, pradėjęs savo tarnybą nuo raštininkėlio su 2 rubliais (=10 litų) į mėnesį, baigęs vyriausiu Petrograde Viešojo Knygyno užvaizda. Apysenis pasidarė baisiu apsileidėliu, tinginiu.

Iš pradžių Krylovas užsiiminėjo žurnalistika; paskui mėgino rašyti komedijas; tačiau didžiausią sau vardą, greta Karamzino ir Puškino, įgijo savo sakmėmis.

Krylovo sakmės vienos jo originalios, kitos verstos iš Lafonteno ir kitų sakmių rašytojų, o visos parašytos tokia tipiškai rusiška kalba, patys sakmių žvėrys alegorijos taip gyvai ir tikrai atvaizduoja rusų tipus, kad Krylovas priskiriamas prie nacionališkiausių rusų rašytojų.

Vienos Krylovo sakmių nurodo auklėjimo įtaką (*Liūto auklėjimas, Valstietis ir gyvatė, Statinė* ir kt.), kitomis pajuokiama visuomenės ydos (*Gaidys ir perlas, Beždžionė ir akiniai, Kiaulė po ąžuolu, Asilas ir lakštingala*), trečiosios rūšies sakmės — istoriškos.

Kai kada gal ir ne be pamato Krylovui prikišama, kad patsai negavęs rimtesnio teoretiško mokslo, savo sakmėse per daug iškiša priekin sveiką valstiečio protą, žemindamas teoretiško mokslo vertę (*Metafizikas, Auksinis* (červoniec), *Larčikas* ir kt.).

Nuo XIX amž. pradžios prasideda pas rusus žymus literatūros augimas ir rimtėjimas. Kaip kitur taip ir čia gaivumą įnešė romantizmo srovė.

Rusų romantizmo tėvu galima vadinti **Žukovskį** (1783—1852), nors pas jį dar stipriai jaučiamas ir sentimentalizmas. Žukovskis ne tiek savo originaliais tvariniais, kiek nepaprastai gabiais, jo paties giliai pergyventais vertimais, daugiausia iš vokiečių kalbos, rusų poeziją tikrai atgaivino. Ypač gražiai jo išverstos Šilerio baladės.

Greta Žukovskio ir bemaž tuo pačiu laiku rašė ir Batiuškovas, talentu nedaug menkesnis lyrikas.

Bet tėvu naujosios rusų literatūros teisingai laikomas **Aleksandras Puškinas** (1799—1837), tikrai didžiausias rusų poeta. Gimęs Maskvoje, rimtesnį išsilavinimą gavo Petrogrado bajorų licėjuje. Nors Žukovskio ir Karamzino globojamas, vis dėlto už valdžios aštrią kritiką buvo išsiųstas į Besarabiją. Iš ten aplankė Kaukazą, kurio majestotinga gamta žymiai paveikė į jauno poeto vaizduotę.

Caro Mikalojaus I grąžintas iš ištrėmimo ir materialiai gausiai jo apdovanotas, vis dėlto Puškinas neiškentė, kai kada aukštų valdininkų nepakritikavęs. Žuvo gana anksti dvikovoje, vos 38 metų amžiaus sulaukęs.

Iš pradžių Puškinas buvo romantizmo įtakoje; ypač labai į jį paveikė anglų Baironas. Pirmosios trumpos jo poemos: *Kaukazo belaisvis, Čigonai, Bachčisarajaus fontanas* gyvai pamėgdžioja Bairono karžygius.

Paskui Puškino genijus rimtėja, darosi savistovis, persiima realizmu. Istoriškoje poemoje *Poltava,* kurioje Petro Didžiojo kova su žuvėdų karaliumi Karoliu XII lošia centrinę rolę, o ypač didžiame romane, eilėmis rašytame *Eugenijus Oneginas*, Puškino genijus visai subrendęs pasirodo. Be to, *Poltavos* poemoje kalba ir eilės labai lengvos, vaizdai ryškūs ir realiai poetingi.

Eugenijaus Onegino romanas, parašytas oktavomis, realiai ir gyvai piešia rusų to laikotarpio inteligentų gyvenimą, jų ydas. Poemos romano turinys toks:

Eug. Oneginas, gavęs labai paviršutinį, vien išviršinį išauklėjimą, anksti paragavęs visų gyvenimo malonumų, gyvendamas be aukštesnio tikslo, nuobodžiauja. Paveldėjęs turtingo dėdės dvarus, išvažiuoja iš sostinės į sodžių, kur jį pamyli dvarininko duktė Tatjana ir pati Oneginui apie tai pirmoji parašo.

Oneginui tokia naivi meilė neimponuoja, ir jis ją atstumia. Tatjana išvažiuoja į sostinę ir ten išteka už generolo. Oneginas, grįžęs į sostinę, per balių susitinka su Tatjana, jau generoliene. Dabar ji, pokylio sūkury, kaip grande dame, stipriai paveikia į Onegliną; jo širdy užsidega meilė, bet dabar Tatjana jį atstumia, pasilikdama ištikima savo pareigoms.

Greta realisto Onegino poemoje žymią rolę lošia poeta romantikas Lenskis: kai kurių kritikų nuomone Onegino ir

Lenskio asmenyse Puškinas nupiešė patį save įvairiose amžiaus epochose — jaunystėje ir jam subrendus.

Iš Puškino apysakų svarbiausia *Kapitono duktė*, istoriško turinio, kurioje piešiama Katerinos II carienės laikai ir Pugačiovo sukilimas.

Taip pat istoriško turinio Puškino drama *Borisas Godunovas*, paimta iš to laikotarpio, kad Riurikų carų dinastija buvo išmirusi, o nauja Romanovų dar nebuvo išrinkta. Dramoje daug poetingai gražių ir vaizdžių scenų, bet vaidinimui ji netinka. Paskui to turinio parašyta Musorgskio opera.

Jei prie virš nurodytų Puškino veikalų dar paminėsime jo pirmąją jaunų dienų poemą *Ruslanas ir Liudmila*, tai ir bus visi žymesnieji jo episki ir dramatiški veikalai.

Bet Puškinas gal ne tiek dramaturgas ar epikas buvo kiek lyrikas. Ta jojo lyrika ir savo labai įvairiu turiniu, ir savo lengva ir artistine forma, ir kalbos turtingumu rusų literatūroje ir jų poezijoje sutvėrė naują epochą. Puškinas tokią pat sulošė rolę rusų literatūroje, kokią Horacijus romėnų literatūroje. Puškinas pats apie save sako, kaip ir Horacijus savo vienoje odėje, kad jisai sau pastatęs paminklą pastovesnį ir aukštesnį už Egipto piramides.

Greta Puškino paprastai statoma **Lermontovas** (1814—1841), labai talentingas ir žymus poeta, bet anksti dvikovoje kaip ir Puškinas žuvęs ir nesuspėjęs savo talento visoje pilnumoje išvystyti.

Pas Lermontovą Bairono įtaka dar žymesnė nekaip pas Puškiną jo jaunystėje, o tos įtakos Lermontovas dėl savo ankstyvos mirties ir nesuspėjo nusikratyti.

Lermontovas ypač žymus kaip lyrikas, nors rašė ir poemas, ir apysakas, net dramų mėgino. Jo ne per ilgos poemos kaip *Demonas, Mciri, Chadži Abrek, Izmail Bei* — visos persisunkusios individualiu lyrizmu, kuriose ir eilės nepaprastai lengvos ir skambios, ir stilius rimtai vyriškas, ir gamtos, ypač Kaukazo aprašymas vaizdus ir didingas.

Iš Lermontovo poemų geriausia — *Demonas*. Trumpai suglaudus jos turinys toksai: į Kaukazo kunigaikščio Gudalo dukterį Tamarą įsimyli demonas; per jį jos sužadėtinis, vykdamas į savo vestuves, kely tampa nužudytas. Tamara, dabar atsižadėjusi pasaulio, eina į vienuolyną, bet ir ten ją demonas savo meile persekioja tai sapnuose, tai net realiai

pasirodydamas. Galop iš nakties vienuolės ją atranda negyvą: demonas ją norėjo pasisavinti, bet šviesus angelas jo neprileido ir jos daug iškentėjusią sielą nusinešė į Dangų.

Iš proza rašytų Lermontovo romanų žymus yra jo *Mūsų laikų karžygys*, kame piešiama to laikotarpio rusų inteligento persisotinimas gyvenimu, nuobodžiavimas, nusivylimas, žodžiu sakant, rusiškas baironizmas. Tas romanas tai rinkinys atskirų pasakojimų, epizodų, kuriuose vyriausias asmuo Pečiorinas, tikrai sakant, yra pats Lermontovas.

Taip pat ir neužbaigtoje Lermontovo dramoje *Kaukių vakaras* (Maskarad) figūruoja tas pats baironizmu užsikrėtęs ir nusivylęs rusų inteligentas arba pats Lermontovas.

Lermontovas, jei būtų ilgiau pagyvenęs, ar būtų atsipalaidojęs nuo svetimo baironizmo, sunku pasakyti; paskutiniuose jo tvėrybos veikaluose matosi pas jį atsikartojimas, tartum išsisėmimas. Tačiau iš antros pusės, yra kai kurių jo kūrinių, lyg rodančių jo sugebėjimą būti savarankiu, savimi. Prie tokių veikalų priklauso jo ilgoka giesmė baladė apie carą Ivaną Vasilevičių, kur labai vykusiai paimtas rusų liaudies tonas.

Dramoje ir epe Lermontovas negali susilyginti su Puškinu, bet lyrikoje visai nėra žemesnis; tik pas Puškiną daugiau švelnumo ir natūralumo, pas Lermontovą daugiau jėgos. Ypač tas skirtumas žymu, jei palyginsime jų eiles, kuriomis vienas ir antras pagerbė Napoleono I mirtį.

Puškino ir Lermontovo laikais dar gyveno ir rašė lyrikas **Kolcovas** (1808—1842), talentingas ir jautrus poeta, bet negavęs nei kokio bemaž išsilavinimo, tik pats per save bent kiek pramokęs. Jo be pretenzijų lyrika artima liaudžiai ir turiniu, ir forma, net pačia kalba. Tos lyrikos turinys dažniausiai liūdesys ir nusiskundimas likimu ir vargais.

Savo lyrikos turiniu ir savo tonu Kolcovui paskui bent kiek panašūs vėlesnieji poetai: **Nekrasovas** (1821—1878) ir **Nikitinas**.

Minėto laikotarpio poetus ir jų tvarinius įvertinti labai daug padėjo gabus, kilnus ir europiškai išlavintas kritikas **Belinskis** (1811—1848), nemėgiamas rusų atgaleivių (rusofilų) ir vadinamas zapadniku, nes savo simpatijomis linko prie vakarų, ne prie rytų kultūros. Belinskio šviesi

ir kilni kritika nemažai turėjo įtakos ir rusų literatūroje, ir bendrai meno srity skoniui išsilavinti.

Iš romanų rašytojų XIX amžiuje žymiausieji buvo: Gogolis, Turgenevas, Gončiarovas, Pisemskis, Levas Tolstojus, Dostojevskis.

Gogolis (1809—1852), gimimu rusinas, bet kultūra rusas, ir rašęs vien rusiškai, buvo natūralizmo pakraipos šalininkas; bet tasai jo natūralizmas visai nepanašus į prancūzų Zola ir kitų natūralizmą. Gogolis irgi išvelka aikštėn išvirkščias gyvenimo puses, visuomenės ydas, bet tai daro, norėdamas jas pataisyti, jas su humoru pašiepdamas, kaip pats sako, juokdamasis per ašaras.

Tos rūšies geriausi Gogolio ir rimčiausi veikalai: romanas *Mirusios sielos* ir komedija *Revizorius*.

Mirusių sielų romano pirmame tome centrinis asmuo Čičikovas, neigiamos rūšies tipas, atvažiuoja į provincijos miestą, susitinka ir čia, o paskui jo apskrity su įvairiausiais neigiamais tipais, fiktyviai nuo jų supirkinėdamas mirusiųjų baudžiauninkų, lyg būtų buvę dar gyvi, sąrašus, kad paskui, neva jiems apgyvendinti, gautų iš valdžios pašalpos. Čia įvairiausio neigiamo plauko išvedama gyvai tipingi žmonės.

Antrame to romano tome Gogolis pamėgino piešti pozityvius tipus, bet autoriui nesisekė: tipai išėjo negyvi, nes ne iš gyvenimo paimti, tik paties Gogolio nevykusiai išgalvoti.

Revizoriaus komedijos turinys toks: provincijos miesto valdininkai laukia atvykstant revizorių. Pripuolamai kaip tik tuo laiku apsigyvena miesto viešbuty atvykęs iš sostinės jaunas vėjavaikis. Valdininkai, turėdami negryną sąžinę ir manydami jam esant revizoriu, bruka jam kyšius ir patenkinti, kad lengvai pasisekę atsipirkti. Bet čia netikėtai užgriūva tikras revizorius; kyla didžiausia panika!

Be tų dviejų savo didžiausių veikalų Gogolis dar parašė keletą mažesnių pasakojimų. Jų vieni labai simpatingai ir gyvai piešia rusinų malarosų gyvenimą, kaip štai: *Senovės dvarininkai, Tarasas Bulba, Vakarai sodžiuje,* kituose atpasakoja mažų Petrogrado valdininkų skurdų gyvenimą, pavyzd., *Portretas, Neviškis prošpektas, Apsiaustas* (Šinel) ir kt.

Turgenevas (1818—1883) buvo kilęs iš senų rusų dvarininkų ir savo romanams dažniausiai iš to luomo ėmė tipus. Pirmasis veikalas, kuriuo atkreipė į save visuomenės atidą, buvo *Medžiotojo užrašai*. Čia pirmasis iš rusų Turgenevas pakėlė balsą prieš baudžiavą.

Geriausios jo apysakos *Rudinas, Bajoro gūžta, Tėvai ir vaikai*. *Rudine* perstatoma šviesus, inteligentiškas, geriausių pažiūrų ir norų tipas, kuriam tačiau trūksta valios ir energijos savo norus įvykinti.

Romane *Tėvai ir vaikai* įdomiai nupasakota nesusipratimai ir pažiūrų prieštaravimai tarp tėvų ir naujosios kartos, persisunkusios nihilizmu arba visos praeities neigimu.

Gončiarovas (1812—1891), kilęs iš Simbirsko pirklių, baigė Maskvos universitetą ir kaip pasiuntinybės sekretorius vyko laivu į Japoniją. Tos kelionės aprašymas *Fregat Palada* buvo pirmasis jo veikalas, atkreipęs į save dėmesį.

Dar žymesnis jo veikalas buvo jo romanas *Paprastoji istorija*, kur pasakojama, kaip jaunas geriausių norų žmogus, patekęs į nelemtas to laikotarpio rusų apystovas, galop atšąla savo idealams ir pasidaro paprastu valdininku automatu.

Antras irgi labai rimtas Gončiarovo romanas *Oblomovas,* kuriame piešiama tipingas sustingęs ir bevalis provincijos dvarininkas.

Pisemskis savo romanuose rodo vidurinio luomo žmones ir provincijos tipus. Jo veikaluose yra nemažai satyrizmo ir dalimi humoro, tačiau su Gogoliu vis dėlto jis susilyginti negali.

Žymiausias jo romanas — *Tūkstantis baudžiauninkų*, kuriame svarbiausias asmuo Kalinavičius, iš mažo valdininkėlio suktais keliais priėjęs vicegubernatoriaus vietos, įsigijęs net tūkstantį baudžiauninkų, vis dėlto suklumpa ir galop žūva, bekeršydamas savo buvusiems priešams.

Levas Tolstojus (1828—1911) — tipingiausias rusas, teosofas ir literatas, įgijęs didžiausią autoritetą ne tiktai Rusijoje, bet ir plačiame pasauly. Tačiau kaip savotiškas teosofas Tolstojus šiandieną jau gerokai pamirštas ir nustojo savo autoriteto.

Neneigdamas Dievo ir Kristaus Evangelijos, Tolstojus vis tik juos supranta savotiškai, pripažindamas sau, ne

Bažnyčiai, teisę juos aiškinti. Nuo stačiatikių Bažnyčios vyskupų atskirtas, mažai tuo besisielojo.

Bet Tolstojus kaip literatas iki šiol aukštai vertinamas, nes jo apysakos ir idėjinės, ir meno žvilgsniu yra didžios vertės, ir parodo rašytoją giliu psichologu esant; rods, ir čia nėra Tolstojus be to, kad negalima būtų jam šio to prikišti.

Kaip idėjinis rašytojas Tolstojus, smerkdamas rusų inteligentų dorišką supuvimą, protaudamas apie priedermes, dorovę, keldamas įvairius klausimus, dažnai savo romanuose nukrypsta nuo pasakojimo siūlo ir net nuobodus pasidaro. Dažnai savo veikaluose stengiasi jis įrodyti, kad piktam nereikia priešintis, tik veikti gerumu, ir piktadarius ne bausti, tik šviesti ir gydyti.

Iš literatiškų Tolstojaus veikalų, kurių parašė daug, žymiausi bus: *Ana Karenina, Karas ir taika, Tamsybių galia, Kreicerova sonata, Prisikėlimas* ir kt.

Pirmame tų romanų, parašytame labai įdomiai, Ana Karenina, dora ir rimta moteriškė, pamyli svetimą vyrą, kai kurį laiką stengiasi nuslopinti širdį, paskui pamažu pradeda nusileisti, galop baigia savižudyste.

Romane *Taika ir karas* Tolstojus nepaprastai vaizdžiai ir plastiškai piešia rusų šviesuomenę iš XIX amž. pradžios, kai rusai 1812 metais gynėsi prieš Napoleono I užpuolimą. Čia, iš vienos pusės, matosi didis rusų patriotizmas ir dvasios pakilimas, iš antros pusės, dorinis jų sugedimas, savęs negerbimas, ypač aukštos bajorijos tarpe.

Kreicerova sonata ne per didelis veikalas, gana drastiškai parašytas prieš paleistuvystę vyrų tarpe.

Dostojevskis (1821—1881), kaip jo sesuo biografijoje pažymi, buvo kitados kilęs iš Lietuvos bajorų. Labai žymus talentas, nepaprastai gilus psichologas, žinovas psichiškai nesveikų, iškrypusių rusiškų tipų, Dostojevskis savo gausiuose romanuose ima globon ir užtaria visus gamtos ar visuomenės nuskriaustuosius.

Dėmesį į save atkreipė Dostojevskis jau pirmaisiais savo veikalais *Beturčiai žmonės* ir *Pažemintieji ir įžeistieji.* Bet dar žymesnis jo romanas *Užrašai iš mirusiųjų namo,* kur perstatoma gyvais ir tikrais bruožais nuteistųjų kalėjimuose

gyvenimas ir jų ištrėmimas Sibirijon, ką pergyveno ir pats autorius, buvęs ištremtas į tolimą Sibirą.

Paskui eina tokie stambūs jo veikalai-romanai, kaip štai: *Prasikaltimas ir bausmė* (Prestuplenie i nakazanie), *Idiotas,* bet ypač *Karamazovų broliai,* kursai, galima sakyti, priklauso pasaulinei literatūrai.

Išvilkdamas aikštėn psichiškai nesveikus, iškrypusius rusų visuomenės tipus, Dostojevskis piešia tą visuomenę labai pesimistiškai ir tai ligai vienintelį vaistą mato panslavizme, kurį supranta kaip atsipalaidojimą nuo „sudemoralizuotos vakarų kultūros".

Saltykovas-Ščedrinas (1826—1889) pasižymėjo kaip aštrus satyrikas, išvilkdamas aikštėn visuomenės ydas iš laikotarpio prieš ir po baudžiavos panaikinimo. Žymesni jo veikalai: *Gubernijos piešiniai* 3 t. ir *Satyros prozoje.*

Iš rusų dramaturgų paskutiniaisiais laikais žymiausias **Ostrovskis** (1823—1886), gimęs Maskvoje, ten baigęs gimnaziją ir tris universitete kursus. Pirmoji jo nusisekusi komedija, kuri jam davė vardą, buvo *Savo žmonės susitarsime,* kurioje pirmą kartą taip gyvai ir taip tikrai nupiešta rusų pirklių gyvenimas su jų ydomis: apgaule, tamsumu ir pasitikėjimu savimi.

Be tos komedijos Ostrovskis parašė dar apie 50 kitų, kurių tarpe šios žymiausios: *Neturtas ne nuodėmė, Nesėsk ne į savo roges, Neturtinga nuotaka, Ne taip gyvenk, kaip norėtumei, Pelninga vietelė* ir kitos.

Visose savo dramose Ostrovskis pasirodo realistiškos pakraipos rašytojas; ypač gerai jis pažįsta ir realiai perstato pirklių luomą, išvilkdamas aikštėn jų ydas. Ypač tipiškai ir gyvai jo piešiamas „samoduras" — kvailys savimi pasitikįs.

Antroje XIX amžiaus pusėje, ypač panaikinus Rusijoje baudžiavą, rusų rašytojai savo tvarinių romanų turinį pradeda su pamėgimu imti iš liaudies gyvenimo (narodničestvo). Prie tų rašytojų priklauso **Uspenskis, Dalis, Garšinas** ir kiti. Iš tos pakraipos lyrikų žymesni **Nekrasovas** ir **Nikitinas.**

Tolstojui pasimirus rusų literatūroje žymiausiais rašytojais laikoma Čechovas (1860—1904) ir Maksimas Gorkis, gimęs 1869 m.

Čechovas rašė ir dramas, kaip štai *Trys seserys, Dėdė Vania* ir kitas, bet jos silpnokos. Tačiau žymus Čechovo talentas ypač pasireiškė trumpučiuose piešiniuose, iš pilko gyvenimo paimtuose, kur marguliuoja įvairių įvairiausi tipai, nepaprastai gyvai, realiai ir su humoru perstatomi; tuo žvilgsniu Čechovas dalinai prilygsta Gogoliui.

Maksimas Gorkis, augęs ir ilgą laiką gyvenęs didžiame skurde, tą skurdą atpasakoja ir savo veikaluose, įvesdamas į rusų literatūrą naują basojo (bosiako) tipą. Smerkdamas politinę ir socialę visuomenės tvarką, rusų carams viešpataujant, Gorkis skelbėsi revoliucijos šalininku, kurią pranašavo ir kurioje patsai dalyvavo, nors bolševikų nėra per daug šiandieną mėgiamas.

Pirmiausia įgijo sau vardą Gorkis trumpais talentingais pasakojimais. Paskui pasirodo ilgesni jo romanai, kaip štai *Foma Gordejevas;* paskui, nors ne sceniškos, vis dėlto talentingai parašytos dramos: *Nakvynė* (Nočlež), *Saulės vaikai* ir kitos.

Gorkiui artimas, kaip žemiausių visuomenės sluoksnių ir jos purvų rašytojas, **Kuprinas**, kurio romanas *Duobė* (Jama) piešia rusų visuomenės padugnius, įvairius išsigimėlius.

Jau XX amžiaus pradžioje iš žymesnių rusų lyrikų, rašiusių simbolizmo pakraipoje, galima paminėti **Balmontą, Briusovą, Jurgį Baltrušaitį**, pas kuriuos ne tiek turinio, kiek formos, eilių skambesio, kalbos dailumo žiūrima. Jurgis Baltrušaitis, ištautėjęs lietuvis, jei būtų rašęs lietuviškai, mūsų ne per turtingoje literatūroje, be abejo, būtų užėmęs garbingą vietą; rusų literatūroje pasiliks vos trečiaeilis rašytojas įnamys.

LENKŲ LITERATŪRA

Lenkai priėmė katalikų tikėjimą jau X amžiuje Mečislovui I karaliaujant; tačiau artimesni jų santykiai su Vakarų Europa, matyt, iš pradžių neturėjo žymesnės įtakos į jų literatūros užmazgą; vos tik XVI amžiuje atsiranda pas lenkus literatūros pavyzdžiai ir iš karto pasiekia žymų laipsnį.

Kas ypatingai pažymėtina, tai ta aplinkybė, kad katalikų tikėjimas čia nuo pat pradžios nepadarė įtakos į liaudies tvėrybą ir nesutvėrė nei kokių legendų. Nesimato irgi čia bent kokio karžyginio liaudies epo. Išliko vien pasakos apie Krakusą, Vandą ir apie Legendarį Piastą karalių, kurį žiurkės suėdusios.

Nesimato senovėje pas lenkus ir šventųjų giesmių, išskyrus vieną *Bogurodzica*, kurioje matosi čekų įtakos žymės.

Kazimierui Jogailaičiui karaliaujant XV amžiuje lenkų šviesuomenė pradeda plačiai vartoti lotynų kalbą, kuri iš pradžių nustumia antron eilėn lenkų kalbą ir liaudies tvėrybą, jei ji kokia buvo.

Tačiau XVI amžiuje artimesni lenkų santykiai su Italija ir renesansu ne tiktai davė pradžią lenkų literatūrai, bet sykiu ir suteikė jai žymų rimtumą tokie rašytojai kaip Rej, Kochanovskis, Skarga ir Šymonovičius.

Rėjus (1505—1569) buvo Liuterio mokslo pasekėjas. Be prozaiškų religinio turinio jo veikalų reikia pažymėti jo dar ne visai pavykę psalmių vertimai, bet ypač jo originalus didaktiškas veikalas *Veidrodis, arba teisingojo žmogaus gyvenimas,* kuriame atsispindi tikras to amžiaus lenkų bajorų gyvenimas.

Mėgino Rėjus ir dramą dialogų forma rašyti, turinį paėmęs iš Senojo Įstatymo Juozapo nuotykių; bet tai dar labai silpna, dramos tik užuomazga.

Daug žymesnis už Rėjų buvo **Jonas Kochanovskis** (1530—1584), tikrai įkvėptas, iš Dievo malonės poeta, susipažinęs su klasiškais romėnų pavyzdžiais ir jais sumaniai sekęs. Jo kalba daili, natūrali ir artima dabartinei inteligentų kalbai; eilės lengvos, kurių metrika primena lotynų klasikus.

Kochanovskį teisingai laikoma lenkų poezijos tėvu. Be mažesnių jo dalykėlių palyginti žymesni jo kūriniai tai *Psalmių* eilėmis vertimas, kuris ir šiandieną dar nėra pasenęs ir maldaknygėse vartojamas.

Toliau labai gražios ir jautrios jo *Raudos* (Treny), kurias parašė, anksti mirus mylimiausiai ir nepaprastai gabiai savo dukteriai Uršulei. Galop jo dramos mėginimas *Grąžinimas graikų pasiuntinių* (Odprawa posłów greckich) irgi daug geriau nusisekęs nekaip Rėjaus *Juozapas.*

Simonas Šymonovičius (1558—1629) turėjo, be abejo, poetišką talentą, bet jo neišvystė; gražios jo *Idilės*.

Petras Skarga (1536—1612), jėzuitas, garsus kalbėtojas, kursai savo iškalbingais pamokslais karštai gynė katalikų tikėjimą prieš liuteronus ir kalvinus. Skarga žymus lenkų stilistas, kursai laikomas lenkų prozos tėvu. Garsiausi jo išleisti *Seimo Pamokslai*, kuriuose pranašauna Lenkų valstybės žlugimą dėl nepataisomų tautos ydų ir jos netvarkos.

Nuo XVII amžiaus iki XVIII amž. pusės lenkų literatūra labai nupuola, ypač XVIII amž. pradžioje; lotynų kalba bemaž visai nustelbia lenkų kalbą, kurią vartoja tik žemesnieji sluoksniai, per pusę maišydami su lotynų iškraipyta kalba. Yra tai vadinamasis makaronizmo laikotarpis.

Tame pusantro šimtmečio laikotarpy vieną tik žymų poetą epiką galima nurodyti **Vaclovą Potockį** iš XVII amž., parašiusį eilėmis poemą *Chocimo karas*, kuri tačiau ilgai buvo platesnei visuomenei visai nežinoma, nespausdinta, išlikusi rankrašty.

Toje poemoje poeta apgieda vieną žymiausių XVII amž. iš Lietuvių—Lenkų istorijos įvykių, didžią jų pergalę ties Chocimu (1621 m.), kur buvo nugalėti turkai. Poemoje gal per griežtai prisilaikoma istorijos, mažiau matosi tikros poetiškos tvėrybos.

Be tos gana žymios, nors ne per ilgos poemos, buvo ir kiti panašūs, nors dar silpnesni, epiškų veikalų mėginimai, kaip štai Jonui Sobieskiui karaliui panegirika, **Kochovskio** parašyta, turkus ties Viena 1683 m. nugalėjus.

XVII amžiuje, ypač Vladislovo IV karaliaus mėgta ir globota teatras, kursai čia kaip ir kitur išsivystė iš religinių apeigų ir įvairių dialogų bažnyčioje, o paskui ir viešose vietose laikomų. Po renesanso įtaka pradėta versti iš lotynų, o paskui ir iš prancūzų dramaturgų. Žymiausias buvo **Morštinas**, be kitų dalykų išvertęs Kornelio *Sidą*.

Iš originalių to laikotarpio dramatiškų veikalų gal geriausia komedija *Iš valstiečio karalius*, parašyta **Borykos** Petro.

Nuo XVIII amž. antrosios pusės prasideda politiški Lenkams smūgiai. Jie baigiasi tuo, kad Lietuvių—Lenkų respublika nustoja nepriklausomybės, padalinta trijų jos kaimynų; lenkų kalba ir literatūra pasidaro vieninteliu ryšiu tarp

trijų buvusios valstybės dalių: čia, t. y. literatūroje, ir susikaupia tautos gyvybė.

Tada prasideda reakcija ir lenkų literatūros atgimimas, kursai pasiekia savo aukščiausio laipsnio lenkų romantizmo periode. To periodo pirmtakūnai buvo: Krasickis, Vengerskis, Trembeckis, Naruševičius, Voroničius ir Nemcevičius.

Vysk. **Ignotas Krasickis**, grovas (1735—1801), rašė satyriško pobūdžio poemas, kaip štai *Žiurkių karas, Vienuolių karas* (Monachomachija) ir kitas, kur nemaža sąmojingumo, bet turinys ir ne per gilus, ir kai kada vyskupo asmeniui nepritinkąs. Aukščiau stovi jo *Sakmės*, kurių kalba gryna ir turinys rimtesnis.

Vengerskis (1755—1787) ir **Trembeckis** (1723—1812) buvo abudu po prancūzų Voltero įtaka, be gilesnių įsitikinimų laisvamaniai, kurie ypač geiduliams ir šios žemės galingiesiems mėgo tarnauti, kurių tačiau eilės ir jų kalba labai lengvutės ir forma turtingos.

Trembeckio eilės formos žvilgsniu pačiam paskui Mickevičiui buvo pavyzdžiu. Ypač graži savo kalba, nors turiniu tuščia jo poema *Zofijuvka*, kurioje Trembeckis apgieda grovo Potockio parką, įrengtą ir pavestą jo gražuolei žmonai Zofijai.

Vysk. **Naruševičius** (1733—1796), norėdamas pakelti lenkų dvasią ir tėvynės meilę sužadinti, rašo platoką ir rimtą Lenkų tautos istoriją.

Varšuvos arkivysk. **Voroničius** (1753—1829), irgi didis lenkų patriotas, nemažai turėjo įtakos į visuomenę savo simpatingais ir turiniu kilniais poetiškais veikalais, kai štai *Himnais į Dievą* ir savo *Sibilomis*, kuriomis pranašauja garbingą ir didžią lenkų ateitį, tuo būdu norėdamas pakelti politinėse nelaimėse tautos dvasią.

Nemcevičius (1757—1841), irgi didis patriotas, eilėmis, kurias pavadino *Istoriškomis giesmėmis*, apgieda trumpai visus svarbesniuosius istoriškus įvykius ir lenkų karalius, pradėdamas nuo pusiau mitiškų pasakų, baigdamas Jonu Sobieskiu karaliumi.

Nemcevičiaus *Ist. giesmės* savo laiku buvo labai populiarios ir turėjo didžios įtakos: jaunuomenė jų mokinosi atmintinai, susipažindama tuo būdu su savo tautos praeiti-

mi, persisunkdama tėvynės meile. Rods, poezijos žvilgsniu tos *Giesmės*, kaip didaktiško pobūdžio, didesnės vertės neturėjo.

Be to, Nemcevičius rašė *Atsiminimus*, mėgino dramų ir romanų. Vienas jo fantastiškų romanų stengiasi atvaizduoti tolimą ateitį ir piešia išsvajotus 3333 metus po Kr.

XIX amž. pradžioje sužadintas lenkų patriotizmas dar daugiau sustiprėjo įtakoje romantizmo, kursai iš Europos vakarų atėjęs čia kaip ir kitur gaivinančiai paveikė į literatūros eigą. Istoriški Valterio Skoto romanai įkvėpė viduramžių ir bendrai praeities pamėgimą; Baironas buvo skaitomas su ypatingu įdomumu, kaip kovotojas už laisvę; galop Herderio ir Šilerio raštai atkreipė atidą ir sudomino savosios liaudies tvėryba.

Lenkų romantizmo literatūroje tėvu laikomas Kazys **Brodzinskis** (1791—1835), kursai ir savo literatūros paskaitomis, ir savo idile *Wiesiaw* skiepijo savo liaudies tvėrybos pamėgimą.

Toliau toje romantizmo įtakoje rašė Malčevskis ir vadinamieji Ukrainos poetai Zaleskis ir Goščynskis.

Malčevskis (1793—1826) buvo ir savo privatiniame gyvenime nelaimingas, ir išleidęs savo ne per ilgą poemą *Mariją*, neturėjo pasisekimo, net nepadengęs spaudos išlaidų. Tuo tarpu vėlesnieji kritikai, jau po autoriaus mirties, jo trumputę poemą įvertino labai aukštai; ypač ryškiai ir idealiai nupieštas nelaimingos paskandintos Marijos asmuo.

Goščynskio (1803—1876) žymiausias veikalas — poema *Kanevo pilis*, kurioje labai žymi Bairono įtaka: asmenys kupini nevaržomos laisvės troškimų ir nepasitenkinimo dabartimi.

Zaleskio (1802—1886) eilės stebėtinai lengvos, melodingos ir jausmingos; nors tasai jausmas nėra gilus. Žymesni jo tvariniai: *Dūmos ir dūmelės, Stepių* (tyrų) *Dvasia, Šventoji Šeima.*

Tačiau didžiausias ne tik romantizmo laikotarpy, bet ir bendrai visoje lenkų literatūroje poetas iki šiolei skaitosi Mickevičius, Slovackis ir Krasinskis.

Adomas Mickevičius (1798—1855) priskaitomas prie pasaulinių genijų. Gimęs ties Minsko Naugardėliu, baigė gimnaziją pačiame Naugardėly, universitetą Vilniuje. Du

metu mokytojavęs Kauno gimnazijoje, buvo ištremtas į Rusiją už tai, kad priklausęs prie slaptos studentų draugijos.

Gavęs leidimą išvažiuoti į užsienius, į Lietuvą Mickevičius jau negavo progos grįžti. Skaitė slavių literatūros prelekcijas tai Paryžiaus Sorbonoje, tai Šveicarijos Lozanoje, trankėsi po Europą, kai kurį laiką pasidavęs neigiamai Tovianskio įtakai ir jo Lenkų mesianizmui. Galop pasimirė Konstantinopoly, ieškodamas visur Lenkijos nepriklausomybei išgauti draugų ir pagelbininkų.

Jau Vilniuje studentaudamas, Mickevičius pasižymėjo draugų tarpe poetišku talentu. Pirmieji jo veikalai, vokiečių romantikų įtakoje rašyti, buvo *Baladės ir romansai*, kurių tarpe *Odė į jaunimą* buvo lenkų romantikų tartum programinė.

Paskui Kaune Mickevičiaus parašyta trumpa istoriška poema *Gražina* iš Vytauto Didžiojo laikų, kurioje jau ne tiek romantizmo kiek klasiško grožio.

Jau į Rusiją ištremtas, baigė Mickevičius ilgesnę istorišką poemą *Konradą Valenrodą*, kurios turinys — lietuvių su kryžiuočiais kovos Vytauto Didž. laikais. Čia centrinis poemos asmuo Konradas Valenrodas, kryžiuočių magistras, labai primena Bairono karžygius.

Kad Mickevičius tikrai buvo kai kurį laiką Bairono įsravoje, rodo ir jo labai gražūs lenkiški vertimai iš *Čaild Haroldo*, ir visos *Giauro* poemos vertimas.

Rusijoje būdamas ir aplankęs Krymą, parašė Mickevičius stebuklingai gražius, rytų koloritu nušviestus *Krymo sonetus*, Gustaičio lietuviškai išverstus.

Išvykęs į užsienius, Mickevičius parašė didžiulę poemą iš XII giesmių *Ponas Tadas* ir dramatizuotą veikalą *Bočiai*. Šis pastarasis veikalas nebaigtas, turi tris nesurištas dalis, kurios atskirai paimtos turi stiprių vietų, bet sunku susekti, ką poeta norėjo čia pareikšti ir kaip manė dalis surišti. Bendrai imant, poeta čia vaizduoja dalinai ir savo paties, ir savo tautos pergyvenimus.

Bet poema *Ponas Tadas* tai tikra tautos epopėja, pilniausiai atvaizduojanti Lietuvos bajorų gyvenimą tais laikais, kai Napoleonas I kariavo prieš Rusiją. Kadangi moterų rolė ir visuomeniniame, ir politiniame gyvenime tuomet buvo labai kukli ir siaura, gal dėl to ir šioje poemoje vos

dvi moterys: Zosia ir Telimena šiokią tokią, bet vis dėlto labai menką rolę lošia palyginti su ilga ir įvairia vyrų galerija.

Antra, kas šiai Mickevičiaus poemai galima prikišti, tai centrinio poemos asmens, pono Tado, neryškus ir labai pilkas būdas palyginti su kai kuriais antraeiliais, bet labai ryškiais pavyzdž. Soplica, Gervazu ir kitais.

Tačiau poemos stiliaus vaizdingumas ir poetingumas nepaprastas, iš antros pusės, poeto meilė ir prisirišimas didis prie Lietuvos, kurios betgi nemoka poeta sau įsivaizduoti be lenkų.

Mėgino Mickevičius ir dramos, bet čia didesnio sugebėjimo neparodė. Neturi didesnės vertės ir jo proza rašytos mesianiškos *Knygos* (Księgi pielgrzymstwa polskiego).

Greta Mickevičiaus stovi **Julijus Slovackis** (1809—1849), kursai su Mickevičiumi varžėsi dėl pirmenybės. Slovackis gimė ir mokslus baigė irgi Vilniuje; bet paskui emigravo į užsienius, aplankė daug kraštų, ilgiau gyveno Paryžiuje, Romoje ir Šveicarijoje.

Slovackis pasižymėjo ir lyrikoje, ir epe, ir dramose. Nebuvo pas Slovackį tokio pažiūrose rimtumo ir gilumo kiek pas Mickevičių; bet užtat eiliavimo lengvumu ir stiliaus gražumu nieks iš lenkų poetų dar nėra su juo susilyginęs.

Kalbos ir stiliaus žvilgsniu gražiausias jo veikalas, be kitų trumpučių eilėraščių, be abejo, yra *Šveicarijoje*, kur vienkart ir vietos koloritas, ir meilės jausmo subtiliškumas stačiai nepalyginamas.

Antras veikalas turinio nepainaus, neilgas, bet jausmo gilumu ir ekspresija nepaprastas, tai *Maru užsikrėtusiųjų tėvas*. Čia stebėtinai gyvai piešiama baisūs tėvo pergyvenimai, kai jo trys vaikai paeiliui, o galop ir žmona, maru kvarantanoje užsikrėtę, miršta, o jis pats išlieka gyvas, nors maldauja Alacho sau mirties.

Iš kitų ne per didžių Slovackio poemų galima dar nurodyti *Joną Bieleckį, Gyvatę, Vienuolį*, ypač *Beniovskį*; čia piešiama laikai, kai Lietuvių—Lenkų respublika nustoja savo nepriklausomybės.

Iš dramatiškų Slovackio veikalų žymesni: *Marija Stiuart, Mindowe,* Kudirkos išversta lietuviškai, *Mazepa,* ypač

Kordionas. Jausmingas ir poetingas jo pasakojimas *Anhelli,* kuriame atvaizduojama ištrėmimas į Sibirą.

Jei Slovackis toli gražu su Mickevičiumi nesusilygino epe, tai lyrikoje kalbos turtingumu ir nuoširdumu stovi už jį, rodos, aukščiau. Iš jo trumpų lyriškų tvarinių kaip pavyzdį galima nurodyti *Himną saulei leidžiantis tarp marių.*

Zigmantas Krasinskis (1812—1859), grovas, generolo sūnus, gavo labai rimtą ir gilų išsilavinimą. Tėvas norėjo, kad sūnus dėl karjeros liktų ištikimas Rusijai, bet sūnus, didis patriotas, nepanorėjo slėpti ar slopinti savo jausmų; todėl visą bemaž gyvenimą užsieniuose besitrankė.

Krasinskis talentu lygus Mickevičiui ir Slovackui; tik jo veikalai nėra tiek populiarūs, nes gilesni, daugiau filosofiški, mažiau suprantami platesnei visuomenei.

Žymiausi jo dramatiški veikalai: *Nedieviškoji komedija* ir *Iridionas*; iš lyrinių: *Ateities psalmės*, iš poemų *Priešaušrys* (Przedświt).

Apie *Nedieviškąją komediją* Mickevičius pasakęs ją turint pasaulinės reikšmės: kaip Dantės *Dieviškoji komedija* — pasaulinė katalikiškoji poema, taip Krasinskio *Nedieviškoji komedija* esanti pasaulinė katalikiškoji tragedija.

Toji nuomonė, be abejo, perdėta; vis dėlto Krasinskio veikalas kelia labai gilų klausimą: kovą tarp aristokratijos ir demokratijos, tarp idealizmo ir realizmo. Svarbiausi čia du asmenys: grovas Henrikas ir demokratų vadas Pankracas, kurie kariauja tarp savęs. Pankracas, kovoje neatsižvelgdamas priemonių, ima bent tuo tarpu viršų.

Antroje dramoje *Iridione* pravedama ta mintis, kad ne kerštas, ne neapykanta prikels lenkų tėvynę ir ją paleis iš vergijos, tik kantrybė, ištvermė ir darbas. Čia Krasinskis pasirodo esąs šalininkas ne sąmokslo, ne sukilimų, ne perversmų, bet nuolatinio, legalio, ištvermingo darbo.

Priešaušrio poemoje poeta liepia nesmerkti tėvų už jų kaltes, tėvynę pražudžius, bet mylėti praeitį, patiems jų klaidų vengti ir veikti, Kristaus principų prisilaikant.

Be virš minėtų ir žymiausių lenkų romantizmo šulų galima dar nurodyti bent kiek vėlesnius ir talentu silpnesnius: Kornelį Ujejskį, Teofilį Lenartovičių ir Kondratovičių-Sirokomlę.

Kornelis Ujejskis (1823—1897) buvo karštas lenkų patriotas lyrikas. Plačiai žinomas jo parašytas himnas *Z dymem pożarów* (Su gaisrų dūmais). Iš lyriškų jo rinkinių geriausias: *Jeremijo raudos*. Joms artimos *Hebrajų melodijos*.

Rašė Ujejskis ir trumpas poemas, kaip štai: *Maratonas, Kosčiuškos laidotuvės, Konfederatas;* bet stambesnio talento čia neparodė.

Lyriniai Ujejskio eilėraščiai irgi nevienodos vertės: yra kai kada tikrų perlų, kaip štai: *Užpustyta bakūžė, Dievo angelas, Agara tyruose* ir kiti.

Teofilis Lenartovičius (1822—1893) buvo mozūras. Negavęs rimtesnio išsilavinimo mokyklose, stengėsi trūkumus paskui papildyti pasiskaitymais ir kelionėmis po įvairias Europos šalis.

Rašė Lenartovičius nemažai, bet jo tvėryba nepasižymėjo nei platesniu regračiu, nei gilesniu turiniu; kaip pats prisipažįsta, jo giesmė nesiekianti toliau mozūrų laukų, jų miškų ir dangaus.

Lenartovičius daugiau pasižymėjo kaip lyrikas, nors ir jo lyrika, rods, natūrali ir jautri, kartais perdeda per dideliu sentimentalizmu, o atsikartodama pasidaro nuobodi.

Prie geresnių epiškų jo veikalų priklauso: *Įkvėpimas* (Zachwycenie) ir *Palaimintoji* (Błogosławiona). Pirmoje poemėlėje pasakojama, kaip motina, įkritusi į letargą, aplanko dangų, skaistyklą ir pragarą, o paskui su savo vaikučiu apie tai kalbasi. Antroje poemoje apsakoma, kaip ta pati motina, tikrai mirusi, eina į dangų ir ką ji ten mato.

Kondratovčius (pseud. Sirokomlė, 1823—1862), neturtingų Lietuvos bajorų sūnus, baigęs vos VI gimn. klases, iš pradžių tarnavo Nesvyžiuje pas kn. Radvilą; paskui gyveno ar Vilniuje, ar jo paties nuomojamame dvarely ties Vilnium. Savo išsilavinimo trūkumus stengėsi papildyti skaitymu: ypač mėgo Krasickio ir Valterio Skoto veikalus skaityti.

Sirokomlė parašė nemažai ir lyrinių eilių, ir epiškų, ir net dramatinių; bet stipresnio kūrybinio talento neparodė. Jo veikalai daugumoje per daug ištęsti, be platesnio užsimojimo, paviršutinai sulipdyti; kai kurie skubotai, be gi-

lesnio įkvėpimo ir pergyvenimo, taip sakyti pareikalavimui dėl duonos sumegzti.

Tačiau mažiau išlavintam skaitytojui Kondratovičiaus veikalai lengvai suprantami, per tatai populiarūs. Ypač gerai nusisekusios kai kurios jo dainelės, tapusios labai mėgiamos smulkių bajorų dvareliuose ir mielai dainuojamos.

Iš epiškų jo veikalų palyginti geriau nusisekę: *Jono Demborogo pasakojimas, Jono Korsako išpažintis, Ponas Morkus pragare.* Savo istorišku turiniu žymesnės, nors ne visai pasisekusios poemos *Margis, Punios kunigaikštis* ir *Piastų duktė*, lietuviškai išverstos.

Prie žymesnių romanų rašytojų pirmoje XIX amžiaus pusėje priklausė Ževuskis, Koženiovskis ir bent kiek vėliau Juozas Kraševskis.

Henrikas Ževuskis (1791—1866), aukštos kilmės ir senose tradicijose išauklėtas, nemėgo ir nesuprato savo amžiaus siekių ir idealų, per tatai ir nemažai turėjo priešų. Iš jo veikalų, proza rašytų, žymesnieji: *Pono Severino Soplicos atsiminimai, Krokuvos pilis* ir geriausias jo romanas *Lapkritys*, kuriame nušviečiama lenkų visuomenė iš XVIII amž. galo, Augustui Poniatovskiui karaliaujant.

Juozas Koženiovskis (1797—1863) buvo iš smulkesniųjų Podolės bajorų; mokslus baigė Kremeneco licėjuje, kai tasai mokslo žvilgsniu buvo labai aukštai pastatytas. Mirdamas testamente įrašė tuos maldos žodžius: „kad Dievas vestų jo tėvynę proto, darbo ir mokslo keliais“! Tie žodžiai geriausiai apibūdina patį Koženiovskį ir jo veikalų tendenciją.

Rašė Koženiovskis ir apysakas, ir dramas, ir komedijas, vienkart tarnaudamas švietimo srityse; kai kurį laiką buvo Zigm. Krasinskio mokytoju.

Juozas Kraševskis (1812—1887) gimė vadinamoje Podliakijoje (Polesėje), universitetą baigė Vilniuje. Rašė labai daug: 444 tomus įvairiausių apysakų išleido. Rašė lenkiškai, nors save skaitė lietuviu ir mėgo Lietuvos istoriją studijuoti, apie ją rašyti.

Pirmieji veikalai, kuriais atkreipė visuomenės dėmesį, buvo apysaka *Poeta ir pasaulis* ir baltomis eilėmis parašyta

iš lietuvių padavimų poema *Vitolio rauda*, išversta paskui lietuviškai.

Kraševskis atsižymėjo nepaprastu darbštumu ir mėgdavo pats sakyti, kad darbas esąs didžiausias jo malonumas. Jis ne tik parašė daugybę įvairiausio turinio apysakų, keletą komedijų, bet dar rasdavo užtenkamai laiko ir istoriškoms, ir filosofiškoms studijoms; be to, dar redagavo paeiliui nemažai rimtų laikraščių.

Kraševskio apysakos vienos iš visuomeninio gyvenimo, kuriose pravedami ir skiepijami rimti krikščioniški principai, tėvynės meilės kupini, kitos apysakos paimtos iš Lietuvos ir Lenkų istorijos.

Apie Kraševskį kai kada sakoma, kad jis išmokinęs lenkų visuomenę skaityti: tikrai, jo apysakos savo laiku buvo labai populiarios ir labai skaitomos. Vėliau, pradėjus rašyti Sinkevičiui, Kraševskio apysakos pradėta užmiršti.

Kraševskis, jau senelis ties Drezdenu gyvendamas ir, rodos, savo apysakoms rinkdamas medžiagos, buvo Vokiečių įtartas šnipavimu Prancūzų naudai ir turbūt per nesusipratimą tvirtovės kalėjiman nuteistas.

Iš geriausių tame laikotarpy komedijų rašytojų buvo gr. **Aleksandras Fredras** (1783—1876). Gimęs ir mokslus baigęs Galicijoje, paskui tarnavo Napoleono I legionuose. Napoleonui atsisakius nuo sosto, grįžo namon ir, paėmęs Moljerą sau pavyzdžiu, ėmė rašyti komedijas, kurių parašė labai daug.

Fredro komedijos turėjo pasisekimą; bet kaip visados atsirado ir nevykusių kritikų, kurių užgautas autorius nustojo savo veikalus spausdinti. Tik jau po mirties atrasta dar 17 iki tolei nežinomų.

Geriausios Fredro komedijos skaitosi: *Mergaičių įžadai* (Śluby panieńskie), *Ponas Jovialskis, Kerštas, Vyras ir žmona.*

Pirmosios iš tų komedijos toks maždaug turinys: Gustavas ir Albinas pasiryžę vesti dvi jiems patinkančias merginas, tačiau per daug savimi pasitikėdami, eina prie tikslo ne per daug uoliai. Mergaitės Klara ir Anielė, tuo užgautos, daro įžadus visai netekėti. Tik tuomet jaunikiai, supratę esant pavojų, pradeda karštai suktis apie mergi-

nas ir po visokių šposų ir intrigų jiems galop pasiseka atitraukti mergaites nuo įžadų.

Toji komedija buvo autoriaus parašyta kaip tik tuo metu, kai pats Fredras vedė žmoną. Jos įžangoje autorius sakosi norėjęs įrodyti, kad vyras vadovaujasi protu, o moteriškė ten visa, kur ją veda širdis.

Fredro komedijose akcija gal ne visados nuosekliai pravesta, užbaiga kai kada netikėta, neužtenkamai pamatuota, asmenys ne visados psichologiškai natūralūs, bet užtat jo tipai gyvi, vaizdūs, aiškūs. Pirmojo laikotarpio jo komedijos dauguma eilėmis parašytos, pomirtinės — proza.

Antroje XIX amžiaus pusėje lenkų literatūra susilaukė eilės labai gabių romanų ir apysakų rašytojų, pakrypusių nuo romantizmo į realizmą. Iš tarpo tų rašytojų žymesni: Henrikas Senkevičius, Eliza Ožeškienė, Aleks Glovackis.

Senkevičius (1846—1916) visų pirma atkreipė skaitančios visuomenės į save dėmesį mažesniais, talentingai parašytais kūriniais, kaip štai: *Paišiniai anglimi* ir novelėmis: *Hania, Toji trečioji, Senas tarnas* ir kt.

Paskui pasirodė jo trys didžiulės istoriškos apysakos, vadinamoji *Trilogija,* kur Senkevičius, sekdamas Valteriu Skotu, labai gyvai ir įdomiai piešia nelaimingąjį XVII amž., kuomet Lietuvių ir Lenkų valstybė, maskolių, kązokų, žuvėdų, turkų apsupta ir užpulta, atsidūrė ant bedugnės krašto. Čia greta karžygiškų ir didvyriškų pastangų ir patriotizmo rodomi ir neigiami tipai, kaip Zagloba (anglų Falstafas), Jonušis ir Boguslovas Radvilos, kuriuos autorius rasit neteisingai padarė tėvynės išdavikais.

Toliau eina irgi istoriški Senkevičiaus romanai: *Kryžiuočiai* ir *Quo vadis.* Pirmasis labai vaizdžiai, nors gal bent kiek perdėdamas piešia baisų kryžiuočių žiaurumą karuose su lenkais ir lietuviais. Antrame perstatomi ištvirkę Nerono laikai ir krikščionių persekiojimai.

Galop romanai *Be dogmos* ir *Polaneckių šeima* atvaizduoja pilką dabarties lenkų visuomenės gyvenimą.

Senkevičiaus plunksna moka labai suįdominti skaitytoją, gyvai piešia vaizdus ir įvykius, galop daug parodo sąmojingumo; tačiau asmenų ir tipų piešiniuose kai kada atsikartoja.

Eliza Ožeškienė (1852—1912) parašė palyginti gan daug apysakų, romanų, kurie tačiau artizmo žvilgsniu žymiai menkesni už Senkevičiaus veikalus. Jos romanų turinys — pilkas visuomenės gyvenimas: valstiečių, žydų ir aukštesnio luomo (*Bene nati*).

Visi Ožeškienės veikalai turi dorą tendenciją, nurodydami visuomenės trūkumus ir norėdami juos pataisyti. Tarpe kitų klausimų Ožeškienė nurodo ir moterų auklėjimo ydas, reikalauja moterims daugiau savistovumo. Ji reikalauja daugiau teisių ir žydams, juos užtardama.

Iš Ožeškienės veikalų žymesni: *Ponas Graba, Paskutinė meilė, Ant Nemuno, Meiras Ezofovičius, Bene nati.*

Aleksandras Glovackis (pseud. Prus, 1847—1914) gimė Volynėje, baigė universitetą ir paskui gyveno Varšuvoje. Savo raštišką karjerą pradėjo nuo silpnokų humoristinių pasakojimų. Jau rimtesnis jo vėliau išleistas novelių rinkinys, kur autorius pasirodė gana geras psichologas.

Visai subrendęs Pruso talentas pasirodė jo paskesnėse didokose apysakose, kaip štai: *Lėlė, Emancipantės* ir istoriškame iš senojo Egipto gyvenimo romane *Faraonas.* Paskutinė jo parašyta apysaka *Vaikai* (Dzieci) irgi priklauso prie rimtų veikalų.

Greta virš minėtų rašytojų proza stovi poetai, rašę eilėmis: Adomas Asnykas, Marija Konopnickienė ir Kasprovičius.

Adomas Asnykas (1838—1897) daugiausia gyveno ir palaidotas Krokuvoje. Buvo žymus lyrikas, kurio tvariniuose dažniausiai skamba pesimizmo styga, ypač po 1863 m., nepasisekus lenkų sukilimui prieš maskolius. Bet tas pesimizmas laikui bėgant virsta pamažu į liūdesį, galop į rezignaciją.

Formos žvilgsniu, eilių skambumu ir lengvumu Asnykas prilygsta pirmaeiliams lenkų poetams, kurio poezijoje, ypač trumpesniuose eilėraščiuose, jaučiasi antiškos, klasiškos formos.

Be lyrinių eilėraščių Asnykas rašė ir dramatiškus, kaip štai *Kęstutis,* tragediją, ir *Broliai Lerche*, komediją; šios, rods, negali susilyginti su nuoširdžiais jo lyriniais tvariniais; vis dėlto nėra be vertės.

Marija Konopnicka (1846—1910) gimė Suvalkuose, bet

gyveno daugiausia Kališe, Varšuvoje ar Galicijoje. Kaip ir Asnykas Konopnickienė stipriau pasireiškė lyrikoje, kuri ir pas ją linkusi į pesimizmą, liūdesį ir skundus. Yra nemažai jos lyrikoje švelnaus, moteriško nuoširdumo, užjaučiant vargams nuskriaustųjų, ypač neapšviestos, tamsios liaudies; bet yra nemažai ir perdėto aimanavimo, kai poetė visą vargų kaltę nuverčia ant Dievo.

Formos žvilgsniu Konopnickienė turi daug panašumo su Asnyku, mėgsta klasiškas formas, nors eilių ritmikoje dažnai stengiasi paimti liaudies dainų toną. Iš lyrinių jos veikalų gal geriausias rinkinys *Italija* pavadintas.

Be lyrinių tvarinių rašė Konopnickienė ir trumpas noveles. Iš didesnių jos veikalų žymiausias *Ponas Balceris*, poema, parašyta lengvomis eilėmis, ilgesnė už Mickevičiaus *Poną Tadą*. Čia poetė piešia vargus išeivių į Braziliją, kurie nusikamavę ir išsiilgę grįžta į tėvynę.

Kai kurie kritikai tą poemą lygina su Mickevičiaus *Ponu Tadu*, bet toli gražu juos lyginti! Konopnickienė mėgsta savo tvariniuose kelti ir filosofiškus klausimus, bet tie klausimai ne per gilūs, kai kada naiviški.

Jonas Kasprovičius, valstiečių sūnus (1860 m. gimęs), vienas žymiausių lenkų lyrikų paskutiniais laikais, linkęs bent kiek į simboliką, kuri tačiau lengvai permatoma ir suprantama.

Pradėjęs savo lyriką nuo užuojautos savo lenkų valstiečių ir savo liaudies vargams, Kasprovičius ėmė paskui kas kartą platesnius užbrėžti regračius ir užtarti viso pasaulio nuskriaustuosius ir bedalius. Tačiau jo pesimizmas — vyriškas, kurs nėra bejėgiu verkšlenimu kaip pas Konopnickienę, bet tvirtu pasiryžimu piktą nugalėti, pašalinti.

Iš lyrinių Kasprovičiaus tvarinių žymesni: *Šventas Dieve, Dies irae, Himnas šv. Pranciškaus Asyžiečio, Salve Regina.* Be lyrinių, kurie atsižymi tobula forma, rašė jis ir trumputes poemėles ir dramatiškus veikalus, galop lenkiškai gražiai išvertė kai kuriuos pasaulinės literatūros veikalus.

Žymių dramaturgų lenkų literatūra XIX amžiuje kaip ir neturėjo; tik jau amžiaus gale įgarsėjo Vispianskis. Be virš minėto Aleksandro Fredro dar bent kiek rimtesnį komedijų rašytoją galima nurodyti Mykolą Baluckį.

Vispianskis, gim. 1869 m. Krokuvoje, yra žymus tapytojas, bet dar žymesnis rašytojas. Pradėjęs nuo baladžių ir giesmių, savo talentą parodė ypač dramose ir tragedijose, kurioms turinį sėmė dažniausiai arba iš netolimos praeities: *Varšuvietė, Lapkričio naktis, Legionas,* arba iš Lenkų senovės: *Kazimieras Didysis, Boleslovas Drąsusis,* arba net iš Graikų istorijos: *Achilas, Odisėjo pagrįžimas* ir kt.

Bet geriausios Vispianskio dramos laikoma: *Vestuvės* ir *Atsipalaidojimas (Wyzwolenie),* kurių turinys paimta iš dabarties, ir stengtasi nustatyti luomų santykiai; čia ir paties poeto pažiūros matosi.

Kai kurios Vispianskio dramos panašios į poemas; vis dėlto tipai išvesti gyvi, kupini energijos, ryškūs. Pats stilius, nors vietomis šiurkštokas, bet stiprus, liaudies ir archaizmo posakiais paįvairintas.

Mykolo Baluckio (1837—1901) geriausios komedijos: *Patarėjai pono patarėjo, Emancipantės, Darbštūs tinginiai, Sunkūs laikai.*

Pšibiševskis (gim. 1868 m.), persisunkęs vokiečių Nyčės filosofija, iš pradžių vokiškai ir rašė filosofiškos pakraipos poemas, kaip štai: *De profundis, Satans Kinder,* paskui jau lenkiškai tos pačios krypties apysakas kaip *Žemės sūnūs.*

Galop ėmė rašyti Pšibiševskis dramas, kuriose irgi žymaus talento neparodė, besivaikydamas naujų kelių ir pakraipų. Pšibiševskis — tai lenkų dekadentizmo šulas ir jo pionierius. Savo pažiūromis visai nutolęs nuo katalikybės, pastarais laikais vėl pasidarė praktikuojančiu kataliku. Iš žymesnių apysakų rašytojų paskutiniais laikais minėtini Reimontas ir Žeromskis.

Reimontas Vladas (1868—1925), labai stambus romanų rašytojas, kursai, pradėjęs nuo mažesnių vaizdžių iš liaudies gyvenimo novelių, paskui parašė tokius psichologiškai realius iš liaudies gyvenimo romanus kaip *Pažadėtoji žemė,* o ypač *Valstiečiai* (Chłopi, 4 tom.), kurį galima pavadinti lenkų liaudies epopėja iš XIX amž. galo. Tas romanas net ir kalba parašyta ne literatiška, tik liaudies dialektu, bet labai gyvu ir turtingu.

Viena iš paskutiniųjų jo žymesnių istoriško turinio apy-

sakų įvardinta *1794 metai*, 3 t., kur aprašoma Lenkų valstybės puolimas ir kova už nepriklausomybę.

Žeromskis Stepas (1864—1925) pradėjo literato pašaukimą irgi nuo mažų patriotinio turinio novelių, kurioms stengėsi lenkų jaunimą, studentus atitraukti nuo rusų nihilizmo ir jo kosmopolitizmo.

Paskui ėmė rašyti didesnes apysakas, kaip štai *Sizifo darbas*, kuriose pasireiškė jo bajorų ir dvasiškijos neapykanta, o užuojauta ir simpatija liaudžiai ir nuskriaustiesiems. Tokios pakraipos jo apysaka *Žmonės be prieglaudos*, 2 t.

Graži Žeromskio trumpesnė apysaka *Mintys apie etmoną* (Dumy o hetmanie), kur pasakojama apie etmoną Stan. Zolkievskį. Žymi irgi jo apysaka *Kova su šėtonu*, 3 t.

Bet rimčiausias Žeromskio romanas, lyg kokia istoriškoji poema yra *Pelenai* (Popioły), 3 t., kur piešiama laikotarpis 1797—1812, arba lenkų legionų prietykiai.

Iš silpnesnių apysakų rašytojų galima dar paminėti **Mariją Rodzevičaitę,** kaipo Lietuvoje gimusią, kurios ir keletas apysakų paimta iš Lietuvos gyvenimo ir lietuviškai paskui išversta, kaip štai: *Dievaitis, Žemės dulkės.*

Iš silpnesnių paskutinio laikotarpio lyrikų galima nurodyti **Tetmajerį, Rydelį** (1870—1918), **Nemojevskį** ir **Mirjamą,** naujosios krypties šulus, ypač pastarasis, leidėjas laikraščio *Chimera.*

LATVIŲ LITERATŪRA*

Kaip lietuvių taip ir latvių tautos didžiausias turtas — gausios dainos. Tų dainų nemaža siekia net stabmeldystės laikų, kaip štai *Līgo dziesmas*, iki šiol tebedainuojamos šv. Jono išvakarėse. Nuo XIX amž. pradžios imta jas stropiai rinkti. Daugiausia jųjų surinko Krišjanis Baruonas

* Apie Latvių literatūrą man prašant yra parašęs prel. Kazim. Jasėnas, Rygos univ. prof., kuriam čia nuoširdžiai tariu ačiū. Man teko jo straipsnį bent kiek sutrumpinti, apleidžiant smulkmenas ir kai kur saviškai pertvarkant.

(1835—1923), išleidęs jų 8 knygas (35 790 originalių dainų).

Turtingi latviai ir savo pasakomis bei karžygių mitais. Tarp pastarųjų žymiausias yra *Lačplėsis*, gimęs iš lokės meškos motinos stipruolis milžinas. Jam atminti įsteigta Lačplėsio ordinas. Uoliausias pasakų rinkėjas buvo Puškaitis (1859—1903), surinkęs daugiau negu 6 000 pasakų.

Rašomoji latvių literatūra prasideda dvasiškais veikalais, kurių autoriai buvo dvasiškiai nelatviai. **Petras Kanizijus** 1585 m. išleidžia pirmą katalikų knygą *Katoļu katkisms,* Vilniuje spausdintą, o sekančiais metais išeina **Jono Rivijaus**, pastoriaus, parašytas Liuterio katekizmas *Enchiridion.*

Pirmutinis latvių kalba rašęs poeta buvo **Kristaps Fürekers** (†1680); parašė 120 giesmių, kurių dauguma iki šiol bažnyčiose protestantų tebegiedama. Saksonietis **Ernsts Glücks** 1689 m. išleidžia pirmą latvių kalba bibliją.

Pasaulinei literatūrai pramynė kelią **Pridriķis Stenders** (1714—1796), pastorius, išleidęs latvių gramatiką, žodyną, rašė irgi pasakas, sakmes, noveles, odes. Teikė taip pat jis žinių apie gamtą, geografiją, kosmografiją; žodžiu, rūpinosi liaudies apšvietimu.

Stenderio vardas ištisą šimtmetį skambėjo po visą Latviją ir rado daug pasekėjų vokiečių ir latvių tarpe, kurie pradėjo versti mažesnius dalykus iš Šilerio, Getės ir kitų vokiečių poetų, net mėginti originalių scenos vaizdelių ir savo lyrikos.

Iš pačių latvių pirmieji, kurie rūpinosi savo liaudies švietimu, minėtini: **Aklasis Indrikis** (1783—1828), bemokslis, mėgęs eilutes ir nemaž jų sudėjęs, **Ansis Līventāls,** gim. 1803 m., savo eilutėmis apsakęs latvių vargus ir kančias; jo plačiai žinoma daina *Sveika, Baltija*, **Ansis Leitans** (1815—1874), išvertęs nemaž apysakų iš vokiečių kalbos ir įkūręs laikraštį *Mājas Viesis,* **Dünsberģis** (1816—1902), išvertęs apie 100 knygų.

Pirmą savaitinį laikraštį *Latviešu Avīzes* įsteigė pastorius **Kārlis Vatsons**, kurio laida tęsėsi iki 1915 m. Vatsonas domėjos ir lietuviais: kartą matydamas suvargusį lietuvį, bevežantį pono javus į Rygą, sušuko: „Kai pamąstai, kad tas žmogus kilęs iš tautos, davusios Ringaudą, Mindaugą, Gediminą, Algirdą, ypač gi Kęstutį ir jo sūnų Vytautą, tuos

karžygių didvyrius, kad jis viengentis su jotvingiais, žuvusiais Leonido mirtimi, tai sielvarta pagauna širdį, verki žuvusios tautos didybės ir keiki geležinę likimo ranką“.

Tikras tautinis latvių atgimimas ir jų literatūros pažanga prasideda nuo 1850 m., panaikinus baudžiavą; latviai susipranta esanti atskira tauta, turinti teisę sukurti savitą kultūrą.

Pirmasis naujoj pakraipoje kelio skynėjas buvo **Krišjānis Valdemārs** (1825—1891), parašęs 300 apysakų novelių, kuriose ragino tautiečius stoti į tautinį darbą, o rusų valdžiai įrodinėjo, kaip kenksminga jai pačiai latvių germanizacija. Leido irgi Petrograde jis savaitinį laikraštį *Pēterburgas Avīzes.*

Valdemaro idėjas palaikė jo bendradarbiai: **Spāģis** (1820—1871), **Biezbārdis** (1806—1886), **Atis Kronvaldas** (†1874), vienas žymiausių latvių patriotų, įvedęs į literatišką kalbą daug naujų žodžių, pašalinęs germanizmus, **Kārlis Baumanis** (1835—1906), parašęs latvių tautos himną *Dievs, svētī Latviju* (1874), **Pumpurs** (1841—1902), skambindamas gilaus patriotizmo stygą, rašo tautinį epą iš 6 giesmių *Lāčplēsis.*

Bet visų populiariškiausias tame laikotarpy buvo poeta **Auseklis** (1850—1879). Jo lyrika kupina poezijos, lengva ir dailia forma apvilkta. Geriausiai jam pavyko patriotinės dainos ir gamtos vaizdai. Jis pirmutinis atkreipė dėmesį į mergaičių apšvietimą tautai atgaivinti. Jo satyra *Ubi bene, ibi patria* ir šiandieną populiari.

Broliai **Kaudzīši**: Reinis (1839—1920) ir Matīss (gim. 1848) bendromis jėgomis parašė žymią apysaką *Mērnieku laiki,* sveiko humoro kupiną, kurioje atvaizduota tikriausi latvių tipai.

Nuo 1880 m. prasideda pas latvius romantinis laikotarpis, kuris tačiau neilgai čia tęsias, vis dėlto pagaminęs nemažai kad ir ne per daug žymių rašytojų. Nusikratę baudžiavos ir praturtėję latviai ima svajoti: tikrenybė savo vargais ir dienos našta jų nebepatenkina. Prikeldami išsvajotą laimingą senovę su jos mitologija, rašytojai ima penėti tautą saldžios svajonės vaizdais, gausiai vartodami meilę savo paveikslų fonui.

Iš to laikotarpio žymesni: **Māteru Juris** (1845—1885), mėginęs savo romanu *Sadzīves viļņi* išlyginti luomų skirtumą ir sujungti moterystėn dvarininko dukterį su latvių žemdirbiu. **Jūsmiņš-Lautenbahs** parašė gana vykusiai keletą epiškų kūrinių, iš kurių geriausiai jam pasisekė *Zalkša līgava* (Žalčio sužadėtinė), **Krišjanis Kalniņš, Purkalits** ir kiti.

Vienas geriausių tame laikotarpy apysakų rašytojas laikoma **Apsīšu Jēkabs** (gim. 1858). Jis labai gyvai nupiešė valstiečių gyvenimą ir davė tikriausius latvių tipus su jų teigiamomis ir neigiamomis pusėmis. Jo raštai turi daug pedagoginės vertės, ypač kūriniai: *Iz tautas bilžu galerijas, Bagāti radi, Svešos ļaudīs.*

Purapuķe (1864—1902) parašė keletą linksmų humoreskų, iš kurių bene geriausia bus *Leišu svētbilžu griezeīs* (Lietuvių paveikslų skaptytojas).

Aug. Deglavs (1862—1922) rašė romanus iš darbininkų gvvenimo; žymiausias jo istorinis romanas *Rīga* 3 t. Ypač vyko jam intrigų užmezgimas ir jų išrišimas.

Alunāns (1848—1912) įgarsėjo dramaturgo talentu ir buvo latvių teatro įkūrėjas. Būdamas vienkart geru aktorium, jis gerai suprato scenos ir akcijos reikalavimus, atitinkamai ir savo talentą sunaudojo. Jo drama: *Kas tie tādi, kas dziedāja bez saulītes vakarā* suvaidinta apie 1 000 kartų. Populiarios buvo ir jo komedijos, iš kurių *Pašu audzināts* susilaukė jau trečios laidos.

Nuo 1890 m. išsivysčius tautiniam latvių gyvenimui, pakilus pramonei, suskilus latviams į luomus ir partijas, literatūra, metusi svajones, ima rūpintis ir rišti realaus gyvenimo problemas, nukrypdama į vienpusišką natūralizmą, išvelkantį vien atvirkščias gyvenimo puses.

Zeiferts (gim. 1865) aštria kritika peikia bergždžias romantikų svajones, **Jansons** (†1917), kovodamas su poetų erotizmu, propaguoja moteriškės emancipaciją, perša materializmą ir Markso mokslą.

Poetai, kaip štai **Veidenbaums** (1867—1892), **Zvārguļu Edvards** (Treumanis), gim. 1866 m., **Sudrabu Edžus** (Zilbers), gim. 1860 m., savo kūriniais smerkdami aukštesnių luomų pramogas, jų neteisingą elgesį su žemesniais luomais, ypač darbininkais, iškelia perdėdami šių pastarųjų

vargus, ašaras, skriaudas, apgaubdami juos kentėtojų nimbu. Jų pastangos, priruošdamos liaudį revoliucijai, greitu laiku susilaukė atatinkamų vaisių, gaisrais nušvietė visą Latviją.

Sudrabu Edžus tarp kitų dalykų, idealizuodamas varguolių gyvenimą, savo poemoms ir apysakoms sėmė medžiagos ir iš lietuvių gyvenimo. Jis vertė ir Mickevičiaus *Konradą Valenrodą.*

Toliausiai pastūmėjo socialį perversmą **Elza Pliekšāne-Aspazija** (gim. 1868 m.). Gabi, talentinga, apdovanota turtinga vaizduote, turėdama labai gyvą būdą, ji vaizdžiai, aiškiai, net drastiškai piešia neigiamas gyvenimo puses, ypač sunkią moteriškės padėtį, jos pažeminimą. Uoli feministė ir socialistė puikia, gyva forma žavi skaitytojus, juos pavergia ir priruošia protus naujiems idealams.

Vartodama ryškiausias stilistikos priemones: figūras, personifikacijas, simbolius, patosą, aštrius iš gamtos baisenybių epitetus, Aspazija moka sužadinti dėmesį ir vaizduotę. Ne veltui latviai ją pavadino audros ir liepsnų poete.

Geriausiai jai pavyko dramos: *Vaidelote, Saules tiesības, Ragana, Sudraba škidrauts* ir poemos *Saules meita, Patiesība, Prologs Laime.*

Vaidelytės turinys paimta iš lietuvių XIV amž. gyvenimo. Algirdas skiria savo dukterį Mirdzą kunigaikščiui Laimuonui, pamilusiam vaidelytę Asją. Mirdza visa širdimi atsidavusi Laimuonui, bet sužinojusi apie jų veidmainystę, iš pradžių reikalauja jo ir Asjos mirties. Tačiau paskui kilni meilė ima viršų ir, išmeldusi iš Krivaičio pasigailėjimo pasmerktiesiems, pati pasiaukoja dievams nusidurdama.

Drama taip patiko latviams, kad savo vaikus dažnai krikštija Mirdzos ir Laimuono vardais.

Greta Aspazijos, talentu už ją ne žemesnis, stovi jos vyras **Jānis Rainis-Pliekšāns,** gim. 1865 m. arti Alūkštos, augęs Latgaliuose, porą metų gyvenęs (1895—1897) Panevėžy, nuo 1899 m. ištremtas į Viatkos guberniją, iš kur 1905 m. persikėlė į Šveicariją, galop 1920 m. grįžta į nepriklausomą tėvynę.

Karštas patriotas, griežtas socialdemokratas, gabus dainius ir talentingas dramaturgas, griežtu nusistatymu

ir būdu panašus į savo žmoną Aspaziją, kaip drąsus kovotojas už laisvę.

Savo idėjas ir mintis Rainis mėgsta simboliais reikšti. Turinį dramoms ima iš tautos pasakų, istorijos ir dainų. Jo kalba ryški, daili ir galinga.

Rainio dramos, kuriose jis po simbolių priedanga vaizduoja žymiausius latvių tipus, taip patiko tautiečiams, kad, pavyzd., *Uguns un nakts* jaunajame Rygos teatre dar prieš karą vaidino be pertraukos 40 kartų, o *Jāzeps un viņa brāļi* nacionaliame latvių teatre jau pirmame 1920 m. sezone 50 kartų.

Iš lyrinių Rainio veikalų daugiausia poezijos yra rinkiniuose *Tālas noskaņas zilā vakarā* ir *Tie, kas neaizmirst.* Poemoje gi *Ave sol* daugiau protavimo negu lyrizmo.

Iš Rainio vertimų paminėtini: Getės *Fausts,* Šilerio *Vilhelms Tells* ir *Marija Stjuart,* Puškino *Boriss Godunovs* ir Šekspyro *Antonijs un Kleopatra.*

Simboliais reiškia savo idėjas ir **Kārlis Skalbe** (gim. 1879 m.), ypač modernėse pasakose, kuriomis pasirodė tikru menininku ir beveik gali lygintis su garsiuoju Andersenu. Aukšto artizmo pasiekė jis ir savo lyrika, duodamas puikių gamtos vaizdų ir malonių idilių.

Vilis Plūdons (gim. 1874 m.) vienas geriausių latvių poetų. Dailia forma jis duoda lyrizmo kupiną turinį. Jo švelnus ritmas dažnai virsta tikra muzika. Giliai atjausdamas sunkią varguolių padėtį ir matydamas turtuolių pramogas, jis norėtų palengvinti nuskriaustųjų likimą, nulyginus luomų skirtumą.

Plūduoniui gerai vyksta taip poemos, baladės, kaip ir trumpesni eilėraščiai ar vertimai. Iš poemų paminėtinos: *Rekviēms, Divis pasaules, Atraitnes dēls,* iš baladžių: *Salgales, Mada loms.*

Vertė Plūduonis irgi lietuvių dainas ir Nyčės *Tā runāja Zaratustra,* kur parodė savo kalbos skambų lankstumą ir brandą.

Greta natūralizmo netrūko latvių literatūroje ir romantikų arba neoromantikų, kaip **Valdis** (gim. 1865 m.), kurs ragina tautiečius mesti materializmą ir pamilti idealius siekius; **Jānis Poruks** (1871—1911), miręs nervų ligoninėje, savo apysakoje *Pērļu zvejnieks* žadina siekti kilnesnių idealų;

pastorius **Niedra** (gim. 1871 m.) lyrikoje irgi neoromantikas; **Fricis Bārda** (1880—1919) linkęs į melancholiją.

Ilgesnes apsakas rašė **Doku Atis, Zeiboltu Jēkabs, Jēkabs Janševskis. Ernests Birznieks-Upīts** — plastingų novelių kūrėjas. **Saulietis Blaumanis** (1863—1908) rašė dramas ir komedijas, **Brigaderu Anna** (gim. 1869) — scenos vaizdus. Dar prieš didįjį karą atgimęs, neoromantizmas greit nukrypo į simbolizmą, impresionizmą (**Antons Birķerts**, g. 1876 m.), galop į dekadentiškai mistikinę srovę, pasirinkęs savotišką paslaptingą kalbą.

Kas gyvas, ypač po karo, ėmė rašyti eiles, noveles, poemas, romanus, dramas. Kai kurie parodė ir talento, bet daug yra, be abejo, tuščių pelų, beprasmių naujadarų, betikslių skambių žodžių. Į objektyvią jų veikalų kritiką gal būtų ir per anksti įsileisti.

Čia paminėtini naujesniųjų laikų lyrikai: **Sudrabkalns, Virza, Kurcijs, Grins Ziemeļnieks, Rozīts**; romanų ir apysakų rašytojai: **Švābe, Ezeriņš, Upīts** (trilogija *Robežnieki)*, **Zālīts, Ansis Gulbis, Strais**; dramaturgai: **Grūzna, Petersons, Lindulis, Jeps Baldzens.**

Be originalių rašytojų, dar yra ir gabių vertėjų: **Straubergs** išvertė *Ķēniņš Oidipus, Saistītais Prometejs, Sengrieķu lirikas antoloģija,* **Giezens** *Antigona,* **Ādolfs Erss** *Don Kihots* ir kiti.

SUOMIŲ LITERATŪRA

Rašyta suomių literatūra, pastaraisiais laikais taip turtingai išsivysčiusi, ne giliau siekia senovės už lietuvių literatūrą. Ji prasideda liaudies tvėryba: giesmėmis, runomis vadinamomis, pasakomis, mįslėmis.

Pirmasis, nemažai runų surinkęs (1818—1898) ir jas išspausdinęs, buvo **Zacharis Topelijus**. Jo darbą toliau varė **Elijas Lenrotas,** kuriam, jas berenkant, atėjo į galvą mintis suvesti senas runas į vientisą epą, kaip padaręs Homeras ir Osianas; ir tikrai 1833 m. jisai sudarė vadinamąją mažąją *Kalevalą*, o paskui, papildydamas vis naujomis runomis, 1849 m. išleido galutinai nustatytą *Kalevalą*, tikrą liaudies

epopėją, sudėtą būk tai giesmininko Vainamoinės iš 50 giesmių ir 22 795 eilučių su aliteracijomis*.

Sunku pasakyti, ar tame rinkiny daugiau liaudies tvėrybos, ar paties Lenroto. Tas pats Lenrotas, surinkęs lyriškas runas, jas pavadino *Kanteletar* ir 1840 m. išleido, o bent kiek vėliau išspausdino priežodžių, mįslių ir pasakų rinkinius.

Raštiškoji suomių literatūra prasideda nuo reformacijos laikų. Jos tėvu laikomas Abo vyskupas **Mikaelis Agrikola** (1508—1557), kursai rūpinosi liaudies švietimu ir nemažai pagamino dvasinio turinio knygų.

Pirmasis šventų giesmių (101) rinkinį parūpino **Jokūbas Finas** (Suomalainen †1588).

Greta suomiškų knygų spausdinta jų ir žuvėdų kalba, bet palyginti mažiau. Taip Mesenijus (1579—1636) žuvėdiškai parašė eilėmis *Suomių kroniką.*

Bet nuo 1640 m., kai įsteigta Abo universitetas, žuvėdų ir lotynų kalbos ima viršų šviesuomenės tarpe; suomių kalba palieka liaudžiai; nors laikas nuo laiko vis dėlto šis tas ir suomiškai spausdinama. Taip 1642 m. pasirodo suomiškai išversta visa Biblija; 1701 m. išleidžiama naujas šv. giesmių rinkinys, kursai be pataisų vartojamas išliko iki 1886 m. **Eskilis Petrejus** išleidžia 1649 m. pirmąją suomių gramatiką.

Matas Salamnijus (†1691) parašė gana vykusiomis eilėmis *Mesiadą* arba džiaugsmo giesmę apie Jėzų. **Forsijus** 1702 m. išleido suomiškų priežodžių rinkinį ir pirmasis atkreipė dėmesį į liaudies tvėrybą.

Karolio XII karas su Rusais daug pakenkė apšvietimui: universitetas Abo ir spaustuvės užsidarė, daug inteligentų iš Suomijos pabėgo į Žuvėdiją. Karui pasibaigus apšvietimas tik pamažu šaly atsigauna.

Danielis Juslenijus 1745 m. išleidžia rimtą suomių žodyną. Literatūra gauna pasaulinio pobūdžio, atsipalaidojus nuo dvasinės. Iš naujo atidarytame universitete žuvėdų kalba vėl įsigali ir visai nusmelkia lotynų kalbą.

Gustavui III viešpataujant šalies kultūra ir literatūra

* *Kalevalos* lietuvišką vertimą pagamino kun. Sabaliauskas (Žalia Rūta), ir 1922 m. Švietimo ministerija išleido.

žuvėdų kalba atgimsta; veikaluose matosi daugiau skonio, poezijos, švelnesnės formos. Didžiausios įtakos visam tam laikotarpiui turėjo mokytas **Gabrielis Porthanas** (1739—1804), žuvėdų kultūrai kelti daug pasidarbavęs; jo vardu net epocha kartais vadinama. Žymiausias tuomet žuvėdų kalba poeta buvo **Francenas** (1772—1842).

Suomių kalba tame laikotarpy pasirodo pirmasis 1776 m. laikraštis, Lizelijaus leidžiamas. Buvo tuo laiku irgi keletas suomių poetų, kaip štai Genanderis, Frosteras, Ragvaldis, Lagus ir kiti, bet žymesnio orginalio talento jie neparodė.

Nuo XIX amž. pradžios, atskyrus Suomių kraštą nuo Žuvėdų, pradeda kilti suomių tautinis ir kultūrinis atgimimas, vadovaujant **Arvidsonui** (1791—1858), daugiau laikraštininkui ir istorikui negu poetui.

Prie Abo universiteto susitelkia suomių studentų draugija ir leidžia almanachus. Čia iškyla ginčas, kurį dialektą, rytinį ar vakarinį, galutinai pasirinkti literatūrai; ginčą nuramino Lenrotas, pasirinkęs vidurinį kelią ir suminkštindamas kraštutinumus.

Tuo laiku pasireiškė ištisa poetų eilė, nors ir ne per žymių, kaip štai: **Juteinis** (1781—1855), **Poppijus, Bergh** (1803—1853), bet visus perviršijo virš minėtas **Lenrotas** (1802—1884), kursai ir savo asmeninius lyriškus eilėraščius rašė, ir galutinai nustatė rašto kalbą.

Iš liaudies poetų tame laikotarpy daugiau įgarsėjo: **Korhonenas** (1775—1840), **Kymalainenas** (1790—1855), **Puhaka** (1816—1893).

Gražiausiai pražydo suomių literatūra žuvėdų kalba, kai pasirodė didžio talento poeta **Runebergas** (1804—1877), o apie jį kaip centralį asmenį spietės silpnesnės jėgos, susibūrusios Helsinkuose į vadinamąją „šeštadienio draugiją", kurioje įgarsėjo Cygnejus, prof. ir poeta, Nervanderis, paties Runebergo žmona Fredrika, kaip novelistė, galop labai produktyvus poeta, svajotojas romantikas **Topelijus** (1818—1898).

Pats Runebergas realista siauresnėje prasmėje, linkęs į idealizmą, didis suomių patriota, mylėjęs savo krašto praeitį, kėlęs tautos sąmonę, viltį ir pasitikėjimą. Pas jį ir nepaprastas minčių aiškumas ir klasiškų formų gražumas.

Iš jaunesniųjų, rašiusių žuvėdų kalba, rasit gabiausias, didis entuziasta **Veckselis** (1838—1907), kurio istoriškoji tragedija *Danielis Hjort* viena geriausiųjų Suomijoje. Iš moterų, žuvėdiškai rašiusių, paminėtinos poetės: **Sara Vacklin** (1790—1846) ir **Vilhelmina Nordstrom** (1815—1902).

Suomių kalba tikra rimta literatūra galingai ima pasireikšti tik nuo 1860 m. Rods, jau 1831 m. įsteigta suomių literatūros draugija, kurios programa ir užsimojimas nuo 1858 m. žymiai praplėsta. Ji daug prisidėjo prie vertimo Šekspyro, Šilerio, Lesingo, Ruso ir kitų rašytojų. Taip pat tautos sąmonę labai sužadino ir **Jonas Snelmanas** (1806—1881), kaip laikraštininkas ir profesorius.

Bet suomių literatūros ūgį žymiai sutrukdė keistas 1850 m. išleistas įstatymas, kuriuo einant cenzūra galėjo praleisti tik religinio ir ekonominio turinio spaudinius. Tik 1860 metais tas įstatymas atšaukta.

Nuo to laiko sužydi tikroje prasmėje suomių literatūra, kuriai atatinkamai prirengė ir patobulino kalbą poetai: **Oksanenas** (1826—1889) ir **Suonio** (1835—1888). Pirmojo eilėraščių rinkinys *Kibirkštys* (Sakenia) pasižymi rimtu, vyrišku, jėgos kupinu stiliumi, antrasis Suonio — jautrus, švelnus.

Bet tikru platesnio užsimojimo menininku poetu buvo **Aleksis Kyvis** (1834—1872), žymus ir savistovus talentas. Ypač ryškūs jo komedijų ir rūsčių tragedijų tipai. Geriausi jo dramatiniai veikalai: *Sodžiaus batsiuvys* (Nummisuutarit), *Vedybos*, tragedija *Kullervo* ir lyriška drama *Lea.*

Kyvio dramos padėjo pamatą suomių teatrui 1872 m. įsteigti. Aukštai vertinamas ir jo romanas *Septyni broliai,* parašytas platesniu užsimojimu, kupinas humoro. Jo lyrika origanali ir toliau išvysto sveiką Runebergo realizmą. Kyvio proza turėjo tiek įtakos kiek Kalevala savo eilėmis.

Visi kiti ir to laikotarpio, ir vėlesnieji poetai, palyginus su Kyviu, tai antraeiliai, kurių žymesni laikomi šie: **Bergbom Kaarlo** (1848—1905), dramaturgas, kursai daugiausia pasidarbavo nuolatiniam teatrui įsteigti, poeta **Tuokko** (1896 m.), labai geras vertėjas, **Evaldas Jahnssonas** (1895 m.), istoriškų romanų ir dramų rašytojas, **Pietari Paivarinta** (1913 m.), realista. **Minna Kanth** (1844—1897) savo pirmose, dar nesubrendusiose novelėse linkusi į kraštutinumą už proleta-

rų ir moterų vargus, paskui atsipalaidojo nuo kraštutinių išsišokimų ir ėmė piešti gyvenimą objektyviai. Jo dramos po Kyvio stovi pirmoje vietoje.

Nuo 1880 metų suomių literatūroje jaučiasi žymi įtaka Bjornsono, Ibseno, taip pat rusų ir prancūzų rašytojų. Naujesnių novelistų rasit žymiausias **Juhani Ago**, gim. 1861 m., pas kurį daug lyrizmo, liūdesio, ilgesio istoriškos praeities; jo tvarinių kalba stebėtinai graži.

Arvidas Jernefeltas, gim. 1961 m., pradėjo nuo realizmo; paskui ir dramose, ir romanuose pasidavė rusų Tolstojo įtakai.

Pakala, gim. 1862 m., ypač vaizdžiai moka piešti proletarų gyvenimą.

Kauppis Heikkis, gim. 1862 m., gerai piešia savo Savolaksų kraštą ir moterų tipus.

Ivalo, gim. 1866 m., rašo daugiausia istoriškus romanus.

Bent kiek vėliau realizmas pas suomius nukrypsta į subjektyvizmą ir perdėjimą: **Mala Talvijos** (g. 1871 m.), **Jmari Kianto** (g. 1874 m.), **Kilpi** (g. 1874 m.), vienšališkai paliesdami socialį klausimą, per daug vargus išpučia. **Joel Lehtonenas** (gim. 1882 m.) savo vizijose nukrypsta į nyčizmą.

Tačiau toji subjektyvizmo srovė nebuvo pastovi. Vėlesnieji rašytojai po įtaka Strindbergo, Knuto Hamsuno, Anatolio Franso grįžta į neoromantizmą ar simbolizmą.

Jonas Linankoskis (1869—1913), kupinas patoso, etiškai rimtas, savo idėjinėms dramoms ima dažnai bibliškus motyvus: ypač kilni jo *Jeftės duktė*.

Marija Jotuni (gim. 1880 m.), dramaturgė ir novelistė, ypač moka įsigilinti į veikiančių asmenų psichiką.

Pastarais laikais ypač gausūs novelistai **Kallas** (g. 1878), **Vilkuna** (g. 1879), **Onerva** (g. 1882 m.), novelistė ir lyrikė.

Iš tarpo tų, kurie ypač lyrikoje stambiau pasireiškė, minėtini **Kramsu** (†1895), **Kajander** (†1913), geras irgi Šekspyro vertėjas, **Erkko** (†1906), lyrikas ir dalimi dramaturgas.

Iš jaunesniųjų žymiausi talentai laikomi: **Leino** (g. 1878) ir **Kyösti** (g. 1872), ypač gražus Leino rinkinys *Helkagiesmės*.

Greta suomių literatūros suomių kalba iki šiolei nenustojo savo reikšmės ir žuvėdų kalba, kuria irgi nemažai rašoma. Iš pastarųjų rašytojų galima nurodyti: **Mörne, Gripenber-**

gas, Jansonas. Vis dėlto suomių kalba ima viršų ir literatūroje, ir šalies gyvenime.

Opera pas suomius atsiranda 1873 m. ir kurį laiką varžosi su teatru, bet 1879 m. dėl lėšų stokos kuriam laikui buvo užsidariusi, kuo pasinaudojo teatras. Naujas tautos teatras, Bergbomo rūpesčiu 1902 m. iš aukų pastatytas, sutalpina 1000 žiūrėtojų.

Pastaba. Kadangi apie lietuvių literatūrą netrūksta lietuvių kalba platokų rašinių, kaip štai p.p. Biržiškos, Jakšto, Tumo, Zajančkauskio ir mano kitą kartą išleistos trumpos apžvalgos, ir kadangi lietuvių literatūra aukštesnėse mokyklose išeinama gana plačiai, tai bent tuo tarpu nebuvo gyvo reikalo jos čia dėti sutrumpintame maštabe, kad išlaikius proporciją su kitomis literatūromis ir neišėjus iš ribų trumpos literatūrų istorijos.

APSAKYMAI APIE LIETUVOS PRAEIGĄ

PRATARMĖ

Viskas šioje pasaulėje praeina kaip dūmai: žmonės, kurie šiandieną gyvena, neužilgai randa sau vietą kapuose, o po jų smerčio auga ir gema kiti; sodžios ir miestai, dabar turtingi ir užgyventi, po kelių šimtų metų gal persimainys į plikus laukus, o kur šiandieną laukai ariami ir akėjami, kitą kartą augo aukštos ir neįžengiamos girės. Teip tai mainosi rūbai šios pasaulės kas dieną. Matant tokias atmainas žmogui, rodos, nereikėtų prisirišti prie tos žemės ir visą pasaulę skaityti už vienodą. Vienok yra kiteip. Žemė, kur mes gimėme, augome ir pasenome, yra mums brangi ir miela; mylime ją kaipo vaikai savo motyną, o jei kartais atsitinka persiskirti su jąja ir išvažiuoti į tolimąją šalį, tai sunku užturėti krintančias ašaras ir nuraminti suspaustą širdį. Kiekvienas, rodos, žmogus turi tartum įgimtą tą meilę, kiekvienam yra brangi tėvynė, bet negalime tikrai ir išmintingai mylėti savo žemės, nežinodami jos praeigos ir istorijos. Tuo tarpu Lietuviui, nemokančiam svetimos kalbos, labai sunku pasipažinti su savo krašto praeiga iš kningų. Tiesa, jog daugel garsių ir garbingų vyrų padėjo nemažai darbo ir prakaito ištyrinėjimui Lietuvių veikalų, atrasdami čionai nesuskaitomus turtus poezijos. Ne vienas garsus poeta ieškojo sau įkvėpimo, skaitydamas darbus senovės Lietuvių. Bet visi tie vyrai buvo ar prašalaičiai, ar kartais ir mūsų broliai, bet kurie aplenkdami lietuvišką kalbą, rašė ar vokiškai, ar lenkiškai, ar kiteip. Kiek žinau, apie Lietuvių veikalus tiktai vienas Daukantas terašė lietuviškai (arba tikriaus sakant, žemaitiškai), bet jo darbas tebėra lig šiol rankraštyje ir nedidis skaitlius žmonių tegali iš jo nauduoti. Reikia dar žinoti, jog „Pasakojimai apie veikalus Lietuvių“, nors plačias ir kartais naujas paduoda žinias, vienok yra parašyti nepragmatiškai ir, tikriaus sakant, yra medžiaga istorijai, bet ne pati isto-

rija. Suprasdamas, kaip yra reikalinga Lietuviui žinoti savo istoriją, turėjau aš pasiimti už to darbo, nors jutau, jog jisai pareina mano išgales. Noras mano buvo geras,— supažinti savo brolius su jų praeiga ir parodyti Lietuviams, jog jų istorija yra verta pažinimo: bet ar pasiekiau savo užduotį, ne man sudyti. Atsitikimų išguldinėjime rūpinaus kiek galint prisitaikinti prie išgalių ir išmonės paprastų žmonių ir nelakioti aukštai; mokslo vyrai gal kada plačiaus ir geriaus aprašys mūsų tėvų veikalus ir akyliaus ištyrinės tamsias ir neaiškias vietas mūsų tėvynės istorijos.

Turiu ant galo dar pasakyti kelis žodžius, kurie nors mažą turi susirišimą su istorija, vienok tikiu, jog nebus be naudos čia padėti. Tėvynės meilė negali būti be Dievo meilės, teip jog žmogus, kurio nepajudina ančprigimtiniai jausmai, negali tikrai ir išmintingai mylėti savo tėvų žemės. Todėl klysta labai tos karštos jaunos galvos, kurios sako, jog Lietuviams užtenka vieno moksliško apšvietimo. Šviesos reikia, bet mokslas be religijos vienas dar neišaukština žmogaus, neįkvepia dorų ir aukštų jausmų, nepastiprina ir nepakelia nupuolusios dvasios, nesušildo užšalusios širdies. Patys tėvynės mylėtojai, jei išsižada tikros religijos, tai neturėdami po savimi tikro pamato, neužilgai nustoja ir meilės tėvų žemės, nes nemato tikros saulės, kuri duoda šilimą. Nenoriu pasakyti, jog mes turime tikėti dėl to tiktai, kad mūsų tėvynės geras to reikalauja, bet jog ir tuose dalykuose šventas tikėjimas yra mums lenta išgelbėjimo nuo paskandos. Teip tai suprasdamas mūsų žmonių reikalus, ne kiteip rašiau ir savo Apsakymus. Nežinau, kaip patiks Lietuviams mano tasai darbas; gal nekurios mano pažvalgos pasirodys netikusios, gal atsiras ir teip kur koksai paklydimas: kaip moku, teip šoku.

ĮŽANGA

Visos giminės, kurios užgyveno šiandieną Europą, yra atėjusios iš Azijos; teip mums sako Šventas Raštas, teip rodo ir kalbų sulyginimas. Bet kuomet tos visos giminės atkeliavo į Europą, sunku ir negalima tikrai pasakyti. Lietuviai pirm savo atėjimo į Panemunį, turėjo nekurį laiką skrajoti po kitas šalis; teip žinome, jog jie yra buvę apie Dnestro ir Dunojaus upes; nekurios liekanos ir dainos mums tai rodo:

Siuntė mane matušėlė
Į Dunojų vandenėlio.*

---

* Jog Lietuviai gyveno kanakados ties Dunojumi, rodo daugybė grynai lietuviškų vardų, kuriuos turėjo pirmuose prieš ir po Kristaus užgimimo amžiuose nekurios vietovės ir upės; jei pažvelgsime ant žemlapio, tai matome upes: Maris, Savus, Margus, Bassanius, Tyras, Naro (mūsų Nerys) ir vietoves: Atsidava, Ramidava, Narona, Beržovia, Meldia, Kapidava, Akmonia, Mediae (medis), Thiagola, Varna ir t.t. (Basanavičiaus *Žirgas ir vaikas*). Kuomet ir kaip Lietuviai iš čia atėjo į Baltijos pamarį, lig šiolei istorija neišaiškino, galima tiktai sakyti, jog turėjo užgyventi dabartines šalis pirm atėjimo į Europą Slavių ir Germanų, nes Lietuviai davė vardą Baltomsioms Marioms, kurį vardą paskui ir kitos tautos, paskiaus turbūt atėjusios, pasavino. Daug grynai lietuviškų vardų atrandame teipogi vakarinėje Europoje. K. A. Vysla (veislė), Skandinavija (skęsti), Gallai (galas), Siguria (lygūs), Pictones (piktas), Bituriges (bitis turįs), Britanija (bristi). Gerai būtų, kad kalbų tyrėjai pasirūpintų apie išaiškinimą to dalyko. Teip visi šiandieną istorikai pripažįsta, jog senovės vardas dabartinės upės Elba, buvo Laba — lietuviškas. Jei Lietuvoje patys Heruliai, ką išgriovė Romėnų imperiją ir užvaldė 476, tai jie turėjo skrajoti po visą Europą. Pirmas, kurs patarė, jog Heruliai tai Lietuviai, buvo ištikimas garsus istorikas Lelevelis; jis išveda Herulių vardą nuo „girulis", t.y. girių gyventojas. Lelevelio ištikimybė istoriškuose daiktuose didi, todėl ir jo samprotavimą daugelis istorikų pripažino už teisingą. I.J. Kraševskis teip pat neabejoja, jog Heruliai tai Lietuvių proseneliai, bet patį Herulių vardą išveda ne nuo „girios", tik nuo „girti" (Litwa. Starożytne dzieje. Warszawa, 1850 m.).

Iš Ptolemėjo žemraščio galime matyti, jog jau II amžiuje po Kristaus užgimimo Lietuviai gyveno apie Nemuną ir Vyslą. Toliaus, jei Lietuviai tie patys Heruliai (girulei, gire), kaip nekurie mokyti* vyrai sako, tai jau V amžiuje Lietuviai, gyvendami prie Gintarų marės, turėjo būti garbingi ir garsūs, nes Teodorikas Didysis telkė juos prieš Germanus. Tos tai yra pirmutinės apie Lietuvius žinios ir labai tamsios. Kiek tiek aiškesnes žinias apie Lietuvius randame iš IX ir X amžių, kad Lietuvių pasvietį lanko Skandinavai ir kad į Lietuvą pradeda eiti misionieriai, kaip antai Vaitiekus, Bruno, norėdami Lietuvius apšviesti tikru krikščionišku tikėjimu.

Mūsų proseneliai, užsiėmę ar tai karionėmis, ar tai ūkiškais darbais, nesirūpino palikti savo vaikams aprašymų savo garsių darbų ir tiktai žiūrėjo, kaip eiti ristynėmis su meška, nudurti briedį, ar Vokiečiui su kesčiu užnešti. Todėl pirmutines žinias apie Lietuvių darbus galime rasti tiktai prašalaičių raštuose, nes aplinkinių rašytojai, pasakodami apie anų gadynių veikalus, ne kartą prideda kelis žodžius ir apie Lietuvius; bet būdami mums svetimi ir tankiai priešingi, daug prirašė nebūtų daiktų ant Lietuvių, anų gadynių atsitikimus ant savo naudos kartais perkreipė, pačius Lietuvių vardus** savotiškai perdirbo teip, jog ir tikram mokslo vyrui sunku išrasti tiesą. Iš tų, tai nors ir neaiškių, ir trumpų žinių matome, jog gilioje senovėje Lietuviai buvo užgyvenę kur tai platesnį pasvietį negu mūsų gadynėje: jų šalis traukės nuo Vyslos iki už Dauguvos, nuo Baltųjų jūrių ligi Bugo upės; dabar daugumą rubežinių kraštų užgulė maskoliai ir vokiečiai, ir mums teatliko tiktai pati širdis senovės tėvų žemės.

UŽGYVENIMO VIETA. Lietuviai buvo užgyvenę kraštą, traškančiomis girėmis apaugusį, tarp kurių tviksojo versmės, balos ir ežerai; visas kraštas buvo gana tankiai išvagotas upėmis ir upeliais; miškai buvo teip tankūs ir didi, jog teisingai vadinos neįžengiami; buvo girios, kurios nuo visuotinio tvano nebuvo mačiusios kirvio. Dar XVI amžiuje negalima buvo per miškus kelio išvesti: kad Žygimantas Augus-

* Ypatingai Jokimas Lelevelis, „Rzut na Herule".

** Kas žino, kaip reikia vadinti, ar Mindaugas, Mendogas, Mindovs, Mintautas, ar kiteip.

tas norėjo išmieruoti Lietuvą, tai kamarninkai negalėjo įlįsti nei su kirviu į girias. Per medžių tankumą žmonės negalėdavo gerų kelių išvesti, idant su arkliais važiuotų; paprastai žiemos laike užkinkydavo kudlotus šunis į rogutes ir tokiu būdu šeip teip išlįsti per girias galėdavo; dar ir dabar žmonės vadina mažus kelius šuntakiais, nors jau užmiršo dėl ko.

Lietuviai gyvendavo daugiausia paupiuose, nes upėmis ir žiemos laike sniegu ir ledu, ir vasarą su laivėmis buvo geresnis kelias susisiekimui tarp savęs; prie upės galėjo ir žuvies gauti. Giriose senovėje buvo daugybė paukščių ir žvėrių; todėl Lietuvis jau iš mažumos pratinos prie medžiojimo; šaudiklių mūsų proseneliai nežinojo: žvėris ar vilyčiomis iš seidoko nušaudavo, ar ragotinėmis parmaudavo. Didžiausieji kunigaikščiai, kaip ir menkiausieji ūkininkai, turėjo sau už linksmiausį užsiėmimą išeiti medžioti ant meškų, briedžių, taurų ir t.t.

LIETUVIŲ GIMINĖS ŠAKOS. Nors visi Lietuviai, apskritai sakant, nusimanė broliais esą, nors turėjo tą pačią religiją, būdą, papročius ir maždaug vieni kitiems suprantamą kalbą, vienok dar dalijos į 6 šakas pagal įvairių priežasčių.

a) Kur dabar teka Nemunas, Neris, Nevėžis, Dubysa, Šventoji ir kitos mažesnės upės, buvo širdis senovės Lietuvos; čia gyveno Lietuviai aukštaičiai ir žemaičiai; ta šalis dalijosi į daugybę sričių: Neroma, Peluzija, Sudavija, Deinava, Stavanė, Medininkai, Panemuniai, Šiauliai, Upytė ir kt. Tie Lietuviai per kelis šimtus metų kariavo su aplinkiniais neprieteliais ir, nors daug nelaimių nuo jų ištyrė, vienok ne tiktai nepasidavė jiems, bet dar patys daug svetimų kraštų užvaldė; jie tai buvo užkariavę pusę Gudijos ir ant ilgo laiko atrėmę veržimąsi Vokiečių į Saulėtekį; apie jų tai ypatingai darbus mes ir pasakosime.

b) c) d) Į žiemius nuo vidurinių Lietuvių gyveno jų broliai: Lietgaliai, Žemgaliai ir Kuršininkai; upės tenai tekėjo: Venta, Šventoji, Lielupė, Dauguva ir kt.: buvo tai dabartinių Latvių ir Estų žemė. Tie Lietuvių broliai, neturėdami tvirtos vienybės tarp savęs ir Vokiečių prispausti, neilgai tegalėjo išturėti ir ginties. Visų pirmu papuolė į Vokiečių rankas Lietgaliai; jau XII amžiuje Vokiečiai uždėjo ant jų vergybos jun-

gą; ilgiaus laikės Žemgaliai, bet ir tiems pradžioje XIV amžiaus Vokiečiai užsisėdo ant sprando. Ant galo Kuršininkai, kurie labai buvo ant marių garsingi ir kurie irklaudami su savo laivėmis užpuldinėdavo pakeleivius, ir tie matydami, jog nuo Vokiečių neatsigins, vieni pasidavė, kiti su viduriniais Lietuviais susivienijo.

e) Į pietus nuo Lietuvių pasviečio vidurio gyveno Juodvyžiai; per jų kraštą tekėjo upės: Bugas, Nareva, Tripentė ir pradžia Nemuno; rubežiavo su Mazūrais, Prūsais ir Drevlianais; jų kraštas turėjo trikampio išvaizdą, kurio smailiasis galas siekė Volynijos. Gudų ir Lenkų rašytojai, pasakodami apie Juodvyžius, rašo, jog jie buvo neapsakomai drąsūs ir narsūs, nebijojo visai smerčio ir kad su kuo kariavo, tai turėjo ar pergalėti, ar atgulti ant vietos, bet niekados nebėgo iš kovos. Visa jų nelaimė buvo, kad neturėjo tarp savęs vienybės. Danielius Romanovyčė Galiekis su Konradu, Mazūrų kunigaikščiu, keletą kartų susibaudę ėjo ant Juodvyžių ir daugybę jų išnaikino. Nuo to laiko per savo didį narsumą, nesibaigiančias kares ir tankų badą, pamažu visi lig vieno išnyko, o jų kraštą užgyveno kitos giminės; kokia jų buvo kalba, kokie papročiai, sunku dabar žinoti; tasai jų kraštas paskui vadinos Podlachija.

f) Šešta šaka Lietuvių giminės į vakarus buvo Prūsai, jų kraštas, vadinamas Parusys, tarp Baltųjų jūrių, Vyslos ir Narevo dalijos į kelias sritis, kaip antai: Pamedžionys, pačiame Pavyslyje Pagezionija, Varmija, Galindija (su Mazūrais rubežiavo), Notangija, Bartija, Nadruva, Sembija, Šlavija ir Sūdavija; visos tos sritys dar dalijos į mažas pavietes, kurias valdė tėvūnas. Per Parusį tekėjo upės: Sirgunė, Drevenė, Osa, Pragaras ir dešinė pusė Vyslos. Rubežiaudami su vakarine Europa ir susisiekdami su daugiaus apšviestomis giminėmis, Prūsai buvo šviesesni ir gudresni už kitus savo brolius. Čia daugiausia išsikerėjo stabmeldiškas tikėjimas, čionai buvo ir garbingiausės žinyčios. Gilioje senovėje Prūsai dalijos į 12 kartų. Į Parusį tai ir pirmieji misionieriai ėjo apsakinėti krikščionišką tikėjimą, tarp kurių buvo viršiaus paminėti šv. Vaitiekus ir šv. Bruno; abudu buvo nužudytu ir paliko šventu.

TIKĖJIMAS. Kiekvienas žmogus turi savo širdyje įgimtą nuomonę apie Aukščiausį šios pasaulės Sutvertoją. Veltui išvaikščiotumime visas šalis, nerasime niekur tokios giminės, kuri negarbintų kokiu nors būdu pasaulės Sutvertojo. Kad žmonės po visuotinio tvano išvaikščiojo į visas šalis, pradėjo pamažu užmiršti apie tikrą Dievą ir Jo vietoje ėmė garbinti sutvertus daiktus: saulę, žvaigžde · gyvulius, girias, upes ir t.t. Statė iš medžio ar kitos padarinės dievaičių paveikslus arba stabus, todėl ir jų toksai tikėjimas vadinos stabmeldiškas. Pirm Jėzaus Kristaus atėjimo tiktai Žydų giminė tepažino vieną tikrą Dievą, kitos gi svieto giminės skrajojo tamsybėse.

Teip pat ir Lietuviai, užmiršę apie vieną tikrą Dievą, garbino daug svetimų dievų ir degino jiems aukas, arba apieras.

Lietuviai samprotavo visą pasaulę kilus iš šilimos, todėl tai šaltis — smertis, šilima — gyvybė; todėl ir aukščiausį savo dievaitį vadino Perkūnu arba Perūnu, kursai būk išperėjęs regimą pasaulę. Jis vadinos įvairiais vardais: Promžius, kaipo prieš amžius buvęs; Santvaras, kaipo pasaulės sutvertojas; Aukapirmas, kuriam pirmiausias aukas deginti išpuolė ir t.t. Mūsų prašalaičiai, nesuprasdami gerai senolių Lietuvių tikėjimo, mislijo, jog tai vis kitsai dievaitis; todėl jiems pasirodė, būk Lietuviai turėję nesuskaitomą dievų daugybę. Perkūnas, pagal Lietuvių nuomonės, buvo amžiaus vyras, drąsaus veido; barzda jam garbanuota, ant galvos liepsnos tvaskėjo, rankose turėjo vilyčias ir užpykęs kartais, baldydamas danguje, laidė savo vilyčias, tai yra mėtė žaibus. Jam buvo pašvęstas ąžuolas.

Antras dievaitis vadinos Patrimpas; buvęs tai grakštus jaunikaitis, jo galva varpų vainiku apskleista, linksmo veido; dievaitis pavasario, laimės, pakajaus, brandos ir gausumo davėjas, globėjas gyvulių ir javų. Ant aukos, arba apieros, jam degindavo javų pėdus, gintarą, vašką, mirą; ant jo garbės laikė didžiame inde žaltį, kurį žyniai, anų gadynių kunigai, lakindavo pienu ir gulindavo varpose. Kad vyriausis kunigas rengės aukauti dievaičiui Patrimpui, tai tris dienas gavėjo, ant plikos žemės gulėdamas ir smilkalus į šventą ugnį mečiodamas.

Tretysis dievaitis buvo išblyškęs, į numirėlį panašus, rūsto veido senis; jo barzda buvo nutysusi ir išdrikusi, galva

baltu nuometu apgobta; jį vadino įvairiais vardais: Giltinė, Pikuolius, Pragaras, Kipšas, Velnias ir kt.; tankiausiai buvo vadinamas Pikuoliu, nes dievaitis buvo piktas, kurio nuogąstavo ir bijojo visi, jam nešė aukas iš kraujų, idant kaip norint numaldytų jo rūstybę. Tie trys dievaičiai buvo visų vyriausieji, bet dar buvo ir žemesnieji dievaičiai, kurių ne tiek privengė ir kurie būk turėję mažesnę galią ant žmogaus; kaip antai: karių dievaitis — Kovas, malonės deivė — Milda*, miškų deivė — Lazdona, laimės deivė — Laumė arba dievaitis Kaukas ir t.t.

Lietuvių mitologija tuo svariu daiktu atsiskiria nuo Graikų ir Romėnų mitologijos, jog Lietuvių dievaičiai nepačiavos tarp savęs ir neturėjo meiliškų susisiekimų su žmonėmis. Pasistebėtinas daiktas, jog Lietuviai, kaip sako Daukantas, gilioje senovėje neturėjo savo žinyčiose padarytų dievaičių stabų arba paveikslų; tiktai nuo XII amžiaus pradeda pas jų atsirasti stabai, kad pradeda geriaus įsipažinti su kitomis giminėmis, ypatingai su Vokiečiais. Ne tiktai savo dievaičius garbino Lietuviai, bet ir nekurias girias ąžuolynes už šventas skaitė; niekam nedaleista buvo į jas įeiti nei medžių pakirsti**.

Jau gilioje senovėje atrandame pas Lietuvius nuomonę apie antrą gyvenimą: jog žmogus mirdamas nepasibaigęs visiškai, bet kūnui mirus, dūšia jo einanti kur ten į laimingesnio gyvenimo aukštybes, ten žmonės esą tuo, kuo buvo gyvendami ant šio svieto, linksminas, saldų midų gerdami, baltus drabužius nešiodami, plačiose lovose gulėdami. Padori žmonės, pagal jų nuomonės, stačiai sulig palaidojimu ėjo į dangų, bet kurie piktai, nedorai elgės ant žemės, tiems mirus, dūšios jų ėjusios į gyvulių kūnus, į medžius, ežerus, upes, kentėdamos badą ir neturtą; vaikščiodamos naktimis, galėjusios apsireikšti gentims ir svetimiems, palikdamos kokį nors ženklą ar žymę, ar tai įkirsdamos į slenkstį ar į vartus, ar tai daiktą su savimi palaidotą, pamesdamos kur ant tako. Burtininkai būk suprasdavo, ko dūšia nuo gyvųjų

* Ar tiktai ne „Mileta“? (*Pas. išdavėjo.*)

** Čia reikia stebėties, ne juokties, žiūrint į tokią mūsų senolių išmintį, kurie geriaus už mus mokėjo apsieiti su giriomis ir nenaikino jų teip kaip mūsų gadynėje, kad vienas už kito kerta ir parsamdo miškus, neatmindami ant kitos dienos, kad to reikės gali būti labai gailėties.

reikalauja. Labai nedorų žmonių, nuožmių, kraujagerių, bedievių dūšios ėjusios į pragarą, kur joms raganos žarnas tąsiusios. Į dangų reikėjo ir padoriems rėplioti per labai aukštą ir žiaurų kalną; todėl, kad lengvesniai tenai partektų, augindami numirėlius, mėčiojo į ugnį meškos ar lūšies nagus; kiti prieš smertį patys nepjaustė savo nagų ir augino, kad turėtų kaip įsikibti, lipdami į aukštybes. Pakalnyje gulėjęs baisus smakas, kursai nedorus ir piktadarius, ateinančius prie to kalno, svaidęs šalyn uodegos galu, kaip rudens viesulas, lapus pagavęs.

Mirus kam tuojaus susirinkdavo gentys ir aplinkiniai kaimynai ir raudodavo, sakydami: „ule, ule, ko numirei, ar neturėjai greito žirgo? ule, ule, ko numirei, ar neturėjai gero ginklo, turtingų namų, plačios giminės?“ Turtingesnieji samdydavo dar tam tyčiomis senas bobas verkėjas, „kurios už užmokesnį verkdavo, lašindamos ašaras į indą. Po kelių dienų numirėlį vežė deginti ant malkinės, nes į žemę nekasė kaip dabar. Vyrai, jodami ant žirgų iš šalių, švaistė su kardais, būk atgindami nuo numirėlio piktas dvasias; drauge su numirėliu degino ir jo užsiėmimo įrankius arba padargas; teip su kareiviu degino kartu vylyčias, kardą, saidoką, skydą ir mylimiausį žirgą; darbininkui šalip dėjo kirvį; dailidei — kaltą, grąžtą, moteriškėms — varpstę ir kuodelį, mislydami, jog ir po smerčio reikės atlikti tą patį darbą. Kad kūnas ant malkinės degė, žmonės dūsaudami šaukė: „eik, varguoli, į antrą gyvenimą daug laimingesnį, kur ne tu Vokiečiams, bet tau Vokiečiai vergaus“. Sudeginę kūną, pelenus į puodą supildavo ir ant tos vietos sukasdavo žemes; kuo garsesnis ir garbingesnis buvo nabaštikas, tuo aukštesnį supildavo kalną jo atminimui; daug yra dar šiandieną tokių sukastų kalnelių, vadinamų ar paprastai piliakalniais, ar numirėlių vardu, kaip antai: Palemono kalnas, Birutės kalnas ir kt. Kūnui ant malkinės degant, vaideliotai giedojo giesmes, apsakinėdami nabaštiko darbus, gyvenimą ir garbę.

ŽINYČIOS. Lietuviai turėjo žinyčias, kur maldavo savo dievus, degindami aukas ant aukurų. Žinyčių pas Lietuvių buvo ne viena — Rumava*, kur iš visų kraštų plūdo žmonės

* Rumava yra grynai lietuviškos kilmės žodis ir reiškia daug rūmų, todėl atbulai ir rikliai samprotauja tie, kurie nori tą žinyčios vardą išvesti iš Roma-nova.

teirauties savo reikaluose, klausdami dievų per kunigus. Ta žinyčia buvo Parusyje, didžiojoje lygumoje, pagiryje; ten stovėjo aukštas ir drūtas ąžuolas, žiemą ir vasarą žalias. Vokiečiai 1250 metuose užplūdę iš pamato išgriovė tą žinyčią. Rodos, į tos žinyčios vietą Lietuviai įkūrė kitą naują Dubysos ir Nemuno santakyje, kur dabar Seredžius stovi. Dar garsi buvo Vilniaus žinyčia, kuri stovėjo ant tos vietos, kame dabar šv. Stanislovo katedra; regis, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Šventragio 1265 metuose įkurta. Prieš patį krikščioniško tikėjimo įvedimą tarp Žemaičių visų garsingiausioji žinyčia buvo ant Dubysos krantos, kur dabar Betygala stovi. Ten mirė ir paskutinis Kūrėjų Kūrėjas Gintautas, kaip rodo J.M. Vyskupas Valančauskis. Daug dar buvo vietų, kur mažesnės žinyčios buvo, kur šėtruose dievaičiai stovėjo ir ant aukurų ugnis degė; teip, kur dabar yra Raseiniai, Dievaltava*, ant Šatrijos kalno, Palangos giriose,— vis tai buvo stabmeldžiams Lietuviams šv. vietos. Pačią ugnį skaitė už šventą, ir dabar dar sakoma yra, jei kieno kas sudegę: „jį šventa ugnelė aplankė“.

DVASIŠKI VADOVAI. Lietuviai turėjo savo dvasiškus vadovus, arba kunigus, kuriuos pagal įvairių užsiėmimų įvairiais vardais vadino: vaideliotais, žyniais, burtininkais, žavėtininkais, žygovais, tilusonėmis, ligusonėmis ir kt. Visų vyriausis vadinos Kūrėjų Kūrėjas, kursai visus valdė ir kursai būk kalbėjęs su dievais; ne tiktai visi Lietuviai jo priklausę, bet ir aplinkinės giminės, kaip antai Krivičiai, ėjo prie jo dievų valios jautoties ir vadino jį „biely car“, nes buvo baltu rūbu apsidaręs, su balta barzda ir žilais plaukais. Visų doriausis ir išmintingiausis vyras, 70—80 metų turįs, tegalėjo būti Kūrėjų Kūrėjas. Jisai labai retai svietui tesirodė, ir kas nors kartą gavo jį pamatyti, didžiavos tuo prieš kitus. Siųsdamas kokį nors įsakymą per žemesnius kunigus žygovus, įduodavo kreivą lazdą — valdžios ženklą; tokio jo įsakymo turėjo kiekvienas klausyti. Jo rūmai buvo dešinėje žinyčios pusėje. Per išeigines ir iškilmingas šv., svietui susirinkus, pats Kūrėjų Kūrėjas aukavo arba apieras degino,

* Lietuviai tą vietą vadina ne „Dievaltava“, bet „Geltuva“ (*Prier. išdavėjo*).

baltais lig žemės ilgais rūbais apsidaręs, su trainaitiška kepure, ant kurios viršaus aukso burbulas spindėjo. Jam aukaujant žemesnieji kunigai aplinkui tarnavo, o kad aukų dūmai kilo į viršų, vaideliotai sustoję sutartines giedojo ir į trimitus pūtė; kiti kanklėmis kankino; svietas susirinkęs iš tolo dūsavo. Vis tai paprastai išrinkdavo aiškią ir giedrą dieną. Kūrėjų Kūrėjas turėjo ne tiktai dvasišką valdžią, bet žiloje senovėje ir ūkišką.

Žemesnieji kunigai vadinos, kaip viršiaus priminiau, įvairiais vardais, vieni mokino žmones padoriai elgties, kiti vadinami vaideliotai, vaikščiodami pakiemiais giedodavo apie garsingus pranokėjų darbus, apie garbingas mūsų tėvų su neprieteliais kariones, apie senovės gadynės atsitikimus; kiti vėl buvo prie kurstymo šventos ugnies, idant niekados neužgestų ir teip toliaus.

Patys žmonės rinko sau į kunigus, kurį matė gudresnį ir išmintingesnį esant; kunigu tegalėjo būti našlys ar bevaikis, jau amžiaus vyras. Buvo ir moteriškės kunigais: našlės ar netekėjusios mergaitės; jos turėjo būti prie žinyčių ir kurstyti šventą ugnį. Birutė, kurią paskui Didis Kunigaikštis Keistutis paėmė už pačią, buvo buvusi vaidelytė. Tos vaidelytės už visų pirmiausį įstatymą turėjo saugoti ir užlaikyti nekaltybę; jei kuri tą įstatymą peržengė, gyva buvo deginama.

ŪKIŠKA VYRESNYBĖ. Iš pradžios pas Lietuvius nebuvo nė jokios ūkiškos vyresnybės: tie patys kunigai ir mokė dvasiškus dalykus, ir tiesą tarp žmonių darė, ir savo rankose ūkišką valdžią turėjo. Tiktai paskui, kad ant Lietuvių pradėjo užplūsti atėjūnai ir neprieteliai, vargindami žmones duoklėmis ir plėšimais, Lietuviai pasijuto, jog be ūkiškų vadovų nieko neveiks. Tuokart karei kilus, kad reikėjo traukti prieš nepricielius, kareiviai kėlė tarp savęs visų narsiausį ir kantriausį vyrą, kurį vadino karvedžiu. Aprinkę karvedį ir iškėlę ant pečių* nešiojo jį po kareivių rindas, rodydami, ko reikia klausyti. Pasibaigus karionei, tasai karvedys vėl palikdavo tuo, kuo buvo pirmu, ir kunigai vėl vieni patys valdydavo žmones. Bet kad karionės kilo be perstojo, tie karve-

* Iš to gali būti ir kilo pas Lietuvių paprotys: dienoje kieno užgimimo arba varduvių pakylėti į aukštą.

džiai pradėjo įsigriebti į didesnę valdžią ir kartais pasibaigus karei ūkiškos valdžios nepaleisdavo iš savo rankų; iš tų tai karvedžių paskui pastojo kunigaikščiai; bet ir jie neilgai turėjo vienodą valdžią: gudresnis ir drąsesnis paprastai ėmė viršų ant kitų, ir tie turėjo jo klausyti. Tokiu būdu Lietuviai pamažu pradėjo susieiti į vienybę ir viršiausis iš visų Lietuvos kunigaikščių vadinos Didžiu Kunigaikščiu. Jisai prie savęs turėjo kitus kunigaikščius, su kuriais didžiame reikale teiravos. Tie kunigaikščiai, didieji vadinami, gyveno iš pradžios Gurganiuose, Kernavėje, paskui Trakuose, ant galo sostapilė buvo perkelta į Vilnių.

Kaip viršiaus matėme, Lietuva jau gilioje senovėje dalijos į sritis, o tos sritys į pavietes. Kad tos pavietės turėjo būti labai mažos, iš to galime suprasti, jog visuose Žemaičiuose jų buvo daugiaus ne ką 20. Kiekvienoje pavietėje buvo vyresniuoju tėvūnas ir karužasis: tėvūnas su keliais žemlioniais tiesą darė savo pavietės gyventojams, o karužasis turėjo papartį, arba vėliavą, ir surašymą visų karės vyrų, kuriuos kilus karei suvadindavo. Paskesniuose laikuose vadino pavietes iš gudiško valsčiais arba starastijomis.

PILĖS IR MIESTAI. Senų senovėje Lietuviai pilių neturėjo, nes neįžengiamos girios buvo geriausiu apgynėju mūsų pranokėjų. Visų pirmu Žvėdai, lankydami Žemaičių pasvietį ir norėdami užvaldyti, statė dėl savęs pamariais piles. Nuo jų prisižiūrėję, patys Lietuviai pradeda pilti piles tarpgiriuose, ant kalnų ir upių vingiuose. Ypatingai daug tų pilių buvo Lietuvos vakaruose ir žiemiuose prieš Vokiečius, su kuriais Lietuviai kariavo kelis šimtus metų be perstojo; dabar dar kartais atsitinka matyti senovės pilių griovas. Apnikus neprieteliams kokią apygardą, aplinkiniai žmonės skubėjo pasislėpti į pilę, sunešdami tenai visus savo turtus ir užsirakinę gynės nuo neprietelių. Kad kartais vyrams į karę išėjus, užpuldavo neprieteliai, tai pačios moteriškės užsirakinusios tose pilėse gynės, kaip tai atsitiko 1276 metuose, kad Vokiečiai, Gudai ir Totoriai užpuolė Naujapilę.

Teip pat Lietuviai mažne lig XIII amžiaus neturėjo miesto; tolimesniuose laikuose Lietuviai išmoko statyti miestus, kad pradėjo eiti į didesnę pažintį su prašalaičiais. Pirmieji ir visų seniausieji Lietuvos miestai yra: Kaunas, Ukmergė, Jurbar-

kas, Grodna (Gardėnai), Ariogala. Didesnieji miestai teip pat turėjo pylimų ginties.

KARIONĖS. Artimiausiu ir mylimiausiu Lietuvio draugu buvo žirgas; ir šiandieną dar jaunuomenė turi didį prisirišimą prie žirgelio juodbėrėlio, todėl yra sakoma: „ko nuliūdai, ar ne žirgą pardavei?“ Žemaičių arklių veislė buvo garsi visur aplinkui savo dailumu, greitumu, tvirtumu ir stiprumu. Traukdami į karę, Lietuviai aprišdavo žirgą plaušomis, idant nuo šalčio ir darganų nenustiptų. Senovėje jodinėdavo be balno ir kilpų, bet teip tvirtai sėdėdavo ant žirgo, jog nukirtus Lietuviui galvą, dar keletą varsnų pajodavo ant arklio. Kareivis ėjo į karę meškiniu ar briediniu kailiu apsimovęs, žvėrio galvą užvožęs ant savo galvos, o kartais tarp briedžio ar tauro ragų žirgo uodegą užkišęs; todėl nėra ko stebėties, jei Vokietis, užmatęs teip apsidariusį Lietuvį, smuko šalin iš tolo, mislydamas jog tai piktybė, ne žmogus ant arklio. Susijuosdavo kareivis su šikšnos diržu, su grandėmis arba sagtėmis, sieksninį kardą ir kalaviją prie šono priveržęs, vienoje rankoje turėdamas kestinę raguotinę, antroje pailguotinai apvalų (apskritą) skydą, ar tai iš medžio ištašytą, ar iš žilvičių nupintą, pentinai jam buvo mažką ne uolektiniai; seidoką, vilyčias ir kirvį už pečių užkabinęs, skraidė ant žirgo kaip paukštis, nepritelių žvalgydamasis. Traukdami į karę, ėmė paprastai džiovintą mėsą ir žalius burokų lapus. Karės žygius tankiausiai žiemos laike atlikdavo, kad raitą žmogų kelia per versmes ir upes. Jei atsitikdavo kariumenei vasaros laike kur per upes persikelti, tai pėstieji sustodavo ant taurų kailių, o raitieji į arklio uodegą ranką įrišę plaukte perplaukdavo.

Retai kariavo po kelias dešimtis tūkstančių vyrų; tankiausiai po keletą šimtų vyrų susibaudę, ėjo svetimas šalis lankyti ir gėrybių prisiplėšti, ir mažas jų būrelis buvo nuogąstavimu aplinkiniams. Lietuvių kariumenė dalijos į karužystes; kiekviena karužystė turėjo savo papartį, arba vėliavą, ir savo viršininkus (karužasis, šimtininkai ir dešimtininkai).

Kad reikėjo traukti prieš nepritelius, šiaip rinkos Lietuvių kariumenę. Vadovas ar karužasis pjovė ožį, šlapino jo kraujuose vilyčią ir kartu su apdegusiu medgaliu siuntė per žmones nuo vienų namų lig kitų; buvo tai ženklas, jog kurs ne-

pribus į kareivių susirinkimą, bus pakorotas ugnimi ir smerčiu. Kartais rinko kareivius, skambindami varpais ar trimitus į keturias šalis pūsdami. Tolimesniame laike, rodos, buvo siunčiamas paprastai teip vadinamas šauklys, kursai jodinėdamas per žmones, baudė vyrus į karę. Jei neprieteliai įsigrūsdavo į Lietuvą, tai žmonės, parubežyje gyveną, pasijutę neprieteliams užpuolus, degė ant kalnų didžią ugnį, kad tolimesnieji gyventojai, matydami gaisrą, sergėtųs ir slėptųs nuo neprietelių.

Traukdami į karę, Lietuviai teiravos ir klausė žynių kunigų, kad apreikštų dievų valią. Jei einant Lietuvių kariuomenei į karę, pasergėjo, kad iš užrubežiaus į Lietuvą lėkė erelis, karvelis (balandis), kranklys (juodvarnis) ar gervė, buvo tai ženklas, jog karė pasives gerai, bet jei briedis, lūšis, žiurkė, ligotas žmogus ar moteriškė ant kelio pasipainiojo, buvo tai negeras ženklas ir pranašavo nelaimę.

Pėstieji kareiviai besiartinant neprieteliui laidė medžio stripinius ar akmenis, tiktai paskui teprasimanė Lietuviai geležį dėvėti, kad pradėjo prisižiūrėti nuo Vokiečių. Stodavo į kovą būriais išsiskaidę: kad vieni priešais užpuldavo, kiti tuo tarpu, iš tolo svaidydami vilyčias, iš užpakalio šurmuliavo, o supūtę trimitus visi bežiūrint išnykdavo, idant vėl iš netyčių užpulti; neprietelis nežinojo, iš kurios pusės vėl jie pasirodys, todėl ginklais apsikabinėję darganose ir speiguose turėjo sargauti, kad iš netyčių vėl neužpultų.

Jei kuomet krito karėje karvedys, tai į jo vietą skyrę kitą, o aną sudeginę ant malkinės, sukasdavo aukštus kapus. Vietą, kur buvo kova, laikė garbėje ir akmenimis aptverdavo; dabar tas vietas žmonės paprastai vadina „milžinų kapais“. Jei Lietuviai grįžo namon prisiplėšę daug gėrybių, tai tą grobį skyrė į tris dalis: viena ėjo dievams ant aukos ir kunigams, antra kareiviams, o trečia karvedžiui.

Ginklai pėsčiųjų iš pradžios buvo rendėtiniai brūkliai, o raitųjų taurų ragais apmaustytos kestės, nuo ko ragotinėmis buvo vadinamos; paskui pas Lietuvių prasideda atsirasti kalavijos, abiem pusėm kertamos, kardai, geležiniai kirviai ir t.t., su skydu dangstės nuo neprietelių, idant vilyčia neparvertų.

PREKYBA. Jei Lietuviai jau prieš Kristaus užgimimą gyveno prie Baltųjų jūrių, kaip nekurie rašytojai sako, tai jie turėjo prekiauti jau su Penicijonais, kurie lankydavo tą pasvietį, rinkdami gintarą. Paskui buvo plati prekyba su Graikais ir Romėnais, kurie atirklaudavo mariomis ant laivių. Viduramžiuose Lietuviai pradeda prekiauti su Žuvėdais, nuo kurių gauna geležį, varį ir druską.

Garsiausios prekybos vietovės prie marių buvo: Klaipėda, Liepoja, Venta ir kt. Nuo XIII amžiaus prekyba ant marių pradėjo mažėti, nes Vokiečiai apgulė tas vietoves ir įgavę jas į savo nagus, atstūmė Lietuvius nuo marių. Tuokart prasideda didesnė prekyba žemės keliais su Maskoliais, Lenkais ir Totoriais.

Ypatingai didis Lietuvos kunigaikštis Vytautas rūpinos apie prekybos praplatinimą; todėl jisai davė nekuriems miestams ypatingus įstatymus, Magdeburijomis vadinamus, idant patys miestai rėdytųs ir steigtų, kas gali padidinti prekybą. Paprastai Lietuviai leido į svetimas šalis gintarą, javus, vašką, apynius, sakus, degutą, meškų, lūšių, briedžių, taurų, bebrų, sabalų, kiaunių, ūdrų kailius ir t.t. Daugiausia Lietuviai siųsdavo į svetimas šalis medaus ir vaško. Dar 1540 m. visoje pasaulėje nebuvo tiek balto medaus kaip Žemaičiuose; mažką ne kiekvienas ūkininkas turėjo po kelis bičių kelmų arba avilių šimtus.

NAMŲ GYVENIMAS. Mūsų prabočiai gyveno paprastai vienkiemiais arba viensėdžiais, kad aplinkinių šunų balsas būtų girdėti. Tiktai Žygimantas Augustas, norėdamas įvesti baudžiavą, nuo 1562 m. liepė žmonėms gyventi sodžiuose arba kaimuose.

Namai buvo ketvirtainiai pailgi, su skliautais; į pietus buvo didžiosios durys, per kurias su vežimu galima buvo įvažiuoti, nuo rytų pusės buvo mažosios durys, o šalyje jų langelis šviesai iškirstas. Viduryje aslos buvo duobė, kur kūrenos ugnis, ten valgius virė ir vaikai sutūpę aplinkui šildės; pas vargšų ir neturtėlių kitoje namų pusėje stovėjo gyvuliai. Buvo dar kamara indams ir kitiems baldams sukrauti; tenai stovėjo ir girnos dėl malimo. Turtingesnieji ūkininkai turėjo dar seklyčią arba svetlyčią, kur svečius vai-

šino, jinai buvo paprastai šalta ir nekūrenama; paskui atsirado pečiai, bet buvo kūrenami iš lauko.

Norėdami vakaroti, statė žibintą, į kurį įkišdavo sausų beržų šakalius. Moteriškės verpė, vyrai virves vijo, tinklus mezgė žuvims žvejoti ar žvėrims gaudyti, maži vilnas kedeno, plunksnas plėšė, seniukai pasakodavo apie senovės gadynes, apie kares ir garsius vadovus. Kaminų trobose nebuvo, ir pilna troba prieidavo dūmų, todėl lubose buvo kiaurinė arba aukštinis, kurį atidarius, dūmai išeidavo. Pasieniais buvo platūs suolai, kur galvas sudūrę gulėdavo. Pirtį kiekvienas turėdavo savo ir svetį visų pirma vedė į pirtį. Kur tiktai jauna mergaitė namuose buvo, tenai žaliavo darželis su rūtomis ir lelijomis.

Apdaras senovės Lietuvių maždaug buvo toksai, kaip lig šiol nekurie seni žmonės nešioja: milinė sermėga žemiaus kelių; ūdrinė, barsukinė ar lapinė kepurė; ant kojų tankiausiai vyžinos, nes batus, tiktai į karę eidami, tedėvėjo; apsijuosę plačiu briediniu diržu, ant kurio vario sagtys spindėjo, kelinės milinės lig kelių apvaromis apvyturuotos. Vasarą arė ir pjovė vienmarškiniai. Mergaitės, nuotakos ir moteriškės plaukus pynė į bizas, arba kasas, ir ant galvos raizgė, arba supintas kaspinais užpakalyje nuleistas dėvėjo. Žmonos ir našlės baltais nuometais mandagiai savo galvas rutuliavo ir todėl „baltomis galvomis“ buvo vadinamos. Jos nešiojo milines sermėgas mažką ilgesnes už vyrų, juodus arba margus sijonus, avalynę tokią pat, kaip yra vyžas.

Vyrai vieni dieną ir naktį su meškomis ir vilkais grūmės, kiti ežeruose su tinklais žvejojo. Jaunuomenė taip pat nelepinos ir neslinkiavo, bet nuo jaunų dienų į vargus pratinos: basi, pusplikí, lyjant ir sniegtant į pastogę nelindo, bet per pusnis brisdami ir dainuodami keliavo, kur tėvai siuntė, pratinos medžioti, meškas smaugti ir briedį paristi, to tiktai geisdami, kad būtų vadinami vyrais, ne vaikais. Pavasarį bėginėdami palangiais vilyčias drožė, saidokus dirbo, pratindamies į karę; didesni paaugę mokinos nuo tėvų, kaip mešką ar šerną vienu bloškimu nudžiauti; tinginio mažo ir didžio neapkentė; pačios moteriškės buvo pripratusios prie visokių darbų ir ne kartą didžiame reikale stojo kartu su vyrais į kovą arba mūšį.

Kaip karėje Lietuviai buvo narsūs, nuožmūs ir baisūs, teip

namuose, priimdami pakeleivį, buvo jaukūs ir malonūs, vaišindami svetį su didžia žmonyste ir gera širdimi. Padorumą ir gražų pasielgimą užlaikė ne tiktai apdare, bet ir kalboje. Senuose amžiuose Lietuviai, kaip vyrai, teip ir moterys, nepačiavos pirm 30 metų; laikė po kelias guloves, bet viena buvo vyriausia, vadinama žmona. Lietuvis visados linksmas ir smagus, keliaudamas ar dirbdamas dainuoja ar niūniuoja, nuvargęs ir rūpestingas nepameta savo linksmo veido, niūniuoja ir tada, tarsi žadindamas širdyje geresnę ir laimingesnę ateitį.

Nei viena tauta neturi tiek giesmių ir dainų kaip Lietuviai: visas gyvenimas, visi darbai ir atsitikimai atranda tenai vietą kaip kokiame atspindyje (zelkoryje). Didžiausis Vokiečių poeta Getė vadina Lietuvių dainas poezijos perlu. Tiktai negalima atsigailėti, jog tų giesmių ir dainų lig mūsų dienų nei neatlikta, nes mažką ne visos dainos apie senovės gadynes, kares ir tikėjimą užsimiršo; atliko ir užsilaikė tiktai dainos iš paprasto kasdieninio gyvenimo. Mūsų tiktai gadynėje Daukantas, Stanevičius ir ypatingai du broliu Jonas ir kunigas Antanas Juškos nemažą įgijo garbę, rankiodami žmonių dainas, pasakas ir mįsles. Lietuvių linksmybės įrankiai buvo ilgos, iš trijų skilčių sudėtos, apvalaus medžio triūbos, truputį pakumpusios per pusantro sieksnio ilgio, tošimis apvyniotos, kurias trimitais vadino. Tomis triūbomis skatino kareivius į kovą eiti; tuos trimitus pūtė, dievams aukas degindami; su tomis triūbomis ir nabaštikus laidodavo. Kartais vieni pūtė trimitus, o kiti atlieptinai dainavo suėjimuose; vadinos tai „sutartinės“. Dar XIX amžiaus pradžioje buvo tos sutartinės, bet paskui išnyko, kad Lietuviai griebės prie kitų svetimų įrankių, kaipo tai smuiko, armonikos, klarnetų ir t.t. Tų trimitų balsas buvo graudžiai malonus, daugiaus rūstus nekaip linksmas; buvo dar kanklės, panašios į cimbolus su geležinėmis ir varinėmis stygomis.

PRIEŠISTORIŠKI PASAKOJIMAI

Kiekvienos tautos istorijos pradžia yra tamsi ir klaidinga. Kiekviena tauta turi savo pasakiškus pasakojimus apie senovės gadynes, kuriuose jei yra nors kiek tiek tiesos, tai gal dešimta tiktai dalis. Nemaž yra tokių vardų, kurie užsilaikė tiktai padavimuose, bet apie kuriuos raštai nieko mums nesako; tokie tai yra: Alkis, Nemunas, Vaidevutis, Kernius, Kukavaitis, Palemonas, Barkus ir daugybė kitų. Kitos giminės tokius pasakiškus vyrus vadina pusdieviais, Lietuviai gi viršaičiais ir šventbroliais. Kas jie tokie buvo, sunku yra suprasti: gal tai atėjūnai iš Skandinavijos ar kitų kraštų, kaip nekurie rašytojai dūmoja; gal tai kokie garsesnieji vadovai iš pačių Lietuvių ar žmonės, kuo nors sau garbę įgiję tarp savo kaimynų.

Garsiausieji iš tų visų yra Vaidevutis ir Prutėnas. Pagal Prūsų padavimo, Prutėnas buvęs pirmasis Kūrėjų Kūrėjas, o jo brolis Vaidevutis — pirmas Lietuvių karvedys arba vadovas; jie tai sutvarkę ir suvieniję išsiskirsčiusius Lietuvius ir išliuosavę nuo Mazūrų vergybos, jie davę pirmus ūkiškus įstatymus ir išmokinę, kaip dievams tarnauti. Po jų smerčio prasideda netaikos tarp Lietuvių ir karės su Mazūrais, o tuo laiku pradeda lankyti Lietuvių pasvietį atėjūnai iš Skandinavijos. Vienas iš tų atėjūnų buvęs Palemonas, kursai su 500 Skandinavų irklavęs Nemunu ir Dubysa ir užvaldęs Lietuvių kraštą.

Tie Padavimai yra pasakiški, nes juose mažai tėra tiesos. Rašyti Lietuvių istoriją galime pradėti tiktai nuo XII amžiaus; pirm jo pasakojimai apie Lietuvius yra klaidingi ir vieni kitiems priešingi. Nekurie rašytojai, kaip Daukantas, Narbutas, pradeda Lietuvių istoriją mažką ne nuo VI amžiaus, bet mes nenorėdami nei patys klaidžioti tamsybėse, nei kitų po jas vadžioti, pradėsime savo pasakojimus nuo

XIII. amžiaus, o apie pirmesnius laikus pasakysime trumpai keliais žodžiais.

APIE LIETUVIUS PIRM XIII AMŽIAUS. Sunku yra pasakyti, ar Lietuviai prieš XI amžių kišos kur iš savo neįžengiamų girių; tą tiktai žinome, jog tame laike juos lankė tankiai atėjūnai iš Skandinavijos; apie tai mums sako ne tiktai Prūsų padavimai, bet Danų ir Žvėdų raštai ir kiti daiktai, apie kuriuos čia ne vieta plačiai pasileisti. Tie iš Skandinavijos atėjūnai pirmi, rodos, pradėjo statyti pamariais pilis, idant geriaus užvaldyti Lietuvių šalį. Jie atirklaudami ant savo laivių į Lietuvių pasvietį ar tai dėl prekybos, ar dėl duoklės, kurią kartais nusiduodavo nuo mūsų prosenelių išplėšti; mūsų prabočiai turėjo ginties nuo tų atėjūnų, galėjo būti su jais karės, vienok mes mažai ką težinome apie anų gadynių atsitikimus.

Lietuviai pradėjo XI ir XII amž. eiti į pažintį su Lenkais ir Gudais; dabar jau Lietuviai, prisižiūrėję nuo Skandinavų, patys pradeda antpuldinėti svetimus kraštus, dasiekdami ne kartą Sandamyriaus, Valynijos ir Padolės*. Iš pradžios Lietuviai antpuldinėdavo ne dėl to, idant svetimas šalis įgauti po savo valdžia, bet idant prisiplėšti sau gėrybių ir parsivaryti vergų, kurie laukus nudirbtų. Savo antpuldinėjimais Lietuviai įpykino savo aplinkinius, ir tie iš savo pusės pradeda griauties ant Lietuvių. Taip Boleslovas Narsus, Lenkų kunigaikštis, po kelis kartus įsigrūdo į vakarinę Lietuvą; teip pat Jaroslavas Gudrus, Gudų kunigaikštis, lankė pirmu Lietuvių giminaičius Juodvyžius, o paskui ir pačius Lietuvius. Vienok neįžengiamos girios, balos ir versmės dangstė Lietuvius nuo neprietelių, ir tie mažai ką tegalėjo padaryti mūsų sentėviams. Ne kartą patys aplinkiniai neprieteliai, susipykę tarp savęs, telkė Lietuvius; paprastai tie neatsisakinėdavo, nors tankiai grįždavo gerai praretinti ir be grobio. Nuo XII amžiaus pusės garsesnieji ir narsesnieji Lietuvių vadovai, įsigrūsdami į Gudų žemę ir rasdami tenai kerštus ir vaidus, ne tiktai prisiplėšia gėrybių, bet ne kartą ir valdžią

* Kaip įkyrėjo Gudams tie Lietuvių antpuldinėjimai, galime suprasti iš «Слово о Полку Игоревъ», kur giesmininkas skundžias, jog nemažai kenčia «русская земля отъ поганной Литвы».

įgauna; teip ne vienas atsisėdo Palacke, Minske, Pskave. Bet tuokart paprastai užmiršdavo apie savo tėvų žemę, priimdami tikėjimą ir papročius savo naujos tėvynės; tokie tad užvaldymai svetimų kraštų mažą naudą teatnešdavo Lietuviams, tuo ypatingiaus, jog pati Lietuva, padalyta į daugybę labai mažų kunigaikštysčių, neturėjo nė jokio politiško ryšio.

Kiteip stojas pradžioje XII amžiaus, kad nuo vakarų pradeda grūsties į Lietuvių pasvietį Vokiečiai ir kad prasideda karionės su Kryžokų ir Kardininkų zokanais. Lietuviai supranta, jog tiktai eidami iš vieno, tegali grumties su naujais neprieteliais; pakyla vienybės mislis. Rimgaudas pradeda išsiskirsčiusius Lietuvius po viena valdžia rinkti ir pirmas pradeda vadinties didžiu kunigaikščiu. Nuo jo prasideda naujas Lietuvių tautos gyvenimas.

Bet pirmu neg pradėsime istoriją nuo viešpatavimo to didžio kunigaikščio, pasakysime nors trumpai apie Kryžokų ir Kardininkų zokanus, kurie sukėlė, taip sakyti, miegtančius Lietuvius ir su kuriais Lietuviai per 300 metų mažką ne be perstojo kariavo.

KARDININKŲ ZOKANAS. Apie Padauguvį gyveno Lietgaliai, Žiemgaliai ir Kuršininkai. Juos pradeda lankyti XII amžiuje Vokiečiai dėl prekybos; gyventojai nelabai prieteliškai juos priėmė iš pradžios, bet kad tie pribuvo ginkluoti, todėl norint nenorint turėjo su jais pradėti prekiauti. Dasižinojęs apie tai Bremeno Arkivyskupas pasiuntė čionai Meingardą, misionierių zokano Šv. Augustino (1186), kursai nors buvo jau senas, vienok nesigailėdamas darbo, vargo ir sveikatos, skelbė krikščionišką tikėjimą tarp to krašto gyventojų. Iš pradžios jam sekės šeip teip; maloniai apsieidamas su jais nekurius apkrikštijo; bet kad dasižinojo tolimesnieji Lietuviai, ypatingai Žemaičiai, jog Vokiečiai, atėję iš užmario, platina naują tikėjimą, labai rūstavo ir pradėjo ant jų užpuldinėti, norėdami išvyti iš savo žemės atėjūnus. Meingardas turėjo ginklu ginties ir dėl apsigynimo pastatė pilį Ikskul. Matydamas, jog tokiu būdu neilgai tegalės čionai užsilaikyti, Meingardas išvažiavo į Rymą pas Popiežių Aleksandrą III pasiteirauti, ką reikia daryti. Tenai paliko įšvęstas į Padauguvio Vyskupą. Kad pagrįžo iš tenai į Padauguvį,

rado dar pikčiaus, negu paliko. Neužilgo patsai Meingardas mirė, nesulaukęs gero savo darbo vaisiaus. Jo įpėdiniai, nežiūrėdami į aukštą savo pašaukimą, pasiėmė platinti krikščionišką tikėjimą ne žodžiu, bet kardu; spraudės į Padauguvį ne tiek apšviesti Latvius tikru tikėjimu, kiek užvaldyti jų žemę ir apversti gyventojus į vergus; mažai rūpinos apie išmokinimą tikėjimo tiesas ir apšvietimą jų proto, to tiktai žiūrėdami, kad gyventojai mokėtų jiems dešimtiną, javus piltų ir laukus nudirbtų; todėl daugumas iš pakrikštytų tiktai krikščionišką vardą tenešiojo, pasilikdami širdyje kaip ir pirmu stabmeldžiais; kitas, priėmęs šv. krikštą, skubinos į Dauguvos upę nuplauti tą krikštą, sakydamas: „tegul jisai eina sau, iš kur atėjo“. Žinoma, jog toksai Vokiečių pasielgimas buvo labai nekrikščioniškas, todėl ir darbas jų neturėjo Dievo palaiminimo, o Latvių kraštui atnešė nesuskaitomas nelaimes.

Po Meingardo smerčio į Padauguvį buvo atsiųstas Bertoldas (1196 m.); tasai norėjo krikštyti žmones ne vandenimi, bet kardu ir ugnimi; gyventojai susispyrė prieš jį, kilo karė, kuriose Bertoldas paliko užmuštas.

Tretysis Padauguvio Vyskupas buvo Albertas Buksgeudenas;. tasai pribuvo su daugybe ginkluotų vyrų, todėl gyventojai sutiko jį nelabai maloniai ir nelab prieteliškai; bet Albertas gudriaus elgės už savo priešpėdinį, nors ne pagal savo pašaukimą. Pirmose jau dienose gavo jisai grumties su gyventojais; matydamas, jog kitaip nieko neveiks, pradėjo statyti pilis, tarp kurių visų garsiausia buvo įkurta Rygos pilė. Ant galo, norėdamas turėti ginkluotą pasparą, pargabeno teip vadinamą Kardininkų zokaną. Tie zokaninkai nešiojo baltą apyvalką, ant kurio buvo išsiūtas raudonas kryžius ant krūtinės. Einą į tą zokaną siekė niekados n'eiti į moterystės stoną, už šv. tikėjimą kariauti, ginti apkrikštytus ir priklausyti Rygos vyskupo (nors ne visados tą paskutinį įstatymą užlaikė). Tų Kardininkų valdimieras buvo taip vadinamas Mistras. Tasai zokanas susivienijo paskui, kaip toliaus matysime, su Kryžokų zokanu, idant iš vieno užgultų ant Lietuvių. Nors jų pašaukimas buvo — silpnus šelpti, šv. tikėjimą platinti, prispaustus gelbėti, bet jie užmiršę apie tai, visą savo galybę apvertė ant to, idant užvaldytų Lietuvių pasvietį ir pamuštų liuosą giminę į vergybą. Iš to kilo di-

džiausė neapykanta Vokiečių, kuri mažką ne lig šiol užsilaikė, po tiek šimtų metų.

Kad tasai Vokiečių Kardininkų zokanas pribuvo į Padauguvį, gyventojai tuojaus suprato, jog iš to nieko gero nebus. Kilo karės; bet Vokiečiai, įpratę į kariones, tankiausiai ėmė viršų; Latviai, nebegalėdami patys nieko padaryti, telkė savo brolius Lietuvius, bet ir taip dar ne visados galėdavo įveikti geležimi apkaltus Vokiečius. Kad lengviaus palenkti po savo valdžia gyventojus, Vokiečiai sėjo jų netaikas ir nesutikimus, o paskui iš to naudavos, sudrumstame vandenyje gaudydami žuvis.

Visų pirmiausia Kardininkų zokanas užgriuvo ant Lietgalių; taip Albertas užpuolęs (1208) su kareiviais ant kokio ten Visvaldžio, sudegino jo miestą, o jo pačią Dangerutę užmušė; tasai Visvaldis iš gailesčio nužudė save. Vokiečiai paėmė daug Lietgalių į nevalę. Neužilg Vokiečiai uždeda ant jų vergybos jungą; nors jie dar kartkartėmis pakelia ginklą prieš savo vargintojus, bet kas kartą daugiaus spaudžiami ant galo visai pasiduoda atėjūnams Kardininkams, nustodami mylimos savo liuosybės.

Ilgiaus gynės ir atsiturėjo Žiemgaliai ir Kuršininkai, kurie buvo arčiaus Lietuvių; apie juos bus pasakyta žemiaus.

KRYŽOKŲ ZOKANAS. Prūsai toliaus įgilo į vakarinę Europą už kitus Lietuvius, todėl čia visų anksčiausiai pradėjo užeiti misionieriai dėl apsakinėjimo šv. tikėjimo; tarp tų pirmas, regis, buvo Vaitiekus, Prahos miesto Vyskupas, Boleslovo Narsaus, Lenkų kunigaikščio, įprašytas apšviesti stabmeldžius tikru tikėjimu. Bet apsakinėjimas tarp Prūsų jam nelabai sekės, nes stabmeldiškas tikėjimas čia buvo labai įsikerėjęs ir patsai Kūrėjų Kūrėjas lig pusės XII amžiaus gyveno tarp Prūsų; neilgai apsakinėjęs krikščionišką tikėjimą paliko (997 m.) nužudytas, o jo kūną išpirko už didžius pinigus aukščiaus minėtas Boleslovas. Laimingesniai klojos Brunonui; tasai daugiaus apkrikštijo, bet ir jis buvo nukirstas. Pradžioje XIII amž. ateina į Parusį nauji misionieriai; tarp tų ir Kristijonas, kursai maloniai apsieidamas su stabmeldžiais, daugel jų prie tikro Dievo patraukė. Inokentis III, pajutęs apie tai, rašė prie Gniezno Arkivysku-

po, kad nespaustų naujų bažnyčios sūnų savo turtų gobėjimu. Kristijonas paliko Ryme pašvęstas į Vyskupus, bet sugrįžęs į Parusį, rado čionai kiteip, negu paliko, nes Prūsai įpykinti Mazūrų kunigaikščio Konrado antpuldinėjimais, ne tiktai pradėjo deginti Mazūrijos miestus, sodžius ir bažnyčias, bet ir namie pradėjo neapkęsti krikščionių. Nuliūdęs Kristijonas norėjo pataisyti kryžiaus karę, mislydamas užbauginti Prūsus ir priversti klausyti. Popiežiai tą padaryti leido, nes reikia žinoti, jog apie Prūsus ir Lietuvius Vokiečiai šnekėjo visokius nebūtus daiktus ir apgaudinėjo popiežius kaip beįmanydami, idant kaip norint išmelsti leidimą kryžiaus karės, sakydami Prūsai ir Lietuviai gyveną visai gyvuliškai, deginą kalinius, kankiną kaip įmanydami ir žudą krikščionis, kaip Turkai esą pavojingi visai Europai ir galį išnaikinti visus krikščionis, jei niekas negins nuo jų. Popiežiai mislydami, kad tikrai kiteip negalima numaldyti Lietuvių nuo plėšimų, duodavo leidimą apgarsinti kryžiaus karę.

Ta kryžiaus karė buvo šioki. Popiežius duodavo išrišimą nuo griekų tiems, kurie per paženklintą laiką eidavo į Parusį kariauti su stabmeldžiais, ir siųsdavo raštą į visus kraštus dėl pakvietimo Vokiečiams į talką prieš stabmeldžius; ant to balso rinkdavos į Parusį iš visų kraštų: Prancūzijos, Austrijos, Ispanijos, Inglenų žemės ir iš kitur. Vokiečiai juos vadindavo svečiais. Atėję į Parusį, nors jie duodavo gerą pasparą Vokiečiams, vienok atlikę savo darbą ir išbuvę paženklintą laiką, grįžo namon, palikdami vėl Vokiečius vienus, o Prūsai įpykinti skubinos dabar išgošti apmaudą ant jų. Tada Kristijonas, pasiteiravęs su Konradu, įsteigė teip vadinamus brolius žemės Dobrynės, kurie gintų nuo stabmeldžių; bet tie visi bekariaudami su Prūsais greitai išnyko. Tada atėjo Konradui nelaiminga mislis, parvadinti į Parusį ricorišką zokaną Kryžokų, kursai pradžią gavo Jeruzalėje, užveizdėdamas ligotus ir sergančius; tasai zokanas įgijęs sau garbę karėse su Turkais, persikėlė paskui iš šventosios žemės į Europą. Čia valdžios ir viešpatavimo geidulys ištrynė juose visai pirmutinį aukštą pašaukimą — tarnavimo artimiems ir gynimo šv. bažnyčios; jie geidė tikt žemės uždėti savo svietišką valdžią. Todėl jų viršininkas — Didis Mistras Herman Salza su džiaugsmu priėmė pavestą jiems Kulmijos

žemę, kuri buvo ant rubežiaus tarp Prūsų ir Mozūrų (1228 m.).

Nuo to laiko prasideda kruvina karė Prūsų ir Lietuvių su tais Kryžokais, bet kad iš pradžios dar tų Kryžokų nelabai daug tebuvo, todėl jiems ant padėjimo plūdo žmonės, teip vadinami meldžionys, iš visos Europos, mislydami, kad pildo išganingą darbą. Tuojaus Kryžokai pradėjo statyti pilis, iš kurių išpuldami, geležimi apkalti, baltuose ploščiuose, juodais kryžiais pažymėtuose, ant arklių teip pat geležimi apkaltų, pradėjo antpuldinėti ir terioti Parusį, platindami su savimi ugnį ir smertį ir visur likdami vienus tyrus. Tie Kryžokai neužilg susipyko su pačiu Kristijonu. Prūsai buvo ir skaitliumi apstesni ir stamantresni negu Latviai, ir užtatai ilgiaus turėjos prieš Kryžokus; vienok sunku buvo Prūsams pergalėti teip stiprų geležinį Kryžokų zokaną, tuo ypatingiaus, jog tarp Prūsų nebuvo vienybės. Jau 1233 m. Pagčionių kraštas teko į Kryžokų nagus, nors gyventojai gynės labai stamantriai. Kryžokai visur rasdami stiprų atspyrį tarp Prūsų ir matydami, jog vieniems sunku bus ką padaryti, susivienijo su Rygos Kardininkais. Artimiausi to jų susivienijimo priežastis buvo pergalėjimas Kardininkų prie Kamanės, kur Rimgaudas, didis Lietuvos kunigaikštis, pergalėjo Vokiečius garsingoje kovoje. Todėl atadėdami tolesnį pasakojimą apie Prūsų veikalus, pradėsime vidurinės Lietuvos istoriją nuo Rimgaudo viešpatavimo.

RIMGAUDAS. 1226—1240. Rimgaudas, Algimunto sūnus, rodos, jau 50 metų turėdamas, įlipo į sostą. Buvo tai vyras išmintingas, karionėse drąsus ir nusimanąs. Matydamas Lietuvius neprietelių apsiaustus iš visų pusių, jisai suprato, jog tiktai vienybė tegali išgelbėti Lietuvą nuo prapulties. Jisai pradeda rinkti po viena valdžia išsiskirsčiusius Lietuvius ir pirmas pasiima vadinties didžiu Lietuvos kunigaikščiu; sostapilę pakelia iš Kernavės į Naujapilę. Jam viešpataujant Lietuviai kas kartą didesniais būriais pradeda susigrumti su neprieteliais; jau jo tėvas Algimuntas (1226) užpuolė su 7000 vyrų Smalensko ir Pskavo apygardas. Matydamas, jog Kardininkai kas kartą daugiaus spaudžia Lietgalius ir Žiemgalius, Rimgaudas ne tiktai siunčia talką

į Padauguvį savo viengenčiams, bet tankiai ir pats eina prieš Vokiečius; nors ne visados grįžta pergalėtoju; vienok Kardininkai supranta, jog su Lietuviais ne teip lengvai apsieis, kaip su jų šiauriniais vientaučiais.

KOVA TIES MOGILNA. 1234. Suvienijęs Lietuvius po savo valdžia, Rimgaudas pradėjo stiprinti ir platinti savo galybę pietuose tarp rubežiaujančių gudiškų kraštų. Tą regėdami Gudų kunigaikščiai susitarė sujungta spėka atremti Rimgaudą. Dovydas, Lucko kunigaikštis, pateikė Sviatoslavą, didžio kunigaikščio Jurgio brolį, Leoną, Volynijos kunigaikštį, Dimitrą, Drucko kunigaikštį, ir pasamdė Palaucius. Rimgaudas teip pat, nujutęs apie tai, surinko vyrus iš Žemaičių ir Lietuvos. Abi šali susitiko Dzitvos (?) ir Nemuno santakyje. Kova buvo labai smarki ir kruvina; vyrai virto kaip ąžuolai iš abiejų pusių; kelis kartus Gudai griuvo iš visos galės ant Lietuvių, bet negalėjo perlaužti Rimgaudo rindų; ant galo Gudai pradėjo sprukti į šalis, kad Rimgaudas, matydamas juos einant silpnyn, gulė ant jų su visais pulkais. Viskas teko pergalėtojams Lietuviams: žirgai, ginklai, vežimai, karės padargos ir pabūklės. Lig šiol ta karės vieta vadinama yra iš gudiško „Mogilna“, tai yra Kapai. Po tos pergalės Lietuviai užėmė Palacko miestą ir prijungė jį prie Lietuvos.

KOVA TIES KORSAKIŠKIAIS. 1236 m. Šilo mėnesio 26 d. Tas Gudų pergalėjimas, labai garsus visoje Europoje, pergąsdino Vokiečius. Jie pradėjo šaukti prieš visus, jog Lietuviai kaip Turkai užgulsią Europą ir išnaikinsią visus krikščionis, jei niekas jų neatrems. Kardininkai išsiuntė raštus į visą vakarinę Europą, užprašinėdami sau ant pagalbos. Susirinko iš visur labai daug į Padauguvį. Kardininkų Mistras tuokart buvo Volkvinas. Tasai, surinkęs meldžionis, traukė su didžia kariuomene tiesiai į gilumą Lietuvos, mįslydamas, jog galės užimti po savo valdžia visus Lietuvius. Bet Dievas skyrė kiteip. Rimgaudas surinko kariuomenę iš Lietuvių, bet ilgą laiką nesirodė Vokiečiams, ir tie, nesutikdami niekur atspyrio, samprotavo, pareisią kiaurai visą Lietuvą, nerasdami gyvo kareivio. Tuo tarpu tarp Lavenos upės ir Korsakiškių išėjęs iš miškų į lygius laukus, netikėtai išvydo

blizgančias Lietuvių vėliavas ir paparčius, o kariuomenę rindose traškančią. Volkvinas drąsino savo Vokiečius, kad nesibijotų stabmeldžių ir naikintų juos, kiek galima. Lietuviai meldė padėjimo savo dievaičio Kovo, o žirgai trypdami žengė ir tuo laimę pranašavo. Mūša buvo labai smarki per ištisą dieną. Vokiečiai niekaip negalėjo perlaužti Lietuvių rindų; jau saulė leidosi: Mistras, matydamas, jog Lietuviai kaip ąžuolai stovi nepajudinami, pasiruošė ar perlaužti Lietuvius, ar gauti smertį; pasiprašęs padėjimo šv. Mauricijaus, tos dienos patrono, ir išrinkęs 48 visų drąsiausius Kardininkus, puolė į vidurį Lietuvių kariuomenės, norėdamas sutratinti jų rindas, bet visi sukniubo nuo Lietuvių brūklių. Patsai Volkvinas gavo galą. Rimgaudas griuvo ant Vokiečių su visa kariuomene, ir tie pradėjo smukti į šalis; viename akies mirksnyje Lietuvių raitarija apsiautė Vokiečius; kas dar išspruko, tą paviję nudžiovė.

KARDININKŲ IR KRYŽOKŲ SUSIVIENIJIMAS 1237 m. IR PARUSIO NUOPUOLIS. Ta Lietuvių pergalė labai nugąsdino Vokiečius Kardininkus. Tarė, jog jiems bus galas, todėl jie susinešė su Kryžokais, teiraudamies apie susivienijimą. Rygos Vyskupas nuleido pasiuntinius į Rymą, prašydamas, kad popiežius suvienytų tuodu zokanu Kryžokų ir Kardininkų, idant iš vieno kariaudami prieš Lietuvius, galėtų apginti krikščionis nuo tų stabmeldžių. Tų zokanų sujungimas buvo patvirtintas, o Kryžokų Mistras buvo uždėtas visų vyriausiu ant visų, kurio Kardininkų Mistras turėjo priklausyti. Tas Vokiečių susivienijimas labai sustiprino Lietuvių neprietelius; apsiautę Lietuvą iš dviejų pusių, Vokiečiai kas kartą giliaus lenda į Lietuvių pasvietį, užimdami jų sritis; teip jie užėmė tuojaus po savo susivienijimo sritį Pamčionija, atgrūdę Prūsus nuo Vyslos ir nuo pajūrio; suardė tenai Prūsų pilis, o ant jų vietos pastatė savosias, čia buvo pastatyta ir jų Marienburg. Tų sričių užkariavimas atadarė jiems jūrę ir prekybą su svetimais kraštais; naikindami kas papuolė ant kelio, Vokiečiai šeimingas kitados kaimas pavertė į rūstus tyrus ir pelenus. Paskui, kad geriaus įsikerėtų, dar užprašinėjo Vokiečius iš kitur, idant persineštų čia gyventi. Tokiu būdu Vokiečiai ne tiktai užvaldė vieną

Prūsų sritį už kitos, bet ir pačią jų kalbą išnaikino*. Vokiečiams tame dalyke padėjo meldžionys, kurie kas metą čionai plūdo, mislydami gauti sau griekų atleidimą. Ypatingai skaudūs metai (1255) buvo Prūsams, kad pribuvo į Parusį patsai Čekų karalius Otokaras. Kryžokai priėmė jį su didžia iškilme; susivienijęs su juo didis Mistras sutaisė kariuomenę iš 60000 kareivių. Su tokia galybe grūdos į Parusį, viską teriodamas ir degindamas; sudegino Kūrėjų Kūrėjo rūmus, išgriovė Ramuvos žinyčią ir šventą ąžuolą sudegino. Prūsams buvo pribuvę ant pagalbos Žemaičiai, bet nieko neveikė ir negalėjo perlaužti geležimi ir variu aplietų meldžionių rindų. Nors Prūsai ir gynės kaip begalėdami, vienok turėjo ant galo nulenkti galvą prieš atėjūnus ir nešti vergybos jungą. Didesnė jų dalis papuolė į Vokiečių rankas, tiktai artimesnieji Žemaičiams dar paliko liuosi. Nors Prūsai tankiai pakelia ginklus prieš savo vargintojus, nors ne kartą ir gerai paretina jų skaitlių, vienok Vokiečiai tuojaus leidžia garsą į visą Europą, būk stabmeldžiai išnaikinsią krikščionis ir meldžionių gaujos plūsta jiems ant pagalbos. Ateiti gi Prūsams ant padėjimo Didis Lietuvių kunigaikštis Mindaugas negalėjo, nes pats buvo didžioje nelaimėje, kaip toliaus matysime.

ERDVILIS IR MINDAUGAS. 1240—1242. Rimgaudas, būdamas išmintingas ir karingas, padėjo Lietuvai stiprius pamatus, bet jis neilgai teviešpatavo. Po jo smerčio liko du sūnu: Erdvilis ir Mindaugas. Pirmasis paėmė sau valdyti žemąją Lietuvą, o antrasis aukštąją. Jie gyveno tarp savęs vienybėje ir turėjo būti garsūs, kad Volynijos kunigaikštis Danielius, susipykęs su aplinkiniais, ieškojo jų vienybės ir padarė su jais sandarą. Lietuviai atleido daug valdimierų dėl patvirtinimo to sandaro, kurie ir pasirašė; tie lietuviški vardai užsilaikė metraščiuose.

---

* Prūsai, teip prispausti, tokias kančias kentėdami, kartkartėmis graibstė už ginklo, bet kad neatsiturėjo prieš Kryžokų tvaną, tai gyvu balsu šaukės prie Šventpelko, Pamario kunig. Tas doras kunig. numanė to dalyko svarumą, priėmė noriai po sparną ir stengės išnaikinti zokaną, bet jam nepasisekė. Prūsų šalys per 40 metų viena po kitos išnyko.

Tuo tarpu užgriūva ant Gudijos didi nelaimė. Totoriai, labai smarkūs žmonės, atėję iš Azijos, užgula ją visai ir uždeda ant jos sunkų vergybos jungą. Tų Totorių vadovas, pamušęs visą Gudų žemę, ėjo pats kariauti į Vengrų žemę, o dviem karvedžiam Baidarui ir Kaidanui liepė traukti į Lenkus. Tie eidami pakelyje sudegino Pinską, Naujapilį, Slonimą, Gradną (Gardėnus), o visą pasvietį į tyrus apvertė. Jiems atsitraukus į Lenkų žemę, Erdvilis užėmė kraštą tarp Tripentės ir Bugo ir išblaškė Totorių baskakus arba duoklės rinkikus. Totoriai, būdami visur lig šiol pergalėtojais, nemažai supyko ant Lietuvių. Tuojaus rimti jų pulkai traukė per Volyniją Lietuvių kariauti. Vienok Erdvilis nenusiminė; surinkęs Lietuvius ir meškinočius Žemaičius, jisai drąsiai ėjo prieš tuos smarkius kariauninkus ir susitikęs su jų pulkais ant laukų, teip vadinamų „Šeibak polė", kruvinoje kovoje juos pergalėjo ir vijos lig Volynijos; čia antrą kartą gavo su jais susiremti ir nors pergalėjo, vienok patsai vilyčia pervertas galą gavo. Gudai ilgai garbino Erdvilį savo dainose kaip Totorių pergalėtoją. Po jo smerčio valdžia pateko vienam Mindaugui.

MINDAUGAS. 1242—1263

MINDAUGO NELAIMĖS. Mindaugas, matydamas, jog per Totorių varginimą Gudai yra susilpnėję ir geisdamas praplatinti savo valdžią, pasiuntė savo brolainius Ardvydą, Vykintą ir Tautvilį, kad užeitų šalis Palacko, Vitebsko, Smalensko ir kad tuos kraštus valdytų jo vardu; tiems tai pasisekė gerai; Ardvydas atsisėdo Smalenske, Vykintas Vitebske, o Tautvilis Palacke; bet per savo nedorybę susimokinę, jie atsisakė dėdžio priklausyti. Mindaugas, kad sudraustų nepaklusnius brolainius, beregint užpuolė Palacką. Tie išvydę, kad vieni patys dėdžiui nieko nepadarys ir neišsisuks nuo jo bausmės, pasišalino nuo savo žemių. Tautvilis pabėgo pas savo genties Danieliaus, Rausvųjų Gudų kunigaikščio, prašydamas pagalbos. Danielius ne tiktai pažadėjo gelbėti žentą, bet dar išleido pasiuntinius į Lenkų žemę, o Vykintą pas Kardininkus, telkdamas juos į karę prieš Lietuvius. Lenkai,

labai nuvarginti Totorių, negalėjo padėti, bet Kardininkai su džiaugsmu priėmė užprašymą, nes Mindaugo broliai ne tiktai prižadėjo apsikrikštyti, bet ir visą Žemaičių kraštą pavesti jų Mistrui, kad atims nuo Mindaugo. Danielius taip pat mislijo atimti Gudų miestus nuo Mindaugo ir juos pasisavinti. Negana to, kad Mindaugas paliko neprietelių apsiaustas iš visų pusių, pačioje jų kunigaikštystėje Žemaičiuose ir Lietuvoje atsirado jam neprieteliai: geležinė Mindaugo ranka, jo viršiausia valdžia nepaliko menkesniesiems kunigaikščiams, kuriems nenorėjo jo priklausyti; jie tai Kardininkų gaudinami prisidėjo prie neprietelių didžio kunigaikščio. Rodės, jog Lietuvai užėjo paskutinė valanda ir jog su ja bus teip kaip su prūsais; vienok Dievas davė jai tuomet tvirtą vyrą Mindaugą, kursai, matydamas save, neprietelių apsiaustą iš visų pusių, nenusiminė, nenupuolė ant dvasios, bet drąsiai išėjo ginti tėvynės, o kad ir išėjo iš tos ristynės su apkirptais skvernais, vienok išgelbėjo Lietuvą nuo visiškos pražūties.

Mindaugas, matydamas, jog kartu visų savo neprietelių nepaveiks, norėjo juos po vienam apgalėti, bet sunku buvo ką padaryti prieš tokią jų daugybę. Pirmiausiai norėjo užimti Palacką, kur sėdėjo dalis kariuomenės Danieliaus, Kardininkai ir patsai Tautvilis; jau Lietuviai buvo beįsigrūdą į pilę, kad atėjo ant pagalbos Palackui pats Aleksandras Nievskas; Lietuviai turėjo pasišalinti, palikę daugiaus negu 8000 paklotų kareivių. Tuo tarpu Danielius, susitaręs su kitais Gudų kunig., pergalėjo Lietuvius Slanimo laukuose. Mindaugas, sutraukęs stiprią kariuomenę (30000), grūdos į Kuršą, kur Kardininkai labai pradėjo spausti Kuršininkus; jisai apgulė Ambotės pilę, bet ir čia jau nepasisekė, nors Žemaičiai gerai retino rindas šarvuotų Vokiečių. Patsai Mistras užgulė ant jo; pergalėtas turėjo pasitraukti. Iš čia pasitraukęs, sukos ant Tautvilio, kurs iš Palacko išėjęs teriojo Lietuvą; pergalėjęs jį išginė iš savo krašto. Tuo tarpu Danielius, nerasdamas niekur atspyrio, vis gilyn ir gilyn grūdos į Lietuvą. Jis užėmė miestus: Brastį, Slanimą, Vilkaviškę, Gartėnus. Mindaugas, nors narsus ir drąsus, vienok neišgalėjo visų neprietelių ramdyti; reikėjo kareivių, o tų jau gauti nebuvo iš kur: ūkė išdarkyta tai Gudų, tai Kardininkų ir Kryžokų; pilės vienos sugriautos, kitos neprietelių

užgultos. Mindaugas keletą kartų norėjo su neprieteliais sandarauti, bet tie per daug nuo jo reikalavo; ant galo Mindaugas susimetė numaldyti juos po vienam. Jisai išleido savo dukterį už Danieliaus sūnų Švarną, o kraičio vietoje pavedė jam visą tą kraštą, kur miestai Slanimas, Drogičinas ir kiti, patvirtinti gi sandarui išsiuntė savo sūnų Vaisilką. Tuo Mindaugas užkimšo gerklę vienam ir stipriausiam savo priešininkui. Dabar Mindaugas vėl iš visos galės gulė ant Kardininkų, nes Endris Stückland, užėmęs Žiemgalių žemę, greitai apsiruošė su Žemaičiais, kur Trainaitis prie Vokiečių prilipo, ant galo pasiekė Viliją (Nerį), pakelyje viską naikindamas ir grobdamas. Mindaugas dar kartą norėjo perlaužti Kardininkus, smarkiai susikirto, bet nieko neveikė. Vienintelis kelias išsigelbėti beliko Mindaugui nusikratyti nuo Vokiečių: priimant krikštą šv. ir atsiduodant globai ir po apgynimui Popiežiaus. Todėl išleido siuntinius į Padauguvį su gausiomis dovanomis, prašydamas, kad Mistras teiktųsi pasiregėti su juo. Endris Stückland tikrai pribuvo vienas be baimės, bet nenorėjo nei girdėti apie sandarą, kolei Mindaugas neatiduos zokanui Žemaičių ir Juodvyžių žemės, kaip jo brolainiai buvo žadėję.

MINDAUGO APSIKRIKŠTIJIMAS 1252 m. Mindaugas matė, jog Lietuviai, iš visų pusių krikščionių apjuosti, negali ilgai būti stabmeldžiais, patsai norėjo apšviesti savo žmones ir atimti Vokiečiams priežastį kariauti; bet Lietuviai, o ypatingai Žemaičiai, būdami tamsūs, nenorėjo pamesti savo stabmeldiško tikėjimo. Ant galo sunku buvo Mindaugui atiduoti Vokiečiams Žemaičius ir Juodvyžius. Vienok reikalas prie visa ko prispiria žmogų. Mindaugas prižadėjo krikštyties. Užprašytas per siuntinius Kardininkų Mistras su Henriku, Kulmijos vyskupu, pribuvo į Lietuvą. Mindaugas, su iškilme juos pavaišinęs, priėmė krikštą kartu su pačia, dviem sūnums, pasiduodamas užtarimui Popiežiaus, kaipo galvai visų Krikščionių; paskui išleido 12 senatorių su Kardininkų vyresniaisiais į Rymą prie Popiežiaus Inakenčio IV, prašydamas karūnos arba karališko vainiko, kaip tai jam buvo pažadėta. Popiežius maloniai priėmė pasiuntinius ir atrašė Mindaugui, jog priima jį ir jo valdystę į apginklą šv. Petro ir ataduoda jam visas šalis stabmeldžių, kurias

valdo ir dar apims valdyti. Atsiuntė teip pat du vainiku Mindaugui ir jo žmonai. Suvadintas buvo didis suėjimas; ant lauko Naujapilio (rudenyje) susirinko daugybė žmonių, pribuvo Rygos Arkivyskupas, Kulmijos vyskupas, Kryžokai ir Kardininkai su savo Mistrais; aplink Mindaugo ratavo daugybė vadovų ir Lietuvos viršininkų. Kulmijos vyskupas su iškilme apvainikavo Mindaugą ir vardu Popiežiaus apgarsino jį Lietuvos karaliumi; apvainikuota kartu buvo ir jo žmona, kuri ant krikšto gavo vardą Martos; 600 Lietuvos viršininkų, sekdami Mindaugo paveikslą, priėmė šv. krikštą. Galima buvo tikėti, jog saulė šviesos užžibės ant Lietuvos, jog mūsų prabočiai sulauks laimingesnių laikų, atsikratę nuo Vokiečių ir atėmę jiems priežastį kariauti. Vienok stojos kiteip. Zokaninkai Vokiečiai, paskendę godulystėje ir užmiršę savo aukštą pašaukimą, ne tiek rūpinos apie Žemaičių apkrikštijimą, Lietuvių ir kiek apie tą, kaip užvaldyti jų pasvietį ir apversti juos į vergus. Melavo prieš Popiežių, jog Lietuviai veidmainingai priėmė krikštą, jog kiteip negalima Lietuvių apversti į krikščionis, kaip tiktai paėmus juos į savo rankas. Po apkrikštijimo Mindaugas įsteigė lietuvišką vyskupystę, o vyskupui dovanojo valsčius Raseiniškį ir Betygališkį, Zokanui gi turėjo mažką ne pusę Žemaičių pavesti; bet ir to dar jiems nebuvo gana. Mistras pristatė prie Mindaugo kapelionį, kursai darbus ir žingsnius jo skaitytų. Trumpai sakant, Mistras tarsi pats karaliumi Lietuvos esąs norėjo viską sutraukti į savo rankas. Nesotūs, jog pamažu atimliojo nuo Mindaugo vieną valsčių už kito, Zokaninkai pradėjo laužyti sandarą ir per prievartą imti tą, ko negalėjo išprašyti. Kryžokų Mistras liepė Krisburgo kamendotui Henrikui Stange užimti Sambiją (patį pajūrį), idant teip abudu zokanu susisiekę galėtų atstumti Lietuvius nuo marių ir greičiaus užkariauti Žemaičius. Kilo kruvinos karės; Kryžokams norėjo padėti Kardininkai, bet jiems užstojo kelią Žemaičiai, kurie nors buvo užrašyti Kardininkams, vienok pasiduoti visiškai nemislijo. Zokaninkai viską degino ir teriojo, likdami rūstus tyrus; nutverdami vaikus ir moteriškes, būriais varė kaip gyvulius į vergus. Žemaičiai savo namus degino, o su daiktais, vaikais ir žmonomis kraustės į girias ir versmes; tose balose ir versmėse žmonos su kūdikiais virkinos, kur pirmu meškos su meškiukais. Rūsti diena rodės

Lietuvos tautai. Parusys jau visas nuteriotas. Lietgaliai ir Žiemgaliai vergauja atėjūnams. Mindaugas patsai atsidavęs visiškai Vokiečiams, nes ne tiktai pavedė Zokaninkams visą jau kraštą Žemaičių ir Juodvyžių, bet 1260 turėjo užrašyti visą savo karalystę godulingam zokanui, jeigu numirtų, nepalikęs savo tikrų vaikų*. Vieni Žemaičiai, nors ataduoti Vokiečiams, greičiaus mirti, negu pasiduoti norėjo. Zokaninkai, negalėdami jų perlaužyti, šaukė po visą Europą, būk stabmeldžiai Žemaičiai išnaikinsią visus krikščionis, jei paliks nesuvaldyti; gaujos (minės) meldžionių plūdo iš visų kraštų ant padėjimo Zokanams, samprotaudami pildą išganingą darbą. Kad Kryžokai užvaldė Sambiją su Otokaro II padėjimu, tai ne tiek mislydami apie krikštijimą, kiek apie nuvergimą, liep mokėti dešimtines, rinkliavas; o vienas urėdas Kryžokų liepė susieiti Sambijos diduomenei, kuri buvo jau pasikrikštijus, ir, uždegęs troboje, sudegino, idant paskui su šeipjau žmonėmis lengviaus būtų apsieiti. Todėl nėra ko stebėties, jei mūsų sentėviai pirma, geresnei aplinkybei kilus, pamesdavo krikščionišką tikėjimą ir užmokėdavo gerai savo vargintojams, kardami ir galuodami juos. Ant galo Vokiečiai prasimanė nuo motinų atimti vaikus ir laikyti juos pas savęs, idant, tėvams pakėlus ginklą prieš vargintojus, vaikai užtat galvas padėtų. Negana to, Vokiečiai įkūrė (pastatė) Klaipėdos, Karaliaučio, Labguvos, Karšavos pilis ir daugybę kitų, kur pasodino savuosius, kurie iš ten išpuldami viską aplinkui degino ir teriojo.

KOVA PRIE UPĖS DURBĖS. Kad garsas pasklido, jog Mindaugas priverstas paliko užrašyti visą karalystę Zokanui, jei mirs be tikrų vaikų, neapykanta Vokiečių nemieruotai pasididino. Sujudo visas Parusys, sukilo Žemaičiai ir atleido pas Mindaugo kunig. Trainaitį, melsdami, kad jisai išsižadėtų bičiulystės su Kardininkais ir gelbėtų savo tėvynę. Mindaugas rodės dar abejotinas, o tuo tarpu aplinkui viskas virė. Ant galo matydamas, jog draugystė su Vokiečiais at-

* Tas Vokiečių noras buvo suprantamas: jie buvo parsitikrinę, jog Lietuva klius į jų nagus, jog Mindaugas numirs be įpėdinio, nes lengvu suprasti, jog nesunku nusmaugti naujai gimusį įpėdinį! Nekiteip padarė Kryžokai su mūsų didvyrio Vytauto sūnumis. (*Pas. išdavėjo.*

nešė Lietuvai tiktai nesuskaitomas nelaimes, išsižada jų bičiulystės, o norėdamas pritraukti prie savęs visus Lietuvius ir Žemaičius, pameta (gal būti tiktai dėl akių ir lig laiko) krikščionišką tikėjimą ir pradeda rengties į karę su zokanais. Kryžokai po visą Europą šaukė, jog Mindaugas išsižadėjęs krikščioniško tikėjimo, išvers apgynėjus šv. tikėjimo iš pamato. Visi bėgo iš visų kraštų ginti ir gelbėti zokaninkus. Lietuvai reikėjo ar pergalėti tas meldžionių minias ir geležimi apkaltus zokaninkus, ar papulti į amžiną vergybą. Vokiečiai surinko kiek galėjo kareivių, apginklavo juos kaip reikia; Kryžokai ir Kardininkai susitarė užpulti kartu; atėjo jiems padėti Žvėdų ir Danų karalaitis Karolis. Mislijo, jog Lietuvą sugniauš savo galybe, bet kaipgi apsigavo, kad dar neįėję į Lietuvą ant jos rubežiaus Kurše sutiko stiprią Lietuvių kariuomenę, kurią vedė patsai karalius Mindaugas. Kova buvo labai smarki ir ilgai tvėrė; patys narsiausieji ir drąsiausieji Kryžokai ėjo laužti Lietuvą: pražilęs jau karėse Maršalka Henrikas Botel, Mistras Kardininkų, ir kiti garsūs vadovai; vienok niekaip negalėjo perlaužti Lietuvos vyrų, kurie stovėjo kaip ąžuolai nepajudinami. Kuršininkai, kurie turėjo su Vokiečiais eiti prieš Lietuvius, dabar sukirto Kardininkams iš užpakalio. Mistras ir Maršalka su daugybe zokaninkų ir ricorių gavo galą. Vokiečiai perlaužti spruko kaip galėdami iš karės vietos, ir keli Lietuviai galėjo vyti šimtus Vokiečių, teip didis buvo jų nuopuolis. Garsi ta kova prie upės Durbės atsitiko 13 dienoje Liepos mėn. 1261 m.

SUKILIMAS PARUSYJE. Tuo tarpu visas Parusys kaip viralas virė; visi Prūsai pakilo prieš savo vargintojus; Kryžokai keliose karėse pergalėti; pilės viena už kitos pareina į Prūsų rankas; Kryžokai negalėdami niekur atsituremti, norėjo žvėrišku apsiėjimu užbauginti: dvylekai Parusio vadovų, kuriuos turėjo kalinėje, išlupo akis; vienok tuo daugiaus tiktai įpykino Prūsus. Pakčionija, Notangija, Varmija kaip gaistras užsiėmė. Kryžokai nežinojo, ką bedaryti. Visų garsiausis vadovas Prūsų buvo Andriejus Mintė, kursai Vokiečiams baidykle buvo. Ant galo kad Vokiečiai neapgaudinėtų Popiežių, Parusėnai leido pas Krokuvos Vyskupo siuntiniu, prašydami, kad praneštų Popiežiui, jog jie ne krikščioniško tikėjimo neapkenčia, bet Vokiečių, kurie juos žudo.

Trainaitis, kunig. Žemaičių, pribuvo į Parusį. Tokiuose sumišimuose krito patsai Mistras; šiurpulys apėmė visus Kryžokus. Jau aušra luosybės buvo bepradedanti žibėti ant Parusio ir visos Lietuvių tautos, bet gudri Kryžokų ranka pasėjo tarp Lietuvių netaikas ir kerštus, kuriuose Mindaugas buvo užmuštas savo giminaičių, kurie pavydėjo jam visuotinės valdžios.

MINDAUGO SMERTIS 1263 m. Susitarę prieš Mindaugą Žemaičių kunig. Trainaitis, Utenų kunig. Daumantas ir Tautvilis, kursai vėl buvo į Palacką pakliuvęs. Mindaugas apie tokią jų sutartį nieko nežinodamas davė Daumantui* kariuomenę nugalėti Briansko kunigaikštį. Tasai vietoje traukti prieš Gudus apstojo netoli nuo Dauguvos Mindaugą ir ten naktį nusmaugė jį ir jo du sūnu.

Teip pabaigė gyvenimą vienas iš didžiausių kunigaikščių XIII amž., kursai mokėjo išgelbėti ir išaukštinti Lietuvą, teip neprietelių apsiaustą. Suprasdamas, jog Lietuviai negali būti ilgai stabmeldžiais, jisai priėmė šv. krikštą, ir nors iš priežasties zokaninkų godulystės lig laiko išsižadėjo (gal tiktai dėl akių) krikščioniško tikėjimo, vienok rūpinos apie sutaikinimą su Popiežiumi, idant vėl įvesti į Lietuvą krikščionišką tikėjimą. Jo žmona Marta ir du mažu sūnu paliko lig smerčio karšti krikščionys. Netikėtas smertis viską kiteip apvertė.

TRAINAITIS. 1263—1265

Nuo Mindaugo smerčio lig Vytenio viešpatavimo, tai yra per 20 metų, Lietuva buvo didžioje nelaimėje, nes joje nebuvo jokios vienybės ir taikos. Per tuos 20 metų viešpatavo daug kunigaikščių, apie kuriuos ar mažai, ar nieko nežinoma; Lietuvių veikalai labai supainioti. Iš kunigaikščių mažai kas mirė savo smerčiu; o kad Lietuvoje vaidai, kerštai ir netaikos

* Nekurie rašytojai sako, būk Daumantas už tai pykęs ant Mindaugo, kad tasai jo pačią pas save užlaikęs po smerčio Martos. Bet teip negalėjo būti, nes kaipgi tad Mindaugas būtų anam pavedęs kariuomenę, žinodamas, jog Daumantas turi priežastį ant jo kerštauti?

platinos, Parusys ir Padauguvys, nešelpiamas savo vientaučių Lietuvių, turėjo pasiduoti vergintojams vokiečiams ir nešti sunkų jungą vergybos. Po Mindaugo smerčio didžiu kunigaikščiu pastojo Trainaitis, ansai Žemaičių kunigaikštis, kursai sukėlė prieš Mindaugą kerštus. Tasai norėdamas dalinties valdžia su Tautviliu, kurs teip pat norėjo pastoti didžiu Lietuvos kunig., pasivadino jį pas savęs, tartum norėdamas pasidalyti karalystę. Bet kad Tautvilis pribuvo į Lietuvą ir rūpinos nužudyti Trainaitį, patsai paliko Trainaičio nužudytas, kursai nusiuntęs kariuomenę, užėmė Lietuvai ir Palacką. Iš darbų to kunigaikščio žinome tiktai, jog nuteriojo labai Mazūriją ir jog praliejo daugel kraujo, parsekiodamas Mindaugo gentis ir draugus. Viešpatavo neilgai, nes savo nežmonišku pasivedimu visus prieš save sukėlė; ant galo buvo savo kareivių nugaluotas. Gavęs apie tai žinią vyriausis Mindaugo sūnus Vaisilka pribuvo į Lietuvą ir Kernavę, liepė save apšaukti didžiu Lietuvos kunigaikščiu susirinkusiai diduomenei.

VAISILKA

Vaisilka buvo vyriausis Mindaugo sūnus. Kad Rausvųjų Gudų kunig. Danielius susibičiuliavo su Mindaugu, Vaisilka buvo siųstas sandarą patvirtinti, kursai ir užsilaikė pas Danieliaus; tenai būdamas priėmė Gudų tikėjimą, o paskui ir įsivilko į zokaniškus drabužius, išsižadėjęs žemės. Gavęs žinią apie Trainaičio smertį, tuojaus pabėgo iš „monastyrio" ir, pribuvęs į Lietuvą, užsėdo savo tėvo sostą. Draugininkai ir bendrai jo tėvo iš pradžios priėmė jį maloniai ir prisidėjo nemažai prie jo iškėlimo į didį kunig., bet neilgai trukus Vaisilka visus prieš save sukėlė, kad pradėjo žudyti ir galuoti visus, kas papuolė jam ir ant ko negerą akį turėjo. Daugel Lietuvių diduomenės turėjo ieškoti prieglaudos svetimose šalyse; teip kunig. Žiemgalių Daumantas persinešė į Pskavą ir ten įgijo didgarsą garbingais darbais ir drąsiais žygiais. Matydami aplinkui savęs vieną neapykantą, Vaisilka dar daugiaus įnirto ant Lietuvių diduomenės, o kad turėtų šiokią tokią pasparą, susibičiuliavo artimai su savo giminaičiu Švaronu ir dar žadėjo jam pavesti Lietuvos sostą; bet Šva-

rono brolis Levas, pavydėdamas Švaronui sosto ir rūstaudamas ant Vaisilko, kad ne jam žada pavesti Lietuvos sostą, pavadino jį į svečius pas savęs į sostapilę Vladimierą ir tenai pavaišinęs nugalavo (1267 m. 9 gruodžio). Teip galą gavo Vaisilka, nieko gero nepadaręs ūkei, nešelpęs Prūsų savo vientaučių, kad tie žuvo karėse su Kryžokais, ir garsus praliejimu kraujo savo ūkininkų.

LIETUVA NUO 1267 METO LIG VYTENIO VIEŠPATAVIMO

Sulig smerčiu Vaisilkos pasibaigė viešpataujanti didžių kunigaikščių ranka. Lietuva, neturėdama vienos galvos, paliko padalyta į kunigaikštystes teip, jog vienybė jos (ant trumpo laiko) pragaišo. Tasai metų tarpskyris Lietuvos istorijoje yra neaiškus, nes daugel kunigaikščių kartu pradeda viešpatauti ir veikalai jų mažai ar visai nežinomi. Padavimas sako, jog po Vaisilkos smerčio paliko išrinktas į kunigaikščius Šventragis 96 metų senis, kursai santakyje Vileikos ir Vilijos (Nerio) pastatė žinyčią. Toliaus randame dar tokius kunigaikščių vardus: Gereimantas, Giliginis, Romundas, Trabas, Narimundas. Jų veikalai yra labai supainioti, ir nieko apie juos pasakyti negalime. Be tų dar buvo: Gerdenys, kursai buvo kunigaikščiu Palacko, Burkivydas, kursai sandaravo su Volynijos kunig. Mstislavu Danilavyče, Žemaičių kunigaikštis Butegaidė, kursai gana gerai kariavo su Kardininkais, toliaus Utenų kunigaikštis Daumantas ir ant galo visų garbingiausias ir visų garsiausias Traidys, kunig. Naujapilio (1270—1282). Buvo tai vyras drąsus ir sumanąs karėje ir ūkėje; jisai vienas tuose nelaiminguose laikuose, kaip galėdamas, gelbėjo Lietuvius nuo aplinkinių neprietelių, kad kiti kunigaikščiai ne tiktai nieko gero nedarė, bet dar buvo užsiėmę vaidais tarp savęs; vienok pats neturėdamas visos Lietuvos savo rankose ir būdamas per tai silpnas, negalėjo atremti visų Lietuvos neprietelių. Jam viešpataujant pakelia ginklą prieš savo vargintojus Prūsai, Žemaičiams ir Aukštaičiams Lietuviams artimieji, ypatingai Sudaujai, išrinkę sau už vadovą sumanantį vyrą karėje,

Skumantą; tasai nemažai įkyrėjo Kryžokams ir dasiekė pačio Marienburgo ir nuteriojo Kulmiją. Kryžokai, negalėdami nieko padaryti Sudaujams, gyvenantiems tarp neįžengiamų girių, ežerų ir versmių, samdė visokius šaldras ir nedorus piktadarius, kurie, landydami po balas ir girias, prisiartinę pasalu degino sodžius. Skumantas prispaustas, matydamas nieko nepadarysiąs, patsai apsikrikštijo. Sudaujai dar kelis karės vyrus (karvedžius) pakėlė, bet nieko negalėdami padaryti, parsinešė su visais savaisiais į aukštąją Lietuvą, kur juos priėmė Traidys ir pavedė jiems ant gyvenimo šalis apie Gartėnus ir Slanimą. Tokiu būdu Kryžokai dabar susirubežiavo su Aukštaičiais ir Žemaičiais Lietuviais. Tame pačiame laike ir Žiemgaliai grūmės su Kardininkais gana laimingai, nes jiems padėjo Traidys; vienoje kovoje* krito pats Kardininkų Mistras Raceburg ir Kardininkų didi daugybė. Tarp Žiemgalių stogo garsus vadovas Nameiksis, vyras gudrus, išmintingas ir sumanus, kursai įsilaužė į Taurevietės pilę ir tenai savo kareivius paliko, idant gintųsi nuo Kardininkų, o patsai tuo tarpu šelpė Sudaujus. Traidys du kartu lankė ir Lenkus, dasiekdamas Sandamyriaus ir Lublino, vienok čia nelabai jam sekės; laimingiaus kariavo Traidys su Totoriais, kuriuos Gudai užsiundė ant Lietuvių. Levas, kursai užmušė Vaisilką, rūstaudamas ant Lietuvių, užsiuntė ant jų Totorius, vienok tie iš pirmo karto buvo išvyti nieko negavę. Tuomet Totorių chanas (han) Nogai supykęs naujas Totorių gaujas pasiuntė ant Lietuvos, liepdamas kad ir kunigaikščiai Rausvųjų Gudų eitų kartu, bet ir tą kartą Totoriams nepasisekė; juos pergalėjo Lietuviai ties Naujapilio, o Gudus išraižė Žemaičiai, kuriuos atvedęs koks ten Sirputis. Totoriai, užpykę už savo nuopuolius, grįždami pergalėti, pačių Gudų šalis nuteriojo. Traidys buvo nugaluotas Daumanto, vyresniojo savo brolio, kursai jam pavydėjo garbės ir to, jog tasai sėdžia vyresnioje vietoje. Buvo tai garbingas vyras, kursai vienas gyniojo Lietuvą nuo neprietelių ir vienas platino Lietuvių garbę. Teisingai Daukantas prilygina jį drąsiam žvejui, kurs audroms verdant žengia į valtį ir niekindamas pragarą jūrių, skleidžia putas kuprotų vilnių.

---

* Kuri buvo, rodos, ties Akmenės.

VYTENIS. 1293—1316

Utenų kunig. Daumantas, nugalavęs Traidį, vienok negalėjo užimti jo vietos, nes prieš jį stojo Vytenis, buvęsis Traidžio mylimas ir gyvenęsis jo namuose; tasai sutikęs Daumantą, einantį nuo Palacko, pergalėjo jį ir patsai įlipo į sostą. Apie paėjimą Vytenio labai mažai žinome; padavimas sako, jisai buvęs Lietuvaro, Airiogalos kunigaikščio, sūnus ir lig smerčio kartu su juo viešpatavęs. Prie Vytenio Lietuva vėl atgavo dvasią, kad pasijuto esanti po viena valdžia. Ištisas Vytenio viešpatavimas praėjo ant vienų karių, teip jog nebuvo metų, kad Vytenis būtų sėdėjęs namie. Savo žygius jis taikino prieš Kardininkus ir Kryžokus, kurie dabar prisiartino prie vidurinės Lietuvos, ir prieš Lenkus, kurie, tarp savęs nesutikdami, ne kartą patys telkė Lietuvius vieni prieš kitus. Viešpataujant Vyteniui nerandame, idant Lietuviai susigrumtų su Gudais*; mat vakariniai ir žieminiai neprieteliai buvo jiems pavojingesni negu Gudai, susilpnėję po Totorių jungu. Į Lenkų žemę 9 kartus ėjo Vytenis, pagrįždamas vis su gausiu grobiu; jau prie savo tėvo Lietuvaro du kartu (1291, 1292) žygiavo jisai į Lenkų pasvietį, dasiekdamas ne kartą Kalyšiaus, Lenčysos ir Dobrynės žemes. Lenkai baisiai įbūgo Lietuvių ir jiems kelio užstoti negalėjo, nes, būdami padalyti į mažas kunigaikštystes, buvo silpni. Jei kurs drąsesnis kunigaikštis kartais stojo prieš Lietuvius, tai ar galą gavo, ar papuolė pats į kalinį. Bet, rodos, visas užduotis Vytenio gyvenimo buvo kariauti su Vokiečiais, Kryžokais ir Kardininkais**.

ŽEMAIČIŲ KARIONĖS SU VOKIECIAIS. Kaip regėjome viršiaus, Kryžokai, Lietuvių ūkei irstant, užkariavo visą Parusį ir teip prisiartino prie Žemaičių; iš antros pusės Kardininkai, užvaldę Lietgalius, kas kartą daugiaus spaudė Žiemgalius ir Kuršininkus, nors tie ilgiaus laikės, vienok kas metą varginami, turėjo vieni pasiduoti Kardininkams ir

---

* Lietuvos rubežius su Gudais tada buvo Bugo upė, Brastis ir Juodieji Gudai prie Vytenio jau prigulėjo Lietuvai, bet kaip ir kada jai teko, gerai nežinome.

** Tos Vytenio su Vokiečiais karionės buvo labai tankios ir mažne kas metą, todėl negalime jas apsakinėti visas, nenorėdami plačiai pasileisti.

parsikrikštyti, kiti gi apleisti savo tarpe; apie 100000 Žiemgalių persikraustė į Žemaičius, palikę namie vienus tyrus ir pelenus. Dabar Žemaičiai pasijuto iš dviejų pusių apsiausti nprietelių, kurie, ilgai nelaukdami, pradėjo ir juos antpuldinėti, vienok čia Vokiečiai sutiko stamantresnį atspyrį, nes Žemaičiai jau buvo pripratę kariauti ir į karę ėjo kaip ant medžioklės; karė jiems rodės įgimtas darbas; vargai, karės, rūpesčiai ir pati gyvybė nieku jiems rodės, jei tiktai savo liuosybės pavojų regėjo. Karvedžius turėjo visados kantrius, drąsius ir sumanančius. Nors skaitės prigulį prie didžio Lietuvos kunigaikščio, vienok ilgą laiką (lig 1444 metų) turėjo savo kunigaikštį, kursai ne kartą nenorėjo priklausyti didžio Lietuvos kunigaikščio; per tai Žemaičiai ir su Vyteniu nelabai taikinos. Kryžokai, prisiartinę prie Žemaičių ir pradėdami su jais kariauti, pastatė ant rubežiaus savo pusėje pilis Tilžę ir Ragainę, ir čia patalpino savo kareivius, kurie, išeidami iš pilių, galėtų terioti Žemaičių kraštą, o pavojui esant galėtų susitraukti į savo pilis ir užsirakinę ginties; perdėtiniu ant tų kareivių buvo teip vadinamas pilės vyras, arba kamendotas. Vienas iš tokių tai kamendotų Liebencell 1294 su išrinktaisiais kareiviais sėdo į laives ir nerasdamas niekur atspyrio, pribuvo ten, kur Dubysa įteka į Nemuną ir kur Lietuvių buvo žinyčia; čia viską sudegino ir daugel stabmeldiškų kunigų iškirto. Nuo to laiko dešinysis Nemuno pašalis pradėjo mokėti Kryžokams duoklę, tuo ypatingiaus, jog pati Žemaičių diduomenė, nesitaikindama su Vyteniu, pasidavė noriai Kryžokams. Liebencell, žinodamas, jog su Žemaičiais kiteip nieko neveiksi, jų nevargino ir maloniai su jais elgės, bet kad pribuvo ant jo vietos kitas smarkesnis, Žemaičiams nepatiko Vokiečiams vergauti; pribuvo patsai Vytenis, ir Kryžokai po 5 metų paliko išvyti iš Žemaičių; o apsigynimui buvo pastatytos Žemaičių pusėje ant Nemuno pilys: Junigėda, Bisėnai, Kalnėnai ir daug kitų.

PRŪSŲ VARGAI. Tuo pačiu tarpu ir tarp Prūsų buvo sumišimas, bet čia Kryžokai greitai užgulė, dėl to kad tenai nebuvo vienybės. Kryžokai kaip įmanydami spaudė Prūsus, geisdami visiškai juos išnaikinti, veisdami kaip įmanydami Vokiečius į Parusį ir duodami tiems įstatymus labai naudingus, o Prūsams nors persikrikštijusiems didžiai neteisingus;

užginta buvo savotiškai kalbėti, idant Prūsai užmirštų savo bočių kalbą, papročius ir apsiėjimus, o priimtų vokišką kalbą; vokiečių kunigai ne kiteip mokė krikščionišką tikėjimą, kaip tiktai vokiškai, o kad dauguma Prūsų dar nepermanė tos kalbos, tai pamokslą sakant buvo pririnktas tam žmogus, kursai perversdavo kiekvieną žodį į prūsišką; patys Vokiečių kunigai turėjo sau už gėdą sakyti prūsiškai. Todėl nėra ko stebėties, jog, kęsdama tokius persekiojimus, pati prūsiška kalba turėjo* pragaišti. Tuos Prūsų vyrus, kurie buvo gudresni ir išmintingesni, kurie pasakodami jaunuomenei apie senovės gadynes, žadindavo jų širdyje meilę tėvynės ir liuosybės praėjusių laimingų amžių, tuos vyrus Vokiečiai nujautę kriušo kur įmanydami ar galavo. Ypatingai pastojo nelaiminga gadynė Prūsams nuo 1309 m., kad patsai Didis Mistras, krupaudamas apturėti nuo Popiežių sau uždirbtą užmokesnį už nedorybes, iš Venecijos persikėlė į Parusį ir aprinko sau už buveinę Marienburgą ir stiprino zokaną kaip įmanydamas; o kad mažai bebuvo norinčių iš diduomenės stoti į tą zokaną, o karės su Lietuviais viešpataujant Vyteniui labai buvo tankios, tai didis Mistras, neveizėdamas į zokano įstatymus, išrinkęs daugel bernų, apmovęs baltu abitu, sulygino juos su kitais zokanininkais.

VYTENIO SUTARTIS SU RYGOS ARKIVYSKUPU. Kardininkai ne tiktai spaudė Lietgalius ir Žiemgalius, bet ir pačiam Rygos Arkivyskupui buvo mažai vietos. Teip 1294 Kardininkų Mistras užpuolė pasalu Arkivyskupą, sugavo jį ir į kalinį įstūmė, duona ir vandenimi temaitindamas teip, jog tas neilgai trukus ir mirė. Kitas Arkivyskupas, jo įpėdinis, negalėdamas nieko kito padaryti, šaukės Lietuvių pagalbos ir su Vyteniu sandarą padarė. Tuom Vytenis, surinkęs nemažą kariuomenę, pribuvo į Padauguvį ir susitikęs su Kardininkais, pergalėjo juos pačiame pamaryje po ilgos kovos; patsai Mistras Bruno ir 15000 kareivių Kardininkų paliko ant vietos beklaksą. Kerštai tarp Kardininkų ir Rygos Arkivyskupo 1305 m. vėl pakilo, tuo karė Arkivyskupas patelkė Lietuvius, o Kardininkai Danus. Negana to: Arkivysku-

* Mūsų gadynėje mokslo vyrai atrado kningynuose kelias kningutes prūsų kalboje rašytas, iš kurių galima matyti, maždaug kokia buvo prūsų kalba, kuri jau 200 metų kaip pragaišo.

pas skundėsi Popiežiui, apsakinėdamas visas zokaninkų nedorybes: jog jie išpjovė diduomenę Žiemgalių ir Lietgalių, o jų valsčius ir turtus pasavino, jog kardininkai neleidžia kunigams eiti mokinti šventą tikėjimą Lietuvius, idant paskui nepražūtų kariavimo priežastis. Kardininkai rangės kaip įmanydami, siuntė į Rymą savo teisintoją, bet paliko pakaltinti; vienok įsivyravę mažai ko teatbojo.

VYTENIO NUOPUOLIS IR SMERTIS. Kaip aukščiaus buvo pasakyta, Vytenis gana tankiai lankė Kryžokų pasvietį, mažką ne visados pargrįždamas su gausiu grobiu. Vienok 1310 m. jam labai nepasisekė. Atsitiko teip. Nuteriojęs Natangiją ir Sambiją ir grįždamas namon netoli rubežiaus savo dievaičiams aukavo arba degino; pavijęs iš netyčių, užpuolė Kryžokai, ir Vytenis led suskubo žirgą pagriebti; daug Lietuvių kliuvo į Vokiečių rankas. Įpykęs Vytenis norėjo tuojaus Kryžokams atmonyti ir surinko 4000 rimtos raitarijos (joties), įpuolė staigu į Varmiją ir baisiausiai nuteriojęs grįžo namon su didžiu grobiu, vienų mergaičių krikščionių varydamas apie 1400; sustojo į guolį ties Voplaukiu. Čia Vytenis, vaikščiodamas po guolį ir žiūrėdamas ant grobio ir imtynių, pamatė Monstranciją ir gavęs žinią, jog čia laikosi tikras Dievas, pradėjo tyčioties, jog tasai Dievas negalėjo apginti savo tarnų. Už tą tyčiojimos Vytenis paliko tuojaus pakorotas. Kryžokai artinos su stipria karuomene; ištiko smarki mūšis, Lietuviai negalėjo išturėti ir pradėjo sprukti šalin; pats Vytenis su keliais vyrais led išspruko žeistas į galvą. Daugiau negu 2800 pačių žirgų kliuvo į neprietelių nagą. Prasidžiugę Kryžokai ir atminčiai tos pergalės Torūnės mieste įkūrė miniškų kliošorių.

Metai 1312 ir 1313 žinomi kaip metai baisaus bado, kritimo gyvuolių, didžio maro visoje Lietuvoje ir aplinkiniuose rubežiaujančiuose kraštuose. Žmonės mirė kaip lapai rudenį krinta nuo medžių; numirėlius kaip malkas prikrovę vežimais vežė sudeginti. Bet ir tokiuose metuose Kryžokai neliovės užpuldinėti Žemaičių ir norėjo įkurti Skersnemunio (Christimemel) pilę ant Nemuno, bet iš pradžios jiems nepasisekė, nes Vytenis pasiuntė savo karvedį Surminą, kursai Kryžokų laivus sudegino ir daugumą pačių kryžokų paskandino Nemuno verpetuose. Vienok paskui Kryžokai pastatė

aukščiaus minėtą Skersnemunio pilę, tuokart patsai Vytenis ėjo griauti pilę ir per 17 dienų vėtravojo ją, bet atėjo pats Didis Mistras su stipria kariuomene, ir Vytenis turėjo pasitraukti, negalėdamas nieko padaryti. Sako, jog grįždamas nuo ten, Vytenis buvo perkūnijos nutrenktas.

GEDIMINAS. 1316—1341

LIETUVOS GALYBĖ. Lietuva jau buvo turėjusi gerus kariautojus, bet tikru rėdytoju pirmasis buvo Gediminas*; nuo jo prasideda Lietuvos galybė, kuri kas kartą didinas, kol Vytautui viešpataujant pasiekia aukščiausio laipsnio. Gediminas ne tiktai nenustojo nei mažiausio ploto savo karalystės, bet ją praplatino plačiais kraštais, kuriuos po savo valdžia pamušė. Buvo vyras didžiai išmintingas, kursai tikrai rūpinos apie Lietuvių apšvietimą ir kurs sulygino juos su kitomis tautomis. Lietuva, viešpataujant Gediminui, stojo tvirta savo vienybe, baisi neprieteliams rimtais neperlausiamais pulkais, garsi visoje Europoje savo pergalėmis. Jisai, matydamas, jog kas kartą Kryžokai giliaus grūdžias į Lietuvą ir suprasdamas, jog vieniems Lietuviams sunku bus atremti Zokanus, kuriems plūdo meldžionių gaujos iš visos Europos, pasiruošė padidinti savo karalystę Gudų kraštais ir susibendrauti su Lenkais per gentystę, idant paskui turėdamas didesnę galę, tvirčiai turėtus prieš pačius Zokaninkus; toliaus, idant atimtų jiems priežastį kariavimo ir išgelbėtų Lietuvą nuo jų užpuldinėjimų, rašė pas Popiežiaus, kaip matysime žemiaus; ant galo matydamas, jog Lietuviai, užsiėmę vien tikt karėmis, paliko tamsesni už aplinkines gimines, Gediminas rūpinos labai ir apie jų apšvietimą. Tie tai Gedimino darbai ir yra svarbiausieji, kurie nupelnė jam negęstančią garbę.

GEDIMINO ĮLIPIMAS Į SOSTĄ IR SUSIRĖMIMAI SU KRYŽOKAIS. Paskutiniuose metuose Vytenio viešpatavimo

* Gediminas buvo Vytenio brolis, kaip neseniai istorijos tyrėjai išrado iš rašto Arkivyskupo Rygos, rašyto 1323 m., kur teip yra padėta: ...sicut Vithene bonae memoirae frater vester et antecessor nobiscum (Naperski, Rusiškai -Livoniška ktai, 31 lak.).

Lucko kunigaikštis Levas buvo užėmęs Drogičiną ir Brastį; tada Gediminas (rodos, 1315 m.) su kariumene traukė tuojaus prieš jį. Toje karionėje pats Levas gavo galą. Gediminas užėmė jo valdybą, o apturėjęs žinią apie smertį savo brolio Vytenio, pasiskubino į Lietuvą apimti visuotinę valdžią ant Lietuvos. Tuo tarpu Kryžokai po Vytenio smerčio mislijo, jog atėjo laikas atmonyti Lietuviams už praėjusius nuopuolius; tuojau pradėjo terioti Žemaičių šalį apie Varnius ir Pastojus ir sudegino Bisenės pilę; antrą metą norėjo įsilaužti į Ragainę, bet čia jiems nepasisekė; Gediminas tuo tarpu buvo vis užsiėmęs Gudais; Žemaičiai teip varginami pradėjo šaukti jo pagalbos. Tuomet Gediminas, sukėlęs kariumenę, traukė į Žemaičius ir liepė eiti sau ant padėjimo kamendotui Gartėnų pilės. Sutiko su Kryžokais ties Žeimiais, vokiečius vedė Maršelga Enrikis iš Plocko. Kova labai buvo tvirta, vienok Lietuviai sulaužė Kryžokų rindas, kad Žemaičiai, prispirti stoti su Kryžokais, pradėjo juos kapoti iš užpakalio. Čia kartu su Gediminu Lietuvius rikiavo ir karvedys Goštautas. Kryžokai, norėdami atmokėti Žemaičiams už savo nuopuolius, traukė į Medininkų apygardas su stipria kariumene, bet Žemaičiai užtaškavo ir užvertė medžiais jiems kelius, teip jog tie negalėjo išeiti, o paskui užpuolę ant jų, maž kone visą jų kariumenę išklojo. Pats jų Maršelga Enrikis čionai galą gavo, o Žemaičiai, sugavę garsų Kryžoką Gerardą Rüden, gyvą dievaičiams ant aukos, arba apieros, sudegino. Mat toks tuokart buvo žmonių išmanymas. Tos Lietuvių pergalės labai įbaugino Kryžokus, ir didis jų Mistras Trier ant dviejų metų padarė (1319 m.) paliaubas su Gediminu. Tas pakajus nors trumpas, vienok buvo labai naudingas, nes davė laiką Gediminui pasirūpinti apie sutvarkymą ūkės iš vidaus.

RŪPINIMASIS APIE LIETUVIŲ APŠVIETIMĄ. Matydamas, jog Lietuvius pralenkė aplinkinės giminės daugel dalykuose, Gediminas pradėjo rūpinties apie savo tautos apšvietimą. Išsiuntinėjo į visą Europą į miestus Lübek, Rostok, Sztetin, Gotland, užprašinėdamas visokių amatų vyrus: mūrininkus, staliorius, kalvius, dailides ir kitus, prižadėdamas jiems globą ir liuosybę nuo mokesčių. Geisdamas pakelti ir praplatinti prekybą, jis davė leidimą visiems sveti-

miems prekiotojams Lietuvoje prekiauti be muito. Sostapilę perkėlė pirmu į Trakus, o paskui į Vilnių, kurį kaip įmanydamas platino ir didino, užprašinėdamas iš visur gyventojus, duodamas dovanai žemę ir suteikdamas pašalpą. Apie Vilniaus pradžią teip sako senų gadynių padavimas:

Gediminas, medžiodamas su savo dvariškiais Panarių kalnuose, apie Viliją pamatė labai nepaprastą ir gražų taurį; užsigeidęs jį užmušti, ilgai jį gainiojos, ant galo pats vilyčia pervėrė; pavargęs, negrįžo jau į Trakus, bet kur taurį užmušė, ten ir apsinakvojo. Čia turėjo tokį sapną: matė vilką teip šarvuotą, kad, rodės, vienu geležimi apkaltas; jisai, į kunigaikštį žiūrėdamas, dantis kalęs, o jo viduryje dar 100 kitų vilkų buvę, kurie teip baisiai kaukę, jog girios ir tyrai gaudę. Atsibudęs Gediminas ilgai rymojęs, negalėdamas permanyti, ką sapnas reiškia. Tuokart pasivadinęs Gediminas aukščiausį kunigą Lizdeiką, ir tasai teip sapną išguldęs: tas sapnas laimę reiškiąs, šarvuotas vilkas esąs tai miestas su pilelėmis, kurias Gediminas turi įkurti (pastatyti), to miesto garsas ir garbė kaipo ūkės sostapilės nusklisią į visas pasaulės šalis. Tokias sapno išguldymas patikęs Gediminui, ir jisai perkėlęs savo buveinę iš Trakų į Vilnių (1322 m.).

Bet ne apie tą vieną rūpinos Gediminas; per tą patį laiką jisai kariavo su kunigaikščiu Vladimieru, kurį pergalėjęs užėmė visą Volyniją su Vladimiero miestu. Matydami Gedimino galybę ir protą, visi aplinkiniai jo privengė, ieškodami jo prieglaudos ar bendrystės. Pskavo gyventojai, spaudžiami Kardininkų, du kartu prašė nuo Gedimino pagalbos, negaudami jos nuo didžiojo Naugardo. Gediminas leido jiems padėti Dovydą Daumantaitį, Gartėnų pilies vyrą, kursai pergalėjęs Kardininkus, nuėjo iki Ravelio ir parsivarė apie 5000 Vokiečių imtinių. Aleksandras, Tverų kunigaikštis, bėgdamas nuo Totorių chano Užbeko, teip pat pas Gedimino ieškojo prieglaudos; iš to kilo karė su Naugardu ir, tasai pergalėtas, turėjo saugoti sandarą su Lietuviais, priimti Gedimino sūnų Narmuntą sau už apgynėją ir pavesti jam piles Ladogą, Izorą, visą Kareliją ir pusę Kaparijos. Ivanas, didis Maskolių kunigaikštis, regėdamas tokią Lietuvos galybę, visaip gerinos Gediminui ir jo dukterį Augustę (ant krikšto Anastaziją) savo sūnui Simanui išprašė už pačią. Gedimino sūnus visur buvo prašomas į žentus; teip Algirdas

apsipačiavo su Marija Jaroslavaite, Vitebsko kunigaikštaite, ir paliko Vitebsko urėdu. Teip pat Traidenavyčė, Mazūrų kunigaikštis, turėjo už pačią Gedimino dukterį, kurios vardo mums istorija nepaduoda (Danutė?). Bet visų svarbiausias buvo Gedimino susigenčiavimas su Lenkų karaliumi Vladislovu Lokietka, kursai ieškodamas Gedimino bendrystės nuo abiem pavojingo neprietelio, Kryžokų, atleido siuntinius į Vilnių (1325 m.), prašydamas Gedimino leisti savo dukterį Aldoną už jo vienturtį sūnų Kazimierą ir kartu padaryti sandarą. Gediminas priėmė siuntinius su didžia iškilme ir išvaišinęs atleido Aldoną, o kraičio vietoje kartu paleido daugybę Lenkų iš kalinio, kurie grįždami namon visur linksmybę didino. Pats Vladislovas pasitiko grakščią Lietuvaitę ir būsinčią marčią, kuri ant krikšto gavo Onos vardą.

PIETŲ GUDIJOS UŽVALDYMAS. Negana, jog Gediminas platino savo galybę genčiavimais, jisai dar tretį kartą vaikščiojo apie 1333 m. į Gudiją ir užvaldė Ovručo, Žitomiriaus miestus ir ant galo Kijevą su prigulinčiomis jam šalimis, kur viešpatavo tuokart Stanislovas Feodor; apie priežastį tos karės ir apie jos vedimą nieko nežinome*. Kariaudamas su Gudais, Gediminas vienok Totorių nekusino (neužkabino) gerindamasis jiems; nors nelabai jų bijojo, vienok nenorėjo didinti sau neprietelių skaitliaus. Prie Algirdo ir Keistučio, kaip matysime toliaus, buvo jau kiteip, kad Lietuva įgijo dar didesnę galybę. Užvaldęs Kijevą Gediminas čia pasodino valdyti Alšėnų kunigaikštį Algimantą. Užkariaudamas Gudų šalis, Gediminas jų vienok nespaudė, kaip kad Vokiečiai Prūsus; jisai paliko jiems jų tikybą, įstatymus ir apsiėjimus ir pačius ant jų perdėtinius rinko ar iš jų pačių, ar vyrus jų tikybos; per tai Gudai mylėjo Gediminą ir glaudės prie jo kaipo prie užtarytojo nuo Totorių prispaudimų.

RŪPINIMASIS APIE ŠV. KRIKŠTĄ. Kad teip sustiprino ir išaukštino Gediminas Lietuvą savo pergalėmis ir susigenčiavimais, vieno dar daikto jai reikėjo, idant, jei nepraviršin-

---

* Antanavyčė (prof. Kijevo) nenorėjo pripažinti už tiesą tą užvaldymą, sakydamas, jog Kijevas Lietuviams teko tiktai apie 1360 m., bet Daškevyčė (1885) jo samprotavimą atmetė, išrodydamas, jog Kijevas apie 1333 m. jau turėjo pripažinti savo prigulėjimą nuo Gedimino.

tų, tai susilygintų su didžiausėmis Europos karalystėmis; reikėjo Lietuvai dvasiško apšvietimo, krikščioniško tikėjimo. Kaip stipri galva suprato tai Gediminas, bet jei nepasisekė jam tame dalyke, tai jau kalčia Kryžokų, kurie jokio šviesos spindulėlio nenorėjo praleisti į Lietuvą, bijodamies per tai pragaišinti kariavimo priežastį. Jau pradžioje savo viešpatavimo Gediminas norėjo susitaikinti su Popiežiumi, idant nusikratytų nuo kasmetinių antpuldinėjimų ir terionių Kryžokų ir meldžionių, kurie plūdo iš visų kraštų, mislydami, būk pildą išganingą darbą. Matėme aukščiaus, kaip Gediminas rūpinos apie svietišką savo apšvietimą tautos, užprašinėdamas mokytus vyrus iš Europos ir prižadėdamas jiems savo globą. Tame tai pačiame laike (1323 m.) Gediminas, nemažai prikalbėtas Rygos Arkivyskupo, savo širdingo prietelio Pridrikio Lobenstat'o, rašė apie Popiežiaus gromatą ir išleido siuntinius, paduodamas save ir visą savo kraštą Popiežiui Jonui XXII, kaipo valdytojui visų krikščionių.

„Šventasis tėve, rašė Gediminas, mes nekariaujame su krikščioniais, norėdami naikinti krikščionišką tikėjimą, bet ginties nuo baisių neteisybių Kryžokų. Šitai iš priežasties nedorybių ir persekiojimų Kryžokų karalius Mindaugas turėjo išsižadėti tikėjimo, o priešpėdinis mūsų Vytenis veltui užprašinėjo į Lietuvą krikščioniškus kunigus, pavesdamas jiems bažnyčią savo krašte. Kunigų Kryžokai nepraleido ir bažnyčią sudegino".

Skųsdamasis tolesniai už Kryžokų nedorybes, prašė Gediminas, idant Popiežius užstotų už Lietuvius prieš atkaklius Kryžokus, prižadėdamas priimti šv. katalikišką tikėjimą. Tame pačiame laikė išsiuntė* raštą prie Dominikonų ir Pranciškonų, prie Gvardijonų ir Priorų į Saksoniją ir Sileziją, prašydamas kunigų, kurie ir pribuvo, nors nedaugel per užturėjimą Kryžokų; jiems pastatė tris bažnyčias Naujapilyje ir Vilniuje.

KRYŽOKŲ NEDORYBĖS. Kryžokai, nujautę apie tą visą, nežinojo ką bedaryti. Pats didis Mistras Karolis Beffart, labai iškalbingas, pasiskubino į Rymą perkalbėti Popiežių,

* Rašytą Vilniuje gegužės 26 d. 1323 m.

jog Gedimino užmetinėjimai esą melagingi ir jog jo prižadėjimas krikštyties esąs veidmainingas. Popiežius nežinojo, kam tikėti; jis prižadėjo atsiųsti į Parusį vyrus tą visą ištirti, o tuo tarpu liepė perstoti antpuldinėti ir terioti Lietuvą. Vienok Kryžokai, nežiūrėdami į Popiežiaus uždraudimą, tuojau užšaukė Kryžiaus karę, ir gaujos meldžionių ir Kryžokų pradėjo smarkiausiai terioti Žemaičių pasvietį. Toksai krikščionių pasielgimas labai įpykino Gediminą. Tuo tarpu pribuvo į Parusį į Marienburgą (Malborgą) Popiežiaus siuntiniai Vyskupas Alekto Baltramiejus Benediktinų Teopridu; jau ir čia buvo užgautas Gediminas: siuntiniai pribuvo ne pas jo į Vilnių, bet pas jo neprietelių, kur jie, rodės, daugiaus linkstą prie gero Kryžokų negu Lietuvių; iš Parusio siuntiniai pribuvo į Rygą ir iš čia vėl siuntinius nuo savęs leido prie Gedimino; tasai vis dar priėmė tuos labai patogiai su iškilme, sėdėdamas ant sosto su 12 senatorių, aplinkui stovinčių, ir atleido į Rygą juos su atsaku Popiežiui ir su savo siuntiniais; jo siuntinius, einančius į Rygą, Kryžokai sugavo ir Ašerodės pilėje nugalavo*. Matydamas tokią Kryžokų atkaklybę, Gediminas pasiuntė savo rūmų vyrą Šilgalį į Rygą, kursai susirinkime siuntinių ir diduomenės Gedimino vardu atsisakė ant galo priimti krikščionišką tikėjimą, išmetinėdamas, jog Kryžokai ieško tiktai pragumo nuvergti Lietuvius, nesirūpindami apie praplatinimą Dievo žodžio. Teip ant nieko nuėjo Gedimino noras priimti krikščionišką katalikų tikėjimą per Kryžokų atkaklybę, kursai jei būtų įvykęs, būtų atnešęs Lietuviams nesuskaitomas laimes ir kiteip būtų gal virtusi Lietuvių tautos ateiga.

KARIONĖS SU VOKIEČIAIS. Gediminas, matydamas, jog su geru nieko Kryžokams nepadarys, susibendravo su Lenkais, kaip aukščiaus matėme, ir su aplinkiniais kunigaikščiais ir, sustiprinęs savo galę naujais užkariavimais, pradėjo iš peties kariauti su Kryžokais, padėdamas ne kartą Lenkų karaliui Vladislovui; teip 1326 m. kad Vladislovas susipyko su Kryžokais ir prašė Gedimino pašalpos, tasai

* Daukantas. Pasakojimai apie Lietuvių veikalus.

išsiuntė stiprią raitariją (10 000) meškinuočių Lietuvių su garbingu Gartėnų pilės vyru Dovydu, kursai, persikėlęs per Vyslą ir Odrą (Audra?), nuteriojo Brandenburgiją ir nemažai nugąsdino pačius Saksus. Kitą metą jau patys vieni Lietuviai po valdžia vyriausio Gedimino sūnaus Algirdo atsidūrė pačioje Magdeburgo pilės angoje, ir nuteriojęę baisiai Frankfurto apygardas, grįžo laimingai su didžiu grobiu; Kryžokai nedrįso užstoti jiems kelio, nes tuokart tiktai jie tvirti ir drąsūs, kad sulaukia atplūstančių meldžionių minių. Ypatingai minėtini yra metai 1331, kad Lietuviai su Lenkais prie Plaucių ant ilgo laiko sutrupino Kardininkų galybę*. Vieta neleidžia apsakyti visas kares, kurios buvo su Kryžokais viešpataujant Gediminui; pačių didelių teip vadinamų kryžiaus karių buvo penkios, už kurias Gediminas atmokėdamas teip pat teriojo Kryžokų pasvietį. Paprastai Kryžokų keliai į Lietuvą buvo per Žemaičius ir Gartėnus, todėl tos šalys ypatingai kentėjo nuo jų antpuldinėjimus. Viena iš tų kryžiaus karių apdengė Lietuvių drąsumą ir narsumą neaptemstančia garbe; buvo tai 1336 m. Kada daug didžiūnų pribuvo iš Teutonijos pas Kryžokų ant kryžiaus karės, didis Mistras, sutaisęs stiprią kariuomenę ir su jais susinėręs, traukė į Žemaičius ir apstojo vieną pilę, vadinamą Pelenę, kur susibėgo aplinkiniai gyventojai su žmonomis ir kūdikiais, ieškodami uždangos nuo Kryžokų. Kamendotu, arba pilėvyru, buvo Margis, kursai turėjo tiktai 4 000 vyrų, o apgulė geležimi ir variu aplietų 20 000 Vokiečių, kurie vilyčias kaip sniegą drėbė, o akmenis iš smilsnių kaip krušą bėrė į pilę. Lietuviai šimtais grūdo Vokiečius nuo pilės sienų, bet nuramdyti Vokiečių negalėjo, nes tie apgulę taranais pilės sienas ardė. Gediminas tuo tarpu ant pagalbos pribūti negalėjo, vienok Lietuviai gynės kaip liūtai, lopindami naktį, pagal ką neprieteliai dienos būvyje buvo išgriovę. Kryžokai, negalėdami nieko padaryti, ėmė laidyti į pilę uždegtus strypus, ir visa pilė pasijuto ugnyje. Margis pamatė, jog jau nelieka jokios vilties apsiginti, vienok panorėjo geriaus mirti su savo žmonėmis, negu pasiduoti į vergy-

* Antonovič, 69 pusl. 1878. Очерки.

bą Vokiečiams. Todėl liepė jis malkinę sukrauti, sunešti tenai turtus ir gėrybes, o kunigams ugnį pašvęsti. Paskui Lietuviai susitarė patys tarp savęs vieni kitus kirsti ir į tą ugnį mesti, idant nepatektų gyvi į neprietelių rankas. Vokiečiai, stebėdamos, jog nieks ant sienų nesirodo ir negesina ugnies, po valandos pradėjo grūsties į degančią pilę. Vienas tiktai Margis užstojo jiems kelią, idant visi paspėtų tuo tarpu nusikirsti ir į ugnį įsimesti; ant galo ir jisai pats save nukerta. Kad Kryžokai, įsigrūdę į pilę, pamatė ant aukštos ruštavonės (?) sėdinčią kunigę šventuose rūbuose, kirvis jos rankoje, ir kad jie prisiartino, ji paskutinio kareivio galvą nukirtus pati nusileido į tą ugnį. Šiurpulys apėmė Kryžokus, ir jie nedrįso giliaus eiti į Lietuvą, bėgo namon ir užrašė savo metraščiuose tokį niekur negirdėtą atsitikimą.

KARDININKŲ NURAMDYMAS Kardininkai, viešpataujant Gediminui, labai nusilpsta; kaip jau seniai, teip ypatingai 1328 m. kilo kerštai ir nesutikimai tarp Rygos gyventojų ir Arkivyskupo su Kardininkais; Rygos gyventojai įsilaužė ir sudegino Kardininkų pilę Dinamündę, o kad ant antrų metų už tai Kardininkai apstojo pačią Rygą, tai gyventojai šaukės pagalbos nuo Gedimino, pavesdami jam už tai 4 pilutes ant Dauguvos. Gediminas pribuvo su stipria kariuomene ir, persikėlęs per Dauguvą, labai nuteriojo Kardininkų valsčius; duoną ir maistą pristatė jam Rygos pilionys. Tasai Gedimino žygis labai buvo skaudus Kardininkams: jų Mistras Ebergard fon Mungeim turėjo padaryti sandarą su Rygos Arkivyskupu, kursai Kardininkams buvo negeistinas. Po to atsitikimo lig pat Gedimino smerčio nerandame, idant Kardininkai antpuldinėtų Lietuvą. Metų, kuomet Gediminas numirė, tikrai nežinome; žinome tikt, jog tarp 1339 ir 1341 m. jo nebteko. Norėjo jis įsilaužti į Bayerburgės pilę, čia netikėtai saujelė Lietuvių paliko Kryžokų apsiausta, ir Gediminas, kad sau kelią skynė per neprietelių rindas, paliko pervertas vilyčios per pečius, ar kaip kiti sako, peršautas iš šaudyklės, kurios pirmą kartą tuokart buvo vartojamos. Po Gedimino smerčio paliko jo brolis Vainas ir septyni sūnūs: Manvydas, Narimuntas, Algirdas, Keistutis, Karejotas, Liubartas (žentas Levo

Andriej., kunig. Lucko, kuriam teko rytinė dalis Valynijos) ir Jaunutis; jie ir išsidalino savo tėvo kraštus į aštuonias dalis.

JAUNUTIS. 1341—1345

SUSILPNĖJIMAS LIETUVOJE VIENVALDYSTĖS IR NUKĖLIMAS JAUNUČIO NUO SOSTO. Jau prieš Gedimino smertį visi jo sūnūs turėjo sau paskirtus kraštus, kuriuos ir valdė; vienas tiktai Jaunutis buvo prie tėvo, ir Gediminas mirdamas paliko jam Vilnių, Ašmenę, Aukmergę ir Braslavą, o tuo pačiu dėl didesnės vienybės perdėjo jį didžiu kunigaikščiu ir viršininku savo brolių. Niekas tam tėvo parėdymui neprieštaravo, ir Jaunutis tikrai per keturis metus nešiojo vardą didžio Lietuvos kunigaikščio, vienok būdamas dar visai jaunas ir netvirtos galvos, negalėjo rėdyti visą Lietuvą ir turėti drausmėje savo brolius: visi broliai rėdė sau paskyriumi, kaip kuriam išpuolė, nesiklausdami Jaunučio. Teip vyriausias brolis Manvydas išginė iš Žemaičių Kryžokus, kurie po smerčio Gedimino norėjo pasinaudoti; paskui įpuolęs į Parusį ir keletą kartų juos pergalėjęs pagrįžo laimingai, padaręs sandarą su Mistru Ludolf Kenig; prie sandaro prigulėjo Algirdas ir Keistutis; apie Jaunutį nieko čia negirdėti. Toliaus Liubartas, kursai viešpatavo Volynijoje, susipyko su Lenkų karaliumi Kazimieru, nes abu norėjo užvaldyti Galiciją arba Rausvuosius Gudus; čia Liubartui padėjo Keistutis, o Jaunutis vėl nieko nesikišo. Apie 1342 m. Keistutis vienas padarė suokalbą su Inglėnais, pagal kuriuos vieni antriems leido prekiauti pas savęs; didžiausiu padėliu prekiavimo daiktų prie Baltųjų marių buvo paskirta Palanga.

Algirdas 1341 m. pats vienas ėjo kariauti Mažaiską, o antrą metą kartu su Keistučiu padėjo suspaustam Kardininkų Pskavui ir baisiai nuteriojo Padauguvį, kursai ir teip jau buvo susilpnėjęs per sumišimą tuose metuose tarp Igaunių, Lietgalių ir Kuršininkų, kurie buvo susitarę vienu kartu Vokiečius išpjauti; 18 000 Vokiečių tuokart gavo galą. Matydami, jog Lietuvoje nėra geros vienybės, jog kiekvienas Gedimino sūnus daro kas jam patinka, nesiklausdamas

didžio kunig. Jaunučio, Kryžokai samprotavo, jog atėjo laikas atmokėti Lietuviams už praėjusius nuopuolius prie Gedimino ir užimti Žemaičius. Pradėjo ruošties iš peties į karę su Lietuviais; matydami, kad Lietuviai susipyko dėl Galicijos su Lenkų karalium Kazimieru, Kryžokai padarė su juo sandarą ir atėmė nuo jo Kulmiją ir dalį Kujavijos; paskui įgavo nuo Valdemaro, Danų karaliaus, Estoniją ir Ravelio miestą; ant Lietuvos rubežiaus pataisė Bayerburgo pilę, Gedimino sugriautą, ir pastatė dar dvi nauji: Jurbarką ir Marienburgą. Mistras išsiuntė į Germaniją užprašinėti svečių ir samdyti kareivių karionei su Lietuviais. Atremti teip pasitaisiusius Kryžokus Jaunutis buvo per daug silpnas, todėl vyresnieji broliai Algirdas ir Keistutis susitarė jį iškelti iš Vilniaus ir patiems paimti į savo rankas visą Lietuvos valdžią, idant per tat galėtų išgelbėti tėvynę nuo neprietelių, iš visų pusių kylančių. Keistutis (1345 m. lapkričio 22 d.) įvedė šieno vežimuose auštant savo kareivius į Vilnių ir užėmė aukštąją ir žemąją pilę; Jaunutis vienmarškinis norėjo išbėgti, bet, atšaldęs sau kojas, buvo sugautas; pribuvo ir Algirdas iš Kreivių; tuokart Algirdas buvo apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, kurio turėjo visi broliai priklausyti; Keistutis pasiėmė jam visur padėti; Jaunučiui už Vilnių pavestas buvo Zaslavos kraštas.

ALGIRDAS IR KEISTUTIS. 1345—1377

Algirdas ir Keistutis buvo visų išmintingiausieji Gedimino sūnūs; pirmasis kaipo gudrus rėdytojas, antrasis kaipo vadovas karionėse; abudu paduoda mums gražiausį paveikslą broliškos vienybės ir meilės; vienas antrą šelpdami ir iš vieno eidami, juodu ne tiktai nenustojo nei vieno ploto tėvo palikto plačio krašto, bet dar daugiaus jį padidino. Kaip matysime toliaus. Viešpataujant Algirdui skaitlius Lietuvos neprietelių gerai pasididino; nieko nesakant jau apie Kryžokus ir Kardininkus, smertinus Lietuvos neprietelius, atminkime, jog Lietuva susikerta su Lenkais dėl Galicijos ir Volynijos, su Maskoliais dėl parubežinių kraštų. Maskolija turėjo su Lietuva susiremti, abidvi di-

dindamos; ant galo prie Algirdo Totoriai pajunta, jog Lietuviai kas kartą daugiaus nuo jų atima kraštų; susirėmimas buvo neišbėgamas, kas ir atsitiko prie Mėlynų Vandenų*. Iš to galima suprasti, jog nesilpnai galvai galima buvo išeiti pergalėtoju iš visų tų susirėmimų; ir už tikrą Keistutis ir Algirdas ir buvo tokie kunigaikščiai, kokių reikalavo Lietuva anuose laikuose. Apie Algirdą rašytojai sako, jog jisai neapkentė nei vyno, nei stiprio medaus, nei puotų arba vaišinių susiėjimų, o kad kiti buvo gėrimais ir juokavimais užsiėmę, jisai su išmintingais vyrais ir tėvūnais teiravos ir rymojo, kaip savo Lietuvą praplatinti ir sustiprinti; nors mirė ir palaidotas buvo stabmeldžiu, vienok krikščionių nepersekiojo ir elgės su visais mandagiai ir maloniai. Kaip Algirdas buvo garsus rėdytojas, teip Keistutis garbingas vadovas; užaugęs ir pasenęs tarp Lietuvių ir Žemaičių, jisai buvo daugiausiai jų mylimas; todėl lig šiol jo vardas yra žinomas Žemaičiams. Už pačią jis vedė sau Birutę, dukterį Vidimunto, Žemaičių bajoro, kuri pirmu buvo Palangoje vaidelytė prie šventos ugnies Žinyčioje. Visas Keistučio gyvenimas praėjo karionėse su Kryžokais, su kuriais jisai daugiausiai vienas kariavo, tiktai svarbiausiuose atsitikimuose patelkdamas savo brolį Algirdą; du kartu Keistutis buvo papuolęs į kalinį Vokiečiams ir vieną kartą Lenkams, bet visados mokėjo pasprukti iš sunkiausių pančių. Palikdamas lig pat smerčio stabmeldiškame tikėjime, Keistutis vienok savo pasielgime yra tikras krikščioniškas ricorius, kaip sako ir raštai pačių Vokiečių. Eidamas į karę visados davė žinią apie tai, jei kam ką prižadėjo, tai visados išpildė.

KARIONĖS SU VOKIEČIAIS. Kaip aukščiaus matėme, Kryžokai iš peties rengės į karę prieš Lietuvius. Pradžioje 1345 m. į Parusį pribuvo neišpasakyta daugybė svečių ir samdytų kareivių, tarp kurių Čekų karalius Jonas ir Vengrų karalius Liudvikas su stipriomis kariuomenėmis; tuojaus

* Dlugošas labai klysta, sakydamas būk Lietuva išsididinusi per suirimą aplinkinių. Daškevyčė (Кіевъ, 1885 г.) čia teip sako (22 pusl.): Этотъ успѣхъ объясняется тѣмь, что Литовское племя въ лицѣ своихъ вождей выказало значительную энергію и воспріимчивость, и также тѣмъ знаменемь, которое литовскіе князья высоко держали до конца XIV ст. и на которомъ была начертана равноправность.

Kryžokai su savo svečiais apgulė vieną parubežinę pilę. Algirdas su Keistučiu teip pat taisės: sukėlę stiprią kareiviją, traukė jie priešais, masindami, būk žadą užpulti Sambiją. Kryžokai apleido pilę ir pasiskubino į Sambiją, tikėdami tenai susitikti su Lietuviais, bet labai apsigavo; Algirdas su Keistučiu tuojaus puolė į Padauguvį ir baisiausiai nuteriojo dasiekdami Ezelės salos; apgautas Mistras norėjo už tai nuterioti Lietuvos pasvietį, bet gyventojai pirmu jau to vylė, todėl visi su turtais po girias ir balas išsislapstė, ir Kryžokai nesutiko gyvos dvasios; tuo tarpu ant didesnės Kryžokų nelaimės patiko atadrėkis, ir tie tiktai ką į Parusį dasiteko. Baisi kryžiaus karė ant nieko nuėjo. Vengrų ir Čekų karaliai ir kiti viršininkai priežastį to nepasivedimo užmetė ant Mistro Ludolf Kenig, ir tasai nekaltai buvo apšauktas nustojusiu proto ir turėjo pasišalinti nuo valdžios, nežiūrint ant pirmesnių jo garbingų darbų. Išrinktas į jo vietą buvo Enrikis Dusemer. Kryžokai jau supratą, jog užkariauti Lietuvos teip sustiprėjusios negalės, todėl nuo to laiko perstojo eiti didžiomis gaujomis į Lietuvą ir ieškoti aiškios kovos; vietoje to pradeda statyti ant savo rubežiaus daugybę pilių dėl apsigynimo nuo Lietuvos antpuldinėjimų. Nekeldami didžių kareivijų, Kryžokai ir Kardininkai užsiėmė dabar vienomis terionėmis, jau nebemislydami apie užvaldymą. Tokių žygių dėl vienų terionių galima priskaityti, viešpataujant Algirdui, daugiau negu 70 iš Kryžokų pusės ir daugiaus negu 30 iš Kardininkų; buvo tokie metai, kad po 4 kartus ir daugiaus Vokiečiai, sulaukę svečių iš Europos, įsigrūsdavo į Lietuvą dėl terionės. Tie Kryžokų į Lietuvą žygiai buvo trumpi ir niekados nepatekdavo ilgiaus per 10 dienų; buvo ir tokie, kad užtekdavo vienos nakties; tankiausiai tokius žygius jie atlikdavo raiti ar kartais, susėdę į laives, Nemunu irklaudami; visų svarbiausiu daiktu buvo užspėti netikėtai Lietuvius ir prisiplėšę grobio sukti atgal, kad Lietuvių kareiviai neužstotų jiems kelio. Didžiausė kliūtis tokioms terionėms buvo Lietuvių pilės, todėl Kryžokai kaip galėdami jas ardė ar pasalu apguldami, ar smarkumu įsilauždami, ar papirkdami ką nors iš pilės; didžiausė kliūtis dėl terionių Kryžokams buvo Kauno pilė, kuri stovėjo santakyje Nemuno ir Nerio (Vilijos); kelis kartus Kryžokai mėgino sugriauti tą pilę,

bet Lietuviai, numanydami jos svarbumą, gerai ją sustiprino. Ant galo 1362 m. Mistras fon Kniprodė, sulaukęs daug svečių ir sutaisęs stiprią kariumenę, pasiruošė kaip norint griauti tą pilę. Patelkęs dar Kardininkus, jisai apstojo Kauno pilę, kur buvo užsirakinęs Keistučio sūnus Vaidatas su 200 kareivių. Per du mėnesiu Lietuviai kaip prigulint gynės nuo Kryžokų, kurie su armatomis ir kitais prietaisais ardė kaip įmanydami pilę. Pribuvo Vaidatui ant pagalbos Keistutis su Algirdu, bet neturėdami stiprios kareivijos, negalėjo nieko padaryti Kryžokams, kurie apsikasė grioviais ir uolomis aplink pilę. Vaidatas tuo tarpu kaip liūtas gynęs su savo kareiviais, lopydamas išgriautas ir praardytas sienas ir stumdamas nuo sienų Vokiečius. Ant galo kad po dviejų mėnesių daugumas jo kareivių krito, matydamas, jog nieko neveiks, jisai uždegė pilę, idant netektų Vokiečiams, o pats su saujele savųjų norėjo išsikirsti per Kryžokų rindas, bet negalėjo, nes tiktai paliko su juo gyvų 36 kareiviai; apgulti iš visų pusių kaip juodu debesimi jie buvo sugauti. Kryžokų džiaugsmas buvo neapsakomas, vienok neilgai pateko, nes jau antrą metą Lietuviai pastatė netoli tos kitą pilę, vadinamą Naują Kauną; Kryžokams pasisekė ir tą pilę sugriauti; bet 1376 m. Lietuviai pastatė čia jau teip tvirtą pilę, jog Kryžokai ir nemėgino jos ardyti. Atmokėdami Vokiečiams už jų antpuldinėjimus ir teriones, Lietuviai teip pat įsigrūsdavo į jų kraštus, viską kirsdami ir degindami. Tokių Lietuvių žygių buvo 31 į Parusį ir 11 į Padauguvį.Nors, kaip matome, Lietuviai rečiaus antpuldinėjo Kryžokų pasvietį, vienok jų terionės buvo baisesnės, nes siekdavo labai ne kartą tolimų kraštų (plačiaus siaubdavo) ir atliekamos buvo didesniais būriais. Labai tankiai Lietuviai prisiplėšdavo ne tiktai daugel gėrybių ir didį būrį vergų, bet sugriaudavo ir su žeme sulygindavo jų pilis. Grįždavo Lietuviai tankiausiai laimingai. Čia reikia pasakyti kelis žodžius apie Lietuvių susirėmimus su Vokiečiais ant Stravos upės 1348 m. ir ties Rudaujų pile. Kryžokai, kentėdami daug nelaimių nuo Lietuvių, apgarsino po visą Europą, būk jie tose dviejose kovose sutratinę labai didžias Lietuvių kariumenes, norėdami per tą apgarsinimą patraukti ir panorinti minias meldžionių ir kitų, ieškančių sau uždarbio ir garbės; prašalaičių rašytojai, mažai rūpinda-

mos apie svetimus veikalus, įtraukė tuos melagingus pasakojimus į savo raštus, ir iš to atsirado tie nebūti didi Lietuvių nuopuoliai ties Strava ir Rudava*. Tiedvi kovi buvo, ir Lietuviai buvo pergalėti, bet susirėmimas buvo mažomis kariumenėmis ir krito jose ne daugiaus už 1 000 Lietuvių. Vienas tiktai svarbesnis buvo Kryžokų žygis į Lietuvą, bet ir tas nuėjo ant nieko. 1365 m. Bytautas, Keistučio, rodos, sūnus, nesutikęs kasžin dėl ko su tėvu, pranešė Kryžokų Mistrui, kad jisai žadąs krikštyties ir susivienyti su jais. Vilniaus Kamendotas Dirsunė, dažinojęs apie tai, pasodino jį į vieną pilę, pranešdamas apie tai Keistučiui, bet Survilis su Kryžokais užpuolė ant tos pilės ir Bytautą paleido, kursai su 15 savo tarnų dasiteko į Parusį. Čia Mistras, sutaisęs gana stiprią kariumenę ir paėmęs maisto ant ištiso mėnesies, grūdos per Žemaičius; kelią visur rodė Bytautas; nuteriojęs šalis apie Nevėžio ir Šventosios upes ir aplenkęs Aukmergę, Mistras apstojo Vilnių, mislydamas, būk Bytauto drauginінkai padėsią jam įsilaužti į tą miestą. Vienok ne tiktai niekas iš Lietuvių nenorėjo būti Bytauto drauginінku, bet ir iš tų 15 vyrų, kurie buvo su juo į Parusį išbėgę, keturi paspruko. Mistras apsigavęs skubinos atgal į Parusį. Vienu žodžiu, pakol gyvas buvo Keistutis, Kryžokai, nors visos Europos šelpiami, negalėjo nei vieno žingsnio užimti nuo Lietuvos, kuri sustiprėjusi jau drąsiai išeina prieš savo neprietelius ir tankiai perlaužia jų geležimi ir variu aplietas rindas. Vokiečiai galėjo užvaldyti Prūsus ir Latvius tik tada, kad Lietuva dar buvo nepripratusi prie karių ir padalinta ant daugybės dalių.

KARIONĖS SU LENKAIS UŽ VALYNIJĄ. Algirdui viešpataujant prasideda Lietuvių su Lenkais barnės už Valyniją. Gedimino sūnus Liubartas, apsipačiavęs su Valynijos kunigaikštaite, apėmė po savo valdžia tą kraštą po smerčio jos tėvo, nes neliko artimesnių genčių; bet ir Lenkų karalius Kazimieras teip pat mislijo apie Valyniją ir po Gedimino smerčio ištiko tarp Lietuvių ir Lenkų karės, ku-

* Antanvyčė (Очеркъ, Кіевъ, 1878) aiškiai išparodė netiesą tų Kryžokų pasigyrimų.

rios su mažais pertrūkiais pateko lig pat Algirdo smerčio ir, kaip regėsime toliaus, visados buvo priežastimi nesutikimų tarp jų, kol tiedvi gimini nesusivienino visai. Jau 1340 m. Kazimieras įsigrūdo į Valyniją ir užėmė tarp kitų miestų ir patį Lvavą; bet kad Liubartui pribuvo į talką Keistutis, viršus buvo Lietuvių. 1347 m. abi šali padarė paliaubas ant dviejų metų; praslinkus tiem dviem metam, Kazimieras vėl užpuolė Valyniją, bet suprasdamas, jog pats vienas nieko neveiks, patelkė Vengrų karalių Liudviką. Iš pradžios buvo Lenkų viršus: Keistutis, vesdamas tiktai vieną pulką į Vladimiero pilę, netikėtai susitiko su Lenkų kariumene ir papuolė į kalinę, iš kurios vienok, kaip visados, greitai paspruko. Lietuviai patelkė Totorius, ant galo pribuvo ir pats Algirdas; Lietuviai vėl pradėjo imti viršų, o Vengrai pasitraukė. Po šešių metų abidvi šali nuvargusi perstojo grumties, o Valynija paliko teip, kaip buvo prieš karionę. 1366 m. Kazimieras tretį kartą eina į Valyniją. Algirdas, nuvargęs tais nepasibaigiančiais Kazimiero antpuldinėjimais, perleido nekurią Valynijos dalį Aleksandrai, Karejoto sūnui, idant valdytų ją, priklausydamas Kazimiero; bet netaikos tarp Lietuvių ir Lenkų tuo dar nepasibaigė; 1368 ir 1370 m. Keistutis su broliais grūmės vėl su Lenkais. Mirus Kazimierui, Lietuviai užpykę teriojo šalis Liublino, Sandamiriaus ir pačios Krokuvos, o motina Kazimiero Alzbieta, po jo smerčio paėmusi valdžią ant Lenkų ir paskendusi rūmų linksmybėse, mažai rūpinos apie apgynimą savo tėvynės. Ant galo, jau prieš pat Algirdo smertį, Lietuviai su Lenkais padarė sandarą, pagal kurio didesnė Valynijos dalis su miestais Lucku ir Ostrogu paliko Lietuviams, o mažesnė su miestais Vladimieru ir Kremenčiu teko Lenkams.

TOTORIŲ PERGALĖJIMAS IR PADOLĖS UŽVALDYMAS. Apie Algirdo su Totoriais kariones nėra gerai žinoma; regis, Totorių siaubimai ir terionės Valynijos ir Kijevo kraštų buvo priežastis susirėmimo Lietuvių ir Totorių. Tarp Totorių jau nebuvo tos vienybės, kuri buvo kitados jų galybė; tiesa jog teip vadinama Aukso Orda buvo galinga ir baisi, bet jau nuo jos pradeda atskilti nekurios šakos, kaip tai buvo paskesniuose laikuose; tokia tai Totorių

šaka buvo Padolė, šalis labai kitą kartą vaisinga ir graži. Algirdas su narsingais Karejoto sūnumis traukė į Padolę drausti Totorius ir sutikęs tris jų chanus ties Mėlynais Vandenimis (1362 m.) maringoje kovoje pergalėjo juos; paskui, užvaldęs visą Padolę, paveda rėdyti keturiems Karejoto sūnums, kurie gana gerai rūpinos apie tą šalį ir pastatė čia miestus Smatričių, Kamenčių ir Bakotą. Aukso Ordos Totoriai nelabai meiliai žiūrėjo ant Lietuvių užvaldymų, bet, užsiėmę namų kerštais, nors mažai galėjo ką daryti. Grįždamas iš Padolės, Algirdas užėjo į Kijevą ir čia, nukėlęs Feodorą, Gedimino uždėtą, pavedė valdžią savo sūnui Vladimieriui.

KARIONĖS SU MASKOLIAIS. Viešpataujant Algirdui Lietuva su Maskuva, abidvi didindamos, pradeda kas kartą tankiaus neprieteliškai susisiekti. Algirdas, platindamas savo valdžią, tankiai kišas į veikalus Pskavo, Naugardo ir Smalensko, norėdamas pamažu tenai savo valdžią uždėti; Maskuva kiek galėdama jam prieštarauja. Pskave nekurį laiką Algirdas buvo pasodinęs savo sūnų Andriejų. Naugardas prie Algirdo linko tai ant Lietuvių pusės, tai ant Maskolių. 1346 m. Algirdas, supykęs ant Naugardo, labai nuteriojo jo apygardas; Naugardžionys nedrįso išeiti prieš jį su kariumene ir padarė sandarą. Ant galo Smalenskas su aplinkiniais valsčiais, nors neprigulėjo visiškai prie Lietuvos, vienok Algirdas teip mokėjo elgties su jo kunigaikščiu, jog tasai priklausė jo visuose svarbesniuose ir didesniuose dalykuose ir visados padėjo Lietuviams visuose jų žygiuose; o metuose 1368, 1370, 1372 ir prieš Maskuvą. Veltui didis Maskolių kunigaikštis Dimitris norėjo kliūdinti, Smalenskas regimai jau linko prie visiško Lietuvai prigulėjimo*. Toliaus Algirdas apie 1355 m. visai užvaldė teip vadinamą Severską, šalį su miestais Mogiliovu, Briansku, Černigavu, Trubčevsku ir Naugardu Seversku ir pasodino čia valdyti savo gentis. Artindamasis vis arčiaus prie Maskuvos rubežiaus, Algirdas ant galo turėjo susigrumti ir su didžiu Maskuvos kunigaikščiu Dimitriu; priežastis tų susigrūmimų buvo netaikos tarp didžio Maskuvos kunigaikš-

* Viešpatavo tuomet tenais Sviatoslavas Ivanavyčė, 1358—1386.

čio ir Tvero kunigaikščio. Maskuva, platindama savo valdžią ir užiminėdama aplinkines mažesnes kunigaikštystes, tankiai susipyksta su Tvero kunigaikščiais, kurie nenori nustoti savo valdžios ir šaukias pagalbos tai prie Aukso Ordos, tai prie Lietuvių; Totoriai, daugiaus rūpindamos apie pinigus negu apie ateigą, mažai užtardavo Tvero kunigaikštį Mikolą, Maskuvos papirkti. Ne teip elgės Algirdas, toliaus matąs. Jisai kelis kartus siuntė kunigaikščiams Tvero savo kareivius ir silpnino Maskuvą. Užpykęs jaunas ir karingas Dimitris atleido siuntinius pas Algirdą, įduodamas jiems parodyti Algirdui kardą ir uždegtą pagalį (nedėgulį), per tai rodydamas Algirdui, jog ateis terioti Lietuvos kraštus; tada Algirdas išskėlęs ugnį su titnagu ir uždegęs pintį, įdavė nunešti Dimitriui, rodydamas, jog jisai pats gal greičiaus sudegins Maskuvą. Ilgai nelaukdamas Algirdas, sutaisęs stiprią kariumenę su savo broliu Keistučiu, traukė ant Maskuvos (1368), paėmęs teip pat ir Smalininkus. Lietuviai išvaikė išsiųstus Dimitrio pulkus ir patį Maskolių karvedį Mininą, einantį su kariumene, ties Trostnės upės pergalėjo; pats karvedys su daugybe Maskolių diduomenės galą gavo. Paskui Lietuviai apgulė pačią Maskuvą, kur Kremliuje užsirakino Dimitris; tasai suspaustas turėjo Mikolui (kursai turėjęs buvo bėgti pas Lietuvių) pagrąžinti Tverą*. Gelbėdami Mikolą, Tvero kunigaikštį, Lietuviai dar du kartu (1370 ir 1372) buvo apgulę Maskuvą. Tie Algirdo ant Maskuvos žygiai teip giliai įsidėjo (įsmego) į atmintį gudų, jog dar dabar Palacko šalyje žmonės rodo didžias kastines, apaugusias miškais, vadindami jas Algirdo keliu.

RŪPINIMASIS APIE KRIKŠTĄ ŠV. Viešpataujant Algirdui tris kartus randame kalbą apie krikštą šv. 1349 m. skaitome, jog Keistutis buvo prižadėjęs Kazimierui, Lenkų karaliui, priimti krikštą šv., bet tas prižadėjimas, regis,

* Kalnas, ant kurio Dimitris, nusižeminęs prieš Algirdą, prašė sandaro, nuo to laiko pradėjo vadinties „paklonnaja gora“ (klaniatsia). Padaręs sandarą su Dimitriu, Algirdas sėdo ant arklio ir jodamas kartu su didž. Maskuvos kunigaikščiu, trenkė kardą į Maskuvos sieną, kad ateinančios kartos atmintų, jog čia did. Lietuvos kunig. sutrupino savo kardą.

buvo neširdingas, nes noras greitai praėjo. Devyniems metams praslinkus, vėl randam žinią apie Lietuvių žadėjimą krikštyties, rėdant Bažnyčią Inokenčiui VI; nežinome, kaip pasibaigė tas žadėjimas, vienok jau po trijų metų žinome, jog pats Keistutis pribuvo į ciesoriaus Karolio IV sostapilę į Nürnbergą ir patvirtino Lietuvos kunigaikščių prižadėjimą priimti krikštą šv. Ciecorius buvo išleidęs tą patį metą siuntinius į Lietuvą, ragindamas greičiaus priimti krikštą; bet ir tą kartą šnekesys pasibaigė ant niekų per atkaklumą Kryžokų; Algirdas reikalavo pirmu, idant Lietuvai jie pagrąžintų tuos kraštus, kurie priguli pagal teisybės Lietuviams, kaip tai: Prūsus, Lietgalius, Žiemgalius ir Kuršininkus, o patys, neturėdami ko veikti, persineštų ant Niperio (Dnepr) tarp Gudų ir Totorių ir ten, pildydami savo pašaukimą, gintų krikščionis nuo Totorių; vienok Kryžokai, mislydami jau ne apie savo pašaukimą, bet apie turtus ir gėrybes, atmeta tą, nors didį, vienok teisingą Algirdo reikalavimą. Nepriėmęs krikšto šv. pats, vienok Algirdas krikščionių ne tiktai nepersekiojo savo karalystėje, bet dar ir užtaravo juos. Teip, kad jam nesant, Lietuviai stabmeldžiai, savo kunigų įmokinti, nužudė 14 Pranciškonių Vilniuje, tai jisai pagrįžęs visus, prie žudymo prisidėjusius, smerčiu* pakorojo, o Petrui Goštautui, priėmusiam katalikų tikėjimą, leido dar daugiaus Pranciškonių į Vilnių parvadinti.

ALGIRDO SMERTIS 1377 m. Pražilęs karėse ir rėdoje, praplatinęs Lietuvą nuo Baltųjų marių lig Juodųjų, nuo Bugo upės lig Ugros, tasai didis kunigaikštis pasimirė Vilniuje, palikęs į savo vietą jauniausį sūnų Jaugielą po pasirodavojimo su Keistučiu. Mirdamas paliko 12 sūnų nuo dviejų žmonų; pirma žmona buvo Marija, Vitebsko kunigaikštaitė, tai mirus apsipačiavo 1350 m. su Julijone, Tvero kunigaikštaite. Algirdas mirė stabmeldžiu; palaidojo jį, pagal senos dabos, apdarytą šarvuose ir pakėlę ant malkinės, šalip padėję kardą, ragotinę, vilyčią, su karės žirgu, sakalais ir pėdsakiais sudegino; stabmeldiški kunigai, aplinkui stovėdami ir apgiedodami jo veikalus, nagus meškų ir lūšių į ugnį mečiojo,

* Sako, būk apie 500 kaltųjų buvo už tai nugaluota.

kad kokiu ten aukštu ir skardžiu kalnu lipdamas į dangų, galėtų įsikabinti.

JAUGIELA. 1377—1381

Mirštančiam Algirdui Keistutis prižadėjo užsodinsiąs ant sosto didžiu Lietuvos kunigaikščiu jo jauniausį sūnų Jaugielą ir šelpsiąs jį savo roda ir kardu. Keistutis daturėjo žodį ir užsodino jį ant sosto Vilniuje, o kiti Lietuvos kunigaikščiai, vyresni už Jaugielą, matydami, jog už jį stovi Keistutis, nedrįso prieštarauti ir turėjo jį išpažinti už savo poną ir didį Lietuvos kunigaikštį; tiktai vyriausis Jaugielos brolis Andriejus Vingaltas, pavydėdamas valdžios jauniausiam savo broliui, pradėjo kerštus kelti, susižinojęs su Kardininkais ir su didžiu Maskuvos kunigaikščiu Dimitriu. Nors tuos kerštus Keistutis nuramino, vienok neužilgo kilo kiti, kurie atnešė Lietuvai nesuskaitomas nelaimes. Jaugiela turėjo tiktai 26 metus, kad apėmė visuotinę valdžią ant visos Lietuvos; buvo tai kunigaikštis netvirtos galvos, nenusimanąs karėje ir ūkėje ir pasiduodąs įkalbinėjimams kitų, tankiai piktų žmonių, kurie nerūpinos apie tėvynės reikalus, bet apie savo gerą. Tokiu tai ypatingai buvo Vaidilius, žemos kilmės vyras, kursai prie Algirdo buvo duonkepiu kunigaikščio rūmuose, bet paskui turėdamas gerą liežuvį ir mokėdamas savo vikrumu ir melais patikti, kas kartą aukštino; ant galo Jaugiela perdėjo jį Lydos kamendotu ir išleido už jį Marijoną, savo seserį. Keistutis labai neapkentė to Vaidiliaus, kursai nieko gero ūkei nepadaręs ir teip žemo kilimo, drįso stoti jo gentimi. Tas tai Vaidilius pradėjo su kitais rūmų vyrais pykinti Jaugielą su Keistučiu. Nesunku buvo Jaugielą perkalbėti. Tie pradėjo jam įkalbinėti, kad Keistučio visi daugiaus privengia, jog jo reikia sergėties, nes žadąs jį iš Vilniaus išvaryti ir pats didžiu Lietuvos kunigaikščiu stoti. Keistutis iš tikro dėl savo garbingų veikalų buvo visų mylimas ir guodojamas ir galįs visos Lietuvos valdimeriu pasidaryti; vienok apie tą jisai nedūmojo, baigdamas dienas savo garbingo gyvenimo. Jaugiela geidė nusikratyti nuo savo dėdžio ir tykojo tiktai patogaus atsitikimo. Kryžokai, visados ieškodami Lietuvos pražūties, suprato, jog gali lengvai sukelti kerštus

tarp Lietuvių; todėl patys kiek galėdami rūpinos apie netaiką Jaugielos su Keistučiu ir perskyrimą Lietuvos į dalis; Jaugiela per savo nesusimanymą greitai pateko į Kryžokų tinklus. Bytautas, Augmantas ir Vaidilius, Jaugielos tarnai, užprašę Kryžokų siuntinius ant medžioklės Daudiškės laukuose, slapčia padarė vardu Jaugielos sandarą su Kryžokais, prižadėdami Vokiečiams amžiną pakajų, tartum ataduodami jiems Žemaičius ant terionių per pažadėjimą nešelpti Keistučio. Nauduodami iš to sandaro, Kryžokai kaip galėdami degino ir teriojo Žemaičių pasvietį. Keistutis nuo pradžios negalėjo suprasti, kodėl tai Kryžokai užsidėjo teip ant Žemaičių ir kodėl jo jaunas brolavaikis neina jam niekados padėti, ramdyti tėvynės neprietelių. Toksai Jaugielos pasielgimas dūrė į širdį pražilusiam kariautojui už liuosybę savo tėvynės, ir ano pasalus susitarimas su neprieteliais kas dieną aiškesnis rodės. Ant galo Keistutis gauna apie tai žinią nuo Osterodės pilės vyro Libenšteino ir daneša apie tai Vytautui, šaukdamas jį pas savęs į Trakus; tasai, susirišęs didžia broliška meile su Jaugiela, nekaip nenorėjo tikėti tokiai jo atkaklybei ir norėjo perkalbėti tėvą, jog tai turi būti Vokiečių žabangai, kurie nori tiktai sukelti kerštus tarp Lietuvių. Keistutis, nors leidos perkalbėti, bet jautojos iš visų pusių; neužilgo gavo antrą žinią, kuri jau neleido daugiaus abejoti. Libenšteinas atsiuntė jam Jaugielos raštą, siųstą prie Didžio Mistro Kniprodės, iš kurio aiškiai matė atkaklybę Jaugielos; negana dar to, norėdamas gerai permanyti Jaugielą, Keistutis, eidamas ant Bayerburgo pilies, patelkė Jaugielą; tasai norėdamas kaip išsisukti pasiuntė brolį Kaributą, kursai tai stovėjo, tai pakampiais landė, akis apmonydamas; Keistutis negalėjo įsilaužti į pilę. Dabar jau viską gerai suprato ir laukė tiktai gero pragumo sudrausti nedorą brolvaikį. Laukti nereikėjo ilgai; kad Jaugiela išsiuntė Skirgielą su savo kariuomene prieš Palacko kunigaikštį, Vingaltą Andriejų, Keistutis, išrinkęs 300 Žemaičių, didžiai ištikimų ir mylimų, liepė nežinomai susieti į Vilnių su kokiais nors veikalais ir tenai laukti tolimesnių įsakymų; paskui 600 pėsčiųjų šieno vežimuose įvežęs į Vilnių, pats su 1000 stiprios raitarijos apstojo miestą; Jaugiela nieko netikėjos, todėl Keistutis lengvai užėmė Vilnių, nutvėręs patį Jaugielą ir jo nedorą motyną Julijonę;

Vaidilius, priežastis tų vaidų, paliko pakartas, o Keistutis apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu. Skirgiela, nieko neveikęs Palacke ir apie visą tą dažinojęs, pabėgo pas Kryžokų, prašydamas pagalbos Jaugielai ir pažadėdamas jiems plačius kraštus. Pribuvo į Vilnių ir Vytautas; per jo tai užtarimą Jaugiela nebuvo taip pakorotas, kaip uždirbo per savo atkaklybę; prisiekęs niekados nekilti prieš Keistutį savo dėdžią, buvo paleistas ir gavo valdyti Vitebską ir Kreivius, pirmutinius savo tėvo valsčius, kurie jam tiktai ir tepriguléjo.

KEISTUTIS. 1381—1382

Tarpo Keistučio ir Kryžokų visą rudenį ir žiemą ginklai be perstojo tarškėjo; tame laike pirmą kartą Lietuviai pradeda dėvėti armatas. Keistutis, nors pražilęs karionėse ir ant arklio sėdėdamas, vienok ir ant senatvės palikęs valdimieriu plačios Lietuvos; neieškojo atilsio, bet kaip galėdamas dangstė savo krūtine brangią tėvynę nuo neprietelių. Amžius vienok nebuvo jo ilgas; Jaugiela laukė tiktai patogesnio pragumo atimti nuo dėdžio Vilnių; laukti nereikėjo ilgai. Kaributas, vienas iš Jaugielos brolių, Trubčesko kunigaikštis, nenorėjo klausyti Keistučio, kaip savo pono; Keistutis turėjo jį drausti ir liepė eiti sau į talką ir Jaugielai; tasai ginklavimu vėlinos, paskui traukė į talką Keistučiui, bet staigu susimetė ant Vilniaus, kur nedaug buvo palikta kareivių sergėti pilį; čia ant Jaugielos pusės perėjo ir Vilniaus urėdas; užėmęs neginamą sostapilę Jaugiela su stipria kariumene ir su Kryžokais pasisuko ant Trakų; Vytautas, turėdamas nedaug kareivių, negalėjo atremti sąjungos priešininkų kariumenės ir, pasišalinęs į Gardėnus, iš tenai skubiai išsiuntė pasiuntinius prie tėvo, apie viską pranešdamas ir šaukdamas jį ant pagalbos.

JAUGIELOS VYLIUS. Keistutis pribuvo ir kartu su Vytautu apgulė Trakus. Jaugiela išėjo prieš juos, bet jausdamas, kad kova bus nelygi, susimislijo prigauti juos: nusiuntė į Keistučio guolį savo brolį Švidrigielą, meilaudamas nužemintai pakajaus, užprašydamas į savo guolį dėl sukalbėjimo

sandaro ir prižadėdamas per savo siuntinius, jog jiems nieko pikto neprietelių guolyje nestosis. Kaipo tikras tėvynės mylėtojas Keistutis nenorėjo namų karės, matyti brolius viens kitam kardus smeigiant į širdį, todėl norėjo širdingai pakajaus; Vytautas, teip pat lig šiol mylėdamas dar Jaugielą tikra broliška meile ir tikėdamas jo žodžiams, prikalbėjo tėvui, idant paklausytų Jaugielos prašymo. Keistutis ir Vytautas pribuvo į Jaugielos guolį, bet ten vietoje sandaro, buvo apstoti, paimti į kalinį ir pristatyti į Vilnių; tuo tarpu Keistučio kariumenei buvo pasakyta, kad išsivaikščiotų po namus, nes kunigaikščiai susiėjo į vienybę; ta, palikusi be savo vadovų, nežinojo ką bedaryti ir padėjo ginklus.

KEISTUČIO SMERTIS. Jaugiela liepė savo dėdžią apkalti manelais ir Skirgielai į Kreivių pilę nulydėti, kur tamsiame kalinyje po žemių buvo užrakintas; čia po penkių dienų Keistutis paliko nusmaugtas. Bijodamas žmonių ir norėdamas paslėpti savo nedorybę, Jaugiela liepė iškilmingai pervežti jį į Vilnių, kur jis ir buvo sudegintas pagal stabmeldžių papročio Šventrago pakalnėje, kardu apjuostas, su karės žirgu, su pėdsakiais ir sakalais. Teip pabaigė gyvenimą visų didžiausias Lietuvos ricorius, pagirtas vyras savo drąsybe ir naryste, visų geriausiasis karvedys savo amžiaus, kursai per 50 metų dieną ir naktį dangstė savo krūtine tėvynės liuosybę, mylimas ne tiktai savo ūkininkų, bet ir prašalaičių krikščionių; nekritęs karėse, krito nuo nedorų žmonių! Veido buvo skaistaus, augalotas, akių žiburiuojančių, ant galvos plaukai reti, barzda žila, ilga; supykus jam, kaktoje gysla iššokdavo; sako, labai mažai temiegojęs. Buvo labai nusimanąs, kaip tai rodo ne vienas atsitikimas iš jo gyvenimo.

Teip 1366 m. Kryžokų Mistras užprašė jį ant pasiregėjimo į miestą Insterburg; Keistutis keliavo ir buvo jau išėjęs į Parusį; tuo tarpu Kryžokai nusiuntė gana stiprų būrelį kareivių į Tamovo pilę, kuri buvo tarp Insterburgo ir Lietuvos rubežiaus; per tai Kryžokai galėjo Keistutį iš užpakalio užstoti. Kad Keistutis buvo jau netoli Insterburgo, į guolį įbėgo tauris pervertas vilyčia; kunigaikštis tuojau suprato, kas tai yra. Visi sėdo ant arklių ir, jodami į tą pusę, iš kurios pasirodė tauris, užspėjo Kryžokus Tamovo pilėje, kurie

niekaip netikėdami, idant Keistutis suprastų jų vylių, nepasijuto, kaip buvo apstoti ir papuolė į Lietuvių rankas.

Du kartu Keistutis buvo papuolęs Kryžokams į rankas ir visados mokėjo pasprukti, nors tie jį laikė su didžiausia sargyba.

Kad antrą kartą pateko į rankas Kryžokams kovoje 1361 m. ir buvo pristatytas į Marienburgą, D. Mistras iš džiaugsmo liepė visose Marienburgo bažnyčiose atlaikyti dėkavonės maldas, o jį pasodino pilėje po didžia sargyba; guododamas tą garbingą kunigaikštį, užlaikė jį labai gerai ir pristatė jam tarną, ištikimiausį Alpą, krikštytą Lietuvį, kuriam Mistras labai įtikėjęs buvo ir pavedęs visų rūmų raktus. Keistutis tame kalinyje parbuvo mažne 8 mėnesius ir per tą laiką, kalbėdamas su Alpu lietuviškai vakaro laikuose, teip uždegė jo širdyje tėvynės meilę, jog tasai pasinešė kartu su kunigaikščiu bėgti nuo Kryžokų. Keistutis geležies lazda naktimis iškriušo mūruose skylą, paskui tamsią naktį per virvę nusileido nuo sienos, kur Alpas laukė jau jo su dviem žirgam ir su baltu abitu; apsidarę kryžokiškai abudu jojo nepažinti, o pilės angos sargas, nieko nesuprasdamas, atadarė jiems vartus; prijoję prie girios ir žirgus nuilsusius palikę, versmėmis ir miškais traukė į Mazūriją, kelią ant žvaigdžių pažindami; iš ten dasitekęs į Trakus, Keistutis nuleido raštą pas D. Mistrą, sakydamas jam ačiū už geras vaišes ir prižadėdamas dar geriaus išvaišinti jį, jei kuomet papultų į kalinį Lietuviams.

JAUGIELA. 1382—1387 (†1434)

Įlipęs į sostą Jaugiela negana, jog buvo priežastimi savo dėdžio smerčio, griežė dar apmaudą ant jo genčių; garbingi Butrimas ir Vidimantas buvo nukirsti ir daug kitų arkliais sutraukyta; sako, jog ir Keistučio žmona Birutė paliko nuskandinta. Vienas Vytautas, kursai buvo pirmu permaldavęs tėvą dovanoti kalčią Jaugielai, tiktai buvo gyvas pasodintas tuose pačiuose Kreiviuose, kur tėvas paliko nusmaugtas; nuvargintas sunkiame kalinyje, sergąs ir raudodamas savo tėvo smerčio, laukė gal būti jau pabaigos savo gyvenimo, bet aukščiausis Dievas neleido teip niekingai pražūti vyrui,

kurio garbė kaipo saulė apšvietė mūsų tėvynę. Nors buvo didžiai jautriai sergiamas, vienok leista buvo jį lankyti jo žmonai Onai Sudmantaitei su savo tarnaite; ta tai tarnaitė, gelbėdama kunigaikštį, davė jam apsivilkti savo drabužiais, o pati apsidarė jo rūbais; tokiu būdu jisai, panašus būdamas į moteriškę iš veido, su savo žmona Ona išėjo laimingai per sargtis ir stačiai nuvyko pas Mazūrų kunigaikščio Janušo, savo laigovo (švogerio Danutė). Pasilikusi tarnaitė teip mokėjo nuduoti sergantį kunigaikštį, jog per dvi dieni kalinio sargas nesuprato apgavimo; tiktai trečią dieną susiprato sargas, ir drąsi Jelena buvo nukirsta įsakant supykusiam pilės vyrui.

VYTAUTO SANDARAS SU KRYŽOKAIS. Vytautas negalėjo ilgai būti pas Janušo, nes būtų užtraukęs ant jo Jaugielos piktumą; vienok iš pradžios nieko nenorėjo daryti, kas būtų nenaudingu tėvynei ir prašė tiktai Jaugielos, idant pagrąžintų jam tėvo palikimą, prižadėdamas dovanoti jo neteisybes ir klausyti kaip didžio kunigaikščio, bet Jaugiela nei girdėti apie tą nenorėjo, o pribuvus siuntiniams Kryžokų ant Dubysos salos, neilgai mislydamas su Skirgiela atadavė Kryžokams visą barą tarp Nemuno ir Dubysos, tai yra pusė Žemaičių už talkinėjimą prieš Keistutį. Trakai teko Skirgielai; Vytautas paliko be nieko ir, negalėdamas pats atgauti savo daiktą, atsiminė Jaugielos pasielgimą ir ryžos iš jo nauduoties. Tuojaus nukeliavo pas didžio Zokano Mistro Konrado Celnerio Rodenšteino. Tasai priėmė jį kuo geriausiai, apveizėjo jį visakuo reikalingu ir, pavedęs jo valdžiai nemažą kareivių būrį, išleido į Žemaičius. Žemaičiai, pasigailėję jo kaip sūnaus garbingo tėvo Keistučio, pasiėmė jį šelpti. Vytautas įsilaužė į Trakų pilę ir užėmė dalį tėvo palikimo; bet kad Mistras pagrįžo į Parusį, prisiplėšęs grobio, ir Vytautas paliko vienas kariauti, laimė jam atsisakė. Jaugiela ir Skirgiela su stipria kariumene pasirodė staigu pas Trakų, ir Vytautas, turėdamas mažai kareivių, turėjo po 6 nedėlių pasišalinti su savo broliu Narimuntu į Parusį. Čia turėjo išduoti ant rašto* pažadėjimą Mistrui, ne tiktai duosią

* 30 gruodžio 1384 m.

Žemaičius, bet ir nekurius kitus kraštus, tuokart tiktai D. Mistras pasiėmė jį šelpti. Surinkęs didžią kariumenę grūdos vėl į Lietuvą, pasodinęs kareivius į laives. Tos Kryžokų terionės labai vargino Lietuvius ir patį Jaugielą, kursai neturėjo nuo Vytauto atilsio ir galėjo nugąstauti jo, tuo labiaus jog Vytautas turėjo daug šalininkų, o žmonės kalbėjo, jog Jaugiela per savo nežmonišką apsiėjimą su Keistučiu ir Vytautu užtraukė ant Lietuvos tiek nelaimių. Čia atsitiko ir antra priežastis, kuri prispyrė Jaugielą ieškoti vienybės su Vytautu: buvo tai Lenkų sostas ir karalaitė Jadvyga, kuri traukė ant savęs akį ne vieno karaliūno.

VYTAUTO SUSIVIENIJIMAS SU JAUGIELA. Aplinkybių priverstas Jaugiela pradėjo rūpintis apie susivienijimą su Vytautu; paslapčiai nusiuntė pas jo pasiuntinius, prižadėdamas jam pavesti plačius Gudijos kraštus apie Bugą, kaip tai: Brastį, Gardėnus, Drogičiną, Kremenčių ir Lucką ir kitus miestus su aplinkiniais kraštais (valsčiais). Vytautas ilgai nesididžiavo, nes neapkęsdamas Kryžokų, tiktai per Jaugielos neteisybę priverstas buvo ieškoti jų draugystės; ant galo mylėdamas tėvynę, matė kiek nelaimių atneša Lietuviams jo vienybė su Kryžokais, grįžti į Lietuvą, o Kryžokams už jų nedorybės neturi sau už nuodėmę atmonyti. Masindamas norįs traukti prieš Skirgielą, patelkė Kryžokų diduomenę; bet būdamas ant rubežiaus, staigu su švogeriu Sudmantu užpuolė kelias Kryžokų piles ir sudegino, paskui susivienino su kariumene Skirgielos, kursai pribuvo; atėjo ir Jaugiela; visi iš vieno apgulė Kauno pilę, kuri neseniai buvo patekusi į Kryžokų rankas. Ant pagalbos pilei pribuvo Kryžokų Maršelga Valenrodas; tasai nors paspėjo maistą įkišti apgultiems ir savo kareiviais pastiprinti juos, vienok Lietuviai, su armatomis griaudamos, po 4 nedėlių užėmė pilę. Po to nesunku buvo atimti visą Žemaičių kraštą, kurį buvo Kryžokai užvaldę. Jaugiela labai džiaugės iš to, mislydamas, jog Vytautas tokiu savo pasivedimu pasidaręs neapkenčiamu Kryžokams, niekados negalės su jais daugiaus susibendruoti. Tokiu būdu Lietuvoje vėl atsirado vienybė, o su jąja ir stiprybė; tiktai Vingoldas Andriejus dar paikino.

LENKAI PIRM SUSIVIENIJIMO SU LIETUVIAIS. Jau 965 m. viešpataujant Miečislavui I, Lenkai priėmė katalikišką tikėjimą. Turėdami kartais drąsius ir išmintingus kunigaikščius, o paskui karalius, Lenkai pamušė nekurias aplinkines šalis ir, prie savęs privienije, sustiprino savo karalystę iš pradžios; vienok tvirto pamato Lenkų karalystė neturėjo, nes joje diduomenė savo valdžią kas kartą platino daugiaus, mažindama savo karalių valdžią ir spausdama mažesnius savo brolius ūkininkus, ir kas kartą didesnę ant jų valdžią įgaudama. Tiktai Kazimieras Didysis, buvo lig laiko suvaldęs diduomenę ir nemažai sustiprinęs savo karalystę iš vidaus; rūpinos jisai apie ūkininkų padėjimo palengvinimą ir diduomenė už tai rūstaudama praminė jį ūkininkų karaliumi. Po jo smerčio diduomenė vėl pasipūtė, o Vengrų karalius Liudvikas, norėdamas kad po jo smerčio Lenkai išrinktų už savo karalaitę vieną iš jo dukterų, turėjo 1374 m. bajorams užtvirtinti teip vadinamas privilegijas arba įstatymus, padidinančius diduomenės valdžią. Tas privilegijas diduomenė neapvertė ant gero savo tėvynės, bet keldama tankiai tarp savęs nesutikimus ir kerštus, silpnino karalystę kas kartą daugiaus. Vienok buvo nekurie iš pačių Lenkų, kurie numanė, kad jų karalystė tokiu būdu eina silpnyn ir būdama apjuosta iš visų pusių tvirtų viešpatysčių, negalės ilgai ramdyti savo nepriètelius ir turės kuriam nors patekti į rankas. Kad priduoti tvirtybę savo karalystei, Lenkai ieškojo Lietuvių draugystės; jau Vladislovas Lokietek savo sūnui Kazimierui pririnko už moterį kunigaikštaitę Lietuvę Aldoną, norėdamas su mūsų gimine susibičiulauti. Kadgi ant Lenkų sosto užsėdo jauna karalaitė Jadvyga, Lenkai ieškojo vėl vienybės su Lietuviais. Pirm susivienijimo su Lenkais Lietuva buvo tris kartus platesnė už jų karalystę, todėl vienybė su Lietuviais jiems buvo labai naudinga ir susilpnėjusiai jų ūkei davė nemenką paspirtį. Vienok Lietuviams toksai susivienijimas atnešė nemažai nelaimių, kaip toliaus regėsime. Būdami kultūriškai daugiaus apšviesti, Lenkai ėmė viršų ant Lietuvių, nesirūpindamis tiek apie jų tikrą apšvietimą, kiek ieškodami tikt savo gero ir pašalindami mūsų tautos būdą, papročius ir kalbą. Lenkų ligos pamažu užsikrečia Lietuviams, nes ir čia atsiranda žmonių prispaudimai, netaikos tarp paduotųjų, diduomenės kerštai ir barnės; sulig susivie-

nijimu su Lenkais Lietuva, kuri lig šiol ėjo vis didyn, tuojaus pradeda nupulti, viena šalis už kitos tenka Maskoliams ar tiems patiems Lenkams, kol ant galo kartu su Lenkais nepakliuvo į Maskolių rankas.

Vienok išmintingas ir teisingai padarytas su Lenkais susivienijimas buvo tuomet reikalingas Lietuviams dėl įvedimo katalikiško tikėjimo ir pažinimo vieno tikro Dievo, dėl sutrupinimo pavojingos Vokiečių galybės ir dėl pašalinimo Gudų įtekmės ant mūsų tautos.

JADVYGA. Jadvyga turėjo tiktai 15 metų, kad paliko Lenkų karalaite; buvo tai jauniausia duktė Vengrų karaliaus Liudviko. Augo kartu su Vilelmu, Austrijos kunigaikščiu, kurį buvo pamylėjusi ir su kuriuo buvo sužieduota. Vienok Vilelmo Lenkai nenorėjo imti už vyrą savo karalaitei ir ieškojo naudingesnio, kursai galėtų apginti jų karalystę nuo neprietelių ir įneštų gerą kraitį. Teip pat Lenkai atstatė kunigaikštį Burgundijos Zigmantą ir kunigaikštį Mazūrų Zemovitą, kurie ieškojo Jadvygos rankos. Vienas tiktai traukė ant savęs visų Lenkų akis, o tasai buvo Jaugiela, plačių kraštų ponas, nuo Baltijos lig Juodųjų jūrių vadovas; rimtų pulkų Lietuvos ir Gudijos. Lenkai jau gavo su juo apie tai susižinoti ir apturėjo malonų atsakymą, jog jisai nebaidos Lenkų karalaitės, bet ypač prižada dar pats apsikrikštyti ir visus savo žmones paduotuosius ant katalikiško tikėjimo atvesti. Visas sunkumas buvo perkalbėti pačią Jadvygą, kuri, įsimylėjusi į Vilelmą, apie Jaugielą nė girdėti nenorėjo; tuo ypačiaus, kad apie Jaugielą žmonės kalbėjo visokius nebūtus daiktus, būk jisai kaip žvėris plaukais apaugęs, tarp girių ir meškų užaugęs, jog nužudė savo dėdžią... Iš pradžios diduomenė buvo jau beperkalbėjanti savo grakštę karalaitę, rodydama jai, jog jų karalystė, apjuosta neprietelių, turės prapulti nuo įpykusio Jaugielos, kad karalaitė jį paniekintų; bet kad pats Vilelmas pribuvo į Krokuvą ir slapčia pasiregėjo su jąja, ta priminusi savo jaunas dienas vėl apie Jaugielą girdėti nebenorėjo. Diduomenė užgynė Vilelmui regėties su karalaite, o Jadvygos rūmų vartus užrakino; tuokart ta užsidegusi pagriebė kirvį ir pradėjo vartus skaldyti, bet senas ir jos mylimas Lenkų paskarbis Gorniskis ją sulaikė ir pradėjo maloniai jai prikalbinėti, idant pamestų tą žemišką

meilę, o paklausytų balso išmintingųjų žmonių; o idant teip nesibaidytų Jaugielos, įkalbinėjo jai nusiųsti paslapčia kokį ištikimą tarną į Lietuvą ir išsijautoti apie Jaugielą, ar tiesa, ką apie jį šneka žmonės. Pradėjo teip pat ir kunigai įkalbinėti karalaitei, idant nepaniekintų to gero atsitikimo dėl atvertimo Lietuvių stabmeldžių ant tikro Dievo pažinimo, per ką galėtų gauti danguje apaštališką užmokesnį. Buvo Jadvygos pasiųstas į Lietuvą išmintingas vyras Zaviša, kursai pagrįžęs karalaitei pasakė, jog Jaugiela yra gražus ir malonus jaunikaitis. Ant galo Jadvyga davės perkalbėti ir pažadėjo tekėti už Jaugielos. Tas žemiškos meilės išsižadėjimas dėl naudos savo tautos ir dėl aukšto krikščioniško tikslo yra labai pagirtinas ir aukštos garbės vertas. Kada Lenkai pranešė Jaugielai apie atmainą, kokia stojosi su Jadvyga, tasai* nuleido į Krokuvą su iškilme savo pasiuntinius, tarp kurių buvo Skirgiela, Vigundas ir Vilniaus urėdas Anulis, žadėdamas krikštyties su visa savo tauta, Lietuvius su Lenkais suvienyti ir užimtas neprietelių žemes pagrąžinti, kaip tai: Pamarį, Kulmiją, Sileziją, Dobrynę ir kitas jiems neteisingai Kryžokų išplėštas. Susidoravimas buvo sukalbėtas ant kitų metų.

JAUGIELA KROKUVOJE. 1386 m. Jaugiela su išrinktaisiais didžiūnais, su Vytautu ir kitais broliais keliavo į Lenkų sostapilę Krokuvą; netoli miesto sutiko jį Spytko iš Melštyno, Lenkų karvedys su rinktine raitarija. Kelias dienas paviešėjus, Gnezno Arkivyskupas Badzanta apkrikštijo Lietuvių kunigaikščius; Jaugiela gavo vardą Vladislovo, Vytautas — Aleksandro, Skirgiela ir Kaributas — Kazimiero, Švidrigiela — Boleslavo ir t.t. 17 dienoje sausio Badzanta, palaiminęs Jaugielą ir Jadvygą, apvainikavo (apkarūnavo) juos Katedros bažnyčioje. Artimybė dievobaimingos Jadvygos morališkai buvo labai naudinga Jaugielai: perdirbo jį ant žmogaus labai širdingo, nužeminto ir padoraus; vienok ir dabar Jaugiela proto daugiaus neįgijo; kaip pirmu buvo pasiduodąs

* Buvo sukeltas (1385) Lietuvių suėjimas Kreiviuose dėl pasiteiravimo apie vienybę su Lenkais. Sarnickis sako, jog tai pirmasis buvo Lietuvių suėjimas.

kitų įkalbinėjimams, teip ir dabar pakliuvo visai į Lenkų nagus, kurie jį už nosį visur vedžiojo; per tai ne kartą jisai eina prieš Lietuvius ir, užmiršdamas apie savo gimtinę, žiūri Lenkų akimis; tuokart Lietuvių užtarytoju stojas Vytautas, tvirtos galvos vyras ir tikrai mylįs savo tėvų žemę.

KRYŽOKŲ NEDORYBĖ. Kad Lietuvos kunigaikščiai ir diduomenė Krokuvoje krikštijos, išpažindami tikrą Dievą ir linksminos krikščionimis stoję, Lietuvoje rūsti buvo diena: kraujo latakai tekėjo, tūkstančiai krito po sukruvintu kardu, tūkstančiai kliuvo į vergybą. Kryžokai, dažinoję apie pasiruošimą Jaugielos krikštyties su visais savo žmonėmis, nežinojo ką bedaryti iš piktumo; pirmu, kol Lietuviai buvo stabmeldžiai, Kryžokai nors žmonių akyse turėjo šiokią tokią priežastį kariauti su jais, kuriuos vis dar turėjo viltį kada nors užvaldyti, dabar viskas dėl jų dingo ir pamatas iš po kojų iro, nyko: Lietuvių su Lenkais susivienijimas buvo jiems kaip peilis po kaklo. D. Mistras, nors užprašytas, nepribuvo į Krokuvą ant Jaugielos ir Jadvygos palaimos; taisės į karę. Tuojaus Kryžokų gaujos plūdo į Lietuvą terioti tą nelaimingą kraštą; prie jų prisidėjo ir Jaugielos brolis Vingoltas, kursai kasžin ko rūstavo. Užėmę Palacką, grūdos į Lietuvos gilumą, viską teriodami ir degindami lig Ašmenės. Su Vingoltu Andriejumi susinėrė ir Smalensko kunigaikštis Sviatoslavas ir apstojo su stipria kariumene Oršos pilį ir Vitebską, bet negalėdamas tenai įsilaužti, teriojo apygardas, kirsdami abejos lyties žmones. Atėjus tai žiniai į Krokuvą, Jaugiela tuojaus išsiuntė Vytautą su Skirgiela į Lietuvą ramdyti neprietelius. Kryžokai paspėjo išsinešti su didžiu grobiu į Parusį, Vingoltas pakliuvo į nagus ir apkaltas tapo nusiųstas Jaugielai į Krokuvą; Sviatoslavas gi pergalėtas krito kovoje (laukuose Mcislavo pilės); jo vietą užėmė sūnus jo Jury, kursai prisiekė Lietuvių klausyti.

KATALIKIŠKO TIKĖJIMO ĮVEDIMAS TARP LIETUVIŲ. Parbuvęs Krokuvoje vienus metus ir parėdęs Lenkų reikalus, žiemos laike Jaugiela su Jadvyga ir didžia Lenkų diduomenės dvasiškos ir ūkiškos daugybe atkeliavo į Lietuvą. Čia tuojaus buvo suvadintas Vilniuje didis suėjimas, ant kurio visi pasiėmė permainyti seną bočių tikybą ir priimti

katališką tikėjimą; tame pačiame suėjime įstatyta, jog Lietuvis, išpažįstąs stačiatikių tikėjimą, negali katalikės už pačią vesti, kolei neišsižadės savo tikybos; teip pat padėta, jog nei vienas ūkiškas sūdas, nei vyresnybė negali sūdyti dvasiškų personų. Po to visi pradėjo ruošties šv. krikštą priimti. Paliepta buvo teip vadinamas amžinas ugnis, dievaičiui Perkūnui ant garbės kurstomas, visur gesinti, žalčius po namus laikomus mušti, ąžuolus, po kuriais meldės, kirsti. šventąsias girias skinti. Dėl geresnio pažadinimo prie katalikiško tikėjimo Dievas teikės padaryti stebuklą: kad kunigas Jeronimas, gimimo Čekas, norėdamas Perkūno stabą sutrupinti, mosterėjo su kirviu, kirvis paspradęs baisiai koją perkirto; stabmeldžiai, tą regėdami, pradėjo murmėti ir šiaušties, šnekėdami, būk tai dievaitis pakorojęs tą kunigą už pasiruošimą jį sudaužyti; bet kunigas peržegnojęs pažeistą koją, atsikėlė sveikas, o užnešęs su kirviu iš antro karto sutrupino stabą į trupučius. Stabmeldžiai, regėdami tą stebuklą ir matydami, jog jų dievaitis negali ginties, įtikėjo ir krikštijos būriais. Idant daugiaus žmones prie krikšto patrauktų, Jaugiela parvežė daug gražių iš Krokuvos apdarų, kuriuos ir dalino parsikrikštijusiems; moteriškės ir mergaitės mėgo dėvėti baltus drabužius, todėl joms davinėjo baltų drobių audeklus*. Žmonių, einančių prie krikšto, buvo labai daug, ir kunigai negalėjo suspėti krikštyti po vieną, todėl rinko būrius vienos lyties žmonių ir, krikštydami visus kartu, davė visiems vieną vardą: Onos, Kotrynos, Jono, Aleksandro ir t.t. Visų didžiausis vargas buvo, kad atvažiavę Lenkų kunigai nemokėjo lietuviškai kalbėti; pats Jaugiela turėjo kartu su kunigais važinėties po visą Lietuvą ir išpasakoti lietuviškai visa, ką kunigai mokino**. Kur pirmu Vilniuje stovėjo žinyčia ir augo ąžuolynė ant Perkūno garbės, ten Arkivyskupas Badzanta pašventė vietą bažnyčiai šv. Stanislovo, šiandieną Katedra vadinamai. Pirmą Vilniaus Vyskupą paskyrė Andriejų Vasylį, Pranciškonių Zokano, karalienės spaviedotojį, paskui buvo pastatytos bažnyčios Vilkmergėje,

---

* Nemaž buvo ir tokių, kurie permainė savo tikybą dėl tų dovanų ir kurie du ir tris kartus krikštą atnaujino, idant du ir tris kartus galėtų dovanas gauti.

** Padavimas sako, būk Jaugiela pats perguldęs iš lenkiško „Tikiu į Dievą Tėvą ir t.t.“.

Medininkuose, Kreiviuose..., kurias pati karalienė aprūpino šventais indais.

Išsiųstas buvo į Rymą Poznaniaus Vyskupas Dobrogosta pas Tėvo Šventojo Popiežiaus Urbono VI, kad papasakotų, kas nutiko Lietuvoje, idant ans paskaitytų Lietuvą tarp krikščioniškų karalysčių. Karalienė paskui išvažiavo į Krokuvą, o Jaugiela pasiliko Lietuvoje platinti krikščionišką tikėjimą. Ant galo išspindo linksma saulė švento katalikiško tikėjimo ant Lietuvių žemės, o Kryžokams pragaišo viltis kada nors užkariauti Lietuvių kraštą.

SKIRGIELA. 1387—1392. Grįždamas į Lenkus, Jaugiela perdėjo didžiu Lietuvos kunigaikščiu savo brolį Skirgielą; per tai padarė nemažą paklydimą, nes Skirgiela mažai tesirūpino apie ūkės reikalus, gerdamas ir puotaudamas per dienas ir naktis; tankiai nuo midaus ar vyno įkaitęs, taurę ar kaušą kaktoje ištikimiausio tarno sukūlė. Tokiu savo pasivedimu Skirgiela netiko visiems Lietuviams, kurie jo neapkentė už neteisybes ir girtuokliavimus. Per tai daugumas Lietuvių, norinčių gero tėvynei, linko prie Vytauto, kursai visus kunigaikščius praviršindamas protu ir buklumu, vienas tiktai galėjo būti vertas Lietuvos sosto; bet Jaugiela, jo bijodamas, rūpinos kaip nors jį nužeminti, idant užsikėlęs nestotųs jam pavojingu. Todėl ne tiktai jį neperdėjo didžiu kunigaikščiu, bet dar jam pavedęs aukščiaus paminėtą kraštą, priliepė jam klausyti girtuoklio Skirgielos. Negana to apstatė Vytautą žvalgytojais, kurie skaitytų visus jo žingsnius ir daneštų paskui jam apie viską. Toksai Jaugielos pasielgimas buvo labai neteisingas; Vytautas kitados visą kraštą, jaunystės meilę ir širdį Jaugielai atadarė ir užtarė prieš savo tėvą, dabargi tasai atmoka jam juodu nedėkingumu. Galima iš to suprasti, kaip Vytautui širdis skaudėjo, matant Jaugielą teip su juo darant, vienok jis tylėjo ir laukė geresnių laikų. Tuo tarpu didis Maskuvos kunigaikštis Vasylius, suprasdamas, jog bendrystė ir bičiulystė su Vytautu bus kada nors reikalinga, atvyko į Vytauto buveinę Lucką, kur buvo puikiai priimtas ir sužieduotas su Vytauto dukterimi Anastazija Zopija. Skirgiela pranešė karaliui Jaugielai, būk Vytautas darąs prieš jį paslapčias sudermes su Maskoliais. Vytautas, neteisingai apskųstas, turėjo Liubline pri-

siekti klausyti Skirgielos; to dar negana, kad Vytautas nusiuntė savo mylimą bajorą į Lenkus išsiteisinti ir parodyti karaliui savo nekaltybę, tai karalius liepė pasiuntinį į kalinį įmesti, idant kaip nors išgauti pripažinimą apie Vytauto su Maskuva sudermę. Ant galo Vytautui žmonės pranešė, gal neteisingai, Skirgiela nori jį nugaluoti; tuomet, matydamas, jog, jei ilgiaus sėdės rankas sudėjęs, gali sulaukti likimo savo tėvo Keistučio; pasinešė pats užimti netikėtai Vilnių ir užsėsti Lietuvos sostą; bet kad nepasisekė jam įvežti savo kareivius šieno vežimuose į Vilnių, turėjo bėgti į Parusį su broliais Zigmantu ir Tautviliu, seserimi Rimgaile ir daugiaus negu su 100 Lietuvių didžiūnų, sustiprinęs pirm to pilis (Gardėnus), Suražių, Brastį, Kamenčių ir kitas, kur įdėjo savo kareivius. Kryžokai, nauduodami iš visų nesutikimų tarp Lietuvių kunigaikščių, priėmė Vytautą po savo sparna, neatmindami, jog neseniai jisai jiems gerai atsimokėjo už vaišes, nes Kryžokai, neturėdami Lietuviams persikrikštijus priežasties kariauti, griebės už mažiausį daiktą, kad tiktai plėšti ir terioti Lietuvą. Vienok idant Vytautas negalėtų daugiaus juos įgauti, turėjo Kryžokams užstatyti savo sūnus Joną ir Jurgį ir daugel didžiūnų.

VYTAUTO SU KRYŽOKAIS Į LIETUVĄ ŽYGIAI. Kad Vytautas pabėgo į Parusį, Jaugiela užėmė jo visas pilis. Vytautas atliko be nieko, vienok nenusiminė; už jį stovėjo Žemaičiai ir nekurie Lietuviai. Didis Mistras sulaukė daug svečių iš Europos, kurie senu papratimu plūdo į Parusį, tarp jų buvo būsiąs Inglėnų karalius Enrikis IV. Sutaisęs kariuomenę apie 40000 kareivių ir susivieninęs su Vytautu, vedančiu Žemaičius, traukė per Kauną ant Vilniaus. Skirgiela norėjo jiems užstoti kelią, bet Eišiškės laukuose (netol Nerio upės) buvo Vytauto pergalėtas; apie 2000 pabalnotų žirgų teko Vytautui, kursai gerindamasis nusiuntė juos D. Mistrui. Paskui Vytautas, susivieninęs su Kryžokais, apgulė Vilnių, kurį gyniojo dvi pili; aukštoji, kurioje buvo Lenkų kareiviai su vadovu Moskoževskiu, ir žemoji, kur buvo Kazimieras Karigiela, Jaugielos brolis. Gerai aprūpintas Vilnius ilgai galėjo ginties, ir Vytautui sunku buvo įsilaužti; ant galo Vytautas su visa gale gulė ant žemosios arba kreivosios pilės ir įsilaužęs ją uždegė, ugnis pradėjo išsimušti pro kreivosios

pilės zomatus; narsus ir drąsus kunigaikštis Karigiela su 14000 Lietuvių galą gavo, gindami pilę; iš Vytauto pusės krito jo brolis Tautvilis. Norėjo Vytautas įsilaužti ir į aukštąją pilę, bet artinos ruduo, šalčiai ir darganos; turėjo atsitraukti lig laiko, mislydamas neilgai trukus sugrįžti. Vytauto terionės buvo labai skaudžios Lietuvai, vienok Jaugiela vis dar tęsės atsiteisinti Vytautui, kursai pagrįžęs į Parusį, vėl taisės prieš Vilnių eiti; Bartenšteino pilėje gyvendamas, sulaukė siuntinių didžio Maskuvos kunigaikščio Vasyliaus, su kuriais išleido savo dukterį Zopiją į žmonas, vildamasis gauti nuo jo pagalbą savo reikaluose. Vytauto šalininkų skaitlius vis didinos, nes žmonės neapkentė Skirgielos, o ir ant Jaugielos neturėjo geros širdies, nes jisai daugiaus apie Lenkus rūpinos negu apie Lietuvius. Didžiu Kryžokų Mistru buvo tada Konradas Valenrodas, kursai ruošės į didį žygį prieš Lietuvą; surinko lig šiol nebuvusią kariumenę (apie 70000) ir ėjo ant Vilniaus. Jaugiela, matydamas, jog Skirgiela mažas apgynėjas, bijodamas, kad Vilnius netektų Vokiečiams, pasodino čia Joną Olesnickį, kursai padėtų Skirgielai. Kad prieš Lietuvą rengės teip didi kryžiaus karė, Olesnickis per penkias myles nudegino Vilniaus apygardas, idant Vokiečiams nieko netektų. Vokiečiams, tiesa, ta kryžiaus karė nepasisekė, vienok Lietuva tapo baisiai nuteriota. Vytautas pergalėjo Skirgielą netol Šventosios upės, vienok turėjo grįžti į Parusį negavęs Vilniaus. Jaugiela, nuilsintas tų namų karių, prispaustas aplinkybių ir matydamas, jog Vytautas nenustos kariavęs, kolei neįgaus Lietuvos sosto, ryžos susitaikinti su Vytautu; todėl jis nuleido pas Vytautą pasiuntinį Enrikį Zemovito, Plocko kunigaikščio sūnų; tasai įsimylėjo į grakštę Vytauto seserį Rimgailę ir su jąja susižiedavo. Kryžokams per tai nei ant mislies neatėjo, kad Enrikis buvo atkeliavęs dėl Jaugielos reikalų; tuo tarpu Enrikis paslapčiai apsakė viską Vytautui, ką jam prižada Jaugiela ir prašė pamesti Kryžokų bendrystę. Vytautui jau seniai įkyrėjo jo ištrėmimas ir neapkenčiama bičiulystė su Kryžokais, todėl nereikėjo ilgai jo prašyti. Išleidęs savo gentis kiek galėjo į Lietuvą dėl visokių priežasčių, Vytautas netikėtai užpuolė Gardėnų pilę, kurią buvo Kryžokams pavedęs ir, įdėjęs ten savo kareivius, pabėgo į Lietuvą. Nekurie kamendotai vijos jį, bet tas nujutęs susimetė ir netikėtai

užpuolęs išguldė jų daugybę. Olesnickis įvedė grįžtantį Vytautą į Vilnių su iškilme ir su didžiu visų Lietuvių džiaugsmu. Pribuvo teip pat į Vilnių ir Jaugiela su karaliene ir Lenkų didžiūnais. Vytautas turėjo prisiekti klausyti Jaugielos ir tuokart tiktai buvo apšauktas didžiu Lietuvos kunigaikščiu, o Skirgiela už Vilnių gavo Kijevą su aplinkiniais kraštais. Kryžokai iš piktumo už Vytauto apgavimą nužudė du jo sūnu: Joną ir Jurgį (Lietuvos ateitę!), kurie buvo Kryžokų rankose dėl tvirtumo sandaro.

VYTAUTAS DIDYSIS — ALEKSANDRA I

Vytauto viešpatavimas yra visų garbingiausia Lietuvių istorijoje: niekados Lietuva nei pirmu, nei paskui nebuvo teip tvirta, garsi ir galinga; todėl tai tas laikas ir gali teisingai vadinties apogėju Lietuvių darbų. Nedidžio ūgio, smulkus, šviesaus veido Vytautas, kad apsivilko moteriškais drabužiais, buvo tikrai panašus į mergaitę, bet darbuose nebuvo jam lygaus vyro savo amžiuje, todėl teisingai pripuola jam vardas *Didžio*. Visados užimtas, visados darbuose, jisai, rodos, nežinojo atilsio; savo viešpatystėje jis buvo valdimieriu, vadovu, teisdariu, apgynėju Bažnyčios, tėvu padonųjų; mažiausis vargdienis galėjo prie jo prieiti ir pasiskųsti, o didžiūnai ir priklausą kunigaikščiai juto ant savęs geležinę jo ranką. Teisybė ir sutartis viešpatavo visur, gyvenimas ir prekyba pasitaisė ir žydėjo; o tolimiausios kartos atminė ir gyrė garbingas Vytauto viešpatavimo dienas. Vytautas vienas buvo tuo dėl Lietuvių, kuo Keistutis ir Algirdas kartu, ir dar daugiaus: Keistutis garsus yra karionėse su Kryžokais — Vokiečiais,— Vytautas ant visados laužia Kryžokų galybę, ir tie nusižeminę vadina jį savo *geradėju*; Algirdas didžią garbę įgijo Gudų darbuose,— Vytautas nukelia savo viešpatystės rubežius lig pat Maskuvos, o Gudijos kunigaikščiai, vadindami jį savo gospodoriumi (hospodar) (ponu), pildo jo mažiausius panorėjimus, atsiduodami į jo globą. Norėdami gerai suprasti, kuo buvo Vytautas Lietuvai, atminkime, kokia buvo Lietuva pirm Vytauto ir kokia ji stojos per jo viešpatavimą. Po Algirdo smerčio Lietuvoje atsi-

rado kerštai ir nesutikimai; tokie tėvynės apgynėjai, kaip Keistutis, tampa nusmaugti, kunigaikščiai vienas nuo kito nori atimti valsčius; viešpatystė, išsidalijusi į šakas, silpną teturi ryšį vienvaldystės, o papuolusi Lenkų įtekmei, rodės tiktai geras kąsnis dėl aplinkinių; tuo ypatingiaus, kad Jaugiela buvo nedidžio proto vyras. Kryžokai eina kas kartą didyn, platyn ir stipryn; Jaugiela jiems paveda pusę Žemaičių krašto, o tie už tatai savo plėšimais siekia iki Vilniaus ir Ašmenės, pereidami kiaurai visą Lietuvą. Gudai, nors Algirdo ir Gedimino paveikti, vienok skaitliumi kur tai perviršindami Lietuvius ir kaipo krikščionys stovėdami kultūriškai maždaug aukščiaus už juos, pradeda įgauti nemažą ant Lietuvių įtekmę, pašalindami jų tikybą, kalbą ir papročius. Tokiame tai nelaimingame Lietuvos padėjime Vytautas, neseniai kalinys Kreiviuose, paskui brolio ištremtas iš mylimos tėvynės, priverstas kardu ir ugnimi ieškoti savo tėvo palikimo, prisiekdintas visur klausyti netoli matančio Jaugielos, kaipo savo viršininko, stojas ant galo Lietuvos kunigaikščiu ir po 40 metų viešpatavimo iškelia Lietuvą ant aukščiausio laipsnio.

Visi pripažįsta Vytautui didį ir aukštą protą, visi didina jo garbę, bet ne visi paduoda tikrą ir teisingą ant jo darbų pažvalgą. Klysta tie, kurie sako būk Vytautas pabaigoje savo viešpatavimo papuolęs į Vokietijos Ciecoriaus Zigmanto ir Kryžokų tinklą ir tiktai iš savo didybės geidęs karališko vainiko. Tokia pažvalga yra neteisi. Sunku tikėti, kad Vytautas, teip didis visuose savo darbuose, būtų davęs įbruklinti save į spąstus tokiam Zigmantui, kursai nekuo didžiu neatsiženklino ir toli nelygus mūsų Vytautui. Teip pat rikli yra pažvalga daugumo rusiškų istorikų, kurie atranda nekonsekvenciją Vytauto veikaluose ir sako, kad jis pats buvęs tartum priežastimi tolesnio Lietuvos nuopuolio; užmetinėja jam, būk tas savo darbuose neturėjęs tikro pamato ir nesirėmęs ant gudiško gaivalo, kaip tai daręs Algirdas, kurs ne tiktai nespaudęs Gudų, bet pats sugudėjęs; būk Vytautas tartum pribijojęs Gudų. Gali teip samprotauti tie, kurie nepripažįsta Lietuvių kaipo ypatingos tautos arba tie, kurie turi sau paženklintą užduotį kitiems tai įkalbėti, bet istorikas be rusofiliškos tendencijos kitaip supranta Vytauto pasielgimą. Norint gerai suprasti Vytauto darbus, reikia atminti, jog

Vytautas nebuvo nei Gudas, nei Lenkas, nei Vokietis, bet tikras Lietuvis. Gimęs Trakuose, užaugęs tarp Žemaičių, daugiaus už Aukštaičius Lietuvius prisirišusių prie savo kalbos ir tikybos; sūnus Birutės vaidalytės ir tėvo Keistučio, tikro Žemaičio, Vytautas visuose savo veikaluose ieško gero ypatingai savo mylimai Lietuvių tautai. Kaipo kitkart Gediminas vieninos su Vladislovu Lokietku atremti Kryžokus, teip dabar Vytautas turias Lenkų vienybės, idant ant Grünvaldo (Žalgirio) sutrupinti ant visados Kryžokų galybę, vienok neleidžia Jaugielai jų užvaldyti, nes jų užvaldymas ir prijungimas to plataus krašto prie Lenkų karalystės būtų labai pavojinga dėl Lietuvių iš Lenkų pusės. Vytautas nesiskiria nuo Lenkų, gyvena su jais vienybėje, tvirtina įstatas, Vilniuje ir Gorodle padarytas, o vienok visuose savo veikaluose, nežiūrėdamas į tas įstatas, eina stačiai prie paženklinto savo užduočio: neduoti Lietuvius nužeminti ir svetimiems užsėsti; jisai sakos Jaugielos urėdu esąs, vienok darbuose daugiaus Jaugiela linksta po jo geležine ranka negu jis po Jaugielos; o kad Jadvyga ir Jaugiela, Lenkų prikalbėti, reikalauja nuo Vytauto priklausymo, tasai renka savo bajorus ir atima nuo jų prisiegą paklusnumo, rodydamas tuo, jog jis yra tikras Lietuvis valdonas, bet ne menkas koksai urėdas. Vytautas nenori visai traukyti ryšio tarp Lietuvių ir Lenkų, nes tai gali būti pavojinga dėl Lietuvių dar nesusistamantrijusių ir neapsieitų be kraujo praliejimo, vienok jis nemislija tarnauti Lenkų užgaidoms ir privieninti savo tėvynę prie jų kaipo kokią Lenkijos dalį, bet pamažu ir per diplomatiją pritaiso protus prie to, jog jam yra reikalingas karališkas vainikas, idant paskui, apsivainikavęs ir išaukštinęs savo Lietuvą į karalystę, pats galėtų paženklinti sau įpėdinį, Lietuvos karalių, lygų Lenkų karaliui. Gali būti, kad Vytautas ir nenorėjo visai sutraukyti ryšio tarp Lietuvių ir Lenkų, vienok galime suprasti, jog jisai numanė vienybę — *lygaus su lygiu:* idant Lietuviai ir Lenkai tiktai reikaluose iš lauko eitų iš vieno, bet ne tokią vienybę, idant vienas viešpatautų ant kito. Teip pat veikaluose su Gudais Vytautas visados — Lietuvis; jisai eina stačiai savo keliu, o vienok neatstumia nuo savęs svetimųjų; jisai jų nepersekioja, nespaudžia, bet Lietuviai jam daugiaus guli ant širdies; visi Gudijos kunigaikščiai

jo priklauso, visi vadina jį savo gospodariumi, bet Vytautas nesiremia ant gudiško gaivalo, kaip tai darė Algirdas, neleidžia Lietuviams priimti stačiatikių tikybos, bet priešingai, apdovanoja privilegijomis katalikus, verčia ginklu Žemaičius ant katalikiško tikėjimo, nes jis supranta, jog katalikiškas tikėjimas bus tvirčiausia kliūčia Lietuvių sugudėjimui ir jų išsitautijimui. Be to, dar priimdamas katalikišką tikėjimą iš vakarinės Europos ir suvesdamas tokiu būdu Lietuvius į pažintį su ąja, Vytautas nori savo tautą kultūriškai aukščiaus iškelti už Gudus ir teip ant jų geriaus ženklinti savo tautišką įtekmę. Teip pat, norėdamas sumažinti Gudų įtekmę ant savo tautos, Vytautas mažina jų galę, susitardamas tame dalyke su Totoriais, tarp kurių platina savo įtekmę, įsikišdamas į jų veikalus. Ant galo, norėdamas dar daugiaus susilpninti Gudų pusę, Vytautas dalija juos religiškai į dvi dali, įsteigdamas Kijeve metropoliją, o paskui siųsdamas savuosius Gudus į Konstančių dėl unijos su Rymu. Bet visuose tuose darbuose negalime sakyti, kad Vytautas būtų saunora: jisai lygiai rūpinas apie visų savo padonųjų gerą, o kad jis nenori leisti Lietuviams sugudėti, bet priešingai, nori suteikti didesnę galę savo tautos įtekmei ant kitų, tai niekas jam, kaipo tikrai mylinčiam savo tėvynę, negali to turėti už pikta. Jog tikrai Vytautas rūpinos apie lietuviško gaivalo iškėlimą ir pastiprinimą, galime iš to matyti, jog jisai norėjo ir po raštus įvesti lietuvišką kalbą, bet sutiko nepergalimas dar tuokart kliūtis. Bet rūpindamos teip apie Lietuvių gerą ir būdamas visur Lietuviu, Vytautas vienok mokėjo įgyti prašalaičių garbę ir meilę: padonieji, kaip lietuviai, teip gudai ir totoriai, mylėjo jį kaipo savo tėvą; prispaustieji ieškojo pas jo prieglaudos; didis Maskuvos kunigaikštis Vasylius I mirdamas palieka savo sūnų jo globai ir apgynimui. Totoriai tolimiausiuose laikuose atmena Vytautą kaipo savo geradėją, nors jis kelis kartus su jais kirtos; pats Popiežius jį guodojo ir paženklino jį už Rygos Arkivyskupo apgynėją, o matydamas jo didžią galybę, įkalbinėjo jam išvaryti Turkus iš Europos. Čekai maldauja kaipo didžiausios mylistos, idant jis paimtų juos į savo rankas valdyti. Teip tas Vytautas yra didis visuose savo darbuose; yra tai tikras milžinas Lietuvių veikaluose, yra tai paskutinis iš garbingų

Lietuvos valdonų, kurie teip išaukštino mūsų tėvynę. Sunkus buvo Lietuvos padėjimas Vytautui pradedant viešpatauti, vienok jis mokėjo ir tuokart su garbe ją rėdyti, o jei ne viską padarė, ko dar reikėjo, tai jau ne jo kalčia ir nenumanymas; jo smertis buvo mums per ankstybas ir Lietuvos nelaimė, jog ji neturėjo Vytautui įpėdinio, kurs būtų sekęs jo pėdas ir nors pusę jo proto turėjęs.

VYTAUTAS — DIDIS LIETUVOS KUNIGAIKŠTIS. Sutraukęs antrą kartą vienybės ryšį su Kryžokais ir atmokėjęs jiems gerai už vaišes, Vytautas skubinos į Lietuvą, kur jo laukė sostas mylimos jam tėvynės. Pribuvęs į Lydą, rado jau čia Jaugielą ir Jadvygą, su kuriais vyko į Vilnių. Su neapsakoma linksmybe sveikino Lietuviai savo valdoną, o ratuodami aplinkui krykštavo iš didžio džiaugsmo. Šv. Stanislovo katedroje pirmasis Vilniaus vyskupas Andriejus Vasylius uždėjo ant jo didžių Lietuvos kunigaikščių kepurę, o vienas iš senatorių padavė jam kardą — ženklą žemaitiškos galybės ir lazdą — malonės ženklą. Kartu buvo apvainikuota ir jo žmona Ona, neperskiriamoji jo draugė kaip kalinyje, teip karėse ir kelionėse. Vytautas turėjo prižadėti Jaugielai visados jo klausyti, jo vardu Lietuvą valdyti ir niekados jos neskirti nuo Lenkų. Ant galo užtekėjo skaisti diena dėl Vilniaus: sulaukė vyro, kursai tikrai galėjo valdyti Lietuvą ir Dievo duotas dovanas: narsumą, aukštą protą, geležinę valią ir darbštumą pašvęsti dėl gero savo tėvynės, kurią širdingai mylėjo ir dėl užgydymo žaizdų, kurias pats uždavė, verždamasis į Lietuvos sostą ir norėdamas išplėšti ją iš rankų tų, kurie būtų galėję ją savo neišmanymu prapuldyti. Bet daug darbo reikėjo padėti Vytautui, norint neužvilti savo padonųjų ir pasiekti savo užduotį, nes Lietuvos padėjimas kaip iš vidaus, teip ir iš lauko buvo tikrai sunkus.

VIENVALDŽIA LIETUVOJE. Per paskutines tarp kunigaikščių netaikas didžio Lietuvos kunigaikščio valdžia buvo labai susilpnėjusi: Jaugiela, pats netvirtos valios, užsiėmęs Lenkais, mažką teišgalėjo; Skirgiela teip pat buvo silpnas tame dalyke: daliniai kunigaikščiai darė, kas kam patiko, nejusdami ant savęs jokios drausmės. Vytautas neapkentė nepaklusnumo ir tuojaus pasinešė parodyti daliniams kuni-

gaikščiams, jog yra pats vienas plačios Lietuvos valdonu ir kam nori gali dalyti valdžią. Vienvaldžia buvo Lietuvai reikalinga ir joje vienoje buvo Lietuvos pagalba. Iš pradžios daliniai kunigaikščiai, kaipo Jaugielos broliai, nenorėjo klausyti Vytauto, bet greitai pažino ant savęs jo geležinę ranką ir nusižeminę paliko jo urėdais. Švidrigiela, kursai veržėsi į Lietuvos sostą, buvo iš Vitebsko pavarytas; su Kryžokų pašalpa ėjo dar kelis kartus prieš Vytautą ir vieną kartą Vitebską buvo atgavęs, vienok, matydamas savo prieš Vytautą silpnybę, turėjo pasišalinti. Teip pat buvo atsisakę klausyti Severijos kunigaikštis Karebutas, Kijevo kunigaikštis Vladimieras ir Padolės kunigaikštis Karejotas. Vytautas visu pirmu užpuolė Karebutą, kurs, netikėdamas savo galei, patelkė Riazanės kunigaikštį. Vytautas sutiko juodu ties Niekudavu* ir perlaužė jų rindas. Karebutas buvo dar užsirakinęs Novogrudko pilėje, bet Vytautas ir čia įsilaužė. Ant Severijos perdėjo savo urėdą Sanguškią, o Karebutas, kursai pasiėmė visados didžio savo kunigaikščio klausyti, gavo valdyti Padolės dalį ir Braslavo, Vinicos ir Kremenčiaus pilėms. Tolesniai Vladimieras nenorėjo ataduoti Skirgielai pavesto Kijevo; Vytautas nieko nelaukdamas užėmė tuojaus Ovručą, Žitomirių, ir Vladimieras turėjo nusilenkti ir atsiduoti ant jo valios; gavo valdyti šalį apie Slucką; nuo jo paeina Slucko kunigaikščiai Alelkavyčės, garbingi karionėse su Totoriais. Skirgiela gavo Kijevą, bet neilgai valdė; po jo smerčio Vytautas perdėjo tenai savo tarną, draugą laimėje ir nelaimėje, Alšėnų kunigaikštį Augmantą. Ant galo ir Karejotas, ties Braslavu pergalėtas, turėjo nusižeminti ir atsiduoti ant Vytauto malonės. Tokiu būdu buvo pagrąžinta Lietuvoje vienvaldžia, o drauge ir didžio kunigaikščio valdžia sutvirtinta.

PASIELGIMAS SU GUDAIS. Tvirtindamas valdžią savo viešpatystėje, Vytautas neišleido iš akių ir visos Gudijos, stiprina ten savo įtekmę, veikė kaipo jos globėjas, o nekurias sritis visai prie Lietuvos privienijo. Teip, kad Smalenske sukeršo tarp savęs kunigaikščiai, Vytautas pasiskubino juos

* Dabartinėje Kalugos rėdyboje.

taikinti: kitus pašalinęs, įdavė valdžią vienam Glebui, o įžengęs su iškilme į miestą, apšaukė save jo valdonu. Pskavas keletą kartų pažino skaudžią Vytauto ranką, nusižemino ir mokėjo jam duoklę. Pats Naugardas didis buvo Vytauto globoje, o kad 1428 m. buvo atsisakęs jo klausyti, Vytautas, nors jau turėjo 80 metų amžiaus, vienok surinkęs stiprią kariumenę, pats traukė į šiaurę, išleidęs pirmu 10000 vyrų skinti miškus ir taisyti jam kelią per balas ir versmes; paėmė pakelyje Porkavą ir jau buvo netoli paties didžio Naugardo: gyventojai nusigandę prašė susimylėjimo ir turėjo užmokėti jam išpirkimo 15000 ano laiko rublių, labai didžius pagal anos gadynės pinigus.

Vytautas neleido iš akių pačios Maskuvos, kur viešpatavo jo žentas jaunas Vasylius I; tris kartus Vytautas rengės eit ant Maskuvos, vienok lig kovos nedaėjo, nes Vasylius ir teip jo klausė, o didesniuose reikaluose ar pats pribūdavo, ar siuntė savo bajorus su pačia Zopija Vytautuče permaldauti užpykusio Vytauto. Rubežiumi tarp Maskuvos ir Lietuvos buvo paženklinta Ugros upė, kuri visai arti paties Maskuvos miesto. Vytautas užvaldė Vielkie Luki, Rževą, Bielevą, Joračovą ir visą Severiją lig pat Kursko. Kijevas buvo pačiame jo viešpatystės viduryje. Tvero ir Riazanės kunigaikščiai vadino Vytautą savo *mylostyvu gospodariu.*

VEIKALAI SU TOTORIAIS. Dėdamas savo geležinę ranką ant visos Gudijos, Vytautas rūpinas ir apie Totorius, kurie vėl pradeda būti pavojingi Europai kaipo Turkai, pergalėję Serbus ties Kosovu. Nevisados pasiseka Vytautui ramdyti Totorius kardu, vienok jo politika yra teip galinga, jog tie, kardu nenuveikti, linksta pamažu po geležine jo ranka ir ima sau tuos chanus, kuriuos Vilniuje Vytautas vainikuoja. Jau nuo pat savo viešpatavimo pradžios Vytautas kišas į Totorių reikalus. Per tą laiką pakilo Azijoje baisus Tamerlanas, kursai, pergalėjęs Toktamišių Astrachanės lygumuose, užsodino ant Auksinės Ordos sosto Timur Kutluką. Pergalėtas Toktamišius, matydamas didžią Vytauto galybę, šaukia jo pagalbos. Tas išleido vieną savo karvedį Algirdą išsijautoti apie Totorių galę, kurs, persikėlęs per Doną ir sutikęs tris chanus, pergalėjo juos.

Vienok Vytautas nebuvo tada dar teip tvirtas pradėti su

Totoriais karionę, todėl pasiėmė palaukti patogesnio laiko. Toktamišius pats vienas teipjau nieko nepadarė, o Edigėjo pergalėtas, vyko vėl į Lietuvą, kur Vytautas, antrą kartą jį maloniai priėmęs, davė jam Lydos pilę už buveinę ir prižadėjo jį užsodinti ant Auksinės Ordos, kad tikt tas padėtų jam užvaldyti Maskuvą. Vytautas rengės į karionę ir visur skelbė, žadąs išvaryti iš Europos pavojingus krikščionijai Totorius. Daugumas atkalbinėjo Vytautui pradėti karionę su Totoriais, kurie teip pat kaip ir Turkai buvo išgąstimi pasaulės; bet Vytautas, didžiuodamasis ligšiolinėmis pergalėmis, nenorėjo nieko klausyti. Visa krikščioniška Europa ilgėjos, laukdama, kokia bus tos tikrai milžinų karionės pabaiga. Kijeva buvo paskirta už susirinkimo vietą kariumenės; pribuvo apie 70000 kareivių. Iš čia traukė Vytautas į rytus ir susitiko su Totoriais, jau pasirengusiais į mūšį ant Vorsklos upės. Totorių buvo apie 200000 vyrų, kuriuos rykavo Timur Kutlukas ir senas murza Edigėjas. Nekurie, matydami neapregimas Totorių rindas, linkėjo Vytautui nepradėti nelygios kovos, tuo ypatingiaus, jog pats Edigėjas norėjo sandarauti; bet Vytautas, daug tikėdamas savo narsumui ir gudrybei, liepė kelties per Vorsklą ir pūsti trimitus. Buvo tai rugpjūties 12 d. 1399 m.; prasidėjo smarki ir baisi kova. Lietuviai rodė narsybės stebuklus, vienok negalėjo perlaužti Totorių; kurie savo daugybe apskleidė Lietuvius iš visų pusių. Laikrašėjai pasakoja, jog pačių kunigaikščių kilmės vyrų krito 74. Vytautas nustojo viso ir pats tiktai savo žirgo greitumu išsigelbėjo; lig paties Kijevo vijo Totoriai. Rodės, jog Vytautas ant visados nutils ir išsižadės aukštų savo pasiėmimų, vienok ne teip stojos. Vytautas nenupuolė ant dvasios, bet supratęs, jog ginklu nieko neveiks, pasiėmė savo gudrumu ir politika priversti Totorius jo klausyti, ką ir pasiekė. Teip 1412 m. Vytautas užtarė Toktamišo vaikus ir vyriausį jo sūnų Zelenį Sultaną užtvirtino ant Auksinės Ordos sosto. Edigėjas, atkeršydamas už tai, 1416 m. išplėšė Kijevą, bet bijodamas Vytauto rūstybės, tuojaus atleido pas jo pasiuntinius tris kupranugarius, apdengtus raudona gelumbe, ir 27 gražius arklius dovanų, liepdamas pasakyti Vytautui: „Garsus kunigaikšti! darbuose ir garbėje užstojo mūsų senatvė. Susigerinkime pabaigoje savo gyvenimo“. Tolesniai, kad Auksinėje Ordoje kilo nesutikimai ir sumiši-

mai, Vytautas 1420 m. Vilniuje pakėlė Totorių chanais Betsabulą ir Geremperdą ir, uždėjęs jiems vainikus, nusiuntė į Ordą. Žodžiu sakant, Vytautas, Totorių nenuveikęs ginklu, nuveikė savo gudrumu ir įtėkme teip, jog jie jį guodojo kaipo savo globėją ir tarpininką, o jo vardas ant ilgo laiko užsilaikė Totorių atmintyje; jie ne tiktai Vytauto privengė, bet jį ir mylėjo; nekurie persikėlė į pačią Lietuvą, ir tas jiems pavedė žemes apygardose Vilniaus, Trakų, Lydos, prižadėjo jiems globą ir apdovanojo juos geradėjystėmis. Teip Totorius rėdydamas, Vytautas suturėjo juos nuo terionių savo krašto, apie kurio gerą tiek rūpinos. Visur buvo rėda ir pakajus, visur buvo teisybė, nes Vytautas viską užmatė. Išplėtęs savo viešpatystę lig pat Juodųjų marių, Vytautas vieną kartą įjojo į jūrią ir apskelbė save jos ponu, pakėlęs į aukštą kardą.

KARIONĖS SU KRYŽOKAIS. Kad Vytautas teip ruošės Guduose ir su Totoriais, stiprindamas savo galę, Kryžokai neperstovinėjo antpuldinėti ir terioti Lietuvą, tai šelpdami Švidrigielą, taip patys vieni įsikirsdami; o idant turėtų kokią nors priežastį tam, skelbė po visą Europą būk Jaugiela ir Vytautas vylingai priėmė katalikišką tikėjimą ir lig laiko tiktai; būk jie nesirūpina apie Lietuvių ir Žemaičių krikštijimą. Mažai buvo tokių, kurie tikėjo toms Kryžokų kalboms, vienok buvo tokie, kurie, ieškodami pelno ir grobio, ėjo į Parusį padėti Kryžokams terioti Lietuvą. Pats Vokietijos ciecorius šelpė Kryžokus, bijodamas augančios suvienytų Lietuvių ir Lenkų galybės. Vytautas, užsiėmęs veikalais rytuose, negalėjo duoti gero atspyrio Kryžokams, o rasit atadėjo ant tolesnio laiko. Kad rengės į karę su Totoriais (1398), norėdamas kaip norint numaldyti Kryžokų godulystę, o idant jam išėjus į karę, jie neužpultų Vilniaus, Vytautas pavedė jiems pusę Žemaičių, kaip tai seniai jau buvo pavedęs jiems Jaugiela. Vienok Žemaičiai nei girdėti apie tai nenorėjo, ir Kryžokai lyg nieko negavę turėjo juos kardu užkariauti. Kad Vytautas prityrė teip skaudų nuopuolį ant Vorsklos upės, Kryžokai dar daugiaus pradėjo griūti ant Lietuvos, reikalaudami visų Žemaičių. Vytautas visaip išsisukinėjo ir tiktai patvirtino tą, ką pirmu buvo žadėjęs, padėdamas Kryžokams Žemaičius užvaldyti. Žemaičiai, kariaudami kas metą, buvo labai karingi ir stamantraus sprando, teip jog ne

kartą ir didžio Lietuvos kunigaikščio nenorėjo klausyti. Norėdamas duoti jiems pažinti saldybę Vokiečių valdžios ir tokiu būdu tvirčiaus prie savęs patraukti, Vytautas ir pavedė Kryžokams Žemaičius. Kryžokai džiaugės ir sakė, jog po Dievo nėra dėl jų zokano didesnio geradėjo kaip Vytautas, bet jų džiaugsmas nebuvo ilgas; sunku jiems buvo valdyti Žemaičius, kurie užaugę liuosybėje, sergėjo ją kaipo savo akį. Tuo tarpu Vytautas, jausdamas kas kartą save stipresniu, ieškojo, rodos, tiktai patogesnio atsitikimo užmokėti Kryžokams už visas jų nedorybes. Tie teip pat lyg tyčiojos iš suvienytos Lietuvių ir Lenkų galybės, reikalaudami nuo Vytauto visų Žemaičių, o nuo Jaugielos Dobrynės žemės. Kad 1408 m. susivažiavo į Kauną Vytautas, Jaugiela ir didis Kryžokų mistras, išrinko Vytautą už tarpininką dėl Drezdenkos. Vytautas prisūdijo jį Lenkams. Iš to kilo dar didesnė neapykanta tarp Kryžokų ir Vytauto. Kad ateinančiuose metuose buvo Lietuvoje badas ir Jaugiela laivėmis siuntė duoną Žemaičiams, Kryžokai užpuolė laives ir viską atėmė.

SUTRUPINIMAS KRYŽOKŲ GALYBĖS. Atėjo ant galo laikas sutrupinti Kryžokų galybę. Vytautas ir Jaugiela susivažiavo į Brastį ir čia susitarė eiti iš vieno ir nuramdyti Kryžokų atkaklybę. Vytautas aiškiai rengės į karionę per visą žiemą, rinko ir mokino kareivius; pranešė Žemaičiams, jog atėjo laikas kelties prieš vargintojus Vokiečius. Žemaičiai pakilo, ir ant pavasario nei vieno Kryžoko tarp jų jau nebebuvo. Jaugiela teip pat taisės į karę, medžiodamas Bielovežos giriose, mušė žvėris, sūdė mėsą, dėjo į bosus ir siuntė į Plocką, kur buvo paženklinta vieta sudėjimo maisto dėl ateinančios karionės. Kryžokai iš savo pusės teipjau nesnaudė: papirko Čekų karalių Vaclavą, perkalbėjo ant savo šalies Vokietijos ciesorių Zigmantą, ant galo suprašė ricorius iš visos Europos ir laukė su ilgėjimu karionės, per daug įsitikėdami į savo galybę. Didis jų mistras Ulrikas von Jungingen gyrės turįs aukso bokštą, kuriuo užkariausiąs 10 tokių karalysčių kaip Lenkų. Tarp Vokiečių buvo didis dvasios pasikėlimas: visi trusėjo, visi rengės, iš visos Europos plūdo ricoriai į Malborgą, ieškodami sau garbės ateinančioje karionėje. Kalvėse ir dirbtuvėse (pabrikose) dieną ir naktį dirbos ginklai, liejos armatos. Kad geriaus prisiruošti į karionę, iš abiejų pusių

buvo padarytos paliaubos lig švento Jono. Ant galo Vytautas ir Jaugiela susiėjo Červenske, Plocko šalyje. Jaugiela vedė Lenkus, Vytautas — Lietuvius, Gudus ir Totorius. Persikėlę per Vyslos upę, įžengė į nepřietelių kraštą ir tarp Grünvaldo (Žalgirio) ir Tannenbergo susitiko su Kryžokais, kuriuos vedė pats didis mistras Jungingen.

KOVA TIES TANNENBERGU 15 liepos 1410 m. Prieš kovą per visą naktį perkūnijos mušė ir griaustinis griovė, iš ryto nusiblaivė, vėjas papūtė į Kryžokų pusę, ir saulė pradėjo kaitinti ir kankinti plienu ir geležimi aplietus ricorius. Vytautas statė kariumenę į tris rindas ir, skrajodamas ant žirgo nuo vieno sparno lig antro, drąsino kareivius; vieno jo pasirodymo buvo gana pakelti dvasią ir įkvėpti drąsybę. Lenkų kariumenė, pirmą kartą pamačiusi drąsų didį Lietuvos kunigaikštį, apie kurio narsybę tiek buvo girdėjusi, tartum naują gyvastį įgijo. Tuo tarpu Jaugiela vis meldės šėtre, tam tyčiomis padarytame. Vytautas, nestygdamas keletą kartų įbėgdamas pas jo, baudė karalių pertraukti maldas ir duoti kovai balsą, sakydamas, jog dabar laikas kovos, ne maldos, bet tas nusižeminęs vis meldės, tarsi nieko nejusdamas aplinkui. Kryžokų šalyje buvo viskas linksma: ricoriai tyčiojos iš suvienytų Lietuvių ir Lenkų ir iš aukšto džiaugės iš pergalės. Vienas tiktai Jungingen nuliūdo ir, kaip nekurie laikrašėjai pasakoja, graudžiai apsiverkė. Lietuvių su Gudais ir Totoriais buvo apie 100000 kareivių, Lenkų gi apie 60000. Kryžokų buvo daug mažiaus, vienok jų apginklavimas ir strategika stovėjo kur kas aukščiaus. Iš abiejų pusių kareiviai, stovėdami rindose, ilgėjos ir laukė kovos, nes saulė jau sukos iš pietų. Ant galo Jaugiela, Vytauto raginamas, išėjo iš šėtro ir pamatęs neapregiamus laukus, apstotus kareivių, kurie laukė tiktai kovos garso, idant smeigti vienas kitam kardą į krūtinę, teip būk sušukęs: „Viešpatie, būk man liudytoju, jog aš priverstas pakėliau kardą ant krikščionių ginti savo tautą nuo kraugerių". Paskui paėmęs sau sargtį iš 60 vyrų ir pasišalinęs mostelėjo ranka ir davė kovos garsą. Vytautas be jokios sargties, tikėdamas į savo laimę ir narsybę, pavedė pulkus į kovą: užpūtė Lietuvių trimitai, užgiedojo Lenkai „Boga Rodzica" ir prasidėjo mūšis baisi ir kruvina, kokios dar nebuvo Lenkų ir Lietuvių veika-

luose: abi šali kaip du mūru akies mirksnyje susirėmė ir ilgas valandas grumės lygia narsybe ir laime: kardais tvorą tvėrė, o ragotinėmis rindas ramstė. Tuo tarpu dešinys sparnas, kur buvo Lietuvių kareiviai lengvai apginkluoti ir kur Kryžokai, apie tai nujautę, pastūmė visus savo pulkus, pradėjo silpnėti ir ant galo gurti; veltu Vytautas juos drąsino ir norėjo sutureti; tas sparnas buvo perlaužtas ir Kryžokai vijo. Vytautas puolė į vidurį ir į kairįjį sparną, kur rykavo Lenkas Zindramas iš Maskovio; jo pasirodymas įpylė naują drąsą jau nupuolantiems nuo dvasios kareiviams; kova prasidėjo su nauja kaitra, bet kad Kryžokai, grįždami nuo vijimo, užkirto iš antros pusės, pradėjo silpnėti vidurys ir kairias sparnas; didžioji Lenkų vėliava jau be mažo ką buvo Kryžokų rankose, kurie tarsi pergalėtojai užtraukė velykinę giesmę „Kristus prisikėlė“. Jaugiela, matydamas teip didį pavojų, užsėdo arklį ir pats stojo į kovą; jo pasirodymas įkvėpė drąsybę kareiviams ir nedavė nupulti ant dvasios. Tuo tarpu pradėjo grįžti ir Lietuviai, kurie buvo pabėgę, Zindramas pavedė į kovą naujus Lenkų pulkus, kurie dar nuošaliai stovėjo. Kryžokai neišturėjo ir bėgti pradėjo. Prasidėjo tikra pjūtis, kurią tiktai naktis pertraukė. Apie 50000 Vokiečių krito kovoje ir pusė tiek buvo paimta į kalinę; pats didis mistras atgulė ant vietos. Kryžokų guolėse buvo atrasta daugybė žabangų ir kitų pramonių kankinimui pritaisytų, daugybė audeklų smaloje išmirkytų uždegimui ir šimtai vyno bosų. Jaugiela liepė bosų lankus nudaužyti ir vyną paleisti; paleistas vynas susimaišė su kraujais ir kaipo raudonos jūrios pasklidęs aplinkui, užliejo apygardas.

SANDARAS TORŪNĖJE. Didi ta pergalė ties Tannenbergo ant visados sulaužė Kryžokų galybę. Neapsakomas buvo Lietuvių ir Lenkų džiaugsmas. Vytautas tuojaus norėjo ant Malborgo eiti, nes gerai numanė, jog laiminga pabaiga gali būti nuo pasiskubinimo, kol Kryžokai, nusiminę ir matydami, kad viskas prapuolė, nieko nedarė. Bet Jaugiela per aštuonias dienas stovėjo ant vietos, tartum norėdamas parodyti visiems tikrą ir visuotinį Kryžokų pergalėjimą. Malborgas buvo tuščias, atdarytas: ši puiki pilė vienoje dienoje neteko didžio mistro, kamendorių, kareivių, brangumynų, o net ir vilties ant ateigos! Paduoti pagalbos nebuvo kam.

Kiekvienas čia laukė ateinant sujungtų Lenkų ir Lietuvių, kareivijai pasitaisę atąduoti raktus nuo pilės angos ir maldauti susimylėjimo. Bet kad buvo danešta, jog Jaugiela negreitai žada pasijudinti iš vietos, Malborgas tartum atgijo. Kamendorius Enrikis Pliauen surinko likusius ricorius, kiek tiek sutaisė pilę ir su 5000 kareivių pasitaisė ginties iki paskutiniajai. Tiktai vienuoliktą dieną Jaugiela apgulė Malborgą. Tuo tarpu mistras iš Padauguvio skubinos pilei ant pagalbos; Vytautas išėjo jo sutikti ir atremti; tas prašė Vytauto paslapčiai pasiregėti. Nuo to laiko viskas persimainė. Vytautas suprato, jog Kryžokai daugiaus nebekils, bet visiškas jų užkariavimas labai padrūtys Lenkus ir bus pavojinga Lietuvai. Nežiūrėdamas ant Jaugielos maldavimo, Vytautas pasišalino su savo kariumene, sakydamas, jog jam reikia ginti Žemaičius nuo Kardininkų. Nebuvo kam įkvėpti drąsybės Jaugielos kariumenei ir ją vadžioti ir rykauti, todėl ir Jaugiela su Lenkais turėjo pasišalinti, o grįždamas prarado ir tas pilis, kurios pakelyje buvo užimtos. Ant galo Torunės mieste buvo padarytas sandaras tarp Lenkų, Lietuvių ir Kryžokų: Kryžokai pagrąžino Lietuvai Žemaičius, Lenkams Dobrynės žemę ir užmokėjo 100000 kapų grašių už paimtus į kalinį Vokiečius (vasario mėn. 1411 met.). Nuo to laiko Kryžokai perstoja būti Lietuvai ir Lenkams pavojingi ir, nors negali pamesti savo įpratimo antpuldinėti svetimus kraštus, nors dar Vytautui viešpataujant susikerta (1414 m. ir 1422 m.) du kartu jie su Lenkais ir Lietuviais, bet zokanas regimai į grabą žengia, ant galo viešpataujant Zigmantui Senam pabaigia savo būvį.

ŽEMAIČIAI KATALIKAI 1413 m. Atėmęs nuo Kryžokų Žemaičius, Vytautas pradėjo rūpinties apie jų apkrikštijimą, nes Kryžokai nieko tame dalyke nepadarė. Pribuvo iš Lenkų pats Jaugiela su kunigais, ir prasidėjo Žemaičių krikštijimas. Vytautas su Jaugiela ir kunigais važinėjosi į tas vietas, kur Žemaičiai turėjo ypatingas vietas dievaičių garbinimui; buvo atvykę į Betygalą, paskui ant Šatrijos kalno ir visur, kirsdami šventas girias ir trupindami stabus, platino tarp Žemaičių katalikišką tikėjimą. Paskui Vytautas išleido į Konstančių pasiuntinius, norėdamas įsteigti naują Žemaičių vyskupystę. Pirmas Žemaičių vyskupas buvo Motiejus, kuriam

buvo skirta buveinė Medininkuose, arba Varniuose. Žemaičiai vienok nenorėdami krikštijos ir porą kartų grįžo į savo stabmeldišką tikėjimą, išvydami nuo savęs katalikų kunigus ir galuodami tuos didžiūnus, kurie buvo persikrikštiję. Vienok, kad Vytautas už tuos maištus skaudžiai pakorojo, Žemaičiai turėjo ant galo visai užsižadėti savo stabmeldiško senovės tikėjimo ir klausyti kunigų, kurie, eidami pakiemiais, mokino žmones. Metuose 1420 jau Žemaičiuose buvo devynios bažnyčios. Vyskupas Motiejus labai maloniai elgės, teip jog ir meilę naujų savo avelių įgijo ir per visus maištus nieks nedrįso ant jo rankos pakelti. Metuose 1421 spalio 3 d. Popiežius Martynas V išleido iš Rymo raštą, kuriuo patvirtino naują Žemaičių vyskupystę. Besirūpindamas apie Žemaičių atvertimą į katalikišką tikėjimą, Vytautas nepaleido iš akių ir Gudijos, jo karalystei prigulinčios. Gudai, kaip prie Lietuvos, teip ir prie Maskuvos prigulį, buvo stačiatikiai ir priklausė metropolito, kurs sėdėjo Maskuvoje. Vytautas, norėdamas tikėjimu atskirti savo Gudus nuo Maskuvos Gudų, prašė Konstantinapilės patriarcho įsteigti naują metropoliją dėl jo Gudų, o kad tas nenorėjo to daryti, Vytautas liepė susirinkti Gudų vyskupams ir išrinkt sau metropolitą mokytą Bulgarą Grigalių Camblaką (Zemivlaka?); ką tie ir padarė; už buveinę buvo jam paskirta Kijevas. Paskui Vytautas, norėdamas savo Gudus visai nuo Maskuvos atskirti, išsiuntė Camblaką su vyskupais į Konstančiaus tėvų susirinkimą susivienyti su Rymo Bažnyčia. Vienok vienybė nebuvo įsteigta, ir Vytautas pusėtinai tepasiekė savo pasiėmimą.

VILNIAUS IR GORODLĖS UNIJOS. Nors Jaugiela, stodamas Lenkų karaliumi, surišo Lietuvą su Lenkais, vienok tas vienybės ryšys buvo silpnas; kadangi Lietuvos valdžią paėmė į savo rankas Vytautas Didysis, vienybė jei buvo kokį, tai tiktai iš lauko ir tai labai netvirta; Vytautas rėdė Lietuvą nieko nepriklausydamas, o jei vienijos su Lenkais, tai tiktai tuokart, kad reikėjo atremti pavojingus neprietelius, kaip tai buvo su Kryžokais ties Tannenbergu. Regimai Vytautas šalinos nuo tos vienybės, kuri nieko daugiaus negimdo kaip tiktai neapykantą ir pagal kurios vienas stojas vergu antro. Vytautas numanė vienybę lygaus su lygiu, kuri nenaikina

tautiškos gyvybės, nekliudo saurėdingo kultūriško tautos augimo ir tiktai duoda bendrą galę atremti pavojingus neprietelius. Vytautas netraukė vienybės ryšio tarp Lenkų ir Lietuvių ir tuokart, kad norėjo save apvainikuoti karališku vainiku, bet jis norėjo įsteigti vienybę išmintingą ir teisingą. Lenkai, lyg bijodami Vytauto, reikalavo nuo Jaugielos kas kartą aukštesnės ir tvirtesnės vienybės su Lietuviais. Vytautas, nenorėdamas aiškaus ir nereikalingo su Lenkais sukeršimo, neprieštaravo naujiems vienybės tvirtinimams, neprieštaravo ir jos įstatoms, vienok pats darė, kas jam rodės naudinga, lyg nežinodamas apie vienybės įstatas. Pirma vienybė su Lenkais buvo padaryta, kad Lenkai išrinko Jaugielą už vyrą savo karalaitei Jadvygai. Kad Vytautas pradėjo eiti didyn, Lenkai reikalavo naujo vienybės patvirtinimo, kas ir buvo padaryta Vilniuje 1401 m., kur buvo įstatyta, jog nei Lietuviai be Lenkų neaprinks sau didžio kunigaikščio, nei Lenkai be Lietuvių sau karaliaus ir jog gyvens visados vienybėje ir sutikime. Kad ties Tannenbergu Kryžokų galybė buvo ant visados sulaužta, Lenkai bijodami, kad Vytautui nepasirodytų jau vienybė dabar nebereikalinga esanti, pradėjo rūpinties apie tviresnę vienybę. Susivažiavo Lenkai ir Lietuviai į Gorodlę 1413 m. Čia buvo sulyginta Lietuvos diduomenė su Lenkų ir gavo tas liuosybes, kuriomis džiaugės Lenkai: nuo šio laiko didis Lietuvos kunigaikštis neturėjo valios nei ant tėviškių, nei ant asabų (personų) savo diduomenės ir žemlionių, kaip tai jau pirmu buvo pas Lenkų; dėl didesnės vienybės ir dėl parodymo bendros meilės Lenkų didžiūnai suteikė Lietuvių didžiūnams savo žymelės (herby), vadindami vieni kitus broliais. Tolesniai Lietuvos senata buvo pertaisyta pagal Lenkų senatos ir vyresnybės Lietuvoje įsteigtos kaip buvo pas Lenkų, tai yra: įvesti vaivodai, kaštelionys, starastos ir kiti. Ant galo buvo patvirtinta amžina vienybė.

SUSIVAŽIAVIMAS Į LUCKĄ 1429 m. Vytautas Didysis iškėlė Lietuvą ant aukščiausio laipsnio; vieno tiktai jai bereikėjo, ir vienybė su Lenkais jai nebūtų buvus teip pavojinga: Lietuvai reikėjo karališko vainiko, kurs būtų ją sulyginęs su Lenkų karalyste. Numanė tai gerai Vytautas, ir visas jo viešpatavimas aiškiai rodo, jog jis pamažu, bet

stačiai ėjo prie to pasiėmimo. Vienok matydamas, jog sutiks Lenkų prieštaravimą ir nenorėdamas kerštų, elgės tame dalyke pamažu, tvirtindamas po savimi pamatą, o rasit mislijo, jog, jei pagyvens ilgiaus už Jaugielą, o tas mirs bevaikis, Lenkai išrinks jį savo karaliumi, ir tada jis viską padarys kaip reikiant be prieštaravimų. Bet 1425 m. gimė Jaugielai pirmas sūnus Vladislovas, ir Vytautui reikėjo kiteip elgties dėl pasiekimo savo užduočio; ant galo jam užstojo 84 metai ir ilgiaus laukti nebebuvo laiko. Vytautas užprašė į Lucką didžiausius Europos valdonus, būk pasiteirauti apie Čekų reikalus ir atrėmimą Turkų, kurie baugino visą Europą. Pribuvo į Lucką Vokietijos ciesorius Zigmantas, Lenkų karalius Jaugiela, Danijos karalius Erikas, didis Maskuvos kunigaikštis Vasylius, Tvero ir Riazanės kunigaikščiai, Mangolų chanai, Popiežiaus pasiuntinys, Padauguvio mistras ir daugybė didžiūnų. Laikrašėjai sutartinai pasakoja, su kokia iškilme priėmė svečius Vytautas ir su kokia žmonyste ir su kokiu dosnumu vaišino juos Lucke. Čia tai po atbuvimo kitų reikalų Zigmantas, pagal Vytauto noro, užvedė kalbą apie Vytauto apvainikavimą; niekas nebuvo vertesnis už Vytautą vainiko ir niekas jam jo negyniojo; pats Jaugiela, matydamas visų norą, linko prie to, bet Lenkai vienu balsu sukilo prieš tai, ir Olesnickis pasakė: „Kunigaikšti! tu jau pasikėlei aukščiaus už visokią žemišką didybę ir dėl to tau prider' atminti prisiegą, suvienijančią tave su Lenkais". Vytautas supyko ir pasakė, kad ir be Lenkų sutikimo apsivainikuos. Lenkai tą pačią naktį su Jaugiela išvažiavo iš Lucko. Vytautas, nieko neveizėdamas į Lenkų prieštaravimą, rengės ant apsivainikavimo: nuleido siuntinius pas Popiežiaus, pakvietė tuos pačius svečius į Trakus ir paženklino dieną vainikavimos. Zigmantas prižadėjo atsiųsti vainiką. Lenkai išsigando. Iš po dviejų kartų rinkos į suėjimus teirauties tame dalyke ir leido siuntinius prie Vytauto permaldauti jį, kad nesivainikuotų, bet viskas buvo veltu. Ant galo Lenkai įkalbėjo Jaugielai, kad pats išsižadėtų vainiko ir pavestų jį Vytautui, bet tas, kuriam ant širdies gulėjo ne pats savyje vainikas, bet geras mylimos tėvynės, atmetė Lenkų karūną. Tuo tarpu svečiai rinkos į Trakus; pribuvo ir pats Jaugiela su Lenkais, norėdamas kaip norint perkalbėti Vytautą, bet kad viskas buvo veltui,

Lenkai pasitaisė neperleisti Zigmanto siuntinių, vežančių Vytautui vainiką, kas jiems ir pasisekė.

VYTAUTO SMERTIS 1430. Vytautas, nesulaukdamas vainiko, labai įsirūpino ir apsirgo, o kad jodamas su Jaugiela iš Vilniaus į Trakus, nuo arklio nukrito, atgulė į lovą, iš kurios jau ir nebatsikėlė. Susitaikinęs pirmu su Dievu, paskui su Jaugiela, Vytautas mirė Trakuose spalio 27 dienoje. Teip pabaigė amžių Didysis Vytautas, kurį nekurie prilygina Aleksandrai Didžiajam*. Niekas teip aiškiai neišreiškia valdono didybės, kaip tikras ir širdingas gailesys visos karalystės po jo smerčio. „Ir pakilo Lietuvoje, rašo vienas istorikas, verksmas ir griaudingas vaitojimas per 8 dienas, kursai davės girdėti iš ryto, per pietus ir vakare. Visi verkė, nustoję tėvynės tėvo ir tartum jusdami, jog didybė krikščioniškos Lietuvos su juo pakilo ir su juo pasibaigė". Trakų ežere per 7 dienas po jo smerčio vanduo buvęs kruvinas; apie Smalenską atsiradęs vilkas be skūros, kurs ryjęs žmones; Žemaičiuose lijęs akmeninis lietus; apie Brastį buvęs žemės drebėjimas laike Vytauto smerčio. Vis tai aiškiai mums rodo, kaip Lietuviai širdingai mylėjo didį Vytautą ir kaipo jo smertis jiems rodės lyg koks pasistebėtinas ir stebuklingas daiktas. Vienas istorikas teip baigia aprašymą darbų: „Był to wielki swego czasu człowiek, dziki jeszce dzikiej Litwy Bohater; jego życie jest najpoetyczniejszą epoką dziejów Litwy; spiew o nim, jesli poeta kiedy poważy się go spiewać, będzie poważnym homerycznim spiewem, pełnym prostoty i wielkości. W małem ciele nosił on tę nieugięłą duszę, dla której do końca życia nic niepodobnego nie było"**.

LIETUVOS SILPNĖJIMAS

ŠVIDRIGIELA. 1430—32. BALESLOVAS. Vytautui pasimirus daugel kunigaikščių norėjo įlipti į didžių Lietuvos kunigaikščių sostą, bet susirinkusi diduomenė, pagal Jau-

* A. Prochaska. Ostatnie lata Witołda.— Warszawa, 1882, str. 341.
** S. J. Kraszewski. Wilno.

gielos noro, pakėlė didžiu kunigaikščiu tikrąjį jo brolį Švidrigielą. Tasai tuojaus pradėjo karaliui išmėtinėti, kad jį 9 metus laikė kalinyje, o kad karaliui esant dar Vilniuje, atėjo žinia, jog Lenkai Padolės kraštą užėmė ir Lietuvių urėdus Daugirdą, Gedgudą ir kitus išgrūdo, tai Švidrigiela nenorėjo Jaugielos iš Vilniaus išleisti ir tuokart tiktai išleido, kad tas prižadėjo, pagrįžęs į Lenkus, pagrąžinti Lietuviams Padolės kraštą. Bet kad suvadintas buvo Lenkuose suėjimas, idant pagrąžintų Lietuviams Padolę, tai Lenkai šaukė, būk karalius ne tiktai to prižadėti negalėjęs, bet pagaliaus pakelti didžio kunigaikščio be jų žinios. Skirgiela, matydamas vienais žodžiais nieko neveiksiąs, patelkęs Kryžokus, pats su kariuomene užplūdo Padolę. Norėdami apie Padolę pasikalbėti, Lenkai šaukė Švidrigielą į savo suėjimą Parčave, bet jis nepribuvo, atleidęs tiktai savo pasiuntinius. Jaugielai tai netiko, todėl negeisdamas turėti sau priešą, pasiruošė jį nustumti nuo valdžios ir Lietuvos sostą pavesti Vytauto broliui Zigmantui, kurs buvo netvirtos galvos ir Jaugielai pasiduodąs. Iš to kilo Lietuvoje didi kerštai ir karės, kurios silpnino mūsų kraštą, o Jaugielai tai buvo parankiui, nes tokiu būdu galėjo geriaus Lietuvą turėti savo rankoje, kad joje nebuvo vienos tvirtos valdančios galvos. Švidrigiela, kaip matome, norėjo sekti Vytauto pėdas ir ginti Lietuvos reikalus, bet neturėjo savo priešpėdinio proto; patys Lietuviai nelabai buvo prisirišę prie savo kunigaikščio, kursai užsiėmęs buvo girtuokliavimais ir paleistuvyste. Švidrigiela visai netikėjo, kad Jaugiela pakeltų Zigmantą į jo vietą, todėl be atsargos gėrė ir puotavo su savo draugais Ašmenėje, kur jį su kareiviais netikėtai užpuolė Zigmantas, užėmęs Gardėnus, Trakus ir Vilnių, ir Švidrigiela tiktai led galėjo pabėgti į Palacką. Bet Švidrigielos dar turėjos Padolė ir Gudų kraštai; Zigmantui sunku buvo vienam užsiturėti Vilniuje, todėl jis geidė padaryti sandarą su Kryžokais, bet tie dairės, nežinodami su katruo naudingesnis būtų sandaras; todėl laukdamas Jaugielos pagalbos, Zigmantas turėjo prižadėti viską, ko tiktai Jaugiela reikalavo: patvirtinti Lietuvių ir Lenkų vienybę, išsižadėti Padolės ir niekados nesivadinti Lietuvos karaliumi; o prieš smertį ir Valyniją Lenkams pavesti.

ZIGMANTAS. 1432—1440. Zigmanto viešpatavimas buvo labai nelaimingas, nes praėjo ant namų karių: kunigaikščiai ir didžiūnai, suerzinti tarp savęs, murdė kalavijas vienas į kitą, degino vienas kito sodžius ir rūmus, ardė pilis; negana dar to, samdė ir telkė savo neprietelius, kurie tiktai ir geidė pražūties mūsų tėvynės. Tos verksmingos gadynės priminė Mindaugo karaliaus dienas. Iš pradžios Lietuviai džiaugės, jog gavo didžiu kunigaikščiu Zigmantą, Vytauto brolį, nes tikėjos jį pagrąžinsią savo brolio ir priešpėdinio garbingas dienas, vienok neužilgai susiprato apsigavę, nes Zigmantas buvo silpno proto ir nedidelio išmanymo. Mažne lig pat galo savo viešpatavimo turėjo kariauti su Švidrigiela, kursai nenorėjo perleisti jam Vilniaus sosto. Laimė abiem ilgą laiką buvo abejotina, Zigmantą maždaug šelpė Jaugiela, o Švidrigielą Kardininkai ir Gudai; Švidrigiela buvo patelkęs ir Totorius prieš Zigmantą, bet tie kelyje dasižinoję, jog Vilniuje sėdžia tikras didžio ir garsingo Vytauto, jų globėjo, brolis, susisuko atgal; teip tai atmintis ar šešėlis didžio Vytauto gynė Vilnių nuo tų kariautojų. Zigmantas didžią paspirtį turėjo iš savo sūnaus Mykolo, kursai, pavaduodamas tėvą, daugiausiai grūmės su Skirgiela ir jo karvedžiais arba vadovais. Buvo tai jaunikaitis narsus, drąsus ir sumanus.

JAUGIELOS SMERTIS. Zigmantui su Skirgiela bekariaujant, pasimirė* karalius Jaugiela Lenkuose (1434 m. 31 d. gegužės), valdęs mažką ne penkias dešimtis metų; buvo vidutinio ūgio (augumo), pailguotinio veido; dosnus kiekvienam, ypatingai kunigams; kas dieną ar maudės, ar pirtyje pėrės; sulaukė 86 metų amžiaus. Po jo smerčio Lenkai išrinko sau karaliumi jo vyriausį sūnų Vladislovą.

KOVA TIES AUKMERGE 1435 m. Pasimirus Jaugielai Švidrigiela samprotavo, dabar jam lengviaus būsią nuveikti Zigmantą, kursai nustojo savo tvirčiausio bendro, todėl pradėjo rinkti sau kariumenę ir samdyti kareivius; pa-

---

* Naktį langą pradaręs ir lakštingalos giedančios besiklausydamas, gavo drugį; Jadvygos žiedą atadavė Olesnickiui. Prieš smertį vien apie antrą gyvenimą temislijo.

telkė Kardininkus ir gavo paspirtį iš Maskuvos; ruošės prie ištikrinio susirėmimo su Zigmantu ir tikėjos, ant galo įsiveršiąs į Vilnių ir užsimsiąs didžių Lietuvos kunigaikščių sostą. Zigmantas, išgirdęs, jog jo priešas teip iš peties ginkluojas, patsai ruošės kaip įmanydamas; susilaukė nuo jauno Vladislovo 8 000 Lenkų su Jokūbu Kobylinskiu. Lenkai bijojo, kad Švidrigiela, stojęs didžiu Lietuvos kunigaikščiu, neatskirtų Lietuvos nuo Lenkų, todėl tai pasiskubino Zigmantui ant pagalbos. Kariumenę savo Zigmantas įdavė rykauti savo sūnui Mykolui. Neprieteliai susitiko netoli Aukmergės ant Šventosios upės, vieni stovėjo vienoje pusėje, antri antroje per 3 dienas, laukdami vienas kito, idant kovą pradėtų. Švidrigiela, matydamas, jog vieta jam nevisai patogi, norėjo pasišalinti, tada Mykolas, nenorėdamas paleisti jo, perplaukė upę ir užgriuvo ant Švidrigielos, nors mažiaus už jį turėjo kareivių; mūšis buvo kruvina, bet neilgai truko; Švidrigiela buvo pergalėtas ir bėgo į pietinę Gudiją; jo kariumenė buvo mažką ne visi Kardininkai su savo Mistru, kurie ir pagriuvo ant vietos su savo vadovu; Aukmergės kova teip pat buvo dėl Kardininkų kapais, kaip Griunvaldo dėl Kryžokų. Toje kovoje Mykolas daug paėmė į kalinį kunigaikščių ir vadovų, kuriuos Zigmantas liepė nugaluoti; krito toje kovoje ir narsus kunigaikštis Zigmantas Karebutas. Po tos pergalės* Didis Kryžokų Mistras negalėjo daugiaus abejotinai laikyties ir padarė sandarą su Zigmantu, prižadėdamas nešelpti Švidrigielos; tas nors apleistas, bet užsirakinęs Valynijos pilėse, ilgai dar turėjos, antpuldinėdamas ir teriodamas Lietuvą, bet matydamas, jog jam kas kartą eina piktyn ir negalėdamas niekaip su Zigmantu susigerinti, 1438 m. išėjo į Valachiją.

ZIGMANTO SMERTIS. Nutilo namų karės, ir Zigmantas galėjo dar pasirūpinti apie tėvynės gerą ir apie jos rėdą, vienok buvo kiteip: neturėdamas neprietelių, leidos ant smarkybės; didžius Manvydo ir Rambučio valsčius pasavino, tykojo svetimų tėviškių, o neapkenčiamas diduomenės, pradėjo ją persekioti, varginti, sodinti į kalinius ir galuoti. Visiems įkyrėjęs, pradėjo visų bijoti, o norėdamas nusi-

* Kovos vieta nuo to laiko pradėjo vadinties „Poboisk“ iš lenkiško.

kratyti tos baimės, naikino didžiūnus kiek galėdamas. Per tokį savo pasivedimą neapsakomai įpykino visus didžiūnus, kurie tikt ieškojo pragumą kaip nors nuo jo nusikratyti. Susitarė Čartoriskiai: Jonas ir Aleksandras, Daugirdas ir Leliušas; jie perkalbėjo ant savo pusės ir Zigmanto žirgininką Skabeiką. Subatos vakarą prieš Verbas 600 ištikimų kareivių šieno vežimuose buvo įvežti į Trakus. Rytą anksti apstojo kareiviai didžio kunigaikščio rūmus, o Aleksandras Čartoriskis su Skabeika, įsigrūdę į rūmus, nugalavo Zigmantą (1440). Susirinkę į Trakus didžiūnai pagal Goštauto ir Keisgielos tarimo iškilmingai palaidojo savo nužudytąjį kunigaikštį ir paguldė šalip jo brolio Vytauto Katedroje. Nekurie rašytojai sako Zigmantą rūpinusies apie prastų žmonių būvį ir buvus jų mylėtą. Jis pastatė nekurias bažnyčias ir davė Lietuviams garbingą įstatymą *Carta magna* 1437 m.

KAZIMIERAS JAUGIELAITIS. 1440—1492. Po Zigmanto smerčio Lietuvoje sukilo netaikos tarp diduomenės, kuri persiskaidė į penkias dalis, kiekviena norėjo vis kitą iškelti ant Lietuvos sosto; ant galo tie, kurie norėjo Kazimierą, ėmė viršų; suėjimą sukėlė Brastyje, iš ten buvo išleisti siuntiniai prie Kazimiero, kurie ragino jį, idant skubintųs į Vilnių. Lenkų diduomenė nenorėjo jo leisti, sakydama, būk Lietuvos sostas priguljs jų karaliui Vladislovui, bet Kazimieras slapčia iškeliavo su 2000 kareivių į Brastį, kur jo laukė didžiūnai: Augmantai, Daumantai, Manvydai, Sanguškos, Karebutai, Karejotai ir kiti galiūnai; jie su džiaugsmu priėmė jauną dvylikos metų kunigaikštį ir išlydėjo į Vilnių. Švidrigiela, matydamas, jog Lietuvos sostas jam neteks, pasišalino atgali į Valakiją, o Mykolas, nugaluoto Zigmanto sūnus, norėjo su 500 raitarijos pabėgti pas Mazūrų kunigaikštį Boleslovą, savo netikrą brolį, bet netikėtai susitiko su Kazimieru, į Vilnių keliaujančiu; puolė po kojų ir, išpažinęs jį už valdoną, meldė atmonyti jo tėvo galžudžiams. Kazimieras jį priėmė maloniai ir prižadėjo padaryti viską pagal teisybės. Prieš patį Vilnių sutiko jauną savo valdoną Vyskupas Motiejus su senatoriais. Vilniaus Katedroje buvo apvainikuotas, pranokėjų didžių Lietuvos kunigaikščių kepurė jam uždėta. Vil-

niaus suėjime buvo sūdyti Zigmanto nugaluotojai; Daugirdas buvo nuteisintas, Leliušas nuo senatorių suolo pavarytas, o Jonui Čartoriskiui valsčiai atimti. Kad Kazimieras buvo dar labai jaunas, tai dėl geresnio rėdymo ir pamokymo jauno kunigaikščio buvo aprinkti nekurie senatoriai*, kurių vyriausis buvo Jonas Goštautas, vyras išmintingas, numanąs ūkės reikalus ir tikrai mylįs tėvynę; jisai tai kiek galėdamas gelbėjo Lietuvą, kuri regimai nuo didžiojo Vytauto smerčio pradeda silpnėti ir irti. Kartu su Jonu Goštautu Kazimieras sudraudė Smalensko gyventojus, kurie buvo nenorėję jo klausyti, ir valdžią ant jų įdavė Sakavyčei. Paskui Goštautas sudraudė Žemaičius, kurie nenorėjo klausyti Kazimiero ir buvo pasidavę Mykolui. Kazimieras buvo sutraukęs kareivius į Panevėžį ir norėjo ginklu Žemaičius nutildyti, bet Goštautas pamokė geruoju taikinties su jais; Kazimieras paklausė ir perdėjo ant jų Kantautą žemaitį, vyrą visų mylimą ir išmintingą. Žemaičiams taip patiko, ir jie pasiėmė klausyti Kazimiero, apleidę Mykolą. Nutildęs teip namų kerštus Kazimieras išleido siuntinius pas savo brolį, Lenkų ir Vengrų karalių, Vladislovą, teisindamasis, jog nenorėdamas palikęs pakeltas ant Lietuvos sosto; Vladislovui nelabai tiko ta žinia, nes pats norėjo apimti ant Lietuvos valdžią. Tuo tarpu Vasylius, didis Maskuvos kunigaikštis, norėjo nauduoties iš Kazimiero jaunystės ir nemislydamas rasti atspyrio, patelkęs Totorius, pradėjo terioti Viazmos apygardas. Kazimieras pasiuntė prieš Maskolius Stanislovą Kišką, kursai su nedidžiu kareivių būreliu išgrūdo Maskolius ir jų rubežinius valsčius nuteriojo. Vasylius apsigavęs padarė su Kazimieru sandarą. Rūpindamasis apie miestų padidinimą ir prekybos praplatinimą. Kazimieras davė nekuriems miestams ypatingus Magdeburijoms vadinamus įstatymus, pagal kurių miestai patys rėdės.

* Didžių Lietuvos kunigaikščių valdžia sulig Vytauto D. smerčiu buvo neapribota; niekas negalėjo priestarauti jų įsakymams. Bet namų karių laike tarp Švidrigielos ir Zigmanto, o ypatingai dabar užsėdus ant Lietuvių sosto jaunam Kazimierui, diduomenė kas kartą daugiaus įsigriebia į valdžią ir pradeda perkratinėti viešpataujančio įsakymus.

MYKOLO KERŠTAI. Nutildęs neprietelius ir apžiūrėjęs ūkę iš vidaus, Kazimieras norėjo susitaikinti su Mykolu, kursai buvo pasišalinęs iš tėvynės. Parvadinęs jį iš Mazūrijos, Kazimieras atadavė jam didžius valsčius ir mislijo tuo susigerinti. Bet Mykolas mislijo apie sosto užėmimą; turėjo nemažai šalininkų savo didžiūnų, su kuriais ir sutarė nugaluoti Kazimierą ant medžioklės girioje tarp Trakų ir Merečiaus. Bet Kazimiero draugai gerai susiprato ir pranešė rūmų Maršelgai, kursai paėmęs visų geriausią raitariją, daugel sugavo Mykolo šalininkų tarpo Kreivių ir Ašmenės. Pats Mykolas pabėgo į Maskuvą ir iš ten pradėjo aiškiai prieš Kazimierą kariauti. Gavęs nuo Maskuvos pagalbą ir surinkęs savo šalininkus, Mykolas buvo užpuolęs Severiją, bet Jonas Goštautas iš tenai jį išvijo. Gale nieko neveikdamas, prašė, idant jo valsčiai būtų pagrąžinti, bet Kazimieras bijojo vėl kokio vyliaus; apie 1449 m. dar kartą Mykolas, patelkęs Totorius, buvo užpuolęs Severiją ir pergalėjęs išsiųstą prieš jį kariuomenę, bet paskui išgirdęs, jog pats Kazimieras traukia prieš jį su didžia kareivija, pasišalino į Maskuvą ir, tenai 5 metus kliošoriuje pergyvenęs, buvo nuodais arkimandrito nužudytas.

KRYMO CHANO APVAINIKAVIMAS VILNIUJE 1446 m. Minėjo lig šiol Totoriai Vytauto galybę ir sandarą su juo padarytą, todėl kad nebteko savo valdono, atleido siuntinius į Lietuvą, prašydami didžio kunigaikščio Kazimiero, idant duotų jiems už chaną arba valdoną Devlet Gadži Girėjį, kursai sėdėjo Lietuvoje ir valdė Lydos pilę. Teip tai Vytauto galybė gyveno Totorių atmintyje. Kazimieras su iškilme siuntinių akivaizdoje Vilniuje apskelbė Gadži Girėjį Krymo chanu, raudonu ploščiu apvilkęs; paskui Lietuvos Maršelga Mikalojus (Jurgis?) Raudvilis su išrinkta raitarija nulydėjo jį į Krymą. Gadži Girėjas, per visą savo ilgą viešpatavimą širdingai prisirišęs prie Lietuvos, užlaikė su Kazimieru sandarą, kiek galėdamas užturėdamas Totorius nuo Lietuvos kraštų teriojimo.

KAZIMIERAS — LENKŲ KARALIUS 1447 m. Po Jaugielos smerčio Lenkų karaliumi stojo jo vyriausis sūnus Vladislovas, vyras gana drąsus; Vengrai teip pat aprinko

jį už savo karalių; Turkai, būdami anose gadynėse labai tvirti, ne kartą užpuldinėjo Vengrus ir Lenkus, norėdami juos užvaldyti. Vladislovas, paėmęs stiprią kariumenę, Turkus pergalėjo ir padarė su jais sandarą; bet paskui, neveizėdamas į sandarą, iš naujo užpuolė ant Turkų; už tą sandaro sulaužymą nelaimingoje kovoje ties Varna gyvybę padėjo. Lenkai pasijuto esą be karaliaus, todėl atleido siuntinius pas Kazimiero, prašydami jo, idant teiktųs jų karaliumi būti; bet Kazimieras atsisakė tardamas, jog jam užteks vienos Lietuvos ir jog jisai negeidžia Lenkų vainiko. Keturis kartus leido savo siuntinius pas Kazimiero Lenkai, prašydami ir per jo motyną, idant neatsisakytų nuo jų karalystės; užprašinėjo teip pat Lietuvius ant suėjimų į Petrikavą, paskui norėjo Vilniuje juos perkalbėti, idant leistų savo didį kunigaikštį jiems už karalių, bet jie nenorėjo to daryti, idant paskui Kazimieras visai jų neapleistų. Ant galo Lenkai, nieko negalėdami padaryti, susirinko ant suėjimo į Petrikavą ir norėjo aprinkti jau Mazūrų kunigaikštį Boleslovą, netikrą Mykolo Zigmantaičio brolį; Kazimieras pasijuto, jog Boleslovas, stojęs Lenkų karaliumi, ir Mykolą, savo gentį, kels į Lietuvos sostą; tada pasisakė Lenkams, jog jei dar kartą atleis siuntinius, tai priims Lenkų vainiką. Lenkai sutarė naują suėjimą į Parčevą ir iš čia išleido pasiuntinius į Brastį pas Kazimiero; čia vėl ką neišsiskirstė nieko neveikę, kad prakalbėjo apie Padolę ir Valyniją. Ant galo sutarė, jog Kazimieras, stojęs Lietuvių ir Lenkų valdonu, pats sutaikys juos tame dalyke. 15 d. birželio Kazimieras su savo dėdžiu Švidrigiela (kuriam pavedė Lucką) pribuvo į Krokuvą ir čia paliko apvainikuotas. Palikęs Lenkų karaliumi Kazimieras vienok neišsižadėjo Lietuvos ir nesėdėjo kaip Jaugiela tiktai Krokuvoje; bet važinėjos iš vieno krašto į kitą, steigdamas rėdą abiejose viešpatystėse.

NETAIKOS DĖL PADOLĖS IR VALYNIJOS. Kazimierui viešpataujant atsinaujina Lietuvių ir Lenkų barnės ir netaikos dėl Padolės ir Valynijos; tas šalis dabar valdė Lietuviai, Lenkai gi nori jas pasavinti, pagal Jaugielos užrašo. Mažką ne kas metą renkas Lietuviai ir Lenkai ant suėjimo į Liubliną, Parčevą, Petrikavą, Karčiną, ir čia vietoje pabaigti savo barnes, kas kartą vis daugiaus tarp savęs

susipyksta; Lenkai reikalauja pagrąžinimo sau Padolės ir Valynijos, Lietuviai gi rodo, jog jų pranokėjai liejo čia kraują su Algirdu, išliuosuodami tas šalis nuo Totorių ir jas užvaldydami. Norint užbaigti tuos nesutikimus, Liubline Lenkai pratarė, jog reikia būtinai tarp savęs susivienyti po vienu karaliumi, vienais įstatymais ir vienu vardu (Lenkijos); bet toksai pratarimas kaip druską į ugnį įbėrė Lietuviams. Visuose tuose suėjimuose Kazimieras rodės abejotinas, tęsdamas pripažinti tuos kraštus vienai ar kitai šaliai; per tai nusidėjo abiem tautom. Didžiausiais apgynėjais Lietuvos reikalų buvo Vilniaus Vyskupas Motiejus ir Jonas Goštautas, tikri savo tėvynės mylėtojai. Kaip didi nekliautis buvo tarp Lietuvių ir Lenkų, galime suprasti iš suėjimo Parčeve 1451 m. Lietuviai, keliaudami į tą suėjimą, apsistojo Brastyje ir reikalavo nuo Lenkų kelionės raštų, tai yra jog jiems Lenkuose nieko pikto neatsitiks. Pats Kazimieras turėjo pribūti iki Lomžos ir statyti galvą, jog jiems niekas piktas nestosis. Kad kiti paklausė, Goštautas vienas nevažiavo toliaus be sargties ir sugrįžo į Brastį. Iš Lietuvos nekurie didžiūnai nusiuntė Lenkams atgali žymeles, kurias buvo priėmę ant Gorodlės suėjimo. Kad ant galo Lietuviai pribuvo į Parčevą, tai nėjo į pilę, bet apsistojo papilėje (nekurie sako, jog ir griovomis apsikasė). Čia pasiteiravę tarp savęs, išleido į suėjimą Vilniaus Vyskupą Motiejų, sakydami, jog nepagrąžins Padolės ir Valynijos Lenkams, jog gali abi tauti gyventi vienybėje ir bendrystėje, talkinėdami to reikiant viena antrai, bet Lietuviai nedaleis įkūnyti savo tėvynę į svetimą karalystę, nes nenuvergti nei užkariauti, bet saunoriai su Lenkais susivienijo. Zbignevas Olesnickis visų Lenkų vardu atsakė, jog, kaip Jaugiela užrašė, teip turi ir būti. Po to persiskyrė abi šali, o Lietuviai rengės visai nuo Lenkų skirties, mislydami sau pakelti didžiu kunigaikščiu-Simoną Olelką. Kazimieras led nutildė gaisrą, prižadėdamas duoti jiems savo sūnų. Lenkai išmetinėjo teip pat Kazimierui, jog užsiėmęs tiktai medžiokle, mažai tesirūpina apie jų reikalus; ant galo sudėjo vienus metus, idant per tą laiką sutaikintų juos su Lietuviais; priešingai, jei to nepasieks, žadėdami kitą sau karalių aprinkti. Tuo tarpu mirė Vyskupas Motiejus, o paskui neužilgo ir Jonas Goštautas; vietos jų nebuvo kam užstoti; Lietuvos

didžiūnai pradeda eiti menkyn; mažai tesirūpina apie tėvynės garbę ir reikalus, o paskendę goslybėje ir lepume, išdildo širdyse savo paskutinę tėvynės meilės dalelę. Pamažu nutyla ir šneka apie Padolę ir Valyniją, kurias Lenkai pamažu pradeda užvaldyti.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Tie Lenkų su Lietuviais nesutikimai buvo priežastimi nelaimių dėl Padolės ir Valynijos, nes kad abidvi gimini kėlė tarp savęs kerštus, nebuvo kam ginti tų kraštų. Nauduodami iš to Kipčako Totoriai, o po Gadži Girėjo smerčio ir Krymo, antpuldinėjo ir teriojo tas šalis; Lietuviai ir Lenkai vietoje ginti savo kraštus vaidijos tarp savęs, užmetinėdami vieni kitiems, jog užsiundę Totorius. Gražios ir turtingos Vytautui viešpataujant šalys dabar buvo paliktos be priežiūros, tvirtos kitados pilės nugriautos ir sudegintos; tiktai 1489 m., baigiantis Kazimiero viešpatavimui, pasiųstas jo sūnus Jonas Albrechta gerai numalšė Totorius, išklojęs didžią jų daugybę.

LIETUVOS KRAŠTŲ PRARADIMAS. Viešpataujant Kazimierui Lietuva žymiai pradėjo mažėti, nes nebuvo kam jos ginti; Kazimieras buvo užsiėmęs vainikais dėl savo sūnų, Lietuviai gi patys mokėjo tiktai kaulyties su Lenkais. Jų kraštai dieną nuo dienos mažinos, ir Lietuvos garsas geso. Pirmiausia teko Maskoliams didis Naugardas, garsus visoje pasaulėje savo turtais ir prekyba, kursai buvo Lietuvių globoje ir už tai mokėjo jiems duonį. Didis Maskuvos kunigaikštis Ivanas Vasilevyčė įsivyravojęs pradėjo Naugardą spausti ir ant galo pasiruošė visai jį užvaldyti; veltui Naugardo gyventojai su našle Morta Boreckiene šaukės Kazimiero pagalbos, tasai, kaip visados rambus, neskubinos. Tuo tarpu Ivanas, užėmęs Naugardą, trims šimtams galvas numetė, pasavino jų iždą ir, prikrovęs 300 vežimų aukso ir sidabro, sugrįžo į Maskuvą. To dar negana. Didis Maskuvos kunigaikštis, matydamas, jog Lietuvoje nėra gero surėdymo, pradėjo užiminėti ir kitus Lietuvos šiaurės miestus, kaip Tverius, Veliki Luki ir kitus. Lietuvių diduomenė, matydama, jog iš tokio užsileidimo nieko nebus gero, prašė Kazimiero pradėti karę su Maskuva, sakydama, jog

ir Totoriai padės, bet Kazimieras tai skundės, jog iždas tuščias, tai jog Lietuviai atpratę nuo karių, o su Ivanu Vasilevyče vis sandarais siuntinėjo, kurs tuo tarpu ir Severijos dalį užėmė.

ATŽVILGIS ANT KAZIMIERO VIEŠPATAVIMO. Kazimieras pirmas buvo didžiu Lietuvos kunigaikščiu ir kartu Lenkų karaliumi; sėdėjo pagrečiui tai Krokuvoje, tai Vilniuje. Jo viešpatavimas, kaip aukščiaus matėme, nieko gero neatnešė Lietuvai, tiktai susiaurino jos kraštus. Vienok Kazimiero vardas tolimose šalyse buvo garsus, nes visgi suvienyta Lietuva su Lenkų karalyste buvo gana plati ir tvirta. Popiežius rašė prie jo, ragindamas eiti prieš Turkus ir, perlaužus jų galybę, išliuosuoti Europą; Steponas, Valachijos ir Moldavijos valdonas, po kelis kartus prašė Kazimiero pagalbos prieš Turkus; ant galo atėjo siuntinys (Izokas iš Trebizondo) iš tolimos Persų žemės ir savo ciesoriaus (šacho) Usang'o vardu žadėjo didžią talką prieš Turkus. Bet Kazimieras nemokėjo nauduoti iš savo galybės, rūpinos tiktai apie vainikus dėl savo sūnų; vyriausį sūnų Vladislovą užsodino ant Čekų sosto, paskui antram sūnui šv. Kazimierui norėdamas įgauti Vengrų vainiką, ilgai nenaudingai kariavo su Motiejumi Unijodu, kurį viena Vengrų dalis buvo sau aprinkusi už valdoną; tuo tarpu mirė ir šv. Kazimieras*, o į jo vietą Joną Albrechtą norėjo tėvas pastatyti, bet Vladislovas prieš tėvo norą užėmė ir Vengrų sostą. Lenkai teip pat nestato aukštai Kazimiero, nors jisai dėl jų padarė daugiaus gero, nes kariaudamas per 12 metų su Kryžokais, juos pergalėjo ir, pagal Torūnės sandaro (1468) daug nuo jų kraštų atėmęs, prie Lenkų privienijo ir atadarė jiems duris į Baltosias jūrias. Kryžokams atliko tiktai rytinė žemės šalis su jos miestu Kara-

---

* Šv. Kazimieras gimė 1458. Iš pat mažumos jau atsiženklino dievabaimingumu, niekindamas žemiškus daiktus ir rūpindamasis apie dūšios išganymą; buvo mielaširdingas dėl neturtėlių ir užlaikė nekaltybę lig pat smerčio. Mirė Vilniuje 26 metų amžiaus; palaidotas yra Vilniuje teip vadinamoje šv. Kazimiero koplyčioje šv. Stanislovo bažnyčioje, už šventą paskaitytas yra Popiežiaus Leono X. Šv. Kazimieras yra Lietuvos užtarytojas ir apgynėjas, kursai du kartu Lietuviams su Maskoliais kariaujant (Zigmantui II viešpataujant) pasirodė ir padėjo pergalėti neprietelius.

liaučiumi. Lietuviai nors kelis kartus čia Lenkams talkinėjo, vienok nesirūpino nieko gauti, nors jų tai kraštus užvaldę turėjo Kryžokai. Mirė Kazimieras 1492 m. 7 d. birželio m. Gardėnuose, paskyręs prieš smertį Aleksandrą didžiu Lietuvos kunigaikščiu, o Joną Albrechtą Lenkų karaliumi. Kazimieras buvo vidutinio ūgio, plikaktis, pailguotinio ir didžiai lieso veido, buvo malonus pagyvenime ir dosnus, bet užtat iždą gerai patuštino; prie jo gyvos galvos Lenkuose pradėjo platinties lotyniškoji kalba. 1468 m. ant suėjimo Piotrkave jis padidino bajorų valdžią ir privilegijas, o pamažino miesčionių ir ūkininkų, kuriuos prie baudžiavos pradeda versti.

ALEKSANDRA. 1492—1506

Tuojaus po Kazimiero smerčio susirinko nemažas didžiūnų būrys Vilniuje ir, čia nelaukdami Lenkų, pakėlė sau didžiu Lietuvos kunigaikščiu Aleksandrą, pagal mirštančio Kazimiero noro. Paskui ilgai netrukus Vilniaus Vyskupas Albertas (Vaitiekus) Taborius pasimeldęs iškilmingai uždėjo jam, sėdinčiam ant sosto šv. Stanislovo bažnyčioje, didžių Lietuvos kunigaikščių kepurę arba vainiką, o Lietavoras Chreptavyčė padavė jam pliką kalaviją ir lazdą, prataręs širdingą bylą, kurioje prašė būti smarkumi neprieteliams, o teisingu rėdoje; valdyti Lietuvą teip, kaip ją valdė didysis Vytautas, baigdamas šiais žodžiais: „Jei seksi paveikslą to didžio savo pranokėjo, pateks tau ta kunigaikštystė už visas viešpatystes ir karalystes, bet jei paveikslo Vytauto neseksi, būsi savo ir mūsų prapulties priežastimi“.

Lenkai, dasižinoję apie Lietuvių aprinkimą didžio kunigaikščio be jų žinios, labai įpyko ir, susirinkę į suėjimą į Petrikavą, be mažo ką neaprinko sau už karalių Janušą, Mazūrų kunigaikštį; tiktai per savo motynos Elzbietos apsukrumą Jonas Albrechtas* paliko Lenkų karaliumi.

---

* Jonas Albrechtas buvo didžio mokslo, mandagus ir švelnio apsiėjimo, bet nelabai rūpinos apie karalystės reikalus, jam viešpataujant ūkininkai paliko pririšti prie žemės, o bajorai kas kartą įgauna didesnę valdžią, tada

Matėme aukščiaus, kaip Lietuva kas kartą pradeda silpnėti, viešpataujant gi Aleksandrai jos sumažėjimas dar daugiaus žymus. Aleksandra užsėdo ant Lietuvos sosto jau ne teip jaunas kaip jo tėvas Kazimieras, bet būdamas ne didžio išmanymo ir silpnos valios, dar silpniaus už tėvą valdė; pats nieko nepermanydamas ir visako bijodamas, davė galę didžiūnams, kurie nerūpinos apie ūkės reikalus, bet tiktai kėlė tarp savęs kerštus ir ieškojo visur savo tiktai gero. Rėdos niekur nebuvo; iš rytų Maskuva kas kartą toliaus lindo į Lietuvą, o jos didis kunigaikštis pradėjo vadinties visos Gudijos kunigaikščiu. Aleksandra vietoje su Lenkų pagalba nusikratyti to neprietelio, vis tikt sandarais užsiėmęs, o tuo tarpu kartu su broliu Jonu Albrechtu eina į Valachiją, ko jam visai nereikėjo daryti. Padolę ir Valyniją, visiškai apleistą, kas metą lanko Totoriai, negana dar to, Totoriai, kuriuos didis Vytautas su savo geležine ranka galėjo suvaldyti už Doną ir prispirti savęs klausyti, dabar paleisti į valią, savo terionėmis pasiekia Minską, Naujapilę ir mažką ne Vilnių. Ant galo Kryžokai, kurie visai jau buvo paminti, dabar pradeda vėl pakelti savo galvą. Ūkės iždas per karaliaus dosnumą ir barstymą paliko tuščias. Žmonės pradėjo jau po dvi dieni eiti arti ir rugių pjauti dvarams. Žemaičiai į didžio kunigaikščio iždą nieko kito nemokėjo kaip tik 10000 kiaunių kailių.

KARĖS SU MASKUVA. Nesutikimai dėl parubežinių Severijos valsčių su Maskuva prasidėjo jau viešpataujant Kazimierui. Ivanas Vasilevyčė rykaujančius ten kunigaikščius mokėjo pavilioti prie savęs, ir jie pasidavė Maskuvai; vienok vis dar Ivanas kiek tiek privengė Kazimiero ir liovės per daug jį skriausti; dabar gi, supratęs silpną Aleksandros protą, drąsiai pradėjo kibti į jo kraštus, užiminėdamas kas kartą daugiaus; apėmė teip pat Viazmą, Riazanę, Tverius. Aleksandra vietoje griebties už kardą ir ginties nuo neprietelio siuntinėjo tiktai trejetą kartų pasiuntinius, reikalaudamas atgal užimtų kraštų, o kad teip nieko gero neveikė, pasinešė susigentauti su savo neprieteliu, mislydamas nusi-

---

tai buvo padėta, jog karalius nieko negali dirbti dėl ūkės be suėjimo patvirtinimo.

kratyti nuo jo antpuldinėjimų; Ivanas Vasilevyčė to nebaidės, vildamasis daugiaus dar per tai nauduoti. Aleksandra paėmė Ivano dukterį Eleną sau už pačią (žmoną) ir išsižadėjo užimtų kraštų, o Ivanas prižadėjo daugiaus neužiminėti (1494). Apturėjęs teip nužeminantį pakajų, Aleksandra ir iš jo nemokėjo nauduoti; nerūpinos apie savo krašto apgynimą nuo Totorių antpuldinėjimų, bet nereikalingai ir nelaimingai talkinėjo savo broliui į Valachiją: kaip visur teip ir čia nesisekė Aleksandrai. Kad pribuvo su kariumene į Braslavą ir laukė Jono Albrechto, diduomenė dažinojus, jog traukia prieš Valachiją, o ne prieš Turkus, atsisakė eiti toliaus. Palikęs su kareivių saujele, pavedė valdžią etmonui Kiškai ir suvienijo su Lenkų kariumene, o pats grįžo į Lietuvą. Jonas Albrechtas, nieko gero neveikęs, visą savo kariumenę prarado Valachijos miškuose (1497). Negana tos nelaimės; užėjo marai ir badai, o skelbiama buvo, kad Turkai su visa galybe ketina gulti į Valachiją, o paskui dar eiti toliaus; reikėjo vienybės, kurios tarp Lenkų ir Lietuvių vis dar nebuvo. Prispausti nelaimių ir aplinkybių, sutarė ant galo turėtis iš vieno, rinkti vieną sau karalių ant abelno suėjimo: bet ir ta vienybė buvo padaryta tiktai ant popieros, o apie jos išpildymą nieks nerūpinos, kaip matysime naujoje karionėje su Maskuva. Pakajus su Ivanu, didžiu Maskuvos kunigaikščiu, buvo neilgas; tuojaus tasai pradėjo ieškoti visokių priežasčių dėl sandaro sutraukymo: tai Aleksandra spiriąs jo dukterį Eleną pamesti stačiatikių tikėjimą, tai spaudžiąs Gudų tikėjimą savo krašte; ant galo pradėjo slaptu gundinti Severijos kunigaikščius, idant jam pasiduotų, prižadėdamas jiems padidinti valsčius. Tokiu būdu įgavo Briansko pilę, Černigavą, Severijos Naugardą, Rylską. Veltui Aleksandros siuntinys Strumila reikalavo teisybės: Ivanas pasisakė dūmoje, arba susirinkime, jog visus, kurie prie jo glausis, priims ir nieks negali jam to išmetinėti; negana to, nelaukdamas nieko, įsigrūdo į Lietuvą, ir Aleksandra turėjo griebties ginklo, bet ir tai nenorėdamas, nes led 14000 kareivių sukėlęs išleido savo etmoną Konstantiną, Ostrogo kunigaikštį; tasai mušės ant upės Vedrusos arti Dorogobužo drąsiai kaip liūtas, bet nieko neveikęs prieš kelis kartus didesnę Maskuvos kariumenę, pats teko (1500 m.) į Maskolių rankas, kurį Ivanas liepė

į manelius įdėti ir rankas užpakalyje surišti. Aleksandra, kurs traukė teip pat prieš Maskolius, išgirdęs apie tą nuopuolį, pasiblaškė ant Palacko, o Maskoliai tuo tarpu nuteriojo dar likusią Severijos dalį ir užėmė ją su miestais Putivlu, (Poltava), Toropec ir Zolidar. Ant didesnės nelaimės iš antros pusės Krymo chanas Akarat Gerei, Ivano pasiundytas, įpuolė su Totoriais į Lietuvą ir, visą Valyniją iki Vladimiero ir Brasčio nuteriojęs, su neapsiekiamu grobiu pagrįžo į Krymą. Ant galo Maskoliai su didžia kariumene apgulė Smalenską, bet iš po trijų kartų turėjo pasišalinti, radę čionai gerą apgynėją Mikałojų Hlebavyčę; tasai, norėdamas patraukti prie savęs kareivius ir įpilti jiems drąsą, išpardavė visus savo daiktus ir kareiviams išdalijo; Maskoliai nuo Smalensko pasitraukė, bet kariauti neliovės.

Toje nelaimėje pasirodė Lietuvos prieteliumi Kipčako chanas Šachmatas (Šig Achmet)*, kurs persikėlęs per Volgą ir Doną, įpuolė su didžia Totorių galybe į tą Severijos dalį, kuri buvo pasidavusi Maskoliams. Tuo tarpu miršta Lenkų karalius Jonas Albrechtas; Aleksandra, užmiršdamas apie karę su Maskoliais, rūpinas tiktai apie Lenkų vainiko įgavimą. Veltui jį šaukia Šachmatas ant pagalbos. Aleksandra tartumei negirdžiąs. Nesulaukęs Aleksandros Šigachmetas paliko pergalėtas Krymo chano Mengli Girėjo, prietelio Ivano. Šachmatas norėjo Aleksandrai atmonyti už jo rambumą, bet nepasisekė; papuolęs Lietuviams į kalinį, numirė Kaune iš rūpesčio. Aleksandra paliko Lenkų karaliumi ir buvo Krokuvoje apvainikuotas (1502). Dabar galėjo Aleksandra vesti prieš Maskolius jau ir Lenkus su Lietuviais, bet jis velijo sandarais kaulyties, nors naujas jo prietelis Padauguvio Mistras Plettenberg kelis kartus su ricorių saujele pergalėjo Maskolių didžias kariumenes. Aleksandra išleido į Maskuvą pasiuntinius ir padarė (1503) su didžiu vargu paliaubas ant šešių metų, išsižadėjęs visos Severijos.

---

* Kad su Totoriais sandarą tvirtino, tai tie, pagal savo tautos būdą, prisiekė, ant plikos kalavijos šaltą vandenį lašindami. Vandeniui nuo kalavijos galo lašant, tie vieną už kito lašą rydami, keikė, kad pragaištų tas, kurs pirmas sandarą sulaužys.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Krymo Totoriai kas kartą drąsiaus ir plačiaus pradeda terioti, nerasdami geros atspirties Lietuvoje; savo terionėmis jau dasiekia ne tikt Minsko, bet pats Vilnius pradeda nuo jų drebėti; todėl pirmutinės medinės sienos vietoje dabar mūro siena apveda aplink Vilnių su penkiais vartais, idant apsigintų nuo Totorių. Kad pasibaigė karės su Maskuva, Aleksandra galėjo sudrausti Totorius, bet Lietuvoje sukilo kerštai tarp diduomenės. Įsigriebęs į didžią valdžią ir galybę Mykolas Glinskis, vyras rėdoje išmintingas, karėje drąsus ir nusimanąs, bet per daug pasikėlęs į didybę, būdamas mylistoje Aleksandro, pradėjo jam įkalbinėti, idant valdytų didžiūnus stamantriai ir už nepaklusnumą atiminėtų valsčius ir urėdystes, ko negalėjo d. Kunigaikštis daryti be suėjimo patvirtinimo. Aleksandra, paklausęs Glinskio, atėmė Iliničiui Lydos urėdiją, o Montvydui maršelgystę; visi sukilo prieš Glinskį, bet nieko tas neatbodamas kalbėjo Aleksandrai, jog nepabaigdamas to, ką pradėjo, parodys savo silpnybę. Ypatingai trys senatoriai pakilo prieš Glinskį: Hlebavyčė, Zebžezinskis ir Goštautas. Glinskis juos jau norėjo nužudyti, viską galėdamas nuo Aleksandros išprašyti, bet ūkės žyminas (kanceler) Jonas Laskis Brasties suėjime apšvietė truputį Aleksandros akis, rodydamas, jog Glinskis nori pats valdonu stoti. Pakilo ir vyriausis Lietuvos dūmos Taborius, Vilniaus Vyskupas, ir sako, savo byla teip pajudino karalių, jog tasai apslabo ir susirgo. Tuo tarpu Totoriai, nauduodami iš tų kerštų Lietuvoje, teriojo jos šalis. Tame laike įgavo didžią garsą našlė Nastazija Alelkienė, Slucko kunigaikštienė, kuri su vyriška drąsa iš po dviejų kartų Totorius gerai praretino, sukėlus aplink esančius gyventojus. Bet didžiausį nuopuolį datyrė Totoriai prieš pat Aleksandros smertį. Didžios krymo Totorių minios užplūdo ant Lietuvos, kurią plačiai teriodami, ėjo kas kartą gilyn. Aleksandra vis nuo Radomo suėjimo sirgo; nebuvo ką pasiųsti prieš Totorius; kareivių buvo tiktai maža saujelė ir ta be didžio kunigaikščio nenorėjo eiti į karę. Turėjo sergantį Aleksandrą kartu su žmona Elena vežti į Lydą, ant kurios tiesiog plūdo Totorių gaujos. Bet vos didis kunigaikštis pribuvo į Lydą, kaip atėjo žinia, jog jau Totoriai netoli; karevių nebuvo, pats Aleksandra buvo pavojuje... didis sumišimas ir išgąstis! nežinojo

ką bedaryti; visi ginklavos, iš visur plūdo į Lydą kareiviai, girdėdami, jog didis kunigaikštis didžiame pavojuje. Aleksandra pakėlė karvedžiu Stanislovą Kišką, o pats pasiskubino į Vilnių. Jau sodžių, dvarų ir bažnyčių gaisrai rodė, jog neprieteliai netoli. Vos 10000 kareivių susirinko iš Lietuvos; susirgo ir Kiška, ir valdžią savo turėjo pavesti Glinskiui; tarp abelno sumišimo ir išgąsčio jisai vienas nenusiminė ir laukė, kad tiktai jam patektų vesti kareivius prieš nepriételius, idant atsiženklinęs kovoje savo didybę parodytų. Paėmęs tą nedidį kareivių būrelį, drąsiai ėjo prieš Totorius ir, sutikęs juos ties Klecku, nežiūrėdamas nei vietos nepatogumo, nei nepritelių daugybės, liepė kibti į Totorius. 20000 jų paklojo ant vietos ir 40000 išliuosavo savųjų iš Totorių nagų. Tos garbingos pergalės žinia rado jau be žado ir mirštantį Vilniuje Alesandrą, kursai numanydamas iš veidų aplink stovinčių, pakėlęs rankas į Dangų, dėkavojo Dievui už nepritelių pergalėjimą.

19 d. rugpjūčio pasirėdęs krikščioniškai Aleksandra pasimirė, pavesdamas savo kraštą broliui Zigmantui. Buvo tai vidutinio ūgio vyras, nebylus, mėgo labai muziką, ypatingai karišką ir laikė iškilmingą šeimyną savo rūmuose, per tai per daug ištuštinio ūkės iždą, buvo labai stiprus. Jo viešpatavimas nelaimingas, nes pats nieko nepermanydamas, leido į valią didžiūnus, kurie išlepo ir pasileido. Palaidotas Vilniuje šalip šv. Kazimiero.

ZIGMANTAS II SENIS. 1506—1548

Nors Lietuviai tiek kartų žadėjo Lenkams nerinkti sau didžio kunigaikščio be jų žinios, vienok ir dabar, Lenkų nelaukdami, pakėlė sau Zigmantą, Aleksandros brolį, į Lietuvos sostą; o Vilniaus Vyskupas Taborius švento Stanislovo bažnyčioje apvainikavo. Lenkai apie tai dasižinoję aprinko tą patį Zigmantą sau už karalių.

GLINSKIO NEDORYBĖS. Neužilgo po Aleksandros smerčio mirė ir garbingas Vilniaus Vyskupas Taborius, didžiausis Glinskio priešininkas. Dabar Glinskis mislijo,

jog galės eiti į didesnę valią ir pradėjo dar daugiaus maištauti. Bet vis negalėjo teip įsigriebti į valdžią kaip prie Aleksandros. Jo priešininkai teip pat nesnaudė. Jonas Zabžezinskis, Sapiega ir kiti skundė jį prieš Zigmantą, reikalaudami sūdo ant jo, bet didis kunigaikštis, žinodamas, jog Glinskis turi daug šalininkų, vis sūdą tęsė. Ant galo Glinskis, netverdamas iš piktumo, sutraukęs 700 raitarijos, užpuolė naktį pagal ties Gardėnais ant Jono Zabžezinskio, Lietuvos maršelgos, sukapojo jo moteriškę ir patį, iš lovos ištraukęs, nugalavo, o jo nukirstą galvą liepė ant mieto pamauti. Paskui susiuostė su Vasyliu III ir, padidinęs savo kareivių skaitlių, pradėjo dar daugiaus nedorauti; iš to buvo kilusi karė su Maskoliais, bet neilgai trukus apstojo. Tuo tarpu Glinskis neliovės ir, kas kartą daugiaus turėdamas kareivių, kartu su savo broliu Vasyliu pasinešė nuo Lietuvos atskelti Gudų kraštus su Kijevu ir pačiam tenai atsisėsti viešpatauti; jiems atėjo į talką Daškovyčė su kazokais; nors jie užėmė nekurias Juodgirėnų, Krivičų ir Severijos pilis, vienok nuo Slucko iš po dviejų kartų turėjo pasitraukti, nieko negavę, nes ten sutiko drąsią našlę Nastaziją Alelkienę; teip pat negalėjo įsilaužti į Žitomirių ir Ovručą. Tuo tarpu pats Zigmantas išsirengė prieš Glinskį. Tada tasai su savo ir brolio žmonomis ir vaikais išsinėšino į Maskuvą, kur Vasylius III priėmė jį su didžia iškilme ir su džiaugsmu, nes Glinskis prižadėjo su Maskolių pagalba užimti visus Gudus ir pasiduoti Vasyliui.

KARĖ SU MASKOLIAIS. Glinskis, dasitekęs į Maskuvą, pradėjo siundyti ant Lietuvos Maskolius, žadėdamas jiems padėti įsilaužti į Smalenską ir stigavodamas, jog Maskoliai, tą pilę turėdami, galės visus Gudus nuo Lietuvių atimti. Pavasariui išaušus Glinskis su Maskoliais tikrai grūdos į Lietuvą ir apgulė Minską, bet atėjus žiniai, jog traukia pats Zigmantas prieš juos, pasišalino ant Borisovo ir Oršos; ant galo persikėlę per Niperį, pasitaisė stoti į mūšį, kur jiems atėjo dar pagalbon 60000 Maskolių; todėl pylimais apsikasė ir griovius apsitvirtino. Bet kad Lietuviai prisiartino, tai Maskoliai, neklausydami Glinskio, naktį pagal pabėgo iš guolio; Glinskis turėjo pasitraukti ant Starodubo, o Maskoliai pabėgo namon. Zigmanto vadovai Stanislovas Kiška ir Kons-

tantinas Ostrogo, kurs jau buvo išsprukęs iš Maskolių kalinio, baisiai nuteriojo kraštus ir laimingai pagrįžo į Smalenską, kur jų laukė Zigmantas. Vasylius III, iš tų terionių nusigandęs, širdingai malonėjo pakajaus, kursai ir buvo padarytas: abi pusi paleido imtinius, ką Glinskis valdė, ar buvo užėmęs, turėjo pagrąžinti didžiam Lietuvos kunig.; o pats su savo tarnais ir bendrais pasilikti Maskuvoje. Zigmantas, teip nusikratęs Maskolių, suvadino luomus į Vilnių Glinskio šalininkams apsūdyti. Zigmantas ir luomai gana maloniai ir pavìršutiniai apsiėjo su jais ir daugumą išpažino už nekaltus. Apie tą laiką popiežius Julius ragino Zigmantą, idant susitaręs su kitais krikščionių karaliais, trauktų prieš Turkus, bet Zigmantas to padaryti negalėjo, nes pats iš visų pusių buvo neprietelių apstotas, ypatingai Maskolių, kurie ieškojo tikt patogumo, idant iš naujos užgriūti ant Lietuvos; Glinskis vis juos siundė, įkalbinėdamas, kas Smalenskan eitų laužties. Vasylius, ieškodamas visokių priežasčių, pradėjo skųsties, jog jo seserį Eleną negerai užlaiką, jog jo mužikus parubežiais skriaudžią Lietuviai, jog Totorius ant Maskuvos siundą. Nekurie samprotauja, jog pats Teutonų ciesorius Maksimilijonas siundė Maskolius ant Lietuvos, rūstaudamas ant Zigmanto, jog ne su jo seseries dukterimi apsipačiavo, bet su išmintinga ir dievabaiminga Barbora, Sedmiogrado kunigaikštaite. Čia prisidėjo dar ir Kryžokai, kurie norėjo nuo Zigmanto išsiliuosuoti ir kartu su ciesoriu užpulti iš vakarų. Zigmantas, matydamas iš visų pusių neprietelių apgultas, vis norėjo sandaravimais kaip norint pabaigti, bet veltui, nes Vasylius sandaro nenorėjo.

SMALENSKO UŽĖMIMAS 1514. Vasylius, sutraukęs iš visų šalių kareivius, traukė kartu su Glinskiu į Lietuvą ir apstojo tuojaus Smalenską; kaip kartą Hlebavyčė teip dabar Jurgis Solohubas, vyras drąsus ir protingas, gerai gynė Smalenską, nors trys šimtai armatų be perstojo ardė pilės mūrus. Vasylius, iš karto nieko neveikęs, turėjo pasitraukti ir tiktai iš antro karto, su Glinskiu apgulęs, per savo papirkimus įgavo į savo rankas teip garsią ir reikalingą pilę; Glinskis, turėdamas pilėje savo pažįstamus, papirko juos, o tie reikalavo nuo Solohubo, kad pasiduotų, tas gi noroms

nenoroms turėjo atadaryti Maskoliams pilės vartus. Vasylius buvo prižadėjęs gyventojams nieko pikto nedaryti, vienok dabar atėmė nuo jų turtus ir gėrybes, laužydamas savo žodį; o kad smalenskėnai gailėdamis, jog neprieteliams pasidavė, pradėjo mislyti apie pagrįžimą prie Lietuvių, tai Vasylius, apie tai dasižinojęs, liepė pirmuosius pakart pasikabinus ant mūrų. Vasylius buvo žadėjęs Smalenską pavesti Glinskio valdžiai, bet paskui to neišpildė. Tuokart tasai, matydamas, jog Lietuvoje jam buvo geriaus, per savo ištikimą tarną meilavo malonės nuo Zigmanto, prižadėdamas pagrįžti ir priklausyti jo gėrybes ir viską jam sugrąžinti, bet Vasylius, apie tai iš šalies dagirdęs, liepė nutverti Glinskį, geležimi apkalti ir į Maskolijos gilumą nukriušti.

KOVA PRIE ORŠOS. Lig šiol Maskoliai senu įpratimu vengė aiškios mūšies ir tiktai užpuldami pasalu teriojo ir užiminėjo kraštus. Dabar Vasylius, pagriebęs Smalenską, jau tarės visą Lietuvą užkariausiąs. Sutraukęs kariumenę apie 100000 vyrų, pats su 20000 paliko apie Smalenską, o savo karvedžiams liepė užimti Oršą ir Ovručą, o paskui traukti tiesiai ant Vilniaus. Bet prieš juos išėjo ne su didžia kariumene Ostrogo kunigaikštis. Lietuvių raitarija, neradusi ant Niperio nei tiltų, nei brastos, plaukte perplaukė ir ties Orša susitiko su 80000 Maskolių saulei patekėjus. Šilo mėnesies 8 d. 1514 m. abi šali tvirčiai susirėmė; pats Totorių chanas Čeladinas talkinėjo Maskoliams; vienok Lietuviai perlaužė neprietelių rindas; 30000 Maskolių ant vietos paliko pakloti, daugybė gyvų pakliuvo į Lietuvių rankas! Ta pergalė, nors labai didi ir garsi, vienok neišliuosavo Smalensko, nes Zigmantas labai nekentė karių, kiek galėdamas šalinos nuo jų; todėl nors karės su Maskoliais nepasibaigė lig Zigmanto smerčio, vienok buvo jos mažos ir be didžių susirėmimų; Vasylius jau nedrįso tikrai su Lietuviais kariauti, o Zigmantas tiktai rūpinos apie apsigynimą.

TOTORIŲ ANTPULDINĖJIMAI. Maskolius terioti padėjo Lietuviams Krymo chanas Makmet Girėjas, kuriam už tai sukalbėta buvo mokėti 15000 raudonųjų; bet toki talka nebuvo tvirta ir tikra, nes Totoriai ne kartą ir prieš pačius Lietuvius atsisukdavo, Vasyliaus įmokinti, ypatingai daug ken-

tėjo nuo Totorių terionių Padolės kraštas. Todėl Lietuvos didžiūnai Sanguška, Jurgis Raudvilis, Čartoriskis, Višnevas, Daškevyčė ir daug kitų susitarė visi sukalbėtą kareivių skaitlių laikyti ir iš vieno eiti prieš Totorius tam reikiant; jų viršininku buvo Konstantinas, Ostrogo kunigaikštis, kursai visus ir turėjo vesti. Ta sankalba buvo labai paranki, nes neužilgo atėjo žinia, jog Totorių daugybė plūsta per Padolę į Valyniją. Tuojaus Ostrogo kunigaikštis pareikalavęs kareivių nuo minėtų didžiūnų, metės ant Totorių ir pavijęs jau grįžtančius su grobiu antrapus Kijevo, pergalėjo juos, paklojęs ant vietos 24000 Totorių ir nesuskaitomą krikščionių daugybę išliuosavęs iš jų rankų. Ypatingai įkyrėjo Lietuviams Makmeto tėvas Mendli Girėjas. Teip Krokuvoje jungtuves keliant Zigmantui atėjo žinia, jog Krymo chanas Mendli Girėjas su 25000 Totorių baisiai terioja Padolę. Tą išgirdęs Zigmantas pasiuntė lenką Lanskaronskį ir lietuvį Ostrogo kunig. su kareiviais; pirmu puolė Lietuviai 1512 m. ant Totorių, o kad pergalė pradėjo svyruoti, pribuvo Lanskaronskis, kursai su Lenkais kaip maute išmovė per patį neprietelių vidurį; Totoriai suniuko ir ėmė smukti į šalis, visa palikę; dar pagal savo būdo vėl buvo susikliautę į rindas, bet neišturėjo. Trys sūnūs ir Mendli Girėjo žentas karės vietoje paliko.

ZAPOROGO KAZOKŲ SUTVARKYMAS. Apie Niperio upę buvo plačios vietos neužgyventos; ten tai iš visų kraštų visokie ar piktadariai, ar prispausti žmonės plūdo ir užgyveno tas vietas; tie iš visur susirinkę buvo labai karingi vyrai. Jie tai gynė Lietuvos kraštus nuo Totorių antpuldinėjimų, bet ne kartą ir ant Lietuvių kraštų užgriūdavo teriodami ir plėšdami. Todėl reikėjo juos suvaldyti, apie ką ir rūpinos Zigmantas. Jisai priliepė Daškevyčei juos suvaldyti ir sutvarkyti; tasai aprūpino Kazokus, padalino juos į pulkus, apžiūrėjo ginklais, davė jiems įstatymus ir teip padarė iš jų tvirtą ir baisią dėl Totorių kariumenę, kuri gyniojo Lietuvių kraštus nuo jų antpuldinėjimų. Kaip toliaus matysime, Kazokus dar tvirčiaus ir stipriaus suvaldė Staponas Batoris, Lenkų ir Lietuvių karalius.

KRYŽOKŲ IŠSIZOKANAVIMAS. Kryžokai, kaip matėme, buvo Kazimiero nukariauti, tiktai buvo belikusi jų rytinė dalis, rubežiaujanti su Lietuviais. Nemesdami seno įpratimo, jie vis norėjo Lietuviams ir Lenkams pikta daryti, bet lengvai buvo sudraudžiami. Per tą laiką pradėjo tarp Vokiečių platintis Liuterio atskalūno mokslas; tas piktas mokslas dasiteko ir į Parusį, kur rado tam reikalingą dirvą; zokaninkai Kryžokai, paskendę goslybėse ir lepumuose, vienas už kitą laužė prisiegą ir, išsižadėję katalikų tikėjimo, būriais pačiavos. Ant galo 1525 m. D. Kryžokų Mistras Albertas Brandenburgijos, negalėdamas išsiliuosuoti nuo Zigmanto, pametė zokano rūbus su visais Kryžokais ir pasidavė Zigmantui kaipo šeipjau kunigaikštis. Teip tai visi Kryžokai pateko po Lietuvių ir Lenkų valdžia. Atliko tiktai Kardininkai, bet ir tie, kaip toliaus matysime, viešpataujant Zigmantui Augustui, pateko Lietuviams. Teip tai pasibaigė garsus Kryžokų zokanas, kursai Lietuvių tautos milijonus pražudęs per 300 metų, ant galo pats į jų rankas pakliuvo.

LIETUVIŲ STATUTO ĮVEDIMAS 1529 m. Įstatymai, pagal kurių rėdės ir sūdijos Lietuviai, lig šiol nebuvo į vieną kningą suvesti; matėme, jog Vytautas ir jo įpėdiniai, duodami įvairius įstatymus, rūpinos teip pat ir visus įstatymus surinkti ir sutaisyti į vieną surinkimą. Ant galo Zigmantas Senis įsakė Albertui Goštautui apie tai pasirūpinti, kursai viską ir išpildė. Tas įstatymų surinkimas gavo vardą Lietuvių statuto ir buvo Lietuvių ir Gudų reikalams paskirtas; jisai patvėrė per visą laiką, kol Lietuviai nepateko į nagus Rusams. To statuto trys buvo atmainos arba išdavimai.

ATŽVILGIS ANT ZIGMANTO II VIEŠPATAVIMO. Zigmantas II, nors rūpinos apie savo padonuosius, nors buvo geros širdies, vienok netvirtas kariautojas; kaip galėdamas vengė karių ir rūpinos apie pakajaus paturėjimą; per tai ne tiktai neatėmė nuo neprietelių kraštų, kuriuos jo priešpėdiniai buvo praradę, bet dar pats karėse nustojo Smalensko. Jam viešpataujant buvo daug garsių karvedžių kaipo Ostrogo Konstantinas. Per tą laiką Lietuvoje kilo jau didžios atmainos: plaukus pradėjo vyrai kirpti trumpai, apdarus ilgus nešioti. Bajorai jau be kalavijos iš vidaus neišeidavo, nors

išlepę ir išsivalevoję neturėjo tos drąsybės, kuria garsūs buvo Lietuviai viešpataujant Algirdui ir Vytautui; pradėjo teip pat nelabai priklausyti savo valdonų, per tai nebuvo geros vienybės nuo nepriętelių ginties. Tarp Lietuvių pradeda platinties mokslo šviesa; nekurie turtingi didžiūnai siunčia savo vaikus į vakarinę Europą mokinties. Vienok kartu su tuo pradeda nykti lietuviška kalba tarp didžiūnų ir bajorų. Jau Vilniuje gyventojų pusė šneka lenkiškai, o šv. Jono bažnyčioje pamokslai sakosi lietuviškai ir lenkiškai. Tarpo didžiūnų atsiranda teip pat didis pasipuošimas; aukso lenciūgėliai, auskarai ir kiti išmislai platinas tarp moteriškų. Kad Teutonų ciesorius Maksimilijonas užprašė Zigmantą ant pasiregėjimo 1515 m. į Presburgą, tai Zigmantas išvažiavo tenai su didžia didžiūnų daugybe; balnai jų ir apdaras auksu ir žemčiūgais žibėjo; iškilmė buvo labai didi. Mikalojus Raudvilis ir Stanislovas Goštautas be kitų dvariškių turėjo prie savęs po 100 vienų muzikantų. Zigmantas buvo antrą pačią vedęs po smerčio pirmosios; ta antra buvo Bona Sforca, Medijoleno kunigaikštaitė, garsi savo puikybe ir godulyste. Keturis metus prieš smertį savo Zigmantas II didžiu Lietuvos kunigaikščiu Vilniuje paliko savo sūnų Zigmantą Augustą. Neklaidė turtų kaip jo priešpėdiniai, todėl padidino ūkės iždą. Aplinkiniai karaliai jį guodojo.

ZIGMANTAS AUGUSTAS. 1544—1572

Augusto motyna buvo karalienė Bona, kuri yra žinoma savo puikybe, visokių kerštų kėlimais, turtų paglemžimu ir kitais nedorais apsielgimais. Jinai labai išlepino ir netikusiai išaugino savo sūnų. Buvo taip silpno būdo karalius, mylįs linksmybes ir juokavimus, lengvo pasivedimo, netvirtas tikėjime, vienok mėgstąs laikyti prie savęs mokytus vyrus; neapkentė karių ir nuo jų sandaravimais gelbėjos; iš antros pusės, buvo jisai geros širdies, mylėjo Lietuvą, ypatingai Vilnių, kurį tankiausiai lankė ir kaip įmanydamas puošė. Jam viešpataujant Lietuva praranda vis daugiaus savo kraštų, nors Augustas įveda visadiškius kareivius ir nors dėl karių tankiai uždeda rinkliavas. Pirmoji Zig. Augusto

žmona buvo Elžbieta, Perdinando karaliaus duktė. Bet ta po dviejų metų mirė. Augustas nenorėjo ilgai našlauti. Vilniuje gyvendamas susipažino su jauna ir gražia našle, Jurgio Raudvilio dukterimi, kurios namai netoli buvo nuo d. kunigaikščio rūmų. Augustas teip į ją įsimylėjo, jog slapčiai akivaizdoje trijų tiktai genčių liepė save su Barborą palaiminti ir sujungti. Žmonės nors nežinojo, jog jau Augustas tikrai paėmė sau už pačią našlę Barborą Goštautienę, vienok pradėjo leisti kalbas apie jų tankų suėjimą. Tos kalbos daėjo ir į Krokuvą. Zigmantas Senis, o labiausiai Bona buvo labai priešingi tokiam apsipačiavimui, tartum jų kiltį žeminančiam. Augustas turėjo važiuoti į Krokuvą. Tėvas užturėjo jį pas savęs ir kartu vežės į Petrikavo suėjimą, idant Augustas gautų užmiršti apie savo meilę. Bet Zigmantas Senis susirgo ir mirė. Augustas į 14 dieną po tėvo smerčio, suvadinęs į rūmus tėvūnus, pasisakė, jog Barbora Goštautienė yra jau jo žmona, su kuria kunigas palaimino ir nei kokia galybė negali jų perskirti. Didžiūnai tylėjo. Kiteip Lenkai ant to žiūrėjo Bonos įkalbėti. Buvo suvadintas Petrikave suėjimas, kur Lenkų didžiūnai, užsispyrę perskirti Augustą su Barbora, priklaupdami ir žadėdami Augustą nuo karalystės pašalinti. Vienok teip tvirčiai laikės Augustas, jog didžiūnai ir pati Bona nieko nepadarė. Bet Barbora negyveno jau nei metų. Karalius lig smerčio ją atmintyje užlaikė. Paskui Augustas vedė trečią pačią, pirmosios seserį Kotryną.

KARDININKŲ PASIBAIGIMAS. Liuterio atskalūno mokslas kas kartą daugiaus platinos ir pateko į Padauguvį. Kardininkų zokanas jau seniai buvo supuvęs ir pametęs savo pašaukimą; todėl griebės to naujo mokslo teip, jog šv. tikėjimo apgynėjai dabar pirmi stojos eretikais. Kardininkų Mistras Fürstenberg su visais savo zokaninkais, apleidęs popiežių ir pristojęs prie Liuterio, grobstė pagal tos tikybos mokslo kunigų valsčius ir turtus, laužės į bažnyčias ir viską plėšė. Rygos Arkivyskupas tam prieštaravo, bet Mistras jo pačio valsčius užėmė, o patį į kalinį įstūmė. Augustas, apie tai išgirdęs, išleido pas Mistro siuntinį, užstodamas už Arkivyskupą. Bet Vokiečiai ant kelio sugavę pasiuntinį nugalavo. Tada Augustas su didžia kariumene įėjo į Padauguvį. Fürstenberg surinko su didžiu vargu tiktai 18000 kareivių.

Matydamas, jog nieko neveiks su ta saujele prieš visą Augusto galybę, nusižeminęs lugojo pakajaus ir pribuvo su 300 kardininkų į guolį. Su Nesvyžiaus kunig. Mikaloju Raudviliu sutarė ant to, jog Mistras pripažįsta ant savęs vyresnybę didžio Lietuvos kunigaikščio, pagrąžina į savo vietą Arkivyskupą ir užmoka to žygio kaštą. Dasižinojęs apie tai Maskolių caras Ivanas, už savo nedorybes vadinamas groznas (terionis), pavydėdamas Lietuviams Padauguvio, pats staigu su 120000 kareivių puolė į Padauguvį, niekam nieko nesakęs, ir užėmė tuojau Narvą, Peliną, Dorpatą. Pats Mistras teko į Maskolių nagus, kartu su Dorpato Vyskupu ir kita diduomene, kurie ir buvo išvaryti į Maskuvą. Naujas Padauguvio Mistras Gotardas Kettler, matydamas, jog be Lietuvių pagalbos nieko neveiks prieš Maskolius, prašė nuo Augusto talkos. Augustas klausė Lenkų, rodos, bet tie nairės; tuomet pribuvo į Lietuvą ir čia užsakė suėjimą į Vilnių. Čia norėdamas diduomenei pasigerinti, davė jai didžias malones ir jos privilegijas naujais raštais patvirtino. Paskui reikalavo nuo didžiūnų talkos Padauguviui, rodydamas, jog tai yra naudinga Lietuvos ūkei. Lietuviai sutiko. Lietuvos žyminas Mikalojus Raudvilis tokią sukalbą padarė su Padauguvio Mistru; visa Lietgalių ir Igaunių žemė, arba teip vadinami Inplentai su Estonija, buvo pavesti Lietuvai, o Gotardas Kettler užlaikė sau Kurššemius ir Žiemgalius su hercogo titulu, prižadėjęs priklausyti Lietuvos didžio kunigaikščio. Kettler atadavė didžiam Lietuvos kunigaikščiui savo mistrystės ženklus: aukso kryžių ir brostvos žymes. Padauguvio urėdu Augustas perdėjo Jurgį Boreikį Chodkevyčę. Teip tai ant galo kaip Kryžokai Kardininkai teko po valdžia Lietuvių ir Lenkų (1561).

KARĖS SU MASKOLIAIS DĖL PADAUGUVIO. Paėmus Padauguvį į savo globą, reikėjo Lietuviams stoti į karę su Maskoliais, kurie patys norėjo užvaldyti tą kraštą. Kilus iš to karė traukėsi lig 1570 m., tai yra per 9 metus su mažais pertrūkiais. Tarp Lietuvių vadovų daugel atsiženklino savo drąsa ir išmintimi, vienok Augustas per savo rambumą nemokėjo iš to nauduoti. Karė daugiausia buvo Baltuose Guduose, nors ir pats Padauguvis nemažai kentėjo nuo nežmoniškų Maskolių terionių. Tankiausiai Lietuvių vadovai ėmė

viršų, tiktai nelaimė, kad jie ne kartu iš vieno ėjo bet daugiausiai po vienam. 1563 pats Ivanas žiemos laike apgulė Palacką ir neilgai trukus įsilaužė į pilę. Mikalojus Raudvilis, surinkęs nedidį kareivių būrį, norėjo eiti ant pagalbos, bet jau buvo vėlu. Vienok Maskoliams nelabai sekės: 1565 m. jų du karvedžiu, Šuiskis ir Srebrny, prityrė nemažą nuopuolį. Šuiskis buvo Raudvilio pergalėtas Ivansko lygumose, kur 25000 Maskolių paliko karės vietoje. Srebrny stovėjo ties Oršos, laukdamas Šuiskio. Gavęs žinią apie savo draugo nuopuolį, spruko šalin, o Oršos pilės vyras Kmita nemažai iš to pasinaudavo. Paskui tas pats Kmita, su Gorka Lesnievolskiu susinėrę, nuteriojo Krasno apygardas ir užėmė turtingą vietovę Pačapovą, kur Turkų prekėjai apsistodavo, keliaudami į Maskuvą. Ateinantį metą nemažai įkyrėjo Maskoliams savo pergalėjimais Sanguška kaip pirmiaus Chodkevyčė. Ivanas suspaustas 1566 m. suvadino į Maskuvą savo bajorų suėjimą pasiteirauti: ar toliaus kariauti su Lietuva, ar atsižadėti Padauguvio. Bajorai sutarė dar kariauti, todėl karė tarp Maskolių ir Lietuvių tęsės lig 1570 metų, kuomet abi šali nuvargusi padarė paliaubas: Padauguvis atliko prie Lietuvos, o Maskoliai paturėjo prie savęs užimtą Palacką.

LIUBLINO UNIJA 1569. Zigmantas buvo paskutinis iš Jaugielos kilties ir neturėjo vaikų; vienybė tarp Lietuvių ir Lenkų buvo vis silpna; karėse su Maskoliais tankiausiai Lietuviai kariavo vis vieni, o Lenkai buvo sau nuošaliai. Mirus Augustui kiekviena tauta būtų galėjusi išrinkti sau kitą viešpatį (valdoną), ir vienybė tarp Lenkų ir Lietuvių būtų pasibaigusi. Matė tai Lenkai ir Augustas ir rūpinos kaip norint padaryti tokią vienybę, kuri niekados negalėtų persitraukti. Augustas matė, jog Lietuva jau ne ta yra, kaip kad buvo viešpataujant Vytautui, ir jog vienai sunku bus stengties prieš Maskolius. Lenkai gi ieškojo vien savo gero naudos. Bet Lietuviai matė, kas gali išeiti iš tokios vienybės ir kiek galėdami kratės nuo jos. Ypatingai priešingas buvo tam visiškam susivienijimui Lietuvos žyminas (kancler) Mikalojus Raudvilis, pravadintas Juoduoju. Pakolei jisai buvo gyvas, Lenkai nieko neveikė, bet po jo smerčio viskas virto kiteip. Augustas suvadino labai garsų suėjimą į Liubliną, ir čia dižiūnams liepta prisiekti amžiną su Lenkais vie-

nybę, tai yra, jog nesiskirs niekados nuo Lenkų ir nerinks sau ypatingo didžio kunigaikščio. Lietuviai neklausė ir prieštaravo, kiek galėdami, su ašaromis ir ant kelių klaupę prašė karaliaus, kad nepaduotų jų į rankas Lenkams, o kad Augustas pasakė, jog nuo tų, kurie prieštarauja, atims valsčius, tai Lietuvos didžiūnų daugumas išvaživo iš Liublino neatsisveikinę su karaliumi. Vienok karaliui pasivedė į savo pusę pertraukti Gudijos didžiūnus: Kijevo vaivadą, Ostrogo Konstantiną ir Valynijos vaivadą Aleksandrą Čartoriskį. Tie perkalbėjo kitus Gudijos bajorus, kurie ne teip prieštaravo tam susivienijimui kaip Lietuviai. Lietuvos didžiūnai, matydami, jog ir be jų vienybė bus patvirtinta, turėjo sugrįžti ir sutikti ant to, ko karalius reikalavo. Negana to, nuo Lietuos buvo atskelti mažką ne visi Gudų kraštai, kaip Podliakija, Valynija, Ukraina ir prie Lenkų karalystės privienyti, o Inplentai, neseniai Lietuvių užkariauti, pripažinti Lenkams ir Lietuviams kartu. Ant to suėjimo buvo padėta daug įstatymų dėl vienybės tarp Lenkų ir Lietuvių sutvirtinimo. Čia sukalbėtas buvo vienas visuotinis dėl Lenkų ir Lietuvių suėjimas Varšuvoje ir vienas abelnas senatas; vienok Lietuviai užlaikė savo ypatingus karės ir ūkės įstatymus, savo kariumenę, savo iždą ir savo ypatingus vyresniuosius. Nuo to laiko pradeda Lenkai užsigyventi tarp Lietuvių ir platinti tarp jų savo kalbą, būdą, apdarą, apsiėjimus, papročius, o kas buvo lietuviška, peikti ir išjuokti. Tame laike buvo pertaisytas ir statutas*.

JĖZAVITŲ Į LIETUVĄ PASITEKIMAS. Kaip aukščiaus matėme, Europoje kilo naujas Liuterio ir Kalvino mokslas: kunigaikščiai ir kiti didžiūnai, nebesibijodami popiežiaus, lupo bažnyčias, kliošorius ir jų turtus glemžė; kunigai ir zokaninkai, pametę bažnyčias ir kliošorius, vedė pačias, ir mergaitės miniškos tekėjo. Tas patsai mokslas lyg koks užsikrėtmas atsidūrė ir į Lietuvą; daugiausia didžiūnai ir mokyti

* Prisipažįstame, jog šis apie Liublino uniją straipsnis yra paviršutinis ir per trumpas. Liublino unija Lietuvių veikaluose yra labai svarbi; bet kad ją gerai suprasti, reikia daug pasidarbuoti; todėl neturėdami dabar daug laiko ir nenorėdami paleisti klaidingas pažvalgas šiame dalyke, atsiprašome ant tolesnio laiko apie tai.

vyrai, norėdami už protingus ir daugiaus už kitus išmanančius skaityties, pradėjo lipti prie to mokslo. Nelaimingas papiktinimas buvo teip didis, jog Žemaičiuose tiktai septyni beliko kunigai; pats Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevyčė buvo tikėjime abejotinas ir nieko nesirūpino. Apie Palangą, Kretingą, Salantus pradėjo atgyti senovės stabmeldiškas tikėjimas. Tokiai esant Lietuvoje nelaimei, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevyčė dėl geresnio žmonių nuo atskalūnų patraukimo, parvadino į Vilnių (1570) Jėzavitus ir prie šv. Jono bažnyčios pirmąją įkūrė visoje Lietuvoje mokslavietę. Paskui 1589 iš jos Staponas Batoris padirbo aukštąją iškalą, arba Akademiją.

LIETUVOS IROS

Zigmantas Augustas mirė bevaikis ir nepaliko sau įpėdinio; visi kunigaikščiai, nuo Jaugielos paeiną, teip pat išsibaigė. Todėl kaip Lenkai, teip Lietuviai pasijuto esą be karaliaus. Reikėjo ieškoti sau valdytojo iš kitų karališkų namų (kilties). Nuo to laiko prasideda teip vadinami rinktiniai karaliai, kurie turėjo labai sumažintą ir suankštintą valdžią ir negalėjo paskirti sau įpėdinio. Didžiūnai ir bajorai, rinkdami patys karalių, kas kartą įsigriebė į didesnę valią, ir be jų pritarimo karalius nieko negalėjo daryti, teip kad reikiant ar ką apskelbti, ar kokį įstatymą įvesti, ar mokestį uždėti, ar rinkti kareivius dėl apgynimo nuo neprietelių, tai karalius turėdavo užšaukti suėjimą, ant kurio susirinkdavo pasiuntiniai iš visos Lietuvos ir Lenkų žemės. Tokie suėjimai buvo kas du metu, o reikiant ir tankiaus. Čia tai apie visus karalystės reikalus teiravos, ir kiekvienas bajoras galėjo sakyti, kas jam patinka. Iš pradžios ant tų suėjimų buvo dar šiokia tokia vienybė ir sutartis, bet paskui ne kartą kas, ar papirktas neprietelių, ar pats mažai išmanydamas, visam suėjimui prieštaraudamas, ant niekų varė visų geriausius ir protingiausius užmanymus, užšaukdamas „*veto*“, tai yra neleidžiu. Pirmas toksai nelaimingas suėjimas atsitiko viešpataujant Jonui Kazimierui 1652 m., kad Upytos pasiuntinys *Sicinskis* užšaukė „veto“, ir visas suėjimas ant niekų nuėjo.

Paskui tokie suėjimų sugaišinimai buvo labai tankūs, ir retas suėjimas laimingai pasibaigė; ne kartą ant suėjimų bajorai negyvai užsikapojo susipriėštaravę. Nelaimingiausis laikas buvo po karaliaus smerčio, kad reikėjo rinktis naują. Kitų karalysčių kunigaikščiai, norėdami patekti į Lietuvių ir Lenkų karalius, gerinos kaip įmanydami prieš didžiūnus, prižadėdami visokias privilegijas, lecybas, geradėjystes ir ne kartą juos papirkdami. Tarp pačių bajorų ir didžiūnų ne visados buvo vienybė, nes vieni norėjo vieną aprinkti, kiti kitą, ir teip kildavo nesutikimai ir barnės. Paprastai po karaliaus smerčio bajorai rinkdavos į pavietes ir čia skirdavo tarp savęs pasiuntinius į visuotinį suėjimą, kursai buvo ant laukų, vadinamų Volo, Pavaršuvyje. Čia susivažiuodavo teip pat pasiuntiniai iš kitų karalysčių, brukdami savo kunigaikščius. Nuo karaliaus smerčio lig išrinkimo kito per teip vadinamą bekarališką laiką, visą valdžią turėjo savo rankose Arkivyskupas ir Primas Gnezno. Jisai tai aprinkdavo dieną dėl visuotinio suėjimo (convocationis) ir paskirtinio (electionis); ant pačio suėjimo sėdėdamas ant širmo arklio, jodinėjo tarp susirinkusių pasiuntinių ir klausinėjo, ką nori turėti už karalių. Kad ant galo visi sutardavo ant vieno, tai pirmas užtraukdavo „Te Deum Laudamus“, ir visi giedodavo.

ENRIKIS VALEZAS (DE VALOIS). 1574. Po Zigmanto Augusto smerčio Lenkai ir Lietuviai, susirinkę ant laukų Pavaršuvyje, išrinko Enrikį Valezą, Karolio IX, Prancūzų Karaliaus, brolį. Tuojaus išleisti buvo pasiuntiniai į Paryžių užprašyti naujai išrinktą karalių į savo kraštą. Lietuvių ir Lenkų pasiuntiniai buvo sutikti labai žmoniškai ir iškilmingai, ir visi Prancūzai stebėjos, matydami teip šaunius vyrus, puikiai apsidariusius, švelnaus apsiėjimo ir šnekančius visokiomis kalbomis kaip prigimtomis. Enrikis prieš juos padarė prisiegą, jog karaliaus, kaip Dievas prisako, ir patvirtino teip vadinamus „facta connventa“. Paskui neilgai trukus naujai išrinktas karalius pribuvo į Krokuvą ir po trijų dienų paliko apvainikuotas kaipo Lenkų karalius ir Lietuvių didis kunigaikštis. Vienok neilgas buvo Enrikio viešpatavimas: pripratęs matyti kitonišką padonųjų pasielgimą su savo karaliais Prancūzijoje, negalėjo stačia akimi žiūrėti į

tą, kaip Lenkų ir Lietuvių didžiūnai išsivyravoję nenorėjo žemintis prieš savo karalius. Lenkų didžiūnai teip neprivengė jau savo karaliaus, jog vienas iš jų jaunas Samuelis Zborovski po pat karaliaus rūmo angų užmušė kaštelionį Vapovskį. Tuo tarpu mirė Enrikio brolis, Prancūzų karalius; tuomet tas, nieko nelaukdamas, slapčiai išvažiavo į Prancūziją, palikęs raštą senatui, kuriame teisinos, žadėdamas pagrįžti.

STAPONAS BATORIS. 1576—1586. Kad Lenkai vis dar lūkuriavo Enrikiui pagrįžtant iš Prancūzijos, Lietuviai leido siuntinius prie Maksimilijono II, Teutonų ciesoriaus, prašydami, kad atleistų savo sūnų Ernestą, bet tas nesiskubino, mislydamas pats patekti į Lenkų karalius. Dagirdę apie tai Lenkai teip pat pradėjo rūpinties apie naujo karaliaus aprinkimą: bet čia pakilo nesutikimai: vieni aprinko patį Maksimilijoną, o kiti su Jonu Zamoiskiu paskyrė Oną, Augusto karaliaus seserį, už karalienę, o Staponą Batorį, Sedmiogrado (Transilvanijos) kunigaikštį, jai už vyrą. Ant galo po ilgų barnių visi pripažino Staponą už savo karalių, tiktai Donsko pilionys ilgai dar tam prieštaravo, bet paskui turėjo už tą kalčią 250000 auksinių užmokėti. Staponas buvo vyras labai protingas ir karėje drąsus; matydamas, jog Lenkų ir Lietuvių karalystė pradeda irti iš lauko ir iš vidaus, pasiruošė ją tvirčiai sutvarkyti, o kad nekurie didžiūnai jam norėjo prieštarauti, tai Torūnės suėjime drąsiai pasakė, jog nemislijąs būti nutepliotu karaliumi; tiktai yra ko pasigailėti, jog jo viešpatavimas buvo trumpas. Zbarauskių giminė daug prisidėjo prie Stapono išrinkimo, todėl mislijo, jog tasai, stojęs karaliumi, visas vyriausybes ir mylistas jiems išdalys; bet karalius, nuo prigimimo mylįs teisybę, nežiūrėjo ant jų meilavimų ir priartino sau Joną Zamoiskį, visų didžiausį Zbarauskių priešininką, o kad tie pradėjo kerštauti ir Samuelis, pakliuvęs į Kazokų etmonus, pradėjo kelti vaidus, tai Zbarauskai paliko smarkiai pakoroti, o Samuelis nukirstas. Toliaus Batoris rūpinos apie *Kazokų suvaldymą*, padalino juos į pulkus, paskyrė vyresnybes ir perdėjo ant jų visų didžiausį valdoną etmoną, kurį patys Kazokai rinko, o karalius tiktai jį užtvirtino; o idant geriaus juos būtų galima laikyti savo valdžioje, sumažino jų skaitlių lig 6000 Kazokų,

kuriuos praminė rejestravais; kiti, nepakliuvę į tą skaitlių, turėjo būti paprastais ūkininkais. Bet sunku buvo sulaikyti Kazokus, kurie savo antpuldinėjimais įpykindavo Krymo Totorius ir tie užgriūdavo ant Lenkų ir Lietuvių kraštų. Bet visų didžiausis Stapono darbas buvo laiminga *karė su Maskoliais*, kuri buvo paliaubomis tiktai lig laiko pertraukta prie Augustui I viešpataujant. Ivanas IV, Maskuvos caras, mislydamas, jog atėjo patogus laikas dėl užpuolimo ant Lietuvos, nieko nesakęs, pasalu įsigrūdo į Padauguvį su baisiai didžia kariumene ir daug pilių užėmė. Staponas ilgai netrukęs suvadino suėjimą ir liepė užšaukti karę prieš Maskolius. Lenkai išsikalbinėjo ir nelabai norėjo eiti į karę, vienok karalius prispyrė. Tuojaus liepė visiems traukti į Svirą, kur pats su savimi atvedė Vengrų pulkus. Čia peržiūrėjęs kariumenę, kuri tik 30000 kar. teturėjo, persikėlė per Dauguvą ir apgulė Palacką, kursai buvo stipriais zomatais apverstas; pilė negalėjo išturėti ir atleido pasiuntinius, kurie, pagal savo įpročius, kaktomis į žemę mušdami ir atsiklaupę prieš karalių, pasidavė su miestu; paskui užimtos buvo mažesnės pilės, k. v. Sokol, Turvolė, Suša. Tuo tarpu užsitraukė žiema; Staponas paskyręs kiekvienam pulkui kur žiemavoti, ketendamas ateinantį metą tolesniai į Maskoliją traukti, pats pribuvo į Vilnių, ten įkūrė Akademiją, kurioje Jėzavitai mokytų Lietuvos jaunuomenę; paskui Lenkuose suvadino suėjimą, ir nors Lenkai prieštaravo, prispyrė vienok padėti mokestį po auksiną nuo žemės valako ant Maskolių karės. Tuo tarpu palikta kariumenė vis toliaus ėjo į Maskoliją, užiminėdama pilis; ant pavasario pribuvo vėl pats Batoris, užėmė Veliki Luki, Vitebską ir ant galo apgulė Pskavą. Ivanas Groznas (terionis) nusigandęs šaukės prie Grigaliaus XIII popiežiaus ir prie Teutonų ciesoriaus, prašydamas užtarimo ir prižadėdamas Rymo bažnyčios klausyti. Todėl pribuvo jėzavitas Antanas Possevini, propiežiaus siųstas, kursai ir padėjo Ivanui su Staponu prie Kiverova Horka susitaikinti; ta karė pasibaigė garbingai, vienok ne tiek atnešė gero, kiek būtų galėjusi atnešti, kad Lenkai būtų iš tikrosios kariavę ir nesitęsę nuo karės. Kad Ivanas IV pasimirė ir į Maskuvos sostą įlipo silpno proto Teodoras, tai Staponas ketino antrą kartą susiremti su Maskoliais, o juos visai nukariavęs ir save sustiprinęs, atsisukti ant Totorių

ir Turkų ir juos iš Europos išvyti; jam padėti ketino ir kiti krikščionių karaliai ir popiežius žadėjo, bet netikėtas Stapono smertis Gardėnuose viską sumaišė. Staponas paliko po savęs tikrą gailesį, ypatingai Lietuvių, kuriems nemažai gero padarė: kariaudamas dar su Maskoliais, įkūrė dėl jų aukštąjį sūdą, Tribunolu vadinamą, kurs Vilniuje ir Minske provas sūdyti turėjo; sūdžias ir Marčelgą į tą sūdą patys žemlionys sau skyrė, o karalius juos patvirtino. Paskui rūpinos apie Padauguvio surėdymą, kurį padalino į tris prezidentūras (urėdijas): Vendenio, Dorpato ir Pernavos. Buvo vyras vidutinio ūgio, labai mokytas, malonus kalboje, teisingas ir pasigailęs vargdienių. Ankstybas smertis neleido jam tikrai suvaržyti irstančią Lenkų ir Lietuvių karalystę.

ZIGMANTAS III. 1587—1632. Po Stapono Batorio smerčio atgijo kerštai Lenkuose tarp Zbarauskių ir Zamoiskio, todėl didžiūnai, aprinkdami naują karalių, pasidalino į dvi dali: vieni aprinko Maksimilijoną, Zamoiskis gi, Primas ir pati karalienė Zigmantą, Žuvėdų karalaitį. Maksimilijonas su 6000 kar. įėjo į karalystę, bet Zamoiskis užstojo jam kelią ir, prie Byčinos pergalėjęs, paėmė jį į kalinį. Tuokart pribuvo iš Žuvėdijos Zigmantas ir paliko apvainikuotas. Jo viešpatavimas nors ilgas, vienok buvo nelaimingas, nors aplinkybės buvo labai patogios dėl padidinimo ir sutvirtinimo karalystės ir nors daug buvo garbingų vyrų, kaip Zamoiskis, Žolkievskis, Chodkevyčė, Lubomirskis ir t.t.

KARĖS SU ŽUVĖDAIS DĖL SOSTO. Žuvėdų karalius Jonas, Zigmanto III tėvas, pasimirė apie 1592 m., sostas po jo smerčio priguléti turėjo Zigmantui III; tas nuvažiavęs į Stokholmą ir tenai apsivainikavęs, pagrįžo atgal į Lenkus, palikęs ant savo vietos Karolį, Sudermanijos kunig., kaipo savo vietininką. Bet tasai pradėjo mislyti pats įlipti į sostą, o Zigmantą III nustumti; teip 1592 m. sukėlė suėjimą Suderkopingos mieste, ant kurio buvo patvirtinta daug daiktų prieš karaliaus valią; o kad tas ant tos skundės, Karolis viseip išsikalbinėjo, vienok kas kartą platindamas savo valdžią, ant galo 1600 pats apsivainikavo kaipo Žuvėdų karalius. Zigmantas Varšuvoje ant suėjimo prašė, kad lenkai padėtų atgauti jam neteisingai išplėštą sostą. Lenkai

nelabai ant to buvo skubini, vienok buvo priversti. Zigmantas, vainiką priimdamas, prižadėjo Lenkams ir Lietuviams pavesti Igaunių žemę (Estoniją). Dabar kai Karolis įpuolė tenai ir Ravelį užėmė, o paskui neilgai trukus mažką ne visą Padauguvį. Nenorint ištiko karės su Žuvėdais. Buvo pasiųstas prieš Karolį Zamoiskis, kursai su Krištopu Radviliu laimingai atėmė nekurias pilis, bet paskui turėjo savo valdžią pavesti Lietuvių etmonui Karoliui Chodkevyčei, garsiam karvedžiui ir protingam vyrui. Iš pradžios ėjo karionės labai netikusiai, nes Zigmantas per savo rambumą viską gaišino. Karolis įdrąsintas atvedė į Padauguvį dar tvirtesnę kariumenę ir apgulė Rygą. Tada Chodkevyčė, turėdamas tikt 1500 raitarijos ir 4000 pėsčiųjų, norėdamas nešti Rygai pagalbą apsistojo ties Kirchholmu. Karolis, niekindamas jo kariumenės mažumą, paėmęs 18 000 kareivių stačiai ant jo sukos, ištiko baisi mūšis, kur Karolis buvo visiškai pergalėtas ir pats žeistas ką tikt beišspruko, palikęs ant vietos savųjų 9000. Tos garbingos pergalės garsas pasklido į visą Europą, o Chodkevyčei užpelnė amžiną garbę; visas Padauguvis su Ryga ir Igaunių žeme buvo per tai išliuosuotas, bet per karaliaus losgumą, per vaidus ir barnes tarp karaliaus ir didžiūnų Lenkuose, Karolis vėl pagrįžo ir apgulė Rygą. Tuomet Chodkevyčė sudegino jo laives (akrotus), atgrūdė nuo Rygos ir Pernavą, ilgai buvusią neprietelių rankose, atėmė 1609 m. ir paliaubas ant kelių metų padarė; apie 1625 m. vėl ištiko nereikalinga su Žuvėdais karė, nes Zigmantas III nenorėjo išsižadėti Žuvėdų sosto. Karė buvo nelaiminga: Padauguvis teko Gustavui, tiktai Dinaburgas beliko; Krištopas Raudvilis, laukinis Lietuvos etmonas, nekariavo prieš Žuvėdus, pykdamas ant Zigmanto, jog po Chodkevyčės ne jam Lietuvos didžioji buožė pavesta, bet Leonui Sapiegai. Karę persikėlė į Parusį; nors kelis kartus ir buvo pergalėti Žuvėdai, vienok Gustavas ėmė viršų; ant galo su kitų karalysčių pagalba buvo vėl padarytos paliaubos ant 6 metų su Žuvėdais, kurie paturėjo Padauguvį ir nekurius miestus Parusyje. Teip pasibaigė nelaiminga su Žuvėdais karė.

KARĖ SU MASKUVA. Maskolijoje tuo tarpu buvo didis sumišimas: Riurikų šaka (kiltis) išsibaigė, atsirado daug norinčių įsiveržti į Maskuvos sostą. Tokiu būdu atsirado

geras pragumas atimti nuo Maskolių Smalenską, Severiją, o rasit ir visą Maskoliją. Zigmantas, sutraukęs 29000 kar., apgulė Smalenską, o kad Šuiskis su 40000 Maskolių atėjo išliuosuoti miestą, Žolkievskis, sutikęs jį su 80 000 kareivių ties Klužynu 1610 m., pergalėjo, o paskui tolyn lįsdamas apgulė pačią Maskuvą. Bojarai įleido Žolkievskį į miestą, o Šuiskį nuo sosto nustūmę, paskyrė Zigmanto sūnų Vladislovą už carą ir išleido prie Zigmanto siuntinius, prašydami atleisti jiems Vladislovą. Bet Zigmantas, klausydamas netikusių žmonių, samprotavo, jog garbingiaus bus užkariauti Maskuvą, negu sūnų leisti. Maskoliai, nesulaukdami Vladislovo, pradėjo rūstauti. Žolkievskis, negalėdamas Zigmanto perkalbėti, pats iš Maskuvos pasišalino, palikęs valdžią Gonsievskiui, kursai ir visiškai viską supaikino. Zigmantas, tuo tarpu įsilaužęs į Smalenską, nėjo ant Maskuvos, bet pagrįžo namon. Maskoliai supykę lengviai išginė Lenkus iš Maskuvos, dėl to, kad jie, nesulaukdami sau algos užmokėjimo, nenorėjo kariauti ir klausyti. Tuo tarpu Maskoliai pradėjo kelti aukštyn galvas: iš visur plūdo kareiviai ir apgulė Maskuvą, kur sėdėjo Gonsievskis. Jam ant pagalbos pribuvo Chodkevyčė, bet nieko neveikė, dėl to kad su Maskolių vadovu Požarskiu susivienijo Zaruckio kazokai. Chodkevyčė turėjo pasišalinti, Maskuva teko atgal Maskoliams, kurie beregint išrinko sau naują carą Mykolą Feodorovyčę. Karė vis dar tęsės, nes pats Vladislovas su Chodkevyče ėjo ant Maskuvos, pakelyje užėmė Dorogobužą, Viazmą, Borisovą ir kitus, bet Maskuvos užimti jau nebegalėjo. Pagrisus kariauti vienai ir antrai pusei, sušnekėta padaryti paliaubos Devuline ant 14 1/2 metų (1618); Smalenskas ir Severijos dalis teko Lietuviams ir Lenkams.

KARĖS SU TURKAIS. Kazokai įpykindavo savo antpuldinėjimais ne tiktai Totorius, bet ir Turkus, tie reikalavo nuo Lenkų, kad Kazokus valdytų, bet sunku buvo ką padaryti paskutiniemsiems, ypatingai kad pats Teutonų ciesorius juos paikino, siųsdamas jiems raštus, piningus, buožes, papartį ir armatas, norėdamas per jų pagalbą nusikratyti nuo turkų, o antsiundyti juosius ant lenkų ir lietuvių. Kazokai su savo perdėtiniu Nalivaika, įmokyti įpuolė pagaliaus į Ukrainą, plėšė ir drevėjo, ir tiktai St. Žolkievskis 1596 m. galėjo juos

sudrausti, o jų vadą Nalivaiką už maištų kėlimą smerčiu pakoroti. Vienok Kazokai nuo užpuldinėjimų neliovės, o kad Sedmiogrado kunigaikštis Betlem Gabor dar pats siundė ant Lenkų Totorius ir Turkus, Osmanas II pasiuntė ant jų Skinder bašą su 100 000 kareivių. Žolkievskis gi tuo tarpu teturėjo aštuonias tūkstantis kareivių, todėl būtų reikėję stebuklo, kad ta saujelė būtų galėjusi užturėti plūstančias Turkų minias. Žolkievskis, tą gerai parmanydamas, pamažu traukės atgal, bet ant galo įsitikėdamas į kareivių drąsybę, susipešė su jais ties cicera ant Pruto upės (1620), kur pats su visais kareiviais atrado galą. Didžiuodamasis iš tos pergalės, sultanas Osmanas II užsiuntė ant Lenkų 400 000 kareivių. Tuomet Chodkevyčė ir Lubomirskis su 75 000 kar., užtoję jiems kelią ir apsikasę ties Chocimu, drąsiai gyniojo Lenkų rubežių ir, nors pats Chodkevyčė tarp daugybės rūpesčių ir nepaklusnumo kareivių pats guolyje pasimirė, vienok Turkai, radę teip tvirtą atspyrį, nedrįso eiti toliaus ir pakajų su Lenkais padarė. Toksai buvo galas garsios ties Chocimu karės.

ANT VAZŲ VIEŠPATAVIMO ATŽVILGIS. Po Stapono Batorio smerčio Lenkų karalystė kas kartą pradeda irti ir silpnėti; karalystės viduryje kyla visokie vaidai ir kerštai tarp didžiūnų ir karaliaus. Ūkininkų prispaudimas kas kartą daugiaus didinas, teip jog 1626 m. reikėjo užginti be reikalo užmušti ūkininką: turtingi ir didi miestai per prekikų persekiojimą nupuolė ir sumažėjo. Lietuvoje kas tiktai buvo lietuviška, buvo niekinama ir persekiojama. Lietuvių būdas, papročiai, apsiėjimai ir kalba pradeda žymiai nykti. Prie tų netaikų prisidėjo barnės dėl tikėjimo; nors Brasties unija 1596 m. maždaug sutaikino ir stačiatikius prie popiežiaus klausymo privarė, vienok barnės nenusitildė. Kerštai teip įsikerėjo, jog 1607 m. prieš patį karalių didžiūnai ginklą pakėlė ir tiktai Chodkevyčė zu Žolkievskiu už karalių užstoję pergalėjo patrakėlius ties Guzova.

VLADISLOVAS VAZA. 1632—1648. Vladislovo viešpatavimas buvo trumpesnis, bet laimingesnis ir garbingesnis. Zigmanto III sūnus, mylimas ir privengiamas visų, rūpinos kiek galėdamas sutureti irstančią karalystę, bet turėjo ran-

kas surištas ir nieko negalėjo be didžiūnų pavelijimo. Maskoliai tuojau po Zigmanto III smerčio be laiko užpuolė Lietuvos kraštus, o jų vadovas Šeinas apgulė Smalenską. Vladislovas liepė Krištopui Raudviliui su Lietuviais eiti prieš Šeiną, o paskui traukė su nedaug Lenkų. Šeinas buvo pergalėtas ir viską palikęs pabėgo. Maskoliai prašė pakajaus, kursai ir buvo padarytas ant Polianaukos upės, pagal kurio Maskoliai išsižadėjo Smalensko, Severijos, Černigovo ir užmokėjo 20 000 rublių. Vladislovui pakajus su Maskoliais buvo labai parankiu, nes Totoriai griuvo iš antros pusės; dabar Vladislovas išėjo prieš juos, pergalėjo ir 50 000 Turkų, ties Kamienčiu guolyje stovinčių, už Dniestrą išginė. Toliaus su Žuvėdais padarė pakajų ant 26 metų, atėmęs be karės ir kraujo praliejimo Parusio miestus, tekusius Žuvėdams. Teip apgynus jam karalystę iš lauko, viduje sudrumstė pakajų Kazokai, kurie nereikalingai buvo spaudžiami. Veltui skundės jie karaliui, tas negalėjo pats nieko paveikti, todėl atsakė: išriškite man rankas, tai aš jus užstosiu! Nerasdami niekur teisybės, Kazokai pakėlė ginklą prieš vargintojus, ir ginklu tiktai galima buvo juos nutildyti. Mikalojus Potockis paveikė ties Kuneika ir Borisova, o patį jų vadovą Pauliuką be sūdo 1638 m. nukirto, teip pat sunaikino privilegijas, kokios dar buvo jiems duotos.

Mirė Vladislovas bevaikis, viešpatavęs 16 metų, jis iš pat prigimimo turėjo daug gerų privalumų.

JONAS KAZIMIERAS. 1648—1668. Prieš pat Vladislovo smertį Kazokai pakėlė naują labai didį maištą; vadovu jų tuokart stojosi Bogdonas Chmielnickis. Mykolas Potockis, Krokuvos kašteliońas, niekindamas iš pradžios tą maištą, išsiuntė prieš patrakėlius savo sūnų Staponą su 6000 kar., kurs ties Žolte Vody pats galą gavo. Lenkai pergalėti buvo ir ties Korsuniu. Tuo tarpu miršta Vladislovas, o į jo vietą išrinktas palieka į karalius jo brolis Jonas Kazimieras, kursai pats išėjo prieš Chmielnickį, bet ties Zbaravu buvo 200 000 Kazokų ir Totorių apgultas ir turėjo Kazokų reikalavimams užganuoti. Karė vienok tuo pasibaigė, nes Kazokus negalima buvo priversti prie paklusnumo. Karalius sušaukė visuotinį sukilimą žemlionių ir surinkęs 100000 kareivių pergalėjo Kazokus ties Berestečku. Tuokart Chmielnickis

su Kazokais pasidavė Maskoliams, ir Aleksiejus Mikailovyčė su didžia kariuomene įsigrūdo į Lietuvą* ir nerasdamas niekur tikro atspyrio, pergalėjęs ties Sklovu Joną Raudvilį, užėmė Smalenską, Mogilevą, Palacką ir Vitebską ir įsibrido į Lietuvos vidurį. Iš antros pusės Chmielnickis su Kazokais ir Maskoliais daėjo lig pat Vyslos. Ant galo iš šiaurės kilo Žuvėdų karalius Karolis Gustavas. Verksmingos dienos pastojo Lenkuose ir Lietuvoje; pakilo tiesa per tą laiką tikri tėvynės apgynėjai, kaip va: Staponas Čarnieckis, Jurgis Lubomirskis, bet vienok sunku buvo ką paveikti, kad pačioje karalystėje nebuvo nė jokios rėdos. Suėjimai tiktai alasavojo, nieko gero neįstatydami, kareiviai, negaudami algos, nenorėjo eiti prieš neprietelius, ir patys drevėjo sodžius ir valsčius. Nuo visiškos pražūties padėjo Lenkams tą kartą išlikti jų kaimynai kaip Teutonų ciesorius Ferdinandas III; patys Totoriai per visą tą nelaimingą laiką neantpuldinėjo ant jų kraštų, bet prieštaringai dar gelbėjo maždaug. Su Maskoliais buvo padarytas pakajus 1656, ir jiems teko Baltieji ir Mažieji Gudai. To tarpu karionė su Žuvėdais vis virė; čia tai užpelnė Čarnieckis negęstančią garbę, gindamas iš visų išgalių skęstančią tėvynę. Kad Karolis Gustavas užėmė mažką ne visus Lenkus, ir Lietuva pati pradėjo krypti ant jo pusės, o Jonas Kazimieras turėjo bėgti į Šlionską; pats vienas Čarnieckis nepaleido iš rankų ginklo, o padaręs 1655 Tyškave konfederaciją, pakėlė iš naujosios nupuolusią Lenkų dvasią**. Karalius pagrįžo į Lvavą, o Čarnieckis su naujais pulkais vėl išpešė iš Žuvėdų rankų Varšuvą ir nors vėl, užstojęs kelią Gustavui, einančiam iš Parusio, ties Golambe buvo pergalėtas, vienok kiek galėdamas kilo iš naujo, o ties Kozienica teip Žuvėdus pergalėjo, jog nei vienas kareivis neišliko, kurs būtų galėjęs duoti Gustavui žinią apie nuopuolį. Ant galo karionė persikėlė į Pomeraniją. Tuo tarpu miršta Žuvėdų karalius, ir jo smertis padėjo greičiaus nubaigti tą karionę, kuri tęsės per 6 metus. Mažką ne visas

* Tiktai Čarnieckis ir Potockis Revera su maža saujele pavakariais 60 000 Mask., 30 000 Kazokų, su 60 armatomis einančių, per savo begalinę drąsą pergalėjo.

** Daug prisidėjo prie nupuolusios Lenkų ir Lietuvių dvasios pasikėlimo tvirta ir neperlaužta Čenstachovos atspirtis, kur Karolio generolas Miller nieko neveikė ir kur Panelė Švenčiausė gyniojo tą šv. vietą.

vienok Padauguvis teko Žuvėdams, tiktai Kuršas paliko prie mūsų. Tuo tarpu dar nepasibaigus tai su Žuvėdais karei, vėl kilo su Maskoliais, kurie, matydami tokioje nelaimėje mus paskendusius, norėjo iš to pasinauduoti. Vienok dabar jau jiems teip nesivedė: Čarnieckis iš Pomeranijos atsisuko ant Maskolių ir kruvingoje kovoje ties Kolomna, per ištisą dieną mušdamasis su neprieteliais, 15 000 Mask. ant vietos paklojo, kuriuos rykavo Chovanskis, 40 armatų ir 146 vėliavas atėmė; paskui traukdamasis ant Vilniaus, kur Gonsievskis buvo nuo Maskolių prityręs nuopuolį, tą Lietuvos sostapilę nuo nepritelių išliuosavo ir visą Lietuvą sulig Smalensku nuo nepritelių išplėšė. Ukrainoje Stan. Potockis ir Jurgis Lubomirskis pergalėjo ties Čudnavu Maskolius ir Kazokus, kurių 37 000 ant vietos paliko, o pats karvedys Šeremetis į kalinį pakliuvo. Vienok ant didžiausios Lenkų ir Lietuvių nelaimės kariumenė atsisakė toliaus eiti dėl algos neužmokėjimo, ir nors buvo jau mokesniai užsakyti ir renkami, bet kareiviai nelaukdami plėšė gyventojus, ir ant vadovų užpykę Lietuviai Žiromskį sukapojo, o Vincentą Gonsievskį, laukinį etmoną, sušaudė. Tokios tai netaikos per 2 metus, kerštai ir vaidai iš priežasties rinkimo karaliui įpėdinio buvo; ant galo Turkų užgriuvimas vis tai padarė, jog Lenkai ir Lietuviai negalėjo gerai pasinauduoti iš laimingai pradėtos su Maskoliais karės. Andrusave 1667 m. buvo padarytos paliaubos ant 13 metų, pagal kurių Maskoliams pasiliko jau tiktai Smalenskas, Severija, Černigovas ir Ukrainos pusė, tai yra už Dniepro su Kijevu* (tas ant dviejų metų buvo tikt ataduotas, bet nebuvo nei paskui sugrąžintas). Teip tai visas Jono Kazimiero viešpatavimas praėjo ant vienų karių, per kurias, kaip nekurie skaito, pražuvo apie 3 000 000 žmonių. Įkyrėjo Jonui Kazimierui toksai nelaimingas ir karingas viešpatavimas. 1668 metų šilo 16 d. ant Varšuvos suėjimo padėjo jis karališkus ženklus ir atsisakė nuo sosto. Didis buvo verksmas ir nuliūdimas! Jisai tai pasakė, jog Lenkų karalystės amžius neilgas, ką teipogi kiekvienas galėjo matyti. Išvažiavo į Prancūziją, kur lenkai siuntė jam ant pragyvenimo

* Susitarpinę su Maskoliais Lenkai sukos ant Turkų, kuriuos didis Lenkų etmonas Sobieskis pergalėjo ties Padhaica. Ant galo buvo padarytas pakajus su Turkais ir Kazokais.

po 150 000 auks. ant meto. 1672 m. staigu pasimirė išgirdęs Turkus įsilaužus į Padolės Kamiečių. Jam viešpataujant Brandenburgijos Elektorystė visai išsiliuosavo iš po Lenkų valdžios, o neužilgo iš jos pakilo pavojinga Prūsų karalystė.

MYKOLAS KOREBUTAS VIŠNIAVECKIS. 1669—1673. Netikėtai buvo išrinktas Mykolas Višniaveckis, paeinąs nuo Jaugielos brolio Korebuto. Jeremijaus Višniaveckio sūnus karėse su Kazokais prarado visus valsčius, turtus, dabar netikėtai ir be prietelių mažką ne visai nenorįs buvo ant sosto pasodintas. Mykolas turėjo būti geru karaliumi, bet didžiūnai, pavydėdami jam išsiaukštinimo, gaišino jo rėdą, keldami prieš jį kerštus; per vis Primas Pražmovskis ir didis Lenkų etmonas Sobieskis. Jie tai norėjo Mykolą nuo sosto nustumti, bet susirišo konfederacija, kuri užstojo už karalių. Tuo tapu Kazokai su savo vadovu Dorošenka pasiduoda Turkams, ir Mahometas IV įdrąsintas įsilaužia per vylį Kamenčiaus pilę (1672), o Lvavas atsiperka tiktai mokėdamas 7000 muštinių. Užbaigus maždaug namų kerštus, reikėjo traukti prieš Turkus, bet kelyje Mykolas atadavė Dievui dūšią. Jau po Karaliaus smerties atėjo žinia, jog Sobieskis pergalėjo Turkus ties Chocimu.

JONAS III SOBIESKIS. 1674—1696. Garsus po Turkų ties Chocimu pergalės, drąsus ir nusimanąs karėje Jonas Sobieskis be mažką ne vienu balsu buvo išrinktas karaliumi, bet, norėdamas savo viešpatavimo pradžią kokiu norint darbu pagarsinti, atadėjo apsivainikavimą ant tolesnio laiko, o tuo tarpu traukė prieš Turkus ir, du kartu juos pergalėjęs, išginė iš Ukrainos. Paskui apsivainikavęs vėl ėjo prieš Turkus ir padarė su jais sandarą, pagal kurio didesnė Ukrainos dalis pagrįžo Lenkams, vienok Kamenčius paliko Turkų rankose. Tuo tarpu Turkai, kurie jau nuo 100 metų buvo užvaldę didesnę Vengrų dalį, dabar Liudviko XIV, Prancūzų karaliaus, pakurstyti, su 300 000 kareivių ir 300 armatų apgulė Vieną (Wien); nebuvo kam atremti nepritelių. Ciesorius Leopoldas II ir popiežius prašė nuo Jono pagalbos, ir tas su 25 000 savo kariumenės pribuvo ant pašalpos ir, su Austrijokais kartu teturėdamas 68 000 kar., kibo į Turkus, kuriuos rykavo garsus Kara Mustafa. Lenkų raitarija gulė į neprietelių vidurį ir perlaužė; karvedys savo žirgo greitumu

išsigelbėjo, nuogąstis apniko Turkų sparnus, ir visi pradėjo sklysti į visas šalis. Visi garbino pergalėtoją kaipo savo išgelbėtoją. Vienas tiktai Leopoldas šaltai priėmė. Jonas, šv. Stapono katedroje pasakęs ačiū Aukščiausiam Viešpačiui už pergalę, skubėjo į Vengrus, gindamas prieš save Turkų minias ir, pergalėjęs juos dar kartą ties Parkana, visai iš tų šalių išblaškė, o tie, Vengrų lygumas apleidę, bėgo namon. Vienok Jonas Sobieskis su Leopoldu nesitaikino, nes tas paskutinysis pavydėjo jam garbės ir paikino Joną kaip įmanydamas; o geisdamas jį įpainioti, įkalbėjo idant sau užkariautų Maldaviją ir Valakiją, prižadėdamas padėti; vienok prižadėjimo neištesėjo. Tuo tarpu Jonui Sobieskiui užkariauti nepasivedė, ir trys Lenkų kariumenės nereikalingai čia gavo galą. Iš ko kilo Lenkai ir Lietuviai ir pradėjo neapkęsti ir rūstauti ant savo karaliaus. Ypatingai rūstavo ant Sobieskio Lietuviai dėlto, kad, užsiėmęs Maldavija ir Valakija, nesirūpino apie Lietuvos rubežiaus apgynimą ir Kijevą ant visados Maskoliams atadavė. Sobieskis norėjo visai Turkus iš Europos išvyti, bet buvo dar per anksti tą ir pradėti. Maskoliai nors pasiėmė talkinėti Sobieskiui ir pasiuntė Galiciną su 150 000 kar., vienok tie nieko gero nepadarė. Venetai ir Teutonų ciesorius teip pat, kaip buvo žadėję, neprisidėjo, ir didis pasiėmimas nuėjo ant nieko.

Turkų pergalėtojas buvo vergu savo žmonos Marijos Kazimieros, kuri kaip antra Bona kėlė kerštus ir viską norėjo į savo rankas paglemžti. Suėjimuose nebuvo nei kokios teisybės, nes viskas dėjos pagal pardavingos karalienės noro. Per ją tai ir pats Sobieskio viešpatavimas buvo neapkenčiamas. Lietuvoje kilo per tą laiką ypatingi kerštai tarp Lietuvos etmono Sapiegos ir Vilniaus vyskupo Bžostauskio. Sapiega numanė, jog jau irstančiai Lietuvai reikia kareivių, todėl rūpinos apie jų skaitliaus padidinimą ir apie jų apžiūrėjimą. Bet pradėjo kareivius statyti ant duonos į didžiūnų, kunigų ir pačio vyskupo valsčius, už tai visi prieš Sapiegą sukilo ir nuo jo visus valsčius atėmė. Karaliaus neužstotas ieškojo paspirties nuo Žuvėdų. Priešingas karaliui buvo ir Pocius dėlto, kad karalio kariavo pietuose, o nesirūpino atimti nuo prietelių Smalenską, Černigavą, Kijevą ir Padauguvį. Ypatingai visi jau geidė, kad būtų atimta Ryga, ta gerklė, per kurią visa Lietuvos prekyba ėjo į visas šalis ir kur Žuvėdai

ėmė neapsakomus muitus. Didis buvo politiškas Sobieskio paklydimas dėlto, kad bendravos su nedėkinga Austrija, ir per tai įpykino Prancūzus.

PRIDRIKIS AUGUSTAS II. 1697—1733. Apsitvirtinęs soste Augustas tuojaus pasiėmė atimti nuo Turkų Kamenčių, bet per netaikas tarp Saksonų ir Lenkų kareivių, teip pat per sukeršimą Lietuvoje tarp Sapiegų ir kitų didžiūnų, Augustas mažai ką tegalėjo įveikti, ir tiktai kitiems karaliams padedant buvo padarytas gana naudingas pakajus su Turkais Karlovicose (1699), pagal kurio Turkai pagrąžino Lenkams Kamenčių, Padolę, Ukrainą, visiškai išsižadėję globos ant Kazokų ir užgynė Totoriams įpuldinėti į Lenkų žemę. Bet kad teip garbinga buvo pradžia jo viešpatavimo, Augusto susitarimas su Petru Didžiu, Rusų caru, ir su Danais ant Žuvėdijos išsidalinimo, padarytas be suėjimo ir senato žinios, atnešė ilgas ir nelaimingas kares. Nes jaunas Žuvėdų karalius Karolis XII, pergalėjąs Danų ir Rusų kariumenes, eina į Padauguvį ir neilgai trukęs užima tą visą kraštą. Sapiegos, negaudami teisybės, teip pat pereina ant Karolio pusės; pačiuose Lenkuose Augustas II teip pat turėjo sau daug priešingų, o tarp tų buvo ir primas Radziejovski. Karolis, eidamas į Lenkus, apsisakė, jog kariauja ne su karalyste, bet prieš Augustą, kurį ketina nuo sosto nustumti, ir tol nepadėsiąs (neišleisiąs iš rankų) ginklo, kol nepasieksiąs savo noro. Varšuva, Krokuva, Lvavas, Torūnė iš vienų rankų ėjo į antras, o Karolis, vydamasis Augustą, keletą kartų skersai perėjo Lenkus, o paveikęs Lenkų ir Saksonų kariumenes ties Kališavu ir Pultusku, pribuvo su kariumene į Varšuvą ir liepė išrinkti kitą karalių Lenkams ir Lietuviams. Primas Radzijevski, jau ilgiau nesislėpdamas savo linkėjimų, pirmiausia pristojo prie Karolio noro ir išrinko į karalius Stanislovą Leščinskį, Poznanio vaivadą. Augustas, nieko negalėdamas paveikti, turėjo priimti nuo Karolio sunkias sudermes, pagal kurių turėjo išsižadėti Lenkų sosto ir išduoti Joną Reynaldą Patkulį, kursai tai buvo sukėlęs Danus, Rusus ir Augustą prieš Žuvėdus. Pabaigęs teip su Augustu Karolis ėjo į Rusiją. Bet čia nuopuolis ties Poltava 1709 m. viską permainė. Karolis, čia pergalėtas, nustojo viso, ką buvo lig šiol įgijęs. Augustas pagrįžo į sostą. Vienok to

krašto nelaimės nepasibaigė; ko nedabaigė karės, tai pribaigė namų vaidai ir kerštai. Tikrų suėjimų mažne jau nebebuvo, nes buvo pertraukiami per „veto“. Nesutikimai tarp Lenkų ir Saksonų, kurie per dvejus metus tęsės nuo 1715 m., dar daugiaus karalystę susilpnino. Ant galo netaikos iš tikėjimo priežasties vis didinos, o tuo tarpu miestai virto, kaimos ir sodžiai išneturėjo, didi Kazokų daugybė išsidangino į tyrus prie Juodųjų marių. Mokslai teip pat nyko, o tamsybės vis daugiaus platinos. Didžiūnuose jau nebebuvo nė kibirkšties tėvynės meilės, o tos vietoje išsiplatino saunorystė (egoizmas); kiekvienas rūpinos tiktai apie savo turtų padidinimą; vietoje prigimtos kalbos išsiplatino lotyniška, iškreipta ir daugumui nesuprantama. Girtuoklystė ir kiti netikę papratimai dauginos; bajorai įgijo didžią valdžią, o iš antros pusės didžiausi ūkininkų prispaudimai. Pats karalius turėjo gerus norus ir daug gerų privalumų, bet nieko negalėjo padaryti turėdamas surištas rankas.

STANISLOVAS LEŠČINSKIS. 1705—1709. Neilgas buvo to karaliaus viešpatavimas, nes nuo Karolio išrinktas ir pakeltas ant sosto, tiktai 4 metus terykavo, o sulig Karolio nuopuoliu ties Poltava turėjo pasišalinti iš Lenkų ir, skrajodamas po visas šalis, ant galo dasiteko į Prancūziją, kur savo dukterį Mariją išleido už Prancūzų karalių Liudviką XV. Po Augusto smerčio buvo Lenkų daugumo išrinktas į karalius, bet to nedaleido Austrija ir Rusija, kurios įlipdino į Lenkų sostą Augustą III. Apleistas visų Stanislovas vienok neperstojo rūpinties apie savo tėvynės gerą: jo namai buvo prieglauda dėl apleistų Lenkų, kurie čia rasdavo paspirtį ir pasistiprinimą ant dvasios. Įstatė mokslavietę Prancūzijoje, kur 12 Lenkų jo kaštu mokinos. Buvo vyras labai mokytas ir paliko moksliškai parašytas kningas.

PRIDRIKIS AUGUSTAS III. 1734—1763. Viešpataujant Augustui III karalystė nekariavo nei su kuo, bet per savo nerėdą buvo jau teip silpna, jog neprieteliai per ją skrajojo, nieko nesiklausdami ir ūkininkus plėšdami. Buvo tai laikas didžiausio karalystės apsileidimo, tingėjimo ir užmigimo. Retai jau kas besirūpino apie tikrus ūkės reikalus, daugiausia leido laiką tiktai ant barnių ir kerštų. Visi sakė, jog Lenkai yra paskendę vidurinių amžių tamsybėse. Per visą Au-

gusto III viešpatavimą tiktai vienas suėjimas apsibaigė laimingai ir nebuvo pertrauktas. Pats Augustas, silpnas ir sunkus žmogus, tęsdamas laiką ant medžioklių ir pokylių, mažai tesirūpino apie savo karalystės gerą, pavedęs ūkės reikalus savo mylimam ministrui Brühliui. Tamsybė, girtuoklystė ir nepriderą apsielgimai platinos tarp Lenkų ir Lietuvių. Karalystės silpnybė teip buvo didi, jog jau ne patys Lenkai ir Lietuviai rinko sau karalių, bet aplinkinės karalystės, kurios sodino ant jų sosto tartum savo urėdus. Teip po Augusto II smerčio Rusai ir Austrija bruko Augustą III, o Prancūzija Stanislovą Leščinskį, ir iš to kėlė tarp savęs karę, o Lenkai sėdėjo laukdami, koksai teks jiems karalius. Viešpataujant Augustui III Rusų Imperatorienė Kotryna II tankiai kišos į karalystės reikalus, kaipo Lenkų ūkės globėjų ir ką norėjo tą sodino Kurše ant hercogų sosto. Vienok, jei Augusto III viešpatavimas yra laikas didžiausio ūkės suirimo ir didžiausio dvasios apmirimo, tai iš antros pusės, valdant Augustui III atsiranda tarytum persilaužimas ant geresnio. Tarp nekurių, daugiaus išmanančių randas gyvybė ir noras krutėti dėl tėvynės gero. Stanislovas Konarskis, pijoras, ne vien raštais, bet ir darbu daug prisidėjo prie mokslinyčių pertaisymo ir jaunuomenės mokymo. Mokslinyčiose to šviesio Pijorų zokano jaunuomenė, imdama mokslą, grąžinantį širdį, taisės lygiai dėl ūkės reikalų. Prieš Konarskį ir Pijorus sukilo Jėzavitai, kurie lig šiolei savo rankose turėjo mokslinyčias, o tie jų sukeršimai išbudino tarp jų daug užkastų ir miegtančių talentų. Zaluskiai, Krokuvos ir Kijevo vyskupai, teip pat daug padarė gero kningų ir senovės rankraščių surankiojimų, Čartoriskiai su Šaniavskiais teip pat gaivino tautos dvasią, ir jų namuose kiekvienas rasdavo dvasios pastiprinimą ir pasikėlimą, norą darbuoties dėl tėvynės gero. Bet ir tarp tų prakilnesniųjų ne visai buvo vienybė ir nevienodas reikalų supratimas: Raudviliai ir Potockiai norėjo ūkės valdžią ponų rankoje laikyti, kaip iki šiol buvo, kiti gi, kaip Čartoriskiai, norėjo ūkės valdžią atimti nuo ponų ir visai karaliui atiduoti vis.

STANISLOVAS AUGUSTAS IV PONIATAUSKIS. 1764—1795. Stanislovas Poniatauskis turėjo tiktai 32 amžiaus metus, kad buvo išrinktas į Lenkų karalius ir Lietu-

vos didžiuosius kunigaikščius. Rusų Imperatorienė Kotryna II ir Prūsų karalius bruko jį į sostą. Buvo tai karalius žmoniškas, švelnus, šviesus. Rodės, jog jam viešpataujant pagrįš karalystėje senų gadynių rėda ir laimė. Tikrai atsiranda tarp Lenkų ir Lietuvių triūsėjimas dėl tėvynės gero. Mokslinyčiose Pijorai mokėjo gaivinti nupuolusią dvasią ir įpilti gerus norus. Karalystė pradeda kilti iš miego ir per tą laiką matome daug šviesių ir garbingų vyrų, kurie nesigaili turtų nei sveikatos dėl tėvynės naudos. Ūkininkų prispaudimas mažinas, ne tiek jau girtuokliavimų. Vienok visame tame nėra vienybės, o per tai viskas ant niekų eina; keldami tarp savęs keršfus, didžiūnai telkia sau rubežines karalystes, per tai Rusai ir Prūsai jau tikrais jų stojas valdovais, o Kotryna II tankiai ir kariumenę laiko Lenkuose, būk pakajų užlaikyti. Rusų Imperatorienė Kotryna II, užsodinusi ant Lenkų sosto Stanislovą, reikalavo nuo jo, kad stačiatikių tikėjimą priglobtų ir sulygintų su katalikais. Radomske buvo susirinkimas konfederacijų po marč. Karolio Raudvilio Nesvyžio lazda, kur tikrai disidentai (kito tikėjimo žmonės) buvo sulyginti su katalikais. Vienok toksai Kotrynos II kišimasis į Lenkų reikalus netiko kitiems; atsirado kitos konfederacijos, tarp kurių visų garsiausioji Baro miestelyje, prie tos pristojo ir visos kitos. Tos konfederacijos dūšia buvo Pulauskiai ir Adomas Krasinskis, Kamenčiaus vyskupas. Repninas, maskolių vietininkas, pakėlė prieš juos ginklą. Prancūzų ministras atsiuntė Lenkų konfederatams vadovus dėl padėjimo, bet konfederatai neturėjo daug šalininkų, o kad jiems nepasideda pagriebti karaliaus, jų šalininkų daugumas atstojo. Visų narsiausiai turėjosi Kazimieras Pulauskis, kursai nustojęs tėvo, brolių ir turtų, vis dar Čenstachovoje gynės; ant galo turėjo bėgti į Ameriką; ant didesnės Lenkų nelaimės Ukrainoje pasidarė maištas, kur Maksimas Železniak sukėlė Kazokus prieš Lenkus. Humanės mieste visi gyventojai buvo išpjauti. Tokiame ūkės suirime sunku buvo Lenkams atsiturėti prieš Rusus. Austrija ir Prūsai, pavydėdami Rusams, jog traukia sau naudą iš Lenkų netaikų, patys norėjo iš to pasinauduoti. Todėl, kad Rusai ėmė viršų ant Lenkų, Austrija ir Prūsai teip pat įeina į Lenkiją ir užima sau rubežinius kraštus: Prūsai — Karališkus Prūsus (be Donsko

ir Torūnės ir dalį didž. Lenkų lig upės Notecės); Austrija — Galiciją (Padolės dalį ir Mažųjų Lenkų dalį lig Vyslos upės). Rusai užėmė Palacką, Vitebską, Mscislavą lig Niperio ir Dauguvos upių. „Liberum veto", kursai buvo pirma atmestas, dabar vėl patvirtintas, karaliaus valdžia vėl sumažinta. Buvo tai teip vadinamas *pirmas* Lenkų *išsidalinimas* (1773). Po kelių nelaimių Lenkai tikrai pradeda atsibusti. Pats karalius pradeda rūpinties apie savo karalystės gerą; mokslai pasikelia į viršų, randas daug mokytų vyrų, kurie triūsi apie savo tautos reikalus; patys papročiai ir apsielgimai aiškiai mainos; teip pat apdaras. Ūkės iždas pradeda didinties; dėl prekybos praplatinimo suleistos tampa nekurios upės. Naujos tampa įkurtos mokslavietės dėl kariškų mokslų; įsteigtos armatų dirbtuvės. Viskas pradeda eiti geryn; pamislyta ir apie ūkininkus, kuriems pradėta mislyti palengvinti. Jaunuomenė prasišviesdama supranta kas kartą geriau ūkės reikalus. Ant galo suvadintam tapus paprastam suėjimui 1788 m. dėl ilgo patverimo bertainiu vadinamam, daug labai naudingų padėjimų tenai padėti pasiruošta. Čia tampa patvirtintas 100 000 kareivių skaitlius, „liberum veto" atmestas, padėtas mokestis, konfederacijos už nereikalingas išpažintos, karaliaus valdžia padidinta, ant galo sutarta, jog po Stanislovo Augusto smerčio kas bus išrinktas į karalius, to jau vaikų vaikai bus karaliais. Ta konstitucija vadinama *konstitucija 3 Gegužės* buvo apskelbta 3 gegužės dienoje 1791 m. Ypatingai tame dalyke daug padėjo darbo ir gavo nuopelną didi tėvynės mylėtojai Ignacas Potockis, Kollontai ir kiti. Tos konstitucijos apskelbimas buvo priimtas su didžiausiu džiaugsmu. Bet ant nelaimės išsirado tokie, kuriems nepatiko ūkininkų palengvinimas ir didžiūnų valios sumažinimas. Tarp tų tai visų garsiausi, atminimo neverti, buvo Ščesnas Potocki, Pranciškas Ksaveras Braniekis ir Severinas Ževuskis, kurie padarę Targovicose susibaudimą, reikalavo pagalbos nuo Kotrynos, Rusų Imperatorienės; tai to tiktai ir reikėjo: tuojau Rusų kariumenė įžengė į Lenkus. Prūsai, kurie buvo prižadėję duoti pašalpą, netikėtai to neišpildė, bet priešingai patys su Rusais ėjo išvien. Lenkų ir Lietuvių kariumenę rykavo Juozapas Poniatauskis ir Kosciuška. Jiedu steigės užturėti Rusus, bet ties Du-

benka pergalėti, niekō nepešė. Karalius pats turėjo pristoti prie Targovicos, o Rusų kariumenė įėjo į Varšuvą. Atliktas buvo 1793 m. *antras* Lenkų žemės *pasidalinimas:* Rusai užėmė Valyniją, Kuršą ir grynąją Lietuvą lig Nesvyžiaus ir Pinsko. Gardėnuose buvo suvadintas suėjimas tam padalinimui patvirtinti, kur nekokia galė pasiuntinių negalėjo priversti prie tą patvirtinti. Prūsams teko Didieji Lenkai su miestais Donsku ir Torūniu. Tokio tėvynės nužeminimo Lenkai ir Lietuviai negalėjo nukentėti; visi kibo prie ginklo gelbėti skęstančią tėvynę; buvo tokių, kurie visą savo turtą atadavė ant karės, bet tai buvo jau per vėlu. Buvo pavadintas Kosciuška, kuriam pavesta visuotinė valdžia kaip karvedžio, teip ir valdimierio. Pasikėlimas išsiplatino po visus Lenkus ir Lietuvius, gaisras visur užsidegė. Kariumenė buvo papildyta artojais, apginkluotais ragotinėmis ir dalgiais. Vienok teko kariauti ne su vienais Rusais; su jais susirišo ir Prūsai, kurie neilgai trukus ir užėmė Krokuvą. Kosciuška iš visur suspaustas, Varšuva Rusų ir Prūsų apgu''a. Tada Mnievskis sukelia didžiuosius Lenkus, Dambrauskis su Madalinskiu jį pastiprina, ir tokiu pragumu Prūsų kariumenė nuo Varšuvos turi pasišalinti. Bet nauja Rusų kariumenė eina pastiprinti savuosius. Vilnius, likęs be ginklo ir apgynėjo, palieka užimtas. Suvorovas, Brastį aplenkęs, traukia susivienyti su Fersenu. Kosciuška skuba jiems to nedaleisti ir pirm to pergalėti Ferseną. Todėl, liepęs generolui Poninskiui eiti sau ant padėjimo, Kosciuška apsistoja ties Mačiejavicomis, kur ir apsikasa; tuo tarpu Poninskis užgaišta, Fersenas gi, pribuvęs į vietą ir nieko nelaukdamas, pradeda mūšį. Kosciuška, nors tikt 8 000 kareivių turėdamas, tvirčiai laikės, bet nieko neveikė: kelis kartus žeistas ir nukliumpęs į versmę, kliuvo Rusams į kalinį. Suvorovas įsilaužia į Varšuvą, o Lenkų kariumenė ties Rodošycoms ir Konskiu padėjo ginklą. Tada buvo padarytas *trečias* ir paskutinis karalystės *padalinimas*, Stanislovas gi Augustas, išsižadėjęs karališko vainiko ir išvežtas į Petrapilę, ten 1798 m. pasimirė.

Stanislovo viešpatavimas yra žinomas kaipo laikas Lenkų atsibudimo iš ilgo miego ir širdingo darbavimos apie tėvynės reikalus. Atsiranda tikri tėvynės mylėtojai, garsūs poetos, vadovai, sakytojai ir kiti mokslo vyrai. Tarp pačių

Lietuvių daug yra garsių vyrų: Naruševyčė, Sniadeckiai, Jundzilos ir kiti, o tarp tų ir vienas grynai tėviškaitis poeta Donelaitis, apie kurį bus žemiaus.

Po Stanislovo Augusto smerčio nei Lietuviai daugiaus savo tikro didžio kunigaikščio, nei Lenkai savo karaliaus nebeturėjo. Napoleonas I buvo dar pažadinęs visų viltis per 1812 m., bet jo prižadėjimai buvo neširdingi, o ir jis pats paliko pergalėtas. Tiesa, Lenkai buvo dar gavę nors dalį buvusios savo tėvynės (kongresówka) nuo Aleksandros I, bet tikt ant trumpo laiko, nes jau 1830 m. pateko vėl į geležines Rusų rankas, iš kurių neišliuosavo nei 1863 m. maištas. Nuo to tai laiko prasideda kas kartą daugiaus vargingas ir verksmingas Lietuvių ir Lenkų gyvenimas. Žinoma, tautos istorija nesibaigia sulig išgaišimu savųjų valdovų ir karalių: ji tveria, kolei gyvas nors vienas tautos sąnarys, užlaikąs tėvynainę kalbą, jos dvasią ir jos žadą. Vienok baigiame savo „Apsakymus“ sulig Stanislovo Poniatauskio smerčiu, nes tolesnieji atsitikimai yra daugiaus žinomi, o iš antros pusės per daug *„res odiosa“*.

UŽBAIGA

Perbėgę mūsų tėvynės veikalus, matome, jog Lietuva, viešpataujant Vytautui Didžiajam pasiekusi aukščiausio savo laipsnio, paskui kas kartą pradeda silpnėti ir nykti: ne tiktai siaurinas jos kitą kartą plačiausi rubežiai (ribos), ne tiktai trūni jos ginkų garsas, bet jos dvasia regimai gęsta, pasidavus Lenkų kultūrai ir jų įtekmei. Tėvynainis liežuvis — tas didžiausis kiekvienos tautos turtas, be kurio ji kaipo atskira tauta negali nei vadinties gyva, žūva ir nyksta ne tiktai tarp kunigaikščių, bet ir tarp bajorijos. Jaugiela ir Vytautas dar šnekėjo tarp savęs lietuviškai,* bet jų įpėdiniai kas kartą aiškiaus persiima Lenkų dvasia, o jų pasielgimas tame dalyke randa daug sekančių jų pėdas. Jau XVI amžiuje Vilniaus pusė gyventojų nekalba lietuviškai. Užmirštas kasdieniniame pagyvenime, lietuviškas liežuvis ne-

* M. Malinowski. Chronika Wapowskiego, II, 99.

daugiaus buvo vartojamas ir po raštus. Tiktai religiška karionė su eretikais, XVI amžiaus gale Lietuvoje kilusi, liepė griebties už to užrudijusio ginklo; nes kad Kalvinai pradėjo platinti savo užmanymus per lietuviškas kningas (Kėdainiuose Raudvilių spaustuvė), tuo pačiu ginklu reikėjo ir katalikiškai kunigijai ginti savo klystančias aveles. Pirmi mums žinomi lietuviški rašytojai yra Daukša (1592) ir Sirvydas (1629). Lietuviškas jų liežuvis yra grynas — be svetimų žodžių, aiškus ir gražus; pas Daukšos jau randame rašomą raidę uo. Tuo tarpu raštai, išėję iš Kėdainių spaustuvės truputį vėliaus, atsiduodą gana aiškiai žemaitiška tarme ir pilni yra barbariškų, paimtų iš gudiško ar lenkiško liežuvio. Nuo XVII amžiaus lietuviškų raštų atsiranda daugiaus. Bet jų apsireiškimą išreikalauja daugiaus dvasiški dalykai, teip tikras supratimas savo liežuvio verčios, jo meilė ir noras jo palaikymo. Pats liežuvis palieka išmargintas vienais barbarizmais, teip jog XVII, XVIII ir pirmoji pusė XIX amž. gali teisingai vadinties makaronizmo laiku. Tokie raštai, o ypatingai maldų kningos nemažai prisidėjo prie sudarkymo ir gyvos kalbos. Kada tėvynainė kalba paliko teip paminta, o XIX amžiuje ir mažką ne visai pašalinta iš bajorų namų, išrodė, jog jai lieka tiktai eiti į archyvą; vienok Dievo Apveizda skyrė kiteip.

Viduryje XVIII amžiaus pradeda pabusti iš miego nuvergti, prispausti ir be mažo ką neištautinti vakariečiai Slaviai, ypatingai Serbai ir Čekai. Jie pradeda darbuoties apie pakėlimą savo tautos dvasios ir apie savo liežuvį. Tas naujas sujudėjimas atranda ir tarp Lietuvių nekuriuos kariautojus, bet Lietuvos, ypač rytinės, padėjimas buvo tam visai nepatogus: antroje pusėje XVIII amžiaus Lietuviai ir Lenkai iš visos galės stengias sulaikyti savo griūvančią tėvynę nuo nuopuolio ir milžiniškai gynė ją nuo prietelių, kurie, ją gydydami, skirstė į tris dalis; pradžia gi XIX amžiaus buvo laiku didžiausio žydėjimo Lenkų literatūros (rašliavos), o Vilniaus visuotinyčia (universitetas), garsi visoje Europoje savo mokslo vyrais: poetomis (Mickevyčė), istorikais (Lelevelis), gamtos ir dangaus tyrėjais (Jundzilos, Počiobutas), traukia iš visur mokslo trokštančią jaunuomenę, o turėdama neapribotą įtėkmę, didžiausiai platino po visą Lietuvą tėvynės meilę, suprasdama per tai vien

lenkystę. Aišku, jog lietuviška dvasia buvo per daug silpna, idant būtų galėjusi platinties. Truputį kitoniškas buvo padėjimas vakariečių Lietuvių: tie, arčiaus susisiekdami su vakarine Europa, anksčiaus pakilo iš miego, ir XVIII amž. lietuvystė čia gana žymiai pradeda apsireikšti. Kalba po raštus atsiranda dailesnė, grynesnė ir jau gana moksliškai išdirbta. Čia tai išvydo saulės šviesą ir didžiausis mūsų poeta Kristijonas Donelaitis, užgimęs 1714 m. Lazdynėliuose Žirgupio apylinkėje. Pabaigęs 1737 m. Karaliaučiuose visuotinyčią dvasiškų dalykų (teologijos), jau teip tvirtai išsimokino graikiškos, prancūziškos ir vokiškos kalbos, jog kiekviename iš tų liežuvių galėjo eilutes mastuoti. Mirė Tolminkiemiuose 1780 m., kur per 37 metus darbavos kaipo dvasiškas mokytojas (pastoris). Jo poema „Keturi metai", kuriąja sau užpelnė nevystančią garbę, yra žinoma ne tiktai Lietuviams, bet ir jų aplinkiniams. Vokiškai yra tris kartus versta, ir vienas vertimas ant lenkiško liežuvio. Parašyta visai originališkai, turi keturias dalis ir sudėta šešimasčiais (hegzametru). Čia kaip kokiame būdrodyje (žerkole) spindi visas Lietuvių gyvenimas praėjusio amžiaus; poeta užsiima daugiausiai ūkininkais, aprašydamas jų gyvenimą, vargus, ir tiktai retkarčiais užgauna aukštesnio skyriaus žmones. „Keturi metai" kaipo poema stovi labai aukštai, vienok galima poetai užmesti du daiktu: pirma, jog savo kalbą per daug išmargino vokiškais, lenkiškais ir rusiškais žodžiais ir tuo žymiai atsiskiria nuo ano laiko prozaiškų raštų; antra, jog norėdamas būti populiarišku ir stengdamasis tame dalyke neišmintingai sekti Homerą, tankiai apsilenkia su estetiška pajauta ir per daug žemai nusileidžia. Žinoma, poetą gali maždaug nuteisinti noras nuteplioti gyvą anos gadynės Lietuvį, jo gyvenimą, būdą, papročius ir pačią jo kalbą, bet visgi poeta turi atminti, jog ne nuo būrų jam mokyties estetiškos uoslės.

Antrame keturdalyje XIX amžiaus lietuviška dvasia pradeda aiškiaus apsireikšti ir rytinėje Lietuvoje, bet kad paprastai žmogaus gamta nemėga daryti didžių peršokimų, todėl ir dabar garsingiausieji lietuvybės mokytojai ar visai nemoka lietuviško liežuvio, kaip istorikas Teodoras Narbutas, ar labai mažai, kaip Prl. Bohuš'as, ar jei ir moka, tai visgi dar rašo lenkiškai, kaip Liudvikas (Jucevyčė)

iš Pakievės. Vienok jau atsiranda vis kas kartą daugiaus ir grynai nepusėtinai lietuviškų savo tėvynės mylėtojų. Tarp tų garsiausieji: vysk. Giedraitis, vysk. Valančauskis ir Daukantas. Valančauskis ne tiktai pats daug rašė, bet savo ištikimybę (auctoritas) ir kitus prie darbo pažadino. Svarbiausis jo darbas — *„Žemajtiu viskupiste. 1848 m. 2 t.“*

Daukantas garsus kaipo mūsų pareigos tyrėjas; tarp kitų jo darbų ypatingai minėtini yra:

Budas senowęs Letuviû 1845 Petrapilėje ir Pasakojimai apie Lietuvių veikalus 3 t in folio, ką tebėra neatspausdinti.

Kad jau kas kartą daugiaus pradeda Lietuviai darbuoties ant savo dirvos, viduryje XIX amž. prisideda naujas prie to darbo pobūdis. Apie tą laiką kyla nauja mokslo šaka, palyginanti-kalbas (dialectologia comparativa). Lietuviškoji kalba, taipo artimiausioji iš visų europiškų sanskritiškajai, užima dabar labai aukštą vietą, ir jos mokėjimas stojas būtinai reikalingas. Šleicheris, garsiausis iš tų naujų tyrėjų, rašo lietuvišką kalbomokslį, kokiu mažai kas gali pasigirti. Iš pačių Lietuvių stojas dabar mokslo vyrai, kaip: vysk. Baranauskis, Kuršaitis ir kn. Jaunis, kurie teip jau giliai ištyrė mūsų kalbą, jog jau galima ją vartoti po visus mokslus. Iš tarmių išrinkta paliko Kauniškė, kuri yra dailiausė ir kuria ja daugumas šneka.

Prie didesnio pasikėlimo iš miego prisidėjo ir išliuosavimas žmonių nuo baudžiavos 1861 m., kad turtingesnieji galėjo jau leisti į mokslą savo sūnus ir kad iš jų stojo nauji darbininkai ant lietuviškos dirvos. Nuo to tai laiko lietuvystė per 20 metų tiek jau pašoko į priešakį, jog ir negalima buvo daugiaus vilties; atspausdinimas gi vysk. Baranauskio „Anykščių Šilelio“ yra tartum pradžia naujos eros arba laiko; tada tai pasirodė ir pirmas lietuviškas laikraštis „Aušra“. Nuo to jau laiko negana yra jeib kaip rašyti, bet jau reikalaujas nuo rašytojo pažinimo moksliškos rašybos ir kalbos grynumo.

Jei kada tai jau dabar galima neabejoti, jog Lietuviai su Dievo pagalba kaipo tauta vėlei atgys ir išdirbs savo kultūrą, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliūdinimai niekados neatneša paskirto vaisiaus, tiktai priduoda daugiaus ugnies persekiojamiemsiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius.

STRAIPSNIAI, PASISAKYMAI APIE VISUOMENĘ

[Laiškas „Novoje vremia“ redakcijai]

Здешние литовцы не имеют своей печати, не имеют на родном языке книг, которыми бы могли руководствоваться. Правда, было разрешено печатать книги на родном языке русскими буквами, но литовец видит в этом нечто противное католической религии. Он привык издавна к латинскому алфавиту и не может согласиться молиться по книгам с русскими буквами. Это весьма понятно тому, кто хорошо знаком с привязанностью литовцев ко всему старому. Таким образом, с одной стороны, сближение более богатых крестьян с шляхтой, говорящей по-польски, с другой — необходимость в книгах религиозного содержания заставили литовца против воли броситься к польскому языку, к польским книгам. Это особенно заметно в молодом поколении, которое, сближаясь с местными помещиками, начинает стыдиться своего родного языка. Не следует ли теперь обратить особенное внимание на этот вопрос? Не следовало бы постараться пробудить в самих литовцах самосознание, чтобы оградить их от польского влияния?

Литовцы в Пруссии пользуются своею печатью, и потому там не заметно на них никакого влияния поляков. Особенно могли бы принести пользу книги религиозного содержания. Мать должна направлять первые шаги ребенка. Но много ли успеет в этом мать-крестьянка, если у ней нет под руками наставника, книги? Литвинка-мать, как и всякая другая, нуждается в книге, написанной на понятном для нее языке.

[1883]

JONAS ERNESTAS SMOLERIS

Jau pusė metų išėjo nuo smerties Jono Ernesto Smolerio Budišine, o gailestis ir skausmas vienok neapleidžia širdžių jo vientaučių. Raštai Lužičių yra pilni gražiausiųjų giesmių, sudėtų ant garbės pasimirusio vyro, raštai kitų Slovėnų taipjau eilėmis ir proza primena skaitytojams nuopelnus to žmogaus. Ir dyvinas daiktas: tarp visų Slovėnų, suardytų barnimis tautinėmis ir nevienodumu tikybės ir politikos pažvalgų,— prieš nabašninką nėra nei vieno žodžio. Negana to — žmonės ir raštai įvairiausių mierių su vienoda simpatija atsišaukia apie patriotą Serbų Lužičių. Iš kurgi tokia vienybė? Kuomi gi nabašninkas nupelnė visų meilę? Dėl supratimo to turime atsižiūrėti ant to, kame ir kaip J. E. Smoleris elgėsi laike savo gyvenimo.

Tauta, prie kurios J. E. Smoleris prigulėjo, aštuonerius šimtmečius išbuvusi nelaisvėje, būdama sutrinta svetimųjų galybe, rengėsi jau visiškai pražūti, išnykti. Vis, kas tik buvo aukščiaus stono ūkiško — vis tas skubinosi persiimti dvasia vokiškos civilizacijos, įsigrūsti tarp Vokiečių ir ten ieškoti dėl savęs laimės. Lužičių patriotai su ašaromis žiūrėjo ant to, kaip Lužičių parapijos viena po kitai atpuolinėjo nuo savo tautos, tuo tarpu gi liuterių kunigai, Vokiečiai, negalėjo tarp savęs susitarti, kas geriaus yra, ar ūmai atlikusius Serbus Lužičius apversti į Vokiečius, ar duoti jiems iš lengvo išnykti ir ant jų lavonų paskiaus užvesti vokišką vynyčią. Iš kitos vėl pusės valdžia dvasiška ir iškalų „ex certa ratione" į parapijas ir mokslavietes skyrė kunigus ir mokytojus, nesuprantančius kalbos Lužičių, nuo to gi žmonės, neturėdami pamokslų suprantama savotiška kalba, pradėjo klysti, eiti biednyn, nebeturėjo tautinio pajautimo ir diena nuo dienos buvo paklusnesniais tarnais svetim-

taučių, patriotai gi Lužičių, nei iš kur nematydami pagelbos, nuliūdę sakė: už keleto dešimčių metų mūsų giminė išnyks! Rodėsi, jog visuose Lužičiuose nebuvo jau nieko, kas būtų padrąsinęs nors pamislyti apie pakėlimą giminės. Tuomi tarpu vienok metuose 1831 visi su padyvu išgirdo, jog budišininėje gimnazijoje, kur niekados Slovėnų kalba nebuvo girdėta, studentai iš kilties Serbų Lužičių balsiai tarp savęs pradėjo kalbėti serbiškai, neatbodami ant juokų ir čidijimų Vokiečių. Kas juos ant to padrąsino? Kas tas, kurs pasidrąsino vokišką mokslo šventinyčią sušmeižti mužikiška kalba, paskirta per Vokiečių civilizaciją išnykimui? Tai buvo 14 metų studentas J. E. Smoleris, gimęs 3 dienoje kovo 1816 m. Lučiuose, sodžiuje, kur jo tėvas Jonas Karolis Smoleris buvo mokytoju mokslavietėje prie bažnyčios. Metuose 1821 Karolis Smoleris buvo perkeltas į geresnę vietą į Lazų sodžių, kurs taip pat kaip ir Lučių sodžius prigul prie apiegardės vojerinės (Hoyersverda), kuri pagal traktatą 1815 m. buvo nuo Saksonijos atimta ir prie Prūsų karalystės pridėta. Tėvas Smoleris, mislydamas, jog, jeigut jo sūnus bus ilgėliaus Saksonijoje, tada per tai galės apturėti provas gyventojų Saksonijos, atidavė jį ant mokslo į gimnaziją Budišine metuose 1830.

Namuose savo tėvų J. E. Smoleris negirdėjo kitokios kalbos kaip tik savotiškos, motina jo, tikra Serbaitė, vargiai kalbėjo vokiškai, gimnazijoje gi budišininėje jis iš karto atsirado apsemtas Vokiečiais. Jo draugai Serbai, prispausti prie vokiškos kalbos, iš lengvo pamiršdavo tėvų kalbą, tapdami Vokiečiais. Užgavimas tėviškos kalbos išbudino tautinį pajautimą: keturiolikos metų studentas nutarė savėp priminti savo draugams jų paėjimą: „Mes Serbai,— sakė savo moksladraugiams,— užmiršime čia serbiškai šnekėti; ei, vyrai, mokykimės savo kalbą“. Turėdamas tokį mierį, pradžioje 1831 m. jis padarė prašymą direktoriui gimnazijos, kuriame meldė apie daleidimą studentams Serbams susirinkti per nedėlę po du kartu dėl pasimokinimo serbiškos kalbos. Direktorius Vokietis nors ir sakė, jog toks darbas neatneš nei jokios naudos, nes už kokių 20—25 metų serbiška kalba tur visiškai išnykti, vienok davė prašytą daleidimą. Tada Smoleris nubėgo pas Lubenskį, vienutinį tada žmogų, kurs rašė serbiškai; bet Lubenskis, būdamas

tokios pat mislies kaip ir direktorius Vokietis, norėjo išreikšti Smoleriui, jog darbas apie atgaivinimą Serbų nueis ant niekų, nes savųjų širdis ras užšalusias, o Vokiečius dykai suarzins. Neatsižiūrėdamas ant to, Smoleris pradėjo mokyti savo draugus tėviškos kalbos. Skaitydami bibliją, jaunikaičiai išsibočydavo normomis tėviškos kalbos ir rašybos, o podraugei su tuomi dainuodavo savotiškas dainuškas, kurias jau tada Smoleris pradėjo rinkti. Vaiku dar būdamas, Smoleris su didžiausiu pamėgimu prisiklausydavo dainoms serbiškų ūkininkų. Tos dainuškos giliai užgaudavo jo pajautimus ir kildindavo jo dvasią. Atsitolinimas nuo prigimtosios vietos dar labiau padidino jo meilę dėl savo krašto, dėl jo giesmių ir gyventojų, ir tą meilę jis stengėsi įpilti į širdis savo draugų. Atėjo vokacijos (atlaidos laikas). Smoleris važiuoja pas savo tėvus, bet anie per kiauras dienas nemato savo sūnaus, kurs vaikščioja nuo sodžiaus iki sodžiui, prisižiūrėdamas gyvenimui ūkininkų, jų įpratimams ir rinkdamas jų giesmes ir patarles,— jis rengėsi viską apie tėviškę žinoti ir datirti. Antras ir trečias vokacijas Smoleris skiria tam pačiam reikalui: perberia ištisai visą Lužičių žemę, pirmutinis išpažinsta visas šalis savo žemės ir pirmutinis ant mapos perveda rubežius, kuriuose dar užsiturėjo jo prigimtoji kalba. Keletą šimtų metų Serbai Lužičiai visiškai nežinojo, kiek jų iš viso yra, kokie sodžiai dar užsiturėjo prie savo prigimtosios kalbos, o kokie apsivokiečiavo; jaunas patriotas aiškiai darodė, jog Serbų žemė dar turėjo 60 skersinių mylių, ant kurių gyveno nuog 160 iki 180 tūkstančių Serbų.

Pabaigęs gimnaziją, Smoleris dūmoja važiuoti į Lipsko universitetą, norėdamas ten mokytiesi teologijos protestantiškos, bet prieš pačius egzaminus direktorius budišininės gimnazijos, sušaukęs visus studentus, kurie mislyja mokytiesi toliaus universitetuose, perskaitė jiems paliepimo prūsiško apšvietos (kultaus) ministro, pagal kurį nei joks jaunikis, priguļįs Prūsams, negalėjo mokyties Lipske, „nes tarp vokiškų studentų Lipske didei platinasi vokiškoji demagogija“. Smoleris ant to atsakė, jog toks paliepimas negal jo dasileisti, nes jis, 5 metus nugyvenęs Saksonijoje, jau per tą patį daiktą prigul Saksonijai, bet direktorius jam atsakė, kad nors jis ir 10 metų būtų Saksonijoje nugy-

venęs, bet kad iki 16 metų nebuvo prie Saksonijos prirašytas, tai ir tada jis negalėtų jai priguleti. Tas atsitikimas prispyrė Smolerį išsirinkti sau vieną iš vokiškųjų universitetų, ir jis sav apsirenka universitetą vroclavinį (bresliavinį), kaipo arčiausią nuo Lužičių ir labiausiai lankomą Slovėnų jaunimo.

Užsirašęs metuose 1836 į fakultetą evangeliškos teologijos Vroclave (Bresliavoje), jis neperstoja dvasiškai įveikti jaunuomenę budišininį. Linksmybė buvo jo neišpasakyta, kada jis dasižinojo, jog jo jaunieji draugai įkūrė „draugystę jaunuomenės prie gimnazijos budišininės", kuri draugystė metuose 1838 buvo užtvirtinta per Saksonų vyresnybę po vardu „Societas Slavica Budissinensis". Tai buvo pirmutinė moksliška draugystė ant Serbų žemės. Sąnariai tos draugystės mokėsi tėviškos kalbos, rinko knygas, taisydamiesi ant atlikimo didesnių veikalų.

Kaip pirmiaus gimnazijoje budišininėje, taip dabar vroclaviniame universitete prakilnumas Smolerio mislių padarė jį vadu tarp savo draugų. Taip Velians ir Markus, studentai evangeliškos teologijos iš vienos pusės, o iš kitos Bulangs ir Šneideris, studentai katalikiškos teologijos, turėdami per vadą Smolerį, nutarė tarp savęs rinktiesi dėl atsiminimo tėviškos kalbos. Tai buvo pirmutinis susirinkimas jaunimo dviejų tikėjimų dėl pasirūpinimo apie pakėlimą iš prapulties savosios tautos. Mislis graži ir vaisinga, savo pasiekimuose aiškiai rodanti prakilnumą mislies jauno teologo, paduodančio ranką katalikams vardan vienybės tautinės. Norėdamas pradėtą reikalą iki galo išvesti, jis užmislija prašyti universiteto vyresnybę apie patvirtinimą „Serbų draugystės". Ta mislis nepatiko studentams Vokiečiams iš Lužičių, kurie, negalėdami suprasti, kad Serbai galėtų būti kitokie kaip jie, užmanė draugystę visų studentų iš Lužičių dėl pasidarbavimo drauge apie išreiškimą veikalų to krašto, kurį abidvi tautos rokavo už savo tėvynę. Smoleris, atsižiūrėdamas ant to, jog juo daugiaus bus sąnarių draugystėje, juo draugystė bus turtingesnė, susišnekėjo su vadu Vokiečiu Resleriu, ir abudu drauge nutaria stengtiesi apie įkūrimą draugystės, į kurią priguleti galėtų kaip Serbai, taip ir Vokiečiai, Lužičiuose gimę; mieris draugystės buvo tyrinėjimas veikalų ir praeitinės Aukštųjų Lužičių,

o taip pat ir mokslas serbiškos kalbos. Vyresnybė universiteto su džiaugsmu daleidė pamintą draugystę. Draugystės įkūrimas atsibuvo aiškiai, nes po akių rektoriaus universiteto ir profesorių Abbego ir Stenclo, iš kurių paskutinis buvo išrinktas per globėją (kuratorių) draugystės. Pradžią pirmutinės sueigos padarė Smoleris, pranešdamas sąnariams draugystės apie dainuškas Aukštlužičių.

Nuo to laiko Smoleris tampa žmogyste, apie kurią renkasi visas jaunimas, bandąs pakelti tautinę rašliavą. Jis gerai suprato, jog pagelba dėl jo tautos yra didei reikalinga ir tai ūmai, idant sutulėti besiplatinančią apsivokiečiavimą: jis pats dirbo ir šaukė savo draugus prie darbo. Čia atsitiko daiktas, kurio jis visiškai nelaukė. Purkinis, garsus mokslu Čekas, profesorius vroclavinio universiteto, dasižinojęs apie Smolerį, užprašė jį pas save. Smoleris nors negalėjo suprasti, ko galėtų norėti fiziologas nuo teologo, bet vienok nuėjo pas Purkinį ir didei nusidyvijo, kad šis paskutinis, neužvesdamas kalbos nei apie teologiją, nei apie fiziologiją, pradėjo klausinėti apie tautą Serbų Lužičių. Smoleris tiko profesoriui ir tapė pakviestas lankyti profesorių kas nedėlę, idant pas jį galėtų mokytiesi lenkiškai ir čekiškai, susitikdamas ten su Lenkais ir Čekais. Neužilgo Smoleris taip didei įtiko Purkiniui, jog šis užprašė jį pas save ant gyvenimo, nereikalaudamas už tą nei jokio mokesčio; tiktai, norėdamas atsidėkavoti savo geradėjui, Smoleris apsiėmė prižiūrėti vaikus profesoriaus, einančius į mokslinyčią, o taip pat sudavadyti jo knyginyčią, kurioje atrado daug naudingų knygų dėl savęs apie Slovėnų rašliavą.

Smoleris, mokydamasi teologijos ir Slovėnų rašliavos, neužmiršo nei truputį apie meiliausį dėl jo daiktą: tai yra apie Serbų dainuškas. Kas vokaciją vaikščiojo kiaurai po visus Lužičius, papildydamas savo surinkimą, kurio išdavimui prisidėjo šis atsitikimas.

Nuo 1779 metų Görlitzė yra vokiška mokslų draugystė: „Oberlausitische Gesellschaft der Wissenschaften“, kuri paskyrė premiją už geriausią surinkimą dainų Aukštlužičių. Smoleris pristatė savo surinkimą. Draugystė pripažino jo surinkimui premiją, vienok su tuomi sukalbiu, jog giesmių išspaudimas prigulės draugystei. Tas nepatiko Smoleriui: premijos, išnešančios 50 dolerių, jis nepriima ir dainas atgal

atsiėmė. Tada raštininkas pramintos draugystės Leopoldas Hauptas, pranešdamas Smoleriui, jog draugystė tur daug dainų, surinktų dar 1770 metuose, prašė, idant jis savo dainas sudėtų su dainomis draugystės, o jis jau būk rasiąs išdavėją viso to surinkimo. Smoleris susigadija ant to, vienok pasirodė, jog Hauptas negalėjo rasti išdavėjaus. Tuomi tarpu knygininkas Gebhardtas iš miesto Grimo, išgirdęs apie surinkimą dainų Smolerio, apieravoja jam už kožną arkušą giesmių po 20 dolerių, jeigut tekstas serbiškas bus išverstas į vokišką kalbą. Smoleris, jau sykį su Hauptu susitaręs, turėjo atiduoti jam pusę pelno, nors, kaip pasirodė, Haupto dainos buvo be jokio vertumo ir jis pats nei žodžio serbiškai nemokėjo. Vienok, idant Hauptas visiškai už dyka nepaimtų pinigų, Smoleris, išvertęs dainas į vokišką kalbą, pavedė anas Hauptui sudėti eilėmis ir parašyti prakalbą. Tarp tokių atsitikimų metuose 1840 išėjo pirmutinis siuvinys dainų, o metuose 1843 visas surinkimas po vardu: „Piesnicki hornych a deinych lužiskich Serbow“, didei puikiai 4° išduotas. Egzempliorių buvo 1000. Tas surinkimas, turįs 100 arkušų spaudos, neveizdint į aukštą prekę, nes po 11 dolerių už knygą, buvo išpardavinėtas didei greitai. Gebhardtas apturėjo gerą uždarbį, Smoleris tapė garsiu iš to surinkimo, bet svarbiausias dalykas yra tame, jog mokyti Slovėnų vyrai dasižinojo, kad Serbai Lužičiuose dar yra gyvi! Nuo to laiko mokyti Čekai, Lenkai, Gudai pradėjo arčiaus prisižiūrėti Serbams, jų kraštui, o tai vis keldino dvasią Serbų ir vis tai dėku Smoleriui.

Kaip aukštos verčios dėl mokslo buvo paminėtas surinkimas, galime numanyti iš karališkos loskos, kuri sutiko jų išdavėją — Smoleris už išdavimą „Piesnicki serbskie“ tapė nuo karaliaus Pričkaus Viliaus IV apdovanotas aukso medalija.

Smoleris, pradžioje 1840 metų pabaigęs teologijos mokslą, norėjo tapti kunigu, bet pirm ne kad tas jo noras galėjo išsipildyti jis ieškojo kokios norint vietos mokytojaus, bet tokios vietos negalėjo gauti Lužičiuose. Bet vienas netikėtinas atsitikimas pastūmė jį į visiškai kitokį kelią. Naujas Prūsų karalius Pričkus Vilius IV metuose 1840 pribuvo į Vroclavą (Bresliavą) dėl išklausymo apžadų to viso krašto. Baronas Stillfriedas (paskiaus grovas Alkantara), kurs

buvo drauge su karaliumi ceremonijos viršininku ir kurs taip pat žinojo, jog Smoleris moka čekiškai, pamislyjo duoti šiam paskutiniam dėl išvertimo į vokišką kalbą senų čekiškų popierių, kuriuos br. Stillfriedas, kaipo įpėdininkas šaunios čekiškos giminės Stoimiru, turėjo pas save surinkęs. Stillfriedas, tame reikale kalbėdamas su Smoleriu, paklausė jo, kaip ilgai jis mislyja atsilikti Vroclave. Kadangi Smoleris anam atsakė, jog mislyja tapti mokytoju, tada baronas pruntavojo, jog geriaus būtų atsilikti Vroclave ir stengtiesi palikti profesoriumi slovėniškų liežuvių, kurių katedra turėjo būti įkurta prie vroclavinio universiteto. Bet Smoleris neturėjo pinigų ir ilgiaus nebgalėjo gyventi Vroclave; tame reikale baronas prispyrė jį paduoti karaliui prašymą apie stipendiją. Ant prašymo greitai tapė apturėtas atsakymas: karalius iš savo pinigų Smoleriui paskyrė stipendiją ant trejų metų, reikalaudamas nuo jo tiktai šių dviejų daiktų — pirma, idant kasmet daneštų apie savo moksliškus darbus ir laike vokacijų, jeigut galima, pasižintų su Slovėnų žemėmis, o antra, idant apsižadėtų būti profesoriumi slovėniškų liežuvių viename iš prūsiškų universitetų, jeigut to dėl karaliaus prireiktų. Smoleris su linksmia širdžia priėmė karališką dovaną, stundžiai pasigriebė už darbo ir buvo stropiausiu studentu žinomo liežuvininko Čelakovskio, kurs Prūsų vyresnybės buvo pašauktas dėl užėmimo naujai įkurtos katedros slovėniškų kalbų prie vroclavinio universiteto. Antrą sykį likęs studentu metuose 1840 Smoleris Budišine išdavė „Šnekas serb-vokiškas“ ir „Trumpą serb-vokišką žodyną“, o taip pat podraugei su savo vientaučiu Varko išvertė į serbišką liežuvį „Ohlas pesni českych“ Čelakovskio ir „Kralekworski rukopis“, kurie daiktai paskiaus buvo išspausti Prahoje. Toliaus, tame pačiame laike jis norėjo aplankyti kraštus, Slovėnų apgyventus, bet durys ten, pagal jo paties žodžius, „buvo lentomis užmuštos“, ir jam teko tiktai drauge su Čelakovskiu aplankyti Čekų kraštą metais 1842.

Kaip pirmiaus pas Purkinį, taip dabar pas Čelakovskį Smoleris turėjo progą susieiti su mokytais Slovėnų vyrais. Ten jis pasižino su šauniais Gudijos mokytais vyrais: Šreznievskiu ir Bodianskiu, su čekišku filologu Ambrožiu ir su garsiu astronomu Boguslavskiu. Susiėjimas su vyrais tokio

didžio mokslo ir tokios karštos malonės dėl slovėniškų reikalų dar labiaus kildino dvasę kaip Smolerio, taip ir jo draugų dėl pakėlimo serbiškos tautos. Tuomi gi tarpu Budišino jaunimas, sujudintas vroclavinių tėvynininkų, o taip pat eilių slovakiškų giesmininkų Šturo ir Koliaro, stengėsi iš visų gyslų pakelti serbišką tautą iš dvasiškos nuopulties. Tokį tai mierį turėdamas, pradžioje 1842 metų Petras Jordanas pradėjo Budišine išduoti kasnedėlinę gazietą po vardu „Jutrniczka“ (Aušra), bet penktą mėnesį turėjo pasiliauti su išdavimu dėl per daug mažo skaitliaus skaitytojų. Pasirodė tada, jog pasigavimas rašybos vidutinės tapo sena serbiška rašyba ir čekiška apsunkindavo žmonėms gazietos skaitymą. Negalėdamas žiūrėti ant nuopulties vienvienutinės serbiškos gazietos, Smoleris pasiskubino atvažiuoti in Lužičius dėl atradimo rėdytojo, kurs nereikalautų pamokėjimo už savo darbą. Šaunus Serbų giesmininkas Zeileris, kurs tada buvo klebonu Lazų sodžiuje, ir tėvas Karolius Smoleris, mokytojis ten pat, širdingai sutikę mierį Jono Smolerio, ėmėsi už darbo. Lazų sodžius, atstogus nuo Budišino $3^1/_2$ mylės, tapė židiniu rėdytuvės gazietos „Tydženskie nowiny“, išduodamos Budišine kas nedėlę po pusę arkušo. Zeileris rašė eiles ir pasakas, žmonėms pritinkančias, Smoleris, tėvas, rašė apie žemės išdirbimą ir ūkišką gaspadorystę; bet dvasė rėdytuvės buvo Jonas Smoleris, kurs, gerai prisižiūrėjęs darbams čekiškų tėvynininkų apie pakėlimą apšvaistos Čekų tautos, mokėjo duoti gazietai atsakančią tėkmę. „Tydženskie nowiny“ (Nedėlinės naujienos) išduodamos taip, jog galėjo būti suprastos per visus ūkininkus, surado tiek skaitytojų, jog jų išdavimas galėjo užsimokėti, ir nors cenzūra nedaleisdavo ten talpinti nei jokių politiškų žinių, vienok tas neperiškadydavo keravoti mislį savo vientaučių ir pamažėliu juos vesti tolyn keliu atgimimo. Ilgai netrukus rėdytuvė gazietos tapė vadu ir pranašu tautos: vis, kas ten buvo pasakyta, buvo laikoma už nepakreiptą teisybę.

Būdamas linksmu iš pasivedimo pirmutinės serbiškos gazietos, Smoleris dabar mislyjo apie tą, kaip įkurti tokį užvedimą, kurs visuomet galėtų būti sargu serbiškų tautinių reikalų. Pasižinimas su Purkiniu ir Čelakovskiu, o taip pat jo važinėjimas po Čekų žemę davė jam mislį įkurti

Lužičiuose draugystę maždaug tokią pat kaip „Matica Czeska“ (Čekų motina). Atsižiūrėdamas ant įstatų „Čekų motinos“, Smoleris Vroclave parašė užmanymą Serbų draugystės ir, metuose 1843 pribuvęs į Budišiną, ragino susirinkusius patriotus tuojaus įkurti „Draugystę Serbų motinos“. Užmanymas Smolerio buvo priimtas su didžiausia linksmybe, bet pirmiaus ne kad draugystė buvo įkurta, reikėjo pasistoroti, idant vyriausybė nežiūrėtų ant to kreivomis akimis. Kas galėjo apie tą prašyti vyriausybę? Jonas Smoleris, kaipo Prūsų padonas, o taip pat kaipo dar studentas, negalėjo apie tai paduoti prašymo, Lužičiuose gi taip pat nebuvo nei vienos žmogystės, kuri būtų galėjusi išvesti pamintą reikalą iki galo. Reikalą reikėjo atidėti, bet viltis Smolerio neapleidė. Pabaigęs metuose 1844 mokslą, Smoleris dar visus metus subuvo Vroclave — tame laike jis rinko į vieną krūvą išsiskyrusius Serbus ir neapleidė nieko, kas buvo dėl tautos naudinga. Taip, pasiturint jo parodos, metuose 1845 buvo išduotas pirmutinis Serbų kalendorius „Protyka“ ir Budišine atsibuvo pirmutinis serbiškas koncertas. Vargonmistras surinko giedotojus ir muziką rėdė, dūšia gi viso susirinkimo buvo Smoleris. Skaitydami kalendorių, prasti žmonės pamatė ypatybes savo prigimtosios kalbos, koncertas gi parodė, jog jų kalba ir dėl giesmių yra sugadni. Smoleris gerai suprato, jog Serbus reikia iš lengvo mokyti, kaipo moko vaikus vaikščioti ko tik jiems lopšį atlikus. Metuose 1846 persikėlęs į Lipską (Leipciką) ir tapęs rėdytoju laikraščio, išduodamo Jordano po vardu: „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaften“, jis taip pat vien tiktai mislijo apie įkūrimą užmanytos Serbų draugystės. Darbas be atilsio, stigimas pinigų, badas — vis tas suardė sveikatą Smolerio,— jis sunkiai susirgo ant krūtinės ir kada buvo arti smerties, vagys išvogė ne tik visus jo daiktus, bet ir aukso medaliją, kurią jis buvo apturėjęs nuo karaliaus už išdavimą serbiškų giesmių. Vienok laike tos ligos Smoleriui pasisekė išprašyti rektorių universiteto apie daleidimą ir patvirtinimą „Slovėnų draugystės“, į kurią galėjo priguleti studentai Serbai, Lenkai, Čekai ir kiti.

Tuomi gi tarpu mislis, per Smolerį paleista kasdien tolyn, apie įkūrimą Serbų draugystės augtinai augo tarp Serbų, ir ant galo įpėdininkas burgmistro miesto Budišino d-ras

Adolfas Klipfas nuvažiavo į Drezdeną ir ten pas Saksonų vyresnybę išprašė daleidimą įkurti „Draugystę Serbų motinos“ dėl išdavimo naudingų tautiškų ir moksliškų kningų, o taip pat ir dėl išdavimo laikraščio žmonių apšvietimui, dėl skelbimo ir ištaisymo tėviškos kalbos. Diena užtvirtinimo draugystės, 26 spalio 1847 m., buvo diena neišpasakytos linksmybės. Smoleris save visiškai paskyrė reikalams Motinos; jis rašė dėl žmonių apgarsinimus tame dalyke, kvietė sąnarius draugystės ant pirmo sąnarių susirinkimo 7 dieną kovo mėnesio, visus traukė kuopon ir ragino pasidarbauti dėl naudos serbiškos tautos.

Diena, kurioje atsibuvo pirmutinis susirinkimas sąnarių draugystės, tapė tautine švente. Visa tauta iki paskutinių vargšų pamatė savo akimis, jog daiktai, per Smolerį ir jo draugus pažadėti, gražiausiai išsipildė. Visi suprato, jog nuo to laiko prasideda naujas dėl Serbų laikas, laikas jų atgimimo: Smoleris ir jo draugai apturėjo viršų!

Perdėtiniu draugystės buvo išrinktas Adolfas Klinas, Smoleris gi tapė rėdytoju.

Būdamas rėdytoju draugystės, Smoleris taip pat neatsisakė ir nuo rėdytojystės Lipske prie „Slavische Jahrbücher“ ir taip pat buvo iki kilimo prancūziško maišto spalių mėnesyje m. 1848. Maištas jau turėjo kilti ir, Lipske, bet buvo suturėtas ir nutildytas protingu pasielgimu Saksonų vyresnybės. Kitaip buvo Berlyne — ten kilo maištas kovo mėnesyje 1848 m.; sujudintas Vokiečių jaunimas nutarė važiuoti į Berlyną. Smoleris pats prie to buvo prisidėjęs. Kelionėje jis pamatė savo paklydimą, norėjo sugrįžti, bet trukis greitai dūmėsi, o ant stovyklių pamatė daugybę kareivių, išsiunstų iš Berlyno per karalių, kurie sakė, jog jau yra po maišto.

Smoleris, neilgai Berlyne užtrukęs, sugrįžo į savo tykų Lipską ir mislijo, kokiu tai būdu iš sumišimo tarp Vokiečių jis galėtų ištraukti naudą dėl savo tautos. Jis gerai gyveno su nekuriuomi Robertu Bliumu, kurs dabar, kaip Lipsko pasiuntinys, buvo išvažiavęs in Frankfurtą ant sueimės. Smoleris tada rašo pas jį gromatą, prašydamas išsistoroti daleidimą sueimės pasigauti Serbams savosios kalbos bažnyčioje, iškaloje ir sūduose. Smolerio noras išsipildė: sueime per Bliumo storonę nutarė, jog Slovėnai, lygiai kaip Valakai ir kitos giminės, prie Vokietijos prigulinčios, tur tiesą pasi-

gauti savo kalbą bažnyčios, sūdo ir rašliavos reikaluose. Teisybė, jog tas nutarimas frankfurtinės sueimės ant niekų nuėjo, bet apie tą laiką atsitropijo kitas atsitikimas, Smolerio mieriui pritinkąs.

Tokiu atsitikimu buvo atėmimas per vyresnybę nekurių privilegijų, per ką nuo budišininės vokiškos gazietos buvo atimta tiesa, pirmiaus jai vienai prigulinti, patalpinimo politikiškų žinių. Dasižinojęs apie tai, Smoleris tuojaus po Velykų 1848 metų persikėlė iš Lipsko į Budišiną, paėmė nuo Zeilerio rėdytuvę gazietos „Tydženskie nowiny“, turinčios tada 375 skaitytojus, padidino gazietą iš pusės arkušo iki viso arkušo ir ant pirmo laiko išleidė 1000 egzempliorių. Jo draugas Imišas keliavo nuo sodžiaus iki sodžiui, visiems gazietą rodydamas ir išreikšdamas naudą iš gazietos skaitymo. Žmonės su pasimėgimu skaitė politiškus spėkavimus; skaitlius gazietos skaitytojų pasididino iki 872, ir ne vienas Serbas, kurs pirmiaus vokišką budišininę gazietą buvo išsirašęs, dabar galėjo apsieiti su gazieta, savo kalboje rašyta. Tuose gi pačiuose metuose Smoleris įkūrė draugystę „Biesiada“, kame Serbai, pabaigę dienos darbus, galėdavo susieiti dėl pasišnekėjimo, o taip pat dėl pasiklausymo dainuškų ir prisižiūrėjimo teatrui — kas vis atsibūdavo prigimtoje kalboje. Tai buvo vienu įstatymu daugiaus dėl paturėjimo tautiškos, prigimtos kalbos. Pirmsėdžiu „Biesiady“ Smoleris išbuvo dvidešimts penkerius metus.

Savo organą turėdamas, Smoleris mislija apie tai, kokiu būdu išsiskyrusias Serbų mislis pakėravoti į vieną didelį mierį, tautos atgimimą. „Kaip Vokiečiai apie Vokietiją mislyja, taip mes, Serbai, apie Serbiją turime atminti“. Taip besielgiant Serbai pajuto savo tautinę garbę ir suprato, kad ir jie gal reikalauti dėl savo tiesų.

Vis tai dėjosi tame laike, kada maištas, išsiplatinęs po visą Vokietiją, ir Saksoniją drauge su savimi patraukė. Saksonų demokratai, atsižiūrėdami ant savo brolių kituose Vokietijos kampuose, taip pat pasišiaušė prieš karaliaus rėdą ir norėjo drauge su savimi ir žmones pritraukti. Didesnė sueimės dalis atsistojo prieš karalių ir jo ministerius (dumčius), žmonės taip pat reikalavo visokių atmainų. Visi karalystės žmonės buvo pašaukti danešti sueimei, ko jie reikalauja ir kokių atmainų įvedimo jie norėtų. Serbų padėjimas tapo

svarbus: reikėjo ką norint nutarti ir pagal tai dirbti — bet ką? Ant pirmutinio pažvilgio išsirodė, būk tai išpuola prisidėti prie sueimės, idant neeiti priešais prieš Vokiečius, kurie buvo gaspadoriais tapę. Antrą gi atsukus, reikėjo ir karaliaus turėties, labiausiai atsimenant ant jo gero su Serbais apsiėjimo. Vieni mislijo taip, kiti anaip — nuo Smolerio užgulėjo vesti savo tautą tuomi arba anuomi keliu. Smoleris gi, mislydamas, jog Serbų giminė nieko gero negaus nuo vokiškos demokratijos ir jog negražiai būtų buvę apleisti karalių tokioje sunkioje valandoje — Smoleris tada davė rodą saviemsiems išleisti Serbų deputaciją pas karalių į Drezdeną, kuri deputacija turėtų karalių meiliai pasveikinti ir apsakyti jam apie Serbų reikalus. Pagal Smolerio rodą, Serbų deputacija, sudėta iš 15 žmogysčių, nuvažiavo į Pilnicą ir, ten karalių pasveikinusi, pasisakė, jog ji, kaip ir Serbai, norinti tikra karaliui pasilikti. Didei visi turėjo nusidyvyti, jog tie vaikai, ant kurių karalius mažiausiai tegalėjo rokuoti, pasiliko jam tikri. Su didžiu tada širdingumu ir linksmybe karalius priėmė deputaciją ir prižadėjo atlikti jų prašymą, kurs norėjo, idant Serbų kalbai ant serbiškos žemės būtų duotos tokios pat tiesos, kaip ir Vokiečių kalbai ant vokiškos žemės, o tai: „iškaloje, bažnyčioje, prieš vyresnybę ir prieš sūdą“, o taip pat „idant gimnazijoje ir seminarijoje, Budišine, Serbų kalba kaipo mokslas būtų įvesta“. Ant prašymo buvo atleistas atsakymas, kuriame buvo prižadėta išklausyti Serbų prašymą. Tegul paskiausiejie atsitikimai nedaleidė tuojaus to viso išpildyti, bet Smoleris saviemsiems duodavo rodą atsilikti tikrais dėl karaliaus ir nei jokiu būdu prie maišto neprisidėti. Tokiu tai būdu, kada maištininkai kraujais apipylė Drezdeno ulyčias, albertinis pėstininkų pulkas, iš vienų Serbų sudėtas, stovėjo prie karaliaus, ir, juomi prisidengęs, šis laimingai Drezdeną apleidė.

Ant galo pagalios karalius apturėjo viršų; politika Serbų gera buvo.

Metuose 1850 karalius Pričkus Augustas įpėdininką Saksonų sosto, kunigaikštį Albertą, išsiuntė į Budišiną. Visi mislijo, jog kunigaikštis yra išsiunstas į Budišiną tiktai dėl to, idant prie savo pulko atliktų reikmenę majoro ir daugiaus nieko. Tuomi gi tarpu Smoleris buvo pašauktas į Drezdeną, kur jam buvo pasakyta, kad karalius, atsimindamas ant to,

kaip metuose 1849 Serbų kareiviai jam tikrai tarnavo, dabar nori Serbams parodyti savo meilę, dėl to tai kunigaikštis Albertas Budišine tur pratintiesi prie Serbų kalbos, o Smoleris tur būti jo mokytoju. Pusantrų metų buvo gana kunigaikščiui dėl išsimokinimo serbiškai kalbėti. Smoleris ne tik kad išmokė kunigaikštį serbiškos kalbos, bet dar supažindino jį ir su gyvenimu prastų žmonių. Kunigaikščiui Serbai didei patiko; tie gi vėl su didžiausiu širdingumu sveikindavo savo ateinantį karalių, kurs kalbėjo su jais jų prigimtoje kalboje. Prasti žmonės negalėjo suprasti, kokiu tai būdu stojosi, jog iš burnos karaliaus jie girdi kalbą, apie kurią pirmiaus Vokiečiai sakydavo, jog tai mužikų kalba, kurią kuo greičiausiai reikia pasimesti. „Ne,— sakė Serbai,— jegut mūsų kalbą sutiko ta garbė, jog joje karalius kalba, tai jau ir karaliaus tarnai tur jai prigulinčią garbę atiduoti". Tokiu tai būdu kartas nuo karto augo didyn Serbų viltis atgimimo.

Kunigaikščiui Albertui in Drezdeną sugrįžus, paėjo garsas apie tą, jog jis įžengė į stoną moterystės su kunigaikštyte iš namų Vazų. Serbai padėjo neapleisti to atsitikimo ir parodyti kunigaikščiui savo meilę. Išrinkta deputacija draug su Smoleriu nukako į Drezdeną. Čia Smoleris pasveikino jaunikį kunigaikštį serbiška kalba, kurs taip pat serbiškai atsakė, o jaunoji parodė, kad ir ji taip pat supranta serbiškai. Paskiaus dar keletas serbiškų deputacijų važinėjo į Drezdeną dėl pasveikinimo karališkos giminės svarbiausiuose atsitikimuose: Smolerio tai darbas buvo sutaisyti kožną tokią deputaciją, nors jis pats ne visuomet dėl silpnumo sveikatos galėjo drauge važiuoti.

1850 metuose prisirašęs prie Saksonijos ir tapęs tikru gyventoju miesto Budišino, Smoleris tame mieste užvedė kromą vienų serbiškų knygų, o nuo 1851 metų tapė mokytoju serbiškos kalbos toje pačioje gimnazijoje, kurioje 20 metų tam atgal jis pirmutinis pradėjo serbiškai kalbėti. To nerokuojant, jis ant savęs prisiėmė išdavimą laikraščio „Tydženskie Nowiny", ir tai nei darbo, nei kašto nesigailėdamas, bile tiktai platinti apšvaistą tarp Serbų. Ant paminto reikalo Smoleris turėjo skolą užsitraukti 15 000 markių iki laiko, kolei laikraštis pradės pelną duoti. Tas negreitai atsitiko, kasmet vis trūko piningų, vienok stiprybė niekados neapleidė

šauno tėvynininko. Pamatęs, jog Serbai dar pasigauna vokiškais kalendoriais, jis metuose 1854 išleidė serbišką kalendorių skaitliuje 1000 egzempliorių; ūkininkai tuojaus jį išpirko; tada jis išleidė antrą ir trečią tūkstantį, bet ir tie taip pat buvo išpirkti. Nuo to laiko vokiški kalendoriai turėjo visiškai išnykti iš Lužičių. Tuomi gi tarpu rytinė karė m. 1854—1856 padidino laikraščių reikalavimą. „Tydženskie Nowiny" vietoje 1000 egzempliorių išeidavo skaitliuje 2000; karei pasibaigus klausimas ant laikraščių pasimažino, vienok tas nenugąsdino Smolerio: jis pagerino laikraštį, metuose 1858 davė jam vardą „Serbskie Nowiny" ir taip mokėjo žmonėms įtikti, jog iki šiolei žmonės visuomet daro taip, kaip sako jų serbiškos naujienos.

Be paliovos prisiklausydamas reikalams savo tautos, Smoleris persiliudijo, jog dėl visuotino Serbų dvasiško atgimimo per mažai buvo spėkos pas juos pačius. Išpuolė ieškoti pašelpimo pas savo giminiečius, o saviemsiems parodyti, kad šimtas milijonų Slovėnų apie juos atsimena. Bet dėl sujudinimo širdies savo brolių reikėjo belsti ilgai ir tai be perstojo. Apie vienybę Slovėnų tada gana greitai visiškai dar nebuvo šnekos. Kožna tauta varė savo rašliavą ir politiką, neatsižiūrėdama ant savo giminiečių. Reikalavimas pasportų, rubežinė sargyba — vis tai skyrė kaimynystėje gyvenančias gimines. Tokiuose atsitikimuose retas keleivis galėjo Budišiną aplankyti, retai tada kokia naujiena galėjo išbėgti į aną rubežiaus pusę, iškalose apie Lužičių žemę nei priminimo nebuvo. Apie vis tą žinojo ir numanė Smoleris, dėl to tai dėl pranešimo svietui apie Serbus Lužičius, o taip pat ir dėl pasižinimo tarp savęs Slovėnų, jis nuo m. 1849 iki 1857 išduoda laikraštį „Slavische Jahrbücher" ir stengiasi arčiaus susipažinti su Čekais, Slovėnais ir Lenkais. Atsibudimas Rusijos, Krymo karei pasibaigus, viliojo Smolerį į Petrapilę keliauti — jis ten norėjo įeiti į artesnę pažintį su nekuriais mokytais vyrais, o taip pat ieškoti piniginio pašelpimo dėl savo tautos. Apsilankymas Budišine žinomo gudiško mokslavyrio Aleksandro Hilferdingo m. 1858 dar labiaus patvirtino jo norą. Smoleris, pasitikėdamas ant to, jog greitai atliks Petrapilėje savo reikalus, iškeliavo ten su mažuma pinigų arčiausiuju per mares keliu. Pribuvęs į Gudijos sostapilę liepos mėnesį, jis pamatė, kad reiks jam čia subūti iki

rudenio, nes vasaroje daugumas buvo išvažiavęs iš miesto kitur ant vasariško gyvenimo. Jis pradėjo kalbėti su knygų išdavėjais, su raštininkais; kožnas jam prižadėjo, bet jausdami, jog reikalą turi su žmogumi bepiningiu, kožnas šalin pasitraukė. Laikas bėgo, piningai išėjo, Smoleris neatmestinai į didelį vargą būtų įpuolęs, kad geras gaspadorius gaspados „Kaiser", kur jis buvo apsistojęs, Smolerį arčiaus pažinęs, nebūtų jam paskolinęs 500 rublių. Rudenyje miestas atgyja, Smoleris buvo užprašytas rašyti į keletą laikraščių apie tai, kaip Vokiečių ponai elgėsi su ūkininkais, kiek tiek paskutiniai turi žemės — vis tai buvo klausimai labai jautrūs, nes tada Gudija taisėsi pavalninti žmones. Smoleriui už darbą gerai mokėjo, net už arkušą iki 80 rublių. Laike keleto mėnesių jis parašė iki 6 arkušų, ir tas padėjo jam išsirišti Petrapilėje iš bėdos. Paskiaus jis buvo pašauktas dėl darbo per baroną Kortą į ciecorinę knyginyčią — čia taip pat užsidirbo truputį piningų. Nes tada dar gelžkelių nebuvo, o Smolerio sveikata ne taip buvo stipri, kad žiemos laike būtų galėjęs žygūne (pašta) grįžti namon — tada turėjo laukti pavasario. Laike žiemos būdamas Petrapilėje, jis stengėsi susipažinti su Gudijos mokytais vyrais, iš kurių Sreznevskis, jo pažįstamas dar iš Vroclavo (Bresliavos), buvo jo vienutiniu ir geriausiu draugu. Hilferdingas taip pat aukštai šėnavojo Smolerį, bet ir širdingiausį priėmimą jis atrasdavo Sreznevskio namuose. Pavasariui atėjus Smoleris su daugybe knygų, bet be pinigų — nes tokios pagalbos čia negavo — rengėsi grįžti namon. Gegužio mėnesį 1860 metų keletas pažįstamųjų, o tarp jų ir Sreznevskis palydėjo Smolerį iki Kronštato, iš kur jis, sėdęs ant akruto „Kastor", išplaukė į Liubekį.

Sugrįžęs į Budišiną, Smoleris m. 1860 pradėjo išduoti laikraštį „Lužiczan", kurį jis netrukus pavedė M. Hornikui, o pats pasiėmė už išdavimo kito laikraščio, vardu: „Zeitschrift für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft" (1862—1865 m.). Tame laike Varšuvoje buvo įstatyta naujoji svarbiausioji iškala (szkoła glówna), dėl kurios profesoriai buvo renkami iš viso svieto. Buvo pakviestas ir Smoleris į katedrą slovėniškų liežuvių (1862), bet jis tos vietos nepriėmė, nors mokestis už darbą buvo aukštas. Nepriėmė gi vietos dėl to, jog numanė, kaip jo paties esybė yra dėl tėvynės

reikalinga, nes matė, kad Varšuvoje būdamas, negalės prigulėtinai savo tėvynei tarnauti. Dasižinojusi apie tą draugystė „Serbų Motinos“ ant visuotino susirinkimo po Velykų m. 1863 pavadino Smolerį pirmutiniu pagarbės sąnariu draugystės ir nusiuntė jam dėkingą pasveikinimą su eilėmis Fidlero, tyčiomis tame atsitikime parašytomis. Tame pačiame laike, m. 1862, Gudija apvaikščiojo tūkstantmetinę šventę įkūrimo savo ponystės; tame atsitikime ciecorius Aleksandras II per prašymą akademijos mokslų apdovanojo nekuriuos mokytus vyrus, o tarp jų Smoleriui buvo paskirtas garbės ženklas šv. Onos 2-os klasės.

Metuose 1867 buvo nutartas suvažiavimas Slovėnų į Maskvą dėl susižinojimo, kaip reikia elgties, idant visi Slovėnai galėtų politikoje varyti vieną mierį. Ant to suvažiavimo buvo pakviesti ne tiktai Čekai, Moravai, Slovakai, Chorvatai ir t.t., bet ir Serbai Lužičiai. Smoleris su savo draugais atsirado sunkiame padėjime. Važiuoti į Maskvą — tai Vokiečiai galėjo užpykti, nevažiuoti — tai tuomi reikėjo parodyti, būk Serbai skiria save nuo Slovėnų. Buvo nutarta važiuoti. Smoleris su jaunu daktaru Dučmanu, kaipo deputatai savo tautos, pribuvo ant suvažiavimo. Smoleris suvažiavime daug šnekėjo apie reikalingumą vienybės tarp Slovėnų, apie gynimą silpnesniųjų slovėniškų giminių per stipresnes, kožnoje savo šnekoje saugodamasi didei, idant Vokiečių neužkabinti. Toks vienok pasielgimas nedaug ką mačijo: jis buvo išjuoktas per nekuriuos vokiškus laikraščius, kurie jį rokavo kaipo Vokietį ant Slovėnų sueimės. Smoleris gi sakė, tegul nekurios gazietos ir juokiasi, bet protingi žmonės supras, jog Serbams ne politika rūpi, bet apšvaista jų krašto ir keliai, kuriais ta apšvaista galėtų po mūsų kraštą išsiplatinti.

Tuose pačiuose metuose, 1867, Smoleris išdavė dvi knygas: „Wo slowianskich mestrzych mjenach w Hornej Lužicy a wo ich uznanie“ ir vokiškai „Die slavischen Ortsnamen in der Oberlausitz und ihre Bedeutung“. Ši paskutinė knygutė aiškiai rodė, kokiai giminei prigulėjo kraštas, Serbų užgyventas.

Iš Maskvos į Budišiną sugrįžęs Smoleris užsiėmė išdavimu „Slavisches Centralblatt“ iki m. 1869, buvo rėdytoju „Serbskie Nowiny“, ragino vientaučius prie darbo ir rinko knygas ir kninginyčią „Serbų Motinos“. Kningų ir kitų seno-

vės daiktų, sudovanotų per gerai mislyjančias žmogystes, buvo daug, bet nebuvo galima atsakančiai iš tų daiktų pasinaudoti, nes nebuvo dėl jų padėjimo: knygos, sudėtos į pakus, gulėjo pas vieną arba kitą, ir niekas negalėjo jų skaityti. Reikėjo namų, ir Smoleris geistinai geidė tokius namus nupirkti „Serbų Motinai“. Bet iš kur paimti vargdieniams žmonėms, sunkiu darbu pelnantiems kasdieninę duoną,— iš kur jiems buvo paimti 100 000 markių? Bet Smoleris rankų nenuleidė, čėdijo kiek galėdamas, rinko piningus ant to pas gerus žmones, ir kada metuose 1873 Budišine parsidavė geroje miesto dalyje vieta su nedideliais namais,— jis padėjo sąv ant savo atsakymo nupirkti tą vietą su namais dėl „Serbų Motinos“, neatsižiūrėdamas ant to, jog iš karto jis galėjo užmokėti tiktai 500 dolerių, o vieta su namais buvo suderėta už 23 000 dolerių. Paskiaus iš sumestų ir dovanotų piningų jis užmokėjo dar 10 000 dolerių, o palūkanas už atliekamą skolą dažnai mokėjo iš savo kišenės. Tas daug Smoleriui atnešė vargo ir klapato, bet mislis, jog kada nors ant nupirktos vietos bus pastatytas „Serbų namas“, ramino jo širdį. Geriaus jam išėjo su užvedimu serbiškos spaustuvės m. 1875. Piningus ant užvedimo spaustuvės Smoleris gavo Prahoje, apsiėmęs skolą mokėti iš uždarbio. Spaustuvė taip gerai buvo įtaisyta, jog galėjo eiti lenktynėmis su geriausiais to būdo sodiškais užvedimais, o dar Lužičiuose ji viena galėjo ir notas spausti, tai ir Vokiečiai taip pat čia duodavo uždirbti. Geras užvedimas davė paspartį greitai išmokėti 24 000 markių, padėtų ant spaustuvės užvedimo, svarbiausias gi dalykas buvo tame, kad Serbai galėjo dabar daug greičiaus spausdinti savo kningas, nebereikalaudami malonės gaspadorių neserbiškų spaustuvių. Pakol Serbai neturėjo savo spaustuvės, tai rankraščiai kartais gulėdavo po keletą metų be išdavimo. Dabar gi kas kita. Spaustuvė tuojaus išduoda serbiškus rankraščius, ir ji viena laike keturių metų daugiaus išleidė serbiškų knygų, ne kad visos kitos spaustuvės drauge paimtos laike 15 metų.

Tokiu būdu Smoleris daėjęs to, jog galėjo pigiai ir greitai išduoti knygas dėl savo žmonių, dabar sukė galvą apie tą, kokiu būdu išrasti reikalingus pinigus dėl išleidimo jaunumyno į universitetą, idant užtektinai dėl savo krašto apturėti kunigų, provininkų, mokytojų — bet vis tai kilusiųjų iš ser-

biškos tautos. Pinigai renkami ant mesliavų kaip pačių krašte, taip ir už rubežiaus, ne tik kad buvo neužtenkami, bet tankiai ir netvirti. Dėl to tai pasirodavęs su nekuriais mokytais vyrais, Smoleris m. 1880 įkūrė „Pašalpos draugystę dėl serbiškų studentų".

Tokiu būdu ėjo metai po metais. Smoleris matė, kad gyveno nedykai; mislis atgimimo, jo pasėta, augtinai augo. Senatvė artinosi, bet širdis jo buvo rami,— jis matė, kad jo tėvynė gyvens. Bet kiek tai dar buvo vargo ir nelaimės dėl pergalėjimo! Lužičiai dalinasi į dvi dali: aukštiejie ir žemiejie. Smoleris sakė, kad pas aukštuosius Lužičius viskas eina gerai, ber žemiejie reikalavo dar daug pagalbos. Ot ir dabar, žemesnėje Lužičių žemėje, dešimts parapijų buvo be kunigų, nes ant vietos pasimirusiųjų Serbai nenorėjo priimti kunigų Vokiečių, o kunigų iš jų giminės nebuvo. Ką daryti? Jeigut parapijos kunigų Vokiečių taps užimtos, tada jie pradės viską vokiškai atlikti, ir tokiu būdu apie dvidešimt tūkstančių Serbų galėtų į Vokiečius pasiversti, nuo Serbų atsiskirti. Pašaukti gi kunigus iš Lenkų arba Čekų, t.y. tokių pat Slovėnų kaip Serbai — vyresnybė nedaleidžia. Galima buvo paimti kunigus tiktai iš Slovakų — ant to buvo vyresnybės daleidimas. Tada buvo nutarta pakviesti kunigus iš Slovakų. Bet ant to reikėjo gerokai pinigų. Iš kur jų imti? Laukti nebuvo galima, nes vyresnybė spyrė parapijas šaukti sav klebonus, pasižadėdama atleisti kunigus iš Vokiečių. Tokiuose atsitikimuose 1 dieną kovo mėnesio Smoleris atvažiavo į Varšuvą ir pas šviesius žmones pradėjo prašyti paspirties dėl savo tėvynės. Prašymas jo ant niekų nenuėjo. Žmonės geros širdies sumetė tiek pinigų, kad galima buvo du kunigus pakviesti, užmokant aniems ne tiktai kelionę, bet ir algą. Bet tai ne vis buvo, ko jam reikėjo. Ieškodamas toliaus pagalbos ir norėdamas apsilankyti pas savo dukterį, kuri buvo už vyro, taip pat Serbo, nutekėjusi į Naugardą (Novgorodą), Smoleris, du mėnesiu Varšuvoje subuvęs, išvažiavo į Naugardą per Petrapilę.

Pribuvęs į Petrapilę, jis dasižinojo apie didei liūdną daiktą. Vienas iš Gudų bagočių metuose 1873 buvo paskolinęs 6000 dolerių dėl pirkimo Budišine aukščiaus pamintos žemės. Tai buvo žmogus turtingas ir Serbai, mokėdami palūkanas, buvo pakajingi. Bet nelaimė norėjo, idant jis subiednėtų ir

idant tą skolą atiduotų į rankas kitiems. Tie kiti reikalavo, idant tuojaus pinigai būtų sugrąžinti ir gąsdino, jog, jegut bus kitaip, tai jie reikalaus buto pardavimo per iššaukimą. Ta naujiena pervėrė kaip peiliu Smolerio širdį: argi tai galėtų būti, kad vieta, ant kurios jis buvo sumislyjęs išstatyti Serbų namus, būtų parduta ir jo užmanymas ant niekų nueitų? 67 metų senelis gynėsi kaip galėdamas. Su pašalpa Čekų, Petrapilėje gyvenančiųjų, jis nutildė ant nekurio laiko reikalavimus savo priešininkų.

Iš Petrapilės Smoleris nukako pas savo dukterį į Nižnį Novgorodą. Čia jis, meiliai priimtas savo žento, truputį atsiilsėjo ir išbuvo iki pavasario 1882 metų. Nors rodėsi sveikas, bet, sugrįžęs į Petrapilę, vienas be pačios negalėjo išeiti ant ulyčios, bijodamas apalpti. Čia dar sykį jis darė storonę apie nutildymą skolos, užtrauktos „Serbų Motinos“, bet nieko gero iš to neišėjo. Tada su tuščia kišene ir silpna viltimi, idant vieta Budišine, prigulinti draugystei „Serbų Motinos“ nebūtų parduota, jis vasaroje 1882 metų apleidė Petrapilę ir iškeliavo namon.

Paskutinius savo gyvenimo metus Smoleris perleidė Budišine drauge su savo pačia ir sūnumi Morkumi. Būdamas silpnas, retai kada galėjo iš namų išeiti; vienok mislyti apie tėvynę niekados jis neperstojo. Pusę amžiaus pasidarbavęs, tas didelis vyras dabar žiūrėjo ant vaisių savo darbo. Pusę amžiaus tam atgal jis pirmutinis suriko: dar neprapuolė! Drąsiai pakėlė karūną tautos atgimimo ir su ta karūna ėjo pirmyn, nieko neatbodamas. Jaunimas rinkosi po ta pakelta karūna, atkartodamas žodžius ant karūnos padėtus: dar neprapuolė! Didelis vyras ėjo tolyn, krūva apie jį dauginosi ir į spėką augo, būdama pati pagatava, paėmusi karūną, eiti taip pat drąsiai pirmyn. O kada mokytojas pavargęs parkrito ant patalo, jo mokiniai, ūmai pakėlę karūną atgimimo, vienbalsiai šaukė: tegyvuoja Lužičiai! Artinosi paskutinė valanda. Senelis, perpus apalpęs, bet, būdamas visiškai prie proto, su linksma širdžia žiūrėjo ant darbo rankų savo. Jis gerai suprato, jog, dabar persiskirdamas su svietu, jis Serbus palieka šimteriopai geresniame padėjime, ne kad juos matė savo jaunystėje. Su skurdžia širdžia jis žiūrėjo ant savo vientaučių, drąsiai vedančiųjų jo darbą pradėtą. Keletą adynų prieš smertį jis liepė jam paduoti dėl peržiūrėjimo

numerį „Serbiškų Naujienų“, sutaisytą dėl spaudimo. Tai buvo 13 dieną liepos mėnesio 1884 m. Persiliudijo, jog nebematо. Pribuvo dvasiškas tėvas kunigas Kalikas, pribuvo ir arčiausias jo draugas Mikolas Hornikas, saujelė žmonių apstojo mokytoją, svietą apleidžiantį. Jo gyvenimas geso iš lengvo, ant galo, mušant tris čvertis po aštuntai, tautos atgaivintojas amžinai užmigo! Sopulys ir verksmas apėmė visus Lužičius iki menkiausiai gryčiukei. Visi valsčiai nutarė pasiskubinti pribūti atsisveikinti ir paskutinę garbę atiduoti didžiam patriotui. Dėl to gi tai 16 dieną liepos Budišine buvo neapmatoma daugybė žmonių. Iš viso svieto kampų Serbai apturėjo pilnus gailesčio tolrašius (telegramatus). Neatsižiūrėdami ant to, ar kas buvo katalikas, ar protestantas, ar Serbas, ar Vokietis,— visi iš vieno skubinosi ant pakasynų. Visos Serbų draugystės, o jų buvo iki keturių dešimčių, apstojo lavoną savo patriarcho, nešdami palmes, kaspinais perrištas, ant kurių buvo išsiūtos atsitikimui pritinkančios mislys. Ant lydėjimo susirinko tiek svieto, kiek dar niekados nebuvo Budišine. Serbiškos giesmės gailiai skambėjo per miestą, kuriame užgesęs mokytojas per pusę amžiaus darbavosi dėl atgaivinimo, atgimimo savo tautos. Tauta jautė, ant kieno laidotuvių susirinko — visuose Lužičiuose nebuvo nei vieno sodžiaus, kur ant pakasynų nebūtų atsiuntęs savo pasiuntinio. Išėjus už miesto, prie lydėtojų prisidėjo vėl pulkas žmonių. Svietas iš visur ėjo; žmonės tarsi iš žemės dygo. Pamokslą sakė klebonai Kalikas ir Damaška, pranešdami apie didelius nuopelnus mirusiojo, klebonas gi Jenčas sakė vokiškai, išrodydamas Budišino Vokiečiams, ant kokio tai šauno vyro palydėjimo jie yra susirinkę. Paskiaus kalbėjo dar keletas mokytų vyrų draugystės studentų iš Lipsko, draugystės pamokslinės ir t.t. Ant galo visi aptilo. Klebonas Kalikas pasimeldė už numirėlį: grabą reikėjo įdėti į giminės sklepą — žmonės sujudo, ašaros pradėjo byrėti, po tris saujas žemės užmetė ant grabo, paskutinis tarnavimas atliktas. Pasibaigė!

Visi nuliūdę grįžo namon. Mieste žmonės skaitė atsiliepimą draugystės „Serbų Motinos“, patalpintą „Serbiškose Naujienose“ nuo 16 d. liepos. Sąnariai draugystės, apverkdami myrį savo vado, raminosi vilčia, jog atlikusieji jo mokytiniai mokės vesti toliaus darbą tautos atgimimo tuo pačiu

keliu, kuriuomi jis ėjo.

Serbai, suprasdami Smolerio nuopelnus ir išmintingus jo geidavimus, nutarė eiti keliu, kurį jis aprinko. Smoleris sakė, jog neatmestinai reikia išstatyti „serbiškus namus“, iš kur kaip iš tvirtybės galėtų šviesa platintiesi. Noras mokytojaus teesti šventas! Atlikdamas tą norą, kožnas duoda kiek išgalėdamas ant serbiškų namų. Nebėra mokintojaus, bet jo mislis šviečia ant jo kapo. Praeis metai, pažįstami ir draugai Smolerio išmirs, bet ant jo kapo ateinančios gentkartės atsimins apie garsius veikalus tautos atgaivintojo.

Lietuviai, aprašymas gyvenimo Jono Smolerio teeina jums ant naudos! Kelias, kurį jis Serbams parodė — teesti ir jūsų keliu.

[1885]

ŽODIS PRIE LIETUVIŲ, MYLINČIŲ SAVO TĖVYNĘ

Devynioliktas amžius yra ne kaipo amžiumi pakilimo iš miego daugumo giminių, kurios jau galima buvo skaityti užmigusius ant visados. Ar tai seniai kaip Bulgarai, Serbai, Čekai ir dauguma smulkesniųjų Slavių miegojo be žado. Palenkę sprandą po sunkiu jungu, nupuolę ant dvasės, rodėsi tiktai geru kąsniu dėl stipresnių aplinkinių. Bet stojo tarp jų vyrai tvirti dvase, garbingi savo aukštais pasiketinimais, ir atgaivino nupuolusią dvasę savo brolių. Papūtė tas pats vėjas ir ant Lietuvos, ir šiandien jos nepažinsi, jei sulygysi kuomi buvo pirm dvidešimt metų; kas kartą daugiaus keliamesi iš miego, kas kartą geriaus pažįstame, kuomi esame. Vienok kitoniškas yra mūsų padėjimas, o kitoniškas Slavių; nors ir tie turėjo nemažai kliūčių savo tautiškame atgimime, nors nemažai datyrė vargo ir padėjo darbo, kol padarė nors gerą pradžią savo pasikėlime, vienok Lietuvai apveizda skyrė dar sunkesnius vargus. Negalime už tai šiauštiesi prieš Dievą, nes jisai visuose savo darbuose yra didis ir nepaimtas; nereikia to bijoti, kad paeina nuo Aukščiausiojo; atminkime savo praeitę! Lietuviai miegojo tuomi pačiu miegu kaip ir dabar, neturėdami jokio ryšio vienybės, neturėdami ir pamato viešpatystės; apveizda atsiuntė prie šono Kryžokus, ir Lietuva per pusantro šimtą metų išsiplėtė nuo Baltijos lig Juodų jūrių. Netur mus bauginti mūsų sunkus padėjimas, bet bijokime, jei mes iš savo pusės ne viską darome, ką galime ir ką reikia daryti. Didžiausias daiktas visuose dalykuose yra sutartis ir vienybė. Concordia parvae res erescunt, discordia maximae delebuntur. Sutartyje maži daiktai pasididina, o nesutartyje ir didžiausieji išnyks. Bet ar yra ta vienybė tarp Lietuvių? Su širdies atsiduksėjimu turime pasakyti, jog ji tarp mūsų labai silpna. Nebūtų ko stebėtiesi, jei

neprieteliai ir nedraugai sėtų tarp mūsų netaikas ir nesutikimus, nes žinomas jų įrankis: divide et impera (padalyk ir valdyk). Bet jei tarp pačių Lietuvių, kartais ir mylinčių savo tėvynę, atsiranda tokie, kurie sėja tarp savo brolių nesutikimų sėklą, tada tai skausta širdį ir nupuol ant dvasės; tada tai klausia savęs, ar gali tautiškai atgimti ne visai trys milijonai, kurie, būdami suspausti ir nieko dar nepadarę, vaidijasi tarp savęs ir silpnina ir taip jau nedidžias savo sylas ant vienų kerštų.

Vieni veda į nesutikimą bajoriją su ūkininkais, kraudami ant jos kas papuolė ir nekaipo talpindami ją į pragarą. Nežinau, ko tokie trokšta. Kiekvienas iš mūsų tur savo silpnybes, ir nemislyju, kad ūkininkas mažiaus jų turėtų už bajorą ar ką kitą. Žinau, jog daugel bajorų turias ant šalies tautiškame Lietuvos atgimime, o kartais ir priešinininkais to yra; bet ar visi?

Ar nėra ir tokių, kurie širdingai trokšta Lietuvai gero ir ne mažai darbuojasi tame dalyke. Iš antros pusės, ar mažai yra ir iš ūkininkų, kurie, nors kiek pramokę lenkiškai, vokiškai ar rusiškai, jau nori tuomi pasipūsti. Žinau, jog bajorija kaipo apšviestesnė tur duoti tame dalyke gerą paveizdą ir jog ant jos daugiausia gul atsakymas už išsitautijimą. Bet, norint atvesti ją ant tikro kelio ir patraukti prie savo darbo, ar tai reikia ją žeminti ir mindžioti? Ne, reikia kitoniško pasielgimo, reikia kiutinti ir jos dvasę, gal ir tikrai užšalusią, bet įrankis tame dalyke tur būti ne tas, kurį aprinko nekurios karštos jaunos galvos. Visados ant kelio apšvietimo ir atgimimo inteligentija veda paskui save mines, o ne minės inteligentiją. Tegul bajorija prašnektų mūsų prigimtoje kalboje, tegul atgytų jų tautiška dvasė, Lietuviai greičiaus atsikeltų iš miego ir greičiaus imtųsi už darbo. Už tai nereikia inteligentijos nuo savęs atstumti, nereikia ją mindžioti, bet priešingai, reikia palikti ją savo vietoje ir patraukti ant savo pusės; reikia prie jos prašnekti žodžiais, kurie ne atstumia, bet patraukia širdį, kurie negimdo neapykantos. Reikia visur malonės, nes tiktai kalba širdies judina širdį.

Bet dar piktesnis yra darbas tų, kurie nori sukelti prieš save kunigiją. Čia jau visai nesuprantu, ką jie trokšta per tai apturėti. Lig šiolei kunigija daugiausia ir gynė mūsų tautą nuo visiško prapuolimo; tarp jos stojo pirmieji tėvynės mylė-

tojai, kaipo vyskupas Valančauskas, kurie ne žodžiu, bet darbu rūpinosi apie tikrą tėvynės gerą. Nesakau apie kiekvieną, nes juk visur tarp grūdų yra ir pelų, bet jei norėsime būti teisingi, tai aiškiai suprasime, jog kunigija daugiausia triūsėjo ir triūsia apie Lietuvių gera. Nėra mums kur įsileisti į visas smulkmenas tame dalyke, bet atsiminkime, kas daugiausia prisidėjo prie žmonių apšvietimo, išleisdamas kas metą naujas naudingas knygeles; kiek tai gražių morališkų knygų, tikrai apšvietančių mūsų brolius, apleidžia ir dabar spauda! O kas jas sudėjo, ar tie, kurie moka tik kelti kerštus tarp žmonių ir atstumti savo pasielgimu nuo lietuviško darbo. Visados kunigija, kaipo tarnai Dievo, buvo ir yra paramčiu visų prispaustų giminių, visados ji stovėjo nepajudinama, kada kiti linko ir silpnėjo, ji ėjo keliu tiesos ir teisybės. Atminkime, atgimime Čekų kas daugiausia prisidėjo ir kam nevystanti garbė tame dalyke (skaityk „Kraj“ 1887 r., Lipiec). Ar ne tą patį matome ir tarp Lietuvių. Kas surinko dainas mūsų tautos ir sukrovė plačiausią medegą dėl žodyno. (Brolis tik pasirūpino jo raštus išspausti.) Kas davė pirmus paveizdus giesmės (poezijos) ir su savo gramatika išdailino ir sutvarkė mūsų kalbą. Kas ir dabar daugiausia darbuojasi, gal ne taip garsiai kaip jauni šaukikai, bet už tai naudingiaus ir tvirčiaus?!

Ant galo, jei kunigija ir nieko nebūtų padariusi, tai argi reiktų ją žeminti ir dergti, kaip tai daro „Lietuviškasis balsas“, kurs talpina ant savo laiškų visokius ant kunigų liežuvavimus, ir, būdamas pats bedieviškas, kišas į tuos dalykus, apie kurius nenusimano ir kurių nesupranta. Nesupras, jei pasakyti, kiek tai jisai duoda papiktinimo savo tokiais liežuvavimais, dergdamas tarnus Aukščiausiojo! Bet kokią naudą iš to jis ketina apturėti? Ar tą, jog kiekvienas kunigas pagriebęs jį plėšys ir jog kiekvienas geras katalikas ir Lietuvis šalinsis nuo to visai ne lietuviško balso. Laikraštis, kurs nor vadintiesi lietuvišku balsu, tur būti balsu tikrų Lietuvių, o ne kokių ten kelių bedievių; tur mus vesti keliu dorybės ir krikščioniško pasielgimo, o ne dergti vienas prieš kitus ir suvadžioti į neapykantą visokio skyriaus žmones, tur mus vesti į vienybę, be kurios joks darbas neturės palaiminimo.

Jei kunigija ir nebūtų nieko gero padariusi dėl Lietuvių, argi tad reiktų dar ją sukelti prieš save ir tuomi gaišinti tik

savo darbą, dauginant skaitlių priešininkų lietuvystės? Argi yra ko stebėtiesi, jei tikri Lietuviai, numanydami ant ko veda tie bedieviški keliantieji kerštus raštai, šaukia, jog litvomanija kasa tiktai duobę Lietuvai. Reikia mums, broliai, vienybės, reikia sutarties, nes kitoniškai prapuldysime savo negeru pasielgimu tėvynę ir būsime įrankiu savo nedraugų. Žinoma, unitas nonnisi inter bonos, vienybė tiktai tarp gerų tegali būti. Todėl ir reikia mums rūpintiesi būti geriems, ypatingai tiems, kurie norime rodyti kitiems kelį, reikia pamesti klaidžiojimus bedievystės, o stoti ant tvirto krikščioniško pamato, ant to tiktai pamato stovėdami, galime būti teisingi savo pažvalgose ir išmėtinėjimuose kitiems nuodėmių. Nieks čia nesako, kad Lietuviai visi užsiimtų tiktai dvasiškais dalykais: darbuokimės toje šakoje, kurioje mus Apveizda teikėsi patalpinti: kunigija tegul rūpinasi apie morališką naudingų dorybėje žmonių apšvietimą, išleisdama tam reikalingas knygas; nusimanąs istoriškuose dalykuose, tegul pasirūpina apie Lietuvos istoriją; taip pat gydytojas, jurista, matematikas, ūkės mokslo vyras ir t.t.! Bet visi stovėkime ant pamato krikščioniško mokslo, pasilikdami Lietuviais, tikrai mylinčiais tėvynę!

Tada Lietuva vėlei atgytų,
Būtų garbinga, plati, laiminga,
Kada širdyje kožno Lietuvio
Gyventų Viešpats tikros vienybės!

[1887]

GROMATA LIETUVIO

Daugumas iš mūsų atsisako nemokėjimu ir sunkumu lietuviškos kalbos; vienok man rodosi, jog toksai teisinimasis daugiaus tiktai pakaltina žmogų. Jei Vokietis ir kiti prašalaičiai gali išsimokyti mūsų kalbos, kodėl gi Lietuvis, gimęs ir užaugęs tarp savo brolių, negalėtų to pačio padaryti, jau dėl to vieno, jog ta kalba turi būti jam brangi. Žinoma, jog visur nihil sine labore, bet jei kokiame dalyke, tai ypatingai tame tingėjimas būtų per daug papeiktinas. Gali pailsėti Vokietis, Prancūzas ar Anglienas, nes jau jie padarė gana daugel, naujas jų darbas yra tiktai kaipo lašelis, krintąs į neapimamas mares, bet ką, palyginant su jais, turime mes? Nieko. Padėję ranką ant širdies, ar galime pasakyti, jog nors abėcėlę turime gerą? ką gi sakyti apie daugiaus. Visos giminės Europos, nekurį laiką užmirštos, kelias iš po ilgo miego; Lietuva, žinoma, negali būti iš to išskirta, vienok jos judėjimas tartum išrodo kaipo tąsimasis tingine; nėra vienybės, nėra tikros dvasės. Daugumas, neturėdami jokių bajoriškų jausmų ar užauginti kitokiuose pažvelgimuose, nesuprasdami tikrai reikalo, ar nenorėdami jo suprasti, šaukia išsišiepę prieš „litvomanus“, antri skaitos karštais Lietuviais, vienok, jei prisižiūrėsime arčiaus ir tiems, tai pamatysime, jog ir čia daugiaus žodžių negu naudos. Žinoma, negalime pasakyti, jogei Lietuva neturi savo tikrų darbinykų, vienok, nelaimei, jų yra nedaugel, ką jie vieni padarys, jei kiti jiems nepadės. Dėl mūsų reikia labai daugel, nes mes tepradedame tiktai gyventi kaipo tauta. Visose šakose mokslo mums reikalingos yra knygos, kurių vienok neturime; o kaipgi lengva būtų apšviesti mūsų brolius, jei mes tiktai karštai rūpintumėmės ir trūsėtumėme apie tai; mūsų žmonės, nežiūrint kliūčių, turi didį prisirišimą prie skaitymo knygelių ir turi didžiausią tiesą vis tai, kas jose randa surašyta; kiekvienas

rūpinasi išmokyti skaityti ir turi sav už gėdą nemokėti melstiesi ant knygos, tiktai didi nelaimė, kad pačių knygelių nėra! kaip tai būtų reikalingi vertimai moksliškų, o ypatingai morališkų knygučių, kuriose žmonės atrastų sav pamokymą ir dvasišką pasigėrėjimą. Vienok nieko to neturime ir miegtami, laukdami idant kiti už mus darbuotųsi, o mes jų vaisius rankiotumėme. Kada dasižinojau, jog Latviai, kurių tiktai 800 tūkstančių, turi savo poeziją, savo teatrą ir daugybę moksliškų knygų, tai negalėjau užmigti, mislydamas, argi tai galimas daiktas, idant jie stovėtų aukščiaus mūsų, kurių skaitosi apie tris milijonus, o vienok taip yra per mūsų snaudimą. Finai ($1^3/_4$ milijon.), kurie niekados neturėjo savo istorijos, kurie visados vergavo kitiems, ar Žuvėdams, ar Rusams, ir tie šią dieną turi garsią poeziją (Kalevala) ir stovi aukščiaus mūsų, kurie turime istoriją stebuklingą nekaipo ir pilną poezijos; nes ar matėme kada istorijoje tokią giminę, kuri, būdama pati neplati, atrėmė geleže apkaltus ricorius (Kryžiokus), o su jais ir visą vakarinę Europą, sutrotino galybę Totorių prie Mėlynų Vandenų ir užvaldė kraštus dešimt kartų už save platesnius nuo Baltųjų marių lig Juodųjų; o vis tai per pusantrą šimtą metų. Ar rodo mums istorija kitą tokį atsitikimą. Taigi ar ne gėda būtų mums, jei mes, tėvų savo taip garsių būdami sūnais, snaustumėme. Ne, taip būti negalima. Pratrinkime akis, apsižvelkime aplinkui save ir stokime drąsiai ir tvirčiai į darbą.

Nedaugel mūsų, Lietuviai, yra,
Vienok mums Dievas priduos tvirtybės,
Stokim į darbą vyras į vyrą,
Viens kitam duokim ranką vienybės!

Tokie tai jausmai turi judinti Lietuvį, tikrai mylintį savo tėvynę; bet ką sakyti apie kunigą, dvasišką vadovą, kursai abejotinai žiūrėtų ant paklydimų savo avelių; kiekvienas iš mūsų mato, kaip Lietuviai kitą kartą taip dievobaimingi ir morališki, šią dieną kas kartą daugiaus genda ir į griekus bręda; pačių kunigų, iš ambonų mokančių, nelabai priklauso, o vienok knygeles stato aukštai, nes kas ten yra surašyta, tai šventas daiktas! Neprieteliai bažnyčios, žinodami būdą Lietuvių, kaipgi lengviai gali užsėti nedorą sėklą. Daugumas

atsisaką ir daro sakinėdamas nuo darbo paprastai nori išsiteisint tuomi, jog neturi laiko; paprasta tai yra visų liga, garbingiausi rašytojai, pildydami didžiausius reikalus, vienok turėjo laiko surašyti storiausias knygas. Reikia visur noro tiktai, o laiko tai išteks visados.

[1887]

[IŠ LIETUVOS]

Naumiesčio parapijoje, kaime P., gyveno labai gražiai turtingas ir padorus ūkininkas bevaikis. Neturėdamas kam palikti savo ūkės, mislijo aną parduoti, o be rūpesčių pasilsėti ant senatvės, nes jau jam buvo nubodę berti grūdus į dirvą. Taikėsi jam ne vienas pirkėjis iš artimų ūkininkų, bet mūsų senis nei vienam nenorėjo parduoti, nes jie negalėjo ant sykio užmokėti visus pinigus. Tuomi tarpu parklydo į Naumiesčio parapiją seniai jau išblūdęs valkata, nustojęs dorybės, betarnaudamas dideliuose miestuose, bet už tai prisirinkęs daugel grašio. Tas bičiulis, išgirdęs, jog parsiduoda namai, atvyko pas aną ūkininką ir pradėjo derėti. Pasiprašė du susiedus, kaipo liudytojus, ir sutiko ant 6000 rublių. „Bet ar žinai ką? — tarė bičiulis seniui,— žinai, kaip dabar brangūs raštai pas rejentą: kam mes turime mokėti bereikalingai pinigus? Štai aš tav dabar tuojaus prie susiedų užmokėsiu 2000 rublių, o nuvažiavę pas rejentą sakysime, kad sutikome tik už 4000. Per tai daug pigesni bus raštai, nes už juos mokasi nuo šimto.“ Visi pagyrė tą išmislą bičiulio, ir tuojaus ant rytojaus nuvažiavę padarė raštus. Bet klausykite, kas toliaus nusitiko? Po kelių dienų pirkėjis vadina senį važiuoti į miestą, nes jam rūpi, kad neįtraukė į aktą ir tuodu du tūkstančiu. „Tu,— sako,— žinau, kad nuo manęs jų neieškosi, bet po tavo mirimui gali paskui mane giminės tavo ganubyti. Dėl to gi važiuokiva ir ant tų dviejų tūkstančių padarysiva naują aktą“. „Gerai“,— atsakė senis. Nuvažiavus į miestą, bičiulis, nusivedęs senį į traktierinę, gražiai pamylėjo, pasiieškojo iš miesto paleistuviu du liudytoju, visus nusivedė pas rejentą, kuriam jau į delmoną popieriukė buvo įslinkus, ir padarė raštus tokius: Už tuodu du tūkstančiu bičiulis perka nuo senio sodybą, kurią sav jis buvo išsiderėjęs dėl pasistatymo grinčiutės ir dėl daržovės. Ir dar prie

tam visokius įsegia mažiausius daiktus, kaipo paduškas, viedrus, pūdus, kuriuos taipgi senis dėl savęs buvo pasilikęs. Bevaikis ant visko sutiko, nes jau kakta nuo degtinės (arielkos) pusėtinai buvo išsirpus. Ant rytojaus senis apie viską užmiršo ir mislijo, kad juodu tik į aktą įtraukė tuodu tūkstančiu. Kadangi jis jau pasistatė ant tos, sav išsiderėtos, sodybos grinčiutę ir nori į ją persikraustyti, pirkėjis jam neišduoda jokių daiktų. „Ne prie tavęs,— sako,— tie daiktai priguli! eik, žiūrėk į aktą!.. Tu man viską pardavei. O ta grinčia ir ne ant tavo lauko: po metų ir tą aš nuversiu, dabar dar gali joje gyventi“. Dabar tai senis susiprato, kaip jį dailiai nulaižė pirkėjis. Šoko provotiesi, bet kas iš to? Bičiulio pinigai visur jam kelią užstoja, nors ir jis jau nemažai sūduose pinigų paskandino. O laimės kasžin katras? Tas, kiba katras daugiaus pinigų turės. Šneka, kad tas bičiulis turįs dar apie 12 000 rublių, taigi ant galo dar gali tekti seniui ubagauti? Dėl to gi, broliai Lietuviai, saugokitės nuo tokių bičiulių, nes jau jų yra ne tik tarp žydų arba kokių valkatų, bet ir tarp teisingų neva ūkininkų. Gal būti ir jums jau ne vienam teko girdėti, kaip ant užrašų namų sūnus prigavo tėvą, brolis seserį ir t.t. Įsitėmykite gi, jog ir čia neapsiėjo be degtinės, tos „pragaro gaspadinės“. Dėl to gi, mieli broliai, nors sykį jau reiktų akis praverti ir atsiskirti su ta bičiuliene, kuri ne tik naikina mūsų turtus, ale užmuša ant kūno ir ant dūšios, tai yra: mažina sveikatą ir rengia pragarą amžiną.

[1888]

ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ЛАТИНСКОГО ШРИФТА В ЛИТОВСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Печатание литовских книг латинским шрифтом, применявшимся в течение многих столетий, было запрещено распоряжением Правительства в 60-х годах, с заменою такового славянским и русским. Этим распоряжением имелось в виду частью облегчить литовцам доступ к государственному языку и просвещению и оградить их национальное сознание от посторонних влияний.

Опыт истекшего 30-летия со времени введения русского шрифта убеждает однако, что мера эта не только не привела к желаемым результатам, но даже в большинстве случаев оказалась несостоятельною. Так в 1884 г. учебное ведомство (Журнал М-ва Народн. Просв. 1888 г., X) пришло к заключению, что, хотя число школ в общем и увеличилось за истекшее двадцатилетие среди литовцев, но склонность посылать своих детей в школы у литовцев, по данным Варшавского статистического Комитета, оказалась втрое меньше, чем у русских, вдвое меньше против поляков и меньше, чем у евреев; обстоятельство это объясняется, по мнению попечителя Варшавского учебн. округа, предубеждением литовцев против нового обязательного шрифта. Это даже подало повод бывшему варшавскому генерал-губернатору И. В. Гурко заметить на заседании Варшавского статистического Комитета, что «не было ли в таком случае ошибкою с нашей стороны заставить литовцев принять русский шрифт» (Труды Варшавск. статистич. Комитета, вып. 2-й, стр. 143—145).

Кроме того, из изданного этнографическим отделением Императорского Географич. Общества Сборника библиографических материалов для географии, этнографии и

статистики Литвы, составленного г. Балтромайтисом, усматривается, что с 1864 г. по 1891 г. издано было литовских книг русским шрифтом всего лишь 25, в том числе букварей, учебников, молитвенников и несколько книг научно-этнографического и беллетристического содержания; между тем как за тот же период времени число литовских книг, журналов и газет, изданных латинским шрифтом заграницей, простиралось до 700, и значительная их часть несомненно проникла к литовцам, находящимся в пределах России, контрабандным путем, так как у литовцев, как и у других народов, вследствие пробуждения сознания своей народности появилась особенная потребность в книгах, отпечатанных шрифтом к которому они искони привыкли, несмотря на то, что приобретение этих книг указанным путем сопряжено с большою ответственностью и с чрезмерною дороговизной.

К сему необходимо сослаться на замечательный труд известного профессора В. Ламанского «Три мира Азийско-Европейского материка», в коем, между прочим, ясно высказано мнение о необходимости разрешения печатать литовские книги латинским шрифтом (стр. 122—126).

Указать вкратце на то, что попытка применить к литовской письменности русский шрифт, в продолжение слишком 30 лет, на практике не привилась, нельзя не обратить внимание и на то, что значительно сильное распространение среди литовцев книг, отпечатанных латинским шрифтом заграницею, имеет вредные последствия как в цензурном отношении, так и в экономическом.

Заграничные книги, газеты и брошюры, добываемые, главным образом, контрабандным путем, ускользая от надзора цензуры, могут иметь содержание крайне нежелательное и враждебное России, к тому же издание таковых заграницей, несомненно, сопряжено с ущербом для печатного дела в России, так как по достоверным сведениям известно, что в настоящее время заграницею издается до 22 периодических изданий, из коих большинство имеет собственные типографии; между тем, если бы было разрешено печатать в России литовские книги латинским шрифтом, то следует ожидать, что это дело развилось бы у нас.

Представляя вышеизложенное на благоусмотрение Съезда русских деятелей по печатному делу, имею честь покорнейше просить, не найдет ли Съезд возможным ходатайствовать о разрешении печатать литовские книги латинским шрифтом.

[1896]

LIETUVIŠKŲJŲ RAIDŽIŲ KLAUSIMAS

Kokias reikia vartoti raides rašant lietuviškai? Tasai klausimas, ministrų komiteto prielankiai mums išrištas ir jo Didybės Viešpaties Imperatoriaus šių metų 24 Balandžio užtvirtytas, išrodo šiandien teip lengvas ir aiškus; o vienok kiek tai sunkių praslinko metų, kiek tai Nemunu nubėgo vandens į Baltiją, kiek iš vienos ir antros pusės buvo rašyta ir kalbėta, iki ant galo sulaukėme teisingo jo išrišimo. Be abejojimo, tasai klausimas užims su laiku nemenką vietą mūsų rašliavos istorijoje ne tiktai kaipo pats per save gana užimantis ir žingeidingas, bet ir kaipo toksai, kurs nemažas pasekmes turėjo mūsų praeigoje. Pilnai ir objektyviškai apie jį rašyti šiandien dar per anksti. Tuo tarpu paženklinkime vien svarbesniuosius tame dalyke atsitikimus, sakydami širdingą ačiū tiems vyrams, kurie žodžiu ar raštu prisidėjo prie jo teisingo išrišimo.

Kokiomis raidėmis buvo atspausdinta pirmoji lietuviška knyga, ik šiolei dar tikrai pasakyti negalima. Teodoras Narbutas (Dzieje Nar. Lit. IX, 287) sako matęs savo akimis „Agenda w języku polskim, łacinskim, litewskim i niemieckim", Vilniuje 1533 metuose išleistą, kuriojo lietuviškas tekstas buvęs gotiškomis raidėmis (literomis) atspausdintas. Kiti gi, kaip Stanevyčė (Bibliog. litew. 1. V), nelabai nori tam tikėti. Bet ką jau tikrai užginti negalima, tai to, jog „Catechismusa prasty szadei" Mažvydo Martyno 1547 išleisti, kurie iki šiolei buvo laikoma už pirmąją autentišką lietuvišką knygą, buvo, be jokio abejojimo atspausdinta lotyniškomis raidėmis. Nuo to laiko iki XVI amžiaus galo tokiomis raidėmis tapo atspausdinta apie 20 lietuviškų knygų. Nuo pradžios XVIII amžiaus, nors retkarčiais dar atsitinka viena antra knyga atspausdinta gotiškomis raidėmis, bet, apskri-

tai imant, lotyniškos raidės jau taip tvirtai su lietuviška rašliava susiriša, kad ir protestantiški išleidimai Prūsuose be mažo vien tik anas tevartoja. XIX amžiuje iki 1861 metų lietuviška kalba atspausdinta lotyniškomis raidėmis arti 600 įvairių knygų, daugiausia, žinoma, dvasiškos įtalpos. Metuose 1864 užeina atsitikimas, kursai suturi lig laiko natūrališką, kas kartą žymesnį lietuviškos rašliavos augimą ir nori jį kreipti kitu keliu. Buvo tai užmetimas lietuviams per prievartą naujų, iki šiolei nevartotų rusiškų raidžių.

Aleksandra Hilferdingas, vyras Lietuviams gana prielankus, bet daugiaus svajonėmis apimtas negu gilus kalbų tyrėjas, pradeda mąstyti, kaip Lietuvius geriaus tautiškai pakelti, nuo Lenkų įtekmės išliuosinti ir pravesti jiems naują savotišką kelią; rusiškosios raidės jam pasirodė tam tikslui labiaus atsakomos. Jo užmanymą pasirūpino sunaudoti savo labui Stanislovas Mikuckis, žmogus gana žemo morališko ir moksliško stovio. Bajoras Lomžos rėdybos, buvęs kokį laiką klieriku, bet iš seminarijos prašalintas, jau nebejaunas gavo stipendiją nuo mokslo Akademijos ir, su jos pašalpa pabaigęs Peterburgo universitetą, apėmė tarnystę prie universitetiškojo Varšuvos knygyno, o paskui ir docentūrą. Čia, mąstydamas apie tai, kaip naudingiaus užsitarnauti, suprato nemažą turėsiąs pelną iš Hilferdingo užmanymo. Gavęs nuo Hilferdingo, savo buvusio universiteto draugo, ant rašto rekomendaciją prie Miliutino, kurs tada turėjo Lenkuose gana aukštą vietą, perstatė jam gražiais žodžiais, kaip gali būti naudingos vyriausybės pažiūroms rusiškos raidės. Vilniuje Mikuckis buvo su atvira širdimi priimtas ir gen. gubernatoriaus Muravjovo, ir apskričio kuratoriaus Kornilovo. Buvo tuojau įsteigta komisija, į kurią pavadino ir buvusį kunigą, o paskui į pravoslaviją perėjusį Petkevyčę. Komisija gana greit atliko pavestą sau darbą ir atspausdino kelias knygutes rusiškomis raidėmis. Muravjovo įpėdinis Vilniuje fon Kaufmanas teipojau karštai paspyrė naują užmanymą ir pasirūpino nuo vidaus dalykų ministro Valujevo gauti paliepimą, kuriuo tasai savo vardu d. 23 IX Rugsėjo 1865 N 141 uždraudė visiems gubernatoriams leisti lietuviškas knygas ir spausdinti lenkiškai lotyniškomis raidėmis ir jas pardavinėti. Tas vienok uždraudimas neapturėjo aukščiausio

patvirtinimo ir tik 1866 m., kai buvo pakeltas klausimas apie parankines knygas pradinėse Suvalkų mokyklose, Jo Didybė Viešpats Imperatorius Aleksandra II žodžiu paliepė Miliutinui, idant valdžios spausdinamieji dalykai būtų spausdinami rusiškomis raidėmis. Negalima dabar tikrai įspėti, kaip būtų pasisekęs Hilferdingo užmanymas, jeigu jo globėjai būtų turėję daugiaus takto ir nebūtų mėginę užmesti Lietuviams rusiškųjų raidžių per prievartą. Atsitiko kitaip. Buvo paskirti Vilniuje tam tikri pinigai pradžiai 7000 rublių spausdinimui ir platinimui lietuviškų knygų rusiškosiomis raidėmis; kitoniški išleidimai buvo smarkiausiai uždrausti ir persekiojami. Iš to kilo didžiausia neapykanta. Valdžios išleistų knygų rusiškomis raidėmis per 40 metų buvo ne daugiaus kaip 20, bet ir tų žmonės nepirko, o dovanai dalinamas, kaipo nekatalikiškas ir baisias, degino. Nekuriems išrodė, jog tai kunigų darbas ir agitacija; negalima pasakyti, kad ir kunigija šiek tiek prie to darbo nebūtų prisidėjusi, kuri negalėjo kreivai nežiūrėti ant to, kad maldaknygės ir katekizmai neturėjo tikros dvasiškos aprobatos. Bet, iš antros pusės, nereikia ir to užmiršti, kad lotyniškosios raidės jau buvo amžiais susirišusios su lietuviška rašliava ir kad kiekviena prievarta gimdo neapykantą, ginčą ir reakciją. Žmonės vienok be knygų, ypatingai maldaknygių ir katekizmų, visai apsieiti negali; todėl nuo to laiko prasideda lietuviškų knygų spausdinimai Prūsuose, o iš ten per kontrabandą gabenami į šiapus sienos. Pradžia buvo sunki ir varginga, bet su laiku žmonės taip priprato prie naujo padėjimo, kad lietuviškos knygos tūkstančiais egzempliorių ėjo visais keliais į Lietuvą. Kad nuo 1868 metų paliko Vilniuje gen. gubernatoriumi Potapovas, platinimas rusiškųjų raidžių per prievartą pradėjo silpnėti: Peterburge buvo cenzūros leistos kelios inž. Vileišio knygutės, Ivinskio kalendoriai, du katekizmu ir Aukso Altorius. Gen. gubernatorius Totlebenas 1881 m. ir ant jo vietos lig laikui paskirtas Nikitinas 1883 m., teipojau laikraščio rėdytojas „Rus“ Nr. 8 Aksakovas reikalavo atmainyti uždraudimą. Bet jų žodžiai pasiliko be pasekmės; paskyrus gi gen. gubernatorium Kachanovą, nauja prasidėjo kova. Ypatingais rusiškųjų raidžių apgynėjais buvo Vilniaus apskričio kuratoriai Kornilovas, Batiuškovas ir Sergejevskis.

Nuo 1882 metų pradeda eiti už sienos laikraštis „Aušra", o paskui kaskart jų atsiranda daugiaus Prūsuose ir Amerikoje, kurie nemaž randa paslapčių skaitytojų Lietuvoje, platina ir didina neapykantą ne tik prieš palieptąsias iš aukšto raides, bet ir prieš pačią rusų valdžią. Pačių knygų jau ne tik dvasiškos įtalpos, bet ir iš kitų mokslo šakų, ne kartą gana rimtų, spausdinami užrubežyje (užsienyj) kas kartą daugiaus. Nuo 1882 metų iki 1903 m. įvairių išleidimų pusantro tūkstančio, kartais gan svarbių ir grynai moksliškų, atspausdinta Prūsuose ir Amerikoje, taip, jog galima drąsiai pasakyti, kad uždraudimas lietuviškųjų senovės raidžių nemažai prisidėjo prie mūsų rašliavos augimo ir išsilavinimo. Rados kas kartą rimtesni rašytojai; pati kalba dailinosi ir moksliškai išsidirbo sau rašybą. Daug darbininkų ant rašliaviškos dirvos nukentėjo ar turėjo prasišalinti į užrubežį, bet ir ten nepametė savo darbo, bet dar karščiaus prie jo griebėsi. Dar daugiaus knygų, paslapčia keliaudamos per sieną, papuldavo į sargų rankas. Apskaito, kad kasmet po 50 000 egzempliorių tokiu būdu žūdavę. Nebuvo vienok jokio būdo sulaikyti užrubežiniams išleidimams. Daug atsirado prekikų, kurie apsirinko sau ypatingą amatą gabenti per sieną uždraustąsias knygas, turėdami iš to nemažą uždarbį; daugybė pinigų plūdo be jokio pelno į užrubežį; drauge su knygomis dvasiškos ir kitos nekaltos įtalpos patekdavo į Lietuvių rankas ir knygos labai viešpatystei negeistinos. Nukentėjimas už lietuviškas knygas Lietuvių ūkininkų akyse skaitėsi ne tik patriotišku darbu, bet net religišku pasišventimu. Rusiškosios raidės ne tik neišliuosavo Lietuvių nuo Lenkų įtekmės, bet tiesiog varė į jų globą: nekurie, negalėdami sau parūpinti brangių lietuviškų maldaknygių ir katekizmų, griebėsi prie daug pigesnių lenkiškų, kurios visgi buvo katalikiškos.

Kad Jo Didybė Viešpats Imperatorius Nikolajus II užlipo ant sosto, daugybė prašymų iš visos Lietuvos paplūdo Jo vardu, prašymų, maldaujančių leisti vartoti lietuviškai lotyniškąsias raides. Nekuriems pasirodė, kad tai kunigų darbas. Bet kas matė vargingą žmonių padėjimą, tas negalėjo abejoti, kad tai iš širdies einantis visuomenės balsas. Metuose 1895 buvo suvadintas pirmasis Rusijoje spaudos darbininkų suvažiavimas, ant kurio buvo pakeltas balsas ir už lotynišką-

sias raides (referatai Smilgos ir Baltramaičio). Nuo to laiko ir nekurie rusiški laikraščiai, ypatingai „St. Peterburskija Viedomosti", ir mokslo vyrai, kaip antai Lamanski, Wolter, Baudouin de Courtenay, Fortunatov ir kiti, ant galo pačios administracijos vietininkai, kaip Kauno gubernatoriai Rogovič ir Suchodolski, rodė išmintingumą ir skriaudą versti lietuvius prie rusiškųjų raidžių. Klausimas jau stovėjo ant gero kelio, bet jo išrišimas ėjo labai palengvo. Dvi ministeriji darbavos apie jo išrišimą: vidaus dalykų ministerija ir apšvietos. Pūtė jau kitas sveikesnis oras, teisingesnės nuomonės ėmė viršų. Valdomojo Senato du nusprendimu byloje inž. A. Maciejauskio su b. cenzūros pirmsėdžiu kn. Šachovski 146 r. 1902 ir b. studento P. Višinskio su Kauno rėd. 13 Geg. 1903 m. policija patvirtino, jog nėra tikro Aukščiausiojo uždraudimo spausdinti lotyniškai lietuviškomis raidėmis. Galutinai klausimą apie lietuviškąsias raides išaiškino ir jo išrišimą prie galo pastūmė kunigaikštis Sviatopolk-Mirski, kurs pradžioje 1903 metų būdamas dar Vilniaus gen. gubernatoriumi, suvedęs gana ilgą ir rimtą memorialą, išsiuntė jį į Peterburgą, kategoriškai reikalaudamas atmainyti senovės lietuviškųjų raidžių uždraudimą, išrodydamas kartu, kad brukimas per prievartą Lietuviams rusiškųjų raidžių neatneša jokios naudos vyriausybei ir tik žadina neapykantą prieš valdžią. Ant galo lygiai po metų vargingo padėjimo Lietuviai gavo taip ilgai trokštą ir lauktą tiesą legališkai spausdinti lietuviškas knygas ir darbuotis ant savo tautiškos dirvos. Reikia pasakyti širdingą ačiū tiems visiems šviesiems ir rimtiems vyrams, kurie žodžiu ir raštu prisidėjo prie teisingo išaiškinimo to taip svarbaus Lietuvai klausimo, ypatingai dabartiniamjam vidaus dalykų ministeriui kunigaikščiui Sviatopolk-Mirskiui, kurs, taip sakant, užbaigė pradėtą darbą ir kunigaikščiui Uchtomskiui, kurs labai dažnai pakeldavo balsą savo laikraštyje prieš Lietuvių skriaudą. Ne visus paminėjau savo straipsnyje, kurie nemaž darbavos lietuviškųjų raidžių klausime: darbas tai buvo ne vieno žmogaus; ne vieni tik darbai ant rašto įnešė čia savo dalį: nekurie, kaip a. a. vysk. Baranauskas, jau kapuose ilsiasi, nesulaukė to laiko!

[1904]

APIE LIETUVOS ELGETAS (UBAGUS)

Ad. Mickevyčė savo poemoje „Pan Tadeusz“ (gale I kn.) gana nepaprastoje veikmėje perstato Lietuvos keliaujantį „ubagą“. Kitaip yra prozoje, kasdieniniame gyvenime: vienintelis uždavinys šiandienykščio Lietuvos ubago — tai duonos ir prasimaitinimo ieškojimas. Bet keliai, vedantys į tą kūno išganymą, nevienodi: tai eina tie duonos ieškotojai elgetos kiemas nuo kiemo, parapija nuo parapijos, plaukdami per Lietuvą kaip laivas par plačiąsias mares, tai aplanko atlaidus ir stebuklingas vietas, kur, susėdę ilgomis eilėmis per šventorių ar ant daugiaus užeinamų takų, gieda tam tikras šventas giesmes, norėdami pajudinti krikščionišką praeinančių širdį ir jos dosnumą. Tipiškai ypatingi yra Vilniaus elgetos (ubagai), kuriuos gali matyti per šventą Kazimierą ir per Sekmines; tie ne tiktai pajudina širdį, bet ir sukrato jausmus ne visados krikščioniškus: maldaują mielaširdystės, susėdę eilėmis ant žemės ar ant savo vežimėlių ir atidengę kaip ant kokios parodos savo įvairių įvairiausias kūniškas žaizdas, kartais tikras, ne kartą tam tyčia parengtas ar nuduotas, nuo kurių žmogui net pikta ant širdies pasidaro. Iš tų, kurie, reikalaudami sušelpimo, eina pakiemiais, ne vieną sutiksi valkatą tinginį, kursai, ar apsimetęs badmirio, raišo, kurčio liga, ar apsiskelbęs padegėsiu, keliauja sau ubagaudamas per žmones, nes tokiu būdu gal lengviaus pragyventi ir nuo sunkaus darbo išsisukti; per darbymetį, visiems išvaikščiojus į lauką ir namams be priežiūros pasilikus, toksai valkata ubagas kartais sučiupia, kas dailiai po ranka pakliūva, ar, apžiūrėjęs ūkininkų trobas, paskui gali tarnauti vagims už vadovą. Ne kartą sutinki bekeliaujantį aklą senelį, vaiko vedžiojamą: aklas tikrai reikalingas artimo mielaširdystės, bet toksai vaikas, kaipo darbininkas,

visuomenei jau visai prapuolęs: nuo mažų dienų nustojęs žmogiškos pagarbos, kuri nedrįsta ištiesti rankos, ir pripratęs prie lengvo uždarbio, toksai vaikas ir užaugęs nepames savo įpratimo, jei nesigriebs kokio dar piktesnio būdo uždarbiauti.

Toksai Lietuvos elgetų padėjimas, be abejonės, nėra normališkas. Tikrai badaujantys vargdieniai: seneliai, nesutaupę sau grašio ant senatvės, sunkiai sužeistieji, kurie ir eiti pakiemiais neišgali ir savo vežimėlio ir arklelio neturi, akli ir raiši — tie visi reikalauja daugiaus jiems atsakančio šelpimo. Iš antros pusės, reiktų užvesti šiokią tokią kontrolę tų, kurie ant pikto apverčia artimo mielaširdystę, padidindami skaitlių valkatų dykaduonių, užstodami kelią tikriems pavargėliams, atimdami tiems pripuolančią dalį ir atšaldindami labdarių širdis ir dosnumą. Užvedus kontrolę žymiai susimažintų pakiemiais einančių skaitlius ir tikrai reikalingieji galėtų tada apturėti gausesnę pašalpą. Noriu čia paduoti tame dalyke užmanymą, kursai jau ne vienoje vietoje atranda savo pritaikinimą ir, kaip man matos, gali būti išmintingas. Kalbu apie kaimų elgetas, nors analogiškai tas pats gali būti pritaikintas ir prie miestų. Išeinu iš to principo, plačiai jau priimto, kad žmogus vienoje vietoje, duokime, dirbtuvėse, ilgus metus tarnavęs ir ten sveikatą prastojęs, turi būti ten ir maitinamas. Pagal tos nuomonės einant, paimkime už normą, kad kiekviena parapija turi maitinti savo vargšus elgetas, tada ir mielaširdystės našta nebus per sunki ir tikrų šelpimo reikalaujančių kontrolė lengvesnė, nes kiekvienas elgeta savo apskrity gana žinomas. Tokį užmanymą, bus jau 15 metų atgal, buvo padavęs garbingas Betygalos klebonas kn. Jurgis Stankūnas. Tasai buvo avelių tikras dvasiškas ganytojas, norėdamas savo parapijonis apginti nuo visokių po žmones einančių valkatų tinginių ir širdingai rūpindamasis pagerinti padėjimą ir šelpimo būdą tų, kurie to tikrai reikalauja, patarė savo parapijonims gausesniai šelpti tikrus savo parapijos vargšus beduonius, bet nepriimti į namus nepažįstamų, kurie keliauja sau per žmones, kaip sakoma, be rašto ir krašto, kur akys veda; o kad galima būtų šiokią tokią užverti kontrolę tikrai reikalaujančių artimo pašalpos, išdalino savo parapijos elgetoms ubagams tam tikrus numeruotus ženklelius, kaipo liudimą jų

vargingo padėjimo, kuriuos kiekvienas, reikalaująs mielaširdystės, turėjo iš viršaus su savimi nešioti. Tasai išmintingas klebono užvedimas labai patiko ir parapijonims, ir tikriems elgetoms, kurių skaitlius žymiai susimažino: valkatos nustojo bevaikščioti po Betygalos parapiją, apsimažino ir vagystės. Naujas užvedimas pradėjo platintis po apylinkes parapijas, ir galima buvo tikėtis, kad elgetų klausimas stos pas mus ant rimtesnio ir tikro pamato. Vienok vietinė policija, nežinau ką, tame dalyke nužiūrėjo pavojinga ir užgynė elgetoms nešioti išdalintus ženklelius. Užmanymas iki laikui turėjo iširti; vienok klebono pakeltas klausimas apie savųjų vargšų šelpimą ir apie rimtesnį ir daugiaus atsakantį to dalyko sutvarkymą nenustojo galvos miklintų prakilnesniųjų vyrų. Ant galo keletą metų atgal Betygalos iš Mackūnų dvarponis p. Blad. Dulevyčė, kuriam visuomenės reikalai rūpi, prašė Kauno rėdybos gubernatoriaus Rogavyčės, kad leistų Betygalos miestely įsteigti šelpiamąją draugiją, kuri aprūpintų savo parapijos tikrus pavargėlius beturčius. Buvo tai pirmoji Kauno rėdyboje leista šelpimo draugija. Paskui tokios draugijos buvo įsteigtos ir nekuriose kitose parapijose, pagal Betygaloje įsteigtosios. Kaip tai būtų geistina, kad kiekviena parapija turėtų tokią draugiją ir šelptų savuosius varguolius! Tada matytumime mažiaus apleistųjų elgetų, būtų mažiaus ir taip vadinamų palaidų žmonių valkatų, nuo kurių tiek kenčia visuomenė.

Kad Betygaloje buvo valdžios leista įsteigti šelpimo draugiją, kn. klebonas Stankūnas ir p. Dulevyčė suprašė prakilnesnius parapijos dvarponius ir ūkininkus išrinkti komitetą, pasamdė prieglaudos namus suvargusiems ir nutarė rinkti jų užlaikymui aukas pinigais ir valgomais dalykais. Metams praslinkus, kad aukos gana gausiai plaukė, buvo nutarta pastatyti savo prieglaudos namus; aplinkiniai dvarponiai (daugiausia pats p. Dulevyčė) pristatė medžiagą (materialą), žmonės nepasigailėjo darbo, ir po dviejų metų stojo gražūs mūro namai, kur ligonys ir tikrai reikalaujantys prieglaudos atranda sau pastogį, o parapijonys pristato jiems reikalingą maistą; kurie gali šį tą dirbti, gauna sau ir nesunkų užsiėmimą. Jų užveizdėjimui renkamas yra kas metą komitetas iš daugiaus prijaučiančių tam dalykui parapijonių po priežiūra vietinio klebono. Ant mūsų atmušto

paveikslėlio (2 lap.) matome pačius prieglaudos namus: vidury sėdi pats klebonas, po kairia jo ranka p. Dulevyčė, aplinkui labdarių komitetas, poni Dulevyčienė, pana Chlevinskutė, Mačiulutė, M. Tiškus ir kiti; kairėje pusėje regime pačius vargšus su visokiais darbo įrankiais.

[1905]

MŪSŲ KRITIKAI IR KRITIKOS

Mano straipsny skaitytojas pasergės vieną gana svarbų nenuoseklumą (nekonsekvenciją): pakeldamas balsą prieš mūsų kritikus, patsai stojuosi į jų eilę. Nujaučiu iš aukšto tą užmetimą, prižadu daugiau niekados kritikomis neužsiimti ir prisipažįstu nemokąs kaip besiteisinti. Bet taip jau man paėdė širdį ir įkyrėjo žodžiu ir raštu mūsų kritikos, kad galiu tik su anuo romėnų poeta pasakyti: difficile est satyram non scribere. Jau ko, ko gero, o kritikų mums Dievas nepasigailėjo! Turime jų iki viršugalvio, iki ausims užkursti! Tikra perprodukcija! Tiesa, rimta, subrendusi, išmintinga kritika viešame gyvenime reikalinga: ji išaiškina ne vieną tamsų dalyką, apsaugoja nuo vienpusiško žiūrėjimo, atskiria pelus nuo grūdų, nurodo tamsias ir šviesias kiekvieno darbo puses, o paženklindama klaidas, nemaža prisideda prie jų pašalinimo. Bet geriausias daiktas, kada jo per daug, kada kokiame organizme pradeda kerotis skriauda kitų dalių, ant galo stojas bledingas. Kad pas mus bent būtų kritika, kuriai kritikos vardas tikrai pritiktų, tiek to, nors ir per daug. Pas mus vienok kritika savotiškai suprantama: kritikuoti yra tai išpeikti, pažeminti, išnagrinėti mažiausius krislelius tikrus ar išsvajotus, žmogų aptarti net kokiu piktadėju, atimti jam visai norą darbuotis. Išsvajoję savo vaidentuvėje aukštą nepasiekiamą idealą, nežiūrėdami ar nesuprasdami sunkių gyvenimo aplinkybių ir sąlygų, kaip vyrai statome teoretiškus reikalavimus, o kada jų pas kitus nerandame, tada.., vae vietis! Kad tai mes daug reikalautumime patys nuo savęs, visai būtų nepeiktinas daiktas. Bet ne! Mes reikalaujame daug, labai kartais daug nuo kitų, o patys ir piršto pakrutinti nenorime, negut tiktai liežuvį. Taip man lengva žiūrėti iš šalies ir viską nuversti ant kitus! O išlieję visą širdies apmaudą, aplengvinę savo dūšią kaip kartais aštria ir šaunia

kritika, išeikvoję visą ant to energiją, tikimės daug padarę ir laukiame šimteriopo vaisiaus... nuo kitų! Pas Lenkus ne per seniai buvo apšauktas konkursas nurodymui didžiausių ir ypatingų tautos silpnybių ir ligų, kurios daugiausia prisidėjo prie jų tautiško nuopuolio. Jei su laiku ir pas mus atsiras tas klausimas, aš patarsiu, kad mūsų didžiausia liga tai būdo sunkumas, kursai bėga nuo darbo ir visą naštą ir kalčią už nepasisekimą nuverčia ant kitų. O tuo tarpu mūsų reikalai labai ir labai dideli ir juos gana gerai suprantame. Iš po ilgo amžiaus miego pabudę, dar tik pradedame susiprasti esanti atskira tauta; esame viešame tautų gyvenime kūdikiais; mūsų spėkos ir turtai labai menki; trūksta mums labai daug ant kiekvieno žingsnio; kur tik pažiūri, vien skylės matos, kurias reikia ant greitosios lopyti! O gyvenimas eina, nelaukia! Ypatingai dabar suprantame savo neturtą, kada laikai taip nepaprasti: tiek kyla klausimų, vilčių, užmanymų, prie kurių neprisidėti, kuriuose nedalyvauti yra tai pasilikti užpakaly ir pakelti paskui nepataisomą pragaištį. Pavyzdžiui, priminkime nors klausimą apie rinkimus į ketinamą viešpatystės atstovų susirinkimą. Toliaus reikalaujame ir pagal paskutinį ministerių komiteto nutarimą tikiamos apturėti nors pradinėse mokyklose išguldymus prigimtoje kalboje, o ar turime iki šiolei nors elementariškus rankvedžius, kuriais galėtumime reikale naudotis? Ar daug tarp mūsų atsirastų tokių, kurie šiek tiek lietuviškai mokėtų rašyti ir kitus galėtų mokinti šiokios tokios taisykliškos rašybos? Visur, skaitome, žmonės renkas į kuopas, siunčia deputacijas ir prašymus, aiškina viešpatystei savo reikalus ir žaizdas, pas mus oi kaip mažai tame dalyke judėjimo. Žodžiu sakant, ant kiekvieno žingsnio jaučiame savo silpnumą ir menkumą... ir ant ko gi apverčiame savo jaunas, nesustiprėjusias spėkas? Prisiklausykime paprastoms tarp mūsų kalboms, o ne kartą ir laikraščių straipsniams! Išgirsime tiktai aimanavimą, kritikas, išmetinėjimą vienas kitam: mes snaudžiame, niekas nieko nedaro, ši N. N. daug galėtų, o nieko nedirba, visai atšalo!.. ir paklebinę liežuvį ar pabrėžę kartais šauną ant kitų kritiką, laukiame, iki saulė patekės ar kiti, pabudę ant mūsų trimito balsą, sustos į darbą. Niekas stačiai nepaklausia savęs, o aš pats ką gero padariau? Bet kad dar ant

to pasibaigtų mūsų būdo sunkumas! Tegul tiktai kas pagal savo išgalėjimo imas į darbą ir, kaip sakos, prasikiša už kitus, kritika jam to nedovanos: koksai menkas jo darbas! lenda kitiems už akių, patsai nieko neišmanydamas! daro tiktai gėdą! kas jį išrinko ir ant to delegavo? Kaip jis gali visuomenės vardu šnekėti, kad yra kiti (suprask, aš!), kurie atliktų tą dalyką kur tai geriau?.. Kodėl gi, klausiu, tu, kursai manais geriau išmanąs, nieko nedarai ir tiktai atimi kitam norą ir energiją? Mat manęs nieks nepaprašo! Kam aš turiu ant galo prasikišti už kitus! Tokios tai tokelės pas mus lietuvių! O pagal mano nuomonės, koksai ten būtų darbas, toksai jisai būtų ir su klaidomis (kas ši tą daro, suklysti turi! toks žmogaus likimas), nors būtų ir menkas, bet jei jisai yra pagal išgalėjimo, jei jame yra geri norai, visgi tai yra pozityviškas darbas, o kritikos ir kritikai (tokie kaip pas mus), tai yra darbo trukdytojai, kurie atlieka darbą negatyvišką, užmušdami mažiausią iniciatyvą. Todėl ir mano simpatija visados linksta prie tų, kurie nors mažiau supranta ir išgali, bet visgi kruta, ne kaip prie tų, kurie labai daug išmano, gražiai ir šaunai moka kritikuoti, bet ant to viskas ir pasibaigia.

Tasai savotiškas mūsų kritikavimo geidulys tikrai neišsemiamas: visur įsiskverbia, pasiekia privatišką kiekvieno pasielgimą, mūsų viešas įstaigas (institucijas), mūsų spausdintą žodį.

Mes mokame gana aukštai apie save manyti ir labai lengva mus užgauti: gana nepakviesti į kokį nors užmanytą būrelį, neišrinkti į komitetą, į pirmsėdžius! Bet kitam, ypatingai saviškiui, vientaučiui atiduoti prigulinčią pagarbą nemokame ar nenorime (prieš svetimtautį ar jo nuomonę mokame dvilinkai nusilenkti): o kiek už akių apkalbų, aptarimų, insinuacijų... ant jaučio kailio nesurašytumei! Niekados niekam neįtiksi, kaip jau sakoma mūsų dainoje: kas nerėdos, tasai suskis, o kas rėdos, tasai pliuškis. Bet tiek to! Tai privatiškas kiekvieno dalykas, dalykas sąžinės. Daug čia priguli nuo akių, kuriomis žiūrime į margą svietą ir nuo mūsų pačių pasielgimo! Taip žmogui malonu matyti ar spėti tokiais kitus esančius, kokiu jisai pats!

Bet paimkime mūsų jaunas viešas įstaigas, kokias turime, mūsų paprastas labdarių ir savitarpinio šelpimo draugijas.

Kas jų nekritikuoja, atimdamas energiją darbuojantiems, atitraukdamas abejojančius nuo jų prigulėjimo, platindamas apie jas skriaudančias žinias, žodžiu sakant, prisidėdamas kaip rimtas vyras prie jų iširimo ir nuopuolio. Atmenu, kad prieš savo norą pakliuvau į Petrapilį, jau ko tada neprisiklausiau apie labdarių draugiją (kitų tada dar nebuvo). Vadinta juos visais vardais, kurių galūnė baigias — ista. Turėjau vienok drąsos, kad patsai prisirašiau prie draugijos ir pasitikrinau, kad ne taip yra, kaip žmonės prišneka. Bet kad paskui papuoliau net į komiteto sąnarius, vyresnis mano praktiškas draugas mane labai papeikė: nors tu išsijuosęs ir liežuvį iškišęs dirbsi, vis tiek apdrabstys tave purvais, prisiklausysi ko negirdėjęs (paprastai sakoma tarp mūsų: prisiklausysi iki sočio kritikų). Tikrai, mano draugas turėjo pranašystės dovaną. Kritikuoja visų pirmu draugijos komitetą draugijos sąnariai, kurie, įnešę metinį mokestį, daugiau niekuo nenori prisidėti. Gerai pažįstu visuotinius draugijų susirinkimus; komitetas visados pasirodo kaltas, ir ko jis nepakelia ant savo pečių?! Atsistoja oratorius ir spirgina kiek įmanydamas komitetą už neapsukrumą, kad nemoka kitų pritraukti, į darbą įjungti, kad vakarai neatneša pelno ir t. t. Paskui prasideda rinkimai; vienas ir antras atsisako: mat taip ir taip turi daug savo darbo. Pasitaiko, kad kartais prisiima koksai garsus išmetinėtojas, kursai daugiausia ir aštriausiai kritikavo... ir su laiku pasirodo, anot priežodžio, kad tvirčiausiai baubusi karvė — bergždžia! Ir eina sau darbai kaip ėję! P. St. Pauliukonis „Vil. Žin.“ Nr. 77 išmetinėja draugijos sąnariams, kad visą darbą nuverčia ant labai mažo žmonių skaitliaus, patys gi, įmokėję 6 rb. ant metų, tikiasi visai išsipirkę nuo visų draugijos priedermių. Tiesa, įmokėti tik 6 rb. ir tuo vienu užsiganėdinti, yra mažai; bet visgi yra šis tas geras. Bet, paklausčiau, kiek gero padaro tie, kurie visai nepriguli prie draugijos, nei 6 rb. ant metų neįneša visuomenės labui, o juk tie dar šauniaus mėgsta kritikuoti ir prisidėti prie draugijos nupuolimo ir jos sąnarių susimažinimo. Žinau, kuo paprastai teisinas už savo neprielankumą ir neprigulėjimą prie draugystės. Jiems mat nesimpatiška ta draugija, kuri silpnai stovi, kur mažai darbuojas, snaudžia. Bet yra ant to lengva gydykla. Jei tikrai norite drau-

gijai gero, turite gerą ant beturčių širdį, įstokite į draugiją, parodykite savo darbštumą ne vienais žodžiais; be abejo, papulsite į komitetą ir tada galėsite įvykdinti užmanytas permainas, įpūsite mažu kitiems dvasią, žinoma, darbais, ne žodžiu! o stovint iš šalies aušinti burną, nors lengva, bet iš to nedaug pelno. Toliau, kritikuoja, tai yra, peikia draugiją ir tie, kurie savo laike ėmė nuo draugijos pašalpą ar paskolį, paskui, plunksnomis apaugę, ne tik neskaito sau už priedermę prie jos prigulėti, bet ir negrąžina to, kas prigulėtų, ir jei atsimena apie draugiją, juos šelpusią, tai dėl to tik, kad piktai ją paminėti. Kritikuoja ant galo labdarius ir tie, kurie ir dabar nuo draugijos ar jos vardu pašalpas ima, ir aimanuoja, kad draugija nemoka jų prie savęs patraukti, nurodo visokius vaistus, kuriais draugija galėtų juos patraukti, bet ant galų galo baigias viskas ant to, kad kiti turi juos patraukti, o ne patys jie prisiartinti. Žodžiu sakant, kritikų tarp mūsų užtektinai, bet iš tų kritikų tiek pelno kiek iš ožio pieno. Daugiau, vyrai, darbo, o mažiau burnos aušinimo!

Paimkime ant galo mūsų knygų ir knygučių išleidimus. Negalime pasakyti, kad būtume čia labai turtingi, bet visgi šiokią tokią literatūrą ar rašliavą turime. Turime Kr. Donelaitį, kurio ne viena tauta mums galėtų pavydėti, turime vysk. Valančių, vysk. Baranauską, Daukantą, V. Kudirką, Jakštą, dr. Basanavičių ir t. t. Amerikoje tarp daugel niekniekių yra nemaž išėjusių ir gana svarbių mokslo dalykų. Jei kam Dievas tikrai suteikė kritikos dovaną, galėtų čia nemaž pasidarbuoti, nurodydamas kiekvieno rašytojo verčią, nuopelnus, kuo ypatingai apsiženklino, ką naujo įnešė, kokią jam vietą paskirti mūsų rašytojų eilėje, trumpai sakant, ne tuščiais žodžiais, vien peikdamas ar girdamas vienpusiškai rašytoją pagal ištrintos paskalos, bet pačiais šaltiniais patvirtindamas savo nusprendimą. Rimto mūsų rašytojų apsvarstymo iki šiolei neturime, išskyrus trumpus straipsnelius užrubežiniuose laikraščiuose ant greitosios pabrėžtus; pats Donelaitis iki šiolei nesusilaukė pas mus prigulinčios kritikos. Bet kritikų, kaip mes juos suprantame, pas mus nestoka. Paimsiu du pavyzdžiu gana charakteristišku. Eilėje pirmųjų šiems metams kalendorių pasirodė ir „Lietuvių ūkininkų kalendorius“, p. Baltramaičio parengtas

ir „Liet. laikr." redakcijoje išleistas. Kalendorius nekoksai, klaidų nemaž, bet visgi šioks toks pozityviškas darbas. Gailu, žinoma, kad mūsų kritikai vietoje rašyti kritikas nepasirūpino savo laike parengti geresnio kalendoriaus. Bet, matyt, jau iš aukšto taip buvo lemta, kad geresnio nebuvo, ir štai p. Senis, nustebęs (rasit nusistebėjęs?) ir prisipažindamas iš po kelių kartų, kad jį „vėl paėmė nerimas, ir vėl pašoko apmaudas"[1] pagadinęs (sic) „sau ir savo artimiemsiems visas šventųjų Kalėdų šventes", rašo gana netrumpą kaip dėl kalendoriaus kritiką, visai nemažą jos dalį paskirdamas pačiam kalendoriaus antrašui ir lyg tyčia užtylėdamas autoriaus vardą ir viską nuversdamas ant „Liet. laik." redakcijos!

Antras pavyzdys. Pasirodė jau paties „Liet. laikr." redaktoriaus menkutis „Pradžiomokslis", ir štai antras kritikas (o rasit ir tas patsai, nes mūsų kritikai mėgsta pseudonimus) drožė jau sieksninę kritiką (knygutei nuo 20 lap.). Ir ko čia p. Ilgakojis neprirašė, ragindamas visuomenę būti atsargia, cavaent consules! Čia rasi ir kirminus, iš mėšlyno pradėjusius išlįsti, ir miazmus, ore paplitusius, ir vabaliukus, ir įvairias bakterijas, ir visai negirdėtas pirmiau smilgas (pasityčiojimas iš pavardės), ir geidulį pripildyti savo kišenį (žiūr. „Vil žin." Nr. 60), žodžiu sakant, labai graži kritika. Tegul p. Ilgakojis nesamprotauja, kad norėčiau apginti menkutį darbą! Bet taip rašyti kritiką, kaip jisai rašo, negalima. Rasit aš klystu ir norėčiau klysti, bet kiekvienam, iš šalies skaitančiam tokią kritiką, tikrai išrodo, kad kritikas ieškojo šiokios tokios progos aplengvinti sau seniai pašokusią privatišką apmaudą ir su pasimėginimu ant galo atrado. Kritika, jei trokšta visuomenės gero, turi aiškinti, pamokinti, nurodydama klaidas, o ne daryti žmogų kažin kokiu piktadėju, ne tik atimdama jam norą ir energiją darbuotis, bet ir užmušdama. Ant galo ir nukaltusį žmogų baudžiant, reikia neapsilenkti su tiesa. P. Ilgakojis rašo: „viskas, kas patilpę (sic) šiame pradžiamokslyje ant 10, 11, 12, 13 ir iš dalies 14 puslapio, yra žodis į žodį, raidė į raidę perspausdinta iš „Naujo elementoriaus, parašyto p. A. iš B.". Ant tokio kategoriško pasakymo galima taip pat kategoriškai pasakyti: ne viskas, patilpęs šiame pradžiamoksly ant 10, 11, 12, 13 puslapių yra žodis į žodį, raidė į raidę

perspaudinta ir t.t., o 14 pusl. ne iš dalies paimtas iš „Elementoriaus“, kadangi tiktai pusantros eilutės jame paskolinta. Toliaus „Pradžiomokslio“ autorius ant 15 pusl. prikalba mokiniui, kad, norėdamas įprasti gražiai rašyti, nesigėdytų ilgai ir kantriai su atida rašyti „raides“. Sumanus kritikas iš to išveda, kad „p. Smilga, matyt, pripažįsta, kad rašyti, jeigu dar ne gėda, tai visgi jau nebetol to“. Galėčiau dar šį tą nurodyti toje p. Ilgakojo kritikoje, bet tiek to! Prancūzai gerai sako: il faut être économe de son temps. Gaila laiko. Prisipažįstu pirmą ir paskutinį kartą rašąs kritiką, arba, teisingiau sakant, prieš kritikus. Tai ne mano speciališkumas. Tik skaitant tas p. p. Senių, Ilgakojų ir kitų ilgas kritikas, skurdu man, kad neapverčia savo talento ant geresnių dalykų. Ųeonon capit muscas. Jei jau kam Dievas suteikė kritikos dovaną, galėtų ją verčiaus suvartoti, nekaip laiką gaišindamas ant kalendorių, kurie dešimtimis kas metą išeina ir, metams pasibaigus, eina į kertę. Gana būtų trumpai paženklinti tuos, kurie to verti. Žinoma, rašant kritiką tokio Donelaičio ar vysk. Valančiaus darbų, reikia truputį daugiau apsiskaityti ir smegenis pamiklinti, o kritikai kokio ten kalendoriaus ar „Pradžiomokslio“ gana nerimo ar apmaudos pašokimo, bet... su laiku ir mes susilauksime tikros kritikos! O tuo tarpu daugiau, vyrai, pozityviško darbo, o mažiau tos niekšios kritikos, kuri tiktai tykoja kur patėmyti silpną pusę ir atima ne vienam drąsą ir norą darbuotis. Mažiau išmėtinėkime vienas kitam klaidas, mažiau pasitikėkime ant kitų, mažiau aimanuokime, o daugiau patys darbuokimės. Dirva plati, o darbininkų mažai; todėl reikia mums ir sutarties, ir geresnės laiko ekonomijos, o kada pas mus atsiras rimtesni darbai (ant pradžios bent elementariški mokslo rankvedžiai), kada javai išaugs, tada... Usnys tik ant apleistos dirvos kerojas.

[1905]

ATSAKYMAI MANO KRITIKUI

„Viln. žin." Nr. 242 š. m. patilpo mano veikalo „Lietuvos istorijos" kritika, p. Valdemaro parašyta, pilna neapykantos ir vienų išmetinėjimų. Kad p. V. nesamprotautų iš mano tylėjimo, būk jo kritika ir atsakymo neverti, šį kartą atsakysiu; bet toliau vesti polemikos su p. V-ru visai neketinu: gaila laiko ir rašalo; gerai maskolių sakoma: „na vsiakoje čichanije ne nazdrastvuješsia" (ant kiekvieno čiaudėjimo nebespėsi „ant sveikatos" atsakinėti). Lietuvos dirvonai per tiek metų mūsų vargingo gyvenimo taip apleisti, tiek yra dalykų gyvai ir neatidėtinai reikalingų, tiek yra pozityviško darbo, neturime lig šiol visų vadovėlių net pradinėms mokykloms, o norime savo gimnazijas steigti... tai kada čia beužsiimsi tuščiomis polemikomis, ypatingai su tokiais kritikais kaip p. V., kursai apie logiką mažai ką benusimano ir kritiką savotiškai supranta. Prisiklausęs pirmajame universiteto kurse moksliškai skambančių žodžių, kaip: objektyvinės išlygos, istorijos sintezis, raštijinė tradicija, genetiškas ir pragmatiškas rašymo būdas ir t.t., beria juos kaip iš rankovės, kur reikia ar nereikia, tarsi norėdamas prieš visuomenę pasigirti savo gilia erudicija. Skaitant p. Valdemaro giliai moksliškus protavimus, nežinau per kokį idėjų sąryšį (associatio idearum), man atsiminė iš Gogolio komedijos „Revizor" tarnas Semionas: pojdioš v teatr, a tam tebie sobaki tancujut (nueisi į teatrą, o ten tau šuneliai šokinėja). Taip p. V., įsiširdijęs už pragmatišką mano istorijos rašymo būdą ir bemaž visą savo kritiką ja parėmęs, sąmojingai nutaria: pragmatiškai rašyti istoriją, t. y. pamokinančiai! Kaip tai išmintingai padarė kritikas, „neįsileisdamas į skirtumą tarp pragmatiškos bei genetiškos istorijos aiškinimus*! Nemažai, kaip spėju, būtų žmones prijuokinęs!

---

* Čia p. v. prieraše nurodė Bernheim'o *Lerchbuch*. Tur būti tai korektūros apsirikimas, nes nenoris tikėti, kad šaunus mano kritikas nebūtų mokėjęs net knygos antrašo vokiškai be klaidos išrašyti! (Tikrai korektos apsirikimas.— *Red.*)

Kaipo pavyzdį p. V-ro argumentacijose ir logiško jo sakinių sąryšio vieną išrašysiu vietelę iš eilės. „Neįsileisdamas į skirtumų tarp pragmatiškos bei genetiškos istorijos aiškinimus (tikrai vokiškas sakinys!), turiu pabrėžti, kad ir mūsų visuomenė seniai jau reikalauja istorijos genetiškai rašytos. Bau (?) patinka ir pačiam autoriui Ilovaiskio pragmatiška istorija, kuri visgi kur kas geriaus parašyta. Iš to (?) galime matyti, kad pas p. M. nė negalėjo kilti klausimas apie istorijos sintezį. Bet nežiūrint į veikalo tendenciją, autorius visgi turėjo jį kuo nors pripildyti...“ Kaip iš to, kad p. V. neketina įsileisti į skirtumų... tuojau jis pabrėžia, kad ir mūsų visuomenė seniai jau reikalauja genetiškai rašytos istorijos? Kaip čia įsimaišo, tarsi Pilotas į Credo, Ilovaiskis, kurio istorija būk autoriui patinkanti (iš piršto p. V. tai išlaužė), kuri visgi, anot p. V., kur kas geriaus parašyta? Kaip paskui iš to (iš Ilovaiskio?) galime matyti, kad pas p. M. nė negalėjo (vienok galėjo) kilti klausimas apie istorijos sintezį? Kaip tuojau su istorijos sinteziu rišas sakinys: bet nežiūrint į veikalo tendenciją?.. Vis tai gili kritiko paslaptis, kurios p. V. nenorėjo visuomenei pabrėžti.

Tokio maždaug plauko visa p. V-ro kritika. Taip pabrėžęs visuomenei, kuri anot p. V., vargiai apie tai ar žino, kaip sunkiose objektyvinėse išlygose prisieina rašyti istoriniai veikalai, pasakęs, kad mūsų istorijos ir šaltiniai dar nėra ištikimi ir neturime šiek tiek didelesnio jų rinkinio, ir kad net pamatiniuose Lietuvos istorijos klausimuose atrasime didelį nuomonių įvairumą, p. V. turėjo logiškai, rodos, užmegzti, kad ir p. M-niui, duodant Liet. istorijos sintezį, prisiėjo sutikti tas pačias sunkenybes ir kad per tai negalima per daug nuo jo reikalauti. Bet kur tau! Pas p. V. savo logikos įstatymai: „viršminėtosios sunkenybės, rašo p. V., autoriui esti tik iš dalies, arba ir visai jų nėra“. Koks tas autorius, pasakys kas, laimingas, kuriam kepti karveliai patys lekia į dantis! Nelaukdamas ligi mūsų mokslo vyrai, anot p. Valdemaro stiliaus, bedirbantieji istorijoj, prisirengs kada ir kaip šaltinius pertikrinti, ir jų rinkinį sutvarkyti, ir pamatinius klausimus išrišti, ir bent kokią monografiją parašyti, žodžiu sakant, nelaukdamas, kol saulė patekės ir medus į gerklę varvės, parašė jau 20 metų atgal istoriją bent mažai apšviestiems žmonėms, o visuo-

menei, neatsižinojus pirma, kokius p. V. užreikš iš autoriaus reikalavimus ir kaip jo veikalą apibūdins, prireikė net trečiojo leidimo.

Kaip p. V., rašydamas savo kritiką, bent būtų neiškraipęs mano istorijos teksto! Bet tokiam šauniam vyrui kas gali tat užginti! Taip, mano veikalo antrašą atspaudinta visai be skirstženklių; taip kai kada spaudinama ir įvairio stambumo raidės ir be skirstženklių neklaidina skaitytojo. P. V., kaip sumanus vyras, tuojau suprato, kur skirstženklius padėti ir skaito: „Lietuvos Istorija. Su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu parašė M." Bravo! Kitoje vietoje p. V., būk cituodamas mano žodžius, taip rašo: Ji (istorija) turi mokyti Dievo bei tėvynės meilės (psl. 5). Eikime, p. Valdemarai, į lažybas, kad ir 5 psl., ir visoje mano istorijoje nėra tokio sakinio, nėra nei tokios nuomonės išreikšta! Kas link patriotinio jausmo, kurį man tankiai p. V. prikaišioja, ir kas link reikalingumo žmonėms Dievo meilės, apie tai neketinu su p. V. ginčytis; tai jau subjektyviškas jo dalykas: vienam patinka vargonai, kitam svagonai! Trečioje vietoje, išrašydamas mano tekstą apie Vytenio nuopuolį ties Voplaukiu, p. V. apleidžia nepaženklinęs ištisą sakinį, ir kritikos skaitytojui gali pasirodyti, būk autorius tikrai parašęs, kad grobyj ir imtiniuose laikosi tikras Dievas. Užbaigia p. V. tą vietą tokiu giliai mokslišku ir gana žingeidingu pasergėjimu: „Be abejo, panašūs faktai (suprask, atsitikimai) nebūtų įėję istorijon, jeigu autorius rašęs būtų ją ne pragmatiškai, bet genetiškai, kaip ji rašoma jau nuo pradžios XIX amž. Kritikas aiškiau nenurodė, kokie tai „faktai" nebūtų įėję istorijon, ar kad Vytenis, ties Voplaukiu apsistojęs, vaikščiojo po guolį? ar kad, pamatęs Monstranciją, tyčiojos? ar kad paskui užpuolė Vokiečiai ir ištiko smarkus mūšis? ar kad Vytenis, žeistas į galvą, vos beišspruko, viską palikęs? Kritikas abelnai sako, kad, be abejo, panašūs „faktai" nebūtų įėję istorijon, todėl reikia spėti, kad p. Valdemaras vis tai būtų išbraukęs iš istorijos, tur būti iš baimės, kad kas neužsimintų apie Monstranciją. Jei taip supranta p. V. genetišką istorijos rašymo būdą, tai galiu pasakyti p. V-rui, kad ne tik nuo pradžios XIX amž., bet kur kas anksčiau taip kai kurie rašė ir dabar rašo istoriją, išbraukdami, kas jiems nepatinka.

Tiek tai logikos, supratimo ir sąžiniškumo pas p. kritiką. Žinoma, nuo p. Valdemaro, kaipo nuo pirmamečio studento, ne ko labai galima ir reikalauti; bet visgi bent nereikėtų per daug apie save manyti. Tuo tarpu p. V. gana tankiai turi šį tą visuomenei ar autoriui pabrėžti. Nepritardamas autoriaus motyvams, dėl kurių tasai nenori tikėti, kad Vytautas būtų papuolęs į spaustas ciecoriui Zigmantui, p. Val. rašo: „daug dar klausimų apie Vytautą neišrištų istorinėj literatūroj, kurie, nėr žinios, kurion pusėn svers. Ir aš pats nesutinku su šiomis (?) nuomonėmis, bet visai dėl kitų priežasčių nei p. M." Dėl kokių priežasčių, kritikas neaiškina. Bet ar negana to, kad taip pasakė p. Valdemaras? Autos efė! Tikras Vokiečių Momsenas, istorijos studijose pražilęs!

Savo laike „Liet. laikr." Nr. 18—22, rašydamas plačiai „Apie mūsų kritikas ir kritikus", nurodžiau, kiek blėdies atneša mums tos nelaimingos mūsų usnys, atimdamos ne vienam net norą darbuoties dėl gero visuomenės! Kam malonu už savo prakaitą pragarsėti lyg kokiu piktadariu? Kritika yra reikalinga, bet kritika subrendusi, teisinga, ne vienpusiška; kritika — tai saikas ar uolektis, kuriais atskaitome kiekvienam, kas jam priguli, nurodydami silpnas ir geras puses, nėra tai bobų plepalas, kas papuolė ant seilės, nėra tai conte que conte autoriaus išniekinimas. Grįždamas prie p. V., patarčiau jam užsiimti kokiu nors naudingesniu darbu, nekaip rašinėjimu niekam vertos, nesubrendusios kritikos. Kad vietoje peikimo kitų darbo būtų pats parašęs bent kokią monografiją iš mūsų istorijos ir parodęs, kaip tai rašomi istoriniai veikalai, aš pirmas jam būčiau pasakęs širdingą ačiū iš patriotinio jausmo. Bet kol kas bus ar galės kada būti, pirma reikia pasimokyti, p. Valdemarai, ir lietuviškai geriau rašyti, ir logikos, ir daug dar kitų naudingų dalykų. Žinoma, studentai, dabar politika užsiėmę, netur kada mokintis ar nusimano ir taip jau per daug moką; bet juk tik ir tarp jų ne visi save Momsenais skaito.

[1906]

LIETUVIŲ KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ SUSIVIENIJIMO PROGRAMO PROJEKTAS*

Sustatė:

1. Kun. Kanaunikas Jonas Maciulevyčė, Peterburgo Dvasiškosios akademijos inspektorius
2. Kun. Aleksandras Dambrauskas, Akademijos profesorius
3. Kun. Pranciškus Būčys, Akademijos adjunktas

LIETUVIŲ KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ SUSIVIENIJIMAS

Kiekvienas žmogus turi savo protą ir apie tuos pačius daiktus ne visi vienaip išmano. Nors daugume žmonių nuomonės pasidaro įvairios, bet jos kartais vienos panėši į kitas. Kad panašių nuomonių žmonės susivienija, tai jie savo norus ir pažiūras gal greičiaus išpildyti, negu tie, kurių yra daug, bet nesusivienijusių. Dėlto visose šalyse, kur įstatymus

* Šis projektas sustatytas tapo pernai prieš Vilniaus suvažiavimą. Šiandieną, be abejo, reiktų jame padaryti kai kurias atmainas, nes nuo ano laiko ne vienas dalykas suvis kitaip virto. Tikimės, jog tas atmainas mums patys skaitytojai nurodys. O tuo tarpu mes paduodame šį projektą, kaip jis buvo sustatytas, išmetę tiktai porą visai nereikalingų smulkmenų. Jei jis daugumai patiks ir bus dvasiškos valdžios užtvirtintas, tuomet galima bus pradėti rūpinties ir oficiališku Lietuvių krikščionių demokratų partijos legalizavimu. *Redakcijos prierašas.*

išduoda žmonių atstovai, išrinkti į seimą, panašių nuomonių žmonės vienijasi į krūvą.

Susivieniję jie veikiaus iš savo tarpo gal išrinkti atstovą į valstijos seimą, o tas paskui, seime su kitais tokiais jau atstovais susitaręs, padaro, kad įstatymai išeina pagal jo mintį. Panašios nuomonės žmonių susivienijimas, norintis prisidėti prie aprūpinimo visos šalies reikalų, vadinasi partija. Visose šalyse būna daug partijų, taip pat ne viena yra ir Lietuvoje.

Mes, lietuviai krikščionys demokratai, irgi susivienijome, nes mūsų nuomonės apie Lietuvos reikalus beveik vienokios. Savo vardą dėl trumpumo raštuose dažnai išreiškiame tik trimis raidėmis (literomis) LKD. Mūsų susivienijime visi esame lietuviai, visi esame krikščionys ir visi demokratai. Demokrato žodis seniaus Lietuvoje nebuvo girdėti: taigi daug žmonių ir dabar jo nesupranta.

Demokratais vadinasi visi tie, kurie pirmiausiai ir daugiausiai rūpinasi prastų žmonių reikalais. Demokratai nors, kad visi žmonės neturtėliai lygiai su piniguočiais galėtų rinkti savo atstovus į seimą, kad visi turėtų lygias teises. Mes, kurie prie šio I ietuvių krikščionių demokratų susivienijimo prigulime, ypatingai rūpinsimės, kad Lietuvos prastiems žmonėms būtų duota pilna liuosybė ant visko gero, kad jiems būtų geriaus gyventi; kad miestai nečiulptų visą sodžiaus ūkininko ir jo šeimynos uždarbį; kad jie negadintų jo sąžinės nei sveikatos. Mes dirbsime, kad būtų geriaus visiems žmonėms, kaimuose gyvenantiems: ūkininkams, turintiems ir neturintiems žemės, samdantiems ir samdomiems, dvarų kumečiams ir kitokiems tarnams. Šelpsime ir tuos, kurie iškeliauja į miestus uždarbio ieškoti ir ten apsigyvenę lieka.

Mes vadinamės krikščionys ir tą žodį dedame į savo susivienijimo vardą dėl to, kad tikime, jog yra Dievas ir Kristus, mūsų Išganytojas. Jėzaus mokslą mes priimame ir Jo prisakymus apsiimame pildyti. Ne vien savo naminiame gyvenime, bet ir aprūpinime tautos reikalų apseisime taip, kaip krikščionių mokslas liepia. Šituo mūsų prisirišimu prie Dievo ir tikėjimo mes skiriamės nuo kitų dviejų Lietuvoje esančių partijų. Socialdemokratai tikėjimo nepripažįsta ir jį atmeta, o Lietuviai demokratai apie jį nekalba nei ne-

sirūpina. Mes, žinodami, kad tikėjimas didžiausiai visiems reikalingas, girsime visur ir visada tikėjimo reikalus. Valstijų gyvenime dažnai pasitaiko, kad vyriausybė kankina žmones už ju tikėjimą. Tą žino visi Lietuvos katalikai. Mums iš tiesų krikščionių tikėjimas brangus, dėl to neduosime jo niekam skriausti nei atvirai, nei slapčia.

Į savo susivienijimo vardą įdėjome žodį Lietuviai, nes Lietuva mūsų tėvynė ir ją mylime kaip vaikai savo motiną. Lietuviškoji kalba mums užvis brangi. Kitų tautų ir kitoniškai kalbančių žmonių, Lietuvoje ir kitur gyvenančių, neskriausime, nes esame krikščionys ir artimus mylime visaip kalbančius. Kiekviena tauta turi savo ypatingą kalbą. Mes esam lietuviai, taigi lietuviškoji tai mūsų kalba.

Žemiaus paduodame surašą tų daiktų, kurių reikalaujame, kad mūsų valstijos valdžia (randas) išpildytų. Bet nuo jos visko tikėties negalime. Jei mes lauktumėme, kol ji mūsų reikalavimus išpildys, tai vargai mūsų tuo tarpu spaustų ir daugelis žmonių mirtų geresnių dienų neregėję. Dėl to dirbsime ir mes patys. Kol valdžia įtaisys lietuviškas ir Lietuvai naudingas mokyklas, mes imsime mokinti vaikus sodžiuose labiausiai jiems reikalingų daiktų.

Lietuviai sako: per daug apžioję mažai tenukąsi. Sulig to priežodžio, mes tiek tereikalaujame, kiek galima tikėties gauti ir tiek težadame, kiek šių dienų aplinkybėse galima išpildyti. Susyk užsiimame tik tiek darbų, kiek galime aprėpti, o negraibstome visko vienu kartu. Niekuomet nekurstysime žmonių užpulti ant priešo daug stipresnio už juos, nes žinome gerai, kad iš to nauda būtų jų priešui, o nelaimė mūsų žmonėms. Mūsų ginklas dvasios stiprybė, o mūsų stiprybė tame, kad kovojame vien už tiesą ir teisybę.

Visų šios dienos nelaimių priežastis yra ta, kad žmonėse sąžinės maža. Mūsų biurokratai mus skriaudė ir kankino, nes jie sąžinės neturėjo. Jei neturės sąžinės tie, kurie su biurokratais kovoja, tai, gavę viršų, ims skriausti kitus. Iš to bus tiktai viena pasekmė, kad vietoje vieno skriaudiko stos kitas. Tą suprasdami, mes niekad nei su vienu priešu nekovosime nedorais būdais. Mes savo priešininkų nešaudysime, jų turtų nenaikysime, ant jų nemėtysime neteisingų apkaltinimų, nes tie ir kiti tokie daiktai nedori yra ir žmo-

nėse sąžinę naikina. Su Dievu pradedame, su Dievu ir dirbsime.

Prie mūsų susivienijimo prisidėjusi didžiausia dalis Lietuvos kunigų, mus laimina vyskupai.

Ateityje šitą savo programą papildysime ir išplėtosime sulig to, kaip laikas reikalaus. Bet pakraipa ir pamatinės tiesos nesimainys niekuomet. Mes vis liksime lietuviais, krikščionimis demokratais, t. y. prastų žmonių aprūpintojais, nes patys esame prasti ir prastų vaikai.

Aiškiai pasakome, kad nuo Rusijos skirties neketiname. Nors tas ir be pasakymo žinoma, bet stambiais žodžiais tą išreiškiame, idant mūsų priešininkai negalėtų mums išmetinėti to noro atsiskirti.

Lietuviai krikščionys demokratai arčiausioje giminystėje stovi su „Stronnictwo Konstytucyjno Katolickie na Litwę i Bialorus".

Tarp jos ir mūsų tėra tiktai kalbos reikalų skirtumas. Dėl to visuose tikėjimo ir savo krašto gerovės reikaluose rūpinsimės su jais susitarti iš aukšto ir paskui išvien darbuoties, idant būtumėte stipresni. Mūsų ir jų programe perskyrimas apie Bažnyčios reikalus beveik žodis į žodį tas pats. Tikimės, kad, pasiremdami ant abejiems brangaus krikščioniško mokslo, galėsime su jais sueiti į sutartį apie skiriančius mus kalbos reikalus ir tuokart vienybė pasidarys dar stipresnė, bet kaipo tautiška organizacija mes vis liksime skyrium nuo jų.

Visos Rusijos atstovų susirinkime tikimės dažniausiai sutarti su Rusų Konstitucinių demokratų partija.

I

APSKRITIEJI LKD PROGRAMO IEŠKINIAI

1. Kad Rusijos Imperijoje įvyks konstitucinis ir demokratiškas viešpatijos valdymas, tai Lietuvai turi būti duota autonomija su savo seimu, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu, slaptu ir priverstinu balsavimu. Lietuvos autonomija turės apimti etnografiškas jos ribas ir išsitekti jose. Ribos

tarp jos ir šaliminių žemių turės būti padarytos, suimant į atidą kraštinių gyventojų tautybę ir jų norą.

2. Būsiančiam Rusijos parlamente LKD visuomet stovės už doros, teisybės ir liuosybės reikalus ir rūpinsis, kad visoms tautoms būtų duotos lygios teisės. Ji tenai visuomet kovos prieš tikėjimo suvaržymą ir persekiojimą.

Visos Lietuvos reikalus gindami, rūpinsimės eiti išvien su kitomis lietuvių partijomis.

3. Pamatiniuose, neatmainomuose ir nepanaikinamuose Rusijos įstatymuose turi būti įrašyta: a) jog tos viešpatijos valdymas yra konstitucinis, b) jog ministrai tur išduoti žmonių atstovams atsakymą, c) jog viešpatijos finansai yra po žmonių atstovų kontrole, d) jog visos Rusijoje gyvenančios tautos turi teisę gauti autonomiją, nacionališkai subrendusios susyk, o nesubrendusios tą įgyti tada, kada subręs, e) visų žmonių lygybė prieš teismą, f) ypatos gyvenimo ir korespondencijos nepaliečiamybė, g) tikėjimo ir jo viešo ir privatiško apeigų atlikimo, klioštorių, zokonų, kongregacijų, draugijų ir brolijų įkūrimo — liuosybė, h) visokių politiškų, moksliškų, literatiškų, meninių, ekonomiškų, finansiškų pramoninių ir kitokių draugijų, susivienijimų, susivažiavimų ir kongresų laisvė, i) pilna teismo nepriegulmė nuo administracijos, k) laisvė žodžio ir spaudos, l) ir visoje Rusijoje, ir Lietuvoje tur būti pilna liuosybė ypatoms, ypač Bažnyčioms, steigti visokias liuosas mokyklas nuo žemiausių iki aukščiausių. Šitą liuosybę LKD skaito tarp svarbiausiųjų ir už ją reikale kuo smarkiausiai kovos.

4. Žmonių atstovai į visos Rusijos parlamentą renkami lygiu, tiesiu, slaptu, priverstinu balsavimu, be skirtumo tikėjimo, tautos, lyties ir luomo.

II

APSKRITIEJI LIETUVOS REIKALAI

(Lietuvos autonomija)

5. LKD darbavimos tikslas yra Lietuvos autonomija etnografiškose ribose, t. y. apimanti visą Kauno guberniją ir lietuviškai kalbančias dalis Suvalkų, Kuršo, Garteno ir

Vilniaus guberniją su miestu Vilnium, kaipo visokeriopu to krašto centru.

6. Lietuvos autonomija susidės iš šitų tautos teisių: a) turėti savo šalies Seimą Vilniuje, galintį ir turintį statyti teises ir skirti mokesčius visai autonomijos teritorijai, išrinktą lygiu, tiesiu, slaptu, priverstinu visų suaugusių gyventojų balsavimu, b) teismas ir administracija iš vietinių žmonių, c) visos mokyklos su vietine kalba ir su mokintojais iš vietinių žmonių, d) administracijos priegulmė nuo autonominio Seimo ir jos atsakymas prieš jį, e) kariumenės mokslo atlikimas savo krašte, f) sodžiuose ir miestuose vietinės savivaldos įstaigos skiria savo apskričiai policiją, jai moka algą ir jos darbus kontroliuoja.

Kariumenė su laivija, tamožnių valdymas, geležinkeliai ir krasos su telegrafais lieka po valdžia centrinių Rusijos valdymo organų, bet su ta sąlyga, kad tų dikasterijų valdininkai Lietuvoje būtų skiriami iš vietinių gyventojų ir mokantieji vietines kalbas.

7. Lietuvos autonominis Seimas turės įtraukti į pamatinius savo įstatymus visiems Rusijos piliečiams priklausančias teises ir laisves, minėtas 1 punkte po litaromis e-1, negalės jų susiaurinti nei panaikinti.

III

APŠVIETIMO REIKALAI

8. Iš pačių pradžių su visų didžiausiu stiprumu reikalaujame: a) kad visose pradinėse lietuvių mokyklose visi daiktai būtų išguldomi lietuviškai, b) kad visi jų mokintojai būtų lietuviai, c) kad programas būtų pritaikytas Lietuvių dvasios ir kūno reikalams, mokintojus skiria mokyklos apylinkės gyventojai iš tų žmonių, kurie tur reikalingą mokslą, d) kad vidutinėse mokyklose būtų išguldoma lietuvių kalba, e) kad tikėjimą išguldinėtų būtinai tos Bažnyčios kunigas, prie kurios priklauso vaikai, t.y. katalikams — katalikų kunigas, protestantams — pastorius ir t.t., f) kad mokintojų seminarijose lietuvių kalbos išguldymas būtų tarp svarbiausiųjų mokinimo dalykų.

9. Reikalaujame: a) kad pradinėse mokyklose mokslas būtų už dyka, b) vidutinių mokyklų įsteigti tiek, kad norintiems ir galintiems jose mokintis būtų vietos, c) vidutinėse ir aukštesnėse mokyklose mokslapinigius numažinti, d) tarp visokių mokyklų ryšį suartinti, idant galima būtų lengvai įstoti iš vienų į kitas, e) kad liuosųjų mokyklų lankymas būtų skaitomas už išpildymą priverstinio mokinimo teisės.

10. Idant vaikai, neeinantieji mokyklon, neliktų neišmokę reikalingiausių daiktų, visuose kaimuose parinksime nors po vieną vyrišką arba moterišką, kuri išmokintų visus to kaimo vaikus ir mergaites lietuviškai rašyti, skaityti ir katekizmo.

11. Kiekvienoje parapijoje LKD rūpinsis įkurti knygyną, iš kurio galės gauti pasiskaityti knygų visi tos parapijos žmonės dykai.

Jogei mažai tebėra dar gerų lietuviškų knygų, įsteigta Šv. Kazimiero draugija knygoms išleidinėti. Visus jos išleidimus parapijiniai knygynai gaus pigiaus negu kiti pirkikai. Lietuviai krikščionys demokratai rūpinsis, kad visi tos draugijos išleidimai būtų visų parapijų knygynuose.

12. Lietuvos mokslui ir menui šelpti Lietuviai krikščionys demokratai turi įkūrę „Motinėlę". Tai yra draugija, jos sąnariai moka po 10 rub. kas metą. Iš tų mokesčių ir vienkartinių padovanojimų susideda pinigų fondas, iš kurio duodamos stipendijos lietuviams neabejotinų gabumų, einantiems mokslus, ypač aukštesniuosius. Tokiu būdu tikimės prirengti užtektinai moksliškų spėkų, reikalingų būsiančiam Lietuvos universitetui.

13. Neilgai trukus prie „Motinėlės" atidengsime antrą fondą, į kurį rinksime pinigus, reikalingus įkūrimui pirmutinės vietinės grynai lietuviškos mokyklos.

IV

KALBOS REIKALAI

14. Visi Lietuvos gyventojai tur teisę skaityties tos tautos sąnariais, prie kurios jie patys panori. Jiems valia turėti savas mokyklas saviems vaikams ir savas tautiškas draugijas saviemsiems.

15. Visomis spėkomis rūpinsimės ir dirbsime, kad lietuvių išvirtimas į kitas tautas pasiliautų susyk, kad rusifikacija ir polonizacija nežengtų toliaus nei žingsnio.

16. Tose bažnyčiose, prie kurių priklauso 300 mokančių lietuviškai kalbėti, tur būti kunigas, mokąs lietuvių kalbą. Kur parapijoje tokių yra 1000, ten tur būti sakomi lietuviški pamokslai ir giedamas ražančius proporcionaliai sulig lietuvių skaitliaus.

17. Vyskupijoje, apimančioje 100 000 lietuvių katalikų, vyskupas arba pavyskupis turi mokėti lietuviškai.

18. Mes kovosime su lenkais inteligentais, kurie norės platinti Lietuvoje lenkų kolonizaciją, taisys lenkiškas mokyklas lietuvių vaikams ištautinti, reikalaus nuo savo dvaro tarnų būtinai mokėti lenkiškai.

19. Visi etnografiškos Lietuvos dvarų oficialistai tur mokėti lietuviškai ir nevartoti prievartos ant savo prižiūrimųjų, kad šie išmoktų ir kalbėtų lenkiškai arba kaip kitaip. To paties reikalaujame nuo dvarponių, užsiimančių nuolatine savo dvarų priežiūra.

V

ŪKĖS REIKALAI

20. Valstijai priklausančių žemių išdalinimas bežemiams ūkininkams kuo labiausiai palengvintomis jiems sąlygomis.

21. Valstija (Autonomiškoji valdžia) taiso kelius ir stato tiltus.

22. Tur būti uždrausta naikinti girias; išvežimas medžiagų ir malkų į užrubežį tur būti apribotas, idant ir neturtingi žmonės galėtų nusipirkti sau užtektinai malkų ir rąstų.

23. Valstijos pašalpa: a) bežemiams arba mažažemiams ūkininkams, perkantiems žemės nuo nusigyvenančio dvarponio, b) sodiečiams, keliantiės į vienšėdes kolonijas, c) ūkininkams, veisiantiems ant savo žemės giraitę.

24. Kredito įsteigimas smulkiems ūkininkams, kur jie galėtų gauti lengvai, pigiai ir greitai pasiskolinti pinigų savo žemės reikalams.

25. Išleidimas įstatų, kuriuos pildant, sodžių ir dvarų darbininkai būtų apsaugoti nuo samdančių neteisybės ir kad

samdantieji būtų apsaugoti nuo samdininkų nesąžiniškumo, ir pavieninio pabėgimo nelaike. Tam reikalingas įsteigimas darbo inspekcijos dvaruose ir kaimuose, rinktos iš abiejų pusių, prižiūrinčios, kad nebūtų skriaudos nei darbininkams, nei samdantiems.

26. Įkūrimas ūkiškų ir vartojimų draugijų, prieglaudų, savitarpinių susišelpimų ir t.t.

27. Idant Lietuvos sodiečiai, iškeliavę uždarbiauti į didžiuosius miestus, nežūtų tenai sunkiose aplinkybėse, LKD rūpinsis įkurti juose organizacijas, suvienijančias ir šelpiančias tuos uždarbio ieškotojus.

28. Kad sodiečiai turėtų savitarpinę nuo ugnies nelaimių apsigynimo organizaciją visai skyrium nuo miestiečių ir miestelėnų.

29. Lengvas įgijimas naudingiausių žinių iš žemdirbystės mokslo: a) per tam tikras žemąsias ir vidutines ūkininkavimo mokyklas, b) per įkūrimą pavyzdinių ūkių, c) per tam tikrus instruktorius.

30. Ligonbučių ir prieglaudų steigimas, mediciniškos ir juridiškos pagalbos toks organizavimas, kad ja galėtų pasinaudoti visi dykai.

31. Ūkės darbininkų senatvės ir ligos aprūpinimas visuomenės lėšomis. Fabrikiniams tas pareina nuo fabriko.

VI

DOROS REIKALAI

32. Antrininkės ir kitos mergaitės ar moters, tarnaujančios dvaruose, kartais ir pas ūkininkus, patiria skriaudos nuo prižiūrinčių jas vyrų. Jei jos kreipsis prie LKD, tai ras greitą ir stiprų užtarimą.

33. Visi vienoje parapijoje gyvenantieji LKD daro atskirą kuopą, kuri visomis savo spėkomis stabdo girtybę tarp savo apylinkės lietuvių.

34. Idant žmonės nuo girtybės atitraukti, turėtų kur ir kaip padoriai bei naudingai pasilinksminti, LKD steigs sodžiuose ir miestuose susirinkimus su lietuviškais skaitymais, dainavimais, teatrų lošimais ir kitais dorais prasimaginimais.

VII

BAŽNYČIOS REIKALAI

35. Tikėjimo klausimuose rūpinsimės susitarę balsuoti išvien su krikščionimis demokratais kitų Rusijos tautų.

36. Liuosas susižinojimas su Šventuoju Tėvu, Vyskupų rinkimas pagal kanoniškuosius įstatymus be įsikišimo svietiškosios valdžios. Diecezijos valdymo organizacija be kokio nors įsikišimo svietiškų valdininkų, o grynai pagal Bažnyčios surėdymą.

37. Vyskupų liuosybė: a) steigti naujas parapijas ir mainyti ribas senųjų, b) sušaukti diecezinius ir provincijos sinodus, c) statydinti parapijų, filijų bažnyčias ir koplyčias.

38. Vyskupų ištarmės: a) moterystės dalykuose tarp katalikų, b) prisiektosios moterystėje doros klausimuose, c) kunigų prasižengimuose prieš jų speciališkas pašaukimo priedermes — turi svarbumą turėti teismo ištarmės.

39. Liuosas steigimas ir valdymas žemųjų ir aukštųjų seminarijų ir absoliutiškai liuosas nuo visokios priežiūros mokinimas jose jaunuomenės, rengiančiosi į kunigus, mokintojų skyrimas ir programų sustatymas priklausąs vien nuo vyskupo.

40. Atlyginimas katalikams visų jiems padarytų skriaudų, t.y. atnaujinimas panaikintų vyskupijų ir sufraganijų; sugrąžinimas uždarytų, sugriautų ir perkeistų bažnyčių arba pinigais atlyginimas už tatai.

41. Susigrąžinimas tų bažnyčios turtų, kurie tapo atimti po padarytai su Šventuoju Tėvu sutarčiai (Konkordatui). Sugrąžinimas vyskupams tų pinigų, kuriuos dabar neva valdo Kolegija, o pagal tiesą juos aikvoja Vidaus dalykų ministerija be naudos, o dažnai net katalikų bažnyčios skriaudai.

42. Katalikiškosios Kolegijos Peterburge panaikinimas, Dvasiškosios katalikų akademijos iš Peterburgo į Vilnių sugrąžinimas ir jos su jos kapitalais, knygomis ir turtais iš po svietiškos globos pilnas paliuosavimas.

43. Liuosas steigimas kliošторių, apsigyvenimas zokonų, kongregacijų, tikėjimiškųjų draugijų ir brolių.

44. Liuosas prieš sužieduotuves sutarties darymas tarp

įvairaus tikėjimo ypatų ir jos juridiškas pripažinimas. Laisvas tikėjimo skelbimas.

45. Įvedimas Grigališkojo kalendoriaus.

VIII

VIDURINĖ PARTIJOS TVARKA

46. Centrinį komitetą renka delegatai pavietinių susirinkimų. Tam tikslui jie susivažiuoja truputį anksčiaus prieš visuotiną partijos metinį susirinkimą. Centrinio komiteto sąnariai tarnauja vienus metus. Jie gal būti palikti komitete ir toliaus. Jie iš savo tarpo renka pirmasėdį, kasierių. Niekas negal būti pirmasėdžiu, kasierium ir sekretorium du metu pagrečiui, o antrą metą jis ipso facto lieka pirmasėdžio pagelbininku ir jam negalint už jį pildo pareigas. Ta pati tvarka pavietiniuose komitetuose.

Prie centrinio biuro gal būti samdytų raštininkų ir oficiantų.

47. Centrinis LKD komitetas bus Vilniuje. Jis susidės iš 5 ypatų. Jo užduotis bus: a) organizavimas ir prirengimas visuotinų partijos suvažiavimų, b) susinešimas su pavietiniais ir parapijiniais komitetais ir davimas jiems pakraipos bei informacijų apie dalykus už laiko ir parodymas, į ką paskirtam laike reikia pakreipti ypatingą darbštumą, c) juridiškas patarimas ir apgynimas LKD susivienijimo arba pavienių jo ypatų spaudoje, d) organizavimas arba užtvirtinimas pavietinių komitetų, e) kandidatų į viešpatijos ir autonomijos seimus surašų sustatymas, f) prirodymas reikalui atsitikus kandidatų į vietinės savivaldos organus, g) susivienijimo kasos vedimas, h) susivienijimo laikraščiuose reikalingų žinių ir atsišaukimų skelbimas. Taipgi atskaitų apgarsinimas ir neteisingųjų paskalų atitaisymas.

Centriniame komitete tur būti vienas kunigas vyskupo užtvirtintas.

48. Kiekvienam paviete, o jei jis didelis,— kiekvienam dekanate darosi pavietinis komitetas, kurio sąnarių skaitlius pagal reikalų didumą gal būti didesnis arba mažesnis. Iš jų nors vienas bus kunigas vyskupo užtvirtintas tam.

Pavietinių komitetų užduotis: a) sušaukti vietinius seimus, b) darbuoties, kad partijos kandidatai taptų išrinkti atstovais į atsakančias vietas, c) patarimas centriniam komitetui, ką jis gali skirti į atstovų kandidatus į viešpatijos, autonomijos arba žemesnės savivaldos seimą, d) patarimas reikalui atsiradus parapijiniams komitetams, ką jie gal rinkties mokintojais, teisdariais ir t.t., e) pranešimas centriniam komitetui vietinių reikalų, f) pagelba parapijiniams komitetams jų rūpesčiuose apie įsteigimą draugijų, knygynų, reifenseno kasų etc., g) vedimas skaitlių, h) pranešimas centriniam komitetui to, kas gal būti reikalinga jam žinoti arba reikia garsinti laikraščiuose.

49. Kiekvienoje parapijoje yra komitetas iš keturių ypatų, prie kurių penktas prisideda kunigas. Šito parapijinio komiteto užduotis yra: a) rūpestis apie parapijos knygyną, b) pranešimas visiems parapijoje gyvenantiems, kada bus visuotinas ir pavietinis partijos suvažiavimai ir praplatinimas jų rezoliucijų, c) aprūpinimas, kad partijos laikraščiai pareitų į laiką vietiniams prenumeratoriams ir pagelbėti jiems prenumeratos nusiuntime, d) įkūnijimas krikščioniškai socališko partijos veiklumo, e) girtuoklystės stabdymas, f) ligonbučių aprūpinimas, g) išdavimas paliudijimų sąnariams, keliaujantiems kitur ir pranešimas jiems adreso ten veikiančių LKD organizacijos kuopų, h) įsteigimas viešų ar privatiškų mokyklų su lietuviškai krikščioniška dvasia, i) pranešimas centriniam Vilniaus komitetui apie skaitlius ir laiką meldžionių, kurie iš parapijos ketina keliauti aplankyti šventąsias Vilniaus vietas, j) jei galima, būti trečiuoju teisdarių nesutikimuose tarp samdančių ir samdomų. Dėl to reikėtų, kad komitete būtų lygus skaitlius abiejų. Parapijiniai susirinkimai gali būti tik šventomis dienomis.

50. Nors vieną kartą į metus būna vienas visuotinas partijos susirinkimas. Reikale centrinis komitetas gali sušaukti ir daugiaus.

Visuotiniame susirinkime prezidentu visuomet būna šviežiai išrinktas ateinantiems metams centrinio komiteto pirmasėdis. Jam prašant, susirinkimas gali išrinkti vieną arba du pagelbininku. Jis sau pasiskiria tam sykiui du sekretoriu, kuriuodu užrašo susirinkimo protokolą.

51. Prieš visuotiną partijos suvažiavimą centrinis komi-

tetas, o prieš pavietinius susirinkimus pavietiniai komitetai tur aiškiai sustatyti apsvarstymams temas.

Visi partijos sąnariai tur teisę paduoti susirinkimui apsvarstyti kokį nors klausimą. Padavėjas tur ant rašto aiškiai suformuluoti savo užmanymą taip, kad jisai, jei taptų priimtas, galėtų būti stačiai be kokių permainų įrašytas į partijos programą arba įstatus. Šitoks padavimas temos iš dalies prieš visuotiną susirinkimą tur būti paduotas centraliniam komitetui mėnesį prieš susirinkimui įvyksiant. Centrinis komitetas tur teisę tą laiką sutrumpinti. Visos visuotino susirinkimo temos tur būti apskelbtos laikraščiuose nors dvi savaiti prieš susirinkimui įvyksiant.

Ypatos, nepriklausančios prie LKD organizacijos, negal nei būti, nei kalbėti jos susirinkimuose, nei visuotinuose, nei mažesniuose. Pasyviška pribuvimo teisė duodama tiktai reprezentantams valdžios įstatų seimuose ir komitetams.

52. Pavietiniai susirinkimai paprastai būna dukart į metus. Reikale gal būti padaryta keleta ekstraordinariškų, bet arčiaus vienas kito kaip dvi savaiti du pavietiniu susirinkimu negal būti. Juose visa tvarka eina taip pat kaip ir visuotiname, tik temos iš dalies gali būti priimamos už dviejų savaičių prieš susirinkimą, o turi būti apskelbtos pavieto sąnariams už savaitės.

Pavietiniuose susirinkimuose dalyvauja tiktai: a) parapijinių susirinkimų delegatai ir b) tie, kurie moka nevien 10 rub. partijos mokesčių, bet dar ir įsirašę yra kaipo sąnariai Šv. Kazimiero draugijos ir „Motinėlės“.

53. Visi ūkininkai, priklausantiejie prie LKD partijos ir įmokantiejie kas mėnesį po 25 kap., gauna dykai atsiliepimus, pranešimus, apgarsinimus. Visi kunigai ir svietiškiejie inteligentai moka po 10 rub. į metus ir gauna dykai „Draugiją“ draug su visais draugijos apskelbimais ir atsišaukimais.

[1907]

APIE MINDAUGO SOSTAPILĮ

Jau seniai Lietuvos istorikus užima gana žingeidus klausimas, kur buvo Mindaugo sostapilis ir kur tasai didysis kunigaikštis apsikrikštijęs buvo Lietuvos karaliumi apvainikuotas. Daugumas senovės istorikų, kaip *Lietuviškoji Kronika*, Strijkovskis, Kojelavičius ir vėliaus Narbutas, Daukantas, Antonovičius buvo tos nuomonės, kad tai galėjo būti Naujapilis (Nowogrodek) dabartinėje Minsko rėdyboje. Karamzinas ir iš dalies Balinskis ir Lipinskis samprotavo, kad Mindaugas bent apsivainikavo Kernavėje, ant Neries kranto, į rytų žiemius nuo Vilniaus. Pastaruose laikuose dėl gana svarbių priežasčių, kurias nurodė Julijus Latkovskis (Mendog król litewski, 1892 r.), pradėta labai abejoti apie tai, kad Mindaugas būtų sau apsiskyręs sostapilį į rytus nuo Vilniaus. Pradėta spėti, kad Mindaugo buveinė galėjus būti Suvalkų rėdyboje, Seinų paviete. Kun. Totoraitis savo daktariškoje disertacijoje: *Die Litauer unter dem König Mindowe* samprotauja, kad Mindaugo sostapilis galėjęs būti kairėje Nemuno pusėje, Liškiavos parap., kur ant kalno iki šiolei matyties griuvėsiai.

Nuo pernykščių metų pribuvo dar viena hipotezė, kuriai, kaip žemiaus matysime, netrūksta bent kokio pamato. Gr. Krasinskių bibl. Dr. Vaitiekus Ketzynskis* mano, kad Mindaugo sostapilis buvęs ant Dubysos kranto, tarpe Betygalos ir Raseinių. Štai jo samprotavimo pamatai: Mindaugas apsikrikštijęs prižadėjo popiežiui Inocentui IV pastatyti savo lėšomis katedros bažnyčią ir 12 kovo 1254 m. jam pranešė

* Žiūr. *Kwartalnik Historyczny* 1907 r., zeszyt 4.

paskyręs Kristijonui, pirmamjam Lietuvos vyskupui, pusę Raseinių, pusę Lokove, pusę Betygalos ir t.t.** Reikia spėti, kad netoli tų vietų ketinama buvo ir katedra statyti, kad arti turėjo apsigyventi ir patsai vyskupas; ant galo ir sostapilis galėjo būti netoli, nes juk vyskupui buvo Kryžiuočių prisakyta prižiūrėti naujai apsikrikštijusio karaliaus darbus. Raseiniai ir Betygala iki šiolei užsiliko. Bet kur Lokove? Pirmiaus samprotauta, kad tai dabartinė Laukuva. Ketžynskis spėja, kad tai dabartinis dvaras tarpe Betygalos ir Raseinių, ties Dubysa, kursai iki šiolei vadinasi Liakava ir kurio vardą jau randame paminėtų rankrašty nuo 1667 m. (Osolinskių kningynas, I. 3316). Iš Mindaugo rašytų laiškų žinomos yra dvi vėlybesnės kopijos, kuriose pasakyta: Datum Lettoviae in curia nostra... Kai kurie manė, kad Lettoviae žodį reikia suprasti Lietuvą, bet tada vietos paženklinimas būtų gana platus, gana juokingas; greičiaus reikia spėti, kad tai ypatingos vietos vardas, bent kiek kopijose iškreiptas: tasai, kurs perrašinėjo kopijas, girdėjo Lietuvos vardą, bet, duokime, jam nežinomas buvo vardas Lekoviae, o tt ir k lengvai rankos rašte gali suklaidyti. Todėl Mindaugo laiškai ar nebus rašyti virš paminėtoje Liakavoje? *Volynijos Kronikoje* Mindaugo sostapilis vieną kartą pavadintas „Voruta"; ar tai nebus antrasis nuo Liakavos netolimas dvaras, kursai šiandieną vadinasi „Uturai"? Toliaus reikia paminėti, kad nuo Uturų iki Dubysos pro Liakavą iki šiai dienai eina neplatus volas, akmenėlių supiltas, ilgio nuo 3—4 verstų. Spėjama buvo, kad jis ar Žuvėdų laikuose supilta, ar prieš amžius suneštas koralų kalnelis. Bet galėjo tai būti ir užsilikusi dalis volo, apie sostapilį sukasto. Ant galo reikia pabrėžti, kad virš paminėtos vietos jau pačios gamtos gana apsargios ir nuo neprietelių apsaugotos: iš vienos pusės Dubysa su gan aukštais kalnais, iš antros pusės gana kraušuoti kalnai Veviršos, Mukės ir Luknės. Ar nauja Dr. Ket-

** Assignantes eiden pro dote Rassegone (NB. pas Totoraitį Rasseynen) medietatem Betegallen medietatem, Locove medietatem...

žynskio hipotezė teisinga, galės parodyti tolimesnieji archeologų tyrinėjimai***.

[1908]

*** Kur buvo Mindaugo sostinė, klausimas kol kas neišrištas. Žinoma tik Mindaugą mirus Anglonoj ant Dauguvos, kur beardant seną mūro bokštą atrasta didis akmuo su parašu: hic requiescit Mendocus Dux Lithuaniae nuns christianus princeps, nunc idolorum cultor. Ctr. Przyałgowski Żywoty bisk. wileńskich. T. I. str. 4. Ten pat randas paduota svarbi žinia apie tai, jog pirmutinis Lietuvos vyskupas Vitas palikęs rankraštį: De christianorum in Lithuania (Lithovia) conditione deplorabili ad Sanctis et Beatis. Patrem Inocentium IV. frasi viti de ordine praedicator. Episcopi Lithuaniensi Epistola. Būtų geistina sužinoti, kur dingo tas rankraštis. *Red.*

ISTORIŠKOJI MORALIŠKOSIOS TEOLOGIJOS APŽVALGA

Įžanga

1. Norint giliaus koks mokslas ištirti, be abejo, ne tiktai naudinga, bet irgi reikalinga pažinti arčiaus jo istoriją, t.y. kokiais keliais jisai per amžius augdamas ir lavindamas ėjo, kokie garsesni vyrai jame darbavos ir ką iki šiol pasiekė. Mokslo istorija supažindina su jo rašliava, nurodo verčią atskirų jo veikalų; ji ant galo apsaugoja nuo atkartojimo iš naujo jau vienkart padarytų klaidų; ir čia kaip kitur pritinka lotyniškas priežodis: istorija — tai gyvenimo mokytoja.

Šios pastarosios tiesos patvirtinimui paimkime kaipo pavyzdį XVIII amž. galą: moralistai teologai, kaip tai Schwarzhueber, Isenbiehl, Reyberger, Geishuettner, Danzer, Mutschelle ir kiti, ieškodami naujų kelių, pasidávę enciklopedistų įtekmei ir norėdami prisitaikinti savo amžiaus dvasiai, bandė krikščioniškosios etikos rūmą statyti ne ant pamato apreikštųjų viršprigimtinių tiesų, bet, kaip daugelis protestantų, ant protiškų išgalvojimų, neva žmonėms daugiau suprantamų ir tvirčiaus patraukiančių. Bet, kaip pasekmės parodė, ir patys nelaimingai kryžkeliais nuėjo, ir normališką Morališkosios Teologijos bėgį ir ūgį sutrukdė. Nuo jų pragaištingos įtekmės paskui net tokie gerų norų ir nemenko proto vyrai, kaip Schenki, Riegler, Sailer, Hirscher ir kiti, ne visai buvo liuosi. Tiktai Rymo popiežių karštai nurodoma ir kaskart daugiaus augantis šv. Alf. Liguorio autoritetas pamažu sugrąžino Morališkąją Teologiją į priderančias jai vėžes, suteikdama vienkart ir viršprigimtinį jai rimtumą. Ar tasai istoriškas atsitikimas nėra perspėjimu

ir pamokymu ir mūsų laikų modernizmui, kursai pradeda skverbties net į teologiškus mokslus ir kurį teisingai nubaudė Pijus X pp. „Lamentabili sane exitu“ 4 liepos 1907.

Ypatingai mokslo istorijos pažinimas ir jo reikalingumas jaučiasi mūsų laikuose, kada istoriškas kriticizmas yra taip pageidaujamas ir, nors kai kada, tiesa, kryžkeliais nuklysta, bet visgi nemaž ir naudos atneša, ne vieną tamsų dalyką išaiškindamas ir pelus nuo grūdų atskirdamas.

Tuo tarpu Morališkosios Teologijos istorija — tai dirva iki šiol maž teištirta ir nespecialistams sunkiai prieinama. Tikrai pasakius, jos taip kaip ir neturime parašytos. Tiesa, pradedant nuo XVIII amž. galo, kai kurie teologai moralistai, mėgindami rašyti įžangą į Morališkąją Teologiją, aiškindami jos prigimtį, uždavinį ir ryšį su kitomis jai artimiausiomis mokslo šakomis, nurodydami šaltinius, iš kurių ji semia savo tiesas ir metodą, kurio išguldyme prisilaiko, vienkart paduoda ir keletą žinių iš jos istorijos. Bet tos žinios per trumpos, siauros, vien elementariškos. Tokias trumputes žinias iš Morališkosios Teologijos istorijos randame pas šiuos autorius: Mart. Gerbert. Principia Theologiae Moralis. 1758.— Fr. Ant. Zacharias. Dissertatio historica, didactica et apologetica, kurią šv. Alf. Liguori savo Morališkosios Teologijos įžangoje atspaudino.— Joh. Bapt. Hirscher Die Christliche Moral, 5 ed. 1851. Zur Geschichte und Literatur der christlichen Moral, t. I, lap. 36—86.— Ern. Müller. Theologia Moralis, 4 ed. 1883. Historia Theologiae Moralis, t. I, lap. 46—63.— Bent kiek platesnes ir rimtesnes žinias paskutiniuose laikuose suteikia: Ad. Krawutzcky. Einleitung in das Studium der Katholischen Moraltheologie, 2 ed. 1896.— T.J. Bouquillon. Theologia Moralis, Fundamentalis, 3 ed. 1903; De historia Theol. Moralis t. I, lap. 71—171.— Jac. Bund. Catalogus auctorum, qui scripserunt de Theologia Morali et practica, 1900.— Ypatingai nemažai medžiagos Morališkosios Teologijos istorijai galima pasemti iš patrologiškų veikalų ir pas H. Hurterį: Nomenclator literarius Theologiae catholicae, 5 tomai, 1892—1903.

Šiek tiek daugiaus pasirūpino paskutiniu laiku apie sistematišką krikščioniškos etikos istoriją rašytojai protestantai, kurie bent pradžią padarė tame dalyke; nors ir jų veikalai tai tik pirmieji bandymai, pirmieji žingsniai naujojoje dirvo-

je, neišeinantieji iš ribų paprastųjų rankvedžių, kuriems dargi trūksta objektyviško bešališkumo. Paminėti galima šituos: C.F. Ständalin. Geschichte der christlichen Moral.— Chr. E. Luthardt. Geschichte der Christlichen Ethik.— H.J. Bestmann. Geschichte der christlichen Sitte.— W. Gass. Geschichte der christlichen Ethik ir t.t.

Neužbrėždamas sau per plačių ribų, pamėginsiu skaitytojams duoti istorišką Morališkosios Teologijos apžvalgą bent tiek, kiek man pačiam teko pažinti tą dalyką arčiaus.

2. Kaip nebuvo ir nėra tautos visoje žemės apskrityje be kokio nors tikėjimo, taip lygiai nerasime niekur tautos be kokių nors etiškų principų. Tikėjimas ir etika rišasi neišvengiamu tarp savęs mazgu, kaipo pamatai draugiško ir visuomeniško tarp žmonių sugyvenimo. Veltui kai kurie XVIII amž. filosofai ir mūsų dienose sociologai natūralistai*, atmesdami šalin tikėjimą, o iš antros pusės, gerai suprasdami, jog be etiškų pamatų visuomeniškas gyvenimas stačiai negalimas, mėgino sutverti tai, vadinamą liuosą, nuo dogmatų neprigulinčią etiką (Laienmoral),— jų darbas ir pats užmanymas tai rūmas be sienų, ore kybąs, kurį pirma audra verčia ir griauna: gražiausi etikos įstatai, puikiausiai žmonėms skelbiami, nepaverš žmogaus valios, int pikta palinkusios, jei jiems trūks to autoriteto, tos sankcijos, kuri ne tik mokina ir liepia iš aukšto, bet irgi nubaudžia prasikaltusius; o tokią sankciją ir prievartą gali suteikti vien tik viršprigimtinis tikėjimas.

* Pamatą taip vadinamai liuosai, autonomiškai etikai padėjo Kantas. Antroj XIX amž. pusėje net susitvėrė Amerikoje draugija (Societies for ethical Culture), kuri sau uždavinį apsiskyrė — etiškai lavinti ir kelti žmones, nesirūpinant jų tikėjimu. Iš žymesniųjų tos rūšies etikos platintojų galima nurodyti: prof. Adler V., M. Salter, prof. Förster (Berlyne), prof. Jodl (Vienoje), Gižycki (Moralphilosophie, 1888) ir kitus. Pagal amerikiškos draugijos, susitvėrė panašios ir Europoje: pirma Londone, Berlyne, paskui ir kitur. Nuo 1891 m. jų organas išeina Londone; International Journal of Ethic. Norėdamos pasėkmingiaus varyti savo darbą, jos rūpinasi po savo įtėkme pavergti dailiąją literatūrą ir jos kritiką. Kaipo pavyzdį tos autonomiškos etikos galima nurodyti, jog pamėgdžiodami X Dievo prisakymų, vietoje pirmojo stato „tu turi tarnauti žmonijai“: ketvirtasis prisakymas esąs nereikalingas, „nes meilė nežino prievartos“. Vietoje šeštojo padėta: „kūniškai besivienysi tik su tuo, kurį myli“ ir t.t. (Magazin für Literatur, Nr. 43, 1891).

Iš antros pusės, etika ne tiktai tvirtai ir neišardomai rišasi su tikėjimu, bet irgi nuo jo priguli, iš jo ima, taip sakant, savo varsą arba kokybę: koks kieno tikėjimas, toki jo ir etika, neva kaip tai žmonių kalbama: pasakyk man, su kuo tu draugauji, o aš pasakysiu, koks tu patsai.

Etika, kaipo suma tų doriškų pasielgimo principų, kurių žmonės savitarpy ir kas link Aukščiausios Esybės gyvenime prisilaiko, nuo pat žmonijos apsigyvenimo ant žemės per amžius buvo, žinoma, įvairiausia: pagal to, kas kokį sau aukščiausį gyvatos tikslą apsiskyrė, kaip jį suprato, tokią sau ir etiką užbrėžė. Bet apskritai imant, prieš J. Kristaus ant žemės nužengimą ir jo dievišką mokslą, etika pas žmones, išskyrus išrinktą Izraelio tautą, buvo ne per aukšta. Žemesnysis neapšviestas žmonių luomas rėdėsi neišsilavinusiu, kūno geiduliais aptemdytu prigimtu protu ir bent kiek užsilikusiais pirmutinio Apreiškimo padavimais, kuriuos ilgainiui stabmeldiškas religiškas kultas milžiniškai iškraipė. Aukštesnysis daugiau apšviestas luomas, netikėdamas į stabmeldiškus, žmogaus išsilavinusio neužganėdinančius burtus, sekė maždaug savo galvočius filosofus, apsiskirdamas sau tuos iš jų, kurių nuomonės ir pažvalgos kam ypatiškai daugiaus pamėgo. Jei atkreipsime akis į graikus, kurie kitas tautas peraugo savo kultūra, tai pamatysime, jog jų filosofai maž kone visi aukščiausį gyvatos uždavinį matė pačiame žmoguje, aplenkę Dievą; taip, jog pagal jų nuomonės, žmogus (mikrokosmas) yra pats sau aukščiausis tikslas ir uždavinys. Anot Epikūro, kiekvieno žmogaus prilikimas — ieškoti vien čia ant žemės savo gero, pasilepinimo ir laimės, pasinaudojant visomis žemės dovanomis ir pasilinksminimais ir ant tiek užlaikant lygsvarą arba saiką, kad, taip sakant, perdėjus perviršų, jos nekoktų. Aristipui vienintelis žmogaus tikslas rodės esąs kūniškų pageidimų užganėdinimuose ir pasilepinime. Zenonas su stoikais matė žmogaus uždavinį rimtumo ir tvirtybės išauklenime, per ką apsireikštų žmogaus prigimties didybė.

Iš tarpo graikiškų filosofų vien Sokratas ir Platonas su savo pasekėjais prakilniaus ir tobuliaus protavo apie žmogaus prigimtį ir jo uždavinį; jie irgi aukštesnę etiką prieš žmonių akis pastatė. Bet ir jiems nebuvo duota suprasti viršprigimtinis žmogaus paskyrimas ir surėdymas ir pagal

jo sutverti atsakančius etikos pamatus; tarp daugelio gana aukštų doriškų principų pasitaiko kai kada ir tokios pažiūros, kurios šiandieną ne tik klaidingos, bet stačiai nežmoniškos išrodo; pavyzd., apie ligustus kūdikius, persenusius, apie pasielgimą su vergais ir t.t.

Jei suimsime į vieną sintezę visą prieš J. Kristų žmonijos išmintį ir visą etiką, tai pasergėsime, jog pirmoje (išminty) aukščiausio laipsnio ji pasiekė sakinyje: pažink save (γνῶθι σεαυτόν), etikoje gi: nedaryk to kitam, ko nenori, kad tau kas padarytų (alteri ne feceris, quod tibi fieri non vis). Kaipgi nepalyginant aukštesnį suteikė mokslą jau ne koksai žmogus, bet J. Kristus, savo asmenyje suvieninęs žmogišką ir dievišką prigimtį, Tarpininkas tarp Dievo Tėvo Visagalinčio ir nupuolusios žmonių giminės, kursai nurodė žmogui jo viršprigimtinį pašaukimą, kurio aukščiausia išmintis — pažinti Dievą, o aukščiausia etika užverta tuose žodžiuose: mylėsi Viešpatį Tavo Dievą iš visos savo širdies ir iš visos sielos, ir iš visos tavo mislies... mylėsi tavo artimą kaipo patsai save. Ant tų dviejų prisakymų pasiremia visas Įstatymas ir Pranašai (Mat. XXII, 37—40).

Etiką, ne tiktai kaipo doriškų principų sumą, bet jau mokslą, geniališkai ir nuosekliai į vieną sistemą suvestą, pirmasis surengė Aristotelis (322) savo veikale iš 10 kningų: Ἠθικὰ Νικομ'άχεια. Tasai Aristotelio veikalas yra mums labai svarbus ir pažinimo vertas ne tiktai iš atžvilgio į savo nepaprastą pažiūrų platumą ir mokslišką rimtumą, bet ir dėl to, kad paskui šv. Tomas Akvinietis nemažai iš jo pasinaudojo savo Teologiškai Sumai, rašydamas Morališkąją jos dalį, pirmasis ją atskirdamas nuo Dogmatiškosios, ir per tai teisingai vadinamas Morališkosios Teologijos tėvu. Aristotelio „Etikos“ turinys maždaug toksai: aukščiausiu žmogaus troškimu yra laimės troškimas. Tos laimės pasiekimui įrankiais esti žemės dovanos ir gėrybės. Kad ramiai, išmintingai ir padoriai žmogus galėtų jomis naudoties, turi savyje išauklenti doras; juo žmogus aukščiaus savyje tas doras išlavins, tuo labiaus pasieks savo tikslą, tuo mažiaus pribijos visokių nelaimių ir tos didžiausios nelaimės, kuri yra mirtis. Kad išaugintų savyje doras, žmogus privalo savo liuosą valią lenkti prie gerų darbų. Dora tai lygsvaros arba vidurio užlaikymas tarp stokos ir perviršperdėjimo (in

medio virtus) ir vienkart pritaikinimas pasielgimo prie pasiektinio tikslo. Doros dalijas į protiškas, arba intelektuališkas ir į morališkas, arba sociališkas. Reikalingos gi žmogui doros yra tos: a) drąsa arba rimtumas (ανδρεία, fortitudo); b) išmintingas geismų suvaldymas, arba prisiturėjimas (σωφροσύνη, temperantia); c) duosnumas (ἐλευθηριότηſ, liberalitas) ir šykštumo privengimas (μεγαλοπρεπεία); d) dvasios prakilnumas (μεγαλοφυχία, magnanimitas); e) romumas (πραότηſ, mansuetudo); f) malonumas (φιλία, affabilitas); g) teisumas (αλήυεια, veritas); h) žmoniškumas (εὐτραπέλεια, urbanitas); ant galo plačiai aiškinama teisybė (δικαιοσύνη, justitia generalis et specialis). Tos yra morališkos doros. Užbaigoje išaiškintos trys protiškos doros: φρόνησιſ, ἐγκρατεία, φιλία. Nors doros gana nuosekliai pas Aristotelį išvedžiotos ir jų prigimtis rimtai išgvildyta, vienok morališkos doros nėra dar paskirstytos į keturias pamatines dorų rūšis (virtutes cardinales), kaip paskui pas stoikus (Cf. Cicero. De Officiis, lib. I. De inventione, lib. II) per tai nėra taip permatoma nuosekli jų eilė. Protiškos doros nėra gerai ir aiškiai atskirtos nuo morališkų; ant galo teologiškų dorų Aristotelis visai nemini.

Šventųjų Tėvų periodas

3. Morališkoji Teologija yra tai sistematiškai suvestas mokslas, kursai žmogiškus darbus taikina prie Dievo įstatymų, idant tokiu būdu doriškai elgdamos žmogus pasiektų savo viršprigimtinį uždavinį, t.y. amžiną gyvenimą. Trumpiaus aptariant Morališkoji Teologija yra tai sistematiškai suvesta krikščioniškoji etika.

Krikščioniškoji etika, kaipo pavienių doros tiesų mokslas, gema vienkart su krikščionijos pradžia, t.y. nuo to laiko, kad per J. Kristų ir Jo Apaštalus galutinai užsibaigė viršprigimtinis žmonėms Apreiškimas. Bet kaipo viršprigimtinės doros principų suma, į vieną sistemą moksliškai suverta, krikščioniškoji etika, arba Morališkoji Teologija, pradeda užgimti vien nuo XIII amžiaus. Todėl rašant Morališkosios

Teologijos istoriją, išpultų ją pradėti nuo šv. Tomo Akviniečio ir scholastikų amžiaus, kada tai Teologija ėmė pamažu dvišakai skirties į Dogmatiškąją ir Morališkąją. Bet tokiu būdu rašant Moral. Teol. istoriją, apleistumėme užtylėję šventuosius Bažnyčios Tėvus, kurių raštai, pradedant nuo pirmojo amžiaus iki šv. Bernardo laikui yra ir bus neišsemiamu gryniausiu krikščioniškos etikos šaltiniu, be kurio negali apsieiti arčiaus nepažinęs nei vienas rimtesnis teologas moralista. Ypatingai svarbu yra pažinti taip vadinamąją aukso Tėvų epochą, kuri prasideda nuo Nikėjiškojo susirinkimo ir užsibaigia šv. Grigaliaus Didžiojo raštais. Bet irgi negalima aplenkti bent kiek nepaminėjus ir Tėvų rašytojų iš pirmųjų trijų Bažnyčios amžių. Tiesa, tų Tėvų veikalai, ypatingai etiški, neatsižymi didžiu rimtumu iš moksliško atžvilgio: yra tai tik pirmieji žingsniai naujo užgemančio pasaulės surėdymo, naujo žmonijos gyvenimo. Bet tie veikalai labai svarbūs iš atžvilgio į savo artimybę su Apaštalų laikais, brangūs savo pirmutiniais padavimais. Protestantai, kurie laiko per nieką bažnytines tradicijas, visgi negali užginčyti, jog bent pirmųjų amžių tradicijose neabejotinai girdžiasi grynas ir dar neužkrėstas krikščioniškos dvasios balsas. Todėl tai ypač polemikoje su protestantais labai svarbu žinoti, ką jau pirmuose amžiuose Bažnyčios Tėvai rašė, duokime, apie išpažintį ir moterystę, kaipo Kristaus įstatytus sakramentus, apie kunigijos priedermes, apie mergystės apžadų gerbimą ir kitus etiškus klausimus. Kada gi vienok neketiname per plačiai į smulkmenas įsileisti, paminėsime bent keturius žymesniuosius rašytojus iš taip vadinamo priešnikėjiškojo Tėvų periodo.

Mažai lig šiolei žinomas rašytojas, gyvenęs II amž. pradžioje, savo veikale taip vadinamame Hermas Ganytojas, 12 įstatymais ir 10 panašumais išguldo nemaž krikščioniškų dorų, kaip antai: atgailą, tikėjimą, nekaltybę, elgetų ir vargšų šelpimą, pasninkus; gale gi nurodo svarbiausias savo laiko nuodėmes ir atsakantį už jas atlyginimą. Veikalas gana svarbus, bet nevisai liuosas nuo Novaciano klaidų; taip rašytojas pripažįsta vienintelę tik atgailą po krikštui ir sako, jog kiekvienam žmogui paskiriamas esąs geras ir piktas angelas (genijus). Mistišku gana neaiškium stiliumi parašytas, pilnas palyginimų, regėjimų, metaforų, Hermo

Ganytojo veikalas jau tuom yra svarbus, kad tai pirmasis, nors dar silpnutis mėginimas suimti vienkart visas krikščioniškos etikos tiesas.

Antrą tokį mėginimą matome pas Klemensą Aleksandriškį (†220); du ypatingai morališko turinio jo veikalu verta paminėti: Paedagogus (Auklėtojas) ir Siromata, kuriuose visas morališkas tiesas, anų laikų aplinkybėse krikščionims reikalingas, Klemensas rūpinas išguldyti. Pirmasis veikalas daugiaus populiariškas ir platesniam žmonių skyriui prieinamas; antrame rašytojas, išguldydamas tas pačias tiesas, stengiasi daugiaus prisitaikinti prie giliaus išsilavinusiųjų skaitytojų ir filosofų; veikalas vienok gana painus, kai kuriose vietose maž suprantamas; nėra gero ryšio tarp atskirų dalių; nuo vieno dalyko peršokama ant kito; nemažai temdo veikalą rašytojo noras uždengti nuo stabmeldžių kai kurias krikščionių paslaptis (arcana fidei); ant galo matosi per didelė stoikų ir Platono įtekmė. Autorius Kristaus kaipo tikro auklėtojo vardu sako, jog krikščionio pasielgimas turi būti paremtas ant proto; nurodo, kaip reikia užsilaikyti valgyme, gėrime, apsidaryme, puotaujant, kalboje; baudžia už visokius perdėjimus, net satyriškai stengdamos juos apjuokti; žadina prie Dievo meilės, laimės, tikėjimo, vilties, prisiturėjimo, atgailos: ant galo kalba apie moterystę ir mergystę.

Tertulianas (†220) paliko surašęs gana daug morališko turinio veikalų, kuriuose išguldo atskiras pavienes tiesas, kaip antai: atgailą, krikštą, maldą, kantrybės reikalingumą, pasninkus ir t.t. Jo veikalai, nors parašyti įdomiu, giliu ir aštriu stiliumi, bet jų daugelis, ypač vėlybesnieji, montanizmo ir rigorizmo užkrėsti. Prie grynai dar katališkų jo veikalų skaitos: a) į kankintinius apie kantrybę, b) apie maldą, c) apie atgailą; pastarame veikale Tertulianas mini apie išpažinties reikalingumą prieš vyskupą ar jo paskirtą kunigą. Maždaug jau montanizmo užkrėsti yra: d) apie regyklas; e) apie moterų apdarą (cultu); sulig Tertuliano jaunos mergaitės turi sau veidą apdengti ne tiktai bažnyčioje, bet visur; f) apie gėdingumą (de Pudicitia); čia Tertulianas, sulyginant su tuo, ką rašė pirmiaus apie atgailą, sau prieštarauja, sakydamas, jog Bažnyčia ne visas nuodėmes galinti atleisti. Ant galo jau į montanizmą perėjęs Tertu-

lianas parašė: g) apie vainiką; k) apie pabėgimą (de fuga); l) apie pasninkus; m) prieš antrąsias vestuves.

Taip pat nemažai morališkos įtalpos veikalų paliko š v. K i p r i j o n a s, Kartaginos vyskupas (†258), taip tai: apie sakramentus, apie nupuolusius, apie pavargėlių šelpimą, apie kantrybės gerumą, apie mergaičių pasielgimą, apie Viešpaties maldą ir kitus. Jo visi veikalai gražia, lengva ir gana gryna lotynų kalba parašyti, skaitosi su pamėgimu. Šv. Kiprijonas, širdingai gailėdamos Tertuliano suklydimo, aukštai vienok gerbė jo talentą; šv. Jeronimas sako, Kiprijonas vienos dienos neapleisdavęs, ši tą neperskaitęs iš Tertuliano.

4. Po Nikėjiškio Tėvų susirinkimo, apstojus Bažnyčios persekiojimams ir prasidėjus pavojingesnei jos kovai su vidaus priešais — kreivatikiais, pražydi gražiausia bažnytinė rašliava. Ypatinga Tėvų atidė atkreipta į dogmatų ir Šventraščio išaiškinimą; bet kas kartą daugiaus atsiranda ir morališkos įtalpos svarbių veikalų. Morališkos tiesos per tuos pirmuosius amžius buvo žmonėms išguldomos pamoksluose ir homilijose, būdu, kaip liudija šv. Justinas, paskolintu nuo žydų; tas išguldymo būdas užsilaikė ir tolesniame laike, bet jau nuo Nikėjiškio susirinkimo tie pamokslai gilesni, daugiaus apdirbti ir jų nemažas skaičius užsiliko raštuose. Paskui jau atsiranda atskiri ir rimti traktatai apie pavienes etiškas tiesas ir morališki Šventraščio išguldymai; bet nesimato, kad būtų mėginta duoti bendrą jų sintezę, kaip tai bandė Hermas Ganytojas ir Klemensas Aleksandriškis. Morališkų tiesų išguldymas, pritaikintas prie laiko aplinkybių; todėl prieš Nikėjišką susirinkimą tankiausiai rašyta apie krikštą, ištvermę tikėjime, kantrybę persekiojimuose, atgailą, pasninkus, apie mergystės gerbimą, prieš stabmeldžių pasileidimą; apstojus Bažnyčios persekiojimams plačiaus išguldomos prieš kreivatikius teologiškos doros, apie kunigystę, apie perdėtinių priedermes, apie dorą turtų vartojimą (pirmiaus buvo tik apie vargšų šelpimą kalbama); pradėta taipjau gilesniai išguldinėti asketiką ir vienuolių pareigas. Graikiškųjų Tėvų veikaluose daugiaus pasergima protavimo ir kontempliacijos, pas Lotynus ima viršų praktiškas prie gyvenimo pritaikinimas.

Tarp svarbesniųjų aukso periodo Tėvų rašytojų, kurie

paliko morališko turinio veikalus, ypatingai atsižymėjo iš Graikų: šv. Kirilas Jeruzalietis, šv. Bazilijus Didysis, šv. Grigalius Nisietis, šv. Jonas Auksaburnis; prie jų priskaitoma ir Efremą Sirišką. Iš Lotynų morališkais raštais ypač garsūs: šv. Ambraziejus, šv. Augustinas ir šv. Grigalius Didysis.

Šv. Kirilas Jeruzalietis (†386) surašęs paliko 23 katechetiškus pamokslus, iš kurių penki paskutinieji, taip vadinami mistagogiški, paduoda labai gilų ir platų mokslą apie krikšto, patvirtinimo tikėjime ir eucharistijos sakramentus; įtalpa tų pamokslų grynai morališka; taip gilaus mokslo apie tuos dalykus iki tam laikui dar nebuvo paduota.

Šv. Bazilijus Didysis (†379) daugiaus pagarsėjo savo dogmatiškais veikalais ir Šventraščio homilijomis; iš morališkų veikalų, kuriuos surašė jau vienuoliu būdamas, galima nurodyti tuodu: Morališkieji dalykai (Moralia) ir Taisyklės. Abiejuose veikaluose šv. Bazilijus daugiaus asketa kaip moralista, nors paduoda tobulesnio gyvenimo patarimus, pritaikintus visokio pašaukimo žmonėms, kaip antai: kunigams, mergaitėms, vedusioms, našlėms, tėvams, vaikams ir kitiems. Didžios vertės yra šv. Bazilijaus homilija; kaip iš stabmeldiškų kunigų naudą galima turėti ir kaip jomis naudoties? Veikalas tame klausime tikrai klasiškas ir tankiai net mūsų laikuose cituojamas. Taipjau žingeidūs ir svarbūs trys šv. Bazilijaus laiškai į Amfilochijų, taip vadinami kanoniški, kuriuose paduotas gilus apie atgailą (de poenitentia) mokslas.

Šv. Grigaliaus Nisiečio (†396, jaunesnysis šv. Bazilijaus brolis) svarbesnieji morališko turinio veikalai yra tie: a) trys kningos apie krikščionišką tobulybę, kur nurodyta, kokios yra ištikrinio krikščionio pareigos ir doros ir kokiu būdu jas galima pasiekti; b) apie moterystę: mergystė yra aukštesnės vertės už moterystę, bet ir toji nėra peiktina: mergystė nėra tat vien kūno, bet ir sielos grynumas, o tą galima pasiekti vien per užsiturėjimą ir aplinkybių vengimą; c) morališkos homilijos, kuriose kalbama apie geradarystę beturčiams, prieš atidėliojančius krikštą iki mirsiant, prieš palūkas imančius, prieš

paleistuvystę, apie maldą už numirusius ir t.t. Taip pat gana svarbus šv. Grigaliaus laiškas į Lėtėjų, vadinamas kanonišku, kur nurodytos gydyklos prieš sunkiausias nuodėmes, kaip: paleistuvystę, žmogžudystę, burtus, tikėjimo išsižadėjimą, šventvagystę. Tas laiškas buvo Origeno šalininkų sudarkytas, daugely vietų permainytas ir iki šiolei neturime dar gero autentiško jo išleidimo; per tat teologų rečiaus cituojamas.

Nieks taip giliai, gražiai ir patraukiančiai nerašė, kaip šv. Efremas Siriškis (†380) apie atgailą ir paskučiausius dalykus, žadindamas pasekmingai prie šventybės: taip pat labai graži ir maloni jo kninga apie kunigystę ir vienuolių gyvenimą. Rašė siriškai proza ir dar daugiaus eilėmis, bet daugumas jo veikalų užsiliko tik vertimuose, nemažai jų visai sužuvo.

Šv. Jonas Auksaburnis (†407) taip vadinamas už savo stebuklingai gražią iškalbą, parašė gana nemažai įvairaus turinio veikalų; bet svarbiausieji — jo morališki raštai, kaip antai: a) apie kunigystę, kur nurodo labai aukštą jos pašaukimą ir teisinas prieš savo mylimą draugą Bazilijų, kodėl buvo pabėgęs nuo pašventimo į vyskupus; b) apie mergystę, labai aukštai ją stato ir mokina, kaip joje užsilaikyti; c) apie širdies sutrynimą arba gailesį, jo reikalingumą ir priedermes; d) jaunai našlei: paguodžia ją ir duoda jai perspėjimus; e) prieš bendrą kunigų su moterimis sugyvenimą: nors jaunos moterys būtų ir dievotos ir mergystės apžadus padariusios, bet nereikia su jomis draugauties nei jų tarnysta naudoties; bendras su jomis neva kaip brolių su seserimis sugyvenimas yra pavojingas ir papiktinimą sukelia; f) prieš teatrines regyklas. Visi tie veikalai ir daugybė dar kitų, parašyti nepaprastai gražiu stiliumi, paduoda labai aukštus idealus, pilni įkvėpimo, bet daugiaus priskaitomi prie asketikos. Iš skaitlingų šv. Jono morališkų homilijų garsiausios yra į šv. Mato Evangeliją parašytos; kiek čia rasit niekur kitur neatrasime tiek prakilnių ir gilių morališkų pamokinimų ir minčių; šv. Tomas Akvinietis būk sakęs: jų nemainyčiau už visą Paryžiaus miestą. Bet iš visų šv. Jono Auksaburnio veikalų, be abejo, gražiausis — apie kunigystę; nieks iki jam taip aukštai ir

su tokiu įkvėpimu apie tą dalyką nebuvo rašęs. Ta ne per didelė kningutė, bemaž į visas kalbas išversta, iki mūsų dienų pasilieka gražiausiu pasiskaitymu; verta būtų ją ir lietuviškai išguldyti.

Iš lotyniškų Bažnyčios Tėvų, palikusių morališko turinio veikalus, paminėsime bent tris garsiausius: šv. Ambraziejų, šv. Augustiną ir šv. Grigalių Didįjį.

Šv. Ambraziejus (†396), Milano vyskupas, pragarsėjo ypatingai savo iškalbingais pamokslais, kuriuos apdirbęs ir pagal turinio paskirstęs, paskui suvedė į atskirus traktatus, arba kningas. Visu pirmu įžymus jo veikalas — tai trys kningos apie Bažnyčios tarnų pareigas; yra tai pamokslai kunigams sakyti ir paskui į kningas suvesti, kurioms antgalvį paimta: Honestum et utile ad vitam aeternam (padoru ir naudinga amžinam gyvenimui); rašymo būdas paskolintas nuo Cicerono „De Officiis". Šv. Ambraziejus čia nurodo, kas Bažnyčios ganytojams, o net ir kitiems luomams pritinka ir kas jų išganymui naudinga; išguldo krikščioniškos etikos tobulumą ir šventųjų pavyzdžiais aiškina. Iš kitų šv. Ambraziejaus veikalų ypatingai gražūs jo pamokslai apie mergystę ir nekaltybę, suvesti į penkias atskiras kningutes; retai kas rašė taip pakiliai ir gražiai apie aukštą mergystės pašaukimą ir būdą joje užsilaikyti; kai kurios motinos gynė savo netekėjusioms dukterims klausyti tų pamokslų; taip patraukiančiai jie buvo sakomi. Sako, Erazmas Roterdamietis labai mėgęs skaityti šv. Ambraziejaus raštus iš atžvilgio į jo veikalų (nors ne visų) nepaprastai rimtą, dailų ir malonų stilių ir vadindavęs jį Bažnyčios daktaru, medum tekančiu. Mes stebimės į šv. Ambraziejų iš kito atžvilgio: iš paprasto šiaipjau valdininko kone per prievartą pašauktas tiesiog į vyskupus. Bažnyčios veikalais į visas puses blaškomas, gyvendamas labai neramiuose laikuose, šv. Ambraziejus neapleido nei vieno nedėldienio, nesakęs katedroje pamokslo ir, kas ypatingai įstabu, pasirodo taip giliai persiėmęs krikščioniško mokslo dvasia, jog absoliutiškai mažiausio krislelio negalima pasergėti jo raštuose, kas būtų jam priešinga.

Iš visų Bažnyčios Tėvų nei vienas ir taip daug, ir taip įvairios įtalpos veikalų nėra parašęs, kaip šv. Augustinas, Hiporės vyskupas (†430). Buvo tai tikras genijus,

kurių žmonija tik vieną per tūkstantį metų besusilaukia, šv. Jeronimas buvo mokyčiausias tarp Bažnyčios Tėvų, bet Šv. Augustinas ir gilesnis, ir daugiaus originališkas, ir daugiaus vispusiškas. Šv. Augustinas per 30 metų savo vyskupavimo buvo faktiškai visos Bažnyčios burna, stulpu ir parama; nebuvo pajudinta klausimo, kurio nebūtų išrišęs; daugel patsai pajudino visai naujų, su visais savo amžiaus kreivatikiais kariavo; šv. Bernardas jį vadina tvirčiausiu kreivatikių kūju; tai didžiausis krikščionijos išminčius ir filosofas; jį teisingai vadiname visų teologų tėvu. Petras Lombardas didžiavosi nieko kito nepadaręs, kaip tik išrašinėjęs iš jo veikalų atskiras mintis ir jas į vieną sistemą sutvarkęs. Šv. Tomas Akvinietis ir apskritai scholastikai, nors prisilaiko kito metodo negu šv. Augustinas, nors, vengdami Platono filosofijos, ypač apsirenka Aristotelio peripatetiškąją, visgi pasilieka po tvirta šv. Augustino įtekme ir tankiausiai prie jo atsišaukia; todėl kai kurie ne be šiokio tokio pamato šv. Augustiną kartais vadina scholastikų tėvu, nors jis ir yra ne Aristotelio, bet Platono pasekėju ir garbintoju. Paskesnieji Bažnyčios tėvų susirinkimai ne tiktai pasiremia ant šv. Augustino, bet net pačiais jo žodžiais savo aptarimuose dažniausiai naudojas. Šv. Augustino raštų kalba ir stilius ne visur grynai išdailintas ir ne visur vienodas; daug ir skubiai rašydamas, neturėjo ir laiko jų dailinti; bet protavimų nuoseklumas ir taip sakant geležinė logika — neperlaužiama, ar tai aiškina giliausius filosofijos, Šventraščio ir dogmatų klausimus, ar polemizuoja su manichėjais, donatistais ir pelagianais. Nors etikos išguldymais, palyginant su kitais klausimais, šv. Augustinas mažiaus užsiminėjo, rasit nerasdamas čia savo genijui tiek moksliško peno, bet visgi ir tos rūšies jo veikalai labai svarbūs, kaip va: r e g i n y s (speculum) Š v e n t r a š č i o v i e t ų, k u r i o s e t i š k u s p a t a r i m u s d u o d a; k n i n g o s p r i e š m e l a g y s t ę**, a p i e m o t e r y s t ė s g e r y b ę, a p i e n a š l e s, a p i e m e r g y s t ę, k a i p r e i k i a n e i š l a v i n t u s ž m o n e s m o k i n t i k a t e k i z m o; ant galo įvairios įtalpos p a m o k s l a i. Prie etiško turinio veikalų reikia

** Buvo pirmą parašęs apie melagystę, kningą gana neaiškią, kurios paskui išsižadėjo (fr. Retractat. lib. I).

priskaityti ir jo Išpažinties 13 kningučių, kuriose patsai duoda gyvą nusižeminimo paveikslą prisipažindamas atvirai ir be priedangos prie savo klaidų ir nuopuolių; tasai veikalas bemaž į visas kalbas išverstas, tik lietuviško iki šiolei dar neturime.

Šv. Augustinas už savo grynai katalikiškus veikalus teisingai pavadintas Bažnyčios Tėvu. Žinoma ne be to, kad ir pas jį kartais nepasitaikintų neaiškūs ir abejotini išsitarimai. Taip jisai nedrįsta apkaltinti žmonos, kuri vyrui pritariant prisileidžia svetimoterystės, kad per tat išgelbėti vyrą nuo mirties (De serm. Dui in monteli. I c. XII. 50). Taip pat kai kurie jo neaiškūs išsireiškimai davė priežastį jansenizmui užgimti. Kalvinai jo nuomonę ir žodžius apie amžiną Dievo paskyrimą (de praedestinatione), savotiškai supratę ir iškraipę, irgi šv. Augustino vardu prisidengia. Alfabetišką mořališkų šv. Augustino raštų sutrumpinimą parengė A. Cupotioli ***.

Šv. Grigalius Didysis (†604), popiežius ir Bažnyčios daktaras, rašė bemaž vien tik morališkos įtalpos veikalus; jų didumas tai homilijos arba trumpi Šventraščio (Jobo, Ezekielio, Evangelijų) paaiškinimai su plačiais morališkais pritaikinimais ir alegoriškais teksto išguldymais. Svarbiausis jo veikalas tai Kninga ganytojiškosios taisyklės (Liber Regulae Pastoralis), veikalas paskirtas ypač kunigijai, kuriame nurodyta aukštos pareigos ir doros, kuriomis Bažnyčios tarnams pasipuošti reikia ir kaip jie turi pildyti savo pareigas, ypatingai kaip turi mokinti sau pavestas aveles, ant galo kad savo aukštu pašaukimu ne didžiuoties, bet nusižeminti reikia, Dievui atiduodant prigulinčią garbę. Ta ne per didelė kninga išversta bemaž į visas kalbas ir Bažnyčios sinodais karščiausiai išgirta. Daugiausiai šv. Grigalius paliko morališko turinio laiškų, kuriuose pasirodo tikrai dvasišku ir mylinčiu tėvu, kuriam žmogaus išganymas ir Dievo pagarba užvis berūpėjo.

Jei prie virš paminėtų Bažnyčios Tėvų priskirsime dar šv. Bernardą Klervietų (†1153), tai bus bent tie svarbiausieji, kurie užsiiminėjo krikščioniškos etikos išguldymu. Šv. Bernardas gyveno jau scholastikų laikuose, bet

*** Theologiam moralem et contemplativam s. Augustini alphabetice digessit. Venetiis, 1741, t. 3 in fol.

išguldymų metodo prisilaiko nuo Bažnyčios Tėvų paskolinto; per tai jų paskutinysis vadinamas. Vadinama jį taipjau daktaru, medum tekančiu (doctor mellifluus), už nepaprastą jo raštų meilumą ir stiliaus gražumą. Svarbesnieji šv. Bernardo raštai yra tie: a) Apmąstymų 5 kningos, parašytos popiežiui Eugenijui III, kur nurodytas aukštas popiežių uždavinys ir kaip jį pasiekti; b) Apie vyskupų pasielgimą ir priedermes; c) Atsišaukimas į kunigus (de conversione ad clericos), kur šv. Bernardas baudžia dvasiškiją už jos nuodėmes, ypač už puikybę ir pataria vaistus prieš jas. Toliaus kelios jo kningutės pašvęstos vienuolių reikalams. Taip pat labai svarbūs jo pamokslų rinkiniai; jų dvi rūši: viena — tai homilijos, per metus sakytos, tarp kurių ypač atsižymi stebuklingu gražumu ir įkvėpimu pamokslai apie šv. Mariją Dievo motiną, antra rūšis — tai gražiausi pamokslai, kuriuose išguldo Giesmių Giesmes (Cantica canticorum), kurių vienok užbaigti nesuspėjo; šv. Tomas Akvinietis prašomas, kad užbaigtų jų eilę, būk atsakęs: duokite man Bernardo sielą, tada užbaigsiu jo pamokslus.

Šventųjų Tėvų periodas

5. Jei dar kartą pažvelgsime abelnai į Šventųjų Tėvų periodą, tai pasergėsime, kad turtingiausia to laiko bažnytinė rašliava puola ypač ant ketvirtojo amžiaus, kada krikščioniškas tikėjimas, paveikęs stabmeldišką, iškariauja ant galo sau pilną laisvę. Raštiniai to amžiaus veikalai atsižymi ne tiktai daugumu, bet irgi savo įtalpos įvairumu, originališkumu ir mokslišku apdirbimu. Paskui nuo V amžiaus bažnytinė rašliava eina kaskart menkyn ir silpnyn, o Grigaliui Didžiamjam pasimirus, originališkų veikalų šaltinis bemaž išsenka. Tai suprantama. Toksai kaip ano amžiaus darbštumas ir spėkų įtempimas netveria ilgai, kaip kiekvienas dvasios pasikėlimas. Tai istorija kiekvieno naujai susitvėrusio visuomeniško organizmo taip lygiai, kaip ir kiekvieno tautos atgimimo, kursai perlaužęs visas varžančias kliūtis ir iškariavęs sau pilietiškas teises, ant galo pradeda pilna krūtine kvėpuoti sveikesniu oru. Tame dvasios pasikėlime visa atidė

atkreipta į gyvą, sraunai bėgantį gyvenimą ir į jo ateitį; o tas gyvenimas ir ta ateitis tiek duoda gyvos medžiagos, kad nėra laiko jos sutvarkyti; ji kraunama ateinančioms kartoms ant greitosios. Paskui, pirmam karštumui ataušus, prasideda lyg koksai persidirbimas, spėkų sunykimas, taip lygiai kaip kad upės, pavasary iš krantų išėjusios, paskui sugrįžta į siauresnę, paprastą vagą ir, nustojusios savo sraunumo, lyg snausdamos bėga. Pirmasis žingsnis prie naujo atgimimo — tai senovės darbų ir veikalų pamylėjimas, jų išnaudojimas, sutvarkymas, jų sintezės surengimas. Tas Bažnyčioje pradeda apsireikšti nuo VII amžiaus ir traukias iki XI am.; tai periodas taip vadinamas kompiliatorių, išrašų, rinkinių.

Prie to naujo rašymo būdo trys ypatingai prisidėjo praktiški pobūdžiai arba priežastys.

Visu pirmu nuo VII am. pradeda kaskart daugiaus atsirasti mokyklų, kurias steigia vyskupai ir vienuolynai. Toms mokykloms, žinoma, reikalingi buvo trumpesni, tam tikslui pritaikomi rankvedžiai, kur krikščioniškas mokslas turėjo būti bent kiek sistematiškiaus suvestas; o kadangi bažnytinėse mokyklose išguldymo dalykai turėjo būti dvasiško turinio, todėl ir pradėta daryti rinkinius ir trumpus išrašus iš šv. Tėvų rašliavos; tuose išrašuose pamažu apsireiškia artimesnis ryšys tarp teologijos ir filosofijos Platono — užmazga scholastiškojo metodo. Platesnieji tos rūšies raštų veikalai paprastai vadinami: sententiarum libri, summae ir t.t. Išguldymų tos pakraipos rašytojais yra: šv. Izidorius Ispanas: Sententiarum libri tres; šv. Jonas Damaskietis: De fide orthodoxa libri quatuor; P. Abelaras: Sic et Non ir Epitome theologiae christianae; Petras Lombardas: Sententiarum libri quatuor. Morališkos įtalpos veikalai tankiausiai vadinami: apie dorybes ir piktus palinkimus; svarbesnieji: Alkūnas: De virtutibus et vitiis; Hinkmaras Remiškis: De cavendis vitiis et virtutibus exercendis; Abakardas: Ethica sen liber scito teipsum.

Antras pobūdis, kursai pastūmė tų laikų rašytojus prie sutvarkymo krikščioniškų mokslų, buvo gyvas reikalingumas sutvarkyti bažnytinę (kanonišką) teisę; bažnytinių susirinkimų nusprendimai ir įstatymai, popiežių ir vyskupų

paliepimai per amžius augo skaitliumi, ir sunku buvo juos visus sužinoti ir sutaikinti; reikėjo juos suimti į vieną. Bažnytinės teisės sistematizavimui bent kiek davė pavyzdį Teodosijaus (428—438) ir paskui Justiniano (528—533) kodeksai, kuriuose nemažai apsireiškia krikščionystės įtėkmė; bet iš antros pusės, ir jie turėjo nemažą įtekmę į bažnytinės teisės ir krikščioniškos etikos išsilavinimą ir jų sutvarkymą, ypatingai Justiniano Kodeksas. Svarbiausieji, kurie Bažnyčios nusprendimų ir kanonų rinkinius paliko, yra šie: taip paprastai vadinamas šv. Izidorius Ispanas (560—636); plačioje įžangoje autorius paduoda ištraukas ir gražią sintezę iš daugelio šv. Tėvų apie visokio skyriaus žmonių priedermes. Toliaus eina iš eilės: Egbertas Eboratiškis, Ivonis Karnotiškis, Grigalius Gratianas. Pas juos randame bemaž visą morališką medžiagą, pervien su kanonais suvestą****.

Apie trečią pobūdį, nemaž prisidėjusį prie krikščioniško mokslo sutvarkymo, ketinu plačiaus pakalbėti; nes jisai arčiaus rišasi su Morališkosios Teologijos istorija. Nuo teologų kaznistų laiko, maždaug nuo XVI amžiaus, į Morališkąją Teologiją pradėta žiūrėti kaipo į rankvedį išpažinties klausymui. Pirmuose krikščionijos amžiuose tokių rankvedžių nebuvo. Kunigai ir vyskupai, nežinodami ne kartą, kaip pasielgti su prasikaltusiais krikščionimis, grįžtančiais į tiesos kelią, kreipdavosi savo abejonėse prie garsesniųjų Bažnyčios Tėvų ir popiežių, prašydami jų patarimo: ne kartą ir Bažnyčios susirinkimuose apie tai būdavo pakeltas klausimas, iš daromų nusprendimų apie pasielgimą per išpažintį gimė taip vadinami penitenciališkieji kanonai. Jų svarbesnieji ir daugiaus žinomi yra šie: a) 15 kanonų šv. Petro Aleksandriškio (†306), kuriuose nurodyta, kaip pasielgti su tais, kurie persekiojimo laiku užsigynė šv. tikėjimo; kanonai nėra per daug aštrūs. b) Daug aštresni 11 kanonų šv. Grigaliaus Taumaturgo (Stebuklų darytojo); nurodo ypatingai, kaip pasielgti su vagimis ir plėšikais: čia jau minėjami keturi atgailos laipsniai (ofentes, audientes, substrati, non communicantes), c) 85 kanonai

**** Of. Ballerini. De antiquis collectionibus et collectoribus canonum.— Iheiner, Disquisitiones criticae.

šv. B a z i l i j a u s D i d ž i o j o. Kad duoti šiokią tokią nuomonę apie tų kanonų aštrumą ir abelnai apie bažnytinę anų laikų discipliną, išrašome kai kuriuos sutrumpinę. Kan. 56: kas užmuštų žmogų, per 20 metų negalės eiti prie šv. Sakramentų; kan. 58: kas papildytų svetimoterystę, per 15 metų nebus prileistas prie šv. komunijos; 4 metus apraudos savo nusidėjimą prieš bažnyčios duris, 5 metus klausys bažnyčioje pamokslą, bet per Mišias turės išeiti už durių; per 4 metus klūpos per Mišias tarpe katechumėnų (dar neapsikrikštijusių); 2 metu negalės priimti šv. komunijos; kan. 64: kas neteisingai prisiektų, per 11 metų nebus prileidžiamas prie komunijos; kan. 73: kas užsigintų J. Kristaus, darys atgailą per visą gyvenimą ir tiktai prieš mirtį galės priimti šv. Sakramentą; d) 20 kanonų šv. G r i g a l i a u s N i s i e č i o, kurie abelnai panašūs į šv. Bazilijaus kanonus ir tik kai kuriuose dalykuose anuos papildo; e) 38 kanonai šv. I p o l i t o.

Bažnyčios susirinkimų kanonai garsesnieji tie: a) 79 I l i b e r i t a n i š k i e j i kanonai, labai aštrūs: už kai kuriuos nusidėjimus, duokim, už ereziją, žmogžudystę, paleistuvystę, net prieš mirtį užginta duoti šv. komuniją; b) 24 kan. A n k y r a n i š k i o s i n o d o (314 m.); c) 14 kanonų N i k ė j i š k i o T ė v ų s u s i r i n k i m o ir kiti. Prie to skyriaus reikia pridėti ir 85 taip vadinamus A p a š t a l i š k u o s i u s kanonus.

Laikui bėgant ir įvairių penitenciališkų kanonų skaičiui pasidauginus, reikėjo juos suvesti į vieną rinkinį, sutvarkyti, sutaikinti. Garsesnieji iš graikų tarpo, kurie tuo užsiiminėjo, buvo: J o n a s P a s n i n k a u t o j a s (595) (Jejunator), T e o d o r a s S t u d i t a, N i k i f o r a s K o n s t a n t i n o p o l i e t i s (855 m.) ir kiti. Iš lotynų prie tos rūšies veikalų priguli visu pirmu taip vadinamas P o e n i t e n t i a l e R o m a n u m; paskui maždaug ant to pavidalo atsiranda kiti, kurie rengia kanonų rinkinius, kaip tai: E g b e r t a s E b o r a t i š k i s (767): De remedio peccatorum; R a b a n a s M a u r a s (856): Liber poenitentium; T e o d o r a s K a n t u a r i š k i s, H a l i g a r a s K a m e r a t i š k i s ir kiti*****.

***** Cf. S B a r r o m a e u s. Canones pro ratione decalogi.— A n t o n i u s A u g u s t i n u s T a r a c o n e u s i s. Canonum Poenitentialium

Virš paminėti trys praktiško atžvilgio pabūdžiai: reikalingumas mokykloms abelno turinio rankvedžių, reikalingumas sutvarkyti kanonišką teisę ir penitenciališkus kanonus buvo svarbiausieji, pagal mano nuomonės, kurie pažadino prie didesnio sistematizavimo ir viso abelnai krikščioniško mokslo. Bet ta sistematizacija visgi dar nebuvo taip rimta ir taip grynai moksliškai pravesta, kaip tai pamatysime scholastikų laikuose; pirmieji žingsniai visados sunkūs ir painūs.

Iš svarbiausių to laiko veikalų, kurie iš atžvilgio į savo turinį daugiaus priguli prie morališkosios rūšies, reikia paminėti du: Summa Hugonio (1142) ir Decretum Ivonio (1115). Summa Hugonio susideda iš 7 traktatų: trys pirmieji — dogmatiško turinio; ketvirtasis — apie sakramentus abelnai ir apie Dievo prisakymus; trys paskutinieji — apie pavienius sakramentus. Decretum Ivonio susideda iš 17 kningų; įtalpa daugiausiai morališka, iš dalies dogmatiška ir kanoniška; bet tarp atskirų dalių nematoma gero ryšio; kningos eina šioje eilėje: 1. de fide; 2. de corpore et sanguine Domini; 3. de ecclesia; 4. de festivitatibus et jejuniis; 5. de primatu Romanae Ecclesiae; 6. de clericis; 7. de monachis; 8. conjugnis; 9. de incoesta copulatione; 10. de homicidiis; 11. de incantationibus; 12. de mendacio et perjurio; 13. de raptoribus; 14. de excommunicatione; 15. de poenitentia; 16. de officiis laicorum; 17. de fide, spe, caritate.

Iš visų to periodo veikalų matosi, jog medžiaga Morališkai Teologijai surinkta jau gana apsti; tiktai stoka jai geros tvarkos; kai kurių dalykų dar visai trūksta: de conscientia, de legibus, de justitia; kiti dalykai, kaip de actibus humanis, tik paviršiumi tyrinėjami ir dalimis išmėtyti. Vis tai papildyti, susistematizuoti — tai uždavinys teologų scholastikų periodo.

[1908]

---

collectio vulgata cum notis, t. 4. Tarraconae, 1582 m.— Joaunes Morinus. Nova poenitentialium libellorum collectio, Parisiis 1651 an.— Jos. Schmitz. Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche. Friburgi, 1856.— Franc. Die Bussdisciplin der Kirche von den Apostelzeiten bis zum 7 Jahrh., t. 2. Mouguntiae, 1867.

ŽEMĖS SAVASTIS TEOLOGIJOS SUPRATIMU

Šių metų sausio 1 d. Lietuvių krikščionių demokratų partijos centro komitetas yr nutaręs, kad, nelaukiant Lietuvos Steigiamojo Seimo, Lietuvos dvarų žemė šiandieną jau reikia išskirstyti tarp kumečių, bežemių ir mažažemių ir „atiduoti jiems į nuosavybę". Per antrąją Lietuvių Konferenciją 16 sausio Kaune susirinkusi pati Liet. krikšč. dem. partija tą nutarimą ir išnešus su priedu, kad ir bažnytinės žemės būtų bežemiams išdalintos, prisilaikant kanoniškų įstatymų. Taigi, manau, bus naudinga pažiūrėti, kaip katalikų Bažnyčios mokslas žiūri į savastį apskritai ir žemės savastį ypatingai.

Kristaus mokslas savasties naujai nėr įvedęs nei įsteigęs: Bažnyčia yra ją priėmus kaipo apgarsintą jau Mozės dekaloge (dešimtyje Dievo įsakymų), lygiai kaip ir kitus dekalogo liepimus, paremtus prigimties liepimais. Bet ir per Mozę duotas dekalogas irgi, galima sakyti, savasties naujai nėra paskelbęs; jis ją jau faktiškai įvesta yr radęs ir tik gynė ją laužyti skelbdamas: nevok!

Savasties sąvoką ir teises, kaip teologai teisingai pastebi, randame nuo pat žmogaus atsiradimo žemėj: jau Abelis „aukojo Dievui iš savo bandos pirmuonių" (de primogenitis gregis sui. Gen. IV, 4). Henechas turėjęs „savo miestą" (propriam civitatem). Teisingasai Abraomas buvęs „labai turtingas, turėjo daug aukso ir sidabro" (valde dives in possessione auri et argenti. Gen. XIII, 3) ir laikęs 318 tarnų. Taigi, galima sakyti, savastis užgimus kartu su žmonija.

Portalis savo veikale „Code et motifs", t. IV, p. 27 teisingai sako: jei mes prisiartinsime prie žmonijos lopšio, tai įsitikrinsime, kad kartu su žmonėmis atsiranda ir savastis.

Šv. Tomas Akvinietis savasties teisę priskiria tautų įstatymams (ad jus gentium), sakydamas: „tautų įstatymams pridera visa, kas plaukia iš gamtos įstatymų, kaipo pasekmės iš principų, k. š. teisingi pirkimai, pardavimai ir t. t. (ad jus gentium pertinent ea, quae derivantur ex lege naturae sicut conclusiones ex principiis, ut justae emptiones, venditiones. 1. 2. q. 65 a. 4). Leonas XIII enciklikoje „Rerum novarum“ rašo: „turėti privačiai daiktus kaipo savus yra žmogui gamtos duota teisė“ (possidere res privatim ut suas jus est homini a natura datum).

Bet kas mums ypatingai svarbu pažymėti, tai ta aplinkybė, kad nei šv. Rašte, nei Bažnyčios moksle savasties klausime nerandame tikro skirtumo tarp judinamųjų daiktų ir žemės plotų. Apie Phalegą Genezės knygoj parašyta: „jo laiku žemė buvo p a d a l i n t a“ (in diebus ejus divisa est terra. X. 25). Jei šis žemės pasidalinimas į savastį tarp tautų ar atskirų žmonių čia ne per aiškus, tai paskesni atsitikimai jau labai aiškiai savastį nurodo. Taip apie Abraomą parašyta, kad jis už 400 siklų yr pirkęs Efrono lauką, ir ten palaidota Sara, jis pats, Izaokas ir Jokūbas. Paskui Jokūbas iš Hemoro yr pirkęs už 100 avių Sichemo lauką.

Dekalogas irgi nedaro skirtumo tarp judinamųjų ir nejudinamųjų daiktų savasties žvilgsniu, įsakydamas: negeisk savo artimo pačios, nei n a m o, nei l a u k o, nei jaučio, nei asilo ir visa, kas jo yra (Deut. V. 21). Žydų įsitikinime nejudinamųjų turtų savastis buvo taip giliai įdiegta, kad net patekusi kokiu būdu į svetimas rankas žemė turėjo per jubiliejaus metus grįžti atgal pirmajam savininkui.

Tiesa, griežta žemės savastis ne susyk atsiranda; ji laikui bėgant yr išsiplėtojus. Visu pirmu laukų savasties nežinota, kuomet patys žmonės nebuvo su vienu žemės plotu susirišę, bet kilnojos iš vietos į vietą, bandas varinėdami. Net ir žemdirbystei įvykus, ne iš karto savoji žemė buvo branginama, kadangi žmonių skaičius buvo ne per didelis, o žemės plotai rodės neišmatuojami. Su žemės savastim, galima sakyti, įvyko tos pačios atmainos žmonių pažiūroje, kaip vėlesniais laikais su marėmis ir oru. Viduržemio laikais ir net XVI ir XVII amžiais marės teologų ir juristų terminologijoj buvo laikomos dalyku neišsemiamo vartojimo (res inexhausti usus) ir per tai be savininko; bet jau

XVIII, o ypač XIX amž. tautos ir valstybės ima savinties ne tiktai artimiausias mares, bet ir okeanus. Lig mūsų dienų oras laikyta irgi neišsemiamo vartojimo ir visiems bendrų dalyku; bet šiandieną, orlaiviams pradėjus skrajoti, be abejo, kiekviena valstybė neleis be jos žinios svetimiems orlaiviams savo padangėmis skraidyti.

Žemdirbystei plėtojantis ir žmonių skaičiui augant, žemės savastis irgi kaskart griežčiau buvo vykdoma gyveniman, žodžiu sakant, savastis tiek judinamųjų daiktų, tiek žemės plotų su žmogumi yr gimus, su juo augo ir plėtojosi; „iš pradžios atsirado, kaip sako viršminėtasis Portalis, judinamųjų turtų savastis, paskui vienkart su žemdirbyste ir žemės savastis". Per Mozę duotas įsakymų dekalogas, atkartoju dar sykį, savasties nėr įvedęs, jis ją jau žmonių įvestą rado ir tik gal greičiau ir aiškiau pabrėžė, užgindamas: nevok! Kristus dekalogo įstatymų neatmainė, per tat ir savasties neatmetė.

Tiesa, Kristus yr pasakęs: kiekvienas iš jūsų, kurs neišsižada visa, ką turi, negali būti mano mokytinis (Luk. XIV, 33). Tačiau tų Kristaus žodžių, kaip pažymi šv. Augustinas, nereikia imti per siaurai, vienų sau, atskirai nuo viso teksto, bet taip suprasti: kiekvienas turi būti pasirengęs, jei tektų pasiskirti tarp Kristaus ir savo turtų, išsižadėti velyk turtų, lygiai kaip išsižadėti privalo tėvų, vaikų, brolių, jei to reikalautų pastatytos sąlygos" (Aug. t. II epla 158).

Bažnyčios Tėvai, ypač IV ir V amž. pamoksluose įsikarščiavę kai kada per daug pabrėždami išmaldos reikalingumą, atrodo, lyg būtų pasmerkę ne kartą pačią turtų savastį, vadindami ją gimtosios kaltės pasekme, nusidėjimo vaisiumi, bet kas daro išvadas ne iš vieno antro, gal per drąsaus jų išsireiškimo, bet iš visų jų raštų, tas lengvai supras, kad savasties teisę jie visai pripažįsta ir tik teigia, kad jei žmonės nebūtų nupuolę per pirmųjų tėvų kaltę, jei būt pasilikę tobuli ir gyvenę kaip broliai, tai, žinoma, privačios savasties reikalingumo nebūtų buvę. Šv. Jonas Auksaburnis, kuris ypatingai užsipuola ant turtuolių šykštumo, lyg pasmerkdamas turtų savastį, sako aiškiai: „Nėra uždrausti turtai, jei kas tinkamai jais naudojasi. Kaip esu pasakęs: ne vynas yra blogas daiktas, bet girtuoklystė, taip ir ne turtai yra blogas daiktas, bet didelis šykštumas ir didelis

gobšumas" (non prohibitae sunt divitiae, si quis eis usus fuerit ut oportet, Sicut dixi; non mala res vinum, sed multa ebrietas: ita non mala res divitiae, sed mala avaritia, mala cupiditas. Hom. 2 ad pop. Antioch.).

Kai kurie mūsų laikais, savasties teisę iš dalies tik pripažindami, daro skirtumą tarp judinamųjų daiktų, iš vienos šalies, ir nejudinamųjų, iš antros; judinamųjų daiktų pripažįsta privačią teisę, žemės gi savasties teisę susiaurindami, ją norėtų visai tautai pavesti arba ją nacionalizuoti. Tiems atsakydamas Leonas XIII enciklikoj „Rerum novarum" taip rašo: „Kad Dievas yr davęs visą žemę žmonijai naudoties ir vartoti, tai nieku gyvu negali kenkti privačioms savastims. Nes Dievas yr žmonijai bendrai davęs žemę ne toj prasmėj, kad būt norėjęs, idant kiekvienas sąmišiai ją valdytų, bet toj prasmėj, kad nei vienam nėr atskirai paskyręs tam tikros dalies valdyti, leisdamas tautų sumanumui ir įstatymams privačią savastį nustatyti (quod vero terram Deus universo generi hominum utendum, fruendum dederit, id quidem non potest ullo pacto privatis, possessionibus obesse. Deus enim generi hominum donavisse terram in communi dicitur, non quod ejus promiscuum apud omnes dominatum voluerit, sed quia partem nullam cuique assignaverit possidendam, industriae hominum institutisque populorum permissa privatarum descriptione). Kitoje tos pat enciklikos vietoje dar aiškiau sako: „Nuostabiai patys sau prieštarauja kai kurių jau seniai pamestų nuomonių atgaivintojai, kurie privačiam žmogui pripažįsta žemės ir laukų naudojimosi teisę, bet kad kas valdytų kaipo savininkas ar žemę, kurioj namus yr pasistatęs, ar lauką, kurį yr išdirbęs, tos teisės nenori pripažinti (mirabile videtur dissentire quosdam exoletarum opinionum restitutores, qui usum quidem soli variosque praediorum fructus homini privato concedunt; at possideri ab eo ut domino vel solum in quo aedificavit, vel praedium quod excoluit, plane jus esse negant).

Bet krikščionija, pripažindama iš principo judinamųjų ir nejudinamųjų daiktų privačią savastį, visgi rymiečių juristų tame dalyke per didelį griežtumą ir, taip sakant, šiurkštumą nemažai su laiku yr sušvelninus.

a) Visu pirmu skelbdama, kad žmonės prieš Dievą visi

iš prigimimo lygūs ir broliai, evoliucijos keliu, be staigių ir triukšmingų permainų nemaž pasidarbavo, prisidėjo prie vergijos, o su laiku ir baudžiavos panaikinimo, tuo būdu žmogaus asmenį ištraukdama iš savasties objektų.

b) Toliau sušvelninta pats Rymo kodekse savasties sąvokojimas: savastis yra tai savo daikto naudojimos, vartojimo, valdymo ir net panaikinimo teisė (dominium est jus utendi, fruendi, possidendi et abutendi), apleidžiant žodį sunaikinimo (abutendi); savo rankų padarą žmogus dar gali sunaikinti, niekam tuo nedarydamas skriaudos, nes padaras — jo rankų darbas; bet kadangi žemės plotų naujų sutverti ar jų padidinti negali, tai jam ir nevalia jų mažinti, paliekant juos be naudos, dykus ir tuo mažinant su kitų skriauda maistą. Todėl Klemensas IV, Sikstas IV, Klemensas VII, Pijus VII savo laiku 1/3 nedirbamosios savininkų turtuolių žemės Romanijos teritorijoj ypatingais įstatymais yr leidęs, kas tik panorės, dirbti, kad veltui negulėtų žemės plotai ir tuo nebrangtų maistas.

c) Kristaus mokslas uždeda turtingiesiems savininkams kaipo meilės priedermę, patenkinus savo reikalus, iš savo turtų dalį skirti vargšų ir bepročių šušelpimui; kai kurie Bažnyčios Tėvai net per griežtai pabrėžia tą priedermę, sakydami: „nuo vartojimo atliekamos didžturčių gėrybės yra varguolių savastis“ (superflua divitum patrimonium pauperum). Leonas XIII savo enciklikoje „Rerum novarum“ taip sako apie tą meilės priedermę: „Nieks nėra verčiamas šelpti kitus iš to, kas yr reikalinga jo paties ir jo šeimynos išlaikymui, nes nėra verčiamas vargingai gyventi. Bet, patenkinęs savo reikalą ir patogumą, kiekvienas iš to, kas jam atlieka, privalo šelpti pašalpos reikalinguosius. Tai yra ne teisybės priederme (atskyrus didžiausio vargo atsitikimą), bet krikščioniškos meilės“ (nemo certe opitulari aliis de eo jubetur, quod ad usus pertinet cum suos tum suorum necessarios... nullus enim inconvenienter vivere debet. Sed ubi necessitati satis et decoro datum, officium est de eo, quod supererat, gratificari indigentibus... Non justitiae, excepto in rebus extremis, officia ista sunt, sed caritatis christianae).

d) Pastaraisiais Leono sakiniais nurodyta dar viena aplinkybė, kuri individualią žmogaus savastį varžo ir apri-

boja: kada žmogaus gyvastis yr pavojuje, galima naudoties svetima savastimi, lyg ji būtų visų bendra, kiek tai būtinai reikalinga žmogui iš pavojaus išsigelbėti: visų didžiausiame varge, sako teologai, viskas yra bendra (in extrema necessitate, omnia sunt communia).

e) Viduržemio laikais viešpatijos aukščiausias viršininkas savinosi taip vadinamąją „aukščiausią savasties teisę“ (domisium altum), laikydamas save visų viešpatijos turtų savininku, o pavaldinius savo nuomininkais, rusų gi kunigaikščiai ir paskui carai visus savo valstybės žmones laikė “cholopais“. Tokios savasties katalikų teologai nepripažįsta. Šv. Tomas Akvinietis sako: „Tiesa, viskas yra pavesta valstybių valdytojams valdyti, bet ne pasilikti sau bei kitiems duoti“ (verum est quod omnia sunt principum ad gubernandum non ad retinendum sibi vel dandum aliis. Quodlibet. lib. XII art. 14). Kardinolas Lugo irgi sako: „Valstybė neturi tikros ir formalės teisės savinties pavaldinių daiktus, bet jai pridera viršenybės teisė, kuri tačiau yra neužtektina tam, kad valstybė galėtų absoliučiai viską iš pavaldinių savo naudai pasisavinti, bet užtektina didžiausio visuotino vargo atsitikime, kad galėtų ateiti pagalbon bendrame reikale“ (respublica non habet quidem proprium et formale dominium in res subditi, sed solum eminentiale, quod non sufficit ut respublica posset absolute convertere res in propriam utilitatem tamquam suas, sufficit tamen in casu necessitatis communis... ad subveniendum communi necessitati. De just. disp. I, n. 9). Lehmkublis, paskutiniais laikais rimčiausias teologas, taip šiame dalyke rašo: „Rašytojai dažnai kalba apie visų aukščiausią pasisavinimo teisę, kurią pripažįsta valstybių valdytojams ant pavaldinių daiktų. Bet ši valdžia po teisybei yra ne kas kita, kaip tik teisė aukščiausios vyresnybės žvilgsniu, viešam bendram labui to reikalaujant, atimti iš atskirų vienetų savasties teisę su priederme kiek galima jiems atlyginti, prireikus gelžkelį pravesti ir t. t.“ (loquuntur scriptores non raro de dominio alto, quod principi seu publicae auctoritati in res subditorum vindicant. Verum potestas, quee illi competit, dominium recte non vocatur. Potestas quam intelligunt nihil est, nisi facultas propter supremam jurisdictionem, quando bonum commune id exigit, singulares subditos proprietate

certae rei privandi cum obligatione eos, quantum fieri potest, reddendi indemnes, v. g. si constructio viae publicae exigit). Gali tada aukščiausioji valdžia dėl viešo labo bet kieno savastį atimti, bet ne be atlyginimo. Be atlyginimo gali būti savastis atimta už kaltę kaipo bausmė, kaip kitos žmogaus įgimtos teisės: gyvybė, liuosybė, nepaliečiamybė, taip lygiai ir savasties teisė gali būti tik per teismą susiaurinta ar visai panaikinta. Tokia bausmė rusų įstatymuose būtų лишение права состояния, toki bausmė lenkų respublikoje buvo banicija, kuomet už didelį prasikaltimą viešpatijai, už tėvynės išdavimą, už parsidavimą svetimai valstybei buvo atimama didikams dvarai ir patys prasikaltėliai išvaromi iš tėvynės svetur; prieš tokį savasties atėmimą Bažnyčios niekuomet neprotestavo ir protestuoti negali, nes prasikaltėlius šiokiu ar tokiu būdu visuomenė turi teisę bausti.

Dabar kyla klausimas, ar tie krikščionybės principai dėl savasties sutaikomi su krikščionių demokratų reikalavimais išdalinti Lietuvos dvarus mažažemiams ir bežemiams. Visa klausimo svarba, regis, pareina nuo to, ar dabartinis Lietuvos labas tikrai ir būtinai reikalauja, kad dvarai jau dabar, nelaukiant net Steigiamojo Seimo, būtų išparceliuoti. Atsakymas į šį klausimą nelengvas, ir jį galutinai išrišti teologas negali; čia tarti savo žodį turi ir ekonomistas, ir politikas. Galima tik savo asmenišką nuomonę pareikšti.

Visu pirmu, kadangi ekonomiškas ir politiškas krizis ir žemės klausimas ne vienoj Lietuvoj yra gyvas, bet bemaž didesnę Europos dalį yr apėmęs, tai, man rodos, vargiai būtų išmintinga lietuviams pirmiesiams daryti eksperimentai ir bandymai tame dalyke. Toliau, mano išmanymu, krikščionių demokratų reikalavimas jau tuo yra pavojingas, kad jisai neaiškus, nes arčiau nenurodo:

a) ar dvarų žemę, dalinant mažažemiams ir bežemiams, manoma palikti bent kiek jos patiems dvarininkams ir kiek?*

b) ar dalinti dvarus su atlyginimu teisėtiems savininkams ir kas jiems tą atlyginimą turėtų duoti?

---

* Prakalbose ir rezoliucijose tai nenurodyta, bet krikšč. demokr. partijos programe nurodymo esama. *Red.*

c) ar dvarai išdalinti ir tų lietuvių valstiečių, kurie savo pinigais juos yr pirkę, ar tik tų kitataučių, kurie juos yr gavę dovanai ar pusdykiai iš rusų valdžios už nuopelnus prieš Lietuvą, arba kurie, Lietuvos valstybės nepripažindami, prieš ją paskutiniais laikais yr varę akciją ir tvėrę legionus?

Bet kas ypatingai krikščionių demokratų reikalavimuose yr keista, tai jų įneštas sumanymas, kad ir Bažnyčios žemės būtų valstybės taipgi atimtos, ko nei rusų valdžia nėr dariusi. Nes —

a) visu pirmu tos Bažnyčios pasilikusios žemės taip maža, kad ji ne kažin kiek bendrame žemės klausime tenusvertų;

b) ant tos žemės, dievotų bočių Bažnyčiai pavestos, guli dvasiškos priedermės, k. š. mišių už mirusiuosius aukotojus laikymas; kas gi tas priedermes sau prisiims, žemei patekus į civiles rankas?

c) Bažnyčiai žemę atėmus, nuosekliai einant, reiktų atimti rasit ir visa, kas ant tos žemės stovi: klebonijos, Dievo namai; bent prancūzų valdžia jau tai nuosekliai yr priėjus.

Galop reikia neužmiršti, kad bažnytinių žemių ne tik užėmimas, bet ir pats šio klausimo kėlimas, nesusižinojus pirma su aukščiausia Bažnyčios Galva, yra draudžiamas ir kad savarankiai tame dalyke iniciatoriai užtraukia ant savęs kanoniškas bausmes (can. 2347), su kuo, jei kam, tai krikščionims demokratams reikėtų skaitytis. Tiesa, krikšč. demokratų frakcija antroje Lietuvių Konferencijoje yr įnešus pataisą: „reformuojant bažnyčios žemės, reikia laikyties kanonų teisių“ ir t. t., bet jeigu taip, tai kam reikėjo ir pradėti šis klausimas judinti, pirma nepasitarus su dvasiškąja vyriausybe?

[1919]

[AUKŠTŲJŲ KURSŲ ATIDARYMAS]

Šiandien yra nepaprasta diena, ypatingai man. Pilnas esu džiaugsmo, kad sulaukiau dienos, kada kuriasi aukštoji lietuvių mokykla. Juo aukštesnis mokslas, juo arčiau mes einam į tiesą. Religija taip pat į ten eina, ir aš, buvęs akademijos mokytojas ir dvasios mokyklos vedėjas, dėl tos priežasties šiandien džiaugiuos. Bet yra ir kita mano džiaugsmo priežastis. Šitoj pat salėj baigiau aš prieš 35 metus gimnaziją. Tuomet čia buvo parašyta «здесь говорить по литовски воспрещается» (čia draudžiama lietuviškai šnekėti). Dabar aš čia matau šviesių mokslo vyrų, kurie gražiai kalba tąja pat lietuvių kalba. Tuo metu mes buvom pasauly tik keli lietuviai studentai, ir tai buvo nemaža retenybė. Tad dar kartą linksmas sakau: valio, aukštoji lietuvių mokykla!

[1920]

[VASARIO 16-OJI]

Vasario 16-ąją dieną aš pavadinčiau siena tarp dviejų Lietuvos pasaulių: anoje pusėje Lietuva — svajota, pasišventimo meilėje pradėta, čia ji realinė, skausmuose gimusi; ana — skaisti idealų troškimų sritis, padangėmis skriejusi, erškėčių vainiku pasipuošusi, kaip kentėtoja,— ta žemiška, apčiuopiama, bent kiek nustojusi skaistumo ir aureolės; anos mylėtojai nieko nuo jos netroško, jai viską aukavo,— tos mėgėjų šalininkų daugiau, bet jie jau sau reikalauja užmokesnio ir šiltos vietelės, kai kurie jos simpatija apsimetę, ją skaudžiai užvylę, naudoja; ana buvo gryna dvasia, be kūno, čia dar neišsivystęs, su ydomis kūnas; anoji simpatingesnė, bet grįžti į jos pasaulį jau nebesinorėtų; nesinorėtų ir šioje apsistoti: lauki, kada ji stos kūnu — dvasia, kada pasakys pasauliui: štai esmi nauja pajėga kūrėja, kada susilauks savo Schillerių, Rembrandtų, Newtonų, Bramantų, kada jos dvasia sieks plačiau negu jos kūno sienos. Ar kas tų, kurie šiais metais švęs vasario 16 dieną, to susilauks, nežinau; aš nesulauksiu.

1920

[ATIDENGIANT PAMINKLĄ „ŽUVUSIEMS UŽ TĖVYNĘ"]

Sunkiose be galo apystovose teko mums gyventi ir statyti savo valstybę. Kuomet žydų tauta kadasai, pagrįžus iš Babilono vergijos, pasiryžo atstatyti Jeruzalės sienas ir gavo šventyklą, didžiausiais jų priešais ir to darbo trukdytojais pasirodė artimiausi jų kaimynai broliai, samaritiečiai. Žydai, kaip rašo Esiras, buvo priversti viena ranka ritinti akmenis pamatan, o antroj laikyti kardą apsigynimui... Ne lengviau ir mums šiandieną! O tų smūgių nesimato ir galo. O vienok aš manau, ir ne vienas aš taip manau, kad būsiančios kartos pavydės mums, pergyvenusiems nepaprastus, kiek istorija siekia, lig šiol nebuvusius viso pasaulio politiškus kataklizmus; pavydės, manau, mums, gyvenusiems tose istoriškose mūsų politiško atsikėlimo dienose.

Antra vertus, ir mūsų sunkiose tvėrybos valandose kartas nuo karto sužiba šviesesnis spindulys, kursai mums par skausmus nušviečia kelią į garbę. Tokiu šviesesniu spinduliu yra, be abejo, atidengimas paminklo žuvusiems už tėvynę, jų pagerbimui, paminklo, pastatyto, ačiū triūsui gerbiamo generolo Nagevičiaus ir sugalvoto p. Zikaro, garsaus mūsų dailininko, atidengimas paminklo, kursai bus mūsų Kauno vienas garbingiausių papuošimų, o mūsų brangiausiu paminėjimu ir pasididžiavimu.

Toj vietoj, kur mūsų sunkiose valandose tik 7 metai atgali taip skaudžiai jautėsi svetima rusų caro sauvalė, kur mes, lietuviai, jautėmės vos pakenčiamais įnamiais, priversti slėpti savo nedrąsias svajones tolimoj ateity apie tėvynės laisvę, toj vietoj šiandieną jaunos mūsų valstybės prezidentas atidengia akmens monumentą, ant kurio iškalta: Žuvu-

siems už tėvynę! Kas prieš 7 metus buvo persekiojamas, dabar viešai pagerbiamas. Kokia milžiniška mūsų tautos pažanga ir kiek vilties mūsų sunkiose valandose! Žuvusiems už tėvynę! Kaip daugel sako tie trumpi žodžiai! Žuvusiems, t. y. tiems, kurių dabar... mūsų tarpe, čia tarp gyvųjų, nėra, o jie nuėjo į bočių šalį. Žuvusiems — tai tiems, kurie didžiausiai numylėjo tėvynę! Juk, kaip pasakė Išganytojas: nėra meilės didesnės kaip ta, kuri galvą guldo už brolius (Joan. XV. 13). Žuvusiems už tėvynę ne tik kruvinoj kovoj karo laukuose, bet irgi žuvusiems anuomet tolimuose Sibiro laikuose ir sveikatą prieš laiką išeikvojusiems naktimis ankštuose kambariuose su plunksna rankose... už tėvynę! Žuvusiems už tėvynę ir tiems, kurių vardai paliko nežinomi.

Žuvusiems už tėvynę, tai yra tiems, kurie ant savo pečių išnešė savo skęstančią motiną tėvynę iš mirtino pavojaus, o patys žuvo, bet ne tiems, ne tiems, kuriuos šiandieną tėvynė ant savo pečių išnešė, o kurie norėtų iš jos paskutinius syvus išsiurbti ir pinigą rytō pasiimti, ją išnaudoti, su jos skriauda plunksnomis apaugti! Juk ir tokių mūsų tarpe netrūksta, naujai iškeptų nuo vakar dienos patriotų išgamų. Ne tokiems statomi amžini paminklai, bet žuvusiems už tėvynę, save pašventusiems, paaukavusiems ant tėvynės aukuro, o ne nuo tėvynės sau aukų reikalaujantiems!..

Ant akmens monumento iškalta: žuvusiems už tėvynę! Bet jie nežuvo, tie tautos milžinai! Juk nėra žuvę tėvynei tie, kurie kalba! O mirę tautos didvyriai daugiau kalba negu gyvi! Jie ir veikia! Jie mus čia sutelkė aplink tą paminklą, jie mūsų širdys, jų dvasia atsiliepė, mes tuo momentu gyvename ir kvėpuojame, užsimiršę dienos naštą ir kasdienius rūpesčius. Mirusieji ne tik praeities istorijoje gyvena; jie irgi tveria tautos ateitį: ir ne veltui kai kurie sako, kad mirusieji tautos didvyriai ne mažesnę, jei ne didesnę turi įtėkmę į tautos likimą ir į jos ateities pakraipą negu gyvi jos veikėjai. Tauta, kuri neturėjo savo didvyrių, kurios praeity nekalba didvyrių vardai, kuri neturi tradicijų, ne tik neturi savo istorijos. Nėra ji tauta. Jei šiandieną mūsų visų širdyse jų vardai, jų apžėlęs kapas ne kartą prakalba į miegančią sielą, bėgame Vilniaus link, jei mes negalime jokiu būdu jo išsižadėti, tai dėl to, kad ten mus traukia, ten mus šaukia Gedimino, Algirdo, didžiojo Vytauto kapai! Ten mūsų tėvų

palikimas... Žuvę už tėvynę nėra žuvę! Jie kalba! Tik mokėkime juos išgirsti ir suprasti ir mokėkime savo kraštą taip mylėti, kaip pamylėjo, guldydami už jį galvą, aukodami visą save. Tokią tėvynės meilę laimina Dievas, laimina Bažnyčia ir pašvenčia jų paminklus, ką ir aš jos vardu su Dievo pagalba dabar atliksiu, kad tas už tėvynę žuvusių paminklas pasiliktų mums visados šventas.

1921

A. A. KAZIMIERUI BŪGAI

Aš — prisikėlimas ir gyvybė; pasakė Kristus; kas tiki į mane, nors ir būtų miręs; bus gyvas (Joan. XI 25). Tuos Kristaus žodžius reikėtų ne ant akmens paminkluose iškalti, juos reiktų giliai įrašyti į mūsų atmintį, į mūsų širdis. Taip, nėra kitos nemarybės, nėra kitos amžinos gyvatos, tik Kristuje ir per Kristų. Užaugs su laiku kerpėmis vainikais apdabintas kapas, užaugs žole kitą kartą brangus takelis, pakryps nulinkęs ant kapo kryžius, užsitrins ant jo parašas, nes čia ant žemės nėra nemarumo, nėra pastovumo. Kalkite numirėliams aukštus mauzoliejus, neškite garsių vyrų kūnus į tautos panteonus, vis tiek neišgelbėste jų nuo paprasto žmogaus likimo: dulkė esi ir į dulkę pavirsi. Stebėtino grožio ir meno kūriniai, gilaus mokslo daviniai išliks ilgais amžiais, bet ir jie neamžini; užgims kiti, nusmelks jų vardą savo daugumu, galop ir pati mūsų žemė neamžina. Tiktai aš, pasakė Kristus, prisikėlimas ir gyvybė; kas tiki į mane, nors ir būtų miręs, bus gyvas.

Savo draugų, universiteto profesorių ir skaitlingų moksleivių lydimas, lydimas didžios pažįstamų ir nepažįstamų minios, vakar vakare toje ruimingoje žemaičių šventykloje ant aukšto naro juodo sosto tapo iškeltas a. a. Kazimieras Būga. Vienas jo mokslo draugų iškalbingais ir gražiais žodžiais prakalbėjo į jį, primindamas jam, kukliam ir pažinusiam badą žmogui, jo nuopelnus, jo darbštumą nuo jaunatvės iki mirties, jo didžius darbus, mokslui ir tėvynės labui nuveiktus ir negailestinga mirtimi pertrauktus. Žodžiu, sakau, nabašninkas susilaukė po mirties tokios nepaprastos pagarbos, kokios ir negalėjo betikėtis. Bet visas tas išviršinis triukšmas, visa ta didi, nepaprasta pompa tam, kursai guli šiame karste — tai tuščias garsas. Jisai ir negirdėjo tų gražių žodžių, į jį nukreipiamų, ir nematė tų — pa-

žįstamų ir nepažįstamų lydinčių ir liūdinčių minių. Nemato jisai ir negirdi, nes tame aukštai iškeltame ir pagerbtame karste Kazimiero Būgos nėra. Beliko tik šaltas sustingęs kūnas be savo šeimininko, paliko tik įrankis, kuriuo dar neseniai jisai mąstė ir mylėjo, ir triūsė, ir rašė. Beliko tiktai tie palaikai, kuriems pasaulio kūrėjas paskyrė pavirsti į pelenų saują: dulkė esi, į dulkę pavirsi. Bet nejaugi iš Kazimiero Būgos, kurį pažinome ir draugavomės, kurio giliu protu stebėjomės, nejaugi iš jo, be jo mokslo darbų, beliko tik šaltas lavonas. Nejaugi gyvulio ir to žmogaus, kursai su viltimi žiūrėjo į amžių tolį, nejaugi tas pats likimas? Nesinori manyti, skaudu būtų patikėti. Bet taip ir nėra. Išliko iš jo geresnė žmogaus dalelė, mąsčiusi ir mylėjusi, nemirtinga ir nepūvanti, kuri, apleidusi savo laikiną buveinę, nukeliavo anapus ribos į tą slaptingą bočių šalį, kur pirm jo nukeliavo milijonai kitų, iš kur nėra sugrįžimo ir nėra balso.

Mums, žmonėms trumparegiams, rodosi, kad jis, apleidęs šį pasaulį pačiame mokslo darbų ir amžiaus subrendime, apleido paskirtą sau vietą prieš laiką; mes, žiūrėdami savo naudos, saunoriai, liūdime, kad per a. a. Kazimiero Būgos mirtį mokslas labai daug nustojo, kad nabašninkas daug nusinešė su savimi mokslo paslapčių, svarbių darbų, nespėjęs su mumis pasidalinti, kad niekas jo neužvaduos, nors drįsome kai kada išsitarti, kad negailestinga likimo ranka pakirto prieš laiką jo gyvatos siūlą, bet Tasai, prieš kurį amžių amžiai slenka kaip viena diena akių mirksniu, pro kurį eina ir praeina milijonai su savo mažutėliais [neįskaitoma — *I. S.*] ir kasdienėmis sielvartomis, kurs iš aukšto žiūri amžinybės akimis, tasai turi kitą mastą. Jisai žino, kad mokslo vyrą ne šiandieną, ryto ar po šimto metų užvaduos kitas mokslo vyras, kad padaryta skaudi spraga kaip žaizda užaugs su laiku, bet virš mokslo, virš didžiavyrių palikimų, virš viso žemiško ir laikino yra nemirtinga siela; ir kuomet ji pribręsta kaip varpa amžinam likimui, muša jos valanda, baigias liglaikinė kelionė, iš anapus ribos pasigirdi Amžinosios Teisybės balsas: duok apyskaitą savo darbų ir talentą!..

Kadangi a. a. Kazimieras Būga rimtai žiūrėjo į žmogaus uždavinį, kadangi ne linksmose puotose praleido gyvenimą, ne prie skambančių stiklelių ir džiūgaujančių klyksmų, tik

kaip darbšti nenuilstanti skruzdėlė prie darbo ankštame kambary, mes tikime, kad teisingas Dievas bus jam gailestingas tėvas teisėjas. Bet, jei a. a. Kazimieras Būga reikalautų ko nuo mūsų, tai tik ne išviršinio triukšmo ir iškilmės, bet maldos už jo nemirštamą sielą. Taigi nepaskųskite to paskutinio ir svarbiausio jam patarnavimo, nuo širdies jam melsdami: amžiną atilsį duok jam, Viešpatie, o šviesybė amžinoji tegul jam šviečia per amžius. Amen.

1924

[A. A. J. BASANAVIČIUI]

Amžiną atilsį duok jam, Viešpatie, o amžinoji šviesybė tešviečia jam! teilsis ramybėje!.. Visi, aukštai gerbiamieji, pritarsite tos skurdžios maldos žodžiams ir visi žinote, apie ką aš kalbu. Mirė a. a. Jonas Basanavičius. Žaibo greitumu aplėkė visą Lietuvą atėjusi iš anapus demarkacijos linijos skaudi žinia, kad vienas geriausių tėvynės sūnų, visą gyvenimą karštai ją mylėjęs, dėl jos dirbęs, jąja tik kvėpavęs, su jos istorija neatmezgamai sutapęs, ant visados užmerkė akis Vilniuje, peržengė anapus Rubikono, anapus neregimo pasaulio, iš kur nėra sugrįžimo, nuėjo į bočių šalį, kur ilgais amžiais ilsisi mūsų didieji kunigaikščiai, mūsų tautos didžiavyriai Radvilos, Goštautai, Sapiegos, o vėliau Valančius, Daukantas, Baranauskas ir kiti. Taip, atsiskyrė iš mūsų gyvųjų tarpo vienas pirmųjų mūsų tautinio atgimimo žadintojų ir šulų, mūsų švintančios aušros vadas, mūsų tautinio romantizmo kūrėjas ir vienas iš nedaugelio šiandieną jo epigonų, mirė mūsų vadinamas tėvas ir patriarchas. Amžiną atilsį duok jam, Viešpatie, o amžinoji šviesybė tešviečia jam, teilsis ramybėje!

Tikinčiojo krikščionio akims neduota įžvelgti į anapus žemiško pasaulio gyvenimo ir pasakyti, kokį amžiną gyvenimą, amžiną likimą paskyrė a. a. Jonui Basanavičiui Aukščiausias Teisėjas, pasvėręs ant amžinatvės svarstyklių ne tik išviršinius velionio darbus, bet irgi jo mintis, jo paslaptis, jo visus sielos užraktus: Dievo ir gailestingumas, ir teisybė lygiai begaliniai. Vis dėlto, aš manau, kad velioniui galima pritaikinti šv. Jono Apreiškimo knygoje įrašytus žodžius: būk ištikimas iki mirčiai, o aš tau duosiu gyvenimo vainiką (II, 10). A. a. Basanavičius iki pat mirties kovojo gerą kovą, išlaikė tikėjimą, todėl, manau, jam atidėta teisy-

bės vainikas, kurį duos jam Viešpats teisusis Teisėjas (2. Sim. 4, 8).

Visu pirmu a. a. velionis visoje pilnumoj išpildė pirmąjį Dievo duotą įsakymą: prakaite savo veido valgysi duonos; iki pat mirties, neišleisdamas iš rankų plunksnos ir knygos, jisai dirbo didį tautos darbą, ir tai ne kaip samdininkas, kurs dirbo tiktai dėl užmokesnio. Toliau a. a. velionis daug mylėjo ir daug kentėjo: jisai visa širdimi mylėjo nuo pat jaunatvės visą tautą, jos dabartį ir praeitį, mylėjo milijonus, mylėjo ir kentėjo, pergyvendamas skaudžiausius savo tėvynės verguvės laikus, kentėjo ir paskui, jau sustvėrus jai nepriklausomai; kas daug mylėjo, daug kentėjo, tam ir daug bus atleista ir aname pasauly, kaip pažadėjo Kristus Magdalenai (Luk. 747). Toliau a. a. velionis buvo ir tikįs katalikas, kurs ne tiktai kituose mokėjo gerbti religinius įsitikinimus ir jausmus, bet ir pats nuo jų nenutolo. Man pačiam ne per seniai teko drauge su juo ir generolu Nagevičiu važiuoti iš Palangos į Kretingos parcinkulio atlaidus ir ten gėrėtis bažnyčioje senelio giliu religiniu jausmu. Galop, aš manau, atsižvelgs gailestingasis Viešpats ir į mūsų visų maldavimą ir palaimins mūsų numylėtą tautos vadą, tardamas evangelijos žodžiais: gerasis ir ištikimasis tarne, įeik į savo Viešpaties džiaugsmą (Mat. 25, 21). O vis dėlto, nežinodami jo amžino likimo, iš širdies gilumos sakome: amžiną atilsį ir t. t.

Jeigu žiūrėti į a. a. Basanavičių šio pasaulio akimis, matuoti jį ne amžinybės, bet istoriniu mastu, reikia pasakyti, kad jis tikrai laimingas, garbingai atlikęs sau skirtą uždavinį ir atilsės nuo šios žemės sielvartų, vargų ir nepasotinamų troškimų. Jisai sulaukė amžiaus, kurio retas iš mūsų besulauks, ir ne tik žilo plauko aureolėje, jis ir didžiausios pagarbos ir garso aureolėje nuo mūsų atsiskyrė: kam nėra žinomas ir kieno su pagarba neminimas visoje Lietuvoje jo vardas? Jis sulaukė to, ko išsiilgę nesulaukė jo pirmtakūnai Valančius, Daukantas ir ne vienas jo vienaminčių draugų; jis susilaukė nepriklausomos, laisvos nuo pančių tėvynės, ir jam pirmam ant šio istoriško dokumento skirta buvo padėti savo vardą. Laimingas jisai ir tuo, kad tos nepriklausomos Lietuvos išgyvenęs lygiai devynerius metus už demarkacijos linijos Vilniuje ir bent kiek nutolęs nuo mūsų

politinio gyvenimo, žiūrėjo iš tolo į tą Lietuvą už mus idealiau, neprisiliesdamas mūsų kasdienio pilko gyvenimo, nematydamas iš arti ir tų nelemtų partinių kovų, kurios kruvinai drasko mūsų dar nesustiprėjusį jaunos respublikos kūną, kuriose dažnai partiją ir asmenį reikalauja statyti aukščiau ir ne vieną stumia į nusiminimą. Jisai, užmerkdamas akis ant visados pačioje nepriklausomos tėvynės metinėje, galėjo pasakyti kaip senelis Simeonas, susilaukęs ir savo akimis regėjęs laukiamojo Mesijo: dabar, Viešpatie, atleidi savo tarną ramybėje, nes mano akys matė tavo išganymą ir tavo tautos garbę (Luk. 2,29—32).

Laimingas jis ir dėl to, kad jo vardas garbingai ir neišdildomai įrašytas į Lietuvos istoriją, laimingas ir dėl to, kad ilsėsis amžinai ten, kur ilsis mūsų Vytauto, Kęstučio pelenai, kur nuolatos mūsų troškimai ir širdys nukreiptos, ir tuo jis mums buvo ir bus brangesnis, kad surištas su mūsų bočių ir didvyrių sostine. Didis tai buvo mūsų tėvynės sūnus, daug jis pasidarbavo mūsų ateičiai, taigi ir mes jo neužmirškime, dabar ir ne kartą jam prašydami: Amžiną atilsį duok jam, Viešpatie, o amžinoji šviesybė tešviečia jam, teilsis ramybėje. Amen.

1927

[KALBA VYTAUTO DIDŽIOJO METINIŲ PROGA]

Kad krito mūšy žydų tautos vadas Judas, visas Izraelis, rašo Makabėjų knygos, verkė jo ir kalbėjo: kaip galėjo kristi galingasis, kurs išgelbėjo Izraelio tautą (I. Makab. IX, 20—21).

Lygiai prieš 500 metų spalių 27 d. mirė didžiausias mūsų istorijoje lietuvis, Kęstučio ir Birutės sūnus, Vytautas, vadinamas Didysis. Mirė Trakuos iš ryto saulei tekant; į aštuntą dieną palaidotas Vilniaus Katedroje už didžiojo altoriaus. Mirė aštuonių dešimtų metų senelis, dar gana tvirtas, susigraužęs dėl tam tikrų nemalonumų, ištiktas nelaimingo priepuolio.

Mirtį — paprastas žmogaus likimas. Bet miršta žmonių milijonai ir, kaip ant beribio okeano vandenyno pakylančios ir atslūgstančios bangos, nurimusios nepalieka po savęs pėdsakų; retas sudaro didesnį apie save sūkurio ratą. Mirus Vytautui, rašo tų laikų kronikos, pasigirdo visoj Lietuvoj verksmas ir raudojimas per aštuonias dienas; visi verkė, netekę tėvynės tėvo.

Nuo Vytauto Didž. mirties praslinko penki amžiai, gyveno ir nuėjo į tėvų kapus 20 kartų generacijų, Lietuva pergyveno didžiausius sąjūdžius kataklizmus, o jo, Vytauto, didis vardas išliko iki mūsų dienų gyvas, išliko atsiminimuose, išliko mūsų lūpose, mūsų širdyse! Ir štai šiais, jo vardu pavadintais metais, nežiūrint nelemtų mūsų partijų rietenų ir kovų, Vytauto magiškas vardas subūrė visus be skirtumų, tapęs lyg kokiu visos tautos jungiu, jos vienybės simboliu. Jei mūsų tauta kada ir išnyktų, kaip, deja, išnyko praeity ne viena, Vytauto vardas, aš manau, išliktų ir tada pasaulinėje istorijoje, kaip vardai Aleksandro Didžiojo, Konstantino D., Karolio D. ir nedaugelis kitų išrinktųjų.

Kame gi paslaptis, kad Vytauto vardas po tiek metų ir amžių nenustoja mus jaudinęs? Ar dėl to, kad jis buvo nepaprastas genijus? Be abejo, Vytautas buvo genijus; bet to maža! Jisai buvo tas genijus, kurs savo dešimties talentų, Dievo duotų, neužkasė į žemę, pasižymėjęs nepapıastu veiklumu ir darbštumu; savo valstybėje jis buvo visur ir visu kuo. Jis buvo genijus universalus, neužsidaręs vienoje kokioje siauroje srity ar specialybėje: buvo jis genialus krašto valdytojas ir tvarkytojas; atsiminkime, kokioj suirutėje buvo atsidūrusi Lietuva, kai jis paėmė ją valdyti iš Jogailos rankų ir kokią jis ją paliko mirdamas: zenite jos garbės ir galybės nuo Baltijos iki Juodųjų marių! Jis buvo ir genialus savo laiko diplomatas ir politikas. Jis buvo irgi genialus karo vadas, kursai didžiausius karus asmeniškai rengė ir pats asmeniškai kariuomenei vadovavo mūšiuose!

Galop pačiuose bažnytiniuose ir krikščionybės reikaluose koks nepaprastas ir didingas užsimojimas! Išauklėtas pagonių tėvų pagonystėje ir pagonis iki 40 metų amžiaus, jisai apsikrikštijęs už kartą tampa Lietuvos, o ypač Žemaičių tikras apaštalas, kaip prancūzų Klodvigas ir daugiau: pats dėsto ir aiškina tikėjimo tiesas kaip vertėjas, lenkų kunigams nemokant lietuvių kalbos; pats asmeniškai aplanko stipriausias pagonijos vietas, pastato savo lėšomis 32 bažnyčias, steigia vyskupijas, ne veltui Romos papa paskiria jį savo generalvikaru Lietuvos bažnyčios, globėju Rygos ir Dorpato vyskupijų. Dar vakar pagonis, šiandie tas veiklus ir nerimstąs konvertita genijus taip orientuojasi krikščionijos reikaluose, kad daro realius žygius suvienyti rytų ir vakarų bažnyčias, siunčia Kijevo metropolitą, pravoslavų atstovą, į Konstantos vyskupų susirinkimą, jo didis sumanymas tuomet neįvyksta, bet jo geniali mintis nemiršta: po 200 metų Lietuvos Brastoje bažnyčių unija tampa realybe. Galop tas nenuilstąs genijus įkūnyta energija Lucko suvažiavime svajoja apie pašalinimą turkų musulmonų pavojaus krikščioniškai Europai, ir 80 metų senelis pats linkęs tam sumanymui vadovauti.

O vis tik Vytauto asmuo net po 500 metų jaudina ir mums brangus ne dėl to, bent ne vien dėl to, kad jis buvo nepaprastas genijus, genijus universalus ir nenuilstamai darbštus. Mums ypač jisai brangus, kad jis — mūsų, kad jis buvo

mūsų žemės sūnus, kad jis buvo didis lietuvis, kad juo galime didžiuotis, kad jis mūsų tautą ir valstybę XV amžiuje iš siaurų, taip sakant, naminių rėmų, išvedė į plačią Europos valstybių šeimą, kurioje Lietuva tuomet užėmė garbingą sau vietą, o pats atsistojo greta Sigizmundo, Romos imperatoriaus, ir karališkoji karūna jam buvo pribrendęs didžių jo darbų vaisius! Išbraukime Vytauto Didžiojo laikotarpį iš mūsų istorijos, o tuomet kokia karčia ironija skambės mūsų tautos himno žodžiai!

Bet aš prasilenkčiau su Bažnyčios mintimi, jei šiandie, didžią gedulo dieną, vien kalbėčiau apie didžius Vytauto darbus, skelbčiau jam panegirikas; mirties ir jos metinės diena — tai diena gedulo, liūdesio ir maldos. Vytautas buvo tikrai didis tautos vadas; bet buvo jisai irgi žmogus, o kaip žmogus neliuosas irgi nuo žmogiškų silpnybių, už kurias reikia atsiteisti Dievo teisingumui: kam daug duota, nuo to daugiau reikalaujama; ir mes geriausiai jam patarnausime ir atsimokėsime už didžius jo darbus, mūsų tėvų žemei nuveiktus, šiandie ne triukšmaudami, tik susikaupę atsidūksėdami už jo sielą.

Rods, mes tikimės, kad gerasis Dievulis negalėjo iš jo daug reikalauti: jei mes, išauklėti 500 metų krikščionybės tradicijose, kai kada savo elgesiu primename pagonis, tai ko bereikalauti nuo žmogaus, kursai pusę savo amžiaus pergyveno pagonių tradicijose, nepažinęs Kristaus mokslo šviesos! Be to, praslinko 500 metų nuo Vytauto mirties, nuo to momento, kada jis stojo prieš Aukščiausio teismą: negi nebūtų jisai lig šiol išsimokėjęs Dievui teisingajam?

O vis dėlto manau, kad maldos už jo sielą reikalingos: gal Aukščiausis Teisėjas, permatęs iš aukšto ir iš anksto mūsų maldas ir jas jam įskaitęs, pagreitino prieš laiką atidaryti jam amžinos šviesybės vartus. Taigi, mokėdami savo skolas, ir tarkime iš širdies gilumo už jo nemirštamą sielą: amžiną atilsį duok jam, Viešpatie, o amžinoji šviesybė tešviečia jam. Amen.

1930

LIETUVOS ISTORIJA IR KRITIKA

[ATSAKYMAS S. MATULAIČIUI]

„Varpo“ N. 8-ame šių metų neseniai perskaičiau mano poemos kritiką ir dar kokią! Kaip milžinas užgriuvo kritikas ant mažutėlio poetos, na ir nepaleido gyvo: išvadino jį obskurantu, nevertu, kad geri (?) žmonės su juo kalbėtų, prilygino prie gaidžio, kurs giria savo mėšlyną (skaityk, kunigiją); tarp kitų argumentų vartoja gana tankiai: reikia juoktis, mes nusišypsoję ir t. t.

Tokia kritika nedaug ką perkalbės, o pačiam kritikui neatneša garbės. Iš visos kritikos, jei ko galima dasižinoti, tai tiktai, jog p. N. apie Dievą ir kunigą nei primink, nes tada nesitveria savo kailyje, įkrinta į rūstybę, net jam akyse temsta. Tada žūtbūt o rašytoją reikia su dumblais sumaišyti. Nes ir kaip kitaip galima suprasti jo užmetinėjimus, kurie taip aiškiai neteisingi, patys sau prieštaraują ir ne kartą visai melagingi, kaip matysime. Tegul nesamprotauja kritikas, kad noriu per tai pasakyti, jog mano poemoje nėra ko peikti.

„Tarp skausmų į garbę“ yra tai iš poetiškų mano darbų pirmasis ir tiktai mėginimas; šiandieną patsai matau jo silpnas vietas ir pasakyčiau dar ačiū kritikui, kursai nurodytų ir tas, kurių nematau, nors žinau, kad jos yra. Nesuprantu, kaip galima be jokio pamato ir ant vėjo sakyti, kad tai apie save kalbu 9 giesmėje, vadindamasis poeta galiūnu; tikrai reiktų būti, nesakau jau be taktikos, bet be jokios sarmatos taip išsikelti jau pirmoje savo knygutėje. Devintoje giesmėje yra taip pat apie Ažukalnį, mūsų Virchovą Grišką, gilų tiesos tyrėją, Klimą, garsų istoriką. Kodėl kritikas neprikaišioja, jog ir čia apie save nusimanau? Nenori suprasti kritikas, jog poeta apgieda ne tiktai,

kas jau yra Lietuvoje, bet ir ko jai trokšta ateigoje, prie ko ją žadina. Kritikui reikėjo kaip norint pažeminti rašytoją, tai galima viską versti: 1) galima buvo sakyti, jog ana poetos galiūno poema, kn. Lauryno parašyta, kursai apsisėdo Jelgavoje, nors taip aiškiai stovi ant 80 pusl., jog tai Maironio poema, kurs apie kunigystę nei sapnavo; 2) galima buvo dvi eiluti apie pasikalbėjimą Marinės su ciecoriumi Vilhelmu net tris kartus išjuokiant atsiminti — už ką? ar kad ciecoriui priminė mūsų vargus ir prašė užtarimo? 3) galima buvo toliau taip argumentavoti labai logiškai: būsianti Garnio poema apie Vaičių bus niekam verta, nes Vaičius jau kunigas. (Galiu nuraminti kritiką, jam primindamas, jog Vaičius dar ne kunigu ir, kaip galima suprasti iš 63 ir 69 lapo, vargiai bus kada.); 4) galima buvo rašyti tokį visiems suprantamą absurdą: autorius gerai žino, kad nėra (?) nė vieno atsitikimo mūs gyvenime, kad koks nors mokslus išėjęs lietuvis būtų įstojęs į kunigus dėl tėvynės naudos. Atbulai, yra keli (?) užsitarnavę dėl tėvynės vyrai, kurie pametė kunigystę, o tapo svietiškais. Taip kritikas rašo, kaip netikėti! Nors kas skaitė mano poemą ne apgraibomis, kaip p. kritikas, tas galėjo iš 45 pusl. kitaip apie autoriaus žinią sakyti. Matyt, kritikas eina pagal Volterio pamokymo: „meluok, meluok! atsiras, kurs įtikės!" Tikrai prisipažinus, žinau vieną tėvynei užsitarnavusį apleidusį klierikystę (gerai daro, kad patys apleidžia, nejausdami pašaukimo); bet pametusių kunigystę?.. ir dar kelių?.. tikrai nežinau, kad būtų užsitarnavę. Rasit atbulai užsitarnavę? Tai tegul sau! — Toliau kritikas baisiai kariauja už mokslą ir iš tos priežasties kaipo mokslo reprezentantas autorių išvadino obskurantu. Bet kokio geidžia kritikas mokslo, tai sunku suprasti. Poemoje labai tankiai yra sakoma apie mokslo reikalingumą; pats Juozas, poemos didvyris, pabaigė visuotinyčios mokslus 1) yra mums reikalingas aukštas mokslas: jis mums suteiks galybę, apdengs garbės spinduliais ir kad lietuvio balsas iš aukšto skambės, išgirs ir tamsi atkaklybė 47 pusl.; mums reikia poetų, ką pakeltų dvasią, garsių gamtos tyrėjų, tautų tiesos apgynėjų, istorikų, kurie parodytų didžią mūsų praeigą: apie vis tai kritikas atsiliepia: garbė tai nekokia; nedaug garbės, o ypač naudos turi iš to tėvynė... patsai mokslas tada stojas jiems tėvyne.

2) Poeta reikalauja apšvietimo ir žemesnio žmonių skyriaus (luomos): mums reikia apšviesti ir vargdienius žmones 77 lap. Kritikui turi būti dar ko kito reikia? 3) Poeta supranta mokslo reikalingumą dėl moteriškių: Juozas gana apšvietė savo seserį Anusę, kurią galėjo imti už pačią taip didis ponas kaip Goštautas; ant Vytauto Didžiojo iškilmės žada būti ir lietuvaitės, žinoma neapšviestos. Bet vis dar kritikui neužtenka, ar rasit ko kito reikia. Tai ko gi? Taip, suprantu. Kritikas negali man atleisti, kad nekalbu to tamsaus mokslo, iš kurio jaunumenė vien tik nuodus geria, kurs atveda ant bedievystės. Mokslas kaipo mokslas nieko neatveda ant bedievystės. Ant bedievystės atveda nesirūpinimas apie gilesnį pažinimą ir supratimą tikėjimo dalykų, nors nuo to gal daugel prigulės po smerčio; ant bedievystės atveda nemorališkas gyvenimas, kada reikia išrasti kokį nors pamatą savo nepagirtinam pasielgimui. Ant bedievystės atveda ant galo pseudomokslas su savo kas dieną mainančiomis rūbą hipotezėmis, kurios pūna greit kaip grybai prieš saulę. Kiek tų hipotezių buvo ir jau nebėra! Prieš pačią Maižiešiaus Kosmogeniją Prancūzų akademija 1806 metuose skaitė 80 prieštaraujančių hipotezių, kurios jau tada buvo į archeologiškus aktus atidėtos. Tokio mokslo, arba kreivo mokslo, poeta nepagiria ir iš to visa kritiko neapykanta kilo. Ypatingai, kaip numanai, dūrė į širdį kritikui dvi eili:

„Kur Varšuvos miestas, Maskva tolimoji,
Ten žudo jos mokslais tamsiais!“

Visu pirmu kritikas nepersergėjo, kad tai prasčiokėlių lietuvaičių rauda, o jog paimta iš tikro gyvenimo, tai ir kritikas neužgys; toliau galima suprasti mokslais sveikatos žudymą, bet jogei reikia suprasti ir dvasišką, ir intelektuališką žudymą, tai pats kritikas gali būti paveikslu, kurs taip nupuolė, jog sako, kad per Prancūzų revoliuciją ne tiktai ne viskas šventas buvo paminta, bet nieko švento nebuvo paminta, nors po visą Prancūziją bažnyčios buvo bjaurintos ir uždarytos, nors nekalti žmonės šimtais buvo žudyti, nors merga paleistuvė buvo užsodinta ant altoriaus ir Robespierre, apsivilkęs ilgais rūbais, jai smilkino.

Toliau kritikas labai pyksta už šią eilutę, nors nereikalingai:

„Bedievių, girtuoklių, vagių, paleistuvių
Priviso po šventą tėvynę!“

Už ką pykti? Bedievis, kuriam nėra Dievo, o kartu ir krikščioniškos etikos: vienas gali sau elgtis pagal Szpencero etikos, antras pagal Condillaco, trečias pagal Epikūro, ketvirtas kaip sau patinka, nes kas gali priliepti to, o ne kito klausyti; ir taip ant galo bedievis, jei norės, tai ras išteisinimo ir vagystės, ir girtuoklystės, ir paleistuvystės. Tai už ką pykti, jei žmogus tiki į Dievą, juos visus į vieną eilę suveda.

Ant galo kritikui labai nepatiko, kad poeta sako, jog kunigams, avių vadovams, davė valdžią dangus. Per tos priežasties su iškėlimu atsiliepia, jog ne kunigams, bet tiems, kurie iš avių padarys žmones, tai yra, kritiko draugams priguli ateiga. Kritikas, matomai, ne ieško tiesos, bet gaudo tiktai atskirus žodžius, nes negalima tikėti, kad nesuprastų, kodėl krikščionis vadiname avimis, o kunigus jų ganytojais ir vadovais. O kam prigulės ateiga, tai matysime! Bažnyčia per 19 amžių šimtais pergyveno tokių: ką rėžės prieš ją. Kritikai turi ant mislies sociališką klausimą, bet nenori žinoti, jog Bažnyčia ne mažiau už kitus užsiima tuo klausimu Vakarinėje Europoje; jei pas mus to nėra, tai dėl to, kad nėra tokio reikalo: kur tarp kapitalo ir darbo nėra taip baisaus skyriaus, ir dėl to, kad mūsų padėjimas yra kitoniškas; negalimi yra susirinkimai, ant kurių tiktai galima būtų apmąstyti reikalus ir programas. Bet Bažnyčia, užsiimdama su sociališku klausimu, atskiria jį nuo socialistiško, ir tas nepatinka raudoniems radikalams; neturėdami po savimi pamato, tokis ant ateigos, iki rasa akis išės.

Bet ne vienas iš šalies, skaitydamas kritiką ir antikritiką, paklaus, pečius traukydamas, kaip tai tas visas rišas su poemos kritika? Girdėjome kritiko užmetinėjimus nuo neteisingų ar visai melagingų užmetinėjimų, kurie vienok su tikra poemos kritika neturi, rodos, jokio ryšiaus. Poemos kritika žiūri, kokia poemos idėja, ar ji gerai išvesta, kokie ypatų (personų) būdai, ar iš tikro gyvenimo paimti, ar iš

svetimos rašliavos perkelti vergiškai, koksai liežuvis, koksai ritmas, rimas, ar yra tikra poezija, ar vien sueiliuota proza ir t. t.

Apie taį kritikas labai trumpai: apie idėją kaip kirviu nukirto dviem žodžiais: nėra idėjos; apie poetiškumą sako, jog autorius nieko nenusimano, ir kelias vietas iš poemos išrašo, išrinkęs, žinoma, ne geriausias; apie eiliavimą sako, jog sunkus, kelis kartus susijuokė, nusišypsojo, ir po kritikos!

Kritikas sako, jog poemoje nėra idėjos; autorius sako, kad idėja yra; kritikas gal nežino, kas tai yra poemos idėja, nes kaipgi galėtų į akis prieš žmones sakyti, kas yra taip neteisinga. Poemos „Tarp skausmų į garbę“ idėja yra tai apgiedoti jaunos Lietuvos kilimai iš tautiško miego, Lietuvos vargus — skausmus, per kuriuos tiktai įgis garbę, ir per tai prikelti dar miegančius. Toliau poemos idėja yra parodyti, jog žmogus turi Dievo paskirtą pašaukimą, kurios painijos neišdildo, bet tiktai lig laiko kliudo (Juozas), iki žmogaus tvirtas būdas visko nepergalės. Apie poetiškumą, sako kritikas, kad autorius nieko, o nieko nenusimano, jog jo eilės vien niekai; kaipo paveikslą kelias vietas išrašo, žinoma, jau niekingiausias; šitai anos:

„Pavasario dienos išaušo, prašvito;
Pabudo gražus prigimimas,
Ir prašė nuo Viešpaties apdaro kito
Ir lauko, ir girių ūžimas“. (Lap. 10.)

Toliau: —

„Pakilo saulutė, rytais atgaivinta,
Ir braukia rasas nuo kasų!
O rasos ant medžių tai diemantais krinta,
Tai spindi žieduos žolynų!
Keli spinduliai jau ir langą užgavo,
Įspindę į stiklą jo sklidų;
Primerkę akis, įvairiai sužaibavo
Ir žiūri, pradrįšę į vidų!“ (Lap. 17.)

Kritikas negali suprasti, kaip tai spinduliai gali sužaibuoti ir, lyg primerkę akis, žiūrėti per langą į vidų. Tegul

paskaito Schillerį; ten ras ne vienoje vietoje apie žaibuojančius saulės spindulius per mišką, per langą, ir primerkiančius akis, ir gal taip nesistebės.

Toliau nemielaširdingai užpuolė už eilutę:

„Kas volungei liepia verksmingai kukuoti“ (vietoje dejuoti).

Pasinaudojo čia kritikas iš apsirikimo; ir kad būtų dar daugiau išrašęs spaudos apsirikimų, kurių gausu yra, tai bent išrodytų, jog jo viršus.

Ketvirta ir paskutinė išrašyta vieta yra išplėšta be konteksto, ir skaitytojas tikrai nesupras prasmės. Bet ir kritikas, skaitydamas apgraibomis, matytis, jog nesuprato, nes būtų ne vietoje jo prilyginimai prie degtinės bosų ar ko kito. Yra taip: Motiejus supranta, jog, norint nepasiduot ateiviams, reikia tvirtai laikytis prie žemės; iš to jo širdingas prisirišimas prie žemės motinos, kurią pats purena ir grūdą žegnodamas į aną deda. Dabar, raitas aplankydamas žaliuojančius rugius, džiaugias ir taip sau samprotauja: Į žemę įmestas grūdas apmiršta, kad žiemą užkloja šaltais patalais, bet saulutė užšila, rausvą diegą išves ir ateis laikas, kad pjovėjas riš pėdus ant tos vietos, prakaito aplaistytos. O tu, Lietuva, brangesnė už rugių laukus, taip man brangius, kurioje tiek paguldė kaulų ir kraujo ne tik prakaito išlieję mūsų pranokėjai, kada išduosi vaisius, kada iš tavo kaulų po ilgo tautiško miego atgims didžiavyrai?

Šventa Lietuva, žemė mano tėvų!
Brangesnė už varpų laukus,
Prigėrus ne prakaito,— kaulų, kraujų!
Kada tavo vaisiai atbus?

Kritikui netinka ar nesuprantamas paralelizmas tarp žemės, prakaitu aplaistytos, ir žemės, krauju prosenių prigėrusios; ir tai jam duoda priežastį vaikiško juokavimo ir prilygina jam žinomiems gėralams.

Ant galo kritikas sako, jog eilės sunkios, nėra karštumo ir vervos. Žinoma, čia neišpuola man ginčyti, kad eilės bėga visai natūrališkai, nelaužydamos prigimtos priegaidos (akcento), jog kur yra jausmai, ten jausmingi, kur aprašymai, ten poetiški, kur apsakymai, ten ne be gyvumo, jog rimai yra tikri, o ne taip, kaip Dievas davė ir t. t. Neišpuola man

ginčytis, nes vis tai gal tiktai mano samprotavimas; o kiekvienas apie save geriau samprotauja kaip kiti; todėl tame dalyke palikome sūdą kitiems išduoti. Užbaigė kritikas savo raštą pasergėjimu, kad vietoje 85 pusl. būtų gana buvus 20 užmigdyti skaitytoją. Gal tai ir mano kalčia, jog p. N. snaudė skaitydamas, nors žinau, jog ne kartą žmonės iš kitos priežasties snaudžia. Bet snaudžiant perskaičius knygą, argi galima paskui rašyti kritiką? Mano kritikas parodė, kad galima, bet kartu parodė, kiek tiesos ir teisybės tokioje kritikoje yra. Pradžioje savo kritikos p. N. taip maždaug sako: Kas link materiališko kapitalo, tai visi žino, kad reikia duoti ant didžiausių procentų; taip reikėtų, sako, ir su dvasišku, o mano būk kapitalas „Tarp skausmų į garbę" tai mestas į purvus. Žinoma, jei visi būtų tokie skaitytojai kaip p. N., gal tai būtų ir tiesa, bet aš geresnės nuomonės apie savo viengenčius!

Norėčio, kad ir „Varpas", kurs sakos neprisilaikąs jokios partijos ir paduodąs „audiatur et altera pars", perspausdintų iš „Apžvalgos" mano atsakymą kritikui, kartu pridėdamas, jog toliau nenoriu vesti polemikos su N., nes ant to man trūksta laiko, užsiėmus svarbesniais dalykais.

[1895]

TRUMPA LIETUVIŲ RAŠLIAVOS APŽVALGA

Perbėgę mūsų tėvynės veikalus, matome, jog Lietuva, viešpataujant Vytautui didžiajam pasiekusi aukščiausio savo laipsnio, paskui kas kartą pradeda silpnėti ir nykti. Ne tiktai siaurinas jos kitą kartą plačiausi rubežiai (ribos), ne tiktai trūni jos ginklų garsas, bet ir jos dvasia regimai gęsta, pasidavus Lenkų kultūrai ir jų įtekmei. Tėvynainis liežuvis — tas didžiausias kiekvienos tautos turtas, be kurio ji kaipo atskira tauta negali nei vadintis gyva, žūva ir nyksta ne tiktai tarp kunigaikščių, bet ir tarp bajorijos. Jagiela ir Vytautas dar šnekėjo tarp savęs lietuviškai*, bet jų įpėdiniai kas kartą aiškiaus persiima Lenkų dvasia, o jų pasielgimas tame dalyke randa daug sekančių jų pėdas: jau XVI amžiuje pusė Vilniaus gyventojų nešneka lietuviškai. Užmirštas kasdieniniame gyvenime, lietuviškas liežuvis ne daugiaus buvo vartojamas ir raštuose arba, tikrai sakant, visai nebuvo vartojamas, nes vargiai galima betikėti tiems, kurie tvirtina pas Lietuvius buvusios runos.** Tiktai religiška su

---

* *Malinowski.* Chronika Wapowskiego II, 99

** Kaipo seniausias iki šiolei mums žinomas lietuviško liežuvio liekanas galima skaityti šiuodu sakiniu: a) Parašas ant teip vadinamos Vaidevuto vėliavos, runomis pradėtas, kurį, kun. Jauniui spėjant, teip reikia skaityti: Dievan oran trajatvan: Patoldėus, Parkunas, Patrimpas, t.y. Dievų orų (senų) trejetas: Patoldeus, Parkunas, Patrimpas 1309. b) Prisiegos žodžiai, kuriuos Keistutis sandaro su Vengrais patvirtinimui (1351) ištaręs: rêg aki narosn'en aki gos, Pana'ni! t.y. regêk į mūsų norus ir į jautį, mūsų Viešpatie!

Ne per seniai Drezdene pas P. Počę atrasta trumpa plati šilkinė juosta, ant kurios lotyniškomis raidėmis išsiūta 1512 m. ir žodžiai: pas mamužes augau warga ne žinoiau. Žr. Bezzenberger Beitrage z. Kunde d. indogerm. Sprache XV 1888. Ein altes Denkmal der Litauischen Sprache.

kreivatikiais kova, XVI amžiaus gale Lietuvoje kilusi, liepė griebtis už rašto; nes kad liuteriai ir kalvinai pradėjo platinti savo mokslą per lietuviškas knygas, tuo pačiu ginklu reikėjo ir katalikiškai kunigijai ginti klystančias aveles.

Pirmieji mūsų rašytojai buvo Prūsų lietuviai: Rapalonis, Mažvydas-Vaitkūnas, Valentas, Bretkūnas, Vaišnoras. Stanislovas Rapalonis, miręs 1545 m., Teol. daktaras ir mokytojas Karaliaučių universitete, parašė dvi giesmi dvasiškos įtalpos: a) *Giesme ape berneli Jesu, kure giest dienasu Christaus užgimimą;* b) *Kitta giesme ape kenteghima Pona Christaus.* Martynas Mažvydas-Vaitkūnas, Ragainės klebonas, Rapalonio Karaliaučiuose mokintinis, m. 1547 išspausdino Karaliaučiuose: *Catechismusa prasty szadei, makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszczianistes bei dėl berneliu iaunu naujiey suguldita*s. Baltramiejus Valentas, Karaliaučių klebonas, 1579 m. išleido: *Enchiridion Catechismas maszas doel paspalitu plebonu... isch wokischka lieszuwia ant lietuwischka pilnai ir viernai perguldita*s. Tais pačiais metais lietuviškai išvertęs išspaudino Valentas: *Euangelias bei Epistolas, nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias.* Simonas Vaišnoras 1600 m. iš vokiško išvertė ir išspaudino: *Zemczuga Theologischka, kuri savieje aptur trumpas ischguldimas wiriausiūiu daliu moxlo chriksconisckoio.* Bet didžiausią sau užsipelnijo garbę ir vardą iš Prūsų lietuvių to laiko Jonas Bretkūnas, kursai būdamas pirma Labguvoje, paskui Karaliaučiuose klebonu, par penkis metus, pradėjęs 1585 m., išvertė į lietuvišką gana gryną liežuvį visas kaip protokanoniškas, teip ir deuterokanoniškas Šventraščio Senojo Įstatymo knygas. Vienok tas jo kapitališkas, tikrai milžiniškas darbas, labai aiškiai parašytas, iki šiolei pasilieka rankrašty Karaliaučių knygyne. Antras jo darbas — tai 1591 m. dviejuose storuose tomuose išspaudinta: *Postilla tatai esti trumpas ir prastas Jschguldimas Euangeliu, sakamuiu Baszniczoie krikschzionischkoie nug Advento ik Waeliku, nug Waeliko ik Advento.* To paties Bretkūno 1589 m. buvo lietuviškai išverstos ir išspaudintos: *Kollectas alba Paspalitas Maldas.*

Kada teip raštais darbavosi Prūsuose liuterių pastoriai, Žemaičių vyskupu buvo nelaimingos atminties Petkevyčia, kursai visai maž tesirūpino apie dvasišką savo katalikų ap-

švietimą. Jam mirus jo vietą užima labai dievobaimingas, neturtėlių tėvas vadinamas, vysk. Merkelis Giedraitis. Matydamas didį katalikystei pavojų, tasai visomis pajėgomis griebėsi prie darbo, patsai važinėdamas po tamsiausius Žemaičių užkampius ir mokindamas katalikus pamatinių krikščionystės tiesų. Jam vyskupaujant ir po jo įtekme pradeda ir katalikų kunigai mokintis lietuviško liežuvio ir juo rašyti. Tame tai laike pradeda savo raštišką darbą didžiai mokytas vyras, gilus lietuviškos kalbos žinovas, Žemaičių kanauninkas Mikalojus Daukša, kurį teisingai galima vadinti tėvu mūsų rašliavos. Mažai apie Daukšos gyvenimą iki šiolei žinome: buvo Betygalos klebonu, mirus vysk. Giedraičiui per vienus metus (1609) valdė kaip administratoris vyskupystę, mirė Kražių altarista. Jo darbai: 1595 m. iš lenkiško liežuvio išguldytas ir išleistas: *Katechismas arba mokslas kiekvienam krikszczionii privalus.* Tais pačiais metais jo išspaudintas: *Trumpas budas pasisakimo arba ižpažinimo nudemiu, drin tu kurie dažnai wartoia tu sakramentu.* Ant galo 1599 m. išleista: *Postilla katolicka, tei esti ižguldimas ewangeliu kiekwienos nedelios ir szwęntes per wisus metus.* Daukšos liežuvis nesulyginant daug gražesnis, dailesnis ir grynesnis ne kaip Prūsų lietuvių rašytojų; pas jį atrandame nemaž žodžių ir išvaizdų šiandieną jau užmirštų: teip jis vartoja duotinį linksnį: tiemus daiktamus; užlaiko kai kur senoviškas būdvardžio išvaizdas: paiusdutus vietoje paduotuosius; priiuslietus vietoje priliestuosius ir t.t.; rašo visas nosburnines balses: ą, ų, ę, į ne tiktai vidury, bet ir žodžių gale. Pati Daukšos rašyba gana rimtai apmąstyta, sutaisyta po įtekme lenkiškosios ir čekiškosios, bet turi ir savo ypatybes, lietuviškai kalbai pritaikintas, kurios parodo, jog Daukša buvo gilus savo liežuvio žinovas; visur stato priegaidas (accentus) ir kai kur paženklina balsės trumpumą, dėdamas apačioje spuogelį. Kun. Daukša buvo ne tiktai žinovas, bet ir mylėtojas savo liežuvio: savo prakalboje į Postillą jisai skundžias, kad bajorai jau į 30 metų po Liublino unijos ėmė gėdytis lietuviškos kalbos ir baudžia juos už savosios paniekinimą. Daukšos laikuose nemažos teip patverčios yra nežinomo autoriaus: *Katechismas aba pamokimas wienam kuriam gi krikszczonuiuy reykiamas; paraszitas nuog Jokubo Ledesmos' eperguldftas lietuwiszkay ir untrukart iszpaustas*

Vilniuy drukornioy Academios S. J., metusu užgimimo Wieszpatės 1605. Tame katekizme kalbos žinovai ir tyrėjai atranda tokius senovės perlus, kaip va: adunt nenusidetumbiau (56 lap. 12 eil.) vietoje dabartinio sakinio: idant nenusidėčiau.

Vertas Daukšos įpėdinis buvo kun. Konstantinas Sirvydas. Jėzuitas, kursai Vilniaus akademijoje būdamas mokytoju, vienkart bažnyčioje sakydavo lietuviškai pamokslus iki 1631 m., kada pasimirė. Turinį tų pamokslų išspaudino 1629 m. lietuviškai greta su jų lenkišku vertimu, padėjęs antrašą: *Punktay sakimu.* Sirvydo liežuvis teip pat grynai lietuviškas ir gražus kaip ir Daukšos; vienok nekuriuos ženklelius, Daukšos įvestus, Sirvydas atmetė, patsai gi įvedė kai kur vietoje cz, sz suminkštintas s, c; teip pat visur vartoja sapinum; išsižadėjęs savo žemaitiškos tarmės ir nuomoningai prisilaikydamas abelnos lietuviškos, ne kartą apsirinka, rašydamas saldzi vietoje saldi. Rūpindamasis apdirbti ir raštiškai ištaikyti lietuvišką liežuvį, Sirvydas parašė pirmąjį kalbomokslį: *Clavis linguae lituanicae,* kursai vienok prapuolė visai. Toliaus Sirvydas pirmas sustatė lenkiškai lotyniškai lietuvišką žodyną po antrašu: *Dictionarium trium linguarum,* kursai 1677 m. buvo penktą kartą atspaustas. Ant galo nekurie samprotauja, jog pirmas grynai lietuviškas vertimas: *Evangeliu nedėldieniais ir šventadieniais skaitomų,* 1664 m. išspaudintas, buvo teip pat Sirvydo sutaisytas; tasai evangelijų vertimas buvo daug kartų perspaudintas; pradedant nuo 1711 m. naujai įvestais barbarizmais išmargintas ir sudarkytas.

Tarp kitų svarbesniųjų XVII amž. raštų galima dar paminėti: Lietuviska Biblija 1660 m., pragarsėjusi po vardu Chilinskio. Išversta buvo, prisilaikant Bretkūno ir Vulgatos, ypatingai darbais Jurgio Skrodzkio, Karaliaučių pamokslininko (†1683) ir Jono Barzymauskio (†1671 Kėdainiuose). Chilinskis ir Minvydas vardu kėdainiškių kalvinų buvo pasiųsti su pinigais į Londoną ją išspaudintų; tie vienok teip gausiai aikvojo sau pavestus pinigus, kad galutinai neturėjo kuo už spaudą mokėti; spaudimas buvo sulaikytas, ir egzemplioriai užturėti. Ilgiausis iki mūsų dienų užsilikęs egzempliorius baigiasi ant 40 psalmės. Vertimo liežuvis grynas, gražus ir turtingas; nemaž jame randame senų žodžių

ir sakinių. Pavyzd., Tesusiręka wądeniy wienon wieton, kurie ira po dągumi ir tesiparodzia sausa vieta (Gen. I, 9); t'est szwieses and apigarda dągaus... Padare tada Diewas anie dwi dydi szwiesi: didę aną szwiesę kad waldytų dieną· o mažą szwiesę kad waldytų naktį (14, 16); Ir padare Diewas lauko zwery pagal gimines jo ir peku pagal gimines jo (25); ta sutryns tau galwą, o tujen sutrynsi jey kulną (Gen. III, 15); gijo (vietoje gyveno) (Gen. V); idand mi (vietoje man) giar westus del tawęs ir gitu dusza mano (Gen. XII, 13); kas tey ira, jog mi padarey, kodel mi nepasakiey (18); kaipo and szawima kilpinies (Gen. XX, 16); dabarjen tada, jeigu padarysit gieradeistę... pamisakikit... kad gryszczia deszynen aba kayren rąkon (Gen. XXIV, 49). Danielius Kleinas, filosofijos daktaras ir liuterių Tilžėje klebonas, 1666 m. išleido: *Naujos giesmju knygos, kurose senos giesmes su pritarimu wissū Bažnyczos mokįtojū per mūsų Lietuwą yra pagerintos;* 121 giesmę Kleinas iš senųjų pertaisė ir išdailino, o 108 patsai iš vokiškųjų išvertęs pridėjo. Vienkart su giesmėmis Kleinas atspaudino sutaisęs bene pirmąją lietuviškoje kalboje *Maldų knygą*. Kleinas stropiai rūpinos apie kalbos grynumą savo raštuose; vienok jo raštai jam mirus buvo po kelius kartus atspaudinami, taisomi ir barbarizmais sudarkyti. Jisai parašė ir lietuvišką gramatiką, padėjęs jai antrašą: *Grammatica litvanica, mandato et auctoritate serenissimi electoris Brandeburgici adornata 1653.* Nemažos teipjau verčios yra: *Trumpas mokslo krikscioniszko surinkimas, nuog Roberto Bellarmino kardinolo parasitas* 1677; čia giesmės lotyniškomis, o maldos gotiškomis raidėmis atspaudintos. Verta dar paminėti: lenkiškai lietuvišką *Katechismą* Petkevyčės, 1598 m. išleistą, kur randame tokius senoviškus sakinius, kaip va: tawęsp szauktumbim; teykisig mus draugie su pleme musu teyp redit, idant platintumbimesi ir t.t. *Kniga Nobaznistes krikscioniszkos... Kiedaynise. Jurgis Rhetas 1653.*

Tie tai yra svarbiausieji XVI ir XVII amž. raštai. Iš viso per tą laiką atspaudinta apie 60 lietuviškų knygų; visos — dvasiško turinio, išskyrus Jurgio Pridriko Margrabio aplinkraščius, išleistus 1578 ir 1589 m. Spaudinamos buvo Karaliaučiuose, Vilniuje ir Kėdainiuose; skaitliumi Prūsuose jų išėjo daugiaus, bet didžioje Lietuvoje spaudintųjų kal-

ba dailesnė, grynesnė, daugiaus apdailinta nuo barbarizmų.

Pirmoji didesnė pusė XVIII amž. nedaug padidino mūsų literatišką turtą; knygų išėjo apie 110, bet jų verčia ne per didelė; barbarizmai ir makaronizmas kas kartą daugiaus platinas; senovės raštai iš naujo perspaudinami ir pertaisymais darkomi. Kaipo pavyzdį sudarkymo lietuviško liežuvio galima nurodyti: *Broma atverta ing wiecznasti par atminimu paskutiniu daiktu, su spasabais dysponawoima mirsztancziu ant sciesliwa smercia, yr ratawoima dusiu cisciuy kentančiu; teipogi ape artikulus wieros s. su trumpais pamokslais yr prikladays isz pawožniu autoriu iszrinktays par. kun. Mikola Olszewski.* Ta knyga išėjo pirmą kartą 1753 m.; perspaudinta buvo 9 kartus; paskutinį kartą 1851 m.; buvo tarp žmonių labai populiariška; ne tiktai iš literariško, bet ir iš dvasiško atžvilgio neišturi jokios kritikos. Antrą tokį pavyzdį galima nurodyti: *Altorius duchawnas kwepencia smilkimo priesz Majestota Diewa, tey yra madlitwas roznas kures dwase karszta Ponuy Diewuy afierawot gal. Wilniuy 1778 m.* Tokie raštai, o ypatingai maldų knygos, milžiniškai prisidėjo prie sudarkymo ir gyvos tarp žmonių kalbos. Tarp šiek tiek prakilnesnių XVIII amž. rašytojų galima paženklinti kun. Gailevyčią, Pilypą ir Povilą Ruigius. Kun. B. Gailevyčia parašė: *Mokslas krikscioniszkas ir Balsas szirdies pas Wieszpati Diewa*, jo knygos nuo 1752 m. buvo kelius kartus perspausdintos. Pilypas Ruigys, Valterkiemio klebonas, 1745 išleido *Betrachtungen der litauischen Sprache*, norėdamas pakelti lietuviškos kalbos svarbumą, nurodo didį jos panašumą į graikišką liežuvį. M. 1747 tas pats P. Ruigys iš vieno su savo sūnumi Povilu, Karaliaučių seminarijos mokytoju, išleido lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodyną, kur ant galo pridėtos kelios dainos ir nemaž patarlių, priežodžių ir mįslių. Liuteriai ir kalvinai per tą amžių rūpinos apie lietuvišką Biblijos vertimą. M. 1701 Karaliaučiuose išėjo vienkart liuteriškas ir kalviniškas Naujo Įstatymo vertimas. M. 1735 atspausta buvo pirmą kartą Karaliaučiuose visa Biblija, kurią vertė susitarę 10 lietuvių pastorių. Praslinkus 20 metams tasai vertimas buvo pertaisytas ir išdailintas Adomo Pričkaus Šimelpenigio; apima protokanoniškas ir deuterokanoniškas (liuterių apokrifais pavadintas)

knygas. Pagal turinį rašliava XVIII bemaž vien religiška; yra tai: dvasiškos giesmės, katekizmai, maldų knygos, pamokslai, knygutės apie brostvas, evangelijų išguldymai, Biblijos vertimai, maldos *Tamošiaus a Kempis, živatas Pona Jėzusa* ir t.t. Iš svietiškos įtalpos dalykų galima nurodyti: vertimą kelių Ezopo pasakėlių (1706 m.), kelius urėdiškus apskelbimus (karališkos gromatos) apie vaisbą, muitą, kokios provos dvaro amtmonams pasilikt, skaitytines (abėcėlė), *mokslą skaytima raszto lękiszko del mažu waykeliu* (1766), *visatini apskelbima Tadeuszo Kaszcziuszkos* (1794) ir t.t. Kalba ir rašyba visų tų veikalų sudarkyta ir išmarginta svetimais žodžiais, paimtais iš vokiško, lenkiško ir rusiško liežuvio. Nuo visų tų makaroniškų XVIII amž. raštų atsiskiria du gana gryna kalba parašytu ir gramatiškai apdailintu veikalėliu: a) *Pamokinimas apie užauginimą waikų isz wokiszkos į lietuviszka kalba pergulde Lowynas Krisionas* 1782; b) *Mokslas pamokinimo ant gero wartojimo laukininkams, szeimynai...* 1788 m.

Vienok ir XVIII amžius ne visai buvo bergždžias: jame gimė, pargyveno ir rašė mūsų didžiausis poeta, kurio vardu ir darbais Lietuviai ir šiandieną gali teisingai ir drąsiai didžiuotis prieš visas apšviestas Europos tautas. Buvo tai Kristijonas Donelaitis, iš lotyniško Donalitius vadinamas. Gimė par pačius naujus metus 1714 m. Lazdynėliuose, netoli nuo Gumbinės. Tetcneris* samprotauja, jog jo protėviai galėję būti iš Škotijos kaip ir Kanto protėviai. Kristijono tėvas buvo neturtingas kelmiškis dvarponis, užsiimdavęs teip pat ir mechaniškais darbais; pasimirė gana anksti, palikęs 7 vaikų. Našlė motina nuvežė mažą Kristijoną į Karaliaučius mokintis ir atidavė į neturtingų vaikų mokyklą, kurią pabaigęs Kristijonas, kaipo gabus mokytinis, įstojo 1732 m. į Karaliaučių universitetą ant dvasiškų dalykų skyriaus, kame tiek išsimokė graikiškos, lotyniškos, hebrajiškos ir prancūziškos kalbų, kad kiekvienoje iš jų galėjo eiles mastuoti, kaip pasirodo iš nekurių užsilikusių nuo jo popierių. Tame pat laike Kristijonas lankė ir Karaliaučių seminariją, kur lavinosi lietuviškoje kalboje, kuria vienok gramatiškai rašyti neišmoko; nėra ko tam ir stebėtis: buvo tai makaronizmo laikas,

* *Tetzner Fr.* Dr. Die Slawen in Deutschland, p. 50.

kada Kleino perspaudinami raštai lyg tyčia buvo pertaisomi ir marginami vokiškais ir kitokiais barbarizmais; Ruigio dar tuokart Karaliaučiuose nebuvo. Donelaitis universitete ne vien dvasiškais dalykais rūpinos; kaip matoma iš laiškų, rašytų prie savo draugo mylimo Sperbero, skaitė jisai Vergilijaus *Eneidą* ir *Bukoliką*, teip pat mėgo Ovidijų, Hesiodą ir Teokritą. Vokiečių literatūra tada linko prie idilės; meilė liaudies dainų pas juos paskiaus apsireiškė, kad rašė Burgeris, Lesingas, Herderis. Ruigio išleistas lietuviškas dainas Donelaitis vargiai bepažino. Ant Donelaičio šiek tiek įtekmę gal padarė Anglų Tomsonas ir Vokiečių Kleistas gamtos idiliškais aprašymais. Pabaigęs universitetą, Donelaitis kelius metus buvo tūluose namuose vaikų mokytoju; 1740 m. buvo pašauktas į rektorių prie bažnytinės mokyklos Stalupėnuose, ant galo 1743 m. buvo paskirtas liuterišku klebonu Tolminkiemiuose, kur pergyveno 37 metų iki savo mirties. 1744 m. vedė pačią Oną Reginą Olefant, našlę, dukterį sudžios miesto Goldap, kuri jį 13 metais pergyveno; vaikų nepaliko, bet jo vardas nepragaiš, iki bus Lietuviai. Mylimiausiu Donelaičio praleidinėjimu laisvo laiko buvo darbinėjimas sodne, kurį išpuošė parinktais vaisiniais medžiais, ir žaidimas ant kvartapijono; patsai mokėjo komponuoti savo sudėtas dainas; jo kompozicijos buvo: prietelystė Dovydo ir Jonatano, gaspadorystė pirmųjų žmonių, laimė ir nelaimė, viltis. Tas kompozicijas pats giedodavo su muzika aplankantiems jį prieteliams. Galima teisingai stebėtis daugeriopam Donelaičio gabumui: optiškų stiklų tekinime jisai teip išsilavino, kad jo barometrai ir termometrai ilgą laiką buvo garsūs; jisai teip pat padaręs antrąjį Prūsuose kvartapijoną* ir taisęs kitus muzikališkus įrankius. Bet svarbiausis Donelaičio palikimas — tai jo poezija, kuria sau užsipelnė nevystančią garbę ir amžiną vardą. Iki šiolei žinomi mums jo raštai šitie:

pasakos a) lapės ir gandro česnis; b) rudikis jomarkininkas; c) šuo didgalvis; d) pasaka apie šūdvabalį; e) vilks provininks; f) ąžuolas girpelnys; g) Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą; k) rudenio gėrybės; l) žiemos rūpesčiai;

---

* Pirmąjį padirbdinęs jo brolis Pridrikis, Karaliaučiuose mekanikas ir auksadarbis. Žiūr. *Schleicher*. Christian Donaleitis, p. 13.

m) pavasario linksmybės; n) vasaros darbai. Visi Donelaičio poetiški darbai parašyti šešimasčiais arba hegzametrais; poeta juos rašė ir paskui savo prieteliams skaitė, visai nesirūpindamasis kada nors juos atspaudinti ar gal ir nesitikėdamas, kokios jie verčios bus būsinčiams laikams. Pirmasis Rėza išrovė juos iš nežinios, atspaudinęs nors nepilnai 1818 m. Jisai tai, atspėdamas Donelaičio mintį, paskutiniuosius keturius jo veikalus suvedė į vieną poemą davęs jiems abelną antrašą: *Keturi metai*. Šešios Donelaičio pasakos nėra per didžios verčios: kaipo pasakos jos gana ilgos; hegzametro eilės joms per sunkios; mažai jose originališkumo ir gyvybės; bet visgi nereikia užmiršti, kad tai pirmieji mėginimai mūsų tikrosios literatūros, kuri iki šiam laikui buvo bemaž vien religiškai didaktiška. Užtai poema *Keturi metai* savo epišku aprašymu gamtos ir žmonių gyvenimo stovi labai aukštai, ir nedaug atsiras pasaulėje tautų, kurios galėtų pasigirti tokiu poetišku subrendusiu ir originališku veikalu; tiesa, poemoje veltui ieškotumime paprastos užmazgos ir intrigos, bet čia kaipo kokiame veidrodyje matos visas XVIII amž. Lietuvių gyvenimas; poeta užsiima daugiausiai valsčionimis, aprašydamas jų gyvenimą, vargus, darbus, papročius, nuomonę, ir tiktai retkarčiais užgauna aukštesnio skyriaus žmones.

Mes Lituvninkai vyžoti, mes nabagėliai
Ponams ir tarnams jų rods prilygti negalim;
Bet ir poniškas ligas kentėt neprivalom.

Ypatų būdas (charakteristika) trumpais žodžiais nupieštas taip gyvai, kad reikia tikrai stebėtis: Pričkus išmintings šaltyšius, Bleberio žentas; Krizas, kursai našlaičiu palikęs ir iš mažo kiaules pas Bleberį varinėjęs, savo darbštumu paliko gaspadoriumi (ūkės savininku) ir dabar tik šeimynai, tarnams įtikti negali; Lauras, kurs ant kumpos lazdos pasirėmęs, daug išmintingų dalykų pasakoja; šykštuolis Diksas, kurs nuogas pas kupiną skrynę klūpodams ir vis vaitodams, garbina skarbus; nenaudėlis Dočys, girtuoklis ir slinkius; pagirtinas ir dievobaimingas Selmas, kurio namai lygiai kaip bažnyčia kokia, o stalas kaip švents altorius parėdytas, ant kurio knygelės šventos guli padėtos, Selmas,

kursai teipgi ir Lietuvą myli ir pageidauja tų lietuviskų gadynėlių, kad dar Prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo; — vis tai ypatos, iš gyvo gyvenimo paimtos ir gyvai nupieštos. Donelaitis ne menkesniu pasirodo artista ir tada, kad aprašo gamtą; pažiūrėkime, kaip piešia žiemos prisiartinimą:

Ant žiemos nasrai jau vėl rūstaudami grįžta,
Ir šiaurys pasišiaušęs vėl mus atlekia gąsdint.
Mat štai ant ežerų visur langai pasidaro;
Lygiai kaip antai stikliorius įdeda stiklą.
Ant, laukus žiemys jau teip nugąsdino bardams,
Kad ir balos ir klampynės pradeda rauktis,
Ir purvynai jų teškėt ir šliurpt pasiliauja.
Kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai,
Lyg koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinka.

Keturi metai — tai gryniausis senovės Graikų objektyviškas epas, kuriame patsai poeta visai nesigirdi ir nesimato; už jį veikia, mąsto ir šneka poemoje perstatytos ypatos. Paklausykime štai Lauro, kursai rymodams ant stripinio savo, teip besigailina:

Bet štai, kad ūsai pirmi jau pradeda želti
Ir kad darbus jau sunkiokus reikia nutverti,
Ai kur dingsta glūps ir vaikiškas šokinėjims?
O kieksyk, linksmai šokinėjant ir besispardant,
Giltinė su rauplėms piktoms atšokusi smaugia,
Kad ir klapams, ir mergoms ji gatavą dalgį
Aštrina vis ir, jauno jų n'atbodama veido,
Kirsteria teip aklai, kad kasos irgi kepurės
Su grožybėmis visoms į nieką pavirsta.

Keturi metai kaipo poema stovi labai aukštai; vienok turi ji teip pat ir savo ydas: pirma, poeta per daug išmargino savo kalbą vokiškais, lenkiškais ir rusiškais žodžiais, tokiu būdu nepasikeldamas aukščiaus už savo amžiaus prozaikus; antra, norėdamas būti populiarišku ir stengdamasis prisitaikinti prie kaimiečių nuomonės ir būdo, tankiai apsilenkia su estetiška pajauta ir per daug žemai nusileidžia, vartodamas net triviališkus sakinius. Žinoma, poetą gali maždaug

nuteisinti noras nupiešti gyvą anos gadynės Lietuvį, baudžiavoje vargstantį, jo gyvenimą, būdą, nuomones ir net pačią kalbą; bet visgi poeta turi atminti, jog ne nuo kaimiečių būrų jam pridera mokintis estetiškos uoslės. Todėl norint Donelaičio poemą paduoti platesnei visuomenei į rankas skaityti, reiktų nekurias vietas spaudinant apleisti, paženklinus jas žvaigždelėmis ar apkeitus švelnesniais sakiniais. Poemą *Keturi metai* į vokišką liežuvį vertė Rėza (1818) ir Neselmanas (1869), išleidę vertimą vienkart su originalu; lenkiškas poemos vertimas esąs rankrašty Osolinskių knygyne. Metuose 1896 Donelaičio mylėtojai pastatė jam paminklinį akmenį Lazdynėlių parke.

Viduryje XVIII amž. pradeda pabusti iš miego apvergti, prispausti ir bemaž kuone ištautinti pietų ir vakarų Slaviai, ypatingai Serbai ir Čekai. Prakilnesnieji tarp jų vyrai pradeda darbuotis apie savo tautos dvasios pakėlimą ir apie savo liežuvį. Tas naujas tautiškas judėjimas ir tarp Lietuvių turėjo atrasti savo pasekėjus; bet Lietuvos, ypač rytinės, padėjimas ne visai tam prielankus buvo: antroje XVIII amž. pusėje kaip Lenkams teip Lietuviams prisiėjo iš peties kariauti už savo politišką būvį ir milžiniškai ginti griūvančią tėvynę nuo neprietelių, kurie, neva ją gydydami, skirst ją į tris dalis. Pradžia gi XIX amžiaus buvo laiku didžiausio žydėjimo Lenkų literatūros, o Vilniaus universitetas, garsus visoje Europoje savo mokslo vyrais: poetomis (Mickevyčia), istorikais (Lelevelis), gamtos ir dangaus tyrėjais (Jundzilas, Počobutas),— traukė iš visur mokslo trokštančią jaunumenę; turėdama gi neapribotą įtekmę, didžiausiai platino po visą Lietuvą tėvynės meilę, suprasdama per tai vien lenkystę; nuo Vilniaus universiteto prigulėjo visos žemesniosios mokyklos ir prisilaikė jos paženklintos programos; lietuviškas liežuvis iš jų buvo išvytas; buvo tam paskirtas bausmės įrankis, kursai vadinos metelinga. Aišku, jog tokiose aplinkybėse sunku buvo Lietuviams tautiškai pabusti. Vienok ir tokiose sunkiose sąlygose pradeda atsirasti tarp prakilnesniųjų nors pavienių ypatų tautiškas susipratimas, iš pradžios gana silpnas, mažai sau užsitikiąs, sakyčiau, daugiaus platoniškas, pusėtinas: nekurie tėvynės mylėtojai kaip prelatas Bohusz, Liudvikas (Jucevyčia) iš Pokievės, paskui archeologai Eust. Tiškevyčia, Kirkoras, istorikas Teodoras Narbu-

tas rašo dar lenkiškai; bet su laiku tas tautiškas atgimimas plėtojas kas kartą aiškiaus ir plačiaus, iki ant galo, baigiantis XIX amžiui, apima visą tautą. Žymesnieji mūsų rašytojai iš pirmojo keturdalio XIX amž. buvo: kun. Ant. Drazdauskas (1763—1833), pasimiręs Kamajuose, kur jam pastatytas paminklas; išleido 1790 m. *Spasabas giedoima nobažnai miszes šv. su prideimu nekuriu giesmiu,* ir 1814 m. *Giesmies swietiszkas ir szwintas.* Kalba Drazdausko giesmių ir dainų nėra gryna nei švelni; jis neturėjo nei gerų paveikslų; bet jo poezijoje daug natūrališko jausmo. Jo giesmė *Pulkim ant kelių,* dainos apie strazdą, kiškelį ir kitos pasklido tarp žmonių ir užsilaikė iki mūsų dienos. Žemaičių vysk. Juoz. Giedraitis 1816 m. atspaudino lietuvišką, gana gryną ir gana gramatiškai sutaisytą vertimą Šventraščio N. Test.; tikru vertėju, regis, buvo prel. Bon. Gailevyčia, kursai dar 1821 m. išleido *Mokslas krikszczioniszko istatimo.* Kun. Juozas Rupeika, Šeduvos klebonas, m. 1823 atspaudino *Jonas isz Swisloczes kraminınkas wędrowois.* Kasakauskis parašė ir atspaudino 1832 m. *Kalbrieda ležuwio žiamaitiszko.* Kun. Stanevyčia buvo nekurį laiką profesoriumi prie Vilniaus universiteto ir rektoriu dvasiškos Varnių seminarijos; palaidotas Lyduvėnuose, netoli nuo Raseinių; gimė Viduklės parap.; savo laike buvo gana garsus mokslo vyras. Stanevyčios darbai: *Istorija szwenta,* kurią atspaudino 1823 m., pridėjęs ant galo trumpą lietuviškai lenkišką žodyną; m. 1829 išleido *Daynas Žemayeziu surinktas*; čia patilpo 30 dainų, surašytų nuo žmonių tarp Viduklės ir Eržvilko; tuose pat metuose apskelbė *Szeszes pasakas Žemaycze yr antras szeszes Kriza Donalyčia;* ant galo 1833 m. jo išleista *Pažimes žemaytiszkas gaydas prydietas pry daynu.* Rankrašty bepalieka Stanevyčios žodynas iki K ir neužbaigta gramatika. Vienkart su kun. Stanevyčia gyveno ir darbavos ant lietuviškos dirvos dvarponis žemaitis Dionizas Poška, gimęs savo dvare Barzdžiuose Bijotuose, Girdiškės parap.; apie 1818 m. buvo nekurį laiką Raseinių sūdžia. Poška išvertęs Vergilijaus *Eneidą,* rašęs satyras ir epigramas ir daug dainų sudėjęs; nekurios dainos buvo atspaudintos, bet, regis, šiandieną jos jau sužuvo per lenkmečius; užsiliko jų nedaugel; jo *Žemaičiu ir Lietuvos mužikas* buvo 1886 m. *Aušroje* atspaudintas. Iš užsilikusių

Poškos eilių pasirodo, jog tai buvo poeta su talentu; jo eilės — pilnos jausmo ir pakilios dvasios, iš kurių pasirodo didis priejautimas vargingiems valsčionims. Poška bemaž visą amžių darbavos rašydamas lietuviškai lenkišką žodyną, kurį gana storą surinko; bet ir tas jo veikalas, rodos, pražuvo. Ant galo Poška rinko teip pat senovės Lietuvių liekanas, kurių nemažai nusiuntė Tadui Čackiui į Kremenecą. Poška ir kun. Stanevyčia — tai svarbiausi darbininkai ir karščiausi tėvynės mylėtojai pradžioje XIX amž.; būdami bajoriškos kilmės, skaudžiai gailinosi, kad bajorija užmiršta savo pranokėjų liežuvį ir net jo gėdžias. Jie buvo ir pirmieji lietuviškos kalbos puristai, kurie rūpinos apie jos grynumą ir kaip įmanydami ją šlavė nuo svetimų žodžių; Valenavyčia, kuris sustatė visiems pažįstamą *Birutos dainą*, net prikalbinėjo Poškai: neiti pėdomis kun. Sirvydo, bet vartoti žodžius, žmonių kalbamus.

Tarp Prūsų lietuvių tautiškas susipratimas pabudo anksčiaus ne kaip rytų Lietuvoje; arčiau susisiekdami su vakarine Europa, Prūsų lietuviai iš to atžvilgio buvo prielankesniose sąlygose; Vokiečių valdimeriai, nors kolonizavo lietuvių kraštą ateiviais iš Zalcburgo, Šveicarijos ir iš kitų šalių, bet rūpinos ir apie gerovę vietinių gyventojų; lietuviško liežuvio nepersekiojo; nekurie, kaip Fridrichas I, rods, protestantizmo praplatinimui net rūpinos apie jo palaikymą; karalių paliepimai buvo verčiami ir į lietuvišką kalbą; Biblijos vertimai ir dvasiškų knygų išleidimai buvo ne kartą rengiami rūpesčiu ir net pinigais Prūsų viešpačio; jau 1723 m. Karaliaučiuose prie universiteto buvo Fridricho I įkurta lietuviška seminarija, kur mokinosi K. Donelaitis, kur buvo mokytojais lietuviško liežuvio mylėtojai, tėvas ir sūnus Ruigiai; čia mokinosi paskui Milkus, Pilkalnio kantorius, kursai apie 1790 m. išvertęs vokiškai nekurias lietuviškas dainas, jas atspaudino, nurodydamas jų gražybę; parašė teip pat lietuvišką žodyną ir gramatiką. Baigiantis XVIII amžiui tarp Prūsų lietuvių jau aiškiai apsireiškia atgimimas. Vienas iš prakilnesnių buvo L. J. Rėza, vyras gana mokytas, filosofijos ir teologijos daktaras, rektorius Karaliaučių lietuviškos seminarijos; pasimirė apie 1840 m. Rėza per ilgus metus rinko lietuviškas dainas, iš kurių tik 85 išrinktąsias 1825 m. atspaudino vienkart su jų vokišku vertimu, pridėjęs kelių

gaidas; kitos jo surinktos dainos tebepasilieka rankrašty Karaliaučių archyve. Metais anksčiaus jo buvo atspaudinta Ezopas arba *pasakos isz Grekonų kalbos*. Rėza pirmasis apskelbė visuomenei Donelaičio veikalus, atspaudinęs juos nors nepilnai 1818 m. ir vienkart pridėjęs jų vokišką vertimą. Dar daugiaus negu Rėza pasidarbavo ant lietuviškos dirvos Rėzos mokytinis ir jo įpėdinis Fridrichas Kuršaitis (1806—1884); bet jis, galima sakyti, buvo ir paskutiniuoju iš garsesniųjų Prūsų lietuvių rašytojų; pats Kuršaitis, nors daug ir naudingai darbavosi dėl lietuvių rašliavos, bet, matydamas, kaip plačia banga eina paskutiniuose laikuose jo tautiečių germanizacija, arba suvokiečiavimas, mažai betikėjo į tautišką lietuvių atsikėlimą, būdamas dargi iš parsitikrinimo grynu konservatistu ir vokišku legalistu. Kuršaitis, gavęs iš pradžios menką mokslą, nekurį laiką buvo vaikų mokytoju ir tiktai vėliaus pradėjęs gilesnį mokslą, pabaigė 1840 m. Karaliaučių universitetą; būdamas paskui prie seminarijos mokytoju ir 1844 m. palikęs liuterišku kunigu, Kuršaitis greit pragarsėjo visuose Prūsuose savo lietuviškais išguldymais. Metuose 1865 gavo profesoriaus vardą prie Karaliaučių universiteto, o dešimts metų praslinkus, jam buvo duotas garbės diplomas filosofijos daktaro; prieš jo mirtį 1882 m. karališkoji Čekų mokslų draugija Kuršaitį už filologiškus jo darbus išrinko į savo sąnarius. Kaip Ruigys, Milkus ir ypatingai Rėza vokiškais lietuviškų dainų vertimais parodė prašalaičiams lietuviškų dainų gražumą ir didžią jų poetišką verčią, kuriomis gėrėjos Lesingas, Herderis ir Getė, taip Kuršaitis pirmasis atkreipia garsių kalbų tyrėjų akis į didį svarbumą ir turtingumą tame dalyke lietuviško liežuvio; paskui jo atsiranda ištisa eilė mokslo vyrų: Neselmanas, Šleicheris, Kunikas, Zubaty, Mikola, Saussure ir kiti, iš lietuvių: vysk. Baranauskas, kun. Jaunius, Kriaušaitis (Jablonskis), kurie giliai ištiria Lietuvių liežuvį, atrasdami jame neišsemiamus turtus kalbų sulyginimui (philologia comparativa). Kuršaičio darbai: jis perveizėjo ir pataisė Naują Testamentą, teip pat *Šventasis Karavimas Jono Bunyono išleistas*; atspaudino savo sudėtas kareivių maldas ir šventas giesmes ir Katekizmą; nuo 1849—1880 m. pradėjo išleidinėti Karaliaučiuose laikraštį *Keleivis*. Bet svarbiausis Kuršaičio darbas — tai jo moksliško lietuviško liežuvio tyrinė-

jimai, kuriais pragarsėjo visoje pasaulėje; Kuršaitis — tai pirmasis tikrai mokslo vyras iš grynų lietuvių. Didžios verčios jo *Beitrage zur Kunde der litauischen Sprache*; metuose 1876 Halėje atspaudino vokiškai storą lietuviško liežuvio gramatiką; ant galo prieš pat mirtį 1883 m. atspaudino platų vokiškai lietuvišką ir lietuviškai vokišką žodyną, kurio sustatymui padėjo darbo 35 metus. Tarp kitų Prūsų lietuvių rašytojų paminėtini: Pričkus Kelkis (1801—1877), kursai Karaliaučiuose nuo 1832 m. pradėjo išleidinėti pirmąjį liet. laikraštį: *Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą*; parašė *Saliamonas bei Sulamita* ir paskutiniuose laikuose, kad Prūsų valdžia pradėjo trukdyti ir stumti iš mokyklų lietuvišką kalbą, siuntinėjo prašymus net į Berlyną jų užtarimui. Rud. Jokubis (1817—1881) atspaudino lietuvišką chrestomatiją, kuri buvo mokyklose vartojama; kad 1880 m. buvo Tilžėje įkurta Litauische litter. Gesellschaft, kuri pradėjo išleidinėti savo *Mitteilungen*, Jokubis buvo aprinktas jos pirmsėdžiu. Georg. Sauerwein Dr. (1831—1904), Hanovery gimęs vokietis, išsimokino lietuviškai ir nekurį laiką gyvendamas Prūsuose, buvo karštu apgynėju ir mylėtoju nykstančios Prūsuose lietuvių kalbos; už ką nemažai kentėjo nuo vokiečių germanizatorių; jo raštai proza ir eilėmis nėra didžios verčios; bet visgi tai buvo tikrai mokslo vyras, sąnarys daugelio moksliškų draugijų, labai daug kalbų ištyręs, karštas apgynėjas visų skriaudžiamų tautų; nemaž jis prisidėjo prie pakėlimo dvasios tarp Prūsų lietuvių ir juos sukurstė siųsti deputacijas į Berlyną dėl lietuviško liežuvio po mokyklas.

Apie XIX amžiaus vidurį Didž. Lietuvoje atsiranda rašytojų kas kartą didesnis skaitlius; kaskart didesnis ir jų raštų svarbumas; pirmeiviais tarp jų dabar žemaičiai, kurie ir savo tarmę į raštus įveda, nors garsesnieji tarp jų visgi stengias kiek galima prisitaikinti prie abelno visiems prieinamo liežuvio. Tarp tų rašytojų paminėtini: kun. Tatarė, kursai Suvalkuose 1851 m. atspaudino *Pamokslai išminties ir teisybes*; Valerijonas Zagurskis (Ažukalnis) iš Zarasų pavieto paliko rankrašty satyras ir kitokios rūšies eiles, vienok menkos verčios; k. V. Juzumavičia atspaudino *Šwentas Izidorius artojas, Kelis į dangų* ir kitas dvasiškos įtalpos knygutes; k. R. Jasikevičius apgarsino savo pamokslus ir *Priderystes*

krikscioniszkas; kun. I. Želvavyčia 1858 m. atspaudino savo *Giesmes arba poezija apie seną zokoną*, darbas menkutis; truputį geriaus jam pasisekė išversti nekurias Krylovo pasakas (1863 m.). Aleknavyčia kun. 1861 m. atspaudino *Pasakos, pritikimai weselos ir giesmes*. Kun. Dovydaitis išleido tris dalis *Šiauleniškio senelio*; knygutė labai žmonėms pamėgo. K. Nerlich, kalvinų kunigas, pirma Biržuose, paskui Kėdainiuose († 1860) būdamas mokytoju pavieto mokykloje, kalvinams išguldė ir lietuvišką kalbą; paliko rankrašty gana plačią liet. gramatiką. Ugianskis, Kazanės prof., rankrašty paliko lietuviškai maskolišką žodyną. Kun. Pabrėža parašė 1849 m. *Parkratimą sąžines* ir teip jau paliko storą rankraštį, surašęs lietuviškus augmenų vardus; tas rankraštis buvo 1900 m. Amerikoje atspaudintas po antrašu *Botanika*. Kun. Jer. Račkauskis, Žemaičių seminarijos rektorius, atspaudino nemažai dvasiško turinio knygelių. Kun. Myk. Miežinis, Plungėje 1887 m. kaipo altarista miręs, išleido Tilžėje *Lietuviszką gramatiką*, kurios rašyba, šiek tiek paskui Kriaušaičio pertaisyta, šiandieną abelnai vartojama; jo sutaisytas *Lietuviškai-latviškai-lenkiškai-rusiškas žodynas*, rankrašty palikęs, buvo Tilžėje 1894 m. atspaudintas. Laurynas Ivinskis, pabaigęs gimnazijos 6 klases, per visą savo gyvenimą buvo įvairiuose dvaruose vaikų ir mergaičių mokytoju; pasimirė 1883 m. Milvyduose, Kuršėnų parapijoje; vyras buvo labai dievobaimingas ir nemaž rūpinosi apie valsčionių apšvietimą. Atspaudino, iš lenkiško išguldęs, *Genawejtę pasaką* ir nuo 1864 m. iki lotyniškos spaudos uždraudimui, išleidinėjo *Kalendorių arba metskajtlų ukiszką*, pilną visokių valsčionims naudingų žinių, pasakų, giesmių, dainų, kursai buvo labai populiariškas. Bet daugybė jo raštų guli neatspaudinta pas p. Godlevskį, kur pasimirė, būk dvi skryni jų pridėta; tarp tų svarbesnieji: lietuviškai lenkiškas žodynas, zoologijos, botanikos ir mineralogijos lietuviška nomenklatūra, *Rojus pragaiszintas*, iš Miltono verstas, *Sūdna diena* pagal Jungą, būdas gydimo ligų žmonių ir gyvulių, kaip auginti arklius ir kiti; rašė Ivinskis ir pats eiles. Jo kalba visur gana gryna, bet proza daug didesnės verčios kaip eilės, kurios gana silpnos, be aukštesnio įkvėpimo. Myk. Akelaitis (Vytautas), gimęs Naumiesčio apylinkėje, m. 1860 atspaudino Vilniuje *Kwestorius po Lietuwa wažinedamas*

žmonis bemokinąsis. Po lenkmečio 1863 m. turėjo bėgti į užsienį ir apsigyveno Paryžiuje, kur iki mirties 1887 m. buvo pirmsėdžiu ten įkurtos liet. draugystės *Želmuo*. Met. 1885 Petrapily jo išleista lenkiškai *Rzut oka na starožytnosc narodu litewskiego*, kame Akelaitis pasirodo didesniu Lietuvos mylėtoju ne kaip kad mokslo vyru; teip pat ir filologiški jo tyrinėjimai, nekurie paskui atspaudinti, neturi, regis, labai didžios verčios.

Visi virš paminėti Lietuvos rašytojai nebuvo kokie ten mūsų rašliavos galiūnai, bet visgi kartu nemenkai prisidėjo prie jos rūmo, dėdami pagal išgalių kiekvienas savo akmenėlį. Visus juos peraugo Daukantas, Valančauskas, Ant. Juška ir Baranauskas, kuriais užsibaigia pirmasis mūsų rašliavos periodas; vysk. Baranauskas stovi jau ant rubežiaus naujosios epochos.

Simonas Daukantas gimė iš bajorų 1793 m. Ylakių parap. Telšių pav. Pabaigęs Kalvarijos mokyklą, pėsčias nuvyko į Vilniaus universitetą, kurį pabaigė su filosofijos magistro laipsniu. Važinėjo į užsienį, aplankė Vokietiją, Prancūziją, Angliją; mokėjo gerai lotynišką, vokišką ir prancūzišką kalbas. Rygoje apie 9 metus tarnavo karės gubernatoriaus raštinėje; išmoko ten latviškai. Met. 1834 pateko į Petrapilį prie Lietuviškos Metrikos, kur tarnaudamas rinko medžiagą ir rašė savo istoriškus veikalus. Jam čia besidarbuojant, atvyko į Petrapilį 1842 m. kun. Valančauskas kaipo mokytojas dvasiškos akademijos; greit pasižinę, kaipo abudu darbščiu žemaičiu, linko vienas prie kito, o kad Valančauskas 1850 m. paliko Žemaičių vyskupu, pakvietė Daukantą į Varnius persikelti ir kartu darbuotis ant lietuviškos dirvos. Ant senatvės paliko rūgščio būdo (tetriškas) ir ta, regis, buvo priežastis jo persiskyrimo su vysk. Valančausku; persikėlęs į Papilę Šiaulių pav. pas savo draugą kn. Igną Vaišvilą, čia 1864 m. pasimirė; draugas ant jo kapo pastatė paminklinį kryžių su atsakančiu parašu. Daukantas buvo mokytas ir darbštus vyras, kursai visą savo gyvenimą, rodos, nepaleido plunksnos iš savo rankų; vieni jo raštai buvo jo paties atspaudinti po įvairiausiais pseudonimais, kiti pasiliko rankrašty; svarbiausi jo darbai: *Lietuvos istorija nuo seniausių gadynių iki Gediminui* I ir II kn. ir *Pasakojimai apie veikalus Lietuvių tautos senovėje* — buvo atspaudinti 1893 m. Dau-

kanto raštai — įvairios įtalpos: iš lotyniško jis išvertė Kornelijo Nepoto *Gyvatas didžiuju karvaidu* ir *Pasakas Fedro*; surinkęs 118 žemaičių dainų atspaudino; rašė atskiromis knygutėmis apie tabako auginimą, apie apynius, apie bites, apie ugnies nelaimę, apie sodnus, apie girių auginimą ir t.t.; parašė pagal Campę *Rubinaczio Peluzės* gyvenimą. Svarbiausieji vienok Daukanto veikalai — tai jo virš paminėti *Pasakojimai apie veikalus Lietuvių tautos senoveje* ir jo *Būdas senovės Lietuvių kalnėnų ir Žemaičių*, atspaudintas 1845 m. ir antrą perspaudintas 1892 m. Amerikoje. Daukantas — tai pirmas mūsų istorikas; tiesa, nėra pas jį tikro istoriško pragmatizmo, nėra teip jau gilesnės šaltinių kritikos; jo ypatingai veikale *Būdas senovės Lietuvių* sunku kartais atskirti tikrai istoriškas tiesas, ant dokumentų paremtas, nuo paties autoriaus protavimų ir išbujojusios vaidentuvės; bet iš antros pusės reikia tikrai stebėtis, kiek pas jį surinktos istoriškos medžiagos ir kaip autorius plačiai apsiskaitęs stojo į savo darbą. Visi Daukanto raštai paremti viena nuolatine tėvynės meile; kur tik paranki aplinkybė ar patogesnis atsitikimas, jisai nepraleidžia nepažadinęs karštais žodžiais mylėti ir gerbti mūsų bočių kalbą, papročius, būdą, užpuola ant bajorijos, kuri to brangiausio turto išsižada; jisai nuoširdžiai rūpinas apie mūsų valsčionių gerovę ir apšvietimą ir Lietuvos būseną ir tautišką atgimimą mato jų rankose. Jo raštų kalba nėra lengva skaityti: rašė jisai savo telšiške tarme, rašyba visai savotiška, daugybė žodžių iš senovės raštų paimta, nemaž provincializmų ar naujai nukaltų žodžių; todėl ir Daukanto raštai nebuvo populiariški. Amerikiečiai, spaudindami jo *Pasakojimus* ir perspaudinami *Būdą*, jo kalbą ir rašybą, tiesa, sauvališkai visai pertaisė, prisitaikindami prie dabartinio rašymo būdo. Kaipo pavyzdį jo kalbos ir rašybos paimkime išrašą iš jo pratarmės į *Būdą*: musu iszmintingas Kalnienu ir Ziamajtiu motinas sawo apkerpiejusi tarp girriu numelusi, kurios szenden dar iszlejsdamas sawą waką į swietą ir idoudamas jem lajmos ženklą, saka: mirk wakali, ar doro žmogo buk ir numu sawo neožmirszk, tos sakau ožlajkę musu senowęs kalbą, kori mes szenden ju wakaj galem didioutijs ir girtijs.

Bemaž kone vienkart su Daukantu gyveno ir darbavosi antras Lietuvos didvyris vysk. Motiejus Kaz. Valančauskas.

Gimė jisai Salantų parapijoje, Telšių pav. Pabaigęs Kalvarijoje pas dominikonus mokslą, įstojo į Varnių seminariją, o iš čia kaipo gabų klieriką nusiųsta jį į Vilniaus vyriausią seminariją arba akademiją (główne seminaryum), kurią pabaigė su teologijos kandidato laipsniu; mokslas jam gerai sekės. Iš pradžios buvo paskirtas kapelioniu į Mozyrių Minsko rėd., o iš čia po 5 metų perkeltas teip pat už kapelioną prie Kražių gimnazijos, kur tokią įgijo jaunumenės meilę, jog jau pražilę jo mokytiniai su ašaromis minėdavo savo myliamiausį tėvą dvasišką. Valančauskas, pildydamas sąžiningai savo pareigas, matomai nepaleido iš rankų ir knygos, nes 1836 m. jam buvo pripažintas teologijos magistro laipsnis, o po 4 metų Valančauskas buvo pakviestas į Vilniaus akademiją, kaipo adj. profesorius; po dviejų metų akademija buvo perkelta į Petrapilį, išvažiavo ten ir Valančauskas; šiaurės vienok oras kenkė jo sveikatai; po dviejų metų buvo pašauktas į Varnius kaipo seminarijos rektorius. Seminarija stovėjo ir doriškai, ir moksliškai ne per aukštai; Valančauskas drūta ranka per 5 metus ją perdirbo iš pamato, suteikęs jai prigulintį aukštį su pagalba naujai pakviestų gabių mokytojų, duodamas patsai pirmas darbštumo paveikslą; rašydamas čia savo *Žemajtiu Wiskupiste,* žadino jaunumenę prie darbo, prie mokslo ir prie pamylėjimo tėvyniškų dalykų. Palikęs 1850 m. Žemaičių vyskupu, su tuo pačiu uolumu darbavos iš peties pakėlimui gerovės, apšvietimo ir doros savo vyskupystėje; rašė ir spaudino žmonėms naudingas knygutes, leido vyskupiškus raštus, ragindamas prie blaivystės, žadino iš miego prie darbo kunigiją, lankė, kiek jam spėkos leido, savo plačią vyskupystę. Negalima nesistebėti jo milžiniškam darbštumui: net kalbėdamas su kitais, turėdavo rankoje plunksną, pažymėdamas jam užplaukusią mintį. Dėl pavargėlių ir elgetų, be tikybos skirtumo, buvo tikru tėvu; per bado metus po kelis šimtus žmonių maitino. Pasimirė 1875 m. Kaune, kur buvo po lenkmečio iš Varnių perkeltas; katedros bažnyčioje prie pilioriaus jam padirbdintas paminklas su lenkišku (!!) parašu... ir tai mūsų didvyriui, kursai teip buvo karštai pamylėjęs savo tėvynės kalbą ir dėl jos pakėlimo darbavosi iki paskutinio atsidūsėjimo! Visus Valančausko veikalus surašytus ir atspaudintus vargiai begalima suskaityti: jų buvo ir daug, ir spaudai Rusijoje užgynus,

Valančauskas savo raštus už sienos spaudino be savo pavardės; po 1866 m. visas iš užrubežio pargabentas knygutes žmonės ilgai vadino vysk. Valančausko knygutėmis. Svarbiausiu Valančausko veikalu buvo jo *Žemajtiu Wiskupiste*, kurią rašydamas, autorius peržiūrėjo visus vietinius archyvus, rinkdamas sąžiningai grūdelis į grūdelį reikalingas žinias; yra tai tikrai kapitališkas darbas ir, daugeliui originalų sužuvus, ne kartą vienintelis šaltinis mūsų bažnytinės pareigos. Palyginus tą veikalą su Daukanto *Būdu, Žemajtiu Wiskupiste* stovi kur tai aukščiaus; čia nėra svajonių, bepamatinių samprotavimų ir vaidentuvės; čia viskas trumpai paremtas ant autentiškų kritiškai parymotų dokumentų; jei kada ir pasitaiko viena antra chronologiška klaida, tai jau toksai likimas žmogaus darbų. Tarp kitų Valančausko raštų galima paminėti: *Istorija Seno Įstatymo, Pradžia bažnyčios katalikų, Žyvatas Viešpaties Jėzaus, Gyvenimai Šventųjų, Pasakojimai Antano Tretininko*, kur randame žingeidingas žinias apie mūsų krašto pilnkalnius; teip pat, rodos, Valančausko parašyta populiariška tarp žmonių knygutė *Palangos Juzė*, akyva iš etnografiško atžvilgio, pažinimui anos gadynės būdo, papročių, užsiėmimų, nuomonių ir t. t. Valančauskas daugiausiai rašė proza; jo kalba gryna, aiški, lengva, palyginimais papuošta; bet, norėdamas būti visai žmonėms prieinamas ir jiems patikti, vartoja išvaizdas ir sakinius ne kartą net triviališkus: nieko nepešęs išgaurino, bažnyčią parioglino, mučelniką kaip atsajį ištempę užpampino, žmonės bezaunija... Rašė Valančauskas ir eilėmis, pertaisė kantičkas, sustatė Dovydo psalmes; bet jo eilės gana silpnutės. Nors Valančausko raštuose aiškiai atsiženklina žemaitiška tarmė, bet rašytojas visgi rūpinos, kiek galėdamas, prie abelnos lietuviškos kalbos prisitaikinti. Tarp vyskupo nuopelnų reikia ir tai paminėti ant galo, jog, apvažinėdamas vyskupystę, daugely vietų paliepė kunigams sakyti lietuviškus pamokslus, kur pirmiaus buvo sakomi lenkiškai; teip pat po lenkmečiu įvedė seminarijoje lietuviško liežuvio išguldymą vietoje buvusio lenkiško.

Kun. Ant. Juškevyčia (Juška), iš bajorų gimęs Daujuotuose arti Ariogalos 1819 m., buvo 4 metais jaunesnis už savo brolį Joną. Pabaigęs Kražių gimnaziją, o paskui Vilniaus seminariją, kunigavo įvairiose vietose Kauno rėdybos

ir dėlto pažino visas liet. kalbos tarmes. Ant senatvės gavęs dusulį, atsisakė nuo vietos ir 1876 m. persikėlė į Kazanę pas savo brolį Joną, kursai ten buvo gimnazijos mokytoju. Čia kun. Antanas pradėjo rūpintis apie sutvarkymą ir atspaudinimą surinktos medžiagos, o ta jo medžiaga buvo tikrai milžiniška. Visų pirmu kun. Antanas surašė nuo žmonių 5624 dainas. Su didžiu vargu ir su pagalba prof. Baudouin de Courtenay Kazanės universitete leido jas atspaudinti lotyniškomis raidėmis, bet pinigais pačių išleidėjų; Kazanėje tada išėjo 3 stori tomai, kurie apima 1569 dainas; ketvirtasis tomas nuo 864 lapų in 8° *Svodbinės dainos* apima jų 1100 ir buvo atspaustas 1883 m. Petrapily jau mokslų akademijos lėšomis. Kazanėje išėjo teip pat kun. Antano surašyta *Svodbinė rėda Veliuonyčių lietuvių*, knyga labai svarbi iš etnografiško atžvilgio. Ant galo kun. Antanas sustatė tikrai milžinišką lietuviškai lenkišką žodyną, į kurį pateko 70 000 su viršumi liet. žodžių, paaiškintų ne kartą įdomiais sakiniais, priežodžiais, mįslėmis; brolis Jonas tam žodynui pridėjo rusiškus žodžių paaiškinimus. Pirmą to žodyno tomą, kursai apima pirmąsias keturias raides, moksliškai perdirbęs išleido akad. Fortunatov 1897 m.; tolesnį to žodyno leidimą apsiėmė vesti p. Jablonskis, bet veda teip sąžiningai tą darbą, jog vos antro jo tomo iki šiolei susilaukėme. Jei kada sulauksime galo to milžiniško žodyno, reta tauta galės tokiu turtu pasigirti. Ne menkesnės verčios irgi yra kun. Antano surinktos dainos; gaila tiktai, kad ypatingai pirmieji trys tomai sutaisyti be jokios sistemos, o nekurios dainos yra stačiai pačių giesmininkių ant greitosios sudėtos; mat kun. Antanas mokėjo po berlinką už suteiktą dainą, todėl ir atsirado tokių, kurie iš savo galvos vieną antrą dainą sumelavo. Nežiūrint vienok ant to, visgi kun. Antano surinktos dainos — tai neišsemamas mūsų tautiškos poezijos turtas, kuriam teisingai negali nesistebėti prašalaičiai, pravadinę mus dainų tauta. Laukiame dabar nepaprasto vyro, kurs tą milžinišką medžiagą suvartotų, aprymotų, apdirbtų ir studiją parašytų apie mūsų dainas, tas dainas, kurios mūsų būsiantiems poetoms bus geriausia mokykla; kiek jie čia atras gyviausių palyginimų, gražiausių epitetų, įvairiausių ritmų, simboliškumo, sąmojaus (dowcip), lakios vaidentuvės, hiperbo-

lių, antitezių ir t. t. Saulė—matušė, mėnuo—tetušis, seselės—žvaigždės, sietynas—brolelis; aušra—merguželė; liemuo ne tėvas, šakos ne rankelės, lapeliai ne žodeliai; tėvas—ąžuolas, motina—beržas, brolelis klevelis—dobilėlis; lygūs laukai, juodbėrėlis žirgelis, šilko kamanėlės, tymo balnelis, sidabro kilpos, aukso pentinai, margas dvaras, diemanto langai, žalia skrynelė, plona duonelė (nors ant ašakos atsistojęs, Kauno miestą pamatysi), sunkūs darbeliai, baltos rankelės, motinėlė—sengalvėlė iš pusantro miežių grūdo penkias bačkas pila; auga rūta žalioji, šakom's dangų ramstydama; aš auksą ir sidabrą po kojų pamįsiu, o žodį meilingesnį širdelėj' laikysiu; slėpki, mergele, savo akeles, kad neuždegtų mano širdelės; ataugs rūtos, ataugs mėtos, ataugs lelijėlės,— neataugs tik jaunos dienos kaip darže žolelės; ko liūdi, broluželi, ko liūdi? Ko liūdi, dobilėli, ko liūdi? Tu užaugai pas tėvelių, Šėrei žirgą tarp brolelių! Ko liūdi; lojo lojo rud's šunelis pas kiaurą naktelę; už jūrių, už marelių, už tamsių girelių; akmuo be kraujo, vanduo be sparnų, ugnis be vardo, papartis be žiedų, o aš bernelis be jaunos mergelės; išėjo—iškūprino, parvežė—pargirgždino, įnešė—įstyrino, pastatė—parėplino, nupešė—nudulkino, iškepė—iščirškino, suėdė—sutraškino. Iš tų trumpų pavyzdžių galima matyti, kokį tai turtą nuo prapulties apsaugojo mums kun. Juškevyčia, surašęs nors visgi dar ne visas mūsų tautos dainas! Ir kaipgi gaila, kad tarp mūsų neatsirado anksčiaus panašus Juškevyčia, kursai būtų apsaugojęs nuo pražūties mūsų senovės eposą (kaip Rusų bylinos ar Suomių Kalevala), kurį kitą kartą vaidalotai giedojo! Kun. Antanas pasimirė. 1880 m. Jo brolis Jonas, kursai kunigui padėjo dainas ir žodyną sutvarkyti ir paskui rūpinos apie jų atspaudinimo, kursai parašė ir 1861 m. atspaudino *Kalbos lietuviszko liežuvio ir lietuviškas statraszymas*, pasimirė 1886 m. Abudu broliu ilsis Kazanėje, toli nuo jų teip numylėtos tėvynės!

Vysk. Ant. Baranauskas (Baronas) gimė 1835 m. Anykščių parap. Ukmergės pav. Pabaigęs pradinę mokyklą, buvo nekurį laiką valsčiaus raštininku; įstojęs į Varnių seminariją, iš ten kaip labai gabus klierikas buvo išsiųstas į Petrapilio dvasišką akademiją; paskui išvažiavo tolesniam išsilavinimui į užsienį; trumpai buvęs Miunchene, Ryme užbaigė

Teologijos studijas. Iš už rubežiaus pagrįžęs buvo vienus metus Petrapilio akademijoje mokytoju, bet su rekt. Stacevyčia nesutikęs, sugrįžo mokytoju prie seminarijos, kurios paskui buvo inspektoriu. M. 1884 pašventintas į Kauno pavyskupį, 1897 m. perkeltas į Seinų vyskupus, mirė 1902 m. Vysk. Baranauskas buvo vyras aukšto teoretiško proto ir geležinės valios. Savo laiku ypatingai tarp kunigų turėjo neapribotą ištikimybę (autoritetą); galima sakyti, apdovanotas buvo septyniais talentais; mokslu, iš knygų pasemtu, peraugo virš paminėtus savo pirmtakūnus, bet raštišką turtą mums paliko ne per didį. Pradėjo nuo poezijos; jo *Anykščių šilelis* parodo, jog tai buvo poeta tikrai iš Dievo malonės; paskui užsiėmė muzika, žaidė ant įvairių įrankių ir sustatė balsus gana gerus savo sudėtoms giesmėms; būdamas Kauno seminarijoje mokytoju, išguldinėjo lietuvišką liežuvį, kurį teip giliai ištyrė, kaip niekas iki jo laikui, bet nuobodžiu išguldinėjimu nemokėjo jaunumenei įkvėpti meilės savo liežuvio ir savo sutaisyto kalbomokslio neatspaudino už rubežiaus, nors buvo ne kartą prašomas; ir jo rašyba neprisiėmė; teip pat neatspaudino už rubežiaus ir kitų dvasiškos įtalpos raštų, kurie tebepalieka rankrašty. Palikęs pavyskupiu, karštai užsiėmė matematika ir lenkiškai atspaudino matematiškai teologišką disertaciją. Seinuose, būdamas vyskupu, pradėjo lietuviškai iš Vulgatos versti S. Įst. Šventraštį, bemaž kuone viską šalin metęs ir neišleisdamas iš rankų plunksnos; bet netikėta mirtis ir to darbo neleido jam užbaigti: sustojo ant Izaijo pranašo. Apskritai imant, Baranausko proza, kiek galima spręsti iš jo *Kalbamokslio* ir jo *Šventosios Iškalbos mokslo*, atsižymi dailesne, grynesne ir daugiaus gramatiškai išdirbta kalba ne kaip Daukanto ir Valančausko raštai; jo kalba jau ne tarminė, bet abelnai lietuviška. Vienok sakiniai kai kada gana sunkūs, ne visados natūrališki, per daug, teip sakant, teoretiškai gramatiški. Koksai jo Šventraščio vertimas, sunku spėti nemačius. Nemenkos gali būti jo nuo klierikų surinktos liet. pasakos, surašytos vietinėmis tarmėmis, kurios pasilieka rankrašty. Baranausko giesmės arba dainos kaipo patriotiškos pasklido tarp jaunumenės gana plačiai, bet jų amžius neišrodo per ilgas; nėra tai nei liaudies dainos, kaip giesmės Drazdausko ir nekurios Viena-

žinsko, nėra teip jau giesmės tikro artisto poetos, kaip, duokime, giesmės prancūzų Beranger'o, lenkų Kundratavyčios ar rusinų Ševčenkos. Teip pat Baranausko *Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva*, kuriuo patsai autorius labai gėrėjos, nors vietomis žiba gražiais ir poetiškai išsireiškimais, nors netrūksta jame gilesnio jausmo, bet apskritai paimtas, neišturi kritikos, per daug siauras, net naiviškas savo protavimuose, ne visai šikus ar kartais sau prieštaraująs, vietomis valdžiai aitrus savo nenuoseklia prozopopėja (олицетворение). Bet jeigu vysk. Baranauskas ir nieko daugiau nebūtų parašęs, kaip tiktai *Anykščių šilelį*, tai visgi jis būtų ir teip užėmęs ant visados mūsų rašliavoje aukštą ir žymią vietą. *Anykščių šilelis* — tai tikras perlas mūsų poezijos ir negalima nesigailėti, kad poeta teip anksti, dar klieriku būdamas (1859), tą veikalą parašęs ir parodęs stambų poetišką talentą, paskui jį užkasė, nesirūpindamas apie jo gilesnį išlavinimą, mėtydamasis nuo vieno dalyko į kitą ir tik retkarčiais, kaip laiko pragaišinimui, šį tą eilėmis ant greitosios sumegzdamas. *Anykščių šilelio* turinys — nekoksai: yra tai poetiškas aprašymas, kaip išrodė šilelis kitą kartą su savo grybais, medžiais, žvėrimis, paukščiais, kuo jis buvo tada lietuviams ir kaip ant galo

Paliko šitie kalnai pliki ir kelmuoti,
Aplaistyti ašarom's, giesme apdainuoti...

Bet koks čia kalbos turtingumas, kiek tikrai širdingo jausmo, kiek gyvos poezijos! Skaitydamas tą trumpą (343 eilės) veikalėlį, žmogus užmiršti nesąs miške: rodos, savo akimis matai jo lieknus medžius, girdi jų šlamėjimą, klausais paukščių ir žvėrių, net jauti girios kvapą.

Vidunakty teip tyku, kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom's šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krinta...
E kai jau, dienai brėkštant, rytai šviesa tvinksta,
Rasos pilnos žolynų galvos žemyn linksta,—
Tada šilas nubunda, visa yra tyla,
Prasideda pamažu šventa dienos byla.

Tiesa, *Anykščių šilelis* turi ir savo silpnas puses: kaip Baranausko prozoje, teip irgi čia sutinkame barbarizmus: čėsas, zgada, pavietris, viežlyvas, viera, rona, navatnas ir kt.; rimai kai kada pasitaiko netikę: nuplikę — tiki, rojuj — dūmojai, šventa — krinta, balsas — skalsus, dūšios — trąšios; ant galo poeta vartoja mūsų poezijai mažai atsakantį siliabišką eiliavimo būdą, nuo kurio vienok ir šiandieną mūsų poetos vis dar negali nusikratyti. Nežiūrint vienok į tas nuodėmes, visgi *Anykščių šilelis* niekados nenustos savo aukštos verčios ir ilgai prigulės prie gražiausių ir klasiškų mūsų poezijos veikalų. Mūsų rašliavoje vysk. Baranauskas tuo savo veikalu jau priguli prie naujosios epochos, nors savo pažvalgomis į tautišką lietuvių judėjimą primina mums Kuršaitį, tik su lenkiška varsa.

Jei dar trumpai pažvelgsime atgal į pirmąjį mūsų rašliavos periodą, tai galėsime patėmyti: a) kas link vietos, užgimė mūsų rašliava XVI amž. tarp Prūsų lietuvių, bet tikrasis jos tėvas — tai Daukša; nuo XVII amž. trejose ypatingai vietose apsireiškia jos gyvavimas: apie Karaliaučius, Vilnių ir Kėdainius. XIX amž. persikelia jos svarbumas ir gyvesnis krutėjimas į Žemaičius; Karaliaučių gi vietą laikui bėgant užima Tilžė. Senovės Sūdaujai, arba šios dienos Suvalkų rėdybos lietuviai, per visą tą laiką giliausiai miega, išskyrus XIX amž. vidury Akelaitį, kun. Tatarę ir Aleknavičių; pradžioje naujo periodo suvalkiečiai lietuviai užima gana žymią rašliavoje vietą. b) Pagal kalbos grynumo mūsų rašliavos pradžia tarp Prūsų lietuvių apsireiškia gana išmarginta svetimais žodžiais ir sakiniais. Kun. Daukša, Sirvydas ir Kleinas rūpinas apie jo švarumą, bet nuo XVII amž. prasideda tikras makaronizmas ir traukias iki XIX amž. Poška, Daukantas, Valančauskas stengias pagrąžinti jai kalbos grynumą, bet patys jai suteikia žemaitiškos tarmės pakraipą; daugumas gi menkesniųjų rašytojų vis dar eina pagauti makaronizmo banga. c) Pagal įtalpos, pradžia mūsų rašliavos buvo religiška ir didesnėje daly tokia pasiliko bemaž per tris amžius. Pirmasis gražiosios literatūros rašytojas — tai Donelaitis. Mūsų svietiškoji rašliava ypatingai nuo XVIII amž. dvejopoje apsireiškė veiksmų pakraipoje: kalbomokslio ir žodyno sustatymais ir liaudies dainų rinkimais. Dainų rinkikais buvo: Ruigys,

Milkus, Stanevyčia, Daukantas, Neselmanas, Fortunatovas; visus peraugo Ant. Juškevyčia. Žodynus rengė Sirvydas, Ruigys, Poška, Stanevyčia, Ivinskis, kun. Sutkevyčia, Ugianskis, Neselmanas, Kuršaitis, Miežinis, Lelys; visų plačiausis — Juškevyčios žodynas. Kalbamokslius taisė Kleinas, Jėzuitas 1737 m., Ruigys, Nehrling, Kuršaitis, Šleicheris, Akelaitis, Baranauskas, Miežinis, Jaunius, Jablonskis ir nemaž kitų. Paskutiniuose laikuose liet. kalbos tyrinėjimai pas mus lyg kokia manija užėmė geriausias tautos spėkas su aiškia kitų mokslo šakų skriauda; juk net pradinių rankvedžių gerų iki šiolei neturime. Nuo XIX amž. pusės atsiranda pirmieji mūsų istorikai: Lietuvos — Daukantas, Žemaičių vyskupystės — Valančauskas.

* * *

Paskutinį XIX amžiaus keturdalį galima skaityti kaipo pradžią naujo mūsų rašliavoje periodo: kas kartą platinas ir subrenda grynas, be svetimos varsos, tautiškas visuomenės susipratimas; lietuviškų raštų, nežiūrint į didžiausias kliūtis, spaudinasi žymiai vis daugiaus; jų turinio svarbumas auga; išsidirba moksliškai vienas abelnas liežuvis, ant tiek jau galutinai išsilavinęs, kad užtenka ir grynai moksliškiems dalykams; XX amžiui užstojus ir pasirodžius pirmiemsiems Rusijos pusėje liet. laikraščiams*, susitvarko maždaug visų vienoda rašyba, nors nekurie mūsų kalbos tyrėjai vis dar nenori atsisakyti nuo savo ypatiškų nuomonių ir simpatijų; ant galo žymiai auga ir brenda gražioji literatūra, kurioje, tiesa, milžinišką dalį užima dar vertimai, bet jau atsiliepia ir saviškiai pavasario balsai. Svarbiausė priežastis to žymesnio tautiško tarp mūsų judėjimo buvo valsčionių nuo baudžiavos ir vergijos paliuosavimas, kada apšvietimas nustojo buvęs privilegija vienos bajorijos ir kada į darbą ant tautiškos dirvos sustojo ne vienas antras kaip pirmiaus, bet ištisa eilė naujų artojų darbininkų, išėjusių iš to iki šiolei pažeminto luomo, kursai po šiaudiniu stogu užlaikė gyvą Gedimino ir Vytauto Didž. liežuvį. Iš

* „Lietuvių laikraštis“ Antano Smilgos Nr. 1 Lapkričio 18 dn. ir „Vilniaus žinios“ inž. Vileišio Nr. 1 Gruodžio 10 dn. 1904 m.

pradžios tasai tautiškas Lietuvių judėjimas apsireiškė maskoliškoje pakraipoje: valsčionių išliuosavimas per rusišką valdžią, įsteigimas Maskvos universitete 10 lietuviškų stipendijų, įvedimas liet. kalbos išguldymų nuo 1867 m. Suvalkų ir Senapilės gimnazijose ir Veiverių seminarijoje, ant galo baimė prieš plačiai einančią lenkišką bangą, kuri jau visą bajoriją ir kunigiją buvo užliejusi,— vis tai stumte stūmė Lietuvius į Rusų globą; pirmieji tos pakraipos patriotai lietuviai, kaip Muraška, Botyrius, Miklašis ir kiti, vienintelį išsigelbėjimą nuo galingos lenkiškos srovės matė tvirtesniame su Rusais ryšyje. Bet rusiška biurokratija nemokėjo sunaudoti tos pakraipos: norėdama priverstinai įbrukti Lietuviams rusiškas (kirilica) raides, užgynus 1865 m. lietuviškai lotynišką spaudą ir per 40 metų ją nežmoniškai persekiodama ir varydama rusinimo sistemą, atidarė akis ir netoli matantiems, parodė per daug aiškiai, ko galima tikėtis nuo tų globėjų. Lietuvių rašliava, išvyta į Prūsus ir į Ameriką ir tenai cenzūros nevaržoma, stojos nuo karto ant grynai lietuviško pamato. Po 40 metų Rusų biurokratija suprato savo klaidą: dn. 24 balandžio 1904 m. buvo pašalintas lietuviškai lotyniškos spaudos užgynimas*; bet grynai tautiškas Lietuvių susipratimas jau buvo užtektinai subrendęs ir atsistojęs ant savo kojų.

Apie to naujai užgimančio periodo rašytojus ir jų darbų verčią šiandieną dar per anksti rašyti objektišką kritiką; tiktai tolesnis laikas atskirs grūdus nuo pelų ir atiduos kiekvienam prigulinčią dalį. Nekurie iš tų jaunų darbininkų savo gyvatos pradžioje gana daugel visuomenei buvo žadėję, bet paskui atšalę visai užmigo ir paskendo užmiršimo bangose, kiti iki šiolei darbuojasi ir dar nepasakė savo paskutinio žodžio. Pažymėsime tiktai svarbesnius to periodo momentus ir daugiaus pragarsėjusius vardus. Pirmasis po lenkmečiu tautiškas judėjimas pradėjo pabusti tarp mūsų jaunumenės Maskvos universitete. Pirmieji čia lietuviai patriotai buvo: Botyrius, Miklašis, Staniškis, Gilius, Pietaris, Basanavyčia; visi — suvalkiečiai; iš jų tik Pietaris ir Ba-

---

* Žiūr. „Liet. laik." Nr. 1 *Lietuviškų raidžių klausimas*. Žingeidi būtų platesnė apie tai monografija.

sanavyčia paskui tikrai darbavosi ant lietuviškos dirvos. Vėliaus Maskvos universitetą lankė inž. Vilkutaitis, Jablonskis filologas, Mašiotas ir Kriščiukaitis (Antanas iš Būbnų), abudu — gabu beletristu, J. Šliūpas ir kiti nuo Suvalkų ir Kauno rėdybos. Bemaž vienkart tautiškas judėjimas apsireiškė ir Petrapily, kur lietuvių pirmeiviu buvo Petras Neris (inž. Vileišis) ir nuo lenkmečio tarnaująs lietuviškame viešo knygyno skyriuje darbštus S. Baltramaitis, lietuvių čia patriarchu pramintas, pragarsėjęs paskui savo darbščiai surinkta ir išleista plačia lietuviškų dalykų bibliografija. Vėlesniame laike aukštesnį mokslą Petrapily baigė Jaunius, Kriaučiūnas, Spudulis, Dambrauskas (Jakštas), Matulionis, Prapuolenis, Matulaitis, Zubrickas, Maciejauskas, Smetona ir kiti. Gyvesnis tarp lietuvių tautiškas judėjimas apsireiškė Petrapily ir, taip sakyti, atėmė nuo maskviečių lietuvių pirminkystę nuo 1892 m., kada čia susitvėrė valdžios užtvirtinta lietuviška šelpimo draugija, kuriai ilgus metus pirmininkauja V. Matulaitis. Lietuviško judėjimo bangos pasiekė ant galo lietuv. seminarijas, iš kurių paskui išėjo tokie darbininkai, kaip Gimžauskas, Burba, Vienožinskas, Milukas, Kaupas, Kaulakis, Tumas, Dėdė Atanazas, Vaižgantas, Šnapštis ir daug kitų. Varšuvos universitete tautiškas lietuvių judėjimas niekados neįleido gilesnių šaknių, nors čia mokinosi nelaimingos atminties Muraška ir paskui nuo 1881—1889 m. Kudirka. Svarbiausiu, ir taip sakant, persilaužimo momentu naujame mūsų rašliavos periode buvo įsteigimas Prūsuose *Birutos draugystės* ir nuo 1883 m. išleidinėjamas „Aušros“, pirmojo grynai lietuviško laikraščio. Tiesa, jau pirmiaus čia pradėjo gyvuoti „Keleivis“, „Lietuviška Ceitunga“, „Naujasis Keleivis“ ir kiti laikraščiai, bet jie darbavosi ant gana siauros Prūsų dirvos su konservatyviškai vokiškais siekiais. „Aušros“ įsteigėju buvo dr. Basanavyčia, jos sandarbininkais — J. Šliūpas, Višteliauskas, M. Jankus, Zauerveinas, Mikšas ir kiti. „Aušra“ pakėlė Lietuvoje ant karto didį triukšmą ir, J. Šliūpui redaguojant, karštus ginčus, užgaudama kunigiją, bet visgi nemaž pakėlė liet. dvasią. „Aušrai“ po trijų metų užtemus, Prūsuose nemaž paskui pasidarbavo ant liet. dirvos „Varpas“, įsteigtas 1888 m., prie kurio daugiausiai prisidėjo dr. Kudirka, ir „Ūkininkas“ — abudu su

maždaug radikališka pakraipa, ir teip jau „Tėvynės Sargas“ — kunigijos organas. „Varpo“ įvesta rašyba, prie kurios sutvarkymo nemaž prisidėjo kun. Miežinis ir Jablonskis, šiandieną abelnai priimta. Nuo 1889 metų tautiškas tarp lietuvių judėjimas pradeda apsireikšti Amerikos Suvienytose Valstijose. Lietuvių į Ameriką išeivystė prasidėjo ypatingai nuo 1879 metų, bet tik J. Šliūpui ir kun. Burbai čia persikėlus, ėmė švisti tarp mūsų išeivių tautiškas susipratimas. Dr. J. Šliūpas savo radikalizmu ir bedieviškais raštais neužilgai čia sukėlė prieš save didžiausius ginčus ir milžiniškai prisidėjo prie suirimo vienybės tarp lietuvių amerikiečių. Kun. Burbos raštai proza ir ypatingai eilėmis neturi verčios, bet jo darbštumas lietuvių Amerikoje sutvarkyme buvo labai nemažas. Pasimirė kun. Burba kaipo Plymuto klebonas, 1898 m. Gimė Šiaulių pav. 1856 m. ir seminariją pabaigė Vilniuje. Kun. Burbos verti įpėdiniai pasiliko kunigai: Žilinskas, labai daug prisidėjęs prie lietuvių amerikiečių susivienijimo, Kaupas, Kaulakis ir ypatingai darbštus Milukas, kurio daugiausiai rūpesčiu įsteigta Amerikoje liet. mylėt. draugija. Tautiškam lietuvių amerikiečių susipratimui atgijus, į Ameriką gan greit persikėlė ir visas mūsų judėjimo svarbumas; čia iki paskutinio laiko išėjo iš po spaudos svarbiausi raštai, čia kilo ir buvo apsvarstomi rimčiausi klausimai. Pirmas Amerikoje išėjęs laikraštis buvo dr. J. Šliūpo „Lietuviškas balsas“. Paskui tarp žymesnių laikraščių galima čia pažymėti: „Lietuvninkų vienybę“, „Saulę“, „Lietuvą“, „Dirva—Žinynas“, „Žvaigždė“ ir kit. „Dirva—Žinynas“, kun. Miluko trimėnesinis laikraštis, moksliškai buvo rimčiausis. „Lietuvos“ redaktorius Olševskis užsipelnė sau didžią garbę kaipo leidėjas naudingų ir moksliškai svarbių, ypatingai Šerno raštų, kaip tai: apie žemę, higieną, apie sunaudojimą vandenų, geografija, biologija, etnologija ir t.t. Nuo 1904 m., lietuviškai spaudai Rusijoje leidus ir pasirodžius ten pirmiemsiems mūsų laikraščiams: „Liet. laik.“ ir „Viln. žin.“, rašliaviškas mūsų judėjimo svarbumas persikelia į Vilnių, Petrapilį ir Rygą*

Rimtesniuosius mūsų antrojo periodo rašytojus, kurie

* Žiūr. Gazeta Wilenska, 1906 r., Nr. 7—8.

ypatingai prie literatūros augimo prisidėjo, galima tuos nurodyti:

Dr. Vincas Pietaris gimė 1850 m. Vilkaviškių pav. Paežerių valsčiuje, pasimirė 1902 m. Naugardo Ustiužnoje. Buvo tai geriausias iš mūsų beletristų; jo apysakos ir vaizdeliai, gryna lietuviška kalba parašyti, užima skaitytoją ir žadina jame prakilnesnius jausmus, tėvynės meile sušildytus. Svarbesnieji Pietario literatiški veikalai: „Keidošių Onutė“, „Kelionė“, „Algimantas“, „Iš mano atsiminimų“ ir t. t. Iš moksliškų jo raštų: „Šiaurinės ežios mūsų tautos“, „Lietuviai amžių glūdumose“, „Kodėl mes biednyn einame“ ir t. t. Smulkesnės jo apysakėlės ir raštai įvairios įtalpos buvo dažniausiai talpinami „Apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“, „Žvaigždėje“; rašinėjo Pietaris ir į kitus laikraščius, kaip „Ūkininką“, „Varpą“, „Žinyčią“ ir kitus.

Inž. Petras Vileišis gimė Pasvalio parap. Panevėžio pav. Pabaigęs Petrapily matematišką skyrių ir kelių institutą, 1888 m. dėl tolesnio prasilavinimo aplankė Belgiją ir Prancūziją. Jam jau 1876—1877 m. pasisekė Petrapily atspaudinti tris brošiūrėles. Niekas iš mūsų tiek neprisidėjo prie medžiagiško Lietuvos ūkininkų pakėlimo, kiek tas gabus ir nenuilstąs mūsų tėvynės darbininkas. Kam šiandieną nežinomas Petro Nerio vardas ir jo raštai: trys pamokslai apie gaspadorystę, apie galvijų auginimą, apie sodnus, svarbiausios žmonių ligos, pamokslai apie triūsą, rankv. fizikos, bulvių veisimas, geometrija, Vilniaus praeitė ir t. t.

Drg. Jonas Basanavyčia gimė 1851 m. Vilkaviškių pav. Bartninkų valsčiuje. Pabaigęs Maskvos universitetą, nuo 1880 m. apsigyveno Bulgarijoje. Jo straipsnių įvairiausios įtalpos daug atspaudinta po lietuviškus laikraščius; daugiausiai žinomas kaipo mūsų archeologas ir „Aušros“ įsteigėjas. Iš literatiško atžvilgio svarbiausi Basanavyčios raštai: „Pasakos iš gyvenimo vėlių bei velnių“ ir 4 gana stori tomai surinktų lietuviškų pasakų.

Dr. Vincas Kudirka (1858—1899) gimė Vilkaviškio parap. ir, pabaigęs Senapilės gimnazijoje 6 klases, pastoja 1877 m. į Seinų seminariją; bet 2 metus pabuvęs, iš čia patsai pasitraukė ir paskui ant visados pasiliko jo širdy kunigų neapykanta. M. 1889 pabaigė Varšuvoje universitetą. Kudirka, nors silpnos sveikatos, buvo darbščiausias iš mūsų naujo

periodo darbininkų rašytojų; užsiėmė daugiausia literatūra, nors „Varpe“ darbuodamasis, rašinėjo apie įvairius Lietuvos gyvenimo klausimus. Žinomas kaipo poeta. Tiesa, originališkuose savo veikaluose, eilėmis rašytuose, rimtesnio talento neparodė („Laisvos valandos“), bet nemenką sau vardą užsipelnė vertimais iš svetimų poetų. Rimtesni jo vertimai: „Keistutis“, tragedija Asnyko, „Mindaugis“ Slovackio, „Orleano mergelė“ ir „Vilius Telis“ Šilerio, „Vėlinės“ (Dziady) Mickevičiaus, „Kainas“ Bairono, „Rusvos dulkės“ Rodzevičiūtės ir kt. Vienok ir jo vertimuose galima pasergėti darbo greitumą ir neužtektiną apdirbimą. Daugiausiai Kudirkos talentas pasirodė paveikslėliuose, proza rašytuose, kaip: „Viršininkai“, „Vilkai“ ir kituose, kame Kusakovas, Vonsiackis tipiškai nupiešti. Kudirka taisė ir muzikališkas kompozicijas.

Petras Arminas (1853—1885), pabaigęs Veiverių seminariją, buvo keliose pradinėse mokyklose vaikų mokytoju; patekęs mokytoju prie prirengtinės klasės Senapilės gimnazijos ir čia susipažinęs su Kriaučiūnu ir su tautišku lietuvių judėjimu, persiėmė jo dvasia ir nuo 1880 m. pradėjo darbuotis ant lietuviškos dirvos; poetiškuose vertimuose parodė visai nemenką talentą, kuriam tiktai trūko moksliško išsilavinimo; Armino vertimai iš Kondratovičiaus: „Kaimo mokslinyčia“, „Piastų duktė“ ir nekurių Krylovo pasakų — visai ne menkesni už Kudirkos vertimus, jei nebus vertesni. Arminas, sako, toliaus varęs Norkaus labai gerai pradėtą ir ant nelaimės neužbaigtą vertimą „Margio“, Kondratovičiaus „Margier“.

Kn. Aleks. Dambrauskas-Jakštas gimė 1861 m. Pasvalio parap. Ukmergės pav. Pabaigęs Šiaulių gimn. ir 2 metu Petrapilio universitetą lankęs, paskui išėjo į kunigus ir dabar skaito lekcijas Dv. Pet. Akademijoje. Rašė nemažai į lietuviškus ir lenkiškus laikraščius; išleido kelias brošiūras lietuviško klausimo išaiškinimui, kuriose parodė savo subrendusį protą ir karštą tėvynės meilę. Svarbiausis jo veikalas ant literatiškos dirvos — tai „Dainų skrynelė“, kuri 1906 m. buvo antrą kartą atspausta. Čia nemenkas Jakšto talentas apsireiškė ypatingai vertimuose; geresnių vertimų iki šiolei neturime. Bet ir originališkose savo eilėse, nors ne visose, Jakštas pasirodo tikru poeta; tarp geresniųjų galima nuro-

dyti: „Beraštis“, „Ačiū ačiū“, „Ruduo“, „Darbininko daina“ ir kitos.

Maironis išleido 1905 m. trečią kartą „Pavasario balsai“, libretą „Kur išganymas“ ir „Liet. laikrašty“ 1905 m. atspaudintos 6 giesmės jo poemos „Per Skausmus į Garbę“; nebužilgai bus atskirai atspaudinta visa poema iš 9 giesmių.*

Galima dar paminėti Margalį (Šnapštį), Gerutį, Dagilį, Vaičaitį, kaipo mūsų poetas. Tarp mergaičių, kurios su talentu rašo lietuviškas apysakas ir noveles, reikia paženklinti: Šatrijos Raganą, Bitę, Lazdynų Pelėdą, Žemaitę. Paskutiniame laike gana nemažai atspaudinta dramatiškų veikalėlių, išverstų dažniausiai iš lenkiško; iš originališkų — geriausis veikalas — tai „Amerika pirty“, Keturakio (Vilkutaičio) parašyta komedija. Dramatiškų veikalų nemažai parašė Gužutis (Fromas), bet visi jie gana silpnučiai; pusėtinai jo parašyta „Ponas ir mužikai“. Iš chrestomatijų kaipo geriausius iki šiolei rankvedžius galima nurodyti: kun. Miluko naujesnio periodo ir Ed. Volterio istoriškosios literatūros.

* * *

„Tautiečiai! mums pavesta uždavinys
Ir šventas, ir didis! — kas kartą Rainys
Karščiaus užsidegdams kalbėjo: —

Mums teko pravesti pirmuosius takus;
Sutiksime priešų; bus kelias sunkus;
Be to nieks kovos nelaimėjo.

Bet ką mums ar vargas, ar audros verpetai!
Mes žinom, jog mūsų — ateinančiai metai!
Į darbą! O Dievas padės.
Pavasaris aušta! Jo žingsniai pirmieji —
Palaiminti žingsniai! Laikai tolimieji
To rytmečio mums pavydės.

---

* Kaštu kun. Miluko 1904 m. „Žvaigždės“ spaustuvėje Brukline atspaudintas lenkišk. poematas „Znad Biruty“, parašytas per „Haliną z Polągi“.

Į darbą! Į darbą, kam dega krūtinė!
Apleisto dirvono vaga pirmutinė —
Sunkiausė, bet kiek ten sapnų!
Ir mūsų tėvynei, tiek amžių vaitojus,
Ar žinom, ką auštantis žada rytojus?..
Tik reikia darbų, milžinų".

(VI giesmė, § 14)

[1906]

[MAIRONIO PAŽIŪROS Į LITERATŪRĄ IR Į JOS KRITIKĄ]

Verčiamas T[eologijos]-filos[ofijos] fakulteto profesorių, aš pagaliau sutikau skaityti šį semestrą lietuvių literatūrą, bet, turiu prisipažinti, labai nenoroms. Ne dėl to, kad patsai dalykas nebūtų man malonus. Ne! Literatūra, ypač savoji, nuo jauniausių studentavimo dienų mane ypatingai traukė prie savęs.

Nepasakysiu irgi, kad pats dalykas būtų man svetimas, nepažįstamas. Nenorėjau pasiimti jos dėstyti dėl to, kad ne tiktai bijau, bet ir iš kalno žinau, kad užvilsiu jūsų pasitikėjimą, kad aš neįstengsiu jums duoti to, ko laukiate ir gal turite teisės laukti. Aš suprantu, kad universitete, dėstant dalyką, neužtenka to, ko būtų gana gimnazijose. Bet argi galima reikalauti universitetinio masto lekcijų iš tokio žmogaus, ant kurio jau nebejaunų pečių yra uždedama 14 pamokų per savaitę. Vidurinėse mokyklose gana dalyką išdėstyti bei bendrais bruožais su juo supažindinti, einant jau ištrintais takais. Universitete gi reikalaujama jau dalykų pagilinimo, ieškoma naujų žinių ir platesnės pasaulėžiūros.

Duokime, žadu pradėti literatūros paskaitas Donelaičiu. Reikėtų todėl duoti klausytojams ne tiktai sintezę to, kas iki šiolei apie Donelaitį rašyta, ištirta, ne tiktai perkainoti apie jį kitų pažiūras, bet reikėtų ir pačiam dar patyrinėti Karaliaučiaus archyvus, gal pasisektų rasti naujų, nežinomų apie jį dalykų, metančių naujos šviesos į jo asmenį ir kūrybą. Bet aš absoliučiai neturiu nei laiko, nei galimybės taip plačiai užsibrėžti.

Toliau, aiškinant kokį literatūros laikotarpį ar rašytojo kūrybą, negana supažindinti su jo asmenimi, jo veikalais,

reikia apie juos savo žodis tarti; reikia drauge būti ir istoriku, ir kritiku, ir kas svarbiausia, kritiku objektyviu; juk negana kitų kartoti nuomones. Bet poetams būti kritikais, o ypač dar objektyviais, labai sunku, ne visados sekasi. Lesingas ir Belinskis buvo gilūs, dideli kritikai, nes nebuvo poetai, bet didis poetas Mickevičius buvo nekoks kritikas. Tiesa, jis skaitė slavų literatūrą Paryžiuje ir Lozanoje, bet savo kritikas visados persunkdavo dideliu subjektyviškumu, kurio kritikui reikia būtinai vengti. Jisai gan aukštai vertino Bogdaną, „slowikiem" pavadino Zaleckį, Sev. Garčinskį, Adomą Karčinskį, nes, pats to nepastebėdamas, jautė juos esant savo sekėjus, jautė juose save. Tuo tarpu Slovackio, kurs nepalyginamai anuos buvo praaugęs, aukštai nevertino ir nebūtinai dėl to, kad jame buvo įžiūrėjęs savo rivalį.

Pradėsiu literatūrą nuo pat jos pradžios, kuomet ji pasireiškė raštu. Pradėsiu ją Donelaičiu ir paaiškinsiu kodėl. Vieni pradeda mūsų literatūrą nuo 1547 metų, kuomet pasirodė pirmoji lietuvių kalba spausdinta knyga — Liuterio katekizmo lietuviškasis vertimas, ar net nuo 1533 m., kuomet, kai kurių bibliografų nuomone, buvusi išleista Vilniuje knyga: „Wyprawa duszy na tamtent swiat... Agcada ir języku polskim, lacinskim, litewskim ir niemieckim" (data tos knygos abejotina). Aš skiriu rašliavą, arba raštiją, nuo literatūros. Lietuvių rašliava tai visa, kas lietuvių kalba buvo spausdinta, ne tik nurodant veikalus ir autorius (būtų tai bibliografija), bet taip pat nurodant, ir kaip ta rašliava plėtojos, augo, brendo, rimtėjo, kaip pati kalba, jos įrankis, rutuliojos, lavinos, dailinos. Literatūra suprantama kiek siauresne prasme. Tai yra veidrodis, kuriame amžiais pasireiškė tautos siela, jos savita kibirkštėlė; tai tautos meno kūriniai, tik, rodos, ne visi, nes literatūra neapima muzikos, tapybos, statybos ir kitų meno sričių. Ji apima tik kūrinius tautos kalba, žodžiais aikštėn pasireiškusius. Taip suprasta literatūra bėga siauresne vaga negu rašliava; ji neapima tų žodžio kūrinių, kurie žiūri pelno, naudos, praktiškumo, mokslo, pažangos. Jai rūpi tiktai, kas gražu ir malonu, dailu. Bet ji iš dalies ir plačiau reiškiasi negu rašliava, kurī tik spausdintu žodžiu domisi. Juk literatūra yra ne tik rašomoji, bet taip pat dar ir kalbamoji,

ir dainuojamoji; į ją įeina dainos, pasakos, mįslės, legendos, padavimai.

Todėl negalima lietuvių literatūros pradėti pirmuoju lietuvišku spaudiniu: arba reikia pradėti ją mūsų gražiomis dainomis, arba rašomąja lietuviška literatūra. Aš pradėsiu rašomąja, Donelaičiu.

Tiesa, mūsų literatūros kritikai, būdami per dideli pesimistai ir matuodami ją savotišku, per plačiu mastu, sako, kad mes dar ir šiandieną neturime tikros literatūros; ir taip sako ne tiktai lenkai, kurie, iš aukšto į mus žiūrėdami, net ir nemėgina mūsų literatūros pažinti, bet ir mūsiškių kai kurie. Esą mes neturį kuo Europai pasigirti, ko platesniam pasauliui parodyti. Tiesa, mes kai kada iš patriotizmo mokame perdėti, todėl ir naudingas kartais šaltas vanduo. Mes, būdami didvyrių tauta, didvyrių žemė, mokame ir per daug manyti ar pasididžiuoti, lygindami A. Baranausko „Anykščių šilelį“ su A. Mickevičiaus „Ponu Tadu“ arba Donelaitį su Homeru. Bet tiesa, be abejo, yra vidury: suum cuique. Nereikia manyti, kad jei mūsų literatūra mažai žinoma Europai, dėl to ji jau neverta užimti vietą pasaulinėje literatūroje. Šiuo atveju didi kliūtis yra mūsų kalbos nemokėjimas. Mes, būdami negausūs, mažai kuo ligi šiolei galėjome atkreipti svetimtaučių dėmesį. Bet vieną kartą išplaukę į tautų šeimyną, tapę nepriklausoma tauta, manau, įstengsime su laiku rimtais kūriniais atkreipti pasaulio akis, kaip įstengė padaryti dar negausesnė, bet literatūros atžvilgiu turtinga ir savita norvegų tauta.

Dar norėčiau pasiaiškinti, kodėl beveliju paskaitas pradėti senąja mūsų literatūra, o ne vėlybesnių laikų, kuri rasit būtų įdomesnė.

Taip darau iš dalies gal ir dėl to, kad senojoje yra lengviau orientuotis: joje jau beveik visa išaiškinta ir nedaug betenka kas naujo pasakyti. Jei kas iki šiolei dar yra neišaiškinta, vargiai mūsų tyrinėjimai bepagelbės. Jei mes mažai ką žinome, duokime, kad ir iš Donelaičio gyvenimo, tai to jau nebegalime atitaisyti šiandieną.

Bet aš noriu skaityti senesniąją mūsų literatūrą ypač dėl to, kad noriu būti objektyviškesnis savo pažiūrų atžvilgiu. O kalbant apie dabartinius kūrinius ir asmenis, labai sunku nebūti šališkam ar subjektyviškam. Literatūros

istorijos srity tik iš tolo žiūrint galima mažiau apsirikti. Duokime, man asmeniškai nepatinka dekadentizmas, impresionizmas, kubizmas, futurizmas, žodžiu, visi izmai (išskyrus simbolizmą, kurį labai vertinu); man kartais atrodo, kad tie visi izmai yra ar pasityčiojimas iš skaitytojo, ar noras tuščiais, be prasmės, nors ir skambančiais žodžiais apdumti, užimponuoti nesuprantantį, ar visa tai yra tik liguistas pasireiškimas dabartinės žmonių psichikos. Bet tai, žinoma, tik mano nuomonė ir galbūt ji yra klaidinga; galbūt tik aš jų nesuprantu; galbūt čia kaltas mano regėjimo fokusas, kuris negali, nemoka pasikelti į kitų pasaulėvaizdžius. Todėl, nenorėdamas kitiems primesti savo pažiūrų ir bijodamas šališkumo ar subjektyviškumo, aš beveliju eiti ištrintais, išmėgintais keliais. Man rodos, kas tikrai gražu, dailu, poetiška buvo prieš šimtą, du šimtu metų, tas ir šiandieną nėra nustojęs savo grožio. O tie visi dienos muilo burbulai nuo pirmo žymesnio vėjo dvelkimo išnyksta. Laikas ir amžiai pagaliau pasako tiesos žodį. Todėl aš, bijodamas subjektyviškumo, ir noriu kalbėti tiktai apie tą tolimesnę mūsų literatūros praeitį, idant nieks negalėtų manęs įtarti šališkumu.

Taigi pradėsime Donelaičiu. Aš manau, kad tikroji mūsų literatūra juo ir prasideda. Nieks neginčys, kad kanaun. Daukša, kun. Sirvydas, pastoriai Mažvydas, Bretkūnas ir kiti labai svarbią rolę suvaidino mūsų rašliavoje ir lietuvių kalbos išsirutuliojime. Bet kad jų pamokslai, katekizmai, Šv. Rašto vertimai būtų galima priskirti prie dailiosios literatūros kūrinių, reikia daug naivumo ar didelio patriotizmo. Greičiau galima būtų priskirti prie literatūros vertimus psalmių ar šventąsias giesmes. Bet tose pirmykštėse giesmėse (nesakau apie psalmių vertimus, kurie palieka tik vertimai) taip maža yra poezijos ir dailės, kad nieku būdu jos negalima lyginti su tautos dainomis. O kadangi nekalbėsiu apie liaudies dainas, tai apie šventąsias giesmes nei tiek to! Gi nuo Donelaičio drąsiai galima pradėti. Jisai žinomas ir stambus rašytojas net pasaulinės literatūros istorijoje. Kaip italuose Dantė, taip mūsuose Donelaitis ne tik pradeda literatūrą, bet iškart užima joje labai žymią, gal net žymiausią iki šiolei vietą.

[1923]

PASKAITA APIE DONELAITĮ

Kaune, kur neseniai įrengta Karo muziejus ir pastatyta paminklas žuvusiems už Lietuvos laisvę, o ne per toli nuo jo šiais metais atidarytas Lietuvos universitetas, eina viena žymiausių gatvių, pavadinta Donelaičio vardu. Lietuviai moka gerbti savo mirusius didvyrius. Tų didvyrių vienas žymesniųjų, nesakau žymiausių, nes Mindaugo, Gedimino, Vytauto Didžiojo vardai tautos sąmonei visgi garsiau šneka, vienas tat žymesniųjų yra, be abejo, Mažosios Lietuvos sūnus Kristijonas Donelaitis, gimęs bus 200 metų su viršumi, keli kilometrai nuo Gumbinės Lazdynėlių kaime. Dabar jo gimtinėje, rodos, nesigirdi lietuviškos kalbos; bet Donelaičio metuose tiek lietuviškai, tiek vokiškai kalbėta; bet prieš pat Donelaičiui gimsiant ten vien lietuviškai šnekėta; tačiau bado ir metams [taip rankraštyje — *I. S.*] daug išmirus žmonėms, pergabenta iš Zalcburgo čia vokiečių kolonistų.

Praėjo du šimtu metų nuo Donelaičio užgimimo; daug per tą laiką atsimainė, daug į mares nubėgo vandens, kiek žmonių ir kartų gimė, gyveno ir mirė! Mirė, ir jų vardai užsimiršo. Iš tų tūkstančių, šimtų tūkstančių žmonių, kada tai gyvenusių, vos keletas vardų išliko atminimuose ir raštuose. Iš tų užsilikusių visus peraugęs ir perviršijęs Mažoj Lietuvoj Kristijonas Donelaitis. Kame jo didybė ir kuo jis taip atsižymėjo iš savo tautiečių tarpo? Aš nekartosiu jums tą, ką patys, manau, žinote; juk kas iš lietuvių ne tik čia, Klaipėdos ir Tilžės apylinkėse, nežino, negirdėjo apie Donelaitį, jo gyvenimą ir raštus, bet ir visoj Lietuvoj iki Vilniaus ir Gardino? Todėl aš nemanau atkartoti jo biografiją; aš tik norėčiau pasidalinti tais jausmais, kuriuos many sužadino Donelaičio vardas ir jo raštai. Tik bendro fono nusta-

tymui paminėsiu, kad jis laisvų tėvų, ne baudžiauninkų sūnus, užaugintas rūpestingos, bet neturtingos motinos našlės, kuri savo nepaprastu apsukrumu mokėjo išauklinti ir mokslu apšviesti ir pastatyti ant savo kojų keturius sūnus ir tris dukteris. Kristijonas baigė Karaliaučiuje universitete teologijos skyrių, mokindamasis vienkart seminarijoje lietuviškos kalbos, kuri tuomet dar buvo ten išguldoma. Kartu, rodos, su juo tuomet mokinosi ir Ruigys Povilas, Pilypo sūnus, paskiau Kleinas Danielius, lietuvių kalbos žinovas ir mylėtojas. Donelaitis, keletą metų dvaruos mokytojavęs, galop liko pastoriumi ir Tolminkiemy, netoli nuo savo gimtinės, tarp Ramintos ir Peisos upių, gražioje kalvotoje apylinkėje 37 metus mokino žmones doros ir tikėjimo savo populiariais pamokslais, o liuosą laiką vasaros metu darbavosi sodne, tekindavo optiškus stiklus ar, gražiai skambindamas fortepijonu, giedodavo draugams savo sudėtas giesmes. Štai trumpas jo gyvenimo fonas be ypatingų garsesnių įvykių, jei neskaityti septynerių metų Prūsų karo prieš Maskolius ir Austriją, per kurį Rytprūsiai ir Tolminkiemis buvo keletą metų rusų valdomas ir spaudžiamas. Kuo gi jisai atsižymėjo ir kuo pagarsėjo ir mums tapo brangus, kad ir po tiek metų jo neužmiršome ir jam pastatyti ant Rambyno paminklą dar prieš didįjį karą buvo susitvėręs Prūsų-lietuvių komitetas, kursai, be abejo, karui nurimus vėl imsis savo uždavinio. Tuo tarpu jo gimimo vietoje Lazdynėliuose iškalta akmens paminklas, rūpesniu d-ro Tetcnerio. Donelaitis — didis poeta, nepaprastas žmogus, brangus kaip lietuvis.

Donelaitis — tai ne paprastas eilių dirbėjas, kokių mums ir dabar netrūksta, bet Dievo duotas ir įkvėptas poeta. Paliko jis raštų ne per daug, ir iš tų jo 6 pasakėčios, arba sakmės apie lapės ir gandro česnį, apie šunį didgalvį, vilką provininką neproporcionaliai ilgos, neturi didžios tvėrybos vertės; bet jisai paliko idilę poemą „Keturi metai“ ir už ją sau nusipelnė nevystantį garbės vainiką; dėl tos poemos jo vardas bus amžiais minimas, iki lietuvių tauta bus gyva. Prisižiūrėkime arčiau tam nepaprastam poezijos kūriniui. Kad suprasti ir atjausti visą jos grožį, reiktų visas jos gražesnes vietas skaityti; bet kadangi jų labai daug, o laiko man nėra tiek skirta, tai aš tik pradžioj keletą vietų parink-

siu, iš kurių matosi ir grožio skonis, ir gilus jausmais poeta, o paskui bendrais bruožais parodysiu, kaip jis gamtą piešia ir žmones.

Tiesa, eiliavimo būdą, arba formą, pasirinko gana sunkoką, monotonišką, nubodų, nuo senovės graikų ir romėnų paskolintą šešimastį, arba hegzametrą, bet ir čia mokėjo priduoti daug savotiško lengvumo; jo hegzametras plaukia natūraliai ir žodžiuose palieka natūralius kirčius, ne taip kaip pas senovės poetus.

Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą
Ir žiemos šaltos triūsus pargriaudama juokės.
Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo,
Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto.

Žodžiai čia plaukia taip natūraliai, taip liuosai, kad tiesiog nejauti, kad tai būtų rišta hegzametru kalba. Ta poetiška jo kalba taip gyva, vaizdinga, taip pagauna vaidentuvę, kad, rodos, savo akimis viską matai ir užmiršti visą kitą. Štai Donelaitis aprašo pavasarį su savo linksmybėmis ir, rodos, žiūri, kaip laukus orai drungni gaivindami glosto ir žoleles visokias iš numirusių šaukia, kaip gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas ir gaspadoriškai ant kraiko tarškina snapą. Kaip paskui kregždės su lengvais sparnais aukštai pasikėlė. Irgi bešutydamos kaip kulkos šaudo po orus. Arba kaip dyvinai gražiai atsiliepia apie lakštingalą, kuri „nakties čėse, kad sviets jau migt įsigužtęs, sau viena tamsoj budėdama garbina Dievą:

O kad daug prisivargę į patalą virstam,
Tai ji, tarp kitų paukštelių karalienė,
Vis dailiau ir šlovingiau savo šūkteri šutką“.

Paskui kaip gyvai, ryškiai pradeda vasaros darbus aprašinėti, kuomet vėl aukštyn saulelė kopti paliovus:

ir aukščiau savo žėrintį nuritusi ratą,
ant dangaus išgaidrinto sėdėdama žaidžia
ir kad jos skaistums, kūrendamas žiburį karštą,
žemės vainikus pamažu jau pradeda vytint.

Bet poeta ne tik mato gamtos grožį, jisai moka irgi giliai jausti ir savo jausmą kaip tikras dailininkas gražiai išreikšti. Štai kaip jisai trumpai ir poetiškai, pilnas lyrizmo [aprašo — *I. S.*] visą žmogaus gyvenimą:

Mes taip pons kaip būrs lopšy verkšlendami bėdžiai
Amžiaus būsiančio tik blogą pumpurą rodom.
O paskui, kad čėsas jau žydėti ateina,
Štai viens kaip ponaitis, poniškai šokinėdams,
O kits būriškai kaip būrvaikis bėginėdams,
Jaunas savo dienas glūpai gaišindami lošta.
Bet štai, kad ūsai pirmi jau pradeda želti
Ir kad darbus jau sunkiokus reikia nutverti,
Ak, kur dingsta glūps ir vaikiškas šokinėjims?..
O kieksyk, linksmai šokinėjant ir besispardant,
Giltinė su rauplėmis piktoms prišokusi smaugia.
Lygiai vyrams ir mergoms ji gatavą dalgį
Aštrina vis ir jauno jų n'atbodama veido
Kirsteria taip aklai, kad kasos irgi kepurės
Su gražybėms visoms į nieką pavirsta.

Tiesa, nėra pas Donelaitį nei platesnių gamtos panoramų, nei grandioziškesnių reginių aprašymo, kaip nesimato ir didžių pergyvenimų, dramatiškesnių nuotykių. Matyti, kad jisai nėra nei matęs pats platesnių reginių, aukštų kalnų, plačių vandenų; kaip jo paties gana ramus gyvenimas, be ypatingų nuotykių, taip ir jo poema piešia kasdienį, paprastą, pilką gyvenimą be ypatingų pergyvenimų; bet kiek tose smulkmenose vaizdingumo ir poetiškumo net tuose pačiuose šlapio rudens aprašymuose:

Žemė su visais pašaliais įmurusi verkia,
Kad mūsų ratai jos išplautą nugarą drasko.
Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
Ir žemes bjaurias išplėšdams teškina šmotais.
Vyžos su blogais sopagais vandenį siurbia
Ir bjaurius purvus kaip tešlą mindami minko.

Arba kad kalba apie žiemą, tai taip vaizdžiai, kad, rodos, lyg šalta daros, kuomet:

Iš debesų žiema, rūsčiai iškišusi galvą,
Kaip pikčiurna kokia su purvais rudenio baras,
Kad ir balos, ir klampynės pradeda rauktis.
Kelias, kad jį mėgina trenkt šokinėdami ratai,
Kaip koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinksi
Taip, kad garsas jo toli galvoj atsiliepia.

Pas Donelaitį matome ne tik grožio atjautimą, gilų natūralį jausmą, reginių vaizdingą piešimą, bet ir pačioje jo kalboje —

Kai smarkus žiemys savo dumples pradeda judint
Ir besėjodams kaip su sietais dulkina sniegą —

kiek artistiško papuošimo ir pagražinimo. Štai kokie vaizdūs palyginimai: Dìksas kaip dievaitis koks tarp būrų skiauterę rodo. Krizas po prastu savo stogu kaip lakštingala čiauški. Jaunas pons kaip sidabras gyvs mudriai šokinėja. Purvynai kaip kisielius ant ugnies pleškėdami teška. Gandras kaip koks pons išsiplėtęs. Barzdoti žiemą pušynai kaip pudruoti ponaičiai stovi įsirėmę. Negyvai gamtai liepia jausti tartum gyviams:

O nuogi žagarai tarp jų pasilenkę
Būriškai po stogais jų stovėdami dreba
Ir raudodami kloniojas, kad švilpina vėjas.

Kai kada poeta artistas pačių žodžių ir jų skambėjimu moka nuduoti patį veiksmą; kad ratai sunkiai per purvyną sukasi, tai, rodos, pačiose eilutėse tą jauti: ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai. Arba štai vasaros laike tartum girdi putpelos balsą toje eilutėje:

Ir kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia.

Kitur, atkartodamas tą pačią raidę gretimuose žodžiuose, ką mėgsta suomiai „Kalevaloje“, irgi nepaprastai pagražina stilių; va paukščiai:

Visi visur sumišai šokinėdami džiaugias.

Būdvardžių eilučių papildymui ar tuščiam be prasmės aptarimui, pagražinimui, kaip pas jaunus mūsų poetus, pas Donelaitį neieškok; užtat, kur tie būdvardžiai kaip epitetai pridedami, ten jie paimti ar iš liaudies dainų, kaip margas svietas, šalta žiema, šauna daina, alkana diena, ilgos naktys, giedros dienelės, barzdoti pušynai. Arba žmonių aptarimai: nenaudėlis Plaučiūnas, išmintingas šaltyšius, mokyto Bleberio žentas, pagirtinas Selmas, Diksas žioplys, moters nenaudėlės Pimė ir Jėkė. Jei nuo gamtos vaizdingo ir gyvo aprašymo pereisime prie žmonių, jų gyvenimo ir darbų vargų, tai turime pasergėti, kad poemoje nerasime, kaip paprastose apysakose, užmazgos ir tikros akcijos ar dramos, nėra ir paprasto logiško ryšio tarp atskirų dalių ar nuotykių aprašymo, o vienok minimi poemoje asmenys gyvi, veikia, ir kaip aiškiai apibūdinti. Skaitant poemą, žmogus užmiršti dabartinius laikus ir matai aną sunkią baudžiauninkų būrų gadynę. Poeta daugiausia piešia lietuvio būro vargingą gyvenimą, tik retkarčiais pripuolamai paminėdamas ponus; net save talpina tų bėdžių tarpe:

Mes, lietuvninkai vyžoti, mes, nabagėliai,
Ponams ir tarnams jų, rods, prilygti negalim.

Kaip pas Donelaitį gyvai nupieštas Pričkus, išmintingas šaltyšius, mokyto Bleberio žentas, kursai, prižiūrėdamas būrus ir juos į darbą šaukdamas, moka su jais žmoniškai elgtis ir jų mylimas:

Sveiks, svieteli margs, šventes pavasario šventęs,
Sveiks ir tu, žmogau, sulaukęs vasarą mielą,
Sveiks kvietkelėms pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs,
Sveiks, Dieve duok, sulaukt dar daugiau pavasario švenčių.
Irgi sulaukęs jas, vis sveiks ir drūts pasilinksmink.
Taip, Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin.
Taip prieš Sekmines būrus į baudžiavą kviesdams
Ir kas reik pamokindams sveikino Pričkus.

Arba kaip gyvai nupieštas poemoje šykštus amstroto Kasparas, kursai, kad vargdieniui duodavo grašį, tai tuoj tris naktis dėl to miegot negalėjo. Arba vėl vertai pagirtinas Selmas, kuriam ypatingai simpatizuoja pats poeta:

Būras, rods, ne pons, ale vėžlybs, mandagus būras.
Stalas jo kaip šventas altorius tau pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos,
Kad jis pats ar jo gražiai mokinti vaikeliai,

Daug prisidirbę bei visur viernai trusinėję,
Tuoj su giesmėmis saldžiomis linksmai pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžiaus sau lengvus padarytų.

Arba štai, rodos, ir gyvą matai rimtą išmintingą pakamorę Laurą, kurs, ant kumpos lazdos pasirėmęs, pamoko būrus. Toliau išdykęs Dočys nenaudėlis, viską pravalgęs ir pragėręs, pypkę sau užsidegęs kirmyt nusibasto, tinginys Plaučiūnas, Slunkius, Pelėda, kurie tik krankti pas kakalį šiltą temoka ir gailestauja:

Ak kad būt ilgiau žiema pas mus pasilikus
Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta.

Apie moters poemoje rečiau kalbama, nes jos, matomai kaip ir dabar, rečiau platesniame gyvenime žymėjosi, todėl tokios vėžlybos gaspadinės kaip Gryta ar nenaudėlės kaip Pimė ir Jėkė mažai apibūdintos; didžiausią moterų garbę mato tame, kad

Kad jų staklės prieš pavasarį trinksi
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarška.
Joms garbė, kad audeklėliai jųjų nuausti
Ant margų laukų kaip sniegs pavasario blizga.

Matėme Donelaitį kaip didį poetą artistą gamtos ir žmonių aprašyme. Pažiūrėkime nors trumpai kaip į žmogų labai simpatingą savo pažiūrose. Rods, iš poemos galima spėti, kad Donelaitis poemą sudėjo jau antrai amžiaus pusei gerokai įsivarius, nes jau matosi pas jį jaunų dienų gailesys, atsiminimai: Ak kaip jauns buvau, kur dingot mano dienelės. Jau brangios praeities gadynės, ypač tos, kad lietuvninkai dar vokiškai nekalbėjo:

Ak kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kai lietuvninkai dar vokiškai nesirėdė (vasara) 26 str.

Ak, kur dingot jūs lietuviškos gadynėlės,
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo.

Donelaitis žino, kad Dievo tikėjimas ir dora — tai gyvenimo pamatas, ir jisai neapleidžia progos nepamokinęs, vakmistro lūpomis liepia pažvelgti į dangų:

Argi dabar tau nereikės aukštyn pažiūrėti
Ir kasdien daugsyk tą šlovint irgi pagarbint,
Kurs taip daugel vėl iš naujo tau dovanojo?

Arba Selmo nuomonė apie senąją ir naująją gadynę:

Tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šuilių,
Rods, nei maldaknygių, nei katekizmų dar nepažino.
Jie tik iš galvos šventus mokinosi mokslus,
O štai tik daugiau garbėj laikydavo Dievą
Ir šventoms dienoms bažnyčion bėgdavo greitai.
Ogi dabar, gailėk Dieve, tik gėda žiūrėti,
Kad lietuvninkai, prancūziškai pasirėdę,
Į bažnyčią vos išgirst ką kyšteri galvas,
O paskui tuoj žaist ir šokt į karčemą bėga
Ir ten kiauliškai tuoj pradeda zaunyt ir peštis.

Donelaičiui, kaip Dievą mylinčiam ir doram pastoriui, toks žmonių ištvirkimas skaudu, bet jisai save ramina, kad visgi

Dar yr lietuvninkų viernų gaspadorių,

ir kaip sektiną pavyzdį nurodo pagirtiną Selmą.

Toliau Donelaitis pasirodo karštas lietuvis, kursai garbina ir myli Lietuvą ir vis prisimena lietuvis esąs: mes lietuvninkai, mes vargšai, mes nabagėliai; jisai su skausmu mato, kad vokiškos mados ir kalba skverbias vis daugiau į lietuvių tarpą ir šaukia:

Ak, kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kai lietuviai dar vokiškai nesirėdė
Ir vokiškus žodžius ištart negalėjo.

Lietuvį, nors bara, bet visgi aukščiau stato už kitatautį:

Tarp lietuvninkų daugsyk tūls randasi būras,
Kurs, lietuviškai kalbėdams ir šokinėdams,
Lyg kad tikras vokietys mums gėdą padaro.

Ką galima dovanoti kitataučiui, tai lietuviui nepridera:

Rods, tarė Selmas, nei vienam klastuotis nereikia,
O lietuvninkams dar juo daugiau nepritinka.
Žinot juk visi, kaip kožnas Lietuvą giria
Ir kaip daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų,
Iš visų kampų šio svieto jau susibėgo.

Bet kas ypač pažymėtina, kad Donelaitis, ne baudžiauninko būdamas sūnus, o tapęs pastoriumi ir išėjęs į inteligentų tarpą, drąsiai vienok stoja baudžiauninkų vargšų pusėje, gina juos prieš ponus, užjaučia jų vargus ir tai daro ne tam, kaip kartais dabar, kad ant to populiaro arkliuko pačiam išjoti į platesnį pasaulį, į seimo deputatus, į partijos vadovus, bet jisai tikrai atjaučia žemesniems daromas skriaudas ir neteisingą nelygybę, ir kančias, ir jam net tokie išsprunka epitetai, kaip

Tu, savovalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir lyg žaibas koks (bekeikdams) gandini būrą!
Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?..
Juk jau kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
Stumdo šen ir ten kaip kokį šunį nevertą.

Donelaitis tuo peraugo savo amžių, nes net pusė amžiaus vėliau spausdindamas jo veikalą Rėza nedrįso jų atspausdinti, praleisdamas.

Galop Donelaitis mums brangus kaip poeta lietuvis. Kiekvienas gražus poezijos veikalas, ar tai vokiškas, prancūziškas, lenkiškas, yra brangi įnaša į kultūros turtą. Gėriamės mes Getės, Šilerio ar Šekspyro tvariniais, su malonumu skaitome, nes jie pakelia mūsų sielą ir dvasią nuo to kasdieninio pilko gyvenimo į kokias tai dausas, aukštybes; o juk tokių

gražių poezijos tvarinių pagamintoju, kaip nurodžiau, yra Donelaitis. Bet jei Donelaitis aukštai statomas kaip kiekvienas poeta iš Dievo malonės ir įkvėpimo, tai mums jisai dvejopai ir daugiau brangus, nes jis ne tik buvo lietuvis, kaip Kantas ir kiti, bet gerai ir rašė lietuviškai, rašė dar tuomet, kuomet apie Lietuvos atgimimą tik nedaugelis išrinktųjų nedrąsiai svajojo. Donelaitis mūsų vardą pakėlė aukštai svetimtaučių akyse, kam tik teko laimė susipažinti su jo tvariniais; jisai tuo būdu ne vieną mums ir draugą užtarėją pagamino, kurie per jį pamylėjo ir pačią Lietuvą. Kas žino, ar ne Donelaičio veikalai patraukė prie lietuvystės Zauerveiną, Neselmaną, Šleicherį ir patį Tetcnerį, kursai pasirūpino jam gimtinėje paminklinį akmenį iškelti. Bet dar daugiau sužadino pačiuose lietuviuose savimi pasitikėjimą ir tėvynės meilę. Aš patsai nors anksti pamylėjau Lietuvą, bet šiaip, nedrįsdamas tuo per daug pasirodyti. Bet kuomet Mickevičiaus veikaluose išskaičiau žinelę, kaip Lietuva turi didį savo poetą, kursai jau apie du šimtu metų puikiai apdainavo Lietuvą, kuomet dar nei Mickevičiaus, nei Šilerio ir Getės dar nebuvo raštų, tuomet pradėjau didžiuotis, kad ir aš lietuvis. Man rodos, kad ir ne vienas iš mūsų savo praeity atsimena Donelaičio vardą, kursai prakalbėjo į jo širdį ir jausmus. Tokie mūsų praeities vardai daug nusveria. Drąsiau žmogui kovoti, kuomet jis jaučias ne vienas. Savo asmens atminimą žmogus neilgam tepalieka. Bet ne visi taip miršta; kiti palieka savo dvasios darbus, sielos turtus, ir jų atminimas gyvena jų darbuose. Žmonės įvairūs: mažas daug nori iš kitų, pats nieko kitiems neduodamas, neišgalėdamas. Užtat ateina į gyvenimą tokių, kurie atsineša su savimi didžius turtus; jie duoda ir duoda, iš kitų nieko neieškodami; tai dvasios milžinai, tai žvaigždės, kurios aukštai šviečia ir kelią rodo. Tokiu buvo Donelaitis, lietuvis didis poeta, kuriam priderėtų pastatyti ir, be abejo, bus pastatyta paminklas, nors poeta savo veikalais jau pats sau pasistatė tvirtesnį paminklą lietuvių širdyse.

Pasargė savo įžangoje į Donelaičio veikalų vokišką vertimą sako, kad nei vienas taip neatjautė, nesuprato ir taip neišreiškė tobulai lietuvio dvasios (sielos) su jo geromis pusėmis prisirišimo prie namų, šeimynos, ištverme, vaišin-

gumu ir su jo neigiamomis pusėmis, kurias moka humoristiškai pašiepti. Rodos, kad nebuvo nuo pradžios bendro plano, tik atskiros scenos, kurias savo draugams skaitydavo; todėl ar Pavasaris, kaip Šleicheris mano, ar Ruduo, kaip Rėza, vis vien reikia skaityti pradžia.

Daug panašumo su Heziodo, Teokrito ir Vergilijaus idilėmis, bet ne su idilėmis XVIII amž., nenatūralėmis pažibomis, nenatūrališkomis.

Kadangi ir nebuvo prie gyvos galvos pragarsėjęs ir vaikų nepaliko, tai mažai jį bežinome.

Aleksandras Aleksandrovas, rusų garsus filologas, pasakė: jei Donelaitis būtų rašęs kita kokia plačiai vartojama kultūriška kalba, jisai būtų didžiausių poetų eilėje atsistojęs ir pasauly žinomas.

[1923]

PASKAITA APIE VYSK. ANT. BARANAUSKĄ

Antras žymesniųjų mūsų poeta, apie kurį ketinu sakyti, jau Didžiosios Lietuvos sūnus, yra vysk. A. Baranauskas, arba Baronas, gimęs 1835 m., t.y. maždaug į šimtą metų po Donelaičio, talentu nedaug žemesnis už jį. Kadangi Baranauskas mirė jau pradžioj šio šimtmečio 1902 m., tai daugelis mūsų jį gerai atsimena, gal net yra matęs. Man teko jį arčiau pažinti, net laiškais susirašinėti. susirašinėti lenkiškai, kas dabar išrodo įstabu. Buvo tai vyras aukšto ūgio, gilaus mokslo, tvirto būdo, geležinės valios. Pirmą sykį man teko su juo arčiau susidurti, važiuojant mokintis į Peterburgo aukštą akademiją; pravažiuodamas jam įteikiau tuomet savo pirmuosius eilių mėginimus, kuriuose aprašinėjau Lietuvą ir kurių nespausdinau ir nemanau spausdinti, nes jie labai silpnučiai. Baranauskas tačiau jų labai nepeikė ir padrąsino talento neužkasti. Paskui susirašinėti man teko su juo, kuomet buvo Peterburgo akademijoje profesoriumi. Arčiau pažinęs vysk. Baranauską galėčiau gana plačiai papasakoti jo gyvenimą, kursai buvo daug įvairesnis ne kaip Donelaičio, bet manau, kad klausytojams žingeidžiau ir svarbiau sužinoti jo veikalus; todėl tik trumpai bendrais ruožais priminsiu svarbesnius jo gyvenimo nuotykius.

Gimė jisai netoli Ukmergės, Anykščiuose, kaipo ūkininkų sūnus, gražioje apylinkėje, kur bėga upė Šventoji ir kame, matomai, graži gamta paveikė į jo sielą ir jauną vaidentuvę, įkvėpdama iš mažens grožio skonį. Gana anksti jisai pradeda mėginti giesmes rašyti ir pirmąsias, rodos, rašė, kaip ir aš, lenkiškai. Pabuvęs kai kurį laiką valsčiaus raštininku, paskui mokinosi Varnių seminarijoje, pačioje Žemaitijos gilumoje. Iš ten, kaip labai gabus moksleivis, buvo pasiųstas į aukštą Peterburgo akademiją, o kadangi tuomet Rusijoje dar nebuvo gelžkelių, tai 900 kilometrų reikėjo dieną ir naktį važiuoti arkliais bemaž dvi savaiti. Akademiją baigęs, buvo

pasiųstas aukštesnioms studijoms į užsienį; studijavo Münchene, paskui Ryme. Iš ten sugrįžęs mokytojavo Peterburge akademijoje ir Kaune dv. seminarijoje. Mirė Seinų vyskupu.

Vysk. Baranauskas buvo nepaprastai gabus ir tikrai mokytas vyras, jau prie gyvos galvos gan plačiai Europoje žinomas garsiems mokslo vyrams, su kuriais susirašinėdavo. Bet jo raštiškas palikimas ne per didelis, o tai dėl to, kad tas žmogus, turėdamas devynius talentus, blaškėsi nuo vieno dalyko prie kito ir nei vieno talento nesunaudojo tiek, kiek būtų galėjęs. Mums svarbiausi jo poetiški veikalai, kame labai anksti apsireiškė jo didis talentas. Gražiausį savo veikalą „Anykščių šilelį", apie kurį plačiau pakalbėsime, būdamas dar mokiniu vasaros atostogų metu [parašė — *I. S.*] ir paskui jau nieko rimtesnio poezijoje nedirbo, tik pripuolamai parašydamas kokią nedidžios vertės giesmelę ar eiliuotą pasveikinimą, kaip savo draugui vysk. Paliulioniui. Savo poetiško talento nelavindamas giliau ir juo nesinaudodamas, persimetė prie kitų dalykų, kuriuos skaitė rimtesniais. O tuo tarpu jo vardą tik vienas „Anykščių šilelis" išvaduos nuo užmiršimo. Metęs poeziją, atsidavė muzikai visa širdimi, keliais instrumentais miklinosi, griežė smuiku, skambino ar fortepijonu, turėdamas gražų balsą ir muzikališką ausį, komponavo gana vykusias savo giesmėms gaidas. Kai kurį laiką, nors trumpai, studijavęs homeopatiją. Paskui gana ilgai ir rimtai tyrė lietuvių kalbą, jos įvairias tarmes, susirašinėdamas su garsiausiais to laiko lingvistais: Šleicheriu, Kuršaičiu, Veberiu, rinko per mokinius liaudies pasakas, parašė lietuvių gramatiką, nustatydamas savotišką rašybą, kurioje būtų sintezė visų tarmių, neapleidžiant, neskriaudžiant nei vienos. Ta Baranausko rašyba buvo visos dvasiškijos vartojama kai kurį laiką, iki jos nepakeitė praktiškesnė Jablonskio rašyba, o Baranausko gramatika taip ir paliko rankrašty, kursai vargiai kada bus spausdintas, kalbai kaskart sparčiai besitobulinant. Tapęs pavyskupiu, uoliai užsiėmė matematikos studijoms, svajodamas naujas atidengti paslaptis ir naujus kelius; parašė lenkiška kalba ir savo kai kurias išvadas, užvardinęs „Apie transcendentalią progresiją", bet, pirma neparėjęs patsai aukštesniųjų studijų universitete, daugiau klaidžiodamas vargo, o nieko žymaus į matematiką neįnešė. Palikęs Seinų vyskupijos valdytoju,

pradėjo iš naujo versti Šventąjį Raštą ir taip buvo į tą darbą pasinėręs, kad ir savo sveikatai nemažai pakenkė; čia po penkių metų ir pasimirė ir to darbo neužbaigęs, tik iki Izaijo pranašo privaręs. Tas vertimas irgi palieka rankrašty ir paliks, nes naują vertimą ir dar tobulesnį gamina ir dalimis jau daug atspausdino pavysk. Skvireckas.

Dėl pilnesnio Baranausko apibūdinimo reikia pasakyti, kad jisai buvo tikras gimimu ir parsitikrinimu lietuvis patriota, bet ypatingos pakraipos; jis manė, kad Lietuvos išganymas vien ankštoje vienybėje su lenkais ir ypač paskutiniuose savo amžiaus metuose tą tankiai pabrėždavo; bijojo labai antagonizmų tų dviejų tautų, kurias pati Dievo Apveizda surišusi kovoj prieš rusus maskolius. Iš to atžvilgio yra koksai tai dvasios panašumas tarp Baranausko ir Mažosios Lietuvos kalbos žinovo Fridricho Kuršaičio, kursai irgi būdamas tikras lietuvis, visgi manė, kad tik iš Vokietijos mūsų tėvynei išganymas. Paskutiniuose gyvenimo metuose matydamas kas kartą didesnį tarp lietuvių ir lenkų antagonizmą, kreivai ėmė žiūrėti į patį lietuvių atgimimą, nors Raštą Šventą visgi vertė lietuviškai. Man susirašinėti su juo teko lenkiškai; bet kuomet vieną kartą atrašiau jam lietuviškai, mudviejų susirašinėjimas nutrūko.

Vysk. Baranauskas — tai liūdnas pavyzdys, kaip gabiausis žmogus, kursai galėjo ką nors nepaprastą sutverti, besimėtydamas nuo vieno dalyko prie kito, paliko galutinai ne per daug. Yra tai kai kurių labai talentuotų asmenų gyvenimo tragizmas, kad jie nieko nedaro šaltai, bet kadangi karštis nepastovi, tai ir jų darbai neužbaigti. Juk reikia būti ne tik labai talentuotu, bet jau reikia būti nepaprastai genialiu žmogumi, kaip Michelangelo Buonarroti, kad būti dideliu ir poetu, ir skulptoriu, ir statytoju, ir tepliotoju artistu. Bet, iš antros pusės, negalima sakyti, kad jisai visai maža mums paliko; jisai visgi, galima sakyti, mums daugiau paliko ne kaip antras mūsų didis mokslo vyras kun. Jaunius, kurio pastangos ir darbas, tiesa, buvo susitelkęs į vieną kalbų tyros mokslą, bet kursai viską į save ėmė, nieko visuomenei neprisirengė duoti iš savo žinių. Kas nuo vysk. Baranausko pasiliko, tas neleis užmiršti jo vardo lietuvių rašliavoje. Visų svarbiausieji tai tie darbai, kuriais gal mažiausiai pasitikėjo: tai jo jaunystės poetiški tvariniai. Baranauskas pa-

rašė nemažai religinių giesmių ir patriotiškų dainelių; jų kai kurioms jo paties sustatytos gaidos buvo gana populiarios savo laike, kaip:

Tu Lietuva, tu Dauguva, pasilikit sveikos,
Tegu sveiki šioj šalelėj visi žmonės laikos

arba

Kalnai ant kalnų, o ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai ir t.t.

Tos dainos, savo laiku gan plačiai žinomos, dabar pradeda užsimiršti, nes nėra tai nei liaudies dainos, kaip Strazdelio ir Vienožinskio dainelės, nėra tai irgi dainos tikro artisto poeto, kaip dainos prancūzų Beranže, lenkų Kondratovičiaus, rusų Kolcovo, rusinų Ševčenkos. Taip pat vienas ilgesniųjų Baranausko tvarinių „Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva“, kuriuo patsai autorius labai gėrėjos ir aukštai vertino, nors vietomis žiba gražiais ir poetiškais sakiniais, nors netrūksta jame gilesnio jausmo, bet, imant bendrai, kaip vienetas neišlaiko griežtesnės kritikos, per daug kartais naiviškas savo protavimuose, vietomis sau prieštaraująs ar saldžiai aitrus nevykusia prozopopėja. Bet Baranauskas parašė „Anykščių šilelį“, ir tasai veikalas yra tikru perlu mūsų poezijoje, ir negalima nesigailėti, kad poeta, taip anksti, dar mokiniu būdamas, jį parašęs ir parodęs stambų poetišką talentą, paskui jį užkasė, nesirūpindamas jo gilesniu išlavinimu. To veikalo genezė, arba atsiradimas, buvo toks, kaip pats Baranauskas pasakodavo.

Vieną kartą literatūros mokytojas, per pamoką gėrėdamasis Mickevičiaus veikalais, išsitarė, kad lietuviškoje stačiokiškoje būrų kalboje tokių švelnių ir poetiškų jausmų ir Mickevičius nebūtų galėjęs išreikšti. Tas labai užgavo savimeilę ir patriotišką jausmą Baranausko, ir jisai atostogų metu pamėginęs ir lietuvių kalboje panašų dalyką pamėginti.

Kaip vaizdžiai, gyvai piešia miško vidų dienai brėkštant:

Kas ten šlama? ė vėjo papūstas lapelis,
Ė gūžtoj nubudes sujuda paukštelis.

Kas ten treška? ė vilkas: dieną mat užuodžia,
Iš naktinės medžioklės par pakrūmius skuodžia.
Kas ten taukši? ė stuobrį kapoja genelis.
Kas mekena? Ėgi mat perkūno oželis.
Kas ten šnibžda? ė šnibžda iš kelmo piktoja,
Ėgi srove teškena upelė Šventoja.
Kas ten kalbasi? ė žąsys paupėj gagena.
Ėgi mat lizde starkus pamiškėj klegena.

Koks čia irgi parodyta lietuvių kalbos turtingumas, išreiškiant įvairiausius miško balsus: šlama, treška, tauški, mekena, šnibžda, teškena, gagena, klegena. Nei kokia kita kalba negali tuo žvilgsniu susilyginti su lietuvių kalba.

Arba vėl paimsime, kaip gyvai imituojama paukščių balsus:

Ėgi antys pry pry pry priskrido in liūną,
Ėgi kukutis klausia savo pačią, sūnų,
Ką ką ką jums atnešt? ką jūs kalbat niekus?
Ką ką ką ką? ar grūdus? ar muses? ar sliekus?

Arba volungė Ievą trotina:

Ieva, Ieva, neganyk po pievą.

Arba paupy riu riu riu tilvikas sušuko ir t.t.

Laimingas įvykis, kurs parodo, kaip kartais mažas grūdelis, į gerą dirvą patekęs, išauga į medį.

„Anykščių šilelio“ turinys nekažkoks: yra tai poetiškas aprašymas, kaip išrodė šilelis kitados su savo įvairiausiais grybais, medžiais, žvėrimis, paukščiais, kuo buvo miškai lietuviams senovėje, ypač šventieji miškai dar pagonijos laikuose ir kaip galop:

Paliki šitie kalnai pliki ir kelmuoti,
Aplaistyti ašarom's, giesme apdainuoti.

Bet koks čia kalbos turtingumas, kiek tikrai širdingo jausmo, kiek gyvos poezijos. Skaitydamas tą trumpą 343 eilių veikalėlį, užmiršti nesąs miške: rodos, savo akimis matai jo

pušis žalias, lieknas, grynas, girdi, kaip giria šlama, ūžia, siaudžia, klausais paukščių ir žvėrių kalbą, net jauti girios kvapą:

Vidunakty taip tyku, kad girdi kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas,
Girdi, kaip šakoms šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždelės plevena, gaili rasa krinta.

Arba vėl:

Kai jau dienai brėkštant, rytai šviesa tvinksta,
Rasos pilnos žolynų galvos linksta,
Tada šilas nubunda, visa yra tyla,
Prasideda pamažu šventa dienos byla.

Arba kad aprašo miško kvapą, tai jauti, kad tai žmogus, kursai ne tiktai pats jaučia tą, bet ir moka artistiškai tą atiduoti žodžiais.

Ė kvėpims jau ką gi! Čia sakais pušelių,
Čia vėjelis dvelkteli su kvapu žiedelių.
Jauti pievos dobilą baltą ir raudoną,
Jauti ramunes, čėbrus, žoleles dirvonų,
Jauti iš juodo kapčiaus skruzdėlyno kvapą,
Iš medžių, iš skujų, iš šiškų, iš lapų.

Kas ypatinga reikia pažymėti, kad *Šilelio* aprašymas, kaip kiekvienas aprašymas poezijoje, labai nedėkingas; labai sunku čia išvengti nuobodumo ir ilgiau sulaikyti atidą; poezija reikalauja daugiau akcijos, jausmo, atidos įtempimo; tačiau Baranausko *Šilelis* tai tikras, kaip pasakytų Tumas, savo rūšies diemančiukas. Kalba, nors neišvengė svetimų žodžių, kaip čėsas, zgada, viežlybas, viera, bet jau daug grynesnė ir, pasakyčiau, daug naujesnė ir dailesnė kaip Donelaičio, Poškos ar Daukanto; stilius, sakiniai natūrališki; nemažai pagražino jį poetizmai, atkartojimai ar būdvardžių: žalia, liekna, gryna,

veiksmažodžių: šlama, ūžia, siaudžia
ar senos pušys siūravo, braškėjo

arba daiktavardžių: kur jūsų paukščiai, paukšteliai, paukštytės, kur žvėrių olos, laužai ir urveliai.

Aprašyme grybų ir paties miško bent kiek jaučiame įtekmę Mickevičiaus, kursai savo poemoje „Pan Tadeusz" irgi senovės Lietuvos miškus aprašo; taip pat ir pats eiliavimo būdas silabiškas, nuo lenkų paimtas, kurs dar ilgai lietuvių poezijoje iki naujesnių laikų viešpatavo. Bet tiek tame *Šilelio* aprašyme įdėta tikro jausmo, tiek lietuviško jautrumo ir širdies, kad, nežiūrint į kai kuriuos trūkumus, tasai veikalas pasiliks mūsų poezijoje nemirštamas, ypač kad ir pats dalykas, arba tematas, pasirinkta lietuviui maloniausias; juk kas lietuviui brangesnis kaip žirgelis, kuriuo joja piršliais pas seselę, ir miškas, be kurio lietuvių dūšios, kaip Baranauskas sako, skursta.

Plikuos plotuos be miško lyg tartum apkursta,
Tartum džiūsta nuo saulės ir palengvėl skursta.
Noris jau dabar lietuvis plikuos plotuos gimsta,
Giesmėj mišką išgirdęs, be jo neberimsta.

„Anykščių šilelis" buvo atspausdintas Ivinskio kalendoriuje. Paskui, kuomet rusų valdžia buvo per 40 metų užgynusi lietuvių spaudą, Baranausko pažįstamas filologas Veberis atspausdino jį su filologiškais paaiškinimais Veimare ir tik kontrabandos keliu galima buvo jį gauti. Rusų valdžia persekiojo ir neleido gabenti gal ir dėl paskutiniųjų eilučių šio aprašymo, kame matė ne be pamato sau priekaištą.

Ir liki šitie kalnai pliki ir kelmuoti,
Aplaistyti ašaroms, giesme apdainuoti.
Ir giesmė nepabaigta, kaip širdis susopo,
Ant dūšios labai sunku ir neramu tapo.
Mat toj pati galybe, ką miškus sugraužė,
Širdį, dūšią apgriuvo... ir giesmę nulaužė.

Šiandieną, kuomet lietuvių poezija dar aukščiau pakilo ir praturtėjo, „Anykščių šilelis" nėra taip žinomas ir skaitomas, bet man pradedant rašyti, jį daugelis mokėjo atmintinai.

Pasakysime dar kartą, kaip gaila, kad vysk. Baranauskas,

tokį didį poetišką talentą parodęs, nieko daugiau neparašė panašaus. Bet būkite jam dėkingi ir už tai, ką davė. Jis visgi mūsų praeity žymią sulošė rolę ir pagamino paskui ištisą naujų poetų eilę; be jo gal ir mūsų nebūtų buvę. O antra, nereikia užmiršti ir kitų jo darbų, kurie nors nėra taip matomi, visgi nepaliko be pėdsakų: sako, jog kiekvienas žmogus visgi įneša savo dalį bent tarpiškai; lietaus lašas, ir tasai akmenį šlifuoja. Jei Baranausko gramatika, rašyba neužsiliko, tai visgi ji visą eilę išmokino taisykliškai rašyti ir rasit Jaunių pažadino į darbą. Rašto Šv. vertimas pastūmėjo paskui vysk. Skvirecką ir t.t. Todėl ačiū jam už tai, ką davė. Tegul daugiau tokių Baranauskų, o mūsų tauta užims Europoje prigulinčią vietą.

[1923]

KRISTIJONAS DONELAITIS

Rėza, filosofijos ir teologijos daktaras, lietuviškos Karaliaučiuje seminarijos rektorius (†1846), pirmasis Donelaitį, jau užmirštą, išvedė viešumon, paskelbė jo rankraštį, ne visą, išmetęs iš jo kai ką, sutrumpinęs jį ir kartu prie jo pridėjęs trumpą jo biografiją ir vokiečių kalbon jo „Metų" vertimą — *Das Jahr in vier Gesänge*, 1818 m.

Aug. Šleicheris 1865 m. Petrograde paskelbė platesnę Donelaičio biografiją ir visą jo lietuviškąjį tekstą (kiek surado) su jo šešiomis pasakomis ir su lietuviškai vokišku žodynu.

Nesselmann. Christian Donalitius. Litauische Dichtungen. Königsberg. 1869 m.

Dr. F.Tetzner. Unsere Dichter in Wort und Bild. KnygaVI.

Pasargė prieš pat karą paskelbė nemaža naujų žinių iš Donelaičio gyvenimo ir naujai vokiečių kalbon išvertė jo raštus.— *Pasarge. Christian Donalitius. Litauische Dichtungen.* 1894 m., 366 p.

Iš vokiečių dar mini Donelaitį G. Ostermejeris (gimęs 1716 m.) savo veikale *Erste Litauische Liedergeschichte,* psl. 173. Ostermejeris — vokiečių pastorius, bet lietuvių reikalams atsidavęs. Leisdamas bažnytines giesmes, telkė į darbą ir Donelaitį; žinodamas jo poetiškus gabumus, norėjo, kad D. ištaisytų giesmes; bet šis atsisakė, teisindamasis senatve ir rankų drebėjimu.

Lenkų kalbon D. išvertė lietuvių filologas ir patriotas Akelavičius; rankraštis yra Osolinskių knygyne Krokuvoje.

Iš lietuvių D. raštus išleido 1914 b. Vilniuje Šlapelis; vėliau, jau per karą (1921 m.) M. Biržiška — *Donelaičio gyvenimas ir raštai.* M. Biržiška apie Donelaitį kalba ir savo *Lietuvių dainų literatūros istorijoj* (1919 m.).

J. Gabrys. Lietuvių literatūros apžvalga. „Draugijos" žurn. 1914 m. t. XXIII, nr. 89—90.

Prabočių Anūkas. Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji l. kalbos mylėtojai. Tilžė. 1920 m.
Latviškai D. išvertė kun. Natsonas (žiūr. prof. Volterio „Chrestomatiją").

K. Donelaičio epocha

Norint geriau pažinti ir suprasti poetą ir jo kūrybą, reikia, visų pirma, susipažinti su tomis aplinkybėmis, kuriose jis gyveno; reikia arčiau pažinti vietą ir laiką, kur ir kuriuo metu jis kūrė savo kūrinius. Nors dideli žmonės — didžiavyriai patys tiesia kelius ateičiai, duoda jai kryptį, įspaudžia savo antspaudą, tačiau ir patys nejučiomis pasiduoda aktualiai laiko srovei, patys būna savo amžiaus išdava. Kad juos arčiau pažintume ir suprastume, turime žinoti jų kraštą ir amžių, kur ir kada gyveno. Teisingai pasakė Šileris: Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen. Donelaitis gimė ir rašė M. Lietuvoj XVIII amž. Taigi pamėginkime, jei ne realiai, tai bent mintimi persikelti į XVIII amž. M. Lietuvą ir pažiūrėkime, kokia tuo metu buvo krašto politinė, ekonominė, religinė ir apšvietimo būklė, kokiose aplinkybėse augo, brendo ir kūrė Donelaitis. Tas reikalinga jo asmeniui išaiškinti; jo kūrybos savitumui pažinti reikės šiek tiek prisiminti vyravusios tuo metu Europoje literatūros srovės. Juk Donelaitis, baigęs Karaliaučiuje universitetą ir, kiek žinoma iš jo gyvenimo, mokėjęs keletą kalbų, negalėjo nesiinteresuoti ir nežinoti anuomet vyravusių literatūroje krypčių ir joms bent kiek nepasiduoti.

Visų pirma, Donelaitis gyveno M. Lietuvoje, buvo lietuvis, ne prūsas,— tą reikia mums gerai žinoti ir tų dviejų sąvokų nemaišyti. Prūsai — tai ne dabartiniai Ost Preussen vokiečiai, bet ir ne M. Lietuvos gyventojai. Jų šiandieną nebėra: tai buvo atskira lietuvių aisčių šaka, išnykusi XVI amž., palikusi savo pėdsakus tik keliuose katekizmuose. Becenbergeris (miręs 1922 m.) net mėgina nustatyti sieną tarp jų ir lietuvių. Bet ši siena nesiekia Donelaičio gimtinės, eidama maždaug nuo Vyslos iki Labguvos, Priegliaus ir net už Darkiemių. M. Lietuva, Donelaičio tėvynė, politiniai priklausė Brandenburgijos arba stačiai Prūsų kurfiurstų, o vėliau jų

karalių. Kol kurfiurstai, pradedant Albertu, valdė M. Lietuvą, priklausomai Lietuvių-Lenkų Žečpospolitos, santykiai tarp M. ir D. Lietuvos buvo glaudesni. Iš Prūsų ir M. Lietuvos protestantizmas skverbėsi ir į Didž. Lietuvą: iš Didž. Lietuvos XVI amž. bėgo į M. Lietuvą kai kurie laisvos evangelijos šalininkai, kaip Abraomas Kulvietis, Stanislovas Rapalionis ir kiti. Vėliaus Brandenburgijos kurfiurstams išsivadavus nuo Žečpospolitos priklausomybės ir iškilus į Prūsų karalius, santykiai tų dviejų seserų tampa padrikesni. M. Lietuva — protestantiška, Didžioji — katalikiška: abi pradeda atskirą gyvenimą. M. L. visiškai patenka vokiečių įtakon, susiejama su jais bendru politiniu ryšiu; D. L. po Liublino unijos pakliūva lenkų įtakon.

XVII amž. M. Lietuvą palietė didžiausi smūgiai, kurie baisiausiai sunaikino šalį,— buvo tai 30 metų karas (1618—1648), vėliau Karolio Gustavo kova su Žečpospolita, pasiekusi ir M. L. Maskva, pasinaudodama proga, sunaikino D. Lietuvą, o jos kariuomenės vadas Chovanskis su kazokais buvo pasiekęs ir Mažąją. Pagaliau marai ir badas, kilę 1709—1711, taip nuvargino ir sunaikino šalį, kad joje, kaip tvirtinama, žuvę 150 tūkstančių gyventojų, daug sodžių apie Isrutį, Gumbinę, Ragainę likę visiškai tuščių. Reikalinga buvo stipri ir sumani ranka, kuri nuvargusią šalį tvarkytų, gydytų jos žaizdas, duotų jai atilsį ir ramumą. Toks kaip tik buvo pirmoje XVIII amž. pusėje Fridrichas Vilhelmas (1713—1740). Jis buvo tikras, tačiau ir absoliutus savo krašto šeimininkas, kuriam rūpėjo ne vien užsienio ir išorinė garbė, kaip pav., Liudvikui XIV, bet ir krašto vidaus tvarka. Jisai visų pirma tuščias ir išmirusias vietas apgyvendino pakviestaisiais iš Šveicarijos ir iš Tirolio (nuo Zalcburgo) vokiečiais, duodamas jiems žemės apie Įsrutį, Gumbinę, Ragainę ir Donelaičio gimtinę. Kai kur jau čia iš anksčiau buvo atvykusių kolonistų — išvarytų hugenotų iš Prancūzijos (1685 m.), škotų iš Anglijos, arijonų iš Lenkijos (1660). Gavę veltui žemės, atsinešę pinigų, turtų ir aukštesnę kultūrą, jie buvo ekonominiu atžvilgiu valstybei naudingi, bet vietiniams lietuviams, kaip lietuviams, buvo nepageidaujami. Jie išplaukė priešakin ir nustūmė čiabuvius į antrą eilę. Atbalsių to šnairavimo į atėjūnus zalcbergerius, šveisterius ir prancūzus yra ir Donelaičio poemoje (žiūr. Donelaičio raštai, 24 p.

J. Šlap. l.; Pričkaus pasaka, 68 p.). Fridrichas Vilhelmas ne tiktai naujais kolonistais pasirūpino apgyvendinti šalį, bet rūpinosi dar net mažiausiomis ūkio smulkmenomis ir reikalais, davinėdamas žmonėms praktiškus patarimus, leisdamas tuo reikalu įstatymus vokiečių ir lietuvių kalbomis ir liepdamas naikinti kenksmingus paukščius: žvirblius, gerves, varnas: k. žvėris — vilkus, tverti tvoras ir žiemos metu jų nelaužyti ir nedeginti, idant darbas nebūtų noprasnas, kurs nusiduoda prie pataisymo naujų rikių; draudžia rūkyti ir per vestuves šaudyti, kad neatsitiktų gaisrų; visa tai širdingai padoniams uždrausdamas su pagrumzdymu, kad tasai, kurs žiemos čėse be pavelijimo tos vietos urėdninko tvorą nulaužys bei sudegins, ing pilį ten dirbtų tikrai bus vertas.

Fridrichas Vilhelmas rūpinosi ir liaudies švietimu, steigdamas pradines mokyklas. 1722 ir 1723 m. M. Lietuvoj jų buvo įkurta 1700. Nesimatė irgi ypatingo noro tomis mokyklomis lietuvius vokietinti, bent nebuvo aiškaus plano. Mat nuo kurfiursto Alberto laikų jau nebebuvo aiškaus noro, kaip pirma, prūsus versti vokiečiais — norėta dabar tik dviejų dalykų: platinti protestantizmą ir padaryti valdinius ištikimais, paklusniais „padoniais", nežiūrint kokios jie tautybės bebūtų. Gal taip daryta buvo dėl to, kad lietuvių skaičius nebebuvo jau toks didis ir jie, būdami savaime ankštais ryšiais su vokiečiais susirišę ir nuo D. Lietuvos religiniai atskirti, patys pamažu tirpo, asimiliavosi. Kai kada net atrodo, kad yra buvęs noras net sulaikyti žūvančią lietuvystę. Štai Albertas prie Karaliaučiaus universiteto įsteigė specialiai lietuviams stipendijas. Galbūt tai buvo padaryta patariant Rapalioniams ir Kulviečiui, kad šiuo būdu pavyksią patraukti D. Lietuvos jaunuomenę čia studijuoti.

Fridrichas Vilhelmas 1723 m. prie Karaliaučiaus universiteto įsteigia lietuvišką seminariją, kurioje būsiantieji M. Lietuvos pastoriai galėtų išmokti kalbos. Jei lygintume tuometinį Vilniaus universitetą su Karaliaučiaus, tai pamatytume, kad pirmajame paskutinieji lietuviški garsai nutyla apie 1720 m.; apie tuos pat metus tas pats įvyksta ir Šv. Jono bažnyčioje, kun. Sirvydo tradicijos užmirštamos. Be abejo, Prūsų karaliams rūpėjo ne pati lietuvystė,— ji reikalinga jiems buvo kaip įrankis. Todėl net vyriausybės lėšomis buvo

platinami lietuviški protestantiški katekizmai, maldaknygės, giesmynai. Galbūt tam žygy reikia įžiūrėti įtaką to meto vokiečių mokslininkų, susidomėjusių nykstančiais lietuvių papročiais ir jų kalba. Juk kaip tik apie tą maždaug laiką (ar gal nuo XVI amž.) vokiečių rašytojai, kaip Grunau (1529), Lukas Dovydas (1583), Praetorius (1707), Arn. Brandas (1691), Hartknochas (1687), atkreipia V. Europos dėmesį ta linkme. To pėdsakų žymu ir Donelaičio eilėse (žiūr. jo „Metuose" Selmo atsiliepimą 55 p.). Galbūt jų įtakoj pradėta rūpintis ne vien katekizmais. Juk 1653 m. buvo išleista Tilžėje pastoriaus Danieliaus Kleino lietuviškoji gramatika, kurios titulas — *Gramatica Lithuanica mandato et auctoritate serenissimi Electoris Brandenburgici adornata.* Toki buvo politinė ir religinė būklė.

Ekonominė būklė po karų, ir atėjūnams kolonistams šaly įsigyvenus, pasidarė nekokia. To laiko visuomenės sluoksniai, nekalbant jau apie aukštuosius luomus ir valdininkus, buvo tokie:

1. Dvarininkai savininkai ar valstybės žemės nuomotojai: jie buvo ir artimiausias ponas, viešpats ir artimiausias valsčiaus valdininkas; pas Donelaitį — pons, amtvorts;
2. Laisvieji ūkininkai, kelmiškiais vadinami — Kölmer, prie jų galima dar priskirti pastorius, miestelėnus ir pramoninkus;
3. Ūkininkai baudžiauninkai; jie turėjo savo ūkius, bet priklausomus dvarininko, kuriam turėdavo eiti kas savaitę po kelias darbo dienas, ypač darbymety;
4. Pagaliau samdomieji bernai.

Tolminkiemy, Donelaičiui pastoriaujant, buvo vienas amtmonas, 6 keimiškiai ūkininkai, 200 baudžiauninkų ūkininkų.

Baudžiavos laikai buvo gana sunkūs, reformacija žymiai prisidėjo prie pasaulinės valstybės sutvirtinimo, baudžiauninkų luomo nepagerino. Tačiau, jei lygintume Donelaičio laikų M. Lietuvos baudžiauninkus su D. Lietuvos baudžiauninkais, tai pamatytume, kad pirmųjų būklė vis dėlto buvo geresnė. D. Lietuvoj anuomet buvo didžiausia suirutė — juk tai buvo laikai po Jono Kazimiero atsisakymo nuo sosto, kuomet Žečpospolitoj šeimininkavo švedai, maskoliai, totoriai, kazokai. Iš antros pusės, dvarininkai ir šlėkta, įsigydami

kas kartą vis didesnių laisvių, visą valstybės sunkumų naštą primetė valstiečiams baudžiauninkams. M. Lietuvoj buvo bent kiek geriau. Tačiau vyriausybė, norėdama kraštą atstatyti ir būdama naujiems karams, kaip 7 metų karui, reikalinga lėšų ir kareivių, vis dėlto spaudė smarkokai ūkininkus, apdėdama juos mokesčiais; šie iš savo pusės slėgė baudžiauninkus, ant kurių pečių ir guldavo visas naštos sunkumas. Valdžia, gaudama iš dvarininkų ko reikia, nelabai kišosi į jų santykius su baudžiauninkais; tik įvykus didesniems nusikaltimams, įsikišdavo į jų reikalus. Baudžiauninkų gyvenimas daug priklausė pono būdo. Pasitaikydavo ir gerų ponų (žiūr. Donelaičio „Metų“ 20 p., J. Šlap. l.). Jis daug priklausė ir pono liepimų vykdytojų,— iš tokių žinomi: pakamorė, šaltyšius, vakmistras. Pakamorė — lenk. podkamory, kilęs iš komora — muitų ar iždo valdininkas; lenkuose tai pagarbos titulas, vok. Kammer, Kämerer. Bet Donelaitis pakamore vadina prievaizdą greta vakmistro (Wachmister). Tačiau žmonės, nežiūrint žiauraus vakmistrų elgesio, vis dėlto gana kantriai nešė jungą. Švedų ir 7 metų karuose lietuviai pasirodė narsūs ir ištikimi Prūsų valdžios kareiviai ir valdiniai. Kara ir netvarka taip buvo visur įsigalėję, kad sunkus (užtat ramus) baudžiauninkų gyvenimas buvo tikresnis, negu sumišimas maištas, kuris nežinia kuo gali baigtis. Galbūt dar veikė ir išlikusios tradicijos, kaip Liuterio laikais buvo slopinami baudžiauninkų sukilimai. Reikėjo labai daug drąsos, kad įstengtų pakelti balsą ir kumštį už skriaudas. Žiūrėkit, kaip išmintingai čia kalba šaltyšius Pričkus (Donelaičio raštai 54 p., J. Šlap. l.). Patys dvasiškiai Selmo žodžiais mokė žmones kantrybės (ib. 54 p.). Kad kartais tas jungas ir amtmono sauvaliavimas buvo per skaudus ir nepakenčiamas, patyrė pats Donelaitis, vesdamas bylą su vienu tokiu amtmonu. Ir ne veltui vienam savo laiške pasakė: fesicissima parochia ista, ubi nullus nobilista. Baudžiava M. Lietuvoje buvo galutinai panaikinta tik XIX amž. pradžioje.

M. Lietuvos rašliava XVII—XVIII amž.

M. Lietuva, nuo XVII amž. gyvendama atskirą nuo D. Liet. politinį, ekonominį, religinį ir apšvietos gyvenimą, ėjo taip pat savu keliu ir Lietuvos rašliavos srity. Didž. Lietuvoje, atslūgus protestantizmo pavojui, sumenkėjo ir jėzuitų uolumas lietuvių raštų platinimo atžvilgiu. Daukšos ir Sirvydo tradicijos dingo. Raštų pasirodydavo ir nedaug, ir labai menkos vertės kalbos dailumo atžvilgiu. Kaip lenkų kalboje buvo įsigalėjęs makaronizmas, t. y. maišymas lenkiškų žodžių su lotyniškais, taip tokios pat vertės kalbos makaronizmas atsirado ir mūsuose,— tik čia lietuviški žodžiai buvo maišomi su lenkiškaisiais, lenkiškiems žodžiams buvo prisegamos lietuviškos galūnės. M. Lietuvoje lietuviški raštai, paliovę išeidinėti per 30 metų karą, po jo vėl ėmė rodytis. Pradžią davė Bretkūnas savo Biblijos vertimu; nors šis vertimas pasilieka nespausdintas rankrašty, tačiau pavyzdys jau duotas. Ima rodytis katekizmai ir maldaknygės, kuriuos spausdina savo lėšomis ne tik paskiri pastoriai, bet ir Prūsų vyriausybė, norėdama sutvirtinti protestantizmą, kuris nepavyko įvesti D. Lietuvoj. Toliau kreipiamas ypatingas dėmesys į bažnytines giesmes, kurios kaip tik palaiko reikalingą dvasią ir žadina religinius jausmus. Vieni tokių giesmių verčia iš vokiečių kalbos, kiti patys sudeda. Pirmuosius giesmynėlius paruošė Mažvydas ir Bretkūnas. Po šių XVII a. panašių giesmynėlių ima rodytis kas kartą vis daugiau — Zengštoko, Kleino, Šusterio, Berento, Šimelpfenigio ir kitų. Daug giesmių nepatenka į giesmynus, o pasilieka tik žmonių atminty arba visai išnyksta. Tam giesmių laikotarpy įsigali dvi kryptys: vieni — konservatoriai ir tradicijų gerbėjai nori, kad giesmės būtų giedamos ir spausdinamos tokia kalba, kokia žmonės kalba, t. y. su visokiais barbarizmais ir svetimžodžiais; kiti, kaip Daniel. Kleinas ir vėliau Ruigys, buvo priešingi kalbos darkymui ir lietuvių vokietinimui ir reikalavo, kad pamokslų ir giesmių kalba būtų gryna. Ypač tas ginčas paaštrėjo Donelaičio laikais, t. y. XVIII a. Danielius Kleinas, filosofijos d-ras ir Tilžės lietuvių klebonas, 1666 m. išleido *Naujas giesmių knygas*, kuriose senos giesmės su pritarimu visų Bažnyčios mokytojų per mūsų Lietuvą yra pagerintos; čia Kleinas

įdėjo 121 giesmę išdailintų ir ištaisytų senųjų ir 108 paties išverstų iš vokiško. Bet atsirado tokių pastorių, kurie nepritarė tam jo darbui. Rodos, kad ir pats Donelaitis taip pat bene bus buvęs senovės mėgėjas, kuris kalbos grynumu nelabai tesirūpino.

Grynos kalbos šalininkai ne tiktai rūpinosi giesmių dailinimu, bet taip pat stengės ir nustatyti pačiai kalbai tam tikras taisykles. Jau anksčiau minėtas D. Kleinas tam reikalui išleido kalbamokslį. Vėliau, jau Donelaičio laikais (1745 m.), jo bendramintis Pilypas Ruigys — Valterkiemo klebonas — išleido *Betrachtungen der Litauischen Sprache,* kur, norėdamas pakelti lietuvių kalbos svarbumą, nurodo jos didį panašumą graikiškajai kalbai; po dviejų metų jis dar išleidžia lietuviškai vokišką ir vokiškai lietuvišką žodynus. Tais pačiais 1747 m. jo sūnus Povilas išleido lietuvių kalbos pagrindus — *Anfangsgründe einer lithauischen Grammatik.* 1791 m. G. Ostermejeris išleido *Neue lithauische Grammatik aus Sicht gesellt.* 1800 Milkus išleidžia savo peržiūrėtą Ruigio žodyną su Emanuelio Kanto prakalba, kurioje garsusis filosofas kalba apie lietuvių kalbos reikšmę lietuvių kultūros plėtotei. Kuomet M. Lietuvoj pradedama kalbamoksliais rūpintis, D. Lietuvoj 1731 m. jėzuitai išleido *Universitas linguarum Lithuaniae* (antras jo leidimas išėjo 1781 m.).

Pagaliau XVII amž. gale ir XVIII amž. atsiranda dar viena lietuviškų kūrinių rūšis, visai nauja, apie kurią reikėtų irgi bent kiek pakalbėti, idant geriau suprastume patį Donelaitį,— tai lietuvių daina.

Į lietuvių dainą dar XVII amž. net pačių lietuvių buvo žiūrėta labai nepalankiai, kaip į liekaną stabmeldiškų laikų. Ragainės apylinkės protestantų pastorius Teodoras Sepner'is 1690 veikale *Der preusche Lithauer*, p. 95 taip rašo: lietuviai „visi balsus moka sustatyti, savo dainoms patys gaidą pritaiko, nors kai kurių yra išmokę nuo vokiečių. Jų gerklė taip yra skambi, kaip to žvėrio, kurs avis pjauna! Iš prigimties linkę dainuoti, jie yra įgimti dainininkai. Jų pokyliuose moterys ir mergaitės tokį klyksmą pakelia, kad reikia ausis užsikišti. Vyrai per daug tuo neužsiima, tik moterys ir mergaitės nuo pat ryto, nuo antrųjų gaidžių, kol išaušta, dainuoja girnas sukdamos..."

Donelaičio gyvenimas

Tokiose tai aplinkybėse 1714 m. sausio 1 d. Lazdynėliuose (Žirgupėnų valsč., ties Gumbine) gema Kristijonas Donelaitis. Kaip tikra yra jo pavardė, nėra galutinai nuspręsta. Jisai pats po vienu savo laišku (su 1777 m. rugsėjo 16 d. data) yra pasirašęs Donalitius. Vokiečiai taip jį dažniausiai ir vadina. Šleicheris ir Rėza jį vadina Donaleičiu. Pasargė, nors rašo Donalitius, bet vienam prieraše pastebi, kad jis reikėtų vadinti Duonele ar Duoneliu (tokia pavardė dar ir šiandieną esanti sutinkama lietuviuose). Mes dažniausiai jį vadiname Donelaičiu. Šiandieną Donelaičio gimtinėje jau vien tik vokiškai tekalbama; o Donelaičio laikais ten pusė kalbėjo lietuviškai, pusė (kolonistai) — vokiškai. Jisai buvo kelmiškis, t. y., kilęs iš laisvųjų ūkininkų. Kadangi gyvas būdamas jis, kaip poetas, tebuvo žinomas tik mažam būreliui ir kadangi jo raštai prie gyvo nebuvo paskelbti, todėl nedaug apie jį ir težinoma. Pasargė teisingai pastebi, kad jis, gyvendamas nuošaliai, toli nuo didžių kelių ir dar, be to, neturėdamas vaikų, neturėjo ir kokių nors ypatingų pergyvenimų, pav., tokių, kaip anglų pastorius Wakefield. Donelaitis yra gimęs 10 metų anksčiau už Kantą. Jo tėvas anksti pasimirė, palikdamas žmonai gana gausią šeimą: 4 sūnus ir 3 dukteris. Vienas sūnus — Pričkus — dirbo Karaliaučiuje auksakaliu, antras — Mykolas — paveldėjo ūkį, o trečias — Adomas — buvo vienos ginklų dirbtuvės darbininkas. Seserų vardai nežinomi; apie jas težinoma tik, kad jos visos buvo ištekėjusios. Paaugęs Kristijonas buvo nugabentas į Karaliaučių ir lankė ten Kneiphofo katedralinę mokyklą (Katedralschule). Tą mokyklą buvo įsteigęs kryžiuočių magistras fon Kniprodė (tas pats, kuris 1362 m. išgriovė Kauną). Šios mokyklos — prieglaudos mokiniai gaudavo dovanai mokslą, butą, o iš dalies ir valgį. Už tai jie turėdavo dalyvauti numirėlių laidojimo apeigose. Rodos, kad ir Donelaitis, kol dar nebuvo įstojęs į universitetą, gyveno neturtėliams vaikams skirtame bute. Ją baigęs 1732 m. įstojo į Karaliaučiaus universiteto Teologijos skyrių. Jis su draugu Sperbergiu, kaip studentai, apsigyveno viename Alberto kolegijos kambary, pažymėtam raide C. Abudu, kaip ir visi neturtėliai, valgė in der Kommunitat. Kaip

puikus buvo Donelaičio studentiškas gyvenimas, galima spręsti iš to, kad vieną kartą jis iš bado buvo net apalpęs. Teologiją jis studijavo 4 metus. Jo profesorių tarpe buvo ir Quandt'as, kuris nors ir buvo vokietis, vienok nemažai rūpinosi ir lietuviška spauda bei sąjūdžiu. Baigęs (Quandt) Leipcige universitetą ir, kaip tvirtinama, pramokęs lietuviškai, ragino jis kunigus imtis lietuviško darbo. Profesorius Schulz buvo drauge ir rektorius lietuviškosios seminarijos, kurią taip pat ir Donelaitis lankė. Bet, matyt, ne viena teologija Kristijonui rūpėjo; būdamas labai uolus, jisai mokėsi ir kalbų, ir senovės literatūrų; kalbėjęs šešiomis kalbomis: lietuviškai, vokiškai, graikiškai, lotyniškai, žydiškai ir prancūziškai; taip pat visomis šiomis kalbomis galėjęs rašyti ir eiles, tokių mėginimų yra išsilikusių /.../ yra kelias parašęs. Vienos vokiškos eilės yra paskirtos jo giminaičiui amtsrotui, Jurgiui Donalitiui in Sommerau, mirus jo žmonai. Jomis norėjo Donelaitis giminaitį paguosti:

Ihr Schatten schneller Zeit, ihr leichtbeschwingten Stunden,
Du zwanzig Jahr hindurch empfunden Augenblick,
Dein Nichts ist schon dahin, dein Alles ist verschwunden...
Die Liebe ruft umsonst, was sie geliebt, zurück.

Rodos, apie tą amtsrotą kalba ir savo „Metuose" (20 p., J. Šlap. l.).

Ypač, matyt, labai rimtai jis buvo išstudijavęs klasiškąją graikų ir lotynų literatūrą,— romėnus — Vergilijų (jo „Eneidą", „Bukolikas"), Ovidijų ir graiką Teokritą. Mūsų Gabrys tvirtina, kad jisai čia studijavęs taip pat ir to meto vokiečių literatūrą,— Burgerio, Lesingo, Herderio raštus!!! Koks didis anachronizmas! Juk Lesingui tuomet tebuvo tik trys metai (gim. 1729), Herderis gimė tik 1744 m., o Burgeris — 1747. Bet kad jisai Karaliaučiaus universitete galėjo net asmeniškai susipažinti su bemaž vienmečiu Evaldu Kleistu (1715—1759), truputį už save vyresniu vokiškai rašiusiu Haleriu, o taip pat šį tą žinoti apie Tomsono (1700—1748) raštus, tai, be abejo, yra tikra teisybė. Bet apie tai vėliau.

Baigęs 1736 m. universitetą, Donelaitis kai kurį laiką buvo laisvai samdomas mokytojas. 1740 m. buvo paskirtas

į Stalupėnus vargonininku, choro vedėju ir veikusios prie bažnyčios mokyklos antruoju mokytoju, o po 2 metų pasidarė tos pačios mokyklos vyresniuoju mokytoju. 1743 m., išlaikius jam Karaliaučiuje reikalingus egzaminus, jis buvo pasiųstas pastorium į Tolminkiemį, į kurį atvyko Adventų pirmąją savaitę. Čia išbuvo 37 metus, vadinas, iki pat savo mirties (1780 m.). Sekmadieniais bažnyčioje jis sakydavo du pamokslus: vieną lietuviškai, antrą vokiškai. Atvykęs į Tolminkiemį, jis atrado čia gyvenant savo buvusį moksladraugį Sperbergį, kuris vėliau persikėlė į Kunze (Kurišgafą) ir kuris 1763 m. vėl buvo aplankęs jį Tolminkiemy. 1744 m. Donelaitis vedė našlę Oną Reginą, miesto teisėjo Ohlefant Goldape dukterį. Vaikų neturėjo; tačiau per daug dėl to dalyko nesikrimto. Kartais net džiaugdavos, kad jų neturi. Mat materalinis jo būvis buvo labai sunkus,— net ir dviem pakenčiamai nebuvo iš ko gyventi. Būdamas nuolatinių studijų labai nuvargintas, senatvėje jis buvo įpuolęs į hipochondriją. Nerimo dėl savo žmonos likimo. Visą laiką rūpinosi, kad po jo mirties žmona turėtų kur gyventi. Pastatė savo lėšomis našlėms prieglaudą, kurioje po 18 metų nuo jo mirties iš tikrųjų jo žmona ir mirė.

Donelaičio parapijonys buvo jam labai atsidavę ir visur jo aklai klausė. Tolminkiemio amtmonai — Baring, vėliau Ruhig — Donelaičio nemėgo ir visaip jį skriaudė. Jiems netiko ta įtaka, kurią jis žmonėse turėjo. Mat kaip klebonas liepdavo, taip visa jo avidė ir darydavo. Donelaitis, kaip pats sakosi, lietuvių kalba gerai mokėjęs kalbėti, tačiau ja rašė ortografiškai, su klaidomis. Mat kalbos grynumu jis mažai tesirūpinęs. Per paskutinius šešerius metus jis turėjo nemaža nemalonumų su Tolminkiemio valdininkais, kurie, skriausdami ūkininkus ir užgrobdami jų žemes karališkam dvarui, kartu buvo užgrobę ir bažnyčios žemę. Vienoj vietoj jis dėl to taip rašo: Visas Acheranas (suprask, pragaras) sujudo ir pats Belzebubas, vyriausias aitvaras, visame pirmininkavo; aš buvau priverstas gintis kaip mažutis Dovydas, ieškodamas net Berlyne užtarimo.

Prie Donelaičio Tolminkiemio parapija turėjo 4 000 gyventojų. Jų sudėtis buvo mišri. Didesnę pusę visų parapijos gyventojų sudarė vokiečiai kolonistai, mažesnę — lietuviai; šiek tiek dar buvo joje ir žydų su mozūrais. Sekmadieniais

bažnyčioje pamokslą iš ryto sakydavo vokiškai, po pietų — lietuviškai. Lietuviškai, kaip jam tai dvasinė vokiečių vyriausybė pripažino, pamokslus sakydavęs „nepaprastai puikiai". Lietuvių rašybos nemokėjo, bet l. kalba gerai kalbėjo. Savo užrašuose jis su pasipiktinimu kalba apie vieną kunigą, kuris buvo labai žmonių pajuokiamas dėl to, kad sakydavęs pamokslus menka, darkyta lietuvių kalba. „Jo pamokslo žodžiai visi buvo lietuviški, bet iki šiol dar neišmanau, ką pasakojo šis pamokslininkas." K. Donelaitis buvo puikus pastorius. Jis visados pavyzdingai atlikdavo klebono pareigas, bažnyčioje, mokykloje ir už jų sienų su atsidėjimu mokė žmones dorovės ir tikėjimo ir gražiai tvarkė visas parapijos knygas ir užrašus. Laisvąjį laiką praleisdavo ar darbuodamasis sode, ar dirbdamas kokius nors mechanikos darbus. Vakarais laisvas valandas buvo pratęs praleisti skambindamas fortepijonu ir giedodamas.

Kaip puikiai Donelaitis mokėjo lotyniškosios kalbos, rodo 1767 metų gale jo padarytasis prierašas gimimo metrikų knygoje: „Eravi lector et succesor dignissime in cabulo praeteriti anni, ut conspectus astendit. Oculi iam deficiunt et labores nimis cumulati obruunt animum. Fascit Deus, ut tua tempora leviora meis fiant. Quo annorum cumulus et laborum moles augetur, eo magis extausimur. Iam vigesimum tertium annum officii mei finiente Novembri finio. Varia experbus, multa passus, semper divina gratia suffultus et erectus. Haec succesor clarissime in memoriam, occasione data, sonsripsi. Memento monumenti et vale!"
Kitoje vietoje, irgi gimimo metrikų knygoje padarytame prieraše, jis parašo šiuos Vergilijaus žodžius:

„O mihi praeteritos referat si Jupiter annos..."

Laisvas valandas dienos metu, jau kaip minėjau kiek anksčiau, Donelaitis praleisdavo sode sodindamas, skiepydamas, apkaupinėdamas medinius ir apmąstydamas įvairius dalykus; arba kaip jis pats rašo: Dandum quandoquidem etiam posteritati aliquidet. Antrasis jo laisvų valandų mėgiamas darbas buvo mechanikos ir optikos darbai, kuriems jis rodė nepaprastų gabumų. Ypač daug ištvermės ir gabumų turėjo optiškiems stiklams tekinti (in Schleifen op-

tischer Glaser). Jo darbo barometrai ir termometrai, kaip rašo A. Šleicheris, buvo garsūs visoje apylinkėje. Laiške į savo brolvaikį Donelaitis štai ką rašo: „Ach wenn ich noch Barometer machen konnte! Wie gerne wolte ich damit dienen..." Ne mažesnių gabumų Donelaitis turėjo ir muzikos įrankiams dirbti. Jis padarė antrąjį Prūsuose fortepijoną (pirmąjį pagamino Karaliaučiuje gyvenantis jo brolis Pričkus,— auksakalys, mechanikas).

K. Donelaitis ne tiktai dirbo įvairius muzikos instrumentus, bet taip pat labai mėgo jais ir žaisti. Pritaikęs savo sukurtosioms kompozicijoms gaidas, jis paskui mėgo jas dainuoti savo artimųjų būrely, pritardamas sau kokiu nors muzikos instrumentu (daugiausia savo pasidarytu fortepijonu). Tie, kuriems yra tekę jį girdėti koncertuojant, pasakoja, kad jis koncertuodavęs su įkvėpimu (mit Feuer und Zartheit). Iš jo sukurtųjų kompozicijų yra žinomos: Dovydo ir Jonathano bičiulystė, Pirmųjų tėvų namų ruoša, Laimė ir nelaimė, Viltis.

Yra žinomas Rėzai rašytas apie Donelaitį laiškas su 1818 m. birželio 12 d. data ir Klesdhoveno vietos pažymėjimu. Po tuo laišku pasirašiusiojo pavardė neišskaitoma, tačiau iš jo turinio galima spręsti, kad tas laiškas yra rašytas gerai Donelaitį pažinojusio žmogaus. Štai kas jame apie Donelaitį rašoma: „Tuo metu (1776 m.) pasistengiau pažinti jį asmeniškai; tai buvo man įdomu, nes daug visko jau buvau iš kitų girdėjęs apie jį patį ir apie jo mechaniškus ir optiškus darbus: stiklų tekinimą ir barometrų dirbimą. Vieną jo barometrų dar tebeturėjau aš prieš 4 metus, tai buvo labai puikus barometras. Vienas labai geras jo darbo fortepijonas dar ir dabar tebėsąs sveikas Insterburge pas Dv. Brucką. Aš mylėjau jį už jo kompozicijas; jo taip pat aš gerbiamas buvau. Jis mano instaliacijos dieną (1779 m.) pasakė lietuvišką pamokslą. Po to viso tik kartą beturėjau laimės neilgam su juo susieiti; kitais metais jis pasimirė".

K. Donelaitis, kalbėdamas apie save, sakėsi, kad jis esąs gyvo temperamento ir kad įstengiąs kartu fortepijonu skambinti ir giedoti. Kitur vėl jis skundžiasi laisvamanybės Prūsuose plitimu, nes kiekvienas žymesnis ir aukštesnis jau nei bažnyčios belankąs, nei prie komunijos einą
(žr. Pasargė).

Dr. F. Tetcneris, savo veikalo *Unsere Dichter in Wort und Bild* VI knygoj kalbėdamas apie Donelaitį, sako, kad šis peikdavęs savanaudiškus kunigus. Šiai tezei patvirtinti jis cituoja tuos Donelaičio žodžius, kuriais jis nusiskundžia, kad jo laikais jau atsiradę kunigų, kuriems rūpinčios ne avys, bet tiktai jų vilnos. Tokie kunigai susiėję kalba daugiausia vien tik apie priemones pelnui padidinti. Dievobaimingos, rimtos kalbos retai tenką jų suėjimuose užgirsti. Dar rečiau jie kalbą apie mokslus.

Septynerių metų karo metu, užėmus 1757 m. maskoliams Lietuvą, Donelaitis su kai kuriais savo parapijiečiais slapstėsi Romintės šiluose. Bet vis dėlto, carienei Katarinai II įsakius, ir jis buvo priverstas valdžios paliepimus pildyti ir maskoliškas šventes švęsti. Šv. Aleksandro Neviškio šventėje jam buvo valdžios įsakyta už tą rusų šventąjį atlaikyti pamaldas ir pasakyti jo dienai pritaikytą pamokslą. Donelaitis, išėjęs pamokslo sakyti, į žmones taip prabilo: „Man dabartinės aukštosios valdžios yra įsakyta pagerbti šv. Aleksandrą Neviškį. Jis galbūt yra buvęs ir geras žmogus, bet kadangi aš jo nepažįstu, o jūs taip pat ne, todėl geriau apmąstykime šiuos II Tim. IV, 14 parašytus žodžius: „Šaltkalvis Aleksandras padarė man daug pikta. Viešpats atlygins jam pagal jo darbus. Ir tu jo saugokis, nes jis labai priešinosi mūsų žodžiams."

Mirė K. Donelaitis 1780 m. vasario 18 dieną. Kur yra jis palaidotas, tikrų žinių neturime. Spėjama, kad parapijos kapinėse. Donelaičio laikų bažnyčia tebėra dar ir šiandien. Donelaičio paveikslo neturime.

K. Donelaičio raštų genezė

Būdamas gyvas Donelaitis nieko iš savo kūrinių nespausdino ir galima labai abejoti, ar manė jis kada nors juos spausdinti. Galima spėti, kad jis rašė vien tik savo artimiems draugams pasiskaityti, neturėdamas jokio kito, rimtesnio, tikslo.

Donelaičiui mirus našlė visus savo vyro raštus ir dokumentus pasiuntė jo jaunesniam draugui superintendantui Jordanui — Valterkiemio (toks miestelis ties Gumbine) kle-

bonui, pas kurį visi tie D. palaikai išgulėjo 20 metų. Ir tik kada Rėza, berinkdamas lietuvių liaudies dainas, susidomėjo Donelaičiu ir paprašė Jordano jo raštus jam pasiųsti, šis iškėlė juos iš savo archyvo ir pasiuntė prašytojui. Rėzą Donelaičio raštai nustebino, bet ir šis vis dėlto labai ilgai jų neatspausdino. Pradžioj, turėdamas daug kitų reikalų, nepasistengė to padaryti, o vėliau užstojus prancūzmečiui ir galimybės nebebuvo juos atspausdinti. Ir tik vos 1818 m. teišleido Rėza Donelaičio poemą „Metus", šalia pridėdamas ir jos vokiškąjį vertimą — *Das Jahr im vier Gesangen. Ein landliches Epos aus dem Lithauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitius, in gleichem Ver smass ins Deutsche ubertragen von Resa, Prof. d. Teol.* Königsberg. 1818.

Išlikusios poemos paties Donelaičio ranka rašytos yra tik pirmosios dvi giesmės: *Pavasario linksmybės* ir *Vasaros darbai*. Rėza buvo pasiryžęs suieškoti ir kitų giesmių originalus. Bet, deja, apieškojo visą apylinkę ir jų niekur nerado. Matyt, tų giesmių originalai bus žuvę per prancūzmetį. Tų giesmių tėra išsilikę tik nuorašai. Jie buvo rasti pas Ischdaggen'o kleboną Hohlfeldą, iš kurio superintendantas Jordanas išgavęs pasiuntė juos Rėzai.

1818 metais išleisdamas Donelaičio „Metus" Rėza gerokai juos sutrumpino, sauvališkai išleisdamas vietas, smerkiančias ponus, pakeisdamas šiurkščius žodžius švelnesniais ir pavadindamas net kitaip vardus. Išleistieji Rėzos „Metai" turėjo apie 2 $^1/_2$ tūkstančio eilučių, nors, kaip paskui pasirodė, turėjo būti jų apie 3 tūkstančius su viršum. Vėliau — 1824 m.— Rėza išleido šešias Donelaičio sakmes (pasakėčias) kartu su savo verstomis iš Ezopo. Tan leidinin buvo įdėtos šios Donelaičio pasakėčios: *Lapės ir gandro česnis, Rudikis jomarkininkas, Šuo didgalvis, Pasaka apie juodvabalį, Vilkas provininkas* ir *Ąžuolas gyrpelnys*. Kituose Donelaičio raštų leidimuose buvo paskelbta ir jo *Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą*, kurią gerokai pataisę dar vėlesni Donelaičio raštų leidėjai įspraudė į poemos *Rudens gėrybių* ir iš dalies *Žiemos rūpesčių* giesmes. Vėliau dar buvo paskelbta du Donelaičio laiškai, kurių vienas rašytas lietuviškai, o antras vokiškai, ir kai kurie aptiktieji metrikų knygose prierašai ir pastabos: o taip pat ir 3 vokiški eilė-

raščiai: 1. *An der Amtsrot Donalitius nach dem Verlust seiner Gattin,* 2. *Unschuld sei mein ganzes Leben* (Būki nekaltas, gyvenime mano) ir 3. *Der Gott der Finsternis* (Tamsybių viešpats); šie jo eilėraščiai neturi didžios vertės. Tai galbūt bus ir visi Donelaičio literatūriniai dalykai. Dar spėjama, kad Donelaitis, kaip ir kitų parapijų klebonai, yra rašęs ir bažnytines giesmes savo parapijonims giedoti. Bet dabar sunku jos susekti.

Neselmanas — Prūsų švietimo ministerijos profesorius,— naudodamasis Donelaičio rankraščiais, kurie yra Karaliaučiaus archyvuose, 1869 m. tobuliausiai išleido poemos „Metų" ir kitų jo raštų tekstą.

Vokiečių mokslininkai rūpestingai rankiojo ne tik Donelaičio rankraščius, bet ir kiekvieną žinią iš jo gyvenimo. Ypač daug šiuo atveju nuveikė 1870 metais Pasargė ir 1880 m. Tetcneris. Jie specialiai buvo apsilankę Lazdynėliuose, Tolminkiemy ir visose kitose vietose, kur tik tikėjosi rasti išlikusios apie Donelaitį medžiagas. Jie pasirūpino jo atminimą ir paminklu pagerbti. Jo gimtinėj — Lazdynėliuose yra vadinamasis Donelaičio parkas, kur auga atgabentas iš buvusio Tolminkiemy Donelaičio sodo ąžuolas; 1896 m. tam parke tarp ąžuolo ir berželių buvo iškilmingai pastatytas Donelaičio vardui pagerbti akmuo. Toms iškilmėms atminti Tetcneris parašė vokiškai eiles, o Zauerveinas labai nevykusiai jas išvertė lietuviškai. Prieš pat Didįjį karą buvo susidaręs Prūsų lietuvių komitetas pastatyti paminklui K. Donelaičiui ant Rambyno kalno, bet užėjęs karas nebeleido komitetui užsibrėžto darbo vykdyti. 1914 m. Donelaičio 200 gimimo sukaktį stengėsi ar šiokiu ar tokiu būdu pagerbti tiek Didžioji Lietuva, tiek ir Amerikos lietuviai. Buvo tais metais išleisti iš naujo jo raštai ir beveik visuose laikraščiuose įdėti apie jį ir jo kūrybą straipsniai.

Kada pradėjo Donelaitis rašyti? Rėza stebisi, kad Donelaitis hegzametrą vartojo jau tada, kai dar Klopštokas nebuvo savom „Mesiados" pradėjęs rašyti. Mat Klopštoko pirmosios trys giesmės pirmą kartą buvo laikrašty atspausdintos tik 1748 m. O Donelaičio pirmieji kūrybiniai mėginimai sukasi apie 1740 metus. Bet paskutiniąją savo poemos dalį „Žiemą" jis parašė, berods būdamas 50—60 metų amžiaus, nes Šleicherio parengtame Donelaičio raštų leidi-

me (IV, 241) yra minimi du gaisrai, kurie 1764 ir 1769 m. Karaliaučiuj įvyko. Rėza visus surinktus Donelaičio rankraščius paliko Karaliaučiaus „Geheimen Archive“. Tam pačiam archyvui paaukojo ir abu Donelaičio ranka rašytuosius laiškus; vokiškasis laiškas rašytas jau drebančia nuo senatvės ranka.

Kaip pastebi Pasargė, Donelaitis, kaip ir Heziodas su Teokritu, laikėsi tos nuomonės, kad meno kūriny neturi būti nieko dirbtino, nieko neaiškaus; kiekvienas daiktas jame turi būti pavadintas tikruoju vardu.

Kai Donelaitis rašė, tada lietuvių kalba literatūros srity dar nieko nebuvo sukurta. Trūko pavyzdžių. Vokiečių literatūra tuomet taip pat buvo menka ir nereikšminga. Todėl tik reikia stebėtis, kad tais laikais, kada nei Lesingas, nei Šileris, nei Getė dar literatūros srity nedirbo, atsirado tokia stipri realistiškos krypties literatūrinė asmenybė, kaip K. Donelaitis. Tiesa, Karaliaučiaus istorijos ir iškalbos profesorius fon Verneris, kalbėdamas apie savo tėvą Zachariją Vernerį (1768—1823), sako, kad tasai rašęs lotyniškas eiles — *Die Jahreszeiten*, kurios, jo tvirtinimu, prilygstančios Tomsono *The Seasons*.

„Metuose“ išlaikytas giliausias objektyviškumas. Juose kalba ir veikia ne autorius, bet M. Lietuvos būrai, atskleisdami mums visą savo lietuviškos sielos gilumą. Vaizduodamas gyvą, pilką gyvenimą, Donelaitis giliau ir plačiau atvaizduoja rudens ir žiemos rūpesčius, negu pavasario ir vasaros grožybes.

„Metams“ trūksta plano ir kompozicijos. Labai abejotina, ar Donelaitis bus norėjęs sukurti vieną tokio pobūdžio kūrinį, kaip „Metai“. Jis rašė atskiras idiles, panašiai kaip ir Teokritas; ir tik galbūt vėliau, parašius kokių dviejų metų dalių idiles, bus kilęs jam noras ir kitas metų dalis aprašyti tuo būdu. Todėl ir pasikartojimų „Metuose“ pasitaiko.

Donelaičio raštuose nemaža pasitaiko perdėjimų, kurie, be abejo, bus atsiradę dėl autoriaus noro nepaprastai vaizdžiai aprašyti įvykius. Ta savybe anuomet pasižymėjo Holbergs Peder Paars, kurio vokiškąjį vertimą, išleistą 1764 Schreibės, galėjo ir Donelaitis skaityti.

Iš lietuviškųjų Donelaičio raštų žinomi šie: eilėmis parašyti „Metai“ ir 6 pasakėčios, o proza — laiškas nežinomam

asmeniui ir išverstas jo 1770 m. Valdžios įsakymas apie valdomų dvarų išskyrimą iš bažnyčios ir žmonių žemės. Aptiktieji užrašai parapijos ir metrikų knygose daugiausia yra parašyti vokiškai, ir tik maža jų dalis — lotyniškai; lietuviškų užrašų tose knygose beveik neužtikta, jei neskaityti tų liet. žodžių, išbarstytų po vieną vokiškuose ir lotyniškuose tekstuose.

Pasakėčias Donelaitis yra anksčiausiai parašęs. Nors jo pasakėčios yra ištęstos ir bent kiek nuobodžios, nors jos neturi Lafonteno formos ir šlubuoja kalbos atžvilgiu, tačiau vis dėlto jas skaitydamas jauti, kad yra jos sukurtos žymaus objektyvaus talento. Šias pasakėčias Donelaitis parašė nusižiūrėdamas į tuometinius vokiečių pasakėčių rašytojus, ypač į Christianą Gellert'ą (1715—1769). Ezopas taip pat turėjo jo pasakėčiom šiek tiek įtakos. Lietuviškai pirmasis Ezopo pasakėčias išvertė ir išleido Jonas Šulcas. Tai įvyko 1706 m. Donelaičio pasakėčiose, parašytose galbūt jau apie 1740 m., pastebima nemaža pastabumo dovana, kuri vėliau tokia žymi pasirodė jo „Metuose".

Rėza Donelaičio „Metus" atspausdino tokia tvarka: *Pavasario linksmybės, Vasaros darbai, Rudens gėrybės, Žiemos rūpesčiai.* Bet viename išsilikusiame „Metų" rankraščio nuoraše jie prasideda *Rudens gėrybėmis.* Ką tai reiškia? Tai rodo, kad Donelaitis *Rudens gėrybes* parašė anksčiau už visas kitas „Metų" dalis. Ir tai yra patikima. Parašęs pirmiausia *Pričkaus pasaką apie lietuvišką svodbą*, paskui ją papildydamas veikiausiai bus sukūręs ir visą rudens giesmę. Yra parodymų, kad Donelaitis *Vasaros darbus* parašė 1773 m., t. y. tada, kai visos kitos „Metų" dalys jau buvusios baigtos. Pavyzdžiui, *Žiemos rūpesčiuose* paminėti tik du Karaliaučiaus gaisrai — 1764 ir 1769 metų, o trečiasis, įvykęs 1775 m., nebėra jau minimas. Be to, tokio „Metų" kilimo galingumą patvirtina ir graikų Heziodas, kurį Donelaitis labai vertino. Juk anas, aprašydamas žemės ūkį, tą savo aprašymą pradeda rudeniu, o baigia vasara. Bet sudarant iš paskirų Donelaičio metų dalių aprašymų vieną „Metų" poemą, vis dėlto būtų ją nenuoseklu pradėti *Rudens gėrybėmis*, nors ji ir anksčiausiai autoriaus parašyta. Mat tokiu būdu sudarytos poemos pirmoj pusėj (*Žiemos rūpesčiuose*) miręs baudžiauninkas Pričkus jos antrojoj pu-

sėj (*Pavasario linksmybėse* ir *Vasaros darbuose*) jis vėl „atgytų", ir imtų veikti.

Kompozicijos atžvilgiu Donelaičio „Metai" yra panašūs graikų Heziodo (gyv. apie 600 prieš Kr.) „Darbams ir dienoms". Šis veikalas taip pat yra sudarytas iš daug ne visai tarp savęs surištų dalių.

Donelaičio pasakėčiose ne visos yra vienodos vertės. Vienos jų, kaip *Pasaka apie juodvabalį, Šuo didgalvis, Rudikis jormarkininkas,* yra visai originalios, o antroms, kaip *Lapės ir gandro česniui, Vilkui provininkui ir Ąžuolui gyrpelniui,* mintį yra autorius pasiskolinęs iš kitų, ją savotiškai tik savo pasakėčiose išrutuliuodamas. Akstiną rašyti pasakėčias veikiausiai bus jam davęs vokiečių pasakėčių rašytojas Gelertas, kurio įtaka, kaip anksčiau minėjau, tikrai jaučiama Donelaičio pasakėčiose. Gelerto pasakėčios yra gyvos ir savo pažiūromis originalios, tik vis dėlto neturi jos lafonteniško tobulumo ir yra per daug ištęstos. Tas pat žymu ir Donelaičio pasakėčiose.

Po pasakėčių Donelaitis parašė *Pričkaus pasaką apie lietuvišką svodbą,* kuri prasideda taip:

Pričkus, išmintingas šaltyšius, Bleberio žentas,
Daug dyvinų daiktų pasigėręs plūsti galėjo...
66 p., J. Šlap. l.

Ir šis Pričkus pradeda pasakoti apie lietuvišką svodbą, kaip yra namo parvežama marti, „ant kurios klebons, kaip reik, žegnonę padėjo", ir sodinama su svečiais už stalo, apkraunamo šeimininkių įvairiais valgiais ir brangvynu. Kaip paskui pavalgius moters su mergoms dainuoja „pašukų dainą", kaip groja, šoka, kaip išgena atsibasčiusius svodbon nekviestus svečius — Slunkių su Pelėda etc.

Baigęs apie liet. svodbą Pričkus savo klausytojams toliau pasakoja apie puotas ponų — vokiečių, kurių tarpe, lygiai kaip ir būrų, taip pat yr daug netikusių kiaulių. Ir jis čia smulkiai nupasakoja visas ponų puotų nešvankybes ir begėdiškumus. Gavęs progos nusiskųsti visuotiniu žmonių padykimu, pabaigoj Pričkus ragina būrus mesti blogus įpročius ir būti darbštiems bei paklusniems. Patarimas, be abejo, būrams nepatinka, ir jie Pričkų gerokai apkulia.

Parašęs *Pričkaus pasaką apie liet. svodbą*, kuri paprastai rudens metu įvyksta, Donelaitis, draugų patariamas, aprašė ir kitus rudenį būrų gyvenime įvykstančius dalykus. Pradžioj *Rudenio gėrybės*, be pasakojimo apie svodbą, susidėjusios tik iš 659 eilučių. Tik parašius rudens giesmę, Donelaičiui galėjo kilti platesnis sumanymas, būtent, eilėmis aprašyti ir kitas tris metų dalis. Tai yra psichologiška. Pav., Ad. Mickevičius, imdamasis plunksnos rašyti *Poną Tadą*, manė parašyti tik 3 giesmių poemą. Bet, pradėjęs rašyti, veikalo eigą smarkiausiai išplėtė ir sukūrė 12 giesmių poemą. Taip pat pasakojama, kad Mykolas Angelas, prieš pradėdamas kalti kokį nors sumanytą dalyką iš marmuro, beveik visados svajodavo jį sukurti daug mažesnį, negu iš tikrųjų sukurdavo.

Donelaitis po *Rudens gėrybių* parašė *Žiemos rūpesčius*, kuriuos pabaigė 1769 metais. *Vasaros darbus*, jau kaip minėjau anksčiau, baigė rašyti 1773 m. Suminėtoj chronologinėj tvarkoj pas Hohlfeldą buvo rastas ir visas poemos nuorašas.

Donelaičio poema „Metai“ yra tokia svarbi ir vertinga ne tik mūsų vienų literatūrai, todėl verta ją giliau ištirti, idant sužinotume, kas davė akstino poetui ją parašyti ir kokia priežastis yra to nepaprasto jos objektyviškumo, o taip pat ir to nepaprasto jos realizmo, kuris tik XIX vidury Europoje atsiranda.

Paprastai sakoma, kad Donelaičio kūrybai, tikriau „Metams“, turėjo įtakos vokiečių rašytojas Evaldas Kleistas (1715—1759), kurį gerokai veikė anglų rašytojas Tomsonas (1700—1748), nes pastarojojo veikalas apie keturias metų dalis *The Seasons*, reikia žinoti, buvo populiarus ne tik Anglijoje, bet taip pat ir Vokietijoje. Šis veikalas yra kupinas gamtos aprašymų ir įvairių dvasiškų bei filosofiškų samprotavimų. Iš Evaldo Kleisto raštų daugiausia įtakos Donelaičio „Metams“ turėjo *Pavasaris (Frühling)*. Dar Donelaitį veikė šveicaras Albrecht Haller (1708—1777) savo veikalu *Die Alpen*, kur vaizduojamas Alpių gamtos grožis ir žmonių prasčiokėlių gyvenimas. Veikė taip pat ir hamburgietis Hagerndorn (1708—1754) savo gamtos giesmėmis ir pasakėčiomis, primenančiomis Tomsoną ar net

daiktais ir Horacijų. Kas Donelaičio pasakėčiom turėjo daugiausia įtakos, jau minėjom anksčiau.

Gabrys tvirtina, kad Donelaitis buvo visai savarankiškas ir kad nei Tomsono, nei Kleisto įtakai nebuvo pasidavęs, kad juos abu peraugo. Kad juos peraugo, tai tiesa; bet kad nebūtų jų įtakai nė kiek nepasidavęs, to negalima sakyti. Visa to laikotarpio atmosfera jau buvo tokia, ir Donelaitis negalėjo nepasiduoti jos veikimui. Tikra tiesa, kad genijai ir didi vyrai kuria epochas, bet taip pat tikra tiesa, kad jiems neįmanoma išsivaduoti nuo įtakos tos atmosferos, kurioje auga. Bet tai ir nereikalinga jiems daryti. Priešingai. Jei nebus stipriai veikiančios atmosferos, nebus ir stiprių asmenybių. Imkime Dantę. Kažin ar jisai būtų tokio garso Dantė, kokį mes šiandien pažįstame, jei nebūtų gyvenęs Florencijoj didžiausiu kultūros ir dvasiško sąjūdžio metu. Reikia žinoti, kad net jo *Dieviškoji komedija* nėra absoliučiai originali. Prieš Dantę net keli asmenys yra bandę jos siužetą meniškai sudoroti. Tik jiems, deja, tai nepavyko.

Pažinti, kieno įtakoj kūrė Donelaitis ir kiek jis buvo savarankiškas, aš nesieksiu Renesanso laikų Europos literatūros. Tam reikalui paliesiu tik kiek pseudoklasicizmo laikus ir jo literatūrą.

Kaip žinom, Renesanso įtakoj Italijoj, o vėliau ir Prancūzijoj prasidėjo senovės graikų ir romėnų meno bei literatūros studijos. Bet XVII amž. tos studijos Prancūzijoj įgavo ne visai sveiką kryptį,— pagimdė savotišką pseudoklasicizmą. Liudviko XIV dvare prasideda įtemptas švietimo darbas. Dvare ir įtakingų žmonių namuose įsisteigia literatūros salonai, kur renkasi literatai skaityti savo kūrinių ir pasiginčyti įvairiais literatūros klausimais. Jų visų centru pasidaro Rambouillet salionas, kur spiečiasi garsiausi ano meto prancūzų mokslininkai ir rašytojai. Čia jie susirinkę sprendžia ir nustatinėja kalbos taisykles, skonio ir dailės dėsnius, čia jie skaito ir kritikuoja poetų raštus ir kalbasi įvairiomis literatūros, meno ir mokslo temomis. Pradeda aktyviai veikti XVI amž. įsisteigusi draugija *Défense et Mutation de la langue française*. Iš vienos pusės, tie visi dalykai daug prisidėjo prie kalbos ir skonio šaly patobulinimo, bet, iš antros pusės, jie, per daug suvaržydami inidividualizmą, literatūrą padarė dvaro verge.

Pradedami visur pamėgdžioti senovės graikų ir romėnų rašytojai. Bet tai dar būtų nieko blogo, jei jie būtų buvę pamėgdžiojami vykusiai.

Deja! Senovės graikų ir romėnų rašytojai buvo pamėgdžiojami daugiau išorinės formos ir kalbos atžvilgiais; į jų vidaus dvasią nemokėta ir nesistengta įsigilinti. Tos krypties rašytojai pasižymėjo dar tuo, kad, aklai sekdami senovės graikų ir romėnų klasikus, jie atitraukė literatūrą nuo gyvenimo, nuo savo liaudies, nuo savųjų motyvų. Jų kūriniai buvo dirbtiniai, per daug išdailinti, be gyvumo, be jausmo. Aišku, tokioj literatūrinėj atmosferoj negalėjo tarpti nei lyrika, nei jausmingos idilės, nei objektyvus epas. Palankesnė dirva buvo dramai,— ji ir iškilo. Visa pseudoklasicizmo literatūros vertė glūdi Kornelio, Rasino, Lafonteno ir Moljero kūriniuose. Vėlesni pseudoklasikai, kurie kūrė klasiškąją literatūrą, nusižiūrėdami į minėtuosius rašytojus (ypač į Kornelį ir Rasiną), neturi didesnės vertės. Juos pasmaugė literatūrai Boileau su savo taisyklėmis.

[1923]

KRISTIJONAS DONELAITIS

Vienas žymesniųjų Lietuvos didžiavyrių (nesakau žymiausių, nes Mindaugo, Gedimino, Didž. Vytauto vardai lietuvių sąmonei garsiau kalba); vienas tad žymesniųjų mūsų didžiavyrių buvo, be abejo, Mažosios Lietuvos sūnus Kristijonas Donelaitis, gimęs jau bus 200 metų su viršum netoli nuo Gumbinės, Lazdynėlių kaime. Toje apylinkėje šiandien retai beišgirsi lietuvių kalbą. Bet Donelaičio laikais čia dauguma kalbėjo lietuviškai; tik paskui per marą ir badą daugeliui išmirus buvo atgabenti čia zalcburgiečiai, kurie galutinai suvokietino vietinius gyventojus.

Praėjo du šimtai metų nuo Donelaičio gimimo: daug per tą laiką atsimainė, daug nutekėjo Nemunu vandens pro Klaipėdą! Kiek žmonių ir kartų gimė, gyveno ir mirė! Mirė, ir jų vardai pasimiršo. Iš tų tūkstančių, šimtų tūkstančių žmonių, kadaise gyvenančių, vos keletas vardų išliko atsiminimuose ar raštuose. Iš tų tai išlikusių vardų visus peraugo ir perviršijo Mažojoj Lietuvoj Donelaičio vardas. Kuo gi jisai pasižymėjo iš savo tautiečių tarpo?

Aš nemanau kartoti, kas ne tik Klaipėdos ir Tilžės piliečiams žinoma, bet ir kiekvienam Didžiosios Lietuvos inteligentui iki Vilniaus ir Gardino; nes kam iš lietuvių nėra Donelaičio vardas žinomas? Nekartosiu ir jo biografijos. Aš tik norėčiau pasidalinti keliomis mintimis ir tais jausmais, kuriuos Donelaičio tvariniai many sužadino. Tik bendro fono nustatymui paminėsiu kelius stambesnius ruožus iš jo gyvenimo.

Gimė D. 1714 m. iš laisvų (ne baudžiauninkų) tėvų, kelmiškiais tuomet vadinamų. Tėvas greit mirė. Neturtinga, bet rūpestinga našlė motina sugebėjo apšviesti, išmokinti ir ant savų kojų pastatyti keturius sūnus ir tris dukteris. Kristijo-

nas baigė Karaliaučiaus universitete teologijos skyrių, vienkart lankydamas vad. lietuviškąją seminariją. Klausė tuomet gana garsių profesorių, kaip leipcigietis Quandtas, išmokęs čia lietuviškai, ir Šulco, gana gero lietuvių kalbos tuomet žinovo. Studijuodamas teologiją, vienkart, kaip iš jo raštų žymu, pasižino su senovės klasikais, kaip Heziodu, Teokritu. Rodos, kad galėjo universitete pasižinti su savo bemaž vienmečiu Povilu, Pilypo sūnumi, Ruigiu, paskiau lietuvių kalbos žinovu ir mylėtoju. Kaip universiteto studentas negalėjo negirdėti ir anglų rašytojo Tomsono, kursai buvo už Donelaitį 14 metų vyresnis ir pirmas Anglijoje pakėlė balsą prieš įsivyravusį tuomet pseudoklasicizmą.

Baigęs universiteto 4 metus, mokytojavo dvaruose. Galop Tolminkiemy, netoli nuo gimtinės, gražioje kalvotoje apylinkėje 37-rius metus pastoriavo, mokindamas bažnyčioje ir mokykloje doros ir tikėjimo savo labai populiariais pamokslais. Liuosą laiką pavasarį praleisdavo sode kaipo medelių mėgėjas; vakarais savo susirinkusiems draugams skambindavo fortepijonu ir giedodavo savo paties sudėtas giesmes ar skaitydavo savo eiles. Štai, trumpai kalbant, jo gana pilko ir vienodo gyvenimo fonas, be ypatingų įvykių, jei neskaityti septynerių metų Prūsų karo prieš Rusus ir Austriją, kuomet Rytprūsiai ir Tolminkiemis buvo keletą metų Rusų valdomi ir spaudžiami ir kuomet pačiam Donelaičiui teko slapstytis Romintės giriose.

Bet ne ypatingais gyvenimo įvykiais, tik savo poetiniais tvariniais Donelaitis patapo garsus. Jisai yra didis mūsų poeta.

Donelaitis — tai ne paprastas eilių dirbėjas, kokių mums ir šiandien netrūksta, bet poeta iš Dievo malonės. Paliko jisai raštų ne per daug: šešias pasakas (sakmes), Pričkaus pasaką apie lietuvių svodbą, parašytas su talentu, bet be didesnės vertės. Tačiau D. parašė poemą — idilę „Keturi metai“ ir per ją tapo jo vardas nemirštamas; čia D. pasireiškė didžiu poetu.

Vertinant poetinį veikalą, reikia atsižvelgti į jo formą ir turinį, nes abudu dalyku yra poezijoje reikalingu, ir vargu būtų pasakyti, katras svarbesnis. Be gražios formos, kuri patenkintų skonį ir ausį, tvarinys nebus poetinis, nes poezija — tai grožio sritis, tai menas, kursai turi sudaryti sieloje

šventę. Bet poetinis tvarinys be turinio, tai tuščias barškalas, tai gražus tik muilo burbulas.

Lygiai ir be gražios formos tvarinys, kad ir svarbaus ar kilnaus turinio, gali būti naudingas, mokslingas, bet dar nebus poezijos tvariniu. Turiniu suprantame tvėrybos tikslą. Gal būti, kad poezijos tvarinys neprivalo turėti kokio nors aiškiai nustatyto išviršinio tikslo, kaip tik: menas menui, bet ir tuomet tvarinys, kaipo meno padaras, tuo pačiu, kad jis meno padaras, veikia teigiamai; jisai pakelia žmogų nuo pilko gyvenimo, jisai tobulina žmogų.

Jei dabar pažiūrėsime į „Keturių metų" poemos formą, tai pamatysime, kad ji nėra tobula, kaip visa, kas žmogaus tveriama, bet vis dėlto ji aukštos vertės ir turi nepaprastų gražių savybių. Tiesa, eiliavimo būdas, hegzametras, iš senovės klasikų paskolintas, yra gana pats savaime sunkokas, monotonis; tačiau pas Donelaitį jisai yra vis dėlto lyg kitoniškas; jisai plaukia gana lengvai, natūraliai, nelaužydamas kirčių; tartum nejauti, kad čia kalba būtų mastu suvaržyta. Pas Donelaitį pats hegzametras ne metrinis, tiktai toninis.

Jau saulelė vėl atkopdama budino svietą
Ir žiemos šaltos triūsus pargriaudama juokias...
Tuo laukus orai drungni gaivindami glostė
Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė.

Toliau, jei pažvelgsime į „Keturių metų" kalbą, tai pirmas dalykas, kursai kris mums į akis, yra per didelis svetimais žodžiais: vokiškais, lenkiškais, net rusiškais lietuvių kalbos išmarginimas. Žinoma, tai nėra koks pliusas. Tačiau autoriaus pateisinimui atminkime, kad tai rašyta prieš 200 metų, kad rašyta tuomet, kai ne tik lietuvių raštuos, sakysime, Kėdainių leidiniuose, buvo toksai margumynas paprastai vartojamas,— bet kad tai buvo to amžiaus paprastas pasireiškimas (makaronizmas pas lenkus), ir kitose literatūrose. Čia Donelaičiui tik galima prikišti, kam jisai nepasikėlė aukščiau savo amžiaus. Ko tikrai negalima pas Donelaitį pateisinti, tai kai kurių pavartotų per daug stačiokiškų žodžių. Čia irgi galima matyti tik signum temporis: pirmas anglų Tomsonas pakėlė protestą prieš nenatūralų įsivyravusį tuomet pseudoklasicizmą, kursai baisiausiai varžė kalbą salonų konvenansais, išdailintais, nutekintais žodžiais ir sa-

kiniais. Kaip protestas prieš tokį suvaržymą, kas dera, kas nedera, pastatyta principas: viską vadinti savo vardu. Be abejo, ir to principo besilaikant, nereikia išeiti iš ribų — ir ne nuo stačiokų mokintis poetai skonio ir saiko.

Tačiau jei lietuvių kalbos žvilgsniu galima Donelaičiui šį tą prikišti, tai tos kalbos poetiškumu, gyvumu, vaizdingumu Donelaitis yra nepalyginamas. Poezija — tai meno, dailės, grožės sritis. Ji veikia ne į protą, bet į jausmus, į širdį, į sielą, į fantaziją. Tam tikslui privalo ir atatinkamų priemonių vartoti, savo kalbos nepaprastais, ne kasdieniais vaizdais ir posakiais pagauti fantaziją, sukelti sieloje šventę. Tam tikslui poeta iš savo sielos gelmių turi aikštėn išdėti vis naujus turtus; juo poeta gilesnis, juo jisai daugiau neišsemiamas, nesenstąs, turtingai savitas. Tų turtų gamtos paslapty yra begalės; jie greta mūsų, bet mes jų nepastebime; tik stebimės, kuomet poeta juos nušviečia, kodėl mes jų nebuvome pastebėję arba kodėl mes jų nesugebėjome taip aiškiai suformuluoti.

Tie poezijos turtai, kalbos papuošalai yra įvairiausios rūšies ir plauko. Paprastai juos vadiname figūromis, tipais, palyginimais, sinonimais, epitetais, prozopopėja ir t.t. Tų poezijos turtų — papuošimų — vartojime Donelaitis yra nepaprastas, nepalyginamas artista. Tatai parodyti reikėtų perskaityti visas žymesnes, gražesnes vietas. Bet tai užimtų labai daug laiko. Aš tik nurodysiu keletą pavyzdžiais. Visų pirma, D. yra nepalyginamas epitetų vartojime. Pas jį epitetai ne tam, kad papildytų tuščias vietas, eilių spragas; jie nėra nuvalkioti, kasdieniai, kurie nepasako nauja, nesužadina fantazijos. Pas D. jie yra nauji, vaizdūs, daug pasako vienu žodžiu. Pavyzdžiui: būriškas žvirblis, paukščio lopytus kuodus, margas pavasaris, griečni lašinių šmoteliai, barzdoti žiemą pušynai, puderotos eglaitės.

Palyginimai pas D. nėra šabloniški:

Diksas kaip dievaitis koks tarp būrų skiauterį rodo.
Krizas po prastu savo stogu kaip lakštingala gieda.
Purvynai kaip kisielius ant ugnies pleškėdami teška.
Gandras kaip koks pons išsiplėtęs tarškina snapą.
Jaunas pons kaip sidabras gyvs mudriai šokinėja.
Audeklėliai ant margų laukų kaip sniegs pavasario blizga.

Arba vėlei kiek vaizdingumo tokiuose išsireiškimuose:

(Vasaros metu) Senstančios žolės su žiloms barzdoms
svyrinėja.
Lakštingala nutvėrusi savo skambantį vamzdį...
Štai smarkus žiemys savo dumples pradeda judint
Ir besijodams kaip su sietais dulkina sniegą...
Iš debesų žiema, rūsčiai iškišusi galvą,
Kaip pikčiurna kokia su purvais rudenio baras...
Ratas ant ašies braškėdamas sukasi sunkiai.

Aš nenurodinėsiu kitų Donelaičio turtingai, sumaniai ir su skoniu vartojamų tropų ir figūrų.

Prie poetinio veikalo formos priklauso irgi jo vidujinė tvarka. „Keturių metų“ poemoje, tiesa, nėra vientisos akcijos, kaip paprastai apysakose ir poemose, nėra to nuolatinio veiksmo, kursai sudomintų savo užmazga, vieno ar keletos asmenų likimu. „Keturių metų“ poemoje daugiau yra aprašymo, vaizdavimo, kursai ilgesniems poetiniams tvariniams nėra dėkingas, yra paprastai nuobodus. Bet Donelaitis, kaip tikras poeta, ir tą nedėkingą formą, tvarką mokėjo sunaudoti nepaprastai gyvai, vaizdžiai, įdomiai. Nors atskiros poemos dalys, idilės, ne visados rišasi tampriai, bet vis tik visos jos sudaro vieną bendrą gamtos panoramą ir vieną įvairių tipų galeriją.

Poemos turinys, jos tikslas, tai lietuvių gamtos ir Mažosios Lietuvos žmonių iš XVIII amžiaus gyvas atvaizdavimas. Pasargė savo įžangoje į vokišką Donelaičio veikalų vertimą (trečiąjį ir geriausią) teisingai sako, kad nė vienas taip neatjautė, taip giliai nesuprato ir nemokėjo taip tobulai išreikšti lietuvio sielos, kaip Donelaitis, atvaizduodamas ir geras tos sielos puses su lietuvio prisirišimu prie namų, šeimynos, jo ištverme, vaišingumu, atsidavimu Dievo valiai, o vienkart ir neigiamas puses: palinkimą išgerti, išgėrus susibarti ir bylinėtis, iš lengvo tas ydas pašiepdamas.

Gamtos aprašyme, tiesa, nėra plačių panoramų, grandiozinių reginių, aukštų kalnų, plačių vandenų; aprašoma paprasta, kasdieninė, pilka gamta. Bet vienkart kiek čia grožio, tos gamtos atjautimo ir vaizdumo. Skaitydamas poemą, rodos, pats matai tą Lietuvos gamtą, tą pavasarį ir rudenį,

kurį aprašo poeta, ir su poeta drauge pergyveni visa tai. Imkime pavasarį:

Štai laukus orai drungni gaivindami glosto
Ir žoleles visokias iš numirusių šaukia!..
Štai ir bitins jau šeimyną savo pabudint
Ir prie darbo siųst bei ką pelnyt n'užmiršo!..
Gandras su kitais kaimynais parlėkė linksmas
Ir gaspadoriškai ant kraiko tarškino snapą.
Kregždės su lengvais sparnais aukštai pasikėlė
Irgi bešūtydamos kaip kulkos šaudo per orus.

Tačiau su ypatingu pamėgimu poeta mini ir ilgiau piešia nuostabią pasislėpusią lakštutę,

Kur nakties čėse, kad sviets jau miegt', įsigūštęs,
Sau viena tamsoj budėdama garbina Dievą.

Bet poeta, vaizdžiai ir gyvai piešdamas linksmą, bundantį pavasarį, primena ir ką kita, kas sukeliame jame, o kartu ir jį skaitančiame labai gilų jausmą, primindamas mirtį:

Mes, taip pons, kaip būrs, lopšy verkšlendami bėdžiai
Amžiaus būsiančio tik blogą pumpurą rodom.
O paskui, kad čėsas jau žydėti ateina,
Štai viens kaip ponaitis, poniškai šokinėdams,
O kits būriškai kaip būrvaikis bėginėdams,
Jaunas savo dienas glupai gaišindami lošta.
Bet štai, kai ūsai pirmi jau pradeda želti,
Ir kad darbus jau sunkokus reikia nutverti,
Ai kur dingsta glups ir vaikiškas šokinėjims?..
O kieksyk linksmai šokinėjant ir besispardant,
Giltinė su rauplėms piktoms prišokusi smaugia,
Lygiai vyrams ir mergoms ji gatavą dalgį
Aštrina vis ir jauno jų n'atbodama veido.
Kirsteria taip aklai, kad kasos irgi kepurės
Su grožybėmis visom į nieką pavirsta.

Arba štai, kaip vaizdžiai ir gyvai, keliais trumpais bruožais vasaros karštį ir saulės žėrintį žiburį piešia:

Rods, tarė Lauras, ant kumpos lazdos pasirėmęs,
Dievui būk garbė, sveiki pavasarį baigiam.
...Vėl aukštyn saulelė kopti paliovė.
Ir aukščiau savo žėrintį nuritusi ratą,
Ant dangaus išgaidrinto sėdėdama žaidžia.
Vei, kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą
Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytint.

Kas, rodos, gali būti daugiau monotoniška, nuobodu ir, taip sakyti, nepoetiška, kaip šlapias, purvinas, pabliuręs ruduo, o štai kaip gyvai ir poetingai Donelaitis tai atvaizduoja:

Žemė su visais pašaliais įmirkusi verkia,
Kad mūsų ratai jos išplautą nugarą drasko.
Kur pirm du kuinu lengvai mums pavežė naštą,
Jaugi dabar keturiais pavažiuoti nepigu.
Ratas ant ašies braškėdamas sukasi sunkiai,
Irgi žemes bjaurias išplėšdamas teškina šmotais.
Vyžos su blogais sopagais vandenį siurbia
Ir bjaurius purvus kaip tašlą mindami minko.

Jei dabar nuo vaizdaus gamtos, negyvos ir gyvos (paukščių, gyvulių), aprašymo pereisime prie žmonių, jų gyvenimo, jų darbų vargų, tai pastebėsime, kad čia poetai ne tik buvo svarbu vieno, antro žmogaus ar tipo atvaizdavimas, nesvarbu jam buvo sudominti skaitytoją vieno ar keletos asmenų likimu; jam rūpėjo nuvaizduoti visą lietuvių visuomenę, o kadangi lietuviais tuomet faktiniai skaitėsi vien baudžiauninkai, tai Donelaitis juos tik ir piešia, vien pripuolamai paliesdamas, ir tai satyriškai, ponus ir amtmoną. Poemos pirmoj eilėje štai kokie veikėjai:

Mes lietuvninkai vyžoti, mes nabagėliai.

Iš gana gausios poemoje vardų (vyriškų apie 40, moteriškų apie 20) galerijos tiktai keletas kiek ryškiau pasireiškia: bet visi kartu sudaro pilnai visą baudžiauninkų ūkininkų, bernų ir jų artimiausių prižiūrėtojų luomą.

Iš visų tipų gal vaizdžiausiai bus nusisekę: Pričkus, išmintings mokyto Bleberio žentas.

Pričkus, artimiausias baudžiauninkų prižiūrėtojas, gana simpatingas senelis. Jisai nemėgsta tinginių, juos pabara, kartais net per nugarą sudrožia, bet baudžiauninkus myli, juos užtaria, net už tai kartais esti amtsroto mušamas per ausį. Ne tiek jam skaudu būti baužiamu, kiek nemalonu būrų akyse tapti pažemintu. Kaip senelis, jis mėgsta mokinti ir, „tabaku pavytodamas", ilgas pasakas sakyti. Jisai ir mokytas, nes būrams skaito pono amtmono gromatą. Kaip gražiai moka jisai žmonelius sveikinti, kviesdamas į baudžiavą!

Sveiks, svieteli margs, šventes pavasario šventęs,
Sveiks ir tu žmogau, sulaukęs vasarą mielą!
Sveiks kvietkelėmis pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs!
Sveiks! Dieve duok, sulaukt dar daug pavasario švenčių
Irgi sulaukęs jas, vis sveiks ir drūts pasilinksmint.
Taip dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
Ir, lietuviškai kalbėdams, baudžiavą seka!..
Taip prieš Sekmines būrus į baudžiavą kviesdams
Ir kas reik pamokindams, sveikino Pričkus.

Gana ryškus yra Lauras pakamorė, kursai, ant kumpos lazdos pasirėmęs, mėgsta filosofuoti ir būrus mokinti, bet pas duosningą Krizą, į jo dukters svodbą nuvykęs ir gerokai pasilinksminęs, su Dočiu nenaudėliu dėl kiaulastaldžių pats susipeša.

Krizas, dar mažas tėvo netekęs, o mamai ubagais išėjus, labai privargo; bet nepaprastu darbštumu ir ištverme tampa pasiturinčiu ūkininku ir nusiskundžia paskui dėl bernų, kad jie dabar tingi, o algas didžias plėšią ir vienu doleriu metams nepasitenkiną. Bet šiaip jau Krizas reikalingus šelpia ir teisingai yra duosniu vadinamas. Plaučiūnas, Slunkius, Pelėda — tai tinginiai, nenaudėliai ir girtuokliai.
Simpatingiausiai Donelaičio piešiama pagirtinas Selmas:

Būras, rods, ne pons, ale viežlybs, mandagus būras!
Stalas jo lyg švents altorius tau pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos.
Kad jis pats ar jo gražiai mokinti vaikeliai,
Daug prisidirbę bei visur viernai trūsinėję,
Tuoj su giesmėms saldžioms linksmai pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžiaus sau lengvus padarytų.

Moters poemoje rečiau yra minimos ir tik vienu antru žodžiu apibūdinamos: viežlyba gaspadinė Gryta, nenaudėlės Pimė ir Jėkė. Nenuostabu: moterų rolė viešesniame, o net ir namų gyvenime buvo nekokia. Didžiausią moterų garbę Donelaitis mato tame:

Jums garbė, kad vindas jūsų sukriai besisukdams
Pakulų bei linų kuodelį nupeša greitai.
Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka
Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarškia.
Jums garbė, kad audeklėliai jūsų nuausti
Ant margų laukų kaip sniegs pavasario blizga.

Donelaitis savo poemoje pasireiškė kaipo tikrai didis poeta, gamtos ir žmonių atvaizdavime nepaprastas artista. Bet jis simpatingas kaipo žmogus. Tiesa, savo poemoje jisai vengia subjektyvizmo, asmeniškų pažiūrų ar jausmų pareiškimo; jų daugiau matosi jo laiškuose ir prierašuose, kuriuos rūpestingai surankiojo Dr. Tetcneris ir Pasargė. Bet vis dėlto ir iš poemos simpatingas poetos asmuo pasižymi. Poeta pasigenda savo jaunų dienelių:

Ak, kaip jauns buvau! Kur dingot mano dienelės.

Dar daugiau poetai gaila senovės, senų lietuviškų, barzdotų gadynėlių:

Ak, kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės?

Tų gadynių pasigenda kaip tikras lietuvis patriota:

Ak, kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
Kai lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė!
Kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo...

Donelaitis, kaip uolus ir giliai tikintis pastorius, žino, kad dora ir Dievo tikėjimas tai gyvenimo pamatas, ir jisai neapleidžia progos Selmo ar vakmistro lūpomis priminti, kad žmogus mokėtų pažvelgti į dangų ir ačiū pasakyti už suteiktą gerą:

Argi dabar tau nereikės aukštyn pažiūrėti
Ir kasdien daugsyk tą šlovint irgi pagarbint,
Kurs taip daugel vėl iš naujo tau dovanojo?

Donelaičiui skauda, kad kitą kartą buvo geriau, nors apšvietimo trūko, o dabar būras, lygiai kaip ir pons, peklon tik bėga, tik bėga. Pagirtinas Selmas taip nusiskundžia:

Tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šuilių,
Vis tik iš galvos šventus mokinosi mokslus
Ir tik vis daugiau garbėj laikydavo Dievą,
O šventoms dienoms bažnyčion bėgdavo greitai.
Ogi dabar, gailėk Dieve, tik gėda žiūrėti,
Kad lietuvninkai, prancūziškai pasirėdę,
Į bažnyčią, vos išgirsti ką kyšteri galvas,
O paskui tuoj žaist ir šokt į karčemą bėga.

Vis dėlto pasiguodžia uolus pastorius:

Bet ir viežlybų krikščionių dar nepristokom:
Dar yr tarp lietuvninkų viernų gaspadorių.
Patys ne tiktai šventai ir mandagiai elgias,
Bet ir savo namus kaip reik pridabodami valdo.

Kurs gi nedorai elgias, tas padaro lietuviams gėdos, kaip tikras vokietys.

Tarp lietuvninkų daugsyk tūls randasi smirda,
Kurs kaip tikras vokietys mums gėdą padaro!..
Rods, tarė Selmas, nei vienam klastuoti nereikia,
O lietuvninkams dar juo daugiau nepritinka.

Bet kas ypač stebėtina ir pažymėtina, kad Donelaitis, pats ne iš baudžiauninkų, tapęs pastoriu ir prisišliejęs prie aukštesnio inteligentų luomo, taip drąsiai ir nuoširdžiai jau XVIII amžiuje stoja vargšų baudžiauninkų pusėje ir gina prieš ponus; o tai daro ne tam, kaip kartais dabar liaudies geradariai, kad ant to populiariaus arkliuko pačiam išjoti į platesnį pasaulį, patekti į seimo deputatus, į partijos vadus. Donelaitis tikrai ir nuoširdžiai atjaučia baudžiauninkams daromas skriaudas, ir jam net tokie išsprunka skaudūs žodžiai:

Juk jau, kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
Stumdo šen ir ten kaip kokį šunį nevertą,
Tu savavalninke, didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir kaip žaibas koks žaibuodamas gandini būrą!
Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt,
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?..
Ak, kaip maž tokių, kurie, valdydami svietą,
Gailis savo žmonių kaip reik ir atmena Dievą!

Donelaitis, čia savo stipriu žodžiu užtardamas darbo žmones, žymiai peraugo savo amžiaus pažiūras. Rėza, į 50 metų po jo mirties spausdindamas Donelaičio „Keturis metus", dar nedrįso spaudoje skelbti stipresnių vietų, prieš ponus pasakytų, ir jas apleido.

Galop Donelaitis ypač mums lietuviams brangus ne tik kaipo poeta, bet kaipo poeta lietuvis. Kiekvienas gražus poezijos tvarinys, ar tai jis bus vokiškas, ar prancūziškas, ar lenkiškas, yra brangi įnaša į bendrą kultūros ir meno turtą. Mes 'tėrimės Getės, Šilerio ir Šekspyro veikalais, su malonumu juos skaitome, nes jie pakelia mums dvasią, atitraukia valandėlei nuo kasdienio pilko gyvenimo, duoda užsimiršimą, suteikia sielai šventę. Jei tuo atžvilgiu Donelaičio tvėryba duoda mūsų sielai aukštesnio maisto, tai juo jisai mums yra brangesniu, kad tai ne tiktai lietuvis, kaip Mickevičius, Baltrušaitis (lietuviai, bet ne lietuviškai rašę), bet kad jisai ir rašė tvėrė lietuviškai, ir tai dar tuomet, kai apie Lietuvos atgimimą tiktai maželis išrinktųjų nedrąsiai svajojo. Donelaitis mūsų vardą pakėlė aukštai ir svetimtaučių akyse, kam tik iš jų teko pasižinti su jo tvariniais. Jisai tuo būdu ne vieną ir draugą mūsų tautai pagamino: kas jį arčiau pažino ir įvertino, tas pačią Lietuvą ėmė gerbti. Kas žino, ar ne Donelaičio veikalai patraukė prie lietuviškumo Zauerveiną, Neselmaną, Šleicherį, Pasargę, Tetcnerį.

Bet Donelaitis dar daugiau sužadino pačiuose lietuviuose pasitikėjimo savimi ir tėvynės meilės.

Ne vienas lietuvis, bent senesniais laikais, gal jautėsi esąs lietuvis, bet kuomet aplinkui plačiausiai viešpatavo lenkystė ar vokiečių dvasia, jam buvo drovu, nedrąsu viešai prisipažinti esant lietuviu. Bet kuomet išgirdo ir arčiau pažino Donelaitį esant didžiu poetu ir rašiusiu dar tuomet, kai nei

Mickevičius, nei Getė, nei Šileris, net Klopštokas nebuvo dar rašę, tuomet jam nebebuvo drovu prisipažinti pačiam, net pasididžiuoti esant lietuviu. Ne vienas, jei pasiraus giliau savo praeity, pasakys, kad tas ar kitas dvasios didžiavyris nemaž nusvėrė jo gyvenime. Žmones galima suskirstyti į dvi nelygi dali: vieni, o jų daugiausia, tai pilka minia, naudojasi amžių ir milžinų sukauptais kultūros ir meno turtais; jie patys nieko neduoda, bent nieko žymaus nepajėgia; jie miršta — ir vardai užsimiršta. Bet ateina į gyvenimą tokių, kurie atsineša didžius dvasios turtus, jais kaip pelikanai kruvinomis krūtėmis pena minias; jie duoda, o patys nieko sau nereikalauja. Tai dvasios milžinai, kurie mina pirmuosius takus, tai žvaigždės, kurios aukštai šviečia ir rodo kelią. Tokiu buvo Donelaitis.

[1924]

KRITIKA

Kritikas, pastatęs klausimą, ar „Baras“ tiktai senųjų rašytojų žurnalas, ar ten jauniesiems (išskiriant J. Tysliavą) vietos nėra, ar jaunieji patys nenori eiti kartu su senąja rašytojų karta,— to klausimo galutinai pats neriša, bet užtat seniesiems gerokai nuo kritiko tenka, visų pirma Maironiui, kursai pirmoje vietoje debiutuoja (sic!).

Paprastai į kritikas nemėgstu atsakinėti, nes žinau: jos nei pridės, nei atims autoriui vertės, o kaip istorija rodo, gana dažnai klysta. Geriausias veikalų vertintojas — laikas.

Bet šį kartą per daug man skaudu. Kad studentas į užsitarnavusį, jau nuo 30 metų universiteto profesorių atsiliepia iš aukšto Mentoro tonu. Tiek to! Čia jau auklėjimo sritis. Mūsų demokratišku laiku — tai paprastas dalykas, ir to imti į širdį netenka. Vis dėlto reikėtų vengti storžieviškumo! Maironio kritikoje, kuri užima vieną ketvirtį puslapio, kritikas net tris kartus prikaišioja: Maironis paseno, Maironis nuseno (?), Maironis paseno.

Paskui kritikuojant autorių pamatinė sąlyga — nekraipyti sauvališkai teksto. Pas mane yra tikrai ilgokas sakinys:

Ant aukšto aukuro — kalvos
Už garbę—laisvę Lietuvos,
Kaip jos auka, galvas padėję,
Ilsėkit, kaulai pranokėjų,
Pastogėj mėlyno dangaus,
Sargyboj Nemuno ramaus,
Vien apraudojami tik vėjo!

Mano kritikas, nukirpęs sakinio pradžią ir galą, saviškai apleidęs skirsnelius, dargi pačius žodžius nesąžiningai iškraipo, todėl pas jį (ne pas autorių) išeina:

Kaip jos auka galvas padėję,
Ilsėkit, ainiai (?) pranokėjų.

Bepiga paskui tokias nesąmones kritikuoti.

Dėl tokio rimų netobulumo, kaip: dangaus — ramaus, padėję — pranokėjų — vėjo, kuriuos kritikui net ant keturių puslapių pasisekė sužvejoti, taip pat dėl to, ar iš poezijos padaro prozą tokie sakiniai, kaip:

Nuo Pinsko tviksančių balų banguoja,

su kritiku nesiginčysiu. Mat aš romantikas, kuriam Mickevičius, Puškinas, Getė palieka net formos žvilgsniu nepeiktini pavyzdžiai. Dabartiniai **gyvenimo** ir **meno** reikalavimai (suprask, kritiko reikalavimai) tuo nepasitenkina; dabar reikalaujama subtiliškesne (maestro) forma (kad ir be turinio), kuri kiniečiams jau VIII amžiuj, rašant Vang Vėjus, Du Fu, Li Dai-bo, buvo privaloma. Bet vis tik ir čia, reikalaudamas tobulos formos, nežinau, kokią teisę turi kritikas reikalauti, kad poetai laikytųsi jo tarminių kirčių ir tartų: bãlų, kuomet daug plačiau Lietuvoj sakoma: balà, balõs, balų̃.

„Lietuvis", kursai deda panašias kritikas ir stato „Barui" subtiliškesnės formos reikalavimus, yra nenuoseklus: tame pačiame numery, net ant to paties lapo spausdindamas trumputį eilėraštį, kuriame, jau nesakant apie tokius netobulus rimus, kaip: kaitrus — skliautus, važiuoja — dainuoja, išsklaidyti — neprašyti, aimanavo — užgavo, nevadinti — nuraminti, vartojami net tokie visai netikę rimai, kaip: sužadino — nežino, akių — regiu, gėlių — negaliu. Apie ritmą, turinį ir poeziją tokių sakinių nekalbėsiu, kaip: Žemė — juoda, dangus mėlynas, kaitrus (nakties metu?) arba:

Šypsos **lūpos, įsiklausę** į šnekas,
Katras džiaugsmas sužadino.

Bet iš jaunesniųjų to ir nereikalaujama.

[1925]

KOMENTARAI

Leidinio pobūdis, medžiagos atranka ir sandara. Leidžiant šiuos Maironio „Raštus" (1987—1991) visų pirma orientuotasi į rašytojo parengtą ir išleistą „Raštų" penkiatomį. Tokiu principu buvo sudaryti I, II, III (l) tomai. Leidinys atspindi kanoniškųjų Maironio „Raštų" turinį. Be to, jis papildytas likusiais rašytojo tekstais. Mažoji dalis jų pasirodė, Maironiui jau išleidus savo „Raštus", kita — didesnioji — dėl vien autoriui žinomų sumetimų į „Raštus" nebuvo įdėta. Daugiausia tai yra tarpiniai kūriniai, vėliau susiklostę į pagrindines redakcijas. Sakykime, Maironis „Raštuose" nespausdino nei poemėlės „Lietuva", nei poemos „Tarp skausmų į garbę", o įdėjo tik poemą „Jaunoji Lietuva".

Analogiškai komponuojamas ir šis „Raštų" tomas. Į jį pirmiausia dedami senųjų Maironio „Raštų" IV ir V tomų, išėjusių 1926 metais, tekstai — „Lietuvos praeitis" ir „Trumpa visuotinės literatūros istorija". Be to, „Raštai" papildomai grįžta į pačią rašytojo kūrybinės veiklos pradžią, prie pirmojo Maironio Lietuvos istorijos varianto „Apsakymų apie Lietuvos praeigą" (1891), be kurio nepažintume nei Maironio Lietuvos istorijos evoliucijos, nei autoriaus poveikio XIX amžiaus pabaigos lietuvių visuomenei galimybių. Pats autorius Lietuvos istorijos trečiosios laidos prakalboje rašė, kad ėmėsi rašyti šį darbą dar 1880 metais, nes suprato, „kaip reikalinga lietuviui žinoti savo istoriją". Šis jauno autoriaus lyg ir ne pagal išgales pradėtas darbas vis dėlto buvo baigtas 1886 m. ir daug kuo spėjo nusipelnyti Lietuvai. Nesant tinkamesnių vadovėlių jis ne tik skaitytas, bet iš jo ir mokytasi, jis džiugino savo patriotine dvasia. Apie „Apsakymus..." J. Šliūpas rašė: „Autorius ne tik yra giliau susipažinęs su Lietuvos veikalais,— kas nemenkai sverja — jis yra persiėmęs nesvetima dėl lietuvių ir lietuvybės dvasia; kožnas, sakau, puslapis tos knyngutės parodo didelę autoriaus meilę to, kas buvo ir yra lietuviška. Skaitant tą veikalėlį, širdį kožnam lietuviui džiugina taipgi aiški gryna lietuviška kalba... Veliju, idant toje knyngelė papuoštų namus kožno lietuvio" („Apšvieta").

Kaip pažymėjo A. Jakštas-Dambrauskas, netgi trečioji Maironio istorijos laida pasiliko Lietuvai geriausiu istorijos vadovėliu — „geresnių kol kas mes neturime" („Draugija", 1907, Nr. 2, p. 181). Ir dabar pripažįstama, kad „nė vienas tuo metu parašytas Lietuvos istorijos vadovėlis negalėjo prilygti maironiškajam. Jį išstūmė 1911 metais Kaune išleista kun. A. Aleknos Lietuvos istorijos knyga, vėliau susilaukusi daug laidų, vienos jų buvo

siauresnės, kitos praplatintos. A. Aleknos vadovėliais Lietuvos mokyklos naudojosi iki 1936 metų, kol pasirodė prof. A. Šapokos redaguota istorija" (*Pr. Pauliukonis.* Maironis istorikas.— Kn. „Maironis", „Aidų" leidinys, Nr. 7. Bruklinas, 1963, p. 40). Istoriografijoje ypač teigiamai yra vertinamas jauno tuo metu „Apsakymų apie Lietuvos praeigą" autoriaus sugebėjimas suformuoti koncepciją, kuri nepripažino, kad Lietuvos valstybingumas baigėsi su Liublino unija, o tęsėsi iki 1795 metų. Ši koncepcija atsispindėjo ir vėlesnių mūsų istorikų darbuose.

Susilaukę visuomenės pripažinimo „Apsakymai...", pačiam autoriui nė nežinant, 1903 m. vėl buvo perspausdinti. 1906 m. Maironis parengė jų naują laidą, kurią paredagavo ir papildė „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga". Tai vėlgi svarbus rašytojo kūrybos ir istorinės epochos dokumentas, pramynęs pirmuosius takus lietuvių literatūrai į plačiąją visuomenę, padėjęs tegul ir labai kuklius, bet patvarius jos istorinio vertinimo pagrindus. Toks požiūris išlieka, žvelgiant į praeitį ir šių dienų akimis. Pasak P. Pauliukonio, „Trumpoje... apžvalgoje" su „rūpestingos kultūros istoriko kruopštumu suregistruoti visi lietuvių rašytojai, pradedant prūsiškais Rapalioniu, Mažvydu, Vilentu ir Bretkūnu ir baigiant moterims Šatrijos Ragana, Bite, Lazdynų Pelėda, Žemaite bei „geriausia originališka" Keturakio komedija „Amerika pirtyje". Tai nors sutraukta, bet sistematinga ir pilna lietuvių literatūros istorija. Literatūros apžvalgoje suminėti ir visi svarbesni XIX a. lietuvių kultūriniai bei politiniai įvykiai. Tuo būdu Maironis pirmas yra parašęs visą lietuvių tautos istoriją iki paskutinių laikų" (Min. str., p. 37).

Ketvirtasis Maironio Lietuvos istorijos leidimas („Lietuvos praeitis") iš esmės pertvarkytas. Autorius jį rengė po daugelio metų, kai buvo praturtėjęs ir istorine, ir gyvenimiškąja patirtimi, kai matė ir teigiamas, ir neigiamas, gerokai viešai pakritikuotas (A. Voldemaro recenzija) senojo darbo puses. Prisitaikęs prie savo meto mokslinių darbų pobūdžio, Maironis atsisakė XIX a. pabaigoje populiarių beletristinio stiliaus elementų, progresavo kartu su moksline literatūrine kalba, daug prisidėdamas savo veikalais prie jos plėtojimo ir ugdymo, nes lietuvių kalbą be galo mylėjo ir buvo jai nepaprastai atidus. Be to, Maironis turėjo keisti ir savo veikalo mokslinę argumentaciją, kurią dabar grindė ne ryškiai pabrėžta romantine istoriografine mintimi, o laiko išbandymą atlaikiusiomis išvadomis. Ir šiuo atveju autoriaus prieita iki pat savo gyvenamojo meto, dabar jau iki nepriklausomos Lietuvos susikūrimo. Tad ir ketvirtoji Lietuvos istorijos laida buvo reikšmingas Maironio visuomeninės mokslinės veiklos tarpsnis.

Antrasis stambus Maironio veikalas „Trumpa visuotinės literatūros istorija" savo leidybinės priešistorės neturi. Bet turi gyvenimiškąją:

„1922 m. Maironio iniciatyva reformuota Kauno kunigų seminarija, įvesti septyneri mokslo metai, o mokslo kursas sulygintas su universiteto kursu. Pirmieji trys vadinamieji „filosofijos" kursai" skirti išeiti vyresniųjų gimnazijos klasių mokslo dalykams su sustiprinta lotynų k. ir filosofija, liku-

sieji keturi kursai teologijai — Teologijos fakultete. Nuo tų metų šalia Lietuvos istorijos Maironis žemesniuose kursuose pradėjo dėstyti visuotinę literatūrą. Kadangi tuo laiku dar nebuvo reikiamo vadovėlio, tai jis pats ir parengė visuotinės literatūros vadovėlį, 1923 m. jis buvo baigtas. Jei jis būtų buvęs išleistas, būtų tikęs ir gimnazijoms, kurios beveik dar jokio vadovėlio tam dalykui neturėjo. Kaip kartą klierikams prisipažinęs, Maironis neišleidęs minėto vadovėlio, bijodamas A. Jakšto kritikos, kuri kaip tik tais metais išėjusį doc. V. Dubo „Įvadą į literatūrą" smarkiai apipešiojusi. Maironio parašytą visuotinę literatūrą klierikai šapirografu atspaudė ir iš jos mokėsi. Antrą kartą išleista 1926 m. Kaune su Maironio raštais V t. 280 p. Ji yra labai suglausta: trumpi į kiekvienos tautos literatūrą įvadėliai, taip pat trumpi ir gana būdingi autorių bei jų veikalų apibūdinimai. [...] Lietuvos mokyklų programa reikalavo visuotinę literatūrą pradėti nuo graikų ir romėnų literatūrų, o Maironis, tik supažindinęs su kitų, japonų, indų, persų, arabų, asiriečių, babiloniečių, žydų ir egiptiečių literatūra, pereidavęs prie graikų ir romėnų" (*P. Pauliukonis,* min. str., p. 41—42). Pasak autoriaus, Maironis dėstė visuotinę literatūrą berods iki mirties.

Dar viena Maironio visuomeninių darbų sritis — tai įvairių metų straipsniai bei pasisakymai, likę rankraščiuose arba išsibarstę periodikos puslapiuose. Jie buvo tiek autoriui, tiek visuomenei labai aktualūs. Juose brendo naujos epochos idėjos, kunkuliavo polemika, aistros, girdimi istorijos atgarsiai, išlikęs savotiškas mąstysenos ir rašysenos stilius. Išėjimas į spaudą buvo reikalingas kaip priemonė ir būdas apginti Lietuvą, lietuvių teisę į nacionalinę laisvę, į savą kultūrą. Tokių darbų Maironio parašyta ne tiek daug, bet jie visi atspindi rašytoją tokį, koks jis yra, visada susirūpinusį savo tautos reikalais ir aktyviai bandantį ieškoti konkrečios išeities. Straipsnių turinys tarsi suskyla į dvi temas. Viena jų susijusi su politine kultūrine savo meto situacija, kita orientuota į pastovią Maironio interesų sritį — lietuvių literatūrą. Ir tik visai mažytis rankraščiuose iki šiol likęs autoriaus kalbų pluoštelis sąlygiškai atitrūkęs. Rengdamas vieną ar kitą proginę kalbą, dažniausiai nekrologus, rašytojas rado galimybę kalbėti apibendrintai ir giliai, daug ką pasakydamas apie žmogų, visuomenę ir Lietuvą.

Teksto redagavimas. Tome skelbiami tekstai imti iš pirminių šaltinių: knygų, periodikos, rankraščių.

Bibliografiniai duomenys šiam tomui, kaip ir ankstesniems, imti iš V. Zaborskaitės monografijos „Maironis", V. Biržiškos ir L. Gudaičio bibliografinių darbų, taipogi remtasi ir M. Mažvydo bibliotekos kartoteka. Daug kas darbo metu yra tikrinta, o kai kas ir patikslinta pagal Maironio kūrybos šaltinius. Specialaus uždavinio sudaryti savarankišką Maironio darbų bibliografiją šių „Raštų" parengėja sau nekėlė.

Maironio darbai, sudėti į šį tomą, parašyti ar publikuoti įvairiu laiku, todėl jų kalba (rašyba, skyryba, sintaksė, sąvokos, svetimvardžiai...) ski-

riasi vienas nuo kito bei nuo šių dienų vartosenos. Tad rengiant tekstus iškilo nemaža keblumų: kaip priartinti tekstą prie šių dienų ir kiek palikti rašytojo autentiškos, kaip asmeninio bei laiko dokumento, vartosenos. III (2) tome rašyba, skyryba pataisyta pagal dabartinius lietuvių kalbos reikalavimus, labai atsargiai kištasi į sintaksę. Stilistinis didžiųjų raidžių rašymas labai įvairuoja (Mistras — mistras, šv. Tėvas — Šv. Tėvas, totoriai, Lietuviai...); ankstyvuose darbuose taip ir paliekama, o vėlesniuose darbuose, kai Maironis, atrodo, paliko didžiąsias kaip klaidą, vienodinama pagal dabartinę vartoseną. Šiaip redaguojant ir rašant komentarus buvo galvota apie išsilavinusį skaitytoją, kurio lietuvių kalbos, istorijos bei literatūros žinios padės kritiškai vertinti medžiagą, identifikuoti vietovardžius, tikrinius vardus, kūrinių pavadinimus, suvokti sintaksės, formų vartosenos netikslumus, pajausti Maironio stiliaus lengvumą pažiūrėti į skelbiamus tekstus kaip į laiko dokumentą.

Maironio Raštai IV. Lietuvos praeitis. Ketvirtoji laida, žymiai perdirbta. Kaunas, 1926, 238 p.

Maironis, rengdamas knygą, ne tik pertvarkė turinį, bet ir kalbos dalykus, taip pat istorinių, geografinių vardų, sąvokų vartoseną, priartindamas ją prie laiko reikalavimų. Praktiškai mūsų leidime nedaug redaguota, keista viena kita forma į dabartinę. Pavyzdžiui: Būgas → Bugas, Erdvila → Erdvilis, Instrutis → Įsrutis, jotvingai → jotvingiai...

Maironio Raštai V. Trumpa visuotinės literatūros istorija. Kaunas, 1926, 288 p.

Publikuojant tekstą daugiausia kištasi į vardų, pavadinimų pateikimą. Ten, kur Maironio vartota originalo rašyba, tai ji patikslinta ir paliekama originalo forma; kur 1926 m. leidime buvo transkribuota, ten transkribuojama pagal dabartinę vartoseną (Moliere, Moljėras → Moliére, Moljeras, Schiller'is, Šileris → Schiller, Šileris, Valter Skotas → Valteris Skotas...)

Kūrinių pavadinimai praktiškai paliekami. Komentaruose jie taip pat netikslinami, nes gerai žinomų kūrinių pavadinimus skaitytojas nesunkiai atseks, o nesamų lietuvių kalba ir neįėjusių į mūsų kultūros apyvartą versti nebuvo tikslinga. (Pavyzdžiui, Šekspyro „Vasaros nakties Sapnas"—„Vasarvidžio nakties sapnas", „Moterų Šposai" — „Vindzoro šmaikštuolės", Miltono „Nustotas rojus"—„Prarastasis rojus", Fildingo „Pamesto vaiko istorija"—„Pamestinuko Tomo Džonso istorija" ir t. t.)

Tiesa, ne visas pavardes, vardus ar datas pavyko sutikslinti. Nepublikuojama knygos gale esanti pavardžių rodyklė.

Apsakymai apie Lietuvos praeigą. Parašė Stanislovas Zanavykas. 1886. Tilžė, 1891. Kaštu Lietuvos mylėtojų spausdinta pas O. v. Mauderodės. 186 p.

Tekstas publikuojamas paliekant autoriaus asmenvardžių, vietovardžių, hidronimų vartoseną, nes taisyti būtų tekę labai daug ir ne visada pagrįstai

argumentuojant. Taisoma tai, kas, mūsų manymu, priklauso rašybai: Mikolas → Mykolas, didžiunas → didžiūnas, Kazymieras → Kazimieras... Tekste paliekamos įvairuojančios formos: pilis—pilė, jūra—jūrė, Gartėnai—Gardėnai... Žodynėlyje pateikiami tik tikriniai vardai, o bendriniai žodžiai (kaip antai, mislijo — galvojo, maršelga — maršalka, rubežius — siena, riba...) ar sintaksinės formos pasitikint skaitytoju neaiškinami.

ŽODYNAS

Airiogala Ariogala
Akarat Gerei Achmat Girėjus
Albertas Brandenburgijos Albrechtas Brandenburgietis
Albertas Taborius Albertas Taboras
Aleksandra Aleksandras
Aleksandra Nievskas Aleksandras Neviškis
Alelkavyčė Olelkaitis
Algimuntas Algimantas
Alzbieta Elžbieta
Andriejus Vasylis Andrius Vasila
Andriejus Vingaltas Andrius Vingaudas
Ašerodė Aizkrauklė
Ašmenė Ašmena
Aukmergė Ukmergė
Auksinė Arda Aukso orda

Badzanta Bodzanta
Bayerburgas Bajerburgas
Baleslavas Boleslovas
Baleslovas Narsus Boleslovas Narsusis
Baltosios Marės Baltijos jūra
Bakotas Bakota
Bieloveža Belovežas
Bisėnai Bisenė
Bona Sforca, Medijoleno kunigaikštė Bona Sforca, Milano kunigaikštytė
Brastis Brestas
Braslavas Braclavas
Bžostauskis Bžostovskis

Chocimas Chotinas
Chodkevyčė Chodkevičius

Černigavas Černigovas
Červenskas Červinskas

Danielius Danijilas
Daškevyčė Daškevičius
Daudiškės Dovydiškės
Devlet Gadži Girėjis Devlet Hadži Girėjus
Devulinas Divilinas
Dimitris Dimitrijus
Donskas Dancigas
Drogičina, Drogičinas Drohičinas

Edigejas Edigejus
Enrikis Pliauen Henrikas fon Plauenas
Enrikis Valezas Henrikas Valua
Erdvilis Erdvilas
Ezelė Ezelis

Feodoras Fiodoras
Fürstenberg Fiurstenbergas

Gartėnai, Gardėnai Gardinas
Gerdenys Gerdenis
Gereimantas Germantas
Giliginis Giliginas
Golambė Golubis
Gorka Lesnievolskis Lesniovolskis iš Gurkos
Gorodlas Horodlė
Gotardas Kettler Gotardas Ketleris
Gradnas Gardinas
Grigalius Camblakas Grigorijus Camblakas

Henrikas Botel Henrikas Botelis

Inakentis Inocentas
Inglėnai anglai
Ivanas Vasilevyčė Ivanas Vasiljevičius
Izokas iš Trebizondo Izaokas iš Trapezundo

Jaugiela Jogaila
Jėzavitai jėzuitai
Jonas Albrechtas Jonas Olbrachtas
Julius Julijus II
Juodvyžiai Jotvingiai
Jurgis Boreikis Chodkevyčė Jurgis Boreikaitis Chodkevičius
Jury Jurijus

Kalyšius Kališas
Kamenčius Kamenecas
Kardininkai kalavijuočiai
Karebutas Kaributas
Karejotas Karijotas
Karigiela Karigaila
Karšava Karšuva
Keisgiela Kęsgaila
Keistutis Kęstutis
Kircholmas Salaspilis
Kollontai Kolontajus
Konstancius Konstanca
Konstantinapilė Konstantinopolis
Korsunis Koršūnė
Kotryna II Jekaterina II
Krasnas Krasnopolė
Kreiviai Krėva
Kremenčius Kremenecas
Krištopas Raudvilis Kristupas Radvila
Kryžokai kryžiuočiai
Kulmija Kulmas

Libenšteinas Kunonas fon Libšteinas
Lietavaras (Lietuvaras) Chreptavyčė Litavaras Chreptavičius
Ludolf Kenig Liudolfas Kenigas
Lvavas Lvovas

Marta Morta
Maskuva Maskva
Mažaiskas Možaiskas
Mazūrija Mazovija
Mcislavas Mstislavlis
Merečius Merkinė
Miečislavas I Meška I
Mikalojus Hlebavyčė Mikalojus Glebavičius
Mykolas Feodorovyčė Ivanas Fiodorovičius
Mogilevas, Mogilna Mogiliovas
Monvydas Manvydas

Narimuntas, Narmuntas Narimantas
Nastazija Alelkienė Anastazija Olelkienė
Natangija Notanga
Naujapilė, Naujapilis Naugardukas
Niekudavas Nekudovas

Novogrudkas Naugardas
Niperis Dniepras

Odra Oderis

Padolė Podolė
Palackas Polockas
Pagčionija Pagudė?
Pamčionija Pamedė?
Parusys Paprūsė
Pelenė Pilėnai
Petrikava, Piotrkavas Piotrkovas
Plettenberg Pletenbergas
Pocius Pacas
Počapovas Počepovas
Podliachija, Podliakija Palenkė
Polianauka Polianova
Poniatauskis Poniatovskis
Poznanius Poznanė
Pridrikis Augustas Fridrichas Augustas
Pskavas Pskovas
Putivlas Putivlis

Radomskas Radomas
Raudvilis Radvila
Ravelis Talinas
Rymas Roma
Rumava Romuva

Sakavyčė Sakavičius
Salahubas Sologubas
Sandamyrius Sandomežas
Sedmiogradas Transilvanija
Sembija Semba
Severija Severskas
Simanas Simonas
Skirgiela Skirgaila
Skumantas Skomantas
Smalenskas Smolenskas
Smatričius Smotričius
Srebny Serebrianas
Staponas Batoris Steponas Batoras
Staponas Čarnieckis Steponas Čarneckis
Strava Strėva

Sūdauja Sūduva
Sudermanija Suomija
Suražius Suražas

Šachmatas Šich Achmetas
Šeremtis Šeremetjevas
Švaronas Švarnas
Švidrigiela Švitrigaila

Tautvilis Tautvila
Toktamišius Tochtamyšas
Traidenavyčė, Traidys Traidenis
Trainaitis Treniota
Tverai Tverė

Ulrikas von Jungingen Ulrichas fon Jungingenas
Utenai Utena

Vaidatas Vaidotas
Vaidylius Vaidila
Vaisilka Vaišelga
Valynija Volynė
Vasylius Vasilijus
Vedrusava Vedroša
Vendenis Cėsys
Vygundas Vygandas
Vilelmas Vilhelmas
Vilkaviškė Vilkaviškis
Vladimieras Vladimiras
Vladislavas Lokietek Vladislovas Loketka
Volkvinas Folkvinas

Zaporogas Zaporožė
Zaslava Zaslavlis
Zbaravas Zbaražas
Zebžezinskis Zaberezinskis
Zigmantas Senas Žygimantas Senasis
Zopija Sofija

Žitomirius Žitomiras
Žolte Vody Geltonieji Vandenys
Žuvėdai, žvėdai švedai

[Laiškas „Novoje vremia" redakcijai] — «Новое время», 1883, spalio 31 d.
Jonas Ernestas Smoleris. Parašė V. B.— „Aušra", 1885, Nr. 6, p. 151—156, Nr. 7—8, p. 195—202, Nr. 9, p. 263—270.

Jau pusė metų praėjo nuo smerties Jono Ernesto Smolerio...—J. E. Smoleris gimė 1816, mirė 1884 m.

lužičiai — sorbai (savivardžiai Serbija, Serby) lužitėnai, Lužicos serbai, vendai, Europos tauta, Vakarų slavai. Priklausė Palabio slavų gentims. VIII—X a. kovojo su vokiečių feodalais, tas kovas pralaimėję, buvo germanizuoti.

Budišinas — Baucenas.

čidijimų — tyčiojimosi.

Saksonija — Žemutinė ir Aukštutinė Lužica buvo prijungtos prie Saksonijos pagal 1648 m. Vestfalijos taiką. Vienos kongresas (1814—1815) didesniąją dalį Saksonijos perdavė Prūsijai.

ant mapos — žemėlapyje.

Universitetą vroclavinį (bresliavinį) — Vroclavo (Breslau) universitetas įkurtas 1702 m. Nuo 1742 m. Vroclavas priklausė Prūsijai.

Purkinis, garsus mokslu Čekas, profesorius vroclavinio universiteto — Purkinė (Pukynė) Janas Evangelista (1787—1869), čekų biologas. Vroclavo (1823—1850) ir Prahos (1850—1869) universitetų profesorius.

karaliaus Pričkaus Viliaus IV — Frydrichas Vilhelmas IV (1795—1861), Prūsijos karalius (nuo 1840).

pruntavojo — kvotė.

stundžiai — energingai.

„Ohlas pesni českych" Čelakovskio — F.L. Čelakovskis (1799—1876), XVIII a. pab.— XIX a. pr. prasidėjus čekų nacionaliniam judėjimui, rinko tautosaką, yra išvertęs lietuvių liaudies dainų rinkinį (išl. 1827).

o taip pat eilių slovakiškų giesmininkų Štūro ir Koliaro — svarbų vaidmenį slovakų nacionaliniame judėjime suvaidino čekiškai rašę slovakų kultūros veikėjai ir poetai, tarp jų J. Kolaras. Literatūrinę kalbą, pagrįstą slovakų vidurio dialektu, sukūrė mokslininkas ir poetas L. Štūras (1815—1856).

Šaunus serbų giesmininkas Zeileris...— sorbų literatūros pradininkas, demokratinių tendencijų rašytojas romantikas.

spėkavimus — spėliojimus.

albertinis pėstininkų pulkas...— kunigaikščio Alberto vadovaujamas.

Apsilankymas Budišine žinomo gudiško mokslvyrio Aleksandro Hilferdingo...— Aleksandras Gilferdingas (1831—1872), rusų istorikas, tautosakininkas, Peterburgo MA narys korespondentas (1856).

arkušas — lapas, lakštas, spaustuvės apskaitos leidybinis lankas.

Sreznievskis — Izmailas Sreznevskis (1812—1880), rusų filologas, Peterburgo MA akademikas, nuo 1847 m. Peterburgo universiteto profesorius.

Liubekis — Liubekas, miestas 15 km. nuo Liubeko įlankos Baltijos jūroje.

Žodis prie lietuvių, mylinčių savo tėvynę. S. Z.— „Šviesa", 1887, Nr. 1, p. 3—7.

Gromata lietuvio. S. Z.— „Šviesa", 1887, Nr. 5, p. 203—205.

nedaugel mūsų, lietuviai, yra...— eilėraščio „Negal mūsų" I strofos pirmoji publikuota redakcija (eil. „Broliai, į darbą!").

[„**Iš Lietuvos**"] Zanavykas.— „Šviesa", 1888, Nr. 1—2, p. 51—53. Žinutė į skyrelį „Iš Lietuvos".

Об употреблении латинского шрифта в литовской письменности. А. Смильго.— Труды первого съезда русских деятелей по печатному делу в С.— Петербурге (5—12 апреля 1895 г.), С.—Петербург, 1896, с. 39, 40.

Kaip pažymėta Vaižganto, Maironiui priklauso A. Smilgos vardu paskelbtas pranešimas lietuvių spaudos draudimo klausimais I Rusijos spaudos darbuotojų suvažiavime 1895 m. (plg. *J. Tumas.* Jonas Maironis-Mačiulis. Kaunas—Marijampolė, 1924, p. 71). Apie 1900 m. Peterburge buvo įsteigta „Lietuvių kalbos teisių atkūrimo sąjunga". Vienas jos įsteigėjų buvo Maironis.

Lietuviškų raidžių klausimu. J.M.— „Lietuvių laikraštis", 1904, Nr. 1, p. 5—6.

Apie Lietuvos elgetas (ubagus). J.M.— „Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 13, p. 159—161.

Ad. Mickevyčė savo poemoje „Pan Tadeusz" (gale I kn.) gana nepaprastoje veikmėje pastato Lietuvos keliaujantį ubagą — Elgetą godojo, glaudė, nes jis prisipažindavo esąs T. Kosciučkos 1797 m. organizuotų Italijoje lenkų legionų narys. Legionų tikslas buvo, Napoleonui padedant, atkurti Lietuvos—Lenkijos valstybę. Veiksmas vyksta prieš Napoleono žygį į Rusiją.

Mūsų kritikai ir kritikos. J. M-lis.— „Lietuvių laikraštis", 1905, Nr. 18—22.

Atsakymas mano kritikui. Maironis.— „Vilniaus žinios", 1906, Nr. 254. Atsakoma į A. Voldemaro recenziją, rašytą, išėjus trečiai Lietuvos istorijos laidai. Žr. „Vilniaus žinios", 1906, Nr. 242 ir 277.

Tikras vokiečių Momsenas, istorijos studijose pražilęs — Teodoras Momsenas (Mommsen, 1817—1903), vokiečių istorikas. Nuo 1848 m. Leipcigo, nuo 1852 m. Ciuricho, nuo 1854 m. Vroclavo, nuo 1858 m. Berlyno universitetų profesorius. Parašė apie 1500 darbų iš Romos istorijos. Nobelio premijos laureatas.

Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programo projektas. Sustatė kun. kan. Jonas Maciulevyčė, Peterburgo Dvasiškosios akademijos inspektorius, kun. Aleksandras Dambrauskas, Akademijos profesorius, kun. Pranciškus Būčys, Akademijos adjunktas.— „Draugija", 1907, Nr. 1, p. 68—80.

Garteno — Gardino.

Apie Mindaugo sostapilį. Kan. J. Maculevičia.— „Draugija", 1908, Nr. 13, p. 18—19.

Karamzin — Karamzinas Nikolajus (1766—1826), rusų rašytojas, istorikas, parašė „Rusijos valstybės istoriją".

Balinski — Mykolas Balinskis (Baliński, 1794—1864), istorikas, publicistas. 1818 baigė Vilniaus universitetą.

Lipinski — Jozefas Lipinskis (Lipiński, 1764—1828), rašytojas, kritikas, pedagogas.

Vaitiekus Ketžynski — Vaitiekus Ketžinskis (Kętrzynski Vojciech, 1838—1918), istorikas, etnografas, publicistas.

Istoriškoji Morališkosios Teologijos apžvalga. Kan. J. Maculevyčia. Akademijos prof.— „Draugija", 1908, Nr. 14, p. 178—183, Nr. 18—19, p. 257—266, Nr. 23, p. 259—263.

Žemės savastis teologijos supratimu. Kan. J. Maculevyčia.— „Draugija", 1919, Nr. 4—6, p. 193—199.

[**Aukštųjų kursų atidarymas**].— „Lietuva", 1920, Nr. 26. Kalba per aukštųjų kursų atidarymą. Parašas — Maironis-Maculevičius.

[**Vasario 16-oji**].— „Lietuva", 1920, Nr. 37, Vasario 16 d. priedas. Skyrelyje „Lietuvos darbuotojų mintys apie vasario 16 d."

[**Atidengiant paminklą „Žuvusiems už tėvynę"**].— Kalba pasakyta 1921.X. 16. Tekstas iš Kauno Maironio lietuvių literatūros muziejaus (MLL) rankraščių fondo.

[**A. a. Kazimierui Būgai**].— Tekstas iš MLL rankraščių fondo.

[**A. a. J. Basanavičiui**].— Kalba pasakyta Kauno Bazilikoje 1927 m. vasario 21 d. Tekstas iš MLL rankraščių fondo.

[**Kalba Vytauto Didžiojo metinių proga**].— Kalba pasakyta Vytauto Didžiojo 500-ųjų metinių proga 1930 m. spalio 27 d. per gedulingas pamaldas Bazilikoje. Tekstas iš MLL rankraščių fondo.

LITERATŪROS ISTORIJA IR KRITIKA

[**Atsakymas S. Matulaičiui**] Garnys.— „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga", 1895, Nr. 22.

Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga. Kn. Lietuvos istorija su kunigaikščių paveikslais ir žemlapiu ir Lietuvos rašliavos apžvalga. Parašė Maironis (S. M-lis). Trečią kartą atspausta ir pertaisyta. Peterburgas. 1906. Išleista „Lietuvių" laikraščio pinigais.

[**Maironio pažiūros į literatūrą ir jos kritiką**].— „Naujoji romuva", 1932, Nr. 39, p. 817—818. Paantraštė — Iš dar nespausdintų Maironio raštų. Pirmoji velionies lietuvių literatūros kurso Teologijos-filosofijos fakultete paskaita 1923 m. rugsėjo 28 d.

Paskaita apie Donelaitį.— Tekstas iš MLL rankraščių fondo.

Tai 1923 m. universitete skaitytos paskaitos konspektas, vėliau išplėtotas ir paskelbtas periodikoje.

Paskaita apie vysk. Ant. Baranauską.— Tekstas iš MLL rankraščių fondo.

1923 m. universitete skaitytos paskaitos konspektas. Prie A. Baranausko temos Maironis jau negrįžo.

Kristijonas Donelaitis. J. Maironis-Mačiulis.— „Naujoji romuva", 1932, Nr. 39, Nr. 40, Nr. 41. Paantraštė — Literatūra apie Donelaitį.

Redakcijos prierašas. Ši studija paimta iš J. Maironio-Mačiulio literatūros paskaitų, skaitytų Teologijos-filosofijos fakultete. Teko jį ištisai perrašyti, nes ji buvo parašyta ne spaudai, bet paskaitų reikalui. Perrašinėjant teko šiek tiek taisyti turinio ir kalbos netikslumai, bet visa tai daryta labai atsargiai, nekeičiant minties ir stiliaus. Čia atspausdinom tik jos dalį, nes toliau rankraštis yra per daug sunkiai įskaitomas.

Kristijonas Donelaitis. Rašo universiteto garbės prof. dr. J. Maironis-Mačiulis.— „Klaipėdos žinios", 1924, Nr. 45, Nr. 46, Nr. 47.

Kritika. Maironis.— „Lietuvis", 1925, Nr. 35. Paantraštė — „Lietuvio" š.m. Nr. 34 įdėta stud. A. Venclovos „Baro" kritika.

IRENA SLAVINSKAITĖ

TURINYS

LITERATŪROS ISTORIJA IR KRITIKA

Maironis
RAŠTAI, T. 3, kn. 2
Lietuvos praeitis
Trumpa visuotinės literatūros istorija
Apsakymai apie Lietuvos praeigą
Straipsniai apie visuomenę ir literatūrą

Redaktorė *R. Umbrasaitė*
Viršelio dailininkas *R. Kepežinskas*
Meninis redaktorius *R. Tumasonis*
Techninis redaktorius *V. Zdancevičius*
Korektorė *A. Stanaitytė*

Duota rinkti 1990 11 22. Pasirašyta spaudai 1991 09 16. S. L. Nr. 257. Leidinys 12565. Formatas 84×108/32. Popierius spaudos. Garnitūra „Literatūrinė", 10 punktų. Iškilioji spauda. 42,84 sąl. sp. l. 46,88 sąl. spalv. atsp. 45,08 apsk. leid. l. Tiražas 50 000 egz. Užsakymas 2125.
Kaina sutartinė

„Vagos" leidykla, 232600 Vilnius, Gedimino pr. 50
Spausdino „Spindulio" spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10

Mironis

Ma-181 Raštai: 3 t. / [Įvadą, t. 1, p. 8—48], koment. parašė, knygą parengė I. Slavinskaitė; Red. komis.: Justinas Marcinkevičius (pirm.) ir kt.— V.: Vaga, 1987—1992.

T. 3 Kn 2.—811 [1] p.—
ISBN 5-415-00499-8

Maironio Raštų III tomo antroje dalyje publikuojami rašytojo publicistiniai ir moksliniai veikalai. Didžiąją dalį tomo užima dar XIX a. pabaigoje parašyta, vėliau perredaguota „Lietuvos istorija“, taip pat „Trumpa visuotinės literatūros istorija“ (1926), straipsniai iš periodikos, rankraščių.

M $\frac{4702390106—021}{M852(08)—92}$ 143—91

UDK 888.2-8